

СЕМАНТИКА ТЕРМИНОСИСТЕМЫ КАРДИОЛОГИИ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

В статье рассматриваются особенности выражения семантики терминосистемы кардиологии в английском художественном тексте. Семантическая структура термина исследуется с учетом его номинативных и сигнификативной функций.

Ключевые слова: термин, понятие, коннотация, экспрессия.

У статті розглядаються особливості вираження семантики терміносистеми кардіології в англійському художньому тексті. Семантична структура терміна досліджується з урахуванням його номінативної та сигніфікативної функцій.

Ключові слова: термін, поняття, конотація, експресія.

The features of semantics expression of term system of cardiology in English fiction texts are observed in the article. Semantic term structure is investigated from the point of its nominative and significative functions.

Keywords: term, concept, connotation, expression.

Проблема создания новых словарей является одной из самых актуальных в современной лингвистике. Особое место в лексикографии отводится терминологическим словарям, способствующим повышению эффективности овладения студентами вузов профессиональным языком. Терминография как отрасль лексикографии опирается на тщательное исследование лексики конкретного профессионального подязыка методами и приёмами лексикологии и терминоведения.

Актуальность исследования семантики терминосистемы кардиологии в современном английском языке определяется общей значимостью проблемы изучения терминологии в лингвистической науке, преобладанием и постоянным расширением числа терминов в отраслевых терминосистемах, увеличением количества входящих в них компонентов.

Цель работы заключается в описании семантики терминосистемы кардиологии английского языка.

В настоящее время насчитывается более 3 000 определений понятия *термин*, но тем не менее его содержание не выяснено до конца. В.Д. Табанакова сделала попытку ответить на вопрос, почему нет общепринятого определения термина. С одной стороны, это объясняется тем, что еще недостаточно разработаны теоретические основы терминоведения, не дифференцированы его основные понятия и нет единого мнения о том, что такое научно-технический термин. С другой стороны, те разнообразные определения, которые существуют сейчас в литературе, не всегда и не в полной мере отражают суть определяемого явления [7, с. 24].

Обычно специалисты пользуются рабочими определениями термина, которые, как правило, неполные, однако отражают его существенные свойства, например, определение Г.О. Винокура: «В роли термина может выступать всякое слово... термин – это не особое слово, а только слово в особой функции, функции наименования специального понятия, названия специального предмета или явления» [2, с. 77].

В определениях термина чаще всего раскрывается один существенный признак (например, соотносительность с научным понятием, системность и т. п.). Термин – наиболее информативная единица естественного языка. Термин – точный носитель информации о научном понятии [3, с. 19].

Иногда говорят, что термин называет, обозначает, выражает и даже отражает понятие, из чего следует, что термину приписывается номинативная, сигнификативная, экспрессивная и даже отражательная функция [4, с. 136]. Наиболее правомерной нам кажется точка зрения К.А. Левковской. Среди однозначных слов особыми словами в отношении значения и употребления являются термины, поскольку они наряду с номинативной функцией (функцией обозначения тех или иных представлений), выполняемой и другими словами языка, выделяются еще и своей дефинитивной функцией (функцией определения соответствующего понятия) [5, с. 197].

Функцию термина выполняют имена существительные и словосочетания, в которых основным компонентом является имя существительное. Именно такие термины репрезентуют терминосистему кардиологии в терминографической литературе.

Особенности функционирования слов – их системные отношения, строение лексических микросистем, связи родственных микросистем, национальная специфика лексики – в значительной мере определяются семантикой слова.

Во всех работах по терминологии подчеркивается доминирование номинативной функции термина. При этом основным, главным компонентом семантической структуры термина является сигнификат (обозначение специального понятия) [6, с. 23].

Одним из спорных вопросов при теоретической разработке терминологии является вопрос о наличии коннотации эмоциональности в семантике термина. Категорическое утверждение «чистой» номинативной функции термина, отсутствия в его значения эмоциональности и экспрессивности содержится в работах Г. О. Винокура, А. А. Реформатского, Л. А. Каанадзе и других исследователей. Иной точки зрения придерживается Н. З. Котелова, А. И. Монсеев и другие.

Анализ терминосистемы кардиологии показывает, что термины – как простые так и составные – не являются условными знаками символами, несущими только номинативную нагрузку. Кроме сигнификативного компонента значения у терминов этой терминосистемы может присутствовать также коннотация как определенное семантическое наложение.

Понятие коннотация включает эмоциональность, экспрессивность и образность. Образность слова – это его мотивированность, наличие у слова внутренней формы, выражающей признаки, ассоциативные с признаками другого понятия. Не всякая мотивированность создает образность, а только та, при которой возникает экспрессивность; образность – это экспрессивная мотивированность слова. Экспрессивность обусловлена какими-то отступлениями от usualного, обычного в языке.

Многие термины различных терминосистем содержат в своем лексическом значении и коннотации эмоциональности. Под эмоциональностью понимается выражение в слове отношения говорящего к обозначаемому. Эмоциональность всегда бинарная – она является положительной или отрицательной [6, с. 24].

Термины характеризуются однозначностью, независимостью от контекста, экспрессивно-эмоциональной нейтральностью. Язык медицины в большой степени стереотипен, обладает статичностью синтаксических моделей [1, с. 31, 37]. Вместе с тем, употребление терминов кардиологии в художественном произведении отличается своеобразием и имеет большие стилистические способности. Одна из них – использование научной терминологии для создания юмористического, комического или иронического эффекта.

В книге Дж.К. Джерома «Three Men in a Boat» неспециалист рассуждает на медицинские темы, делает себе врачебный осмотр, ставит диагноз и при этом употребляет массу терминов. Например, *I suffering from the particular disease... in its most virulent form*: термин *вирулентный* употреблен не в своем значении; *I made it (pulse) a hundred and forty-seven to the minute*: пульс не может быть 147 ударов в минуту. В примере *I've got diabetes, mellitus, emroids, normocytic aneamia, chronic bronchitis, and emphysema, ammer tor, and an over-active thyroid* такое количество специальных слов, употребленных пациентом, ожидающего своей очереди на прием к врачу, имеет ярко выраженный комический характер; длинный ряд терминов экспрессивен.

Таким образом, термины кардиологии получают стилистическую выразительность в художественном тексте вопреки своей специфике их объективности, конкретности и лаконичности, в связи с неуместностью своего употребления.

Понятие как единица мышления и как категория логики представляет собой отражение всех существенных с точки зрения общественной практики признаков и свойств предметов, итог его познания. Лингвистическим выражением понятия является номинативная языковая единица и ее лексическое значение.

Терминотема как целое множество элементов, находящихся между собой в определенных отношениях и связях, существует для выполнения определенной функции благодаря особому способу согласования – гиперогипонимическому. Подобные отношения представляют собой включение единиц в соответствующий класс наименований от высшего к низшему. Большие семантические блоки делятся на классы, классы на подклассы и т. д.

Понятийно-языковая иерархическая классификация, лежащая в основе любой системы знания, необходима для четкой логической выводимости понятий конкретного уровня из общих понятий.

В исследуемых терминах носителем общего понятия выступает ономазиологический базис. В качестве языкового выражения ономазиологического базиса выступает слово, семантическая структура которого содержит признаки, являющиеся обязательными и общими для семантического поля болезни и патологические процессы кардиологии.

Обязательным и общим для терминов-доминант являются признаки понятия «преимущественное поражение органа», обусловленные признаками понятия анатомической структуры и физиологии органов кардиологии.

В рамках кардиологической терминологии среди терминов-названий болезней сердца выделяются функционально-инвариантные парадигмы, обусловленные следующими классификационными признаками понятия: воспалительные болезни кардиосистемы (этот класс формируется родовыми терминами *myocarditis*, *pericarditis*), невоспалительные болезни (этот класс формируется родовыми терминами *myocardial sclerosis*), опухолевые патологические процессы (*sarcoma*), специфические патологии анатомии и физиологии сердца (*arrhythmia*, *bradycardia*), общепатологические процессы (*infarction*, *hypertension*).

Доминанта устанавливается для подхода к терминотеме кардиологии как целостной макроструктуре. Это представляет термины данной области знаний в виде ряда, выстроенного по нарастанию и убыванию доминанты. Родовое понятие именуемый его термин охватывает понятие в целом. В семантике родового термина-доминанты на первый план выступают интегральные семы значения.

Глубина иерархии, отражающая степень расчлененности понятийного пространства, определяется количеством в ней классов и подклассов, т. е. распространенностью видовых понятий.

На основе родовых терминов анализируемой терминотемы кардиологии образуются термины, выражающие видовые и подвидовые понятия. Значение терминов-гипонимов семантически сложнее, чем у терминов-гиперонимов, а представленный ими класс явлений уже. Узкое значение образуется путем указания на дополнительные признаки, ограничивающие широкое значение родового термина. У термина, выражающего видовое понятие, наряду с категориальными семами выступают на первый план с дифференциальными признаками понятия. Например, доминанта *myocarditis*, выражающая родовое понятие «кардиологическая болезнь воспалительного характера», содержит уточнители различных видовых признаков: качественная характеристика воспаления, уточнение органа или места воспаления, характера воспаления, конкретизация типа возбудителя воспаления *allergic myocarditis*, *viral myocarditis*, *acute myocarditis*, *eosinophilic myocarditis*.

В отличие от морфологических моделей составных терминов, в терминообразовательных моделях важна цепь преследовательности и направленности связи терминоконпонентов. Терминообразовательные грамматические модели характеризуют план выражения деривационных отношений между терминами. Создание многокомпонентных терминов диктуется необходимостью обозначать новые понятия, логически опирающиеся на уже принятые понятия. По форме новый термин связан с термином, выражающим исходное понятие, исходный термин входит в новый как составная часть. Таким образом, новый термин мотивирован исходным и формально, и на содержательном уровне. Деривационные отношения между производной и исходной могут рассматриваться как разновидность парадигматических отношений между двумя языковыми единицами, имеющими общий элемент в форме и семантике, при этом одна мотивирована другой и вторична по отношению к ней.

Источники

1. Jerome K. Jerome. Three Men in a Boat. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://books.google.com/books?id=gNaVd8h0qKEC&printsec=frontcover&hl=cs&source=gbg_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false.

Источники и литература

1. Еворенко Л. В. Медицинские термины в художественной литературе как средство создания комического эффекта / Л. В. Еворенко // Записки з романо-германської філології: зб. наук. праць факульт. ром.-герм. філології ОДУ. – Одеса, 1997. – Вип.1. – С. 30-37.
2. Капанадзе Л. А. О понятиях «термин» и «терминология» / Л. А. Капанадзе // Развитие лексики современного русского языка. – М.: Наука, 1965. – С. 75-86.

3. Квитко И. С. Термин в научном документе / И. С. Квитко. – Львов: Вища шк., 1976. – 127 с.
4. Кузькин Н. П. К вопросу о сущности термина / Н. П. Кузькин // Вестник ЛГУ, № 20, Вып. 4. – Л., 1962. – С. 136-146.
5. Левковская К. А. Теория слова, принципы ее построения, аспекты изучения лексического материала / К. А. Левковская. – М.: Наука, 1962. – 296 с.
6. Прохорова В. Н. Семантика термина / В.Н. Прохорова // Вестник Московского университета. Серия 9. Филология. – № 3., 1981. – С. 23-32.
7. Табанакова В. Д. Понятие научно-технического термина и требования к его определению / В. Д. Табанакова // Термин и слово: межвузовский сборник. – Горький: Изд-во ГГУ им. Н.И. Лобачевского, 1982. – С. 24-28.

УДК 821.111

Майборода Р. В.

ТЕАТРАЛЬНОСТЬ РОМАНА У. М. ТЕККЕРЕЯ «ЯРМАРКА ТЩЕСЛАВИЯ»

В статье проведен системный анализ влияния театра на роман У. М. Теккерея «Ярмарка тщеславия» и на английскую литературу в целом. Акцентируется внимание на актуальности данной проблематики в культурном сознании XXI века, а само понятие театральности рассматривается с эстетической, социальной и философской сторон. Данное исследование строится на утверждении того, что в современном мире именно ролевой принцип поведения лег в основу понимания самой природы человеческой личности.

Ключевые слова: театрализация, театральность, театр, драма, комедия.

У статті проведений системний аналіз впливу театру на роман У. М. Теккерея «Ярмарок марнославства» та на англійську літературу у цілому. Увага акцентується на актуальності цієї проблематики у культурній свідомості XXI сторіччя, а саме поняття театральності розглядається з естетичної, соціальної та філософської сторін. Дослідження базується на твердженні того, що у сучасному світі саме рольовий принцип поведінки є в основі розуміння самої природи людської особистості.

Ключові слова: театралізація, театральність, театр, драма, комедія.

The article gives the systematic analysis of the theatre influence on the W. M. Thackeray's novel «Vanity Fair» and English Literature in general. The attention is focused on the topicality of this problem in the cultural recognition of the XXI century, the very notion of theatricality is investigated from the aesthetic, social and philosophical sides. The research is based on the statement that in contemporary life the role principle of behavior is the main in the understanding of a human being's nature.

Key words: theatralization, theatricality, theatre, drama, comedy.

Английская литература и театр являются благодатной почвой для исследования многих литературоведов и ученых, а сама проблема изучения развития театра и его влияния на английскую литературу стала предметом обсуждений как известных английских и зарубежных писателей (Шекспир, У. Конгрив, Г. Филдинг, К. Гольдони, Гоцци, Мольер, О. Голдсмит, Б. Шоу), так и специалистов, занимающихся именно театроведением (Ю. И. Кагарлицкий, Г. Н. Бояджиев) и литературоведением (А. Елистратова, Б. Г. Реизов). Неудивительно, что понятие театральности художественного произведения в последние годы в литературоведении все чаще становится предметом пристального научного осмысления. Происходящее объясняется тем, что в культурном сознании XX века это понятие рассматривалось с эстетической, социальной и философской сторон. Отметим, что Homo Sapiens уступил место Homo Ludens. Следовательно, в современном мире именно ролевой принцип поведения лег в основу понимания самой природы человеческой личности. А «идея театральности раскрывается, прежде всего, в концептуальной посылке произведения и опирается на представления о жизни как неком действе, организованном по законам социального, психологического или эстетического представления» [3, с. 3].

По определению исследователя Легг О. О., театрализация – это «действие строго срежессированное, «управляемое мудрым хорегом, умело распределяющим роли» [3, с. 4]. Подчеркнем, что театрализация всегда предполагает наличие исполнителей (тех, кто играет – актеров) и тех, для кого играют – зрителей. А в переводе с древнегреческого слово «театр» означает «места для зрителей».

Анализируя понятие «театральности» литературного произведения, следует отметить, что оно включает в себя два основных аспекта: психологический и поэтологический. На психологическом уровне идея театральности раскрывается через известную формулу Шекспира: «Весь мир театр», где данная фраза становится у Шекспира своеобразной метафорой множества игровых форм, как социального, так и бытового поведения человека. Поэтологический аспект понятия «театральности» связан, прежде всего, с пространственной структурой художественного произведения.

Задача данной работы – рассмотреть известный роман У. М. Теккерея «Ярмарка тщеславия» в неотрывной связи с театральными традициями английской литературы.

Классическая формула романного нарратива сформировалась в литературе классического критического реализма, которая стремилась к максимально объективному анализу и запечатлению в художественных образах социальных и психологически процессов. Данная формула предполагает наличие трех взаимодействующих уровней смыслового моделирования текста: автор (стоящий над своими героями и организующий по своей воле художественное пространство), романый мир с его системой персонажей; читатель, синтезирующий в своем сознании смысл и значение происходящего. Подобная формула соответствует привычной якобсоновской схеме коммуникативного акта: отправитель – сообщение – адресат.

Беньяновский образ «Ярмарки Тщеславия» становится исходным образом для У. М. Теккерея при создании своего собственного романа. На прямую связь названия романа У. М. Теккерея с Беньяновской метафорой обращает внимание Н. Г. Владимиров: «Имеющий истоки в творчестве Беньяна обобщенный образ сохраняет свою аллегоричность в романе У. М. Теккерея «Ярмарка тщеславия». Однако здесь он не только меняет тональность, но и претерпевает существенную трансформацию, вступая во взаимодействие с театральным-игровым кодом, у которого есть своя философия и своя поэтика» [2, с. 1238].

Именно всенародный характер ярмарки дал возможность У. М. Теккерею персонифицировать данный образ, представив современное ему английское общество, наделив его типичными чертами и обобщениями. Писатель акцентирует свое внимание на определении «ярмарки тщеславия». Для него это место, куда приходят за руку

Чувство и Сатира, «где вы натываетесь на самые неожиданные контрасты, как смехотворные, так и печальные, где одинаково уместно и горячее сочувствие, и открытое, беспощадное осмеяние...» [4, с. 200]. Краткая, но емкая характеристика Ярмарки Тщеславия раскрывает смысл всего произведения и обобщает авторское представление о викторианском обществе: «Ярмарка Тщеславия – место суетное, зловещее, сумасбродное, полное всяческих надувательств, фальши и притворства» [4, с. 105].

У. М. Теккерей наделяет Ярмарку Тщеславия человеческими чертами для того, чтобы показать типичные черты, присущие обществу в то время, например, скуку: «Мы будем писать об этом подробно... Я уже вижу, как Ярмарка Тщеславия зевает, читая ее (повесть)» [4, с. 649].

«Театрально-балаганная игра» в романе У. М. Теккерей является сквозным мотивом «Ярмарки тщеславия». Благодаря ей складывается собирательный образ комедии Тщеславия, постепенно приобретающий философское звучание. Смех, суета, веселье осознается автором как показные и сугубо внешние приметы грустной комедии жизни. За ними прячется уныние и горькое раскаяние. «Ярмарка Тщеславия» таит скрытый драматизм...» [1, с. 51-52].

Общество XIX века становится хамелеоном, приобретая маски на все случаи жизни. Англия данной эпохи – сплошной маскарад масок. Созвучен известному Шекспировскому постулату собственный постулат У. М. Теккерей, который он проносит через многие свои произведения: «История мира – это великая драма» [6, с. 88]. Люди в этой драме актеры, марионетки, разыгрывающие пьесу по чужому сценарию, а сама жизнь – лотерея, комедия, ярмарочный балаган. Писатель сравнивает жизнь с театром, опираясь на вековые традиции прошлого.

Именно по такой схеме построен классический социально-реалистический роман У. М. Теккерей «Ярмарка тщеславия», обладающий художественной характеристикой «театральности». Так, помимо собственно читательского уровня смыслового моделирования текста в романе появляется так называемый «внутритекстовый» зритель. Появление этого зрителя обусловлено игровым (актерским) поведением как самой Бекки Шарп, так и других персонажей, которые всеми силами «разыгрывают» на социальной ярмарке тщеславия значимые для них социальные роли.

То, что это комедия, объясняет читателю сам автор: «... принимает участие в представлении домашней комедии» [4, с. 218], «читатель платит деньги, чтобы посмотреть комедию» [4, с. 225], «... последняя сцена плачевной комедии, которую она играла на подмостках Ярмарки тщеславия» [4, с. 303].

У. М. Теккерей разработал собственные критерии того, что служит объектом смеха в его произведении: «... смех исходит от того, кто не питает уважения ни к чему, кроме богатства, закрывает глаза на все, кроме успеха. Такие люди живут и процветают в этом мире, не зная ни веры, ни упования, ни любви... Преуспевают в жизни и другие – шарлатаны и дураки, и вот для борьбы с такими-то людьми и для их обличения, несомненно, и создан Смех!» [4, с. 107].

Понятие юмора приобретает для У. М. Теккерей социальное содержание. Для него юмор – это показатель принадлежности человека к свободному народу: где нет свободы, там нет и должного разнообразия характеров.

Будучи внимательным наблюдателем современных нравов, умея анализировать общественную и социальную обстановку, У. М. Теккерей вывел постулаты, которые дают возможность судить о викторианском обществе: «На Ярмарке Тщеславия люди, естественно, льнут к богачам ... Их чувства, можно сказать, рвутся наружу, чтобы приветствовать большие деньги, а сердце готово вспылать любовью к неотразимому обладателю оных» [4, с. 244], «... люди низменной души ни перед кем так не теряются, как перед истинным джентльменом» [4, с. 252], «Всякий на Ярмарке Тщеславия ... замечал, как отлично живут те, кто увяз по уши в долгах, как они ни в чем себе не отказывают, как они жизнерадостны и легкомысленны» [4, с. 262], «... на Ярмарке Тщеславия снисходительно смотрят на грехи великих особ» [4, с. 542]. Как следует из вышеприведенных цитат, деньги и высокое положение в обществе часто являются объектами ироничного высмеивания.

Поучительно-философские умозаключения пронизывают весь роман У. М. Теккерей «Ярмарка тщеславия». Ведь для того, чтобы правдиво отразить сущность социально-исторических событий, художнику, тем более реалисту, необходимо быть также мыслителем, иметь правильные представления о жизни. Авторские отступления таят в себе кладёз человеческой мудрости и постулаты викторианского общества. Данные философские истины затрагивают семейные отношения («... задача уловления женихов обычно с подобающей скромностью препоручается юными особами своим маменькам...» [4, с. 42], «... нет ничего более жгучего, более обыкновенного и более извинительного, чем материнская ревность...» [4, с. 53]), систему воспитания («... если бы ... родители и учителя почаще оставляли детей в покое, то особого вреда от этого не произошло бы» [4, с. 65], «Мучительство в школе также узаконено, как и кнут в России» [4, с. 66]), общественные отношения («... розничная торговля – постыдное и позорное занятие, заслуживающее презрения и насмешек со стороны порядочного джентльмена» [4, с. 62], «... люди низменной души ни перед кем так не теряются, как перед истинным джентльменом» [4, с. 252]).

Таким образом, «Ярмарка тщеславия» помогает читателю разобраться с такими важными социальными понятиями как тщеславие, общественные добродетели, эгоизм, иллюзия и реальность, героизм, брак, отношения родителей и детей, понятие джентльменства и многие другие. Решение этих вопросов для читателей является важной умственной деятельностью, основанной на жизненном опыте самого читателя, рассуждении автора и неоспоримом доказательстве, построенном на мнениях авторитетов – политиков, писателей, мифов, библейских героев.

Образы всех героев романа «Ярмарка тщеславия» очень яркие. Их поступки мотивированы происхождением, воспитанием, общественным статусом, причем все подчиняется власти, деньгам, титулу. Такие понятия как дружба и любовь не в цене в данном обществе, а лицемерие, лесть, подхалимство считаются общепринятыми и даже необходимыми.

Описываемые У. М. Теккереем события относятся к началу XIX века. Но факт остается фактом: изображенные характеры и представленное общество имеет современное звучание. В примечаниях к VI главе объясняется его решение показать героев в современных для написания романа костюмах: «Это было намерение автора, будучи преданным истории, изобразить всех героев этого повествования в подходящих костюмах, которые они носили в начале века. Но когда я вспомнил внешний вид людей в те дни ... я не смог портить моих героев и героинь костюмами, которые были так ужасны, и я, наоборот, занялся моделированием костюмов, принимая во

внимание их положение в обществе в соответствии с современной модой» [7, с. 74]. Кроме того, подлинная современность романа звучит в каждой его строчке, что доказывает вневременную характеристику комедии нравов.

В романе много театральной лексики. Например, в конце главы VI: «Наконец пришло время расставаться с мисс Эмилией ... Но над этой картиной я намерен задержать занавес. После сцены, в которой одно действующее лицо проявило полную искренность, а другое отлично провело свою роль ...» [4, с. 88]. Или начало XV главы: «Всякому читателю, склонному к чувствительности, должна понравиться картина, которой закончился последний акт нашей маленькой драмы» [4, с. 181].

Само название «Ярмарка тщеславия» уже указывает на модель театра, как некий хронотоп романа. Этот хронотоп определяет и пространственное и временное измерение художественного действия. Пространственная модель романа двухмерна и соединяет в себе горизонтальное и вертикальное измерение. В горизонтальном измерении перед нами раскрывается широкая панорама английской жизни первой четверти XIX века. Эта панорама строится как череда сцен: городской и провинциальной, мирной и военной. Пространственные рамки романа выходят за пределы Англии и охватывают Европу в целом. У. М. Теккерея раскрывает разные ситуации, разные характеры и судьбы.

Панорама реальной общественно-социальной жизни и становится горизонтальным измерением романа.

Роман открывается с пролога, в котором возникает образ Кукольника, как бы стоящий над действием и дергающего героев-персонажей за невидимые нити. Реальные социально-достоверные образы в художественной структуре романа превращаются в марионеток, действующих не по собственному волеизъявлению, а в результате манипулирования ими с помощью каких-то невидимых, скрытых механизмов. Сама «марионеточность» персонажей, поведения которых обусловлено волей некоего всемогущего режиссера Кукольника, становится очевидна как для читателя, так и для автора, берущего на себя в романе своеобразную художественную роль – роль стороннего наблюдателя.

Таким образом, в романе появляется второе – вертикальное художественное измерение. По вертикали перед нами возникает «трехмерная» структура романа: режиссер-демиург некоего жизненного действия по имени Кукольник – персонажи-актеры, выполняющие волю Кукольника – своеобразный «внутритекстовый зритель», которым становится автор вместе со своим читателем. Поэтому неслучайны прямые и частые обращения автора к гипотетическому читателю, наподобие того, как один зритель, сидящий в партере, обращается к другому, предлагая оценить игру актеров.

Образ Кукольника в романе, в литературно-художественной критике вызывает наибольшее количество дискуссий и часто отождествляется с образом самого автора. Так, например, В. С. Вахрушев пишет: «Этот многоликий персонаж выполняет три основные функции: шута-актера, режиссера-постановщика кукольного спектакля и ведущего «хора»» [1, с. 13]. Выполняя функции «хора», автор «просил позволения» на правах «человека и брата» не только представлять нам действующих лиц, «но иногда спускаться с подмостков и беседовать о них».

В этом мы видим полное подобие нарушения сценической иллюзии, когда ведущий спускается со сцены в зрительный зал и комментирует игру актеров.

Теккерея-рассказчик постоянно меняет свои маски на протяжении всего романа, «трансформируется в разные обличья». Такое толкование образа Кукольника вполне допустимо, однако думается, что этот образ вводится Теккереем именно для того, чтобы литературными средствами создать пространственную модель театра в романе.

Так, писатель показывает, что активной фигурой становится некто стоящий над миром житейской суеты и некто управляющий этим миром. В романе У. М. Теккерея Кукольник – невидимый режиссер, находящийся за кулисами жизни, который делает людей своими марионетками.

Таким образом, «театральность» романа У. М. Теккерея связана во многом с философско-аллегорической концепцией, что раскрывается, прежде всего, на композиционном уровне.

Проанализировав роман У. М. Теккерея «Ярмарка тщеславия», мы пришли к следующим выводам. Писатель сравнивает жизнь с театром, опираясь на вековые традиции прошлого. Люди в этой драме актеры, марионетки, разыгрывающие пьесу по чужому сценарию, а сама жизнь – лотерея, комедия, ярмарочный балаган. Именно всенародный характер ярмарки дал возможность У. М. Теккерее в романе «Ярмарка тщеславия» персонифицировать данный образ, представив современное ему английское общество, наделив его типичными чертами и обобщениями. Быт комедии нравов помогает разобраться в обстоятельствах жизни описываемого общества, в его традициях, культуре, социальных и психологических первоосновах человеческих поступков. Особенностью английской комедии того времени является способность соединять человека с обществом, показывать, насколько те или иные его поступки и мнения обусловлены принятыми социальными нормами, и при этом его от этого общества отделять. Поучительно-философские умозаключения пронизывают весь роман У. М. Теккерея «Ярмарка тщеславия», которые таят в себе кладезь человеческой мудрости и постулаты викторианского общества.

Источники и литература:

1. Бояджиев Г. Н. Вечно прекрасный театр эпохи Возрождения / Г. Н. Бояджиев. – Л., 1973. – С. 51-52.
2. Кожин В. В. Эпопея / В. В. Кожин // Литературная Энциклопедия терминов и понятий. – М., 2001. – С. 1238.
3. Легг О. О. Театральность как тип художественного мировосприятия в английской литературе XIX – XX в.в. (на примере романов У. Теккерея «Ярмарка тщеславия», О. Уайльда «Портрет Дориана Грея», С. Мозма «Театр») – Дис. ... канд. филол. наук. 10. 01. 03 / О. О. Легг. – Санкт-Петербург, 2004. – 170 с.
4. Теккерея У. М. Ярмарка тщеславия / У. М. Теккерея. – М.: Худ. лит., 1968. – 814 с.
5. Kettle. A. Vanity Fair. Twentieth century interpretations of Vanity Fair / A. Kettle // A collection of Critical Essays Edited by M.G. Sundell. – N.J., 1969. – P. 13.
6. Thackeray W. M. The Letters and Private Papers in 4 vol. Ed. by G. N. Ray / W. M. Thackeray. – Cambridge. Harvard University Press, 1945-1946.
7. Thackeray W. M. Vanity Fair / W. M. Thackeray. – L., 1883. – P. 74.

ГЕРМЕНЕВТИЧНА КОНЦЕПЦІЯ МОВИ М. ГАЙДЕГГЕРА

Язык для М. Гайдеггера – это прежде всего способ индивидуального бытия самого человека, форма индивидуального самосознания, человек существует прежде всего в языке и при языке. А сущность языка состоит в способности человека проявлять себя, выражать свою сущность.

Ключевые слова: язык, индивидуальное бытие, М. Гайдеггер, говорение, слушание.

Мова для Гайдеггера – це насамперед спосіб індивідуального буття самої людини, форма індивідуальної самосвідомості, людина існує перш за все в мові і при мові. А сутність мови полягає в здатності людини виявляти себе, виражати свою сутність.

Ключеві слова: мова, індивідуальне буття, М. Гайдеггер, говоріння, слухання.

Language for Gaydegger – first of all is the way of individual existence of man being, the form of individual identity, a person exists primarily in language and at language. And the essence of language lies on a person's ability to express themselves, express their essence.

Keywords: language, an individual being, M. Gaydegger, speaking, listening.

Мартін Гайдеггер (1889-1976) – видатний німецький філософ, одна з центральних постатей філософії ХХ ст., учень Е. Гуссерля, ідеї якого мали значний вплив на розвиток онтологічної герменевтики.

Щодо гайдеггерівської концепції мови, то найбільш повно вона виявляється у роздумах вченого про місце і призначення мови в людському бутті. «Основою людського існування є мовлення, – писав Гайдеггер у праці «Гельдерлін і сутність поезії», – і вважав за потрібне уточнити: «мовлення як говоріння» [3, 257]. При цьому йдеться не про мову як засіб спілкування, а як всезагальний спосіб існування і певну сутність, що виявляється через мовлення, «сказування». Отже, не мовець використовує мову, а мова «виговорюється» через мовець. «Людина поводить себе так, ніби це вона була творцем і господарем мови, у той час як насправді саме мова володіє нею» [2, с. 314].

У філософських працях Гайдеггера головною категорією, що описує людське буття, є категорія «Dasein», яку традиційно перекладають як «тут-буття» і «щось-буття». «Тут-буття» передусім характерне своєю сказанністю, оскільки воно саме в мовленні саморозкривається [4, с. 227]. Мова, за Гайдеггером, – це «обшир, тобто дім буття», така трансцендентна сутність, яку не можна пізнати, доки вона сама не виявить себе. «Оскільки мова – це дім буття, то дістаємося до сущого в той спосіб, що постійно проходимо через цей дім. Коли ми йдемо до криниць, коли йдемо через ліс, то вже тим самим йдемо через слово «криниця», через слово «ліс», навіть коли не вимовляємо цих слів і не думаємо про щось мовне» [6, с. 243].

Мова для Гайдеггера – це насамперед спосіб індивідуального буття самої людини, форма індивідуальної самосвідомості («людина не була б людиною, коли б їй було відмовлено в тому, щоб говорити»), людина існує перш за все в мові і при мові. А сутність мови полягає в її здатності виявляти себе, виражати свою сутність. Жодна наука не може дати правдивої характеристики мови, пізнати її сутність. Єдино можливий шлях для пізнання природи і властивостей мови: «дати слово мові як мові» [6, с. 260].

Гайдеггер розрізняє істинну мову, яка безпосередньо співвідноситься з онтологічною істиною буття і побутову мову, яка є поверховою. Сутнісно важливим, зокрема, для юридичної практики, є зауваження німецького мислителя про те, що *сказати* і *говорити* – не одне й те ж. «Людина може говорити; говорити без кінця, але так нічого і не сказати. Інша, навпаки, мовчить, вона не говорить, проте саме тим, що не говорить, може сказати багато» [6, с. 265]. С-казати, це означає охо-пити, дати можливість побачити і почути. Мова потребує мовців, людей, які спілкуються між собою, а отже слухають і розуміють один одного. Гайдеггер наголошує: мовлення є водночас і слуханням. В-слухування в слова є передумовою будь-якого мовлення, якщо цього немає, мовлення стає нісенітницею. Говоріння саме по собі є вже слуханням. Це – слухання мови, якою ми розмовляємо, спілкуємося. «Говоріння є таким чином навіть не одночасне, – уточнює вчений, – а *перш за все* слухання» [6, с. 266].

Як герменевт Гайдеггер пов'язує концепт розуміння з комплексом герменевтичного кола, що набуває онтологічного та феноменологічного сенсу, зумовлює єдність суб'єкта пізнання і об'єкта. Герменевтичне коло німецький філософ розглядає як структуру будь-якого людського розуміння. Розуміння, коментування кожного феномена, за Гайдеггером, можливе тільки тоді, коли є предрозуміння, тобто коли існує попереднє уявлення про цей феномен.

Для німецького мислителя розуміння було першорядною проблемою людської екзистенції, а не просто методологічним поняттям. Екзистенціальна герменевтика М. Гайдеггера здійснила семантичне переакцентування поняття «розуміння» як важливого складника людської свідомості саме в плані онтологічному – як особливий спосіб людського буття [5, с. 101].

Люди, за Гайдеггером, «є мовленням». Тобто, ознакою людського буття є мова, але в дійсності мова реалізується тільки в *мовленні*. Сутнісно важливим видається гайдеггерівське застереження щодо того, що мовлення не є просто одним із способів здійснення мови – мова може бути істотною тільки як мовлення. Запис слів і правила синтаксису, які чомусь ми називаємо мовою, є тільки оболонкою явища мови. Замислюючись над поняттям «мовлення», вчений зауважує: мовити – це означає, зазвичай, про когось або про щось говорити». Окрім того, розмовляючи, люди стають ближче один до одного, чують один одного. Навівши слова поета Гельдерліна «З того часу як ми є мовленням і чуємо одні одних», митець уточнює – здатність вислухати когось виникає не з того, що людина з кимсь розмовляє, швидше навпаки – є передумовою розмови. У свою чергу здатність вислухати зумовлює наявність слова і вимагає цього слова. Відтак, здатність говорити і здатність слухати однаково первинні. Люди є мовленням і можуть один одного вислухати. Гайдеггер пише: «Ми є мовленням – а це означає, що це мовлення нас *об'єднує*» [3, с. 254].

Людина вдається до мови, передаючи свій досвід, думки чи настрої. Мова служить для розуміння, «як знаряддя, придатне для порозуміння, вона є благом» [3, с. 253]. І далі вчений уточняє: «мова є благом більш первинним, ніж просто знаряддя: це завдяки їй людина має змогу стати історичною» [3, с. 253].

Використовуючи мову, ми вживаємо «висловлювання, щоб передати своє сказування» іншим. Те, що Гайдеггер розуміє під «висловлюванням» істинною мовою – це артикуляція повноти значень Dasein (тут – буття); висловлювання артикулює себе у таких формах, як дієвість, мовчання, мистецькі твори. Натомість говоріння для Гайдеггера – це розмова – без коріння, порожня розмова, розмова для розмови. Висловлювання включає вслуховування мовчання і ґрунтується на розумінні[4, с. 227]. Отже, мова не може реалізувати себе інакше, ніж використовуючи мовця. «Ба, навіть більше – істотне слово, для того, щоб бути зрозумілим і, отже, стати здобутком усіх, повинно стати словом нащодень» [3, с. 253].

На переконання вченого, людське буття можливе тому, що володіє мовою, існує в мові, завдяки чому обґрунтовується її трансцендентна сутність. Йдеться про «істинну» мову, заглиблену у висловлювання, побудовану на розумінні, значно багатшу, ніж побутова. Тому мова сама себе промовляє, сама виражає своє єство.

У процесі інтерпретації лірики Ф. Гельдерліна філософ-герменевт порушив питання про розуміння як спосіб розкриття себе у світі, тобто людина, вдаючись до прийомів інтерпретації дій, пізнає себе через розуміння, завдяки чому стає такою, якою себе розуміє.

У вірші Ф. Гельдермана «Ти, примирителю, який ніколи не вірив...» він спостеріг важливу думку: «З того часу, як ми є мовленням» («Багато зазнала людина./ Не одного з богів назвала / З того часу, як ми є мовленням / І чуємо одні одних»), що засвідчувала філософське трактування мови, яка, правлячи за основу людського буття, «збувається тільки в мовленні», здатному виконувати об'єднавчу функцію, коли «істотне слово вказує на Одне і Те Саме – на щось, з огляду на що ми консолідуємося як самості, на основі чого ми є чимось цільним, а, отже, й собою»[3, с. 254].

Філософ звернув увагу й на те, що Гейдерлін не просто пише: ми є мовленням, а: «З того часу, як ми є мовленням...». У цьому він убачив той факт, що не завжди там, де люди здатні говорити і говорять, йдеться про справжній вияв мови – мовлення. Отже, відколи ми є мовленням? «Там, де йдеться про *об'єднавче*, *скупчуюче* мовлення, там істотне слово повинне бути прив'язане до Одного і Того самого»[3, с. 254]. Без цього зв'язку, і саме тоді, коли його немає, неможлива навіть суперечка. *Скупчуючим* мовленням ми є настільки, наскільки ми є історичними – «одне стосується іншого, є тим самим».

Започатковані в грецькій античності розмисли про мову досягли своєї вершини, за Гайдеггером, у мовознавчій думці В. Гумбольдта. Детально розглянувши гумбольдтіянське розуміння мови як діяльності, діяльності духовної, Гайдеггер все ж пропонує обрати інший шлях до пізнання мови, «дати слово мові як мові», а вона дає про себе знати в нашому мовленні, висловлюванні.

А що ми називаємо словом «сказати»? С-казати, за Гайдеггером, означає показати, о-голосити, дати можливість побачити і почути. При цьому не завжди досягається само- і взаєморозуміння. Вчений допускає можливість не-вимовного, яке не тільки не піддається омовленню, але воно ще не досягло проявлення. «Те, що має залишитися невимовним, що приховане в неказаному, перебуває як невимовне, є таємницею»[6, с. 235]. В цьому контексті варто згадати розповідь самого Гайдеггера про те, як через двадцять років після докторської дисертації він вирішив у лекційному курсі розглянути питання про мову. «Це були, однак, роздуми про «логос», у якому я шукав сутність мови. Потім минуло ще майже десятиліття, перш ніж я зміг висловити, що думав, – а точного слова не вистачає й по сей день»[6, с. 277].

У праці «Гельдерлін і сутність поезії» філософ наводить одну з тез поета : людині «дано найнебезпечніше з благ – мову, щоб вона ... посвідчила, ким вона є», і прагне збагнути її смисл. Мова, міркує вчений, є не тільки небезпечною небезпек, окрім цього, вона обов'язково утворює в собі постійну небезпечу для самої себе. Завданням мови є показати і приховати у творі суще як таке. «У ній однаково може вилитися в слова якнайчистіше й потаємне, так і замулене і посполите»[3, с. 252].

Міркуючи про феномен комунікаційної природи мови і мовлення, М. Гайдеггер нагадував про сутнісно важливу функцію мовлення – «вираження думки засобом знаряддя мови». При цьому уточнював: мовлення є водночас і слуханням. Зазвичай мовлення і слухання протиставляють одне одному – ця людина говорить, інша слухає. Проте слухання, за німецьким філософом, не вичерпується лише діалогічним мовленням. Одночасністю говоріння і слухання передбачається дещо інше: це – слухання і розуміння мови, якою ми розмовляємо. Це слухання і розуміння мови непомітним чином сприяє іншому слуханню, яке тільки ще має відбутися. «Ми говоримо не лише *на* мові, ми говоримо *від* мови. Говорити ми можемо тільки завдяки тому, «що кожного разу *вже* почули мову».

Отже, як завважив український філософ В. Бацевич, М. Гайдеггер онтологізував мовну проблематику герменевтики. Багато сформульованих Гайдеггером ідей дали поштовх подальшій розбудові герменевтики мови. Зокрема, отримали розвиток такі ідеї вченого: аналіз мови не може обмежуватися рівнем слова і синтаксису висловлювання. «Казання» є конструктивними елементами розуміння, тобто комунікативна і когнітивна функції мови взаємопов'язані [1, с. 136].

Джерела та література

1. Бацевич Ф. С. Філософія мови. Історія лінгвофілософських учень / Флорій Бацевич. – К.: ВЦ «Академія», 2008. – 240 с.
2. Гайдеггер М. Будувати, проживати, мислити / Мартін Гайдеггер // Возняк Т. Тексти та переклади / Тарас Возняк. – Харків: Фоліо, 1992. – С. 313-332.
3. Гайдеггер М. Гельдерлін і сутність поезії / Мартін Гайдеггер // Антологія світової літературно-критичної думки XX ст.- Львів: Літопис, 2001. – С. 313-332.
4. Зубрицька М. Літературна герменевтика / Марія Зубрицька. – Львів: Літопис, 2001. – С. 227-230.
5. Ковалів Ю. І. Літературна герменевтика / Юрій Ковалів. – К.: Київський університет. – 2008. – 240 с.
6. Хайдеггер М. Время и бытие: Статьи и выступления / Мартин Хайдеггер. – М.: Республика, 1993. – 447 с.

ПОЕТИЧНИЙ КОНТРАСТ: РЕТРОСПЕКТИВА ТА ПЕРСПЕКТИВА

Рассмотрение контраста осуществляется в рамках лингвокогнитивного и лингвосинергетического подходов на материале американской поэзии модернизма. Данный аспект исследования дает возможность осмысления контраста как категории поэтического текста и комплексного лингвокогнитивного конструкта, характеризующегося динамичностью и системностью. Другими словами, контраст включает в себя вербальную и концептуальную ипостаси. Анализируемая категория возникает в результате взаимодействия и динамики ряда тропов и фигур (оксюморон, антитеза, ирония, гротеск) на макротекстовом уровне. Такие приёмы объединены нами в одну группу контрастивных поэтических образных средств на основе выделения в них общей интегральной черты контрарности и единой доминантной концептуальной схемы, являющейся их основой, а именно концептуального оксюморона. Парадоксальное поэтическое мышление воплощается в контрасте путем столкновения составляющих контрастивного тропа или фигуры, а именно противоречие (оксюморон, ирония), противоположность (антитеза), противопоставление (ирония), альтернатива или сомнение (гротеск).

Ключевые слова: поэтический контраст, парадоксальное мышление, концептуальный оксюморон, лингвокогнитивный конструкт.

Розгляд контрасту здійснюється у межах лінгвокогнітивного та лінгвосинергетичного підходів на матеріалі американської поезії модернізму. Зазначений аспект дослідження дає змогу осмислення контрасту як категорії поетичного тексту та комплексного лінгвокогнітивного утворення, що характеризується динамічністю та системністю. Контраст включає у себе вербальну та концептуальну іпостасі та виникає у результаті взаємодії контрастивних образних засобів (оксюморон, антитеза, іронія, гротеск) на макротекстовому рівні.

Ключові слова: поетичний контраст, парадоксальне мислення, концептуальний оксюморон, лінгвокогнітивний конструкт.

Contrast is viewed from the standpoint of linguistic and cognitive as well as synergetic approaches on the material of modern American poetry. It gives a possibility to interpret contrast both as a poetic category and complex linguistic and cognitive construal, possessing dynamic and systemic nature. Contrast incorporates verbal and conceptual sides. It emerges as a result of contrastive figurative means interaction (oxymoron, antithesis, irony, grotesque) on macrotextual level.

Key words: poetic contrast, paradoxical thinking, conceptual oxymoron, linguistic and cognitive construal.

Підґрунтям культурно-історичного розвитку людства на будь-якому етапі вважається контраст. Закони буття предметів та явищ реального світу вибудовуються через їх контрастивне осмислення, а саме у результаті їх аналізу і згодом синтезу в єдине ціле емпірики усвідомлення людиною самої себе як окремого індивідууму та як одиниці в соціумі. Контраст – стрижень розуміння та пізнання людської свідомості у всі часи, епохи та у всіх вимірах.

Безперечно, феномен контрасту опиняється у фокусі дослідницького арсеналу не лише лінгвістів, а й мистецтвознавців, художників, музикантів, оскільки множинність його проявів видається нескінченною. Проте ще й досі не винайдено універсальної формули інтерпретації цього явища. Так, контраст визначається як відношення [15, с. 21], стилістичний або поетичний прийом [6, с. 102], семантична категорія [8, с. 53] та принцип лінійно-синтагматичної організації мовленнєвого твору взагалі та художнього зокрема. Ми вважаємо, що контраст є **комплексним утворенням**, об'єктивацію якого можна прослідкувати, проаналізувавши як лише єдину лексичну одиницю на мовленнєвому рівні, наприклад, *disinterestedness*, що є морфологічним оксюмороном, який утворено в результаті поєднання контрастивних морфем, а також і на рівні цілого тексту, поетичного зокрема. Крім того, як випливає з вищезазначеного, ще однією іпостассю контрасту є його підґрунтя на мисленнєвому рівні, в розрізі людської свідомості та когніції. Вищезазначені положення зумовлюють **актуальність** статті. Крім того, **новизна** досліджуваного питання визначається розглядом контрасту в міждисциплінарному світлі, а саме через поєднання когнітивного та синергетичного підходів із застосуванням відповідних методик аналізу.

Поступово формуючи нашу концепцію контрасту, **по-перше**, зазначимо, що інструментарій для переосмислення встановлених складових останнього на матеріалі сучасної американської поезії, а також його репрезентації як цілісного утворення, забезпечує **когнітивна поетика** – новий напрям дослідження художнього тексту. Основні положення цієї науки, розвинуті Ізраїльським вченням Ройвеном Цуром [21], набирають обертів на заході [18; 20] та на ниві вітчизняної науки в працях професорів О. П. Воробйової, Л. І. Белехової, О. М. Кагановської, В. Г. Ніконової. Зокрема, основні напрями інтерпретації художнього тексту в межах цієї парадигми пов'язані з а) опрацюванням інтегрованої методики концептуального аналізу цілого тексту; б) розкриттям механізмів формування та функціонування окремих художніх прийомів; в) інтеграцію когнітивних студій з емпіричними дослідженнями літературних текстів, в тому числі в аспекті їх міжкультурного зіставлення [5]. Саме у цих розвідках відбивається інтерес науковців до процесів мислення людини, реалізації ментальної або інтелектуальної діяльності людського розуму [9, с. 5].

Ще одним важливим фактом для привнесення «конкретності», або, іншими словами, об'єктивності в тлумачення контрасту є звернення до результатів **нейропсихологічних** та **когнітивно-психологічних** досліджень. Адже, когнітивний підхід означає зокрема тяжіння до узгодження лінгвістичних результатів із зазначеними вище [7, с. 26]. Так, у нейро- (Posner and Raichle 1994) і когнітивній психології (див., напр., Величковський 1982, Солсо 1996, Anderson 1990) доведено, що головний мозок людини є функціонально асиметричним. Крім того, у кожній напівкулі останнього простежуються стратегії так званого **двоїстого пошуку** [там само], що й породжує дуальність у мисленні, пізнанні, сприйнятті та безпосередньо відбивається на мовленнєвих категоріях. Дуальність – вічна гра двоїстих розподілів, кожний з модусів якого містить ембріон своєї протилежності, що прагне до проростання.

Метою статті є висвітлення контрасту як категорії поетичного тексту, що актуалізується у низці поетичних образних засобів (**оксюморон, антитеза, іронія, гротеск**), що об'єднані нами в одну групу контрастивних тропів за спільною інтегральною ознакою **контрарності** та єдиною домінантною концептуальною схемою, що є їх підґрунтям, а саме **концептуальним оксюмороном** (в термінах Р. Гіббса, Л.І. Белехової). До того ж, зазначений феномен є наслідком, або результатом **парадоксального поетичного мислення**.

По-друге, дослідження здійснюється у **ретроспективному** ракурсі, що означає **погляд у минуле**, а саме, починаючи ще з античних часів до сьогодення, з виходом у нові **перспективи** осмислення категорії контрасту в усіх

її маніфестаціях в художньому тексті взагалі та поетичному зокрема. Поєднання ретро- та перспективного методу дає змогу визначення як онтології так і епістемології контрасту.

Отже, антична епоха стає вираженням онтології контрасту. В межах античної поезії відбувається обґрунтування сутності оксюмору, що полягає у створенні новизни та відхиленні від норми [3]. У формальній поезії пропонується інструменталістський підхід, що дає можливість осмислювати контраст як образний засіб створення новизни через прийом висунення та ефект очуднення [14]. У структурній поезії увага спрямована на механізми творчого мислення, що зумовлюють специфіку функціонування контрастивних образних засобів, через які маніфестується контраст, у поетичному тексті. У лінгвопоезії вважається, що ефект новизни у контрастивних образних засобах створюється через семантичну неузгодженість їхніх компонентів (Р. Лахманн, М. В. Нікітін, Н. В. Павлович). На основі теоретичних здобутків представників *когнітивної поезики* (R. Tsur, M. Freeman, P. Stockwell, O. П. Воробйова, Л. І. Белехова) ми визначаємо **контраст як мисленнєво-мовленнєвий конструкт**, що характеризується **динамічністю та системністю**. Іншими словами, це утворення інкорпорує у собі вербальну й концептуальну іпостасі та виникає у результаті інтеракції, а також динаміки образних засобів його творення на **макротекстовому рівні**.

Концептуальна іпостась контрасту розглядається нами як конфігурація ієрархічно структурованих концептуальних схем. На додаток, вона зумовлена особливостями еволюції парадоксального поетичного мислення в той чи інший період культурно-історичного розвитку людства. Парадоксальність є порушенням узгодженості між усталеними поглядами на той чи інший порядок у звичному перебігу подій чи явищ. У результаті аналізу семантико-когнітивної структури контрастивних образних засобів нами було виявлено, що парадоксальна думка втілюється через зіткнення складників контрастивного тропа або фігури, в семантиці яких опрідметнено *протиріччя, (оксюморон, іронія), протилежність (антитеза), протиставлення (іронія), альтернативу або сумнів (зротеск)*. Отже, останні є концептуальними складниками контрасту.

Вербальна сторона – це словесне оформлення вищезазначених схем у тканині поетичного тексту. Таким чином, розкриваючи лінгвокогнітивні механізми формування засобів актуалізації контрасту, ми беремо до уваги їх обидві іпостасі. Крім того, втілення парадоксальної думки у словесній формі контрастивних образних засобів відбувається за допомогою когнітивного механізму **контрастивного мапування** [4, с. 179]. Останнє є проектуванням онтологічних ознак однієї складової на протилежні онтологічні ознаки іншої [там само].

По-третє, для пояснення **системної** природи категорії контрасту звертаємось до *лінгвосинергетики* (див., напр.: Герман 1999; Моисеева 2007; Пищальникова 2001; Пятаєва 2007; Сонин 2001). На основі доробків лінгвістів, що проводять дослідження у цьому напрямку [1, с. 66; 10, с. 35; 12, с. 5] та уточнюючи лінгвосинергетичні поняття з переломленням на об'єкт дослідження, інтерпретуємо останній як систему взаємодіючих та взаємообумовлених одиниць, упорядкованих за допомогою певних мовних засобів та способів, а саме таких, що побудовано на **контрарності, опозиції і протиріччі** відповідно.

Аналіз створення та втілення контрасту здійснено нами на матеріалі американської поезії модернізму. Такий вибір зумовлено тим фактом, що в цей період співіснує розмаїття літературних течій та напрямів. Модернізм постає з конфлікту, заперечення, деструкції старого [13, с. 218]. Різні течії модернізму відображають обличчя розколотого світу, чия фрагментарність і є порядок. Модернізм – це епоха, в якій панує парадоксальне поетичне мислення, що реалізується у віршованих творах за допомогою контрастивних образних засобів [там само].

Перший етап інтерпретації поетичного тексту Е.Каммінгса «*Pity this busy monster, manunkind...*» [16, р. 54], спрямований на виявлення вербальної і концептуальної іпостасей контрасту. Так, простежимо розгортання протилежних текстових концептів ТЕХНОЛОГІЧНОГО ПРОГРЕСУ та ПРИРОДИ. Наступні лексичні компоненти згідно з їх семантикою переходять до концептуально-поняттєвої сфери і складають концепт ТЕХНОЛОГІЧНОГО ПРОГРЕСУ: *progress is a comfortable disease; electrons, razorblade, lenses extend, a world of made, busy monster, hell of a good universe* тощо. Вживання наукових термінів у незвичному для них контексті, тобто, у віршованому творі, приводить до того, що вони набувають протилежного їм значення, а саме негативного. Це вказує на аксіологічну модальність, як на ту, що оцінює дію як позитивну, негативну або нейтральну і яка супроводжує іронію. Текстовий концепт ПРИРОДИ розгортається у словах і словосполученнях *trees, poor stars and stones, wherever, a world of born*, що мають концептуальне навантаження. Не дивлячись на те, що вирази, які вживає автор є майже сюрреалістичними вони все ж таки залишаються влучними та підсилюють іронічний тон віршованого твору. Такий тон не свідчить про те, що автор суцільно негативно ставиться до науки та технологічного прогресу, тобто, наука для нього не є сірою коврою, що закриває обличчя природи. *This busy monster, manunkind* є антропоцентричним ядром концепту ТЕХНОЛОГІЧНИЙ ПРОЦЕС – *людством, що перетворилося на зайнятого цим прогресом монстра* і відійшло від природи. Іншими словами, технологічний прогрес скоріше – зваблива пастка, в яку прямує *людство* з широко розплосненими очима і все ж таки потрапляє у неї, оскільки опинившись в такій пастці хоча б один раз, людина відчуває необхідність розвитку й удосконалення все більше і більше з метою особистого блага («*Progress is a comfortable disease*» – «*Прогрес – це зручна хвороба*»). Проте, з одного боку, прогрес є замкнутим колом, оскільки людина звеличує те, що робить (*deify*), а з іншого – все ж таки є силою, яка руйнує природу, Лінзи телескопу спрямовані (*lenses extend*) на спотворений простір-час (*wherewhen*). Однак, якщо раніше люди, дивлячись на зірки, загадували бажання, зараз телескоп пускає небажання (*unwish*) байдужих людей крізь простір-час. На співчуття заслуговують дерева, зірки й навіть каміння, але не їх надволадар. Щоб не робила людина технічний прогрес ніколи не зупиниться і не замінить природу та її витвори і людство на це приречене (*We doctors know a hopeless case*). Несумісні текстові концепти увиразнюються в оксюморонах та антитезах:

У результаті подальшого аналізу віршованого твору нами було виявлено, що складниками контрасту в цьому випадку є протиріччя, протиставлення та протилежність, які, в свою чергу, увиразнюються в **епіфоричних, діафоричних, конверсивних та реверсивних** оксюморонах (*Progress is a comfortable disease, the bigness of his littleness, hell of a good universe*), антитезах (*a world of made/ a world of born, wish / unwish, death and life safely beyond*) та іронії. Підґрунтям зазначених поетичних тропів є низка концептуальних оксюморонів, а саме BIG SIZE vs. LITTLE SIZE, POSITIVE STATE vs. NEGATIVE STATE, FAVOURABLE SPACE vs. UNFAVOURABLE SPACE, тощо.

Отже, виходячи з вищезазначеного, робимо висновок, що контраст є комплексним лінгвокогнітивним утворенням, що вибудовується на конвергенції різних контрастивних образних засобів, а також у результаті динаміки та інтеракції концептуальних одиниць різного рівня у межах поетичного тексту. Перспективою дослідження видається розгляд контрасту як емотивного фокусу поетичного тексту.

Джерела та література

1. Алефиренко Н. Ф. Поэтическая энергия слова. Синергетика языка, сознания и культуры / Н. Ф. Алефиренко. – М.: Academia, 2002. – 394 с.
2. Американская поэзия в русских переводах. XIX – XX вв. / Сост. С. Б. Джимбинов. На англ. Яз. с параллельным русск. Текст. – М.: Радуга, 1983. – 672 с.
3. Аристотель. Этика. Политика. Риторика. Поэтика. Категории / Аристотель. – Минск.: Литература, 1998. – 977 с.
4. Белехова Л. І. Образний простір американської поезії: лінгвокогнітивний аспект: дис. ... доктора філол. наук: 10.02.04 / Л. І. Белехова. – К.: КНЛУ, 2002. – 476 с.
5. Воробйова О. П. Когнітивна поетика: здобутки і перспективи / О. П. Воробйова // Вісник Харківського нац. ун-ту. – 2004. – № 635. – С. 18–22.
6. Караулов Ю. Н. Контраст / Ю. Н. Караулов // Русский язык. Энциклопедия / гл. ред. Ю.Н. Караулов. – М., 1998. – 200 с.
7. Кибрик А. А. Анализ дискурса в когнитивной перспективе: дис. ... доктора филол. наук: 10.02.19 / А. А. Кибрик. – М.: Ин-тут языкознания РАН, 2003. – 476 с.
8. Москвин В.П. Стилистика русского языка. Теоретический курс / В. П. Москвин. – Изд. 4-е, перераб. и доп. – Ростов н/Д: Феникс, 2006. – 327 с.
9. Ніконова В. Г. Концептуальний простір трагічного в п'єсах Шекспіра: поетико-когнітивний аналіз : дис. ...докт. філол. наук: 10.02.04 / В. Г. Ніконова. – К.: КНЛУ, 2008. – 558 с.
10. Пихтовникова Л.С. Языковые фильтры: неравновесные состояния и развитие языка / Л. С. Пихтовникова // Нова філологія. – 2002. – № 1. – Запоріжжя. – С. 33-38.
11. Рахилина Е. В.: Когнитивный анализ предметных имен: семантика и сочетаемость / Е. В. Рахилина. – М.: 2000. – 416 с.
12. Стрільчук А. В. Синтаксична організація текстів сучасної американської поезії: когнітивно-семіотичний та синергетичний аспекти : Дис... канд. наук: 10.02.04 / А. В. Стрільчук. – К.: КНЛУ, 2009. – 215 с.
13. Толмачев А.И. Типология модернизма в Западной Европе и США: Культурологический аспект / А. И. Толмачева // Современный роман. – М.: Наука, 1990. – С. 213-232.
14. Шкловский В. Б. Гамбургский счет: Статьи, воспоминания, эссе / В. Б. Шкловский. – М.: Советский писатель, 1990. – 544 с.
15. Хазагеров Т. Г. Общая риторика: Курс лекций; Словарь риторических приемов / Отв. ред. Е. Н. Ширяев. – 2-е изд., перераб. и доп. / Т. Г. Хазагеров, Л. С. Ширина. – Ростов н/Д: Феникс, 1999. – 315 с.
16. Cummings E. E. Selected Poems 1923-1958 / E. E. Cummings. – London, Boston: Faber & Faber, 1997. – 121 p.
17. Clearfield A. These Fragments I Have Shored / A. Clearfield // Collage and Montage in Early Modernist Poetry. – Ann Arbor (Michigan): UMI Research Press, 1984. – 150 p.
18. Freeman M. Poetry and the Scope of Metaphor: Toward a Cognitive Theory of Literature / M. Freeman // Metaphor and Metonymy at the Crossroads: A Cognitive Perspective / Ed. Barcelona A. – Berlin; N.Y., 2000. – P. 157-254.
19. Gibbs R. The Poetics of Mind: Figurative Thought, Language and Understanding/ R. Gibbs. – Cambridge: Cambridge University Press, 1999. – 527 p.
20. Stockwell P. Cognitive Poetics: An introduction / P. Stockwell. – London and New York: Routledge Taylor & Francis Group, 2002. – 189 p.
21. Tsur R. Toward a Theory of Cognitive Poetics/ R. Tsur. – Amsterdam: Elsevier Science Publishers, 1992. – 214 p.

УДК 81'42: 81-116.4

Маркина-Гурджи М. Г.

НЕИСХОДНЫЕ ТЕКСТЫ В РЕГУЛЯТИВНОЙ СФЕРЕ ЯЗЫКА

В статье в рамках функционального подхода предлагается описание регулятивных средств языка. Разработана модель регулятивной сферы языка и определяется ее структура. Сформулировано определение понятия «неисходный текст», и установлено место текстов этого типа в регулятивной сфере языка.

Ключевые слова: исходный текст, неисходный текст, функция, регуляция.

В статті в рамках функціонального підходу здійснюється опис регулятивних засобів мови. Розроблена модель регулятивної сфери мови та визначається її структура. Формулюється визначення поняття «невихідний текст», встановлюється місце текстів цього типу в регулятивній сфері мови.

Ключові слова: вихідний текст, невихідний текст, функція, регуляція.

The article says about functional approach the description of regulatory means of language. The model of regulatory sphere of language is developed and its structure is defined. Concept definition «not source text» is formulated, and the place of texts of this type in regulatory sphere of language is established.

Keywords: the source text, not source text, function, regulation.

Конец XX – начало XXI вв. – особый этап в развитии современного общества, который ознаменован развитием новых технологий, увеличением количества поступающей в социум информации. Создаются новые социальные условия для появления не существовавших ранее форм человеческой деятельности. В современном – информационном – обществе меняется роль коммуникации, интенсифицируются процессы социокультурного взаимодействия между людьми, что требует от человека в ограниченное время воспринимать и порождать значительное количество информации. Результат такого взаимодействия – порождение огромного количества текстов-переводов, текстов-рецензий, текстов-пересказов, аннотаций и т.д., роль которых возрастает с каждым днем, поскольку все чаще возникает необходимость работать (воспринимать и продуцировать) не с оригиналами, а с текстами, созданными на их основе. Все это заставляет лингвистическую науку искать новые концепции, способные адекватно объяснить сущность этих явлений.

Среди современных исследований в этой области следует выделить несколько ведущих направлений: интерпретационное (Н. Д. Голев, А. И. Новиков, Н. М. Нестерова, Д. В. Псурцев, Н. Л. Сунцова и др.), деривационное (А. С. Гавенко, А. А. Дьякова, О. Н. Жлобинская, С. В. Ионова, Т. И. Киркинская, Л. Н. Мурзин,

Л. В. Сахарный, Н. В. Солодянкина, Ю. В. Трубникова, А. С. Штерн, А. А. Чувакин), коммуникативно-прагматическое (Н. Б. Агранович, С. П. Анохина). Анализ этих направлений показывает, что до сих пор не разработано определение, которое бы отражало функциональную направленность текстов этого типа в общей системе регулятивных средств языка; отсутствуют обобщенные требования качества неисходных текстов, критерии, которым эти тексты должны соответствовать, а также принципы их сопоставления с текстом исходным не на основе отдельных параметров, а исходя из видения текста как целостной системы.

Один из возможных путей решения поставленных проблем – описание текстов, традиционно называемых «вторичные», на основе принципов и категорий функциональной лингвистики. Функциональный подход, позволяющий «исследовать объект не с точки зрения его внутреннего строения, особенностей субстратной основы, а с точки зрения функционирования объекта, его связей с окружающей средой» [11, с. 3], признается ведущим в современной лингвистике и определяет характер большинства лингвистических исследований, что свидетельствует о становлении новой научной парадигмы в языкознании [6; 11; 1; 8; 9]. Смена научной парадигмы в лингвистике и утверждение функционального подхода в качестве магистрального к рассмотрению лингвистических явлений обуславливают новое видение языка, его подсистем и основных единиц. Функционализм меняет традиционное представление о языковой системе своим утверждением, что описание языка и его единиц следует осуществлять, исходя из его назначения – выступать средством воздействия на сознание, поведение, чувства реципиента.

Таким образом, **актуальность** темы исследования очевидна и определяется, прежде всего, закономерностями развития функционального подхода к описанию системы языка, а также потребностями социума в лингвистически обоснованных принципах построения неисходных текстов.

Цель настоящей статьи – сформировать функциональное представление о неисходном тексте и определить его место в регулятивной сфере языка.

Достижение поставленной цели предполагает решение следующих **задач**:

- охарактеризовать регулятивную сферу языка и ее организацию;
- установить особенности порождения текстов и определить их дифференциальные признаки;
- сформулировать определение неисходного текста с позиций лингвистического функционализма.

Реализация системообразующей функции языка в каждой конкретной ситуации осуществляется с помощью специально созданных для этой цели продуктов речевой деятельности – текстов, каждый из которых обладает индивидуальным содержанием и структурой, обусловленной этим содержанием. В своей работе мы опираемся на функциональное определение текста, представленное в работах А. Н. Рудякова [15,16] и получившее свое дальнейшее развитие в работах Ю. В. Дорофеева [4]. В основе данного определения лежит функция как центральное функциональное качество, определяющее предназначение реалии и обуславливающее ее возникновение, существование и субстанциональные характеристики. Текст есть единственно доступная нашему восприятию форма бытия языка, которая определяется как «речь, организованная в соответствии с преследуемой субъектом говорения целью» [18, с. 34], то есть как инструмент воздействия на понятийные участки картины мира реципиента с учетом идеальных представлений об Универсуме его автора [см. об этом 2, с. 91; 3; 7, с. 167 и др.].

Структура языка отличается изоморфизмом (все подсистемы языка характеризуется одними и теми же принципами). В связи с этим кажется закономерным рассмотрение с позиции трехуровневой модели языка сферы регулятивных средств.

Регулятивная сфера языка, как нам представляется, является иерархической системой, которая организована функциональными регулятивными единицами в единстве со своими текстовыми реализациями [подробнее см. 10] (Схема 1).

Схема 1

Считаем, что единицей регулятивной сферы языка является смысловой инвариант («концептуальная информация» И. Р. Гальперин, «глубинный смысл» В. В. Красных, «смысловое ядро текста» Е. М. Масленникова, «концептуальная программа автора» З. Д. Львовская, «тема-понятие» А. И. Новиков, Н. Л. Сунцова), для именованной которой в сравнении с другими «эмическими» единицами этого уровня, может использоваться термин «регулятема». Учитывая, что «различного конкретного содержания тексты могут иметь один и тот же или очень близкий общий смысл, вытекающий из содержания» [цит. по 5, с. 256], регулятема выступает в качестве текстового инварианта относительно своих текстовых реализаций (вариантов), которые могут относиться к разным типам текста, быть написанными на разных языках и количество которых определяется потребностями определенного языкового коллектива. Множество ситуаций речевого воздействия обуславливают «существование множества текстовых средств выражения одной идеи» [17, с. 306]. Таким образом, каждый конкретный текст существует как реализация (вариант) определенного текстового инварианта в соответствующей для него позиции регуляции.

Следовательно, регулятивная сфера языка на уровне языковой абстракции представлена регулятемами; на уровне нормы – типовыми структурами, по которым данные тексты построены; на уровне речи – конкретными текстами.

Выявить единицы уровня языковой абстракции – сложный и трудоемкий процесс, требующий привлечения исследователей разных языков и осуществления анализа значительного корпуса текстов, но такое описание кажется

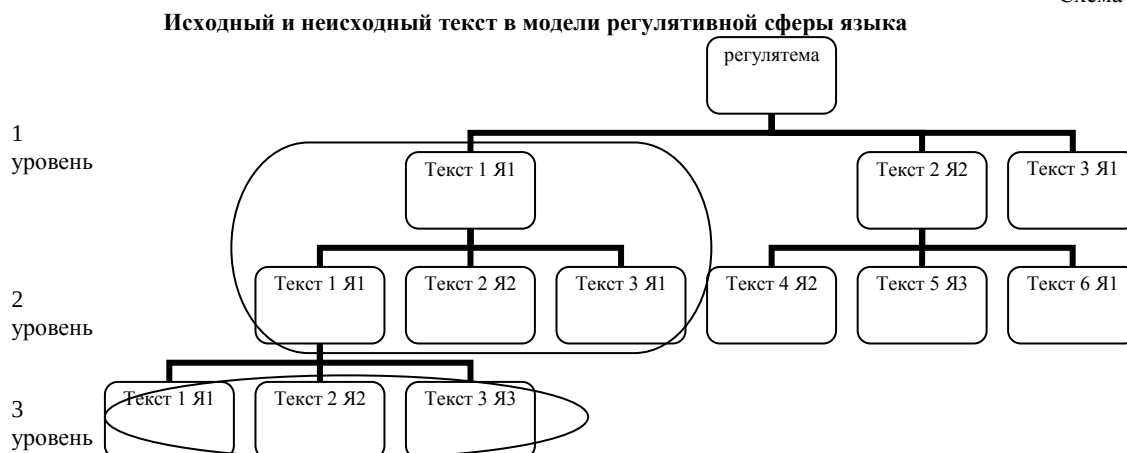
необходимым, поскольку позволит определить те участки когнитивного пространства, на которые чаще всего осуществляется воздействие, то есть выявить самые важные и актуальные сферы регуляции.

Количество типовых структур, реализующих конкретную регуляему, как и количество текстов, реализующих определенный тип, можно выявить только посредством анализа отобранных текстов. Принципиальным для нашего исследования является и то, что ТЕКСТ_{1,2,3,4,5,6....} – тексты, не обязательно написанные на одном конкретном языке.

Реализация регуляемы в зависимости от ситуации речевого взаимодействия может осуществляться текстами разных типов. Во-первых, учитывая, что картина мира формируется несколькими составляющими: знаниями о сущностях, функциях и ценностях [16, с. 33-35], то тексты классифицируются в соответствии с тем, на какую из составляющих они должны воздействовать. Так, все тексты можно разделить на две группы: тексты о сущностях и функциях (тексты науки, учебные тексты и т.д.) и тексты о ценностях (тексты искусства) (подробно об этом в [16, с. 35-36]). Во-вторых, критерием распределения текстов на типы является механизм, инициирующий их порождение [13]. В связи с этим говорят о текстах, порождение которых было инициировано окружающей действительностью, и о текстах, создание которых мотивировано другим текстом. Для текстов первого типа, как представляется, следует использовать термин «первичный», что может быть подтверждено дефиницией, которая дана в академическом «Словаре русского языка»: «*являющийся первой ступенью в развитии чего-либо*» (курсив наш – М. М.) [20]. Данной характеристике соответствует и обозначение «оригинал». И первичный текст, и оригинал – первый вариант реализации основной единицы сферы регуляции. Тексты второго типа традиционно объединяются под общим названием «вторичные». Однако, по нашему мнению, вторичными являются только те тексты, которые созданы на основе какого-либо текста, являющегося первичным. Словарь толкует слово «вторичный» как «*происходящий или совершаемый во второй раз; представляющий собой вторую, позднейшую ступень в развитии чего-либо*» (выделено нами – М. М.) [20]. Поскольку существуют условия, когда возникает необходимость создать текст на основе содержания такого текста, который уже является второй ступенью текстообразования, не представляется возможным использование данного именованного в качестве гиперонима для всех текстов, созданных с опорой на содержание другого текста. При этом в некоторых ситуациях не представляется возможным определить, действительно ли текст, на основе которого созданы другие текстовые варианты, является результатом восприятия Универсума, или же сам порожден на базе иного текста. В связи с этим считаем обоснованным описывать тексты, прежде всего, с точки зрения их исходности/неисходности, то есть бытия/небытия в качестве «отправного» для конкретного акта текстопорождения. Следствием данного предположения должно стать распределение текстов на две группы: исходные и неисходные. Текст, который выступает в качестве «отправного» (то есть является основой для продуцирования других текстов) следует называть «исходным». «Исходным» текст может называться только в охарактеризованной выше ситуации и является таким только с позиции интерпретирующего субъекта (лицо, группа лиц). Все тексты, которые созданы на его базе, нами предлагается обозначать как «неисходные». Кажется, такое обозначение наиболее полно характеризует данный феномен, так как, во-первых, указывает на противоположное явление, обозначенное словом «исходный». Во-вторых, поскольку текст, порожденный после уже созданного текста, может представлять третью, четвертую и т.д. ступени текстообразования, то этот термин способен охватить весь спектр таковых текстов, в отличие от традиционного обозначения «вторичный», используемого в качестве гиперонима для всех текстов, независимо от ступени их текстообразования. С целью разграничивать и не смешивать явления разного рода, «вторичными» следует обозначать только тексты, созданные на основе первичных, а для именованного всех текстов, созданных на основе других, по указанным нами причинам следует отдать предпочтение термину «неисходные». Сказанное позволяет сделать вывод, что любой вторичный текст является по своей сущности неисходным, но не каждый неисходный текст есть вторичный.

Таким образом, реализация регуляемы может осуществляться первичными текстами и всеми неисходными текстами, созданными на их основе непосредственно (в этом случае речь идет о вторичных текстах) или опосредованно через другие неисходные тексты. Каждый неисходный текст может представлять второй, третий, четвертый и т.д. уровни текстообразования и располагаться на соответствующем уровне системы. Степень отдаленности данного уровня от первого определяет способность текста реализовывать регулятивную единицу, получившую свое выражение в первичном тексте, способность, которая снижается с каждым последующим уровнем текстообразования. Тексты одного уровня объединяются «генетическим родством» [13; 14], поскольку созданы на основе одного текста, выступающего для них в качестве исходного, и могут быть названы «тексты-синонимы» (А. И. Новиков), или функциональные варианты. Данная модель позволяет объединить как тексты на одном языке, так и тексты, созданные в системе другого языка (Схема 2).

Схема 2

Все тексты, реализующие конкретную единицу регуляции, вступают в определенные отношения между собой. Первичные тексты, выражая данную единицу, находятся в равноправных отношениях, не зависят друг друга, отличаясь лишь позицией, в которой «регулятеме» необходимо получить свою реализацию. Эти тексты функционально тождественны между собой, поскольку их функция – эксплицировать названную единицу в определенных регулятивных условиях. Неисходные тексты отличаются тем, что создаются на основе текстов исходных, то есть в своем порождении являются менее произвольными, зависят от последних: этапу создания неисходного текста предшествует восприятие и понимание текста исходного как выявления единицы регуляции, вариантом которой является исходный текст. Создание неисходных текстов осуществляется с опорой на ту концептуальную информацию, которая реализована в исходном тексте.

При этом важно учитывать, что неисходные тексты не являются вариантами исходных текстов, поскольку конкретный текст – единица уровня речи, имеющая свое семиотическое воплощение. Наличием функциональных вариантов характеризуются только единицы уровня языковой абстракции. В связи с этим не представляется возможным согласиться с утверждением, что «текст объективно предстает как некий текстовый инвариант, который допускает некоторое число вариантов» [7, с. 200]. По отношению к «текстовому инварианту» сам исходный текст выступает в качестве варианта, опосредовано через который остальные реализации связаны с инвариантом [12, с. 271]. Таким образом, неисходный текст не является преобразованием исходного текста, то есть его модификацией, а создается как самостоятельное явление, обусловленное той позицией регуляции, в которой ему следует реализовать свою функцию.

Итак, неисходный текст в такой методологической плоскости следует рассматривать как вариант реализации регулятемы, порождение которого обусловлено соответствующей позицией регуляции и связано с восприятием и интерпретацией исходного текста. Следовательно, помимо отмеченного выше дифференциального признака неисходного текста – «порождение на основе восприятия исходного текста», называем еще признак «бытие вариантом реализации регулятемы исходного текста».

Расширение круга специфических условий регулятивного взаимодействия между носителями языка обуславливает возрастающую роль в современном информационном обществе не текстов-оригиналов, а текстов, созданных с опорой на содержание другого текста. Составление рекомендаций по созданию этих текстов является практическим следствием нового видения системы регулятивных средств естественного языка и утверждения «инструменталистского» видения текста как устройства, в котором выделяется подсистема непосредственного воздействия на объект («острие», как образно именует ее А. Н. Рудяков) и подсистема, обеспечивающая возможность осуществления данного воздействия (А. Н. Рудяков предлагает называть данную подсистему «рукоять») [19, с. 295]. Первая подсистема и есть единица регуляции («регулятема») – основная идея текста, воздействующая на понятийные участки; вторая подсистема – знаковое оформление, особенности структурного построения текста.

Описание и исследование этих текстов необходимо, так как позволяет не только определить степень их соответствия исходному тексту, но и выяснить включенность/невключенность конкретного текста в микрополе вариантов репрезентации определенной регулятивной единицы.

Источники и литература

1. Арнольд И. В. Основы научных исследований в лингвистике : учебное пособие / И. В. Арнольд. – М.: Высш. шк., 1991. – 140 с.
2. Блакар Р. Язык как инструмент социальной власти / Р. Блакар // Язык и моделирование социального взаимодействия. – М.: «Прогресс», 1987. – С. 88-126.
3. Брудный А. А. Психологическая герменевтика : учебное пособие / Арон Абрамович Брудный. – М.: Лабиринт, 1998. – 336 с.
4. Дорофеев Ю. В. Функциональный анализ художественного текста / Юрий Владимирович Дорофеев. – Симферополь: РИО Таврического экологического института, 2004. – 152 с.
5. Заика В. И. Очерки по теории художественной речи: [монография] / В. И. Заика. – Великий Новгород, 2006. – 407 с.
6. Касевич В. Б. Семантика. Синтаксис. Морфология / В. Б. Касевич. – М.: Наука, 1988. – 311 с.
7. Красных В. В. Виртуальная реальность или реальная виртуальность? (Человек. Сознание. Коммуникация) / Виктория Владимировна Красных. – М.: Диалог-МГУ, 1998. – 352 с.
8. Кубрякова Е. С. О контурах новой парадигмы знания в лингвистике / Е. С. Кубрякова, О. В. Александрова // Структура и семантика художественного текста : Доклады VII Международной конференции. – М., 1999. – С. 186-197.
9. Кузнецов В. Г. Роль Женеvской школы в становлении и развитии функционализма в лингвистике / В. Г. Кузнецов // Функциональное описание языка и его единиц: XI Международная конференция по функциональной лингвистике, Ялта, 4-8 окт. 2004 г.: сборник научных докладов. – Симферополь, 2004. – С. 200-201.
10. Маркина М. Г. Подсистема регулятивных языковых средств сквозь призму трехуровневой модели языка: к вопросу о «текстовом инварианте» и его реализациях (интерлингвистический аспект) / М. Г. Маркина // Культура народов Причерноморья: научный журнал. – Симферополь, 2009. – №168. – Т. 2. – С. 57-60.
11. Марков Ю. Г. Функциональный подход в современном научном сознании / Ю. Г. Марков. – Новосибирск: Изд-во «Наука», 1982. – 264 с.
12. Миньяр-Белоручев Р. К. Теория и методы перевода / Р. К. Миньяр-Белоручев. – М.: Московский лицей, 1996. – 208 с.
13. Нестерова Н. М. Текст перевода – текст вторичный? (к постановке проблемы и обоснованию проблемы) / Н. М. Нестерова // Проблемы прикладной лингвистики : сборник статей. – М.: Азбуковник, 2001. – С. 133-145.
14. Новиков А. И. Концептуальная модель порождения вторичного текста / А. И. Новиков, Н. Л. Сунцова // Обработка текста и когнитивные технологии. – 1999. – № 3. – С. 158–166.
15. Рудяков А. Н. Язык, или Почему люди говорят (опыт функционального определения естественного языка) / Александр Николаевич Рудяков. – К.: Грамота, 2004. – 224 с.
16. Рудяков А. Н. Homo textus: человек в паутине текстов, или Учебник чтения для умеющих читать / А. Н. Рудяков, Ю. В. Дорофеев. – Симферополь: Ната, 2008. – 176 с.
17. Рудяков А. Н. За словом ли «лезет в карман говорящий», или о функциональном определении текста / А. Н. Рудяков // Функциональное описание языка и его единиц: XI Международная конференция по функциональной лингвистике, Ялта, 4–8 окт. 2004 г.: сборник научных докладов. – Симферополь, 2004. – С. 305-307.
18. Рудяков А. Н. Лингвистический функционализм и функциональная семантика / Александр Николаевич Рудяков. – Симферополь: Таврия-плюс, 1998. – 224 с.

19. Рудяков А. Н. О знаковых «орудиях труда» / А. Н. Рудяков // Функционализм как основа лингвистических исследований: XII Международная конференция по функциональной лингвистике, Ялта, 3–7 октября 2005 г.: материалы конференции. – Симферополь: Доля, 2005. – С. 294–295.
20. Словарь русского языка: в 4-х т. / РАН, Ин-т лингвистич. исследований; [Под ред. А. П. Евгеньевой]. – 4-е изд., стереотип. – М.: Рус. яз.; Полиграфресурсы, 1999.

УДК 81'373.7:801.676

Маркітантов Ю. О.

МОРФОЛОГІЧНА ПАРАДИГМАТИКА ТА ВАРІАНТНІСТЬ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ У ПОЕТИЧНОМУ МОВЛЕННІ

В статье исследуются приемы ввода фразеологизмов украинскими, русскими и белорусскими поэтами в текст. Показано мастерство использования поэтами общезыковых фразеологизмов в измененной форме. Акцентируется внимание на стилистических эффектах, достигаемых авторами при актуализации фразеологизмов в поэтическом произведении.

Ключевые слова: фразеологизм, парадигматика, вариантность, семантика, поэтическая речь.

У статті досліджуються прийоми введення фразеологізмів українськими, російськими та білоруськими поетами у текст. Показано майстерність використання поетами загальномовних фразеологізмів у зміненій формі. Акцентується увага на стилістичних ефектах, яких досягають автори при актуалізації фразеологізмів у поетичному творі.

Ключові слова: фразеологізм, парадигматика, варіантність, семантика, поетичне мовлення.

In the article the methods of phraseological units inputting into the texts by Ukrainian, Russian and Belorussian are investigated. The skill of using common language phraseological units by the poets in the transformed forms is shown. The emphasise is laid on stylistic effects, which are reached by the authors at actualization of the phraseological units in texts.

Key words: phraseological unit, paradigmatics, variants, semantics, poetical language.

У сучасній лінгвістиці досить багато досліджень присвячено розгляду питань взаємодії фразеологічних одиниць і художнього тексту. Аналіз фразеологічного матеріалу з погляду його ролі та поведінки в конкретних художньо-мовленнєвих умовах має важливе значення у розкритті властивостей та особливостей як самих фразеологічних одиниць (ФО), так і того мовленнєвого середовища, в яке їх уведено.

Питання входження фразеологічних одиниць у художній текст і взаємодія з мовленнєвим оточення були об'єктом досліджень багатьох мовознавців, серед яких назвемо таких: С. Александрова, І. Гнатюк, Л. Щербачук, М. Бакіна, А. Емірова, А. Аксамітов, В. Ковальов, І. Лепешев, А. Мелерович, В. Мокієнко, Н. Ніколіна, В. Телія, М. Шанський та інші. Однак багатоплановість об'єкта дослідження (ФО) та багатожанровість художніх текстів зумовлюють необхідність подальшого дослідження цієї проблеми.

Відсутність ґрунтового дослідження, у якому б повною мірою знайшли своє висвітлення питання морфологічної парадигматики та варіантності фразеологізмів у поетичному мовленні, а відтак і їх розмежування, зумовлено вибір теми нашої статті.

Мета роботи – висвітлення прийомів введення фразеологізмів у тексти поетичних творів і визначення тих стилістичних ефектів, яких досягають поети при цьому.

Більшість фразеологізмів при введенні їх у мовленнєву ситуацію вимушені пристосовуватися до лексичного оточення, видозмінюючи форму одного компонента, а то й усього компонентного складу, підпорядковуючись умовам синтаксичної структури цілого. Такі видозміни носять регулярний характер і є узуальними (морфологічна парадигматика), не спричиняють якихось семантичних змін, а лише «служать для формального вираження відношень і зв'язків фразеологізму зі словами в реченні» [4, с. 182].

«Внутрішня будова парадигматики ФО – за будь-яких обмежень – базується на поєднанні різних граматичних категорій як основи протистояння «фразеоформ»» [5, с. 163]. Парадигматичні форми притаманні не всім фразеологізмам. Морфологічна парадигматика ФО залежить від їх структури, від того, з якою частиною мови вони співвідносні. Так, для субстантивних ФО характерні, зокрема, категорії числа і відмінка, для дієслівних – виду, способу, особи, числа, часу. Однак парадигматичні форми як іменникових, так і дієслівних ФО «строго обмежені мінімумом форм, необхідних для вираження відношень і зв'язків фразеологізму зі словами у реченні» [4, с. 183].

Так, залежно від контекстуальних умов субстантивні ФО можуть вживатися в будь-якій відмінковій формі, як-от: *Хай гудуть над землею вітри німоти, / Хай виламують все до останньої гілки – / Горобині ночі вогнем самоти / Я випалював душу, неначе сопілку* (П. Гірник).

Крім того, вживання ФО у формі множини замість однини переважно не створює додаткових семантичних нашарувань: *Словом, / Были вольными птицами // Мы, на редкость по тем временам* (Л. Мартинов).

Щоправда, це залежить від конкретної ФО, її семантики та внутрішньої форми. Наприклад, відому ФО *іскра Божья* – '1. Талант, видатні здібності, природне обдарування. 2. Почуття благородного поривання, високі прагнення', – яка практично усіма мовцями вживається у формі однини, І. Римарук подає у формі множини, чим досягає певного стилістичного ефекту. Формально цьому сприяє контекст: *Братове, хто стояв при слові у сторожі, / коли спішили ми – та не до творчих мук – / і, наче цигарки, під ранок іскри божі / гасили об каблук?*

Проте зауважимо, що в деяких випадках зміна форми числа субстантивних фразеологізмів призводить і до зміни (хоча й незначної) їх семантики, як у випадку з ФО *пінрова перемога*: *Все победы – пинровы победы, / и на свете нет других побед. / Пожалел себя – не лезь в поэты. / Запросивший сидки – не поэт* (Є. Євтушенко).

Подібний приклад знаходимо й у І. Римарука: *чим ти жив небораче / – небесными маннами – / що любов твоя плаче / іще не тлумачено...*

У повному обсязі реалізують свою парадигму в поетичних творах і дієслівні ФО. В.П. Жуков з цього приводу зазначав: «При розгляді всіх питань, пов'язаних з морфологічною характеристикою дієслівних зворотів, ми виходили з того, що різні обмеження у виборі форм зрештою зумовлені особливостями семантики фразеологізму, ступенем процесуальності і наявністю оцінного значення, яке є елементом фразеологічного значення» [3, с. 36]. Натомість говорити про якісь семантичні зрушення у фразеологізмах не доводиться. Такі зміни призводять лише до

варіювання категоріальної семантики на граматичному рівні. Цього вимагає контекст твору. Наприклад, граматично стрижневий компонент може вживатися у будь-якій часовій формі: *Вони ж співають про якусь кирею, / про те, що хтось когось занастив. / Я оstownila: Гриць прийшов із нею. / Мене побачив – очі опустил* (Л. Костенко).

Або ж: *Як хутка набірає час разбег, / Узростам нас бязлітасна палоніць. / Як позна разумнее чалавек – / Памылак набірае, дроў наломіць* (С. Давидович).

І навіть тоді, коли дієслівний фразеологізм набуває дієприкметникової форми нічого суттєвого не відбувається, адже це вимоги зовнішньої синтагматики: *Збитими з пантелику реченнями, / Згаслими у очах зорями / Ти запросиш мене на побачення – / Не відмовлю я...* (О. Почапська).

Парадигматичні властивості уможливають вживання дієслівних ФО в поетичному мовленні й у будь-якому дієслівному способі, наприклад, в умовному: *Цяпер не помогуць ні слёзы, ні крыкі, / Хоць локці пагрыз бы, здаецца... / І гэта – галоўны мой грэх, найвялікі, / Нідзе ад якога не дзецця* (С. Давидович).

Якщо ж дієслівний фразеологізм субстантивується, маємо абсолютно протилежну картину. Адже перехід однієї частини мови в іншу виходить за межі морфологічної парадигматики і переходить до сфери деривації. Наприклад: *Народ, народ... Затрепанное слово, / Которым часто любят спекулировать / Сидящие на шее у народа* (Є. Євтушенко).

Морфологічну парадигматику необхідно відмежовувати також і від морфологічної варіантності. Якщо словозміна притаманна парадигматично рухомому компоненту (компонентам), за посередництва якого здійснюється синтаксичний зв'язок між фразеологізмом та іншими словами тексту, то «морфологічна варіантність ФО виступає як принципова властивість парадигматично нерухомого компонента ФО (і не притаманна компоненту, який реалізує синтаксичний зв'язок ФО з текстом речення)» [6, с. 162]. З цього виходить, що на відміну від морфологічної парадигматики, коли та чи та форма компонента залежить від синтаксичного оточення, морфологічні варіанти не залежать від нього (будь-яка форма може вживатися в ідентичних умовах), для них «можлива повна взаємозаміна в будь-яких контекстах» [2, с. 103].

Використана А. Вознесенським форма *сил нету* не парадигматична форма ФО *сил нет*: обидві вони тотожні, взаємозамінні і не залежать від граматичного оточення, регламентуючись лише стилістичними параметрами: *и думаю: трусишки, нету сил – / меня бы кто хотя бы отлупил*.

Практично те ж стосується й форми *зубом на зуб не попасть* (у словнику: *зуб на зуб не попадает*) у вірші Б. Ахмадуліної: *Я, как известно, не ложилась спать. / Вернее, это Дню и мне известно. / Дрожат и зубом на зуб не попасть / мне как-то стало вдруг не интересно*.

Є. Євтушенко змінює обидва компоненти в дієслівному фразеологізмі *отмочить шутку* – ‘робити щось безглузде, незвичне’: *В себе самом я вижу смерть мальчишки, / Такие шутки в жизни отмочившего, / Но, без сомненья, самого шумнейшего...* Але якщо зміна дієслівного компонента парадигматична, то форма множини субстантивного – ні.

Тому не можна погодитися з М.А. Бакіною, що зміна форми одного з компонентів обов'язково «викликана умовами синтаксичних зв'язків компонентів фразеологізму з іншими членами речення. Різні зміни вихідної форми компонентів стійкого сполучення є змінами парадигматичними і зазвичай не впливають на значення і емоційно-експресивне забарвлення фразеологізму» [1, с. 209-210]. М.А. Бакіна, як бачимо, не розмежовує морфологічної парадигматики ФО і морфологічної варіантності. Наведені нею приклади використання фразеологізмів у поетичних текстах Є. Винокурова підтверджують це. Так, поет вживає форму *(не) играть словом* (словникова форма: *(не) играть словами*): *Здесь не играют словом, / Здесь сразу сходит лак, / Здесь грустным / и суровым / становится пошляк. У дієслівному фразеологізмі (не) играть словами – ‘не приховувати за словами істинної суті справи’ – парадигматично значущим компонентом є дієслово. Але поет змінює морфологічну форму парадигматично нерухомого компонента. Синтаксичним зв'язком з іншими членами речення це ніяк не зумовлене. Відповідно перед нами приклад варіантного вживання фразеологізму. Аналогічний приклад: *Не вмієш навіть покохати – / Хіба що затуплять роти... / У тебе ще лишилась хата, / З якої – встати і піти* (П. Гірник).*

Вважаємо, що розмежування морфологічної парадигматики (зумовленої в основному граматичними зв'язками фразеологізму) і морфологічної варіантності (зумовленої в основному семантичними зв'язками фразеологізму) є суттєвим для аналізу фразеологізмів у поетичному мовленні.

Джерела та література

1. Бакина М.А. Общезыковая фразеология как выразительное средство современной поэзии / М. А. Бакина // Некрасова Е. А., Бакина М. А. Языковые процессы в современной русской поэзии. – М.: Наука, 1982. – С. 189-306.
2. Жуков В.П. Семантика фразеологических оборотов / В.П. Жуков. – М.: Просвещение, 1978. – 160 с.
3. Жуков В.П. Формоизменение фразеологизмов русского языка / В.П. Жуков // Русистика. [Электронный ресурс] – Берлин, 1991. – № 2. – С. 36-40. – Режим доступа: <http://www.philology.ru/linguistics2/zhuikov-91.htm>
4. Молотков А.И. Форма фразеологизма / А.И. Молотков // Проблемы фразеологии и задачи ее изучения в высшей и средней школе. – Вологда: Сев.-Зап. книжн. изд-во, 1967. – С. 175-184.
5. Шанский Н.М. Фразеология современного русского языка. – 3-е изд., перераб. и доп. / Н.М. Шанский. – М.: Высш. шк., 1985. – 160 с.
6. Шварцкопф В.С. Морфологическая норма фразеологической единицы и вариантность / В.С. Шварцкопф // Литературная норма в лексике и фразеологии. – М.: Наука, 1983. – С. 153-182.

УДК 811.161.2'282.3(477.8)'373.46

Марко И. В.

ТРАДИЦІЇ СТАРОУКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В ТЕРМІНОЛОГІЇ ОФІЦІЙНО-ДІЛОВИХ ТЕКСТІВ ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКОГО ВАРІАНТА ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.

В статті проаналізовані лексическіє средства офіційно-делового стиля українського языка в текстах офіційного характера, создаваемых на западноукраїнських землях в концe ХІХ – в началe ХХ века, относительно их связи с терминологическим корпусом старoукраїнського языка (грамот, актових книг, универсалов и др.). Дана характеристика словарных дефиниций соответствующих терминов в современной украинской лексикографии.

Ключевые слова: официально-деловой стиль, западноукраинский вариант литературного языка конца XIX – начала XX в., терминология делового стиля, лексические заимствования.

У статті проаналізовано лексичні засоби офіційно-ділового стилю української мови у текстах офіційного характеру, створених на західноукраїнських землях у кінці XIX – на початку XX століття, щодо їх зв'язку з термінологічним корпусом староукраїнської мови (грамот, актових книг, універсалів та ін.). Характеризовано словникові дефініції відповідних термінів у сучасній українській лексикографії.

Ключові слова: офіційно-діловий стиль, західноукраїнський варіант літературної мови кінця XIX – початку XX ст., термінологія ділового стилю, лексичні запозичення.

The present article analyzes the lexical means of the official documents style of the Ukrainian language in the official texts created in the regions of West Ukraine in the late XIX – early XX century concerning their connection with a terminological corpus of Old Ukrainian (charters, registers, decrees, etc.). Dictionary entries of the given terms in the system of the contemporary Ukrainian lexicography are characterized.

Key words: official documents style, West Ukrainian variant of the standard language of the late XIX – early XX, terminology of the official documents style, lexical loans.

У дослідницьких підходах українських мовознавців доволі виразно постає тенденція подати історію офіційно-ділового стилю української мови як процес неперервний, охопивши різночасові мовні факти цілісно, звернувшись і до історичної спадщини, і до окремих текстових свідчень з творів класичної української літератури. Упродовж другої половини XX ст. й уже в наш час видано чимало історичних пам'яток, що дають змогу досліджувати історію офіційно-ділового стилю на різночасовій і різнотериторіальній джерельній базі. Це, зокрема, українські грамоти XIV – XV ст. (упорядники видання М. Пещак, В. Русанівський, В. Задорожний, А. Матвієнко); актові книги XVI–XVIII ст. (упорядники М. Бойчук, А. Матвієнко, В. Мойсієнко, Г. Боряк, О. Маштабей, Б. Самійленко, Б. Шарпило, І. Керницький, О. Купчинський); універсали і документи Б. Хмельницького, І. Мазепи (упорядники І. Крип'якевич, І. Бутич); ділова документація Гетьманщини XVII ст. (упорядник В. Горобець), пам'ятки ділової мови Волині і Наддніпрянщини XVII ст. (упорядники В. Німчук, В. Русанівський, К. Симонова, В. Франчук, Т. Черторизька), ділової і народно-розмовної мови XVIII ст. (упорядник В. Передрієнко).

В історії стильового розвитку української літературної мови важливу роль відіграв період кінця XIX – початку XX ст., коли найбільш продуктивно вироблялися зразки офіційно-ділових текстів. Ґрунтовний аналіз процесів формування лексичного фонду літературної мови, вживаної на західноукраїнських теренах, подали у своїх працях М. Жовтобрюх [10] та О. Муромцева [15]. На сучасному етапі дослідники виявляють дедалі більше зацікавлення до особливостей формування західноукраїнського культурного середовища в часи Австро-Угорщини та проблеми становлення західноукраїнської мовно-літературної практики цього періоду. Так, у працях Г. Бідера [1], М. Мозера [14], Л. Ткач [19; 20] наведено переконливі аргументи щодо доцільності залучення текстів західноукраїнських періодичних видань другої половини XIX – початку XX ст. як джерельної бази для вивчення зразків офіційно-ділового стилю західноукраїнського варіанта літературної мови цього періоду. Адже чимало видань Галичини й Буковини і Галичини, які можуть прислужитися сучасним дослідникам історії цього стилю, й досі стилістично й лексикографічно не описані.

До таких текстів належать збірники «Вісника законів державних» [2], у яких публікувалися правові акти й офіційні документи, що регулювали всі сфери суспільного та політичного життя коронного краю Буковина; популярні видання на різноманітні теми громадського й господарського життя, що виходили у Чернівцях (зокрема, брошури С. Смалъ-Стоцького «Порадник» [18], «Громада» [17]; Г. Гебарда «Спілковий рух в Фінляндії в роках 1899–1909», перекладена Г. Гордим [3]; С. Канюка «Про обезпеченє худоби» [12]; А. Куриласа «Про молочарські спілки» [13]; «Значіне щадничо-позичкових кас системи Райфайзена» [11] та ін.). У цих своєрідних офіційно-популярних виданнях йшлося про важливість отримання землі, створення споживчих та кредитних спілок, організації ощадно-позичкових кас тощо; довідники практичного характеру, у яких подавалися зразки основних ділових документів (судових подань, урядових запитів, заяв, скарг, внесень, грамот, векселів та ін.), які регулювали відносини окремих осіб з урядовими, судовими, фінансовими та іншими установами (напр., збірка «Правотар» Ф. Евина) [9].

Багатство лексичних і фразеологічних засобів офіційно-ділового стилю західноукраїнського варіанта літературної мови кінця XIX – початку XX ст. станом на досліджуваний період було набутокм кількох столітньої традиції вживання української мови в староукраїнських грамотах, актових книгах тощо. Спадкоємність традицій використання термінологічних одиниць офіційно-ділового стилю староукраїнської мови в західноукраїнському варіанті літературної мови кінця XIX – початку XX ст. висвітлено у працях Л. Ткач [19; 20], у яких, зокрема, зіставлено відповідні одиниці з буковинських джерел кінця XIX – початку XX століття (див. МСБ) та з грамот XV ст., з універсалів гетьманів Б. Хмельницького, І. Мазепи тощо. Так, уже з глосарію до грамот XV ст. можна довідатися, що назви осіб *дворник*, *маршалокъ*, *судецъ*, уживані в західноукраїнському варіанті літературної мови кінця XIX – початку XX ст., належать до традиційного лексикону цієї території, що формувався упродовж кількох століть перед тим, як був зафіксований у текстах української писемної мови нового періоду. В сучасній українській мові названі слова мають обмежену сферу вживання або й уживаються в інших значеннях.

Так, слово *дворник*, що в грамотах XV ст. мало значення «дворецький, керуючий усім двором господаря молдавського, в окремих випадках також заступник головного судді і командуючий збройними силами» [5, с. 156], в західноукраїнському варіанті літературної мови кінця XIX – початку XX ст. вживалося у значенні «начальник селянської громади, війт» (МСБ, с. 94). Уживане в грамотах і актових документах слово *маршалок* у кінці XIX – на початку XX ст. відображає реалії українського політичного життя в Галичині й на Буковині, хоч саме слово й значення були запозичені з польської мови (порівн. п. *marszałek sejmu* – голова сейму; заст. *marszałek szlachty* – провідник шляхти) (МСБ, с. 199).

Варто при цьому згадати, що населення українських земель у складі Польщі і Великого Князівства Литовського перебувало в безпосередньому контакті з живою польською мовою, через посередництво якої в документах ділового характеру, грамотах з'явилась значна кількість лексичних запозичень. Так, у працях Л. Гумецької, В. Русанівського знаходимо обґрунтування фактів впливу чеської та польської мов на формування лексики і фразеології ділового мовлення, напр.: *артикул* (зі стч.) «стаття, параграф статуту»; *засживати* / *засжияти*

(зі стч.) «користуватися чим, уживати що»; *залегати* (зі стп.) «мати заборгованість, бути неспланим»; *запрети* (зі стп.) «заперечити на суді»; *речник* (зі стч.) «судовий оборонець»; *ошєцваньє* (зі стч.) «оцінка»; *пожиток* (зі стч.) «прибуток, приріст» [6, с. 40–44]; *єднати* (зі стч.) «погоджувати що з ким, домовлятися про що з ким»; *квитация і квитанція* (стп.) «письмове доручення про видачу з митного збору певної грошової суми»; *кошт* (зі стч.) «ціна»; *маршалок* (зі стч.) «службова особа»; *державця* «у Польському королівстві – це помічник старости, що завідував королівським маєтком, у Литовсько-Руській державі – намісник, який управляв волостю» [16, с. 56–59]. У цьому контексті важливі також погляди Й. Мацурека, який уперше детально порівнював будову староукраїнських (галицько-волинської і молдавської) грамот зі старочеськими грамотами й установив зв'язок між ними, показавши незаперечно, що ряд запозичень, що їх традиційно вважали полонізмами, насправді варто вважати богемізмами, оскільки актова мова в Польщі того періоду була латинською, а чеські елементи могли проникати в староукраїнську мову із старочеських юридичних формулярів [цитуюмо за: 7, с. 95].

Іменник *державець*, зафіксований у глосарії до документів Б. Хмельницького, вживався у значенні «власник, орендар» (ДБХм, с. 685), а в офіційних текстах, створюваних на західноукраїнських землях у кінці XIX ст., цей іменник активно вживався й у значенні «урядовець, що очолює певний державний заклад», напр.: *Також і теперішні державці урядів почтових запрягів задержують про себе титул: «почтарів (почмайстрів)»* (ВЗД 1900, с. 156). Традиційним терміном на позначення *орендаря-державця* був у західноукраїнських текстах латинізм *посесор* «1) власитель, посідач; 2) орендар, державець (МСБ, с. 281)».

Прикладом збереження традиції терміновжитку є запозичений зі старочеської мови іменник *речник* у значенні «судовий оборонець», зафіксований в актових документах XIV ст. Із таким самим значенням фіксуємо цей іменник й у практичному довіднику чинних на початок XX ст. норм цивільного, кримінального, цивільно- і кримінально-процесуального права, напр.: *д) если адвокат будь ініший записяжений речник радою будь писемною працею помагає на шкоду своєї сторони (клієнта) єї соперникови* (Евин, с. 545).

Значну частину запозичень, уживаних на західноукраїнських землях досліджуваного періоду, становили терміни латинського походження на позначення юридичних понять, пов'язаних з організацією і ходом судового процесу, прийняттям постанов, виконанням вироку, оформленням адміністративно-юридичної документації. За спостереженням В. Горобця, терміни, утворені на питомій основі, дедалі частіше виступають як необхідні паралелі до запозичень, за допомогою яких запозичення вводяться до загального вжитку чи пропонуються для вибору у спеціальному мовленні, напр.: *декрет* (лат. *decretum* «рішення, постанова») і *вирок*, *головний виказь*; *апеляция* (лат. *appellatio* «звернення» – оскарження судової постанови перед вищою інстанцією) і *оборона правна, позов*; перевірка, анулювання вищою інстанцією рішень, вироку суду, які ще не набрали законної сили, передаються в документах за допомогою слів, похідних від *касовати* (від лат. *casso* «анулювати») (*скасовати декрет, касоване декрету, декрет не касований*); поряд з назвою в'язниці *турма* стають поширені назви *секвестр* (лат. *sequestum* «забрана»), *карцер* (лат. *carcer* «в'язниця») – темна в'язниця для кримінальних злочинців; *юрисдикция* (лат. *jurisdictio* «цивільне судочинство») є синонімом до *присуд*; *аренда* (п. *arrenda* із лат. *arrenda*) замість *держання*; *кредит* (лат. *crediditum* «позика» від *credo* «вірю, довіряю») замість слов'янського *позика*; *копія* (лат. *copія* «запис, множинність») поряд з поширеним у документах *відпис* [4, с. 59–62].

Західноукраїнські тексти офіційного характеру з кінця XIX – початку XX ст. засвідчують, що переважна більшість цих термінів збережена, напр.: *Апостольське Величєство дозволити вселаскавіїше, аби почтарі (почмайстри) ...входили іменованєм при помочи декретів в постійні службові відносини до заведеня почт і телєграфів* (ВЗД 1900, с. 155); *Розпорядок міністра судівництва, котрим оповіщує ся приписи румунского устава цивільного процесу, обовязуючого від 1 вересня 1900 про екзекуцію на основі заграничних вироків, і про міру взаїмности, запорученої тими постановами* (ВЗД 1900, с. XIV); *Апеляцію від вироку дрібочного можна внести лиш з причин в § 477 ч. 1-7 (гл[яди] низ[ше]) поіменованих* (Евин, с. 284); *Чи дотична особа вступила вчас на дорогу права, застережену в ухвалі на поділ, і чи позов піддержує она й на дальше як слід, має гіпотечний суд провірити в случаю потреби переслухом учасників* (Евин, с. 499); *Протест винен обіймати: 1) дословний відпис вексла будь копії і всіх находячих ся там індосів і заміток* (Евин, с. 220).

Досліджувані джерела офіційно-ділового стилю західноукраїнського варіанта літературної мови кінця XIX – початку XX ст. виявляють надзвичайно цікаві синтагматичні зв'язки слів, що належать до ділової термінології феодальної доби (*гривна, данина, чини*), проте в кінці XIX – на початку XX ст. вони прислужилися для нових потреб номінації, напр.: *покарати гривною* «накласти штраф, грошове стягнення»; *консумційна данина* «споживний податок»; *спосіб побору данини* «спосіб збирання податків»; *чини за склад* «орендна плата; плата за користування місцем». Найбільшу функціональну запотребованість виявляє слово *грамота* як родова назва документів, що позначали ділові стосунки в різних сферах. У досліджуваних текстах виявлено назви таких видів *грамот*: *бодмерийні* «страхові для морських перевезень», *контрактіві, концесійні* «дозвільні», *ладовні* «супровідні до вантажу», *отвітні, правні, приватні, протоколярні, публичні; уступні грамоти (цесії); грамоти виборчої легітимації; грамоти до виміру належитости; грамоти зобов'язань купців; первописні грамоти договору (оригінали); рішучі грамоти (поліси); грамоти складові (варранти)* «реєстраційно-облікові». Термін *грамота* виступає також як компонент сталих сполук: *первопис грамоти* «оригінал грамоти», *відпис грамоти* «копія грамоти».

Термін *чини*, зафіксований ще у Волинських грамотах XVI ст. у значенні «оброк, податок, що платиться з землі чи маєтності, відданої у володіння» (Вол. Гр. XVI, с. 237), вживався й у буковинських й галицьких джерелах кінця XIX – початку XX ст. у значенні «орендна плата; плата за винайм помешкання» (напр., *тарифа чиниш* «тариф на орендну плату», *прикметник домово-чинишовий (податок)* «орендна плата за будинок»).

Зіставлення слів і значень, засвідчених галицькими та буковинськими джерелами названого періоду, із тими значеннями, що їх подано до відповідних слів у «Словнику української мови», наочно показує, що багатьох значень, які були характерні для західноукраїнського узусу кінця XIX – початку XX ст., цей Словник не зафіксував.

Так, до слова *дворник* у «Словнику української мови» взагалі не подано тих значень, з якими воно вживалося у грамотах XV ст. та в офіційних текстах західноукраїнського варіанта літературної мови кінця XIX – початку XX ст. Один із фонетичних варіантів цього слова – *двірник* – має таке тлумачення, у якому вказано лише ті значення, які закріпилися за цим словом значно пізніше, під впливом російської мови – «працівник будинкоуправління, що

стежити за чистотою і порядком у дворі та на вулиці біля двору» (СУМ, II, с. 219). Словникова стаття на іменник *маршалок* («управитель») містить інформацію про історичні реалії, проте вони стосуються історичного минулого лише Польщі та Росії, порівн.: *маршалок* – «1) іст. голова сейму в Польщі; 2) у дореволюційній Росії – представник дворянства, якого обирали на губернських і повітових зборах і який керував становими справами дворянства; предводитель дворянства; 3) *заст.* дворецький у польському поміщицькому домі (СУМ, IV, с. 635). Словникова стаття на іменник *державець* подає відомості, що стосуються тільки історичного минулого Польщі XIV – XVI ст., із позначкою *заст.* – «1) володар (що має права монарха); 2) той, хто користувався ранговими землями // Великий землевласник, поміщик (СУМ, II, 248); значення «член уряду, державний діяч» маркується як *переносне, розмовне*, а значення «орендар, тимчасовий власник» взагалі не подане.

Значення іменника *посесор* словникова стаття фіксує також із позначкою *заст.*, проте в словниковій дефініції враховано реалії кінця XIX – початку XX ст. на західноукраїнських землях, порівн.: *посесор* – «1) власник посесійного підприємства; 2) орендар державного маєтку; взагалі той, хто орендує землю, маєток і т. ін.; орендар» (СУМ, VII, 318).

Словникова стаття на іменник *речник* подає значення «адвокат» із позначками *застаріле і рідковживане* (СУМ, VIII, с. 523); на сучасному етапі розвитку української мови це слово повертається до активного слововжитку, проте з іншими актуалізованими семантичними компонентами – «промовець, захисник, виразник чийхось поглядів і т. ін.; офіційна посадова особа, в чій обов'язки входить здійснювати зв'язок із громадськістю через засоби масової інформації».

Ряд слів засвідчено з різними обмежувальними позначками. Стилістичні застереження стосуються як слова в цілому, так і окремих лексико-семантичних варіантів. Проте, попри стилістичні застереження, надзвичайно важливим є сам факт фіксації споріднених лексичних одиниць у текстах української ділової мови, що походять з різних територій і належать до різних історичних періодів.

З іншого боку, спостерігаємо спорідненість термінології, вживаної в актах XVI ст. та в західноукраїнських джерелах офіційно-ділової мови кінця XIX – початку XX ст., що свідчить про спадкоємність термінологічної бази офіційно-ділового стилю західноукраїнського варіанта літературної мови кінця XIX – початку XX ст.

Джерела та література

- Бідер Г. Українська мова в Габзбурзькій монархії (1772 – 1918 рр.) / Герман Бідер // Мовознавство. – 1997. – № 1. – С. 24 – 29.
- Вістник законів державних королівств і країв заступлених в раді державній. Рочник 1896. – Відень: Із цісарско-королівської надворної та державної печатні, 1896. – 766 с.
- Гебгард Г. Спілковий рух в Фінляндії в роках 1899 – 1909 / З німецької переклав Гаврило Гордий / Г. Гебгард. – Чернівці: «Руська Рада», 1910. – 77 с.
- Горобець В. Й. Розвиток термінології права в українській мові XIV–XVIII ст. / В. Й. Горобець // Мовознавство. – 1984. – №3. – С. 57–63.
- Грамоти XIV ст. / Упорядкування, вступна стаття, коментарі і словники-показчики М. М. Пешак – [відп. ред. В. М. Русанівський] – К.: Наукова думка, 1974. – 255 с. – (АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. Пам'ятки укр. мови). – Словники-показчики: С. 150–235.
- Гумецька Л. Л. З історичної лексикології української мови / Л. Л. Гумецька // Мовознавство. – 1981. – № 1. – С. 38 – 44.
- Гумецька Л. Л. Чи впливала старочеська мова на мову українських грамот XIV – XV ст.? (Праці проф. Й. Мацурека про зв'язок староукраїнського і старочеського документів) / Л. Л. Гумецька // Мовознавство. – 1967. – № 4. – С. 92–95.
- Ділова документація Гетьманщини XVIII ст. : 36. документів / АН України. Ін-т укр. археографії та ін.; Упоряд., авт. передм. та комент. В. Й. Горобець. – К. : Наукова думка, 1992. – 392 с. – (АН України. Археологічна комісія. Ін-т укр. археографії).
- Евин Ф. Правотар : Збірник обов'язуючих цивільних і кримінальних законів та приписів про права рускої мови враз з взорами судових подань, скарг, внесень, жалоб, грамот, векселів і пр. і подань в справах адміністративних з приписами про стемплеві, вписові і переносні належитості / Филип Евин. – Жовква: В печатні ОО. Василян, 1909. – 936 с.
- Жовтобрюх М. А. Мова української періодичної преси (кінець XIX – початок XX ст.) / Михайло Жовтобрюх – К. : Наукова думка, 1970. – 303 с.
- Значінє щадничо-позичкових кас системи Райфайзена. – Чернівці: Руська Рада, 1911. – 106 с.
- Канюк С. Про обезпеченє худоби / С. Канюк. – Чернівці: «Руська Рада», 1909. – 40 с.
- Курилас А. Про молочарські спілки / А. Курилас. – Чернівці: «Руська Рада», 1908. – 64 с.
- Мозер М. Причинки до історії української мови / М. Мозер / за заг. ред. С. Вакуленка. – Харків: Харківське історико-філологічне товариство, 2008. – XVI, 832 с.
- Муромцева О. Г. Розвиток лексики української літературної мови в другій половині XIX – на початку XX ст. / О. Г. Муромцева. – Харків, 1985. – 152 с.
- Русанівський В. М. Джерела розвитку східнослов'янських літературних мов / В. М. Русанівський. – К. : Наукова думка, 1985. – 232 с.
- Смаль-Стоцький С. Громада, або який лад і порядок має бути в громаді, які права має громада, громадянин, старшина і рада громадянська, як вибирає ся раду громадську і старшину, для руских громад на науку / Степан Смаль-Стоцький. – Чернівці : Руська Рада, 1900. – 44 с.
- Смаль-Стоцький С. Порадник, як закладати каси позичкові і щадничі (райфайзенські). Для руских громад на Буковині / Степан Смаль-Стоцький – Чернівці, 1900. – 52 с.
- Ткач Л. Традиційно-історичний ґрунт становлення засобів офіційно-ділового стилю в західному варіанті української літературної мови кінця XIX – початку XX століття / Людмила Ткач, Ірина Марко // Українська історична та діалектна лексика : зб. наук. праць / ред. Г. В. Войтів, О. В. Кровицька. – Львів : Інститут українознавства ім. Крип'якевича НАН України, 2003. – Вип. 4. – С. 166–181.
- Ткач Л. О. Українська літературна мова на Буковині в кінці XIX – на початку XX століття. Джерела і соціокультурні чинники розвитку. Частина 2 / Людмила Олександрівна Ткач. – Чернівці : Книги – XXI, 2007. – 704 с.

Умовні позначення текстових та лексикографічних джерел

ВЗД 1900 – Вістник законів державних королівств і країв заступлених в раді державній. Річник 1900. – Відень: Із цісарско-королівської надворної та державної печатні, 1900. – 674 с.

Вол.Гр.XVI – Волинські грамоти XVI ст. / Упорядники В. Б. Задорожний, А. М. Матвієнко. – К. : Наукова думка, 1995. – 246 с. – (Пам'ятки української мови).

ДБХм – Документи Богдана Хмельницького (1648 – 1657). Упорядники І. П. Крип'якевич та І. Л. Бутич. – [Відп. ред. канд. іст. наук Ф. П. Шевченко]. – К. : Вид-во Акад. Наук УРСР, 1961. – 740 с., 23 см. – (Ін-т укр. наук Акад. наук. Укр. РСР. Архівне упр. При Раді Міністрів Укр. РСР).

Евин – Евин Ф. Правотар: Збірник обов'язуючих цивільних і карних законів та приписів про права рускої мови wraz з взорами судових подань, скарг, внесень, жалоб, грамот, векселів іпр. і подань в справах адміністративних з приписами про стемплеві, вписові і переносні належитости / Филип Евин. – Жовква: В печатні ОО. Василян, 1909. – 932 с.
МСБ – Ткач Л. Українська літературна мова на Буковині в кінці XIX – на початку XX ст. Частина 1 : Матеріали до словника / Людмила Ткач. – Чернівці : Рута, 2000. – 408 с. – вст. ст. : с. 5 – 16.
СУМ – Словник української мови. В 11-ти томах. – К. : Наук. думка, 1970-1980.

УДК 811.112.2'243

Марченко Н. М.

ВІДБІР ГРАМАТИЧНОГО МАТЕРІАЛУ ДЛЯ НАВЧАННЯ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ ПІСЛЯ АНГЛІЙСЬКОЇ

Проблема изучения второго иностранного языка рассматривается с учетом принципа использования предыдущего опыта изучения первого иностранного языка. Это позволяет ориентировать процесс обучения на развитие личности студента, его самостоятельности и рефлексии, на учет его возможностей и интересов, что в свою очередь делает возможным осуществление дифференцированного подхода к обучению

Ключевые слова: грамматическая компетенция, межязычная рефлексия, интерференция, автономия обучения.

Проблема вивчення другої іноземної мови розглядається з урахуванням принципу використання попереднього досвіду у вивченні першої іноземної мови. Це дозволить зорієнтувати навчальний процес на розвиток особистості студента, його самостійності і рефлексії, на врахування його можливостей, потреб та інтересів, що, в свою чергу, робить можливим здійснення диференційованого підходу до навчання.

Ключові слова: граматична компетенція, міжмовна рефлексія, інтерференція, автономія навчання.

The article reveals the problem of the second foreign language according to the principle of the use of the previous experience in the foreign language learning. It will help to direct the educational process to the development of the student's personality, his own independence and reflection according to his possibilities, needs and interests that will help to make possible to have a differential educational approach.

Key words: grammar competence, interlingual reflection, interferention, learning autonomy.

Проблема навчання німецької мови як другої іноземної після англійської не нова, але її актуальність зростає у зв'язку з економічними, політичними, соціальними змінами в нашому суспільстві й освіті. В сучасних умовах закономірною є потреба у високоосвічених фахівцях, які володіють двома і більше іноземними мовами та здатні вирішувати творчі завдання, брати активну участь у іншомовному міжкультурному спілкуванні, що відповідно потребує вирішення проблеми якісної підготовки майбутніх вчителів і викладачів не тільки з першої (ІМ1), а і з другої іноземної мови (ІМ2).

Вивчення методичної літератури свідчить, що проблема навчання ІМ2 розглядалась і раніше такими науковцями як Н. В. Баграмова, А. В. Бердичевський, А. В. Большакова, І. Л. Бім, Г. Б. Вороніна, В. О. Горіна, Б. А. Лапідус, Б. С. Лебединська, Г. В. Рогова та ін. Однак треба зазначити, що переважна більшість робіт відноситься до минулого сторіччя. Досліджень, які б розглядали методичні питання навчання, вивчення й оволодіння ІМ2 в рамках формування та розвитку плурілінгвальної та полікультурної компетенцій на базі сучасних підходів до автономії тих, хто навчається, бракує. Але ці аспекти навчання ІМ2, зокрема німецької мови на базі англійської, розглядаються сьогодні інтенсивно німецькими вченими-методистами під загальною назвою "Tertiärsprachenunterricht". С. Ерленвайн, Г. Нойнер, П. Хелшер, У. Хойзерман, Б.Хуфайзен та ін. пропонують не тільки відбирати граматичний матеріал, особливо для початкового ступеня вивчення і навчання ІМ2, з урахуванням явищ інтерференції і переносу, але й спиратися на навчально-стратегічні навички та вміння роботи з граматичним матеріалом, вже сформовані під час оволодіння рідною мовою (РМ) та ІМ1, розвиваючи автономію студентів та їх здібності до міжмовної рефлексії [7; 8]. Але навіть у світі цього нового підходу до навчання і вивчення ІМ2 домінують дослідження навчання говоріння, а багато питань, що стосуються формування рецептивної граматичної компетенції (РГК) залишаються нерозглянутими і потребують дослідження.

Метою нашої статті є аналіз та відбір морфологічного граматичного матеріалу для навчання німецької мови на базі англійської з позиції порівняння граматичних систем обох мов.

При вивченні ІМ2 обов'язковим є принцип врахування ІМ1 та попереднього досвіду у навчанні і вивченні цієї ІМ, а також РМ. Це дозволить зорієнтувати навчальний процес на розвиток особистості студента, його самостійності і рефлексії, на врахування його можливостей, потреб та інтересів, що, в свою чергу, робить можливим здійснення диференційованого підходу до навчання ІМ2 з позиції врахування рівня володіння ІМ1 та РМ. Знання та навички, якими студент володіє в ІМ1, потрібно активізувати, розширювати, вдосконалювати та переносити в нові умови ІМ2, а не нехтувати ними, як цього вимагає багато викладачів з ІМ2. А той матеріал, який відрізняється і може викликати інтерференцію, необхідно винести на перший план і приділяти його опрацюванню більше часу і сил [1].

Частина граматичних структур, що вивчається, може бути зрозумілою студентам без особливих зусиль з боку викладача. Це розуміння ґрунтується головним чином на схожості раніше вивчених граматичних форм ІМ1, ступінь схожості яких зазвичай різна. Одні явища повністю аналогічні, інші мають аналогії в значенні, але лише частково схожі за формою; треті аналогічні за значенням, але зовсім не схожі за формою; четверті відрізняються не лише за формою, а й за значенням. В зв'язку з цим З.І. Клинікова виділяє три групи граматичних явищ:

До *першої групи* відносяться такі явища, які легко можуть бути зрозумілими на основі їх схожості з явищами РМ та ІМ1. До *другої групи* відносяться ті явища, які мають деякі схожі риси з явищами РМ та ІМ1 і можуть бути зрозумілими, але з деякими труднощами. І нарешті *третьою групою* – це такі явища, які не можуть бути зрозумілими в порівнянні з РМ чи ІМ1. Зазвичай це явища, які відсутні в мовах, що раніше вивчалися, або являють собою структури характерні лише для даної іноземної мови [3].

З метою визначення мовного граматичного матеріалу німецької мови, який має бути покладено в основу методики формування РГК нами було проведено порівняльний аналіз граматичних систем (морфологія) обох мов і

розподілено слідом за З.І. Кличніковою на три групи. Специфічний ступінь складності в опрацюванні цього граматичного матеріалу з огляду на сказане вище дозволяє стверджувати, що явища першої групи можуть здебільшого опрацьовуватись студентами самостійно (бути основою для подальшого опрацювання); явища другої групи повинні бути свідомо співставлені та активно обговорені з метою запобігання інтерференції; явища третьої групи, які не можуть бути зрозумілими в порівнянні з ІМ1, повинні опрацьовуватись без опори на англійську мову.

Результати порівняння граматичних явищ англійської та німецької мови представлені нами в таблиці

Граматичне явище	Група 1	Група 2	Група 3
Артикль	Наявність означеного та неозначеного артикля	Вживання означеного та неозначеного артикля	Наявність артиклів для позначення родів Відмінювання означеного та неозначеного артикля
Іменник	Вживання з артиклем та без нього		Відмінювання іменника Виразення давального та знахідного відмінка в реченні (в ІМ Dativ, Akkusativ в АМ наявність прийменника та місце в реченні) Утворення множини іменників
Прикметник	Місце знаходження в реченні (між артиклем та іменником) Ступені порівняння прикметника	Виятки у ступенях порівняння прикметників	Відмінювання прикметників, коротка форма прикметника, що стоїть після іменника та їх функції в реченні Словотворення прикметників за допомогою суфіксів
Числівники	Утворення простих числівників	Порядкові числівники	Утворення складених числівників Утворення прикметників та прислівників від числівників
Займенники	Наявність особових, присвійних, вказівних, зворотних, питальних, заперечних, кількісних займенників	Форми та місце в реченні присвійних займенників (перед іменником) Особові займенники – об'єктний відмінок в АМ та Dativ, Akkusativ в ІМ Вживання зворотних займенників Вживання питальних займенників Вживання заперечних займенників Вживання кількісних займенників	Відмінювання присвійних займенників Відмінювання особових займенників Відмінювання зворотних займенників Відмінювання та вживання вказівних займенників Відмінювання питальних займенників Відмінювання займенника <i>kein</i> Використання безособового займенника <i>es</i> та неозначено-особового <i>man</i>
Прислівник	Наявність прислівників місця, часу, міри і ступеня, способу дії та ін. Ступені порівняння прислівників		Функції прислівників (використання як сполучних слів, різні значення одного прислівника) Утворення та вживання займенникових прислівників
Прийменник	Багатозначність прийменників	Розміщення прийменника в реченні (перед іменником) Керування прийменників (кожен прийменник як і в РМ вимагає відповідний відмінок)	Прийменники, що вимагають Akkusativ, Dativ, Genitiv, Akkusativ та Dativ Злиття прийменника з іменником Сталі словосполучення (am Morgen, in dieser

			Woche, vor einem Monat та ін.)
Дієслово	Вживання <i>to be</i> та <i>sein</i> як повнозначного так і допоміжного дієслова Використання допоміжних дієслів для утворення часових форм	Утворення Präterit та Past Indefinite; Perfekt та Past Perfect; Plusquamperfekt та Вживання Plusquamperfekt. Утворення та деякі випадки вживання Futurum	Відмінювання слабких та сильних та неправильних дієслів Präsens, Präterit Вживання Perfekt, використання для утворення допоміжних дієслів <i>haben</i> та <i>sein</i> Керування дієсловом

Таблиця наглядно демонструє, на володіння якими саме ідентичними граматичними явищами в АМ ми можемо спиратися при навчанні та вивченні НМ, які потребують свідомого співставлення і активного обговорення (частково схожі), а якими необхідно оволодівати спочатку з причини відсутності будь-яких аналогій в обох мовах (в таблиці відсутнє співставлення з РМ, але ми використаємо його в нашому коментарі, тому що ми не можемо ігнорувати РМ, і є випадки коли порівняння з РМ може бути ефективнішим для розуміння).

Так, наприклад, в АМ і НМ іменники вживаються з неозначеним та означеним артиклем. Але різниця в тому, що артикль, як означений так і неозначений в НМ має три роди, а в АМ це лише форми **a**, що стоїть перед іменником, який починається з приголосної та **an** – перед іменником, який починається з голосної. Означений артикль в АМ має лише одну форму **the**. Випадки вживання артиклів схожі, але в АМ на відміну від НМ вживається неозначений артикль перед назвами професій (*His father is a doctor.* – *Mein Vater ist Arzt.*), а в НМ – з означеним артиклем вживаються назви днів тижня, місяців, пір року (*on Monday* – *am Montag*; *in autumn* – *im Herbst*).

Що стосується іменника, то в НМ він розпізнається в першу чергу по тому, що пишеться з великої літери (важливо для читання). Як в АМ так і в НМ він може вживатися з артиклем та без. Зовсім різні правила утворення множини та відмінювання. В НМ існує чотири відмінки (Nominativ, Genitiv, Dativ та Akkusativ), а в АМ лише два (загальний і присвійний). Систему відмінювання в НМ навіть краще порівняти з РМ, так як в обох мовах існують відмінки, які відповідають на аналогічні, характерні для них запитання. Відмінювання іменників характерне ж лише для НМ. Зв'язок іменників у реченні в АМ виражається прийменниками, а також місцем у реченні. У НМ іменник вживається у відповідному відмінку, але так як і в АМ може вживатися з прийменником (*I gave the ticket to my sister* – *Ich gab meiner Schwester den Ticket.* *I am drawing with a pencil.* – *Ich male mit einem Bleistift*).

Прикметник в НМ так як і в АМ знаходяться в словосполученні між артиклем та іменником, якщо без артикля – то перед іменником. На відміну від НМ в АМ прикметники не змінюються не за числами, не за родами, не за відмінками (*a round table* – *ein runder Tisch*, *einem runden Tisch*). Узгодження прикметника з іменником в роді, числі та відмінку характерне для РМ.

Як в АМ так і в НМ існують три ступені порівняння, які дуже схожі за утворенням *cold* – *colder* – *the coldest*, *kalt* – *kälter* – *der kälteste*. Але в АМ існують прості і складені форми вищого та найвищого ступенів порівняння, а в НМ лише дві форми найвищого. Хоча існують підсилювачі прикметників як в основній формі *sehr*, *zu*, *recht* (*eine sehr interessante Reise*), так і у вищому ступені порівняння такі як *viel*, *weit* (*aus*), *bei weitem* (*viel fleißiger*), *immer* (*immer länger*). Також при утворенні ступенів порівняння кореневі голосні *a*, *o*, *u* отримують умлаут.

Числівники як в АМ так і в НМ бувають кількісними і порядковими. Кількісні числівники від 13 до 19 в обох мовах утворюються за допомогою суфіксів (в АМ – *-teen*, в НМ – *-zehn*). Назви десятків утворюються додаванням суфікса *-ty* в АМ та *-zig* (*-ßig*) в НМ. Зовсім інші правила утворення в НМ складних числівників. Порядкові числівники крім 1, 2, 3 (в обох мовах винятки) як і в АМ утворюються додаванням суфікса *-te* (в АМ *-th*). Дати позначаються в обох мовах кількісними числівниками, при чому спочатку називають число сотень потім десятків та одиниць (1978 – *nineteen hundred and seventy-eight* – *neunzehnhundertachtundsiebzig*). Різниця лише в утворенні десятків та одиниць. Число місяця в обох мовах позначається порядковим числівником з означеним артиклем. На відміну від АМ порядкові числівники в НМ відмінюються за родами та відмінками.

Що стосується особових займенників, то в АМ їх 7, а в НМ – 9. В АМ існує два відмінки (називний та об'єктний), а в НМ – 4. Особовий займенник в називному відмінку в обох мовах виконує роль підмета, а об'єктний відмінок в АМ відповідає давальному та знахідному в НМ.

Англійський займенник *it* виконує такі ж функції як німецький *es*. Звичайно ж є свої винятки (сталі безособові звороти).

Присвійні займенники як в АМ так і в НМ утворюються відповідно до особових (*I* – *my*, *he* – *his*, *she* – *her* ..., *ich* – *mein*, *du* – *dein*, *er* – *sein*...). Але в АМ існує лише залежна (вживається перед іменником в ролі означення) та незалежна форми (в НМ це займенники в субстантивованому використанні, але вони можуть вживатися з артиклем і відмінюватися). В НМ присвійні займенники узгоджуються з іменниками в роді, числі та відмінку.

Як в АМ так і в НМ існують дієслова, що вживаються зі зворотними займенниками. В АМ зворотні займенники утворюються за допомогою додавання відповідного закінчення до особи, а в НМ зворотний займенник *sich* відмінюється разом з дієсловом за особами.

Вказівні займенники в обох мовах вживаються як займенники-прикметники в функції означення (***This*** *watch is dear.* – ***Dieser*** *Wecker ist teuer.*) та як займенники та іменники в функції підмета і додатка (*If you need a pen, take this.* – *Wenn du einen Kugelschreiber brauchst, nimm diesen.*). Характерним лише для НМ є узгодження займенника в роді, числі та відмінку.

Питальні займенники: *who* – *wer* (***Who*** *is this girl?* – ***Wer*** *ist dieses Mädchen?* ***Who*** *told you about it?* – ***Wer*** *erzählte euch darüber?*)

whom – *wen*, *wem* (***Whom*** *did you see there?* – ***Wen*** *sah Sie dort?* *With whom* *did you live when you were in that town?* – *Mit wem* *wohnten Sie, als Sie in jener Stadt waren?*)

Особливу увагу необхідно звертати на вживання в реченні прийменника з питальними словами (*What are you talking about?* – *Worüber sprechen Sie?*). В АМ прийменник стоїть в кінці речення, а в НМ існують займенникові прислівники.

Англійський заперечний займенник *no* відповідає німецькому *kein* (*She has got no piano.* – *Sie hat kein Klavier.*), *nobody, no one* – *niemand*, *nothing* – *nichts*, але випадки вживання не завжди співпадають.

Звичайно ж в НМ існують такі займенники, вивчаючи які ми не можемо спиратися на АМ. Це деякі вказівні – *derselbe, derjenige, selber* та ін. Відрізняються випадки вживання займенників. Основним є те, що на відміну від АМ в НМ займенники відмінюються.

Прислівники як в АМ так і в НМ поділяються на категорії, можуть збігатися по формі з прикметником (*fast* – *schnell, loud* – *laut*), утворюватися від інших частин мови за допомогою суфіксів (*year* – *yearly, das Jahr* – *jährlich*) та мати ступені порівняння.

Прийменники в АМ та НМ схожі тим, що вони багатозначні. Випадки вживання суттєво відрізняються. До того ж в НМ кожен прийменник вимагає після себе відповідний відмінок, що не характерно для АМ.

Тепер розглянемо дієслово. Як в АМ так і в НМ є правильні та неправильні дієслова, які змінюються за особами, часом та числом. Розрізняють способи дії Індикатив – Indicative Mood (*Er spricht darüber.* – *He speaks about this. Er sprach darüber.* – *He spoke about this.*); Кон'юнктив – I, II – Conditional Mood (Subjunctive I, II, Suppositional); Імператив – Imperative Mood (*Sprich!* – *Speak! Sprechen Sie, bitte, lauter!* – *Please, speak louder!*). Стан: активний, пасивний (*Der Vater las ein Buch.* – *The father read the book. Das Buch wurde vom Vater gelesen.* – *The book was read by the father.*)

Існують також часові форми, які ми можемо співставити:

– Präsens – Present Simple: *Er lies die Zeitung jeden Tag.* – *He reads the newspaper every day. Du liest die Zeitung jeden Tag.* – *You read (infinitive) the newspaper every day.*);

– Präterit – Past Simple. До правильних дієслів додається закінчення *-ed* (АМ), *-te* (НМ), неправильні вказані у словнику: *Er kochte das Abendessen gestern.* – *He cooked supper yesterday. Er las die Zeitung gestern Abend.* – *He read the article yesterday in the evening.*;

– Perfekt – Perfect – утворюється за допомогою допоміжного дієслова (в АМ *have*, в НМ *haben* та *sein*) та дієприкметника Participle II – Partizip II: *Er hat das Buch schon gelesen.* – *He has already read the book. Er ist heute viel gelaufen.* – *He has run a lot today.*;

– Plusquamperfekt – Past Perfect: *Nachdem er seine Einkäufe erledigt hatte, fuhr er nach Hause. After he had done all the shopping, he went home.*;

– Futurum I – Future – в обох мовах виражає майбутню дію та утворюється за допомогою допоміжного дієслова (в НМ на відміну від АМ змінюється за особами) та інфінітива основного дієслова: *Ich werde bestimmt kommen.* – *I will sure come.* Але в АМ є ще Present Continuous (для запланованої дії у майбутньому): *Was wird er heute Abend machen?* – *What is he doing tonight? Morgen um 18 hat er eine Prüfung.* – *He has an exam tomorrow at 18.* (теперішній простий час для вираження дії у майбутньому, що має відбутися за якимось розкладом). В НМ Futurum I може використовуватись для вираження передбачення: *Der Vater wird noch im Büro sein. Mein Freund wird wohl die Hausaufgaben machen.*

Так як в АМ мові є ще група тривалих часів що означають дію, що відбувається у момент мовлення (Present Continuous), тривала у певний момент у минулому (Past Continuous), дію, що тривала протягом певного часу до моменту мовлення (Present Perfect Continuous), дію, що почалася в минулому і тривала протягом певного періоду і або ще продовжується, або вже закінчилася (Past Perfect Continuous), то вживання часів в НМ та АМ не завжди співпадає.

Що стосується пасивного стану Passive Voice – Passiv, то в АМ існує 10 часових форм, які утворюються в кожній часовій формі з відповідних форм, допоміжного *to be* та дієприкметника. У НМ 2 форми – пасив дії та стану, також утворюються в кожній часовій формі: *Wurde das Haus gebaut?* – *Has the house been built? Ich bin eingeladen.* – *I am invited.*

В АМ існує більше форм умовного способу. Всі форми англійського кон'юнктиву відповідають одному німецькому Кон'юнктив II: *Würden Sie mir bitte eine Tasse Tee bringen?* – *Would you like bring me a cup of tea? Könnten Sie mir bitte morgen anrufen?* – *Could you call me tomorrow?* Формі Кон'юнктив I в АМ відповідає узгодження часів.

Отже, відібраний нами та згрупований за ступенем схожості в німецькій та англійській мові граматичний матеріал може бути використаний для розробки системи вправ для формування РГК на основі комунікативно-когнітивного підходу до процесів формування і оволодіння цією компетенцією, суть якого зводиться до організації цілеспрямованого аналізу студентами процесів власного вивчення граматики на базі вже сформованих навчально-стратегічних вмій, що може суттєво підвищити якість навчання ІМ2 і скоротити час на її вивчення.

Джерела і література

1. Бим И. Л. Концепция обучения второму иностранному языку (немецкому на базе английского) / И.Л. Бим – Обнинск: Титул, 2001. – 48 с.
2. Верба Г. В. Довідник з граматики англійської мови (з вправами): Навч. Посібник. – 5-те вид., доопрац. / Г. В. Верба, Г. Г. Верба, Л. Г. Верба – К.: Освіта, 2001. – 414 с.
3. Клычкова З. И. Психологические особенности обучения чтению на иностранном языке: Пособие для учителя. 2-е изд., испр. / З. И. Клычкова – М.: Просвещение, 1983. – 207 с.
4. Alexander L. G. Longman English Grammar / L. G. Alexander. – London und New York: Longman, 1998. – 374 p.
5. Eastwood J. Oxford Practice Grammar. Intermediate. – Oxford: Oxford University Press, 1993. – 334 p.
6. Duden – 4 Die Grammatik. – Mannheim; Wien; Zürich: Dudenverlag, 2000. – 1344 S.
7. Neuner G. Deutsch im Kontext anderer Sprachen. Tertiärsprachendidaktik: Deutsch nach Englisch / G. Neuner, B. Hufeisen, A. Kursisa u.a. – Berlin, München: Langenscheidt, 2006. – 162 S.
8. Hufeisen B. Mehrsprachigkeitskonzept – Tertiärsprachen – Deutsch nach Englisch / B. Hufeisen, G. Neuner. – Europarat, 2005. – 184 S.

ПОЭТИЧЕСКИЙ ТЕКСТ В ДИСКУРСИВНОЙ ПРАКТИКЕ: КОГНИТИВНЫЙ АСПЕКТ

В статье дается описание некоторых специфических черт и особенностей поэтического дискурса при его изучении в когнитивном аспекте. Как один из видов когнитивного процесса категоризации рассматривается категоризация на уровне поэтического дискурса. Прецедентные феномены, формирующиеся в поэтическом дискурсе, рассматриваются в контексте когнитивной концепции категоризации на суперординатном, базовом, субординатном уровнях.

Ключевые слова: поэзия, дискурс, категоризация, прецедентность, когнитивистика.

У статті дається опис деяких специфічних рис та особливостей поетичного дискурсу при його вивченні в когнітивному аспекті. Як один з видів когнітивного процесу категоризації розглядається категоризація на рівні поетичного дискурсу. Прецедентні феномени, що формуються в поетичному дискурсі, розглядаються в контексті когнітивної концепції категоризації на суперордінатом, базовому, субордінатна рівнях.

Ключові слова: поезія, дискурс, категоризація, прецедентного, когнітивістика.

This article describes some of the specific features and peculiarities of the poetic discourse in its observation in the cognitive aspect. Categorization at the level of poetic discourse is considered as a kind of cognitive process of categorization. Precedent phenomena, which are emerging in the poetic discourse, are considered in the context of the cognitive theory of categorization at superordinate, basic, subordinate levels.

Keywords: poetry, discourse, categorization, precedent, cognitive science.

*Исследование выполнено при финансовой поддержке
Совета по грантам Президента Российской Федерации (МК-2384.2010.6)*

Изучение дискурса и текста как части дискурсивной практики – одно из активно развивающихся направлений современной филологии. Когнитивное исследование языка и текста предполагает специфическое толкование дискурса, в рамках когнитивно-прагматической парадигмы осуществляется описание структур репрезентации различных видов знания, которые определяют речевые стратегии коммуникантов и выбор конкретных языковых форм в процессе дискурсивной деятельности.

Значительная вариативность в трактовке термина *дискурс* привела к тому, что исследователями выделяется от двух до восьми подходов к пониманию дискурса [5; 8; 10; 12]. Текст является конечным итогом *дискурсивной*, т. е. социально ориентированной и социально обусловленной коммуникативной деятельности. На это указывает понимание дискурса как текста, входящего в жизнь [1] или текста в контексте, в единстве внутренних и экстралингвистических факторов [2]. Поэзия, как и язык, имеет деятельностный аспект. Это значит, что более объективное и адекватное понимание языковых поэтических явлений происходит при их исследовании в двух системах координат – на пересечении когниции и коммуникации, что является обязательной установкой когнитивно-дискурсивного направления [9]. Соответственно, целью данной статьи является рассмотрение поэтического дискурса в когнитивном аспекте и описание специфических для данного типа дискурса процессов категоризации.

Дискурс предстает как отдельное событие и как процесс, зафиксированный в совокупности подобных событий. Дискурс и дискурсивное событие многокомпонентны. В событии создания и интерпретации текста задействовано множество лингвистических и экстралингвистических факторов. Одним из ключевых факторов является язык. Язык в когнитивной лингвистике рассматривается как биологический феномен, непременным условием существования которого является человек, что меняет взгляд на протекание многих, в том числе творческих, процессов и привлекает внимание к авторской субъективности. Субъективность – одна из характерных черт дискурса. Текст содержит вариативное сочетание общих и индивидуальных компонентов, которые по-разному конфигурируются в зависимости от целей дискурсивной деятельности. Дискурс соединяет в себе ментальные и языковые пласты, он необходим для осуществления процессов приобретения, хранения, преобразования и получения человеком знаний.

Из-за неоднородности знаний и целей деятельности человека дискурс делится на типы. *Литературно-художественный дискурс* является частью художественного дискурса и определяется как литературно-художественный текст в совокупности с экстралингвистическими факторами (прагматическими, социокультурными и т. д.). Появившиеся в последнее время работы по анализу отдельных концептов в *поэтическом дискурсе* свидетельствуют о том, что он осознается как самостоятельный тип дискурса [4, с. 346-348]. Литературно-художественный и поэтический дискурсы устанавливают связи между текстом и автором, традицией, текстом, читателем, реальностью. Именно дискурсивная практика обеспечивает появление такого феномена как *прецедентный текст*, существующий в межпоколенной передаче. Ю. Н. Караулов определяет *прецедентные тексты* как *тексты, значимые для личности в познавательном и эмоциональном отношении, имеющие сверхличностный характер, т. е. хорошо известные и широкому окружению данной личности* [6]. Аппеляция к прецедентным текстам постоянно возобновляется в речи представителей того или иного этнолингвокультурного сообщества и понятна собеседнику без дополнительной расшифровки. Дальнейшее изучение данных феноменов расширено и дополнено работами В. В. Красных [7], Г. Г. Слышкина [11]. Исследователи предлагают выделять в *прецедентных феноменах* *прецедентные имена, прецедентные ситуации, прецедентные высказывания и прецедентные тексты* [7].

Когнитивное изучение поэтического текста как части дискурсивной практики делает возможным изучение специфических процессов категоризации, осуществляемых на уровне поэтического дискурса. В дискурсивной практике неизбежно создаются условия для группировки текстов и фрагментов текстов относительно разных критериев. О том, что поэтические тексты в дискурсивном пространстве дифференцируются, свидетельствует выделение и изучение прецедентных текстов. Поэтический текст может распадаться на фрагменты, вследствие этого отдельные цитаты полноценно функционируют в дискурсивном пространстве, не теряя связи с источником.

Прецедентные феномены – результат процессов обобщения и категоризации, протекающих в литературно-художественном дискурсе, поэтому между данной классификацией и уровнями категоризации (субординатным,

базовым и суперординатным) возможна следующая параллель: социумно-прецедентные феномены соответствуют субординатному уровню категоризации. Понятие прецедентного феномена распространяется на текстовые фрагменты и отдельные языковые обозначения. Универсально-прецедентные феномены носят наиболее универсальный характер, сфера их функционирования распространяется за рамки отдельных социальных групп и национальных литератур. Национально-прецедентные феномены значимы на уровне национальной культуры. Социумно-прецедентные феномены получают развитие в отдельно взятых социальных группах.

Сам феномен прецедентности, возникающий в дискурсе, связан с выбором наиболее ярких представителей категорий. Прецедентные тексты или фрагменты текстов становятся такими потому, что являются признанной в сообществе наиболее адекватной языковой репрезентацией определенного эмоционально-эстетического опыта. Языковые репрезентации художественных (поэтических) концептов показывают связь концептов со следующим знанием, закрепленным в поэтической картине мира: мифологическим знанием, имеющим экстракультурный и экстратерриториальный характер; со знанием, закрепляющим ценности и эталоны конкретной национальной культуры; со знанием, специфичным для определенных социальных групп. Возможна категоризация языковых репрезентаций по данным основаниям.

Уровни категоризации, рассмотренные применительно к поэтической картине мира и поэтическому дискурсу, приобретают специфическое толкование. На базовом уровне фиксируются постоянные, конститутивные признаки объектов. Отвлечение от этих признаков ведет к суперординатному уровню категоризации, движение в сторону конкретизации посредством переменных характеристик ведет к субординатному уровню [3, с. 44-45]. Распределение прецедентных для поэтического дискурса феноменов связано не столько с обобщением/детализацией признаков объекта, сколько с уровнем обобщения/детализации самой лирической ситуации, того фрагмента эмоционально-эстетического опыта, который получает языковую репрезентацию в поэтическом тексте. На практике это выглядит следующим образом: для воплощения своего художественного опыта в языке поэт обращается к феноменам разного уровня. Например, любовная ситуация может быть вербализована с опорой на универсально-прецедентные феномены («Бог Эрос, дыханьем надмирным / по лирам промчись многострунным» Вяч. Иванов), на национально-прецедентные феномены («Нечто вроде преступной страсти, / Бузина меж тобой и мной. / я бы века болезнь – бузиной / назвала...» М. Цветаева), на социумно-прецедентные феномены («Помнишь свалку вещей на железном стуле, / то, как ты подпевала бездумному «во саду ли, в огороде», брэнчавшему вечером за стеною; окно, занавешенное выстиранной простынею?» И. Бродский).

Базовый уровень категоризации в нашем случае является базовым в том смысле, что национально-прецедентные феномены усваиваются и понимаются в рамках национальной культуры, это усвоение не требует обращения к специальному опыту или специальному знанию. Специальные опыт и знание актуальны для суперординатного и субординатного уровней категоризации. Движение от базового уровня в сторону суперординатного уровня идет по степени обобщения опыта, его репрезентации через транснациональные феномены. Движение к субординатному уровню ведет, наоборот, к детализации, профилированию уникальных признаков. Следует заметить, что феномены субординатного уровня категоризации представлены наименьшим количеством примеров, потому что они являются второстепенными по отношению к закрепленным в поэтической картине мира концептам и моделям. Кроме того, их функционирование ограничено рамками отдельной социальной группы, где феномены базового уровня уже усвоены.

Анализ текстов подтвердил соответствие уровней категоризации в поэтическом дискурсе типу прецедентных феноменов: *универсально-прецедентных – суперординатному уровню, национально-прецедентных – базовому уровню, социумно-прецедентных – субординатному уровню*. В данном случае речь идет об осмыслении поэтической ситуации через определенный прецедентный феномен.

Данные рассуждения проиллюстрированы следующими примерами. К *суперординатному уровню* относятся концепты, фиксирующие самое обобщенное культурное знание в форме мифологических представлений: «И рыла тупые над столом – / как будто в мерцающих уключинах / плывет восьмивесельный паром. / Так вот ты, паромщик Харона, / и Стикса пустынные воды» (А. Вознесенский), «Колочей проволоки лира / маячит позади сортира. / Болото всасывает склон. / И часовой на фоне неба / вполне напоминает Феба. / Куда забрел ты, Аполлон!» (И. Бродский), «Колхозник на дороге / разлегся подшофе / сатиром козлоногим, / босой и в галифе» (А. Вознесенский), «Извозчики, похожие на фавнов, / Поют, махая маленьким кнутом» (Б. Поплавский). В приведенных примерах современные ситуации категоризируются как сходные с мифологическими «эталонными» ситуациями. Языковые обозначения мифологических событий, персонажей, артефактов становятся точками референции [3, с. 15], позволяющими соотнести две концептуальные сущности: современную ситуацию и мифологическую. Соответствие универсально-прецедентных феноменов суперординатному уровню категоризации справедливо и потому, что на этом уровне формируются категории, максимально абстрагирующие художественный опыт от конкретных деталей.

Базовый уровень категоризации характеризуется доминированием целого над его составными частями [3, с. 44]. В нашем случае он представлен категориями объектов относительно концептов, эталонных в рамках отдельной культуры. Здесь детализация в представлении фрагмента художественного опыта выше, чем на суперординатном уровне, тем не менее, целостность представлений закреплена национально-значимым эталоном: «Она была, как балалайка, / Вся – вниз» (А. Тарковский), «генеральный сакральный сексот-секретер, / секретарь / коллективного цезаря, / матки-царицы / сортирный алтарь» (Д. Бобышев), «колхозная осень богатая для вас накрывает столы» (М. Исаковский) – колхоз выступает как эталон богатства и благополучия, «Как тоскует колхозник по березам в Москве» (А. Вознесенский), «Я не сталь, а хвойный изумруд, / Из березовой коры сосуд, / Налитой густой мужицкой кровью» (Н. Клюев), «немцы негожие / Войной на мужика подымаются» (С. Есенин) – *мужик* входит в категорию *народ*, «к махонькой ловкой старушонке, / которая, взяв мешок, наполненный наполовину, / встряхивала его, как сонного пьяного мужика» (Е. Евтушенко), «Сгорая, спирт похож на пионерку, / которая волнуется, когда / перед костром, сгорая со стыда, / завязывает галстук на примерку» (А. Еременко). Точками референции в данных примерах являются слова, репрезентирующие значимые для национальной культуры представления: *балалайка, сексот, колхоз, березка, пьяный мужик, немцы, пионерка, пионерский костер*. Концепты, обозначаемые данными словами, объединены на уровне поэтического дискурса в категорию *русскость*, в рамках

которой возможно образование подкатегорий (*народ*). Национально-прецедентный феномен является тем концептом, который находится в основании категории, а его возможные языковые обозначения являются точками референции при категоризации индивидуального опыта. В данном случае профилируется не сам артефакт, а путь его создания.

На *субординатном уровне* возрастает важность переменных характеристик объектов, феномены субординатного уровня возникают в границах отдельных субкультур: «И чтоб никуда не ломиться за полночь на позоре, / звезды, не зажигаясь, в полдень стучатся к вам» (И. Бродский), «Ланцетом наносят оспу москиты» (Вл. Нарбут), «Я кричу: «Палить не смейте, враз сейчас пойду к хрычу» / А она мне отвечает: «Не пушу я Вас к врачу»», (анонимные авторы). Разговорное выражение означает «ломиться на позоре» означает «ездить в общественном транспорте», оно связано с повседневным опытом представителей конкретного сообщества советских людей, данное выражение имеет в языке уже вторичный сниженный характер. Оно становится точкой референции при категоризации поэтической ситуации – поведение людей проецируется на смену дня и ночи. На данном уровне категоризации выделяются ситуации, переосмысленные через реалии профессиональной деятельности и культуры, культуры определенного социума.

В качестве обобщения следует сказать, что изучение поэтического дискурса в рамках когнитивно-дискурсивного подхода позволяет сделать следующие выводы. Поэтический текст является итогом дискурсивной практики, он существует в рамках поэтического дискурса, который, в свою очередь, является частью литературно-художественного и художественного дискурса. Именно дискурсивная практика обеспечивает появление *прецедентных текстов и прецедентных феноменов*, в основе формирования которых находится процесс обобщения однопорядковых явлений. Анализ процессов категоризации в поэтическом дискурсе показывает, что уровни категоризации, формирующиеся в поэтическом дискурсе, обладают спецификой, обусловленной ментальными основами поэтического творчества. Распределение прецедентных для поэтического дискурса феноменов на суперординатном, базовом и субординатном уровнях категоризации связано со степенью обобщения/детализации фрагмента эмоционально-эстетического опыта. Изучение поэтического текста и дискурса в когнитивном аспекте позволяет исследовать ментальные основы поэтического творчества и выявлять процессы, которые могут быть описаны с помощью методологического аппарата когнитивной лингвистики.

Источники и литература

1. Арутюнова Н. Д. Метафора и дискурс / Н. Д. Арутюнова // Теория метафоры. – М.: Прогресс, 1990. – С. 5-32.
2. Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества / М. М. Бахтин. – М.: Искусство, 1979. – 424 с.
3. Болдырев Н. Н. Концептуальная основа языка / Н. Н. Болдырев // Когнитивные исследования языка. Вып. IV. Концептуализация мира в языке. – М.: Ин-т языкознания РАН; Тамбов: Изд-во ТГУ им. Г. Р. Державина, 2009. – С. 25-77.
4. Бондаренко Е. В. Филогенез концепта ВРЕМЯ в британском поэтическом дискурсе X в. до н.э. – XXI в. н.э. / Е. В. Бондаренко // Филология и культура / Отв. ред. Н. Н. Болдырев. – Тамбов: Изд-во ТГУ им. Г. Р. Державина, 2009. – С. 346-348.
5. Ван Дейк Т. А. Анализ новостей как дискурса / Т. А. Ван Дейк // Язык. Познание. Коммуникация. М.: Прогресс, 1989. – С. 116-160.
6. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность / Ю. Н. Караулов. – М.: Наука, 1987. – 262 с.
7. Красных В. В. Основы психолингвистики и теории коммуникации / В. В. Красных. – М.: Гнозис, 2001. – 270 с.
8. Кубрякова Е. С. О понятиях дискурс и анализ дискурса в современной лингвистике / Е. С. Кубрякова // Дискурс, речь, речевая деятельность: функциональные и структурные аспекты. – М.: РАН ИНИОН, 2000. – С. 7-25.
9. Кубрякова Е. С. Язык и знание: На пути получения знаний о языке: Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира / Е. С. Кубрякова. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – 560 с.
10. Макаров М. Л. Основы теории дискурса / М. Л. Макаров. – М.: Гнозис, 2003. – 280 с.
11. Слышкин Г. Г. От текста к символу: лингвокультурные концепты прецедентных текстов в сознании и дискурсе / Г. Г. Слышкин. – М.: Academia, 2000. – 128 с.
12. Чернявская В. Е. Дискурс власти и власть дискурса: проблемы речевого воздействия / В. Е. Чернявская. – М.: Флинта: Наука, 2006. – 268 с.

УДК 82: 801
М-39

Маясов В. Е.

ФУНКЦИОНИРОВАНИЕ ГЛАГОЛОВ РЕЧЕВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В ЗАМЯТИНСКОМ ТЕКСТЕ¹

Исследуется проблема системной организации семантического поля глаголов речевой деятельности как средств сопровождения чужой речи. Рассматриваются их семантика и особенности функционирования в текстах произведений Е.И. Замятина. Выявляются лексические единицы, занимающие ядерное и периферийное положение в структуре семантического поля, и анализируются их изобразительно-выразительные возможности.

Ключевые слова: замятинский текст, глаголы речевой деятельности, семантическое поле, ядерные и периферийные средства.

Досліджується проблема системної організації семантичного поля дієслів мовної діяльності як засобів супроводу чужої мови. Розглядаються їх семантика та особливості функціонування в текстах творів Є.І. Замятіна. Виявляються лексичні одиниці, що займають ядерне і периферійне положення в структурі семантичного поля, і аналізуються їх зображально-виразальні можливості.

Ключові слова: замятинський текст, дієслова мовної діяльності, семантичне поле, ядерні і периферійні засоби.

We study the problem of systemic organization of the semantic field of discourse verbs as a means to support discourse. We consider the semantics and the peculiarities in the texts of Zamyatin's works. We identify lexical units that occupy the nuclear and peripheral position in the structure of the semantic field, and analyze its descriptive and expressive possibilities.

Zamyatin's text, discourse, discourse verbs, the semantic field, nuclear and peripheral facilities.

¹ Работа выполнена в рамках реализации проекта и при поддержке гранта РГНФ № 11-14-68002а/Ц

Глаголы говорения, или речевой деятельности (речевого действия), представляют собой уникальную микросистему в системе языка и его функциональных разновидностей. Не будет преувеличением сказать, что это центр всей глагольной лексико-семантической системы, реализация когнитивных возможностей которой наблюдается, прежде всего, в художественном дискурсе. В его концептуальном пространстве весьма широко представлен класс слов и выражений, в котором находит свое отражение фрагмент языковой картины мира, непосредственно связанный с воспроизведением и восприятием речевой деятельности говорящего по-русски человека. Говоря об особенностях этого класса слов, А.Л. Шарандин справедливо отмечает, что глаголы речи, наряду с глаголами мышления и чувств «имеют статус действия, то есть статус некоторой активности, направленной на определенную цель и побуждаемой мотивом, конкретизирующим потребность деятеля» [7, с. 135].

Существенно различаясь по своему лексическому значению, данные единицы выполняют в тексте одну и ту же функцию. По функциональным признакам сближаются такие разные по семантике лексемы, как *говорил, сказал, спросил, ответил и крикнул, пискнул, огрызнулся, подумал, бормотал, проронил, вырвалось, зашипел, процедил, буркнул, промямлил*. Следует отметить, что если контуры группы речевых глаголов в лингвистической науке более или менее очерчены, то в пространстве художественного текста ее состав существенно разрастается за счет употребления неречевых глаголов в функции речевых.

Задача статьи – рассмотреть индивидуально-авторские особенности функционирования глаголов речевой деятельности в качестве средств сопровождения чужой речи в текстах произведений Е.И. Замятина.

Проблемы семантики и функционирования глагольных слова как источника знания о языковой, концептуальной и художественной картинах мира неоднократно рассматривались в отечественной лингвистике. Однако, несмотря на значительное количество изысканий в этой области (см. работы Т. П. Ломтева, А.А. Уфимцевой, Л.М. Васильева, Э.В. Кузнецовой, Ю.В. Фоменко, А.Л. Шарандина, Л.Г. Бабенко, Л.В. Уманцевой, Н.С. Болотновой, С.М. Антоновой и др.), глагольная лексика говорения все еще остается недостаточно изученным фрагментом языковой картины мира, особенно в контексте современных научных парадигм.

Концептосферу произведений Е.И. Замятина мы исследуем в русле когнитивно-дискурсивного и лингвокультурологического подходов. Наши наблюдения над языком замятинского текста показали наличие широкого спектра глагольных репрезентаций концепта РЕЧЕВАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ, в том числе и индивидуально-авторских. Следует отметить, что *замятинский текст* как объект исследования до последнего времени в лингвистике не выделялся и сейчас это понятие только вводится в научный оборот. Обоснование замятинского текста и его дифференциальных признаков представлено в работах Е.В. Алтабаевой [см.: 1; 2; 3; 4]. Обладая целым рядом отличительных признаков, замятинский текст является ярким воплощением русской ментальности и демонстрирует самобытное представление национальной концептосферы.

Обращает на себя внимание тот факт, что именно у Е.И. Замятина, начиная с его первой повести «Уездное», обнаруживается особая функциональная нагрузка глагольных слов и выражений, вводящих и характеризующих речь персонажей. Это позволяет говорить о значимости вышеназванного концепта в системе индивидуально-авторской концептосферы и о существенной роли его репрезентаций в создании неповторимого художественного образа [см. об этом подробнее: 5, с. 478-481]:

– *Погоди-ка, орут наверху... чего там такое?* – *навострил* Барыба большие свои нетопырячьи уши.

Казначейский зять скорчил мину.

– *Опять, наверно, драка. Не умеют держать себя в общественном месте. (...)*

– *Ого, – прислушался* Чернобыльников, – *нет, тут что-то...*

И вдруг кубарем, красный, взлохмаченный, выкатился, задыхаясь, Тимоша.

– *Там они... вверху... приказали. И все... подняли руки и стоят...*

Понятно, что особенностями представления процесса говорения во многом определяется его восприятие читателем, и Замятин, как писатель по-настоящему талантливый, не мог пройти мимо столь выразительного способа образной характеристики героя в момент его речевого акта. В замятинском тексте, отличающемся исключительной диалогичностью и динамичностью, а также сказовой манерой повествования, и сами реплики героев, и их вводы максимально приближены к живой разговорной речи:

Подумал-подумал Иван Макарыч – и, видно, придумал что-то: наверх, на исправничиху, поглядел этак гордо.

– *Я-то? Не изобрету? Очень даже просто: надо Глафибочку на службу определить. С ритуальной, так сказать, целью. Поняла?*

Почесала исправничиха в голове спицей. – А и верно, глядишь. Ума ты палата, Иван Макарыч («Алатырь»).

При исследовании текстов повестей и рассказов раннего периода творчества Е.И. Замятина с 1908 по 1918 гг. («Один», «Девушка», «Уездное», «На куличках», «Непутевый», «Три дня», «Алатырь», «Африка», «Островитяне», «Ловец человеков») нами было выявлено свыше 1200 репрезентаций концепта РЕЧЕВАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ в виде употреблений глагольных слов или выражений, вводящих прямую речь. В числе этих репрезентаций Замятин использовал свыше 570 разных глагольных лексем, фразеологизмов, описательных оборотов, предикативных сочетаний, что само по себе уникально в своей неповторимости. Такого поразительного разнообразия передачи особенностей и нюансов речевой деятельности писатель достигает уместным применением речевых глаголов и активным введением несобственно-речевых средств.

При описании особенностей семантики и функционирования средств речевой деятельности в замятинском тексте мы опираемся на данные «Толкового словаря русских глаголов» под ред. Л.Г. Бабенко [6].

Следует отметить, что в исследуемых нами произведениях репрезентативная система концепта РЕЧЕВАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ образует полевую структуру, свойственную и организации этих средств в языке, но при этом обнаруживает ярко выраженное своеобразие. При традиционной ядерно-периферийной организации средств семантического поля говорения в замятинском тексте обнаруживается значительное преимущество употреблений неречевых глаголов и глагольных выражений в функции ввода речи персонажей перед собственно речевыми. Диапазон их необычайно широк, потому что почти для каждой новой реплики персонажа Замятин находит свое индивидуальное средство ее ввода, практически не повторяясь: *удивлялся, крушился, да как взъесться, трубным-то гласом, затряслась, кинулась, утешала, оглянулась, хотела прикрикнуть и – рассмеялась, улыбнулся, забубукал,*

обрадуется, добивался, так и наскочил, даже попытался, подскочил, насканивал, подзуживал, улеца, кряхтел, декламировал, влетел, остолбенел, помчалась, застрекотала, кипятился, жалобился, любовался, захлебнулся слезами и т. д.

Ядро семантического поля представлено в языке замятинского текста прототипическим глаголом речевой деятельности *сказать*, лидирующим по числу употреблений, например:

– *Просил бы... Пок-корнейше просил бы!* – **сказал** казначейский зять свирепо («Уездное»);

Сказала Маруся спокойно, только уж очень тихо:

– *Андрей Иванович, пожалуйста... Пойдите и скажите денщику, что хорошо, что я.....* («На куличках»).

Периферийная зона замятинского текста располагает мощным арсеналом средств представления речевой деятельности. По особенностям функционирования их можно подразделить на три группы. Первую группу образуют номинативные глагольные единицы различных семантических классов и групп – функциональные аналоги речевых глаголов – в прямом значении: глаголы движения, восприятия, мышления, эмоционального состояния и т. д.:

Евсей – сизый, наливной, наклонился к стакану, щерился рот у него все шире – и вдруг грохнул, хлопнул себя по коленке рукой:

– *Е-эсть! Вот она, голубушка! Мой пятак!* («Уездное»);

Бросали вверх шапки, махали руками. Уж можно теперь разобратъ – кричали тысячи голосов:

Е-э-едут, едут, е-э-э... («Три дня»);

Тихмень взял его под руку, повел к выходу:

– *Пойдемте, голубчик, пойдемте. Вам еще рано, погодите...* («На куличках»).

Особенно активно используются автором глаголы движения, как одиночные, так и в блоках однородных членов. Такие глаголы важны не только как средство ввода реплик персонажей, но и для того, чтобы изобразить героя в момент речи, показать читателю его положение в пространстве, позу, жестикацию, выражение лица, настроение и т. д. Данный прием особенно удавался Замятину, именно поэтому его читатель видит не отвлеченные образы, а живых людей из плоти и крови, слышит, как они говорят, и понимает, что чувствуют при этом персонажи замятинского текста, например.

Он подошел к Барыбе поближе, уставился стеклянными своими глазами, забубукал:

– *А мы, малый, и видеть тебя не чаяли. Слышали, совсем бландахрыстом стал* («Уездное»);

Андрей Иванович сморщился, поперек глотки стал ком, он досадливо махнул рукой.

– *Э, оставьте, мы с вами после! Вы поглядите на нее: вы ведь ей в ноги должны кланяться...* («На куличках»).

Вторую группу составляют номинативные глагольные единицы – функциональные аналоги речевых глаголов – в переносном употреблении, проявляющие себя как средства словесной образности, например:

– *Ларька, вазу мне, – кванул генерал;*

– *А генерал медленно нагибался, нагибался к Агнии, замер – да как гукнет вдруг на нее таким басом, как из бучила:* – *Г-гу-у!*

– *Зяпнул нутряным своим басом:* – *До-пус-тить? Ка-ак-с?*

И оступился на злючий визг:

– *Капитан Шмит, встать, руки по швам, с вами говорит генерал Азанчеев!*

Генерал, без голосу, нутром просипел:

Под суд... У-пе-ку... («На куличках»);

...Князь глазами набрел, наконец, на исправников серебряный погон – и пальцем ткнул радостно.

– *А-а у меня вот тоже...*

– *Ага, да-да-да, так, так, – закивал, засиял исправник.*

– *...у брата, то есть. Брат в Москве приставом, четыре тыщи в год, без доходов. Пауза. Исправник тонул.*

– *Кстати: я вот, знаете, изобрел из голубиног...- начал – и сейчас же осекся Иван Макарыч, поймав грозный исправничихин взгляд («Алатырь»).*

– *Мы-то? – подмигнул, – из Африки мы («Африка»);*

Публика мялась.

– *Теперь? Да ведь о полночь уж... С ума спятить! – всю ночь переть туда – ехать... Ветер, качать будет...* («На куличках»);

Третья группа представлена предикативными единицами в роли вводов, функционирующими в качестве образных средств синтаксиса. Использование предикативных единиц в роли вводов речи персонажей отличается яркой образностью, поскольку в словах автора репрезентируется не сам субъект речи, а какое-либо свойство, качество, часто выступающее доминантной характеристикой героя. Тем самым в процесс представления чужой речи вовлекаются образные средства синтаксиса. Безусловно, вне контекста эти выражения не имеют характер речевых проявлений, но в художественном пространстве замятинского текста они функционируют именно таким образом и вносят тончайшие оттенки в содержание концепта РЕЧЕВАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ.

– *О'Келли! Ведь я прожила здесь уже год... – Леди Кембл улыбалась, черви вытягивались, в извилах нацеливались на добычу;*

– *Это бог знает что! – черви леди Кембл пошевеливались, высовывались...* («Островитяне»);

– *А-ах! – как гром разразила его сверху Шмитова рука;*

Шмитовы железно-серые глаза сузились в лезвие:

– *Поручик Половец. Если вы сию же секунду не сойдете с дороги, я буду стрелять в вас. Мне все равно* («На куличках»);

– *Понимаете, Эдвард, это же немисливо... – Щеки у миссис Дьюли горели ...* («Островитяне»);

Миссис Лори порозовела, и быстрее заколыхалась розовая занавесь на губах:

– *А-а, вам опять повезло... на бирже – или... где вы там занимаетесь операциями, кто вас знает....* («Ловец человеков»).

Подведем итоги. С самого начала и на протяжении всего творческого пути Замятин развивает тенденцию реализации образа через глаголы речевой деятельности. Писатель использует самые неожиданные глаголы и

глагольные сочетания в качестве средства, характеризующего особенности протекания речевого акта, показывая героев в динамичном художественном пространстве.

Речевая деятельность в замятинском тексте репрезентируется как поведение, поскольку волею автора включается в контекст поведения героя в момент его речевого акта и служит мощным средством создания художественного образа.

Линия реализации образа через глаголы речевой деятельности красной нитью проходит через все творчество Замятина именно потому, что и здесь автор использует богатейшие пласты живой разговорной речи, народного языка.

Писатель активно развивает этот художественный прием: для каждой новой реплики он находит свое индивидуальное средство ее ввода, практически не повторяясь, что способствует созданию особой речевой манеры персонажа и запоминающегося образа.

Замятину удается задействовать едва ли не все пласты русской глагольной лексики, актуализировать ее прагматические возможности, предельно расширяя поле средств ввода реплик персонажей. Именно такой способ изображения героя в момент его речи позволяет говорить о ярко выраженных особенностях функционирования средств передачи речевой деятельности, свидетельствует о поразительном своеобразии, неповторимости «словесного рисунка» Замятина в такой, казалось бы, необразной системе, каковой традиционно выступают конструкции с прямой речью.

Анализ только одного из фрагментов замятинской концептосферы показал, что Е.И. Замятин своим словесным творчеством выступает как прозаик высшего уровня мастерства, который не только усвоил и реализовал лучшие традиции русского реализма в отечественной литературе, но и смог поднять их на новый, более высокий и совершенный, уровень.

Источники

1. Замятин Е.И. Собрание сочинений: В 5 т. / Е. И. Замятин. – М. Русская книга, 2003. – Т. I. Уездное. 608 с.

Источники и литература

1. Алтабаева Е.В. Замятинский текст как объект лингвокультурологии / Е. В. Замятин // Филологическая регионалистика. – Тамбов, 2009. – № 1-2. – С. 74-78.
2. Алтабаева Е.В. Замятинский текст как явление русской ментальности / Е. В. Алтабаева // Славянский мир: духовные традиции и словесность: сб. мат-лов Междунар. науч.-метод. конф. / науч. ред. Н.Л. Потанина; М-во обр. и науки РФ [и др.]. – Тамбов: Издательский дом ТГУ им. Г.Р. Державина, 2010. – С. 92-95.
3. Алтабаева Е.В. Замятинский текст: язык и концептосфера (к методологии исследования). Литературоведение на современном этапе: Теория. История литературы. Творческие индивидуальности: материалы Междунар. конгресса литературоведов. К 125-летию Е.И. Замятина. 5-8 окт. 2009 г. / Е. В. Алтабаева / Отв. ред. Л.В. Полякова. – Тамбов: Издательский дом ТГУ им. Г.Р. Державина, 2009. 710 с.
4. Алтабаева Е.В. О механизме художественного воздействия прозы Е.И. Замятина / Е. В. Алтабаева // Творческое наследие Евгения Замятина: взгляд из сегодня. – Кн. VII. – Тамбов: ТГУ им. Г.Р. Державина. – 2000. – С. 91-102.
5. Маясов В.Е. Когнитивный механизм формирования и развития концепта РЕЧЕВАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ в художественном тексте (на материале повести Е.И. Замятина «Уездное») / В. Е. Маясов // Международный конгресс по когнитивной лингвистике: сборник материалов, 26-28 сентября 2006 г. / отв. ред. Н.Н. Болдырев. – Тамбов, 2006. С. 478-481.
6. Толковый словарь русских глаголов: Идеографическое описание. Английские эквиваленты. Синонимы. Антонимы / Под ред. проф. Л.Г. Бабенко – М.: АСТ-ПРЕСС, 1999. – 154 с.
7. Шарандин А.Л. Системная категоризация русского глагола / А. Л. Шарандин. – Тамбов: Изд-во ТГУ им. Г.Р. Державина, 2001. – 219 с.

УДК 801.8:81'42

Мельник Я. Г., Криворучко Н.

НЕПРАВДА (ОБМАН) ЯК КОМПОНЕНТ ПОЛІТИЧНОГО ДИСКУРСУ

Статья посвящена проблемам структуры и функционирования современного дискурса в контексте феномена «правды» и «неправды». Эти модели мыслительно-коммуникативного поведения рассматриваются в контексте компонентов коммуникативных систем. Особое внимание сосредоточено на специфике «неправды» и «обмана» в формировании политического дискурса.

Ключевые слова: дискурс, правда, неправда.

Стаття присвячена проблемам структури та функціонування сучасного дискурсу у контексті феномену «правди» та «неправди». Ці моделі мисленнєво-комунікативної поведінки розглядаються також як складники комунікативних систем. Особлива увага зосереджена на специфіці «неправди» та «обману» і формуванні політичного дискурсу.

Ключові слова: дискурс, правда, неправда.

The article is focused on the structural and functional problems of modern discourse in the context of «truth», «cintruth» phenomena. These models of discourse-communicative behavior are studied also as components of communicative systems. Great attention is paid to the «untruth», «deception» perculiatities in the formation of political discourse.

Keywords: discourse, truth, cintruth.

Глобалізаційні процеси принесли з собою хвилю викриттів і прозорості у внутрішньо- та зовнішньополітичних відносинах тих чи інших країн, сприяли відкриттю кордонів у сфері міжнародної та міжкультурної комунікації. Та паралельно з цими процесами спостерігається прямо пропорційне ускладнення можливості взаєморозуміння у контексті формування *світового комунікативного простору*. Об'єднана Європа з власними цінностями та цілями розвитку дозволила країнам бути відкритими і незалежними у межах Європейського Союзу та інших країн. Однак з новими можливостями виникли і нові загрози, які виявлялись у різних сферах життя.

Зі зміною умов існування змінилися засоби та форми ведення політичного діалогу. Політичний дискурс – як європейський, так і світовий – не позбавлений прихованих політичних ігор. Нещодавно оприлюднені матеріали Wikileaks стали ще одним приводом для нагадування світовій спільноті про проблему «відкритості» міжнародних

відносин і відповідальності за формування та користування інформаційним полем. «Якщо хочеш зруйнувати цивілізацію – зруйнуй її міф» – ця формула знову стала актуальною.

Тривала «завіса неправди», яка нещодавно привідкрилася для всього світу, могла обернутись тотальною міжнародною недовірою держав та має перспективу стати джерелом конфліктів між окремими країнами і народами [2, с. 111-112]. Зрештою, чи є опубліковані матеріали істиною в останній інстанції і яка їх роль у формуванні світової спільноти, покаже час. Однозначним є те, що викликаний будь-яким з наявних джерел, оприлюдненням конфіденційної інформації резонанс помітно впливає на температуру та тональність міжнародних відносин. У цьому контексті говоримо про цілу низку оприлюднень, які викликали потрясіння впродовж останнього десятиліття у соціально-політичній, культурно-економічній, дипломатичній та ін. сферах. Екстраполюючи таку «відкритість» на державотворчі процеси в Україні, варто пригадати в цьому контексті «касетний скандал», яким була привідкрита завіса над політичними процесами, що відбувалися в українських керівних колах на початку ХХІ ст. і до яких повертаються і нині, через десять років слідства та виявлення обставин.

Отже, проблема доступу до інформаційного середовища, а також «правди» та «неправди», «відвертості» та «брехні» і їх ролі у сучасному світі неабияк загострилась. Очевидним є те, що феномен «неправди» у політичному дискурсі повинен стати об'єктом скрупульозного дослідження у багатьох сферах сучасної гуманітарної науки. Це положення визначає актуальність проблеми.

Психологічні дослідження розпізнавання «неправди» ведуться тривалий час. З початку ХХІ ст. були здійснені переклади на російську, українську мови праць американських, європейських, ізраїльських дослідників, які присвятили цим або дотичним проблемам свої наукові розвідки. Питань «правди» та «неправди» торкалися у своїх працях К. Юнг, А. Ліруа, С. Аша, Е. Гоффман, М. Аргайл та ін. Сьогодні ця проблема залишається актуальною, і не тільки для політичної сфери, а й для психології й інших сфер – юридичної, економічної, військової тощо. Обман як наукова проблема знайшов відображення у працях таких сучасних дослідників як П. Екман, Ф. Бацевич, Ю. Щербатих, О. Фрайд та ін. Одним з напрямків вивчення та практичного застосування обману є сучасна риторика та неориторика, зокрема праця К. Бредмайера «Чорна риторика», котра стала одним з перших фундаментальних досліджень, яке поширилось серед широкого загалу [2].

Сьогодні діють тисячі технік розпізнавання обману у вербально-комунікативному та паралінгвістичному потоках. Фахівці у різних галузях науки проводять експерименти над виявленням обману та створенням досконалого поліграфа – детектора брехні.

У міжнародній політиці теорія обману вимагає застосування міждисциплінарного підходу, який базується на знаннях з психології, філософії, лінгвістики, соціології, медицини, історії, політології та ін. Методологія феномену неправди ґрунтується на загальних та спеціальних принципах і підходах [8, с. 314-320].

Сучасні прояви дезінформації та неправди здебільшого виражаються у таких дефініціях як «інсинуація», «обдурювання», «брехня» (розмовне), «помилка», «вигадка», «фантазування», «недоговорювання»; казати «неправду», «забувати», «не зауважити», «не зрозуміти», «хитрувати», «спотворювати інформацію», «говорити не зовсім відверто», «замовчувати», «фальсифікувати», «ошукати», «омана», «фальш» та «дурисвітство», «махлярство», «шахрайство», «омана» (ілюзія) та ін.

Розглядаючи цей терміно-поняттєвий синонімічний ряд на дефінітивному рівні, виділимо такі особливості тлумачень деяких лексичних одиниць. Так, скажімо, **«дезінформацію» визначають як інтенсивне викривлення інформаційного простору, який вдається втримувати протягом певного періоду часу [4].** Це цілеспрямована передача інформації від джерела повідомлення до отримувача в ситуації, коли реалізація інформації виявляється спрямованою на об'єкт дослідження [8, с. 316]. Дезінформація широко використовується як один із способів політичної пропаганди з метою ввести широкі маси населення в оману, змусити повірити у створювану штучно ілюзію, помилкового розуміння та маніпулювання суспільною думкою.

Неправда – 1) те, що суперечить істині; обман, брехня; 2) порушення вимог справедливості, протизаконні дії. В моральному аспекті неправда – це протилежність правди, моральної поведінки; недобросовісність, кривда. Тобто, на відміну від дезінформації, неправда сприймається з морального боку та може бути результатом несправедливості певних дій [5, с. 297–298].

В Оксфордському словнику англійської мови говориться: «У сучасному вживанні слова [брехня] зазвичай є відтінок яскраво вираженого морального осуду, і у ввічливій бесіді його прагнуть уникати, часто замінюючи такими синонімами, як «обман» і «неправда», мають відносно нейтральне звучання» [12].

Брехня – неправда, навмисне спотворення істини. Брехня – заява, розрахована на обман, коли той, хто говорить, замовчує або спотворює те, що він знає про даний стан речей, або коли він знає щось інше, ніж те, що він говорить [6, с. 214].

Обман – дія умисна; брехун завжди обманює навмисно. І він може мати виправдання лише в своїх очах, а може також і в думці суспільства. Брехун може бути хорошим – і поганою людиною, приємною – і неприємним. Але людина завжди вибирає сама – збрехати чи сказати правду. І сповна розрізняє брехню і правду [13, с. 271].

Обман – категорія, яка характеризується свідомим намаганням людини створити у партнера хибне, неправдиве, удаване уявлення про предмет обговорення. Так само, як неправда, він може бути еквівалентом омани, може допускати й не допускати безпосередніх перекручень істини. В. Знаков, досліджуючи особливості розуміння обману, неправди, стверджує, що названі феномени не слід ототожнювати з брехнею з таких причин:

- брехня – це таке комунікативне явище, яке використовується для встановлення добрих стосунків з партнером; це не стільки засіб навмисно перекрученого відображення дійсності, викривлення істини, скільки спосіб налагодження контакту з людиною;
- в ній відсутній намір обманути слухача, тобто, розказуючи вигадки, індивід не розраховує на те, що в них повірять;
- завдяки брехні не мають на меті отримати вигоду або принизити співрозмовника, тобто вона відносно некорислива;

- брехня приносить задоволення й насолоду від самого процесу придумування й передавання всіляких вигадок, що знайшло відображення в приказках і прислів'ях: «Хто не збреше, той і правди ніколи не скаже», «Не подобається – не слухай, а брехати не заважай» тощо;

- брехня виконує захисну функцію, позбавляючи людину тривоги й дискомфорту, а також функцію самозвеличення.

В. Знаков вважає, що обман є бажанням та необхідністю людини захистити свій внутрішній світ, захисною маніпуляцією іншими в міжособистісній взаємодії. При цьому під захисною маніпуляцією розуміється сукупність уголос не висловлених, прихованих способів впливу на співрозмовника, спрямованих на попередження тієї можливої вербальної поведінки і дій, які потребують від індивіда актуалізації захисних механізмів особистості. Психологічна природа брехні, тобто необхідність, можливість і бажання особи сказати неправду, визначається не лише соціальними причинами, що спонукають людину вдаватися до такої маніпуляції, а й індивідуальними особливостями [3, с. 25-30].

На думку дослідника, важливою категорією, за якою можна пізнати підвалини психологічної суті феномену брехні, є поняття «макіавеллізму», під яким у західній психології розуміють «схильність індивіда маніпулювати іншими людьми в міжособистісних стосунках» [3, с. 27]. Передусім ідеться про такі випадки, коли співрозмовник приховує свої справжні наміри й за допомогою неправди, хибних, фальшивих та відволікаючих маневрів досягає того, щоб партнер, сам не усвідомлюючи, змінив свої первинні цілі. Зазвичай макіавеллізм як особистісна характеристика відображає невіру індивіда в те, що більшість людей можна довіряти.

Пол Екман брехню, навпаки, ототожнює з обманом і трактує їх як дію, *якою одна людина вводить в оману іншу, роблячи це зумисне, без попереднього повідомлення про свої цілі і без чітко вираженого з боку жертви прохання не розкривати правди* [2, с. 145]. Існують три основні форми брехні: відверта неправда, замовчування і спотворення. При замовчуванні особа, яка є джерелом такої форми комунікативної поведінки, приховує дійсну інформацію, але не повідомляє помилкової. При спотворенні ж робить певні додаткові маніпуляції – вона не лише приховує правду, а й надає натомість помилкову інформацію, видаючи її за достеменну. Цю думку підтверджує відомий афоризм про те, що «напівправда більш небезпечна за обман». Обман легше ідентифікувати, ніж напівправду, яка звичайно маскується, володіючи досконалою формою інформаційної мімікрії. Поєднання замовчування і спотворення інформації є найпоширенішою формою обману, і часто джерело брехні досягає успіху в отриманні позитивного для нього результату. Якщо правда раптом впливає назовні, брехун завжди може заявити, що не збирався обманювати, просто його підвела пам'ять чи змусили обставини, або ж має місце невелика неточність, яку він не вказав або ж якої не знав.

Виходячи з вищесказаного варто говорити про те, що стосунки, побудовані на обмані, належать до деструктивної міжособистісної взаємодії, а на загальнодержавному рівні ускладнюють або руйнують політичну систему. Наслідками таких контактів можуть бути: маніпулятивне спілкування, агресивна взаємодія, авторитарний стиль управління та ін.

Обман може бути спричинений упередженою установкою, що перешкоджає адекватному сприйняттю повідомлення чи дій, підсилює деструктивну взаємодію. Упередження й дискримінація йдуть поруч і взаємно підтримуються: дискримінація підтримує упереджене ставлення, а упередження схвалює дискримінацію, і таким чином вибудовується взаємний механізм поширення неправдивих відомостей, установок, псевдоцінностей. Фрустрація, агресія, авторитаризм посилюють упереджене ставлення до партнера по взаємодії. Навіть сам процес мислення (категоризація, узагальнення, спрощення тощо) спричинює упередження, на якому вибудовується механізм, спрямований на приховання чи викривлення інформації [9, с. 27].

У контексті державотворчих процесів, функціонування та еволюції державних систем неправда матиме місце завжди, буде одним з інструментів та методів формування складної ієрархізованої соціально-економічної та політичної системи, яка номінується державою.

Коли йдеться про утаємнення інформації, функціонування секретної, конфіденційної інформації, а також функціонування неправди як такої, то очевидним є те, що необхідно окреслити параметри, ступінь, форми та її міру, а також визначити статус та рівень її інтенсивності (валентності). Крім цього, необхідно визначити необхідність певних функціональних *меж* неправди цих явищ і говорити про її параметральні особливості. Ця необхідність випливає з того, що саме ці межі є індексом, який вказує на ступінь експліцитності та демонстративності державної системи. Якщо існує баланс між розумно-самодостатньою формою неправди та інформаційним доступом, то очевидно мова йтиме і про демократичні та цивілізовані засади організації цієї системи. Але коли цей баланс порушується з динамікою у бік надмірної концентрації псевдоінформації у державотворчих процесах, таких явищ як табу, обман, таємниця, секрет, конфіденційність та ін., то такі державні системи в тій чи іншій формі рано чи пізно зіткнуться зі стагнаційними процесами і прийдуть до необхідності радикальних змін. Як приклад можемо навести Радянський Союз, відсутність правдивого балансу сил у якому стала однією з основних причин його розпаду.

Однак форма влади, побудована на відвертому обмані, лицемірстві, неправді, фальсифікації та цинізмі (як показує історичний досвід Радянського Союзу та інших країн), не наділена достатнім потенціалом виживання. І в результаті перетворюється на «колося на глиняних ногах», який здатний впасти від незначного поруху правди. Дезінформуюча риторика влади, імперативні рішення з високим ступенем авторитаризму та диктатури породжують у свідомості громадян тотальний страх, який гальмує імпульси критичного мислення чи сприйняття реальної дійсності [6, с. 89-90]. Саме тому політичний верхівці та фінансово-клановим групам, які за своєю специфікою швидше нагадують мафіозні структури в її складі, вигідно показувати «свою правду», висвітлювати інформацію лише дозовано. Саме такий спосіб формування інформаційного поля стає джерелом існування ієрархізованої системи.

Станом на сьогодні одне з основних завдань форматорів суспільної думки (ЗМІ, церква, наукові дослідження) – окреслити межі неправди для міжнародної спільноти та перейти до аналізу політичного дискурсу як світової, так і окремої державної системи.

Саме тому для наукових кіл на часі стоїть переосмислення сучасних процесів у контексті «правда – дезінформація». Нині одне з основних завдань форматорів суспільної думки – окреслити виклики неправди у контексті формування тотального інформаційного поля та перейти до аналізу політичного дискурсу окремої

державної системи і т. п. У цьому контексті доцільним буде виділення окремих аспектів у процесі подачі та сприйняття інформації.

По-перше, неправда чи дезінформація насамперед призводить до неправильних рішень, що приймаються на найвищому рівні. По-друге, обман може призвести до значних жертв, які внаслідок викривленої інформації не мали змоги раціонально мислити та діяти. Тут як приклад можна згадати закрити політику СРСР під час Голодомору, коли продукти виробництва (зерно і т. д.) вивозились до порівняно забезпечених та стабільних країн, людина знаходилась у стані постійного страху та переслідування. По-третє, за свідченням психологів, часто обман сприймається через те, що активно приховують правду, а завідомо неправдивої інформації наче не помічають [14, с. 172-176].

Прослідковуючи хід міжнародної політики, важливо пам'ятати, що світова спільнота не завжди втручається у порушення прав людини та громадянина тієї чи іншої держави, де політична верхівка встановлює диктатуру власних норм, а також монополізує право на правду. Так було з режимом Пол Пота у Кампучії, із «залізною завісою» Радянського Союзу, Північної Кореї і т. д. Саме тому усвідомлення загрози, які ставить на порядок денний **політика неправди**, дасть світовій спільноті змогу усвідомити масштаб жертв, до яких може призвести «гра з нульовою сумою» для кожного з міжнародних гравців.

У цьому контексті звернемось до теорії ігор, в рамках якої гра – це ситуація, де два (або більше) учасники роблять вибір щодо своїх дій і виграти кожного учасника залежить від спільного вибору обох: скільки один гравець виграє, стільки ж інший програє. До цієї категорії відносять і більшість ігор у сфері політики. Теорія ігор найкраще може продемонструвати альтернативний вибір, який роблять лідери тих чи інших держав у міжнародних відносинах.

У межах цієї теорії найкраще вивчена так звана «дилема ув'язненого», де обидві сторони стоять перед вибором: або співпрацювати один з одним, або один одного обманювати. Стратегія співробітництва означає відсутність навмисних спроб убити солдата протилежної сторони (в образі солдата можуть бути і економічні, політичні утиски тощо), стратегія обману передбачає наявність таких спроб. У дилемі ув'язненого актуальним є те, що чим гірше одна сторона думає про іншу, тим скоріше обидві сторони приймуть стратегію обману. При цьому варто враховувати, що якби обидві сторони співпрацювали, то обидві були б у більшому виграві, ніж у випадку взаємного обману. У цьому полягає дилема їх вибору. Обопільний контроль над озброєннями, контроль за виконанням ділових контрактів, взаємний контроль держави й фермерів за цінами на продовольство, ухвалення рішення про початок війни – все це приклади вибору тих правил, за якими будуватимуться відносини зі світовою спільнотою.

Історія XX століття знає чимало фактів, коли кампанії з дезінформації приводили до необхідних результатів та ходу подій у необхідному напрямку. Перша і Друга світові війни були яскравими прикладами дезінформації, приховування правди та відкритого обману. Наприклад, відомо, що знищення вищого воєнного командування в СРСР перед самою війною було спровоковане дезінформацією про змову, яка надійшла до Сталіна. В результаті Червона Армія виявилася обезголовленою на початку війни. Такі самі методи дезінформації були популярними і в стародавні часи, коли армії (Чингізхана, Наполеона) розпускали чутки про свою міць і нескореність, що допомагало їм здобувати перемоги.

Існує також версія, що через вісім років після того, як Річард Ніксон залишив пост президента США, він заперечував, що відверто брехав, але визнавав, що, як і інші політики, дещо приховував. Це було необхідно для того, щоб завоювати і утримувати свій пост, говорив він: *«Ви не можете сказати все, що ви думаєте про ту або іншу людину, тому що вона може вам одного дня знадобитися. Ви не можете висловлювати свою думку про світових лідерів, тому що, можливо, вам доведеться мати з ними справу в майбутньому»* [1, с. 34-35].

Таким чином, дефіцит інформації в усі епохи, включно з сьогодення, є важливим компонентом комунікації, оскільки об'єкт впливу сам шукає інформацію, яку йому подають попередньо підготовленою. **Дезінформація** пропонується і в інформаційному контексті, завищується лише її достовірність. І навпаки: інформація обробляється і подається в дезінформаційному контексті, щоб знизити її дієвість. А. Снайдер у книзі «Бійці дезінформації» пише, що, за даними ЦРУ, Радянський Союз витрачав 3 млрд. доларів на рік на дезінформацію. Подібна робота велась і в ЦРУ [8, с. 196-200].

Саме тому необхідність високоякісної інформації та адекватної її обробки, інтерпретації на дипломатичному та інших рівнях, які порівняно недавно були позбавлені тоталітарно-диктаторських режимів, на сьогодні є особливо актуальною, передусім для країн пострадянського простору. Кількість дезінформації різко збільшується в критичні періоди розвитку державних систем, оскільки вони характеризуються активізацією сторін конфлікту, зростанням семіотичної поліфонії, що дозволяє вносити дезінформацію. Кризові періоди відносять до точок біфуркації (роздвоєння), після яких можливий розвиток за будь-яким із сценаріїв. Саме тому виникає велика спокуса здійснити необхідний вплив (за допомогою обману чи дезінформації), щоб отримати потрібний результат. Обман використовують і як засіб контрпропаганди, коли істинність як компонент політики держави нівелюється з допомогою побудови міфічної реальності, яка легше активізується, при цьому сприймаються «інформаційні ім'єкції», що імітують правду.

Говорити про мотиви обману в умовах здобуття влади, її активного використання і тривалого утримання немає сенсу. За твердженням психологів, важливо не те, що людина прагне приховати, а те, для чого це їй потрібно. Тобто якщо істинна інформація приховується, то є сенс говорити і про її значення чи цінність. Адже на основі інформації відбуваються усі політичні процеси: аналізується наявний стан, обробляються, моделюються альтернативні ситуації та на основі цього приймаються рішення. Оскільки **брехня – це завжди відкрита, цілеспрямована форма дезінформації**, відповідно її суб'єкт продукує іншу інформацію, яка може зашкодити у прийнятті рішень чи моделюванні політичних процесів, стабільності політичних систем. За словами Макіавеллі, *«лише ті, хто знають реальність політики, завдяки реальним знанням політики і влади можуть ефективно приймати рішення, контролювати справи і мати більше можливостей вирішувати проблеми»* [7, с. 20-21].

Застосування обману у владі вважають за необхідне більшість політиків, адже за посередництва неправди твориться міф, уявна реальність, бажана для певної частини суспільства. Однак зовсім інша річ, коли лідери світових держав не розкривають до кінця своїх потужностей та можливостей їх застосування. У того, хто подає завідомо неправдиві відомості, завжди є альтернатива, тому вибір саме на користь дезінформації може служити виправданням небажання порушувати наявний розподіл ролей та розстановку сил. Крім того, потрібно постійно враховувати

ризиків, пов'язані з наступними результатами. Обман у міжнародному праві вважається дискредитивною нормою, яка зазвичай веде до дискредитації політика, державного діяча та його відставки. І хоча випадки відвертої брехні (до прикладу, скандал з президентом США Кеннеді) не є поодинокими, передбачити подальший розвиток і виявлення неправди надзвичайно складно.

Обман у засобах масової інформації часто сприймається як просте маніпулювання (зазвичай власниками цих мас-медіа) свідомістю тих чи інших груп суспільства. Оскільки обман є порушенням права громадян на інформацію, закріпленого у національному законодавстві, то є сенс говорити про певну міру відповідальності за надання завідомо неправдивих відомостей. Уперше на міжнародному рівні право на інформацію було згадано у ст. 19 «Загальної декларації прав людини» та відтворено у частині 2 ст. 34 Конституції України: «кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб на свій вибір». Викривлення інформації, її неповнота не дають змоги аналізувати ситуацію, що склалася цілісно, тому й призводять до помилкових рішень з невітнішими результатами (втратами, жертвами тощо).

З вищесказаного випливає, що основним джерелом порушення прав людини і громадянина на початковому етапі виступають обман та дезінформація. У цьому контексті доволі часто говорять про статистику як різновид брехні, оскільки саме статистикою надаються дані про суспільство чи процеси, які в ньому відбуваються і які можуть служити основою для прогнозування нових подій.

Використовуючи теорію утилітаризму, можна пояснити, чому деякі види дій (брехня, подружня зрада, вбивство) вважаються аморальними, а інші (правдиві висловлювання, вірність, дотримання зобов'язань), навпаки, морально виправданими. Приблизник теорії утилітаризму може подавати, що обманювати недобре, тому що брехня призводить до зниження суспільного добробуту. Коли люди обманюють один одного, вони меншою мірою здатні довіряти і співпрацювати. А чим меншими є довіра і співробітництво, тим нижчим стає загальний добробут – очевидно є пряма пропорція, і сучасні політико-економічні умови є хорошою ілюстрацією на підтвердження цього положення.

Незважаючи на міжнародні договори й домовленості, дезінформація та обман все частіше стають способом комунікації та поширення впливів. Політика «відкритих дверей» і «рівних можливостей» доводить, що практично всі лідери країн у своїх доповідях користуються методами дезінформації чи обману, жертвами яких стають сотні тисяч людей. Предметами, які активно можуть приховуватися неправдивою інформацією, є:

- 1) **нарошення озброєнь** (кількість ядерних боеголовок, ВПК, стратегічні плани, потужність армії і т. д.);
- 2) **наука**: новітні розробки в галузі медицини, техніки та технології, інформаційні технології;
- 3) **фінансово-економічні маніпуляції через вплив транснаціональних компаній**.

Отже, сучасний глобалізований світоустрій несе нові проблеми та загрози. Обман, неправда, дезінформація у сучасному політичному дискурсі ставлять на карту прийняття помилкових політичних рішень та появу нових загроз для світової спільноти, зокрема неконтрольовані та гіпертрофовані варіанти вживання неправди, обману, брехні. Особливо актуальною стає ця проблема в контексті формування світового інформаційного та сучасного геополітичного просторів.

Та найактуальнішим об'єктом дослідження повинні стати пострадянські (зокрема українські, російські, білоруські) етнокультурний, геополітичний та інформаційно-комунікативний простори. Інакше кажучи, початок ХХІ ст. позначився тотальними новітніми політичними, економічними, етнокультурними, демографічними та ін. векторами. Саме цей новітній контакт передбачає формування нового дискурсу з його внутрішньою ієрархізованою впорядкованістю (передусім правовою), яка в свою чергу вимагає перегляду, переосмислення специфіки функціонування правди, неправди, обману, конфіденційної інформації тощо у новому світовому та явному форматі.

Джерела та література

1. Бацевич Ф. Основи комунікативної лінгвістичної девіатології / Флоріан Бацевич. – Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2000. – 236 с.
2. Бредмайер К. Черная риторика: Власть и магия слова / Карстен Бредмайер. – М.: Альпина Бизнес Букс, 2006. – 224 с.
3. Знаков В.В. Неправда, ложь и обман как проблемы психологии понимания / В. В. Знаков // Вопросы психологии. – 1993. – № 2. – С. 25-30.
4. Кэмпбелл Д. Модели экспериментов в социальной психологии и прикладных исследованиях / Д. Кэмпбелл. – М.: Новый свет, 1980.
5. Леонтович О.А. Введение в межкультурную коммуникацию: Учебное пособие / О. А. Леонтович. – М.: Гнозис, 2007. – 368 с.
6. Мойсеев В.А. Паблік рилейшинз: Навч. посіб. / В. А. Мойсеев. – К.: Академвидав, 2007. – 224 с.
7. Почепцов Г. Шизофрения & дезинформация / Георгий Почепцов. – К.: Ника – К.: Центр, 2001. – 256 с.
8. Попов В.И. Современная дипломатия: теория и практика. Дипломатия – наука и искусство: Курс лекций. – 2-е изд., доп. / В.И. Попов. – М.: Междунар. отношения, Юрайт-Издат, 2006. – 576 с.
9. Симоненко С.И. Психологические основания оценки ложности и правдивости сообщений / С.И. Симоненко // Вопросы психологии. – 1998. – № 3. – С. 21-30.
10. Стадніченко С.Л. Соціальна комунікація для правників: Навч. посіб. / С. Л. Стадніченко. – Івано-Франківськ, 2007. – 158 с.
11. Тимошенко Н.Л. Корпоративна культура: діловий етикет: Навч. посіб. / Н. Л. Тимошенко. – К.: Знання, 2006. – 391 с.
12. Фрай О. Ложь. Три способа выявления. Как читать мысли лжеца, как обмануть детектор лжи / Одерт Фрай. – СПб.: Прайм-ЕВРОЗНАК, 2006. – 284 с. – (Научный бестселлер).
13. Шеломенцев В.Н. Этикет и культура общения: Учеб. пособие / В.Н. Шеломенцев. – К.: ООО «Овериг», 1995. – 352 с.
14. Штрומайер Г. Політика і мас-медіа / Г. Штрומайер. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2003. – 303 с.

УДК 811.112.2'48

Мигляченко Л. Г., Неїжко С. І.

НЕПРЯМА МОВА КРІЗЬ ПРИЗМУ ЛІНГВІСТИЧНОЇ ПАРАДИГМИ

Стаття посвячена ґрунтовному та детальному дослідженню косвенной мови крізь призму лінгвістичної парадигми і в особливості її граматических способів вираження. Существоє декілька типів косвенной мови: в утвердительном, вопросительном і повествовательном предложении.

Ключевые слова: исследование, прямая и косвенная речь, способ, трансформация.

Дослідження непрямої мови та її граматичних особливостей є дуже важливим, тому що це поняття стосується не лише іноземної мови, в даному випадку англійської, але й української мови також. Це пояснюється тим, що ці дві мови мають, незважаючи на певні відмінності, й деякі спільні риси, тобто вони деяким чином взаємопов'язані між собою.

Ключові слова: дослідження, пряма і непряма мова, спосіб, засіб, трансформація.

This work is dedicated to careful and detailed investigation of Indirect speech and especially its grammatical means of an expressing the Indirect Speech (there are several types of them) and the appropriate transformations are examined.

Key words: investigation, indirect speech, means, transformation.

Об'єктом дослідження виступають граматичні засоби вираження непрямої мови в англійському реченні та способи їх перекладу.

Актуальність даного дослідження визначається тим, що непряма мова та її граматичні засоби вираження є недостатньо дослідженими і потребують додаткового вивчення.

Дослідження непрямої мови та її граматичних особливостей є дуже важливим, тому що це поняття стосується не лише іноземної мови, в даному випадку англійської, але й української мови також. Це пояснюється тим, що ці дві мови мають, незважаючи на певні відмінності, й деякі спільні риси, тобто вони деяким чином взаємопов'язані між собою.

Теоретична значущість статті полягає в тому, що в результаті теоретичного аналізу в ній спостерігаються нові погляди на проблему передачі непрямої мови та перекладу граматичних засобів її вираження.

Перед тим, як розпочати говорити про цей спосіб передачі непрямої мови, варто ще раз надати визначення поняття «непряма мова». так, зокрема, непряма мова – це мова, коли передається лише зміст сказаних будь-якою особою слів [4; с. 278]; ... це мова, в якій мовець передає чийсь слова від свого імені не буквально, а лише їхній зміст.

Вивченням цього поняття займалися і займаються численна кількість вчених-лінгвістів, кожен з яких досліджує особливості, характеристики непрямої мови дуже ретельно, тому що вона є важливою складовою лінгвістики. Наприклад, такі вчені, як Хоменко Е. Г., Качалова К. Н., Беляєва М. А. та багато інших досить вдало та зрозуміло пояснюють способи передачі непрямої мови.

Отже, мова йтиме про способи передачі непрямої мови в розповідному, спонукальному та питальному реченні. На даному етапі буде розглянуто перший спосіб.

В розповідному реченні з непрямою мовою англійської мови можна знайти певні особливості. Таким чином, під час перетворення прямої мови в непряму в реченні такого типу дотримуються деякі правила, а саме:

Кома, яка відділяє слова, що вводять непряму мову, опускається. Під час непрямої мови лапки не вживаються [4; с. 279]. Наприклад: *He said that he was a student.* Він сказав, що він – студент.

Оскільки непряма мова йде від автора, а не від імені тієї особи, якою вона була сказана, всі особові та присвійні займенники в непрякій мові змінюються залежно від контексту (як в англійській так і в українській мові). Наприклад [12; с. 461]:

Пряма мова	Непряма мова
He said, «I am ready».	He said that he was ready.
Він сказав: « Я готовий ».	Він сказав, що готовий.
	I → he
She said, «We'll spend our holiday together».	She said that they would spend their holiday together.
Вона сказала: « Ми проведемо нашу відпустку разом ».	Вона сказала, що вони проведуть відпустку разом.
	We → they
	Our → their
They said, «You can stay with us».	They said that we could stay with them.
Вони сказали: « Ви можете залишатися з нами ».	Вони сказали, що ми можемо залишатися з ними.
	You → we
	Us → them

Непряма мова представляє собою підрядне додаткове речення, а слова, які вводять непряму мову – головне речення. Непряма мова вводиться в речення за допомогою сполучника *that* що, який, однак, часто опускається, наприклад: *He says (that) Mary will do it.* – Він каже, що Марія зробить це. Слід відзначити, що на відміну від англійської мови, в українській мові сполучник *що* не опускається, тому що речення з непрямою мовою втратить свою цілісність та забарвлення.

При перетворенні прямої мови на непряму вказані займенники та деякі обставини часу і місяця змінюються.

I – цей → that – той;

These – ці → those – ті;

Here – тут → there – там;

Now – тепер → then – тоді;

Today – сьогодні → that day – того дня;

Tomorrow – завтра → the next day – наступного дня;

The day after tomorrow – післязавтра → two days later – через два дні;

Ago – тому назад → before – раніше;

Yesterday – вчора → the day before – напередодні;

The day before yesterday – позавчора → two days before – двома днями раніше;

Next year – наступного року → the next year, the following year – наступного року;

Наприклад:

«I will go there tomorrow», he said. – «Я піду туди завтра», – сказав він.

He said that he would go there the next day. – Він сказав, що піде туди наступного дня.

Наступним не менш важливим етапом у перетворенні прямої мови в непряму є зміна часу відповідно до правил узгодження часів.

Отже, в англійській мові, на відміну від української мови, можна зустріти багато різних речень з непрямою мовою, де завжди дотримуються певні правила з узгодження часів. Так, зокрема, розглянемо перший випадок. Дієслово, що вводить непряму мову (головне речення), вжите в теперішньому або майбутньому часі – Present Indefinite, Present Perfect, Future Indefinite. Згідно з граматичними правилами дієслово в непрямій мові (підрядне речення) залишається в тому ж часі, в якому воно було в прямій мові:

He says (has said, will say), «I sent them the catalogue on Monday». – Він говорить (сказав, скаже): «Я відіслав їм каталог у понеділок».

He says (has said, will say) that he sent them the catalogue on Monday. – Він говорить (сказав, скаже), що він відіслав їм каталог у понеділок.

Наступним є випадок, коли дієслово, що вводить непряму мову (головне речення), вжите в одному з минулих часів. Внаслідок цього, дієслова прямої мови замінюються в непрямій мові (підрядне речення) іншим часом, згідно правилу узгодження часів. Отже:

а) якщо в прямій мові було вжито один з теперішніх часів (Present), то в прямій мові воно змінюється на відповідне йому в минулому (Past) часі, наприклад:

He said, "I know it." – Він сказав: "Я знаю це". – *He said that he knew it.* – Він сказав, що він знає це.

"I am working", she said. – "Я працюю", – сказала вона. – *She said that she was working.* – Вона скала за, що вона працює.

He said, "I have translated the text." – Він сказав: "Я переклав текст". – *He said that he had translated the text.* – Він сказав, що він переклав текст.

He said, "I get up at eight o'clock." – Він сказав: "Я встаю у вісім годин". – *He said that he got up at eight o'clock.* – Він сказав, що він встає у вісім годин.

He said, "I have been waiting for you since five o'clock." – Він сказав: "Я чекаю вас з п'яти годин". – *He said that he had been waiting for me since five o'clock.* – Він сказав, що він чекає мене з п'яти годин.

б) якщо в прямій мові був минулий неперфектний час (Past Indefinite або Continuous), то в непрямій мові він міняється на відповідний перфектний час:

He said, "I saw her there." – Він сказав: "Я бачив її там".

He said that he had seen her there. – Він сказав, що бачив її там.

She said, "I was reading." – Вона сказала: "Я читала".

She said that she had been reading. – Вона сказала, що вона читала.

Слід зазначити й той не менш важливий момент, що ці часи можуть залишатися без змін, якщо вказаний час здійснення дії, наприклад:

The boy said, "I was born in 1988." – Хлопчик сказав: "Я народився в 1988 році".

The boy said that he was born in 1988. – Хлопчик сказав, що він народився в 1988 році.

He said, "I began to study English in 1992." – Він сказав: "Я почав вивчати англійську мову в 1992 році".

He said that he began to study English in 1992. – Він сказав, що він почав вивчати англійську мову в 1992 році.

Однак, треба пам'ятати й про те, що з такими вказівками часу, як the day before, two years before та ін., час змінюється на Perfect, наприклад:

She said that she had been there the day before. – Вона сказала, що була там напередодні.

в) якщо в прямій мові був минулий перфектний час (Past Perfect або Perfect Continuous), то в непрямій мові він залишається без зміни:

He said, "We had finished our work by six o'clock." – Він сказав: "Ми закінчили свою роботу до шести годин".

He said that they had finished their work by six o'clock. – Він сказав, що вони закінчили свою роботу до шести годин.

г) якщо в прямій мові було вжито один з майбутніх часів (Future), то в непрямій мові він змінюється на відповідний йому майбутній час (Future in the Past), shall/will просто замінюється на should/would відповідно:

He said, "I will (or shall) go there." – Він сказав: "Я піду туди".

He said that he would go there. – Він сказав, що піде туди.

He said, "I'll (shall/will) be working I summer." – Він сказав: "Я працюватиму цього літа".

He said that he would be working that summer. – Він сказав, що він працюватиме цього літа.

Окрім зміни часів, слід відзначити, що змінюються в англійському реченні з непрямою мовою й модальні дієслова, які є там в наявності. Цей етап також є не менш важливим, тому що граматику англійської мови – це єдина система, в якій постійно відбуваються узгодження.

Отже, якщо в прямій мові були модальні дієслова, то ті з них, які мають форми минулого часу, змінюються в непрямій мові: can на could, may на might, have (to) на had (to). Інші при переході в непряму мову не змінюються: must, ought та ін.

He said, "The contract will be signed in the evening." – Він сказав: "Контракт буде підписаний увечері".

He said that the contract would be signed in the evening. – Він сказав, що контракт буде підписаний увечері.

Дієслово must, як зазначається вище, змінюється в непрямій мові дієсловом had, коли must виражає необхідність здійснення дії через певні обставини:

She said, "I must send him a telegram at once." – Вона сказала: "Я повинна відіслати йому телеграму негайно".

She said that she had to send him a telegram at once. – Вона сказала, що повинна відіслати йому телеграму негайно.

Коли ж дієслово must виражає наказ або пораду, то must залишається без зміни:

He said to her, "You must consult a doctor." – Він сказав їй: "Ви повинні порадитися з лікарем".

He told her that she must consult a doctor. – Він сказав їй, що вона повинна порадитися з лікарем.

Щодо дієслів should і ought треба сказати, що в непрямій мові вони не змінюються, наприклад:

She said to him, "You should (ought to) send them a telegram at once." – Вона сказала йому: "Вам слід відіслати телеграму негайно".

She told him that he should (ought to) send them a telegram at once. – Вона сказала йому, що йому слід відіслати їм телеграму негайно.

Окрім зазначених вище правил, які мають відношення до непрямої мови, обов'язково треба звернути увагу й на те, які конструкції застосовуються для вираження непрямої мови. До таких конструкцій можна віднести дієслова з інфінітивом, із закінченням – ing, із сполучником that. Зокрема, для вираження непрямої мови використовуються іменники та прикметники з відповідними конструкціями.

Однією з таких синтаксичних структур є конструкція, яка складається з дієслова та сполучника that. Нижче буде надано перелік дієслів, за допомогою яких можна промовити твердження в непрямій мові. Отже, до таких дієслів належить [Collins Gobbild, 1995:88]:

acknowledge	reply	repeat	report	admit	add
confirm	note	argue	declare	agree	say
explain	state	protest	inform	claim	announce

Як було зазначено вище, надається перелік найуживаніших дієслів, за допомогою яких можна виражати непряму мову. Крім цих дієслів, надано і приклади їхнього використання разом із сполучником that. Отже:

He protested that he didn't get enough time to practice target shooting. – Він заперечив, що у нього недостатньо часу для того, щоб займатися стрільбою в ціль.

Excited voices were shouting that the street was blocked by soldiers. – Люди схвилюваним голосом кричали, що солдати заблокували вулицю.

I informed her that I could not. – Я сповістив, що не прийду.

They agreed to lend me some money. – Вони погодилися позичити мені гроші.

В англійській мові, крім звичних конструкцій такого типу, використовуються й конструкції, де зазначається головне дієслово для вираження непрямої мови, а після нього дієслово із закінченням – ing. Далі буде надано число найуживаніших у такій конструкції дієслів. Отже:

acknowledge	deny	mention
admit	describe	report

He acknowledged having a social relationship with her. – Він визнав, що у нього з нею були товариські відносини [Collins Gobbild, 1995:89].

У цьому випадку слід відзначити ту особливість, яка полягає в тому, що в українській мові при перекладі дієслово, яке має – ing закінчення, перекладається підрядним реченням зі сполучником що.

Для вираження непрямої мови використовується не лише відповідні дієслова, але й іменники та прикметники, яким притаманна комунікативна функція. Спочатку розглянемо іменники, які є допоміжними засобами при передачі непрямої мови. Отже, до переліку належать такі найважливіші іменники, як [Collins Gobbild, 1995:71-72]:

acknowledgement	advice	argument	claim	complaint
announcement	declaration	demand	information	insistence
explanation	proposal	report	proclamation	warning

У даному випадку після вищезазначених іменників для вираження непрямої мови вживається сполучник that, наприклад:

A six-year old boy was dumped on the doorstep with a cursory explanation that he might stay for several weeks. – Шестирічний хлопчик з'явився на порозі зі швидким поясненням, що він може залишитися на декілька тижнів.

В граматиці англійської мови можна зустріти й такі випадки, коли після іменників, які виражають непряму мову, може вживатися інфінітив. До таких іменників відносяться й ті, що можна зустріти в попередньому списку, наприклад: advice, claim, proposal, warning. Окрім зазначених, до цього переліку належать й такі іменники, як:

appeal	call	challenge	command	pledge	reminder	offer

Особливості цих іменників можна розглянути на прикладах. Отже:

After his wife died last December, he accepted an offer to practice law in Washington with a big corporate firm. – Після того, як в грудні минулого року померла дружина, він прийняв пропозицію практикувати в якості адвоката у великій корпоративній фірмі в штаті Вашингтон.

Як в англійському реченні, так і в українському, вживається інфінітив. У даному випадку ці дві мови мають деякі подібні особливості вираження непрямої мови.

Так, зокрема, крім іменників, після яких вживається сполучник that (що) та інфінітив, можна й через прикметники виражати непряму мову, наприклад:

The Foreign Ministry was insistent that the purchase of political favour was incompatible with State-to-State relations. – Міністерство закордонних справ наполягало на тому, що купівля, яка має відношення до політики, несумісна з міждержавними відносинами.

На даному етапі можна зазначити, що в розповідному реченні англійської мови можна передати непряму мову за допомогою значної кількості граматичних конструкцій, до яких можуть входити і дієслова, іменники і навіть прикметники, після яких може вживатися або сполучник that (що), або інфінітив, або закінчення – ing.

Далі мови йтиме про особливості перетворення прямої мови в наказовому реченні. Цих особливостей не дуже й багато, але вони відіграють важливу роль у становленні речення з непрямою мовою. У наказовому реченні зазвичай можна зустріти непрямі накази і прохання.

Вони, як правило, вводяться дієсловами, що виражають прохання, наприклад: to ask просити, to beg просити, благати, to implore благати; або команду, наказ: to tell сказати, веліти, наказати, to order наказувати, to allow дозволяти і ін. [5; с. 50].

Після цих дієслів слідує інфінітивна конструкція "Об'єктний відмінок з інфінітивом": займенник в об'єктному відмінку або іменник в загальному відмінку позначають особу, до якої звернене прохання або команда + інфінітив. Таким чином виходить, що дія, виражена в прямій мові наказовим зворотом (інфінітивом без to), замінюється в непрямій мові інфінітивом з частинкою to. Оскільки ми говоримо про інфінітив, то ніякого

узгодження часів немає. Особові, присвійні і вказівні займенники, а також позначення часу і місця замінюються по сенсу:

He said, "Stop the car." – Він сказав: "Зупиніть авто".

He told me to stop the car. – Він попросив мене зупинити авто.

Негативна форма дієслова в наказовому способі замінюється інфінітивом з попередньою частинкою *not*.

He said to me, "Don't go there." – Він сказав мені: "Не ходіть туди".

He told me not to go there. – Він велів мені не ходити туди.

She said to me, "Don't open the window, please." – Вона сказала мені: "Не відкривайте, будь ласка, вікно".

She asked me not open the window. – Вона попросила мене не відкривати вікно.

В українській мові наказовий спосіб замінюється в непрямій мові або інфінітивом, або підрядним реченням з прийменником *щоб*. В англійській мові наказовий спосіб замінюється в непрямій мові тільки інфінітивом, наприклад:

She said to him, "Close the door." – Вона сказала йому: "Закривайте двері".

She told him to close the door. – Вона веліла йому закрити двері. = Вона сказала, щоб він закрив двері.

Tom told to Ann: "Wait for me!" – Том сказав Анні: "Зачекай на мене!"

Tom told Ann to wait for him. – Том велів Анні зачекати на нього. = Том велів Анні, щоб вона на нього зачекала.

Слід мати на увазі, що після дієслів *to ask* просити, *to tell* сказати, *to order*, *to command* наказувати в англійській мові завжди слідує непряме доповнення, що позначає особу, до якої звернене прохання або наказ:

I asked him to send off the letter. – Я попросив його відіслати лист.

The captain ordered the sailors to discharge the steamer. – Капітан наказав матросам розвантажити пароплав.

В українській мові після відповідних дієслів таке доповнення може бути відсутнім. Якщо після дієслова, що вводить наказове речення в непрямій мові (тобто після дієслів *to ask*, *to order* і т. д.), немає іменника або займенника, що позначає особу, до якої звернений наказ або прохання, то наказове речення може передаватися "об'єктивним інфінітивним оборотом". В цьому випадку інфінітив вживається в пасивному стані, наприклад: *The commander said, "Take the prisoner away."* – Командир сказав: "Відведіть полоненого" – *The commander ordered the prisoner to be taken away.* – Командир наказав відвести полоненого.

Отже, в наказовому реченні з непрямою мовою, як і в розповідному, англійської та української мови є свої певні особливості, згідно з граматичними правилами цих двох мов, які мають щось спільне та відмінне.

Питальні речення, відтворені в непрямій мові, називаються непрямыми питаннями. На відміну від питання в прямій мові, де в більшості випадків існує зворотній порядок слів – перед підметом стоїть присудок або його частина, питання в непрямій мові мають структуру розповідного речення, тобто прямий порядок слів (підмет, за ним присудок). Знак питання в кінці такого речення відсутній, допоміжне дієслово *to do* в *Present* і *Past Indefinite* не вживається. Між головним і підрядним реченнями дотримується правило узгодження часів, як і в випадках розповідного речення, що були розглянуті на початку цього розділу. Залежно від типу прямого питання (питання в прямій мові) існує дві моделі утворення нечастих питань:

Перша модель – це спеціальні питання при переході в непряму мову стають підрядними реченнями, що приєднуються до головного за допомогою тих питальних слів (займенників), які були використані в самому питанні. Типовими питальними словами в цих питаннях є: *who* хто, *when* коли, *where* де, *куда*, *why* чому, *which* який, *whose* чий та інші, наприклад:

He asked me, "who has come?" – Він запитав мене: "Хто прийшов?" – *He asked me who had come.* – Він запитав мене, хто прийшов.

He asked, "When did you see him?" – Він запитав: "Коли ти бачив його?" – *He asked, when I had seen him.* – Він запитав, коли я бачив його.

He asked me, "Why have you come so late?" – Він запитав мене: "Чому ви прийшли так пізно?" – *He asked me why I had come so late.* – Він запитав мене, чому я прийшов так пізно.

I asked, "How long will it take you to get there?" – Я запитав: "Скільки часу тобі знадобиться, щоб доїхати туди?" – *I asked him how long it would take him to get there.* – Я запитав його, скільки часу йому знадобиться, щоб доїхати туди.

Однак, слід відзначити, що, якщо в прямому питанні, що відноситься до підмету або іменної частини присудка, є дієслово-зв'язка *to be*, то в непрямому питанні може застосовуватися як порядок слів питального, так і розповідного речення:

He asked me, "What is the price of I car" – Він запитав мене: "Яка ціна цього автомобіля?"

He asked me what was the price of I car. = *He asked me what the price of I car was.* – Він запитав мене, яка ціна цього автомобіля.

Стосовно другої моделі запитань, треба сказати перш за все, що це загальні питання. Ці запитання замінюються підрядним реченням, яке приєднується до головного за допомогою прийменників *if* та *whether*. На відміну від української мови, в якій перед питальними словами ставиться кома, в англійському реченні з непрямою мовою вона відсутня, наприклад [Жигадло В. Н., 2001:104]:

"Do you know the boy?" I asked him. – "Ти знаєш хлопчика?" – запитав я його. – *I asked him if he knew the boy.* – Я запитав його, чи знає він хлопчика.

He asked, "Have you met my wife?" – Він запитав: "Ти знайомий з моєю дружиною?" – *He asked if (whether) I had met his wife.* – Він запитав, чи знайомий я з його дружиною.

He asked me, "Will you be here tomorrow?" – Він запитав мене: "Ви будете тут завтра?" – *He asked me whether (if) I should (або would) be there the next day.* – Він запитав мене, чи буду я там наступного дня.

Слід відрізняти *if* в значенні якщо в умовних реченнях від *if* в значенні чи в нечастих питаннях. Після *if* – якщо майбутній час замінюється теперішнім, а після *if* – чи така заміна не відбувається [Качалова К. Н., 2007:425], наприклад:

I shall ask him if he will come. – Я запитаю його, чи прийде він.

I shall ask him about it if he comes. – Я запитаю його про це, якщо він прийде.

Короткі відповіді в непрямій мові передаються повторенням допоміжного або модального дієслова, що міститься в короткій прямій відповіді. Форма допоміжного дієслова змінюється відповідно до правила узгодження часів. Наприклад:

"Do you speak English?" – "Ви говорите по-англійськи?"

"Yes, I do. No, I don't." – "Так. Ні."

I answered that I did. – Я відповів, що я говорю.

I answered that I didn't – Я відповів, що не говорю.

Варто також звернути увагу й на те, що коротка непряма відповідь вводиться прийменником *that*, а слова *yes* і *no* опускаються:

I asked him, "Will you go there?" – He answered, "Yes, I will. (No, I won't)" – Я запитав його: "Ви підете туди?" – Він відповів: "Так, піду (Ні, не піду)."

I asked him whether he would go there. – He answered that he would (he wouldn't). – Я запитав його, чи піде він туди. – Він відповів, що піде (що не піде).

В офіційній мові вживаються наступні непрямі короткі відповіді:

He answered in the affirmative. – Він відповів ствердно.

He answered in the negative. – Він відповів негативно.

Отже, в питальному, як і в розповідному та наказовому реченні, непряма мова виражається по-різному. Питальне речення містить певні особливі відмінності, через які відрізняється від двох попередніх речень, які також дещо відрізняються між собою, але й мають деякі спільні риси.

Далі розглянемо певні види трансформацій за допомогою яких можна виконати переклад речень, в яких є непряма мова.

У перекладацькому світі існує безліч перекладацьких трансформацій, які застосовуються для перекладу, наприклад, термінів, фразеологізмів, словосполучень або метафоричних одиниць.

Варто відзначити й той факт, що вивченням цих трансформацій займалася велика кількість вчених-лінгвістів. До них належать такі вчені, як: Т. А. Козакова, В. Н. Комісаров, Л. С. Бархударов та багато інших. Кожен з них по-різному досліджує ці трансформації, надає власну класифікацію.

Стосовно трансформацій, треба зазначити, що є декілька видів, які використовуються для перекладу речень з непрямою мовою. Одним із перших є дослівний переклад, який відноситься до граматичних трансформацій. Дослівний переклад, який ще називається нульова трансформація, визначається як спосіб перекладу, при якому синтаксична структура мови оригіналу (МО) замінюється аналогічною структурою мови перекладу (МП), наприклад: *He stated that the deceased was his wife. – Він заявив, що померла була його дружиною. He told them he was wiser now. – Він сказав їм, що він був мудріший тепер.*

Окрім дослівного перекладу, мова йтиме про таку трансформацію, як антонімічний переклад. Під цією назвою в перекладацькій літературі відома широко розповсюджена комплексно лексико-граматична заміна, суть якої полягає в трансформації стверджувальної конструкції в заперечну чи навпаки, заперечної в стверджувальну, яка супроводжується заміною одного зі слів речення, що перекладається з оригіналу, на його антонім в мові перекладу [3, с. 215-216].

Список використаної літератури

1. Бабич Н. Д. Практична стилістика і культура української мови / Н. Д. Бабич. – Львів: Світ, 2003. – 432 с.
2. Баранникова Л. И. Введение в языкознание / Л. И. Баранникова. – Саратов: Издательство Саратовского университета, 1973. – 384 с.
3. Бархударов Л. С. Язык и перевод (Вопросы общей и частной теории перевода) / Л. С. Бархударов. – М.: Международ. отношения, 1975. – 240 с.
4. Беляева М. А. Грамматика английского языка / М. А. Беляева. – М.: Высшая школа, 1984. – 319 с.
5. Биренбаум Я. Г. К теории сложного предложения: на материале английского языка / Я. Г. Биренбаум // Вопросы языкознания. – М.: Высшая школа, 1992. – № 2., С. 50-58.
6. Карабан В.І. Переклад англійської наукової і технічної літератури. Граматичні труднощі, лексичні, термінологічні та жанрово-стилістичні проблеми / В. І. Карабан. – Вінниця: Нова книга, 2002. – 564 с.
7. Карпенко Ю.О. Вступ до мовознавства / Ю.О. Карпенко. – К.: Видавничий центр «Академія», 2006. – 336 с.
8. Козловський В.В. Непряма мова / В.В.Козловський. – Чернівці: Рута, 1996. – 103 с.
9. Кочерган М.П. Вступ до мовознавства / М. П. Кочерган. – К.: Видавничий центр "Академія", 1999.- 288 с.
10. Кочерган М.П. Вступ до мовознавства / М. П. Кочерган. – К.: Видавничий центр «Академія». – 2001. – 368 с.
11. Пономарів Л. Ю., Сучасна українська мова / Л. Ю. Пономарів, В. В. Різун, Л. Ю. Шевченко. – К.: Либідь, 1997. – 400 с.
12. Хоменко Е. Г. Грамматика английского языка / Е. Г. Хоменко. – К.: «Знання-Прес», 2007. – 606 с.
13. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови / К.Ф. Шульжук. – К.: Видавничий центр «Академія», 2004. – 408 с.
14. Ющук І. П. Українська мова / І. П.Ющук. – К.: Либідь, 2004. – 640 с.

УДК 81 2 К 809. 463-801.25 М 403

Микадзе М. Г.

ПРЕПОДАВАНИЕ КАТЕГОРИИ ГЛАГОЛЬНОГО ЛИЦА ГРУЗИНСКОГО ГЛАГОЛА (КОЛИЧЕСТВО ЛИЦ И ИХ ФУНКЦИИ)

Проблемы изучения категории грузинского глагольного лица рассматриваются в аспекте лингвистики, дидактики, психологии. В процессе преподавания мы ознакомили учащихся с формами грузинского глагольного лица с привлечением хорошо продуманных целенаправленных упражнений, с использованием методов психолингвистики и технических средств обучения.

Ключевые слова: количество лиц грузинского глагола, грузинский глагол, переходные глаголы, непереходные глаголы.

Проблеми вивчення категорії грузинської дієслівної особи розглядаються в аспекті лінгвістики, дидактики, психології. В процесі викладання ми ознайомили учнів з формами грузинської дієслівної особи з залученням добре продуманих цілеспрямованих вправ, з використанням методів психолінгвістики та технічних засобів навчання.

Ключові слова: кількість осіб грузинського дієслова, грузинське дієслово, перехідні дієслова, неперехідні дієслова.

The author examined the problems of teaching forms of person of Georgian verb at secondary school. In the article is given the ways, principles and methods of teaching nature of Georgian verb at secondary school. Teaching of this problem is given in the aspect of linguistic, didactic and psychology.

Key words: person forms of Georgian verb, transitive forms of Georgian verbs, no transitive forms of Georgian verb.

Основной целью преподавания вопросов, связанных с категорией лица глагола является создание базы для осознанного изучения глагола как части речи, ознакомление учащихся с количеством лиц, выражаемых в одной глагольной форме их функций. В то же время изучение перечисленных вопросов в VII классе имеет как теоретическое, так и практическое значение, оно является необходимым условием для усвоения других глагольных категорий.

Категории лица и числа в глаголе считаются важнейшими. Сложность и своеобразие грузинского глагола вытекает из его полиперсонализма. Если бы не было двух- и трехличных глаголов, проблема глагола потеряла бы свою остроту [14, с. 61]. Своеобразие грузинского глагола в его полиперсональности [14, с. 011].

Характеристика глагола по лицам означает: установление количества соотносимых с глаголом лиц, определение того, какое это лицо (I, II, III) и определение их по функции (субъектные или объектные). Глагол в грузинском может быть одноличным, двух- и трехличным. Для определения количества выраженных в глаголе лиц следует установить сколько, из существующих 9 личных местоимений, соотносятся с одной глагольной формой *me* – я, *Sen* – ты, *is/igi* – он, она, оно; *Cven* – мы, *Tqven* – вы, *isini/igini* – они; *ma* – он она оно; *ma* – ему, ей; *maT* – им. Например, *me vimalēbi* – (я прячусь), *me vemalēbi mas* – (я прячусь от него), *me vimalav mas mas* – (я прячу от него что-то). Первая форма одноличная, вторая – двухличная, а третья – трехличная. Личные местоимения должны быть без послелогов. Лицо может быть действующее, и недействующее. Первое – лицо субъектное, а второе – объектное. Например: *damimala ma me is* (спрятал он от меня что-то), здесь лицо субъекта *ma*, а объекта – *me is*.

По мнению некоторых исследователей, в грузинском глаголе может быть выражено и 4 лица. Такие глагольные формы образуются от версионных трехличных глаголов и они представляют собой формы объектной версии [3, с. 72]. Например: *miWmevs petre Svils purs* (кормит Петр моего ребенка хлебом).

Лицо объекта в глаголе двоякое: прямое и косвенное. Объект прямой, если действие, выраженное в глаголе, касается его прямо, непосредственно, а косвенное, если действие глагола касается его не непосредственно, а косвенно.

В лингвистической литературе субъектным считается то лицо, которое представлено в глаголе как совершающее действие [12, с. 173]. Обычно в глаголе выражается лицо того имени, которое считается источником глагольного действия: это имя деятеля или субъект [14, с. 272]. В школьном учебнике дается такое определение: «Действующее лицо называется субъектом» [13, с. 17].

Объектное лицо определяется следующим образом: «Лицо, подвергающееся действию называется объектным», «Объектные лица двоякие: прямой и косвенный» [2, с. 21]. То лицо, которое выражено в глагольной форме, но не выступает как деятель, является объектным» [12, с. 174]. «В глаголе выражается и то лицо, которого касается действие субъекта, т. е. может быть отмечено и лицо объекта [14, с. 272].

Для того, чтобы перечисленные вопросы представить системно, следует установить в какой последовательности нужно их преподавать. Опыт передовых педагогов свидетельствует, что целесообразной является та последовательность, которая предусмотрена действующими учебниками и программой.

В действующей программе зафиксирован следующий порядок:

«Грамматическое лицо (I, II, III) и число, количество лиц в одной форме глагола, способ определения количества лиц. Субъектные и объектные лица, способ различения лиц прямого и косвенного объекта».

Эти вопросы в школьном учебнике рассматриваются в той последовательности, как они представлены в программе: «Глагол как часть речи. Грамматическое лицо и число. Количество лиц в одной глагольной форме. Лицо субъектное и объектное. Объектные лица и способы их различения» [13, с. 27].

Для изучения перечисленных выше вопросов в учебнике дается 13 упражнений, из них: 5 – для определения персональности глагола, 3 – количества лиц и 5 – лица субъекта и объектов.

Знакомство с научной литературой и наблюдение над процессом преподавания выявили проблемы, связанные с последовательностью и объемом изучаемых вопросов глагольного лица.

Мы изучили вопросы преподавания категории лица путем наблюдения над работой педагогов и экспериментально. Мы ставили себе целью выявление существующих недостатков, классификацию ошибок учащихся, отбор и использование эффективных методов для достижения высокого уровня в обучении категориям лица и числа глагола.

Наблюдение показало, что педагоги увязывают вопросы глагольного лица с повторением личных местоимений. До объяснения субъектно-объектных лиц, педагог напомнил учащимся все формы личных местоимений. Затем общими усилиями учеников были проанализированы формы I, II III лица, установлены различия между ними, в конце концов, сами учащиеся пришли к заключению, что глаголы выражают действие или состояние I, II и III числа в единственном и во множественном числе.

Этот путь обучения приемлем и с точки зрения психологии [4, с. 221] и с точки зрения методики преподавания [8; 6].

В методике преподавания грузинского языка пока еще спорным является вопрос: что преподавать учащимся раньше вопросы лица и числа глагола или возможность выражения лиц в одной глагольной форме. М. Талаквдзе в своей книге «Преподавание глагола в школе» придерживается такой последовательности: «Субъектные лица и их показатели в единственном и во множественном числе, сугубое выражение личных аффиксов, количество лиц в одной глагольной форме, анализ лиц, представленных в глаголе, показатели объектного лица, группировка лиц [10, с. 10]. Такая последовательность у автора мотивируется тем, что в процессе обучения будет соблюден принцип от простого к сложному.

По программе начальных школ и V класса, учащимся известно, что такое I, II, III лицо, различают субъектное и объектные лица и их число, умеют спрягать простые глагольные формы, выделять показатели основного субъектного лица и показатели числа (*v-xatav*, *xatav*, *xatav-s*; *v-xatav-T*, *xatav-T*, *xatav-en* – глагол «рисовать»).

После повторения знаний, полученных в начальных классах, уже нет препятствия для ознакомления учащихся сперва с лицами глагола (I, II, III), затем с количеством выраженных в одной форме лиц, а потом с субъектно-объектными лицами; и в конце ознакомить их с личными показателями.

Наблюдения над процессом преподавания глагольных категорий лица и числа выявили трудности и недостатки, препятствующие сознательному усвоению материала и выработке практических навыков. Следует отметить, что ни в одном классе не заострялось внимание на то обстоятельство, что лицо – категория, характерная лишь для глагола. Поэтому учащиеся часто путали глагол с другими частями речи.

Также часты случаи, когда учащиеся с личными формами глагола соотносили послеличные местоимения. Этого можно избежать лишь в результате интенсивных упражнений.

Наблюдение над процессом обучения показало, что часто в предложении реально представлены все выраженные в глаголе лица, но ученики для определения персонализма глагола все же привлекали местоимения, субъектным лицом они считали только местоимение. Поэтому особое внимание следует уделить выделению глаголов в предложении и определению количества лиц, соотносимых с глаголом, чтобы ученики не считали местоимение единственным средством выделения лиц в глаголе.

Некоторые педагоги упускают из виду, что основой прочного и сознательного усвоения вопроса является правильное эффективное объяснение нового материала, правильное ведение процесса познания. Но часть преподавателей игнорирует указанный факт. Объясняя это тем, что они не располагают временем для многочисленных упражнений. Некоторые педагоги затрудняются не только составлять дополнительные упражнения, которые составлены другими лицами.

Глагол в научной литературе определяется как личная форма: «Глаголом называется такое слово, которое имеет форму лица, изменяется по лицам» [14, с. 64].

При определении глагола главное место отводится категории лица и в трудах русских языковедов: «Глагол такая категория, которая обозначает действие и выражает его в формах лица наклонения, времени, залога» [1, с. 134].

Таким образом, лицо существенный общий признак глагола; из психологии известно, что в процессе обучения нужно постигать именно существенное и общее [8, с. 138; 7, с. 252]. Если в начальных классах учащийся приобретал знание в основном с помощью конкретных образов, предметов и представлений, «то сейчас для него впервые становятся ясными отношения, существующие между объектами, которые не даны в связываемой форме» [15, с. 67].

Таким образом, на основе анализа конкретных примеров ученикам в переходном возрасте (12 лет) уже под силу отвлечение, обобщение и выражение в понятийных категориях своих знаний в области лица и числа глагола.

При изучении категории лица особое внимание следует уделить тому, что данная категория характерна только для глагола. П. Афанасьев одним из недостатков грамматических учебников считает то, что они трактовали слово или с позиций логицизма или формализма [9, с. 36].

Большую помощь оказало нам в работе мнение В. Рамишвили, касающееся дефиниции глагола: «Глагол есть слово, обозначающее действие или состояние, и изменяющееся по лицам и числам». Данную формулировку мы использовали в процессе преподавания категории лица глагола и других глагольных форм.

«Влияние личности воспитателя составляет ту воспитательную силу, которую не могут заменить ни учебники, ни учебники, ни моральные нравоучения». Опыт убедил нас, в том, что «Моральный облик педагога, вера, его такт и черты характера имеют особенно важное значение» [11, с. 334]. Поэтому, действия педагога на уроке, своеобразная организация объяснения материала и используемые методы, даже формулировка поставленных вопросов – все это предмет особого внимания. В творческой деятельности педагога невозможен трафарет, готовые рецепты; «не дает хороших результатов и универсализация какого-либо метода» [9, с. 73].

Проблему преподавания глагольных форм лица и числа мы изучали неоднократно, анализировали опыт передовых педагогов, провели эксперимент.

План эксперимента предусматривал:

При изучении категории лица заострить внимание на том, что это категория, характерная только для глагола.

Разъяснение нового материала на основе сопоставления и метода разбора, в процессе работы использование наглядных дидактических и технических средств.

Для закрепления нового материала проведение письменных работ; с этой целью были использованы впечатления, полученные на экскурсиях.

Составление и использование дополнительных письменных упражнений.

Разрабатывая план эксперимента, мы учитывали требования методической литературы; ученикам экспериментальных классов мы ставили вопросы, ответы на которых подразумевали активизацию и развитие исследовательских способностей учащихся.

Мы проводили эксперимент в 7-х классах школ № 1, 2, 3, 12, 32 г. Кутаиси и № 4 г. Зестафони. Мы брали по два класса; в одной (контрольном) преподавание проходило по учебнику, а в другом (экспериментальном) по разработанному нами плану.

Для основательного изучения глагольного лица мы сочли необходимым повторение личных местоимений; т. к. хорошее знание личных местоимения является залогом правильной ориентации в вопросах глагольного лица (количество выраженных лиц, субъектно-объектные показатели).

Учитывая передовой опыт, мы поставили себе цель установить оптимальный путь преподавания лица и числа глагола для преодоления трудностей, возникающих в процессе обучения.

Наш эксперимент включал три этапа:

I. I этапе учащиеся повторили определение глагола и личные место-имения, одновременно – изученный в IV классе материал: I, II и III лицо.

С глаголом может соотноситься три лица: I, II и III. I – говорящий, II – собеседник, а III – то лицо, кто не является ни говорящим, ни его собеседников (объект обращения).

I v-izrdebi (пасту) v-izrdebi-T (пастем)

II izrdebi (пастешь) izrdebi-T (пастете)

III izrdeb-a (пастет) izrdebi-an (пастут)

Определение лица в глаголе объяснялось при непосредственном участии учеников; был использован метод беседы, а также сравнения и сопоставления. Мы сопоставляли следующие предложения:
 me vwer werils (я пишу письмо); vwer werils (пишу письмо)
 me vxatav suraTs (я рисую картину); vxatav suraTs (рисую картину).
 me vvarjiSob (я тренируюсь); vvarjiSob (тренируюсь)

Внимание учащихся было обращено на то, что в этих глаголах лицо выделяется и без привлечения местоимения.

Затем для определения лица глагола учащиеся соотносили с ним личные местоимения, вышеприведенные глаголы переводились во II и III лицо
 Sen wer (ты пишешь) is wers (он, она, оно пишет)
 Sen xatav (ты рисуешь) is xatavs (он, она, оно рисует)
 Sen varjiSob (ты тренируешься) is varjiSobs (он, она, оно тренируется).

Мы обратили внимание учащихся на глагольные формы: если лицо говорит – это I лицо (me vxatav); если к лицу обращаются – это II лицо (Sen xatav), но если лицо не говорит и не является объектом, к кому обращаются, то это III лицо (is xatavs).

На доске вывесили плакат с предложениями, в которых действие выражалось во всех трех формах, но без соответствующих личных местоимений:
 lamaz naturmorts vxatav (красивый натюрморт рисует)
 lamaz naturmorts xatav (красивую натюрморт рисуешь)
 nino lamaz naturmorts xatavs (Нино рисует пейзаж).

Учащимся было дано задание, выписать глаголы и сгруппировать их по лицам; затем самим вспомнить другие глаголы и менять их по лицам. Еще раз повторили определение глагола.

Учащиеся должны были перевести глаголы, приведенные в таблице, из II лица в I и III лицо, а формы III лица перевести в I и II лицо, тем самым внимание учащихся было сосредоточено не только на определении лица глагола, но и на изменчивости глагола по лицам.

Для закрепления материала, а также для развития грамматического мышления и речи были использованы вопросы: на что указывает I лицо? II лицо? III лицо?

Для получения правильного ответа, потребовалось сопоставление форм I, II и III лица и установление разницы путем наблюдения.

Формы единственного и множественного числа.

В учебнике III класса объяснение глагольного числа происходит непосредственно при помощи местоимения. Учитывая данное обстоятельство, мы предварительно с учениками повторили личные местоимения единственного и множественного числа.

На доске повесили таблицу:
 me vxatav (я рисую) Sven vxatavT (мы рисуем)
 Sen xatav (ты рисуешь) Tqven xatavT (вы рисуете)
 is xatavs (он рисует) isini xataven (они рисуют)

Наблюдая изменение местоимений, ученики определили, что (я рисую) действие, производимое одним лицом, а (мы рисуем) действие' производимое более, чем одним лицом.

На доске повесили таблицу:
 merxhali WikWikebs (ласточка чирикает).
 merxlebi WikWikeben (ласточки чирикают).
 bavSvi darbis (ребенок бежит).
 bavSvebi darbians (дети бегают).

Из этих предложений были выделены имена существительные в форме единственного и множественного числа, на основе чего ученики убедились, что и существительные и глаголы различают по два числа (единственное и множественное).

Несколько учеников прочли из учебника §11, а из учебника по литературе – несколько абзацев из сказки «Этери». Здесь они выделили глагольные формы и определили в них, какое лицо подразумевается.

Домашнее задание: выписать из сказки «Этери» 5 предложений и определить в них лицо глагольных форм.

На втором этапе, после повторения сущности глагола, личных местоимений, а также категорий лица и числа на доске было написано предложение:
 qajana darboda, daxtoda da mxiarulad akeTebda saqmes.
 (Каджана прыгала, бегала и растерянно делала дело).

Учащиеся выделили глаголы: darboda (прыгала), daxtoda (бегала) и akeTebda (делала), определили, что все они в форме III лица; затем стали соотносить с ними личные местоимения gaakeTaAman is (делала она это).

На доске повесили таблицу с несколькими глаголами vWri (режу), qargav (вышиваешь), sunTqavs (дышит), vtexav (стираю), bagav (копает), gvuavs (поливает), vakeTeb (делаю), wer (пишешь), kiTxulobs (читает).

Учащиеся соотносили с этими местоимениями личные местоимения.

С учениками опытных классов, в отличие от контрольных, мы в классе анализировали предложения, в которых были представлены все лица, имеющиеся в глагольной форме. Таким путем мы хотели убедить детей в том, что определение глагольного лица происходит не только при помощи местоимений. Опыт передовых педагогов показал, что этот путь является правильным.

На уроках было проанализировано около двадцати глаголов для определения в них количества лиц. Для систематизации знания мы использовали карточки с вопросами, что обогащает проверку знания всего класса и вместе с тем развивает способность самостоятельной работы у учащихся. На карточках были следующие вопросы: что называется глаголом? Сколько лиц может быть выражено в глаголе? Имя склоняется, а глагол? и т. д. Там же было одно предложение, в котором учащиеся должны были опознать глагол и разобрать его морфологически по известным им категориям.

Для того, чтобы убедиться в эффективности проведенных занятий, учащимся обеих групп было дано задание, выписать глаголы из предлагаемого текста выделить субъектное лицо и определить какое оно, выделить объектное лицо и определить, прямое оно или косвенное. Задание выполнили два контрольных (66 уч.) и два экспериментальных класса школ № 12 и № 3 г. Кутаиси.

Сравнительная таблица результатов:

Школа	Кутаиси	№ 3			Кутаиси	№ 12		
Класс	7 а		7 б		7 а		7 б	
К-о уч	35		34		30		32	
Конт. слова	правильно	непр.-о	пр-о	непр-о	пр-о	непр-о	пр-о	неп-о
1	2	3	4	5	6	7	8	9
ушли	34	1	34	-	31	1	30	2
вышел	35	-	33	1	30	2	30	2
увидел	34	1	32	2	30	-	31	1
увидели	34	1	33	1	31	-	29	3
пишется	30	4	28	6	30	2	28	4
молетс	30	4	28	6	30	2	29	3
шьется	29	5	28	6	30	2	29	3
печатся	31	3	28	6	31	1	29	3
имел	34	1	33	1	31	1	27	5
узнали	35	-	32	2	32	-	28	4

Задание правильно сделали 94,2% из экспериментального класса и 81,2% из контрольного класса.

Таким образом: 1. Знание вопросов категории лица является основой для ознакомления с другими глагольными категориями. Изучение лица и числа глагола отводится первое место в системе глагольных категорий. Из полиперсонализма вытекает вся сложность и своеобразие грузинского глагола.

2. Как подтвердили наши эксперименты, эффективной является та последовательность в изучении вопросов глагольного лица, которая имеется в современных программах и учебниках. Она облегчает усвоение и данной и других категорий.

3. В изучении вопросов категории лица очень важно и результативно сопоставление одноличных, двух- и трехличных глаголов.

4. Изучение субъектного и объектных лиц должно опираться на их сопоставлении и наблюдении над изменением их форм.

5. Как показал эксперимент, при изучении лица и числа очень эффективными являются уже испытанные методы и средства. Большое значение имеют хорошо составленные дидактические материалы, они способствуют активизации учащихся, и следовательно, их высокой академической успеваемости.

6. При изучении вопросов глагольного лица полезными оказались составленные нами дополнительные упражнения.

Литература

- Виноградов В. В. Русский язык. Грамматическое учение о слове / В. В. Виноградов. – М., 1974. – 433 с.
- Квачадзе Л. Грузинский язык. – Ч. 1 / Л. Квачадзе. – Тбилиси, 1981. – 216 с.
- Кикнадзе Л. О выражении четырех лиц в грузинском глаголе / Л. Кикнадзе // Коммунистური აგრძისთვის. – 1937. – № 8-9. – С. 72.
- Жуиков С. Ф. Психология усвоения грамматики в начальных классах / С. Ф. Жуиков. – М., 1964. – 221 с.
- Микадзе М. Г. Методика изучения морфологии и стилистики / М. Г. Микадзе. – Кутаиси, 1999. – 235 с.
- Надирашвили Ш. Роль и значение грамматического разбора в развитии устной и письменной речи учащихся / Ш. Надирашвили // Вопросы преподавания грузинского языка и литературы в школе. – 1963. – С. 42-52.
- Натадзе Р. О двух путях выработки понятия в школьном периоде. Педагогическая психология / Р. Натадзе. – Тбилиси, 1955. – Т. 10. – 252 с.
- Прангишвили А. С. Вопросы психологии учения / А. С. Прангишвили. – Тбилиси, 1969. – 138 с.
- Рамишвили В. Ф. Проблематика развивающего обучения по родному языку / В. Ф. Рамишвили. – ТГУ, 1982. – 90 с.
- Талаквдзе М. Изучение глагола в школе / М. Талаквдзе. – Тбилиси, 1955. – 215 с.
- Ушинский К. Д. Избранные педагогические сочинения / К. Д. Ушинский. – Тбилиси, 1954. – Т. 2. – 490 с.
- Шанидзе А. Основы грузинской грамматики. Морфология / А. Шанидзе. – Тбилиси, 1953. – 673 с.
- Шанидзе А. Грамматика грузинского языка / А. Шанидзе, Л. Квачадзе. – Тбилиси, 1987. – 144 с.
- Чикобава А. Р. Общая характеристика грузинского языка. Толковый словарь грузинского языка / А. Р. Чикобава. – Тбилиси, 1950. – Т. I. – 1880 с.
- Чхатишвили Ш. Социальная психология воспитания / Ш. Чхатишвили. – Тбилиси, 1974. – с. 268.

УДК 811.161.2'276 + 811.373

Миколенко Т. М.

АНАЛІЗ ТЕМАТИЧНОГО ПОЛЯ «СПІЛКУВАННЯ» (НА МАТЕРІАЛІ СЛЕНГ-ЛЕКСИКИ ЖИТЕЛІВ М. ТЕРНОПОЛЯ)

В статье представлено тематическое поле «Общение» с учетом ядра и периферии. Проведен сравнительный анализ тернопольских сленгизмов с единицами, представленными в русских и украинских словарях жаргонной лексики.

Ключевые слова: сленг-лексика, тематическое поле, общение.

У статті досліджено тематичне поле сленг-лексики «Спілкування» з урахуванням ядра і периферії. Проведено порівняльний аналіз тернопільських сленгізмів із одиницями, наявними у російських та українських словниках жаргонної лексики.

Ключові слова: сленг-лексика, тематичне поле, спілкування.

In article the thematic field «Dialogue» with the kernel and periphery account is presented. The comparative analysis of Ternopol slang with units which are included in Russian and Ukrainian dictionaries of slangy lexicon is carried out.

Keywords: slang, thematic field, dialogue.

Вивчення лексичного складу належить до головних аспектів сучасної лінгвістичної науки. Це пов'язано насамперед з тим, що мовний вокабуляр, особливо на сучасному етапі досліджень, є рухомих, постійно змінним, таким, що потребує систематизації з урахуванням новітніх тенденцій науки. Стан мови сьогодні трансформований не лише в літературному та розмовному проявах (порівняно з 60-ми роками ХХ ст.), а й відображає соціальну стратифікацію суспільства, піддається соціальним та економічним, політичним впливам. Помітним явищем лінгвістичної науки останніх років є жаргонізація розмовного мовлення – перехід жаргонних елементів у мовний побут мовців, тобто у сленг. Цьому питанню присвятили праці на теренах русистики – О. Береговська, О. Борисова, М. Грачов, А. Ліпатов, О. Марочкін, О. Сиротиніна, Л. Скворцов та ін.; на теренах україністики – О. Горбач, Л. Кудрявцева, С. Мартос, Л. Масенко, С. Пиркало, Л. Ставицька, Ю. Шевельов, Н. Шовгун та ін. Новим постає вектор дослідження при аналізі сленгової лексики з урахуванням класифікації її одиниць.

У галузі лінгвістики питання структуризації одиниць набуло різних проявів. Зокрема, дослідники виділяють лексичні групи чи парадигми, парадигматичні поля (Й. Трір, У. Гуденаф, Ф. Лаунсбері, Е. Косеріу), синтаксичні поля (В. Порциг, Л. Вейсгербер), граматичні поля (В. Адмоні), граматико-лексичні поля (О. Гуліга, С. Шендельс), функціонально-семантичні поля (О. Бондарко) тощо (див. [4]). Останнім часом помітна тенденція до вивчення слів у межах тематичної групи чи тематичного поля. Цьому питанню приділяли увагу В. Гак, М. Покровський, В. Виноградов, Г. Уфімцева, П. Філін, Д. Шмельов, Г. Щур та ін. В основу тематичних класифікацій учені обирають різні критерії. Наприклад, С. Верещагін, В. Костомаров поєднують генетичні основи класифікації з тематичними, С. Опельбаум опирається на логічний, внутрішній критерій – загальний зміст понять, виражених словами [1]. Ми, услід за Ж. Багана та О. Тарановою, розуміємо тематичне поле як сполучуваність слів у відповідності до системи логічних понять [1, с. 48]. В основі кожного поля є суттєва ознака – ядро – та допоміжна – периферія. На основі внутрішньопольової класифікації можна виокремити групи лексики на основі певних класифікаторів.

З огляду на зазначене вище обираємо об'єктом вивчення сленговий вокабуляр. Предметом статті постає тематична класифікація сленг-одиниць. Мета статті – дослідження тематичного поля сленг-лексики «Спілкування».

Мета статті передбачає розв'язання таких питань:

- окреслити сленгізми тематичного поля «Спілкування»;
- проаналізувати ядро та периферію поля «Спілкування»;
- виявити кваліфікатори поля «Спілкування»;

– провести порівняльний аналіз сленгізмів тернопільян із одиницями, зафіксованими в російських та українських словниках жаргонної лексики.

Джерельною базою слугували одиниці, уживані в комунікативному просторі м. Тернополя.

Семантика розмови як процесу дії зрідка об'єктивується іменниковими лексемами *базар, тріпотня, трьоп, тріпачка* (н-д: *Девки, та шо ви тут трьоп розвели*), хоч типовими формами вербалізації явища спілкування є дієслова, з-посеред яких найбільшою частотою відзначаються *базарити, спікати* (н-д: *За ту справу ти з ним базарити будеш?*).

Учені неодноразово зазначали, що сленгове мовлення здатне виявити і акцентувати найменші нюанси людської взаємодії. У тематичній групі «Спілкування» деталізовано різні параметри вербальної поведінки: якість, мету, об'єкт говоріння тощо. Так, якісні характеристики дієслів цієї групи відтворено у сленгових аналогах до літературних словосполучень «говорити голосно» – *плюватися, репонити* – їх здебільшого вживають у питальній або заперечній формі для того, щоб заставити співрозмовника замовкнути (н-д: *Не плюйся, не глухий; Чого ти репонити?*); «говорити тихо» – *молитися* (н-д: *Вийде до дошки і молиться шось до себе*); «говорити повільно» – *родити*; «говорити з непошаною» – *варганити, варнякати, пацекувати*; «розмовляти нервовим тоном» – *сніжити* (н-д: *А він як розпініться, як почне сніжити – нервус якийсь*); «відмовити підвищеним тоном» – *відрубати* (н-д: *Він йому як відрубав, то всі питання щезли*); «обурюватися» / «не обурюватися» – *виступати / не виступати* (н-д: *Йому батя 300 баксів на море дав, а той ще виступає, шо мало*).

Значимим для мовців виступає об'єкт розмови і кількість переданої чи прихованої інформації: «говорити багато, передаючи мінімум інформації» – *запор мислей, напор слов; словесний понос* (н-д: *Ми вчора з Ніною в магазині були. На неї як словесний понос напав, до всіх покупок розшугала*); «говорити щось не те» – *морозити, від фонаря морозити, падати на мороз, нести бред, нести бредні, пацекувати*; «розмовляти нервовим тоном» – *сніжити* (н-д: *А він як розпініться, як почне сніжити – нервус якийсь*); «відмовити підвищеним тоном» – *відрубати* (н-д: *Він йому як відрубав, то всі питання щезли*); «обурюватися» / «не обурюватися» – *виступати / не виступати* (н-д: *Йому батя 300 баксів на море дав, а той ще виступає, шо мало*).

Мунікативними параметрами ситуації пояснюємо існування сленг-конструкцій з додатковим визначенням мети спілкування: «говорити з метою вивідати щось у когось» / «говорити з метою перевірки якоїсь інформації» – *брати на понт, розказувати* (н-д: *Ти мені не розказуй і на понт не бери, я цю тему вже давно прощолкав*); «запитувати» – *аскати*; «повторювати» – *втирати, втирати за пару* (н-д: *Батя мені вже три рази втирає, щоб я не забув курам їсти дати*).

Особливо велику групу речень становлять конструкції зі значенням заборони спілкування, переривання розмови. Літературне «перестань говорити дурниці» трансформувалося в *хорош тріпатися, хорош розказувати*, а

«замовкнути» вживається у наказовій формі *закрийся, прикуси язика, втухни* (н-д: *Вася каже йому втухни і просить мене розповідати далі*). Спонування до переривання акту мовлення простежується при використанні фрази *Ша, медузи! Море наше, не рипатися* (1 мовець – *Хто бере перше питання?* 2 мовець – *Хто має конспект третього на листочках?* 3 мовець – *На яке питання йде Ольга відповідати?* 4 мовець – *Ша, медузи! Море наше. Амеба захворіла, уроку не буде*). Визначальними з погляду лексичної сполучуваності дієслова зі значенням «закрити» (у значенні перестати говорити) є поєднання його із розмовними відповідниками до лексеми «рот», що використовується у різноманітних ситуаціях: від сварки до побутового спонування, наказу (н-д: *Закрий хавало!*; матір до дитини: *Стули морду і не пащекуй до мене. Ти що собі дозволяєш?*). «Змінити тему розмови» у побутовому мовленні набуло форми *звести на фігові листки, лишитися того ровера, збитися з теми, злити воду, злити тормозну рідину, перевести стрелку* (н-д: *Світка, лишися того ровера, розкажи краще за малого; Так, пропоную це питання звести на фігові листки, і продовжити балачку на іншу тему*).

Натомість форми зі значенням «дозволити розмову», «спонукати до розмови» використовуються порівняно з попередніми не часто: *валяти* – «дозволити розмову» (н-д: – *Народ, слухайте, що я хочу сказати. – Ну, валяй*). Дієслово *толкати* передає фазову характеристику дії і вживається як «прохання», «дозвіл», «наказ» – *толкати реч* (н-д: *Вітька, давай, реч толкай*).

Різнманітні форми сленгового вияву отримують і суб'єкти мовлення. До цієї групи здебільшого належать лексеми, що характеризують фонематичні особливості мовлення індивіда: *кобра* – «людина, яка говорить із свистом» тощо. Значення способу дії проявляється і в назвах осіб, утворених за частотою вживання слів: *тарахкавка* – «людина, яка швидко говорить»; за вживанням окремих слів: *детка* – «вчитель, який звертався часто до дітей «запам'ятайте, детки»; *абзацик* – «вчителька мови, яка часто наголошувала: «А зараз абзацик» (н-д: *Так, пишемо далі. А зараз абзацик*); за навиками володіння іноземними мовами: *шрайбікус* – «людина, яка володіє німецькою мовою»; за здатністю людини обманювати, прикрашати інформацію: *байкар, казкар*.

Проведений порівняльний аналіз лексики за словниками показав, що сленг – явище загальнонаціонального або й міжнародного характеру. Так, 11 % слів тематичного поля «Спілкування», вживаних у мовному побуті мешканців м. Тернополя, зафіксовано в українських та російських словниках жаргонної лексики (*аскати* [2, с. 39; 3, с. 33], *гнати, гнати беса* [2, с. 122; 3, с. 85], *брати на понт* [2, с. 459; 3, с. 213], *свистіти* [2, с. 529; 3, с. 235], *лапшити* [2, с. 310; 3, с. 160], *шифрувати* [2, с. 692; 3, с. 301], *базар* [2, с. 36; 3, с. 44], *фільтрувати базар* [2, с. 44; 3, с. 36]). 12% лексем відображено у словниках російської мови (*спікати* [2, с. 559], *колотися* [2, с. 271], *молоти* [2, с. 354], *виступати* [2, с. 117], *чесати* [2, с. 670], *гнати пургу* [2, с. 491], *корки мочити* [2, с. 279], *заливати* [2, с. 202], *брати на пушку* [2, с. 492]).

Значний відсоток виявленої сленг-лексики жителів м. Тернополя (74%) поки що не отримав фіксації у словниках (*байкар, балаболити, валяти, відрубати, втирати за пару, дурку пороти, дурку гнати, заганятися, збитися з теми, звести на фігові листки, злити воду, злити тормозну рідину, казкар, корки гнути, лишитися того ровера, охрестити, перевести стрелку, гнати полову, стули морду, закрий хавало, толкати реч, тріпатися, тріпачка, тріпотня, трюп, фільтрувати, хорош розказувати, хорош тріпатися, ша, медузи! Море наше, втухни, детка, абзацик, рисувати, плюватися, репонити, молитися, родити, варганити, варнякати, пащекувати, сніжити, запор мислей, напор слов, словесний понос, морозити, від фонаря морозити, нести бред, нести бред сивої кобили, нести бредні, бредити, чуш нести, чуш гонити, розказувати*). Вважаємо, що ці лексеми теж можуть функціонувати в інших регіонах України. Це вказує на потребу додаткових глибинних досліджень специфіки побутового мовлення, які зможуть стати матеріалом для узагальнених висновків про тенденції мовної еволюції.

Отже, тематичне поле «Спілкування» містить такі кваліфікатори: процес дії, якість дії, об'єкт і кількість дії, мета дії, фазовість дії, суб'єкт дії. Ядро тематичного поля «Спілкування» утворюють лексеми на позначення процесу дії (говорити, розмова); периферія ж твориться за допомогою слів із вказівкою на якість дії, об'єкт і кількість дії, мету дії, фазовість дії, суб'єкт дії. Вивчення лексем, здійснене у межах тематичного поля, у подальшому дасть змогу відобразити цілісну побутову картину світобачення жителя міста.

Порівняльний аналіз тернопільських сленгізмів із відповідниками, зафіксованими у російських та українських словниках, показав тенденції до відцентрового утворення лексем – слово утворюється у певному середовищі, з якого потім поширюється у інше (середовищем може бути певне угруповання у межах соціального чи територіального об'єднання). У майбутньому результати таких досліджень вкажуть на спільні та відмінні аспекти розвитку мови як у стосунку до інших мов (російської, англійської тощо), так і у межах певних регіонів (західного, східного, північного, південного), міст тощо.

Джерела та література

1. Багана Ж. Роль тематической классификации в терминологических исследованиях / Ж. Багана, Е. Н. Таранова // Вестник Российского университета дружбы народов. – 2010. – № 3. – С. 46-50 (Серия «Лингвистика»).
2. Мокиенко В. М. Большой словарь русского жаргона / В. М. Мокиенко, Т. Г. Никитина. – СПб. : Норинт, 2000. – 700 с.
3. Ставицька Л. О. Короткий словник жаргонної лексики української мови / Леся Олексіївна Ставицька. – К.: Критика, 2003. – 334 с.
4. Щур Г. С. Теория поля в лингвистике / Г. С. Щур; АН СССР, Ин-т языкознания. – М.: Наука, 1974. – 255 с.

НЕОПРЕДЕЛЕННОЕ ПРОМЕЖУТОЧНОЕ СОСТОЯНИЕ В ПОЭТИЧЕСКИХ ТЕКСТАХ КАК ЧЕРТА ДИСКУРСА ПРИ ПЕРЕДАЧЕ СМЫСЛА

Данная статья посвящена исследованию неопределенного промежуточного состояния, которое находит свое выражение в поэтических текстах на лексическом уровне. Уделяется внимание роли дискурса при формировании понятия неопределенного промежуточного состояния. Предпринимается попытка выделения репрезентантов неопределенного промежуточного состояния в языке.

Ключевые слова: неопределенное промежуточное состояние, дискурс, текст, язык.

Дана стаття присвячена дослідженню невизначеного проміжного стану, який знаходить своє вираження в поетичних текстах на лексичному рівні. Пріділяється увага ролі дискурсу при формуванні поняття неопределенного проміжного стану. Робиться спроба виокремлення репрезентантів невизначеного проміжного стану в мові.

Ключові слова: невизначений проміжний стан, дискурс, текст, мову.

This article deals with the inenarrable intermediate state which is expressed in the poetic texts at the lexical level. Attention is paid to the role of discourse in the formation of concepts of the inenarrable intermediate state. It is made an attempt of the extraction of the inenarrable intermediate state representations in the poetic language.

Keywords: the inenarrable intermediate state, discourse, text, language.

Предметом рассмотрения данной статьи явилась попытка сформулировать основы концепции неопределенных промежуточных состояний и их исследования через языковые репрезентации. В основе статьи находятся как фундаментальные научные исследования по языку и литературоведению (М. М. Бахтин, В. В. Виноградов, В. М. Жирмунский, Б. А. Ларин, Ю. М. Лотман), так и работы о когнитивных способностях человека (Дж. Лакофф, М. Джонсон). Однако при исследовании языковых структур и взаимодействия языковых единиц ранее внимание акцентировалось только на крайних смысловых выражениях, репрезентируемых в языке (любовь–ненависть и т. д.) и совсем не обращалось внимания на формирование промежуточных выражений смыслов (нелюбовь и т. д.). Анализ существующих исследований и публикаций в области языковых исследований показывает, что данная проблема еще не ставилась, изучение поставленного вопроса не было разработано. Однако в литературоведении, философии и медицине уже активно исследуются разные типы промежуточных состояний (М. Хайдеггер, Ж.-П. Сартр, А. Камю, М. Мерло-Понти; Л. Уотсон), что и обусловило актуальность научной статьи.

Целью статьи является краткое описание проблемы языковой категории неопределенных промежуточных состояний. Достижение цели статьи сопряжено с решением ряда задач: формулировка понятия неопределенного промежуточного состояния, выявление соотношения неопределенного промежуточного состояния с дискурсом высказываний и наличия репрезентантов для выражения исследуемой категории, подбор примеров из поэтических текстов, которые выражают неопределенное промежуточное состояние в языке поэтических текстов.

Отталкиваясь от мысли, что поэзия может быть рассмотрена с научной точки зрения, можно утверждать, что поэзия – это вид знания. Поэзия концентрируется на изучении человеческой природы, ощущений человека и его опыте, месте человека в мире. Человек познает мир с помощью когний. Когниции – познавательные инструменты для приобретения опыта, его хранения.

При рассмотрении художественных, а тем более поэтических текстов необходимо помнить о том, что прямой зависимости между языковым знаком и смыслом нет. Языковая единица сама по себе ничего не значит, но она может выражать разные смыслы за счет способности человека переосмыслить ее, за счет оценочной перекодировки, за счет ее взаимодействия с другими языковыми единицами. Все это указывает на смыслопорождение в непосредственном процессе создания текста (равно, как и речи). Важную роль играют высказывания в дискурсе, как определяющие направление развития смыслов [2, с. 138].

Любой текст, в том числе и поэтический, в свою очередь, является репрезентацией действительности. В том случае, если речь идет о каком-либо литературном, философском, естественнонаучном и т. д. направлении, то они тоже являются и, как следствие, воспринимаются частями внешней действительности [3, с. 239].

Поэтический язык, также как и непозитический строится на синтезе языковых и ментальных структур. Эти структуры условно можно разделить на обычные (те, которые используются в повседневной жизни) и специальные (которые смоделированы искусственно, как то средства художественной выразительности). Обычный язык служит для коммуникации, поэтический – для суммирования опыта. В поэтическом языке фиксируется опыт человека в мире. Опыт может быть жизненным и эмоциональным. Жизненный опыт состоит из последствий физических действий. Эмоциональный опыт состоит из душевных переживаний человека или его духовной эволюции. Жизненный опыт – это взаимодействие с физической реальностью. Эмоциональный опыт – это реакция на реально и нереально переживаемые события.

В поэзии существует ряд традиционных тем, на которых сконцентрирована поэтическая рефлексия. Некоторые абстрактные понятия характерны для поэзии, т. е. не требуют дополнительного разъяснения при использовании в поэтическом языке и чаще всего это метафоры (любовь, смерть и т. д.), некоторые являются объектами материального мира, которые чаще всего становятся в стихотворениях символами (роза, сердце, кровь и т. д.). Эти образы узнаваемы, но они трансформируются в сознании за счет человеческих когнитивных способностей. Также благодаря этим способностям человек имеет способность создавать новые знания, иными словами новые знания формируются человеком при помощи когний. Языковые единицы сами по себе ничего не значат, но они могут выражать различные значения в силу способности человека переосмыслить их. Это, в свою очередь, становится возможным благодаря способности оценочного преобразования, при помощи использования других языковых единиц.

Анализ выражения эмоционального и жизненного опыта, как показывает практика, сложился на основе традиции изучения любых контрарных репрезентантов. Контрарность подразумевает наличие крайних точек с ярко выраженным антонимическим осмыслением (добрый – злой). Контрарное репрезентативное выражение само по себе подразумевает обязательное наличие репрезентантов (добрый – не добрый – не злой – злой), которые могут

осмысляться при анализе любых текстов как противоречивые. Наличие противоречивости в дискурсе может осмысляться как Неопределенное Промежуточное Состояние, при любой попытке зафиксировать СМУТНЫЕ эмоциональные переживания относительно внутреннего мира автора и окружающей действительности. НПС выражается языковыми репрезентациями. Это означает, что для выражения НПС необходимо наличие лексических единиц (эксплицитное выражение) и средств художественной выразительности (имплицитное выражение).

Человек воспринимает себя и окружающий мир эмоционально. Физические объекты, окружающие человека, не способны находиться в НПС, потому что они не могут оценивать себя сами, в силу отсутствия самосознания. В то же время, человек через образы предметов может осмыслять НПС неодушевленных предметов и в свою очередь проецировать НПС на себя и прочие объекты мира.

Условия фиксации НПС в языке:

1. Сочетание несочетаемого, которое дает новый смысл субъекту.
2. Нелинейность образов, их мозаичность, сюрреалистичность, отсутствие переходов между образами.
3. Нарушение на уровне языковых правил (любых)
4. Смешивание регистров поэтического и непоэтического.
5. Увеличение смысловых разрывов. Когда нужно о многом догадываться.

Условия выражения НПС в языке:

1. На лексическом уровне: названия пограничных состояний в лексике (например, сумерки, все представители нежити, мистические животные и т. д.) или при помощи присоединения отрицательной частицы *не-* Озябнувшие москвичи / Шли полем, и выюжная нежить / Уже выносила ключи/К затворам последних убежищ (Б. Л. Пастернак).

Ты знаешь счастье, ты одинокий, В свободе счастье – и в Нелюбви (*Любовь-Нелюбовь*) (З. Н. Гиппиус).

2. Категория аппроксимации: приблизительные смыслы. При помощи языковых средств, выражающих степень приблизительности.

Все же местность кажется родною: Будто город юности моей. / Время перед ужином весною (*Время-Невремя*) (А. Е. Адалис).

3. Метафоры должны быть связаны только с пограничными (эмоциональными) состояниями, которые переживает только одушевленный субъект (человек или животное)

В горле тошнотворный шарик, / Смерти вкус на языке, / Электрический фонарик, / Как звезда, горит в руке (*Ощущение смерти живым существом = Смерть-Несмерть*) (Г. В. Иванов).

4. Всегда при метонимии, поскольку метонимическое выражение всегда подразумевает «колебание» объекта при установлении его четкой поэтической позиции (кем/чем на самом деле является).

Все флаги будут в гости к нам (*Вещь-Невещь=Государство*) (В. В. Маяковский).

Языковой репрезентант, который выражает концепт, может быть контрастным или противоречивым.

Контрастный репрезентант – это языковое выражение противоположных по смыслу концептов.

Противоречивый репрезентант – это языковое выражение любых концептов, находящихся между контрастными репрезентантами.

Например, задается некоторое ядерное слово «Любовь», чтобы можно было опознать контекстуальную ситуацию. При НПС идет указание на то, вокруг именно какой пограничной точки будет развиваться НПС. Возникает некое пограничное состояние, не противоположное, но противоречивое, которое отлично от изначальной точки.

Мир родной, понятный и телесный / Для меня, незрячей, оживи. / Исцелил мне душу царь небесный / Ледяным покоем нелюбви (А. А. Ахматова).

Противоречивые репрезентанты в языке:

Одиночество (– неодинокость), Путешествие (– непутешествие), Пространство (– непространство), Вещь (– не вещь), Существо (– несущество), Человек (– нечеловек);

Любовь (– нелюбовь) – ненависть, Время (– невремя) – безвременье, Смерть (– несмерть – нежизнь) – Жизнь, Война (– не война – немир) – Мир, Зло (– не зло – не добро) – Добро;

Неопределенное промежуточное состояние рассматривается относительно ориентации субъекта познания в материальном мире и его ориентации в метафизической реальности.

Ориентация в материальном мире: Время, Путешествие, Пространство, Вещь, Существо, Человек.

Ориентация в метафизической реальности: Любовь, Ненависть, Смерть, Жизнь, Война, Мир, Зло, Добро.

Таким образом, можно прийти к следующим выводам, что у каждого концепта, подходящего под НПС, существует некая изначальная концептуальная точка. Противоположная концептуальная точка является производной по отношению к главному концепту. НПС может организовываться только в том случае, если смысловое движение происходит от главного (начального) концепта к производному, но не наоборот. Также необходимым условием образования НПС является наличие дискурса, кроме тех случаев, когда речь идет о прямом лексическом выражении языковой категории.

Источники и литература

1. Ахматова А. А. Поэма без героя. В 5 кн. / А. А. Ахматова / вступ. ст. Р. Д. Тименчика; сост. и прим. Р. Д. Тименчика при участии В. Я. Мордерера. – М.: Изд-во МПИ, 1989.
2. Маслова Ж. Н. Поэтическая картина мира и ее репрезентация в языке: монография / Ж. Н. Маслова. М-во обр. и науки РФ, ГОУВПО «Тамб. гос. ун-т им. Г. Р. Державина». – Тамбов: Издательский дом ТГУ им. Г. Р. Державина, 2010. – 280 с.
3. Минахин Д. В. К вопросу о способах языковой репрезентации художественных концептов в поэзии У. Х. Одена / Д. В. Минахин // Взаимодействие мыслительных и языковых структур. – Тамбов: Издательский дом ТГУ им. Г. Р. Державина, 2010. – С. 236-240.
4. Национальный корпус русского языка [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://search.ruscorpora.ru/search.xml?mycorp=&mysent=&mysize=&mysentsize=&dpp=&spp=&spd=&text=lexform&mode=poetic&sort=gr_tagging&text=10&noda=1&req=%ED%E5%E6%E8%F2%FC
5. Поэзия Серебряного века: Антология. – М.: Издательство «ЭКСМО», 2011. – 704 с.
6. Уотсон, Л. Ошибка Ромео. Жизнь земная и последующая / Сост. П. С. Гуревич, С. Я. Левит; Пер. с англ. – М.: Политиздат, 1991. – 415 с.

ПРОСТОРОВО-ЧАСОВИЙ КОНТЕКСТ КОРОТКИХ ОПОВІДАнь ДЖОЙС КЕРОЛ ОУТС

В статье рассматриваются понятия хронотопа и жанра в повести Джойс Керол Оутс «Черная вода». Авторы анализируют различные жанры художественной литературы, которые представлены в произведении.

Ключевые слова: хронотоп, жанр, новела, повесть, роман.

У статті розглядаються питання хронотоп та жанр в оповіданні Джойс Керол Оутс «Чорна вода». Автори аналізують різноманітні жанри художньої літератури, що представлені у творі.

Ключові слова: хронотоп, жанр, новела, повість, роман.

The issue explores the notions of chronotope and genre. A careful study of Joyce Carol Oates' novel «Black Water» is made with this purpose. The authors analyze different genres of fiction – a novel, a romance, a psychological novel, a political story, a detective story which can be implemented to the given novel.

Key words: time-space, genre, novels, story, novel.

Художній час і художній простір є дискусійними поняттями в сучасному літературознавстві. Дискусійність вищевказаних понять обумовлена різницею у поглядах науковців та багатозначністю і умовністю художньої літератури як виду мистецтва. Водночас при всій суперечливості даних категорій можна виокремити їх сутнісні ознаки, що мають велике значення для дослідження художніх творів. Передусім слід відзначити відмінність художнього часу та художнього простору від реального часу та простору. Для розуміння художнього часу та художнього простору важливі не кількісні, а якісні характеристики, тобто такі, що мають естетичне, символічне навантаження, пов'язане зі специфікою мистецтва слова.

Американській літературі притаманні неповторність, оригінальність та гетерогенність. У другій половині ХХ століття її проблематика та зміст змінюються, надається перевага більш постмодерністським і новітнім тенденціям. Серед сучасного покоління американських письменників найвизначніші – Курт Воннегут, Джон Апдайк, Тоні Моррісон, Джоан Дідіон, Реймонд Карвер, Дон Деліло, Джойс Керол Оутс та інші.

Актуальність вивчення творчості американської письменниці Джойс Керол Оутс (1938 р.н.) диктується потребою виявлення художньо-естетичного й філософського потенціалу сучасної літератури пов'язаного з її «жіночою» сутністю, що також представлено у романі «Чорна вода» [7].

Джойс Керол Оутс експериментує з постмодерністською технікою письма, у роботах звучать мотиви екзистенціалізму, виявляються традиції соціальних романів Теодора Драйзера та Джона Стейнбека. У своїх творах письменниця в відображає актуальні проблеми сучасного суспільства і примушує читача над ними замислитись. Так, роман «Чорна вода» відтворює роздуми героїні перед загибеллю. Прототипом головної героїні стала Мері Джо Копечне, молода жінка, що загинула на острові Чаппакуїддік в 1969 в машині, якою керував сенатор Едвард Кеннеді. Роман виразно відображає гіперреальність часу, відчуження, тривогу, жорстокість зовнішнього світу і беззахисність людини, містить елементи напруги. Головна тема твору «the theme of a young trusting woman» [9, с. 11].

Якщо, зазвичай, у художній літературі дії персонажів направлені на головного героя, то в романі «Чорна вода» все здійснюється навпаки. У спогадах героїня звертається до тих з ким пов'язане її життя. Думки Келлі Келлехер подані через потік свідомості, завдяки чому спостерігається зрушення та маргінальність свідомості й часу.

Показова організація часу (часового простору) в романі – його нанизання; теперішній час розтягнутий та водночас стає минулим, теперішнім та майбутнім, час «згущується, ущільнюється, стає художньо-зримим; простір же інтенсифікується, втягується в рух часу, сюжету історії. Прикмети часу розкриваються в просторі, і простір осмислюється і вимірюється часом» [1, с. 17].

За визначенням Ю. М. Лотмана, у структурі художнього твору хронотоп поділяється на декілька рівнів: хронотоп дії, зображуваних подій; хронотоп автора – оповідача; хронотоп – героїв [4, с. 165].

У нашому дослідженні ми розглядаємо хронотоп першого типу, а саме хронотоп дії та зображуваних подій. Таким чином, у романі з одного боку віддзеркалено реальні уявлення про час і простір, властиві конкретній історичній епосі і конкретному суспільству; з іншою – колективні уявлення заломлюються крізь призму життєвого досвіду, світогляду, світовідчуття, уяви і творчої фантазії автора. Внаслідок цього виникає друга конотація, що встановлюється лексикодами, які надалі сприймаються і осмислюються читачем. Наприклад, образ річки, що нерідко з'являється в літературних творах, традиційно асоціюється з життям, його течією. У свідомості ж джерело натхнення, морально-етичного очищення людини; характер героя, його внутрішній стан тощо [5, с.57].

У смисловому відношенні категорія художнього хронотопу є «сукупністю множинностей». В її змісті поєднуються загальнолюдські, національні, колективні, приватні концепції і теорії часопростору [3, с. 13-15].

Щодо жанру роману, ми пропонуємо розглянути його у двох напрямках:

– згідно літературного жанру – новела, жанр розповіді, що характеризується невеликим розміром, обмеженістю часу, невеликим числом персонажів, нескладністю дії тощо;

– згідно змісту – драматична та детективна проза, психологічна та історична проза, любовний роман).

Збираючи матеріал для написання новели, відчувала «a horrified fascination and sympathy» до жертви, яка опинилась в авто разом із Сенатором Едвардом Кеннеді. Ці події були схожі на «a climate particularly inhospitable to women», як зазначила письменниця по-телефону зі свого дому в Принстоні [9].

Але Джойс Керол Оутс зауважила, що «Чорна вода» не лише відображає нещасний випадок на Чеппеквіддік, а й є трагічним прикладом обманутої жіночої довіри: «I wanted the story to be somewhat mythical, the almost archetypal experience of a young woman who trusts an older man and whose trust is violated» [8].

Події роману розвиваються протягом одного дня – четвертого липня. Келлі Келлехер, двадцятишестирічна журналістка, зустрічає Сенатора США, про кампанію якого вона написала свою дипломну роботу. Сенатор планує взяти її в готель для романтичного побачення, але цьому перешкоджає нещасний випадок: авто занурюється в болото і героїня гине. Пізніше ми з'ясуємо, що при обережному керуванні машиною, можливо було б уникнути катастрофи [10, с. 15].

Хронотоп автора-оповідача розкриває естетичні погляди письменниці, її відношення до подій. Він містить інформацію про просторово-часову позицію розповідача, тіні минулого тісно переплітаються із сьогоденням. Головна героїня, у ході розвитку подій, потрапивши у автокатастрофу, весь час згадує своє життя. На межі між життям і смертю, галюцинації героїні стають все яскравішими: вона згадає батьків; водночас уявляє себе дитиною, яка хоче, щоб її втішили, приголубили; пригадає свято та збори перед поїздом з Сенатором; розмову з подругою; написання дипломної роботи, присвяченої політичній діяльності Сенатора. Тут автор використовує, так званий у літературі, прийом *Flashback*, тобто «стрибки у минуле». Келлі згадає всі вагомі події, що мали великий вплив на її життя «It had not happened yet, she saw herself defiantly running in her little white anklet socks on the prickly carpet toes twitchy and wriggly and someone tall swooping up behind her seizing her beneath the arms tight and secure gripping her beneath the armpits holding her safe Who's this! Who's this! little angel-bee 'Lizabeth!»; «That was so. She'd come that way. That was the way she had come» [7, с.142]; «She saw that. There was no mistake. Yet at the same time she was explaining to a gathering of people, elders, whose faces were indistinct through the cracked windshield that it was not what they thought... he had not abandoned her to die in the black water ...» [7, с.73]. Книга закінчується словами, які повторюються, порушуючи часовий простір, протягом усього роману: «As the black water filled her lungs, and she died».

У структурі кодів хронотопу можна виділити *лексикоди*. В новелі вони виступають як система значущих опозицій: індивідуальне і загальне; реальне і уявне, швидкоплинне і вічне. Кожний з них несе в собі певний зміст і викликає у свідомості читача цілий ряд асоціацій. Так, у творі, з одного боку, віддзеркалено реальні уявлення про час і простір, властиві конкретним історичній епосі та суспільству (соціальній групі людей): «It was the evening of the fourth of July. Elsewhere on Grayling Island, along the northern shore in particular...» [7, с. 40]; з іншого – загальні уявлення заломлюються крізь призму життєвого досвіду, світогляду, світовідчуження, уяви і творчої фантазії Дж. К. Оутс. Внаслідок цього виникає так звана *друга коннотація*, що встановлюється лексикодами, які надалі сприймаються і осмислюються читачем. Наприклад, образ дороги у новелі традиційно асоціюється з життям, його течією. Взагалі, *дорога має глибокий символізм у романі*. Вона, з одного боку, мінлива і непередбачувана як людська доля, а, з іншого – супроводжує описи внутрішнього стану героїні: «...was speeding along the unpaved unnamed road, taking the turns in giddy skidding slides...»; «...they sped into the desolate area southeast of Brockden's Landing as dusk deepened» [7, с. 58].

Невід'ємними компонентами сюжету і композиції «Чорної води» є зовнішній і внутрішній хронотопи. Вони взаємно доповнюють один одного і утворюють єдиний просторово-часовий континуум. При цьому зовнішній хронотоп несе в собі інформацію про реальність, що оточує героїв, місце розвитку описуваних подій; внутрішній охоплює духовний світ героїні, її свідомість, пам'ять, уяву: «The rented Toyota, driven with such impatient exuberance by The Senator, was speeding along the unpaved unnamed road, taking the turns in giddy skidding slides, and then, with no warning, somehow the car had gone off the road and had overturned in black rushing water, listing to its passenger's side, rapidly sinking. «Am I going to die? – like this?» [7, с. 3].

Келлі згадає причини, чому саме вона опинилася тут, в авто, із Сенатором: «And earlier that day when Kelly had been sitting with her head resting on her arms at a picnic table apart from the others sleepy and sun-dazed and slightly ill (why did she drink? when it affected her so unpredictably? was it simply to be one of a party, as in college? was it simply to appear to be one of a party, as in college?) when someone came up stealthily beside her, she saw through her eyelashes that the person was barefoot, a man . . . and there came the lightest most shimmering touch on her bare shoulder ... his warm soft damp tongue on her bare skin...» [7, с. 57].

В останні хвилини життя, припишена до «Тойоти», Келлі відмовляється вірити, що Сенатор вже більше не повернеться за нею, і коли вона, витягуючи голову якомога вище, бореться за повітряні бульбашки, Джойс Керол Оутс тримає у постійній напрузі неодноразово повторюючи: «As the black water filled her lungs, and she died" і породжує відчуття трагічної неминучої участі «A blood-flecked froth in her nostrils, her eyes rolling back in her head but she would fight» [7, с. 77].

У романі гармонійно поєднано протилежні за своїм значенням жанри: романс, історичний та психологічний роман та політичний детектив.

У «Чорній воді» яскраво виділяється жанр романсу. Саме він змушує читача моделювати психологічну сферу, «приміряючи» на себе ті або інші емоційні стани персонажів, що посилюється певною мелодією слова. У «Чорній воді» багато питальних конструкцій, але як правило, тільки за формою, іноді позбавлені навіть очікування відповіді. Сполучення інтеррогативності і емоційності – головні характеристики жанру романсу. У романі досить часто у свідомості головної героїні – звучать одні й ті самі питання без відповіді: «Am I going to die? – like this?»; «Am I ready?» [7, с. 3, 7].

Характерною граматичною перевагою жанру романсу в творі є так звані негативні конструкції. Енергія заперечення живить мотивацію ліричної героїні романсу, відкриває сюжетний рух, дає нові імпульси, проте, на відміну від типового романсу, не підсилює подальший вираз «романсового позитиву», а навпаки послаблює.

Звернення головної героїні – це звернення, як правило, до відсутньої особи (звернення Келлі Келлер до «Г», до батьків), а також до явищ природи, неживих предметів (води), які стають свідками думок, переживань ліричної героїні. Як і романс, «Чорна вода» нагадує стислу мелодраму, про яку розповідається іншій людині – читачу.

Дія персонажів в романсі має, на нашу думку, не першочерговий аспект, а дещо віддалений, на другому плані. Так, головна дія відбувається в теперішньому часі з Сенатором на Ferry Road та під час трагічного випадку головна героїня згадує своє перше кохання – таємничого персонажа, який позначений великою літерою «Г». Їхні взаємини розгорталися за схемою, передбаченою дією в романсі: любов, розлука, переживання цієї розлуки, спогад про щасливі миті любові.

Концентрація того, що вже «трапилося» в романсі підсилює мовностилістичну напругу всього жанру, збільшується прагматичне навантаження на кожне слово. У романсі приваляють такі художні елементи:

- романсовий пейзаж («There was a pale-glowing moon flat as coin. Dyed- looking shreds of reddened cloud in the western sky and in the east at the ocean's horizon a sky shading subtly to night, bruised as an overripe plum») [7, с. 17];

- романсова деталь («The badly rutted sandy road back into the marshes...» [7, с. 16]; «...loosening the collar of his long-sleeved white cotton shirt» [Joyce 7, с.34]);

– романсова дія («She was fighting to escape the water, she was clutching at a man's muscular forearm...» [7, с. 64]).

Романсові інтонації відчуються з самого початку оповідання і задають особливий трагіко-ліричний настрій: «Am I going to die? – like this?» [7, с. 3]. У романсі відбувається дивовижне злиття слова, що тяжіє до музики, що словесно віддзеркалює любовну ситуацію: «You know how it is, basking in the glow of a sudden recognition, his eyes, your eyes, an ease like slipping into warm water, there's the flawlessly beautiful woman who lies languorously sprawled as in a bed, long wavy red hair rippling out sensuously about her...» [7, с. 32].

Читає в романсі знаходить відгомін власних переживань. І хоча любовна тема не заявлена Джойс Керол Оутс як єдина і головна, проте історія її першого кохання має величезне значення в долі героїні. Історія її любові є для Келлі доленосою, адже стосунки з Г. вплинули на все її подальше життя. Вона зневірилась у коханні, у чоловіках взагалі: «(Why won't you talk about G – , Kelly's friends Buffy, Jane, Stacey, not meaning to be intrusive but generally concerned for Kelly, misinterpreting her silence for a broken heart, her cynicism about men for depression, or despondency; her angry refusal to answer their taped telephone calls for suicidal tendencies of which they dared speak only to one another, never to Kelly herself)» [7, с.38].

У «Чорній воді» чітко вирізняються елементи психологічного роману, в ньому цінується індивідуальне внутрішнє життя людини, що досягає у романі свого найнапруженішого розквіту, ускладненості і глибини.

Джойс Керол Оутс застосовує метод майже мікроскопічного дослідження всіх щонайменших відтінків, нюансів почуттів і настроїв головної героїні. Майже одночасно розробляється і психологія сучасної жіночої душі.

У «Чорній воді» яскраво виражені такі риси психологічного роману: роман однієї дії, що розвивається за своїми законами (у творі розповідається всього про одну подію – автокатастрофу, що спричинила вибух потоку свідомості у головної героїні); роман зображає вічне – життя, смерть, любов; герой психологічного роману зображається не так виразно як його власні роздуми (вся розповідь описує «стрибки» свідомості головної героїні Келлі).

Відтак, роман «Чорна вода» – психологічний, з романтичною, трагіко-реалістичною спрямованістю, що припускає розгорнене оповідання про життя і розвиток особистості головної героїні Келлі Келлехер під час останнього періоду її життя.

У романі яскраво представлені суб'єктивізм і ірраціоналізм, які поступово перетворюють роман на сукупність моментальних знімків із внутрішнього життя людини і приводять врешті-решт до повного описання змісту і форми. У творі психо-фізіологічний круг життя зображається у такому порядку: дія – бездіяльність – дія, тобто спочатку – сприйняття оточуючого світу, потім – рефлексія (внутрішнє осмислення), і, нарешті, – рефлекс, що виводить роздуми назовні.

Свідомість головної героїні охоплює різні спогади, міркування стосовно минулого, теперішнього та майбутнього та передається через потік свідомості. Свідомість Келлі ніби розстроюється: в одному «я» вміщуються три протилежні «міркування»: непримиренні ідеї, взаємовиключні мотиви, емоції. Нейтралізовані один одним психологічні протисили оспорюють своє «поле свідомості» дуже тривало, на протязі всієї новели [2, с. 89].

Письменниця Дж. К. Оутс вважає, що у будь-якої людської душі є «вікна», які людина щільно закриває, штучно ізолюючи своє «я» і усуваючи його з багатообразного складу життя. Звичайно, зовнішній світ впливає на розвиток внутрішнього «я», але він виступає лише як фон, що підкреслює внутрішні гострі переживання, роздуми головної героїні [9].

Келлі Келлехер переживає момент становлення почуття від пристрасного бажання до глибокої і чистої прихильності до Сенатора: «And, on their hike through the dunes, the dunes, the wind whipping Kelly's hair, the gulls' wings flashing white above them, the beat beat beat of the surf like a pulsing in the loins...» [7, с. 33]; «Deliberately, slowly as if exaggerated courtesy The Senator gripped Kelly Kelleher's shoulders, stooped to kiss her... she was startled, surprised, yes and excited too, for how swiftly this was happening, how swiftly after all, yet as he kissed her...», «Kelly! – her heart tripped absurdly, her face went hot, hearing her name, that name given her by school friends, on this man's lips as if he knows me, feels affection for me» [7, с. 109].

Весь роман – це гімн мужньої, вольової жінки, яка відважно боролася за своє згасаюче життя: «... .not knowing how far away he was, upside down in utter blackness squirming and panting trying to get free...» [7, с. 93].

З іншого боку, перед нами одночасно чутлива, вразлива і глибоко страждаюча людина: «...misinterpreting her silence for a broken heart, her cynicism about men for depression...» [7, с. 38].

Ще однією характерною особливістю роману є підвищене відчуття природи, що вводиться Джойс Керол Оутс як суттєвий момент внутрішнього життя героїні. Природа є олюдненою, психологізованою, віддзеркаленням зануреної в неї людської душі в пристрасному спогляданні: «Remarking to The Senator it was strange wasn't it that so many of the trees in the marsh seemed to be dead...were they dead?...isolated tree trunks in the twilight gloom denuded of leaves, limbs, bark gray and shiny-smooth as old scar tissue» [7, с. 59].

Отже, американська письменниця Дж. К. Оутс особливо схильна до психологізації, самозанурень, бісерного аналізу щонайменших рухів жіночої душі. У своєму романі «Чорна вода» вона детально описує всі сторони душевного життя сучасної молодої жінки, підіймаючи найглибинніші її пласти, осмілюючись на заборонені межі того хаосу, що найчастіше виринає в складних життєвих ситуаціях. Роман охоплює психологічні проблеми злочину, розкаяння, самознищення, людської страсті.

Джойс Керол Оутс у романі «Чорна вода» постає не лише визнаним майстром опису трагічної жіночої долі, але й політичного детектива.

З метою уникнення можливих непорозумінь і уточнити межі досліджуваного нами жанру, мабуть, варто підкреслити два моменти. По-перше, не можна вважати основною ознакою детектива наявність в ньому злочину. Іноді детектив визначається як твір, сюжет якого побудований на описі злочину, трагедії. По-друге, слід зазначити, що часто детектив змішують з жанрами, побудованими за абсолютно іншими принципами, але чимось схожими на детектив. Така схожість може полягати в матеріалі, на якому будується оповідання, і сюжетних особливостях (таких як несподіванка і динамічність поворотів сюжету, наявність злочину, атмосфера таємничості, страху, наявність сцен гонитви, боротьби), що часто зустрічаються в детективах, але характерних і для інших жанрів: поліцейського роману, пригодницького (авантюрного) роману, трилера.

Перший теоретик жанру Г. К. Честертон в своєму есе «Як пишеться детективна розповідь» виклав принципи, які, як він вважає, повинні лежати в основі успішного детективного твору [5, с. 384]. На нашу думку, ці риси детективу притаманні новелі «Чорна вода». Загалом, ці принципи можуть бути зведені до наступного: 1) мета детективної розповіді – розкрити читачу таємницю смерті; 2) суть детективного твору проста: автор розповідає таємницю злочину; 3) злочинець повинен бути на передньому плані і разом з тим абсолютно не впадати в очі, бути поза підозрою; 4) детективні завдання повинні бути зрозумілими і простими; вони містять елементи таємниці, але в цілому реалістичні.

Дії, що описані у романі, ґрунтуються на реальних подіях. Персонажі роману та історична обстановка ретельно опрацьовані, особливо головний герой – Сенатор. Його дії – добре продумані, що свідчить як про могутній інтелект, так і про його кримінальний професіоналізм. Численні політичні відступи в романі додають йому глибину, яка не дозволяє прирівняти роман «Чорна вода» до примітивної кримінальної історії.

Доказом приналежності роману до детективу є те, що, окрім політичної свідомості головних героїв, в «Чорній воді» абсолютно відсутній внутрішній план: читач як би стежить за Сенатором-вбивцею (а ми можемо його саме так називати), але тільки до кінця книги стає очевидною вся трагічність вчинків політика. Він так і не повернувся по неї у затоплену «Тойоту», а Келлі Келлерхер, не дочекавшись допомоги, померла: «...as the black filled her lungs, she died» [7, с.154].

Роман «Чорна вода» описує передісторію трагедії, саме процес злочину та трагічний кінець; проте специфічним є те, що ці три елементи розповіді йдуть не один за одним, а повторюються багато разів протягом всієї новели, щоразу додаючи нову інформацію.

Реалістичне описання тілесних пошкоджень Келлі також підтверджує жанр детективу: «... and there was blood in her eyes, her eyes were wide open staring and sightless, her head pounding violently where the bone was cracked...» [7, с. 74].

Роман «Чорна вода» поєднує елементи *suspense*, «жорсткого» та політичний детективу; страх нагнітається жахливими подіями: «He was gone having swum to shore to cry for help... and terrified passenger... waited for him to save her, waited for him to return to open the door to pull her out to save her: was that the way it would happen?» [7, с. 69].

У романі як у «жорсткому» детективі переважає опис злочину з численними сценами страждань, тортур головної героїні, ясніють натуралістичні елементи в їх описі: «... the space was very small because the roof and the dashboard and the roof and the door beside her had buckled inward pinning her legs and crushing her right kneecap held as if in a vise and her ribs on that side were broken...» [7, с.75].

У романі спостерігається певний політичний аспект, часто згадуються політичні реалістичні події: «The Senator had been among the three leading candidates for the Democratic presidential nomination in 1988...» [7, с. 23]; «...the time of Bobby Kennedy's assassination in June 1968» [7, с. 229]. Отже, роман «Чорна вода» включає в собі елементи *suspense*-е, «жорсткого» і політичного детективів, жанр роману та психологічного роману, що свідчить про його здатність трансформуватися і поєднувати в собі різноманітні внутрішньожанрові модифікації.

Таким чином, головна героїня роману виступає жертвою обставин завдяки зверненню Дж.К.Оутс до використання спогадів минулого через проникнення у внутрішній світ героїні, що становиться зрозумілим через використання прийому «flashback»; інтеграція різних жанрів у невеликому за обсягом оповіданні сприяє створенню атмосфери трагічності та водночас реальності подій.

Джерела та література

1. Бахтин М. М. Теория литературы / М. М. Бахтин. – М.: Прогресс, 1981. – С. 10-120.
2. Гришанова Н. А. Лексика и фразеология русского романа, 40-е гг. – начало XX в.: Дисс. канд.филол.наук: 10.02.0 / Наталья Анатольевна Гришанова. – М., 1996. – С. 47.
3. Лотман Ю. М. Семиосфера. Культура и взрыв. Внутри мыслящих миров. Статьи. Исследования. Заметки / Ю. М. Лотман. – Санкт-Петербург, 2001. – С. 13-15.
4. Лотман Ю. М. Структура художественного текста / Ю. М. Лотман. – Санкт-Петербург, 1997. – С. 165.
5. Честертон Г. К. Писатель в газете: Худож. Публицистика. Пер. с англ. / Г. К. Честертон / Послел. С.С.Аверинцева. – М.: Прогресс, 1984. – 384 с.
6. Эко У. Отсутствующая структура. Введение в семиологию / У. Эко. – Санкт-Петербург, 2004. – С. 57-60.
7. Joyce Carol Oates. Black Water. USA, A William Abrahams Book, 1992. – P. 3-154.
8. Joyce Carol Oates. Speaking of Books: The Formidable W.B. Yeats. – USA, September 7, 1969. – 120 p.
9. Joyce Carol Oates. Writers on Writing. To Invigorate Literary Mind, Start Moving Literary Feet. USA, 1992. – 67 p.
10. Richard Bausch. Her Thoughts While Drowning in "Black Water". Princeton University Press, USA, 1996. – P. 10-20.
11. Richard Rhodes. Why They Kill USA: a Plume Book, 1995. – P. 5-10.

УДК 811.161.1' 373

Мисенёва В. В.

ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИЕ ЕДИНИЦЫ В АСПЕКТЕ МЕЖКУЛЬТУРНОЙ КОММУНИКАЦИИ (НА ПРИМЕРЕ ФРАЗЕМ, НЕ ИМЕЮЩИХ СООТВЕТСТВИЙ В ЛЕКСИЧЕСКОЙ СИСТЕМЕ)

В статье исследуется влияние межкультурной коммуникации на формирование семантических особенностей фразеологических оборотов, не имеющих лексических соответствий; анализируются особенности функционирования анализируемой группы фразем, обусловленных культурологическими факторами.

Ключевые слова: фразема, межкультурная коммуникация, семантика, культурология.

У статті досліджується вплив міжкультурної комунікації на формування семантичних особливостей фразеологічних зворотів, які не мають відповідників у системі слів; аналізуються особливості функціонування групи фразем, що аналізуються, які зумовлені культурологічними чинниками.

Ключові слова: фразема, між культурна комунікація, семантика, культурологія.

The influence of intercultural communication on the formation of semantic peculiarities of the phraseological units, which have no equivalents in the vocabulary system, is examined in the article; the peculiarities of functioning the phrasemes under analysis with regard for culturological factors are analyzed.

Одним из развивающихся направлений лингвокультурологии является межкультурная коммуникация. Определение данного направления отражается в самом термине: это общение людей, представляющих различные культуры [3], [5]. Этап начального накопления знаний по межкультурной коммуникации в основном опирается на опыт зарубежных исследователей. Основополагающей стала работа американских лингвистов Э. Холла и Г. Трейгера «Культура и коммуникация. Модель анализа». В данном научном труде под межкультурной коммуникацией понимается идеальная цель, к которой может стремиться человек в своём желании как можно лучше и эффективнее адаптироваться к окружающему миру. В результате многочисленных исследований были определены наиболее характерные черты межкультурной коммуникации: принадлежность отправителя и получателя сообщения к разным культурам, осознание участниками коммуникации культурных отличий друг друга и др. [9]. Целым рядом западных учёных был описан собственный опыт преподавания межкультурной коммуникации и предложены модели организации межкультурного обучения [6], [7], [8] и др.

Знакомство с названными работами показывает, что исследования по межкультурной коммуникации заняли прочное место в языкознании, получив статус самостоятельного лингвистического направления. Тем не менее, остаётся много вопросов, которые в названном аспекте ещё не исследовались. Если общие вопросы межкультурной коммуникации в определённой мере изучены, то отдельные уровни и системы в указанном аспекте ещё не подвергались рассмотрению. В то же время именно отдельные языковые единицы репрезентируют особенности культуры, так как они в своём значении аккумулируют знание и опыт народа. Особенно интересна в этом аспекте фразеологическая система языка, которая в области межкультурной коммуникации исследована далеко не исчерпывающе. Среди множества фразеологических единиц (ФЕ), которые заслуживают внимания лингвистов, особое место занимает группа ФЕ, не имеющих соответствий в системе слов. С одной стороны, указанные фразеологические обороты могут быть соотнесены с лексическими единицами (ЛЕ), так как в языковой картине мира, подобно словам, занимают определённые места и это могут быть культурные лакуны. С другой стороны, они отличаются от слов уже тем, что несут в себе специфические черты фразем – многие из названных черт могут быть обусловлены именно культурными факторами. Всё это свидетельствует о том, что исследование фразем, не имеющих соответствий в системе слов, в лингвокультурном аспекте может дать новые результаты.

Цель статьи – исследовать ФЕ, не имеющие соответствий в системе слов, в аспекте межкультурной коммуникации.

В связи с поставленной целью необходимо решить следующие задачи:

1. Выяснить, какие особенности языковой личности отражаются в семантике фразеологических оборотов исследуемой группы, и как в ней выражается менталитет народа.

2. Определить, чем обусловлена национально-культурная специфика анализируемой группы ФЕ.

Прежде чем перейти к решению поставленных задач рассмотрим основные понятия, связанные с проблемой межкультурной коммуникации.

Попав в чужую культуру, необходимо не только поступать в соответствии с нормами, обычаями и традициями данной культуры, но также иметь представление о национальном характере, который в каждом этническом образе занимает важное место.

В процессе исследования возникает вопрос: в чём заключается проявление национального характера и что можно считать источником, дающим настоящие сведения о национальном характере? Особенности личности отражаются в её языке и в употреблении фразеологических оборотов в частности. Фразеологические единицы, отражая в своей семантике длительный процесс развития культуры народа, фиксируют и передают от поколения к поколению культурные концепты, стереотипы, символы, эталоны, мифологемы и т. п. В. Н. Телия пишет, что фразеологический состав языка – это «зеркало, в котором лингвокультурная общность идентифицирует своё национальное самосознание» [4, с. 249]. Присоединяясь к указанной точке зрения, В. А. Маслова обращает внимание на тот факт, что фразеологические единицы всегда обращены на субъекта, то есть «они возникают не столько для того, чтобы описывать мир, сколько для того, чтобы его интерпретировать, оценивать и выражать к нему субъективное отношение» [3, с. 82].

Рассмотрим, в чём состоит связь фразеологических единиц с менталитетом народа.

Измеряемой формой проявления национального характера служат этнические стереотипы, которые выполняют важную функцию, определяя поведение человека в различных ситуациях. Этнические стереотипы являются обобщённым представлением о типичных чертах, характеризующих какой-либо народ. Например, наше представление о китайской культуре, которая отличается множеством тонкостей и излишеств в соблюдении обычаев и традиций, отражается в фраземе *китайские церемонии* (излишние условности в отношениях между людьми). Следует заметить, что в русском языке данный оборот часто употребляется как ироничный. Причина заключается в столкновении двух культур, совершенно отличающихся друг от друга. Мы видим в китайской культуре много необычного и странного, что и вызывает у нас смех или иронию.

Обратимся к анализу проявления других культурных факторов в значении оборотов исследуемой группы.

Следует обратить внимание на тот факт, что в семантике фразем рассматриваемой группы отражено больше недостатков, чем достоинств. В наш взгляд, причина заключается в том, что отрицательные качества привлекают больше внимания, тогда как положительные считаются нормой и не вызывают особого интереса у человека. Вероятно, поэтому выделяется столь большое количество ФЕ с отрицательной оценкой. Возьмём для примера группу фразем «Человек по его восприятию окружающими», которая делится на две подгруппы: положительное восприятие окружающими (36 ФЕ) и отрицательное восприятие окружающими (74 ФЕ). То, что ФЕ с отрицательной оценкой гораздо превышают количество оборотов с положительной оценкой не представляется странным, поскольку наличие у человека большого количества недостатков соответственно вызывает реакцию у окружающих, которая фиксируется в языке.

На протяжении своей жизни люди входят в состав тех или иных социокультурных групп. Каждая такая группа обладает своей микрокультурой (субкультурой), которая основывается на религиозной, географической, расовой, возрастной, языковой, семейной, а также половой принадлежности её членов. В зависимости от такого рода

принадлежности каждая субкультура придерживается определённой модели поведения. В связи с указанной особенностью стереотип поведения является одним из наиболее важных среди стереотипов.

Межкультурная коммуникация предполагает не только анализ факторов, формирующих семантику фразеологических единиц, исследование особенностей языковой картины мира, но и анализ особенностей функционирования фразем, а точнее, ограничение на их употребление, обусловленное культурными факторами.

Обратим внимание на тот факт, что даже полная осведомлённость о нравах и обычаях одной культуры не даёт представителю другой культуры полной информации о языковой картине мира первой. Для этого необходимо быть носителем данного языка. Рассмотрим для примера ФЕ *глухая тетеря* и *слепая курица*. Данные обороты в словаре имеют значения «человек, который плохо слышит», «близорукий, плохо видящий человек», которые не несут никакой информации о том, что приведённые фраземы имеют какие-либо ограничения в употреблении. Подобную информацию обуславливают лексические единицы *тетеря* и *курица*, которые в русском языке имеют ярко выраженную негативную окраску. Обратим внимание на то, что маркером культурной коннотации ФЕ *глухая тетеря* и *слепая курица* становится помета «неодобр.», которая служит своеобразным сигналом для носителя другой культуры о том, что данные фраземы не следует употреблять по отношению к пожилым людям.

Таким образом, факторы, обуславливающие семантику и ограничивающие употребление фразем, могут взаимодействовать друг с другом, предоставляя культурную информацию о нормах употребления того или иного оборота.

Национально-культурная специфика ФЕ обусловлена не только стереотипностью, но и символичностью их образного основания. Символ в культуре – «универсальная категория, с помощью которой люди могут выразить и передать все свои внутренние состояния» [1, с. 110]. Они представляют собой условные знаки, обозначающие какие-то предметы, явления или процессы. Главной их особенностью является «способность «замещать» реальные предметы или явления и выражать заключённую в них информацию» [1, с. 111]. Любая культура создаёт свою собственную систему символов и придаёт каждому символу соответствующие значения. Особый интерес представляет символика цветообозначений, а как её частное проявление – употребление цветообозначений в составе ФЕ.

Рассмотрим указанный вопрос на примере фразеологизмов, не имеющих соответствий в системе слов. В русском языке голубой и розовый цвет являются символами нежности, романтики, мечтаний. Данная символика повлияла на возникновение таких ФЕ, как *розовые мечты*, *в розовых красках*, *голубые мечты*. Красный цвет символизирует огонь, сильный жар, то есть то, что может сильно обжечь (*красное слово*). Метафорическое значение белого и чёрного цветов во многих языках совпадает. В русском языке чёрный цвет, как правило, является символом воплощения зла, тёмных сил, смерти, горя, траура, а белый – символом добра, любви, чистоты. Это подтверждается наличием среди оборотов исследуемой группы таких ФЕ, как *чёрный день*, *чёрный ворон*, *чёрная магия*, *чёрная зависть*, *чёрный список*, а также *белая магия*, *белая зависть* и др.

Следует обратить внимание и на числовую символику, которая в каждой культуре имеет свои функции. В качестве примера символического противопоставления можно привести фраземы русского языка, где символом измерения является число «семь», и английского, с символической составляющей *nine* («девять»): (*быть*) *на седьмом небе* – (*to be*) *on cloud nine* (букв. быть на девятом облаке). В русском языке число «семь» выделяется также в составе таких ФЕ, не имеющих соответствий в системе слов, как *семи пядей во лбу*, *семь пятниц на неделе*, *седьмая вода на киселе*, *книга за семью печатями*, а число «девять» в английском языке в составе ФЕ исследуемой группы *a nine day's wonder* (букв. чудо девяти дней) – «что-либо, воспринимаемое как весьма привлекательное в определённый период времени, но впоследствии очень быстро забытое». Роль числа «девять» в английской фразеологии объяснима значением этого понятия в древнегерманской культуре. Цифра «девять» играет большую роль в германской мифологии, в правовой системе, неделя насчитывала девять дней, расстояние в девять шагов использовалось как мера длины [2, с. 46-47]. Заметим, что в японских идиомах в аналогичной функции выступает число «восемь».

Обратим внимание, что кроме символов-колоративов и числовой символики, в русской идеографии выделяются ФЕ с зоосимволами: *глуп, как баран* (баран – символ глупости), *Лиса Патрикеевна* (лиса – символ хитрости, изворотливости), *змея подколотная* (змея – символ коварства), *здоров, как бык* (бык – символ здоровья), *медвежья услуга* (медведь – символ неуклюжести, неловкости) и др.; символами-субстантивами: *кровь с молоком*, *кровный враг*, *кровная обида* (кровь – символ здоровья, родства), *подводные камни* (камень – символ затруднений, препятствий) и др.; символами-восприятием: *не жизнь, а малина* (малина – символ хорошей жизни), *медовый месяц* (с мёдом всегда связано что-либо сладкое, приятное, например, наиболее счастливая пора супружеской жизни).

Как видим, в составе фразем исследуемой группы ключевую роль в значении и при реализации периферийной части значения играют зоосимволы, символы-колоративы, символы-субстантивы, символы-восприятия, а также числовая символика.

Благодаря наличию компонентов с символическим значением семантика анализируемых фразеологических единиц становится гораздо доступнее и понятнее носителю языка, но часто создаёт трудности в межкультурной коммуникации, поскольку в культуре другого народа многие символы имеют другие ассоциативные связи. Рассмотрим на примере фразем исследуемой группы, какие ассоциативные связи несут зоосимволы в различных языках. Так, в английской идиоматике символом неуклюжести является *слон* (*слон в посудной лавке*), а в русском – *медведь* (*медвежья объятия*); символ здоровья в английском языке коннотирует слово *лошадь* (*as strong as a horse* – «здоров, как лошадь»), в русском – *бык* (*здоров, как бык*). В русской ментальности ЛЕ *собака*, кроме отрицательных признаков (*собачья жизнь*, *собачьи условия*), может ассоциировать положительные (*собачья верность*, *собачья преданность*). В белорусском языке указанное слово в большинстве случаев несёт негативные коннотации (*сабакам падыты* – «плохой человек»). Во вьетнамской картине мира символом глупости является *свинья*, а в русской – *баран* (*глуп, как баран*, *баранья голова*).

Как видим, фраземы, не имеющие соответствий в системе слов, действительно занимают значительное в культурном представлении русского человека, так как они не только характеризуют человека, его деятельность, умственные способности, духовные качества и т. д., но и имеют специфические черты, в которых отражается символика народа.

Представленные наблюдения позволяют сделать следующие выводы:

1. Фразеологические единицы, не имеющие соответствий в системе слов, играют особую роль в отражении

национального стереотипа, мировосприятия и менталитета, что необходимо учитывать в процессе межкультурной коммуникации.

2. В ФЕ, не имеющих соответствий в системе слов, культурная информация реализуется при помощи взаимодействия факторов, обуславливающих семантику и ограничивающих употребление фразем анализируемой группы.

3. Национально-культурная специфика ФЕ исследуемой группы обусловлена символичностью их образного основания. В составе фразем, не имеющих соответствий в системе слов, основную роль в формировании значения играют зоосимволы, символы-кolorативы, символы-субстантивы, символы-восприятия и числовая символика. Благодаря наличию компонентов с символьным значением семантика анализируемых фразеологических единиц становится гораздо доступнее и понятнее носителю языка и создаёт трудности в межкультурной коммуникации.

Дальнейшие исследования фразем, не имеющих соответствий в системе слов, будут посвящены рассмотрению вопроса о том, как отражаются их коммуникативные особенности в словарях.

Источники и литература

1. Грушевицкая Т. Г. Основы межкультурной коммуникации / Т. Г. Грушевицкая, В. Д. Попков, А. П. Садохин. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2003. – 352 с.
2. Добровольский Д. О. Национально-культурная специфика во фразеологии / Д. О. Добровольский // Вопросы языкознания. – № 6, 1997. – С. 37-48.
3. Маслова В. А. Лингвокультурология / В. А. Маслова. – М.: Издательский центр «Академия», 2001. – 208 с.
4. Телия В. Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты / В. Н. Телия. – М., 1996. – 275 с.
5. Тер-Минасова С. Г. Язык и международная коммуникация. / С. Г. Тер-Минасова. – М.: Слово, 2000. – 261 с.
6. Bennet M. Basic Concepts of Intercultural Communication. Selected Readings / M. Bennet. – Yarmouth, 1998. – 308 p.
7. Martin J. Intercultural Communication in Contexts / J. Martin, Th. Nakayama. – London. Toronto. 2000. – 215 p.
8. Paige M. Education for the Intercultural Experience / M. Paige. – Yarmouth, 1993. – 300 p.
9. Trager G. Culture and Communication: A Model and an Analysis / G. Trager, E.Hall // Explorations and Communication 3, 1954. – 226 p.

УДК 81'23+811.111'24

Митяева Н. В.

ФУНКЦИОНАЛЬНО-СИСТЕМНЫЙ ПОДХОД К ИССЛЕДОВАНИЮ РЕЧЕВЫХ АКТОВ

В настоящей статье рассматривается проблема функционально-системного подхода к исследованию речевых актов. В центре внимания находятся вопросы, связанные с возможностью применения полевого подхода к речевым единицам, принципами организации функционально-прагматического поля и его спецификой. Анализ проводится на примере функционально-прагматического поля квестива в современном английском языке.

Ключевые слова: речевой акт, функционально-системный подход, функционально-семантическое поле, функционально-прагматическое поле.

У цій статті розглядається проблема функціонально-системного підходу до дослідження мовленнєвих актів. У центрі уваги знаходяться питання, пов'язані з можливістю застосування польового підходу до мовленнєвих одиниць, принципами організації функціонально-прагматичного поля і його специфіки. Аналіз проводиться на прикладі функціонально-прагматичного поля квестива в сучасній англійській мові.

Ключові слова: мовленнєвий акт, функціонально-системний підхід, функціонально-семантичне поле, функціонально-прагматичне поле.

The article deals with functional-systemic approach to the study of speech acts. The focus is on issues related to the possibility of using the field approach to speech units, the principles of the functional-pragmatic field and its specific features. The analysis is performed on the example of functional pragmatic field of Question in modern English.

Key words: speech act, functional-systemic approach, functional semantic field, functional pragmatic field.

Популярная в XX веке теория речевых актов и на сегодняшний день не утратила своей актуальности, расширяя границы предмета исследования и затрагивая ранее обозначенные, но не решённые проблемы. Практически все учёные, занимавшиеся теорией речевых актов, пытались построить классификацию типов речевых актов по их иллокутивной направленности, коммуникативному намерению и другим признакам [3], [5], [14], [17], [18] и др. Однако некоторые лингвисты отмечают, что для функционального анализа языка не так актуальна таксономия речевых актов, сколько возможность и необходимость рассмотрения представленных типов как единой системы, и не в нулевом контексте, а с выходом непосредственно в сферу речевого взаимодействия [16], [15]. В этой связи перспективным является полевой подход к исследованию речевых актов.

В языкознании понятие поля получило широкое распространение, и трактуется как «совокупность языковых единиц, объединённых общностью содержания и отражающих понятийное, предметное и функциональное сходство обозначаемых явлений» [12, с. 380]. В зависимости от характерных особенностей языковых элементов, образующих то или иное поле, а также в зависимости от критериев, служащих основой такого объединения, отечественными и зарубежными лингвистами выделяются различные виды полей. Наибольшее распространение получили лингвистические исследования, связанные с изучением функционально-семантического поля (ФСП), как системы равноуровневых средств языка, взаимодействующих на основе общности их функций, базирующихся на определённой семантической категории [8, с. 567]. Однако в последнее время в лингвистике встречается термин «функционально-прагматическое поле». Мы находим его в работах таких учёных, как А.Г. Баранов [4], Е.А. Яковлева [20], А. Г. Поспелова [15], С.Г. Агапова [1].

Функционально-прагматические поля рассматриваются в рамках лингвистической прагматики, которая занимается исследованием механизмов функционирования языка в речи и основывается на представлении о языке как деятельности, как разновидности целенаправленного межличностного поведения, протекающего в вербальной форме, направленного на удовлетворение социальных потребностей индивида. Единицей коммуникативной

деятельности выступает речевой акт (РА) – целенаправленное речевое действие, реализующее коммуникативное намерение говорящего.

Определение намеренности (интенциональности) как неотъемлемого и обязательного признака любого РА позволяет представить все их классы и подклассы в виде функционально-прагматического поля (ФПП) интенциональности. Так, А. Г. Поспелова применяет полевой подход к выделенным Дж. Сёрлем классам и подклассам речевых актов и представляет его в виде двух пересекающихся полей: поля констатации и поля директивности. Автор также отмечает, что каждый класс РА можно рассмотреть в виде отдельного функционально-прагматического поля [15, с. 4].

В лингвистике уже существуют полевые исследования языковых единиц, участвующих в том или ином типе РА, то есть способных реализовать тот или иной тип коммуникативного намерения говорящего. Однако эти исследования посвящены либо функционально-семантической систематизации речевых единиц [19], либо систематизации в рамках функционально-прагматического поля, но с принципами построения поля, свойственными ФСП [13].

Отличие исследований различных способов реализации коммуникативной интенции в составе ФСП от исследований их в составе ФПП заключается, во-первых, в том, что в основе ФСП лежит семантическая категория (или понятийная категория), основу же ФПП составляет прагматическая категория интенциональности. Коммуникативное намерение (интенциональность), как отмечает А.Г. Поспелова, категория прагматическая. Интенция непосредственно связана с субъектом общения, он наделяет ею своё высказывание. Она, другими словами, служит звеном, которое связывает человека и язык. Такая зависимость содержания термина «интенция» от практической деятельности человека и отражает его прагматическую природу.

Во-вторых, ФСП организует функционирование языковых единиц, обусловленное системой языка, то есть с точки зрения их потенциальной возможности реализовать ту или иную коммуникативную интенцию, результат – таксономия равноуровневых средств языка с учётом их способности выполнять ту или иную функцию. В рамках ФПП языковые единицы изучаются с позиции их реального функционирования в речи, что даёт возможность проследить то, как осуществляется говорящим выбор тех или иных средств языка для реализации коммуникативного намерения и объяснить причины/мотивы этого выбора. Результат – система речевых единиц – то есть совокупность выявленных закономерностей выбора говорящим языковых единиц для удовлетворения своих коммуникативных потребностей (в системе координат «здесь и сейчас»).

Отправной точкой при анализе конститuentов ФПП является не семантическое содержание, а их интенциональная структура. При выявлении особенностей интенциональной структуры высказывания учитываются такие прагматические факторы, как говорящий, слушающий, пресуппозиция, коммуникативный контекст и речевая ситуация.

Исходя из широкого понимания поля как совокупности элементов, объединённых общностью какого-либо признака (признаков), мы предлагаем рассматривать интенцию (коммуникативное намерение) как особый признак, объединяющий различные речевые способы его реализации в рамках функционально-прагматического поля.

Таким образом, под функционально-прагматическим полем (ФПП) мы понимаем систему единиц языка, реализующих в речи определённое коммуникативное намерение говорящего.

Несмотря на существенные отличия между ФСП и ФПП некоторые положения ФСП могут быть вполне приемлемы для построения ФПП [15].

Основу ФПП, как и ФСП, составляет отношение центра и периферии. Данная оппозиция, являясь универсальным свойством языка, служит основополагающим принципом организации различных лингвистических объектов [9, с. 47]. Центр образуется оптимальной концентрацией всех совмещающихся в исследуемом языковом явлении признаков. Периферия же состоит из большего или меньшего числа образований разной ёмкости с некомплектным числом этих признаков [2, с. 51].

Применительно к ФСП Бондарко А. В. выделяет следующие принципы, по которым распределяются конститuentы по зонам центра и периферии: 1) максимальная концентрация базисных семантических признаков, определяющих качественную специфику данного ФСП; 2) степень специализированности языкового средства или их системы для реализации определённой семантической функции; 3) частотность функционирования данного языкового средства [7, с. 18].

Рассмотрим релевантность этих принципов для формирования исследуемого нами ФПП квеситива в современном английском языке – системы единиц языка, реализующих в речи квеситивное коммуникативное намерение (интенцию), связанное с желанием говорящего восполнить информационный пробел [11].

Что касается первого принципа, то в качестве базисных признаков, мы рассматриваем признаки, определяющие специфику квеситивной интенции, которая положена в основу данного ФПП. По нашему мнению в качестве таких признаков выступают пресуппозиционные факторы РА квеситива. При модификации этих признаков за счёт наложения пресуппозиционных факторов другого типа РА и несоблюдении некоторых из них высказывание не может являться центральным конститuentом.

Принцип специализированности языкового средства, выделяемый А. В. Бондарко для формирования ФСП, мы находим его нерелевантным для структурирования ФПП квеситива. Это связано с тем, что, как показал анализ нашего фактологического материала, около 97% конститuentов данного поля, которые равноправно формируют как зону центра, так и периферии, являются специализированными средствами, закреплёнными в системе языка, для выражения квеситивного намерения, а именно – представляют собой вопросительные предложения. Однако говорящий каждый раз выбирает не одну и ту же синтаксическую модель предложения, а ту, которая наилучшим образом выражает его коммуникативное намерение в данной речевой ситуации. Следовательно, целесообразно в рамках ФПП квеситива выявить эти синтаксические модели и определить частотность их использования в речи. Это объясняет приемлемость принципа частотности для формирования ФПП.

Итак, принцип максимальной концентрации пресуппозиционных факторов квеситива при формировании РА является доминирующим, а принцип частотности вспомогательным. В качестве дополнительных принципов для формирования зон центра и периферии, отражающих специфику ФПП квеситива, мы предлагаем учитывать

следующие: 1) степень интенциональной «чистоты» высказывания (моно- или полиинтенциональность высказывания); 2) приоритетность/второстепенность реализации квеситивного намерения для говорящего.

Е. В. Гулыга и Е. И. Шендельс на основе анализа грамматико-лексических полей немецкого языка пришли к выводу о том, что общее значение поля не едино, а распадается на несколько значений [10, с. 9], что создаёт необходимость выделения в составе ФСП определённого количества микрополей. По определению А. В. Бондарко, микрополя являются минимальными элементами макрополя, самостоятельными как в плане содержания, так и в плане выражения [6, с. 68]. Данная особенность полевого структурирования может быть вполне применима и к любому ФПП, а также к ФПП квеситива.

Рассматривая данный принцип на примере ФПП квеситива, мы считаем, что поиск информации как особый тип коммуникативной интенции выступает как инвариантное прагматическое значение, объединяющее все микрополя ФПП квеситива. Однако инвариантность всегда подразумевает вариативность. В качестве критерия выделения вариантов квеситивной интенции мы принимаем тип отношения говорящего к пропозиции, отражённой в высказывании: предположение/сомнение говорящего о соответствии сообщаемой пропозиции действительности и незнание говорящим семантического содержания одного из элементов сообщаемой пропозиции. В соответствии с этим, мы выделяем в составе ФПП квеситива два микрополя: верификативно квеситива (прототипом микрополя является общий вопрос) и *х(икс)*- квеситива (прототипом микрополя является местоименный вопрос).

Каждое микрополе ФПП квеситива обладает своей спецификой, заключённой в типе выражаемой конституентами квеситивной интенции, и представляет собой сложную структуру, в которой можно выделить ядро, околождерную зону, зоны ближней и дальней периферии.

В заключении следует отметить, что полевые исследования речевых актов являются одним из перспективных направлений в современной лингвистической науке. Такой подход направлен на систематизацию всего многообразия форм речевых действий индивида – проблема, которая на сегодняшний день является дискуссионной, так как речь сугубо индивидуальна и относится к говорящему в условиях конкретного ситуационного речевого акта с его конкретными компонентами. Безусловный интерес для филолога может представлять изучение этнокультурной специфики функционально-прагматических полей и особенностей их взаимодействия. Исследования широкого круга вопросов, связанных с полевой систематизацией языковых единиц, реализующихся в речевом акте, будут способствовать дальнейшему углублению нашего представления о проблемах речевой коммуникации.

Источники и литература

1. Агапова С. Г. Прагматические особенности английской диалогической речи: Монография / С. Г. Агапова. – Ростов н/Д: АПСН, 2002. – 304 с.
2. Адмони В. Г. Основы теории грамматики / В. Г. Адмони. – М. – Л.: Наука, 1964. – 241 с.
3. Апресян Ю. Д. Перформативы в грамматике и словаре // Известия АН СССР. – М., 1986. – Т. 45. – № 3. – С. 208-223.
4. Баранов А. Г. Функционально-прагматическая концепция текста: Автореф. дисс. ... докт. филол. наук / А. Г. Баранов. – Краснодар, 1993. – 89 с.
5. Богданов В. В. Классификация речевых актов / В. В. Богданов // Личностные аспекты языкового общения. – Калинин: КГУ, 1989. – С. 25-37.
6. Бондарко А. В. Грамматическая категория и контекст. – Л.: Наука, 1971.
7. Бондарко А. В. Полевые структуры в системе функциональной грамматики. Введение / А. В. Бондаренко // Проблемы функциональной грамматики: Полевые структуры. – СПб.: Наука, 2005. – С. 12-30.
8. Бондарко А. В. Функционально-семантическое поле / А. В. Бондаренко // Языкознание. Большой энциклопедический словарь. / Гл. ред. В. Н. Ярцева. – М.: Большая Российская энциклопедия, 1998. С. 566-567.
9. Гак В. Г. Прагматика, узус и грамматика речи / В. Г. Гак // Иностранные языки в школе. – 1982. – № 5. – С. 11-17.
10. Гулыга Е. В. Грамматико-лексические поля в современном немецком языке / Е. В. Гулыга, Е. И. Шендельс. – М.: Просвещение, 1969.
11. Коротченко Н. В. Функционально-прагматическое поле квеситива (на материале современного английского языка): Дисс. ... канд. филол. наук / Н. В. Коротченко. – Ростов н/Д, 2007. – 19 с.
12. Кузнецов А. М. Поле / А. М. Кузнецов // Языкознание. Большой энциклопедический словарь / Гл. ред. В. Н. Ярцева. – М.: Большая Российская энциклопедия, 1998. – С. 380-381.
13. Мартынова И. А. Функционально-прагматическое поле меназивных речевых актов (на материале англоязычной художественной литературы): Автореф. дисс. ... канд. филол. наук / И. А. Мартынова. – Самара, 2006. – 17 с.
14. Остин Дж. Слово как действие / Дж. Остин // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. 17. – М.: Прогресс, 1986. – С. 22-131.
15. Поспелова А. Г. Манифестация и механизмы речевых приоритетов английской диалогической речи / А. Г. Поспелова. – СПб.: СПбГУ, 2000. – 198 с.
16. Почепцов Г. Г. Прагматический аспект изучения предложения / Г. Г. Почепцов // Иностранные языки в школе. – 1975. – № 6. – С. 15-25.
17. Сёрль Дж.Р. Классификация иллокутивных актов / Дж. Р. Сёрль // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. 17. – М.: Прогресс, 1986. – С. 170-195.
18. Сусов И. П. Семантика и прагматика предложения / И. П. Сусов. – Калинин: КГУ, 1980. – 256 с.
19. Шелингер Т.Н. Нетрадиционно выделяемые коммуникативные единицы современного английского языка: Автореф. дисс. ... канд. филол. наук / Т. Н. Шелингер. – Л., 1986 – 18 с.
20. Яковлева Е.А. Прагматическое поле как словесно-речевое функциональное объединение / Е. А. Яковлева // Вестник Башкирского государственного университета. – Уфа, 1998. – № 1 (II). – С. 10-15.

ІНТЕРАКТИВНИЙ ПІДХІД У ПРОФЕСІЙНО-ОРІЄНТОВАНОМУ ВИВЧЕННІ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ

Проблемы интерактивного подхода в обучении иностранному языку рассматриваются в аспекте формирования социально-профессиональной мобильности будущих специалистов.

Определяются основные пути его использования в профессионально-ориентированном изучении иностранного языка.

Автор определяет составные интерактивной деятельности и основные принципы методики сотрудничества.

Ключевые слова: интерактивный, тренинг, концептуально-тематическое направление, принцип осознания, речевой барьер, социальное общение.

Проблеми інтерактивного підходу в вивченні іноземної мови розглядаються в аспекті формування соціально-професійної мобільності майбутніх фахівців.

Вивчаються основні шляхи його втілення в професійно-орієнтованому вивченні іноземної мови.

Автор розглядає ключові частини інтерактивної діяльності та основні принципи методики співробітництва.

Ключові слова: інтерактивний, тренінг, концептуально-тематичне спрямування, принцип свідомості, мовний бар'єр, соціальне спілкування.

The author states the problems of interactive approach as the part of foundation of socio- professional mobility of future specialists.

The main ways of its using in professional studying of foreign language are studied.

Key words: interactive, training ,concept-thematic trend, the speech barrier, social contact.

Постановка проблеми. Соціально-економічні зміни в Україні, процеси глобалізації, інтеграції суспільства, наміри нашої держави щодо входження до єдиного європейського та світового простору, нові політичні та культурні реалії потребують певних трансформацій у сфері освіти. Особлива увага приділяється вищій освіті, університетам, їх інтелектуальному потенціалу, який постійно змінюється і використовується в загальноєвропейському інтеграційному процесі, для поширення необхідних знань з метою усвідомлення спільних цінностей.

Сучасний етап розвитку освіти в Україні характеризується відходом від тоталітарної уніфікації і стандартизації педагогічного процесу, інтенсивним переосмисленням цінностей пошуками нового в теорії та практиці навчання і виховання.

Для вищих навчальних закладів такий підхід до організації навчально-виховної діяльності і визначає пріоритети наукових пошуків та апробації технологій, які б забезпечили майбутньому молодому спеціалісту конструктивне співвідношення особистісних та соціальних напрямків розвитку.

Держава потребує висококваліфікованих фахівців зі знанням іноземної мови, професіоналів, здатних абсорбувати все нове і прогресивне, готових до генерації і участі у міжнародному співробітництві і формуванні нового ставлення до України в Європі і світі. Сьогодні статус іноземної мови має тенденцію до постійного зростання, оскільки вона все ширше набуває ролі засобу міжкультурного спілкування.

Актуальність пошуку інноваційних педагогічних технологій, визначення основних напрямків удосконалення цілей, змісту, методів, прийомів, засобів навчання іноземної мови зумовлюється потребою розвитку психолого-педагогічних моделей підготовки конкурентоспроможних спеціалістів вищих навчальних закладів. Провідна ідея полягає у посиленні комунікативної спрямованості навчального процесу спілкування.

Актуальність такого пошуку зумовлюється, також, політикою Міністерства освіти і науки України в області розроблення і реалізації освітніх інновацій, що відноситься до створення нової моделі навчання конкурентоспроможної (особистості).

Аналіз останніх досліджень. Питання запровадження новітніх технологій до навчального процесу ВНЗ порушувалося у різних дослідженнях з педагогіки та методики викладання різних дисциплін. Аналіз зародження й розвитку освітніх технологій викладений у працях вітчизняних і зарубіжних дослідників (С. І. Архангельский, Ю. К. Бабанський, В. В. Беспалько, М. В. Кларін, Б. Блум, Н.Ф. Галізін, М. М. Левина, Г. Гейс, В.В. Черниш та ін.). Аналізу проблеми спілкування присвячені роботи О. Бодальова, Г.Бороздіної, М. Вороніної, О. Леонтьєва, та ін. Етапи формування конкурентоспроможної особистості описують В. І. Андреев, В. А. Горский, Н.В. Кузьмін, І. Н. Зімня, В.Ш. Масленнікова, Т.В. Машарова, Л. В. Овсієнко, А.Н. Кірсанов, П.Ф. Анісмов. Протягом останніх років предметом наукових досліджень став інтерактивний підхід (О. Пометун, Л. Пироженко, П. Фролов, С. Гончаров, Р. Оришин, С. Хутинаєва, Л. В. Шуришина та ін.). Система інтерактивного навчання та навчальна стратегія цієї технології (як методика) активно обговорюється не тільки в наукових працях Гончарова С. М., Пироженко А. В., Щоголева Л.О. та ін., а й на сторінках друкованих видань (Боголюбов В.І. «Технологизация образования: теория и опыт», Фролов Л.Д. «Інформаційність громадської думки»), на інтерактивних сервісах інтернету (форумах, інтернет-конференціях). Як переконує аналітичний огляд педагогічних та методичних праць, на сьогоднішній день використання інтерактивного підходу має позитивну характеристику, оскільки завдяки використанню даного підходу у професійно-орієнтованому вивченні мови досягається вирішення цілого комплексу цілей у навчальному процесі: поглиблення знань зі спеціальності; засвоєння специфіки кожного виду мовленнєвої діяльності та ін.

Метою нашого дослідження є розкриття основних аспектів використання інтерактивного підходу у навчальному процесі та шляхів його впровадження у професійно-орієнтованому вивченні мови, визначення основних принципів методики співробітництва.

Організація професійно-орієнтованого вивчення іноземної мови передбачає вдосконалення професійної майстерності майбутніх спеціалістів, актуалізацію знань у професійному спілкуванні та формування особистості студента технічного ВНЗ як конкурентоспроможного фахівця.

Виклад основного матеріалу. Проблема вдосконалення висококваліфікованих спеціалістів та формування особистості студента як конкурентоспроможного фахівця виникла внаслідок традиційної орієнтації на перевагу професійної підготовки, оскільки гарантована якість навчання підвищує конкурентоспроможність молодих спеціалістів дає їм можливість працювати по спеціальності в Європі. Необхідність нової методичної бази навчання в даному контексті стає очевидно, тому проведення у навчальний процес ВНЗ інтерактивних методів

навчання найкращим чином сприяють реалізації завдання вищої школи – розвиток і самовдосконалення особистості, розкриття її резервних можливостей і творчого потенціалу, підготовка висококваліфікованих фахівців. Інтерактивний (від англ. *inter* – взаємний, *act* – діяти) метод надає можливість вирішити комунікативно – пізнавальні задачі засобами іншомовного спілкування (діалогу). Отже інтерактивне навчання передбачає обмін інформацією під час спілкування, в ході якого відбувається різнопланова взаємодія суб'єктів та об'єктів процесу навчання

Категорію «інтерактивне навчання» можна визначити як:

а) взаємодія учасників інтерактивного спілкування, взаємодія студентів з предметом діяльності та взаємодія вчителя і студента в процесі спілкування.

б) навчання з метою вирішення лінгвістичних і комунікативних засобів.

Інтерактивна діяльність включає організацію і розвиток діалогічного мовлення, спрямованих на взаєморозуміння, взаємодію, вирішення проблем, важливих для кожного із учасників навчального процесу. Завдяки інтерактивному підходу в навчальному процесі реалізується здатність студента представляти індивідуальні риси в процесі соціального спілкування, активно діяти й виконувати поставлені завдання: уміння та навички, які студент в майбутньому може використовувати в різних ситуаціях і контекстах.

Отже, завдяки інтерактивному підходу у вивченні професійно – орієнтованої мови студент може:

- навчитися самостійно оновлювати знання;
- оволодіти умінням сприймати й оцінювати інформацію, проводити діагностику та аналіз з проблеми;
- навчитися формулювати й логічно будувати висловлювання із дотриманням норм мови;
- навчитися брати участь у дискусії цілісну систему, проводячи паралелі й виявляючи протиріччя.

Крім того, студенти мають можливість бути більш незалежними і впевненими в собі та можуть подолати страх перед мовним бар'єром. Застосування даного підходу також дозволяє вирішувати проблемні завдання навчальних зразків професійної діяльності, створюючи умови для підтримання інтересу до предмету та сприяючи рефлексорному освоєнню навчального матеріалу.

Для ефективного застосування інтерактивного підходу необхідно, щоб у занятті брали участь усі суб'єкти спілкування, послідовно дотримувати раніш визначених етапів для досягнення результатів.

Найбільш продуктивними методами, на наш погляд, є творчі завдання, соціальні проекти, тренінги. Підбір інтерактивних методів повинен базуватися на різноплановості критеріїв – психологічні особливості суб'єктів навчання (гендер, рівень мовної та мовленнєвої підготовки):

- соціокультурний критерій, що забезпечує комунікативну соціалізацію суб'єктів навчання.

В системі інтерактивного навчання виділяють такі основні принципи методики співробітництва:

- принцип функціонального підходу у процесі вивчення іноземних мов, (комунікативність, як основна функція мови, більш повно виконується як в лінгвістичному, так і в концептуально – тематичному спрямуванні).
- принцип ситуативності (формування ситуативно-обумовлених мовних дій комунікативного характеру);
- принцип свідомості у процесі оволодіння навичками й уміннями в різних видах мовленнєвої діяльності;
- принцип мотиваційної готовності до засвоєння знань (провідними мотивами є мотиви професійного досягнення).

Викладач як один із суб'єктів інтерактивного спілкування формує базу проведення заняття. Він виділяє області вивчення, уточнює технологію засвоєння проблемно-орієнтованих знань та вмінь, надає комунікативного характеру всьому курсу викладання іноземної мови у вищому технічному закладі.

Новаторський статус викладача в системі нормативно-розвиваючого навчання надає йому свободу дії в методико-дидактичній діяльності та у всіх його ініціативах. Демократизація двобічних відносин «студент-викладач» має на меті не тільки свободу рішень з боку студентів, а й відповідальність з боку викладача в процесі перевірки набутих знань. Викладач повинен створити студентам мотиваційне середовище, адекватне для вивчання іноземних мов.

В зв'язку з вище сказаним для досягнення поставлених цілей ми розробили методичні вказівки для інтерактивного спілкування студентів судомеханічних спеціальностей вищих закладів освіти. Методичні вказівки для розвитку інтерактивного спілкування «Naval topics» пропонують слідує діалоги:

1. Investigation of a disaster.
2. Disputing responsibility for damage.
3. Weather routing reduces casualty.
4. Examining the engineering knowledge.
5. Sharing experience in operation of a newly – built engine.
6. Movement of containers comes under electronic control.
7. Discussing innovation.
8. Mysterious end of the «Alfa».
9. Some hints for the master on ship's business.
10. A computer's aid to international search and rescue services.
11. What the master should be careful about while on time charter.

Пропонуємо приклад діалогу:

Dialogue

1. Containers declared total losses can be saved by new device

A: Severely dented containers are often scrapped because of high cost of labour that would be needed for manually hammering the container into shape, What has new technology developed for correcting this fault?

B: A new device has been developed which is called the container straightener.

A: What does the new device look like?

B: It's a portable press.

A: A hydraulically operated steel jig is clamped to the outside of the container and another is positioned on the inside. Then, the two units are squeezed together, reforming the container's side or end in the process. It pushes the whole framework back into alignment.

A: How long does it take to straighten the sides or ends of a container?

B: In general it depends on the damage, a 20-foot container can be repaired in half an hour to three hours, with 40-footers being repaired in no more than six hours. The container straightener, can do its job two to four times faster than manual hammer repairing,

A: What about containers with broken skins?

B: Containers with broken skins can be straightened after the tears in the skin have been welded.

A: I would like to see a container repaired with the device.

B: Here is one in front of you.

A: Oh, this device does a beautiful job. Guys with a hammer could not do that good of a job. It's hard to tell whether it has been repaired. It makes the container as good as new.

Ми вважаємо, що такі вправи сприятимуть точному розумінню мовлення ділового партнера, формують та розвивають у студента вміння професійної діяльності компетентного спеціаліста:

- сприйняття, розуміння інформації;
- співставлення змістового навантаження з набутих раніше знанням предметного спрямування;
- оцінювати повноту, новизну, можливості корисності інформації;
- оцінювати ймовірності використання набутих даних у подальшій професійній діяльності.

Таким чином можна зробити висновок, що інтерактивний метод у професійно-орієнтованому вивченні іноземної мови надає можливість вирішити комунікативно-пізнавальні задачі засобами іншомовного спілкування. Вивчення і застосування на практиці інноваційних методологічних підходів, в даному випадку інтерактивного, надають можливість викладачам впровадити та удосконалити нові методи роботи, підвищити ефективність навчального процесу і рівень знань учнів.

Завдяки використанню інтерактивного підходу досягається цілий комплекс цілей у навчальному процесі: поглиблення знань зі спеціальності; вибір комунікативних стратегій, адекватних ситуацій спілкування; набуття навичок роботи в групі, колективі; володіння фізичними соціальними ролями; формування професійно-інформаційної культури студента.

Перспективи подальших пошуків у напрямку дослідження полягають у вивченні та розробці продуктивних методів навчання (тренінгів) та у більш глибокому висвітленні окремих аспектів проблеми.

Джерела та література

1. Крючков Г. Болонський процес як гармонізація Європейської системи вищої освіти / Г. Крючков // Іноземної мови в навчальних закладах. – Педагогічна преса 2004 – С. 4.
2. Фурсевич З. А. Щодо проблеми формування конкурентоспроможності студентів вищих навчальних закладів / З. А. Фурсевич // Матеріали конференції «Актуальные проблемы современного образования в свете требований Болонского процесса – СевНТУ, 2009 – 148 с.
3. Шуршина Л. В. Інтерактивний підхід у професійно – орієнтованому вивченні мови / Л. В. Шуршина // Методичні проблеми навчання англійської мови як іноземної. – Полтава, 2010. – 538 с.
4. Михайлова А. Г. Методические указания по развитию разговорных навыков «Naval topics» / А. Г. Михайлова. – СевНТУ, 2004. – 72 с.

УДК 811.161.1'374.3

Михайлова И. Д.

ФУНКЦИИ НОВЫХ ДЕРИВАТОВ КАК ОТРАЖЕНИЕ АНСАМБЛЕВОГО ХАРАКТЕРА СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ГНЕЗД

В русском языке активно и непредсказуемо образуются новые дериваты-сложения, усечения, универбаты, аббревиатуры. Последних три группы выполняют компрессивную функцию, дериваты-сложения, напротив, – дешифрующую, утоняющую или характеризующую. Данные производные входят в состав словообразовательных гнезд ансамблевого типа, либо являясь вершинами субгнезд – центров словообразовательных ансамблей, либо обозначая существующие или развивающиеся ансамбли, что показал структурно-типологический анализ гнезд.

Ключевые слова: дериват, функция, словообразовательное гнездо, ансамбль.

В російській мові активно і непередбачено утворюються нові деривати-додавання, усікання, універбати, аббревіатури. Останніх три групи виконують компресивну функцію, деривати-додавання, напроти, – дешифруючу, утоняючу, або характеризуючу. Дані похідні входять у склад словотворчих гнізд ансамблевого типу, або являючись вершинами субгнізд – центрів словотворчих ансамблів, або позначаючи існуючі або що розвиваються ансамблі, що показав структурно-типологічний аналіз гнізд.

Ключові слова: дериват, функція, словотворче гніздо, ансамбль.

New derivatives such as derivatives-additions, -truncations, univerbats, abbreviations arise active and unpredictable ways in Russian language. The latter three groups perform the compressive feature, on the contrary, derivatives-additions perform decrypt, fining or characterizing features. These derivatives are included in the derivational nests of ensemble type either being subnests tops – derivational nests centers, or denoting existing or emerging ensembles that the structural and typological analysis of the nests showed.

Key words: derivative, feature (function), derivational nest, ensemble.

Каждое словообразовательное гнездо (СГ) как система однокоренных слов, представленных в виде взаимосвязанных и взаимообусловленных словообразовательных цепочек и парадигм, имеет свою вершину, характер и валентные возможности которой и определяют типологические характеристики гнезда. К 1985 г., к моменту выхода в свет «Словообразовательного словаря русского языка» А.Н. Тихонова [1], еще не получили признания теории связанного корня, двухвершинности, в связи с чем дериватолог вершину СГ называл исходным словом, тем самым ограничив представление о начальных элементах гнезда и определив разрыв, расщепление гнезд, которые на современном этапе развития языка еще могут считаться более крупными образованиями. Так были разведены по разным СГ глаголы *извергнуть*, *подвергнуть*, *обуть*, *разуть*; существительные *круг*, *округ*, *окружность*, *кружок*; явно сохранившие семантическую общность и родственность на современном этапе развития языка глагол *мереть* и существительное *смерть*. В настоящее время традиционным стал термин «вершина гнезда»:

он шире и ёмче. С диссертационного исследования А. В. Ивановой [2] наметился активный интерес к производным со связанными корнями. Работа Е. Б. Кузьминой [3] показала реальность существования двухвершинных гнезд. Появились СГ с вершиной-заимствованием, с вершиной-аббревиатурой иноязычного происхождения. Словообразовательный потенциал таких слов (например: *тиар*, *PR*) и место созданных аббревиатурами СГ [4] требует особого изучения. Связанность вершинных элементов, неединственность вершины некоторых современных СГ – характеристики, возникшие вследствие произошедших в гнезде исторических изменений (в «Толковом словообразовательном словаре русского языка» И. А. Ширшова [5] они уже признаны и учтены), аббревиатурный характер многих СГ с вершиной-заимствованием или СГ с выделившейся аббревиатурой-вершиной русского происхождения – отражение современных тенденций развития русского языка. С одной стороны, аббревиатура является одним из дериватов, обращенных к нескольким СГ, так как представляет собой усеченные основы подчинительного словосочетания, состоящего минимум из двух слов, тем самым обуславливая ансамблевый характер СГ-родителей. С другой стороны, экономия языковых средств демонстрируется активным функционированием аббревиатур как самодостаточных единиц, не нуждающихся в расшифровке и обладающих мощным словопорождающим потенциалом. Последнее наблюдение позволяет утверждать, что аббревиатуры русского происхождения начинают создавать некоторые *субгнезда* внутри других гнезд, то есть организуют систему внутри более крупной системы. Выделение в самостоятельные образования произошло с двухвершинным СГ *PR/тиар* и другими поливершинными СГ (например, СГ с вершиной *VIP/ВПП/вин/Бу-Ай-Пу*), что отчетливо показал «Словарь аббревиатур иноязычного происхождения» Л. А. Барановой [4, с. 103-106, 267-269, 33-34, 296-297]. Аббревиатуры иноязычного происхождения, зачастую имеющие международный статус, становятся вершинами самостоятельных гнезд, а созданные ими СГ центрами словообразовательных ансамблей.

Мы рассматриваем дериватологию как архитектуру языкознания, архитектуру языка. Все структуры, в которых обнаруживается какое-либо соотношение, могут быть подвергнуты «инспекции» архитектурных приемов, методов, соотношений, гармоний. Так, «золотое сечение» было выявлено и описано в структурах таких областей, как архитектура, математика, живопись, музыка, биология, история, психология [6]. Именно поэтому нам представляется закономерным выдвинуть гипотезу о возможности обнаружения «золотого сечения» в словообразовательных структурах разного уровня.

Само производное слово имеет бинарную структуру: производящую базу и формант. Следовательно, уже реально проверять соотношение $0.62 : 0.38$, которое является знаковым для «золотой пропорции». Это касается комплексных единиц словообразования от самой простейшей – словообразовательной пары до самой крупной – словообразовательного ансамбля. Последнюю мы предлагаем ввести в научный обиход. Под *словообразовательным ансамблем* мы понимаем объединение СГ, имеющих в своем составе общие сложные слова или аббревиатуры (ансамбль – «стройное объединение частей, образующих какое-л. целое»). Такие гнезда мы условно называем усложненными. Но, бесспорно, далеко не все словообразовательные ансамбли будут занимать центральное место в полевого пространства своего уровня. Для такого объединения необходим не один общий член, а как минимум пять и более. Ядром данных ансамблей являются те СГ, в которых перекрещиваются гнезда с вершинами, относящимися к разным частям речи. Так, например, СГ с вершиной *душа*, по данным Словаря А. Н. Тихонова, насчитывающее 132 производных, имеет 12 общих членов со СГ с вершиной *малый*, 10 общих членов со СГ *великий*, 8 – со СГ *кривой*, 6 – со СГ *добрый*, 5 – со СГ *простой*; 10 общих членов со СГ *зубить*, 10 – со СГ с вершиной-числительным *два*. Каждое из смежных гнезд вступает в отношения с другими группами СГ. Чтобы узнать, от какого гнезда вести отсчет, можно высчитать место золотого сечения в этих соотношениях. Периферийные зоны поля словообразовательных ансамблей занимают ансамбли гнезд одной частеречной принадлежности вершин. Например, СГ *нога* и СГ *крыло*. Крупные словообразовательные ансамбли образуют, например, СГ *варить*, СГ *вода*. Отаббревиатурные гнезда однозначно являются центрами словообразовательных ансамблей или зонами ансамблевых связей. СГ с вершиной-аббревиатурой иноязычного происхождения – центр ансамбля. СГ, включающие в свой состав субгнездо с вершиной-аббревиатурой русского происхождения, обозначают границы связочной зоны ансамбля. Такие гнезда являются развивающимися. Так как они в основном состоят из сложных дериватов (заметим, что сложные слова разных типов определяют ансамблевый характер СГ даже в большей степени, чем аббревиатуры), встает вопрос о функции этих производных слов и функции всего гнезда. Мы ее называем уточняющей (дешифрующей) или характеризующей, расширяя систему функций производных слов Е.А. Земской, которая выделила 5 основных: номинативную, компрессивную, конструктивную, эмоционально-оценочную, стилистическую [7].

В настоящее время наблюдается процесс непредсказуемого образования дериватов различными видами сложения, в том числе по модели «ложки-вилки», «топать-хлопать», зародышевую форму которой как словные удвоения синонимической группы описал в 60-е годы XX века Н. М. Шанский [8, с. 269]. Появилось много и имен существительных, и глаголов, созданных по принципу обозначения родового понятия (гиперонима) через название как одной лексической единицы серии видовых обозначений из синонимического или тематически близкого ряда конкретных реализаций предметов, явлений, действий, процессов. Такого рода дериваты мы находим и в повести М. Горького «Детство», и в изобилии в произведениях современных прозаиков. См., например, роман Т. Толстой «Кысь» (*попили-поели-поплясали* «отдохнули, провели досуговое время», *наеешься-напьешься* «насытишься, заполнишь желудок», *намоет-настирает* «выполнит домашнюю работу», *таскать-волочь*, *катались-валялись*, *побить-поколотить*, *нашьют-навертят*, *поют-заливаются* и подобные). Все задействованные в сложных дериватах корни будут характеризовать свои СГ как гнезда открытого типа ансамблевого характера. В произведениях В. Новикова, Д. Рубиной больше имен с предметным значением модели «ложки-вилки» (*голова-хребет-хвост*, *запонки-манжеты-трости*, *комнатка-антресоль-мансарда*), хотя также встречаются и глаголы (*варила-жарила*, *искать-спрашивать*, *жужжала-гудела-булькала*), и отглагольные имена (*утрамбовка-упаковка*). Функцию подобных дериватов мы называем *дешифрующей*, *уточняющей*, как бы раскрывающей суть общего действия, явления, предмета, поясняющей, что именно вкладывает в это понятие автор, показывая через гипонимы типологически дифференцирующую, аналитическую суть обобщенной идеи, как бы определяя границы понятия, смыслы, вкладываемые носителем языка в гипероним, и обозначая самые актуальные действия, явления и предметы из одной группы. Как считал А. Ф. Лосев, имя вещи – слово есть интерпретация, выделение значимых смыслов,

постижение вещи, явления, процесса, осознание [9]. Аббревиатуры занимают особое место во всех образованиях: они четко ограничивают сферу социальной закреплённости всех производных. В принципе само отаббревиатурное гнездо можно было бы назвать стилистически закреплённым за определенной профессиональной словообразовательной системой, если бы оно не было понято и широко не употреблялось всеми носителями языка. СГ с вершинами *PR/пиар*, с вершинами *VIP/ВИП/вин/Ви-Ай-Пи*, с вершинами *ГМО/ГМ/ГМП*, с вершиной *ЖК* покрывают сферы, касающиеся каждого человека, не случайны семантические позиции 'общественные связи', 'продукты питания', 'бытовые технические средства', 'здоровье'.

Отаббревиатурные сложения выполняют *характеризующую* функцию, обозначая структуру самой экстралингвистической системы «публичные связи», «важность персоны» и подобное. В целом в разных группах слов, например среди прилагательных, появилось большое количество производных, выполняющих *характеризующую* функцию, когда в одной единице дается многоаспектная, всесторонняя характеристика предмета или явления: ...*чуть не половину мастерской занимал невероятный, обеденно-рабоче-раскройно-чертежный стол, на котором и за которым у обитателей этого дома была сосредоточена изрядная часть жизни* (Д. Рубина «Синдром Петрушки»). Процесс опрощения коммуникации привел к недопониманию и вызвал у носителей языка желание в одной лексической единице глубинно, многознаково описать явление окружающей действительности, что подготовлено определением новых коммуникативно-речевых компетенций, которыми участник общения должен обладать.

Возникает вопрос о месте данных образований в структуре СГ и, соответственно, о типологической отнесенности гнезд, имеющих в своем составе такие сложно-составные дериваты. Мы выделяем такие структурные типы СГ как простые и сложные, закрытой и открытой структуры, моноструктурные или ансамблевого типа, разветвленной и неразветвленной структуры, с гомогенными и гетерогенными парадигмами, с типичными и нетипичными словообразовательными цепочками, с полноценной, развивающейся или дефектной структурой, могут включать в свой состав отаббревиатурные субгнезда или нет. В простых СГ нет сложных, составных дериватов, аббревиатур разного типа, а в сложных СГ они присутствуют. Именно сложные СГ могут быть гнездами ансамблевого типа, т. е. способными образовывать с другими СГ словообразовательные ансамбли, наиболее гармоничные из которых обнаруживают «золотую пропорцию» или приближаются к ней. Золотое сечение – это такое пропорциональное деление отрезка на неравные части, при которой весь отрезок так относится к большей части, как сама большая часть относится к меньшей; или другими словами, меньший отрезок так относится к большему, как больший ко всему: $a : b = b : c$ или $c : b = b : a$. Понятие «золотое сечение» может помочь увидеть специфику структур СГ разных типов.

Наиболее наглядно ансамблевость СГ проявляется в гнездах, совмещающих в себе аббревиатурную исходную и сложно-составную производящую перспективу. Такие СГ мы называем развивающимися.

Рассмотрим одно отаббревиатурное гнездо – СГ *пиар/PR* (на первое место мы сознательно ставим более продуктивную на русской почве вершину, хотя по происхождению вариант в латинской графике является первичным). Значение анализируемой вершины 'информационная деятельность по формированию общественного мнения'. Кириллический вариант вершины *пиар/Пи-Ар* – транскрипция инициально-буквенного английского сокращения *PR* (*Public Relations* 'общественные связи, связи с общественностью'). Вошедшее в употребление в русском языке в 90-х гг. XX в., английское сокращение *PR* было графически освоено языком-реципиентом и полностью лексикализовалось, превратилось в самостоятельное слово со всеми его характеристиками и стало производящей базой целого ряда производных, исходным звеном словообразовательных цепочек, создав сильноразвернутое СГ. Все сложные слова в нем обозначают миниситуацию.

СГ *пиар/PR* демонстрирует уникальный по темпам и активности процесс превращения заимствованного в исходной графической форме слова в чрезвычайно продуктивную русскую лексическую единицу. Лексикографическими изданиями зафиксировано 69 производных трех ступеней деривации СГ *пиар/PR*. Уже на I ступени деривации появилось три гибридных префиксальных/префиксоидных существительных *лжепиар*, *антипиар*, *самопиар*, три суффиксальных образования – существительных со значением лица *пиарщик*, *пиаровец*, *пиармен*, прилагательные *пиарный*, *пиаровский*, глагол *пиарить*, два имени, образованные на базе словосочетания *черный пиар* сложно-суффиксальным способом существительное *чернопиарщик*, прилагательное *чернопиаровый*; аналитические и синтетические сложные слова, определяющие ансамблевый характер гнезда: *пиар-кампания*, *пиар-проект*, *пиар-ход*, *пиар-технологии*, *пиар-стратегия*, *пиар-работа*, *пиар-поддержка*, *пиар-деятельность*, *пиар-находка*, *пиар-раскрутка*, *пиар-операция*, *пиар-война*, *пиар-атаки*, *пиар-бонусы*, *пиар-заявления*, *в пиар-плоскости*, *пиар-компания*, *пиар-фирма*, *пиар-агентство*, *пиар-департамент*, *пиар-структуры*, *пиар-конторы*, *пиар-службы*, *пиар-технолог*, *пиар-консультант*, *пиар-специалист*, *пиар-менеджер*, *пиар-агент*, *пиар-директор* (всего 40 дериватов составляют парадигму кириллической вершины). На базе латинской вершины образована лишь одна парадигма I ступени деривации, в которую вошло, по данным словаря Л. А. Барановой [1, с. 267-268], 18 сложно-аналитических существительных: *PR-акция*, *PR-ход*, *PR-проект*, *PR-деятельность*, *PR-фирма*, *PR-департамент*, *PR-службы*, *PR-армия*, *PR-специалист*, *PR-консультант*, *PR-услуги*, *PR-технологии*, *PR-структуры*, *PR-менеджеры*, *PR-директора*, *PR-отделы*, *PR-компании*, *PR-агентство*. Аббревиатурная вершина *пиар/PR* употребляется в составе сложных слов, где ее сочетаемость практически неограниченна, а количество производных, созданных на ее базе, нечислимо.

Мы считаем, что аббревиатуры иноязычного происхождения являются вершинами самостоятельных гнезд, СГ с вершиной-аббревиатурой русской происхождения – субгнездом большего образования. И тот, и другой тип гнезд будут центрами словообразовательных ансамблей. Знаковыми для ансамблевых сближений будут сложные дериваты, выполняющие характеризующую или дешифрующую функцию в языке. Наличие в них минимум двух корней обуславливает обращенность таких производных единиц минимум к двум гнездам, которые и могут иметь общие зоны разных объемов и прочности связей. Ансамбли как комплексные единицы высшего уровня позволяют представить словообразовательный уровень языка системнее и стройнее.

Источники и литература

1. Тихонов А. Н. Словообразовательный словарь русского языка: В 2-х т. Ок. 145 000 слов / А. Н. Тихонов. – М.: Русский язык, 1985. – Т. 1. – 856, [2] с.
2. Иванова А.В. Гнездо с вершиной *-каз-* как системно-структурное образование: автореф. дис. на соискание учёной степени канд. филол. наук: спец. 10.02.01 «Русский язык» / А. В. Иванова. – М., 1999. – 15, [1] с.
3. Кузьмина Е. Б. Словообразовательное гнездо с вершиной *мереть*: история и современное состояние: Учебное пособие / Евгения Борисовна Кузьмина. – М.: Прометей, 1998. – 330 с.
4. Баранова Л. А. Словарь аббревиатур иноязычного происхождения / Л. А. Баранова. – М.: АСТ-ПРЕСС КНИГА, 2009. – 320, [1] с. – (Малые настольные словари русского языка).
5. Ширшов И. А. Толковый словообразовательный словарь русского языка: Ок. 37 000 слов русского яз., объединённых в 2000 словообразовательных гнезд: Комплексное описание русской лексики и словообразования / И. А. Ширшова. – М.: ООО «Издательство АСТ»: ООО «Издательство Астрель»: ООО «Издательство «Русские словари»: ЗАО НПП «Ермак», 2004. – 1022, [2] с.
6. Шевелев И. Ш. Золотое сечение: Три взгляда на природу гармонии / И. Ш. Шевелев, М. А. Марутаев, И. П. Шмелев. – М.: Стройиздат, 1990. – 343 с.
7. Земская Е. А. Словообразование как деятельность. Изд. 3-е / Елена Андреевна Земская. – М.: Издательство ЛКИ, 2007. – 224 с.
8. Шанский Н. М. Очерки по русскому словообразованию / Николай Максимович Шанский. – М.: Издательство Московского университета, 1968. – 311 с.
9. Лосев А. Ф. Бытие. Имя. Космос / Алексей Федорович Лосев. – М.: Мысль, 1993. – 958 с.

УДК [81.111 + 316.7]:22

Михайлова Е. В., Перешивайло С. И.

ОСОБЕННОСТИ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ АТРИБУТИВОВ В ТЕКСТАХ АНГЛОЯЗЫЧНЫХ ВЕРСИЙ БИБЛИИ

Рассматриваются особенности функционирования атрибутивов в англоязычных библейских текстах. Анализируются субституции лексических единиц в лингвокультурологическом аспекте. Выявляются экстралингвальные и лингвальные факторы, влияющие на субституции языковых единиц.

Ключевые слова: атрибутив, библейский текст, субституция, экстралингвальный фактор, лингвальный фактор.

Розглядаються особливості функціонування атрибутивів в англійських біблійних текстах. Аналізуються субституції лексичних одиниць в лінгвокультурологічному аспекті. Виявляються екстралінгвальні та лінгвальні чинники, що вплинули на зміни мовних одиниць.

Ключові слова: атрибутив, біблійний текст, субституція, екстралінгвальний чинник, лінгвальний чинник.

The author examined the peculiarities of the attributives functioning in the English Bible Texts. Substitutions of the lexical units are analyzed in the linguocultural aspect. Extralinguistic and linguistic factors which caused substitutions of the lexical units are revealed.

Key words: attributive, Bible text, substitution, extralinguistic factor, linguistic factor.

За последнее время широкое развитие получила лингвокультурология – наука, которая занимается проблемами взаимосвязи языка и культуры. В отечественной лингвистике все большее внимание уделяется взаимодействию библейского языка и культуры. Библейские истины, закрепившиеся в ценностных установках и понятиях культуры, накладывают определенный отпечаток на мышление, а библейская лексика благодаря широко используемой цитации остается значимой и не уходит в пассивный запас языка. Ученые-лингвисты стремятся установить характер и механизмы изменений в текстах Библии под влиянием культурологических факторов. Этим и обусловлена **актуальность** работы.

Данная статья является продолжением исследований, часть которых представлена в монографии Е. В. Михайловой [3]. Они касались изучения стилистических особенностей англоязычных текстов Священного Писания, анализа лексических замен и модификаций фразеологизмов в различных версиях Библии, орфографических особенностей написания имен собственных, выявления факторов политкорректности, отразившихся в современных изданиях англоязычных библейских текстов, определения понятия англоязычного библейского дискурса.

Осуществлялся лингвокультурологический сопоставительный анализ комплетивности лексических единиц современных англо-американских библейских текстов, появление новых слов и выражений или их исчезновение из текстов, не подвергаясь субституции [1]. Проводилось пилотное исследование особенностей вербализации лингвокультурного библейского концепта в диахронии как одно из подтверждений перспективности нового направления в лингвистике – исторической когнитивистики [2]. Поскольку в предыдущих работах анализировались в основном имена существительные, то изучение характера субституций атрибутивов в библейских текстах представляется интересным.

Цель данной работы заключается в выявлении закономерностей замен атрибутивов в текстах британских и американской версий Библии. **Объектом** исследовательской работы выступают атрибутивы, отобранные для сопоставления из текстов трех англоязычных версий Библии: каноническая версия – King James Version (здесь и далее – KJV) [6], британская обновленная версия – Updated King James Version (UKJV) [7] и американская версия – Today's English Version (TEV) [8]. **Предметом** лингвокультурологического исследования являются особенности функционирования атрибутивов и виды их субституций.

Атрибутивы представлены лексической категорией, к которой принадлежат прилагательные, причастия и деепричастия, глаголы, наречия, адъективные местоимения, порядковые числительные. Эти слова характеризуются как имеющие форму с таким же лексическим содержанием, но с другой синтаксической функцией.

Атрибутивы не имеют денотата, а лишь описывают денотат, представленный предметным словом. Атрибутивам присуще сигнификативное значение, они выполняют семиотическую функцию, описывая то, что в высказывании представлено другим словом. Значение признака, качества, свойства может воплощаться в языке по-разному.

Чаще всего признак выражают имена прилагательные, но глаголы в силу их большей системной структурированности, демонстрируют наиболее разветвленные синонимические связи. Отсюда большое количество причастий, используемых в качестве признаковых слов в версиях библейских текстов, так как именно они наиболее точно передают необходимые оттенки значения.

Корпус исследуемых лексических единиц был разбит на следующие тематические группы: атрибутивы, обозначающие физические качества, статус и степень важности, атрибутивы эмоциональной и психологической оценки, морально-этической оценки, количественные и колористические атрибутивы, а также атрибутивы, которые обозначают степень качества.

Прилагательное, обозначающее физическое качество, *white* [my beloved], используемое в канонической версии Библии KJV и в обновленной британской версии UKJV, было заменено прилагательным *handsome* в американской версии. Лексема *white*, являющееся в данном контексте поэтизмом и архаизмом, означает «ладно сложенный», а прилагательное *handsome* обозначает (по отношению к мужчине) «привлекательный, хорошо сложенный».

Прилагательное *white*, являющееся семантическим архаизмом и принадлежащее стилистически возвышенной лексике, было заменено стилистически нейтральным и понятным современникам общепотребимым словом *handsome*. Таким образом, в данном случае произошла синонимичная субституция:

KJV: *My beloved is **white** and rosy...*

UKJV: *My beloved is **white** and ruddy...*

TEV: *My lover is **handsome** and strong... /Song of Solomon 5:10/.*

Атрибутив *dumb* [man], функционирующий в английских версиях KJV и UKJV, заменяется определительным придаточным предложением *who could not talk* в американской версии Библии. Лексема *dumb* вводит понятие «немой» и означает «лишенный дара человеческой речи», а придаточное предложение *who could not talk* переводится как «который не может говорить». Если в первом случае ясно, что этот физический недостаток – от природы, то во втором случае возникает некая двойственность восприятия: человек или от природы немой, или стал таковым по какой-то причине, и, возможно, этот недостаток со временем будет преодолен:

KJV: *...they brought to him a **dumb** man...*

UKJV: *...they brought to him a **dumb** man...*

TEV: *...some people brought to Jesus a man **who could not talk**... /Mtth. 9:32/.*

В данном контексте на такой вид субституции влияет экстралингвальный фактор политкорректности – происходит своего рода эвфемизация понятия, представленного расчлененным наименованием *who could not talk*, чтобы не обидеть людей физически неполноценных.

Языковая единица, качественное прилагательное в превосходной степени сравнения, *the chiefest*, функционирующая в канонической версии KJV и обновленной ее версии UKJV, подвергается замене атрибутивом *one* в американской версии TEV. Прилагательное *the chiefest* означает «самый важный, главный; высший по званию». Лексема *one* в данном контексте используется в значении «единственный», но имеет более широкое понятие, поскольку одним единственным можно быть во всем, а не только в иерархии должностей. Следовательно, произошла субституция слова и понятия в сторону его расширения:

KJV: *My beloved is ...**the chiefest** among ten thousand.*

UKJV: *My beloved is ... **the chiefest** among ten thousand.*

TEV: *... he is **one** in ten thousand. /Song of Solomon 5:10/.*

Лексическая единица *the chiefest* содержит в себе семы, представляющие одновременно и степень важности, как таковой, и высший чин по званию, должности. Принимая во внимание тот факт, что в данном контексте речь идет не о простом человеке, а о самом царе Соломоне, можно сделать вывод, что в первых двух версиях о нем говорится именно как о человеке, имеющем высший чин. Интерпретаторы версии TEV для придания романтичности образу Суламифи заменяют лексему *the chiefest* словом *one*, в котором указание на социальный статус отсутствует. Суламиф говорит о своем возлюбленном, как о единственном для нее, то есть, в данном случае, акцент больше перемещается на чувства.

Лексема *wroth*, функционирующая в версии KJV, подверглась замене прилагательным *furious* в обновленной версии UKJV и, в свою очередь, лексемой *angry* в американской версии TEV. Слово *wroth* является архаизмом и обозначает «разгневанный», атрибутив *furious* вводит понятие «очень злой, в ярости», а прилагательное *angry* – «злой».

В первом случае происходит синонимичная субституция: архаичное, книжное слово *wroth* заменяется конотативно окрашенным словом *furious*. В американской версии TEV происходит субституция словом нейтрального стилистического тона, понятие сужается («взбешенный, в ярости» – «злой»), интенсивность признака снижается, поскольку злость может проявляться тихо, и без яркой эмоциональной окраски:

KJV: *Then Herod ...was exceeding **wroth**...*

UKJV: *Then Herod ...was exceeding **furious**...*

TEV: *When Herod ...was exceeding **angry**... /Mtth. 2:16/.*

Атрибутив *good* [tree], функционирующий в оригинальной версии KJV и версии UKJV, заменяется лексической единицей *healthy* в американской версии TEV. Прилагательное *good* вводит понятие «хороший», т. е. высокого качества, а слово *healthy* вводит понятие «здоровый», т. е. имеющий хорошее здоровье и несклонный к болезни. В данном случае имеет место субституция слова и понятия в сторону его сужения (хороший – здоровый):

KJV: *... every **good** tree bringeth forth good fruit...*

UKJV: *Every **good** tree brings forth good fruit...*

TEV: *A **healthy** tree bears good fruit... /Mtth. 7:14/.*

В данном контексте в версии TEV происходит замена слова с конкретизацией значения: «здоровое, не больное дерево, приносящее хорошие плоды». Если использовать язык символов, где под словом «дерево» подразумевается человек, а под словом «плоды» – «дела и поступки человека», то в свою очередь вышеприведенную фразу можно интерпретировать следующим образом: «Любой здоровый, физически и умственно полноценный человек, совершает хорошие и правильные деяния».

Древнеанглийское слово *gōd* – «хороший», от которого и развилось современное прилагательное *good*, созвучно со словом *God* – «Бог», как бы поясняющее, что все то, что есть от Бога, то является хорошим и правильным. Иными словами, если ты совершаешь поступки в соответствии с законами божьими (или с законами космоса), а это заповеди и не только они, то в этой жизни ты идешь по прямой и верной дороге. В слове же *healthy* такое созвучие с божественным отсутствует, что указывает на то, что при использовании данного слова происходит стирание образности и нарушение глубинной связи между знаковыми и значащими словами.

В каждой религии имеются свои представления о символике цвета. Цвет, как и слово, выступает выразителем духовных ценностей, обладая глубокой художественно-религиозной символикой. Цвету придается как мирское, так и религиозное значение [4]. Фредерик Порталь, посвятивший символике цвета целое исследование, говорит, что так называемые «противоречия» можно объяснить наличием и смещением как бы двух символических лексиконов – мирского и более древнего, священного [5, с. 371].

Так, на языке священном лазурь обозначала Небесную истину, а на языке мирском синий стал цветом преданности, из-за чего в Англии считался цветом слуг и подмастерьев. Синий цвет – архетип протестантизма. В странах английского языка с понятием мудрости, истины связывается синий цвет. И протестантизм с его полным отрицанием золотого цвета, превалирующего в католицизме, и проведенной полной реформой церкви с нередким отказом от многоцветного антуража избрал синюю цветовую символику. Поэтому во многих странах Европы истинного протестанта называют «синим».

Зеленый цвет означал триумф жизни, возрождение, знак надежды. Багряный цвет у древних олицетворял силу и власть, на Дальнем Востоке в таком значении употреблялся желтый цвет. Белый цвет со времен античности имел значение «чистоты» и святости, отрешенности от мирского (цветного) устремленности к духовной простоте и возвышенности.

Православие закрепило за собой символику красновато-пурпурного цвета. Католичество связано с архетипом фиолетово-пурпурных и чисто фиолетовых тонов, а в англоязычной картине мира он считается цветом избранности, роскоши.

Прилагательные, обозначающие цвет, не были подвержены субституции ни в одной из рассматриваемых нами версий Библии. Их неизменность указывает на устойчивость понятий символики, связанной с цветом, с христианством в англоязычной картине мира. К примеру, прилагательное *purple*, обозначающее фиолетово-пурпурный цвет, функционирует во всех трех версиях Библии, не подвергаясь субституции:

KJV: ... and they put on him a **purple** robe.

UKJV: ... and they put on him a **purple** robe.

TEV: ... and they put on him a **purple** robe. /John 19:2/

Таким образом, проведенный лингвокультурологический анализ особенностей функционирования атрибутивов в англоязычных библейских текстах позволил сделать следующие выводы:

– субституции атрибутивов объясняются как лингвальными, так и экстралингвальными факторами. Субституции, осуществленные по экстралингвальным причинам, обусловлены фактором политкорректности. К лингвальным факторам относятся субституции семантических архаизмов, слов возвышенного стилистического тона, стилистически нейтральными словами и эвфемизмами в американской версии;

– в проанализированных примерах атрибутивов, относящихся к разным тематическим группам были выявлены следующие виды субституций: субституция архаизмов (*white* – *handsome*; *wroth* – *angry*); субституция эвфемистическим описательным выражением (*dump* – *who could not talk*); субституция с конкретизацией понятия (*good* – *healthy*), синонимичная субституция (*wroth* – *furious*), субституции с генерализацией понятия (*the chiefest* – *one*), субституция, сопровождающаяся снижением интенсификации признака (*furious* – *angry*);

– колористические атрибутивы (*purple*) остаются неизменными во всех трех версиях Библии.

В перспективе, на наш взгляд, следует продолжить лингвокультурологическое исследование функционирования атрибутивов в англо-американских библейских текстах, уделив большее внимание лексико-грамматическим трансформациям глаголов и их форм.

Источники и литература

1. Михайлова Е. В. Комплетивность лексических единиц в англоязычных библейских текстах / Е. В. Михайлова // Лінгвістичні та методичні проблеми навчання мови як іноземної: Матеріали VIII науково-практичної конференції За ред. В. К. Зернової. – Полтава, 2010. – С. 322-324.
2. Михайлова Е. В. Особенности вербализации концепта WOMAN в английском библейском дискурсе / Е. В. Михайлова // Актуальні проблеми менталінгвістики: збірник наукових праць за матеріалами VII Міжнародної наукової конференції. – Черкаси: Ант, 2011. – С. 32-34.
3. Михайлова Е. В. Язык Нового Завета и время: Англоязычные версии Библии: монография / Е. В. Михайлова. – Севастополь: Изд-во СевНТУ, 2009. – 188 с.
4. Касперавичюс М. М. Функции религиозной и светской символики / М. М. Касперавичюс. – СПб.: Знание, 1990. – 32 с.
5. Порталь Ф. Символика цвета от Античности до Нового времени / Ф. Порталь // Античный хроматизм. – СПб.: Лисс., 1995. – С. 365-436.
6. New Testament. King James Version. – N.Y.: American Bible Society, 1945. – 264 p.
7. Updated King James Version // <http://www.geocities.com/updatedkjv/index.html>
8. The Holy Bible. Today's English Version. – New York: American Bible Society, 1978. – 1028 p.

УДК 811.112.2'373

Мовчан Д. В.

ЗВ'ЯЗОК АНТОНІМІЇ ТА ПОЛІСЕМІЇ

Статья посвящена исследованию проблемы взаимосвязи таких лингвистических универсалий, как антонимия и полисемия. Результатом подобного рода взаимодействия является факт существования в языке парадигм значений слов-полисемантов. Они отражают объективные связи между реалиями окружающей действительности, которые фиксируются в человеческом сознании и проектируются на лексическую систему языка.

Ключевые слова: парадигма, антонимия, противоположность, полисемия.

Стаття присвячена дослідженню проблеми взаємозв'язку таких мовних універсалій, як антонімія та полісемія. Результатом такої взаємодії виступають парадигми значень слів-полісемантів. Вони є відображенням об'єктивних зв'язків у довколишній дійсності, які фіксуються у людській свідомості та проєктуються на лексичну систему мови.

Ключові слова: парадигма, антонімія, протилежність, полісемія.

The article investigates the problem of interrelationship between the universal linguistic categories of antonyms and polysemy. The paradigms of meanings of polysemantic words, which appear as the result of such correlations, are described.

Key words: paradigm, antonyms, opposition, polysemy.

Постановка наукової проблеми та її значення. Предмети та явища навколишнього світу пов'язані одне з одним складними, інтерактивними відношеннями. Ці складні, різноманітні об'єктивні зв'язки у зовнішньому світі відображаються у людській свідомості, а потім проєктуються на лексичну систему мови, розчленюючи її на взаємопов'язані лексичні блоки.

Відношення між елементами у межах лексичної системи мови координуються своїми власними внутрішньомовними законами, породженими конкретними умовами розвитку та функціонування мови. Обидві системи зв'язків – внутрішньомовна та позамовна, – нашаровуючись одна на одну, взаємодіючи одна з однією, створюють у результаті складну сітку парадигматичних відношень між окремими словами та цілими угрупованнями слів. Парадигматичні зв'язки у мовній системі встановлюються на підставі подібності, протилежності, похідності, включення, субкатегоризації мовних одиниць і виключають їхнє одночасне уживання в однаковій позиції [3, с.531]. На лексичному рівні парадигматика представлена синонімією, полісемією, антонімією, гіпонімією лексичних одиниць.

Мета нашого дослідження – простежити особливості кореляції основних типів парадигматичних угруповань, антонімії та полісемії зокрема.

Вклад основного матеріалу та обґрунтування отриманих результатів дослідження. У традиційному визначенні антонімів на перший план висувається ознака наявності у двох знаків відношень протилежності. За якістю протиставлення виокремлюються антоніми контрарні, або градуальні, що мають опозиції, представлені шкалою градуальності із середньою ланкою (*'die Hitze – die Kälte'; 'die Höhe – die Tiefe'; 'die Kühnheit – die Feigheit'*); контрадикторні (*'das Glück – das Unglück'; 'die Kenntnis – die Unkenntnis'; 'das Behagen – das Unbehagen'*); конверсивні, які виражають взаємну зворотність дій чи ознак (*'die Zahlung – die Kassierung'; 'die Abgabe – die Aufnahme'; 'die Bitte – die Erfüllung'*); комплементарні, протилежність яких демонструється лише двома членами, які взаємно доповнюють один одного (*'das Ausland – das Inland'; 'der Mann – die Frau'; 'die Verdampfung – die Kondensierung'*); та векторні (*'der Eingang – der Ausgang'; 'die Zufuhr – die Abfuhr'; 'der Vorstoss – der Rückmarsch'*).

Факт незліченності одиниць мовної системи, необмежені можливості комбінування слів, складність і неоднорідність типів словесного зв'язку у системі мови та у мовленні, екстралінгвістична детермінованість слів і т. д., зумовлює можливість інтерактивного зв'язку антонімів із членами інших лексико-семантичних угруповань, що знаходить відображення у формі так званих синонімо-антонімічних парадигм, парадигм значень антонімічних слів-полісемантів та лексичних опозицій енантіосемічних одиниць, де відношення протилежності маніфестуються словами одного й того ж звучання.

Актуальність нашого студювання полягає у послідовному зіставленні плану вираження та плану змісту антонімів зі словами багатозначної природи. Такий підхід повинен сприяти більш глибокому аналізу та розкриттю суті та специфічних особливостей досліджуваного нами явища антонімії.

Полісемія як здатність лексичної одиниці мати не одне, а кілька значень породжує складну та багатоаспектну проблему смислової структури слова, під якою розуміють не просту сукупність значень та вживань слова, а певну систему взаємопов'язаних елементів. Дослідники називають полісемію семасіо-ономасіологічною категорією, яка розв'язує суперечність між безмежністю світу, його пізнання, з одного боку, й обмеженими можливостями мови, сприйняття та пам'яті, з іншого [3, с. 563].

Для того, щоб адекватно описати тип зв'язку антонімії з полісемією, слід наголосити на тому, що діапазон дії полісемії значно ширший, а це означає, що антонімія залежить від полісемії, детермінується нею; полісемія, в свою чергу, обтяжує механізм формування антонімічних відношень, так як завжди ускладнює прямолінійне протиставлення слів.

Гарантія існування у системі мови кореляції між вище згаданими категоріями доводиться тим, що слова багатозначної природи вступають в антонімічні зв'язки лише в окремих своїх значеннях. Наряду з терміном «значення» ми будемо вживати термін «лексико-семантичний варіант слова» (ЛСВ), під яким розуміють такий двохсторонній мовний знак, який заключає у собі поєднання звучання та значення, зберігаючи незмінне лексичне значення у межах характерної для нього парадигми і системи синтаксичних зв'язків. Окрім термінів «лексико-семантичний варіант слова» та «семантична структура слова» ми будемо користуватися також термінами «семема» та «семантема» у якості синонімічних корелятів до перших двох.

Як відомо, значення полісемічного слова піділяють на основні та другорядні, прямі та переносні, вільні та фразеологічно зв'язані. Між згаданими типами значень існує певна кореляція, а саме: основне значення найчастіше за все є прямим, стилістично нейтральним та незв'язаним (вільним), в той час як другорядні значення зазвичай виявляються переносними, стилістично забарвленими та фразеологічно зв'язаними [2, с. 43]. Основне значення представляє собою доміную, ядерний компонент семантики деякого полісемічного слова, оскільки воно не є похідним, є найчастотнішим серед решти значень і, як правило, виступає джерелом, базою для розвитку інших типів значень. Периферія семантем багатозначних слів об'єднує, у свою чергу, усі ті похідні семеми, категоріально-лексичні семи яких не співпадають з категоріально-лексичною семою основного значення.

Як ядерні, так і периферійні семеми, які виділяються у семантемі багатозначного слова, вводять його у різноманітні відношення з іншими лексичними одиницями. У результаті одне й те ж слово (семантема) різними своїми ЛСВ (семемами) може входити до складу різних лексичних угруповань, наприклад, в різні лексико-семантичні групи, різні синонімічні та антонімічні ряди і т. п.

За спостереженнями вчених значна частина лексем німецької мови, здатних вступати в антонімічні відношення, багатозначна, при цьому навіть, якщо деяке полісемічне слово входить до складу декількох антонімічних рядів, то «...всі вони прості та завжди двочленні» [4, с. 29]. Це пояснюється тим, що антонімія, будучи порівняно простим явищем у лексиці, «завжди спирається лише на одне сигніфікативне значення» [там само]. При цьому антонімічні відношення можуть з'являтися як на рівні основного значення, так і на рівні решти значень слова-полісеманта. Продемонструвати це можна таким чином:

Табл.1

Антонімічні зв'язки слова-полісеманта

Слово- полісемант	Значення ЛСВ слова	Антоніми
<i>Kälte</i>	1. «Fehlen von Wärme»	<i>Hitze, Glut, Wärme,</i>
	2. «Gefühlsarmut, Empfindungslosigkeit»	<i>Wärme, Temperament Leidenschaft,</i>
	3. «Gleichgültigkeit»	<i>Begeisterung, Herzlichkeitsrührung,</i>

Як бачимо, між семантичною структурою іменника '*Kälte*' та сіткою антонімічних опозицій до нього прямої відповідності немає. Виявляється, що слова мають більшу кількість антонімів, ніж відповідне число значень. Це є свідченням того, що деяким семемам одного слова протистоять два і більше синонімічних антоніма.

Аналіз компонентного складу синонімічних та несинонімічних слів в наведених вище антонімічних опозиціях демонструє наявність у їх семантичній структурі спільної семи «висока температура». В окремих семемах (*Hitze, Glut, Wärme*) вона носить ядерний характер і протиставляється ядерній семі «низька температура» семемами '*Kälte*' зі значенням «Fehlen an Wärme» (1). В інших випадках (2, 3) сема «висока температура» знаходиться на периферії семантичної структури слова, проте їх взаємодія в опозиції із семою «низька температура» семемами '*Kälte*' зі значенням «Gefühlsarmut, Empfindungslosigkeit; Gleichgültigkeit» сприяє виникненню явища антонімічності.

Зі сказаного вище випливає, що антонімічність багатозначних слів можна констатувати виключно у межах якоїсь однієї семема. Визначити такі межі можна різними способами:

– обмеженням радіусу дії антонімічних одиниць третім спільним поняттям, під яке підводяться два антоніма. Так, '*Basis*' та '*Überbau*' будуть антонімами, так як виражають протилежні філософські поняття, але для вираження протилежності математичних понять буде вживатися інша антонімічна пара: '*die Basis – der Exponent (die Hochzahl)*'. Слово '*Hochdeutsch*' зі значенням «верхньонімецький діалект» утворює антонімічну опозицію з '*Niederdeutsch*' («нижньонімецький діалект»). Проте антонімічність значень «літературна німецька мова» та «просторіччя, діалект» експлікується лексемами '*Hochdeutsch*' та '*Umgangssprache (Mundart)*';

– встановленням антонімічності багатозначних слів через так званий «контекстний вказівний мінімум» (термін Н.Н.Амосової). Лексичний вказівний мінімум представляє собою слово, або комплекс слів, з якими можуть однаково успішно сполучатися два слова в межах окремої антонімічної опозиції. Так, '*Schärfe*' буде антонімом до слова '*Stumpfheit*' в рамках таких словосполучень, як: '*Schärfe/ Stumpfheit der Kante, des Messers, der Zacke, der Zähne, des Werkzeugs*'. '*Schärfe*' – буде антонім до '*Undeutlichkeit*' у рамках сполучень з такими лексемами, як: '*Fotografie, Kurve, Umrisse*'. Можлива антонімічність слів '*Schärfe*' та '*Schwäche*', але в тому випадку, якщо вони будуть вживатися зі словами '*Augen, Gedächtnis, Gehör, Verstand*' та ін.;

– вживанням антонімічних слів у прямому чи переносному значенні. Полісемантичне слово '*Kopf*' здатне утворювати такі антонімічні пари: '*der Kopf – der Fuß*' (голова – нога); '*der Kopf – der Schwanz*' («голова» – «хвіст» у черги, поїзда); '*der Kopf – der Bauch*' (розум – інтуїція); '*der Kopf – die Zahl*' («орел» – «фрешка»). Від цього залежить адекватне сприйняття смислового наповнення таких антонімічних опозицій та правильний підбір антоніма до кожного з ЛСВ слова '*Kopf*';

– залежністю виникнення антонімічних пар від імплікаційних (метонімічних) та асимілятивних (метафоричних) зв'язків між поняттями.

Іноді для більш чіткого розмежування значень антоніма-полісеманта може застосовуватися аналіз ситуативного (екстралінгвістичного) контексту: час, місце спілкування, учасники комунікативного акту тощо.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, добираючи антонім до багатозначного слова, варто мати на увазі, що:

- у системі значень багатозначного слова антонімічними є лише деякі значення (ЛСВ);
- у одного значення слова (ЛСВ) може бути більш, аніж один антонім;
- антонімічність, як особлива додаткова характеристика значення впливає на всю значеннєву структуру багатозначного слова.

Пряме значення багатозначного слова-антоніма, що є вихідною точкою всієї системи значення даного слова, завжди несе значення антонімічності. Антонімічність переносних значень слова спирається на наявність антонімічного прямого значення, утворюючи своєрідну систему антонімічних значень усередині значеннєвої структури слова. З погляду на вище сказане, перспективу подальших розвідок ми вбачаємо у дослідженні зв'язків антонімії зі всіма видами міжслівних парадигматичних відношень.

Джерела та література

1. Левицький В.В., Семасіологія. – Вінниця: Нова книга, 2006. – с. 159-162.
2. Левицький В.В., Стернин І.А. Экспериментальные методы в семасиологии. – Воронеж, 1989. – 192 с.
3. Селіванова О.О. Лінгвістична енциклопедія. – Полтава: Довкілля – К, 2010. – 844 с.
4. Степанов Ю.С. Основы общего языкознания. – М.: Просвещение, 1975. – 271 с.

ФОРМЫ НАЦИОНАЛЬНОГО УКРАИНСКОГО ЯЗЫКА КАК СРЕДСТВА ОБЩНОСТИ

В статье рассматриваются причины и следствия неадекватности украинской языковой политики современному представлению о реальности многообразных форм национального языка как средства общности нации, что приводит к межнациональной конфликтности, языковым парадоксам и методическим противоречиям.

Ключевые слова: языковая политика, национальный язык, государственный язык, язык национальностей.

У статті розглядаються причини й наслідки неадекватності української мовної політики сучасному уявленню про реальність різнобарвних форм національної мови як засобу спільності нації, що призводить до міжнародної конфліктності, мовних парадоксів і методичних суперечностей.

Ключові слова: мовна політика, національна мова, державна мова, мова національностей.

The article deals with the reasons and consequences of the inadequacy of the Ukrainian language policy to modern idea about the reality of various forms of the national language as a means of the national unity which leads to ethnic conflicts, language paradoxes and methodological conflicts.

Key words: language policy, national language, state language, language of nationalities.

Постановка проблеми. Дискусійна на сьогодні проблема адекватності норм української мови «українській класиці» знаходить своє відображення в прагненні деяких засобів масової інформації сформулювати думку про існування в минулому «ідеальної української мови», спотвореною згодом політикою московської русифікації. Тим часом неупереджене спостереження за «відновленням ідеальних українських норм» (укр. *иржа, шкандаль, катедра, мерило, зарплата, летовище, вища, автівка, юнка, евро, коаліціант, первень*) приводить фахівця-мовника до думки про наявність системної кризи всередині українського мовного простору. Її джерела слід відшукувати ще у 80-х – 90-х рр. ХХ ст., коли був кинутий виклик концепції «великої й могутньої» російської мови як засобу міжнародного спілкування. Саме ця концепція призвела спочатку до проголошення мов національних республік державними, декларацій про суверенітет і, згодом, до підсилення відцентрових тенденцій усередині самої СРСР, аж до його розпаду. Однак ця концепція стимулювала й процеси захисту спільного культурного простору (насамперед російсько-українського) на основі теорії національної мови як засобу спільності нації (див. [2; 3; 4]), що не залежала від нових кордонів.

Мета статті – розглянути причини й наслідки неадекватності української мовної доктрини сучасному уявленню про національну мову як засобу спільності нації в умовах різнобарв'я форм її презентації.

Виклад матеріалу. Зазначені вище два напрямки «мовного виміру» (політичний і науковий) так або інакше продовжують своє «життя», з одного боку, у конституційних законах, де фіксується прерогатива єдиної державної мови (яскраво виражений політичний аспект), але, з іншого, у поняттях «російський світ» або «русофонія» (обережно декларований культурологічний погляд). Зауважимо, що остання обережність, хочемо ми цього чи ні, підсилює внутрішню суперечність конституційної теорії єдиної державної мови, якій мають «підкорятися» мови національних меншин, і провокує зовнішню конфліктність у межах «опозиційної» концепції «російського світу». Наукове обґрунтування існування «різних» російських мов здобуває «методичну матеріалізацію» в національній освітній практиці при підкресленні права на варіативність у спілкуванні, віддаленому від культурно-мовної спільності (див. про це більш докладно: [7; 8]), аж до вивчення російської мови в контексті іноземної (аудіювання, говоріння, читання, письмо) з обмеженим знайомством з російською літературою як однієї із зарубіжних в українському перекладі.

Відстоюючи в такий спосіб право на варіанти російської мови (право на існування фонів в різних державах) або поширюючи її значимість до наднаціонального рівня («російський світ»), ми забуваємо як про багатовікову спільність російсько-українського культурного простору, незалежно від кількості варіантів російської мови на території колишнього СРСР, так і про органічне існування в межах російського не менш впливового українського світу, який врятувати можна окреслити кордонами.

Отже, реалізація концепції збереження ідеальної української мови, як і варіантів російської мови на рівні спілкування руйнує творчий потенціал національної мови як такої, каталізуючи низку проблем:

1. Проблема конфліктності діалогу між «батьками й дітьми», які по-різному оцінюють національний і світовий культурний контексти через руйнацію уявлення про російську мову як глибоко національне явище. Різниця світосприйняття народжує примітивну «мову-новояз» (не українську і не російську), не «обтяжену національним духом».

2. Проблема збереження української мови, яка при штучному обмеженні мовно-культурних запозичень заради абстрактного «Ідеалу» (що є парадоксом в сучасних умовах взаємопов'язаного світу) припиняє свій розвиток як відкрита система і не сприяє розкриттю її потенційних можливостей на рівні фонетики, граматики й лексики.

3. Проблема ієрархії варіантів російської і української мов (як рідної, як нерідної, як іноземної) і мети вивчення кожного з варіантів. Ідеться про поступову трансформацію предмета російської мови в Україні в російську як іноземну, а української мови – у безумовно рідну, і тоді незрозуміло, у чому відмінність російської і української мови для іноземців, які не бачать, наприклад, практичного мотиву вивчення української мови.

4. Проблема кваліфікованості викладання російської філології. Перехід російської літератури в розряд зарубіжної зумовив її викладання в українському варіанті (як грецької, англійської тощо). Із цієї причини її нібито може кваліфіковано викладати тільки український філолог.

5. Проблема змісту курсів російської й української літератур. Сьогодні їхній поділ відбувається на рівні способу спілкування (російська література – це література, написана російською мовою і, відповідно, українська література – це література, написана українською мовою). Відтак, з національної української літератури як засобу формування філософії, естетики й психології певного народу при її заміні формою презентації (мовою спілкування) викидається величезна частина спільного національно-художнього простору (наприклад, феномен Миколи Гоголя,

Михайла Булгакова, Ісаака Бабеля, Володимира Короленка і навіть російськомовна творчість Тараса Шевченка й Марка Вовчка).

6. Проблему формування національної свідомості й патріотизму на основі єдиної форми спілкування (української мови), яка в цьому випадку нібито здатна об'єднати всі народи України (див.: [5]). У конституційній стратегії ця примітивна концепція реалізується у відповідних статтях Конституції про державну українську мову й мови національних меншин, куди потрапила й російська (див. [1]), що у мовній тактиці призводить до підкресленого прагнення зробити школи тільки українськими (а не національними з обов'язковим вивченням різномовної літератури для формування загальнонаціональної психології й культури), створенню преференцій для українських видань, перекладу російськомовних фільмів і художньої літератури і навіть до «національного» перекодування термінологічної лексики (*процент – відсоток, вертоліт – гвинтокрил, вузи – виші, масштаб – мірило, начальник – орудник, очільник, керівник тощо*), незважаючи на загальносвітову тенденцію прагнення термінів до інтернаціоналізації, беземоційності й однозначності.

Методичне завдання, як навчати, переростає в Україні у глобальну політико-ідеологічну проблему, чи варто взагалі вивчати, які мови вивчати і чому навчати. Вона захоплює національну психологію в полон бездуховності, що змушує відшукувати способи її подолання не тільки в площині спілкування фоній або наднаціонального російського світу, а в методології збереження Слова як такого для відбудови суспільної конструкції і матеріалізації всієї цивілізаційної дійсності (див.: [6]).

На щастя, напрямком цього пошуку нової методології інтуїтивно виробив сам український народ, який на відміну від ідеологів, політиків і шкільної практики обмеженого доступу до російсько-української національної культури, намагається її зберегти, відстоюючи своє право на оригінальність існування в навколишньому світі шляхом передачі молодому поколінню національно-мовного коду, зосередженого в різномовному фольклорі й літературній творчості. Іншими словами, основним способом його опозиціонування у світі стає національна мова, у якій головною є не форма презентації думки (способи спілкування, що реалізують комунікативну потребу), а сама думка, що підкреслює спільність національного світосприйняття. Саме їй як вищій моделі формування сучасного співтовариства народна практика віддає перевагу, справедливо зауважуючи, що форм вираження національної мови може й повинне бути нескінченно багато (не тільки державна мова, що охоплює політико-адміністративну сферу діяльності держави, або літературна мова як ідеальна форма обслуговування культурного життя, але й діалекти, жаргони, мови національностей і навіть усі здобутки національної культури й мистецтва).

Із цього погляду, чим більше форм презентації національних парадигм мислення (не тільки мов, але й живопису, музики, архітектури), тим багатша нація, а суб'єктивне підкреслення переваг однієї форми над іншими, що не враховує об'єктивне багатоголосся українського світу, призводить до відторгнення його суті і штучного протиставлення начебто «фізних» мов і культур.

І з цієї ж точки зору, у багатонаціональній державі, якою є Україна, майже суцільна двомовність (українсько-російська або російсько-українська) і регіональна багатомовність (українсько-російсько-грецька, російсько-українсько-татарська та ін.) є найвищим її національним надбанням. Ігнорування цієї об'єктивної реальності призводить до масових проявів неадекватного ставлення до національної мови. Лікування хронічних метастаз суб'єктивно закладеного непорозуміння, що вражає як український, так і російський мовний простір, вимагає в цьому випадку вже не декларацій про «необхідність вивчення і збереження російського світу» (як, втім, і українського), а концептуального перегляду методології їхньої презентації, що передбачає низку послідовних кроків політиків, законодавців і вчених назустріч один одному:

1. Визначення реального статусу мов, які сьогодні поділені на державну (тільки українську, хоча об'єктивно державних мов може бути стільки, скільки їх використовує на рівні спільності більшість населення держави, незалежно від національності і території проживання), і мови національних меншин, куди потрапили всі інші мови, включаючи російську. Зазначимо, що останній термін провокує при цьому конфлікт «основної» націй з іншими (краще вживати термін «мови національностей» як мови їхнього компактного проживання на певній території і поняття «національні меншості»). Тільки в цьому випадку стане зрозумілим статус української і російської мов, з одного боку, і грецької, кримсько-татарської, болгарської тощо, з іншого.

2. Формування наукового підходу до визначення понять офіційної і регіональної мов. Сьогодні відсутність їхніх номінацій у державних документах провокує жонглювання ними при визначенні місця російської мови в Україні, хоча остання не може належати ані до офіційної мови, оскільки юридично не представляє державу на міждержавному рівні (як, наприклад, українська мова в Україні або російська мова в Росії), ані до регіональної (як польська, угорська й інші подібні мови, які використовуються на прикордонних територіях для спілкування, але не входять в структуру національної спільності).

3. Визначення сутності національної мови. На сучасному етапі розвитку цивілізації основним інструментом, що об'єднує людські колективи в нації, виступає не конкретна мова і не тільки вона, а національна мова як засіб спільності нації, що формує тип національного мислення, психологію й філософію певного народу в різних формах його презентації. Сьогоднішня підміна сутності національної мови зовнішньою функцією спілкування в межах однієї державної мови спотворює національно-мовну картину світу і провокує не тільки територіальну роз'єднаність, але й історичну конфліктність між поколіннями.

Висновки і перспективи подальших досліджень.

1. Методика вивчення української мови як безумовно рідної при свідомому або неусвідомленому ігнорванні їхнього реального статусу обов'язково впливає на адекватність спілкування, що перетворюється на збіднілий суржик, декодувати який досить важко при нерозумінні помилок самим мовцем, упевненим у своїй «українськості». Для виправлення ситуації необхідні цілком свідомі кроки політиків і державотворців, з одного боку, і педагогів-мовців, з іншого, назустріч одне одному. Перші мають прислухатися до думок науковців про будівничу природу функціонування мов у соціумі і закріпити їх у законах, а другі – замінити застарілий погляд на мову виключно як засіб спілкування.

2. Якщо на теренах України більшість громадян розуміє і так або інакше може спілкуватися двома мовами (українською і російською), незалежно від своєї національності або території проживання, значить, це об'єктивна

реальність, яку треба зафіксувати юридично, надавши статус державних обо мовам (з виділенням української як державної офіційної, що юридично представлятиме державу на міжнародному рівні).

3. Предметом професійно-мовної підготовки у такому випадку має стати національна мова як засіб спільності нації (а не ідеальна українська мова; література, написана українською мовою; українське професійне мовлення чи ділова українська мова), що може матеріалізовуватися в різних мовних системах і втворах національної культури (літературі, живописі, музиці тощо) як формах передачі національного мислетвірного процесу.

4. Методика викладання української мови, а відтак і кількість її презентантів (підручників і посібників) може і має бути різною з урахуванням конкретної мовно-професійної підготовленості в різних регіонах України.

Таким чином, вища мета національно-мовної політики, яка має бути спрямована на майбутнє нації (формування її естетичних і культурних ідеалів шляхом розуміння всього розмаїття форм національної мови), не може й не має права підмінюватися прагматикою єдино можливого способу спілкування – державною мовою як засобу «політичної доцільності».

Джерела та література

1. Конституція України. Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996. – К.: Преса України, 1997. – 79 с.
2. Мозговий В. І. О месте и роли национального языка в эпоху научно-технической революции / В. И. Мозговой // Гуманитаризация и гуманизация профессионализма. Тезисы докладов Всесоюзной научно-методической конференции. – Ворошиловград: Гос. ком. СССР по нар. образованию, 1989. – С. 230-232.
3. Мозговий В. І. Проблемы формирования национально-языковой политики и обновление социализма / В. И. Мозговой // Научно-техническое творчество: методологические и социально-экономические проблемы. Тезисы докладов Респ. научно-метод. конф. II секция. – Донецк: Дом политпросвещения. Бюро философских семинаров Донецкого научного центра АН УССР: ДПИ, 1990. – С. 86-89.
4. Мозговий В. І. Протиріччя національно-мовної політики як фактор негативного впливу на формування менталітету українського народу / В. І. Мозговий // Всеукраїнська науково-практична конференція на тему: «Формування громадянської самосвідомості молоді», присвячена роковинам Олега Ольжича: 24-25 лютого 1995 р. Тези і матеріали. – Донецьк: ДонДУ, 1995. – С. 199-200.
5. Мозговий В.І. Націоналістична концепція патріотизму. Чи є у неї майбутнє? / В.І. Мозговий // Підтекст. Політико-аналітичний тижневик, 19-25 березня 1997, № 10 (32). – Київ: Всеукр. громадський благодійний фонд підтримки національної безпеки, 1997. – С. 7-10.
6. Мозговий В. І. Русская культура в украинском языковом контексте: политика и реальность / В. И. Мозговой // Вестник Российского университета дружбы народов. 2010, № 3 – М.: Российский университет дружбы народов, 2010. – С. 13-18. [Серия «Русские языки и иностранные языки и методика их преподавания»].
7. Мозговий В. І. Методика викладання української мови та мовна реальність / В. І. Мозговий // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И.Вернадского. 2011, Т.24 (63). – № 2. Ч. 2. – Симферополь, 2011, с. 225-229. [Серия «Филология. Социальные коммуникации»].
8. Мозговий В. І. Практика навчання української мови в контексті теорії національної мови / В. І. Мозговий, Л. Г. Вергазова // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. 2011, Т.24 (63). – № 2. Ч. 2. – Симферополь, 2011, с. 219-224. [Серия «Филология. Социальные коммуникации»].

УДК 802.0.316.4

Монарцык Н. С.

СПЕЦИФИКА ПЕРЕКЛАДУ АНГЛОМОВНИХ ТЕРМІНІВ ГАЛУЗІ КОМП'ЮТЕРНИХ НАУК

Объектом исследования данной работы являются терминологические единицы сферы компьютерных наук и информационных технологий и их соответствия в украинском языке. Предмет изучения составляет комплекс трансформаций при переводе английских компьютерных терминов.

Ключевые слова: термин, способ перевода, эквивалентность, адекватность.

Об'єктом дослідження даної роботи є термінологічні одиниці галузі комп'ютерних наук та інформаційних технологій і їх українські відповідники. Предмет вивчення складає комплекс трансформацій при перекладі англійських комп'ютерних термінів, що позначають певні об'єкти та процеси відповідної галузі.

Ключові слова: термін, способ перекладу, еквівалентність, адекватність.

This article is devoted to the analysis of computer and information technology terminology and the methods of its translation from Ukrainian into English language.

Key words: term, method of translation, equivalence, adequacy.

В умовах кардинальних змін у всіх сферах людської діяльності сучасного світу, спричинених проблемами глобалізації, розвитком фахового спілкування у мережі Інтернет, збагаченням словникового складу багатьох мов, зокрема англійської, значною мірою зросла потреба як у вдосконаленні методики перекладу фахових текстів та термінології, так і у дослідженні перекладознавчих проблем. Основними вимогами до перекладу термінів є повне збереження семантичного наповнення одиниці перекладу. Переклад характеризується як процес вторинної номінації і терміни, що були перекладені, займають чинне місце в термінологічній структурі української мови і навіть отримують статус загальноживаної лексики.

Концептуальним підґрунтям нашого дослідження стали праці багатьох науковців, в яких висвітлюються загальні проблеми термінознавства та перекладу термінів (Л. Бархударов, В. Карабан, Є. Єнікеева, С. Єрьоменко, Ю. Зацний, Т. Кияк, Д. Лотте, Г.Мацюк, О. Матузкова, Т. Панько, О. Реформатський, О. Селіванова, Ф. Циткіна та інші). Проте питання особливостей перекладу англословних комп'ютерних текстів у сфері комп'ютерних наук та інформаційних технологій висвітлено недостатньо і потребує глибокого аналізу та систематизації з огляду на вагомість даної проблеми в контексті сучасної глобальної комп'ютеризації суспільства.

Актуальність такого роду дослідження в умовах глобальної комп'ютеризації не викликає сумніву, адже стрімкий розвиток комп'ютерних технологій, спричиняючи розвиток відповідної фахової мови, неминує породжує необхідність всебічного розуміння нових термінів та їх адекватного перекладу. Сьогодні актуальність перекладу англійських комп'ютерних термінів продиктована необхідністю перекладу технічної документації, літератури й

інших програмних продуктів. Складність перекладу комп'ютерної тематики полягає в тому, що багато комп'ютерних термінів належать до безеквівалентної лексики, але це не означає неможливість їх перекладу. Поступово комп'ютерні терміни здобувають перекладацькі відповідності, і цей процес вивчення проходить досить динамічно.

Метою нашої роботи є аналіз способів перекладу, які застосовуються для інтерпретації англійських комп'ютерних термінів засобами української мови та визначення особливостей перекладу відповідної фахової мови.

1. Переклад способом транслітерації/транскрипції

За нашими спостереженнями, під час перекладу комп'ютерних термінів транскрипція та транслітерація рідко застосовуються у чистому вигляді. Частіше використовують транскрипцію зі збереженням елементів транслітерації.

Способом транслітерації/транскрипції перекладено, наприклад, наступні англійські терміни: *operator* (оператор), *monitor* (монітор), *portal* (портал), *server* (сервер), *laser* (лазер), *decoder* (декодер), *processor* (процесор), *scanner* (сканер), *printer* (принтер), *indicator* (індикатор), *buffer* (буфер), *hacker* (хакер), *tuner* (тюнер), *computer* (комп'ютер), *browser* (браузер), *site* (сайт), *provider* (провайдер), *display* (дисплей), *driver* (драйвер), *cartridge* (картридж), *interface* (інтерфейс), *router* – роутер, *moderator* – модератор.

Серед прикладів чистої транскрипції можна навести терміни *cache* (кеш), *slash* (слеш), *BASIC* (Бейсик). Приклади транслітерації більш чисельні: *port* (порт), *adapter* (адаптер), *assembler* (асемблер), *cursor* (курсор), *supervisor* (супервізор).

Для адекватного перекладу термінів, виражених одним словом, необхідно враховувати, що подвоєння приголосних між голосними не передається, як, наприклад, у випадку з терміном *processor* – процесор. Літера *r* у кінці терміна передається як звук [r], незалежно від того, чи вимовляється він у слові-джерелі, наприклад: *monitor* – монітор, *scanner* – сканер.

Перевагою транслітерації/транскрипції у якості способу перекладу є їх надійність. Перекладаючи таким чином малознайоме, не досить вивчене поняття, перекладач в сутності передає лише його звукову оболонку. А змістовна сторона даного поняття стає зрозумілою через контекст, і є змога уникнути пояснення та інтерпретації його особливих характеристик на мові перекладу. Ця модель перекладу на сьогодні найпоширеніша при перекладі комп'ютерних термінів. У цьому випадку англійський термін здобуває українську морфологію, парадигму відмінювань і дієвідмін, зберігаючи при цьому вихідний корінь у кириличному написанні.

Транслітерація і транскрипція є надзвичайно продуктивними засобами перекладу і збагачують прошамок не тільки стандартної лексики, а й жаргонної, напр., *upgrade* (апгрейд), *user* (юзер), *shareware* (шаровари – ресурс, доступний для сумісного використання). Якщо транслітерація/транскрипція використовується в основному при перекладі окремих слів-термінів, то переклад термінологічних словосполучень здійснюється більше засобами калькування та експлікації [4, с. 8-10].

2. Спосіб адаптованого транскодування

Адаптоване транскодування – це вид мовного посередництва, при якому відбувається не тільки транскодування (перенесення) інформації з однієї мови на іншу (що має місце й при перекладі), але і її перетворення (адаптація) з метою викласти її в іншій формі, обумовленої не організацією цієї інформації в оригіналі, а особливим завданням міжмовної комунікації. Специфіка адаптованого транскодування визначається орієнтацією мовного посередництва на конкретну групу рецепторів перекладу або на задану форму перетворення інформації, що міститься в оригіналі.

Способом адаптованого транскодування перекладено наступні терміни: *profile* – профіль, *matrix* – матриця, *domain* – домен, *card* – карта, *directory* – директорія.

Цьому способу перекладу притаманні такі особливості, як використання в українській мові пом'якшення в кінці слова (модуль), родового закінчення в мові під час перекладу термінологічних словосполучень (*device modification* – модифікація пристрою), однієї приголосної замість подвоєння приголосних між голосними (*buffer* – буфер).

3. Калькування

Зустрічаються повні семантичні кальки (тобто кальки, де всі терміноелементи вихідної мови послівно або поморфемно передані українськими елементами): *process-handling procedure* (процедура управління процесом); *disk storage* (дискова пам'ять); *current drive* (поточний дисковод); *image recognition* (розпізнавання зображення), і неповні семантичні кальки (де частина терміноелементів перекладена не українським елементом, а способом транслітерації: *cyberworld* – кіберсвіт). Кальковані слова найбільш схильні до асиміляції, та інколи їх виділяють в окрему групу *translation loans* (запозичення при перекладі).

Калькування частіше застосовується для перекладу термінологічних словосполучень. За нашими спостереженнями, нерідко в процесі перекладу комп'ютерних термінів транскрипція і калькування використовуються одночасно. Наведемо наступні приклади: *control panel* – панель управління, *matrix printer* – матричний принтер, *file system* – файлова система.

Приєм калькування використовується і при переведенні термінів-фразеологізмів (*Bare metal* – «голеє железо»). Термін подразумеє нові апаратні засоби комп'ютера або не підтримувані жодним програмним забезпеченням.

В.Д. Табанакова пропонує перекладати складні терміни шляхом заміни складових частин лексичної одиниці оригіналу на лексичні відповідності в українській мові, тобто застосовувати морфемне або лексичне калькування. Наприклад, *application server* – сервер додатків, *hyperlink* – гіперпосилання. Тут калькується сама структура терміна, при цьому окремі компоненти можуть бути транскрипцією або лексико-семантичною заміною [7, с. 49].

У ході дослідження ми виявили, що повним калькуванням перекладаються назви корпорацій, технологічні стандарти й назви програмних продуктів. Наприклад, назва корпорації *IBM* (від *International Business Machine*) у сучасних документах записується латиницею. Аналогічна справа й з назвами інших корпорацій: *Nvidia*, *AMD*, *Novell*, *Microsoft*, *Intel* і ін. Назви двох фірм (*Microsoft* і *Intel*) вживаються частіше інших. Очевидно, через це вони іноді (особливо в публіцистиці, на відміну від офіційних документів) записуються кирилицею – *Майкрософт* або *Інтел*. У радянській практиці перекладів [6] назви корпорацій транскрибувалися, наприклад, «корпорація ІБМ – Інтернэшнл Бизнес Мэшинз». Інтеграційні й англофільські настрої пострадянського суспільства змінили такий стан справ.

Труднощі при перекладі багатокomпонентних словосполучень часто усуваються за допомогою калькування зі зміною послідовності компонентів словосполучення: *CSMA/CA (Carrier Sense Multiple Access/collision Avoidance)* – колективний доступ з контролем несущої і вилученням конфліктів; *BIOS (Basic Input/Output System)* – базова система вводу-виводу; *DMA (Direct Memory Access)* – прямий доступ до пам'яті.

4. Описовий переклад

У випадку, коли термін ще не увійшов у вживання у певній галузі науки чи техніки у мові перекладу і потребує свого тлумачення, використовується описовий переклад, який полягає у заміні оригінальних слів словосполучення в мові перекладу з адекватним збереженням їхнього змісту, розкритті значення вихідної одиниці за допомогою розгорнутого опису [5, с. 185]. Такий прийом перекладу передбачає описове пояснення одиниці комп'ютерного сленгу українською мовою і зберігає, в основному, лише її денотативне значення. Іноді цей прийом називають дескриптивним [1, с. 98] чи роз'яснювальним [3, с. 99] перекладом.

Під час застосування описового перекладу важливо переконатись, що в мові перекладу відсутній перекладний відповідник. Слід пам'ятати, що якщо перекладні словники ще не зафіксували нового терміна, його слід пошукати у перекладній літературі, щоб уникнути створення термінологічних дублетів у мові перекладу.

Для здійснення адекватного описового перекладу необхідно добре знати предметну сферу тексту, що перекладається для того, щоб правильно розкрити зміст позначеного терміном поняття. Наведемо наступні приклади перекладу термінів описовим способом: *burning* – запис компакт диска; *cross fade* – плавний перехід від одного звукового фрагмента або відеокліпа до іншого; *deluxe* – розширена версія програмного пакету, яка включає додаткові програми чи можливості; *freeware* – безкоштовне програмне забезпечення; *log* – текстовий файл звіту, в який записують всі дії, які виконує програма, і їх результати; *shareware* – умовно-безкоштовне програмне забезпечення, з яким можна працювати протягом певного часу.

Недоліком описового перекладу є його багатослівність та громіздкість викликана декомпресією [6, с. 122], тому найчастіше даний спосіб перекладу застосовується там, де можливо обійтись порівняно коротким поясненням вихідної одиниці. Крім того, розгорнутий вираз, на відміну від компактного словосполучення, не може відповідно маркувати текст, тобто за допомогою емкого пояснення важко виділити деяке поняття із загального потоку тексту і закріпити його в свідомості носія мови перекладу як окреме поняття. Описовий переклад потребує від перекладача глибокого проникнення в суть явищ, що описуються, а також обширних знань реалій.

Продуктивність експлікації при перекладі на українську мову пояснюється розбіжностями у засобах творення слів та словосполучень. В англійській мові, аналітичній за своєю структурою, переважають багатокomпонентні безприйменникові словосполучення, що не є притаманним українській мові і створює певні труднощі в процесі перекладу.

Перевагою калькування перед описовим перекладом є те, що експлікація багатослівна, а у випадку калькування кожному елементу словосполучення на мові оригіналу відповідає один елемент словосполучення мовою перекладу, отже, реалізується принцип економії мовних засобів. Іноді експлікація діє сумісно з калькуванням, як, наприклад: *MS-DOS (MicroSoft Disk Operating System)* – дискова операційна система фірми Microsoft; *EISA (Extended Industry Standard Architecture)* – розширений промисловий стандарт (шинної) архітектури. Лексичні одиниці української мови, так само, як і англійської, розвивають нові значення для позначення нових понять і об'єктів.

5. Переклад за допомогою лексичного еквіваленту

Завданням досягнення еквівалентності перекладу термінів та науково-технічних текстів є передача вихідного смислу за допомогою треміносистеми мови перекладу. Якщо значення англійського терміна повністю відповідає значенню українського, переклад визначається як еквівалентний. Цей вид перекладу досить поширений у перекладацькій практиці англійських комп'ютерних термінів.

Наведемо наступні приклади еквівалентного перекладу: *keyboard* – клавіатура, *memory* – пам'ять, *message* – повідомлення, *mode* – режим, *notepad* – записна книжка, *pitch* – рівень, *screen* – екран, *desktop* – робочий стіл, *network* – мережа, *bar* – панель, *drive* – дисковод, *error* – помилка, *lock* – блокування, *backup* – резервна копія, *bug* – вірус.

Крім еквівалентного перекладу існує також такий спосіб як переклад семантичним еквівалентом або функціональним аналогом (наближений переклад). Даний прийом перекладу полягає в підборі поняття, котре і не співпадає зі значенням оригінального слова, проте у семантичному аспекті є дуже схожим на нього і в певній мірі може розкрити суть даного поняття.

Цей спосіб перекладу комп'ютерних термінів має на увазі використання семантичних еквівалентів (функціональних аналогів), тобто українських слів, що реально існують, повністю або частково відбивають значення англomовного терміна. На відміну від попередньої моделі, тут перекладач знаходить український корінь, що відповідає за значенням англійському терміну. Наприклад, *network* – мережа, *data* – дані, *router* – маршрутизатор і т. д.

Перевагою аналогового або наближеного перекладу є його зрозумілість: носій мови перекладу має справу зі звичними для нього поняттями. Подібний спосіб перекладу у повній мірі передає побутове конотативно-узуальне забарвлення мовної одиниці. Однак, з іншого боку, існує небезпека хибного вибору аналогу, оскільки як англійська так і українська мови тяжіють до багатозначності та синонімії.

Дослідивши проблему перекладу та його особливості у галузі комп'ютерних наук та інформаційних технологій, можна зробити висновок про те, що для інтерпретації англomовних комп'ютерних термінів та породження на цій підставі українських відповідників використовуються наступні способи перекладу: транслітерація, транскрипція, калькування, експлікація, адаптоване транскодування та еквівалентний переклад. Який би з перерахованих вище способів не був обраний, головним завданням перекладача є адекватна передача предметно-логічного значення терміна. При цьому він повинен бути однозначним і номінативним.

Джерела та література

1. Бабалін В. В. Сучасний американський військовий сленг як проблема перекладу / В. В. Бабалін. – К.: Логос, 2002. – 315 с.
2. Бархударов Л. С. Язык и перевод / Л.С. Бархударов. – М.: Международные отношения, 1975. – 240 с.

3. Бурак А. Л. Введение в практику письменного перевода с русского языка на английский / А. Л. Бурак. – М.: МГУ им. М. В. Ломоносова. – 2002. – 176 с.
4. Ветчинникова О. Функціонування та переклад сленгу комп'ютерного походження / О. Ветчинникова, О.Я. Колеснікова // Збірник наукових статей студентів і викладачів відділення перекладу. – Одеса: ОНУ ім. І. І. Мечникова, 2004. – С. 4-12.
5. Комиссаров В. Н. Теория перевода (лингвистические аспекты) / В.Н. Комиссаров. – М.: Высш. шк., 1990. – 253 с.
6. Циткина Ф. А. Терминология и перевод (К основам сопоставительного исследования) / Ф.А. Циткина. – Львов: Высшая школа, 1989. – 157 с.
7. Табанакова В. Д. Прологомены к денотативной модели перевода компьютерных терминов / В. Д. Табанакова // Іноземні мови в навчальних закладах. – 2003. – № 1. – С. 45–50.
8. Англо-український словник комп'ютерних термінів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrlocal.info/downloads/UkrDictionary_1.0.rar?d=08.04.07-09:51

УДК 81'24=81'246.2 +81'246.3
81'27 = 81'271 + 81'272

Морозова И. Г.

ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ ЯЗЫКОВ В УСЛОВИЯХ МУЛЬТИКУЛЬТУРНОГО ОБЩЕСТВА

В статье рассматриваются различные варианты взаимодействия языков в современном мире – от кодовых переключений до заимствований, которые являются результатом языковых контактов (двуязычных и многоязычных) и отражают социокультурные изменения в эпоху глобализации. На примере социолингвистической ситуации русскоязычной диаспоры в Германии исследуются формы и механизмы взаимодействия русского и немецкого языков в условиях мультикультурного общества.

Ключевые слова: заимствования, переключение кодов, многоязычие, мультикультурное общество, языковые контакты.

У статті розглядаються різні варіанти взаємодії мов у сучасному світі – від кодових перемикачів до запозичень, які є результатом мовних контактів (двомовних і багатомовних) та відображають соціокультурні зміни в епоху глобалізації. На прикладі соціолінгвістичної ситуації російськомовної діаспори у Німеччині досліджуються форми й механізми взаємодії російської та німецької мов в умовах мультикультурного суспільства.

Ключові слова: запозичення, перемикання кодів, багатомовність, мультикультурне суспільство, мовні контакти.

The article covers different variants of language interaction in the modern world – from – code-switching to borrowings resulting from the language contacts (bilingual and multilingual) and reflecting sociocultural changes during the globalization period. Forms and mechanisms for interaction of the Russian and German languages in a multicultural society are analyzed through the example of sociolinguistic situation of the Russian speaking Diaspora in Germany.

Key words: borrowings, code-switching, multilingualism, multicultural society, language contacts.

В сегодняшнем быстро меняющемся мире знание языков открывает широчайшие возможности для знакомства с другими странами, общения с представителями различных культур, расширения кругозора, а также получения информации по самым разным областям знаний. Другими словами, это – своего рода «окно в мир» и «ключ» к другим культурам. Границы общения в настоящее время стремительно расширяются, большинство жителей земного шара – двуязычные или многоязычные. Люди всё больше осознают, что в эпоху глобализации без знаний двух и более языков не обойтись. В результате беспрецедентной интеграции в мировой экономике, бурного развития современных информационных технологий и компьютеризации различных сфер человеческой деятельности формируется, по существу, единое культурное пространство в мире. XXI столетие ставит перед человечеством новые задачи – обеспечение устойчивого развития и достижение социальной гармонии, что возможно на основе новых ценностей, нового взаимопонимания между представителями различных этнических и социальных групп, что, в свою очередь, немислимо без преодоления языковых барьеров между народами. Политические и общественные потрясения в современном мире выдвинули на передний план языки как необходимый фактор обеспечения социальной стабильности. Конечно, единый язык на определённом этапе развития того или иного общества может служить консолидирующим фактором. Но общность языка как таковая не обязательно ведёт к объединению, особенно, если в соответствующих этнических группах не действуют также иные факторы – социальные, экономические, побуждающие к интеграции. Точно так же многоязычие само по себе не ведёт к дезинтеграции общества, языковые различия скорее могут использоваться – например, сепаратистами – в качестве политических инструментов или как повод к репрессиям против носителей языков малых этнических групп.

Взаимодействие языков может сопровождаться как процессами социокультурной дифференциации, так и процессами социокультурной интеграции, которые являются результатом «естественного взаимодействия» различных функционально-стилистических, социальных и территориальных составляющих взаимодействующих языков и которые особенно ярко проявляются в моменты кризисов, реформирования общества и отражаются в сфере идеологии.

Ещё одна устойчивая тенденция современной эпохи – социокультурная интерференция. Она связана с процессами смешения либо двух языков (родного и неродного), либо двух коммуникационных кодов (официального и неофициального, литературного и жаргонного и т. д.) в рамках одного языка, либо с временным включением в «речевое поле» инородных элементов. «Смешанный язык» возникает прежде всего в условиях полного двуязычия, когда представители некоего социума достаточно хорошо владеют обоими языками, чтобы сопоставлять их элементы и заимствовать те или иные в новый, стихийно конструируемый ими язык. Типичным примером смешения языков сегодня является широкое включение англицизмов / американизмов на уровне отдельных слов и фраз в другие языки мира, что приводит к смешению различных коммуникативных кодов.

Переключение кодов – переход говорящего в процессе речевого общения с одного языка (диалекта, стиля) на другой и обратно в зависимости от условий коммуникации – происходит часто спонтанно и проявляется как в устной, так и письменной речи. Это явление распространено в смешанных этноязыковых регионах, в большинстве случаев оно вызвано употреблением понятия, отсутствующего в одном из языков, и сочетается с интерференцией, кальками, заимствованиями и прочими контактными явлениями. Межкультурная коммуникация, основанная на «смешанных языках» и понимаемая как социальное общение между участниками разнообразных «сцен» или

«субкультура» с различными «социолектами», представляет собой вполне нормальное явление, по крайней мере, в многоязыковых культурах. Явление языковой трансференции – наличия тех или иных элементов одного языка в другом – широко представлено в языке иммигрантов, который активно черпает заимствования из языка страны проживания, «переваривая» их и адаптируя к родному языку. Известный по опыту США феномен смешения двух и более языков наблюдается сегодня в большинстве стран Западной и Центральной Европы, где сформировалось или только ещё формируется мультикультурное общество.

Анализируя, например, современную социалингвистическую ситуацию русскоязычных иммигрантов в Германии, можно отметить, что условия жизни позволяют им сохранять свою культурную и национальную идентичность: большинство составляют люди средних лет, часть жизни которых прошла в России (или ещё в Советском Союзе). Изменив место жительства и попав в иноязычное окружение, они оказываются в ситуации двуязычия, контакта двух языков – русского и немецкого. Немецкий язык становится для них языком общения с новым окружением, возможностью реализовать себя в чужой стране. Одновременно они сохраняют родной язык и поддерживают связь с «первой» родиной, с родственниками и друзьями, имеют доступ к русскому телевидению, русскоязычной литературе, печати и т. д. Немецкий язык первоначально становится языком взаимодействия с государственными институтами, а общение внутри семьи осуществляется по-русски. Даже если в семье есть установка на использование немецкого языка, русский язык всё равно используется ещё долгие годы. К тому же большинство иммигрантов получило образование на русском языке, поэтому он остается для выходцев из стран постсоветского пространства важнейшим средством коммуникации [3, с. 9]. Однако в следующих поколениях эта тенденция уже не так очевидна.

За последние десятилетия на территории Германии сформировалась многочисленная русскоязычная диаспора со своей медийной, торговой, развлекательной и др. инфраструктурой. Наиболее активная часть этой диаспоры прекрасно освоила немецкий, но поскольку базой ее успеха является более или менее стабильная русскоязычная среда, то деловая элита заинтересована в сохранении русского языка как средства общения. Такая позиция поддерживается взрослыми носителями «привезенного» русского языка, для которых родной язык – «бесценное наследие», не затронутое новой реальностью. Таким образом, процесс интеграции «русского» в «немецкое» имеет, можно сказать, «разнопольный» характер: у «русскоязычных» в Германии стратегия сохранения родного языка идёт вразрез с первоначальным желанием влиться в немецкое общество. Многим из них легче изолироваться, создав свой «русскоязычный мир», чем погрузиться в чужую среду, оказавшуюся не такой «комфортной», как они ожидали. Это, конечно, замедляет процесс интеграции наших бывших соотечественников. Такое сдерживание интеграции обеспечивается и новыми жизненными обстоятельствами – свободой перемещения и доступностью электронных и печатных СМИ на родном языке. Физически большая часть русских живёт в Германии, оставаясь при этом в информационном и – в значительной степени – политическом пространстве России. Поэтому конфликт поколений – родителей, «вывезших» свой язык, и детей – протекает в диаспоре острее, чем в языковой метрополии: дети, вырастая в немецкой среде, предпочитают немецкий язык русскому. Далеко не всем родителям удаётся сохранить равновесие между двумя языками и культурами, да и не все к этому стремятся. В этом случае существует другая опасность: если в семье мало внимания уделяется родной речи, то дети могут вырасти «полуязычными». Полуязычие, так называемый семилингвизм, при котором имеет место частичная утрата родного языка (неполное владение им) и одновременно неполное усвоение другого языка, является следствием недостаточного овладения первым и вторым языками в результате отказа от родного языка прежде, чем был усвоен второй язык. Если дети иммигрантов в Германии в недостаточной степени усваивают дома и среди непосредственного окружения свой родной (первый) язык, а немецкий (второй) язык практически не усваивают вообще, то дефицит знаний немецкого языка, становящийся очевидным к моменту поступления в школу, часто уже не может быть компенсирован. Кроме того, в результате изоляционных тенденций дети языковых меньшинств и в школе оказываются по-прежнему в своем кругу, что значительно осложняет их интеграцию в немецкое общество.

Большинство иммигрантов являются представителями так называемого асимметричного билингвизма с одним доминирующим языком. Как правило, это язык, который чаще используется для коммуникации и на котором индивид владеет письмом [3, с. 7]. Билингвы обычно «распределяют» языки, которыми они владеют, используя их в зависимости от условий общения: в ситуациях, когда уместен один язык, второй язык «отключается». Например, в официальной обстановке, при общении с властью активизируется преимущественно один язык – язык большинства, а в повседневной жизни, в семье – другой, как правило, «привезённый» родной язык. При этом, если необходимо воздействовать на эмоции и образное восприятие получателя информации, то предпочтение отдается родному языку. Основными формами взаимодействия языков при билингвальном типе коммуникации являются интерференция и переключение кодов. При производстве высказывания в речи билингва происходит неполная деактивация одного из языков или чередование активности двух языков. При неполной деактивации одного из языков наблюдается его интерференция в речи на другом языке, что происходит и в монологальном типе общения, если компетенция во втором языке недостаточно высокая [2, с. 23]. Переключение кодов может быть вызвано, например, сменой адресата, т. е. собеседника, к которому обращается говорящий. Если тот владеет только одним из двух языков, которые знает говорящий, то последнему приходится использовать знакомый адресату язык. Способность к переключению кодов свидетельствует о достаточно высокой степени владения языком/языками и определённой коммуникативной культуре человека. Механизм кодовых переключений обеспечивает взаимопонимание между собеседниками и относительную комфортность процесса речевой коммуникации.

Переключения языковых кодов, иноязычные вкрапления, пересыпание чужеземными словами в разговоре на родном языке часто производят комический эффект, что всегда использовалось и используется сегодня в художественной литературе в качестве стилистического средства, характеризующего язык персонажей, например: *«Я не могу дормир в потёмках»* (А.С. Пушкин «Дубровский»). *«В Торонто заарендуешь кар ... выедешь на хайвэй, там возьмёшь шестой экзит, проедешь ровно два майла, на шулдере увидишь голубой шевроле... Фолуй за этим шевроле»* (Владимир Войнович «Москва 2042»). Здесь уместно привести слова Татьяны Толстой по поводу использования «смеси» языков, например, в следующем диалоге:

- *Фиш свежайший, – уговаривает продавец, – малосольный салмон, к нам аж с Филадельфии ездют.*
- *А джус вон тот, строберри, – что, немецкий?*

- Джус польский. А вот язык, очень рекомендую, шо-то исключительное.
- Та он в аспике?
- Ну и то, што в аспике?! Шо, што в аспике?! Мы сами его дома с удовольствием кушаем.

«Ужас в том, что эти люди, по всем лингвистическим меркам, говорят всё-таки по-русски. Грамматика этого эмигрантского волапука – русская, и никакое количество английских корней, вытеснивших привычные русские корни, не превратит этот язык в английский. Ужас и в том, что ни нормальный русский человек, ни нормальный американец не признают эту языковую плазму за внятную человеческую речь. Тем не менее, на этой плазме изъясняются по всей Америке, – много, много людей» [1, с. 386].

Следует отметить, что границы между «вкраплениями», т. е. кодовыми переключениями, и заимствованиями довольно расплывчаты. Во многих случаях трудно определить степень узуализации немецких элементов в русской речи мигрантов. Тем не менее высокая частотность употребления некоторых лексем может свидетельствовать о том, что они уже не индивидуальны, а вошли в лексическую систему русского идиома данной группы говорящих, например: *термин* (der Termin – деловая встреча, назначенная на определенное время), *арбайтсамт* (das Arbeitsamt – биржа труда, ведомство по трудоустройству), *бевербунг* (die Bewerbung – лексема, не имеющая в русском языке однословного эквивалента, означающая: заявление о приеме на работу, о назначении на должность или о зачислении в учебное заведение).

Образование новых слов происходит в основном по правилам русского языка с использованием корня, заимствованного из немецкого языка: *бератеры* – *консультанты* (Berater), *бетройиша* – *куратор-женщина* (Betreuerin), *штихпункты* – *основные моменты* (Stichpunkte), *меньга* – *множество* (Menge). Этому процессу подвержены не только существительные, но и другие части речи: *штудировать* (studieren) – *учиться в высшем учебном заведении*; *митовать* (die Wohnung mieten) – *снимать квартиру*; *замельдоваться* (sich anmelden) – *зарегистрироваться*; *шварцевать* (schwarz arbeiten) – *работать «по-чёрному»* (неофициально, не платя налоги); *«абшлэпать машину»* (den Wagen abschleppen) – *эвакуировать автомобиль*.

Употребление заимствованных немецких прилагательных встречается реже, но они ассимилируются даже сильнее, чем существительные, так как они изменяются в соответствии с правилами русского языка, в котором прилагательные должны согласовываться с существительным, к которому они относятся. В связи с этим немецкие прилагательные всегда получают при употреблении в тексте русские суффиксы и окончания: *блэый* (blass) – *бледный*; *шлимский* (schlimm) – *плохой*; *папирный* (aus Papier) – *бумажный*; *вихтижный* (wichtig) – *важный*; *берюмнутый* (berühmt) – *известный*; *шатцфольной* (schatzvoll) – *ценный* [4].

Использование словообразовательных и словоизменительных элементов русского языка преобразует заимствованные слова, благодаря чему слова приобретают новую экспрессивную форму, какой не имели в родном языке: *ангешот* (предложение) – *ангешотина*; *нудель* (лапша) – *нудельки*; *шпацирить* (гулять) – *шпацирнуть*; *чус* (пока) – *чусики*, *кнайна* – *кнайпочка*, *фестенький* (твёрденький), *кинд* (ребёнок) – *киндёныш* (детёныш). После того, как заимствованное слово вошло в язык, оно часто начинает «жить своей жизнью», независимой, как правило, от жизни прототипа этого слова в языке-источнике. От заимствованного слова, по мере его полного освоения, могут быть образованы производные слова, претерпевающие те или иные семантические изменения, в результате которых заимствованное слово может получить в языке-реципиенте иное значение, чем в языке-источнике, например: *социал* (социальный) – *социал* (социальная помощь, социальное пособие) – *жить на социале* (получать социальное пособие) – *социальщик* (получатель социального пособия); *редуцированный* (по сниженной цене, от нем. reduziert).

В связи с неофициальностью многих из подобных новообразований и их не очень широкой распространённостью в письменной речи какие-либо чёткие правила написания отсутствуют. Могут встречаться различные написания со смешанным использованием кириллицы и латиницы, а также свободной постановкой апострофа на границе заимствованной немецкой и последующей русской части слова. Например, фраза «Я зарегистрировался и подал заявление» может быть записана следующими способами:

Я замельдовался и поставил антраги.

Я **zameld**овался и поставил **Antragi**.

Я замельдовался и поставил **Antrag** 'и.

Отдельную группу составляют слова, воспринятые в основном на слух и искажённые при воспроизведении почти до неузнаваемости. Если в слове «*арбайтам*» можно относительно легко распознать немецкое «*Arbeitsamt*» (биржа труда), то даже хорошо владеющий немецким языком вряд ли быстро расшифрует слово «*фердзихер*» (Versicherungsvertreter), которое обозначает страхового агента. При помощи игры слов могут возникать коннотации, понятные только носителю русского языка. Так, слово «*арбайтслэзы*» (нем. arbeitslos – безработный), обозначающее пособие по безработице, указывает на небольшой размер этого пособия – такой маленький, что «хоть плачь». Особенностью такого «смешанного» языка является его относительная неустойчивость и вариативность форм. Это связано с тем, что это относительно новое образование, и понять его может только носитель русского языка, знающий немецкий. Ситуацию наоборот трудно представить, т. е. немцам, даже хорошо владеющим русским языком, будет значительно труднее понять этот язык, чем русским, которые хоть немного знают немецкий. Это объясняется прежде всего тем, что в подобном варианте языка нарушается, причём до неузнаваемости, звуковая, морфологическая, грамматическая и синтаксическая структура немецкого языка.

Вот ещё некоторые примеры «креативной шпрахи» (языка): *отсылать бевербунги* (заявления о приёме на работу), *подтверждение арбайтсамта* (биржи труда), *переписка с финанцамтом* (финансовым ведомством), *покупать вайсворстхены* (белые сосиски) в *метцгерее* (мясной лавке), *жарить братвурсты* (жареные колбаски), *кексен бакен* (печь печенье), *бротхен* (хлебушек) *свеженький*, *с порезанным лаухом* (луком), *гефюльте фиш* (фаршированная рыба), *поспрашивать у бауэров* (фермеров) *на вохэнмаркте* (еженедельном рынке), *моя тохтерхен* (моя дочурка), *майне зюся* (моя сладкая) [5]. Такие «миксы» характерны для повседневного общения и используются прежде всего в самых жизненно важных ситуациях: это – поиск работы, здоровье, еда, покупки. Чем абстрактнее темы, тем больше вероятность языковой однородности, чистоты. Здесь переключение кодов происходит чаще на межфразовом уровне, то есть чередуются более или менее целые, оформленные в смысловом отношении фрагменты. Бытовая речь больше подвержена переключениям кодов внутри фраз. И здесь как раз широкое «поле деятельности» для языкового творчества. Тот, кто впервые употребляет те или иные кодовые переключения, как правило, не ставит

цели сделать их узуальными. Используя их, говорящий лишь удовлетворяет возникшую у него в данный момент потребность выразить свою мысль доступными (в том числе, на разных языках) средствами. Новообразования, возникшие в результате спонтанных, часто неосознанных переключений кодов, закрепляются в языке лишь после многократного повторения и, как правило, в том случае, если они исходят от разных лиц или воспринимаются и позднее перенимаются другими как удачные заимствования.

Следует отметить, что катализатором возникновения «смешанных и гибридных языков» часто является потребность в игровой, иногда даже провокационной форме обособиться от большинства. Использование таких языков представляет собой попытку самоидентификации и означает для говорящих языковое самоутверждение. В конечном счёте, «смешанные языки» представляют собой вербальное выражение единства, чётко очерченного границами собственной «сцены», для которой характерно, помимо прочего, использование оригинальных языковых находок. «Смешанные языки» выходят с течением времени за первоначальные контекстные рамки: они становятся независимыми, их берут на вооружение даже носители немецкого языка, составляющие непосредственное окружение «сцены», и некоторые СМИ.

С вариантами немецкого языка, обозначаемыми примерно с 1960 года как «немецкий гастарбайтеров» и характерными для первого и, возможно, второго поколения приехавших в Германию трудовых мигрантов из разных стран, современные «смешанные языки» уже не имеют почти ничего общего. Многие их носители, в отличие от своих предшественников, выросли в немецкоязычной среде и прошли организованные для них курсы немецкого языка. Что касается современных вариантов стандартного немецкого, «окрашенного» другими языками – «турецкого немецкого» или «русского немецкого», то речь сегодня идёт о сознательно выбранном самостоятельном «социолекте», который часто включает этническую принадлежность в ролевую игру. Подобное на материале «русского немецкого», так называемой «квели» – *Qweli* (со смешанным латинско-кириллическим алфавитом), возникло в Германии примерно в 1990 году в связи с возросшей иммиграцией из России. Разработчики *Qweli* пошли по следующему пути: они взяли за основу русскую грамматику и немецкие корни и стали творить новый «язык». Возникло даже целое течение – своего рода «фольклёрный микс», состоящий из стихотворений и песен, хорошо известных носителям русского языка и представляющих собой «гремучую смесь» немецких и русских слов и форм. Ярким примером такого творчества является следующий текст, в который вставлены целые немецкие слова и словосочетания в оригинальном написании: *Дорогие Sehr geehrte Damen und Herren (глубоко уважаемые дамы и господа), я спою Вам печальный Romanz (романс), я ведь даже не Sozialhilfeempfänger (я не получаю социального пособия), проявите ко мне Toleranz (терпимость)* [4].

Ещё более яркий пример «языкового творчества» представляет собой трансформированный текст известной всем или, по крайней мере, многим поколениям, выросшим в России, песенки:

*Им хой торчал кузнечик,
Им хой торчал кузнечик,
Und ganz wie огуречик
Хельгрюенький он был.*

*Гекомнулась лягушка,
Гекомнулась лягушка,
Гефресистое брюшко
И съела грасхонфа* [4].

Данный вариант не требует перевода, хотя и представляет смешение как отдельных слов, так и отдельных элементов двух языков. Особенно интересна здесь форма прошедшего времени глагола – «*гекомнулась*» (от «*gekommen – kommen*»), трансформированная в соответствии с правилами русского языка, причём это гибридное образование стало, в отличие от немецкого глагола, возвратным глаголом. Экспрессивный характер с оттенком комичности имеет сочетание *гефресистое брюшко* (*gefräßig – прожорливый*). Непосвящённому, даже владеющему в равной степени немецким и русским языками, но не знающему русский первоисточник – детскую песню, трудно расшифровать значение подобных «шедевров», так как немецкие корневые морфемы практически «растворились» в новообразованиях. В роли «растворителей» здесь выступают русские приставки и суффиксы вместе с окончаниями, которые воспринимаются носителями русского языка абсолютно как «родные» не только на слух, но и зрительно, благодаря хорошо знакомому графическому оформлению. Как показывают приведённые выше примеры, грамматическая система русского языка благодаря развитой морфологии оказывает довлеющее влияние на грамматическую интеграцию заимствований из немецкого языка.

В заключение хотелось бы отметить, что отношение к подобному «смешению языков» в русскоязычной среде в Германии неоднозначно: многие не видят здесь проблемы и считают, что нужно говорить так, как удобно, не утруждая себя использованием сложных и трудно запоминаемых немецких форм. Другие же категорически против такого «гибрида», они стараются не калечить оба языка, предпочитая при необходимости переходить полностью на немецкий или использовать отдельные слова и фразы в неискажённом варианте. В любом случае использование «смешанных языков» в условиях двуязычия и многоязычия уже превратилось в заметный социокультурный феномен, достойный серьёзного изучения, представляющий интерес как объект для исследования на стыке различных наук – лингвистики, социологии, психологии и некоторых других. Пока трудно сказать, какое влияние окажет «язык» иммигрантов на немецкий язык. Бесспорно лишь то, что все формы языковых контактов, особенно в наш век глобализации, могут обогатить любой национальный язык.

Источники и литература

1. Толстая Т. Надежда и опора. Сердца горестные заметы / Татьяна Толстая // День. – М.: Эксмо-Пресс, 2010. – С. 385-390.
2. Чиршева Г. Н. Билингвальная речь / Г. Н. Чиршаева // Вестник ОГУ [Оренбургского государственного университета]. – 2003. – № 4. – С. 23-29.
3. Шовгенин А. Н. Социолингвистическое пространство русскоязычной диаспоры Германии (на материале русскоязычной прессы ФРГ): автореф. дисс. ... канд. филол. наук / А. Н. Шовгенин. – Волгоград: Волгогр. гос. пед. ун-т., 2007. – 19 с.
4. Креативная Qwelia [Электронный ресурс]. URL: <http://www.strannik.de/quelia> (дата обращения: 20.05.2011).
5. Русские в Германии [Электронный ресурс]. URL: <http://www.cccp.de/talk/> (дата обращения: 20.05.2011).

**ПСИХО-ЕМОТИВНИЙ ВПЛИВ СУЧАСНОЇ АНГЛОМОВНОЇ ПОП-ПІСНІ НА АУДИТОРІЮ:
СИНТАКСИЧНІ ЧИННИКИ**

В работе рассматриваются проблемы синтаксической организации предложений в песенном дискурсе. В результате анализа были сделаны выводы о взаимосвязи между типом песни, её синтаксической структурой и психо-эмотивным типом влияния на аудиторию.

Ключевые слова: песенный дискурс, предложение, синтаксическая организация, психотип, эмотивное влияние.

У роботі розглядаються проблеми синтаксичної організації речень у пісенному дискурсі. У результаті аналізу зроблено висновок про взаємозв'язок між типом пісні її синтаксичною структурою і психо-емотивним типом впливу на аудиторію.

Ключові слова: пісенний дискурс, речення, синтаксична організація, психотип, емотивний вплив.

The work considers the problems of syntactic organization of sentences in the song discourse. In the result of analyses there was made a conclusion about the interdependence between the song-type, its syntactic structure and psycho-emotive type of influence upon the audience.

Key-words: song discourse, sentence, syntactic organization, psycho-type, emotive impact.

Дане дослідження присвячене синтаксичній організації сучасної англійської поп-пісні яка являє собою неподільну єдність поезії та музики.

Отже, «пісня – найбільш проста і поширена форма вокальної музики, яка об'єднує поетичний текст з нескладною мелодією, що легко запам'ятовується. ... Це – малий віршований ліричний жанр, що існує у всіх народів і характеризується простотою музично – словесної побудови» [4, с. 405].

Актуальність роботи відзначається тим, що незважаючи на велику популярність пісенного жанру, в лінгвістиці досі не існує робіт, які б були присвячені комплексному вивченню комунікативно-емотивного впливу сучасної поп-пісні на ментальність людини. Вагомим аргументом обраної проблематики є лінгвостилістична оригінальність пісенного жанру та когнітивна значущість пісні для сприймання людиною навколишнього світу. Комунікативна спрямованість пісні має на меті не тільки передавати інформацію, а також впливати на психоемоційний стан слухача. Звідси, пісня є особливим засобом лінгвістичного програмування ментальності певного шару людства.

Робочою гіпотезою даного дослідження є припущення, що власне синтаксична організація пісенного твору грає найважливішу роль у психо-емотивному впливі на слухача. Ми вважаємо, що саме поєднання музики, синтаксису і семантики тексту пісні є головним чинником у сприйманні людиною пісні на мовленнєвому та позамовленнєвому рівнях.

Мета дослідження полягає в визначенні семантико-синтаксичної природи психоемоційного впливу сучасної англійської пісні на слухача. Складність і гетерогенність обраною проблематики зумовило основні напрями дискурсивного аналізу. Пісенний дискурс, при цьому, розглядається як зв'язна послідовність речень пісні, складне комунікативне явище, що містить окрім тексту ще й екстралінгвістичні чинники (знання про світ, установки, мету мовця, спрямованість на його ментальну прагматичну сферу) [1, с. 18].

Матеріалом дослідження є приклади синтаксично різних типів речень, відібраних методом суцільної вибірки з текстів оригінальних англійських поп-пісень кінця XX – початку XXI століть. Робоча картотека складає понад 1500 фіксацій реченнєвих структур.

Традиційно, будь-який текст розуміється як «цілісна семіотична форма лінгвопсихоментальної діяльності мовця, що концептуально та структурно інтегрована, і служить прагматичним посередником комунікації. [7, с. 599]. У нашому випадку мова зрозуміло йдеться про прослуховування тексту пісні разом з мелодією. Можна, також, говорити про ланцюжок асоціацій, що створюють настрій і зливаються в цілісний образ. Як відомо, «образ – це форма художнього узагальнення сприйняття дійсності у вигляді конкретного індивідуального явища» [3, с. 396]. Сприймання образу сучасної популярної пісні нерозривно пов'язано з її складом, формами виконання та іншими ознаками. Мелодія пісні є узагальненим, підсумковим вираженням образного змісту тексту в цілому. Мелодія і текст подібні за структурою: вони складаються з рівних, (а в музиці й однакових) будов – строф або куплетів, що мають подібну синтаксичну структуру.

У процесі дослідження сучасні популярні пісні було поділено на три групи залежно від їхньої специфічної синтаксичної організації, яка має особливий вплив на слухача.

Перший тип – це пісні баладної структури (ballad structure song), в яких мова йдеться про долю конкретної людини чи суспільства взагалі: зазвичай вони мають сюжетну лінію. Наприклад, Sting – «Shape of my Heart», Aerosmith – «I Don't Want to Miss a Thing», Bad Boys Blue – «You're Woman», No Mercy – «Missing», Art Company – «Susanna», та Brian Adams – «Heaven».

Другий тип – це пісні, створені «в ритмі серця» (heart rhythm songs), які є порівняно сучасним творінням, написаним головним чином для дискотек, вечірок. Вони «організовані» в ритмі людського пульсу, серцебиття. Представниками цього типу пісень є Scorpions – «Still Loving You», Modern Talking – «Cherrie Cherrie Lady», Tina Turner – «I Will Survive».

Емоційно-ударні пісні (emotional beat songs) є наступним видом популярних пісень. Зазвичай вони створені у так званому стилі «Hard Rock», наприклад: Queen – «Show Must Go On», Aqua – «My Mamma Said».

У своєму дослідженні ми поділяємо позицію Н. Новаковської, яка вважає, що «не кожне вираження думки підходить для віршованого тексту пісні, а тільки ті, що за своєю побудовою відповідають заздалегідь заданому ритмічному завданню» [11, с. 87]. Ритм має велике значення для тексту пісні, який потім накладається на музику. Існує декілька видів ритму, які використовуються у вірші пісні. Але, у даному дослідженні, ми обмежуємося розглядом синтаксичного ритму, що реалізується у вигляді і взаємодії синтаксичних конструкцій.

Наприклад: пісні баладної структури: *«I've been waiting for so long. For something to arrive. For love to come along»* (Bryan Adams); пісні «в ритмі серця»: *«I get up – get down. All my world turns around»* (Modern Talking); емоційно ударні пісні: *«Stop forcing me. Stop fighting me. Stop yelling me»* (Dr. Alban).

Вочевидь, як це показано вище, різні типи поп-пісень репрезентовано синтаксично різними типами речень. У лінгвістиці розглядаються два основні типи класифікації речень – просте і складне (W. Maxwell, G. Wendt, P. Brown, В.Г. Гак, М.К. Осипенко, та ін.). Деякі дослідники, крім названих типів виділяють речення «ускладненої» структури (R. Quirk, М.Я. Блох). При цьому, під простим реченням зазвичай розуміються синтаксичні побудови, які мають у своєму складі одну предикативну основу [6, с. 482]. Ми розглядаємо просте речення насамперед як елементарну комунікативну одиницю, що принципово відрізняється від більш складних синтаксичних побудов та здатна корелюватися лише з одним елементарним процесом. Останній може вербально відображатися на раціональному рівні у вигляді підмето-присудкового нексусу (а) або знаходити ірраціональне вираження у вигляді непередикатних побудов (б). Наприклад: а) I was reading, б) – Oh! – It's your spectacles again? – Right! They are broken.

Таке розуміння простого речення узгоджується з загальноприйнятою концепцією про монопредикативність простого речення, але значно розширює його рамки, включаючи також структурно-непредикатні побудови. В.І. Карабан і Г.М. Хашимов розглядають простий і складний типи речень як моно – і поліпредикативні одиниці відповідно [2, с. 15]. Що до так званих «ускладнених» речень, то дослідники розуміють цей тип речень по-різному. При порівнянні, наприклад, складного та ускладненого речень видно, що перше «зберігає відносну самостійність предикативних одиниць, їх «власну» віднесеність до хронотопу мовця» [5, с. 93]. На думку М.Я. Блоха, ускладненим вважається речення, в якому, крім головних частин, є кілька факультативних, тобто таких додаткових обставин, які не утворюють предикативне розширення речення [9, с. 216], типу «Generally speaking, she was right» [10, с. 14]. О.С. Ахманова під цим типом речень розуміє речення, «...всередині якого є відносно самостійна синтаксична конструкція» [12, с. 301].

У даній роботі ускладненими будемо вважати речення, що містять у своєму складі поширене звертання, низку координованих головних членів, герундіальні, частиципальні та інфінітивні звороти.

У ході аналізу, англійської сучасної пісні вище згадані типи було розглянуто з позиції синтаксичної побудови речень. Відповідно до результатів кількісного аналізу ми прийшли до наступних висновків: у популярних піснях у стилі «балади» складносурядні та складнопідрядні речення містять близько 68%. Серед них 55% синтаксичних конструкцій представлено складнопідрядними реченнями умовного та атрибутивного типу. Наприклад: *«If I told you that I loved you, you'd believe»* (Sting). Прості речення посідають 2-ге місце і налічують 29%. Наприклад: *«That is not the shape of my heart»* (Sting). Речення ускладненого типу не перевищують 3% і представлені зазвичай синтаксичними комплексами: *«I've been waiting for so long for something to arrive»* (Bryan Adams). В даному реченні представлена інфінітивна конструкція «for+infinitive».

Пісні, створені в «ритмі серця» в основному побудовані за допомогою простих речень, які налічують приблизно 70%. Наприклад: *«I will survive!»* (Tina Turner). Складні речення засвідчено у 27% випадків, наприклад: *«If I had for just one second you'd be back to bother me»* (Nina). Ускладнені речення вживаються майже у 4% всього корпусу речень. Наприклад: *«I should made you leave your key»* (Abba).

Для третього типу пісні, якій представлено стилями «реп» та «hard» рок, характерні еліптичні непоширені прості речення (71%): *«I know»* (Scorpions). Структурно-непредикатні побудови вжито близько у 8% випадків. У свою чергу загальна кількість складних речень не перевищує 23% синтаксичних конструкцій. Наприклад: *«My mamma said that she would give her life up for me»* (Aqua). Ускладнені речення навпаки вживаються лише у 6% вибірки: *«Mind your business and leave my business»* (Dr. Alban).

У своїй роботі ми спираємося на класифікацію певних типів особистості запропонованих сучасними американськими дослідниками Т.Ларка та С.Кіусян, які виділяють наступні три психологічні типи людей згідно з засобом емоційного проявлення: емоційний (emotive), інтелектуальний (intellectual) та примітивний (naturally-primitive). «Емоційний» тип проявляє і відповідно сприймає емоційний поштовх згідно зі своїм психічним настроєм у даний час. Мається на увазі, що біологічний стан таких людей керує їхньою емотивною поведінкою. Так, підвищений пульс сприяє підвищенням проявленням радощів, обурення тощо. «Інтелектуальний» тип сприймає і проявляє емоції на рівні логіко-змістовного аспекту подій. До «примітивного» типу відносяться психологічні індивіди, для яких відкрите проявлення емоцій є цілком природними і первісними рисами їхнього менталітету.

Отже, дана робота дозволяє зробити висновок, що синтаксична організація трьох типів сучасних англійських поп-пісень спрямована на сприймання їх відповідно трьома психологічними типами аудиторії. З когнітивної точки зору людина з логічно-інтелектуальною формою мислення більш піддається впливу пісень баладної структури. Даний тип пісень являє собою синтаксично завершену розповідь з відповідною поверхневою структурою. «Емоційний» тип віддає перевагу пісням у «ритмі серця», так як вони відповідають їх емоційній сфері сприйняття. Емоційно-ударні пісні найбільш прийнятні людині третього типу, тобто примітивного, тому, що вигуками та звертаннями, і, в цілому, найпростішою синтаксичною побудовою.

Таким чином, зроблені попередні висновки щодо синтаксичної організації сучасної англійської поп-пісні, дають ключ до розуміння засобів лінгвістично-емоційного програмування аудиторії різного психологічного типу.

Джерела та література

1. Дейк Т. А. Ван. Язык. Познание. Коммуникация / Т. А. Ван Дейк. – М., 1989. – 265 с.
2. Карабан В.И. Сложные речевые единицы: прагматика английских асиндетимных полипредикативных образований / В.И. Карабан. – К.: Вища школа, 1989. – 131 с.
3. Кондаков Н.И. Логический словарь / Н.И. Кондаков. – М., 1995. – 532 с.
4. Музыкальная энциклопедия: в 6 т. Т. 3. / под ред. Ю.В. Келдиш. – М., 1982. – 621с.
5. Осипенко Н.К. Сложное предложение на фоне коммуникативной типологии текста / Н.К. Осипенко // Вопросы языкознания. – 1995. № 2. – С. 91-98.
6. Розенталь Д.Э. Словарь-справочник лингвистических терминов / Д.Э. Розенталь, М.А. Теленкова. – М.: Астрель, АСТ, 2001. – 624с.
7. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / О.О. Селіванова. – Полтава: Вид-во ТОВ «Довкілля-К», 2006. – 716 с.

8. Хашимов Г.М. Типология сложных предложений разносистемных языков / Г.М. Хашимов. – Ташкент: Фан АН Узбекистана, 1991. – 103 с.
9. Blokh M. A Course in Theoretical English Grammar / M. Blokh. – М.: Vyssaja skola, 2006. – 424 p.
10. Kendrick M. The Course of Set-Ra-Kahtep / M. Kendrick. – London: G.Swan, 1988. – 200 p.
11. Nowakowska N. Language of Poetry. A Generative Grammar / N. Nowakowska. – London: Crest, 1977. – 218 p.
12. Pears A. Psychological Premises of Speech Communication / A. Pears, T. Woodwell. – Toronto: Longman, Canada Limited, 2002. – 246 p.

УДК 81-2

Москаленко Л. С.

РУССКО-УКРАИНСКАЯ ИНТЕРФЕРЕНЦИЯ КАК ОДНО ИЗ УСЛОВИЙ ВАРЬИРОВАНИЯ РУССКОГО ЯЗЫКА УКРАИНЫ

Статья посвящена проблеме формирования украинского национального варианта русского языка. В ней рассматривается явление лексической интерференции русского и украинского языков как одно из условий формирования особой формы языка в Украине.

Ключевые слова: интерференция, украинский национальный вариант русского языка, русофония, варьирование языка, вариант языка.

Стаття присвячена проблемі формування українського національного варіанту російської мови. У ній розглядається явище лексичної інтерференції російської та української мов як одна з умов формування особливої форми мови в Україні.

Ключові слова: інтерференція, український національний варіант російської мови, русофонія, варіювання мови, варіант мови.

The article is devoted the problem of forming of the Ukrainian national variant of Russian. It examines the phenomenon of lexical interference between Russian and Ukraine languages as a condition of a forming a special form of language in Ukraine.

Key words: interference, Ukrainian national versions of Russian, russophonie, varying of language, variety of language.

Существование нескольких народов со своими языками на одной территории непременно приводит к языковым контактам и, соответственно, взаимодействию языков. Следствием контактирования языков является интерференция. Проблема языковой интерференции рассматривается в работах У. Вайнрайха, Н. Б. Мечковской, В. Ю. Розенцвейга, Э. Хаугена, Л. В. Щербы и др. Однако в определении данного понятия нет полного единства среди лингвистов. Традиционно под интерференцией понимается «взаимодействие языковых систем в условиях двуязычия, складывающегося либо при контактах языковых, либо при индивидуальном освоении неродного языка; выражается в отклонениях от нормы и системы второго языка под влиянием родного» [12, с. 197].

Русско-украинская интерференция, как правило, рассматривалась в русле национально-русской. Русский язык, выполняя функцию языка межнационального общения, находился в тесном взаимодействии с национальными языками республик, то есть сформировалось национально-русское двуязычие, которое стало основной причиной интерференции русского и национальных языков. Национально-русскому языковому взаимодействию в советском языкознании уделяется большое внимание (И. К. Белодед, Ю. Д. Дешериев, М. А. Жовтобрюх, Г. П. Ижакевич, М. И. Исаев и др.). Оно рассматривается как в качестве обогащения языков, так и в качестве интерференции, чаще всего отрицательной [5]. Исследователи взаимодействия русского и украинского языков придерживались следующего понимания интерференции: это «изменения в структуре или элементах структуры одного языка, возникшие под воздействием другого. Наиболее простое проявление интерференции – отклонения от норм данного языка, вызванные влиянием другого языка» [1, с. 115].

На современном этапе интерференция русского и украинского языков (равно как и русского и белорусского, казахского и других языков, функционирующих на одной территории параллельно с русским) не прекращается, но приобретает другой характер. В связи с появлением нескольких центров развития русского языка после распада СССР и образования новых независимых государств взаимодействие русского и национального языков видоизменяется. Сегодня русский язык принято рассматривать в качестве полинационального, то есть «имеющего несколько центров развития, в которых формируются так называемые национальные варианты с собственными нормами, собственными языковыми процессами и с равноправным статусом» [4, с. 32]. Возникновению новых форм существования русского языка посвящены работы таких лингвистов, как А. Н. Рудяков, Е. А. Журавлева, В. Ю. Михальченко, Ю. В. Дорофеев, И. Н. Кошман, Р. В. Забашта и др.

Функционирование русского языка в независимых государствах неизбежно приводит к тому, что русский язык каждого государства приобретает специфические, свойственные только ему черты, что дает основания говорить о возникновении новой формы языка. Одним из условий ее возникновения становится интерференция. Поэтому на современном этапе процесс интерференции должен рассматриваться иначе. Поскольку изменения наиболее ярко отражаются в лексической системе, целью данной статьи становится рассмотрение лексической интерференции в русском языке Украины как одного из условий варьирования русского языка.

Поставленная цель предполагает решение следующих задач:

- охарактеризовать специфические черты номинативной системы русского языка Украины, вызванные русско-украинской интерференцией;
- проследить распространение результатов лексической интерференции в русском языке Украины;
- установить особенности современной интерференции.

При анализе лексической системы русского языка будет использоваться термин семантема, предложенный А. Н. Рудяковым. Семантема является функциональной семантической единицей. Это «языковое понятие в единстве со средствами его выражения в русском языке, т. е. в единстве со своими вариантами, которые, будучи функционально тождественными, чередуются в зависимости от номинативной ситуации, в которой реализуется языковое понятие» [7, с. 11-12].

Взаимодействие русского и украинского языков приводит к следующим изменениям в номинативной системе русского языка:

1. Прежде всего, русский язык пополняется большим количеством украинских слов и фразеологизмов, например, *негоразды* (неприятности), *хвороба* (болезнь), *привилей* (привилегия), *подняти бучу* (поднимать пыль) и др.: *Массажа с душой и все Ваши негоразды уйдут, как страшный сон* (http://uslugi.slando.com.ua/kiev_city/massazh_vse_vidy_massazha_P_18269284.html). *В итоге Вит нажил себе хворобу в лице злопамятного Крысака, но друзей и покровителей приобрел куда больше* (Олди Г. Л. Богодельня). Многие члены Гильдии предпочитали не пользоваться *привилеем*, но мейстер Филипп полагал: в его возрасте полезней избегать лишних трудов, нежели косых взглядов (Олди Г. Л. Богодельня). Я не возьму в толк, почему вокруг этого эпизода *подняли* такую *бучу* (<http://newsme.com.ua/sport/hockey/843387/>).

Как отмечает И. Н. Кошман, в последние десятилетия функции украинских единиц в русских текстах Украины изменились. Они используются для наименования не только в тех случаях, когда речь идет об уникальных реалиях (создание национального колорита), но и когда именуются «обычные», не уникальные денотаты [6, с. 20].

2. Под влиянием украинского в русском языке Украины появляются новые значения у слов общерусского фонда. Так, слово *гривна* приобретает значение ‘денежная единица Украины’. При этом под влиянием украинского языка допускается его вариант *гривня*: *Летние депутатские каникулы обойдутся налогоплательщикам в 17 миллионов гривен: 450 парламентариев получили по 38 000 гривен отпускных.* («Западная информационная корпорация», 15.07.10). *Кредит МВФ является предпосылкой для стабильности курса гривни* («Вечерняя Одесса», 7.07.2010).

Семантика ‘тот, кто возглавляет что-л., руководит чем-либо, главный, старший над кем-либо’ в украинском русском реализуется вариантом *голова*. В общерусском языке данный вариант характеризуется как устаревший. Для русского языка Украины вариант *голова* будет основным. Это официальное название выборной должности органов местного самоуправления (*городской голова, поселковый голова, сельский голова*): *Выгодным назвал кредит городской голова, депутаты без возражений дали свое согласие* («Вечерняя Одесса», 15.07. 2010).

Под влиянием политических событий в Украине слово *оранжевый* получает новое значение – ‘относящийся к партии «Наша Украина»’, но в последнее время оно видоизменяется на ‘характеризующийся прозападными политическими взглядами’. Кроме того, данная единица подвергается процессу субстантивации и обозначает сначала ‘представителей партии «Наша Украина»’, позже – ‘тех, кто придерживается прозападных политических взглядов’: *Оранжевый депутат сам отрезал себе палец* (<http://wek.com.ua/article/29210/>). *Вы знаете, нам, наверное, было нужно, чтобы оранжевые пришли к власти, чтобы люди увидели, что лучшее враг хорошего* (<http://polite.com.ua/interview/1766-.html>).

3. Происходит видоизменение лексического значения украинских заимствований. Например, одним из вариантов семантемы ‘украинский язык’ является *мова*. В украинском языке сема украинский отсутствует. Данный вариант не является основным, но видна тенденция его употребления, чаще всего в конструкции *говорить на мове*: *Глава МВД заставил подчиненных говорить на мове, как заставили его* (<http://www.rosbalt.ru/ukraina/2010/07/05/751010.html>). *Черновецкий отказался говорить на мове* (<http://wek.com.ua/article/50628/>).

Значения единиц, употребляющихся в русском языке Украины, зачастую расходятся как с общерусским, так и с украинским языком. Слово *бурак* как в украинском, так и в общерусском языке используется как вариант семантемы ‘овощное, кормовое и техническое растение семейства маревых’, но в общерусском является диалектизмом. Для русского языка Украины характерно его употребление в качестве варианта семантемы ‘кормовая свекла’ в противоположность сахарной свекле.

4. Вхождение украинских слов в единую номинацию: *Верховная Рада, Майдан Независимости* или *Площадь Незалежности, День Незалежности* и т. п.: *Поэтому он решил обратиться в Верховную Раду с предложением внести изменения в этот закон* («Одесские известия», 26.08.2010). *Колонна, что вознеслась над площадью Незалежности, так высока, что здание Консерватории и все окружение поникло, утратило свой масштаб и значимость, подобно провинциалу, попавшему в столицу* (<http://zn.ua/articles/25605>). *Вернувшись после празднования Дня Незалежности Украины из Киева, Супрунюк пробыл некоторое время в здании парламента и около полуночи отправился на ту самую дачу, где Куценко в свое время отрезал голову и кисти рук шантажисту Козлову* (Агатов М. Премьер Куницын и его команда).

Русско-украинскую интерференцию на данном этапе, как и в советское время, можно рассматривать в качестве обогащения русского языка за счет украинского. В советское время языковые элементы из украинского языка переходили в единый русский язык. Их региональный оттенок стирался, единицы воспринимались как нейтральные, о чем свидетельствуют их словарные дефиниции, в которых отсутствуют пометы областное, просторечное и т. п. Например, *доярка, сечка, житница* и др. Иногда в словарных формулировках указывается принадлежность данной единицы украинской реальности, но без соответствующих помет: *парубок* – «на Украине юноша, парень» [9, т. 3, с. 27], *хата* – «крестьянский дом в украинской, белорусской и южнорусской деревне» [9, т. 4, с. 593].

Сейчас проникновение украинских элементов в русский язык характеризуется прежде всего тем, что они обогащают русский язык, функционирующий на территории Украины. Русскоязычным гражданам России, Белоруссии, Казахстана и т. д. многие единицы будут, скорее всего, непонятны. В русском языке не Украины данные языковые факты будут рассматриваться как регионализмы или экзотизмы.

Подобные факты проникают не только в речь малограмотного населения, но и в речь интеллигенции. Они широко распространены среди носителей русского языка Украины, используются как в повседневном, бытовом общении, так и в сферах социально-делового, социально-культурного общения; как в устной речи, так и в печатных СМИ, художественной литературе. Сегодня явления русско-украинской интерференции характерны речи и украинцев, и этнических русских вне зависимости от знания ими украинского языка.

Все это свидетельствует об изменении процесса интерференции русского и украинского языков. Безусловно, она складывается в условиях двуязычия и проникновению украинских элементов в русский язык главным образом способствуют билингвы (с родным как русским, так и украинским языком), «поскольку именно их речевая деятельность, по всей видимости, служит основным источником иноязычных и межъязыковых инноваций для других носителей языка» [3, с. 108]. Однако результат интерференции не может быть рассмотрен в качестве

отклонений от нормы и системы второго языка под влиянием родного. Эти отклонения характерны не только украинцам, но и этническим русским. Как отмечает Вайнрайх, основополагающим условием для лексической интерференции является ощущение лексического дефицита [2]. Таким образом язык, попав в новую среду, приспособливается к функционированию в ней, заполняет существующие лакуны. С точки зрения функционального подхода, результат интерференции характеризуется не как отклонение от нормы, несоответствие норме, а как соответствие или несоответствие определенной функции, им установленной [10, с. 17]. Следовательно, они «должны рассматриваться с позиции того, насколько эти результаты отвечают коммуникативным потребностям носителей языка, насколько они расширяют номинативные и грамматические возможности языковой системы и обеспечивают успешное взаимодействие между членами данного социума» [3, с. 113]. Коммуниканты преднамеренно избирают ту или иную единицу, не свойственную нормам русского языка метрополии, данному процессу не характерна спонтанность.

Это позволяет говорить о том, что процесс интерференции русского и украинского языков на современном этапе следует рассматривать иначе. Она является опережением нормы: «Интерференция не обязана всегда оставаться интерференцией, т. е. отклонением от нормы; при частом повторении она сама может стать нормой» [11, с. 69]. Русско-украинская интерференция становится одним из условий возникновения новой формы языка. В последнее время русский язык, функционирующий в Украине, определяется как региональный или национальный вариант русского языка. Придерживаясь точки зрения А. Н. Рудякова, будем называть его украинским национальным вариантом русского языка.

А. Н. Рудяков предлагает концепцию устройства Русофонии «как глобального русскоязычного мира, единственным интегрирующим фактором которого является использование русского языка как средства социального взаимодействия» [8, с. 8]. Русскоязычный мир, согласно этой идее, представляется в виде организованного множества национальных вариантов русского языка, активно взаимодействующих с другими организованными множествами национальных вариантов иных языков. Согласно концепции А. Н. Рудякова, русский язык выступает инвариантом (противопоставленным другим инвариантам, таким как английский язык, украинский язык, немецкий язык и т. д.), который реализуется множеством вариантов (русский, украинский, белорусский, казахстанский и т. д.). «Позициями» выступают государства: Россия, Украина, Белоруссия, Казахстан и многие другие [8, с. 13].

Появление специфических черт русского языка происходит вследствие его попадания в ту или иную позицию. Так, реализация семантемы «сладкий сдобный высокий белый хлеб цилиндрической формы (по православному обычаю такой хлеб выпекается ко дню Пасхи)» в Украине и России будет различна. Для русского языка России основным вариантом будет *кулич*. В Украине наравне с данной единицей употребляется вариант *паска*, который для русского языка Украины является основным: *Отделить белки от двух яиц (для украшения готовых пасок) и поставить в холодильник* (<http://www.vkysno.kiev.ua/d-recept-action-detail-rid-164.html>). *Презентация самой большой паски Украины, которая сегодня должна была состояться в Киево-Печерской Лавре, по техническим причинам отменена* (<http://news.liga.net/news/N1111984.html>). Таким образом, в зависимости от позиции, то есть государства, в которой употребляется семантема, ее экспликация будет различна. Коммуникант не допускает в речи ошибку, а преднамеренно употребляет один из возможных вариантов.

Итак, на современном этапе процесс русско-украинской интерференции продолжается, но приобретает новые черты. Анализ лексики показал, что украинизмы характерны только русскому языку, функционирующему на территории Украины. Таким образом русскоговорящее население приспосабливает язык к условиям функционирования в Украине, к своим потребностям; происходит адаптации языка. Интерференция становится условием варьирования языка, условием формирования украинского варианта русского языка.

Источники и литература

1. Белодед И. К. и др. Русский язык как источник обогащения языков народов СССР / И. К. Белодед, Г. П. Ижакевич, Т. К. Черторицкая. – К. : Рад. школа, 1978. – 182 с.
2. Вайнрайх. В. Языковые контакты. Состояние и проблемы исследования / В. Вайнрайх. – Благовещенск : БГК им. И.А.Бодуэна де Куртенэ, 2000. – 364 с.
3. Дорофеев Ю. В. Национальные варианты русского языка / Ю. В. Дорофеев // Лингводидактика. Социоллингвистика. Языки мира. К 90-летию со дня рождения академика И. Ф. Протченко / Учреждение Российской академии наук, Институт языкознания РАН. – М.: Сов. писатель, 2008. – С. 101-115.
4. Журавлева Е. А. Вариативность лексической системы: русский как полинациональный язык: автореф. дис. на соискание учен. степени докт. филол. наук. : спец. 10.02.01 «русский язык» / Е. А. Журавлева. – Алматы, 2007. – 49 с.
5. Їжакевич Г. П. Українсько-російські мовні зв'язки радянського часу / Г. П. Їжакевич. – К.: Наук. думка, 1969. – 303 с.
6. Кошман И. Н. О вариативности в русском языке / И. Н. Кошман // Лингвистика. – 2008. – № 1(13). – С. 14-22.
7. Рудяков А. Н. Функциональная семантика / А. Н. Рудяков. – Симферополь: Таврия, 1992. – 154 с.
8. Рудяков А. Н. Георусистика – русистика 21 века / А. Н. Рудяков // Георусистика. Первое приближение: Сб. науч. ст. / Под ред. А. Н. Рудякова. – Симферополь: Антиква, 2010. – С. 8-21.
9. Словарь русского языка : В 4-х т. / АН СССР, Ин-т рус. яз.; под ред. А. П. Евгеньевой. – М.: Русский язык, 1985-1988. – Т. 3.– 752 с. – Т. 4. – 800 с.
10. Фрей А. Грамматика ошибок: Пер. с фр. / Вступ. ст. В. М. Алпатова / А. Фрей. – М.: КомКнига, 2006. – 304 с.
11. Хауген Э. Языковой контакт / Э. Хауген // Новое в лингвистике. – М.: Изд-во «Прогресс», 1972. – Вып. 6. – С. 61-81.
12. Языкознание. Большой энциклопедический словарь / Гл. ред. В. Н. Ярцева. – 2-е изд. – М.: Большая Российская энциклопедия, 1998. – 685 с.

СЕМАНТИЧНА ЕВОЛЮЦІЯ КОНЦЕПТУ ВІРА

В статті подається онтогенез концепта ВІРА, прослідковуються основні напрямки розвитку та пріоритетність окремих аспектів його реалізації. Розкривається послідовність становлення семантичних ознак концепту, визначаються окремі ланки семантики, що випали і у сучасному вживанні не фіксуються.

Ключевые слова: концепт, дух народа, вера, мышление, онтогенез.

У статті подається онтогенез концепту ВІРА, простежуються основні напрямки розвитку та пріоритетність окремих аспектів його реалізації. Розкривається послідовність становлення семантичних ознак концепту, визначаються окремі ланки семантики, що випали і у сучасному вживанні не фіксуються.

Ключові слова: концепт, дух народу, віра, мислення, онтогенез.

The article concerns the historical development of the concept FAITH. The main trends in the evolution and the priorities of the particular aspects in its realization are traced here. The consecution in the appearance of the semantic features of the concept is discovered here and some elements in the semantic row that fell out from the contemporary usage are disclosed.

Key words: concept, national spirit, faith, cognition, evolution.

Постійне звернення до людського фактору в усіх сферах людського буття сприяє зростанню інтересу до вивчення менталітету та концептуальних розвідок. Концепт – це чи не єдина ланка, що дозволяє через мовний матеріал проаналізувати та зробити висновки про специфіку національної свідомості та дух окремого народу. Ця галузь, хоча й будучи порівняно молодого і мало розвиненою, налічує десятки праць таких постатей лінгвістичної науки як Ю. С. Степанов, З. Д. Попова, Й. А. Стернин, В. А. Маслова, теоретичні надбання яких і лягли в основу наших досліджень. Новим напрямом, що впевнено проявляється в наукових доробках цих та інших лінгвістів хоча лише будучи частиною когнітивної лінгвістики, є порівняльна концептологія. Перебуваючи на межі зіставного мовознавства та когнітивістики, вона поєднує теоретичні та методичні елементи двох наук в рамках однієї, яка об'єднує вирішення багатьох актуальних проблем, що пов'язують мову та мислення, розкриття нових перспективних бачень.

Найбільш суттєвими розвідками у слов'янській лінгвістиці, пов'язаними з концептом ВІРА стали роботи Ю. С. Степанова та В. І. Кононенка, що дають ґрунтовні пояснення стосовно історії розвитку концепту, його психологічні підґрунтя, семантичні значення, зміст поняття та його інтерпретації в різних варіаціях художнього дискурсу. Цінними для нашої роботи є визначення Ю. С. Степанова внутрішньої форми слова та виокремлення спільного індоєвропейського кореня $k^{[h]}ret-d^{[h]}eH$, що буквально означає «класти серце»; пор. лат. *credo* (*cre+do*) «вірю», буквально «серце даю»; давньоіндійське *srad-dha* «довіра»; давн.-хет. *k(a)ratan dai* (від слова *k(a)rat* – «серцевина, середина» при корені *ker//kard-* серце) [9, с. 402-403].

Інша модель розвитку концепту бере початок від індоєвропейського кореня *bheidh-*, який за Е. Бенвеністом дає найбільш адекватні терміни для поняття ВІРИ: у лат. – *fides*, грец. *peithic*, обидва є поняттями жіночого роду. У готській мові цей корінь породив два дієслова *beidan* «чекати, надіятись» та *baidjan* «примушувати», що є тісно взаємопов'язаними, оскільки останнє визначається як каузатив до першого і означає «робити так, щоб наступила перша дія» [Цит. за 9, с. 403]. Звідси грец. *pheithomai*, що означає «відчуваю довіру, довіряю і покораюсь».

На цьому етапі з'являються перші згадки про ситуацію договору, що виступає основою для концепту ВІРИ та вводить його в систему «кругообіг спілкування», що і визначається як внутрішня форма концепту, корені якої знаходимо в лат. терміні *foedus* – укр. «договір, угода». Поряд йдуть такі стани, що виникають в результаті цієї ситуації, як «довіра», «очікування здійснення обіцяного» та «надії», а особливістю такого договору є нерівність сторін-учасників [9, с. 403].

Крім того, коло наукових інтересів лінгвістів поширилося на концепти, що стосуються сфери вищих сил та духовних прагнень людини і є дотичними до обраного концепту. Сюди можна віднести спроби аналізу концептів СВЯТОЕ и СКВЕРНА. СВЯТЫЕ и ПРАВЕДНИКИ. ЧЕРТ, БЕС, зроблені в тій же праці Ю. С. Степанова [9, с. 865-890]. Пізніше короткий опис концепту БОГ знаходимо в О. Ю. Печенкіної [8]. Зрештою в результаті вторинної категоризації світу виникає ряд онотопоестичних концептів, які ставляться Алефиренком Н. Ф. поряд з іншими типами концептів та включають сталі фразеологічні звороти, зокрема й ті, що відображають сутність та характер концепту ВІРА: *нести свій хрест, мов із хреста знятий* [3].

Слідом за Ю. С. Степановим, ми схильні пов'язувати концепт ВІРА з ДОВІРОЮ та УПЕВНЕНІСТЮ, розглядаючи його у розширеному значенні.

У ході нашого дослідження ми спробуємо відстежити джерела походження та процеси еволюції й змін семантичного компоненту окремих представників периферійної зони концепту та його ядерного елементу з подальшими висновками щодо актуальності та пріоритетності їхнього вживання у повсякденному дискурсі окремих індивідів, що представляють зокрема англійську та українську національно-культурну спільноту. Таким чином, усе це і визначає мету наших наукових розвідок і окреслює межі поставлених перед нами завдань.

Етимологічний словник англійської мови містить такі дані щодо концепту ВІРА: *faith* mid-13c., «*duty of fulfilling one's trust*,» from O.Fr. *feid*, *foi* «*faith, belief, trust, confidence, pledge*,» from L. *fides* «*trust, faith, confidence, reliance, credence, belief*,» from root of *fidere* «*to trust*,» from PIE base **bheidh-* (cf. Gk. *pistis*; see *bid*). For sense evolution, see *belief*. Theological sense is from late 14c.; religions called *faiths* since c.1300 [1].

З інформації, поданої в етимологічному словнику англійської мови, можна зробити висновок, що первинне лексичне значення концепту ВІРА співвідноситься з англійським еквівалентом FAITH як «*duty of fulfilling one's trust*», що фіксується до 1300 року та українською інтерпретується як *віра, довір'я, довіра; вірність, лояльність*; тоді як значення *релігії та вірування* – «*complete trust or confidence in someone or something*» з'являється лише у 14 ст.

В той же час його український партнер підкреслює наступне: *віра від рос., білорус., македон. вера, давньорус. вера, польськ. wiara, чеськ. vira, словац. viera, верхньолуж., нижньолуж. wera, болгар. вяра, сербохорв. вјера, словенс. vera, старослов'ян. вера; праслов'ян. vera (vera – споріднене з авест. var- «вірити», гот. tuzwerjan*

«сумніватися», давньоісл. **var** «обіцянка», давньовірнорим. **wara** «правда, вірність, милість», середньовірнорим. **war** «дійсний, справжній», нововірноримець. **wahr** «те саме», лат. **verus** «дійсний, справжній, істинний», ірланд. **fir** «вірний», індоевр. **uer-** «справжній») [7, с. 402].

Огляд синонімів ключового слова доповнює загальну картину та дає можливість виявити диференційні ознаки концепту, що виявляються у зіставленні лексем, що входять у синонімічний ряд.

Синонімічний ряд ключового слова включає наступне: *Faith* –

- *belief, credence, conviction; trust, reliance, dependence; confidence, sureness, assuredness, certainty, certitude; expectation, aspiration, hope, hopefulness, optimism, buoyancy;*

- *religion, persuasion, denomination, sect; belief, doctrine, teaching, dogma, creed; tenet, principle, position, policy; opinion, feeling, intuition;*

- *duteousness, obedience, compliance; devotedness, devotion, dedication, consecration, allegiance, single heartedness, patriotism; loyalty, loyalness, faithfulness, fidelity, fealty, trueness, true-heartedness; steadfastness, steadiness, unchangingness, constancy, abidingness, lastingness, enduringness, permanence* [2, с. 392].

Виявляються семи «довіра», «істинність» та «чіткість, ясність знання». Первинною і найглибшою семою, що впливає із ситуації договору, описаної Ю. С. Степановим та Е. Бенвеністом [9, с. 403-404] і такою, що підтверджується синонімічним рядом поняття, є сема «залежності», у зв'язку з якою на основі вже згаданого вище кореня *bhoidh-a* розвинувся концепт БІДА та дієслова зі значенням «зовнішнього примусу».

Психологічне підґрунтя поняття фіксує значення *віри раціональної* та *віри ірраціональної* (Р. Брей, М. Коул, Р. У. Лейнг, С. Московичи, Ю. М. Орлов), що в подальшому впливатимуть на розкриття сутності різних сторін концепту через актуалізацію певних когнітивних профілів. За твердженнями психологів раціональна віра – це тверде переконання, засноване на продуктивній інтелектуальній і емоційній активності [6]. Тоді як віра ірраціональна – є віра в особистість, ідею або символ, засновану не на власному інтелектуальному або почуттєвому досвіді, а на емоційному підпорядкуванні якомусь ірраціональному авторитету [6]. Враховуючи такі аспекти значень концепту ВІРА в цілому та розглянувши ряд лексичних одиниць, що репрезентують в мові цей концепт, приходимо до наступних висновків.

Український варіант концепту ВІРА є досить контрарверсивним та неоднозначним, оскільки викликає вже з самого початку в різних людей протилежні асоціації. На відміну від поданого в словнику значення «упевненість у чомусь, у здійсненні чого-небудь; впевненість у позитивних якостях кого-небудь, у правильності, розумності чиєїсь поведінки» [4], що пропонується як первинне, фактично ж в цьому значенні вживається набагато рідше, ніж у вторинному своєму значенні «визнання існування Бога, переконання в реальному існуванні чогось надприродного; те або інше релігійне вчення, віровизнання» [4]. Саме це вторинне значення в першу чергу асоціюється з лексемою *віра*, тоді як первинне значення в мові репрезентується або через негативно забарвлені лексеми або за допомогою громіздких конструкцій, що втілюють схоже значення.

В англійському дискурсі концепт ВІРА представлений на рівні ядра кількома лексичними одиницями з різними варіаціями у значенні та досить помітним розходженням між ними, що характеризуються наступним чином:

CONFIDENCE – є представленням суто віри раціональної, оскільки передбачає лише віру в певну людину на основі конкретних попередніх знань про риси її характеру, можливості;

BELIEF – прямо протилежне до попереднього, описує переважно віру ірраціональну, тобто сліпу, часто безпідставну, необґрунтовану віру в якийсь авторитет, знаки, символи;

TRUST – сильна віра в надійність, правдивість чи здатність когось/чогось – лише раціональна/розумна віра у реальні якості та можливості;

FAITH – абсолютна віра в когось або у щось, яка, однак, у своєму первинному значенні є раціональною вірою в людину.

Саме тому описані лексичні одиниці мають можливість формувати свої концептуальні поля, що відрізнятимуться один від одного якраз через реалізацію таких відтінків значення. Англо-українська концептуальна пара ВІРА – FAITH є найбільш співвідносною, оскільки обидва концепти репрезентують два типи *віри*, першою з яких, хоча не завжди основною залежно від пріоритетів мовця та реципієнта, є раціональна, тоді як свого ірраціонального значення концепт набув значно пізніше у зв'язку зі змінами у світобаченні народів, дестабілізації, деструктизації, інколи часткової нівелізації чи деактуалізації початкових значень. Інші ж англійські репрезентанти концепту ВІРА є майже полярними і репрезентують або один або інший тип віри.

Така точка зору підтверджується і після безпосереднього розгляду смислів концепту та їх вербалізаторів, що з'являлись впродовж сотень років та змінювали і розвивали свої значення залежно від модифікацій в менталітеті народу, однак спільною для яких є сема *довіри*, яка інколи є важко помітною без спеціального етимологічного аналізу та врахування діакронічного аспекту.

Ряд лексем, що утворюють ядро та периферію концепту, поділяються на спільнокореневі:

- з осучасненими коренями **faith** та **belief**: *faith healer, faithful, faithless, belief, believer, Fay* [1];
- **fidere** «*to trust*»: *solifidian, bona fide, auto-da-fe, fidelity, fideism, federal, affidavit, defy, perfidy, bona fides, fiducial, infidelity* [1];

- **Latin confidere, credere** «*to trust, have faith, believe*»: *confide, credo*,

- **treow** «*trust, belief*»: *truce, trow, true* [1];

- більш асоціативні, ніж формально пов'язані (спільнокореневі): *defection, cardinal, testify* (Biblical sense of «*openly profess one's faith and devotion*» is attested from 1520s), *putative* (At first esp. in putative marriage, one which, though legally invalid, was contracted in good faith by at least one party), *vates* (Celtic divinely inspired poet) [1];

- історично пов'язані з вірою як релігією, але без жодних спільних коренів з прототипами концепту, часто походять із зовсім різних мов: *Aladdin* (араб. *Ala' al Din*, букв. «nobility of faith» – *шляхетність, благородство віри*), *Rasputin* (рос. – розпусник), *Muslim* (араб. – той, хто скоряється (*іпi*)), *Baha'i* (назва однієї з іранських релігій, що буквально означає «ворота віри»), *propaganda* (скороч. від лат. *Congregatio de Propaganda Fide* – комітет кардиналів, заснований у 1622р. папою Григорієм XV для контролю за закордонними місіями; сучасне політичне значення

фіксується після Першої світової війни), kathenotheism (грец. – багатобожжя, при якому боги по черзі вважаються верховними) [1];

- пов'язані через пресупозицію: Hobson-Jobson – лише попереднє знання ряду певних історичних фактів та виникнення цього виразу вводять до інформаційного поля концепту [1].

Увесь ряд попередньо наведених лексичних одиниць забезпечуватиме доступ до концепту ВІРА – FAITH завдяки своєму походженню, оскільки спільними для них були першоджерела, усі вони розвинули свої значення від стародавньої лексеми, що якраз і позначала обраний концепт.

Відбувається перехід від образного до більш абстрактного значення – нашарування значень, становлення нових семантичних ознак концепту. ВІРА сприймається як жива субстанція, що наповнює душу й розум людини, творить неможливе.

Широко вживаними в українському дискурсі є висловлювання типу «моя хата скраю», «вся надія на Бога». Основна імплікатура подібних висловлювань – від нас самих ніколи нічого не залежить, все вирішують і роблять інші, а ми маємо лише підкорятися і виконувати, оскільки змінити нічого не в силах. Звідси пошуки спасіння у вищих силах та звернення з різного роду проханнями та молитвами, що мають допомогти у здійсненні та виконанні певних бажань, що підкреслює абсолютну пасивність існування.

Таким чином, в англійській свідомості переважає актуалізація концепту ВІРА через лексичну одиницю *confidence*, тоді як в другому випадку – через *belief* та *faith*. Що ж до постмодерністського дискурсу, то оскільки сема *довіри* стає все менш релевантною для нього, а відповідно і для сучасного суспільства, то характерним є поступова трансформація та підвищена частотність заміни концепту ВІРА на ЗНЕВІРА, що корелює з англійським 'lack of faith'.

Молодь не вірить владі, молодь опустила забрало. <...> Вперше в Україні така політична іділія: об'єдналися ліві й праві, сірі, білі й волохаті, всі вимагають правди, всі несуть трансплантати. Дружина просить мене туди не йти. Вона не боїться, вона не вірить [5, с. 9].

Якраз відсутність віри в сталість нашої особистості та впевненості у власній ідентифікації, все більш помітна відсутність власного «я» і посилює можливість впадання в залежність від інших людей.

Діахронічний розріз концепту ВІРА показав, що на сучасному етапі дискурсивних практик зберігається тенденція до трансформації обраного концепту в антиконцепт, основним фактором впливу в цьому процесі є політичний дискурс, де превалує чистий скепсис, іронія та цілковита відсутність віри у значеннях *довіри* та *впевненості*. Внаслідок чого відбувається звернення до значення протилежного до основного значення *довіри*, тобто *недовіри* або *зневіри*, що простежується на всіх рівнях і стає своєрідною характеристикою часу.

Доступ до концепту ВІРА характеризується апеляцією до його релігійного боку, де відбувається пошук втраченої в реальному соціальному житті *довіри* та часткова її компенсація; схильність розуміння поняття ВІРА як явища релігійного простежується лише з 14 століття, але продовжує зберігати зростаючу тенденцію до такої інтерпретації «як єдиної можливої» та такої, що *не має*, не передбачає ніяких сумнівів і критики, де *не можна* очікувати на зраду, розчарування і невиправдані надії. Після апеляції до цього концепту через дану когнітивну модель відбувається її характеристика на шкалі «існує – не існує або правда – брехня».

Джерела та література

1. Etymological dictionary. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.etymonline>.
2. Rodale J.I. The Synonym Finder / J.I. Rodale. – Warner Books, 1986. – 1362 p.
3. Алефиренко Н. Ф. Фразеология в свете современных лингвистических парадигм: монография / Н. Ф. Алефиренко. – М.: Элпис, 2008. – 271 с.
4. Бусел В. Т. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., доп. та CD) / Укл. і гол. ред. В. Т. Бусел / В. Т. Бусел. – К.: ВТФ «Перун», 2009. – 1736 с.
5. Костенко Л. Записки українського самашедшого / Ліна Костенко. – К.: А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2011. – 416 с.
6. Коул М. Культурно-историческая психология – наука будущего. Пер. с англ. / Майкл Коул. – М., 1997. – 432 с.
7. Мельничук О. С. Етимологічний словник української мови / За ред. О. С. Мельничук, В. Т. Коломієць, О. Б. Ткаченко. – Т.1. – К., 1985. – 634 с.
8. Печенкина О. Ю. Содержание концептов БОГ и СУДЬБА в текстах пословиц и поговорок, собранных В. И. Далем: Автореф. дис. канд. филол. наук / О. Печенкина. – Орел, 2001. – 16 с.
9. Степанов Ю.С. Константы. Словарь русской культуры. – 3-е изд., испр., доп. / Юрий Сергеевич Степанов. – М.: Академический Проект, 2004. – 991 с.

УДК 821(4-15).09

Науменко В. Г.

ФРАГМЕНТЫ САМОСТОЯТЕЛЬНОЙ РАБОТЫ РОССИЙСКИХ СТУДЕНТОВ ФАКУЛЬТЕТА ИНОСТРАННЫХ ЯЗЫКОВ ПРИ ИЗУЧЕНИИ КУРСА «ЛИТЕРАТУРА ЗАПАДНОЙ ЕВРОПЫ ОТ СРЕДНЕВЕКОВЬЯ ДО РОМАНТИЗМА»

Вопрос самостоятельной работы российских студентов 4 курса факультета иностранных языков, изучающих «Литературу Западной Европы от Средневековья до Романтизма», рассматривается в аспекте не только знаний, умений и навыков, но развития креативности

Ключевые слова: зарубежная литература, иняз, самостоятельная работа, креативность.

Питання самостійної роботи російських студентів 4 курсу факультету інострани мови, вивчаючих «Літературу Західної Європи від Середньовіччя до Романтизму», розглядається в аспекті не лише знань, умінь та навиків, но розвитку креативності

Ключові слова: зарубіжна література, іняз, самостійна робота, креативність

The author is interested in this article question of independence work Russian students fourth year of foreign languages faculty, which are study of discipline «Literature Western's Europe from the Middle Ages to Romanticism». Present question examined in aspect not only knowledge and skills, but creative

Key words: foreign literature, foreign languages faculty, independence work, creative.

Тема изучения зарубежной литературы остро поднимается в последнее время в Москве, Санкт-Петербурге, Нижнем Новгороде, Воронеже, Иваново, Екатеринбурге, Уфе, Тюмени, Красноярске, Вятке, Перми, Петрозаводске, Якутске, Майкопе и других городах России. Конечно, напрямую в наш эмоциональный мир вторгается музыка. Музыка, как и всемирная литература, дает каждому «в одном мгновенье видеть вечность...» (У. Блейк). Но музыка сильна лишь исполнением. Художественная книга, как и художественное полотно, материальна. Под ее обаяние сложно не попасть преподавателю и студенту. В Дни славянской письменности и культуры студентам трех групп факультета иностранных языков, овладевающих в последнем семестре 4 курса разделом «Литература Западной Европы от Средневековья до Романтизма» в рамках дисциплины «История литературы стран изучаемых языков», было предложено из сокровищницы европейской литературы выбрать произведения для всех времен и народов. Среди других имен чаще звучали Боккаччо, Чосер, Шекспир, Прево. Это, безусловно, говорит о том, что в творчестве названных авторов есть что-то, что затрагивает особые струны в душе молодого читателя.

Мы не знаем наверняка, литература или музыка, лидирующая вот уже много лет среди всех видов искусства в плане их восприятия, являются наиболее чувствительным, хрупким поприщем культуры. Однако вопрос о том, что создает такую глубокую симпатию у выпускников московского вуза к классической литературе старой Европы, остается открытым. Ответить на него нельзя без обращения к чисто личному опыту. Наши студенты факультета иностранных языков пытаются найти ответ на поставленный вопрос – в себе! Их открытость книге неоспоримый факт. С самого начала освоения курса зарубежной литературы очень важным стал опыт чтения архаического и героического эпоса разных народов, куртуазной лирики, рыцарского романа, книги «Новая жизнь» и «Божественной комедии» Данте, «центрального человека мира» (Д. Рёскин). Хотел ли кто-то из будущих переводчиков и преподавателей иностранных языков и культур перевести кого-то на русский язык? Мне известно только, что Гюльнара Шабанова (специальность – «Перевод и переводоведение») почти осуществила желание написать произведение «От Тьмы к Возрождению» (э. почта: isabel_dorado@mail.ru). Гюльнара, судя по нашей электронной переписке в период сессии, одержима желанием закончить его.

Но обратимся к разным видам самостоятельной работы во время семинаров, среди которых выделяются творческие работы четверокурсников, посвященные избранным ими Боккаччо, Чосеру, Шекспиру-драматургу и Прево. Прочитанные на семинарах, семинарах-диспутах, коллоквиумах, они воспринимаются нами как образцы студенческого интереса ко многим проблемам как эстетической, так и этической направленности. Посвятив лекцию изменчивому и драматическому 14 веку в Англии, «Веку Чосера», мы обратились на семинарском занятии к «Кентерберийским рассказам», пытаюсь понять, в чем достижение и принципиальная новизна поэзии Чосера, и проникнуться радостью и удовольствием, исходящим от его личности и поэзии. А поскольку все познается в сравнении, решили сопоставить «Кентерберийские рассказы» с самой популярной книгой европейского Возрождения – «Декамерон» Боккаччо, наиболее значительным писателем Возрождения, выделившимся с Петраркой на ранней его стадии (Треченто), что уже является уникальной чертой итальянского Ренессанса.

Переживший Петрарку Боккаччо – основоположник психологизма в европейской литературе, определивший основные черты жанра новеллы. Его сборник новелл «Декамерон» определенно влиял на литературный процесс и читателя. Чосер – наиболее значительный представитель Проторенессанса, «Кентерберийские рассказы» – главная книга его жизни. В 24 стихотворных новеллах соединилось влияние итальянского Возрождения и английской национальной специфики. Следовало уяснить, как новые художественные формы, жанры, приемы, развившиеся в Италии, повлияли на Чосера, которому суждено было вывести свою литературу на мировой уровень, включив в русло общеевропейского развития, оставаясь при этом художником глубоко национальным. Мы предложили студентам после лекции самостоятельную работу: написать о встрече в трактире Боккаччо и чиновника-путешественника Чосера и их разговоре за кувшином вина. Конечно, мы понимали, что вряд ли теперь можно подробно узнать о встрече и разговоре Боккаччо с Чосером, если они были. Но, вероятно, чем-то привлекал к себе Чосера и других этот серьезный человек, от которого остались «Фьезоланские нимфы», «Фьяметта», 100 новелл, организованных в цикл с помощью рамочной новеллы о чуме во Флоренции 1348 года. Слава Боккаччо обязывала Чосера с должным уважением отозваться о признанном авторитете. Нужно было показать собственную эрудицию, продемонстрировать искусство толкования авторов Италии, обнаружив при этом большую самостоятельность, выразить почтение к собеседнику. Такой разговор мог состояться в 1873 году, когда «Декамерон» был в большой моде в качестве объекта для поэтического подражания.

У одной студентки встреча Чосера с «желанным собеседником для любого писателя» происходит ... во сне. И этот сон обещает стать бесценным эпизодом в творчестве Чосера. Джованни Боккаччо, отрываясь от каких-то рукописей, как бы невзначай спрашивает его: «Ну, как там твоя книга? Ты уже придумал ей название?» «Да, – смутившись, отвечал Джеффри, – так, довольно обычное сочетание слов. Не хочу привлекать внимание, не знаю, как ее воспримет мир». В ответ он слышит: «Мир – это не день, не сегодня и не завтра. Главное, какой урок ты оставишь поколениям, которые будут жить через десятки, а то и сотни лет после тебя». Среди вопросов и советов звучит такой, например: «Ты считаешь, бог не может влиять на мир непосредственно через человека?» «Бог создал человека по своему подобию, – отвечает собеседник, – а уж тот сам волен выбирать жизненный путь. Я верю, что в каждом из нас заложено доброе начало и надо стремиться к совершенству и гармонии. Это высшее благо, и никакие аскетические догмы не помешают человеку пользоваться земной жизнью наравне с другими». «Ты считаешь, все люди равны? А женщины, разве мало в них греха и коварства?» В ответ слышится: «Женщина – прекрасное создание, а любовь высокое и благородное чувство. Разве это не доказала тебе моя Гризельда?» «Она слишком идеальна, я еще не встречал ни одной подобной женщины». «Пусть так, но я верю, что каждая женщина способна на подвиг Гризельды ради любви».

А вот как прозвучала та же тема между «именитыми братьями» в «Разговоре, которого никогда не было» Н. Кузнецовой: «Дружище, ты мой старший товарищ по перу, но я не могу тебя понять! Ты утверждаешь, что являешься ближайшим другом великого Франческо Петрарки, певца Лауры, возвысившего чувство любви до божественных высот, а сам пишешь скабрёзности и непристойности в своем «Декамероне»... И тебе не стыдно было после этого смотреть своему другу в глаза? Я понял бы, если б в конце каждой новеллы ты осудил грешников и наказал их, но ничуть не бывало...». В ответ раздается: «Мой юный друг, ты все-таки моложе меня и еще многого не понимаешь в жизни! Да, я восхищаюсь творениями Петрарки, ведь он рассказал нам, простым смертным, об

идеальной любви к женщине, он боготворил ее, поставив на пьедестал, заставил поклоняться ей. Как Мадонне, благоговей и восхищаясь. Но романтическая страсть в духе Данте и Петрарки – это удел избранных, это любовь к идеалу. А в обыденной жизни часто встречаются не возвышенные идеалисты, а обыкновенные люди. Они хотя телесных радостей. Меня корили святоши за то, что я сею разврат. Но думаю, что в основном их критика столь криклива потому, что в ряде новелл были зарисовки, доказывающие, что мужчина в сутане тоже мужчина. От всех остальных представителей нашего пола отличающийся лишь ханжеством и лицемерием: сладкое-то попробует, но в этом не признается, желая казаться святее папы римского».

Эти слова создателя «Декамерона» вызвали новый вопрос «наивного» Чосера: «Правильно ли я тебя понял? Ты защищаешь разврат потому, что это объективная реальность? И опять будешь ссылаться на опыт всех времен и народов?» Боккаччо: «Твои слова граничат с сарказмом. Но не разврат я живописую, а человеческую душу, стремящуюся к свободе... Ты смеешься? А зря! Не знаю, как у вас в Англии, а в нашей жаркой Италии в мое время выходили замуж и женились без всякой любви, по велению родителей, которые брали в расчет лишь социальное положение, богатство (или достаток) будущей половины, связи, которые давало это родство. Наиболее дальновидные уделяли внимание здоровью (чтобы не наградить потомство серьезными болезнями). О чувствах молодой пары даже не думали. Если принцип «стерпится-слюбится» не срабатывал и вторая половина вызывала ненависть, то измена воспринималась как доказательство своей духовной свободы». Собеседнику почудилось, что Боккаччо не осуждает грешников, не наказывает их потому, что их защищает. В ответ на свои сомнения он слышит: «Осуждать, учить, наставлять – это удел теологической литературы. Уже много веков святоши, грозя адом, пытаются перевоспитать человечество, внушить высокие помыслы, заставить отвернуться от прелюбодеяния и разврата. Много ли они в этом преуспели? Свою задачу я видел в другом... и оформил ее в первых строчках своей книги: «Соболезновать страждущим – черта истинно человеческая...» Мои герои вовсе не идеальны. Но в большинстве из них рождается и крепнет чувство человеческого достоинства. Так, в пятом дне «Декамерона» появляется Чимоне (т. е. скотина), звероподобный человек, невежа и невежда. Влюбившись в прекрасную девушку, он сначала начинает следить за своей внешностью, потом стремится к знаниям, приобретает благородные привычки, наконец, становится деятельным человеком, желая добиться любви своей дамы сердца». Реакция Чосера была мгновенной: «Джованни! Ты скверный философ. Ведь твой влюбленный герой, решив похитить предмет своих мечтаний, устраивает заговор, проливает немало крови, сам едва не погибает, так и не удосуживаясь задать самый простой вопрос: а хочет ли она быть его половинкой?» Точку в разговоре поставил Боккаччо: «Трудно не согласиться с таким доводом. Да, Чимоне – эгоист, каких поискать. Да, любовь может помочь человеку стать деятельнее, но не может сделать его идеальным. Но все же я не теряю надежды, что присутствие любви делает человека и весь мир, в котором он живет, лучше, нравственнее, просвещеннее». Через саркастические тирады «собеседники» автора «Разговора, которого не было», а также и не прямые собеседники Чосера и Боккаччо, очевидно, поняли, что «Декамерон» – *книга о любящем человеке*» (Шайтанов И.О.)¹, но любовь не всегда сопутствует человеческому достоинству. Открылось молодым людям и то, что в противовес предшествующей повествовательной традиции, имевшей целью «показать, как людям следует поступать», Боккаччо сместил повествовательный акцент на то, *как они в действительности поступают*². И не менее важное, что отметил Игорь Олегович Шайтанов в своем учебнике «История зарубежной литературы. Эпоха Возрождения» для студентов вузов, ставшем современной классикой: их, как в свое время Чосера, интересует *письменная речь* в новеллах Боккаччо, *передающая устное слово*.

Итальянское влияние на Чосера сказалось в развитии современной жизни во всем разнообразии ситуаций и характеров мужчин и женщин. Даша Мороз во «Встрече Боккаччо и Чосера» выделила понимание двумя собеседниками сходства их произведений, но и немалых отличий. «Её» Чосер прежде всего сказал «коллегам»: «Декамерон» Вы написали в прозе, а «Кентерберийские рассказы» написаны мною в стихах». «Но при этом моя ирония мягче Вашей и мои герои-рассказчики – все одного сословия, – заметил Боккаччо. – Они не высмеивают друг друга, а рассказывают про других людей. Их всего 10. Каждый из них рассказывает по 9 занимательных, смешных историй, дабы развлечь окружающих и себя». Чосер: «Моих же рассказчиков 29, и каждый из них повествует по одной истории. Все мои герои разного рода званый и разных занятий. Эту разношерстную компанию паломников объединило то, что все они держат путь в Кентербери и все они равны». «Моих же героев объединяет горе и желание избежать его», – слышится вздох из далекого прошлого. Читателю, т. е. слушателю, тоже находящемуся не на вилле, а на *большой дороге*, ведущей к Храму (?), почудились слова Чосера: «А похожи наши произведения потому, что в них показана настоящая жизнь без прикрас и настоящие люди. Несмотря на то, что мы из разных стран и ситуации, описанные нами, о разных людях, есть очень много совпадений, потому что жизнь, нравы и пороки одинаковы у всех. Никто не любит пороки и уродства, и мы с Вами не исключение. Но я, как и Вы, не пытался жестко критиковать людей, я, смешавшись с толпой паломников, просто хотел изучить человеческую природу лучше». Даша Мороз пришла к выводу, что имеет смысл запомнить преподнесенные Боккаччо и Чосером уроки, например, следующий: «Тот благороден, в ком есть благородство». Богатство речи, красочность языка не может не волновать сегодняшних выпускников. Возможно, потому и выбрали студенты Боккаччо и Чосера, что в их произведениях показан человек *говорящий, рассказывающий*.

Конечно, следует проанализировать «Короля Лира», одну из «великих трагедий» Шекспира, чтобы побывать на Вечере шутов – таково было задание для самостоятельной работы четверокурсникам, которые отчетливо увидели, что все герои пьесы разделены на 2 группы: стариков и молодых. «Контакты» между представителями разных поколений ужаснули и зрителя нового тысячелетия. Космизм пережитых королем Лиром страданий уже давно волнует человечество. Студентам известно, что если Время способно выбирать героев из обширного классического репертуара, то 60-70-е годы в Европе выбрали Лира из огромной галереи персонажей Шекспира. Именно Лира, короля и человека! Бабушки и дедушки сегодняшних старшекурсников и старшеклассников вспоминали и вспоминают первую половину и середину 40-х не случайно. Неужели прошлое угрожает стать будущим, а будущее уже было? Этот вопрос задают очень многие. В 17 лет я впервые увидела фильм Козинцева с Юри Ярветом в главной роли, не зная тогда, что с 1980 года буду не однажды с курсантами Таллиннского высшего военного училища встречаться с этим замечательно талантливым и скромным человеком не только в зале театра им. Кипгисеппа. Когда через 14,5 лет, в ноябре 2007 года, приехала в Таллинн, в тот же день узнала, что не увидеть

теперь великого артиста на сцене Его театра. И не поговорить уже никогда именно с ним о «Вечере шутов» при изучении «Эпохи Возрождения» студентами из России, которые, имея каждый свою национальность, называют себя россиянами.

Вопрос стоял так: «Какой актрисе на Вечере шутов можно, по Вашему мнению, поручить две роли: Корделии и Шута?» Эксперимент рискованный, но интересный. Эта трагедия раскрывает суть человеческого «представления с шутами». В степи много шутов окружает Лира. При дворе короля Лира окружали грациозные танцевальные пары, тоже шутовские. На улицах и площадях городов опять шуты. Но есть еще политический театр, в который обратилось государство Лира, где играют моралью, ставка чаще всего – человеческая жизнь. Все доигрались до абсурда, однако Корделия, младшая из дочерей короля Лира, подумать только – одна позволяет себе не лицедействовать. И король, обладающий властью и пожелавший разделить свое королевство на части (не безумец ли?!), превратившись в убогого нищего, еще только будет в темной ночи искать дружбы у ... шута. Лир Ярвета беспощадно разоблачается вот уже сколько десятилетий, а кажется – веков перед перед англичанами, перед русскими, перед всеми, кому не безразлична судьба бедствующего от вообразивших себя его полноправными властителями мира.

Артем Романидзе предложил всем участникам семинара на роль Корделии и шута... Алису Гребенщикову, ленинградку, переехавшую в Москву после окончания Петербургской государственной академии театрального искусства. Учитывалось, что Алиса играла в антерпризных спектаклях Джульетту (совместная постановка театрального сообщества «Европа» и Центрального Дома актера) и Сильвию (Открытый театр Юрия Малакянца). Также имелись в виду призы и награды Алисы: приз имени Фаины Раневской за лучшую женскую роль в комедии – 6 открытый Российский фестиваль «Улыбнись, Россия!» (2005). Место действия все то же – Британия, Время действия – «легендарно относимое к 9 веку до нашей эры (3105 год от сотворения мира, по Холиншеду)». А далее Артем предложил представить всем нам, что Алиса все-таки оказалась в роли Корделии, будь то на сцене театра им. Горького или на съемочной площадке, скажем, «Мосфильм». Тогда «в голове возникает такая картина:

(Показ фото А. Гребенщиковой). Корделия:

Во-первых, местом, где будет проходить вечер шутов, скорее всего, окажется Тронный зал (тот самый, где как раз случился разговор о разделении королевства). Допустим, что диалог короля и его дочерей состоялся. Итогом стала ссора Лира со своей дочерью Корделией. Причина – отказ последней польстить отцу и рассказать о том, насколько любит его, а затем просто получить свою долю земли и забыть о своих словах...

Но на вечере шутов нужно быть всем трем дочерям короля. И у Корделии нет выхода. Корделия явится в зал, где уже будет много народу, встанет в стороне от сестер и молча будет смотреть на всю эту странную картину. Свою тоску и непонимание всего того, что будет происходить вокруг, Алиса (Корделия) станет разбавлять дорогим оригинальным вином, которое еще до ее рождения лежало в погребах королевского дворца. Она увидит, как множество шутов занимаются непонятно чем, пытаясь угодить ее отцу, который, кстати, не получал от увиденного никакого удовольствия, поскольку из его головы не выходил разговор, поссоривший их с дочерью. Так что настроение и Лира и Корделии было бы откровенно плохим.

Гребенщикова смогла бы сыграть роль Корделии, наверное, потому, что ее внешность, данные подходят для любых ролей театра или кино. А вот интересно, кто смог бы сегодня сыграть ее отца? Трудно сказать!»

(Показ другого фото Гребенщиковой). Шут:

Если с ролью Корделии все относительно ясно, как Алиса Борисовна смотрелась бы в роли шута на этом самом вечере? Для начала вспомним, как выглядит актриса, я имею в виду ее волосы с каштановой окраской. Так не интересно. Например, раньше у нее были красно-рыжие волосы, вот с ними (а особенно если сделать какую-то абсолютно дурацкую прическу) было бы в самый раз! Да и язык у нее достаточно «острый», поведение оригинально: непредсказуемое (это видно по многим комичным ролям) + еще дочка БГ импровизировать умеет очень хорошо. А уж правду, которую могут говорить шуты, она бы сказала так, что Лир сменил бы ход истории. Да, и еще ей очень идет разноцветный колпак!»

Елена Ливанская, выступая на семинаре, увидела необходимость ответить на вопрос: «Почему предлагается найти черты шута и короля в младшей из дочерей Лира – Корделии?» Для этого Елена рассмотрела образы Шута и Короля с тем, чтобы обнаружить сходство и отличия. Король – владыка, мудро руководящий землями многие годы, о чем говорит немалое состояние, которое он завещает дочерям. Однако, как выясняется, мудрость владыки не распространяется на личные житейские проблемы, что и доказывает его «слепота» в отношении младшей дочери. Далее. Шут. Очень интересный персонаж, сочетающий в себе и юмористический образ придворного дурака, и образ проницательного человека, пытающегося подсказать Лиру мысль о лживости и нечестивости старших дочерей: «Правду всегда гонят из дому, как сторожевую собаку, а лесть лежит в доме и воняет, как ливретка». И, наконец, образ Корделии: умна, странна и честна с отцом. Она не льстит ему, дабы получить часть наследства, и на вопрос короля отвечает: «Я Вас люблю, как долг велит. Не больше и не меньше». Однако Елена считает необходимым отметить, что образ Корделии автор вводит уже после того, как на сцене появилась ее старшая сестра Гонерилья. Примечательно также, что шут появляется после разговора короля с дочерьми – как последний оплот мудрости в разрушаемом безумием Лира мире. Итак, на вопрос: «Что же объединяет этих трех персонажей? Какие качества?» Ливанская отвечает: «Самое главное – мудрость, да, пусть она и самого разного свойства у короля и Корделии с Шутом. Появляясь в конце трагедии, Корделия общается с отцом, руководствуясь лишь любовью дочери и мудростью женщины. Ей так же, как и шуту, свойственно всепрощение. Шут и униженная и изгнанная королем Корделия в итоге прощают старика.

Однако если образ короля Лира можно назвать шутовским из-за его капризов, то образ Корделии никак шутовским не назовешь. (Шут Лиру: «Из тебя вышел бы хороший шут... Эта холодная ночь превратит нас всех в шутов и сумасшедших»)... Завершила Елена свое выступление, вызвавшее вопросы, словами Эдгара, которые «закрывают» трагедию Шекспира: «Какой тоской душа ни сражена, Быть твердым заставляют времена. Последуем примеру этой тени/И в долголетье и в долготерпенье».

Но особенно много творческих работ после лекции «Зарубежная литература эпохи Просвещения» студенты принесли на семинар-диспут по теме: «Поэтика рококо в романе аббата Прево «История кавалера де Гриё и Манон Леско». Мы разместили материалы этого занятия на страницах электронного научно-образовательного журнала «Academian» (Рубрика 2. Образование. Раздел 2.05. Педагогический опыт). Они включают: цель, вопросы для

обсуждения, консультацию преподавателя, темы докладов/рефератов, образовательные технологии, задания для самостоятельной работы студентов, литературу (основную, дополнительную), Интернет-ресурсы, формы контроля самостоятельной работы студентов, формы текущего контроля знаний и освоенных компетенций и главное: Приложение из писем аббата Прево студентам, участников семинара-диспута, Елены Герасимовой, Гюльнэры Шабановой, Юлии Глазковой, Неизвестной современницы аббата Прево, Дарьи Колганихиной, Светланы Бузиной и Неизвестного Г.Л. Мы поступили именно так по двум причинам: из-за высокой значимости и для современного человека истории, рассказанной кавалером де Гриё, и потому, что нигде не встречали разработку семинара, посвященного роману Прево, вследствие «совершенно недостаточной изученности рококо» (Черноземова Е.Н.³).

Литература

1. Шайтанов И.О. История зарубежной литературы. Эпоха Возрождения: Учебник: В 2-х тт. – М., 2001. – Т. 1. – С. 74.
2. Там же. С. 79.
3. Черноземова Е.Н., Ганин В.Н., Луков В.А. История зарубежной литературы 17-18 веков: Практикум. – М., 2004. – С.7.

УДК 821.161.2 – 311.6 Загребельний

Нестеренко Н. П., Терещенко В. М.

ИЗОМОРФИЗМ ХРОНОТОПНИХ ХАРАКТЕРИСТИК ЧАСТИНИ Й ЦІЛОГО ЯК ОЗНАКА РОМАНУ П. ЗАГРЕБЕЛЬНОГО «РОКСОЛАНА»

В статье проанализирована специфика хромотопных измерений и некоторых образов первого раздела романа П. Загребельного. В результате этого на базе использования принципа герменевтического круга установлена изоморфность конструкции этого раздела романа в целом. Предложенный подход может стать плодотворным при изучении как произведений П. Загребельного, так и других писателей, поскольку обеспечивает целостность интерпретационного подхода к текстам.

Ключевые слова: герменевтический круг, целое, часть, хромотоп, конструкция.

У статті проаналізовано специфіку хромотопних вимірів і деяких образів першого розділу роману П. Загребельного. В результаті цього на ґрунті застосування принципу герменевтичного кола визначено ізоморфність конструкції цього розділу роману в цілому. Запропонований підхід може стати плідним для вивчення як творів П. Загребельного, так і інших письменників, оскільки забезпечує цілісність інтерпретативного підходу до текстів.

Ключові слова: герменевтичне коло, ціле, частина, хромотоп, конструкція.

In the article it is analyzed the specific features of chronotop and some images of the first chapter of novel by P. Zagrebelniy. As a result this on the base of the use of principle of hermeneutic circle it is established the isomorphism of the construction of this chapter to novel as a whole. The approach proposed can become useful during the study as works by P. Zagrebelniy, so by other writers, since the integrity of interpretation approach to the texts ensures.

Key words: hermeneutic circle, whole, part, chronotop, construction.

Історична романістика П. Загребельного неодноразово потрапляла в поле зору літературознавців, що є цілком закономірним з огляду на кількість і якість художніх полотен, створених письменником, так і на значущість постаті митця в сучасному йому літературному процесі [1]. Зокрема одним із напрямків пошуку науковців стало дослідження текстів П. Загребельного з погляду їх хромотопної організації. Цим питанням присвячені студії В. Дончика, Л. Новиченка, С. Нестерук, М. Павлишина, О. Проценко, В. Сікорської та ін.

Значна увага до вивчення творчого доробку письменника саме крізь призму особливостей часопросторової організації текстів була зумовлена кількома чинниками. З одного боку, у другій половині ХХ століття активізувалося вивчення художньої літератури в означеному аспекті завдяки появі ґрунтовних теоретичних праць М. Бахтіна, Ю. Лотмана, Ю. Тинянова, Д. Лихачова та ін., що не могло не спричинити потребу поглянути на твори П. Загребельного крізь призму новітніх теоретичних конструктів. З другого ж, – самі історичні романи митця, більшість із яких увійшли у вітчизняну літературу як експериментальні жанрові форми у плані своєрідного структурування в них часових і просторових площин художнього світу, «переосмислення культурних архетипів і символів» [2, с. 1], спонукали науковців до спроб осмислити саме хромотопну специфіку цих текстів.

Водночас, незважаючи на те, що на сьогодні у вітчизняному літературознавчому дискурсі репрезентовані доволі цінні здобутки дослідників у сфері вивчення часопростору історичних романів П. Загребельного, говорити про всебічне й повне осмислення відповідної проблематики немає підстав. У цьому переконує як те, що донині не здійснено комплексного порівняльного дослідження творів митця з погляду схожостей і відмінностей у хромотопах, створюваних самим П. Загребельним і представлених у творах інших письменників, які працювали в подібному жанровому форматі, так і те, що чимало частковіших питань, відповіді на які сприяли б більш глибокому розумінню ідентичності митця та змістових вимірів його текстів, не здобулися на наукове розкриття. З огляду на це спроба простежити особливості хромотопної організації всього одного розділу з роману П. Загребельного «Роксолана», у результаті чого показати один із перспективних напрямів дослідження доробку митця в цілому, бачиться доволі актуальною.

Метою пропонованої студії є на ґрунті застосування при дослідженні художнього тексту принципу герменевтичного кола довести ізоморфність хромотопних вимірів першого розділу «Море» для всього роману П. Загребельного «Роксолана». Реалізація поставленої мети передбачає: 1) окреслення сутності дослідження художнього тексту крізь призму принципу герменевтичного кола; 2) аналіз особливостей хромотопної організації першого розділу «Море» та їх проектування на роман як площину варіацій відповідних хромотопів.

Ураховуючи позицію У. Еко, який стверджував, що «будь-який текст – це лінійний механізм, який потребує, щоб читач виконував частину роботи за нього» [14, с. 9], можна стверджувати, що феномен художнього тексту також має здобуватися на різні інтерпретації, що в підсумку й забезпечує можливість побачити його «глибини й вершини». Однією зі стратегій дослідження художньої площини є герменевтична, сутність якої полягає в інтерпретації, тлумаченні сенсу тексту з погляду, за словами Г. Гадамера, не стільки його реконструкції, стільки з погляду його творення у процесі рецепції [10, с. 70]. Творчий підхід у перспективі тлумачення тексту передбачає

врахування усієї сукупності чинників, які впливають на сприйняття тексту, зокрема й такої особливості його осмислення, як можливість і необхідність «узувати» за частиною тексту його цілісність, а в цілісності бачити смислотворчі потенції частин. Іншими словами, творчий підхід до інтерпретації передбачає ґрунтування на принципі герменевтичного кола Ф.-Д.-Е. Шлейєрмахера, відповідно до якого «розуміння цілого складається з розуміння його частин, а для розуміння частин необхідне попереднє розуміння цілого» [4, с. 393].

Керуючись цим принципом, можна говорити про те, що для глибшої інтерпретації роману П. Загребельного «Роксолана» важливо співтворчо підійти до тексту й спробувати побачити, так би мовити, в ньому «за краплею дощ, а в дощі краплю». Такий погляд, як засвідчує подальший аналіз, дає добрий результат, який виражається в тому, що вдається виявити одну з оригінальних авторських знахідок у формальному й смисловому структуруванні роману – програмування в одній із частин тексту глибинного конструкту всієї художньої площини. У згаданому романі цей конструкт можна експлікувати на прикладі аналізу хронотопних особливостей і образів-символів, репрезентованих у першому розділі «Море».

Цей розділ за позірної простоти своєї хронотопної організації, яка значною мірою визначена тим, що вже в його назві подається вказівка на локалізацію подій (море), насправді доволі складний у смислово-плані, що значною мірою забезпечується саме специфікою просторово-часових характеристик цієї частини тексту.

Хронотопну архітектуру розділу від початку й до кінця програмує семантика протиставлення й роздвоєності, яка стає помітною з перших рядків і підтримується надалі низкою значеннєвих точок. Спочатку протиставляються: *біле / чорне* (епіграф містить указівку на білий колір («білий камінь» [9, с. 5]), початок тексту – чорний колір (чорне море, чорні долі, чорні душі, чорні діла); *низ / верх* («...Що на Чорному морю недобре ся починає / Що на небі усі звізди потьмарило / Половину місяця в хмари вступило, / А із низу буйний вітер повіває, А по Чорному морю супротивна хвиля грає» [9, с. 5]); *різноспрямований рух* («А із низу буйний вітер повіває, А по Чорному морю супротивна хвиля грає» [9, с. 5]). Надалі протиставлення виявляється в тому, що зображуються *початкова й кінцева точки руху* (два протилежних береги моря: відправна точка – український берег і пункт призначення – турецький берег); *сум і веселість* (нешасні полонянки – розсміяна й безжурна Настя); *низ / верх* (морська глибина / небо) тощо. Прикметним є те, що навіть одні й ті самі просторові об'єкти – річки – з одного боку локусу моря й з іншого інтерпретуються по-різному, пор.: *Кадрига скрадалася уздовж берега, не відважуючись пускатися на широкий простір цього переповненого водою великих слов'янських рік моря, непроглядного у глибину, тасмично-неприсутнього, чорного, як шайтан. Кара деніз...* [9, с. 6] і *Гори підступають до самого моря, насторожено височать над водою. Море зазирає у темні ущелини, в широкі гирла річок і струмочків, у хащі й ліси на силах. Тоді довго тягнеться уздовж берега пласка рівнина, утворена тисячолітніми виносами каламутних рік, на яких давні греки шукали колись золоте руно* [9, с. 7], що, імовірно, є смисловою вказівкою на два модуси буття головної героїні – у своєму (українському) й чужому (турецькому) світі.

Водночас мовне оформлення початку й кінця розділу програмує іншу, ніж вказана вище, значеннєву домінують цієї частини тексту – семантику єдності, цілісності. Такий висновок випливає із зіставлення першої й останньої фраз розділу, пор.: *Назвали його Чорним, бо чорна доля, і чорні душі на ньому, і діла теж чорні. Кара деніз – Чорне море* [9, с. 5] та *...І назване було море Чорним* [9, с. 10]. Із наведених фраз помітно, що фрагменти фактично дублюють один одного, окільцюючи, обрамлюючи подію (варто зауважити, що такий прийом конструювання оповіді можна вважати одним із характерних для ідіостилію П. Загребельного, у чому переконує специфіка роману «Тисячолітній Миколай», де початок і кінець схожі за смисловою функцією й побудовою [13]), виформовуючи її в цілісність, де зникає протиставленість і роздвоєність: море, назване Чорним, і залишилося таким, натомість зникло «біле». При цьому впадає в око, те, що обидві фрази за стилістикою відповідають мовному оформленню легенд. Перша фраза за своїм звучанням відповідає архітектоніці легенди про топографічний (географічний) об'єкт, чому сприяє граматичне оформлення конструкції у вигляді складнопідрядного причинового: перша частина констатує факт визначеності назви, а друга пропонує пояснення мотиву для виникнення такої назви. При цьому часова неспіввідносність частин складної конструкції, де в першій частині – неозначено-особове речення з предикатом у минулому часі, а в другій – двоскладні з предикатами в теперішньому, забезпечує ефект постійного теперішнього: колись назвали море так через діяння, що на ньому творилися, й до цього часу море залишається таким самим і, можна припустити, не зміниться в майбутньому. Завдяки цьому простір моря постає як постійний і незмінний за своїми онтологічними характеристиками локус, сутність якого, визначена подіями, що відбуваються в цьому просторі, й зумовила відповідну назву. Остання фраза за своїм стилістичним звучанням також відсилає до легенд і переказів стосовно певних топографічних об'єктів, пор. [11, с. 12-14]. Це в певний спосіб зберігає семантику початкової фрази. Водночас виявляючи подібність, поставлені поряд початкова й кінцева фрази разом із тим дисонують. Природа дисонансу зумовлена тим, що відома вже з першого речення інформація про те, чому море названо Чорним, в останньому подається як невідома, як підсумок із попереднього викладу. Таку невідповідність, вочевидь, не можна вважати випадковою. Її появу, імовірно, варто пов'язати зі зміною характеру подання (сприйняття) дійсності: якщо спочатку це ніби об'єктивізований погляд, то в кінці – пропущений через суб'єктивне сприйняття. Дійсно, при зіставленні з першою фразою, яка констатувала об'єктивну оцінку назви моря, кінцева фраза утверджує іншу семантику оніма: *Чорним* море стає як суб'єктивізована реальність, інтеріоризована душею головної героїні роману – української дівчини, що потрапила в полон, Насті Лісовської – Роксолани. Цей простір виявляється «чорним» не загалом для всіх, так би мовити, не легендарно-абстрактно, а конкретно для дівчини-українки Насті. Таким чином, «цілісність роздвоєного світу» забезпечується цілісністю переживання його людиною.

Таким чином, оприявнюється двоїстий характер оповіді: з одного боку, це об'єктивна розповідь про певні події, що набули відтінку легендарності, з іншого, – події внутрішнього життя людини. Власне це й указує на справжню жанрову природу роману – це не властиво історична оповідь, це передусім психологічне дослідження, на чому наголошує автор у післямові [8].

Це спостереження підтримується й інтерпретацією центральних структурантів хронотопної архітектури цього розділу – контрадикторних пар: *початок / кінець; верх / низ*. Ці протиставлення забезпечують формування двох відмінних за своїм значенням версій одного хронотопу – хронотопу подорожі – реальної й ірреальної. Реальний хронотоп подорожі репрезентований у розділі доволі лаконічно. Просторове пересування показано лише на початку й у кінці подорожі: боязке відплиття від одних берегів і насторожене прибуття до інших. Увесь інший рух за час

подорожі ніби виключений. Натомість ірреальний хронотоп подорожі, який є підстави витлумачити кризь призму міфологічного концепту подорожі-ініціації, є більш виразним і есплікується через низку символічних образів: орла, білого каменю, ураганного стовпа води та ін. Цей хронотоп має вертикальну спрямованість – *верх / низ*, що найвиразніше виражається в змалюванні морської бурі, що зароджується вгорі, а потім спускається до моря й завершується в водних глибинах, у яких зникає вбитий дельфін [9, с. 9-10].

Указаний рух і його значеннєві точки виразно корелюють із обрядом ініціації, який завершується значущим символічним актом – убивством дельфіна, який мав би виступати своєрідним провідником дівчини в інший світ, помічником її народження в новій іпостасі, адже, як відомо, за давньогрецькою легендою, «дельфіном» назвали тварину, у яку перетворився Аполлон – володар оракула, щоб показати людям, потрібним йому для служби в ролі вішунів (оракулів), шлях у Дельфи, де потім був заснований знаменитий дельфійський храм. [5; 6], а відповідно до етимологічного словника, лексема «дельфін» походить із грецького δελφίς (род. відмінок δελφίνοϝ) пов'язане з δελφύς (анатом.) «матка», яке зіставляють із давньоіндосвропейським gárbha-h «утроба; зародок», авестійським gaṛəwa «утроба; зародок», gəṛəbuš «молода тварина» [7, с. 29]. Таким чином, убивство дельфіна – «доброї морської істоти» [9, с. 10] в реальному часопросторі й провідника-помічника в іншій реальності виступає символом неповного переходу ініційованої особи в інший світ, у якому їй немає на що сподіватися й ні від кого чекати відповідей на свої питання. У зв'язку з цим стає цілком зрозумілим, чому після смерті дельфіна Настя ставить питання «навіщо?»: *Навіщо вона тут, так далеко від рідної домівки, нащо, нащо, Настасю?* [9, с. 10]: воно є питанням про мету, про майбутнє, які для неї цілком закриті. Прикметно, що питання, яке ставить героїня, алюзивно суголосне передсмертному вигуку Христа на Голгофському пагорбі: «Боже Мій, Боже Мій, *нащо* Мене Ти покинув?» [3, Матв., 27; 45, с. 42], що також є, мабуть, не випадковим у контексті роману.

Постановка героїнею саме цього питання вказує на те, що надалі їй прийде шукати відповідь на нього, що буде конгруентне пошуку самої себе. Таке припущення цілком випливає як із алюзії на античну міфологічну традицію, де біля входу до храму Аполлона (Дельфінія) містилися написи: medén ágán – «нічого над міру» і gnóthi sautón – «пізнай самого себе» [12], так і на біблійну традицію, у якій «кого Бог любить, того й карає», адже «усяка кара в теперішній час не здається потіхою, але смутком, та згодом для навчених нею приносить мирний плід праведності» [3, Посл. до євреїв, 12; 11, с. 259].

Таким чином, перший розділ роману «Роксолана» завдяки сконструйованим у ньому хронотопам (реальному й ірреальному) та використаним образам виступає своєрідним кодом усього роману як своєрідного поєднання історичної оповіді й психологічного дослідження. При цьому, як засвідчує аналіз текстової площини твору П. Загребельного в цілому, постійне зміщення часових вимірів, поєднання реальних і символічних смислів змалюваного забезпечує створення рельєфного образу як зовнішнього (історичного) світу, так і внутрішнього (психологічного) образу людини в цьому світі. Насамкінець варто зауважити, що здійснене дослідження засвідчує плідність використання принципу герменевтичного кола для вивчення художнього тексту як цілісного й водночас в окремих випадках ізоморфного конструкту стосовно своїх частин. У зв'язку з цим видається, що подібний аспект аналізу доцільно застосовувати для подальшого вивчення як творчої спадщини П. Загребельного, так і інших митців.

Джерела та література

1. Андрусів С. Вогонь нашої пам'яті. Історична проза в контексті сьогодення / С. Андрусів // Київ. – 1990. – № 1. – С. 125-127.
2. Балдинюк В. Наративні моделі сучасної прози (за творчістю Павла Загребельного та Валерія Шевчука) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.010.06. «Теорія літератури» / В. Балдинюк. – К., 2004. – 20 с.
3. Біблія або Книги Святого Письма Старого і Нового Заповіту. – Київ : Нове життя Україна, 1992. – 1529 с.
4. Будний В. Порівняльне літературознавство: Підручник / В. Будний, М. Льницький – К.: Кисво-Могилянська академія, 2008. – 430 с.
5. Дельфійський оракул [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki>.
6. Дельфінові [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki>.
7. Етимологічний словник української мови : у семи т. – Т. 2 : Д – Копці / Ред. кол. О. С. Мельничук (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 1985. – 751 с.
8. Загребельний П. Втішання історією. Авторське післяслово. // Загребельний П. Роксолана / П. Загребельний. – К. : Дніпро, 1988. – С. 593-600.
9. Загребельний П. Роксолана / П. Загребельний. – К.: Дніпро, 1988. – 603 с.
10. Квіт С. Основи герменевтики : Навч. посібник / С. Квіт. – К.: КМ Академія, 2003. – 192 с.
11. Легенди Крима / Состав. Г. Таран ; Предисл. М. Рыльский. – Симферополь : Крым, 1968. – 271 с.
12. Словник античної міфології / Укладачі І. Я. Козовик, О. Д. Пономарів ; Вступ. стаття А. О. Білецького. – К., 1985. – 236 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://litopys.org.ua/slovmith/slovnm.htm>.
13. Нестеренко Н. П. Мовні засоби втілення темпоральних трансформацій у романі П. Загребельного «Тисячолітній Миколай» / Н. П. Нестеренко, В. М. Терещенко // Лінгвістичні дослідження : Зб. наук. пр. Харк. нац. пед. ун-ту ім. Г. С. Сковороди. – Х., 2010. – Вип. 30. – С. 186 – 191.
14. Эко У. Шесть прогулок в литературных лесах / У. Эко; [пер. с англ.] А. Глебовская. – СПб : Симпозиум, 2003. – 285 с.

УДК 81'23

АНАЛИЗ ТЕКСТА КАК НАУЧНЫЙ СПОСОБ ПОНИМАНИЯ

Никитина Е. С.

Междисциплинарный интерес к тексту породил теперь уже многочисленные методы его анализа. Методы сформировали точки зрения или многопредметные видения текста как объекта анализа. Автор статьи пытается решить проблему согласованности или диалога между сформированными позициями на текст через диалогическое описание процессов понимания.

Ключевые слова: понимание, методы анализа текста, диалог.

Міждисциплінарний інтерес до тексту породив тепер вже численні методи його аналізу. Методи сформували точки зору або багатопредметні бачення тексту як об'єкта аналізу. Автор статті намагається вирішити проблему узгодженості або діалогу між сформованими позиціями на текст через діалогічне опис процесів розуміння.

Ключові слова: розуміння, методи аналізу тексту, діалог.

Interdisciplinary interest in the text generated the now many methods of analysis. Methods formed a multi-disciplinary points of view or visions of the text as an object of analysis. The author tries to solve the problem of coordination or dialogue between the positions of the text formed through dialogic description of the processes of understanding.

Key words: understanding, methods of text analysis, dialogue.

1. Текст, как предмет исследования, может рассматриваться под тремя углами зрения. Как отражение объектных отношений в мире: и тогда к нему применим естественнонаучный, в том числе и лингвистический метод анализа. Как орудие или средство взаимодействия и воздействия на других – это деятельностный или инструментальный подход. Здесь доминируют социологические, литературоведческие, психологические и иные методы анализа. И как субъект порождения новых смыслов – это диалогический или коммуникативный подход, который формировался внутри семиотической парадигмы познания. Так, М. М. Бахтин указывал на три типа отношений в культуре. Это, во-первых, отношения между объектами: между вещами, между физическими явлениями, химическими явлениями, причинные отношения, математические отношения, логические отношения, лингвистические отношения и др. Поведенческие отношения, там, где человек ведет себя по заранее установленным правилам, ритуалам, соотнобразуя свое поведение с законами природы и общества. Во-вторых, это отношение между субъектом и объектом. Иначе, деятельностные отношения, внутри которых коммуникативные взаимодействия выполняют вспомогательную роль. И, в-третьих, отношения между субъектами – личностные, персоналистические отношения: диалогические отношения между высказываниями, этические отношения, эстетические и др. Сюда относятся и всякие персонифицированные смысловые связи. Отношения между сознаниями, правдами, взаимовлияния, ученичество, любовь, ненависть, ложь, дружба, уважение, благоговение, доверие и т. п. Однако, если отношения деперсонифицированы (между высказываниями и стилями при лингвистическом подходе и т. п.), то они переходят в первый тип. С другой стороны, возможна персонификация многих объектных отношений и переход их в третий тип. Овеществление и персонификация есть две взаимообратные процедуры [1, с. 343].

Два первых подхода рассматривают текст в однородном пространстве, полагая его в качестве вещи или инструмента. Только семиотическая парадигма изучает текст как многомерное, многопространственное образование, включающее объектные, языковые и мыслительные субпространства.

Ю. М. Лотман внутри культурно-семиотического подхода выявил у текста три базовых функции. Если коммуникативная функция, «которая лежит на поверхности, легко схватывается наиболее простыми методами анализа и поэтому долгое время представлялась основной, а для некоторых лингвистов даже единственной» [4, с. 189], вполне может обслуживаться двумя предыдущими парадигмами представлений о тексте; то такие функции текста, как смыслообразующая и восстанавливающая культурную память, уже не могут «работать» внутри «объектных» парадигм. «Исходно заложенный в тексте смысл подвергается в ходе культурного функционирования текста сложным переработкам и трансформациям, в результате чего происходит приращение смысла. Поэтому данную функцию текста можно назвать творческой. Если в первом случае всякое изменение есть ошибка и искажение смысла, то во втором оно тяготеет к созданию нового смысла. <...> Если в первом случае шум съедает информацию, то во втором он может творчески ее преобразовывать. <...> В этом смысле текст как генератор смысла принципиально гетерогенен и гетероструктурен. В этом аспекте можно сформулировать правило: текст есть одновременная манифестация нескольких языков. Сложные диалогические и игровые отношения между разнообразными подструктурами текста, образующими его внутренний полиглотизм, являются механизмом смыслообразования.

Эта особенность текста как генератора смысла ставит его в изоморфный ряд с такими явлениями, как индивидуальное сознание человека, с его функциональной асимметрией больших полушарий головного мозга и культура, с ее принципиальным гетерогенным и избыточным внутренним устройством. Механизм смыслообразования везде один: система внутренних переводов субязыков данного текста, находящихся в отношении относительной непереводимости» [4, с. 190].

В своей третьей функции тексты образуют «свернутые мнемонические программы». «Не только метафорически можно в этом смысле сопоставить тексты с семенами растений, которые, являясь генерирующими информацию механизмами, могут переноситься в чуждую экологическую среду, сохраняя всхожесть, то есть реконструируя память о том дереве, которое их произвело. В этом смысле тексты тяготеют к символизации и превращаются в символы культуры. В отличие от других видов знака, такие, хранящие память, символы получают высокую автономию от своего культурного контекста и функционируют не только в синхронном срезе культуры, но и в ее диахронных вертикалях» [4, с. 190-191].

В коммуникативной парадигме текст полагается как субъект. И как субъект он не может быть расчленен на отдельные составляющие его части. Текст здесь существует как целостное, пространственно замкнутое образование. Последнее утверждение подразумевает, что с текстом могут выстраиваться только диалогические отношения. Этот тип отношений до сих пор изучен слабо. Не раскрыта особая, диалогическая природа взаимоотношения смысловых целых, смысловых позиций поскольку познание здесь направлено на индивидуальное. Это область открытий, откровений, узнаваний, сообщений. Слово вступает в диалог, который не имеет смыслового конца, хотя для того или иного участника может быть физически оборван [1, с. 303-306].

Научное изучение текста породило специализированные методы для его анализа. Через процедуру синтеза (концептуализации) эти методы все вместе представляют текст как многомерное, гетеропространственное образование. Это обстоятельство привело к несогласованности междисциплинарных исследований, зачастую трактующих сам текст многозначным образом. Научное изучение текста остается несогласованной областью знания, потому что исследователи пока не нашли способа преодоления междисциплинарных границ. И только посредством диалога между разными подходами в изучении текста последний может стать объектом междисциплинарных исследований. Поле для такой согласованности может выступить процесс понимания, обслуживающий текст на всех этапах его становления и функционирования. Нас будет интересовать в дальнейшем методологическая сторона понимания как система специфических познавательных процедур, ведущих к пониманию как итогу всех познавательных методов, к познавательному состоянию «Эврика».

2. Особенностью современных подходов к анализу понимания является рассмотрение его в качестве универсальной характеристики, присущей любой форме человеческой деятельности. Однако сам термин «понимание» многозначен. Отметим лишь наиболее распространенные способы истолкования этого понятия, хотя они могут частично пересекаться между собой, затрагивая различные функциональные стороны единого процесса понимания.

– Понимание означает возникновение подходящего чувственного образа; построение наглядной модели, рисунка, чертежа, таблицы, схемы, визуальной метафоры. Иными словами, это – визуализация понятого, переход от слова к образу. Достижимое таким способом понимание часто не является полным, и порою может напоминать некоторые современные произведения живописи, где автор сам не вполне осознает, что изображает.

– Понимание абстрактного формального утверждения состоит в указании подходящей (возможно тоже абстрактной) интерпретации. Многочисленные примеры такого способа понимания предлагаются в работах по логической семантике.

– Понимание может означать простое привыкание к заданному порядку вещей. Трудности здесь возникают в связи с необходимостью отвыкать от старых концепций в связи с требованием современных парадигм видеть объекты по-новому. Так, трудности в понимании специальной теории относительности проистекали в основном из-за необходимости отвергнуть прежнюю концепцию одновременности [2, с. 76].

– Понимание есть объяснение, в котором важную роль играют семантический контекст, интенциональность.

– Понять нечто – значит уметь выразить его в естественном языке, а не только в специализированном (привычном) языке науки.

– Понимание состоит в нахождении некоторой идеи (понятия), объединяющей несколько различных, ранее не связанных представлений и объясняющей их с единой точкой зрения в построении удачной аналогии.

– Понимание состоит в обнаружении некоторого парадокса (противоречия) и устранении его посредством какого-либо теоретического построения.

– Понимание есть ответ на вопрос «почему?».

– Понимание может быть связано с выяснением «контрфактических ситуаций», отличных от тех, какие имели место на самом деле. Уяснение границы исследуемого явления и отделения вымысла от реальности.

– Понимание означает такую степень функционального овладения знанием, при котором можно творчески работать в соответствующей области.

Человеческая способность к пониманию прошла долгий путь развития. Можно выделить три основные стадии этого движения. Первая стадия – стадия практического понимания, привычки или навыка. Она характерна для первобытного человека, когда базой понимания выступала вся практическая жизнедеятельность человека. Затем сформировалась магия как своеобразная рефлексия (образ), размышление над практическим пониманием. И лишь начиная с эпохи античности стало оформляться «теоретическое понимание» как рефлексия над накопленным миром знаний [5, с. 50-51]. Все эти «формы» понимания сосуществуют в сознании, обслуживая дифференцированно-специализированные формы общественного сознания: научного, художественного, религиозного, нравственного и т. п.

Но и в них понимание изменяло свои параметры глубины, отчетливости, полноты и обоснованности. Так, формирование научного познания нового времени было связано с галилеевско-ньютоновской традицией, ориентирующей на аналитическое описание объекта, и «понять» для ученого (вплоть до конца XIX века) означало разложить имеющийся объект на составляющие части. Рационалистическая установка на понимание нашла свое воплощение в известном положении И. Канта, согласно которому мы можем понять лишь то, что в состоянии сделать. Целостность здесь задавалась через деятельностное воплощение объекта познания.

Сегодняшняя наука носит иной характер. Для современного ученого понимание уже не равносильно построению наглядного представления об исследуемых явлениях. Принципиальная «некартинность» объектов, с которыми исследователь имеет дело, приводит к тому, что под пониманием обычно имеется в виду умение сконструировать из выраженных в формальном виде характеристик явления некоторую его возможную модель, а также с нахождением области ее применения.

Такая ориентация на конструирование «возможного состояния объекта» предполагает зависимость понимания описываемых явлений от установок исследователя. Исходя из своего понимания предметной области, ученый соответствующим образом разбивает параметры объекта на несущественные, которые он может не учитывать, и важные, из которых он и создает «возможное состояние». Различное понимание может влиять на оценку тождественности или несовместимости некоторых способов описания. Это ведет к диалогической природе процесса понимания как высшей ступени в его развитии. Поскольку то или иное понимание возникает не просто как субъективная позиция ученого, а определяется более широкой системой культурно-исторических традиций, в которую включен данный исследователь. Например, «изменение конструкции текстов (от диалогов сократовско-платоновской традиции к монологическому изложению аристотелевских взглядов) связано со сменой представлений о природе истинного знания. Если диалоги предполагают выявление истины, поиск и становление ее, то есть истина предстает в них как процесс, то монологическое изложение представляет собой изложение уже готового результата, который необходимо только усвоить. Описание и объяснение как система однозначно связанных между собой утверждений предполагает понимание теоретических конструкций как однородных текстов, в основе которых лежит однозначно определенный набор аксиом. А понимание текста должно означать процесс реконструкции исходной системы аксиом» [3, с. 104].

Каждому из перечисленных видов понимания соответствует свое непонимание. Целостность видения ситуации как раз и задается из точки (локуса) непонимания. Непонимание трансформирует любую ситуацию в познавательную, когда появляются вопросы «что?», «как?», «почему?» и «зачем?» – на которые еще нет ответа. Разные вопросы по-разному выстраивают «логику» текста через топическую организацию последнего.

Диалогическое понимание более сложный процесс, чем понимание чисто предметное, так как требует от человека согласованности по трем составляющим взаимодействия: этоса, пафоса и логоса. Поясним это. Если человек в коммуникации относится к другому как к субъекту (S-S взаимоотношения), а не как к объекту (манипуляции, иерархические отношения), то он признает за другим право на собственную точку зрения. Он

вступает с ним с диалогические отношения. И только последние предполагают соучастие в коммуникативном действии: учет точки зрения другого, и, следовательно, ее понимание.

Любой текст представляет собой внутренне диалогическую структуру, ибо содержит в себе как явные, так и подразумеваемые апелляции к одним авторам, направлен против взглядов других, опирается на известные факты и положения или подвергает их сомнению. Недиалогический текст, если бы он был возможен, воспринимался бы или как полностью лишенный смысла, или как таковой, которому может быть приписан любой смысл, что практически одно и то же. Диалог предполагает как включенность в культурный контекст, соотнесение с общей системой действий, так и расхождение с этим контекстом. Диалог оказывается невозможным, если все его участники только включают сообщения собеседника в свой привычный и фиксированный набор смыслов или стараются полностью воспринять способ осмысления, характерный для собеседника. Лишь частичный выход за пределы привычного позволяет найти какие-то общие моменты, обеспечивающие понимание. Такой выход всегда представляет собой единство разнонаправленных процедур: с одной стороны, выявление неожиданного, странного в сравнении с привычными способами освоения мира, с другой – отождествление неизвестного, непривычного с известным, традиционным. Поэтому понимание предстает всегда не просто диалогом, а столкновением «привычного» и «непривычного». Как писал Бахтин: «Доверие к чужому слову, благоговейное приятие (авторитетное слово), ученичество, поиски и вынуждение глубинного смысла, *согласие*, его бесконечные градации и оттенки (но не логические ограничения и не чисто предметные оговорки), наслаивания смысла на смысл, голоса на голос, усиление путем слияния (но не отождествления), сочетание многих голосов (коридор голосов), дополняющее понимание, выход за пределы понимаемого и т. п. Эти особые отношения нельзя свести ни к чисто логическим, ни к чисто предметным. Здесь встречаются *целостные* позиции, целостные личности (личность не требует экстенсивного раскрытия – она может сказаться в едином звуке, раскрыться в едином слове), именно *голоса*» [1, с. 300].

Источники и литература

1. Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества / М. М. Бахтин. – М.: Искусство, 1979. – 424 с.
2. Гейзенберг В. Что такое «понимание» в теоретической физике? / В. Гейзенберг // Природа. – 1971. – № 4. – С. 74-77.
3. Гусев С. С. Проблема понимания в философии: Философско-гносеологический анализ / С. С. Гусев, Г. Л. Тульчинский. – М.: Политиздат, 1985. – 192 с.
4. Лотман Ю. М. Текст как семиотическая проблема. История и типология русской культуры / Ю. М. Лотман. – С-Петербург: «Искусство – СПб», 2002. – 768 с.
5. Малиновская К. В. Понимание и его роль в науке / К. В. Малиновская // Философские науки. – 1974. – № 1. – С. 48-55.

УДК 81'1=16+81' 373.2+81' 373.21

Николеншвили О. А.

ИЗ ИСТОРИИ КОЛОНИАЛЬНОЙ ПОЛИТИКИ РОССИИ В ГРУЗИИ (ЯЗЫКОВЫЕ И ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ)

После вступления Грузии в Российскую империю контакты грузинского языка с другими языками получили иное направление: в Грузии начинается продолжительное параллельное употребление грузинского и русского языков.

Хотя здесь же необходимо отметить, что в результате агрессивной колониальной политики, проводимой властями Российской империи, из школ Грузии того времени грузинский язык был почти полностью изгнан вследствие введения русского языка. Именно это и явилось важнейшей причиной возмущения грузинских сынов отечества, их болью и трагедией.

Кроме вышеизложенного, они особо скорбели и о том, что после воссоединения Грузии с Россией «упоминание о нашей стране почти полностью исчезло в Европе». Все это, по мнению грузинских патриотов, ставило под угрозу национальную самобытность нашего народа.

Ключевые слова: язык, родина, религия.

Після вступу Грузії до Російської імперії контакти грузинської мови з іншими мовами отримали інший напрямок: в Грузії починається паралельне вживання грузинської ат російської мов.

Необхідно відзначити, що в результаті агресивної колоніальної політики, що проводиться владою Російської імперії, зі шкіл Грузії того часу грузинська мова була майже повністю знищена внаслідок введення російської мови. Саме це і стало найважливішою причиною обурення грузинських синів вітчизни, їх болем і трагедією.

Крім вищевикладеного, вони особливо сумували і про те, що після воз'єднання Грузії з Росією «згадка про нашу країну майже повністю зникла в Європі». Все це, на думку грузинських патріотів, ставило під загрозу національну самобутність нашого народу.

Ключові слова: мова, батьківщина, релігія.

After joining Russian Empire contacts of Georgian Language with other languages changed greatly. In fact, this is the period when Georgian and Russian languages start to coexist as active spoken languages in Georgia.

However, here we should say that as a result of Russian Empire's aggressive colonial policy, Russian language almost drove Georgian language away from schools in Georgia. Actually, this was main reason of heartbreak among Georgian patriots.

Apart from the above mentioned, they were also concerned that after joining Russian Empire even the name of Georgia was wiped out from European context. All these, they thought, were affecting and threatening national sovereignty.

Key words: language, motherland, religion.

Отношение грузинских национальных деятелей к колониальной политике России полностью соответствует тем национальным принципам, которые являются основой движения «тергдалеулни» (буквально: «испившие воды из Терека»). Их высшим национальным идеалом всегда было восстановление государственности Грузии.

Но, как реалисты, они не судили о явлениях с романтической точки зрения и, с учетом существующего положения, высказывали часто даже определенную лояльность в отношениях с Россией. Прежде всего именно этим следует объяснить тот факт, что фиксируемое в их воззрениях протестантски-оппозиционное стремление к национальной свободе и русскому колониализму не отличается резким радикализмом. Свою борьбу с захватнической политикой России они стараются ограничить конкретными фактами и явлениями.

Следует отметить, что в связи со сложившейся в тогдашней Российской империи сложной обстановкой у грузинских патриотов фактически не было возможности совершать какие-либо другие действия. Цензура и другие соответствующие властные органы осуществляли строгий надзор за всяческими проявлениями свободной мысли, особенно тогда, когда она была направлена против русского колониализма и на защиту национальных интересов угнетенных народов.

Все это самым естественным образом создавало прочную основу для утверждения т.н. двух правд: публично высказываемой точки зрения, которая ни в коем случае не могла быть до конца искренней и неконъюнктурной, и неофициально выраженного вelenия сердца, которое проявлялось преимущественно в устных беседах и записях различного характера (дневники, личные письма, мемуары и др.). Несмотря на то, что документальные материалы, отражающие вторую правду, дошли до нас в весьма малом количестве, даже с их помощью видна большая разница, существующая между этими двумя правдами.

То, что это в действительности так, подтверждается фрагментом из одного личного письма издателя и редактора газеты «Дроеба» С.Месхи, в котором дается однозначно негативная оценка факта присоединения Грузии к России: «После 1800 года не удастся написать историю нашей страны должным и честным образом. Цензура не разрешит. Власть не разрешит напечатать такую историю, в которой не будет воздана хвала всем их действиям и распоряжениям (в Грузии), в которых не будет высказана та мысль, что Грузия в результате присоединения к России обрела счастливую и блаженную жизнь; такая история вместо пользы принесет лишь вред» (1; с. 143).

Это был фрагмент из личного письма С. Месхи к своей невесте – Екатерине Меликишвили. Подобного соображения – с такой резкостью и радикализмом – он в своих публикациях нигде не высказывал, что легко можно понять. Благодаря тому, что письмо не предназначалось для печати, автор был полностью свободен от всякой цензурной скованности и выражал свои сокровенные мысли неприкрыто. Совершенно естественно, что в публичных выступлениях и публикациях следовало соблюдать большую осторожность и осмотрительность, в результате чего приходилось делать и конъюнктурные оценки.

Одно из главных несчастий, которое принесло с собой присоединение Грузии к России, состояло, по мысли «тергдалеули», в том, что после него Грузия оказалась фактически полностью отрезанной от внешнего мира. Начиная с этого времени, «грузинский народ не видит успехов и свершений ни одного образованного народа, кроме России, чтобы им подражать, чтобы воспользоваться их примером; он словно собирается уснуть, застыть на одной точке, подобно Китаю» (4; с. 116).

Самой большой опасностью русского колониализма грузинские общественные деятели считали последовательную и целенаправленную борьбу власти и ее верных прислужников против национальной самобытности угнетенных народов. Они по мере возможности боролись и противостояли реакционным противникам Грузии.

С этой точки зрения чрезвычайный интерес представляет напечатанная в 14-ом номере «Дроеба» полемическая статья «Некоторые вопросы», в которой резко раскритиковано письмо одного петербургского корреспондента, изданное в №№ 25-26 газеты «Тбилисис моамбе» (выходила в 1873-1880-х годах). С. Месхи принципиально выступил не только против данного вопроса, а даже против постановки его, что являлось важнейшим предметом целеустановки указанной статьи. В частности, С. Месхи заостряет внимание на вопросе петербургского корреспондента: «Что будет желательнее и полезнее для стран Кавказа – оставить их в отдельности согласно их статусу народности и народа или же приблизить всех к одному, объединить всех в один народ?» (4; с. 183). Вопрос этот и ответ, данный на него самим петербургским автором, С. Месхи считает лишенным всякой научной аргументации и направленным против нерусских народов. С. Месхи не может скрыть возмущения по поводу этой точки зрения петербургского корреспондента, в которой языково-культурная «отсталость» народов Кавказа характеризуется следующим образом: «Поскольку языки кавказских народов не выработаны, поскольку они не достигли той степени, чтобы усвоить плоды науки и вообще цивилизации, поскольку разработка языков в отдельности более сложна и требует большего времени, вследствие этого лучше будет, если все народы Кавказа усвоят один язык – русский, посредством которого они легче и скорее достигнут своего благополучия» (4; с. 183).

Гнев участников движения «тергдалеули» еще больше усиливается тем обстоятельством, что редакция «Тбилисис моамбе» в ответ на вышеуказанное письмо напечатала в газете статью с изложением собственной позиции, в которой фактически разделяла реакционную точку зрения черносотенного русского корреспондента.

Возмущенные подобным суждением, грузинские общественные деятели стараются аргументированно доказать, что вышеизложенные соображения лишены всякой научной основы и что борьба, направленная против народов и языков, является фактически борьбой против закономерностей природы. По его словам, «язык и литература народа – это результат той природы и обстоятельств, которые окружали народ в течение нескольких столетий и оказывали на него воздействие. Разве можно по совету поменять у народа язык и характер? Как может разумный человек сказать всему народу или нескольким народам, что сегодня для вас нужен французский или немецкий язык, забудьте ваш собственный язык и литературу и изучите те языки. Разве так можно избавиться и забыть то, что изначально заложено в народе, что он, так сказать, всосал с молоком матери?

...Что выйдет, если желать то, что невозможно, что противоречит природе, что нарушает все законы природы, закон природы самого человека, свойства каждого человека! Как будто язык, характер и литература представляют собой какой-либо предмет одежды или обуви, который можно выбросить и взамен него приобрести новый!»

Однако вышеизложенная позиция ни в коей мере не означает борьбу против «усвоения» иностранного языка вообще. Напротив, по словам грузинских деятелей, когда человек видит, что «усвоение языка в жизни и науке для него» необходимо, он безо всякого принуждения изучает этот язык. Однако это обстоятельство вовсе не будет мешать тому, чтобы он одновременно «старался разработать и развить свой собственный язык, старался так подготовить родной язык, чтобы с его помощью можно было бы усвоить науку и цивилизацию» (4; с. 185).

В подтверждение сказанного они прибегают к примерам из истории Англии, Франции и Германии и отмечают, что если бы в свое время эти страны отказались получать образование при посредстве своих языков и усвоили бы в то время приоритетные во всем мире греческий и латинский языки, тогда бы сегодня не существовало ни французского языка, ни немецкого и ни английского.

Несмотря на то, что как в Грузии, так и в других порабощенных странах империи многие боролись против колониальной политики, проводимой российской властью и ее единомышленниками, этой власти все же удавалось заиметь среди покоренных народов таких людей, которые оказывали активную поддержку практическому осуществлению ее реакционных планов. Одним из них был Г. Багратион-Мухранский, который в 1872 году на русском языке издал в Тбилиси книгу «О существе национальной индивидуальности и об образовательном значении крупных народных единиц».

Названная книга вызвала огромное возмущение грузинских деятелей, основанием чего явились реакционные идеи, которые так ярко отстаивал автор.

Особое возмущение среди положений Мухранского вызывает у них мысль о том, что якобы «для полного человеческого счастья и успехов обязательно нужно, чтобы маленькие народы лишились этой своей маленькой нации, своего языка, обычаев и особой жизни и присоединились к большому народу». По предсказанию Мухранского, «когда-нибудь путем слияния и соединения мелких и обособленных народов возникнет несколько больших народов, поскольку со временем язык мелких народов будет упразднен».

Вследствие этой «зверской и уродливой политики», лишенной всякой научной основы и аргументации, отчетливо выявились агрессивные стремления тогдашнего русского колониализма, жертвами которого должны были стать живущие в Российской империи нерусские народы, в том числе грузины.

Мухранский утверждал, что «поскольку языки мелких народов не смогут стать органом всего человечества, они должны быть упразднены, и сами мелкие народы, как во имя собственного счастья, так и для блага всего человечества, должны окончательно стигнуть с лица земли» (2; с. 255).

Возмущение грузинских патриотов еще более усиливает тот факт, что все эти «общетеоретические» рассуждения были направлены прежде всего против грузинского народа. По их мысли, подобные действия Мухранского принципиально противоречат «истине, подтверждаемой наукой ... Одним росчерком пера он хочет изменить характер, обычаи и жизнь народа; хочет отнять у него родной язык, который наиболее дорог человечеству и отнятие которого почти тождественно отнятию жизни! Он не может понять того, что народ, лишенный родного языка, похож на такого человека, у которого отняли все, что он считал дорогим и родным, и который из-за этого уже не может совершить в своей жизни ничего примечательного!» (2, с. 256).

Грузинские патриоты совершенно верно критикуют также и ту точку зрения Мухранского, согласно которой мерилom культуры и образования народа считается его многочисленность. Эту мысль они называют абсурдной и в подтверждение сказанного упоминает те народы, которые, несмотря на свою малочисленность, создали культуру, намного превышающую культуру многочисленных народов.

При обсуждении негативных сторон присоединения Грузии к России лучшие представители движения «тергдалеули» с болью в сердце подчеркивали, что после произошедшего «упоминание о нашей стране почти полностью исчезло в Европе» (3; с. 328). С особым возмущением и суровостью критиковали они жестокость и произвол командированных в Грузию российских чиновников. С этой точки зрения фактически не существовало, по их мнению, хороших и плохих чиновников, и каждый из них последовательно проводил политику, направленную против национальных интересов грузинского народа.

Именно к постижению этой горькой истины их привело наблюдение за жизненным опытом ряда высокопоставленных русских чиновников, приехавших работать в Грузию. Правда, вначале многие встречали их с большими надеждами, но очень скоро надежды эти разрушались, поскольку «сперва тот или иной чиновник как будто оправдывал ожидания общества, честно и непредвзято принимаясь за исполнение своих обязанностей. Однако спустя какое-то короткое время у этого хваленного человека, к сожалению, выявлялись все те же недостатки и тот же характер, что и у прежнего чиновника» (3; с. 329).

Среди тех высокопоставленных чиновников, которые привели грузинских национальных деятелей к признанию той горькой истины, особое возмущение своей реакционной деятельностью у них вызывал хорошо известный Яновский, тогдашний попечитель Кавказского учебного округа. Они с болью в сердце отмечают, что очень скоро «политик подавил в нем педагога», и они разочаровались в нем.

В подтверждение сказанного грузинские патриоты вспоминают имперскую политику, проводимую Яновским в противовес обучения на грузинском языке. Подобные действия Яновского и его единомышленников они воспринимают как подрывную деятельность, направленную против национальной самобытности грузинского народа, и с ярко выраженным чувством протеста напоминают русскому высокопоставленному чиновнику тот факт, что грузинский народ на протяжении всего своего существования «упорно и неустрашимо борется за защиту своей земли, веры, языка и национальности» и что он и в будущем не свернет с этого пути.

В своих публицистических воззрениях С. Месхи по-своему повторил и в некоторой степени даже углубил широко известный девиз выдающегося грузинского писателя и общественного деятеля Ильи Чавчавадзе, зафиксированный им еще в 1861 году в своем первом полемическом письме, который определяет национальное самосуществование грузинского народа: «Язык, Отечество, Вера». К этой известной триаде С. Месхи добавил и четвертое понятие – «вероисповедание», сформулировав указанный девиз уже следующим образом: «Желание грузин такое же, как и у других народов: защитить свой родной язык, отечество, вероисповедание и веру» (3; с. 338).

Таковы языковые аспекты колониальной политики России в Грузии. Рассмотренные материалы подтверждают, что только благодаря неустанной борьбе участников движения «тергдалеули» и других замечательных грузинских национальных деятелей было достигнуто то, что удалось не только избежать фактического вытеснения родного языка из Грузии, но и были созданы все предпосылки для его функционирования на следующем этапе развития.

Источники и литература

МЕСХИ С. : Письма: [Под ред. И.Боцвадзе]. – Сухуми: Абхазетис сахелгами, 1950. – 284 с.

МЕСХИ С. : Сочинения в 3-х томах / [Сабчота Сакартвело]. – Тбилиси. –

Т. 1. – 19-289 с.

Т. 2. – 1962. – 156 с.

Т. 3. – 1992. – 277 с.

УДК-372.882

Обернихина Г. А.

КОНЦЕПЦИЯ УМК ПО ЛИТЕРАТУРЕ [ПРОФИЛЬНЫЙ УРОВЕНЬ] В УСЛОВИЯХ ВНЕДРЕНИЯ В РОССИИ ГОСУДАРСТВЕННЫХ СТАНДАРТОВ НОВОГО ПОКОЛЕНИЯ

В статье рассматриваются проблемы, связанные с совершенствованием преподавания литературы в России в условиях внедрения Государственного стандарта. Актуальные проблемы современного литературного образования решаются в УМК по литературе под ред. Обернихиной Г. А. Основным методологическим и дидактическим принципом концепции курса является принцип *текстоцентризма*. Однако данный УМК не решает полностью проблемы обеспечения профильного образования. Нужно подготовить пособия, которые будут способствовать активизации самостоятельной работы старшеклассников.

Ключевые слова: профильное обучение, УМК по литературе, текстоцентризм, вариативность, элективные курсы.

В статті розглядаються проблеми, пов'язані з вдосконаленням викладання літератури в Росії за умов введення Державного стандарту. Актуальні проблеми сучасної літературної освіти вирішуються в УМК з літератури за ред. Оберніхіної Г. А. Основним методологічним та дидактичним принципом концепції курсу є принцип текстоцентризму. Однак даний УМК не вирішує повністю проблему забезпечення профільної освіти. Треба підготувати посібники, що будуть сприяти активізації самостійної роботи старшокласників.

Ключові слова: Профільна освіта, УМК з літератури, текстоцентризм, варіативність, елективні курси.

In the article the problems of improvement of literature teaching in Russian Federation in the condition of Federal educational standard are discussed. The problems of literature teaching could be solved by using the manual under release of G. A. Obernikhina. The main metodological and didactic principle of the course conception is textually centred principle. But this manual doesn't solve all the existing problems of profile education. That's why new manuals are needed. The new manuals will contribute to the self-study activization of the senior school students.

Key worlds: profile education, manual, textually centred principle, variantness, elective course.

Анализируя традиции развития методики преподавания русской литературы, отметим постоянные поиски нового как важного и неизбежного совершенствования курса литературы в школе. В программах по литературе в советской школе, прослеживается стремление авторов к повышению воспитательной роли литературы и политической ориентации школьников. Так, в программе 1977 года формулировалось: «Важнейшая цель изучения литературы в школе – формирование коммунистического мировоззрения, идейно-политическое, нравственное и эстетическое воспитание учащихся».

В современной российской школе поиски оптимального пути изучении гуманитарных дисциплин продолжают. В соответствии с новой концепцией развития школы появляется необходимость обеспечить «функциональную грамотность и социальную адаптацию обучающихся, содействовать их общественному и гражданскому самоопределению». Исследования современных ученых, в частности, Р. М. Роговой позволили сделать вывод, что для решения поставленных задач необходим «максимальный охват важнейших специфических областей образования и воспитания, что обеспечит становления исторического, гражданского, национального самосознания личности школьника, восприятия нравственных, эстетических корней, присущих русской культуре и культуре других народов России, сохранение и приумножение народных традиций, упрочение в сознании и поведении учащихся патриотизма как качества личности...» [1, с. 203]¹. Это возможно при введении профильного обучения в старших классах общеобразовательной школы, «ориентированного на индивидуализацию и социализацию обучающихся, в том числе с учетом реальных потребностей рынка труда... отработки гибкой системы профилей и кооперации старшей ступени школы с учреждениями начального, среднего и высшего профессионального образования» [2]². Переход к профильному обучению позволяет создать условия для дифференциации содержания обучения старших классов, построения индивидуальных программ; обеспечить углубленное изучение отдельных предметов; установить равный доступ к полноценному образованию разным категориям учащихся; расширить возможности их социализации; обеспечить преемственность между общим и профессиональным образованием. Сопоставление целей изучения литературы в старшей школе на базовом и профильном уровнях помогает понять, что речь идет не о формальных показателях, а о совершенно разных методических подходах к преподаванию литературы на каждом уровне: содержание профильного обучения отличается от базового не только объемом дополнительных знаний, но и практическими умениями, которые расширяют круг базовой подготовки. Достижению целей литературного образования способствует формирование и развитие у учащихся следующих компетенций: *ценностно-мировоззренческой, общекультурной, читательской, коммуникативной*.

Основной литературы как учебного предмета является чтение и изучение художественных произведений, выступающих в своей неповторимой эстетической и нравственной ценности для читателя. Чтение и истолкование художественных произведений требует овладения теоретико-литературными понятиями, определенными знаниями по истории литературы и стилистике, которые также включаются в содержание предмета. Реализации этих идей должны помогать программы, учебники, пособия для учащихся, методические пособия для учителя. Часто это УМК. В системе УМК функциональную нагрузку частично на себя несут отдельные средства обучения: хрестоматии, рабочие тетради, пособия и др. Вместе с тем, УМК по литературе именно для профильного уровня до сих пор времени являются дефицитом. Чаще всего учителя «приспосабливают» учебники и УМК для базового уровня. В 2010 году в издательстве «Русское слово» вышел учебно-методический комплект по литературе под ред. Г. А. Обернихиной, который нацелен на обеспечение условий для развития читательской компетенции учащихся профильных классов на основе их самостоятельной работы. Состав УМК: Программа. Учебники по литературе для 10 и 11 классов. Книга для учителя. Концепция УМК известна российским учителям, т. к. с 2005 года она постоянно обсуждалась со слушателями курсов повышения квалификации АПК и ППРО, в экспериментальном режиме по данной программе работали учителя различных регионов России.

Цель данной статьи: раскрыть концепцию названного УМК, наметить некоторые аспекты дальнейшего методического обеспечения профильного курса. Основным методологическим и дидактическим принципом концепции программы, учебника, книги для учителя является принцип *текстоцентризма*, что предполагает главным образом работу с текстом самого произведения. Остановимся на краткой характеристике УМК.

Отбор материала для данной образовательной системы подчинен нескольким основным условиям литературного образования: *формирования самостоятельности мышления и развития интеллектуальной сферы личности*. Ограниченность учебного времени не позволяет изучать текстуально все произведения. В программе осуществлен принцип вариативности, позволяющий выбирать произведения для чтения, обсуждения, изучения и заучивания. Работа с произведениями в рубрике «*Для чтения и обсуждения*» ориентирована на обсуждение идейно-художественных особенностей произведения без его текстуального анализа. В рубрику «*Для чтения и изучения*» включены произведения, которые предполагают текстуальное изучение. В программе выделены обзорные и монографические темы.

Обзорные темы посвящены наиболее важным событиям общественно-культурной жизни страны, основным тенденциям развития различных видов искусства. Выделение основных тенденций в литературном процессе в связи с продолжением традиций русской классической литературы, зарождением и развитием новых направлений и течений в литературе XX века позволяет актуализировать знания, полученные учащимися на предыдущих этапах обучения и в процессе самостоятельного чтения. *Монографические темы* содержат материалы для изучения творчества отдельных писателей XIX-XX веков, а также литературно-критические работы. *Изучение зарубежной литературы и литературы народов России* осуществляется на основе сопоставления с русской литературой.

Современные исследования показывают необходимость превращения учебника из *монографии* в *самоучитель*, с выходом на *личностный* уровень и ориентацию на *самообразование* учащихся. В нем должна быть заложена мотивационная основа обучения и реализоваться дифференцированный подход.

Учебники для 10-11 классов, входящие в анализируемый УМК, построены на историко-литературной основе с актуализацией знаний по литературе, истории, изобразительному искусству, музыке, полученных на предыдущих этапах обучения. С целью активизации художественного восприятия учащихся; перед изучением литературы нового исторического периода следует проводить обзорные уроки, которые дают возможность определить исходные позиции всей последующей работы, привлечь внимание учащихся к предмету изучения, обогатить словарный запас и т. д. Обзорные темы посвящены наиболее важным событиям общественно-культурной жизни страны. Акцент в преподавании литературы должен быть сделан на ознакомлении школьников с литературным процессом в целом, взаимосвязи творчества различных писателей, их место в контексте русской литературы того или иного периода, т. е. изучение литературы следует проводить в контексте русской культуры. На обзорных уроках актуализируются причинно-следственные связи искусства и жизни, литературно-художественное произведение рассматривается в общественно-культурном контексте. Богатый и разнообразный методический аппарат учебников помогает лучше понять специфику произведений. Учащимся предлагаются разноуровневые задания, задания полемического характера, в конце книги – краткий словарь литературоведческих терминов. Материалы рубрик «*Аналитическая работа с текстом*» и «*Творчество писателя в критике и литературоведении*», «*Сопоставительный анализ произведений*» предполагают постоянную работу с текстом художественного произведения. Рубрика «*Тем, кому интересно ...*» адресована любознательным. Получить дополнительную информацию и проверить свои знания учащиеся смогут выполняя задания, помещенные в рубрику «*Лингвистический практикум*».

Восприятие произведения это не просто понимание содержания: подразумевается понимание замысла художника, идеи, художественного смысла и особенностей того, что он создал. Освоение художественного произведения, проникновение в его замысел, понимание своеобразие языка происходит в процессе работы над текстом: анализ художественного текста в историко-культурном контексте; различного типа комментарии; работа над словом в художественном тексте и т. д. Например, перед изучением повести Н. С. Лескова «Очарованный странник» школьникам предлагается сопоставить толкование слов *праведник*, *блаженный*, *юродивый* в различных источниках. Осмысление данных понятий будет способствовать более полному восприятию повести. На всех этапах изучения художественного произведения следует учитывать, что художественное восприятие не является только индивидуальным актом читателя, а связано с национальной литературной традицией, литературным вкусом, обусловленным этапом и развитием данного общества, с этапом общественного и художественного развития нации. Важно, чтобы учащиеся понимали историко-культурную обстановку, в которую было создано произведение. Этому будут способствовать задания типа: Дайте историко-культурный комментарий к стихотворению [например, Ф. И. Тютчева «Где на костре», С. А. Есенина «Возвращение на родину» и др.]. Следует проводить социально-бытовые комментарии. Например, при изучении стихотворения А. С. Пушкина «Отцы пустынники и жены непорочны...» целесообразно обратиться к статье В. Лепахина «Отцы пустынники и жены непорочны...»: прочитать её и выполнить задания: 1. Прочитайте стихотворение А. С. Пушкина «Отцы пустынники и жены непорочны...». 2. Выпишите слова, понятия, реалии быта, православные мотивы, которые, с Вашей точки зрения, нуждаются в комментариях и прокомментируйте их. 3. Прочитайте статью В. Лепахина «Отцы пустынники и жены непорочны...». Опыт построчного комментария. Разделите ее на смысловые части. 4. Выпишите слова, понятия, реалии быта, православные мотивы, которые комментирует В. Лепахин. Сопоставьте со своим вариантом.

Работая с литературоведческой статьей, словарем, сопоставляя свои выводы с выводами ученого, школьники учатся понимать авторскую позицию, его мировоззрение, корректировать свои суждения.

В учебниках, характеризуемого УМК широко представлено повторение изученного, как важного компонента в формировании представлений о преемственности: наследование и развитие традиций либо отталкивание от них. В процессе развития художественной мысли, формируется умение анализировать произведение на основе диалектического метода познания как часть единого, многообразного по форме и содержанию литературного процесса. Отметим, что методика организации повторения прописана в учебнике и книге для учителя. В программе и учебнике определяются «сквозные темы», которые проходят через курс литературы XIX-XX вв. [например, «Тема поэта и поэзии в творчестве...», «Тема маленького человека в творчестве...» и др.]. Авторы УМК стремились воссоздать историко-культурную атмосферу соответствующего периода развития русской и мировой литературы, показать, как рождались художественные произведения, как они оценивались современниками. С этой целью в учебники были введены полемические материалы литературоведов, критиков, писателей. Например, *прочитайте суждения трёх русских писателей – крупнейших представителей литературы конца XIX – начала XX века:*

«Век и конец века на евангельском языке не означает конца и начала столетия, но означает конец одного мировоззрения, одной веры, одного способа общения людей и начало другого мировоззрения, другой веры, другого способа общения...» [Л. Н. Толстой «Конец века», 1905].

«...Новый век — воистину будет веком духовного обновления. <...> ...множество погибнет людей, но ещё больше родит их земля, и — в конце концов — одолеет красота, справедливость, победят лучшие стремления человека» [письмо М. Горького К. П. Пятницкому, 1901].

«Значительность пережитого нами мгновения истории равняется значительности промежутка времени в несколько столетий. <...> Я позволяю себе сегодня... в качестве свидетеля, не вовсе лишённого слуха и зрения и не совсем косного, указать на то, что уже январь 1901 года стоял под знаком совершенно иным, чем декабрь 1900 года, что самое начало столетия было исполнено существенно новых знамений и предчувствий» [А. А. Блок «Владимир Соловьёв и наши дни», 1920].

Что общего в оценках писателей? Как вы думаете, почему некоторые учёные определяли состояние российского общества изучаемого периода понятием «кризисность»? Согласны ли вы с ними? Почему?

Для организации дискуссии можно использовать материалы рубрик «Вопросы и задания», расположенные в конце каждой главы, и «Аналитическая работа с текстом». Эти материалы помогут учащимся в проведении углублённого литературоведческого анализа изученных произведений. Обзорные и монографические главы учебников включают в себя примерные темы сочинений, задания в формате ЕГЭ и список литературы.

Модернизация отечественного образования предполагает мотивированный выбор учащимися жизненного пути. Большую роль в определении вектора образовательных путей современного школьника призваны играть *элективные курсы*, которые не входят в характеризуемый комплект, но являются важной составляющей профильного обучения. Элективные курсы по литературе должны быть также обеспечены программами, пособиями и т. д.

Данный комплект позволит учителю реализовать идеи, заложенные в Стандарте. Вместе с тем, считать, что данный УМК способен решить все проблемы обеспечения профильного обеспечения полностью, было бы не верно. Предстоит еще подготовка различного рода пособий, которые будут способствовать активизации самостоятельной работы старшеклассников: хрестоматии, справочно-информационные пособия, программы и пособия для элективных курсов.

Источники и литература

1. Антонова С.Г. Современная учебная книга. — М., 2001. Проблемы школьного учебника: Сб.ст. Вып. 20. Материалы Всесоюзной конференции «Теория и практика создания школьных учебников». Сост. Г.А.Молчанова. М.: Просвещение, 1991. — 240 с.
2. Граудина Л.К., Мищерина М.А., Соловьева Н.Н., Обернихина Г.А. Программа курса «Риторика и стилистика». 10 — 11 классы. — М.: ООО «ТИД «Русское слово — РС», 2008. — 24 с.
3. Емельянова Т.В. Особенности современной русской художественной литературы // Профильная школа, №1, 2009 [№34].
4. Концепция модернизации российского образования на период до 2010 года. Приложение к приказу Минобразования России от 11.02.2002 [2].
5. Обернихина Г.А., Емельянова Т.В., Мацыяка Е.В. и др. Литература 10-11 класс: профильный уровень: программа для общеобразовательных учреждений. — М.: ООО «ТИД «Русское слово — РС», 2011. — 242 с.
6. Обернихина Г.А., Биккулова И.А., Лейфман И.М. Литература. 10 класс: профильный уровень: учебник для общеобразовательных учреждений: в 2 ч. — М.: ООО «ТИД «Русское слово — РС», 2010. — 242 с.
7. Обернихина Г.А., Емельянова Т.В., Мацыяка Е.В. Литература. 11 класс: профильный уровень: учебник для общеобразовательных учреждений: в 2 ч. — М.: ООО «ТИД «Русское слово — РС», 2010. — 242 с.
8. Рогова Р. М. Формирование исторического сознания как феномена гражданской ответственности личности / Р.М. Рогова. — С . 203-206 В сб. Воспитание патриотизма, дружбы народов, гражданской ответственности [Текст]: материалы Второй Всерос. науч.-практ. конф. [14-15 нояб. 2001]; НИИ семьи и воспитания РАО [Москва]. — М.: Моск. центр воспитания культуры межнац. общения М-ва образования России [1].
9. Русская литература XIX века: Программы элективных курсов/ Под ред. Г.А. Обернихиной. — М., Русское слово, 2006. — 144 с.
10. Русская литература XX века: Программы элективных курсов/ Под ред. Г.А. Обернихиной. — М., Русское слово, 2006. — 152 с.
11. Русская поэзия 19 века / Г. А. Обернихина // Профильная школа № 2 [март-апрель] 2011. — С. 15-26.
12. Савченко К.В. Золотой век. Поэты пушкинской поры: программа элективного курса по литературе// Профильная школа, №1, 2009 [№ 34]. — С. 6-14.
13. Справочно-информационное пособие по литературе: для учителей и учащихся / Под ред. Г. А. Обернихиной. — М.: Русское слово, 2011. — 69 с.
14. Уроки поэзии. Поэтические шедевры русских поэтов конца XVIII — XIX вв. Пособие для учителей и учащихся / Под ред. Г.А.Обернихиной. — М.: Инфра—М., 2011. — 184 с.

¹ Рогова, Р. М. Формирование исторического сознания как феномена гражданской ответственности личности / Р.М. Рогова. — С . 203.

² Концепция модернизации российского образования на период до 2010 года. Приложение к приказу Минобразования России от 11.02.2002.

УДК 81'42:821.161.2

Огринчук О. П.

ВИДИ ЛЕКСИКО-ДІЄСЛІВНИХ ПОВТОРІВ У ПОЕТИЧНОМУ МОВЛЕННІ М. БАЖАНА ТА І. ДРАЧА

В статье рассмотрена актуальная проблема использования лексико-глагольных повторов в поэтических текстах Н. Бажана и И. Драча. Анализируя виды лексико-глагольных повторов как действенных лексико-стилистических средств, выясняем их влияние на содержательное единство поэтического текста, на генерирование и развитие семантико-образной линии поэзии.

Ключевые слова: динамика, лексико-глагольный повтор, экспрессия, анафора, интенсификация, эмоциональный оттенок.

У статті розглянуто актуальну проблему використання лексико-дієслівних повторів у поетичних текстах М. Бажана та І. Драча. Аналізуючи види лексико-дієслівних повторів як дієвих лексико-стилістичних засобів, з'ясуємо їх вплив на змістову єдність поетичного тексту, на генерування й розвиток семантико-образної лінії поезії.

Ключові слова: динаміка, лексико-дієслівний повтор, експресія, анафора, інтенсифікація, емоційний відтінок.

The article is focused by the vital problem of lexiko-verbal repetitions in poetic texts of M. Bazhan and I. Drach. Analyzing types of lexiko-verbal repetitions as acting lexiko-stylistic means. Then influence on content unity of poetic texts? On generating and development of semantic-line of poetry is studied.

Key words: lexiko-verbal repetitions, dynamic, expression, emotive shades of meaning, anaphora.

Сучасна поезія розглядає широкий діапазон реалізації художньо-образних та смислових інтенцій у художньому тексті. Структурно-смислові та поетико-естетичні компоненти тексту досліджуються на усіх рівнях мовної ієрархії. До таких компонентів належать повтори у поетичному тексті.

Емоційне мовлення тяжіє до повторення слів, словосполучень та речень. Якщо в логічному мовленні різноманітні повтори видаються зайвими, то в аперцепційній системі поетичного твору повторюване слово є тим важливим чинником, що визначає семантичну і стилістичну домінанту тексту [5, с. 42].

Повтор є одним із засобів створення когерентності тексту. Повтор у тексті – явище не випадкове, не тавтологічний елемент, а навмисне, зумовлене ідейно-художнім задумом, акцентування певних художніх деталей, слів, образів, думок. При творенні звуків та звукообразів вводяться у взаємодію слова, при повторенні слів – рядки, часом строфи, при повторенні фрази вводяться у взаємодію строфи, окремі частини творів, цілі контексти. Внаслідок цієї взаємодії творяться нові асоціативні поля та сплетіння, народжуються нові художні образи, лейтмотиви, наскрізні або провідні теми [7, с. 36].

Ю. Лотман наголошував на тому, що в художньому тексті жоден із повторів «не буде виступати як випадковий у відношенні до структури» [4, с. 135]. Адже жоден елемент текстової структури, жодна лінгвістична одиниця не є зайвою, а належить до семантично необхідних елементів, які формують змістову структуру тексту, його цілісність, що здійснюється на рівні підтексту і має семантичну природу [6, с. 140].

Дослідники поезії художнього тексту неодноразово акцентували увагу на функціональних можливостях дієслова як частини мови, що передає енергію образної динаміки у творі, відтворює тривалість процесу, моментальність дії тощо. Тому особливу функцію динамізації та інтенсифікації у поетичному тексті виконують дієслівні повтори.

Повторюване дієслово в тексті є тим індексом, сигналом, який збуджує у свідомості низку асоціацій, викликає, активізує свідомість читача, моделює предметно-явищний ряд і укладає у єдине ціле, формує естетичний образ, який у свою чергу повинен рецептуватись читачем.

Дієслівні повтори є вагомим стилетвірним чинником поетичної мови М. Бажана та І. Драча, формуючи індивідуальний авторський ідіостиль з особливою, властивою йому експресією, часовими та видовими комбінаціями та образною лінією.

Одним із визначальних мовностилістичних елементів поетичних текстів М. Бажана та І. Драча є лексико-дієслівний повтор, який стає дієвим лексико-стилістичним засобом, що використовується для створення і підтримання змістової єдності поетичного тексту. Адже частотність чи, навпаки, обмеженість використання повторів привносить у поетичний текст приховану експресію, надає особливого емоційного відтінку, сприяє генеруванню й розвитку семантично-образної лінії поезії.

Метою статті є визначити види лексико-дієслівних повторів у віршових творах М. Бажана та І. Драча.

За частотністю використання у поетичних текстах М. Бажана переважають дієслівні повтори, які інтенсифікують висловлювання:

1) *Двократні:*

Кобзар ішов по винищеній ниві,
По згарищу розтерзаних долин,
Весь білий, світлий, сріберний і сивий,
Ішов по чорних кучугурах він.

[1, т. II, с. 102]

При цьому повтор дієслова минулого часу недоконаного виду «ішов» привносить додаткову семантику тривалості, протяжності дії, її піднесений характер.

Тому, хоч я і сплю... Не я один – зі мною
Півлюдства також спить дрімотою одною.

[1, т. III, с. 318]

У цьому фрагменті повтор дієслова спить у різних особових формах («сплю» – «спить») вказує на узагальнювальну векторність дії, її рух від конкретного («я сплю») до загального («півлюдства спить»).

2) *Трикрратні:*

Мчить, як зоря, в небесній сфері мчить, –
О ні! – немов на діві пері мчить.

[1, т. III, с. 250]

Трикрратне вживання дієслова руху «мчить» підсилює динаміку, рух, інтенсивність самої дії, створює ефект швидкості, миттєвого переміщення в просторі.

Уміти жить.

Уміти знати.

І вміти йти ураз.

[1, т. I, с. 131]

Повтор інфінітивної форми «уміти» на початку кожного рядка, окрім стильового прийому анафори, виконує функцію підсилення експресії, акцентує на конкретних діях «жити», «знати». За допомогою сполучника *і* та прислівника *ураз* автор здійснює протиставлення та зіставлення цих дій з наступною, якій таким чином надає особливого значення – «йти».

У І. Драча найактивнішими виявилися:

1) *багатократні повтори*, при яких інтенсифікується експресія та фіксується увага на кожному компоненті повтору:

Сміється слава – очі поверта,

Свої очища в карому полоні.
Сміється сміх. Горить на рукаві.
Сміється так дитинно, стопричинно,
Сміється українно – ми живі,
І карим сміхом двері в світ розчинено.
[3, с. 53]

Так повтори часто виконують функцію словесної анафори, яка сповільнює оповідь. З'являючись щоразу у новому контекстному оточенні, лексико-дієслівний повтор передає нові відтінки значення та різновекторну суб'єктність. Отож, у першому рядку перший компонент повтору, виражений лексемою «сміється», вказує на образну дію суб'єкта «слава»; у третьому рядку другий компонент повтору вказує на ту саму дію іншого суб'єкта, вираженого лексемою «сміх». Четвертий і п'ятий компоненти повтору дієслова «сміється» виконують функцію уточнення, уточнюючи контекст третього рядка.

Рідше зустрічаються у І. Драча *двократні і трикратні повтори*, які формально оздоблюють текст, створюють когезію, посилюють експресію:

1) *Двократні і трикратні повтори*:
Молодий бізнесмен вчить мене життя,
А я вчуся смерті за кроком крок.
[3, с. 65]

Тут дієслівні повтори «вчить», «вчуся» передбачають різних суб'єктів дії та спрямовані на два різні об'єкти (*життя – смерть*), що вказує на їхню різнооб'єктну векторність. За допомогою повтору дієслова автор підсилює та увиразнює протиставлення: «вчить мене *життя*», «а я вчуся *смерті*».

Приклад трикратного повтору, вираженого дієсловом руху «йдемо», ілюструє поезія І. Драча «Хохол – жираф?!»:

Йдемо поволі, як за плугом,
Йдемо до волі цугом, цугом –
Невже це ми?
Йдемо. І все перетриваєм.
[3, с. 68]

У цьому фрагменті повтор дієслова теперішнього часу «йдемо» вказує на незавершений характер, тривалість та безперервність самої дії. При цьому перший компонент повтору містить уточнення дії (як йдемо? – *поволі*), другий – вказівку на об'єкт (куди йдемо? – *до волі*) та уточнення дії (*цугом*), а третій являє собою замкнуту конструкцію – просте непоширене односкладне речення «Йдемо», акцентуючи на самій процесуальності. Практично, вся поезія побудована на повторах (не лише дієслівних, а й звукових): *поволі – до волі, плугом – цугом*. Повторення лексеми *цугом* ритмізує поезію, створює ефект ритмічної організованої ходьби.

За місцем розташування розрізняємо контактні, дистантні та комбіновані лексико-дієслівні повтори.

1) *Контактні лексико-дієслівні повтори* вносять додаткове лексичне значення, ускладнюють члени речення, посилюють експресію. Такий тип повтору притаманний поетичній творчості як М. Бажана, так і І. Драча.

Домінуючими в обох поетів є двократні контактні лексичні дієслівні повтори:

... а зараз тільки
спати, спати
на стеблах давніх жнив
[14, т. III, с. 321]
Звели шмагать оскаженіло –
Та не вели чекать, чекать!
[1, т. III, с. 347]
І прошептало виклично: «Лови!»
Бери й пиши – пиши пером сови!»
[3, с. 13]

2) *Дистантні лексичні дієслівні повтори* регулюють темпоритм оповіді, виділяють найсуттєвіші моменти у поезії, дозволяють виявити ключові поняття в тезаурусі митця. При дистантному повторі експресія актуалізується та інтенсифікується:

В чорнім горі марно лине звук...
Чуєш – ні!
Чуєш – ні!
Приструнок тишу розчах.
[1, т. II, с. 99]
І діти поруч сплять. І син. І донька спить.
І долілиць ніхто навмисне не лягає!
[2, т. I, с. 281]

3) *Комбіновані лексичні дієслівні повтори*. Завдяки комбінуванню контактних і дистантних повторів виникають нові образно-асоціативні ряди, підсилюється емоційний характер поезії. Найпродуктивнішими ці повтори є у поезіях І. Драча:

– Лети, – шепчу йому, – лети, лети,
Бо нам життя не в льоді, а в польоті!
[2, т. I, с. 325]
Ах це моляться, моляться, моляться,
Ах це ж моляться їй Кань Сань-гу!
[2, т. I, с. 319]

Таке багаторазове вживання дієслова «моляться» інтенсифікує дію, підсилює її безперервність та циклічність. Отже, структурно-функціональний характер лексичних дієслівних повторів безпосередньо пов'язаний з

особливостями індивідуально-авторського сприймання.

Для індивідуального стилю М. Бажана характерні *двократні, трикратні дієслівні дистантні повтори*.

Аналіз лексичних дієслівних повторів у поетичній творчості І. Драча показує, що значну групу в його творах становлять *багатократні дистантні дієслівні повтори*, рідше зустрічаються *двократні і трикратні*.

Таким чином, аналіз лексичних, лексико-морфологічних одиниць дає змогу говорити про своєрідну мікросхему в аперцепційній системі М. Бажана та І. Драча; розкриває надзвичайно різноманітну лексико-граматичну природу повторів, які в художньо-композиційному плані відіграють важливу роль як засіб динамізації поетичної ідеї, засіб мистецького розгортання певної теми, переведення образу в іншу площину тощо.

Перспективи подальших пошуків у напрямку дослідження полягають у з'ясуванні семантичних особливостей дієслівних повторів, що вдало доповнить наукову інтерпретацію поетичних текстів М.Бажана та І.Драча.

Джерела та література

1. Бажан М. Твори у чотирьох томах / М. Бажан. – К.: Дніпро, 1974-1975.
2. Драч І. Вибрані твори / І. Драч. Вибрані твори [в двох томах]. – К.: Веселка, 1986. – 686 с.
3. Драч Іван. Крила: поезії / Іван Драч. – Харків : Фоліо, 2001. – 74 с.
4. Лотман Ю.М. Структура художественного текста / Ю. М. Лотман. – М., 1970. – 384 с.
5. Мойсієнко А.К. Слово в аперцепційній системі поетичного тексту. Декодування Шевченкового вірша / А.К. Мойсієнко. — К. : Сталь, 2006. — 304 с.
6. Мурвин Л.Н. Художественное произведение как связный текст / Л.Н. Мурвин // Науч. гр. Куйбыш. гос. пед. ин-та. – Куйбышев, 1973. – Вып. 5. – Т. 180. – С. 140.
7. Стрюк Л. Поэтика повтора в лирике Т.Г. Шевченка / Л. Стрюк // Радянське літературознавство. – № 5. – «Наукова думка». – 1983. – С. 36.

УДК 371.3

Оконешникова А. В.

ФОРМЫ КОНТРОЛЯ ЗНАНИЙ СТУДЕНТОВ

О самостоятельной работе обучающихся написано достаточно много. Неудивительно, что в терминологии нет единообразия. В данной статье освещены такие вопросы, как зачет, тест, модульно-рейтинговый контроль.

Ключевые слова: зачет, тест, модульно-рейтинговый контроль

Про самостійну роботу учнів написано достатньо багато. Не дивно, що в термінології немає одноманітності. У даній статті висвітлені такі питання, як залік, тест, модульно-рейтинговий контроль.

Ключові слова: залік, тест, модульно-рейтинговий контроль.

In terms there is no form of control of training. The question on forms of control of training of students also is combined enough. In terms there is no uniformity. Such forms as set-off, tests, module rating control are shined.

Key words: set-off test module rating control.

В трудах, посвященных обучению самостоятельной работе в средней школе (Ю.К. Бабанский, В.К. Буряк, Л.Г. Вяткин, В.Г. Дайри, В.Н. Есипов, Л.В. Жарова, Р.М. Михельсон, О.А. Нильсон, Н.И. Пидкасистый, Т.И. Шамова), это понятие рассматривается и как форма организации, и как метод, и как средство обучения, и как вид учебной деятельности [4].

Исследователи, занимающиеся проблемой применительно к высшей школе С.И. Архангельский, М.Г. Гарунов, Е.Я. Голант, Б.Г. Иоганзен, С.И. Зиновьев, А.Г. Молибог, Р.А. Нимазов, Н.Д. Никандров, П.И. Пидкасистый и др.), также вкладывают в термин «самостоятельная работа» различное содержание: трактуется как самостоятельный поиск необходимой информации, приобретение знаний, использование этих знаний для решения учебных, научных и профессиональных задач (С.И. Архангельский); как деятельность, складывающаяся из многих элементов: творческого восприятия и осмысления учебного материала в ходе лекции, подготовки к занятиям, экзаменам, зачетам, выполнения курсовых и дипломных работ (А.Г. Молибог); как разнообразные виды индивидуальной, групповой познавательной деятельности студентов на занятиях или во внеаудиторное время без непосредственного руководства, но

под наблюдением преподавателя (Р.А. Низамов). Самостоятельная работа понимается также рядом авторов как система организации педагогических условий, обеспечивающих управление учебной деятельностью, протекающей в отсутствие преподавателя (В. Граф, И.И. Ильясев, В.Я.Ляудис). Иногда самостоятельная работа отождествляется с самообразованием (С.И. Зиновьев) [4]. Формы и виды СРС многообразны и неудивительно, что и точки зрения авторов не совпадают. Интересно изучить вопрос о формах контроля самостоятельной работы студентов в методической литературе. Почти в каждом вузе издаются учебно-методические пособия по СРС. Формы контроля преподавателя за деятельностью студента в самостоятельной деятельности разнообразны. Это выступления на практических занятиях, экзамены, зачеты, рефераты, доклады, курсовые работы и т. д. Курсовые и дипломные работы, требующие особого оформления, относятся к разряду «научная деятельность». Кроме курсовых работ, к научной деятельности М.А. Дорофеева, Т.М. Самусенко относят рефераты, доклады. Наиболее известными формами контроля являются зачет, экзамен, курсовая работа. Методами контроля выступают беседа, контрольная работа, тестирование, модуль, рейтинг и т. д.

Контроль может быть предварительным (входным), текущим, промежуточным и итоговым. Предварительный контроль направлен на выяснение уровня подготовки студента перед началом курса. Обычно на первом курсе это бывают так называемые ректорские контрольные в конце сентября – начале октября. Предварительный контроль может выступать в виде тестирования, контрольной работы. По русскому языку это бывают диктанты или тесты. Текущий контроль осуществляется в разных формах в ходе повседневных аудиторных занятий. Он может быть организован в виде индивидуального или группового контроля с использованием разных вариантов письменных, практических заданий.

Промежуточный (периодический) контроль проводится, как правило, с целью концентрации внимания студентов на сложных вопросах темы, раздела или дополнительного повторения изучаемого материала, а также в конце семестра.

Во всех используется чаще всего форма зачета, он указан в учебных планах специальностей.

Анализ показывает, что наиболее устойчивыми критериями являются:

объем усвоенных знаний (основная часть программного материала, без усвоения которого невозможно дальнейшее обучение; полный объем программного материала; дополнительный материал); *умение использовать приобретенные знания*; наличие элементов *творческого мышления* (умение обобщать факты, события, находить связи между явлениями, строить гипотезы и т. д.)

Зачет может проходить по-разному. Классический зачет обычно включает в себя собеседование по курсу: по билетам, просмотр ведения конспектов, виды разбора. По русскому языку и культуре речи мы практикуем зачет по нескольким параметрам: наличие материалов по изученной теме, информацию о прочитанных книгах, декламацию стихов с листа или наизусть.

Мы можем поставить «автомат», если студент систематически занимается в течение семестра. По курсу «Развитие детей в театрализованной деятельности», помимо лекционного материала и проштудированного ими самостоятельно, студенты готовят и ставят театрализованное представление.

По мере возможности мы стараемся осуществлять индивидуальный подход, например, усидчивые студенты могут получить задание к изучаемому курсу составить слайды, которые становятся опорными материалами для лекций и практических занятий. Мы также практикуем проведение деловых игр – проведение лекций и практических занятий самими студентами.

У З.А. Гриценко мы заимствовали идею учебных конференций и проводим их по детской литературе и теории и практике развития речи детей. При сдаче экзамена мы учитываем этот параметр [2]. Тематика докладов приводится З.А. Гриценко, И.Г. Минераловой и у других авторов.

Используется метод теста: при наборе нужного количества баллов знания оцениваются положительно. Мы используем как образец готовые тестовые задания, иногда видоизменяя их, напр., «Культура речи», «Тесты по русскому языку...» [1]. Но следует заметить, что гуманитарные учебные дисциплины сложнее «формализовать», особенно по литературе, по русскому языку проверить коммуникативные навыки.

В целом, тестовая форма контроля обладает многими плюсами, и в современных условиях модернизации высшего образования она, видимо, будет расширяться.

Для более эффективной оценки знаний и умений могут использоваться два вида рейтинговой системы – модульно-рейтинговая и рейтинговая.

Как отмечает М.А. Дорофеева, Т.М. Самусенко, *модульно-рейтинговая система* складывается из модульной и рейтинговой частей.

Применяются две шкалы рейтинга: оценки знаний (успеваемости) и оценки отношения студента к учебе (выполнения текущих заданий). Баллы, полученные студентом при итоговом контроле его знаний (экзамены, зачеты, защиты т. п.), не могут быть эквивалентны баллам, полученным студентом в процессе учебы (домашних заданий, докладов и т. п.).

Рейтинг студентов должен складываться только из баллов, полученных им при итоговом контроле его знаний, а сумма баллов, полученных им за текущую учебную работу, должна рассматриваться как допуск студента к итоговому контролю.

Для оценки каждого вида текущей работы, входящей в модуль и выполненной студентом, удобно пользоваться 3-балльной системой как наиболее оперативной. В этом случае за выполнение отдельной работы (задания) студент получает от 0 до 3 баллов в зависимости от качества выполнения (неудовл. – 0, удовлетв. – 1, хор. – 2 и отл. – 3 балла) [3].

К промежуточным экзаменам студент допускается только при накоплении им установленной суммы баллов за все виды работы.

В течение модуля не меняются условия допуска к промежуточным экзаменам или система оценки работы: это очень важно.

Не разрешается пересдача промежуточных экзаменов, т. к. это ведет к расхолаживанию при подготовке к ним и противоречит цели введения модульной системы.

Одним из важных стимулов регулярной учебы студента является возможность получить оценку за итоговый экзамен по результатам сдачи модульных экзаменов. На самом деле это не освобождение от экзамена, а зачитывание результатов всех промежуточных экзаменов за итоговый экзамен. Для этого студент должен выполнить два условия. При оценке знаний за все промежуточные экзамены получить в сумме не менее 60% от суммы возможных баллов, что соответствует оценке «хорошо», и не иметь за промежуточные экзамены 0 баллов. Отношение к учебе оценено в баллах, сумма которых должна быть не менее чем на 10% больше суммы установленных минимумов для допуска к промежуточному экзамену.

Рейтинговая система оценки знаний достаточно широко применяется. Она позволяет использовать разные формы отчетности студента и предполагает систему *накопления условных единиц знаний* в течение длительного времени. В зависимости от количества баллов, полученных за каждый выполненный вид учебной деятельности, студент по завершении курса получает совокупную оценку. Напр., рейтинговая система знаний используется проф. С.М. Петровой (филологический факультет СВФУ) по литературе и методике литературы. В перечне даже учитывалось наличие у студента учебной литературы.

Набор «баллов» в видах учебной деятельности для каждого курса – «рейтинговая формула» – извлекается по усмотрению преподавателя. В качестве единиц измерения могут применяться (условно): работа на практических занятиях; домашние задания; чтение дополнительного материала; контрольные работы; анализ прочитанного материала; конспектирование научных статей; аннотирование статей, монографий и т. д. Рассчитывается максимально возможный рейтинговый балл (МРБ). Они приравниваются к 100%. Студентов предварительно знакомят с положением: реальным рейтинговым баллом, соответствующим каждой из положительных оценок. Учет

рейтингового балла ведётся индивидуально и по окончании семестра выставляется итоговая оценка по совокупности работы.

Некоторые авторы предлагают в качестве учитываемых элементов ввести посещение лекций, дополнительную досдачу работ для улучшения рейтинга. Это расхолаживает, и мы не практикуем изменение рейтинга.

Мы взыскиваем лекционный материал, т. к. в них материал излагается в определенной системе. Посещение занятий дисциплинирует, тем более обеспеченность учебниками недостаточна, притом что имеются и электронные пособия. Материал лекции может быть восполнен из разных источников, и студент должен знать, из каких книг сделаны выписки. Это приучает вдумчиво относиться к изученным источникам. Каждый месяц проводится аттестация по предметам. Чтобы получить аттестацию, студенты должны отчитаться по темам и разделам.

Возвратимся к рейтингу. В конце семестра за каждым студентом будет числиться реальный рейтинговый балл, отражающий интенсивность и успешность его учебной деятельности. Реальный рейтинговый балл сравнивается с максимальным и пересчитывается в оценки по следующим критериям (могут быть или ужесточены, или смягчены): оценка «отлично» выставляется студенту, когда его реальный рейтинг составляет от 100% до 90% от максимального. Оценка «хорошо» выставляется при 70–89% от МРБ, оценка «удовлетворительно» соответствует 50–69% от МРБ. Студент, набравший за семестр 49% от МРБ и менее, считается имеющим задолженность по дисциплине. Мы придерживаемся критериев М.А. Дорофеевой и Т.М. Самусенко [3].

Закономерно возникает вопрос о сочетании рейтинговой системы и экзамена. Преподаватель вправе решать, выводит он экзаменационную оценку по итогам рейтинга или нет. Возможен облегченный экзамен. Студенты, набравшие высокое количество баллов, получают на экзамене право отвечать лишь на один вопрос экзаменационного билета из двух или трех (по своему выбору). Мы практикуем облегченный экзамен.

Таким образом, в основе рейтинговой системы лежит непрерывная индивидуальная работа в течение семестра и года, что обеспечивает эффективность всей деятельности по предмету, и достаточное знание в объеме программы знание изученного материала.

Источники и литература

1. Инджиев А.А. Тесты по русскому языку для выпускников и абитуриентов / А.А. Инджиев. – Ростов н/Д.: Феникс, 2007. – 473, [1] с. – (Большая перемена); Культура речи: тестовые задания для абитуриентов и школьников [учебное пособие] / А.И. Дунев, В.А. Ефремов, В.Д. Черняк. – СПб.: САГА, Азбука-классика, 2004 – 111 с. и др.
2. Гриценко З.А. Детская литература. Методика приобщения детей к чтению: учеб. пособие для студентов высш. учеб. заведений / З.А. Гриценко. – М.: Издат. центр «Academia», 2004. – 312 с. [1] (учеб. пособие). – Высшее профессиональное образование. Педагогические специальности.
3. Дорофеева М.А. Самостоятельная работа студентов в высшем учебном заведении: учебное пособие / М.А. Дорофеева, Т.М. Самусенко. – Владивосток: Изд-во Дальневосточного ун-та, 2006. – 164 с.
4. Некоторые вопросы организации самостоятельной работы студентов / О. И. Митусова. [Электронный ресурс]. – Режим доступа <http://rspu.edu.ru/university/publish/schools/2/4.html>

УДК 81'373.45

Орешкина М. В.

ТЮРКСКИЕ ЛЕКСИЧЕСКИЕ ЗАИМСТВОВАНИЯ В РУССКОЙ ЯЗЫКОВОЙ КАРТИНЕ МИРА: ЛЕКСИКОГРАФИЧЕСКИЙ АСПЕКТ

В статье анализируются тюркские лексические заимствования, которые, проникнув в русскую языковую картину мира в результате взаимодействия языков, создают в ней представления о жизни, быте, традициях, обычаях, мировоззрении тюркских народов. Рассматривается также их лексикографическое освоение в русском языке.

Ключевые слова: тюркские лексические заимствования, взаимодействие языков, русская языковая картина мира, культурные концепты, лексикографический аспект.

У статті аналізуються тюркські лексичні запозичення, які, проникнувши в російську мовну картину світу в результаті взаємодії мов, створюють в ній уявлення про життя, побут, звичаї, світогляд тюркських народів. Розглядається також їх лексичне освоєння в російській мові.

Ключові слова: тюркські лексичні запозичення, взаємодія мов, російська мовна картина світу, культурні концепти, лексикографічний аспект.

The paper analyses Turkic lexical borrowings which, penetrating into the Russian linguistic picture of the world as a result of languages interaction, create representations of life, existence, traditions, customs, world outlook of Turkic peoples. Their lexicographic exploration in the Russian language are treated as well.

Key words: Turkic lexical borrowings, languages interaction, the Russian linguistic picture of the world, cultural concepts, lexicographic aspect.

Проблемы соотношения языка и культуры, связи языка с социальным и духовно-культурным контекстом времени, отражения в языке культурных ценностей не только своего, а также других народов, с которыми происходит взаимообобщение, продуктивно исследовать на материале заимствования в русский язык концептуальной лексики из разных языков, взаимодействующих с русским языком, что позволяет осмыслить особенности национально-языковой картины мира того или иного народа или сообщества.

Нельзя не согласиться с высказыванием Э.Ф. Володарской о том, что «заимствование представляет собой универсальное лингвистическое явление [2, с. 11]. Более того, это положение можно трактовать и шире. В определенном смысле, языковое заимствование – это универсальное и социолингвистическое, и лингвокультурное явление, участвующее в процессах интернационализации мировой культуры и способствующее лучшему взаимообобщению и взаимопониманию многих народов в языковой и культурной сфере.

Пласт тюркских заимствований является одним из древних генетических пластов в составе русской лексики. Несмотря на наличие значительного количества работ, посвященных исследованию тюркизмов начиная с XVIII века

[6; 7], к настоящему времени далеко не все проблемы Turco-Rossica можно считать решенными. Одной из важных задач тюркоско-русской контактологии является лексикографирование заимствований, в частности, создание сводного комплексного словаря тюркизмов русского языка.

Такую задачу в отношении тюркизмов-татаризмов, функционирующих в русских текстах на территории Татарстана, успешно решают исследователи Казанского университета (см. [3; 4; 19]). Большой интерес вызывает изданный в Казани в 2005 году значительный по объему словарь тюркизмов Р.А. Юналеевой «Тюркизмы в русской классике. Словарь с текстовыми иллюстрациями» [18].

Существуют и другие, ранее изданные, как правило, небольшие по объему, словари, посвященные заимствованиям тюркизмов из отдельных тюркских языков в русский язык, например заимствований из узбекского [8], из киргизского [15], из туркменского [11], из якутского языка [13], из тюркских языков среднеазиатского региона [12] и некоторые другие, прилагаемые к монографиям или диссертационным исследованиям. Среди отечественных изданий выделяется фундаментальный «Словарь тюркизмов в русском языке» Е.Н. Шиповой [16], содержащий около 2000 слов-тюркизмов.

Интересна небольшая работа С.К. Бирюковой «Словарь культуроведческой лексики русской классики. По литературным произведениям школьной программы» [1], которая обогатила учебную лингвокультурологическую лексикографию. Словарь знакомит школьников с культурой, нравами, обычаями, религией различных народов.

Однако все эти словари без исключения страдают неполнотой описания заимствованной лексики в том или ином плане. Например, словарь Е.Н. Шиповой, который дает полную и подробную этимологическую справку к каждому слову-тюркизму, не ставит целью проиллюстрировать употребление тюркизмов цитатами из литературных источников. А это очень важно для читателя, мало знакомого с восточными реалиями.

Комплексное, многоаспектное описание тюркских заимствований в русском языке не просто характеризует картину мира тюркских народов, но и дает возможность теоретически осмыслить роль тюркских заимствований в формировании в русской языковой картине мира, в которой одновременно сосуществуют, дополняя друг друга, национальные картины мира разных народов, цельного фрагмента концептосферы сообщества тюркских народов, объединенных общей культурой и религией. Здесь необходимо оговориться, что вслед за Н.К. Дмитриевым, который в своих трудах по тюркским языкам подчеркивал, что при исследованиях в области Turco-Slavica классификация тюркизмов по их происхождению излишня, так как «все тюркизмы русского словаря, какова бы ни была их предыдущая история, попали в русский язык ближайшим образом из тюркских языков» [5], мы понимаем тюркские заимствования широко как слова, восходящие и к собственно тюркским этимологическим источникам, и к иранским, арабским, монгольским, китайским и другим восточным языкам.

В практическом плане нами разрабатывается и предлагается лексикографическая модель полного и всестороннего описания национально маркированных слов-концептов в русском языке, отражающих национальные картины мира тюркских народов. Осуществляемое нами исследование и разрабатываемый на его базе сводный словарь заимствований построены на материале иноязычной тюркской и другой лексики, вошедшей в русское речевое употребление из языков народов России и ближнего зарубежья, находящихся на протяжении веков с русским народом в тесном контакте и взаимодействии.

В настоящее время значителен интерес исследователей к такого рода культурологическим и лингвокультурологическим словарям. Оформляется также лингвокультурологическая лексикография, систематизирующая ценности культуры, заложенные в понятия, названных культурными концептами.

Значительным этапом в развитии лингвокультурологической лексикографии стало появление в 1997 году (с последующими переизданиями) крупномасштабного исследования – словаря Ю.С. Степанова «Константы. Словарь русской культуры. Опыт исследования» [14], предметом которого явились понятия, или концепты, русской культуры.

Стараясь связать в системное целое разрозненные образы национальной культуры, бытующие в языке, лингвистика стремится выработать единые понятийно-категориальные основания, при этом разными учеными, такими, как Н.С. Трубецкой, С.А. Аскольдов, А. Вежбицкая, Д.С. Лихачев, Ю.С. Степанов, В.Г. Костомаров, Е.М. Верещагин, Ю.Е. Прохоров, Ю.Л. Воротников, В.В. Воробьев, В.М. Шаклеин, Э.Ф. Володарская и другими, используются логико-философские и лингвокультурологические термины: «концепт», «культурный концепт», «константа», «универсалия», «примитив», «архилексема», «лингвокультурема», «мифологема», «логоэпистема» и др., с помощью которых отражается национальная картина мира во всех ее проявлениях и особенностях, или, по словам Д.С. Лихачева, «концептосфера» [10] национального языка.

Следует отметить, что объем и содержание этих понятий до конца не определены, в научной литературе встречается их разное понимание. Например, интересно такое определение понятия «концепт» – это «национально маркированный образ культуры, выраженный в слове».

Мы придерживаемся следующего значения термина «концепт». Концепты – это единицы культурологии и / или лингвокультурологии, имеющие языковое выражение (слова-концепты) и содержащие лексемы, передающие лингвокультурное содержание с национально-культурным, культурно-историческим, этнокультурным, страноведческим или другим подобным компонентом и являющиеся ключевыми для понимания национального менталитета носителей языка. Концепты формируют «наивную» языковую картину мира данного народа.

С учетом развиваемого нового подхода к заимствованному лексикону и широкого понимания заимствования как языкового, так и речевого явления нами прежде всего была проведена принципиально важная работа по установлению корпуса, состава, репертуара заимствованных тюркских слов в русском языке, являющихся национально-культурными концептами.

При работе над словарем наиболее сложная задача состояла в том, чтобы отобрать из всего массива заимствований из каждого конкретного тюркского языка те слова, которые в русском языке отражают концепты «чужой» культуры и которые в совокупности дают представление о национальной картине мира, о жизни и менталитете другого народа.

В качестве примера рассмотрим один из фрагментов русской языковой картины мира, который представлен базовым общечеловеческим концептом «хлеб». Академик Ю.С. Степанов посвятил концепту «хлеб» как *символу пропитания* не только русского, но и многих других народов мира обстоятельную словарную статью в своем

словаре. В концептосфере любого национального языка концепт «хлеб» занимает одно из центральных мест. Покажем это на примере культурных традиций таджикского народа: «В таджикской семье дети воспитываются в духе уважения к хлебу. На дастархан, прежде всего, кладется хлеб, потом другие яства. Хлеб ломают двумя руками и кладут, прежде всего, гостям, потом себе. Нельзя резать лепешку ножом, нанося ей боль. Заметив хлебные крошки на земле, ребенок обязательно должен поднять их и положить там, где на них нельзя будет наступить. Самая ответственная клятва после клятвы Богом есть клятва хлебом. Все это есть символ уважения по отношению к хлебу как к источнику жизни» [9, с. 288].

В концептосфере русского языка концепт «хлеб» занимает также особое положение. Если представить этот концепт в виде схемы, объединяющей как исконные, так и заимствованные наименования разновидностей хлеба, то сама архилексема «хлеб» будет располагаться в центре, в ядре семантического поля. На орбитах вокруг ядра с большей или меньшей степенью удаленности будут вращаться все иноязычные термины, обозначающие национальные виды хлеба, в их лексических параллелях из разных языковых культур, в данном случае взятых нами из близкого языкового окружения. Само же ядро концепта «хлеб» также неоднородно и включает в себя следующие термины обозначения видов русского хлеба: *ситник, калач, каравай, пирог, черный, ржаной, обдирный, белый, булка, буханка, баранка, сдоба, плетенка, пышка, плюшка* и т. д.

Теперь назовем термины, обозначающие хлеб, взятые из ближнего языкового окружения (для сравнения не только из тюркских, но и из других языков) и вращающиеся на разных орбитах вокруг ядерного концепта: *лаваш* (из азерб., арм., груз., туркм.), *чурек* (из азерб., туркм.), *матнакаш* (из арм.), *маца, хала* (из др.-евр.), *бублик* (из укр.), *нон* (из тюркских языков), *мчади* (из арм., груз.), *сайка* (из эст.), *жайнан* (из казах.) и другие. К слову сказать, каждый из названных здесь микроконцептов хлеба заслуживает самостоятельного исследования и отдельного описания.

Можно изобразить этот материал в виде таблицы (см. табл. 1), также отражающей репертуар концепта «хлеб».

Таблица 1

ХЛЕБ		
Исконные наименования	Заимствованные наименования	
	Названия	Языки
Баранка	Бублик	укр.
Калач	Жайнан	тюрк. (казах.)
Обдирный	Лаваш	азерб., арм., груз., туркм.
Плетенка	Матнакаш	арм.
Плюшка	Маца	др.-евр.
Пышка	Мчади	арм., груз.
Ржаной	Нон	тюрк.
Сдоба	Сайка	эст.
Ситник	Хала	др.-евр.
	Чурек	тюрк. (азерб., туркм.)

Приведем пример еще двух базовых концептов «дом» и «селение» (для краткости в табличном виде; см. табл. 2, 3), которые также имеют в русской языковой картине мира свое иноязычное воплощение.

Таблица 2

ДОМ (жилища, постройки)	
Заимствованные наименования	
Названия	Языки
Амбар	тюрк. (тат.)
Балаган	тюрк. (тат., башк., каз., кирг., туркм., узб., уйг.)
Глхатун	арм.
Дарбази	груз.
Духан	тюрк., кавк.
Иглу	эск.
Караван-сарай	тюрк.
Кибитка	тюрк. (тат., башк., уйг., туркм.), монг.
Курень	тюрк., укр.
Лачуга	тюрк. (тат., кирг.)
Рига	финно-угорск. (эстон.)
Сакля	груз., ингуш., тюрк.
Сарай	тюрк. (тат., кирг., тур., уйг., каз.)
Ураса	тюрк. (якут.)
Хата	укр., белорус. (от перс.)
Чайхана	тюрк.
Чум	финно-угорск. (коми), тунг.-маньч. (эвенк.)
Шалаш	тюрк. (тат., тур., туркм., узб.)

Шатёр	тюрк. (казах., тур.), иран. (перс.)
Юрта	тюрк., монг.
Яранга	финно-угорск. (коми), чукот.-камч. (чукот.)

Посмотрим для примера словарные статьи (в сокращении) *юрта* и *сакля*, отражающие этнографическую заимствованную лексику концепта «дом», из словарей Р.А. Юналеевой и С.К. Бирюковой:

«**ЮРТА**. Переносное (обычно конусообразное) жилище из жердей, крытое шкурами, войлоком и т. п., у некоторых кочевых народов Азии. Но, Ксения Васильевна, мы живем не в юртах, не в кибитках, не в шатрах. Островский А.Н., 9» [18, с. 362].

«**САКЛЯ**. Жилище кавказских горцев, хижина, землянка. В большом ауле, под горою, Близ саклей дымных и простых, Черкесы поздно порою Сидят <...> Лермонтов, 2» [18, с. 187].

«**САКЛЯ, -и, ж.** От груз. «сахли» – дом. Русское название жилища кавказских горцев.

Под влажной буркой, в сакле дымной,

Вкушает путник мирный сон.

(А. Пушкин. Кавказский пленник)

Тут открылась картина довольно занимательная: широкая сакля, которой крыша опиралась на два закопченные столба, была полна народа. Посередине трещал огонек, разложенный на земле <...>.

*** Сакли бывают каменные, глинобитные или из саманного кирпича» [1, с. 204].

Таблица 3

СЕЛЕНИЕ (населенные пункты, территориально-административные единицы)	
Зайствованные наименования	
Названия	Языки
Аал	тюрк. (тувин.)
Аил	тюрк. (алтайск., кирг.), монг.
Аймак	монг. (бурят., калм.), тюрк. (алт., башк.), тунг. – маньчж. литов.
Апилинка	тюрк., кавказ.
Аул	груз.
Даба	тюрк.
Кишлак	тюрк. (узб.), иран. (тадж.)
Махалля	тюрк.
Табор	тюрк. (якут.), монг. (бурят., калм.)
Улус	

Приведем образец словарной статьи разрабатываемого нами словаря заимствований.

«**МАХАЛЛ'** **Я** ^{4,5,6,14} (махал'я ¹⁴, махалла ¹⁴, махалля ¹⁴), ж. и м., измен. и неизмен. Название городского квартала в Узбекистане и Таджикистане. «И в бою душа к тебе стремится Махалля твоя, твой милый дом» (Уйгур. Избранное); «В Самарканде в махалле Чорраха было три чайханы» (Комс. Таджикистана, 20 июня 1978); «Убирайся из нашей махалли... От твоих мерзких пересудов нет житья в махалле» (Литературный Узбекистан, 1937, № 3); «Таня только вздохнула – что ей было сказать на это? Потом спросила: – А вы что знаете ее? – Конечно, знаю, мы с ней из одного махалля» (К. Симонов Солдатами не рождаются); «В современном понимании в Узбекистане и среднеазиатских республиках бывшего СССР под махалл'ей, как правило, понимается традиционный социальный институт общинного типа или квартальная форма организации общественной жизни. То есть это квартал или микрорайон, жители которого осуществляют местное самоуправление путем выбора комитета махалли и его председателя, решающих вопросы организации быта и досуга жителей своей махалли, а также несущих ответственность перед вышестоящими органами городского управления за обеспечение правопорядка в своей махалле» (Интернет: Википедия. Махалля // См. на сайте: <http://dic.academic.ru/dic.nsf/ruwiki/101004> // сущ. **махалли'** **нец**, ж. **махалли'** **нка**, мн. **махалли'** **нцы**. «Если уж кого из махаллинцев не жалуется, то и разговаривать с ним вовсе не станет» (Мирмухсин. Сын литейщика) // прил. **махалли'** **нский**, **-ая**, **-ое**.

– СЭС: махалл' а, махал' я; СВОД: махалл' а; Мирт., Хал., Ор.

= Тюрк. (узб.), иран. (тадж.) (из араб.)» [12, 107 – 108].

Следует отметить, что приведенные лексические параллели концептов «хлеб», «дом», «селение» и им подобные, условно называемые межъязыковыми эквивалентами или межъязыковыми синонимами, таковыми по сути своей не являются, так как при их восприятии в сознании возникают разные понятийные ассоциации, соответствующие разным формам национального представления о сущностях и явлениях действительности. Еще Л.В. Щерба в работе «О понятии смешения языков» писал, что «слова разных языков, даже для более или менее тождественных понятий, часто бывают различны по своим вторичным ассоциациям» [17].

Если продолжить изучение национального аспекта культурных концептов, то на этом пути, как нам представляется, откроются новые стороны и грани пока еще не познанного, но интересного явления концептосферы русского языка, так как слова-концепты, характеризующие приметы материальной и духовной культуры другого народа, репрезентируют в русском языке национальную картину мира этого народа.

Разрабатываемое нами исследование актуально не только в научном плане, но отвечает насущным потребностям стабилизации российского общества, преодоления в нем конфликтных ситуаций, возникающих на национально-языковой основе, а также упрочения роли русского языка как государственного языка Российской Федерации и средства межнационального общения народов России и стран СНГ.

Источники и литература

1. Бирюкова С.К. Словарь культуроведческой лексики русской классики. По литературным произведениям школьной программы / С. К. Бирюкова. – М., 1999. – 284 с.
2. Володарская Э.Ф. Заимствование как универсальное лингвистическое явление / Э. Ф. Володарская // Вопросы филологии. – 2001. – № 1 (7). – С. 11-27.
3. Галиуллин К.Р. Проблемы комплексного лексикографирования заимствований (на материале ориентализмов/тюркизмов русского словаря) / К. Р. Галиуллин // Языковая семантика и образ мира. Книга 2. – Казань: Изд-во Казан. ун-та. – 1997. – С. 45-46.
4. Галиуллин К.Р. Современные языковые контакты на территории Татарстана: татаризмы в русской речи / К. Р. Галиуллин // Проблемы лексикологии и лексикографии татарского языка. – Вып. 3. – Казань, 1998. – С. 108-114.
5. Дмитриев Н.К. Строй тюркских языков / Н. К. Дмитриев. – М., 1962. – 500 с.
6. Добродомов И.Г. К историографии изучения тюркизмов в русском языке / И. Г. Добродомов // Сов. тюркология. – 1974. – № 5. – С. 5-17.
7. Добродомов И.Г. Библиография основной отечественной литературы по изучению ориентализмов в восточнославянских языках / И. Г. Добродомов, Г. Я. Романова // Менгес К.Г. Восточные элементы в «Слове о полку Игореве». – Л., 1979. – С. 48-59.
8. Кушлина Э.Н. Словарь местных слов в русской печати Узбекистана и Таджикистана // Кушлина Э.Н. Таджикские и узбекские слова в русском языке. – Душанбе, 1968. – С. 15-44.
9. Латифов Д.Л. Этнопедагогические основы народных традиций Таджикистана / Д. Л. Латифов // Известия Академии педагогических и социальных наук. – Вып. 10. Педагогические традиции народов. – М.-Воронеж, 2006. – С. 27-35.
10. Лихачев Д.С. Концептосфера русского языка / Д. С. Лихачев // Лихачев Д.С. Раздумья о России. – СПб., 1999.
11. Назаров О.Н. Словарь туркменских слов, встречающихся в русском тексте // Назаров О.Н. Туркменские слова в русском тексте. – Ашхабад, 1984. – 188 с.
12. Орешкина М.В. Тюркские слова в современном русском языке: Проблемы освоения / М. В. Орешкина. – М.: Academia, 1994.
13. Самсонов Н.Г. Слова из языков народов Якутии в русских текстах / Н. Г. Самсонов. – Якутск, 1984. – 106 с.
14. Степанов Ю.С. Константы. Словарь русской культуры. Опыт исследования / Ю. С. Степанов. – М., 1997. – 990 с.
15. Шеломенцева З.С. Словарь тюркизмов в русском языке жителей Киргизии / З. С. Шеломенцев. – Фрунзе, 1971. – 88 с.
16. Шипова Е.Н. Словарь тюркизмов в русском языке / Е. Н. Шипова. – Алма-Ата, 1976.
17. Щерба Л.В. Языковая система и речевая деятельность / Л. В. Щерба. – Л., 1974. – 301 с.
18. Юналеева Р.А. Тюркизмы в русской классике. Словарь с текстовыми иллюстрациями / Р. А. Юналеева. – Казань, 2005. – 721 с.
19. Юналеева Р.А. Тюркизмы русского языка (проблемы полиаспектного исследования) / Р. А. Юналеева [Редкол. К.Р. Галиуллин и др.]. – Казань: Изд-во «Таглитат» Ин-та экономики, управления и права, 2000. – 172 с.

Примечание. Исследование выполнено при поддержке РГНФ в рамках проекта № 11-04-00258а «Иноязычные заимствования в русском языке: лингвокультурологический и лексикографический аспекты».

УДК 37= 373.5.016:811.161.1

Остренкова М. А.

ЛИНГВОКУЛЬТУРОВЕДЧЕСКОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ КАК ИНТЕГРАТИВНАЯ ФОРМА ИЗУЧЕНИЯ РОДНОГО ЯЗЫКА И НАЦИОНАЛЬНОЙ КУЛЬТУРЫ В ШКОЛЕ

В докладе рассматривается частный вопрос о методически продуктивной форме взаимосвязанного изучения родного языка и национальной культуры в школе; дается определение лингвокультуроведческого исследования как методической формы, обеспечивающей интеграцию лингвистического и этнокультурного компонентов в процессе обучения языку, содержится анализ конкретного материала, прошедшего апробацию в школе.

Ключевые слова: культуроведческая компетенция, культурная информация, интегративная форма, лингвокультуроведческое исследование.

У доповіді розглядається питання про методично продуктивної форми – взаємозалежного вивчення рідної мови і національної культури в школі; дається визначення лингвокультуроведческого дослідження як методичної форми, що забезпечує інтеграцію лінгвістичного і етнокультурного компонентів у процесі навчання школярів рідної мови; міститься аналіз конкретного матеріалу, який пройшов апробацію в школі.

Ключові слова: культуроведческая компетенція, культурна інформація, інтегративна форма, лингвокультуроведческое дослідження.

The report touches upon the particular theme of methodically productive interrelated of the native language and national culture at school. The definition of the lingvocultural research is given in the meaning of methodical form which provides the integration between the ethno-cultural and linguistic components of the language-teaching process; the analysis of the concrete material is included; the material was tested at school.

Key words: cultural competence, cultural information, an integrated form, lingvocultural research.

Начало XX века в отечественной лингвометодике отмечено активной разработкой продуктивных моделей и технологий культуроориентированного обучения школьников русскому языку. Одним из первых опытов – глубоких, системных – осмысления культуроведческого аспекта и его реализации по разным направлениям школьного лингвокультуроведения был представлен в статье Л. В. Юлдашевой «Методологические и методические аспекты проблемы языка как культурно-исторической среды» [6]. Автор, настаивая на необходимости радикального изменения соотношения «в школьном изучении содержательной и формальной сторон языка» [6, с. 41], формулирует тезис «изучать язык русского народа – значит изучать его диалектику постижения мира, отраженную в языке» [6, с. 41]. Творческое осмысление идей и теоретическое обоснование лингвокультуроведческого подхода к изучению русского языка в школе представлены в трудах современных ученых-методистов: А. Д. Дейкиной, Е. А. Быстровой, Т. К. Донской, Н. Л. Мишатиной и др. Реализация современной образовательной концепции изучения языка как «культурного кода нации» (В.А. Маслова) нуждается в таких методических формах, которые обеспечивали бы интеграцию собственно лингвистической составляющей и составляющей этнокультурной и интеграцию процессов формирования специальных умений и навыков и метапредметных – в нашем случае навыков изучения и понимания национальной культуры, формирующих не только знаниевый компонент этнокультуроведческой компетенции школьников (отражающий «идеальный мир – мир общепринятых идей,

научных понятий, закономерностей, теорий» [5, с. 55]), но и мировоззренческий – осознание глубинных связей содержания языковых единиц с материальным миром культуры и с ментальной сферой идей, образов, ценностных ориентаций и уважительное отношение к национальной культуре как духовной опоре. Одной из таких интегративных форм познавательной деятельности школьников, стимулирующих и интерес к языку и культуре, и поиск культуры, отраженной в языке, и творчество (создание лингвистических высказываний на пограничные темы языка и культуры), является лингвокультуроведческое исследование. *Лингвокультуроведческое исследование* понимается нами как комплексное упражнение, в котором содержится модель познавательной деятельности (этапы исследования, методы его организации, приемы решения познавательных задач и достижения цели) и необходимый для осуществления этой деятельности дидактический материал (национально-маркированные языковые единицы, слова, репрезентирующие концепты русской культуры, тексты с национально-культурным компонентом), обеспечивающие последовательный поиск и получение школьниками новой для них культурной информации. Разработанные нами и апробированные в школах г. Ярославля лингвокультуроведческие исследования «Русская свадьба по-ярославски», «*Лад* в представлении русского человека», «Добрый суффикс *-ушк*», «Народная мудрость о секретах хорошей речи» и другие имеют общую цель – способствовать осознанию школьниками аккумулятивной функции языка и активизировать потребность в речевой рефлексии над культуроконнотированными языковыми и речевыми фактами. Предметом лингвокультуроведческого исследования становится культурная информация языковых единиц, репрезентирующих константы русской культуры (*дом, лад, слово-язык-речь, судьба, родина* и др.), образы-символы (*береза, хлеб-соль, печки-лавочки* и др.), ценностный мир (мир витальных, семейных, социальных, эстетических, моральных и других ценностей). Термин «интегративность», применяемый к учебному исследованию, интерпретируется традиционно: программные темы школьного курса русского языка изучаются не изолированно, а в контексте национальной культуры, изучаемой школьниками на уроках литературы, истории, мировой художественной культуры; кроме того, интегративность проявляется и в востребованности на уроке-исследовании универсальных методов и приемов получения новых знаний.

В статье представлено методическое обоснование лингвокультуроведческого исследования «словаря русского дома», организованного на уроке повторения раздела «Лексика и фразеология» в старшей школе; заметим, кроме лингвистической темы, была заявлена и нелингвистическая – «Лежит брус во всю Русь...». Для его разработки использовались материалы книг А.К. Байбурина «Жилище в обрядах и представлениях восточных славян», Н.А. Криничной «Русская мифология: Мир образов фольклора», А.Н. Афанасьева «Поэтические воззрения славян на природу». Данное исследование реализует частную цель – доказать, что в словах-номинациях частей дома (в качестве материала исследования привлекались слова ярославских говоров) отражены и сохранены представления о мироустройстве человека-носителя традиционной картины мира. Задачей первого этапа исследования является определение признаков, положенных в основу антропоморфных номинаций дома (*стопа, пята, матка, лоб, залобник, дом по лицу*) и их интерпретация (установление причин мотивации). Частичная семантизация диалектных слов проходит без опоры на лексическое значение, чтобы внимание юных исследователей было привлечено к прозрачной внутренней форме слов. Отталкиваясь от прямых значений общеупотребительных слов и учитывая словесные ассоциации, учащиеся с опорой на изобразительную наглядность (это фотография крестьянского дома; титрами «стопа», «пята», «матка», «лицо» («дом по лицу») обозначены детали дома) определяют их значение. Наблюдения над языковым материалом и его анализ организуется с помощью вопросов (*что показалось вам интересным, необычным в названиях деталей и частей дома, почему вы без труда определили лексические значения диалектизмов, почему вы решили, что матка имеет значение «основная балка, на которой держится потолок» и др.*), а завершается этап самостоятельным выполнением лексического диктанта (*соедините стрелками диалектизм и предполагаемое лексическое значение*).

В процессе наблюдения над проекцией «человек – дом» на втором этапе исследования учитель обратит внимание на ключевое слово данной группы – слово *матка* (*матка* ‘основная балка, на которой держится потолок, матица’), зашифрованное в загадке, часть которой введена в тему урока: *Лежит брус во всю Русь, встанет – до неба достанет*. Почему именно матица стала метонимическим обозначением дома? Поиск ответа на вопрос организуется приемом эвристического чтения текстов из монографии А.К. Байбурина [1], содержащих информацию о матице как связующем начале всей конструкции дома и семьи и как корреляте Мирового древа, и частичным лексическим анализом ключевых слов загадки о матице, предполагающем выявление семантических признаков ‘горизонталь’ (*лежит*) и ‘вертикаль’ (*встанет*). Введение в контекст урока архетипа Мирового древа как модели мира и его центра, а также сообщение о том, что в роли Мирового древа «выступает срубленное молодое деревце, которое устанавливают на месте будущей стройки» [1, с. 59] (на «Верхней Волге (район Мологи) в середину сруба ставили березку или елку с иконой» [1, с. 60]), поможет школьникам осознать образ дома как модель творимого руками человека мира в сакральной точке пространства.

Осмысление сакральности места постройки дома и действий, производимых в этом месте, происходит на следующем этапе исследования, когда школьники анализируют зооморфные и орнитоморфные номинации дома (*конь* ‘стык двускатной крыши, верхняя балка на нём’, *конёк* ‘продольный брус (иногда в виде желоба) на гребне крыши (обычно с резными украшениями на концах)’, *курица* ‘приспособление в виде буквы «Г» для поддержания крайней снизу жерди, прижимающей соломенную крышу’, *крыло* ‘чердак над жилой частью дома’) и решают познавательную задачу *почему слово «крыльцо» необходимо включить в группу «терминов животных и птиц»*. Задача предполагает восстановление исторического значения демотивированного общеупотребительного слова *крыльцо* (‘маленькое крыло’) путем сопоставления с одноструктурными словами *деревцо, словцо* и определения значения диминутивного суффикса *-ц/о*.

На оживление внутренней формы слова направлен и вопрос *какое общеупотребительное слово, называющее часть дома, образовано от слова, обозначающего орган зрения*. Освоение «культурной памяти» (Е.С. Яковлева) искомого слова *око* (*очи*) проходит в процессе поиска ответа на проблемный вопрос *в какую группу – терминов человека или терминов животных – вы включите слова «око» («око»)* с опорой на следующий речевой материал из «Толкового словаря живого великорусского языка» В. И. Даля: *волковы очи, козы очи, курячы очи* (народные названия растений); *Видна печаль по ясным очам, кручина по белу лицу* [3, с. 664]. Расположив слова *око* между словами двух групп, учащиеся завершают составление «Словаря русского дома».

Подытоживающий проведенное на данном этапе исследование вопрос *каким видится нам дом ярославского крестьянина («живым»* – слова не только одухотворяют строение, но и персонифицируют его) подготавливает учащихся к восприятию информации о строительной жертве («[к]ак мир в мифологическое время был «развернут» из тела жертвы, так и дом «выводится» из жертвы» [1, с. 60]; по мнению известного отечественного ученого-этнографа Н. А. Криничной, именно облик строительной жертвы был перенесен на внешний вид дома, а душа жертвы становилась духом сооруженного жилища, т. е. *домовым*). Творческое задание *используя в качестве подсказки слова второго столбика, восстановите пословицу «... и ... на крыше – в избе тише», включив названия строительной жертвы восточных славян («Курица и конь на крыше – в избе тише»)* позволит обратиться к русским народным сказкам, литературным произведениям за подтверждением мысли об исключительных свойствах и возможностях коня и петуха.

Основная часть исследования, этапы которого мы проанализировали, была направлена на осознание школьниками двух функций дома в традиционной культуре – практической, утилитарной, и символической: на примере артефакта, изучаемого по данным языка, наглядно представляется идея «двойной природы» вещи [1, с. 8]. Используемые на уроке фотографии крестьянских домов и их деталей – конька, наличников, резного карниза с растительными, зооморфными и солярными мотивами – полученные в наследство материальные формы будут способствовать в дополнение к уже сделанным наблюдениям и выводам осмыслению вещи как «семантической единицы» (О. М. Фрейденберг), восприятию русского дома как «свернутого текста» культуры.

Если основная часть исследования была связана с изучением «Словаря русского дома» (и образа дома), допускавшего реконструкцию архаических представлений носителя традиционной картины мира, то на завершающем этапе решалась задача обосновать мысль об аксиологической значимости дома и его возведения в традиционной культуре XIX-XX вв. путем наблюдения над диалектными словами, обозначающими угощения плотников. Включение слов данной тематической группы в исследование не случайно: школьники осознают как культурный феномен и «двойную природу» ремесла. Эвристическая деятельность осуществляется с помощью вопросов и заданий: *узнайте по «Ярославскому областному словарю» значение слова «оклад»; проанализируйте морфемный состав слов, называющих угощения, – «окладное», «маточное», «замочка крыши»; кому предназначались эти угощения; предположите, почему хозяин строящегося дома должен был соблюдать «ритуал» потчевания плотников; дополните свои ответ, прочитав текст* [из книги А.К. Байбурина о тайных способностях, которыми наделялись плотники]; *приведите примеры слов, называющих действия плотников (строить, рубить, соединять, ставить, ладить, соединять, воздвигать), запишите их; прочитайте их словарные статьи и выявите общие признаки («придавать форму», «упорядочивать», не являющиеся специфически строительными, но расцениваемые как универсалии всякого процесса активного воздействия на окружающий мир. Сакрализация этих процессов придание им «второго» (мифологического) плана содержания, отразилась и в поверьях о ремеслах» [1, с. 56]).*

Домашнее задание предполагало повторное обращение к языковому материалу исследования, полученным результатам для составления высказывания на лингвистическую тему «Почему язык называют *зеркалом культуры?*» (с учетом ситуации общения, адресата речи, устной/письменной формы воспроизведения).

Лингвокультуроведческое исследование (как методическая форма и *деятельность*), как показал опыт автора, преподающего в школе русский язык, решает одну из насущных задач современного урока – развитие когнитивных способностей школьника путем создания положительной мотивации поиска нового – в данном случае, во-первых, за счет формирования нового (для учеников) взгляда на языковое явление, у которого за лексическим и/или грамматическим значениями «открывается» *культурная информация*; во-вторых, за счет смещения акцента с языкового явления-объекта лингвистического разбора на его результат, необходимый для осуществления дальнейшего поиска.

Думается, мы вправе говорить не только о познавательном ценностном компоненте такой работы: очевидна эстетическая ценность культуроориентированной исследовательской деятельности – находясь в роли исследователя языка и культуры, отраженной в языке, школьник «переживает» «эффект присутствия»: он видит реально, что было «зачерпнуто» и как было «ухвачено» языком <...> знание о мире» [2, с. 6]. Подчеркнем и этическую ценность таких познавательных опытов, включающих рефлексию на этнорегиональный лингвокультурный компонент: изучая родной язык, школьник учится оценивать уникальность областного наречия.

Источники и литература

1. Байбурин А. К. Жилище в обрядах и представлениях восточных славян / А. К. Байбурин. – Л.: Наука, 1983. – 306 с.
2. Вендина Т. И. Средневековый человек в зеркале старославянского языка / Т. И. Вендина. – М.: Индрик, 2002. – 286 с.
3. Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка: В 4 т. – Т. 2 / В. И. Даль. – М.: Русский язык. – Медиа, 2007. – 387 с.
4. Криничная Н. А. Русская мифология: Мир образов фольклора / Н. А. Криничная. – М.: Академический Проект; Гаудеамус, 2004. – 292 с.
5. Хуторской А. И. Развитие одаренности школьников: Методика продуктивного обучения: Пособие для учителя / А. И. Хуторской. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2000. – 117 с.
6. Юлдашева Л. В. Методологические и методические аспекты проблемы языка как культурно-исторической среды / Л. В. Юлдашева // Русский язык в школе. – 1990. – № 4. – С. 41-47.
7. Ярославский областной словарь: в 10 вып. / Под ред. Г. Г. Мельниченко. – Ярославль: ЯГПУ, 1981 – 1991.

УДК 811.161.2

Павлик Н. В.

ЛІНГВОСТИЛІСТИЧНІ ПАРАМЕТРИ ЕПІСТОЛЯРНОЇ СПАДЩИНИ ВОЛОДИМИРА ВІННИЧЕНКА

Статья посвящена исследованию коммуникативно-прагматического и функционально-стилистического аспектов эпистолярного наследия украинского писателя Владимира Винниченко. В научной работе внимание сосредоточено на особенностях построения эпистолярного текста в конкретной социокоммуникативной ситуации и специфических средствах выражения грамматического и лексического языковых уровней.

Ключевые слова: эпистолярный текст, письмо, эпистолярная коммуникация, функционально-стилистические средства.

У статті аналізується комунікативно-прагматичний та функціонально-стилістичний аспекти епістолярію українського письменника Володимира Винниченка. Авторка акцентує увагу на особливостях побудови епістолярного тексту у конкретній соціокомунікативній ситуації та специфічних засобах вираження граматичного та лексичного мовних рівнів.

Ключові слова: епістолярний текст, лист, епістолярна комунікація, функціонально-стильові засоби.

The article is devoted to the communicative-pragmatic and functional-stylistic aspects of epistolary works of the Ukrainian writer – Vladimir Vinichenko. The peculiarities of the epistolary text in the certain social-communicative situation and specific means of expressing grammatical and lexical language levels are focused by the author.

Key words: epistolary text, letter, epistolary communication, functional-stylistic means.

Володимир Винниченко належить до знакових постатей літературного та суспільно-політичного життя України першої половини ХХ століття. Однак можливість ґрунтовного дослідження його багатогранної діяльності, зокрема епістолярної спадщини, з'явилася лише у наш час. Епістолярій будь-якого письменника є вагомим джерелом вивчення його художнього світу і представляє науковий інтерес не тільки як матеріал для з'ясування окремих фактів біографії, але і як оригінальний чинник, у якому відображено все багатоманіття духовного життя митця, індивідуальні особливості його мовлення [9]. У процесі аналізу письменницького епістолярію варто враховувати деякі специфічні особливості, що відрізняють його від звичайного приватного листування: 1) написання будь-якої кореспонденції, приватної чи ділової, для письменника – той самий творчий процес, адже епістолярний текст створюється за всіма правилами літературної майстерності; 2) у листах обов'язково відбивається ідіостиль дописувача. З цього приводу слушною є думка Володимира Жайворонка, який зазначав, «чим колоритніша особистість, тим оригінальніший її мовленнєвий стиль, оскільки внутрішні якості особистості неминуче виявляються в її мовленні» [5, с. 28]; 3) письменник повинен усвідомлювати, що його епістолярна спадщина може бути оприлюднена широкому загалу.

В останні роки приватна кореспонденція Володимира Винниченка стала об'єктом глибокого наукового вивчення. Однак, як зазначає Тетяна Заболотна, на сьогоднішній день в Україні немає окремих монографічних досліджень з цього питання, тому комплексне дослідження епістолярію письменника із залученням щоденникового матеріалу відкриває нові перспективи для дослідників історії української літератури, політичного життя та суспільної думки першої половини ХХ століття [6, с. 1]. У власній науковій студії вона проаналізувала листування В. Винниченка у контексті епістолярної критики, розкрила роль його епістолярію у літературному процесі того часу, акцентувала увагу на епістолярній публіцистиці та відкритих листах письменника, докладно з'ясувала історію їх написання та публікації тощо.

Спробу комплексного вивчення специфіки, функцій та жанрово-стильових особливостей відкритого письменницького листування (у тому числі й Володимира Винниченка) в українському літературному процесі першої половини ХХ ст., з'ясування питання щодо його типології у системі літературних жанрів, стильових організацій тощо здійснила Анна Зіновська [7].

Ваговим внеском у дослідження приватної кореспонденції митця стали наукові студії Надії Миронець [10], Ніни Крутікової [8] та ін. Епістолярій став також першоджерелом для вивчення громадсько-політичної діяльності, суспільно-політичних та філософських поглядів В. Винниченка, його ролі в історії країни тощо (Ірина Сахно [11], Ганна Бежнар [1] та ін.)

Однак, незважаючи на досить велику кількість праць, присвячених дослідженню творчого доробку письменника, лінгвостилістичний аспект епістолярної спадщини Володимира Винниченка потребує більш глибокого наукового розгляду, що зумовило *актуальність* дослідження. *Мета* статті – охарактеризувати епістолярні тексти письменника з функціонально-стилістичної та комунікативно-прагматичної позицій, з'ясувати їх спроможність здійснювати комунікативну функцію у специфічному соціальному та предметному контексті. Для опису обрано листування Володимира Винниченка з Розалією Ліфшиць, опубліковані українською та російською мовами, та деякі листи з Олександром Олесеєм.

Специфіка письменницького епістолярію, його композиційні та стильові особливості передбачають широке використання функціонально-стильових засобів синтаксичного, морфологічного та лексичного рівнів.

Аналіз синтаксичної будови епістолярію Володимира Винниченка дозволяє стверджувати, що йому притаманний синтез нейтрально-стилістичних та експресивно-емоційних елементів. Передусім зазначимо, що нерідко для його листів характерне зближення з науковим мовленням. У таких текстах функціонують складні речення, іноді ускладнені відокремленими членами, які характеризуються логіко-предметним способом викладу, наприклад: «*И чем больше я думаю, тем яснее вижу, что очень мало знаю, что нужно смотреть, нужно впитаться мыслью в каждое явление жизни, чтобы хоть сколько-нибудь удовлетворительно объяснить его*» [3, с. 100]. Найчастіше такі синтаксичні конструкції зустрічаються у роздумах.

Письменницький епістолярій має у своєму арсеналі чимало різноманітних засобів, що сприяють створенню емоційного забарвлення висловлення. Найбільш уживаними структурами у проаналізованих листах є:

1) окличні речення, в яких може виражатися психологічний стан автора або його реакція на певні факти дійсності тощо, наприклад: «*Але як все ж таки мені повезло!*» [4, с. 60]; «*Ах, родная, как я хочу ночь работать, творить!... Видишь, какой я эгоист, люблю тебя для себя!*» [3, с. 100];

2) спонукальні конструкції, що містять прохання, наказ, пораду тощо, тобто волевиявлення дописувача, наприклад: «*Ти написала всім, як ми умовлялись? Гляди, Малюна, не забудь!*» [4, с. 60]; «*Ну, та нехай собі лежить, потім побачимо, що з ним робить*» [4, с. 62]; «*Чи ти собі купила одягу і капелюх? Не ходи мені голодранкою! Чуєш?*» [4, с. 63];

3) вставні та вставлені одиниці, які можуть виконувати спеціальну стилістичну функцію, зокрема забезпечують конкретність або динамічність викладу, наприклад: «*Хазяйство ж веде зразково: щодня замітаю в хаті і мию посуд (тарілку щодня, а склянку через день, – таке у мене правило)*» [4, с. 63]; «*Ми навіть трохи балакали про це, і вона (не прямо, а иносказательно) сказала мені, що у неї ні з ким нічого (навіть невинного) не може бути через те, що вона кохає одну особу*» [2, с. 79];

4) повтор, який, надаючи епістолярним текстам більшої виразності, образності, створює ефект підвищеного

емоційного реагування чи психологічного навантаження тощо, наприклад: «Солнце взойшло и я ушел на гору думать о тебе, о нашей жизни, о жизни вообще» [3, с. 100]; «Але я не можу ні серед живих людей, ні серед уявлених знати кого-небудь, з ким би я хотів жити, **зживатись**» [4, с. 67].

Книжного відтінку листам надає широке залучення синтаксичних одиниць з однорідними членами речення, наприклад: «**Це самотність, вітер, війна, подих осені, бренькіт мандоліни на вулиці, – все утворює такий настрій**» [2, с. 67]; «**Думаю про тебе і твій темний, паркий, задушливий вагон. Благаю сон, щоб швидше прийшов до тебе і міцніше прикрив тебе від сусідів, дітей, духоти і бруду**» [2, с. 73].

У таких конструкціях яскраво відчутне хвилювання письменника, до того ж відображено стан збудження, почуття, що переповнюють душу письменника, ситуативні обставини, у яких відбувається листування тощо.

На морфологічному мовному рівні у проаналізованому епістолярії (це стосується переважно подружнього листування) особливе функціональне навантаження припадає на займенники, зокрема особові та присвійні. Їх використання підкреслює інтимно-ліричне забарвлення викладу, до того ж точний повтор посилює його. Особові займенники, вжиті у формі 1-ої і 2-ої особи, дозволяють відтворити віртуальний діалог між епістолярними комунікантами, дають уявлення про характер міжособистісних взаємин, виступають важливим засобом інтимізації, наприклад: «**Пусто мені** було на полянці, не вистачало **козось**, при **кому я себе** почуваю дома скрізь. Тепер лежав на ліжку і думав, як **пусто й сиротливо й у нашій хатинці без тебе**. І знов думки про **те**, як **ми** житимем, не дають спокою. **Ти** окремо і **я** окремо? **Я** не можу довго... **І я** чую, що **весь я** порожній. Але тут же бачу, що **таке ти** для мене, який **ти** незамінимий товариш і друг, як **я зрісся з тобою**. **Мені** моторошно думати, що **я** зостанусь без тебе...» [2, с. 75].

Взагалі в епістолярному мовленні займенники використовуються для відображення ефекту безпосереднього емоційно-інтелектуального спілкування з реципієнтом, духовної близькості між комунікантами, що і спостерігається у листуванні В. Винниченка і Р. Ліфшиць.

Серед морфологічних засобів у листах письменника актуалізуються якісні прикметники, які можуть виступати у ролі епітетів і виражати оцінку або ж спричинювати емоційно-експресивний ефект, наприклад: «**Как я соскучился по свежей, волнующей, цепкой мысли, как давно я не думал... Мысль ленива, тупа, чувство слабенькое, эгоистичное, дряблосе; тело усталое**» [3, с. 100]; «**Старі** стремління, **старі** комбінації їх – все це тепер не може служити керуючим принципом» [2, с. 67]; «**Вітер такий тихий, червоний, журний був**» [2, с. 68] та прислівники, особливо предикативні й модальні, що є маркерами фізичного і душевного стану автора чи інших осіб, про яких ідеться в тексті, або ж відображаються явища природи й навколишнього середовища, дають модальну оцінку, наприклад: «**Дзвінко й сухо цокотять за вікнами ноги прохожих по дошках. Сумно й самотньо**» [2, с. 71]; «**Вона так зворушливо-сиротливо стоїть, що я іноді мушу погладити її рукою по спинці**» [4, с. 63]; «**У нас вітер, дощ. Сумно, непривітно**» [2, с. 71].

Актуалізація дієслівних форм у листах письменника, окрім традиційної функції – відтворення руху, динаміки, покликана передати настрій, емоції, почуття, думки адресанта: «**Вітер гудить і шелестить жовтіючим листом. Моя втома і слабкість не проходять. Я не знаю, що це таке. Стараюсь не піддаватись, і нема сили. Піду зараз у місто, буду ходити. Писать більше не можу, бо – писатиму нудну дурницю**» [2, с. 71]; «**Ми живемо потихеньку. Я ходжу з собачками в степ і ліс. Іноді спускаюсь в город і спішу знов на гору в нашу хатинку. У нас новина: дітям сусідки, що за стіною, батько купив возика-фотель і дівчинка тепер цілий день з грохотом возить його. Але я виробляю в собі волю й не чую грохоту**» [4, с. 62]; «**У нас вітер не перестав ні на годину... Надокучив страшенно. Порох стоїть жовтим туманом над городом і степом. В роті весь час тріщить щось на зубах, очі горять, а в степ і йти не хочеться, бо сліпить очі. Але я все ж таки пішов і пролежав години з дві у канавці, дивлячись у небо і думаючи над всякими речами. Нежить моя проходить, і я можу трошки до себе приходити**» [2, с. 70]. Таким чином, особливо в описах та роздумах дієслівні форми унаочнюють, увиразнюють розповідь, виникає відчуття, ніби події відбуваються в присутності реципієнта.

Лексичне наповнення кореспонденції Володимира Винниченка залежить від призначення та мети епістолярної комунікації, сфери спілкування – офіційної чи приватної, змістового наповнення листа, особливостей взаємин між адресантом та адресатом тощо, що зумовило вживання різнопланових груп лексики. Основу лексичного рівня проаналізованого у статті листування складає загальнонаукова та спеціальна термінологія, загальновідомі поняття зі сфери культури та мистецтва (комплекс принципів, сентенція, квазі-модерні поети, гуманність, мистецтво, сатира, фільмова н'еса); слова на позначення суспільно-політичних відносин (революція, міцансько-детективний лубок); лексеми з абстрактним значенням для називання процесів, властивостей, дій, ознак, а також почуттів та психологічного стану (одхилення, стремління, тупість, порожнеча, радість, материнство, неприємність, сум, печаль, самотність); загальноповсюджені лексеми на позначення повсякденних стосунків між людьми, побутових предметів, явищ та понять навколишньої дійсності тощо (родинний затишок, дитина, матір, самовар, фотографія, ліжко, кавуни, подушка, простина); зрідка розмовна лексика, яка характеризується іронічністю, зневажливою оцінністю та ін. («чортів собаки», «цих свиней, ворон та інчу гідь», «От ідіотство!», «От подлі!»).

Окремо варто зупинитись на мовних засобах, що забезпечують експресивність епістолярних текстів. У проаналізованому епістолярії це:

1) експресивна лексика, яка здебільшого містить негативну емотивну оцінку (слова на позначення незадоволення, роздратування, занепокоєння, побоювання, суму, відчаю), співвідносну з внутрішніми емоціями та переживаннями письменника, відірваного від сім'ї, від рідної землі, улюбленої справи, наприклад: «**Тобі душно, млясо, боткін, голова, мабуть, болить, читать трудно, на серці неспокій, тривога, бажання швидше прийти й довідатись про все. І мені соромно, що ясный, сонячний ранок, що я сиджу за столом і що мені спокійно**» [2, с. 73]; «**В такие минуты я не раз задумывался о смерти, и только надежда, что это пройдет, и я буду еще работать, останавливала меня перед самоубийством**» [3, с. 100]; «**Любов моя едина, ти надзвичайно хороша і чиста. І ти мусиш простити ті мерзоти, які я говорив тобі останніми часами...**» [2, с. 68];

2) демінутивні утворення, які в листах уживаються на позначення зменшеності чи здрібнілості, пестливості, ласкавого або фамільярного ставлення до предмета чи особи тощо: «**Ліг на горіщці, бо в одній хатинці, де спало нас семеро душ, було страшенно душно**» [4, с. 60]; «**А перші дні я без болю не міг дивитися на канопочку**» [4, с. 63]; «**От**

сьогодня ми знов ішли там, і **улички, крамнички, паскудні тротуарчики**, каміння скель – усе було мені таке дороге і інтимне через те, що ти колись була там зо мною» [2, с. 68];

3) тропи та стилістичні фігури, що є традиційними засобами образності: «З якою охотою я походив би з тобою по **милых, затининых улицах Києва!**» [2, с. 70] – епітети; «**Але ти не турбуйся**, – в цій утомі є й хороше: **нижний сум і солодка безвладність**» [2, с. 71] – метафоризовані епітети; «Я не можу дивитись ні на одну жінку, я хочу тільки тебе, тільки ти хвилюєш і тягнеш мене, всі ж визивають просто огиду» [2, с. 71] – антитеза; «**Мрію про тебе, хочу до дому, хочу!**» [2, с. 75] – повтор; «**Целую мою розовосветлую мечту**» [3, с. 100] – метафора та епітет та ін.

Що стосується композиційної будови досліджуваних епістолярних текстів, то вона відповідає традиційній структурі листа, тобто це цільнооформлена комунікативна одиниця, орієнтована на конкретного адресата з усталеними стандартизованими частинами початку і кінця. Однак близькість у стосунках між адресатами дозволяє їм вільно обирати структуру листа, не дотримуючись суворих канонів, що надає текстам вигляду безпосередньої розмови і сприяє стилістичній різноплановості.

Отже, у мовній структурі епістолярію Володимира Винниченка спостерігається синтез стилістично-нейтральних та емоційно-експресивних форм впливу на реципієнта. Листи письменника відзначаються високою культурою мовлення, вмінням чітко й точно формулювати думку, привертати увагу за допомогою ефективного відбору мовних засобів, встановлювати контакт з співрозмовником тощо. Ми дійшли висновку, що застосування комплексу одиниць синтаксичного, морфологічного та лексичного мовних рівнів залежить насамперед від призначення епістолярної комунікації, змістового наповнення листа, мовної компетенції адресанта й адресата, особливостей їх взаємин, манери висловлюватися тощо.

Джерела та література

1. Бежнар Г.П. Екзистенційні мотиви в творчій спадщині В. Винниченка: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук: спец. 09.00.05 «Історія філософії» / Г. П. Бежнар. – К., 2004. – 19 с.
2. Винниченки В. і Р. З подружнього листування (1914) / Переднє слово, підготовка тексту й примітки Володимира Кузьменка // Слово і час. – 2000. – №7. – С. 65-79.
3. Епістолярний діалог Володимира Винниченка з Розалією Ліфшиць (1911-1918) // Слово і час. – 2008. – №6. – С. 98-102.
4. Епістолярний діалог Володимира Винниченка з Розалією Ліфшиць (1911-1918) // Слово і час. – 2008. – №7. – С. 60-66.
5. Жайворонок В.В. Національна мова та ідіолект // Мовознавство. – 1998. – №6. – С. 27-34.
6. Заболотна Т.В. Епістолярна спадщина В. Винниченка: адресування і стиль : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література» / Т. В. Заболотна. – К., 2005. – 17 с.
7. Зіновська А.М. Український письменницький епістолярій: типологія відкритого листування : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.06 «Теорія літератури» / А. М. Зіновська. – К., 2008. – 20 с.
8. Крутікова Н. Невідомі листи Винниченка до Олеся / Ніна Крутікова // Слово і час. – 1992. – № 1. – С. 28-32.
9. Мазоха Г.С. Епістолярна спадщина і парадигми наукового дослідження / Г. С. Мазоха // Вісник Житомирського ДУ імені Івана Франка. – Житомир: РВВ ЖДУ, 2005. – Вип. 24. – С. 88-92.
10. Миронець Н. Епістолярний діалог Володимира Винниченка з Розалією Ліфшиць (1911-1918) / Надія Миронець. – Слово і час. – 2007. – №9. – С. 48-56.
11. Сахно І. Відображення політичних поглядів В. Винниченка в його листуванні / Ірина Сахно. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/nzzpmv/.../S324-360.pdf.

УДК: 821.111 (73) – 311.1 Міллер

Павлицева Я. А.

СПЕЦИФИКА МАРГИНАЛЬНОГО ДИСКУРСА В РОМАНИСТИКЕ Г. МИЛЛЕРА

В статье исследуются центральный в миллеровской романистике образ художника-изгоя как носителя маргинального дискурса, основные составляющие и особенности этого дискурса. Анализируются мировоззренческие установки и интенции протагониста с ведущим лейтмотивом умирания/возрождения (уничтожения устаревшей картины мира и создания новой). Изучаются художественные особенности и функции маргинального дискурса, использования скатологических и «нечистых» образов, символики «низа» в романах Г. Миллера как развенчание устаревшей картины реальности, создание новой, снятие социальной табуированности литературного слова.

Ключевые слова: разрушение/созидание, изгой, «низ», маргинальность, дискурс.

У статті досліджуються центральний у міллерівській романистиці образ митця-вигнанця як носія маргінального дискурсу, основні складові та особливості цього дискурсу. Аналізуються світоглядні установки та інтенції протагоніста з домінуючим лейтмотивом вмирання/відродження (знищення застарілої картини світу й створення нової). Вивчаються художні особливості та функції маргінального дискурсу, використання скатологічних та «нечистих» образів, символіки «низу» в романах Г. Міллера як розвінчання застарілої картини реальності, створення нової, зняття соціальної табуованості літературного слова.

Ключові слова: створення/руйнування, вигнанець, «низ», маргінальність, дискурс.

The author examined central image of the artist-outlaw as the main representative of the marginal discourse, the major elements and features of this discourse in the novels of H. Miller. The ideological trends and intensions of the Miller's character with the basic leit-motif of destruction and creation of the world's image were analyzed. The author studied artistic particularities and functions of the marginal discourse, using the «dirty» images, symbols of the «bottom» as the overturning the old reality's image, creation of the new, annihilation of the social taboo of the literary word.

Key words: destruction/creation, artist-outlaw, «bottom», marginal, discourse.

Творчество скандально известного американского писателя эпохи модернизма Г. Миллера, несмотря на всемирное признание, тем не менее, и по сей день вызывает множество споров и противоречий среди литературоведов. По большей части это обусловлено художественными и языковыми особенностями миллеровского нарратива, в частности обилием скатологических образов и нецензурной лексики в текстах. Однако Г. Миллер не является новатором в использовании таких художественных средств – и сам автор, и исследователи его творчества отмечали влияние на его произведения Рабле, Чосера, Боккаччо. Такие классики литературы XX века, как Э. Паунд,

Дж. Оруэлл, Т.С. Элиот, А. Нин, Н. Мейлер признавали значимость и уникальный вклад Г. Миллера в мировую литературу. Так, Дж. Оруэлл [8] в эссе «Во чреве кита», посвящённом романам Г. Миллера «Тропик Рака» и «Чёрная весна», подчёркивает, что в миллеровских текстах представлены художественные аспекты, которые в литературе до Г. Миллера никто не раскрывал. И это в первую очередь касается языка – писатель, как утверждает Дж. Оруэлл, возвращает в литературу настоящий английский язык, плавный и ритмичный, язык, на котором говорят без страха, лишённый социальных табу. Н. Мейлер [4] также указывает на вклад Г. Миллера в развитие литературного слова посредством снятия его табуированности. Кроме этого, Н. Мейлер отмечает важность изображения непристойного и уродливого в миллеровских романах как средства духовного, морального очищения и обновления личности.

Главная цель данной статьи – изучить и выделить особенности маргинального дискурса в текстах Г. Миллера (на материале романов «Тропик Рака», «Чёрная весна» и «Тропик Козерога»). Для этого мы ставим следующие задачи – проанализировать центральный образ художника-аутсайдера как носителя маргинального дискурса; исследовать основные дискурсивные составляющие данного нарратива.

В художественном мире миллеровских романов образ художника, творческой личности является ведущим, наряду с образом женщины (в разных ипостасях) и коррелирует с лейтмотивом разрушения, уничтожения отжившей, традиционной картины мира и создания новой. При этом творческая личность у Г. Миллера – это всегда изгой-пророк: пророк потому, что предвидит грядущие перемены в мире и своей творческой энергией пытается всячески поспособствовать их осуществлению; а изгой потому, что не принимается и отвергается обществом, которое не в состоянии отказаться от существующего образа действительности. Поскольку герой Г. Миллера живёт в переломную эпоху (начало XX века), когда многовековые традиции и картина мира уже устарели, а новые ещё не появились, то главной задачей художника становится искоренение всего отжившего и умирающего. И как личность творческая миллеровский протагонист своим оружием избирает Слово, творческий акт, который одновременно может и разрушать, и созидать. Общество, которому противопоставляет себя Генри, герой «Тропиков», является пуританским, где главное табу накладывается на телесное, человеческий «низ». Поэтому протагонист-писатель в первую очередь открыто говорит о том, что в социуме считается «низким», непристойным с целью пошатнуть и уничтожить один из основных столпов пуританского общества, дать возможность людям освободиться от ложных стереотипов и шире воспринимать мир. Так герой Г. Миллера описывает в «Тропике Рака» книгу, которую собирается создать: «Это будет новая Библия – Последняя Книга<...>у нас будет сосуд, в который мы вольём живительную влагу, бомба, которая взорвёт мир<...>мы запихаем в неё столько начинки, чтоб хватило на все фабулы, драмы, поэмы, мифы и фантазии для всех будущих писателей. Они будут питаться ею тысячу лет» [6, с. 22]. Кроме этого, главный герой «Тропиков» заявляет, что существующая картина действительности исчерпала свой творческий потенциал и уже не способна стимулировать волю к творчеству у художника; он называет её утилитаристской и репрессивной. Также главными признаками исчерпывающего себя образа мира миллеровский персонаж называет сугубо рационалистический, прагматичный, потребительский способ восприятия действительности, а также неспособность человека органично вписываться в поток бытия и быть с ним в гармонии.

Выбирая такую жизненную позицию, противопоставляя себя обществу, миллеровский художник тем самым становится маргиналом, оказывается вне социальных рамок. С одной стороны, он опускается на самое дно социума, лишается какого-либо статуса, но, с другой, получает возможность для собственного развития и перехода в более высокий социальный статус. Согласно мифопоэтической теории известного мифолога Дж. Кэмпбелла [3], для избавления от отжившей картины мира и создания иной как в обществе, так и относительно отдельной личности, необходима инициация, которая заключается в выходе за пределы социального статуса, структуры социума в целом и переходе в состояние изгоя. Исследователь ритуала инициации В. Тэрнер [9] в работе «Символ и ритуал» характеризует этот процесс так: «в подобных испытаниях существует социальный смысл низведения неопитов до уровня своеобразной человеческой *prima materia*, лишённой специфической формы и сведённой к такому состоянию, которое<...>вне всяких принятых форм статуса. Смысл этого в том, что для того, чтобы подняться вверх по социальной лестнице, человек должен опуститься ниже<...>» [9, с. 231]. Герой «Тропиков» также находится на самом дне общества в окружении маргинальных личностей, среди которых писатели, художники, проститутки, танцовщицы, эмигранты, бродяги. И он сознательно погружает себя в такие условия, в которых остро и даже гипертрофированно ощущает всё несовершенство и болезненность данного образа мира, принимая на себя и переживая его деградацию. Поэтому временно находясь в роли изгоя, Генри сосредотачивает в себе самые худшие и негативные человеческие качества с антисоциальными, деструктивными тенденциями в мироощущении и поведении. Г. Миллер так характеризует художника: «вялый, ленивый, ненадёжный, лжец, преступник<...>он вызывает недовольство повсюду, куда не зайдёт. Действительно нестерпимый человек. Время от времени гений появляется с новым планом спасения мира или хотя бы со способом его обновить<...>его не привлекает благополучие<...>этот малопривлекательный образ гения – самый точный. При всех неизбежных разногласиях он целиком объясняет и те трудности, которые переносит необычный человек даже в примитивных обществах. Там также есть свои юродивые, свои сумасшедшие» [5, с. 413-414].

Дискурс писателя-маргинала раскрывается в миллеровской трилогии с помощью художественной техники потока сознания, которая представляет собой многоуровневую систему, состоящую из воспоминаний, размышлений, видений и фантазий героя. Доминируют в романах Г. Миллера воспоминания, которые характеризуются реалистичностью нарратива, сохранением причинно-следственного развития фабулы, логической организацией текста, применением рационалистических фильтров сознания. Воспоминания протагониста активизируют деятельность его подсознания и ассоциативного мышления, благодаря чему раскрываются размышления, фантазии, видения героя. Маргинальный дискурс в «Тропиках», представленный в воспоминаниях Генри, обусловлен особенностями его мировосприятия, которое проникнуто лейтмотивами разрушения отжившей картины мира, одиночества и асоциальности творческой личности. Миллеровский протагонист вспоминает своё маргинальное окружение, своего рода «братство изгоев» и социально «нечистые» места (притоны, бордели, грязные жилища, убогие квартиры, уборные). Кроме этого, часто объектом воспоминаний становится чувство голода героя и его гастрономические потребности. Однако, как правило, еда изображается неаппетитной, непригодной для употребления. Этот мотив указывает на асоциальный статус персонажа, подчёркивает его изгойство путём лишения элементарных вещей, необходимых для человеческого существования. «Когда я сажусь есть, я всегда около окна.

Я боюсь садиться с другой стороны стола, потому что не могу видеть кровавые пятна на простынях» [6, с. 73]. «Каждая трапеза начинается с супа. Какой бы это ни был суп<...>вкус у него всегда один<...>кисловатое мутное пойло. Я вижу, как Евгений прячет суп в комод. Он стоит там и киснет до следующего дня. Масло тоже прячется в комод – через три дня оно напоминает по вкусу большой палец на ноге трупа» [6, с. 39].

Ещё одной важной особенностью маргинального дискурса в «Тропиках» является обращение к скатологическим образам (упоминание фекалий) и к образам, связанным с человеческим низом (мужские и женские половые органы). Использование такой символики в романах выполняет важную функцию – уничтожение табуированности творчества и сакральности традиционной картины мира. Таким образом, маргинальный дискурс в миллеровских текстах носит амбивалентный характер, когда низ и верх могут взаимозаменять друг друга и даже быть тождественны. Согласно с исследованиями мифологов Дж. Фрезера [10] и Р. Кайуа [2], категории сакрального и профанного являются динамичными и могут заменять друг друга, сакральное может иметь как благоприятное, так неблагоприятное воздействие и «<...>характеризоваться противоположными понятиями чистого и нечистого, святого и кощунственного<...>» [2, с. 166].

Детализация и натуралистичность изображения физической реальности у Г. Миллера становится фундаментом для создания нового образа мира, согласно теории М. М. Бахтина [1] о возрождающей силе материально-телесного низа. Именно эта среда и является отправной точкой в движении потока сознания героя, приводит к раскрытию важных для него воспоминаний, размышлений, впечатлений и фантазий, которые постепенно приближают его к окончательному осознанию своего назначения в мире и социуме как художника и демиурга.

Часто среди социально табуированных образов в маргинальном дискурсе миллеровского героя фигурируют женские половые органы (влагалище, матка, яичники), что также соотносится с ведущим лейтмотивом умирания/возрождения. Так, протагонист нередко фантазирует о женских органах как об источнике жизненного потока, в котором соединяется красота и уродство, свет и хаос. Также эта символика наводит на размышления героя Г. Миллера об относительности социальных табу и понятия «непристойного», переосмысливая их значение и призывая забывать их для избавления от первобытного страха, обновления картины мира. «Один взгляд на эту тёмную незащищённую рану – и голова моя раскалывается от образов и воспоминаний<...>все они выполняют сейчас<...>земля перестает вращаться, время останавливается, причинная зависимость распадается, кишки вываливаются наружу с какой-то дикой стремительностью<...>Я снова вижу расплывшихся матерей Пикассо, и Молли Блум, лежащую на грязном матрасе в бесконечности, и х.., нарисованные красным мелом на двери уборной<...>Я смотрю в этот кратер, в этот потерянный и бесследно исчезнувший мир<...>Из этой тёмной незащищённой раны, этой выгребной ямы, этой колыбели наводнённых чёрными трупами городов<...>из задушенных утопий вдруг появляется пауч<...>Когда я смотрю вниз, в эту раздолбанную щель б...ди, я чувствую под собой весь мир<...>» [6, с. 148].

Указанная символика материально-телесного низа коррелирует в романах Г. Миллера с ведущими в этих текстах лейтмотивом умирания/возрождения и мифологемой реки. Река, поток появляются в разнообразных проявлениях в трилогии (будь то вода, кровь, моча, фекалии или сперма) и воплощают «текучесть» бытия, постоянные метаморфозы в цикле жизни и смерти. Более того, жидкости уподобляется и секс, который, с одной стороны, воспринимается миллеровским героем, как поток, направленный на перманентное обновление мира, а, с другой, подобен состоянию небытия, пустоты в буддистском понимании. «Да вот же он я – плыву по реке в своём утлом каноишке...Это Царство Секса, где нет ни птиц, ни зверей, ни деревьев, ни звёзд, ни проблем. Здесь безраздельно господствует сперматозоид. Ничто здесь не предreshено, будущее неопределённо, будущее не существует» [5, с. 260].

Изучив основные особенности маргинального дискурса в романах Г. Миллера «Тропик Рака», «Чёрная весна» и «Тропик Козерога», мы пришли к следующим выводам. Носителем этого дискурса в текстах является главный персонаж, творческая личность, которая одновременно соединяет в себе качества изгоя и пророка. Миллеровский художник находится на периферии общества, в промежуточном состоянии, так как уже вышел за рамки отжившей картины мира, но ещё окончательно не осознал своего места в новом образе мира. Поэтому протагонист погружается на «дно» социума, проходит своего рода инициацию с целью обретения высшего статуса, от изгоя до демиурга. Такое состояние сознания героя Г. Миллера обуславливает специфику его мировосприятия с центральным лейтмотивом умирания/возрождения (разрушения/созидания). Основными характеристиками его дискурса являются описание откровенных сексуальных сцен, обращение к скатологическим образам, символике «низа» и нечистот, изображение асоциальной среды, главной функцией которых, в свою очередь, становится разоблачение и развенчание устаревшей картины реальности, создание новой, снятие социальной табуированности литературного слова, переосмысление категорий «непристойного» и «нечистого».

Источники и литература

1. Бахтин М. М. Франсуа Рабле и народная культура средневековья и Ренессанса / М. М. Бахтин. – М.: Художественная литература, 1990. – 544 с.
2. Кайуа Р. Миф и человек. Человек и сакральное / Р. Кайуа; [пер. с фр.]. – М.: ОГИ, 2003 – 296 с.
3. Кэмпбэлл Дж. Тысячеликий герой / Дж. Кэмпбэлл; [пер. с англ.]. – М.: Рефл-бук, АСТ, 1997. – 384 с.
4. Мейлер Н. Несколько мыслей об авторе этой книги / Н. Мейлер; [пер. с англ.] // Иностранная литература. – 1990. – № 7. – С. 5-8.
5. Миллер Г. Тропик Козерога / Г. Миллер; [пер. с англ.]. – СПб.: Азбука, 2001. – 464 с.
6. Миллер Г. Тропик Рака / Г. Миллер; [пер. с англ.]. – СПб.: Кристалл, 2003. – 192 с.
7. Миллер Г. Чёрная весна: / Г. Миллер; [пер. с англ.]. – СПб.: Азбука, 2001. – 288 с.
8. Оруэлл Дж. Во чреве кита / Дж. Оруэлл; [пер. с англ.] // Вопросы литературы. – 1990. – №3. – С. 119-153.
9. Тэрнер В. Символ и ритуал / Тэрнер В.; [пер. с англ.]. – М.: Наука, 1983. – 277 с.
10. Фрэнк Дж. Дж. Золотая ветвь: Исследования магии и религии / Дж. Дж. Фрэнк; [пер. с англ.]. – М.: Политиздат, 1983. – 703 с.

ПРО ОРГАНІЗАЦІЙНО-МЕТОДИЧНУ ДІЯЛЬНІСТЬ ТЕРМІНОЛОГІЧНИХ ОРГАНІВ

Организационно-методическая деятельность терминологических органов рассматривается как одно из шести основных направлений практической терминологической деятельности. В статье определяются основные органы, центры и комитеты терминологии в разных государствах, очерчиваются главные направления их работы. А также выделяются главные профессиональные журналы в мире по проблемам терминоведения и описываются основные аспекты их работы.

Ключевые слова: терминология, терминоведение, терминологические органы, практическая терминологическая деятельность.

Організаційно-методична діяльність термінологічних органів розглядається як один із шести основних напрямів практичної термінологічної діяльності. У статті визначено основні органи, центри і комітети термінології у різних державах, окреслено провідні напрями їх роботи. А також виділено головні фахові журнали в світі з проблем термінознавства і описано основні аспекти їх роботи.

Ключові слова: термінологія, термінознавство, термінологічні органи, практична термінологічна діяльність.

The organizational and methodological activity of terminological organs is considered as one of the main 6 trends of practical terminological activity. In the article the main organs, centres and committees in different countries are determined, the chief trends of their work are outlined. And also the main professional journals in the world on the problems of terminology science are singled out and the principal aspects of their work are described.

Key words: terminology, terminology science, terminological organs, practical terminological activity.

У практичній термінологічній діяльності можна виокремити такі основні напрями: 1) лексикографічна термінологічна діяльність; 2) створення термінологічних банків даних з різних галузей знання та практичних сфер діяльності; 3) уніфікація термінів і терміносистем, що включає три види діяльності: упорядкування, стандартизацію й гармонізацію термінів; 4) переклад термінів у рамках перекладу наукових, технічних й інших спеціальних текстів; 5) робота редактора над термінами (термінологічне редагування); 6) організаційно-методична (науково-організаційна) діяльність термінологічних органів і центрів [2, с. 203-217; 3, с. 97-104].

Метою цієї статті є теоретичний опис останнього, шостого, напрямку практичної термінологічної діяльності. **Завданнями статті** є: 1) визначення основних органів, центрів і комітетів термінології в різних державах та окреслення провідних напрямів їх роботи; 2) виділення головних фахових журналів у світі з проблем термінознавства і опис основних аспектів їх роботи.

Як було вище зазначено, одним із важливих напрямів практичної термінологічної роботи є організаційно-методична діяльність термінологічних органів, центрів, комітетів і товариств на різних рівнях – від галузевого до міжнародного. Ця діяльність складається із таких видів роботи: а) створення термінологічних стандартів, словників, підручників, посібників, довідників; б) формування термінологічних банків і баз даних; в) проведення національних і міжнародних конференцій, симпозіумів, нарад і семінарів з лінгвістичних проблем науково-технічної термінології; г) навчання основам термінознавства різних категорій спеціалістів: перекладачів, стандартизаторів, наукових працівників у сфері прикладної лінгвістики.

Усі ці та інші форми організаційно-методичної термінологічної діяльності виконуються національними і міжнародними органами і товариствами, частина з яких призначена спеціально для роботи з термінологією, а інша частина робить це одночасно з виконанням інших функцій.

Термінологічні організації і товариства – це наукові і прикладні структури, діяльність яких так чи інакше пов'язана з вивченням і контролюванням термінологічних інформаційних процесів [6, с. 258]. За нашим часом у світі сформувалася розгалужена мережа таких організацій. Поки що не було спроб систематизувати наявні термінологічні структури, але в цілому ця класифікація в синхронному аспекті могла би виглядати таким чином.

У більшості держав термінологічні служби є в адміністративних апаратах керівників держав і урядів. Термінологічні відділи є також у керівних органах ООН і ЄС. Слід особливо підкреслити, що головна дирекція XIII Європейської комісії, до структуру якої входить термінологічна служба, не тільки керує термінологічною роботою в ЄС, але й постійно інформує про термінологічні проекти, в яких беруть участь усі термінологічні організації Європейського Союзу. Продовжують термінологічну роботу в світі і в окремих державах органи і фахові об'єднання, які традиційно завідували стандартизацією. Порівняно нове явище в термінологічній діяльності – це суспільні термінологічні організації, які створюють на національному і міжнародному рівнях. Багато з цих організацій набувають форму інформаційних мереж, інші зосереджують свою увагу на дослідній і дидактичній роботі. Звичним явищем становиться формування ще одного типу суспільно-термінологічних структур – наукових центрів з термінології і термінознавства у вищих навчальних закладах. Крім того, термінологічна робота зосереджується часто при фірмах, де створюють термінологічні банки даних [6, с. 258-259].

В Україні, наприклад, сьогодні справами термінології займається 122 технічних комітети, серед яких є Комітет наукової термінології Національної Академії Наук України, Технічний комітет стандартизації науково-технічної термінології, ряд компетентних комісій: Українська комісія з питань правничої термінології, Національна комісія з хімічної термінології та номенклатури та інші, Харківський термінологічний центр тощо [4, с. 11].

Комітет наукової термінології НАН України за період з 1995 р. до 2010 р. організував і провів у Києві 9 конференцій «Українська термінологія і сучасність», з виданням їхніх матеріалів у однойменному збірнику наукових праць. Ця конференція спочатку мала статус Всеукраїнської, але згодом набула статус Міжнародної конференції.

Технічний комітет стандартизації науково-технічної термінології Державного стандарту і Міністерства освіти і науки України (ТК СНТТ) за період з 1992 р. до 2011 р. ініціював і провів 11 міжнародних конференцій «Проблеми української термінології» у Львові. Цей комітет регулярно видає «Бюлетень ТК СНТТ» і фаховий журнал «Вісник Національного університету «Львівська політехніка»: серія «Проблеми української термінології».

Харківський термінологічний центр при Інституті НДПІ АСУ Трансгаз, очолюваний М.О. Гінзбургом, за 7 років створив єдину термінологічну базу даних, яка налічує 26 000 українських термінів і їхніх російських та

англійських еквівалентів. На основі цієї бази даних розроблено й видано низку тримовних тлумачних галузевих словників: з енергетики, екології, охорони праці, інтелектуальної власності, протикорозійного захисту та ін.

У Росії термінологічними проблемами займаються Всеросійський науково-дослідний інститут класифікації, термінології й інформації з стандартизації і якості (ВНДІКІ), Комітет з наукової термінології в галузі фундаментальних наук Російської академії Наук, Омський термінологічний центр, Омський інститут термінології та перекладу, Російське термінологічне товариство (РоссТерм), декілька видавництв, які видають спеціальні словники, постійно діючий семінар з методологічних проблем стандартизації термінології і термінознавства під керівництвом доктора філологічних наук, професора, академіка Російської Академії природничих наук В. М. Лейчика.

У Росії найбільшу роль у розв'язанні проблем формування і розвитку спеціальних термінів відіграє ВНДІКІ, який об'єднує провідних термінологів країни, координує науково-дослідні розвідки, які здійснюються в наукових і виробничих організаціях. Найвідповідальнішу роботу виконує саме ВНДІКІ. За нашого часу внаслідок дуже складних громадсько-політичних процесів, які відбуваються в Росії, і виникнення нових господарчих і великомасштабних систем на перший план висуваються завдання підвищення ефективності використання термінів. ВНДІКІ в рамках робіт ТК 55 «Термінологія» проводить міжгалузеві всеросійські і міжнародні конференції і семінари з найактуальніших проблем термінознавства і термінографії. Так, з 1995 р. до 2011 р. в Росії було організовано і проведено 15 міжнародних конференцій з актуальних проблем термінології.

Регулярно, починаючи з 1968 р., ВНДІКІ видає реферативний збірник «Науково-технічна термінологія» в Москві, публікуючи праці провідних вітчизняних і зарубіжних термінологів, організовує спільне розв'язання серйозних термінологічних проблем з участю різних спеціалізованих колективів. У збірнику «Науково-технічна термінологія» основний акцент робиться на публікацію нових оригінальних методичних розробок, нових підходів до класифікації, уніфікації і стандартизації термінів, праць з підвищення ефективності складання і видання термінологічних словників, навчання нових методів. Також у збірнику є розділи, які присвячуються новим ефективним програмним і технічним засобам розв'язання термінологічних завдань, інформації про стан термінознавства у світі, відповідям на теоретичні питання.

В Естонії центром термінотворчої роботи протягом багатьох десятиліть є Термінологічна група при Інституті мови та літератури Академії наук Естонії. При цій установі працюють галузеві термінологічні комісії, які складаються з 4-10 галузевих фахівців та 1-2 лінгвістів, що спеціалізуються на плануванні естонської мови для спеціальних цілей [1, с. 159].

У Литві для розв'язання всіх питань, пов'язаних з централізованим керуванням термінологічним плануванням у 1990 р. за рішенням парламенту було утворено Державну Комісію з литовської мови, яку було реорганізовано в 1992 р. Рішення цієї комісії є обов'язковими для всіх міністерств, відомств, установ, підприємств та видавництв. Зокрема комісією розглядаються поточні проблеми стосовно стандартизації термінології. Усією термінотворчою роботою у країні керує Інститут литовської мови та літератури. Цей інститут займається дослідженням лінгвістичних аспектів термінологічної стандартизації та розвитку галузевих терміносистем.

У Латвії теоретичні дослідження термінологічного планування проводяться в Академії наук, а саме – в Термінологічній групі Інституту латиської мови, а також в деяких інших інститутах та наукових центрах вищих навчальних закладів.

У Казахстані над проблемами термінології та термінологічного планування активно і плідно працює Державна термінологічна комісія при Уряді Республіки Казахстан і декілька комітетів.

Із міжнародних організацій слід назвати Міжнародний центр інформації з термінології (International Information Centre for Terminology – Infoterm), який знаходиться у Відні (Австрія), Міжнародну організацію спеціальної термінології (МОСТ), яка розташовується у Варшаві (Польща), Європейську асоціацію термінології (European Association for Terminology – EAFT), яка базується в Амстердамі (Нідерланди), Міжнародний інститут термінологічної науки і досліджень (International Institute for Terminology and Research – IITR), який працює у Копенгагені (Данія), Асоціацію з термінології та передачі знань (Association for Terminology and Knowledge Transfer – GTW), яка функціонує в місті Кюльн (Німеччина).

Велику роль у методично-організаційній роботі з питань термінології та термінологічного планування відіграє Інфотерм, який діє при Австрійському Інституті Стандартизації. На міжнародному рівні Інфотерм сьогодні є єдиною установою, яка: 1) систематично збирає і фіксує інформацію стосовно термінологічної діяльності та публікації і забезпечує доступ різних користувачів до цих джерел; 2) підтримує та надає консультації міжнародним установам та організаціям з питань термінологічної діяльності та публікації (наприклад, Всесвітній Організації Охорони Здоров'я); 3) організовує підготовку міжнародних директив для термінологічної діяльності; 4) складає та організовує спільні проекти; 5) збирає ноу-хау для комп'ютерного оброблення термінологічних банків даних, наявних в усьому світі, та допомагає впровадженню складних систем оброблення знань та інформації; 6) сприяє подальшому розвитку і координації термінологічної науки. Інфотерм здобув репутацію незалежного компетентного консультанта з усіх аспектів термінологічної діяльності. Великий внесок у загальну теорію термінознавства і термінологічного планування зробили наукові співробітники цієї установи Х. Фельбер, Х. Галінський, В. Недобитий та ін.

У цілому діяльність міжнародних термінологічних органів складається із розповсюдження і обміну інформацією про термінологічну діяльність усіма технічними засобами; сприяння проведенню конференцій, нарад, семінарів з проблем термінології; проведення наукових досліджень у галузі термінознавства; навчання спеціалістів, які пов'язані з термінологією; створення спеціальних груп за інтересами для роботи з термінологією, і нарешті, видання спеціальних наукових журналів: «Термінологічна наука і дослідження» (Terminology Science and Research), «Новини Термінологічної мережі» (TermNet News), «Новий Термін» (Neoterm), «Новини Інфотерму» (Infoterm Newsletter), «БібліоТерм» (BiblioTerm), «Мова спеціальності» (Langue de Spécialité) та інші.

Журнал «Новини термінологічної мережі» видається у Відні з метою інтенсифікації міжнародного співробітництва у галузі термінознавства, термінологічного навчання і роботи перекладачів. Він публікує анотовану бібліографію праць з теоретичних і прикладних проблем термінознавства. У 1985 році випуск № 13 цього журналу був цілком присвячений термінологічній роботі в СРСР [5, с. 217].

Журнал «Новини Інфотерму» видається невеликими випусками у Відні і інформує про конференції, зустрічі, наради і семінари в галузі термінознавства. Це дуже оперативне і швидко розповсюджуване видання.

Журнал «БібліоТерм» – об'єднаний орган Інфотерму і Відділення термінології і документації Канадського урядового бюро перекладів, який публікується у Відні з 1983 року невеликими випусками. Його мета – інформувати учасників про нові термінологічні публікації.

З 1980 року публікується журнал «Мова спеціальності» організацією Гірстерм (Groupe interdisciplinaire de recherche scientifique et appliquée en terminologie) у Канаді. Цей журнал присвячено теоретичним і практичним питанням мов для спеціальних цілей, включаючи проблеми неонімії.

З 1984 року видається журнал «Новий термін», який був створений Міжнародною асоціацією перекладачів і Міжнародною організацією уніфікації термінологічних неологізмів. До появи цього журналу «Сторінка нових термінів» публікувалася у журналі «Вавилон». Справді, цілі й завдання журналу «Новий термін» далекі від повного контролю за термінологічними неологізмами, але його роль як упорядника нової термінологічної лексики є безперечною. Крім того до кожного неологізму подають еквіваленти на багатьох національних мовах [5, с. 217-218].

Отже, сьогодні велика увага у всьому світі приділяється удосконаленню практичної термінологічної діяльності і подальшому розвитку її основних напрямів, тому що вчені та виробничники усвідомили той факт, що від раціональної, точної та опрацьованої термінології значною мірою залежить успіх наукової, комерційної та економічної діяльності. Перелік основних напрямів практичної термінологічної діяльності, який зазначено у цій статті, не є ані остаточним, ані вичерпним. Це зумовлено тим, що сфера використання результатів термінологічної діяльності щодня ставить перед термінознавством нові завдання, що викликають до життя нові напрями роботи.

Джерела та література

1. Д'яков А. С., Кияк Т. Р., Куделько З. Б. Основи термінотворення: семантичні та соціолінгвістичні аспекти / А. С. Д'яков, Т. Р. Кияк, З. Б. Куделько. – К.: КМ Academia, 2000. – 218 с.
2. Лейчик В. М. Терминоведение: Предмет, методы, структура / Владимир Моисеевич Лейчик. – М.: КомКнига, 2006. – 256 с.
3. Павлова О. І. Про основні аспекти практичної термінологічної діяльності / О. І. Павлова // Актуальні проблеми сучасної філології. Мовознавчі студії: Збірник наукових праць Рівненського державного гуманітарного університету. – Вип. 15. – Рівне: РДГУ, 2007. – С. 97 – 104.
4. Симоненко Л. О. Українська термінологія кінця ХХ століття / Л. О. Симоненко // Українська термінологія і сучасність. – К.: Інститут української мови НАН України, 1997. – С. 10-14.
5. Суперанская А. В., Подольская Н. В., Васильева Н. В. Общая терминология: Терминологическая деятельность / А. В. Суперанская, Н. В. Подольская, Н. В. Васильева. – М.: Едиториал УРСС, 2005. – 288 с.
6. Татаринов В. А. Общее терминоведение: Энциклопедический словарь / российское терминологическое общество *РоссТерм* / Виктор Андреевич Татаринов. – М.: Московский лицей, 2006. – 528 с.

УДК 811.111 : 821.111 – 12

Передерій Г. М.

ОСОБЛИВОСТІ ПАРАДОКСАЛЬНИХ СЛОВЕСНИХ ПОЕТИЧНИХ ОБРАЗІВ В ОБРАЗНОМУ ПРОСТОРІ АНГЛОМОВНОЇ ПОЕТИЧНОЇ ДРАМИ

Особенность образного пространства англоязычной поэтической драмы проявляется в превалировании парадоксальных словесных поэтических образов. Семантико-концептуальный анализ англоязычной поэтической драмы показал, что осмысление художественного концепта осуществляется через парадоксальный тип мышления, а его воплощение – через контрастивные стилистические средства.

Ключевые слова: поэтическая драма, парадоксальный словесный поэтический образ.

Особливість образного простору англomовної поетичної драми простежується в превалюванні парадоксальних словесних поетичних образів. Семантико-концептуальний аналіз англomовної поетичної драми показав, що осмислення художнього концепту здійснюється через парадоксальний вид поетичного мислення, а його втілення – через контрастивні стилістичні засоби.

Ключові слова: поетична драма, парадоксальний словесний поетичний образ.

The specifics of imagery space of English poetic drama is clarified via linguistic and cognitive analysis of the types of verbal images – paradoxical verbal poetic images. The application of such analysis made it possible to reveal literary concept which actualizes paradoxical way of thinking.

Key words: poetic drama, paradoxical verbal poetic image.

Під парадоксальністю розуміють порушення узгодженості між усталеними поглядами на той чи інший порядок у звичному перебігу подій чи явищ [4]. Парадоксальне мислення, на відміну від аналогового, полягає не в пошуку схожостей та відмінностей між сутностями царин джерела та мети, а у навмисному зіткненні онтологічних ознак сутностей в межах одного семантичного поля [1, с. 212]. Воно здатне одночасно охопити два концепти, які містять суперечливі складники, властивості та характеристики [3, с. 29].

Як показав лінгвокогнітивний аналіз фактичного матеріалу, особливість втілення художніх концептів у англomовній поетичній драмі полягає в тому, що актуалізація їх складників в словесних образах відбувається через значну кількість контрастивних стилістичних засобів, що є проявом парадоксального мислення автора. Відзначимо, що підґрунтям формування контрастивних засобів грає концептуальний оксиморон [4, с. 115].

У нашій роботі оксиморон, антитезу та катахрезу ми відносимо до образотвірних контрастивних засобів, що створюють парадоксальний словесний поетичний образ.

Не зважаючи на те, що антитеза, як і оксиморон, реалізує екстремальні протилежності буття та мислення, її синтаксична структура та втілення в ній контрастивних понять відрізняється від оксиморона [4, с. 116-117]. Структурною особливістю антитези є сполучуваність з іншими стилістичними засобами, а саме паралелізмом, анафоричним повторенням і хіазмом [4, с. 117].

У лінгвопоетиці антитеза (від гр. antithesis «протилежність») розглядається як таке зіставлення двох понять, результат якого вказує на їх відмінність, як стилістичний прийом, що полягає в об'єднанні у синтагматичному ланцюзі контрастних, протилежних понять, образів та значень, виражених різними мовленнєвими одиницями [2; 4, с. 117]. Антитеза, на відміну від оксиморона, не відноситься до логічних порушень, вона порушує правила синтаксичної сполучуваності, в той час як оксиморон порушує правила семантичної сполучуваності [4, с. 117].

Катахреза (гр. cata – проти + chresis – використання) – фігура думки, поєднання логічно несумісних понять [2]. На відміну від оксиморона, який, як правило, міститься у словосполученні *a sweet and bitter smell* [6, с. 252], катахреза обіймає висловлення, а іноді й надфразову єдність. Така катахреза сприяє створенню драматичного пафосу. Наприклад: «Harry. *The sudden solitude in a crowded desert/ In a thick smoke, many creatures moving / Without direction, for no direction / Leads anywhere but round and round in that vapour – /Without purpose, and without principle of conduct / In flickering intervals of light and darkness; / This is what matters, but it is unspeakable/ Untranslatable: I talk in general terms/ Because the particular has no language. One thinks to escape/ By violence, but one is still alone / In an over-crowded desert, jostled by ghosts*». [6, с. 235]. У наведеному монолозі головного персонажу поетичної драми Т. Еліота «Возз'єднання сім'ї» пафос драматичного передано конвергенцією різних стилістичних засобів: по-перше кільцевим повтором катахрези, смисл якої *одинокість у пустелі, заповненій натовпом людей*, посилюється у заключному висловленні через перифраз «*The sudden solitude*» у «*but one is still alone*» – *все це один*; «*a crowded desert*» у «*an over-crowded desert*» – *переповнена пустеля*. По-друге, поєднанням парадокса і катахрези в одному висловленні «*багато істот блукають без напрямку, бо напрям нікуди не веде*». Епітети, виражені деривативними прикметниками з негативним префіксом *unspeakable, untranslatable* – невимовний, незбагнений, – разом з афористичним виразом «*the particular has no language*» передають душевний стан персонажу, сприяють відчуттю його драми.

Семантико-концептуальний аналіз англomовної поетичної драми показав, що антитетичне протиставлення може ґрунтуватися як на опозиції у межах однієї концептосфери (внутрішньо категоріальний концептуальний оксиморон), так і на приватній опозиції, у межах різних онтологічно неспоріднених концептів (міжкатегоріальний концептуальний оксиморон). Основними лінгвокогнітивними операціями при створенні антитези, оксиморона, парадокса та катахрези є атрибутивне та релятивне контрастивне мапування, тобто проектування ознак, якостей чи властивостей, які притаманні тим чи іншим складникам одного концепту на складники протилежного концепту або мапування несумісних емоцій, станів, подій [1, с. 179 – 181; 4, с. 118]. Наприклад: «AGATHA. *It seems a necessary move / In an unnecessary action. / Not for the good that it will do / But that nothing may be left undone / On the margin of the impossible*» [6, с. 237 – 238]. У наведеному текстовому фрагменті маркерами антитези виступають номінативні одиниці *necessary move, an unnecessary action*, що несуть оціночну семантику позитивних та негативних дій людини. Завдяки лінгвокогнітивній операції атрибутивного контрастивного мапування в межах однієї концептуальної царини ACTION об'єднуються ознаки, які належать до протилежних концептів NECESSARY ACTION vs. UNNECESSARY ACTION, що створює неоднозначний парадоксальний словесний образ.

У фрагменті: «DOWNING. *Well, you might say depressed, Sir. / But you know his Lordship was always very quiet: / Very uncommon that I saw him in high spirits. / For what my judgment's worth, I always said his Lordship / Suffered from what they call a kind of repression. / But what struck me...more nervous than usual; / I mean to say, you could see that he was nervous*» [5, с. 240] мовними маркерами антитези виступають номінативні одиниці *depressed, quiet, in high spirits, kind of repression, nervous*, що несуть оціночну семантику позитивних та негативних характеристик людини. Завдяки лінгвокогнітивній операції атрибутивного контрастивного мапування в межах однієї концептуальної царини ХАРАКТЕРИСТИКИ ЛЮДИНИ об'єднуються ознаки, які належать до протилежних концептів ПОЗИТИВНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ vs. НЕГАТИВНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ.

У поетичному уривку: «HARRY....*You all look so withered and young*» [6, с. 233] антитеза полягає в протиставленні ознак, котрі характеризують різних референтів: *look so withered* та *young*. Перехрещення контрастивних ознак (*old age* та *youth*), які належать до протилежних концептів СТАРІСТЬ vs. МОЛОДІСТЬ, відбувається у межах концепту HUMAN BEING. Функція антитези – охарактеризувати складні відношення референтів.

Інший приклад: «REILLY. ...*Each way means loneliness – and communion. / Both ways avoid the final desolation / Of solitude in the phantasmal world / Of imagination, shuffling memories and desires*» [5, с. 365]. Антитеза формується на основі атрибутивного контрастивного мапування, що супроводжується когнітивною процедурою перехрещення якостей, що позначають семантично віддалені стани людського ества спільної концептуальної царини СТАН ЛЮДИНИ. У результаті формується невербалізоване у тексті ментальне утворення, яке допомагає створити яскравий образ складного людського характеру.

У наступному текстовому фрагменті механізмом формування антитези, на основі якої відбувається текстове втілення концепту КОХАННЯ, є внутрішньокатегоріальний концептуальний оксиморон: «PETER. *Oh, nothing happened. / But I thought she really cared about me. / And I was so happy when we were together – / So...contented, so...at peace: I can't express it; / I had never imagined such great happiness. / I had only experienced excitement, delirium, / Desire for possession. It was not like that at all. / It was something very strange. There was such... / tranquility...*» [5, с. 315]. В одному синтагматичному ланцюзі поєднуються антонімічні лексичні одиниці *excitement* та *delirium, possession* та *tranquility*, які є складниками протилежних концептів у межах спільної концептуальної царини TEST OF LOVE. Отже, у підґрунті наведеного словесного поетичного образу знаходиться концептуальний оксиморон КОХАННЯ vs. ПРИСТРАСТЬ, тобто тут наявні різні й протилежні прояви кохання як такого.

Антитеза «приймає участь» і у створенні персонажного образу Джулії у поетичній комедії «Вечірній коктейль» Т. С. Еліота, наприклад: «JULIA. ...*I know what you are thinking! / I know you think I'm a silly old woman / But I'm really very serious. Lavinia takes me seriously*» [5, с. 301]. Джулія надає театральності всім своїм діям. У спілкуванні з людьми вона постійно грає яку-небудь роль, часто діючи врозріз зі своїми бажаннями. У даному прикладі ця подвійність передається через антитетичне протиставлення номінативних одиниць *silly* та *serious*, які належать до протилежних концептів СЕРЬОЗНІСТЬ vs. БЕЗГЛУЗДІСТЬ. Особливістю побудови контрастивних стилістичних засобів, сформованих на скалярному концептуальному оксимороні, є те, що значення лексичних одиниць, що контрастують між собою, не переосмислюються. Обидва значення реалізуються в тексті, створюючи тим самим несподівані характеристики, передаючи складні емоційні стани, особливості поведінки.

У наступному поетичному уривку втілення концепту ВЕЧІРКА відбувається також через антитезу, наприклад: «PETER. *This evening I felt I could bear it no longer. / That awful party! I'm sorry, Edward; / Of course it was really a very nice party / For everyone but me. And that wasn't your fault. / I don't suppose you notices the situation*» [5, с. 311]. Вечірка є жахливою, котру не можна перенести, але в той же час вона є вдалою, оскільки оточення її сприйняло. Відтак, вечірка характеризується амбівалентністю оцінки, що на вербальному рівні виражено антитезою. Відбувається зіткнення ознак, що належать до онтологічно неспоріднених концептів ГАРНИЙ vs. ЖАХЛИВИЙ. Наведену схему завдяки операції узагальнення підводимо під базовий епістемічний концептуальний оксиморон ПРИЄМНЕ vs. НЕПРИЄМНЕ.

Аналіз фактичного матеріалу довів, що текстова функція антитези – характеристика та оцінювання. Вона є одним з ключових засобів актуалізації художніх концептів.

В англomовній поетичній драмі катахреза виступає як образотвірний засіб, функція якого доповнити словесні художні образи, в яких актуалізуються художні, базові (універсальні) концепти.

Наприклад, у текстовому фрагменті – «MARY. *Pain is the opposite of joy / But joy is a kind of pain / I believe the moment of birth / Is when I have the knowledge of death / I believe the season of birth / Is the season of sacrifice*» [6, с. 251 – 252] – катахреза є результатом лінгвокогнітивної процедури зіткнення несумісних знань, що опредметнюються у семантиці номінативних одиниць *pain, joy, the moment of birth, knowledge of death, the season of birth, the season of sacrifice*, які входять до складу концептів PAIN vs. JOY, JOY vs. PAIN, BIRTH vs. DEATH, LIFE vs. DEATH відповідно. Основною лінгвокогнітивною операцією формування категоріальних оксиморонів є релятивне контрастивне мапування. У результаті зіткнення відбувається зміна конотативного значення в словах *joy, birth* з позитивного на негативне. Функція катахрези – показати внутрішній конфлікт особистості, котрий полягає у несприйнятті радості життя та позитивних емоцій.

У наступному поетичному уривку за допомогою катахрези реалізується текстове втілення художнього концепту СІМЕЙНИЙ ТЯГАР: «CHORUS. *Why should we stand here like guilty conspirators, waiting / for some revelation / When the hidden shall be exposed, and the newsboy shall shout / in the street? / When the private shall be made public, the common photographer / Flashlight for the picture papers: why do we huddle together / In a horrid amity of misfortune?*» [6, с. 242]. Члени багаточисельної родини асоціюються з конспіраторами, котрі очікують на викриття; вони тиснуться разом у «жахливій дружбі невдачі». Поєднання таких логічно несумісних понять як *horrid, amity* та *misfortune* веде до створення наведеного парадоксального словесного поетичного образу, підґрунтям якого слугує концептуальний оксиморон HORROR vs. AMITY.

У наступному фрагменті актуалізація концепту SHADOW здійснюється через антитетичне осмислення його в текстовій тканині художнього твору: «AMY. ...*A restless shivering painted shadow / In life, she is less than a shadow in death*» [6, с. 230]. Парадоксальне висловлення, що на семантичному рівні є катахрезою, формується через характеристику персонажного образу за допомогою протидикторних ознак (*restless shivering painted shadow in life, a shadow in death*), які є взаємовиключними. Атрибутивне контрастивне мапування супроводжується когнітивною процедурою зіткнення концептів, під які підводяться ці ознаки, в результаті чого формується нове значення, яке допомагає змалювати яскравий амбівалентний персональний образ. Схему осмислення концепту SHADOW представимо у вигляді концептуального оксиморону LIFE vs. DEATH.

Двоїстість стану мовця, розкрити за допомогою оксиморона, можна простежити в наступному прикладі: «CELIA. *Well, Peter, I'm awfully glad, for your sake, / Though of course we...I shall miss you*» [5, с. 332]. У підґрунті словосполучення *awfully glad* лежить онтологічний концептуальний оксиморон ВІДРАЗА vs. ЗАДОВОЛЕННЯ. Формування оксиморонного виразу відбувається в результаті атрибутивного контрастивного мапування через когнітивну процедуру накладання складників ВІДРАЗА та ЗАДОВОЛЕННЯ, між якими існує онтологічна спорідненість. У результаті когнітивної процедури накладання складник ВІДРАЗА, вербалізований номінативною одиницею *awfully*, отримує статус інтенсифікатора (*very*), що посилює експресивно-емотивне значення одиниці *glad*. Аналогічний приклад використання оксиморону прослідковується у наступному поетичному фрагменті: «PETER. *I wouldn't say that. / But Lavinia was awfully kind to me / And I owe her a great deal*» [5, с. 313-314]. У підґрунті словосполучення *awfully kind* лежить онтологічний концептуальний оксиморон ЗЛО vs. ДОБРО. Оксиморонне сполучення *awfully kind* формується завдяки атрибутивному контрастивному мапуванню ознак. Зіштовхування антонімічних концептів висікає іскру, що висвітлює суперечливість та амбівалентність відношення Лавінії до Пітера.

Оксиморонне сполучення *surprise and consternation* складається з мовних одиниць, у семантичній структурі яких містяться полярно віддалені ознаки, що належать до однієї гіперсеми ПОЧУТТЯ: «REILLY. ...*You discovered, to your surprise and consternation, / That you were not really in love with Miss Coplestone...*» [5, с. 354]. Шляхом когнітивної процедури перехрещення конструюються нові значення, що не закріплені у мовних одиницях.

Таким чином, семантико-концептуальний аналіз англomовної поетичної драми показав, що осмислення художнього концепту здійснюється через парадоксальний вид поетичного мислення, а його втілення через контрастивні стилістичні засоби, що є домінуючими. Текстова реалізація вилучених художніх концептів здійснюється через парадоксальні словесні поетичні образи як складники образного простору англomовної поетичної драми. У свою чергу, парадоксальні словесні поетичні образи формуються на парадоксі, антитезі, оксимороні та катахрезі. Формування парадоксу в англomовній поетичній драмі переважно ґрунтується на внутрішньокатегоріальному та міжкатегоріальному типах концептуальному оксиморону, текстове втілення яких супроводжується лінгвокогнітивними операціями атрибутивного та релятивного контрастивного мапування.

Джерела та література

1. Белехова Л. І. Словесно-поетичний образ в історико-типологічній перспективі: лінгвокогнітивний аспект : монографія / Лариса Іванівна Белехова. – Херсон : Айлант, 2002. – 368 с.
2. Іванюк Б. П. Поэтическая речь. Словарь терминов / Б. П. Иванюк. — М. : Флинта, Наука, 2008. — 312 с.
3. Маріна О. С. Контрастивні тропи й фігури в американській поезії модернізму: лінгвокогнітивний аспект : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / Олена Сергіївна Маріна. – К., 2004. – 202 с.
4. Скідан О. Г. Контрастивні стилістичні засоби втілення концепту ТВОРЧА ОСОБИСТІСТЬ у художніх текстах У. С. Моема: дис. ...канд філол. наук : 10. 02. 04 / Ольга Геннадіївна Скідан. – Харків, 2007. — 283 с.
5. Eliot T. S. The Cocktail Party. – Режим доступу : <http://amazon.com/Cocktail-Party-T-S-Eliot/dp1015182890/> – Назва з титул. екрану.

УДК 81'367.7

Першина Н. С.

ОСОБЕННОСТИ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ КОМПАРАТИВОВ В КАЧЕСТВЕ ПРЕДЛОЖНЫХ ЕДИНИЦ

В статье предлагается проанализировать новую функцию компаратива – функцию предложной единицы. В частности, рассматриваются следующие особенности функционирования компаратива: изменение компаративной конструкции, частичная утрата семантики, появление квантитатива и параметрических существительных вместе с компаративом, необходимость употребления союзов *чем/нежели* в определенных условиях и др.

Ключевые слова: компаратив, компарат, квантитатив, предлог, коррелят.

У статті запропоновано проаналізувати нову функцію компаратива – функцію прийменникової одиниці. Зокрема, розглядаються такі особливості функціонування компаратива: зміна компаративної конструкції, часткова втрата семантики, поява квантитативна та параметричних іменників разом з компаративом, необхідності вживання сполучників *чим / ніж* в певних умовах та ін.

Ключові слова: компаратив, компарат, прийменник, корелят.

The paper proposes to analyze a new function of a comparative – a function of a prepositional unit. In particular, we consider the following features of the functioning of a comparative: change of the comparative construction, the partial loss of semantics, appearance of a quantitative and parametric nouns with a comparative, necessity of using conjunctions *чем/нежели* in certain circumstances, etc.

Key words: comparative (comparative degree), compare, quantitative, preposition, correlate.

Данное исследование проводится в рамках теории функционально-коммуникативной грамматики [6; 1], основанной на функционировании языка во всем его многообразии при речестроении и направленной на решение определенных коммуникативных задач. Данная теория выросла из практики преподавания русского языка инофонам, так как выявилась необходимость описания:

- 1) семантического пространства языка, включающего объективные и субъективные смыслы;
- 2) средств выражения тех или иных смыслов вне зависимости от уровня этих средств;
- 3) типологии этих средств и их функционирования в речи;
- 4) языковых механизмов, определяющих адекватное (для коммуникантов) функционирование языковых средств в речи [6].

Для нас прежде всего важно понять, как живет язык на данном пространстве, в данном обществе, в данное время. Наш материал показывает, что язык представляет собой систему, которую мы пока не знаем. Мы пытаемся увидеть, найти, описать примеры и явления, выходящие за рамки традиционной грамматики, и понять закономерности их возникновения: почему и для чего нужны те или иные единицы, что они замещают, какими функциями обладают? Прежде всего, такая работа необходима для преподавания русского языка как иностранного. Мы должны объяснить нашим слушателям и студентам те вещи, которые они слышат и видят в повседневной жизни, с чем сталкиваются не только в аудитории, но и в быту. Это не просто натаскивание на то, «как правильно» и «как нужно» говорить, а попытка объяснить, дать толкование тем или иным явлениям русского, неродного для наших слушателей языка.

Одной из необычных единиц оказался компаратив (сравнительная степень прилагательных и наречий), в функционировании которого обнаружилась интересная особенность. Некоторые словоформы, оставаясь в рамках своей части речи (в данном случае, имя прилагательное или наречие), приобретают новую функцию – предложную.

Традиционно считается, что компаративная конструкция состоит из трех (реже – четырех) членов: первый компарат ((1) объект, который сравнивается), второй компарат ((2) объект, с которым сравнивается первый), основание сравнения (3) и показатель сравнения (4) [3] [4] [11]. Пример с четырьмя компонентами: *Если Петья (1) выше (3) Маши (2) на 5 см (4), а Вова (1) выше (3) Пети (2) на 10 см (4), то желательно, чтобы Вова (1) был выше (3) Маши (2) на 5 + 10 см (4)* (из задачи по математике). В действительности же гораздо чаще встречаются неполные компаративные конструкции, где часто отсутствует или второй компарат, или показатель сравнения (имя разности). В таком случае принято говорить или об обобщенной норме, или о другом периоде времени (для того же объекта сравнения), или о ранее указанном в тексте стандарте сравнения [4]: *Чтобы легче было плавать, водяные крысы отгрызают длинный стебель куги и плавают, держа его в зубах* (К. Паустовский). На наш взгляд, это не совсем верно, так как часто ни в тексте, ни за его пределами нет никаких указаний на некий эталон сравнения. Что значит просто «легко» плавать (положительная степень в данном случае рассматривается, как отправная точка для сравнительной)? И почему нельзя сказать, что здесь сравнительная степень используется скорее в качестве положительной (т. е. просто указывает на некоторый признак)? Срав.: *Чтобы легко было плавать, водяные крысы отгрызают длинный стебель куги и плавают, держа его в зубах*.

Другой проблемой в сфере компаративности является нерасчлененная форма степени сравнения, образованной от прилагательного и от наречия [9; 11]. Единственным способом разграничения омонимичных компаративов является обнаружение синтаксического окружения компаратива: если компаратив характеризует существительное, значит, это прилагательное, если же компаратив относится к глаголу – значит, это наречие. Срав.: *У тебя роман с мужчиной старше на 20 лет, и ты не можешь понять, что делать со своими чувствами, как воспримут ваш роман окружающие, как посмотрят на это родители и что будет с вашей любовью в будущем?* и *Как выглядит старше – читайте все инструкции на нашем сайте*. Таким образом, сейчас многие говорят о единой форме степени сравнения, не выделяя мотивирующих слов – прилагательных и наречий. Проблема состоит только в том, как трактовать данные формы школьникам: какими членами предложения считать и как выделять? Возможно, самым разумным решением в данной ситуации будет выделить отдельно компаратив (и суперлатив) и говорить об их морфологических и синтаксических свойствах.

Интересное наблюдение сделал А. В. Бондарко, утверждая, что «в целом в языках грамматически оформлено только отношение супериорности» [4]. Морфологическая форма сравнительной степени всегда обозначает 'больше, чем названо корнем': *выше* = *более высокий/более высоко* (а не **менее высокий, менее высоко*), *интереснее* = *более интересный/более интересно* и т. п. Значение же инфериорности (меньшей степени признака) может быть выражено только аналитически: *высокий, высоко* → *менее высокий, менее высоко*; *интересный, интересно* → *менее интересный, менее интересно* и т. п. Как говорит А. В. Бондарко, «отсутствие в языках морфологически оформленных способов выражения инфериорности, очевидно, обусловлено отсутствием необходимости в специализированном выражении этого значения, что приходится объяснять низкой частотностью высказываний с этим значением» [4]. И потом – их всегда можно заменить на соответствующие супериорные высказывания: *Этот предприниматель менее успешный, чем Иван Васильевич* → *Иван Васильевич успешнее этого предпринимателя*.

След за А. В. Бондарко мы рассматриваем компаративность как сферу пересечения двух функционально-семантических полей (ФСП) – ФСП качественности и ФСП количественности, поскольку компаратив свидетельствует об интенсификации (количество) признака (качество). В большинстве случаев это верно: *Главное правило – чем медленнее и вдумчивее вы едите, тем быстрее наедаетесь*; – *Сложно уже представить теперь свою жизнь без этого существа, – говорит Даша. – С появлением Мармыша стало веселее и грязнее!*; *Самки собак оказались умнее самцов*. А. В. Бондарко также добавляет, что в отдельных случаях компаративность может рассматриваться и как самостоятельное поле, которое «занимает срединное положение между полями качественности и количественности (пересекаясь с тем и другим)» [4].

Категориальное значение компаратива состоит в сравнении/сопоставлении двух объектов, двух явлений, двух событий и т. д. с указанием на разницу между ними по какому-либо признаку. Однако есть немало примеров, где компаратив ведет себя совсем иначе:

(1) *Многие модели представлены в размерах для невысоких. Для роста 164-156 см. Есть немного моделей для 52 размера и для роста ниже 156 см;*

(2) *Довольно просторен и удобен гараж шириной 3,7...3,8 м, делать его шире 4 м нет необходимости;*

(3) *В это время его ловят следующим способом. Берут тонкую леску (не толще 8,2 мм), самый маленький легкий поплавок (или совсем без него), насаживая.*

Во-первых, во всех приведенных примерах (уже не являющихся, к слову, компаративными конструкциями) отсутствует второй компарат, или стандарт сравнения. В (1) представлен просто показатель роста, во (2) – параметрическая характеристика стандартных плит, в (3) – параметры тонкой лески. Во-вторых, исчезает сама идея сравнения/сопоставления. По сути, во всех примерах просто заданы некоторые физические параметры того или иного объекта, задается некоторая точка в пространстве. В-третьих, становится лишним имя разности (на сколько единиц, во сколько раз и т. д., поскольку исчезает сама ситуация сравнения). Таким образом, получается, что компаратив в подобных конструкциях теряет свою грамматическую валентность на второй компарат и на имя разности и фактически выполняет функцию предлога. В приведенных примерах он может быть заменен на первообразный предлог (иногда только на производный) без потери смысла. Сравните:

(1а) *Многие модели представлены в размерах для невысоких. Для роста 164-156 см. Есть немного моделей для 52 размера и для роста до 156 см;*

(2а) *Довольно просторен и удобен гараж шириной 3,7...3,8 м, делать его сверх 4 м нет необходимости;*

(3а) *В это время его ловят следующим способом. Берут тонкую леску (до 8,2 мм), самый маленький легкий поплавок (или совсем без него), насаживая.*

Заметим, что в предложной функции употребляются только те компаративы, которые теряют свою «признаковость» в семантике и вследствие этого максимально близко подходят к предлогам: *больше – меньше* (более – менее), *выше – ниже*, *шире – уже*, *толще – тоньше*, *крепче – слабее* (например, о напитках), *жестче – мягче* (о материалах), *чаще – реже* (о ритме, ударах и т. п.), *старше – младше*, *тяжелее – легче*, *длиннее – короче*, *громче – тише*, *быстрее – медленнее* и др.

Сразу оговорим одну занимательную деталь. В большинстве конструкций с такими компаративами семантическую нагрузку берут на себя соседние слова (существительные, прилагательные, глаголы, иногда вся фраза целиком). Они «забирают» у сравнительной степени прилагательных/наречий их признаковость, характеристику действия, другого признака, ситуации. И тогда становится понятным, почему компаративы ведут себя в этих конструкциях иначе, а именно как предлоги. Язык старается избежать семантической тавтологии, дублирования смыслов, поэтому что-то уходит на периферию. В данном случае такими единицами оказались компаративы. Срав.: в (1) вектор «снизу-вверх» задан словом *рост*, поэтому слово *ниже* здесь воспринимается только как указание на отметку шкалы, на некоторую точку в пространстве (156 см), вследствие чего легко заменяется на предлог *до* (пример (1а)). Во (2) ключевым словом является «*ширина*», о которой и идет речь в предложении, поэтому все числовые показатели характеризуют именно ее. В (3) задаются параметры *лески*, основным свойством которой является толщина, причем в предложении подчеркивается, что нужно брать именно *тонкую леску*. Тогда становится очевидным, что в скобках указана рекомендуемая толщина.

Интересным оказалось наблюдение, что такие компаративы, во-первых, всегда составляют антонимическую пару (в частности, об этом говорили Арутюнова и Бондарко), а во-вторых, их почти всегда можно развести по двум семантическим зонам: одна – положительная (выше точки отсчета), вторая – отрицательная (ниже точки отсчета). Это напоминают шкалу значений с центром в нуле. Соответственно, положительная, «плюсовая» зона – 'больше', выше нуля, выше точки отсчета, отрицательная, «минусовая» – 'меньше', ниже нуля, ниже точки отсчета. Причем в большинстве случаев компаративы в положительной зоне (куда относятся *больше, более, выше, шире, толще, крепче, жестче, чаще, старше, тяжелее, длиннее, громче, быстрее*) заменяются на первообразные предлоги *от, после, через* и производные предлоги *сверх, свыше*. Компаративы в отрицательной зоне (*меньше, менее, ниже, уже, тоньше, слабее, мягче, реже, младше, легче, короче, тише, медленнее*) заменяются на первообразные предлоги *до, по, перед* и составной предлог *вплоть до*.

Регулярно, а иногда и чаще, в функции предлога выступают сочетания компаратива с отрицательной частицей *не*. Например:

(4) Диаметр силовых зажимов 12,5 мм — похоже, что не только размеры корпуса конструкторы выбрали с запасом. Акустический кабель должен быть **не толще** 4,5 мм — этого в большинстве случаев...;

(5) После приготовления суспензию можно хранить при температуре от 2° до 8°С в течение 17 дней или при температуре **не выше** 25°С в течение 10 дней и не использовать по истечении срока хранения.

Соответственно, они также легко заменяются на предлоги-аналоги:

(4а) Диаметр силовых зажимов 12,5 мм — похоже, что не только размеры корпуса конструкторы выбрали с запасом. Акустический кабель должен быть **до** 4,5 мм — этого в большинстве случаев...;

(5а) После приготовления суспензию можно хранить при температуре от 2° до 8°С в течение 17 дней или при температуре **до** 25°С в течение 10 дней и не использовать по истечении срока хранения.

Как видно из примеров, компаративы в функции предлогов появляются в сочетании с количественно-именной группой (квантитативом), о чем, в частности, писала Судзуки Рина [10]. Сюда попадают все единицы измерения (из всех областей наук): *проценты, градусы, метры, амперы, килограммы, киловатты, удары в минуту, километры в час* и т. п. По своей семантике они во многом предсказывают появление компаративов с физическими свойствами, задавая шкалу значений. Например, «градусы» предполагают наличие компаративов *выше – ниже, больше – меньше*, с «метрами» возможно появление слов *больше – меньше, шире – уже, выше – ниже*. Чаще всего, конечно, количественно-именные группы встречаются с универсальной парой компаративов *больше – меньше* (подходят под любую единицу измерения).

Вместе с квантитативами в предложении очень часто появляются параметрические существительные [10]: *ширина, диагональ, вес, скорость, крепость, частота* и т. д., которые также создают все условия для появления компаративов в функции предлогов: *Тут вообще подишник можно и не обсуждать особо, **скорость быстрее** 500 все равно не может быть, а 500 он выдержит гарантированно (задача про самолеты).*

В функционально-грамматическом поле предложных единиц русского языка, предложенном М. В. Всеволодовой [7], компаративы занимают периферийную зону вместе с другими коррелятами предлогов (т. е. словоформами других частей речи, в определенных условиях выполняющих функции предлогов, оставаясь в рамках своей части речи). При этом они вполне могут претендовать на более близкое к ядру (т. е. к первообразным предлогам) место, так как, «вводя в предложение квантитатив, выполняют функцию предлога и только предлога» [7]. Заметим, что нередко в конструкциях с квантитативами в других славянских языках на месте русских компаративов появляются предлоги. Пример М. В. Всеволодовой: *ponad dwa metry* (польск.) для предложения *Его рост больше двух метров* [7].

В предложении корреляты-компаративы более подвижны, чем первообразные предлоги. Они могут появляться и в препозиции, и в постпозиции к квантитативу. Срав.: (6) *Панчеры – это самые страшные соперники, которые могут быть у боксера, а панчеры **тяжелее** 97 кг – это абсолютное зло* и (7) *Идем. Так оказывается тот домик – еще другого бакеника, соседа, а нашего **метров триста дальше***. Отметим, что, находясь в постпозиции к количественно-именной группе, компаратив, как правило, вызывает инверсивный порядок слов (*метров триста дальше*).

Еще одной особенностью функционирования коррелята-компаратива является появление конструкций с союзом *чем/нежели*. Употребление этих союзов необходимо при квантитативах с предлогом. Например, существует простое предложение *На конференцию приехали исследователи из двадцати городов*. При указании большего количества участников конференции возникает конструкция посложнее (компаратив + *чем/нежели* + квантитатив): *На конференцию приехали исследователи **более чем из двадцати городов** (*На конференцию приехали исследователи **более из двадцати городов**)*. Причем *чем* вместе с компаративом может свободно перемещаться в постпозицию к первообразному предлогу: *На конференцию приехали исследователи **из более чем двадцати городов***.

Союзы *чем* и *нежели* обладают также еще одной особенностью. Они гасят валентность компаратива на родительный падеж: *Мы посетили **больше трех магазинов** → Мы посетили **больше чем три магазина***. Это, безусловно, облегчает употребление данных конструкций инофонами, в первую очередь, за счет отсутствия необходимости образования правильной падежной формы (родительного падежа).

В данной работе мы рассмотрели только конструкции с коррелятами-компаративами, пока оставив без внимания компаративы-конкретизаторы, также являющиеся объектами нашего исследования. Были выявлены интересные особенности функционирования компаративов в качестве предложной единицы.

Во-первых, утрачивается сама идея сравнения/сопоставления объектов между собой. Вводится характеристика только одного участника ситуации.

Во-вторых, ломается компаративная конструкция (состоящая из двух компаратов, основания и показателя сравнения), поскольку остается только один компарат и его параметрическая характеристика. В функции предлога компарат теряет валентность на второй компарат и на имя разности.

В-третьих, семантическая нагрузка коррелята-компаратива распределяется между другими членами предложения (участниками ситуации), что, по сути, опустошает его и превращает в простой предлог.

В-четвертых, корреляты-компаративы чаще всего существуют в антонимических парах. В большинстве случаев их можно развести по двум семантическим зонам: положительной (*больше точки отсчета*) и отрицательной (*меньше точки отсчета*).

В-пятых, компаративы в функции предлога появляются в предложении вместе с количественно-именной группой (или квантитативом), а нередко и с параметрическими существительными, которые также отнимают «физические свойства» сравнительной степени.

В-шестых, с точки зрения синтаксиса, компаративы более подвижны, чем непроизводные предлоги. Они могут занимать и препозицию, и постпозицию по отношению к количественно-именной группе.

В-седьмых, в предложениях с конструкцией «первообразный предлог + квантитатив» при желании указать на большее/меньшее количество единиц измерения вставляется союз *чем* или *нежели* с компаративом. Причем эти союзы гасят валентность компаратива на родительный падеж, что облегчает употребление подобных предложений инофонами. Также стоит сказать и о мобильности союза *чем/нежели* (с компаративом) по отношению к первообразному предлогу.

Данная работа может быть использована в методике преподавания русского языка как иностранного.

Источники и литература

1. Амиантова И. Э. Функционально-коммуникативная лингводидактическая модель языка как составляющая современной лингвистической парадигмы / И. Э. Амиантова, Г. А. Битехтина, М. В. Всеволодова, Л. П. Клобукова // Вестник Московского университета. Сер. 9. Филология. – 2001. – № 6. – С. 27-36.
2. Академическая грамматика русского языка. – Т. I. – М., 1980. – §1294-1307 и § 1655-1668. Интернет-версия www.rusgram.narod.ru
3. Арутюнова Н. Д. Типы языковых значений. Оценка. Событие. Факт / Н. Д. Арутюнова. – М., 1988. – 281 с.
4. Бондарко А.В. Теория функциональной грамматики. Качественность. Количественность / А. В. Бондарко. – СПб., 1996. – 207 с.
5. Валгина Н. С. И. Современный русский язык: Учебник / Н. С. Валгина, Д. Э. Розенталь, М. И. Фомина. – М.: Логос, 2006. – 527 с.
6. Всеволодова М. В. Теория функционально-коммуникативного синтаксиса. Фрагмент прикладной (педагогической) модели языка: Учебник / М. В. Всеволодова. – М.: Изд. МГУ, 2000. – 315 с.
7. Всеволодова М. В. Типология славянского предлога. Системность: категории и парадигмы / М. В. Всеволодова // В кн.: XIV международный съезд славистов. Славянское языкознание. Лингвистика. – М.: Индрик, 2008. – С. 119 -144.
8. Клобуков Е. В. Сравнительная степень (компаратив) // Современный русский язык: Словарь-справочник / Е. В. Клобуков. – М., 2005. – С. 573-575.
9. Пешковский А. М. Русский синтаксис в научном освещении / А. М. Пешковский. – М., 2001. – 343 с.
10. Судзуки Рина. Русские атрибутивные конструкции со значением «Параметрическая характеристика предмета» и функционирование в них компонентов предложного типа (в зеркале японского языка): Автореф. дисс. на соиск. уч. ст. канд. филолог. наук / Рина Судзуки. – М., 2008. – 30 с.
11. Федотова Н. С. Комплексный анализ русского компаратива: Автореф. дисс. на соиск. уч. ст. канд. филолог. наук / Н.С. Федотова. – СПб., 2003. – 26 с.
12. Шахматов А. А. Синтаксис русского языка / А. А. Шахматов. – М., 2001. – 256 с.

УДК 81-25

Плотникова С. Н.

ПРОСТРАНСТВЕННАЯ МОДЕЛЬ ДИСКУРСА

В статье рассматривается проблема создания пространственной модели дискурса, в рамках решения которой определяется содержание понятия дискурсивного пространства, выявляются его типы и принципы его структурирования, описывается роль дискурсивной личности в организации дискурсивного пространства.

Ключевые слова: дискурс, дискурсивное пространство, дискурсивная личность.

У статті розглядається проблема створення просторової моделі дискурсу, в рамках вирішення якої визначається зміст поняття дискурсивного простору, виявляються його типи та принципи його структуривання, описується роль дискурсивної особистості в організації дискурсивного простору.

Ключові слова: дискурс, дискурсивний простір, дискурсивна особистість.

The paper tackles one topical question: can discourse be analyzed as space? The theoretical model which has been selected for the analysis is one which integrates a description of different types of discursive space with an account of the features of discursive personality.

Key words: discourse, discursive space, discursive personality.

В рамках современной когнитивно-дискурсивной парадигмы в лингвистику вводится все больше новых понятий, отсутствовавших в прежней структурной парадигме. О необходимости трактовки дискурса как всеохватывающего термина ученые пишут все чаще. Так, Е. С. Кубрякова указывает: «По всей видимости, под дискурсом могут иметься в виду (метонимически) и некоторые конвенционально устоявшиеся формы общения (разговор, беседа, обмена репликами в диалоге и т. д.), а также их результаты в виде текстов» [4, с. 30].

Именно благодаря своему всеохватывающему характеру и способности включать в себя все новые и новые языковые факты термин «дискурс» и стал парадигмальным. В связи с этим, как пишет В. З. Демьянков, «текст остался словом обывденного языка, а дискурс стал специальным термином наук о человеческой духовности» [1, с. 50].

В исследованиях последних лет появляются упоминания о связанном с языком пространстве; его называют по-разному: языковым, дискурсивным, коммуникативным, жанровым пространством, пространством речевого взаимодействия, интеракции, общения [3; 6; 7].

Принимая гипотезу о пространственном факторе в организации дискурса, необходимо создать его пространственную модель. В рамках этой общей цели в данной статье ставятся задачи определения содержания понятия дискурсивного пространства, описания его типов и выявления принципов его структурирования.

Дискурсивное пространство мыслится нами как некая логическая среда, в которой сосуществуют дискурсы и дискурсивные личности – люди, производящие эти дискурсы.

Дискурсивное пространство может возникать в евклидовом пространстве и структурироваться на его основе благодаря физическому соприсутствию говорящих, то есть в данном случае дискурсивное пространство совпадает с физическим.

Подобное дискурсивное пространство образуется между говорящими в ходе любой непосредственной интеракции, даже самой кратковременной. Оно образуется как некая дополнительная территория, проецирующаяся на географическую территорию. Очень точно об этом пишет М. Мерло-Понти: «В диалоге между мной и другим устанавливается общая территория, мое и его мышление сплетаются в единую ткань. Тут существует бытие вдвоем, наше существование разворачивается в одном и том же мире. Если я представляю в пользование ему свои мысли, то он взамен побуждает меня мыслить. Только потом, когда я выхожу из диалога, тогда другой возвращается к своему отсутствию» [5, с. 451].

Дискурсивное пространство может по своей природе быть не только евклидовым, но и сетевым. В этом случае «необходимые» дискурсы возникают сразу на всех участках сети, а не только в личном физическом пространстве.

К этому типу относится, в частности, пространство политического дискурса реагирования. Как показало исследование С. А. Домышевой [2], дискурс реагирования на тот или иной дискурс конкретного политика имеет множественный характер – в разных участках пространства как некой логической среды одновременно или

периодически возникают дискурсы- реакции, которые в совокупности образуют сеть взаимодействий. Подобное дискурсивное пространство является «живой» системой: оно способно к постоянной модификации за счет расширения/сужения его границ или за счет уплотнения/уменьшения интенсивности взаимодействий.

Как физическое, так и сетевое дискурсивное пространство может быть временным (существующим лишь «здесь и сейчас» либо в течение определенного фиксированного периода времени) и постоянным (расширяющимся, охватывающим собой все новые и новые периоды времени). Во временном физическом дискурсивном пространстве находятся, к примеру, незнакомые люди, вступившие в разговор на улице, в транспорте, в магазине и т. п.

Примером временного сетевого дискурсивного пространства является пространство дискурса реагирования на то или иное конкретное выступление политика. Так, речь Джорджа Буша от 1 мая 2003 г., произнесенная на фоне баннера с надписью «Mission Accomplished» («Миссия завершена») по поводу окончания войны в Ираке, на самом деле не имевшего места, вызвала многочисленные критические дискурсы реагирования, которые периодически пополняли собой данное дискурсивное пространство. Однако с течением времени, в связи с появлением новых политиков и новых политических задач, реагирование на речь Буша прекратилось, то есть данное дискурсивное пространство перестало развиваться, пополняться дискурсами. Оно осталось в прошлом, в том виде, в каком было сформировано.

Постоянным дискурсивным пространством, проецирующимся на физическое пространство, можно назвать, к примеру, личное пространство человека, в которое он погружен и которое включает в себя все когда-либо произведенные им дискурсы. В строгом смысле и это пространство является временным, ограниченным периодом жизни данного человека.

Перманентно существующими и постоянно развивающимися сетевыми дискурсивными пространствами являются пространства, объединяющие в себе однотипные дискурсы: пространство художественного дискурса, научного дискурса, религиозного дискурса и т. д.

На основе проведенного анализа можно дать общее определение дискурсивного пространства: оно представляет собой среду сосуществования определенных дискурсов, объединенных по какому-либо признаку. При этом дискурсивное пространство понимается не как вместилище, в которое «помещены» дискурсы, в котором они «расположены»; оно понимается как сложная система, параметры которой заданы возможностью объединения дискурсов.

Это определение согласуется с общей тенденцией анализа пространства в гуманитарной науке, например, социального пространства, культурного пространства и т. д. При таком анализе, как указывает М. Мерло-Понти, «мы сталкиваемся с альтернативой: либо вещи воспринимаются в пространстве, либо пространство мыслится как неделимая система, управляющая синтетическими актами, которые выполняются конституирующим умом. Мы должны мыслить о пространстве как об универсальной силе, определяющей возможность соединения вещей, а не представлять его как их вместилище или как абстрактную характеристику, которой вещи обладают в своей совокупности» [5, с. 312].

Следуя этой логике, дискурс нельзя произвольно «приписать» к тому или иному дискурсивному пространству; пространство само по себе является универсальной силой, притягивающей «свои» дискурсы, определяющей возможность их вхождения в систему. К примеру, человек, не владеющий необходимым научным знанием, не в состоянии создать научный дискурс, поэтому, даже если он и захочет назвать свое сочинение таковым, в пространстве научного дискурса оно все равно не попадет, по объективным системным основаниям.

Порождение дискурса является прерогативой дискурсивной личности. Дискурсивная личность представляет собой языковую личность, порождающую определенный дискурс в виде непрерывно возобновляемого или законченного, фрагментарного или цельного, устного или письменного сообщения. Эта личность действует в сфере производства сообщений и несет ответственность за их содержание. Дискурс не передает уже готовую мысль – он ее осуществляет; мыслить и выражать мысль при помощи дискурса – процесс одновременный. Имея стартовую позицию в виде языковой личности, человек как мыслящее существо свободен в становлении дискурсивной личностью, разумеется, в пределах возможного. Эти пределы определяются способностью к порождению смыслов, соответственно, вхождение дискурсов в различные дискурсивные пространства зависит от когнитивной компетенции дискурсивной личности.

Поскольку востребованность дискурса в процессе коммуникации зависит от востребованности выраженных в нем смыслов, дискурс имеет когнитивную природу. «По самой своей сути дискурс – явление когнитивное, то есть имеющее дело с передачей знаний, с оперированием знаниями особого ряда и, главное, с созданием новых знаний» [4, с. 30]. Это означает, что дискурсивная личность не просто реализует себя в своих дискурсах; ее дискурсы должны быть востребованы другими людьми, они должны хотеть воспринимать создаваемые ею дискурсы. Только в этом случае она допускается в пределы соответствующего коммуникативного пространства и становится коммуникативной личностью.

Пространственная модель дискурса позволяет уточнить понятие социального пространства и его специфику в современную эпоху. В наши дни социальное пространство человека расширяется, становится не только видимым, но и невидимым. В среде ученых появилось выражение «Invisible College» – «Невидимый Университет». Оно означает, что исследователи, работающие в университетах в разных городах и в разных странах, то есть в разных физических мирах, общаясь друг с другом, как бы начинают работать в одном и том же, пусть и невидимом университете, то есть благодаря дискурсивному пространству люди создают для себя новый социальный мир.

Подобное социально-дискурсивное объединение людей мы наблюдаем и в других сферах, в общественной жизни, в культуре, когда создаются обширные дискурсивные пространства, объединяющие по всему миру людей с одними и теми же политическими взглядами, с одними и теми же интересами или носителей одной и той же культуры. Все это свидетельствует о том, что в наше время социальный мир конституируется не только как физический, но и как дискурсивный мир.

Итак, понятие дискурсивного пространства полезно в научных целях – оно позволяет анализировать дискурс с точки зрения его существования среди других дискурсов, в аспекте их взаимодействия. Предмет дальнейшего изучения может составить анализ динамики дискурсивного пространства, в частности, интерактивного дискурсивного процесса, участники которого заинтересованы в координации друг с другом, в особом фоновом

пространственном консенсусе, в создании некоего пространственного настроения, взаимной убежденности в «правильности» произведенных дискурсов. В общем дискурсивном пространстве появляются особые стандарты, такие как потребность в согласии/несогласии, взаимная санкционированность, солидарная ответственность, взаимонаправленное влияние.

В целом, теоретически важным является то, что понятие дискурсивного пространства позволяет исследовать дискурс в его динамическом аспекте – как многомерную структуру, проявляющую себя в разных своих измерениях.

Источники и литература

1. Демьянков, В. З. Текст и дискурс как термины и как слова обывденного языка [Текст] / В. З. Демьянков // Язык. Личность. Текст. : сб. статей к 70-летию Т. М. Николаевой / отв. ред. В. Н. Топоров. – М.: Языки славянских культур, 2005. – С. 34-55.
2. Домышева С. А. Политический дискурс в пространстве дискурса реагирования [Текст]: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04 / С. А. Домышева. – Иркутск, 2008. – 188 с.
3. Казыдуб Н. Н. Дискурсивное пространство как фрагмент языковой картины мира (теоретическая модель): монография [Текст] / Н. Н. Казыдуб. – Иркутск: ИГЛУ, 2006. – 216 с.
4. Кубрякова Е. С. О термине «дискурс» и стоящей за ним структуре знания [Текст] / Е. С. Кубрякова // Язык. Личность. Текст. : сб. статей к 70-летию Т. М. Николаевой / отв. ред. В. Н. Топоров. – М.: Языки славянских культур, 2005. – С. 23-33.
5. Мерло-Понти М. Феноменология восприятия [Текст] / М. Мерло-Понти. – СПб.: Ювента, Наука, 1999. – 605 с.
6. Плотникова, С. Н. Языковое, дискурсивное и коммуникативное пространство [Текст] / С. Н. Плотникова // Вестник ИГЛУ. Сер. Филология: Язык. Культура. Коммуникация. – Иркутск: ИГЛУ, 2008. – Вып. 1. – С. 131-136.
7. Плотникова С. Н., Домышева С. А. Политическое дискурсивное пространство: принципы структурирования // Политическая лингвистика. – Ур. ГПУ. – Екатеринбург, 2009. – Вып. (1) 27. – С. 103-108.

УДК 811.161.1+81'373.42

Плужникова Т. И.

ЧЕЛОВЕК В ЯЗЫКОВОЙ ПРОЕКЦИИ

В статье рассматривается проблема отражения в языке понятия «человек», обосновывается возможность выделения лексико-грамматической категории антропности, онтологической по сути, которая коррелирует с прагматической категорией личности.

Ключевые слова: язык, человек, категория личности, категория антропности.

У статті розглядається проблема відображення в мові поняття «людина», доводиться можливість виокремлення лексико-граматичної категорії антропності, яка є онтологічною, що корелює з прагматичною категорією особистості.

Ключові слова: мова, людина, категорія особистості, категорія антропності.

The article considers the problem of reflection of the concept «person» in the language. The possibility of mark out of the lexico-grammatical category of anthropics is proved, ontological in fact, which correlates with the pragmatic category of personality.

Keywords: language, person, category of personality, category of anthropics.

Антропоцентризм как основной вектор современной лингвистической науки является закономерным следствием развития человеческой рефлексии, результатом восприятия человеком себя в качестве источника и объекта всего, что происходит в мире. В известной мере это закономерно, если учесть, что человек по сути – биопсихосоциальный феномен, представляющий единство трех основных структур – биологического, социального и психического [6].

Язык в силу своей отражательной функции фиксирует окружающую действительность, находя особенно для феноменологических явлений (время, пространство, количество, качество и др.) не одно средство выражения, трансформируя их в собственно языковые категории.

В ряду других направлений лингвистических изысканий начала XXI века представлен вектор выявления языковой репрезентации тех или иных категорий с учетом их онтологической и когнитивной значимости.

Понятийная категория, которую О. С. Ахманова определяет как «категорию личности» [2, с. 192], находит в языке многогранное отражение.

Традиционно в грамматике понятие «человек» соотносится с категорией лица и, шире, личности, под которой понимается «семантическая категория, характеризующая участников обозначаемой ситуации по отношению к участникам ситуации речи – прежде всего говорящему» [3, 5]. А. В. Бондарко рассматривает личность и как функционально-семантическое поле, «базирующееся на данной семантической категории, рассматриваемой всеми средствами ее выражения в том или ином языке» [Там же]. Поскольку ФСПП (функционально-семантическое поле личности) было выделено и описано в начале 90-х гг., естественно, что ни в «Лингвистическом энциклопедическом словаре» (1990 г.), ни тем более в «Словаре лингвистических терминов» О. С. Ахмановой (1966 г.) понятие личности и соответствующий термин не представлены.

Термин *личность*, являясь синтаксическим дериватом слова *персональный* («1. Соотносящийся по знач. с сущ. *персона*, связанный с ним. 2. Свойственный персоне, характерный для неё. // Касающийся только определенного лица человека. 3. Принадлежащий персоне, личный» [4, с. 825]), семантически соотносится со словом *персона*, которое употребляется в значениях: «1. *устар.* Особа, личность. 2. Важная, значительная особа. 3. Обслуживаемый за столом, за обедом человек, лицо» [там же]. Таким образом, терминологизация слова привела к сужению его семантики до значения «лица (как участника коммуникативного акта)». В этом случае лексическими средствами выражения личности являются местоимения. А. В. Бондарко отмечает, что «характерным признаком ФСПП личности в языках разных типов является объединение и взаимодействие в центре поля грамматической категории лица глагола и местоимения. Центральные грамматические компоненты данного поля могут сочетаться с периферийными лексическими средствами, участвующими в выражении отношения к лицу, например: ...*Наша семья выражает сочувствие...*» [3, с. 7]. В приведенном примере проекцией личности на лексический уровень является слово *семья*. Проекция происходит посредством семантики синтаксиса, поскольку в

этом случае *семья* понимается как «субъект» (действующее лицо [2, с. 462]). Очевидно, что в значении этого и подобного ему слов сема 'человек' занимает не ядерное положение и само слово в лексико-семантическом поле «человек» относится к маргинальным. Таким образом, персональность понимается, прежде всего, как категория прагматическая и лексические единицы в этой связи характеризуются по соотносительности с определенной грамматической категорией – категорией лица.

В то же время в пределах класса субстантивов выделяется значительный лексико-грамматический разряд, включающий слова, в которых сема 'человек' является ядерной, а сами они определяются как «личные существительные».

В некоторых исследованиях лексические и фразеологические единицы со значением «человек» обозначаются термином *агенти́вы* [Т. В. Бахвалова, Космеда Т. А. и др.], который представляется не вполне адекватным, т. к. его внутренняя форма указывает на связь с синтаксической функцией слова, поскольку он образован от термина же *агент* – лексического дублета слова *агeнс*. *Агeнс* (*āgens* – действующий) (или *действитель, действующее лицо, деятель, производитель действия, субъект действия*) – это «источник глагольного действия, обозначаемый в индоевропейских языках в активной конструкции формой именительного падежа, а в пассивной – формами косвенных падежей, особенно инструментального, в отличие от языков других систем, характеризующихся другим соотношением понятий агенса – пациенса и подлежащего – дополнения» [2, с. 31]. Следовательно, он лимитирует объем указанной группы слов, поскольку в этом случае речь может идти только об «именах деятеля», например, *доктор, намотчик, воспитатель, жилец*. Уже даже слова типа *директор, мать, пианист, старьевщик* таковыми не являются, поскольку лицо номинируется по признаку «отнесенности». Таким образом, термин *агенти́в* имеет более узкую семантику и не может быть применен по отношению ко всем словам, имеющим общее значение «человек».

Актуальность исследования лексем с общим значением «человек» подтверждается значительным количеством работ, посвященных разностороннему описанию слов этой категории – неизпроизводных (Т. В. Бахвалова, Б. Д. Воробьев; И. А. Ионова; Н. А. Купина, М. Ф. Скорнякова; Н. А. Лукьянова; Л. М. Майданова; З. И. Слыхова и др.), а также производных личных существительных различной семантики (С. Л. Акопова, Ю. С. Азарх, А. В. Голубева, А. Ю. Карпенко, Е. С. Кубрякова, И. С. Улуханов, С. Г. Шейдаева и др.).

Поскольку инвариантным для таких слов является значение «человек», то логичным было бы в отношении их использовать термин, содержащий соответствующий латинский или греческий корень, например, корень греческого слова *anthrōpos* – «человек». Оно уже используется в термине *антропoним*, вторая часть которого – *оним* – указывает на его отнесенность к разряду онимов – имен собственных. Н. Д. Арутюнова отмечает, что «в разряде названий лица на одном поле сосредоточены имена собственные, способные только удостоверить личность референта, на другом – имена качественные, приспособленные к предиктированию» [1, с. 49]. Именно для последних можно использовать термин *антропoном*, образованный сложением корней слов *anthrōpos* и *nōminātio* (номинация) с усечением последнего.

Антропoнимы и *антропoномы* – это разные лексико-грамматические разряды слов одной категории и, по логике вещей, в совокупности они должны быть обозначены отдельным термином как репрезентанты лексико-семантической категории с общим значением «человек». Это может быть, например, термин *антропизмы*, подчеркивающий изоморфность грамматического и лексического уровней языка. Суффикс *-изм-* – «регулярная и продуктивная (особенно в научной и общественно-политической терминологии) (выделено нами – Т. И.) словообразовательная единица, образующая: <...> 2) имена существительные, которые являются названиями элементов языка, речи (выделено нами – Т. И.), какого-нибудь произведения, характеризующихся признаком, названным мотивирующим именем прилагательным...» [5, с. 177-178]. В русском литературном языке прилагательного *антропный* нет, но такое слово используется в метаязыке (Е. А. Селиванова), элементом которого может стать и модель *антропизм*. То, что при образовании нового слова усекается *-н-* основы мотивирующего прилагательного, является морфонологической особенностью производных данного типа.

Другим моделью термина с данной семантикой может быть слово *антропосив*. Он образуется от греческого *anthrōpos* («человек») + элемент *-ив-*, широко представленный в грамматической терминологии, восходящей к латинским корням *императив* ← *imperativus*, *адъектив* ← *adjectivum* и др.). В английском языке это суффикс прилагательных, в метаязыке русских лингвистов данная структурная часть членимых слов используется как суффикс имен существительных.

Итак, слова с общей семантикой «человек» могут определяться как *антропизмы* / *антропосивы*, репрезентирующие лексико-семантическую категорию антропности. Категория персональности (прагматическая, поскольку ориентирована на участников акта коммуникации) и категория антропности (онтологическая, так как отражает в языке видение окружающего мира) являются разновидностями языковой проекции понятия «человек». Они образуют эквивалентную комплементарную оппозицию, и в этой связи, видимо, нельзя утверждать, что именно антропизмы входят в ФСПП как периферийные элементы. Периферию ФСПП в качестве персонативов составляют вообще имена существительные, которые, функционируя в качестве определенных членов предложения (подлежащего или дополнения), обозначают «участников обозначаемой ситуации по отношению к участникам ситуации речи» [3, с. 5]. В роли персонативов могут быть и антропизмы. Так, в предложении *Певец исполняет арию* слово *певец* квалифицируется как персонатив, актуализируя грамматическое значение лица, выраженное глаголом *исполняет*, и в этой связи данное существительное легко может быть заменено местоимением *он*. Антропизм же *певец* представляет интерес для исследователя в плане лексического значения, включая коннотации: «1. Человек, умеющий петь, много поющий. // Тот, кто поёт, поющий. // Тот, кто занимается пением профессионально 2. Тот, кто изображает, воспеваает, прославляет кого-л., что-л. в поэзии, живописи, музыке и т. п. 3. *Устар.* То же, что поэт» [4, с. 47].

Итак, представляется целесообразным вместо термина *категория агентивности* использовать термин *категория антропности*, репрезентантами которой являются *антропизмы/антропосивы*, подразделяемые на *антропoнимы* и *антропoномы*. И те, и другие могут характеризоваться по гендерному признаку, что тоже фиксируется терминологически. Общим названием для группы слов, называющих мужчин, может стать термин *андрономинаты* (< гр. *andros*) – мужчина + *nōminātio*), а для группы слов, называющих женщин, – *геникономинаты* (< гр. *gynē* (*ginaikos*) – женщина + *nōminātio*).

Источники и литература

1. Арутюнова Н. Д. Коммуникативная функция и значение слова / Н. Д. Арутюнов // Филологические науки. – 1973. – № 3. – С. 49
2. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова. – М.: Сов. энци., 1966. – 607 с.
3. Бондарко А. В.. Теория функциональной грамматики. Персональность. Залоговость / А. В. Бондаренко, Т. В. Булыгина, Н. Б. Вахтин и др.. – СПб.: Наука, 1991. – 364 с.
4. Ефремова Т. Ф. Новый словарь русского языка. Толково-словообразовательный: В 2 т. – 2-е изд., стереотип. – М., 2001.
5. Ефремова Т. Ф. Толковый словарь словообразовательных единиц русского языка. – 2-е изд., испр. – М., 2005.
6. Философские проблемы человека // Социальная философия. [Электронный ресурс]. – Режим доступа http://socfil.narod.ru/glava_8_4.htm

УДК 811.111'42

Подсудівська О. А.

БАЗОВА СТРУКТУРА КОНЦЕПТУ *NATURE* В АНГЛОМОВНОМУ ДЖАЗОВОМУ ДИСКУРСІ

В статье анализируется концепт *NATURE* в англоязычном джазовом дискурсе на материале текстов песен из репертуара Нэта Кинга Коула, что позволяет с помощью компонентного анализа определить его базовую структуру.

Ключевые слова: концепт, ядро, периферия, джазовый дискурс, компонентный анализ.

У статті аналізується концепт *NATURE* в англomовному джазовому дискурсі на матеріалі текстів пісень з репертуару Нета Кінга Коула, що дає змогу за допомогою компонентного аналізу визначити його базову структуру.

Ключові слова: концепт, ядро, периферія, джазовий дискурс, компонентний аналіз.

The article analyzes the concept *NATURE* in the English jazz discourse on the data selected from Nat King Cole's repertoire, which allows us to determine the basic structure of the concept under study.

Key words: concept, kernel, periphery, jazz discourse, componential analysis.

Лінгвокогнітологія як наука інтенсивно розвивається з другої половини ХХ ст. Специфіка напрямку виявляється насамперед у термінологічному апараті, оскільки лінгвокогнітологія оперує не мовними елементами, а концептами, які як одиниці людського знання та свідомості віддзеркалюють світ національного світосприйняття предметів і понять засобами певної мови. Концептуалізація сприяє осмисленню всіх відчуттів та інформації, яку людина отримує в наслідок роботи органів чуття, логічної та емоціональної оцінки цієї роботи. Вона спрямована на виділення певних умовно визначених одиниць людського досвіду в їх ідеальному змістовому наповненні (концептів) і цим відрізняється від категоризації, яка має за мету дискретний розгляд значимих ознак та пошук їх подібних рис, що дозволило б встановити системні відносини, які об'єднують одиниці досвіду при їх співставленні з концептом, який прийнятий за основу власне категорії [3, с. 6].

Концепти як ідеальні сутності формуються у свідомості людини внаслідок таких факторів:

- 1) з її безпосереднього чуттєво-сенсорного досвіду – сприйняття дійсності органами чуття;
- 2) з предметної діяльності людини;
- 3) з розумових операцій людини з уже існуючими концептами – такі операції можуть викликати утворення нових концептів;
- 4) з мовного спілкування, тобто концепт може бути повідомлений, роз'яснений людині у мовній формі (наприклад, у процесі навчання);

5) із самостійного пізнання значення мовних одиниць, які засвоюються людиною (наприклад, виявлення значення невідомого слова у словнику ознайомлює із відповідним концептом) [5, с. 4].

Варто відзначити, що концепт може бути представлений у мові готовими лексемами та фразеологізмами, вільними словосполученнями, структурними і позиційними схемами речень (синтаксичні концепти), текстами та сукупностями текстів. Проте найчастіше саме слово у мові репрезентує концепт [1, с. 77-79]. Однак зрозуміло, що слово не може передати усі ознаки концепту, воно передає лише декілька ознак, що мають безпосереднє значення для конкретного повідомлення. Увесь концепт можна передати «сукупністю мовних засобів, кожний з яких розкриває лише його частину, усім номінативним полем концепту» [2, с. 189-190]. План вираження концепту репрезентований цілим рядом мовних реалізацій, що утворюють відповідну лексико-семантичну парадигму, а план змісту залучає спільні для усіх його мовних реалізацій семантичні ознаки, що «скріплюють» лексико-семантичну парадигму та утворюють його поняттєву або прототипну основу [6, с. 37].

Метою нашої статті є виокремлення базової структури концепту *NATURE* в англomовному джазовому дискурсі, що передбачає розв'язання таких завдань, як вивчення структури цього концепту в англomовній картині світу на основі словникових дефініцій, а також відокремлення семантичних функцій лексеми «nature» у джазових англomовних текстах за допомогою методу компонентного аналізу, який «полягає в розкладенні змісту лексеми на її складові частини (компоненти)» [4, с. 122].

Концепт *NATURE* займає важливе місце в системі знань і уявлень людини про світ, оскільки тісно пов'язаний з культурою та менталітетом народу. В англomовній картині світу цей концепт має багатшарову структуру, яку ми визначили, використавши різні тлумачні словники англійської мови. Результати компонентного аналізу лексеми «nature» наведені в таблиці 1.

Таблиця 1

Компонентний аналіз лексеми «nature»								
Словники	11	7	12	8	9	10	13	14
Значення								
1. the physical world including all natural phenomena and living things	+	+	+	+	+	+	+	+
2. the forces and processes collectively that control the	+	+	+	+	+	+	+	+

phenomena of the physical world independently of human volition or intervention, sometimes personified as a woman called «Mother Nature.»								
3. the inherent character or basic constitution of a person or thing	+	+	+	-	+	+	+	+
4. a primitive state of society or culture, or a state that resembles such.	-	+	+	-	-	+	+	+
5. disposition or temperament in a person	-	+	-	-	+	+	+	+
6. a type or sort of thing	-	+	+	-	-	+	+	+
7. natural scenery, including the plants and animals that are part of it	-	-	+	-	-	+	+	+
8. the material world, as opposed to the world of the mind or spirit	-	+	-	-	-	+	+	+
9. the processes and functions of the body	-	+	+	-	-	+	+	-
10. the natural or real aspect of a person, place, or thing	-	+	-	-	-	+	-	+
11. the patterns of behavior or the moral standards	-	-	-	-	-	+	+	-
12. any or all of the instincts, desires, appetites, drives, etc. of a person or animal	-	-	-	-	-	-	+	-
13. the force that is responsible for physical life and that is sometimes spoken of as a person	-	-	-	+	-	-	-	-

Таким чином, ядром концепту *NATURE* є лексема «nature», компоненти 1 і 2 складають периферію 1 ряду, оскільки ці семи виявлені у всіх восьми словниках; периферію 2 ряду – компонент №3 (на основі збігу 7 словникових дефініцій); периферія 3 ряду – компоненти 4, 5, 6, 7 (на основі збігу 5 словникових дефініцій); периферія 4 ряду – 8 та 9 (на основі збігу 4 словникових дефініцій); периферія 5 ряду – 10 (на основі збігу 3 словникових дефініцій); периферія 6 ряду – компонент №11 (на основі збігу 2 словникових дефініцій); периферія 7 ряду – компоненти № 12 та 13 (семи виявлені тільки в одному тлумачному словнику).

Досліджуючи тексти пісень американського джазового співака Нета Кінга Коула виявлено, що ядром концепту *NATURE* в англomовному джазовому дискурсі є лексема «nature», а периферію 1 ряду – компонент №1, периферію 2 ряду – компонент №7; периферію 3 ряду – компонент № 2, а периферію 4 ряду – компонент № 3.

Проведене дослідження дозволило зробити висновок, що структура концепту *NATURE* в англomовному джазовому дискурсі не зовсім співпадає із загальною структурою аналізованого концепту в англomовній картині світу. Спільним залишається, безумовно, ядро концепту, а також периферія 1 ряду: «the physical world including all natural phenomena and living things». У текстах простежується досить чітка зорієнтованість на відображення фізичного світу та його явищ, а також природного ландшафту.

Джерела та література

1. Вежицкая А. Речевые жанры / А. Вежицкая // Жанры речи. – Саратов: Колледж, 1997. – С. 99-111.
2. Воркачев С. Г. Счастье как лингвокультурный концепт / С. Г. Воркачев. – М.: ИТДГК Гнозис, 2004. – 236 с.
3. Ильинова Е. Ю. Концептуализация вымысла в языковом сознании и тексте: автореф. дис. на соискание учен. степени доктора филол. наук : спец. 10.02.19. «Теория языка» / Е. Ю. Ильинова. – Волгоград, 2009. – 41 с.
4. Лайонз Дж. Лингвистическая семантика : Введение / Пер. с англ. В. В. Морозова и И. Б. Шатуновского; Под общ. ред. И. Б. Шатуновского. – М.: Языки славянской культуры, 2003. – 400с.
5. Попова З. Д. Понятие «концепт» в лингвистических исследованиях / З. Д. Попова, И. А. Стернин. – Воронеж: Изд. Воронеж. ун-та, 1999. – 30 с.
6. Телия В. Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты / В. Н. Телия. – М. Языки русской культуры, 1996. – 288 с.
7. American Heritage Dictionary of the English Language Dictionary [Електронний ресурс]. – Режим доступу до словника: <http://education.yahoo.com/reference/dictionary/>
8. Cambridge Advanced Learner's Dictionary [Електронний ресурс]. – Режим доступу до словника: <http://dictionary.cambridge.org/>
9. Cobuild Student Dictionary for Learners of English Dictionary [Електронний ресурс]. – Режим доступу до словника: <http://www.collinslanguage.com/shop/english-cobuild.aspx>
10. Encarta® World English Dictionary, North American Edition [Електронний ресурс]. – Режим доступу до словника: <http://encarta.msn.com/encnet/features/dictionary/dictionaryhome.aspx>
11. Macmillan English Dictionary [Електронний ресурс]. – Режим доступу до словника: <http://www.macmillandictionary.com/>
12. Merriam-Webster's Collegiate Dictionary [Електронний ресурс]. – Режим доступу до словника: <http://www.merriam-webster.com/netdict.htm>
13. Webster's New World College Dictionary, 4th Ed. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до словника: <http://www.yourdictionary.com/>
14. The Wordsmyth English Dictionary-Thesaurus [Електронний ресурс]. – Режим доступу до словника: <http://www.wordsmyth.net/>

К ВОПРОСУ О ВЛИЯНИИ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА НА РУССКОЯЗЫЧНУЮ ТЕРМИНОСИСТЕМУ ФОНДОВОГО РЫНКА

Данная статья рассматривает влияние английского языка на русскоязычную систему терминов фондового рынка. Обширное заимствование англицизмов и американизмов обусловлено отсутствием ряда понятий области фондового рынка в русском языке, популярностью английского языка в России, которая особенно проявляется в последние несколько десятилетий, тесными связями между специалистами разных стран. Анализируемый материал выявляет различные формы, в которых осуществляется вхождение англоязычных единиц в русскую терминосистему фондового рынка. Наличие заимствований оказывает как положительное, так и отрицательное влияние на систему терминов фондового рынка русского языка.

Ключевые слова: заимствование, иноязычное вкрапление, термин, терминосистема, калька.

Дана стаття розглядає вплив англійської мови на російськомовну систему термінів фондового ринку. Запозичення англіцизмів та американізмів обумовлено відсутністю ряду понять області фондового ринку в російській мові, популярністю англійської мови в Росії, яка особливо проявляється в останні кілька десятиліть, тісними зв'язками між фахівцями різних країн. Аналізований матеріал виявляє різні форми, в яких здійснюється входження англійських одиниць у російську терміносистему фондового ринку. Наявність запозичень надає як позитивний, так і негативний вплив на систему термінів фондового ринку російської мови.

Ключові слова: запозичення, іншомовне вкраплення, термін, терміносистема, калька.

Towards the question of the English language influence on the Russian terminological system of stock market sphere

This article deals with the question of the vast influence exerted by the English language over the terminological system of stock market in the Russian language. The main reasons for a large number of English and American borrowings can be explained by a lack of certain notions in the Russian language, extreme popularity of English in Russia, close ties between specialists of various countries. The material analyzed revealed different forms in which English words enter the Russian terminological system. The presence of these borrowings influences the latter both negatively and positively.

Последние десятилетия исследователи отмечают интенсивное проникновение англицизмов и американизмов в русский язык. Среди причин многочисленных заимствований наблюдаются как чисто лингвистические (отсутствие соответствующих понятий в русском языке, в ряде случаев – «проигрыш» существующего понятия в русском языке по сравнению с заимствованием, обеспечение стилистического эффекта), так и экстралингвистические – увеличение количества говорящих и знающих английский язык, большой поток выезжающих из страны и возвращающихся в нее, престижность английского языка [2]. Особенно ошутимо влияние английского языка в терминологиях различных областей, что не вызывает удивления, поскольку «около 50% всей заимствованной лексики составляют именно термины» [9]. Поэтому вполне объяснимо влияние англицизмов и американизмов на формирование и функционирование русскоязычной терминологии фондового рынка.

Рассмотрим подробнее, в каких именно формах осуществляется вышеуказанное влияние.

При анализе единиц современной русскоязычной терминосистемы фондового рынка прежде всего бросается в глаза значительное количество т.н. иноязычных вкраплений – единиц «без графической и фонетической передачи иноязычного слова соответствующими средствами» [5]. В противовес заимствованиям, которые представляют собой «такие иноязычные слова, которые полностью вошли в лексическую систему русского языка...приобрели лексическое значение, фонетическое оформление, грамматические признаки, свойственные русскому языку в различных стилях и пишутся буквами русского алфавита» [1], иноязычные вкрапления подобной адаптации не подвергаются. Говоря об этих единицах, Л. П. Крысин подчеркивает, что они, в отличие от заимствованных слов, не теряют ничего из черт присущих им как единицам языка, которому они обязаны своим происхождением [5]. Строго говоря, иноязычные вкрапления заимствованиями как таковыми не являются. Впрочем, по утверждению Л. П. Крысина, «в настоящее время нет единого общепринятого понимания, что именно такое заимствованное слово» [6]. Приведем примеры подобных иноязычных вкраплений:

«Мы ожидаем листинга **GDR** на фондовой бирже»;

«...первым из частных банков провел **IPO** осенью 2007 г.» [16].

«Бизнесмен не избежал **margin calls** по некоторым инвестициям»;

«так, по подсчетам экспертов, если до кризиса **free float** за месяц «менял руки» 1,7 раз, то сейчас – 3,5 раза»;

«В январе у нас было закрытие года и два **due diligence**» [13].

«Не было и закрытых сделок **M & A**»;

«**Private Equity** очень сильно пострадал»;

«Строим торговлю **commodities**»;

«Сокращением активов и потерей **success fee** беды управляющих не ограничились» [14].

SPO проводилось для того, чтобы усилить капитальную базу банка [15].

Использование этих единиц в их исконной орфографической форме, без транслитерации и транскрипции дает исследователям возможность предположить, что они находятся на первом, начальном этапе освоения иноязычного слова заимствующим – в нашем случае – русским – языком. Согласно утверждению Л.П. Крысина, как раз на первом, начальном этапе иноязычное слово употребляется в тексте именно в таком виде [6]. Предполагается, что используя в своей сфере достаточно часто, иноязычное вкрапление впоследствии может превратиться в заимствование, оформленное по принятым в языке фонемно-морфологическим моделям. Хотя многие единицы такого рода, несмотря на обширное и частотное использование в рамках своей терминосистемы и вне ее (например, IPO- первое публичное размещение акций) все же «не спешат» включаться в процессы русского словообразования и грамматики. Л. Г. Копрева утверждает, что «частая нетранслитерированность англоязычного вкрапления объясняется притягательностью английской графики, стремлением показать причастность к цивилизованному миру» [4]. Возможно, именно это породило тенденцию последнего десятилетия зачастую избегать графического освоения иностранных слов, сохраняя латиницу. Т. Н. Никитина подчеркивает в этом отношении, что «экспансия английского языка в области высоких технологий, бизнеса, экономики привела к тому, что различие алфавитов не является

барьером. Алфавитные регистры (Ru/En) свободно переключаются в сознании читателя, англоязычные вкрапления в русский текст становятся все более привычными и не осложняют коммуникацию в профессиональной сфере» [10]. Впрочем, ряд единиц все же подвергается транслитерации – именно так и получаются фонетические кальки, количество которых в терминосистеме также можно считать значительным:

– **смэш** (smash), **бэквордация** (backwardation), **опцион** (option), **пут/колл** (call/put), **спред** (spread), **стредл** (straddle), **свинг** (swing);

Безусловно, с точки зрения языковой экономии, активное употребление как иноязычных вкраплений, так и подвергшихся транслитерации единиц более оправданно, чем употребление их русских переводных эквивалентов: легче произнести «гудвил», чем пространное «превышение рыночной оценки совокупных активов компании над суммой индивидуальных...» или «ИРО» чем «первое публичное размещение». По мнению Т.Г. Никитиной, «вряд ли стоит противостоять чужому. В данном случае оно более экономично: безэквивалентные односложные англоязычные термины нецелесообразно заменять пространными описаниями реалий.» [10].

Интересным представляется тот факт, что зачастую описанные нами выше фонетические кальки дублируют уже существующие русские термины:

– **бонд** (bond) – облигация; **ливверидж** (leverage) – плечо, рычаг; **секьюритиз** (securities) – ценные бумаги; **портфолио** (portfolio) – портфель; **трежерри биллз** (treasury bills) – казначейские векселя; **даунтренд** (downtrend) – тенденция к снижению; **гэп** (gap) – интервал; **трейдер** (trader) – биржевой торговец, маклер; **транзакция** (transaction) – сделка; **дью дилидженс** (due diligence) – обеспечение должной добросовестности.

Образующиеся таким образом синонимические дублиеты «русский термин- заимствование» оказывают, на наш взгляд, отрицательное воздействие на терминосистему, т. к. в этом случае «расшатывается» системность последней. Нельзя забывать, что «очень важным свойством термина является то, что он соотносится с другими терминами в данной области и образует вместе с ними систему, т. е. термин- член терминосистемы.» [8].

Исследователи отмечают, что в большинстве случаев, «если в язык начинают проникать слова-параллели к уже имеющимся наименованиям, то в этом случае устранение дублетности идет путем семантической и стилистической дифференциации синонимических пар».[6]. Однако анализируя использование данных единиц специалистами, мы не выявили никакого стилистического расслоения, сопровождающего их использование. Например, в одной и той же статье слова автор поочередно употребляет слова «бонд» и «облигация» очевидно с единственной целью избегать тавтологий:

«Вчера банки купили **облигации** ВЭБа», «первый выпуск валютных **облигаций** выкупили», «они и купили однолетние **бонды**», «покупал **бонды** и Ситибанк», «мы готовы захеджировать риски, заложив эти **бонды** в ЦБ» [13].

Также отрицательным моментом параллельного существования подобных иноязычных вкраплений, заимствований наряду с русскими терминами в рамках русскоязычной терминосистемы фондового рынка является тот факт, что принадлежность первых к английскому языку не позволяет пользователям определить насколько мотивированным является тот или иной термин. Определение степени мотивированности русскоязычного термина не представляет для пользователей никаких затруднений: взяв в качестве примера практически любой термин русскоязычного происхождения, специалист сразу же понимает, полностью ли он мотивирован (контролирующая компания), частично (облигационный дисконт) или немотивирован (рыба в терминологии фондового рынка – набор стандартных условий, включаемых в соглашение). В заимствованном же термине «прочувствовать» степень мотивированности той или иной единицы не предоставляется возможным, даже если специалист очень хорошо владеет английским языком. При этом необходимо помнить, что «мотивировочный признак термина иерархически системен и чаще логически является существенным.» [3]. При этом «мотивированность формы термина понимается как объясненность выбора этой формы языковым субстратом термина» [7].

Помимо фонетических калек, в англоязычной терминосистеме фондового рынка мы также наблюдаем лексические кальки, которые возникают в результате буквального перевода на русский язык иноязычного слова по частям:

Transfer of securities – передача ценных бумаг; **horizontal spread** – горизонтальный спред;

Наряду с подобными единицами имеются разнообразные семантические и фразеологические кальки:

Перекуплен (о рынке) – overbought; **позиция без покрытия** – Uncovered position.

Последние десятилетия наметилась тенденция прибегать скорее к буквальному, калькирующему переводу. Так, Англо-русский экономический словарь, изданный в 1995 году, в подавляющем большинстве случаев прибегает к толкованию:

Pinch – резкое повышение курсов или цен на бирже; **junk bond**- облигация с высокой степенью риска; **preference bond**- облигация с первоочередной выплатой процентов и первоочередным погашением; **overbought market** – перенапряженный рынок; **hot stocks** – ценные бумаги, которые, как ожидается, будут пользоваться большим спросом [11].

Изданный на девять лет позже Финансово-кредитный экономический словарь, дефинируя вышеприведенные термины, дает именно кальки:

Junk bonds – мусорные облигации; **Preference bonds** – привилегированные облигации; **Hot stocks** – горячие акции [12].

Объясняется подобная тенденция частично тем, что создание кальки безоговорочно проще, чем адекватный перевод термина данной области. А.Я. Шайкевич указывает, что в последнем случае «здесь присоединяется задача терминотворчества со всеми сопутствующими требованиями: краткости, словообразовательной потенции, этимологической мотивации... легкости вхождения в терминосистему.» [11]. Однако позволим себе выразить несогласие с точкой зрения А. Я. Шайкевича, утверждающего что, «во многих случаях – заимствование – свидетельство бессилия переводчика» [11]. На наш взгляд использование заимствований зачастую более оправдано в силу их большей лаконичности, а также образности, которая способствует лучшему усвоению данных единиц.

Исходя из вышеизложенных фактов, сделаем ряд выводов о влиянии англицизмов и американизмов на русскоязычную терминосистему фондового рынка. Среди положительных моментов укажем следующие:

+ номинация названий, аналогов которых нет в русском языке;

- + соблюдение принципов языковой экономии, вхождение в языковой обиход специалистов более кратких и информативно емких единиц;
 - + значительное количество иноязычных вкраплений и заимствований обеспечивает более качественную профессиональную коммуникацию и способствует дальнейшей интеграции специалистов разных стран; .
 - + количественное пополнение терминосистемы
 - + поощрение и стимул к дальнейшему овладению английским языком;
- Перечислим факторы, которые можно отнести к отрицательным:
- размывание системности из-за одновременного функционирования исконно русских терминов и заимствований/ иноязычных вкраплений;
 - появление значительного количества агнонимов- единиц, значение которых непонятно для употребляющих;
 - неспособность определить степень мотивированности термина;

Источники и литература

1. Введенская Л. А. Русское слово / Л. А. Введенская. – М., 1991. – 152 с.
2. Дьяков А. И. Причины интенсивного заимствования англицизмов в современном русском языке / А. И. Дьяков // Язык и культура. – Новосибирск, 2000. – С.18-25
3. Комарова З.И. Семантическая структура специального слова и ее лексикографическое описание / З. И. Комарова. – Свердловск, 1991. – 62 с.
4. Копрева Л. Г. Иноязычные вкрапления в региональной пресс-рекламе / Л. Г. Копрева. – Краснодар, 2004. – 51 с.
5. Крысин Л. П. Иноязычные слова в современном русском языке / Л. П. Крысин. – М., 1968. – 171 с.
6. Крысин Л. П. Русское слово свое и чужое / Л. П. Крысин. – М., 2004. – 381 с.
7. Лейчик В. М. О языковом субстрате термина / В. М. Лейчик // Вопросы языкознания. – 1986. – № 5. – С. 87-89
8. Лемов А. В. Система, структура и функционирование научного термина / А. В. Лемов. – Саранск, 2000. – 102 с.
9. Максимова Т. В. Социолингвистический аспект изучения заимствованных терминов / Т. В. Максимова // Языковая личность: проблемы обозначения и понимания. Тезисы докладов научной конференции. – Волгоград, 1997. – С.120-128.
10. Никитина Т. Г. Терминология профессиональных сфер: свое и чужое / Т. Г. Никитина // Языки профессиональной коммуникации. Сборник статей III-ей международной научной конференции. Том I. – Челябинск, 2007. – С. 71-74
11. Шайкевич А. Я. Лингвистические проблемы перевода новых терминов / А. Я. Шайкевич // Международная конференция Теория и практика научно-технического перевода. – М., 1985. – С. 227- 229

Словари

- 11.Англо-русский словарь экономический словарь. – М., 1995. – 873 с.
12. Финансово-кредитный экономический словарь. – М., 2004. – 681 с.

Анализируемый языковой материал

13. Газета «Ведомости», 13.04.2009. – № 196 (2159). – Стр 02 В
14. Газета «Ведомости 29.09.2009. – № 319. – Стр. 06 А
15. Газета «Ведомости», 18.04.2010. – № 481. – С. 06 А
16. Газета «Ведомости» 12.05.2011. – № 727. – С. 09 В

УДК 833.145.61.72

Пономарьова Л. В.

СТАТУС СКЛАДНОГО РЕЧЕННЯ В СТРУКТУРІ ТЕКСТІВ СУДОВО-ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ДИСКУРСУ

Предметом статті є визначення статусу складного речення в текстах судово-процесуального дискурсу, встановлення його текстообразующего потенціалу, визначення впливу інтерпретатора (антропоморфного фактора) на внутрішню логіку судово-процесуального тексту загалом та на внутрішню логіку його комунікативно завершенного відрізка, яким постає здебільшого складне речення, а також аналіз поглядів лінгвістів на проблеми диференціації тексту.

Ключевые слова: текст, дискурс, сложное предложение, сложное синтаксическое целое.

Предметом статті є визначення статусу складного речення в текстах судово-процесуального дискурсу, встановлення його текстотвірного потенціалу, визначення впливу інтерпретатора (антропоморфного чинника) на внутрішню логіку судово-процесуального тексту загалом та на внутрішню логіку його комунікативно завершенного відрізка, яким постає здебільшого складне речення, а також аналіз поглядів лінгвістів на проблеми дефініції тексту.

Ключові слова: текст, дискурс, складне речення, абзац, складне синтаксичне ціле, речення.

The subjects of this article are definition of status of compound sentence in text of law-judicial discourse, its text formatters potential establishment, definite the influence of interpretator(anthropomorphous factor) on internal logic of law-judicial text itself and internal logic of its communicatively completed segment, which is mostly expressed by compound sentence, and also analyze opinions of linguists on problems of differentiation of text.

Key words: text, discourse, compound sentence, compound syntactic unit

Тлумачення тексту як комунікативної одиниці в сучасній лінгвістиці не є однозначним. Це пояснюється тим, що об'єкт такої високої складності, як текст, може бути предметом різних підходів та оцінювань. Не дивлячись на те, що розглядом питань, пов'язаних із тлумаченням понять «текст», «текстові одиниці», сьогодні опікується значна кількість вчених мовознавців, його не можна вважати розв'язаним. Тому означену проблему можна вважати актуальною і своєчасною.

Об'єктом дослідження виступають складні речення як складова частина організації тексту.

Предметом дослідження є складні речення вилучені із текстів судових процесів та судової документації.

Існує принаймні чотири різних концепції, в яких термін «текст» трактується по-різному, залежно від того, який аспект береться за основу.

Серед цих визначень тексту нам здається стратифікаційним те, що передбачає розгляд тексту як найвищого ярусу мовної системи. Саме одиниці цього ярусу виконують особливу роль у комунікативному процесі. Введення

тексту до ієрархії мовних ярусів робить доцільним розмежування, з одного боку, «тексту-реалізації, з другого боку, – тексту як абстрактно-теоретичної категорії, за прикладом всіх інших утворень дотекстового рівня» [11, с. 153-157]

Метою нашого дослідження є аналіз структурних та семантичних особливостей складних речень у текстах судово-процесуального дискурсу.

Завдання дослідження: 1) проаналізувати теорії вчених з питань визначення поняття «текст»; 2) з'ясувати роль складного речення у створенні внутрішньої текстової структури; 3) визначити структурні особливості складних речень, що використовуються у текстах судового процесу та у судовій документації; 4) проаналізувати семантичні особливості зазначених текстів.

Сам підхід до дефініції тексту ще не відпрацьований і зумовлює необхідність розв'язання цілого ряду питань. Так, услід за І. Р. Гальперіном [5, с. 524], ми визначатимемо текст у вузькому розумінні самого поняття – як фіксований на письмі мовленнєвий твір.

У [10] текст – «це результат говоріння або письма, продукт мовленнєвої діяльності, основна комунікативна одиниця, якою людина користується в процесі мовленнєвої діяльності». Текст, як правило, це єдність теми та замислу, має відносну закінченість, зв'язаність, цілісність, внутрішню структурно-синтаксичну (на рівні складного синтаксичного цілого та речення), композиційну та логічну, певну цілеспрямовану та прагматичну настанову. Сприйняття тексту забезпечується не тільки мовними одиницями та їхніми поєднаннями, але й необхідним загальним фоном знань, його комунікативними характеристиками. При усій різноманітності підходів до визначення поняття «текст» в одному питанні більшість лінгвістів погоджуються: не має сумнівів у тому, що текст – це зв'язана одиниця. Щоправда, зв'язність наявна вже на рівні складного речення, але вона суттєво відрізняється від внутрішньотекстової міжреченнєвої зв'язності.

До формальних засобів зв'язку відносять анафоричну та катафоричну субституцію, сполучники, частки, вищо-часову та модальну структури предикатів, порядок слів [6, с. 125], а також повторну номінацію [10, с. 15], імплікацію [1, с. 37], зв'язок речень за допомогою сполучників, особливо сполучникових парентез [2], що в своїй більшості характерний для наукових текстів.

Семантико-формальну пов'язаність текстів судово-процесуального дискурсу можна розглядати з погляду її вираження. Виділяються:

а) експліцитний зв'язок, тобто існує смислове поєднання, що реалізується використанням тих чи інших мовних засобів (лексичних, морфологічних, синтаксичних). Експліцитно виражений зв'язок найхарактерніший для процесуальних текстів, бо вони відрізняються точністю і логічністю висловлення, пор.: (1) *Як вбачається з пояснень та матеріалів справи, між позивачем та відповідачем 15.12.2006 року був укладений договір про надання споживчого кредиту та заставу майна. За даним договором відповідачу було надано кредит в іноземній валюті в сумі 26348 доларів США. Надану суму кредиту відповідач повинен був повернути, згідно графіку погашення кредиту, який є невід'ємною частиною договору про надання споживчого кредиту та заставу майна, до 15.12.2013 року.* (Справа № 2-832/09 від 5.03.2009р.)

б) імпліцитний зв'язок, тобто зв'язок, що позбавлений формально репрезентованого вираження, реалізації за допомогою окремих мовних засобів. Це оперування змістом, що знаходиться у свідомості автора та реципієнта без прямого його вираження. Цей зміст найчастіше буває нечітким, іноді він збігається з окремим смисловим комплексом. Такий зв'язок не притаманний для юридичних текстів і найчастіше зустрічається у мовленні не фахівців учасників процесу, пор.: (2) *Суддя: Ви повинні надати суду документи, щодо робіт, проведених позивачем і відповідачем; Позивач: Я вже казав, що було закладено стіну, пофарбовано огорожу і все.* (справа № 2-235_08 від 14.11.2009 р)

Як засвідчує проаналізований фактичний матеріал, експліцитне вираження пов'язаності (1) репрезентується повторенням, перекриттям, а (2) сприймається як пов'язаний. Речення могли б набути експліцитне вираження зв'язку, тільки виходячи із співвіднесеності цих двох повідомлень, пор.: *Позивачем було закладено стіну та пофарбовано огорожу/ Відповідачем було закладено стіну та пофарбовано огорожу, а все інше зробив позивач..* Тобто у випадку імпліцитної пов'язаності існує вірогідність декількох варіантів розгортання подій.

Не визначеною залишається роль речення у тексті. Навіть питання про природу самого речення є дискусійним. Тому не існує загальноприйнятого витлумачення речення в синтаксичній теорії мови. В [9, с. 84] визначення речення є основою для дефініції висловлення: «Будь-який лінійний відрізок мовлення, що в конкретній мовній ситуації виконує комунікативну функцію і в цій ситуації є достатнім повідомленням про що-небудь – називається висловленням» [9, с. 84]. Ознаками висловлення виступають певна інтонація і конкретне завдання повідомлення. Речення ж «це висловлення, в основі побудови якого лежить абстрактний граматичний зв'язок (структурна схема, предикативна основа) спеціально призначений мовою для побудови окремих, відносно самостійних одиниць повідомлення» [9, с. 84].

Погляди більшості лінгвістів збігаються у тому, що синтаксис речення і синтаксис тексту взаємопов'язані. Тому вивчення структури тексту пов'язується з вивченням типології речень, оскільки саме речення є тією коміркою, тією клітинкою, на основі якої шляхом інтеграції ряду речень за законом текстового синтаксису будується текст будь-якої довжини [3, с. 24-25].

Тому «один з аспектів аналізу функціонування речення в тексті повинен бути пов'язаний з виявом текстоутворювальних потенцій речення як сегмента складнішої синтаксичної організації. У цьому випадку необхідно враховувати семантичну зв'язаність речення не тільки з безпосередньо контактувальними, але й можливістю значно ширшого радіусу його дії у змістовій основі того чи того тексту» [7, с. 129].

На відміну від простого речення, що репрезентує подію, ситуацію, в складному реченні подається відношення між подіями, ситуаціями, що значно наближує складне речення і текст у смислового плану.

Структуру та семантику складного речення слід розглядати на двох рівнях – мовному та мовленнєвому. Водночас речення – це єдність, єдина модель (структурна схема, в якій потенційно закладено можливість її мовленнєвих реалізацій у зв'язку з використанням її у різних контекстах). Тому розгляд текстових властивостей складного речення доцільніше проводити в контексті концепції «текст – продукт мовленнєвої діяльності» [8, с. 70-79].

На мовленнєвому рівні взаємодіють об'єктивований та рефлектувальний зміст. Серед трьох компонентів мовленнєвого акту (той, що розмовляє – той, що слухає, – передавана інформація), що мають відношення як до речення, так і до тексту загалом, найголовнішим виступає перший компонент (той, що говорить).

У складному реченні, що є певним мовленнєвим знаком, взаємодіють два види значень: денотативний та сигніфікативний, що збігаються з інформаційним та суб'єктивно-концептуальним планом речення. Денотативне значення виникає в мовленні та виступає як основа змісту висловлення. У загальному вигляді це значення моделюється у мовній системі. Сигніфікативне значення, що належить одиницям мовної системи, за допомогою певних засобів відтворює форму. У мовленнєвому акті при «суб'єктивації» мови виникає низка прагматичних значень, які відображають, «в яких умовах і з якою метою в цьому разі говорить людина» [4, с. 11]. В семантичному плані вплив мовної синтаксичної системи на мовлення відображається в певній регламентації денотативних значень. У складному реченні регламентується зміст узагальнених смислових відношень між предикативними частинами.

Граматична основа речень у текстах судово-процесуального дискурсу найчастіше двоскладна. Підмети виражається віддієслівними іменниками, які дають загальне уявлення про дію, забезпечують однозначність, узагальненість змісту й надають документам певної офіційності, пор.: *Видача сертифіката відповідності послуг із зберігання зерна та продуктів його переробки здійснюється на платній основі спеціально уповноваженим державним органом у сфері державного контролю за якістю зерна та продуктів його переробки* (Закон України № 925-VI).

В структурі текстів судово-процесуального дискурсу використовуються інфінітивні конструкції, пор.: *Стягнути з А на користь Акціонерного Комерційного Інноваційного банку суму сплаченого судового збору в розмірі 1700 грн. та 30 грн. витрат на інформаційно-технічне забезпечення розгляду справи.* (Справа № 2-832/09 від 5.03.2009р.)

Логічна впорядкованість тексту забезпечується структурою речень. При цьому складнопідрядні структури зустрічаються як у мовленні фахівців юристів так і у мовленні інших учасників процесу, пор.: *Відповідач: Серед складних конструкцій перевага надається складнопідрядним реченням, пор: Тому ми підшукували варіанти, для переїзду у приватний будинок. Оскільки батько чоловіка довгий час мешкав у приватному будинку, ми просило його, щоб він поглянув на вибрану нами хату; Суддя: Розкажіть, будь ласка, які стосунки у вас із братом та матю.* (Справа № 10-23-03 від 3.02.2009 р.)

Проаналізувавши фрагмент тексту судового засідання по справі № 10-23-03 ми нарахували в ньому, крім простих, 12 складнопідрядних, 1 безсполучникове та 6 речень з різними типами зв'язку.

Підрядна частина складнопідрядних конструкцій у текстах судово-процесуального дискурсу здебільшого знаходиться в середині головної, одразу поряд із словом до якого відноситься, що забезпечує однозначність розуміння висловлення, пор.: *Суддя: Ваша мати стала переоформлювати спадкове майно, коли помер батько, на своє ім'я? або Надіслати копії ухвали про відкриття касаційного провадження особам, які беруть участь у справі, разом з інформацією про їхні права та обов'язки* (Справа № 10-23-03 від 3.02.2009 р.)

Аналіз рішень суду довів, що частотність використання складнопідрядних речень в нормативно-правових актах дорівнює 50 відсоткам усіх використовуваних конструкцій. Більшість таких речень мають дві та більше частин, пор.: *У червні 2000 р. М. звернулася до суду із позовом до П., третя особа – М., про відшкодування матеріальної та моральної шкоди, мотивуючи позов тим, що в листопаді 1999 р. сталося зіткнення належного їй автомобіля з транспортним засобом відповідача, в результаті чого їй заподіяно шкоду.* (Ухвала від 17 листопада 2004 р.)

Речення можуть мати 3-4 частини, які поєднані різними видами зв'язків. Найчастіше це сурядний та підрядний, рідше безсполучниковий. У них віддзеркалюється потік людської свідомості, виражаються різного типу відношення – причиново-наслідкові, протиставні, з'ясувальні, пояснювальні тощо.

Отже, синтаксична структура текстів судово-процесуального дискурсу характеризується різноманітністю синтаксичних конструкцій. У ньому широко вживаються вставлені й відокремлені члени речення, в яких міститься додаткове повідомлення, коментар, що пояснює, уточнює чи конкретизує зміст документа. Логічна впорядкованість тексту забезпечується структурою речень, серед яких переважають складнопідрядні, що відтворюють усю складність людського мислення або ситуацію спілкування, а прості речення слугують для передачі допоміжних відомостей.

Джерела та література

1. Арнольд И. В. Статус импликации в системе текста / И. В. Арнольд // Интерпретация художественного текста в языковом вузе. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1983. – С. 26-37
2. Биренбаум Я. Г. Сложноподчиненное предложение в современном английском языке [учебное пособие] / Я. Г. Биренбаум – Челябинск: Из-во ЧГПИ, 1981. – 132 с.
3. Волкова С. С. О синтаксической сущности понятий «единица текста» и «текстуальная связь» / С. С. Волков // Структурная и математическая лингвистика. – К.: 1980. – Вип.8. – С. 23-30.
4. Гак В. Г. Прагматика, узус и грамматика речи / В. Г. Гак // Иностранные языки в школе. – 1982. – № 5. – С. 14-21.
5. Гальперин И. Р. Грамматические категории текста / И. Р. Гальперин // Известия АН СССР. – 1977. – Т. 36. – № 6. – С. 522-532. – (Серия литературы и язык)
6. Дресслер В. Синтаксис текста / В. Дресслер // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып 8. – М.: Изд-во иностр. лит-ры, 1978. – С. 58-63.
7. Ильенко С. Г. О семантическом «радиусе действия» предложения в тексте / С. Г. Ильенко // Теория языка. Методы его исследования и преподавания. – М.: 1981. – С.67-74.
8. Солганик Г. Я. К проблеме типологии речи / Г. Я. Солганик // Вопросы языкознания, 1981. – № 1. – С. 15-21
9. Русская грамматика. Т. II Синтаксис. М.: Наука. 1980. – 594 с.
10. Лингвистический энциклопедический словарь. – М.: Советская энциклопедия, 1990. – 688 с.
11. Словарь лингвистических терминов // Под ред. Д. И. Ганича, И. С. Олійника. – Л.: Советская энциклопедия, 1987. – 393 с.

СЕМАНТИЧНА ПАРАМЕТРИЗАЦІЯ АБСТРАКТНИХ ІМЕННИКІВ У СЛОВНИКАХ СИНОНІМІВ

В статье исследуется проблема семантической параметризации абстрактных существительных в словарях синонимов русского языка. Автор отмечает, что в современной лексикографии намечается тенденция к универсализации словарей. Однако, по результатам исследования определено, что уровень разработанности и маркировки семантических параметров в словарях синонимов не позволяют многоаспектно проанализировать абстрактные существительные.

Ключевые слова: семантика, семантический параметр, семантическая параметризация, синонимы.

У статті досліджено проблему семантичної параметризації абстрактних іменників у словниках синонімів російської мови. Автор відзначає, що в сучасній лексикографії наявна тенденція до універсалізації словників. Однак, за результатами дослідження виявлено, що рівень розробки та маркування семантичних параметрів у словниках синонімів не дозволяють багатоаспектно проаналізувати абстрактні іменники.

Ключові слова: семантика, семантичний параметр, семантична параметризація, синоніми.

The article deals with the problem of semantical parameterization of abstract nouns in Russian language dictionaries of synonyms. The author notes that modern lexicography has a tendency to create universal dictionaries. The results of investigation allow to state that level of development and marking of semantic parameters in dictionaries of synonyms doesn't allow to analyze abstract nouns from different aspects.

Key words: semantics, semantical parameter, semantical parameterization, synonyms.

Актуальність дослідження. Одним із актуальних завдань сучасної лексикографічної практики, на думку Ю.М. Караулова, є розширення параметричної лексикографії, тобто створення словників, орієнтованих на опис одного або кількох параметрів [4, с. 3]. Саме тому різні аспекти осмислення обсягу необхідних параметрів у представленні мовних одиниць стали предметом дослідження багатьох російських та українських мовознавців.

Теоретичний аспект лексикографічної параметризації розглядається в працях Ю.М. Караулова [1981]. В українському мовознавстві ці питання неодноразово ставали об'єктом досліджень В.В. Дубічинського [1998, 2000], В.А. Широкова [1998, 2005]. Продовжуючи дослідження вчених відносно типології словників, В.Ф. Роменська [1978] для їхнього розмежування виділяє вісім основних параметрів, а саме: 1) принцип з'ясування значень одиниць словника, 2) засіб організації словника, 3) об'єм словника, 4) відношення до типу мовного спілкування, 5) відношення до мовної норми, 6) засіб подання лексичного значення слова, 7) відношення до синхронії та діахронії, 8) мета. У працях Г.М. Складєвської [1978, 1995] зосереджено увагу на розподілі словникових параметрів на теоретичні (об'єкт опису, типологічні ознаки словника, його місце в системі лексикографічних джерел) та емпіричні (адресат, хронологічні рамки текстів, обґрунтування слівника, джерела, структура, об'єм семантичної інформації, принципи ілюстрування тощо). Вивченню параметричної системи тлумачних словників української мови та їхньому використанню в комп'ютерній лексикографії присвячені праці М.М. Пещак [1990], В.О. Балог [2004]. Установлення параметризації граматичної семантики іменників у Словнику української мови досліджували О.О. Погрібна, В.В. Чумак, І.В. Шевченко [2004] тощо.

У монографії Ю.М. Караулова «Лингвистическое конструирование и тезаурус литературного языка» подається 67 лексикографічних параметрів, за якими можливе фіксування лексичного складу мови.

Беручи за основу цю працю, в дослідженні ми аналізували лише параметри, які включають семантичний компонент.

Метою статті є розгляд семантичних параметрів на матеріалі словників синонімів російської мови. Вона передбачає вирішення таких **завдань**: висвітлити семантичну параметризацію значень абстрактних іменників у словниках синонімів, проаналізувати словники синонімів російської мови з точки зору їх універсальності. **Об'єктом** дослідження стали абстрактні іменники.

Основний матеріал дослідження. Словники синонімів містять багатоаспектний опис слів, які вступають у лексико-семантичній системі мови в синонімічні відношення. Російська лексикографія представлена кількома працями цього типу: «Краткий словарь синонимов русского языка» В.Н. Клюєвої [1956], «Словарь синонимов русского языка» З. Є. Александровой [1968], «Словарь синонимов русского языка» у 2 томах за редакцією А.П. Євгенєвої [1970-1971], «Словарь синонимов русского языка» за редакцією А.П. Євгенєвої [1976]. З метою визначення семантичних параметрів у дослідженні було проаналізовано працю З. Є. Александровой та однотомне видання «Словаря синонимов» за редакцією А.П. Євгенєвої.

Проаналізовані словники синонімів демонструють складність своєї структури, що визначається їхнім функціональним навантаженням. Однією з найголовніших функцій таких видань є різнобічна семантична характеристика лексичних одиниць, що можливе завдяки глибокій семантичній параметризації.

У словнику З.Є. Александровой зареєстровано дванадцять семантичних параметрів, які мають експліцитне вираження (моно-, полісемічний, транспозиційний, гіперо-гіпонімічний, омонімічний, валентісний формальний, валентісний комбінаторний, фразеологічний, термінологічний, стилістичний, емоційно-оцінний, історичний, ареальний). У двох параметрів (власне тлумачний, нормативний) спеціальне маркування відсутнє. Дев'ять параметрів (ілюстративний, антонімічний, асоціативний, словотвірний, етимологічний, іншомовний, паронімічний, лінгвокраїнознавчий, тематичний) у джерелі не зафіксовано.

У словнику синонімів за редакцією А.П. Євгенєвої одинадцять семантичних параметрів мають лексикографічні позначки (моно-, полісемічний, антонімічний, гіперо-гіпонімічний, омонімічний, валентісний формальний, валентісний комбінаторний, термінологічний, стилістичний, емоційно-оцінний, історичний, ареальний); п'ять параметрів (власне тлумачний, транспозиційний, ілюстративний, фразеологічний, нормативний,) їх не мають, сім параметрів (словотвірний, етимологічний, іншомовний, асоціативний, паронімічний, лінгвокраїнознавчий, тематичний) у джерелі не виявлені.

Слід зазначити, що більшість з виділених семантичних параметрів розроблені досить повно, особливо в словнику синонімів за редакцією А.П. Євгенєвої. У ньому велика увага приділяється тлумаченню абстрактних іменників, семантизації при цьому можуть підлягати як домінанти, так і всі інші члени синонімічного ряду:

безвластие (отсутствие органа, лица или лиц, которые должны осуществлять управление), **безначалие** (отсутствие управления или недостаточное управление), **анархия** (полное отсутствие какого бы то ни было управления, власти) [8, с. 23]. Якщо синонімічна група складається з іменників, які мають декілька значень, то тлумачення подаються до кожного слова. Такий аналіз уможливило виділення смислових відтінків, за якими різняться синоніми. Цьому сприяє детально розроблений у словнику власне тлумачний параметр. У праці З.Є. Александрової він представлений дуже обмежено. Зміст окремих лексичних одиниць у ньому автор передає за допомогою стислих визначень: **арест**, заключение под стражу, задержание [7, с. 27].

Функцію розкриття семантики абстрактних іменників частково бере на себе ілюстративний параметр. За допомогою нього наочно демонструються можливості використання певного синоніма відповідно до загальноприйнятих правил реалізації лексичних одиниць у мовній системі. Цей параметр у словнику за редакцією А.П. Євгенєвої представлений реченнями та стислими цитатами відповідно до певного синонімічного ряду: **горе ... горечь**. Страдал гордо, один, ни с кем не делишь своей горечью (Короленко) [353: 106]; 2. **Забота ..., печаль** – Одна печаль у меня: дочерей больно много (А. Островский) [8, с. 128]. У словнику З.Є. Александрової ілюстративний параметр не розроблений.

Значна увага в проаналізованих словниках приділена фразеологічному параметру. У праці З.Є. Александрової він має спеціальне графічне вираження у вигляді ромбу: **безденежье** ◇ карманная чахотка (*цукл.*). У словнику за редакцією А.П. Євгенєвої також представлені фразеологічні вирази і словосполучення, які часто вживаються в художніх творах, періодиці, науково-популярній літературі. Вони подані автором у кінці синонімічного ряду без відповідного маркування: **разговор, беседа, болтовня разг., тары-бары (- растабары) прост.** [8, с. 474].

Моно-, полісемічний параметр у проаналізованих працях має цифрове позначення. У словнику З.Є. Александрової після домінанти подані арабською нумерацією синонімічні ряди різних значень цієї лексики: **культура** 1. Цивилизация 2. Уровень (*или степень*) культуры, интеллигентность, культурность, цивилизованность [7, с. 208].

Багатозначні абстрактні іменники у словнику за редакцією А.П. Євгенєвої подані в кількох різних синонімічних групах: – коли багатозначне слово в двох або більше значеннях є основним для кількох синонімічних груп, причому різних за своїм складом, то кожна така синонімічна група подається окремо, а перед реєстровим словом, як і в попередньому словнику, ставиться порядкова арабська цифра: 1. **Бедность** (*отсутствие необходимых средств к существованию, отсутствие достатка*), **скудость, нищета**. 2. **Бедность** (*чего или какая; ограниченность, недостаточность в каком – л. отношении*). Бедность мысли, **скудость**. Скудость фантазии, **нищета**. Духовная нищета [8, с. 21];

– коли ж багатозначні абстрактні іменники синонімічні один одному в двох або трьох значеннях, їхнє тлумачення здійснюється в одному блоці. Першим описується слово з найуживанішим значенням, а всі інші подаються за графічним знаком II: **мираж** (*оптическое явление, при котором отраженно видны находящиеся за горизонтом предметы*), **марево, фата-моргана** (*сложный мираж, обычно с причудливыми изображениями предметов*) II (*нечто, созданное воображением, нереальное, кажущееся*) [8, с. 233].

Словник за редакцією А.П. Євгенєвої з метою додаткової характеристики синонімічного ряду використовує антонімічний параметр зі спеціальною позначкою: **безобразие..., уродство**. – *Антонимы: К р а с о т а, к р а с и в о с т ь, к р а с а* [8, с. 26]. У словнику З.Є. Александрової цей параметр відсутній.

Омонімічний параметр абстрактних іменників в обох словниках позначається за допомогою римської нумерації, але з певними відмінностями: у праці З.Є. Александрової римська цифра ставиться після заголовного слова: **следствие** I см. последствие. **Следствие** II, расследование; дознание (*юр.*) [7, с. 494], а словник за редакцією А.П. Євгенєвої цю позначку подає перед лексемою: I. 1. **Мир** (*совокупность всех форм материи, бесконечных во времени и пространстве*), **вселенная, мироздание** *книжн., приподн., космос, макрокосм* *книжн.* I. 2. **Мир** (*наша планета со всем существующим на ней*), **свет ... , вселенная, планета ... , земля ... , земной шар ... , подлунный мир** *трад.-поэт. ... , подлунная устар. и нар.-поэт., подсолнечная устар. и нар.-поэт. ... , поднебесная устар. и нар.-поэт.* I. **Мир** см. Круг, 2. Область.

II. **Мир** (*дружественные отношения, отсутствие разногласий, вражды, ссоры*), **согласие ... , лад** *разг. ... , совет* *прост.* II. **Мир** см. 2. Спокойствие [8, с. 233].

Дуже важливою є роль валентісного параметра абстрактних іменників, який зафіксований у кожному зі словників. Автори подають типову контекстну сполучуваність та характеризують синонім у граматичному аспекті: з якими частинами мови поєднується, яку синтаксичну функцію виконує тощо: **брак...** **союз...** (*преимуц. с прил. семейный, брачный*) [8, с. 41]; **актуальность**, *злободневность / вопроса, темы и т. п.* [7, с. 25]; **теснота**, *скученность / в знач. сказ.: не повернуться, не протолкнуться* [7, с. 536].

У словнику синонімів досліджувані лексичні одиниці представлені не лише в прямому, а й в переносному значенні. Однак відповідна вказівка розмежування прямого і переносного значень зафіксована лише в словнику З.Є. Александрової, де використовується відповідна позначка: **крах** 1. ... 2. *перен.*: срыв, провал, неудача, крушение, гибель; фиаско (*книжн.*) [7, с. 204].

Для кожного з джерел характерна наявність нормативного параметра, оскільки до їх складу ввійшли, у першу чергу, загальноновживані, суспільно-політичні, побутові абстрактні іменники, а також найбільш поширені наукові терміни.

Автори обох досліджуваних словників включили до синонімічних рядів певну кількість діалектної лексики. Це зумовило наявність у зазначених словниках ареального параметра, який маркується позначкою *обл.*: **лай** 1...; **брех** (*прост. и обл.*) [7, с. 209], **половодье...**, **водополь** *обл.* [8, с. 394].

У досліджених лексикографічних працях наявний історичний параметр, який практично однаково маркується в обох джерелах: у З.Є. Александрової – *уст.*, у словнику за редакцією А.П. Євгенєвої – *устар.*: **процесс** 1. ... *тяжба (уст.)* [7, с. 436]; **бой...** **побоище** *устар.* **Ледовое побоище** [8, с. 38]. Крім того, історичний параметр в обох словниках синонімів має додаткову позначку *церк.*: **бракосочетание...**; *таинство брака (церк.)* [7, с. 49]; **проклятие...**, **анафема** *церк.* [8, с. 449].

Синонімічні абстрактні іменники-терміни, які представлені в обох словниках, мають широке використання, хоча і зберігають свою приналежність до певної галузі або сфери вживання. В окремих випадках авторами

використовується загальна позначка *спец.*: **вложения**, капиталовложения; инвестиции (*спец.*) [7, с. 67]. В інших – дається вказівка на галузь використання слова: **следствие**, ...; дознание (*юр.*) [7, с. 494]; **иммунитет**..., **иммунность биол.** [8, с. 183]. Найбільш розгалужений термінологічний параметр у словнику за редакцією А.П. Євгенєвої, який представлений 36 позначками, у праці З.Є. Александрової їх тільки п'ять: *воен., мор., мед., спец., юр.*

За допомогою словників є можливість здійснювати певний добір і комбінування найдоцільніших для певної мовленнєвої ситуації слів і запобігати помилкам при доборі потрібного синоніма. Отже, у досліджуваних джерелах зафіксована наявність стилістичного та емоційно-оцінного параметрів з розгалуженою системою позначок. У словнику З.Є. Александрової на позначення цього параметра виявлено одинадцять позначок., у словнику за редакцією А.П. Євгенєвої – тринадцять. У деяких словникових статтях спостерігається сполучення емоційно-оцінного та стилістичного параметрів: *грубо-прост.* та *грубо-фам.* тощо.

Висновки. У сучасній лексикографії наявна тенденція до кількісного та якісного розширення набору параметрів та універсальності словників. Однак, за результатами дослідження виявлено, що рівень розробки та маркування семантичних параметрів у словниках синонімів не дозволяють багатоаспектно проаналізувати абстрактні іменники. Словники синонімів тяжіють до однопараметровості.

Перспективою нашого дослідження є аналіз словників антонімів російської мови на наявність семантичних параметрів.

Джерела та література

1. Винник В. Синоніми в лексикографії / В. Винник, О. Нечитайло // Мовознавство. – 1989. – № 2. – С. 70-71.
2. Дубичинский В. В. Теоретическая и практическая лексикография / В. Дубичинский. – Вена-Харьков, 1998. – 160 с.
3. Евгеньева А. П. Синонимы русского языка и их особенности / А. П. Евгеньева. – Л.: Наука. Ленинградское отделение, 1972. – 246 с.
4. Караулов Ю. Н. Лингвистическое конструирование и тезаурус литературного языка / Ю. Н. Караулов. – М.: Наука, 1981. – 366 с.
5. Роменская В. Ф. О классификационной схеме понятия «тип словаря» в информационном тезаурусе / В. Ф. Роменская // Структурная и прикладная лингвистика. – Л.: Наука, 1978. – Вып. 1. – С. 181-187.
6. Склиаревская Г. Н. Новый академический словарь: объект, типологические признаки, место в системе русской лексикографии / Г. Н. Склиаревская // Очередные задачи русской академической лексикографии. – СПб.: Наука, 1995. – С. 15 – 23.
7. Александрова З. Е. Словарь синонимов русского языка / З. Е. Александрова. – М.: Советская энциклопедия, 1968. – 600 с.
8. Словарь синонимов [под ред. Евгеньевой А. П.] – Л.: Наука, 1976. – 648 с.

УДК 811.161.2 373.4

Попова О. І.

ЕМОЦІЙНІСТЬ ЛЕКСИКИ ТА СИНТАКСИСУ ХУДОЖНЬОЇ ПРОЗИ МИХАЙЛА СТЕЛЬМАХА

Осуществлен лингвостилистический анализ эмоциональной лексики и синтаксических особенностей прозы Михаила Стельмаха, определен потенциал их использования с целью стилизации разговорности и обогащения образных ресурсов художественных произведений писателя.

Ключевые слова: экспрессивность, эмоциональность, эмоциональная лексика.

Здійснено лінгвостилістичний аналіз емоційної лексики та синтаксичних особливостей прози Михайла Стельмаха, з'ясовано потенціал їх використання з метою стилізації розмовності та оновлення й збагачення образних ресурсів художніх творів письменника.

Ключові слова: експресивність, емоційність, емоційна лексика.

The linguo-stylistic analysis of emotional vocabulary is carried out that syntactic features of prose of Mykhailo Stel'makh, potential of their use is certain with the purpose of stylization of the colloquial style speech and enriching the image resources of the author's works.

Key words: expressivity, emotionality, emotional vocabulary.

Ще на початку 20-х рр. минулого століття відомий філолог Л. Щерба висловив думку про необхідність вивчати емоційні засоби мови, щоб забезпечити сприймання й розуміння мистецтва слова. Воно, як і сама мова, завжди існувало для людини і завдяки їй, а також свідчило про загальну культуру її мовлення.

Як система систем, мова виконує цілий ряд функцій, головна з яких – комунікативна. Проте мова, як найважливіший засіб спілкування, служить не тільки для передачі думок, а й емоційно-вольових виявів людини. Тому лінгвістами виокремлено також додаткові функції: емоційну, експресивну, емотивну тощо. Остання проявляється щоразу, коли мовець виражає свої почуття, ставлення до навколишньої дійсності або коли хоче викликати яку-небудь почуттєву реакцію свого співбесідника.

Важливу роль у лінгвостилістичній системі будь-якої мови виконує передусім емоційна лексика, морфологічні та синтаксичні особливості, стилістичні прийоми, фігури та тропи. Тому наша робота і присвячується дослідженню цих засобів емоційності сучасної української мови.

Об'єктом дослідження були засоби емоційності, виділені в художніх текстах.

Предметом дослідження стало використання емоційних засобів у художніх текстах, їх структурне та функціональне висвітлення.

Мета роботи – з'ясувати основні види засобів вираження емоційності, у процесі реалізації якої розв'язано такі завдання:

1. Представити лексичний аспект емоційності, зокрема емоційні слова двох типів, сталі вислови, що є експресивними сигналами різних емоцій тощо.

2. Дослідити синтаксичний потенціал емоційності, роль головних і другорядних членів речення та самих речень.

Місце емотивної функції серед інших функцій мови визначається тією роллю, яку відіграють емоції в житті людини.

Емоції – це душевне переживання, хвилювання [5, с. 53]. Емоції – це процес ситуативного переживання, що має для людського організму сигнальне і регулююче значення [13, с. 10]. Емоції – це детерміновані світоглядом,

переконаннями й мораллю психічні стани людини, які виражають її оцінне ставлення до життєвих ситуацій, до своєї й чужої діяльності, які відбивають відношення між мотивами і можливістю адекватної їм поведінки суб'єкта.

Емоційність – властивість людини, що характеризує зміст, якість і динаміку її емоцій та почуттів [9, с. 126]. Емоційний, який відноситься до вираження почуттів, переживань, настроїв, суб'єктивного ставлення.

У мові є досить засобів для вираження й викликання емоцій, для створення емоційності. Пропущені через мислення й психіку людини, ці засоби відразу ж актуалізуються, стають підсилено виразними. Отже, можна з певністю говорити, що людські емоції – це одна з важливих основ мовної експресії, яка створюється системою виражальних засобів, емоційністю. Властивості мови, з якими пов'язана виразність, емоційність мови, останнім часом усе більше і більше привертають увагу лінгвістів, проте експресивна сторона мовних явищ, і, зокрема, властивість мови емоційно відображати дійсність, вивчені поки що недостатньо.

Емоційність як лінгвістичну категорію на різних її рівнях розробляли такі вчені, як Ш.Баллі, Л.Виговський, В.Виноградов, В. фон Гумбольдт, О.Леонтьєв, О.Загорська, З.Фомін, І.Огієнко, О.Потебня, І.Білодід, В.Ващенко, М.Жовтобрюх, В.Чабаненко та ін. Серед них і сучасні науковці, зокрема, Н.Бойко, яка дослідила українську експресивну лексику в різних параметрах: семантичному, лексикографічному і функціональному.

Як зауважує Н. Бойко, антропоцентрична лінгвістика зосереджує увагу на комунікативній ролі мови, функціональних можливостях її одиниць, зв'язках із ментальністю народу, виявленні в мові та мовленні найрізноманітніших інтенцій суб'єкта мовлення, проявів людських чинників, що продукуються й існують у зв'язку з такою прагматично орієнтованою й загальною категорією, як експресивність, яка реалізується в ряді субкатегорій, має свої механізми, способи та засоби «суб'єктивного уявлення» [12, с. 156].

Експресивність проникає в усі сфери діяльності людини. Взаємодіючи з раціональним, логічним, експресивно-марковані мовні одиниці вносять в усталені стандарти та штампи елементи нових виражальних засобів, у яких холодний розум поєднується з певним почуттям, емоція – з глибокою думкою, ірреальне – із національною реальністю, адже «те, що робить відомий народ народом, полягає не в тому, що виражається мовою, а в тому, як виражається» [6, с. 187].

Емоційний фонд української мови надзвичайно багатий і різноманітний. Його елементи функціонують на різних рівнях масової системи й становлять «сукупність семантико-стилістичних ознак» мовних одиниць, які виступають засобами «суб'єктивного вираження ставлення мовця до змісту або адресата мовлення» [7, с. 91].

Лексичний шар виступає не тільки засобом пізнання та репрезентації національної картини, а й служить для вираження широкої палітри, емоцій, почуттів, оцінок, усього того, що пов'язане зі сферою емоційно-психічної діяльності людської свідомості.

Експресивна лексика – це засіб вияву влади людини над мовою, впливу на неї індивідуальної волі й інтенції адресата, відображення взаємодії людини із системою мови. Склалося так, що експресивно нейтральна лексика вивчалася значно докладніше, ніж експресивно забарвлена. Над першою темою працювали І.Білодід, А.Бурячок, В.Ващенко, С.Головащук, С.Єрмоленко, В.Німчук, Л.Паламарчук, М.Пилинський, В.Русанівський та інші. Експресивно забарвлена лексика вивчалася менше. Проте найплідніше цей шар лексики дослідили В.Чабаненко та Н.Бойко.

Важливу роль у лінгвістичній системі будь-якої мови виконує передусім емоційна лексика, слова, які виражають різні почуття, а також емоційні відтінки в оцінці явищ дійсності, осіб, подій тощо, тобто ті прошарки словникового складу, які так чи інакше пов'язані з людськими почуттями. Емоційна лексика – це слова, що служать для вираження почуттів та настроїв людини [3, с. 58]. Емоційне слово – слово, основним змістом якого є вираження почуттів.

У словнику лінгвістичних термінів Л.Безобразової та М.Степаненка «емоційна лексика» трактується так: «слова, що мають емоційне забарвлення, виражене мовними засобами» [1, с. 10]. Щодо української мови, то в ній функціонують емоційні слова двох типів:

- 1) такі, що не мають понятійної основи й виражають лише емоції;
- 2) такі, що виражають водночас і поняття і емоції.

До першого типу названих слів належать емоційні вигуки, що є експресивними знаками найрізноманітніших психічних переживань суб'єкта. «Безпосереднім виразником людських емоцій виступають вигуківі слова (*уу, леле, тю, фу, ой, ох*) та ін.» [12, с. 171]. Більшість з них характеризується полісемантизмом. На письмі їхнє значення повністю розкривається лише в широкому контекстальному тлі. Усно його можна визначити за інтонацією, силою і тембром голосу, а також за супровідною рухомою експресією. У живому невимушеному мовленні емоційні вигуки – це слова, що спонтанно виражають емоційні та інші підвищено-почуттєві стани людини, тому тут їхня експресивність є первинною. У писемному мовленні, наприклад, у художньому – це вже не просто слова, а слова – імітації, тому тут їхня експресивність є вторинною стилістично заданою. Наприклад: «*Ой, що ви кажете, дядьку Лавріне!*» – стримала себе, щоб не заголосити» [10, с. 230]; «*Ох і не солодко вам.*» [10, с. 107]; «*О! – здивованим поглядом змріяв Данила. – Ви наче постаршали за цю ніч*» [10, с. 74]; «*Гей, бродє татарський, явори й калина бережками та човни біля самих зірок, а щастя так мало...*» [10, с. 11]. Як бачимо, емоційні вигуки здебільшого багатозначні, їхня семантика розкривається у контексті.

Емоційні лексеми другого типу, у свою чергу, поділяються на два розряди: 1) слова, які називають певні емоції та переживання; 2) слова, в значенні яких є оцінний інгредієнт.

До першого розряду слів належить небагато, переважно ті, що пов'язані з почуттєвою сферою і називають психічні, внутрішні стани, характер світовідчужування, переживання тощо (радість, любов, щастя, журба, сум, ненависть, гнів; ніжний, любий, щирий, веселий; тяжко, сумно; радіти, гніватися та ін.). Наприклад: «*Як це – нещастя і щастя? – недовірко ворухнув і бровами, і вусами*» [10, с. 22]; «*Добро таки в мене плужиться, та щастя бродить стороною, – стихив голос лісник. – То виходь за мене, як не з любові, так з бід. А потім, дивись, звикнеш, а може й любов прокинеться...* – Не кажіть мені, дядьку, про любов» [10, с. 52]; «*Хіба час говорити про це? – сказала з жалем, ще й сум у душі*» [10, с. 56].

Лексеми другого розряду за будь-яких стильових умов не втрачають емотивної експресивності, правда, якість оцінного значення інгредієнта, негативного чи позитивного, може залежати від контексту, а також від ситуації мовлення, наприклад: «*...Віджартувалася Оксана і лебідкою проходила між захланністю тих, що з потім і брудом*

греблись до багатства;»Такий дурень, видать, і на мільйони не поласився б. Справжнісінький дурень!» [10, с. 226]; *«Ярослав похапцем вийшов із темної хати»* [10, с. 10].

Таким чином, емоційна лексика – слова, що мають у своєму значенні компонент оцінки, виражають почуття, позитивне чи негативне, сприймання дійсності. Як виразник емотивної функції мови емоційна лексика характеризує ситуацію спілкування, соціальні відносини, психічний стан мовців [6, с. 171].

Якщо існує потреба емоційного вираження думки, мовець не задовольняється лише об'єктивно-номінативною функцією слова, а прагне поєднати її з функцією суб'єктивно-оцінною і тому слабо виражений конотативний зміст експресивного слова намагається підсилити. Це досягається за допомогою емпізи, афективної суфіксації або використання семантично близьких, але виразно спроможних заміників, що призводить до виникнення емоційно-оцінних синонімів, що створюють синонімічні ряди. Наприклад: *говорити – базікати, теревенити, глаголити, зморозити, варнякати* тощо.

До емоційних засобів належать і фразеологізми – ті сталі вислови, що є експресивними сигналами різних емоцій людини. Часте емпітично-ефективне інтонування та повторюваність у типових ситуаціях спричинилися до їх інтер'єктивації: *оце так!, так от!, от тобі й на* тощо. Ці й подібні фразеологізми – вигукі дуже характерні для розмовного діалогічного мовлення, де вони виступають в ролі емоційно-експресивних слів речень [10, с. 245]. Емоційність створюється і завдяки вжитку фразеологізмів, лексичні компоненти яких номінативно розкривають напружені психічні стани людини, життєві утруднення, безвихідь тощо, наприклад: *«Ох і перепаде нам на бублики й тобі, й мені»* [10, с. 41]; *«Я на неї давно по-сусідськи оком накидаю»* [10, с. 10]. Важливе лінгвістичне значення має використання низки фразеологізмів: *оком накинута, оком пасти* або експресивних синонімічних рядів та антонімічних пар, наприклад: *«А ви чого, товаришу агроном, на мовчанки перейшли, а слово на прив'язь припнули. У нас гості повинні орудувати язиком»* [10, с. 9].

Порівняно не численними, але стилістично дуже колоритними в українській мові є морфологічні засоби емоційності. У різних стилізованих видах, зокрема, розмовному, фольклорному, художньому, психологічне осмислення дістала лексико-граматична категорія середнього роду. З одного боку, вона передає позитивні емоції (пестливість, ласкавість, співчуття), а з другого – негативні (іронія, зневага, сарказм), наприклад: *«Як засніває Одарка, бувало, на якомусь гулянні «На добраніч та всім на ніч» або «Там на горі в Почаєві зоря ясна стала», то старе й мале заслухається»* [10, с. 226]; *«Бачу – хлопчєна зажуєно дивиться не на чоботи, а на шквал крижени»* [10, с. 41].

До лінгвістики причетна не лише родова залежність і контрастність, а й родова невизначеність. І тут послугує категорія спільного роду, що охоплює марковані назви як меліоративною (*сиротина, бідолаха*), так і пейоративною (*ненажерє, безтолоччє*) емоційною оцінкою. Вони є «потужним виразово-характерологічним потенціалом» [13, с. 41], наприклад: *«Безтолоччє, – погудить себе, сумно посміхнеться та й знову до дітей»* [11, с. 226].

З пошуком до нових і нових мовних засобів експресивної передачі почуттів пов'язане функціонально-стилістичне трансформування емоційних абстрактних іменників: *лихо – лишєнько; горе – горєнько; чудо – чудасія* тощо.

Емоційність вислову інтенсивно увиразнюється, коли поряд з іменниками вживаються вказівні або означальні займенники чи частки, що виконують роль почуттєво-підсилювального артикля, наприклад: *«Ось тобі й тендітна вербичка з карабіном на плечі, ось тобі твоя вірна»* [11, с. 171]; *«Ох не вірється дядьку, що ви такий доброзичливець»* [10, с. 19].

З синтаксичного погляду емоційність виражається різними виявами головних та другорядних членів речень. Це й емпітичний іменниковий підмет, що підкреслюється особовим займенником, простий емоційно-насичений предмет, і дієслівні присудки, що ускладнюються й емоційно підсилюється частками. Наприклад: *«Бач, коли про вечерю загадала! – шалєніє Магазаник»* [11, с. 188]. Почуттєво збуджений мовець намагається виділити окремі деталі, надати самостійності й семантичної вагомості відокремленим означенням і обставинам, виражених емоційно-оцінними словами, словосполученнями. Наприклад: *«З-за дерев, плече в плече виходять зі зброєю в руках Роман і Василь, високі, статуї, буйночолі, вони йдуть між деревами, як боги лісу...»* [11, с. 171].

Значеннєвими в емоційності є звертання. Наприклад: *«Сини мої, синочки... Сини мої, синочки ... Лебедята мої! – голосячи, Олена хрєстом упала на дітей»* [11, с. 283].

Емоційне навантаження може лягати і на все просте речення, а не лише на окремі його структурні компоненти. Сюди відносяться розповідно-окличні, питально-окличні, риторично-питальні, вигуківі слова-речення, неповні речення чи усічені: *«А що буде з нею, як не стане ні слуху, ні прослуху про Ярослава?»* [10, с. 13]; *«Ось тобі й маєш недобру прикмету»* [10, с. 13]; *«Хай його лиха година розпитує»* [10, с. 33].

Складне речення – теж виразник емоцій людини, наприклад: *«Ох і відьмочка ти! Уста мов пуп'янок маєш, а з уст каміння жбурляєш»* [10, с. 36].

Таким чином, у сучасній українській мові є досить засобів для вираження й викликання емоцій. Пропущені через мислення і психіку людини, вони відразу ж актуалізуються, стають підсилено виразними.

Інтенсифікація емотивної виразності досягається засобами різних мовних рівнів. Важливу роль у лінгвистилістичній системі виконує передусім емоційна лексика, ті прошарки словникового складу, які так чи інакше пов'язані з людськими почуттями. У писемному мовленні їхнє значення повністю розкривається лише на широкому контекстальному тлі, а в усному його можна визначити за інтонацією, силою і тембром голосу, а також за супровідною рухомоторною експресією.

Емотивна функція загальнонародної мови підпорядковує фразеологізми, розширює можливості, зокрема, актуалізує ті сталі вислови, які виражають емоції людини, що є їхніми експресивними сигналами.

На морфологічному рівні емотивна експресія в українській мові забезпечується психолінгвістичним осмисленням деяких лексико-граматичних категорій та переходом одних граматичних форм в інші.

Великим впливом психологічного стану людини на структуру словесного вираження її думок визначається багатство й різноманіття емоційно-експресивних засобів синтаксису.

Отже, людські емоції породжують мовну (мовленнєву) інтенсифіковану виразність, емоційність, а емпітична функція мови організовує ці породження в комплекс, який органічно входить до національної лінгвістичної системи.

Між емоційним та експресивним існує нерозривний зв'язок. Щодо сучасної української мови, то в ній емоційне пов'язане в лексичній, фразеологічній, граматичній та стилістичній яруси.

Джерела та література

1. Безобразова Л. Л. Словник лінгвістичних термінів / Л. Л. Безобразова, М. І. Степаненко. – Полтава, 1999. – 342 с.
2. Бойко Н.І. Українська експресивна лексика: семантичний, лексикографічний і функціональний аспекти: монографія / Н.І. Бойко. – Ніжин : ТОВ «Вид-во «Аспект-Поліграф», 2005. – 552 с.
3. Дорошенко С.І. Граматична стилістика української мови / С.І.Дорошенко. – К.: Рад. школа, 1985. – 199 с.
4. Дудик П.С. Синтаксис сучасного українського розмовного літературного мовлення / П.С. Дудик. – К.: Наук. думка, 1993. – 288 с.
5. Коломієць М. П. Словник іншомовних слів / М. П. Коломієць, Л.В. Молодова. – К.: Освіта, 1998. – 312 с.
6. Потебня А. Е. Мысль и язык / А. Е. Потебня. – К.: СИНТО, 1993. – 191 с.
7. Розенталь Д.Э., Теленкова М.А. Словарь-справочник лингвистических терминов / Д.Э. Розенталь, М.А. Теленкова. – М.: Просвещение, 1976. – 543 с.
8. Русанівський В. М. Історія української літературної мови: підруч. / Русанівський В. М. – К.: АртЕК, 2001. – 392 с.
9. Словник психологічних термінів [за ред. проф. В.І. Вовка]. – К.: Вища школа, 1981. – 352 с.
10. Стельмах М. Чотири броди: роман. Частина І. Серія «Романи і повісті» / Михайло Стельмах. – К.: Дніпро, 1979. – 252 с.
11. Стельмах М. Чотири броди: Роман. Частина ІІ. Серія «Романи і повісті» / Михайло Стельмах. – К.: Дніпро, 1979. – 284 с.
12. Українська мова: енциклопедія / редкол.: М.Русанівський, О.Тараненко, М.Заблюк. – К.: Українська енциклопедія, 2002. – 752 с.
13. Чабаненко В. А. Основи мовної експресії / В. А. Чабаненко. – К.: Вища школа, 1984. – 165 с.

УДК 81'44

Потапенко С. И.

ПЯТЬДЕСЯТ ЛЕТ СПУСТЯ: КОГНИТИВНО-РИТОРИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ИНАУГУРАЦИОННОГО ОБРАЩЕНИЯ ДЖОНА КЕННЕДИ

Применение в статье методики когнитивно-риторического анализа доказывает, что воздействующий потенциал инаугурационного обращения Джона Кеннеди сохраняется более пятидесяти лет благодаря утверждению идеи свободы через апелляцию к наиболее глубинным структурам сознания различных групп аудитории. Обращение к мировому сообществу акцентирует тенденцию говорящего к действию, апелляция к идеологическим противникам достигается с помощью УСТРАНЕНИЯ ПРЕПЯТСТВИЯ, а диалог с соотечественниками зиждется на отношениях движения, выбора и ПРЕПЯТСТВИЯ для противников свободы.

Ключевые слова: инаугурационное обращение, Джон Кеннеди, когнитивно-риторический анализ, свобода, сознание.

Застосування у статті методики когнітивно-риторичного аналізу доводить, що вплив інавгураційного звернення Джона Кеннеді зберігається більше п'ятдесяти років завдяки ствердженню ідеї свободи через апеляцію до глибинних структур свідомості різних груп аудиторії. Звернення до світової спільноти акцентує тенденцію мовця до дії, апеляція до ідеологічних супротивників досягається за допомогою УСУНЕННЯ ПЕРЕШКОДИ, а діалог із співвітчизниками спирається на відношення руху, вибору та ПЕРЕШКОДИ для противників свободи.

Ключові слова: інавгураційне звернення, Джон Кеннеді, когнітивно-риторичний аналіз, свобода, свідомість.

The cognitive-rhetorical analysis applied in this article reveals that the influence of John Kennedy's inaugural address has been lasting for more than fifty years due to the implementation of the freedom idea by appeal to the deep consciousness structures of different groups of the audience. The address to the international audience underscores the speaker's tendency towards action, the appeal to the ideological opponents is based on RESTRAINT REMOVAL while the dialogue with the fellow citizens rests on the relations of movement, choice and BLOCKAGE for freedom opponents.

Key words: inaugural address, President Kennedy, cognitive-rhetorical analysis, freedom, consciousness.

Одной из наиболее ярких инаугурационных речей в истории Америки считается обращение Джона Кеннеди, прозвучавшее более пятидесяти лет назад – 20 января 1961 года. За это время оно детально изучалось в аспекте стилистических средств и риторических фигур [2]. Новые грани воздействующего потенциала этого выступления выявляются с помощью методов когнитивной риторики [7, с. 239], синтезирующей постулаты когнитивной семантики, рассматривающей общие принципы осмысления действительности человеком, воображения, мышления, с риторикой, связывающей восприятие, воображение и мышление с конкретными ситуациями общения [5, с. 445].

В русле классической риторической доктрины, описывающей трансформацию идеи в слово, когнитивно-риторический анализ учитывает пять этапов вербализации мысли: отбор аргументов (инвенция), последовательность их линеаризации (диспозиция), вербализация (элокуция), запоминание и презентация [1, с. 22].

Лингвокогнитивный аспект нового риторического направления опирается на положение о сенсомоторных истоках кодируемых языком структур сознания, к которым относят силовую динамику (force dynamics) [5, с. 445] и образ-схемы (image schemas) [7, с. 57]. Силовая динамика учитывает противопоставление двух сил: фокальной (Агонист) и противодействующей (Антагонист) [6, с. 413], а образ-схемы одновременно схватывают взаимодействие нескольких объектов [3, с. 19]. Наряду с индивидуальным и гештальтным представлением межреферентных отношений, силовая динамика воссоздает внутреннее состояние субъекта, проявляющееся в его тенденции к покою или движению [6, с. 413], а образ-схемы устанавливают точку зрения постороннего наблюдателя в соматической, перцептивной, локативной и динамической перспективах.

Соматические отношения СПЕРЕДИ – СЗАДИ, СВЕРХУ – СНИЗУ, СЛЕВА – СПРАВА, ЦЕНТР – ПЕРИФЕРИЯ, БЛИЗКО – ДАЛЕКО фиксируют расположение объектов относительно тела человека. Перцептивные схемы МАССА – МНОЖЕСТВО – ИСЧИСЛЯЕМОСТЬ – ОБЪЕКТ представляют образы, формирующиеся при визуальном членении совокупности, к которой приближается наблюдатель. Локативные схемы ПРЕДЕЛ (ПОВЕРХНОСТЬ) – КОНТЕЙНЕР – (ВКЛЮЧЕНИЕ / ИСКЛЮЧЕНИЕ) – СОДЕРЖИМОЕ (ПУСТОЙ / ПОЛНЫЙ) фиксируют место объекта внутри или за пределами трехмерного пространства, соотносимого с КОНТЕЙНЕРОМ. Динамические образ-схемы эксплицируют внутреннее состояние субъекта через движение (ПУТЬ, ЦИКЛ, ВЕРТИКАЛЬ) и силовые отношения (ПРОТИВОДЕЙСТВИЕ, ОБЕСПЕЧЕНИЕ / ЛИШЕНИЕ ВОЗМОЖНОСТИ,

ПРИНУЖДЕНИЕ, ПРИТЯЖЕНИЕ, ПРЕПЯТСТВИЕ и УСТРАНЕНИЕ ПРЕПЯТСТВИЯ). Кинетические схемы, представляющие движение, соотносят активность субъекта с перемещением ВПЕРЕД на фоне образ-схемы ПУТЬ или ВВЕРХ по ВЕРТИКАЛИ, а тенденция к покою отражена движением НАЗАД или ВНИЗ.

Указанные концептуальные структуры помогают эксплицировать способы воплощения в обращении Джона Кеннеди мотива свободы, заложенного на этапе инвенции и обозначенного во вступлении существительным *freedom*: *We observe today not a victory of party but a celebration of freedom – symbolizing an end as well as a beginning – signifying renewal as well as change.*

Кроме прилагательного *free*, его производных и синонимов (*liberty*), идея свободы имплицитно в речи языковыми средствами, активирующими ментальные структуры, соотносящие провозглашенную идею с другими смыслами. Их когнитивную реконструкцию начинаем с моделирования словарной дефиниции существительного *freedom*, интерпретируемого как права делать что угодно при отсутствии внешнего контроля или ограничений «the right to do what you want without being controlled or restricted by anyone» [4, с. 641]. В этом определении сема ‘to do what you want’ отражает внутреннюю тенденцию субъекта к деятельности, приписывая ему роль Агониста, а сема ‘without being controlled or restricted by anyone’ указывает на УСТРАНЕНИЕ / ОТСУТСТВИЕ ПРЕПЯТСТВИЯ как условие успешной деятельности. Соответственно, кроме прилагательного *free* и производных, к средствам обозначения свободы относим единицы, указывающие на отсутствие или устранение препятствия и сопутствующее этому движение.

Выбор языковых средств, формирующих эффект свободы, проявляет однозначную связь с пятью коммуникативными блоками инаугурационного выступления, дифференцированными на этапе диспозиции: вступлением, обращениями к мировому сообществу, идеологическим соперникам, согражданам и заключением.

Во вступлении очерчены различные способы представления свободы, раскрывающиеся в трех основных блоках. Вначале идея свободы эксплицирована существительным *freedom* и имплицитно единицами, обозначающими две разновидности движения: обновление (*renewal*) и изменение (*change*) (*We observe today not a victory of party but a celebration of freedom – symbolizing an end as well as a beginning – signifying renewal as well as change*), а также возвращение к идеалам, провозглашенным предками: *For I have sworn before you and Almighty God the same solemn oath our forebears prescribed nearly a century and three quarters ago*. На фоне обозначенных разновидностей движения глагол *fought* акцентирует борьбу за свободу, соотнося основателей Америки с источником ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ, а существительное *rights* выделяет отдельный аспект свободы – права человека: *And the same revolutionary beliefs for which our forebears fought are still at issue around the globe – the belief that the rights of man come not from the generosity of the state but from the hand of God*. В конце приведенного высказывания статус прав человека поднимается через апелляцию к Богу, стоящему в ценностной иерархии выше, чем государство (*not from the generosity of the state but from the hand of God*).

Во второй части вступления развитие идеи свободы, провозглашенной основателями Америки, акцентируется единицами, обозначающими УСТРАНЕНИЕ ПРЕПЯТСТВИЯ (*let*) и движение (*go forth*), а ее отстаивание – отрицаниями (*unwilling* и *undoing*), активирующими ПРЕПЯТСТВИЕ, направленное против противников прав человека (*human rights*): *Let the word go forth from this time and place, to friend and foe alike, that the torch has been passed to a new generation of Americans [...]. unwilling to witness or permit the slow undoing of those human rights to which this nation has always been committed, and to which we are committed today at home and around the world.*

Введенные во вступление отношения, имплицитно указывающие на свободу – УСТРАНЕНИЕ ПРЕПЯТСТВИЯ и движение, с одной стороны, и ПРЕПЯТСТВИЕ, направленное против врагов свободы, с другой, – конкретизируются в трех основных блоках выступления, обращенных к мировому сообществу, идеологическим противникам и соотечественникам.

Обращаясь к глобальной аудитории, автор имплицитно указывает идею свободы глаголом *let* и местоимением *any*, указывающими на два способа УСТРАНЕНИЯ ПРЕПЯТСТВИЯ – силовой и перцептивный, что создает эффект содействия свободе, обозначенной существительным *liberty* в конце высказывания: *Let every nation know, whether it wishes us well or ill, that we shall pay any price, bear any burden, meet any hardship, support any friend, oppose any foe to assure the survival and the success of liberty*. В начале приведенного утверждения глагол *let* с семантикой позволения [4, с. 924] указывает на устранение силового препятствия, а местоимение *any* со значением неограниченности [8, с. 78] – на ликвидацию перцептивных барьеров.

Главным средством структурирования основной части блока, обращенного к мировому сообществу, является пятикратное повторение лексемы *pledge*, обозначающей намерение (statement that you will definitely do or provide something) [4, с. 1254, 1312], т. е. соотносящей говорящего с Агонистом, цели которого обозначены в каждом отдельном высказывании единицами, именующими союзников, различные государства – молодые, бедные и латиноамериканские, а также Организацию Объединенных Наций.

Для союзников идея свободы связывается с объединением усилий, обозначенным существительным *loyalty* (*we pledge the loyalty of faithful friends*), причастием *united* и прилагательным *cooperative* (*United, there is little we cannot do in a host of cooperative venture*).

Свобода молодых государств опирается на УСТРАНЕНИЕ ПРЕПЯТСТВИЯ, обозначенное глаголом *welcome*, и имплицитно отрицанием *not* ПРЕПЯТСТВИЕ против движения (*shall not have passed away*) в сторону еще большего ПРЕПЯТСТВИЯ, представленного жестокой тиранией (*iron tyranny*): *To those new states whom we welcome to the ranks of the free, we pledge our word that one form of colonial control shall not have passed away merely to be replaced by a far more iron tyranny*.

Свобода половины населения планеты, пытающегося сбросить оковы массовой нищеты (*struggling to break the bonds of mass misery*), связывается с ролью Америки как источника ОБЕСПЕЧЕНИЯ ВОЗМОЖНОСТИ, а ее мощь акцентирована троекратным употреблением глагола *help*, обозначающего создание возможностей [4, с. 759]: *To those people in the huts and villages of half the globe struggling to break the bonds of mass misery, we pledge our best efforts to help to help themselves. If a free society cannot help the many who are poor, it cannot save the few who are rich*. Повторение глагола *help* во фразе *to help to help themselves* уравнивает статус Америки и бедных наций, ибо соотносит их с источником ОБЕСПЕЧЕНИЯ ВОЗМОЖНОСТИ, доказывает, что они в состоянии самостоятельно решить свои проблемы. Вместе с тем, в завершающем высказывании отрицательные предикаты *cannot help* и *cannot save*

указывают на ПОТЕРЮ ВОЗМОЖНОСТИ богатыми, если они не будут помогать бедным: *it cannot save the few who are rich*.

Свобода латиноамериканских государств обеспечивается соотносением Америки с источниками двух сил: ОБЕСПЕЧЕНИЯ ВОЗМОЖНОСТИ, обозначенного глаголами *offer* «предлагать», *assist* «помогать» и словосочетанием *to cast off the chains of poverty* «сбросить оковы» (*To our sister republics south of the border, we offer a special pledge – to convert our good intentions into good deeds – in a new alliance for progress – to assist free men and free governments in casting off the chains of poverty*), и ПРЕПЯТСТВИЯ, названного глаголом *oppose* и направленного против врагов свободы: *We shall join with them to oppose aggression or subversion anywhere in the Americas*.

Силовые отношения как один из способов отстаивания свободы активируются во фрагментах речи, посвященных Организации Объединенных Наций и идеологическим соперникам. При обращении к ООН (*that world assembly of sovereign states*) глагол *prevent* «предотвращать» обозначает ПРЕПЯТСТВИЕ, направленное против ее превращения в место обличительных речей (*prevent it from becoming merely a forum for invective*), а существительное *shield* соотносит ее с источником защиты новых и слабых государств (*to strengthen its shield of the new and weak*).

Апелляция к идеологическим соперникам начинается с существительного *request* «требование», активирующего ПРИНУЖДЕНИЕ как способ отстаивания свободы, соотносимой с движением, которое обозначено фразой *begin anew* «начать сначала»: *Finally, to those nations who would make themselves our adversary, we offer not a pledge but a request that both sides begin anew the quest for peace*. Силовой аспект отстаивания свободы разворачивается во втором основном блоке, противопоставляющем Америку идеологическим соперникам: идея свободы отражена противопоставлением слабости (*weaknesses*) и силы (*our arms*), соотносимой с ПРЕПЯТСТВИЕМ, направленным против угрозы, создаваемой средствами массового поражения: *We dare not tempt them with weakness. For only when arms are sufficient beyond doubt can we be certain beyond doubt that they will even be employed*.

В контексте обеспечения международной безопасности, дальнейшее развитие отношений между государствами обоих лагерей конструируется с привлечением ПРЕПЯТСТВИЯ, обозначенного отрицанием *neither*, а также с помощью единиц с семантикой давления (*overburdened*) и дисбаланса (*uncertain balance*): *But neither can two great powerful groups of nations take comfort from our present course – both sides overburdened by the cost of modern weapons, both rightly alarmed by the steady spread of the deadly atom, yet both racing to alter that uncertain balance of terror that status the hand of mankind's final war*.

В основной части обращения к идеологическим противникам идея свободы акцентируется девятикратным повторением структуры *Let somebody do something*, активирующей УСТРАНЕНИЕ ПРЕПЯТСТВИЯ, служащее фоном для инициатив, направленных на сближение противоборствующих систем: начало нового этапа взаимодействия (*So let us begin anew*), объединение усилий (*Let both sides explore what problems unite us*), формулирование новых принципов взаимоотношений (*Let both sides formulate serious and precise proposals for the inspection*), объединение усилий в исследовании вселенной (*Together let us explore the stars, conquer the deserts*) и в обеспечении свободы поработанных народов (*Let both sides unite to heed in all corners of the earth the command Isaiah – to «undo the heavy burdens ... and let the oppressed go free*).

Финальная цель УСТРАНЕНИЯ ПРЕПЯТСТВИЯ, сформулированная в конце этого блока, усматривается в ликвидации подозрений (*push back the jungle of suspicion*) и в объединении усилий с целью дальнейшего развития (*join in creating a new endeavor*): *And if a beachhead of cooperation may push back the jungle of suspicion, let both sides join in creating a new endeavor*.

При обращении к соотечественникам идея свободы воплощена единицами, обозначающими движение, выбор и ПРЕПЯТСТВИЕ, направленное против врагов свободы.

Свобода как движение обозначена существительным *course* (*In your hands, my fellow citizens, more than mine, will rest the final success or failure of our course*) и глаголом *summons* «зывает», именующим источник продвижения (*the trumpet summons us again a call to bear the burden for a long twilight struggle*).

Свобода выбора подчеркивается вопросами открытой формы, задействованными при формулировании предложений по формированию международного альянса, направленного против врагов свободы: *Can we forge against these enemies a grand global alliance, North and South, East and West, that can assure a more fruitful life for all mankind? Will you join in that historic effort?*

Отстаивание свободы через ПРЕПЯТСТВИЕ представлено сочетанием причастия *defending* с существительным *freedom* (*In the long history of the world, only a few generations have been granted the role of defending freedom in its hour of maximum danger*) и взаимодействием местоимения *I* с эксплицитным отрицанием *not*, указывающим на неприятие ошибочных идей: *I do not shrink from this responsibility. I do not believe that any of us would exchange places with any other people or any other generation*.

ПРЕПЯТСТВИЕ, обозначенное отрицанием, производит наиболее сильный эффект в высказывании *ask not what your country can do for you, ask what you can do for your country*. Сочетание глагола *ask* с семантикой ПРИНУЖДЕНИЯ, или в более общих терминах – давления, с отрицанием, обозначающим ПРЕПЯТСТВИЕ (*not ask not what your country can do for you*), и глаголом *can*, указывающим на ОБЕСПЕЧЕНИЕ ВОЗМОЖНОСТИ (*ask what you can do for your country*), активирует глубинные отношения свободы и независимости, способствуя цитируемости этого изречения.

Мотив свободы отражен в заключении речи словосочетаниями, обращенными к гражданам мира (*citizens of the world*), обозначающими движение (*go forth to lead*) и вызывающими к Всевышнему (*His blessing, His help, God's work*) как единственному возможному источнику ПРИНУЖДЕНИЯ: *Finally, whether you are citizens of America or citizens of the world, ask of us here the same high standards of strength and sacrifice which we ask of you. With a good conscience our only sure reward, with history the final judge of our deeds, let us go forth to lead the land we love, asking His blessing and His help, but knowing that here on earth God's work must truly be our own*.

Проведенный анализ дает основания для вывода, что сформулированная во вступлении идея свободы имплицитно в тексте средствами, обозначающими УСТРАНЕНИЕ ПРЕПЯТСТВИЯ, движение, а также ПРЕПЯТСТВИЯ и ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ, направленные против опасности. Распределение средств обозначения свободы зависит от адресованности коммуникативных блоков к различным группам аудитории: обращение к мировому сообществу сопряжено с тенденцией говорящего к деятельности, при апелляции к идеологическим

соперникам доминирует УСТРАНЕНИЕ ПРЕПЯТСТВИЯ, а диалог с соотечественниками опирается на отношения движения, выбора и ПРЕПЯТСТВИЯ, направленного против врагов свободы. Перспектива дальнейшего исследования состоит в выявлении того, как идея свободы воплощена в инаугурационных речах других президентов.

Источники и литература

1. Безменова Н.А. Очерки по теории и истории риторики / Н.А.Безменова. – М.: Наука, 1991. – 215 с.
2. Atkinson M. JFK'S inaugural speech: Six secrets of his success / M. Atkinson // bbc.co.uk/news/world-us-canada-12215248?print=true
3. Johnson M. The Body in the Mind: The Bodily Basis of Meaning, Imagination, and Reason / M. Johnson. – Chicago; L.: The Univ. of Chicago Press, 1987. – 233 p.
4. Longman Dictionary of Contemporary English : New Edition. – Harlow: Longman, 2003. – 1950 p.
5. Oakley T. Force-dynamic dimensions of rhetorical effect / T. Oakley // *From Perception to Meaning: Image Schemas in Cognitive Linguistics*. – Berlin/N.Y.: Mouton de Gruyter, 2005. – P. 444–473.
6. Talmy L. Force Dynamics in Language and Cognition // *Concept Structuring Systems* / L. Talmy. – Cambridge (Mass.) : The MIT Press, 2000. – Vol. 1. – P. 409–470.
7. Turner M. Reading Minds : The Study of English in the Age of Cognitive Science / M. Turner. – Princeton : Princeton University Press, 1991. – 236 p.
8. Westney P. Rules and pedagogical grammar / P. Westney // *Perspectives on Pedagogical Grammar*. – Cambridge: Cambridge University Press, 1994. – P. 72–96.

УДК 811.111 – 342

Присяжнюк О. Я.

СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ ПРОИЗНОШЕНИЯ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

Целью этой статьи является рассмотрение проблемы региональной вариативности английского языка на Британских островах. Автор обращает внимание на тот факт, что региональные диалекты в Англии сильно меняются под влиянием английского стандарта, которому учат в школе, а также радио, телевидения и кино. Следует добавить, что изучение региональных диалектов является чрезвычайно ценным источником информации по причине возникновения разных неправильных форм в грамматике, произношении, в словарном составе стандарта английского языка.

Ключевые слова: диалекты, региональные варианты, стандарт английского языка, RP (Received Pronunciation).

Метою цієї статті є розгляд проблеми регіональної варіативності англійської мови на Британських островах. Автор звертає увагу на той факт, що регіональні діалекти в Англії сильно змінюються під впливом англійського стандарту, якому учать у школі, а також через вплив радіо, телебачення та кіно. Також слід додати, що вивчення регіональних діалектів є надзвичайно цінним джерелом інформації о причинах виникнення різних неправильних форм у граматиці, вимові та у словниковому складі стандарту англійської мови.

Ключові слова: діалекти, регіональні варіанти англійської мови, стандарт англійської мови, RP (Received Pronunciation).

The aim of this article is to reveal the problem of regional variation of English on the British Isles. The author pays attention to the fact that the regional dialects in England and elsewhere are undergoing rapid change under the pressure of Standard English taught at schools and also the pressure of the speech habits cultivated by radio, television and the cinema. It should be added that the study of regional dialects is an extremely valuable source of information about the background of various irregularities in the grammar, pronunciation and vocabulary of the standard form of the English language.

Key words: dialects, regional varieties of English, standard English, RP (Received Pronunciation).

Английский язык – национальный язык Великобритании, Соединенных Штатов Америки, Австралии, Новой Зеландии и большей части населения Канады. На сегодняшний день люди, населяющие вышеуказанные страны, имеют свой вариант произношения, который считается их национальным языком. Почти любой язык имеет различные, официально закрепленные варианты произношения, поэтому существование американского, австралийского и канадского английского ни у кого не вызывает удивления. Однако не следует путать языковой вариант с диалектом (разновидность языка, употребляемая более или менее ограниченной группой людей, связанных территориальной, профессиональной или социальной общностью).

Итак, целью данной работы является рассмотрение основных тенденций произношения английского языка.

Изучение региональной вариативности английского языка имеет особое значение в силу глобального распространения английского языка в современном мире, ведущего с одной стороны к унификации, а с другой стороны к размежеванию отдельных диалектов в его составе. Однако до сих пор региональная вариативность английского языка не получила должного отражения ни в исследовательской деятельности, ни в практике преподавания. Большинство научных работ по данному вопросу посвящено описанию и анализу произносительной нормы RP (Received Pronunciation), в то время как территориальными диалектами не уделялось достаточно внимания. В учебных заведениях – как в Украине, так и в Европе в целом – обучение английскому языку как иностранному ведется преимущественно на базе произносительной нормы RP; использование других вариантов не рекомендуется. Между тем знание особенностей отдельных диалектов не только расширяет лингвистический кругозор учащегося и помогает ему оценить все богатство и многообразие английского языка, но и облегчает общение с жителями Великобритании, являющимися носителями того или иного диалекта.

Изучение диалектов дает бесценный и поистине неисчерпаемый материал не только для проникновения в глубочайшие истоки языка, его историческое прошлое, позволяет понять особенности становления и развития литературной нормы, различных социальных и профессиональных говоров, а также языковых вариантов. Только учет диалектных данных открывает возможность понять не только так называемые «отклонения» от правил произношения и грамматики, но и сами эти правила, и может служить прочной основой для исследования становления и развития значений слов.

Довольно сложно провести границу между понятием языковой вариант и понятием диалектная речь, так как согласно определению, оба их можно охарактеризовать как вариант произношения данного языка, специфичный для определенной группы людей. Но не следует забывать, что основное различие состоит в том, что некоторые варианты языка, в данном случае, английского, уже начали зарекомендовывать себя как самостоятельные языки (другие

неизбежно последуют их примеру), чего никогда не произойдет с диалектной речью. Сама литературная норма складывается, как правило, из нескольких диалектов на протяжении некоторого интервала времени. Так же следует отметить, что на некоторой изолированной территории (деревня, община и т. д.), могут присутствовать некоторые специфические слова и выражения характерные именно для данной территории и/или социальной группы носителей языка [1].

Основные фонетические отличия диалектов от литературного стандарта состоит как в количественных характеристиках, так и в качественных показателях отдельных звуков. Для диалектов весьма характерно произношение тех звуков, которые в литературном варианте вообще не произносятся. С другой стороны, многие звуки, произносимые в литературном варианте, в диалектах опускаются. Весьма характерно также использование паразитических звуков в слове, эпентезы, смены согласных, диссимилиации, подвижных форматов.

Классификация современных территориальных диалектов представляет серьезные трудности, так как языковой стандарт все больше и больше вторгается в область распространения диалектной речи. Для территории Британских островов характерна уникальная языковая ситуация, которая дает возможность изучения региональной вариативности английского языка, и поэтому она привлекает внимание как отечественных, так и зарубежных исследователей. Различные аспекты территориальной вариативности английского языка Великобритании изучались такими лингвистами, как Т.И.Шевченко [2], J.C. Wells [3], P. Trudgill [4] и другими.

Языковая ситуация в Великобритании характеризуется наличием диглоссии – сосуществования двух разновидностей одного и того же языка (литературного языка и местного диалекта, двух различных диалектов) в пределах одного и того же речевого коллектива, использующего эти языки в соответствующих коммуникативных сферах, в зависимости от социальной ситуации и других параметров коммуникативного акта [2].

Ряд историко-географических и социально-культурных факторов способствовали тому, что английский язык стал глобальным языком, на котором говорят примерно 1500 миллионов человек. Среди них колонизация Британской империи, влияние США в политической и деловой жизни, прежде всего в сфере компьютерных технологий и развлекательной индустрии. Кроме того, объективно существует потребность в языке международного общения для нужд международной торговли, бизнеса, дипломатии, безопасности, массовой коммуникации, культурного обмена и других областей международного сотрудничества. Обратная сторона распространения одного языка по всему миру состоит в том, что он потерял свое единство в отношении звучащей речи: сейчас так много «английских языков» (Englishes) в их разговорной форме, что только письменная форма поддерживает единство языка как целого.

Английский язык, таким образом, представлен многими вариантами, каждый из которых отличается, прежде всего, фонетически и в меньшей степени лексически и грамматически. В связи с географической вариативностью следует определить два базовых понятия: диалект и тип произношения. Диалект (dialect, variety) имеет характерную лексику, грамматику и произношение. В этом смысле диалектами можно назвать как национальные варианты английского языка, британский и американский, так и любые местные, например английского графства Ланкашира или Бруклина, известного района Нью-Йорка.

Тип произношения, или акцент (accent), относится исключительно к фонетическим характеристикам целого речевого сообщества или одного человека; слово «акцент» также может употребляться для обозначения только одной специфической черты произношения. Так, можно говорить об американском типе произношения и об американском акценте или о французском акценте в английском языке на основании особенностей произношения гласных, согласных, ударения, ритма, качества голоса и интонации, в совокупности или отдельно. Фонетика английского языка изучает типы английского произношения, характерные для различных территорий, социальных групп (включая целые классы людей), отдельных индивидуумов. Проживание на различных территориях, как, например, в США или Австралии, а также в особых районах города вследствие сегрегации (например, афроамериканского населения в американских городах, при котором отсутствуют тесные контакты с другими этническими группами) создает условия для существования нескольких типов произношения одного языка, затрудняющих взаимное понимание [5, с. 200].

Обзор американских типов произношения для составления Фонологического атласа Северной Америки, выполненный в Лаборатории фонетики Пенсильванского университета посредством телефонного опроса, выявил, что за 50 лет речь жителей больших городов Америки в фонетическом плане стала значительно больше различаться, чем раньше. Это особенно касается фонетических процессов изменения гласных на севере и на юге. В то же время границы первых поселений на этих территориях сохраняются. Так, например, четко проявились внутреннее фонетическое единство и различие на границе территорий двух соседних регионов, Севера и Северного Мидленда.

В мировом масштабе все типы произношения английского языка делятся на следующие: 1) национальные варианты произношения в странах, где английский язык является родным для большинства населения; их называют внутренним кругом (inner circle), который включает Великобританию, США, Канаду, Австралию, Новую Зеландию и белое население Южно-Африканской Республики; 2) типы английского произношения в бывших британских колониях (Индия, Сингапур и др.), где английский — один из официальных языков, так называемый второй язык (second language); они получили название «внешний круг» (outer circle); 3) английский язык в странах, в которых он является самым распространенным иностранным языком, изучаемым в школах и высших учебных заведениях, например в России и Китае; это «расширяющийся круг» (expanding circle) [5, с. 201].

Особенность современной языковой ситуации состоит в том, что представители второго и третьего кругов в силу их численного превосходства чаще общаются друг с другом, чем с носителями языка первого круга. При этом традиционно происходит деление на два основных типа произношения, характерных для носителей языка в Великобритании или США. Назовем страны, где английский язык является родным для большинства населения. На британский вариант произношения ориентированы Австралия, Новая Зеландия, Южно-Африканская Республика. Североамериканский вариант принят в Канаде. Британское влияние сохранилось в Западной Африке. Европа, в том числе Россия, всегда избирала британский вариант произношения в обучении английскому языку как иностранному. Но в целом в мире отмечается численное превосходство носителей американского варианта английского произношения, в частности в Юго-Восточной Азии, в странах Тихоокеанского бассейна. Национальные стандарты произношения: 1) Великобритания — RP (Received Pronunciation или BBC English); 2) США — GA (General

American или American Network English); 3) Канада — GenCan (General Canadian); 4) Австралия — GenAus (General Australian).

Национальные стандарты ассоциируются с речью дикторов радио и телеведущих, читающих новости на серьезных каналах (3-й и 4-й каналы BBC; CBS и NBC на американском телевидении). Кроме того, некоторые профессиональные группы, политические и общественные деятели являются символами определенных типов произношения. Форма произношения отражена, т. е. кодифицирована, в произносительных словарях и учебных пособиях для школы, в том числе для взрослых, которые хотят изменить свой акцент.

Региональные стандарты произношения: 1) Великобритания — южный, северный, шотландский, северо-ирландский; 2) США — северный, Северного Мидленда, Южного Мидленда, 3) южный, западный.

Для жителей, владеющих региональными стандартами, существенной является принадлежность к тому региону, который исторически был основным источником национальной нормы. В таком регионе (юго-восток Англии; Север, Северный Мидленд и Запад США) речь подавляющего большинства жителей имеет наименьшие отклонения от национального стандарта. И наоборот, северный и шотландский акценты на Британских островах, южный и восточный (Нью-Йорк, Бостон) акценты в США имеют наибольший набор отклонений от национального стандарта и потому легко идентифицируются жителями других регионов. Вторым важным моментом является социальный статус людей, проживающих в регионах: чем он выше, тем меньше отклонений от RP и GA. И наоборот, наибольшие отклонения от стандарта проявляются в среде рабочих как в сельской местности, так и в промышленности, что является показателем их социокультурного уровня. Кроме того, речь большого количества этнических групп несет следы интерференции родного языка. В США кроме афроамериканского разговорного английского языка (AAVE — Afro-American Vernacular English), который считается отдельным диалектом в силу особенностей грамматики и словарного состава, значительные фонетические особенности отмечаются у испаноговорящих американцев, а также у выходцев из Юго-Восточной Азии, стран Карибского бассейна и Мексики.

Как видно из представленных сопоставлений, ориентация при выборе национальной нормы произношения на юг в Великобритании или на север и запад в США оказывается противоположной и по направлению, и по отношению к самому яркому произносительному признаку — эрности/безэрности (произношение г после гласного). То, что на Британских островах является провинциальным акцентом, в США составляет норму произношения и все отклонения от нее воспринимаются как нестандартные. Это говорит о том, что для каждой нормы сложились свои социально-исторические условия, а оценка произношения по шкале «красивое/некрасивое», «правильное/неправильное» имеет смысл только в конкретных условиях. Так, например, в презрительном отношении американцев к произношению южан проявляется известное противостояние Севера и Юга, в то время как Запад и Средний Запад (West, Midwest) считаются истинно американской территорией, где не слышен ни южный, ни северный акцент, и потому в массовом сознании с этими регионами ассоциируется понятие общеамериканского произношения (GA).

Итак, географическое деление Британских островов фонетически отражается следующим образом: выделяются север, а точнее северо-запад Англии, а также кельтские региональные регионы Шотландии и Северной Ирландии, которые имеют свои региональные стандарты. Еще два кельтских региона, Уэльс и Корнуолл, характеризуются рядом особенностей на уровне диалектов и возрождаемого валлийского языка, но в отношении образованных людей, владеющих английским литературным стандартом, валлийский акцент не выделен и не опознается жителями Англии.

В кельтской мелодике жителей больших городов, например Эдинбурга в Шотландии или Кардиффа в Уэльсе, было обнаружено своеобразное наложение английской и кельтской особенностей: предложение начинается с высокого восходяще-нисходящего всплеска, за которым следуют сужение диапазона и монотон. Аналогичные явления интерференции родного языка можно услышать у русских учащихся, читающих английский текст: они начинают первый слог на высоком уровне, как того требует английская интонация, но потом роняют безударные слоги, что соответствует русской мелодике, автоматическим навыкам родной речи.

Основные региональные фонетические особенности [6, с. 118]:

- а) северное произношение: 1) [ʊ] вместо краткого [ʌ] в cut, much, love; 2) эрность в here, beer;
- б) шотландское произношение: 1) долгое [u] в took, book, то есть отсутствие отличия долгого [u:] и краткого [v]; 2) особые правила позиционной долготы [a] в bad, bath, то есть отсутствие различия между кратким [æ] и долгим [a:]; 3) оглушенный [hw] в which, where, why; 4) [x] в loch (Loch Ness, Loch Lomond) – велярный, фрикативный, в то время как в RP есть только один велярный взрывной: lock, loch [lɒk]; 5) [ç] – еще один согласный, которого нет в RP, напоминает немецкий ich-laut, например в light; 6) [r] – раскатистый, дрожащий сонант, как в русском или итальянском языке, его можно слышать в опере, а также в шекспировской драме: *Murder!*;
- в) ирландское произношение: 1) эрность, например произнесение г во всех позициях слова river; 2) палатализованное [l] в конце слова и после согласной: people, milk.

А теперь рассмотрим такой важный аспект как влияние социальной среды на вариативность английского языка. Во всех странах, где английский язык является языком большинства населения, существует тесная связь между языком и социальным статусом говорящего: социальная дифференциация произношения отражает социальную дифференциацию в обществе. Но только в Англии фонетические особенности речи играют такую важную роль в общении людей.

Питер Традгилл, известный британский социолингвист, утверждает, что по качеству гласного [u:] он может определить, в какой частной школе обучался молодой человек: в самой престижной или менее престижной. Действительно, значительное продвижение вперед звука [u:] в речи молодежи приблизило его к немецкому [ü], и это стало социальным маркером. Еще в 1972 г. опрос населения в национальном масштабе (National Opinion Polls) показал, как англичане оценивают социальную принадлежность друг друга по разным признакам. Большинство поставило на первое место «То, как они говорят». Далее шли: «Где они живут», «Какие у них друзья», «Их работа», «В какую школу они ходили», «Как они тратят свои деньги» и только на шестом месте — «Сколько у них денег». «То, как они говорят» подразумевает прежде всего произношение. Далее идут жилище, социальные связи, род занятий, образование и, наконец, доход [4, с. 55].

В современном британском обществе RP (Received Pronunciation) – орфоэпическая норма английского

литературного произношения занимает особое положение. В региональном плане RP – это символ юго-востока Англии, а в социальном – символ правящего класса, привилегия верхушки общества, принадлежность к которой определяется доходом, уровнем образования, родом занятий и титулом. Региональную принадлежность людей, владеющих RP, определить практически невозможно. Английские социолингвисты называют RP «нейтральным акцентом» [3; 4]. Но чем ниже социальное положение, тем ярче выражены в речи региональные черты, и наоборот, чем выше человек поднимается по социальной лестнице, тем меньше его речь отличается от RP. Таким образом, региональную и социальную вариативность английского языка можно представить в виде иерархии, в которой по вертикале сверху вниз располагаются: RP; региональные стандарты, которые являются промежуточным звеном между орфоэпической нормой и диалектами; диалекты [7].

Британские лингвисты определили, как распределяются основные коммуникативные функции RP [8]: 1) RP является произношением, на котором говорят общественные деятели, аристократы, юристы, служители церкви, банкиры, дипломаты, теле и радио ведущие, элитарно образованные люди и т. д.; 2) на региональном же литературном стандарте, например, шотландском или ирландском, говорит более ограниченный круг людей, но также это общественные деятели, администраторы и деятели культуры, в то время как 3) социально-территориальные типы произношения имеют ограничения и по региону, как, например, ливерпульский акцент, и по сфере употребления, сосредоточиваясь, в основном, в сфере производственного и семейно-бытового общения.

Исследования в городской среде показали, что, за исключением высшего класса, все слои населения употребляют региональные формы, отличающиеся от RP, но проявляется это в разной степени, что может иметь математическое выражение, отражающее частотность употребления той или иной формы [5, с.213].

Есть тенденции, которые можно рассматривать, с одной стороны, как социальные маркеры, а с другой — как признаки развития языка. К ним относятся по-разному: осуждаются потеря [h] в словах типа *hat, ham*, глоттализация [t] между гласными в *better* и даже перед плавным [l] в *little* [li?l], но остаются незамеченными случаи преглоттализации перед [t] и аффрикатой, как в *mattress, teacher*, произношение окончания -ing как [in] в словах типа *looking* ['lu:kin], *walking* ['wo:kin].

В американском варианте английского языка такими маркерами оказываются эрность, вернее, ее отсутствие, а также употребление смычного взрывного [dh] вместо фрикативного межзубного в словах типа *these* [di:z], *those* [douz], *think* [tink]. Тем не менее, даже в Нью-Йорке, где отсутствие эрности типично для большинства населения, в среднем классе начинают все чаще употреблять [r].

Итак, постоянное развитие языка влияет, прежде всего, на его лексику и фонетику. В произношении происходят изменения, которые проявляются через возникновение конкурирующих вариантов произношения слов. Далее вариативность приводит к вытеснению старого варианта на вторую позицию, и тем самым норма изменяется. Однако этому предшествует период, когда новый вариант осознается как неправильный, нестандартный.

Формы изменяющейся нормы британского литературного произношения (RP) подразделяются в зависимости от степени завершенности процесса изменения на вполне установившиеся, новые тенденции и, наконец, те инновации, которые в ближайшем времени могут быть включены в RP. Их предваряют уже полностью завершенные процессы, которые отражены в современных учебниках по фонетике английского языка и в орфоэпических словарях: произношение дифтонга [əʊ] в произнесении в *boat, comb*; [tʃ] в слове *culture*; звука идентичного [o:], в *raw, pour*; потеря [j] после /l/, /s/, /z/, например в *luminous, suit, exhume*; произношение монофтонга /z:/ вместо дифтонга в словах *fare, tear* [8].

Вполне установившаяся фонетические формы: 1) замена безударного звука [i] во многих (но не во всех!) словах нейтральным гласным [ə], например в *quality*, но не в *palace*; 2) замена дифтонга [ʊə] монофтонгом [ʊ], как правило, в односложных словах *sure, poor, cure, moor, tour*, с меньшей вероятностью в *pure* и никогда в *lure, doer, fewer, newer, viewer*; 3) замена финального [i] долгим, напряженным [i:] в словах типа *city, pretty, dirty*; 4) звук [æ] по качеству ближе к звуку [a], то есть более открытым, например в *mad, rat, car*; 5) глоттализация [t] перед согласными, например в *not very*, но не перед [l], как в *little*, что было бы отклонением от нормы; 6) потеря [j] после [n], например в *news*; 7) звук [u:] продвинулся вперед, в средний ряд, и стал похож на немецкий звук в слове *bücher*, например в *soon*; 8) замена [tj] на [tʃ], например *tune*.

Итак, вкратце была рассмотрена проблема употребления диалектов и вариантов английского языка по территориальному (ареальному) принципу. Следует помнить также, что диалект и/или вариант имеет свою зону употребления и поэтому существуют определенные препятствия, например, рельеф местности, территориальная удаленность одного поселения от другого; кроме того, наличие особенностей конкретной социальной группы, обусловленные образом жизни, уровнем образования, также накладывают свой отпечаток на лексику и фонетику, тем самым, образуя нетипичное словоупотребление для литературной нормы.

Тем не менее, некоторые диалектизмы со временем вошли в современный литературный язык, как неологизмы или профессионализмы. Ведь по своей сути и структуре – язык меняющаяся структура, которая расположена на оси времени, следовательно, изменения в языке характерны для каждого определенного интервала времени. Однако язык может быть самостоятельной структурой, а диалект этого лишен и является лишь одной из форм конкретного языка (в данном случае – английского).

Таким образом, проведенное исследование позволило сделать следующие **выводы**: 1) языковая ситуация на Британских островах характеризуется противопоставлением высокопрестижной, не связанной территориально ни с каким районом (только исторически – с юго-востоком), выполняющей самые важные социальные функции орфоэпической нормы произношения, с одной стороны, и сложной системы социально-территориальных типов произношения, включающих региональные стандарты типа шотландского, северного и ирландского, имеющих ограниченные социально-коммуникативные функции, с другой; 2) владение произносительной нормой в британском обществе социально значимо; 3) современный произносительный стандарт социально не однороден.

Источники и литература

1. Chambers J.K., Trudgill P. *Dialectology* / J.K. Chambers, P. Trudgill P. – 2nd edn. – Cambridge University Press, 1998. – 201 p.
2. Шевченко Т.И. Социальная дифференциация английского произношения / Т.И. Шевченко. – М.: ВШ, – 1990. – 144 с.
3. Wells J.C. *Accents of English* / J.C. Wells. – Cambridge: Cambridge University Press, 1982. – Vol.2: The British Isles. – 465 p.

4. Trudgill P. *Dialects in contact* / Peter Trudgill. – Oxford: Blackwell, 1986. – 174 p.
5. Фонетика современного английского языка. Теоретический курс: учебник для студ. лингв. вузов и фак. / Е.А. Буряя, И.Е. Галочкина, Т.И. Шевченко. – М.: Издательский центр «Академия», 2006. – 272 с.
6. Crystal D. *The English Language* / David Crystal. – London: Penguin Books, 1990. – 288 p.
7. Hughes A., Trudgill P. *English accents and dialects: An introduction to social and regional variants of British English* / A. Hughes, P. Trudgill. – 3rd edn. – London: E. Arnold, 1996. – 142 p.
8. Chambers J., Trudgill P. *Dialectology* / J. Chambers, P. Trudgill. – [2nd ed.]. – Cambridge: Cambridge University Press, 2004. – 216 p.

УДК 81-116.2

Присяник О. П.

РЕЧЬ В КОНЦЕПЦИИ Ф. ДЕ СОССЮРА: *PAROLE* ИЛИ *DISCOURS*?

В статье представлены результаты текстуального лексико-семантического анализа всех использований терминов *parole* и *discours* в черновике книги по общей лингвистике под названием «О двойственной сущности языковой деятельности» Ф. де Соссюра.

Ключевые слова: язык, речь, языковая деятельность.

У статті представлені результати текстуального лексико-семантичного аналізу всіх уживань термінів *parole* та *discours* у чернетці книги з загальної лінгвістики під назвою «Про двоїсту сутність мовної діяльності» Ф. де Соссюра.

Ключові слова: мова, мовлення, мовна діяльність.

The article presents the results of lexico-semantic textual analysis of *parole* and *discourse* terms' usage in the draft of the book («On Ambivalent Essence of Linguistic Activity» by F. de Sossure) on General Linguistics.

Key words: language, speech, linguistic activity.

Многие критики отвергали репрезентативность «Заметок по общей лингвистике» Ф. де Соссюра, аргументируя это тем, что это отрывочные дневниковые записи с зачеркнутыми фрагментами и исправлениями. В найденном же черновике книги «De l'essence double du langage» можно найти много положений, представленных системно и аргументированно, которые существенным образом отличаются от так называемого «привычного» Соссюра.

Для определения понятий, касающихся речевых процедур порождения текстов (высказываний), в концепции швейцарского лингвиста есть два термина – *parole* и *discours*. Речь как коммуникация (совокупность двусторонних речевых актов) – это *discours*, а речевой одномоментный акт (единичное высказывание) – это *parole*.

Л. Ельмслев и Г. Гийом выступили против соссюрковского выбора термина «*parole*»: «Опасным было в лингвистике понятие и термин *parole*» [4]. Предложение Гийома заменить соссюрковский термин *parole* термином *discours* было принято лингвистами, и гийомовский *discours* в конце концов вытеснил *parole* швейцарского лингвиста. Такое предложение имело целью ослабить адресованный Соссюру упрек о принятии во внимание только звуковой стороны деятельности (*langage*): «l'on peut parler autrement que par parole, par toute sorte de signes, par geste, par écrit» (можно говорить по-другому, не только словом, но и разного рода знаками, жестами, письменно) [4]. «Parler autrement» является скорее предметом изучения семиотики, а не лингвистики, и термин *discours* в современном значении больше содержит письменной стороны *langage*, чем термин *parole*. Сегодня обнаруживается (из найденных рукописей), что *parole* у Соссюра только иногда в низко релевантных контекстах (т. е. когда трудно точно сказать, что именно имеется в виду) является синонимом *discours* [2, с. 277] (единичная версия – *langue discursive* [2, с. 117]). В большинстве же контекстов видно, что соссюрковский «*discours*», в отличие от «*parole*», содержит в себе гораздо большее: во-первых, социальный момент интеракции при помощи языка, во-вторых, совокупность *parole* (высказываний), в третьих, грамматико-семантические структуры т.н. *parole potentielle* (при исследовании соссюрской формулы *langage=langue+parole* первой дифференциацией, которую надлежит сделать лингвисту, является дифференциация не только между фактическим высказыванием (*parole effective*) и высказыванием в потенции, т. е. моделью такого высказывания (*parole potentielle*), но и между конкретным единичным актом высказывания (*parole*) и коммуникативной речевой деятельностью (*discours*). Действительно, Соссюр использовал термин «*parole*», прежде всего, для описания фонетического (артикуляционного) акта производства речевых сигналов, но при этом использовал не сам термин «*parole*», а добавлял к нему определение с семантикой фонетической характеристики: «*chaîne de parole acoustique*» [2, с. 325]; «*chaîne de parole phonatoire*» [2, с. 326]; или же описательно разъяснял эти характеристики: «une suite quelconque d'éléments dans la parole ce que nous appelons la théorie de la **chaîne sonore**» [2, с. 239]; «la juxtaposition **des phonèmes** dans la parole» [2, с. 245]; «Est de l'Individu, ou de la parole : a) Tout ce qui est **Phonation**, b) tout ce qui est combinaison — tout ce qui est Volonté» [2, с. 299]. Последняя фраза показывает, что Соссюр понимал *parole* не только как акт фонации, но также (что не раз подчеркивал в других черновых записях) как акт воли и процедуру комбинаторного речевого структурирования, осуществляемого говорящим в конкретной речевой ситуации. Но термин *parole* не единственный в терминологическом репертуаре Соссюра. Не его вина, что создатели «Курса общей лингвистики» проигнорировали его понимание речи как двойственного явления – как акта индивидуальной воли (*parole*) и как социальной интеракции (*discours*). В «Курсе» термин *discours* практически не используется. Те редкие случаи, когда мы его там находим (9 раз), это либо общепринятое лингвистическое клише «*partie du discours*» (4 раза), полный синоним *parole* (2 раза) или «ораторская речь» (2 раза), и лишь дважды этот термин использован в соссюрском смысле – «Sans doute les sujets parlants ne connaissent pas ces difficultés; tout ce qui est significatif à un degré quelconque leur apparaît comme un élément concret, et ils le distinguent infailliblement dans le discours» [3, с. 148] и «On comprend des lors le jeu de ce double système dans le discours» [3, с. 179] – здесь явственно видно, что Соссюр говорит о речи как о двусторонней коммуникации и регулярной деятельности, а не как об отдельном высказывании. Неудивительно, что русские переводчики «Курса», не заметив какой-либо существенной разницы между *parole* и *discours*, просто проигнорировали этот последний термин и регулярно переводили его просто как «речь». Показательно, что термин этот даже не попал в предметные указатели – ни в оригинале, ни в переводе.

Нами был произведен текстуальный лексико-семантический анализ всех использований терминов *parole* и *discours* в книге «*Écrits de linguistique générale*» [2], изданной в 2002 году, и, в частности, в разделе «О двойственной сущности языковой деятельности». Обратимся к контекстам и проследим употребление этих терминов самим Соссюром. Он говорит о том, что все языковые преобразования осуществляются в *discours* или иначе – в *langage discursif*, т. е. в речевой деятельности (термин понимаем по [1]): «*Toutes les modifications, soit phonétiques, soit grammaticales (analogiques) se font exclusivement dans le discursif. Il n'y a aucun moment où le sujet soumette à une révision le trésor mental de la langue qu'il a en lui, et crée à tête reposée des formes nouvelles (par ex. calmement [...]) qu'il se propose, (promet) de «placer» dans son prochain discours. Toute innovation arrive par improvisation, en parlant, et pénètre de là soit dans le trésor intime de l'auditeur ou celui de l'orateur, mais se produit donc à propos du langage discursif*» [2, с. 95].

Слова как знаки языка являются внеречевыми единицами (une unité vivant en dehors de tout discours), системными, а предложения существуют в высказывании = dans la parole и в грамматической структуре речевой деятельности = dans la langue discursive: «*Tandis qu'il faut une analyse pour fixer les éléments du mot, le mot lui-même ne résulte pas de l'analyse de la phrase. Car la phrase n'existe que dans la parole, dans la langue discursive, tandis que le mot est une unité vivant en dehors de tout discours dans le trésor mental*» [2, с. 117].

Discursif – представлен как область использования предложений и слов в грамматических формах, противопоставленная системе как области, где слова существуют в инвариантной целостности: «*Donc le mot n'a pas pour premier mode d'existence d'être un élément de phrase, il peut être considéré comme existant « avant « la phrase, c'est-à-dire indépendamment d'elle, ce qui n'est pas le cas pour les éléments du mot vis-à-vis de l'unité du mot. Au reste, même dans le discursif, il y a cent cas où on est amené à prononcer un mot, non une phrase (tous les vocatifs entre autres)*» [2, с. 117]. *Discursif* – область социализации человека и интериоризации языка как системы. Понятно, что речь идет о коммуникации и общественной интеракции, т. е. просто о речи: «*Le fait «éducatif» que nous apprenons peut être des phrases avant de savoir des mots n'a pas de portée réelle. Il revient à constater que toute la langue entre d'abord dans notre esprit par le discursif, comme nous l'avons dit, et comme c'est forcé*» [2, с. 118].

В фрагменте на с. 258 книги Соссюр говорит о явлении паронимии, которая ведет к неоднозначности понимания единиц в *discours*, т. е. в данном случае под *discours* явно понимается коммуникативная интеракция, поскольку трудно представить, чтобы паронимия была проблемой для самого говорящего (высказывающегося). Проблема может возникнуть только из-за сходства формы у слушающего, т. е. *discours* – это речь как коммуникация.

Совершенно очевидной представляется позиция Соссюра в следующем контексте: «*On peut opposer sous beaucoup de points de vue différents ces deux grands facteurs de renouvellement linguistique, en disant par exemple que le premier représente le côté physiologique et physique de la parole tandis que le second répond au côté psychologique et mental du même acte*» [2, с. 159]. *Parole* трактуется Соссюром как акт (а не регулярная деятельность или коммуникация как интеракция).

Конкретность единиц *parole* (т. е. конкретного высказывания) явствует из следующего фрагмента: «*Les faits de parole, pris en eux-mêmes, qui seuls certainement sont concrets, se voient condamnés à ne signifier absolument rien que par leur identité ou leur non-identité*» [2, с. 32].

На с. 61 рукописи читаем: «*17 [Parole effective et parole potentielle] Nous appelons syntagme la parole effective, – ou la combinaison d'éléments contenus dans une tranche de parole réelle, – ou le régime dans lequel les éléments se trouvent liés entre eux par leur suite et précédence. Par opposition à la parallélie ou parole potentielle, ou collectivité d'éléments conçus et associés par l'esprit, ou régime dans lequel un élément mène une existence abstraite au milieu d'autres éléments possibles*». Видно однозначно, что термин *parole* обозначает речевое высказывание в форме конкретного отрезка текста.

Далее очень интересная фраза, в которой *langage* и *parole* разведены по принципу – «вообще (в принципе)» и «в частности» (тогда как *langue* и *parole* противопоставляются скорее как «в системе» и «в употреблении»): «*Mais à force de voir que chaque élément du langage et de la parole est autre chose selon les points de vue presque innombrables et également légitimes où on peut se placer pour l'envisager, il arrive un moment où [...] et où il faut passer à la discussion de ces points de vue eux-mêmes, à la classification raisonnée qui fixera la valeur respective de chacun*» [2, с. 76-77].

Высказывание как устный акт речи иногда Соссюром противопоставляется письменной записи (графической синтагме): «*Il n'y a pas de parole, il n'y a que des assemblages de lettres. Un premier pas se fit: de la lettre on en vint à considérer le son articulé et du papier on passa au sujet parlant [...]. Il n'y a pas encore de langage, il y a déjà la parole*» [2, с. 130]. На с. 272 *parole* также противопоставлено написанному слову.

В следующем контексте речь идет о способности произносить, артикулировать звуки речи: «*À supposer même que l'exercice de la parole constituât chez l'homme une fonction naturelle, ce qui est le point de vue éminemment faux où se placent certaines écoles d'anthropologistes et de linguistes, il faudrait encore absolument soutenir que l'exercice de cette fonction n'est abordable pour la science que par le côté de la langue ou par le côté des langues existantes*» [2, с. 146].

Parole употребляется в контексте изучения фонологии речи, т. е. в связи с физиологией говорения, что снова доказывает, что это, прежде всего, устное высказывание [2, с. 245], цепочка акустического высказывания [2, с. 325-326] и продуцирование звуков речи в ходе устного высказывания [2, с. 246]. *Parole* как волевой акт конкретного индивида противопоставляется языку как пассивному запасу информации [2, с. 299]. Важно, что здесь четко говорится о социальном статусе языка в смысле санкции и о навязывании его индивидууму. Иными словами, речь идет не о способе существования языка, а о его генезисе (в обществе он появляется путем конвенции и выдачи санкции, а у индивидуума – путем навязывания со стороны окружающих), *parole* же – это акт речевого волеизъявления.

На с. 335-336 читаем фразу о том, что если из *langage* изъять *parole*, останется чистый психический *langue*. Здесь подчеркивается психофизиологичность *parole*, т. е. *parole* – это не коммуникация (общение), не содержательная психологическая интеракция. Это формальный акт выражения, причем не столько грамматическая последовательность знаков, сколько фонетическая процедура, причем одноразовая. Это явно не то, что в русском языкознании принято называть *речью*. В нем нет ни восприятия (актов слушания – речевых актов аудирования), ни кодирования или декодирования (внутренней речи), ни актов письма и восприятия письменных текстов (письменной речи). Нет в нем и самого текста (т. к. текст должен быть связным и осмысленным). Не может быть, чтобы Соссюр,

который столько значения придавал социальной стороне *langage* и настаивал на эмпирических и социальных истоках языка как системы (*langue*), не понимал, что сама система языка без семантической интеракции не обеспечит общения, а общение не сводится только к звукоиспусканию (*parole*). Именно эту брешь восполняет его термин *discours* и именно он, а не термин *parole*, должен переводиться на русский язык как *речь*.

Parole следовало бы переводить как *высказывание* или *речевой акт*, а *discours* как *речь* или *речевая деятельность*, т. к. понятие речи обязательно должно предвидеть коммуникативно-экспрессивную интеракцию, а в значении *discours* как беседа это есть. *Parole* – это только односторонний и одноразовый волевой акт, именно поэтому Соссюр настаивал, что его природа индивидуальна, чего никак не скажешь о *discours* – он явно социален, т. к. всегда подразумевается или воздействие или ответ на воздействие, т. е. всегда предполагается двусторонний характер. Можно также отметить разницу в регулярности и множественности процедур в *discours* и единичности и оторванности *parole*. Можно сделать вывод, что русские переводчики совершили ошибку, но парадоксально верно решили проблему структуры *langage*. Почему и как так получилось? Скорее всего, на них повлияло то, что *langue* это статичная система, *parole* – динамика использования языка, а вместе они должны дать общую эмпирическую социальную деятельность – *langage*. А где же коммуникация, где общение, где интеракция? Отсюда гипотеза: вполне возможно, что концептуально на роль второй составляющей *langage* никак не подходили какие-то разрозненные высказывания (речевые акты) или просто какой-то совершенно некоммуникативный, а чисто экспрессивный по своей сути процесс говорения. Иное дело старое доброе русское слово *речь*. В нем есть семантика социальности, т. е. коммуникация, общение, есть целостность и регулярность. На роль коммуникативной динамики использования языка концептуально явно не подходило слово *высказывание*. Так вместо *parole* в русском переводе появляется *речь* – неверное в транслатологическом плане, но совершенно точное в плане концептуальном. По иронии судьбы русские переводчики оказались прозорливее Сеше и Балли. Они запустили идею, что *langage* состоит из *языка* и *речи* – так и «прижилось». Щерба Л.В. из «этой речи» делает «речевую деятельность» (не разобщенные акты или высказывания, а именно целостную, целенаправленную и регулярную «деятельность» и языковой материал (= текст).

А теперь, читая «нового» Соссюра, оказывается, что и он это примерно так же понимал, т. к. использовал два термина на обозначение речевой активности – *parole* (для отдельных индивидуальных актов звукового выражения) и *discours* (для целостной деятельности, включающей в себя не только речевые акты, но и текст). Поэтому вполне можно предположить, что первым, кто ввел во французский научный обиход слово *discours* как термин, обозначающий речь в ее социальном измерении, был не Э. Бенвенист, как об этом иногда пишут, а Фердинанд де Соссюр.

Остается вопрос: почему Соссюр иногда употреблял термины *vocale*, *articulé* и *parlé* в сочетании с единицами, которые по его же концепции носили характер чисто информационно-психологический или обобщенный, т. е. с терминами *langage* (языковая деятельность), *langue* (язык) и *signe* (знак) (звуковую фигуру он удалил из знака и не раз подчеркивал, что она не равна форме знака и что форма знака по сути то же, что и значение). Термины *знак* и (реже) *язык* в концепции Соссюра общесемiotические, и он, когда говорил о естественном и нормальном языке или знаке, добавлял к ним иногда конкретизаторы *vocale*, *articulé* и *parlé*. Это значит, что Соссюр отдавал себе отчет в том, что устная речь в форме конкретных высказываний (*parole*) является не единственной формой коммуникативно-экспрессивной семиотической активности. Тем не менее, он считал ее главной и наиболее показательной для сущности языка. Обратимся к контекстам.

Langue vocale: «Dans tout système sémiologique (langue vocale ou autre) il y a [] éléments fondamentaux» [2, с. 94]. **Langage articulé:** «Je n'ignore pas qu'à l'heure qu'il est plusieurs espèces de singes, comme l'ont annoncé les journaux, sont en train de nous disputer ce dernier fleuron de notre couronne, le langage articulé, et je ne discute pas quels sont les titres de ces singes qui peuvent être, je l'admets, dignes de considération. La nature nous donne l'homme *organisé pour le langage articulé*, mais *sans langage articulé*» [2, с. 145]. **Langage parlé:** «D'une manière plus générale il me semble que, soit dans le champ de l'effet individuel (= sémiologique) soit dans la perspective historique, les faits relatifs à l'écriture présentent peut-être pour tous les faits sans exception qui sont dans le langage une mine d'observations intéressantes, et de faits non seulement analogues mais complètement homologues, d'un bout à l'autre, à ceux qu'on peut discerner dans le langage parlé» [2, с. 49]. **Signe vocal:** «I. Domaine non linguistique de la pensée pure, ou sans signe vocal et hors du signe vocal, se composant de quantités absolues. II. Domaine linguistique du *signe vocal* (*Sémiologie*) : dans lequel il est aussi vain de vouloir considérer l'idée hors du signe que le signe hors de l'idée» [2, с. 43-44], «Toute espèce de signe existant dans le langage (1° le signe VOCAL de tout ordre, signe complet tel qu'un mot, ou un pronom, signe complémentaire comme un suffixe ou une racine, signe dénué de toute signification complète ni complémentaire comme un «son» déterminé de langue; ou signe non vocal comme «le fait de placer tel signe devant tel autre») a une valeur *purement* par conséquent non positive, mais au contraire essentiellement, éternellement NEGATIVE» [2, с. 48], «Différence ou avantage du nouveau terme de *sème* sur celui de signe. 1° Signe peut être non vocal. Sème aussi. *Sème* = signe participant aux différents caractères qui seront reconnus être ceux des signes qui composent [la] langue (vocale ou autre)» [2, с. 104-105].

Во всех случаях использование конкретизатора, указывающего на артикуляционно-звуковой характер коммуникации, должно подчеркнуть то, что речь идет о именно таком, артикуляционно-фонетическом типе семиотической системы, семиотической деятельности или знака. Использование этих маркеров показывает, что Соссюр предполагал наличие также и других каналов коммуникации или экспрессии, не сводил всей языковой деятельности только к умению общаться при помощи звуковых сигналов и к использованию членораздельной речи. Термины *langue*, *langage* и *discours* теоретически применимы к любой человеческой форме кодирования, сигнализации и коммуникации, но наиболее характерной для нашего вида является именно звуковая форма. Поэтому ее Соссюр рассматривал как основную.

Источники и литература

1. Щерба Л.В. О тройном аспекте языковых явлений и об эксперименте в языкознании / Л.В. Щерба // Языковая система и речевая деятельность. – Л., 1974. – С. 24-39.
2. Saussure F. de. *Ecrits de linguistique générale*, établis et édités par Simon Bouquet et Rudolf Engler, avec la collaboration d'Antoinette Weil, Paris, Gallimard, «Bibliothèque des idées», 2002. – 353 p.
3. Saussure F. de. *Cours de linguistique générale*, Publié par Charles Bailly et Albert Sechehaye avec la collaboration de Albert Riedlinger, Paris, Editions Payot & Rivages 1995. – 523 p.

УДК 808. 2: 801. 563. 1

Пчелинцева Е. Э.

АСПЕКТУАЛЬНОСТЬ РУССКИХ И УКРАИНСКИХ ОТГЛАГОЛЬНЫХ ИМЕН ДЕЙСТВИЯ

Сохранение формальных видовых показателей у части русских deverbatives и указанная в толковых словарях семантическая соотнесенность производного имени с глаголом определенного вида не является достаточным основанием для репрезентации семантики определенного вида в речи. Украинские deverbatives более последовательно сохраняют и реализуют глагольные видовые значения. Аспектуальность deverbatives формируется также рядом других факторов.

Ключевые слова: отглагольное имя действия, deverbative, аспектуальность.

Збереження формальних видових показників у частини російських deverbatives азначена у тлумачних словниках семантична співвіднесеність похідного імені з дієсловом певного виду не є достатньою підставою для репрезентації семантики певного виду в мовленні. Українські deverbatives більш послідовно зберігають і реалізують дієслівні видові значення. Аспектуальність deverbatives формується також іншими чинниками.

Ключові слова: віддієслівний іменник дії, deverbative, аспектуальність.

The maintenance of formal indicators of aspect in some Russian deverbatives and the semantic relatedness of the derived noun to the verb of a certain aspect which is usually fixed in the dictionaries is not yet a sufficient grounds for representing the aspect semantics in speech. Ukrainian deverbatives maintain and implement verbal aspectual meanings more consistently. The deverbative aspectuality is formed also by a number of other factors.

Key words: verbal noun of action, deverbative, aspectuality.

Отглагольное имя существительное – *nomina actionis* – весьма привлекательно в качестве объекта изучения, поскольку совмещает признаки имени и глагола – двух наиболее противопоставленных частей речи. Доказательством этой привлекательности служит солидный список работ, посвященных различным аспектам deverbatives – словообразовательным, семантическим, синтаксическим, функциональным. В частности, в течение второй половины XX века неоднократно обсуждалась способность deverbatives сохранять глагольные залоговые и временные признаки, выражать таксисные отношения (см. работы О.Есперсена [4], Н.Д. Арутюновой [1], В.П.Казакова [6], Г.А.Золотовой [5]). Размышления о следах видовых значений в deverbatives находим в работах В.В.Виноградова, Н.Хомского, Л.Теньера и многих других.

Особый интерес при рассмотрении особенностей таких глагольно-именных гибридов вызывает репрезентация в них категории аспектуальности – как важнейшей категориальной характеристики глагола. В последние годы проблема аспектуальности имен действия изучалась в функциональном, семантическом, формальном аспектах в целом ряде работ. Так, Е.В.Падучева, рассматривая имена действия в лексикографическом ракурсе и развивая идею аспектуальных классов З.Вендлера, выделила соответствующие таксономические подкатегории – аспектуальные классы отпредикатных имен: действие, процесс, событие, состояние, свойство – и указала их связи с лексическими функциями [8]. В работах Анны Г.Пазельской предложено классификацию предикатных имен, содержащую десять аспектуальных классов, различающихся семантикой и поведением в перфективном и имперфективном контекстах [9]. В работе Цзяхуа Джан [13] выделено сразу несколько аспектуально ориентированных классификаций отглагольных имен действия, основанных на семантической, лексической и грамматической интерпретациях категории аспектуальности. Безусловным достижением этих и других исследований является объяснение многих функционально-семантических особенностей, усовершенствование словарной семантизации аспектуальных компонентов отглагольных существительных. Но говорить о том, что аспектуальность отглагольных имен получила непротиворечивое, системное и законченное описание, по всей видимости, пока еще преждевременно.

Семантическая категория аспектуальности, содержанием которой, по словам А.В.Бондарко, является «характер протекания действия, а выражением – морфологические, словообразовательные и лексические средства при участии некоторых синтаксических элементов предложения» [2, с. 50], проявляет себя в славянских языках, прежде всего, в грамматической категории вида. Кроме того, она реализуется через аспектуально-семантические глагольные классы, лексико-грамматические разряды способов глагольного действия, разнообразные аналитические средства и аспектуально-релевантный контекст. Русские deverbatives не имеют грамматической категории вида и, за немногими исключениями типа *лечение – излечение*, лишены формальных средств выражения видовых различий. Что же касается украинского языка, то этот вопрос о виде является спорным, поскольку украинские имена действия в большинстве случаев объединяются в «видовые» пары типа *пізнання – пізнання, забування – забуття*. В статьях толковых словарей (см, например: [11; 12]) значение отглагольных имен действия определяется с помощью отсылки к производящему глаголу, например: *«исследование – действие по значению глагола исследовать»*, *«дослідження – дія за значенням дієслова дослідити»*, *«досліджування – дія за значенням дієслова досліджувати»* и т. д. Таким образом, косвенно признается понятийное тождество производящего глагола (соответственно, его видовой характеристики) и производного имени. Нас интересует аспектуальное поведение членов сохранившихся именных пар в русском и украинском языках в сопоставительном аспекте.

В качестве объекта анализа мы использовали контекстуальную реализацию (на материале 4500 текстовых фрагментов) основных семантических признаков, составляющих содержание глагольных видовых значений и входящих в функционально-семантическую категорию аспектуальности, а именно – процессуальности, кратности, предельности. Аспектуальная специфика deverbatives в речи достаточно строго диагностируется с помощью трансформации в глагольные конструкции. Кроме того, интересные результаты дает метод подстановки второго члена пары в конструкции с «парным» отглагольным именем (если таковое имеется).

Тривиальным является факт, что русские отглагольные существительные практически утратили формальные видовые показатели – и, как следствие, функциональную дифференциацию по виду. По результатам нашего анализа,

из 5500 русских отглагольных имен только 414 сохранили формальные коррелятивные видовые пары типа *накапливание-накопление*, при этом в реальной речи такая дифференциация – большая редкость. Хотя следует отметить, что в ряде текстов действительно фиксируется предпочтительное использование существительных с перфективной производящей основой в перфективном значении, имперфективное значение же актуализируется в именах, образованных от глагольных основ с имперфективными суффиксами, причем это иногда встречается в пределах одного текста. Сравните, например, примеры (1) и (2) из рассказа А.П.Чехова «Шведская спичка»:

1. *По осмотре и снятии плана местности следствие отправилось завтракать* = ...**сняв** (СВ) план местности;

2. *Убийцы застали его за **снятием** сапог* = ...когда он **снял** (НСВ) сапоги.

Чаще всего один из членов пары уже приобрел видовую универсальность. Обычно это происходит с девербативом, образованным от перфективной глагольной формы, как в примере (3):

3. *Подоспел миноносец «Бравый» и тоже занялся **спасанием*** (возможно: **спасением!**) *людей* (Новиков-Прибой) = ...и тоже начал **спасать** (НСВ) людей.

При этом второй член пары не имеет таких широких аспектуальных возможностей, см. примеры (4), (5), (6):

4. *От жары не было **спасенья*** (невозможно: **спасания**) (Ильф и Петров) = От жары нельзя было **спасти** (СВ).

5. *Все **спасение*** (невозможно: **спасание**) *состоит в том, чтобы в тощенькой шинелишке перебежать как можно скорее пять-шесть улиц* (Гоголь) = чтобы **спастись** (СВ), нужно перебежать как можно скорее...

6. ***Спасение*** (невозможно: **спасание**) *Москвы было дороже, чем собственные головы* (А.Толстой) = **спасти** (СВ) Москву было дороже...

Но иногда бывает и наоборот: аспектуально универсальной оказывается форма, образованная от глагола несовершенного вида:

7. *Самое удобное время для **исчезновения*** (возможно: **исчезания**) *из светской жизни, когда в ней скучно, – это та минута, когда лакеи входят с подносом и подают чай* (Григорович) = ...самое удобное время **исчезнуть** (СВ).

8. *Райский мучился тем, что видел в ней (Вере) ложь. Отчего эта загадочность, **исчезание*** (невозможно: **исчезновение**) *по целым дням, таинственные письма* (И.Гончаров) = ...отчего ...она **исчезает** (НСВ) по целым дням...

В некоторых случаях один субстантив в паре является малоупотребительным, и тогда контекст становится основным средством актуализации видовых оттенков. Довольно часто они расходятся в лексическом значении. Чаще всего девербатив, образованный от глагольной формы несовершенного вида, сохраняет значение конкретного физического действия, а второй член пары, мотивированный перфективной глагольной формой, приобретает более абстрактное обобщенное значение или обозначает целую ситуацию. Именно такие свойства обнаруживают именные пары типа *открытие – открытие, рассмотрение – рассматривание* и др., сравните, например, их поведение в примерах (9) и (10):

9. *По **рассмотрении** какового дела ...в уездном суде определено* (Пушкин) = После того, как дело было **рассмотрено** (СВ).

10. *Потом они занялись **рассмотрением** галереи картин...* (Пушкин) = Потом они начали **рассматривать** (НСВ).

Таким образом, русские отглагольные имена действия действительно практически полностью утратили видовую дифференциацию и даже при наличии парного образования в большинстве случаев не сохраняют строгой семантической корреляции с глаголом определенного вида, а единичные исключения служат тому лишь дополнительным подтверждением. Это, кроме прочего, является достаточным основанием для пересмотра и уточнения содержания словарных статей (в которых значение таких существительных обычно толкуется путем отсылки к глаголу определенного вида), поскольку во многих случаях это не соответствует языковой реальности.

Иная ситуация в украинском языке. Тут отглагольные имена гораздо более регулярно сохраняют видовую коррелятивность (так, по данным Г.Н.Ращинской, большая часть имен действия – более двух с половиной тысяч единиц – в украинском языке имеют коррелятивные «видовые» пары [10]). И хотя украинские грамматики не относят имя действия к парадигме глагола, не выделяют категории вида у отглагольных существительных, но в любом современном справочнике по научно-технической или деловой речи обязательно найдутся рекомендации по употреблению отглагольных существительных – в соответствии с видом мотивирующего глагола. Например, в одном из наиболее удачных и пользующихся спросом справочнике «Сам собі редактор» Н.Ф.Непийводи (1996) в статье об отглагольных именах действия читаем: «У текстах переважають ті, що походять від дієслів доконаного виду, адже як правило, науково-технічний текст містить повідомлення про результати досліджень. Проте часто науковців цікавить і сам процес досягнення результатів – тоді виникає потреба у дієсловах, що позначають незавершену дію, а також у похідних від них іменниках». И далее: «...так, коли ідеться про сприймання як процес, що ще не закінчився, вживають термін, який походить від дієслова недоконаного виду – *сприймання*, коли ж характеризується процес у цілому, як цілісне явище, віддають перевагу іменникові *сприйняття*» [7, с.10]. И действительно, в современных научных, научно-популярных, учебных текстах находим множество употреблений девербативов, демонстрирующих следование этому совету, см. примеры (11), (12) (таких употреблений в нашей картотеке около 1000):

11. *«У **результаті** переговорів у 1656 році було підписано угоду про **приєднання** Молдавії до Російської держави»* (С.Д'ячков) = про те, щоб **приєднати** (СВ) Молдавію.

12. *«Поступове **приєднування** окрайних земель до складу царської Росії тривало довгий період»* (С.Д'ячков) = окрайні землі **приєднували** (НСВ) поступово.

Наблюдается тенденция дифференциации парных девербативов по видовому показателю и в художественной речи, сравните, например, фрагменты (13) и (14) из произведения В. Винниченко «Записки кирпатого Мефістофеля»:

13. *Я малюю їй найбільш безнадійні **шматні картини**, які доводять мене самого мало не до щирого **роздратовання** ~ які мене **роздратовували** (СВ) і продовжують дратувати.*

14. *Це не життя, а безпорібне, безладне витрачання часу і постійне дратування* = мене постійно дратує (НСВ) щось.

Итак, отглагольные имена действия в украинском языке имеют гораздо более широкие возможности выражения видового противопоставления в речи, чем в русском и можно говорить о реальном сохранении у них видовой семантики – по крайней мере, при употреблении в книжной речи.

Но видовая характеристика конкретного глагола не покрывает всей сущности аспектуального значения обозначаемого действия: его определяют также предельность / неопределенность, способ действия, контекстуальные показатели. Предельность / неопределенность как лексико-грамматическая оппозиция обусловлена лексическим значением глагола. Значение способа действия также вытекает из лексической семантики глагола, конкретизируясь значениями префиксов и суффиксов. Следовательно, так как лексическое значение в глаголе выражается большей частью в корне и префиксе и эта часть его основы всегда присутствует в производном имени, deverbativ необходимо заключает в своей семантике определенное аспектуальное значение. Кроме того, важной является мысль о том, что семантическая категория аспектуальности охватывает комплекс взаимодействующих интегрирующихся «частных» категорий кратности, интенсивности, фазовости, длительности, лимитативности и др. Все эти факторы в совокупности создают в каждом случае неповторимый аспектуальный рисунок имени действия, но это уже тема для дальнейших размышлений.

Источники и литература

1. Арутюнова Н. Д. Предложение и его смысл. Логико-семантические проблемы / Нина Давидовна Арутюнова. – М.: Наука, 1976. – 383 с. (АН СССР. Ин-т языкознания).
2. Бондарко А.В. Русский глагол. Пособие для студентов и учителей / А.В. Бондарко, Л.Л. Буланин; под. ред. Ю.С. Маслова – Л.: Просвещение, 1967 – 192 с.
3. Гловинская М.Я. Семантические типы видовых противопоставлений русского глагола. / Марина Яковлевна Гловинская – М.: Наука, 1982. – 154с
4. Есперсен О. Философия грамматики / Отто Есперсен ; пер. с англ.. В.В.Пассек, С.П.Сафронов. – [3-е изд.]. – М.: Ком книга, 2006. – 408с. (Лингвистическое наследие XX века).
5. Золотова Г.А. Коммуникативная грамматика русского языка / Г.А. Золотова, Н.К. Онипенко, М.Ю. Сидорова. – М.: Институт русского языка им. В.В. Виноградова РАН, 2004. – 544с.
6. Казаков В.П. Синтаксис имени действия. / Владимир Павлович Казаков. – СПб: Изд-во СПбУ, 1994. – 148 с.
7. Непийвода Н.Ф. Сам собі редактор. Порадник з української мови / Наталія Федорівна Непийвода. – К.: Вид. дім «KM Academia», 1996. – 260 с.
8. Падучева Е.В. Отпредикатные имена в лексикографическом аспекте / Елена Викторовна Падучева // Информационные процессы и системы. – 1991. – №5. – С. 21 – 28. – (НТИ; сер.2)
9. Пазельская А.Е. Аспектуальность и русские предикатные имена / А.Е. Пазельская // Вопросы языкознания. – 2003. – № 4. – С. 72-90.
10. Ращинская Г.Н. Отглагольные имена существительные на -ння, -ення (-іння), -ття в современном украинском языке: автореф. дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Г.Н. Ращинская. – Львов, 1968. – 20 с.
11. Словарь русского языка: В 4-х тт. / ред. А. П. Евгеньева. — [4-е изд., стер.] — М.: Рус. яз.; Полиграфресурсы, 1999. – (Малый академический словарь, МАС).
12. Словник української мови. У 11 тт. / НАН України; Інститут мовознавства ім. О.О.Потебні. – Київ: Наукова думка, 1970-1980 (Державна премія СРСР, 1983).
13. Цзяхуа Джан. Аспектуальные семантические компоненты в значении имен существительных в русском языке / Джан Цзяхуа // Вопросы языкознания. – 2007. – № 1. – С. 27-43.

УДК 81.25.373

Пышная Л. М.

СВОЕОБРАЗИЕ СРЕДСТВ ВЫРАЖЕНИЯ ЭКСПРЕССИИ В НАУЧНОМ И ХУДОЖЕСТВЕННОМ ТЕКСТЕ

Данное исследование посвящено средствам выражения экспрессии в научном и художественном текстах. Рассматриваются такие эмфатические средства как инверсия, актуализация, разные виды трансформаций предложения. Анализируется тенденция сближения синтаксических возможностей выражения экспрессии в научном и художественном тексте.

Ключевые слова: экспрессия, эмоциональность, эмфаза, стилистическая окраска, актуализация.

Дане дослідження присвячене засобам вираження експресії в науковому та художньому текстах. Розглядаються такі емфатичні засоби як інверсія, актуалізація, різні види трансформації речень. Аналізується тенденція зближення синтаксичних можливостей вираження експресії в науковому та художньому тексті.

Ключові слова: експресія, емоційність, емфаза, стилістична забарвленість, актуалізація.

This research deals with styles of expression in scientific and fictional texts. There are considered such emphatic means as inversion, actualization and different types of sentence transformations. The tendency of convergence of syntactic means rendering expression is analyzed in scientific and fictional texts.

Key words: expression, emotionality, emphasis, stylistic coloring, actualization.

Научный и художественный тексты были в прошлом столетии предметом многих исследований. Проводились исследования средств выражения и функций этих текстов. Важнейшими функциями языка, как известно, являются номинативная и коммуникативная. Обе эти функции присущи как научному, так и художественному тексту. В той мере, в какой доминируют эти функции, зависит вид, стиль, жанр текста. В научном тексте доминирует номинативная функция, но оба вида текстов не могут воздействовать на адресата при отсутствии в них экспрессии.

Предлагаемая статья посвящена средствам выражения экспрессии как научного, так и художественного текстов в их сопоставлении и сравнении относительно того, какими путями достигается необходимый эффект.

Задачи научного и художественного текстов, как известно, различные. Им посвящали свои исследования целый ряд ученых во второй половине прошлого столетия [1]. Ученых в тот период интересовала структурно-семантическая и смысловая организация текста, а в дальнейшем также и воздействие текста/автора на читателя [2].

Научный стиль обладает значительным резервом лексико-грамматических и стилистических средств, с помощью которых достигаются цели научной коммуникации, состоящие, в частности, в необходимости записи и хранения, полной и экономной передачи, адекватного воспроизводства определенной научной информации. Специфический характер, приемы и средства материализации научной информации трансформируют и организуют текстовый материал специальным образом. Важную роль при этом играют экстралингвистические факторы, без учета и анализа которых понимание текста невозможно. Научный текст призван быть прежде всего связным. Он должен «удерживать предмет обсуждения, поворачивая его различными сторонами и плавно переходя от одного предмета к другому» [3].

Научный текст рассчитан на конкретный круг читателя и в силу этого он содержит эзотерические (внутренние, понятные лишь специалистам) и экзотерические (внешние, популярные, понятные и неспециалисту) фрагменты. К экзотерическим, как правило, относятся введение и заключение научного текста. Средства экспрессии, однако, должны присутствовать во всех частях текста, чтобы читатель проникся текстом не только информативно, но и «энергетически». Это слово введено во избежание такого термина как «эмоциональность», ввиду того, что она отсутствует в научном тексте, где интеграция информационного материала кумулирует некую «сумму смыслов», а средства экспрессии способствуют обратить на нее внимание.

В художественном тексте выступают на передний план эмоционально-экспрессивные средства. Эмоциональность может носить в нем различный характер. Она одинаково способна как к кумуляции смыслов, так и к введению читателя в заблуждения на протяжении определенных отрезков текста, вплоть до развязки. Именно это и отличает художественный текст от научного. Если научный текст с помощью синонимичных конструкций, вводных предложений и других синтаксических конструкций целенаправленно ведет читателя к основному смыслу, то художественный текст с помощью различных стилистических средств может долго наталкивать читателя на ложный след, довести его до высшего апогея в кульминации. Но иногда лишь в развязке читатель понимает, что все эти эмоционально-экспрессивные средства держали его в напряжении, чтобы сообщить нечто совершенно неожиданное.

Говоря о научном тексте, многие исследователи сразу подчеркивают своеобразие его лексики и преимущественное употребление в нем некоторых конкретных грамматических структур (безличные и неопределенно-личные конструкции, инфинитивные и причастные обороты, пассивная форма глагола и т. д.). Однако перечисленные выше элементы составляют лишь «тело» научного текста, а его «душу» создают средства выражения экспрессии.

Научный функциональный стиль – сложное и многоплановое явление, которое требует постоянного, с течением временем более тщательного изучения. Исторически этот стиль претерпевает также много изменений.

По своей внешней структуре научный текст становится менее канонизированным, хотя, в зависимости от жанра текста, деления на разделы, главы и параграфы не отменены. Со времен широкого распространения Интернета, изменилась система отсылочного аппарата. Внутренняя структура текста претерпела еще большие изменения. Научный текст стал менее «сухим», с большим количеством обращений к предполагаемому адресату, что предполагает диалог автора с читателем, а не отвлеченное изложение информации с неопределенной целью.

Во внутренней структуре текста наиболее важной была и остается его модальная организация. В научном тексте, который является выражением научной деятельности человека, происходит не только регистрация и закрепление результатов познания, но и их оценка. В таком тексте модальность носит определенно направленный характер. В первую очередь это истинность, важность, значительность. Оценка, как известно, редко выражается словами «хорошо» и «плохо» или синонимичными им конструкциями, чаще имплицитно, а именно с помощью различных средств создания экспрессии. Для того чтобы автору выразить свою точку зрения, ему необходима убедительность. Для этого он должен найти соответствующие достаточно экспрессивные средства доказательства своей правоты, не употребляя яркие, не присущие научному стилю стилистически окрашенные лексико-синтаксические единицы.

В художественном тексте диапазон выражения оценки значительно расширен за счет средств выражения различных эмоций. Скрытая оценка, часто противоположная, создается с помощью средств выражения иронии и сарказма. Эмоциональная оценка в художественном тексте может проявиться на всех его уровнях от фонетического до целого текста в его связи с заголовком. Она пронизывает весь текст, может стать его лейтмотивом и это придает тексту особую экспрессию, совершенно иным способом проявляющуюся, чем экспрессия научного текста.

В научных текстах довольно распространенным случаем создания экспрессии является инверсия. Особенно часто ее можно встретить в авторефератах диссертаций, в аннотациях, а также во введениях и выводах монографий. В немецком языке довольно часто можно встретить предложения начинающиеся с пассивных конструкций типа *Bertachtet werden..., Analysiert werden ...*; с деепричастных оборотов типа *Zusammenfassend gesagt...*

Очень часто при изложении исследовательского материала в научных статьях используются предложения, начинающиеся с *es gibt ...*. Например: *Es gibt verschiedene theoretische Erklärungsversuche...* или *Es gibt verschiedene Typen von ...*. Формальное *es*, которое в художественном тексте придает содержанию сообщения бытийность, в научном тексте, напротив, является средством выражения экспрессии, потому что читатель сразу же концентрирует свое внимание на информации в конце предложения, которая является новой.

Экспрессию научному тексту придают также вводные конструкции, уточняющие сказанное. Например: *Es unterliegt keinem Zweifel, dass diese Methode effektiver erwiesen wird.* – *Несомненно этот метод окажется эффективнее.* Для таких целей в немецком языке могут использоваться и фразеологические выражения типа *es unterliegt keinem Zweifel – это не подлежит ни какому сомнению;*, *es wird in Kauf genommen – это будет принято во внимание.*

В художественных текстах инверсия часто становится приемом выражения эмпазы. Часто эмпаза в художественных текстах базируется на инверсии и на усилительных конструкциях. Например: *Sie ist wirklich sehr schön. Ich meine es aber natürlich so.* – Ср. русск. *Она и в самом деле хороша собой. Но я действительно так думаю.*

Однако то, что может быть эмпазой для художественного произведения, для научного текста может характеризовать лишь номинальный стиль. Например: *Она ослепила его. Белизна снега* (художественный текст). И следующий пример: *Результат получен: стопроцентная белизна порошка* (научный текст).

В примере из художественного текста наблюдается попытка выхода за пределы синтаксиса письменной речи. Такой подход разрешен в рамках художественного текста и придает большую экспрессивность информации. Из материалов подобных эмфатических конструкций можно судить об «авторской доминанте, подчиняющей себе прочие синтаксические черты» [4, с. 191].

Нарушение синтаксической структуры является очень характерным для жанра литературных пародий. Например, пародия А. Архангельского на «Капитанскую дочку» М. Ю. Лермонтова: «Я приближался. К месту моего назначения. Это было в конце декабря. Позапрошлого года. В девять утра по московскому времени» [5, с. 104].

Художественные произведения такого типа стремятся создать у читателя эффект непосредственного присутствия и участия. Это оказывает чрезвычайное эмоциональное воздействие. В публицистике очень часто можно наблюдать данную актуализацию как средство создания эмфазы.

В научных текстах, близких к публицистике, в частности в области литературоведения, также можно обнаружить подобную манеру изложения, где разорвана логическая связь предложения и нет ни одного элемента, который бы связывал отдельные отрезки повествования. Особенно характерен этот стиль изложения В. Шкловскому, который старается скрыть от читателя остов, скрепляющий между собой части текста. Автор сам говорит об этой своей манере создания экспрессии как о желании показать преобладание «вещи» над «отношением» [6, с. 484].

Такого рода актуализация не может быть характерной для научных технических текстов, так как они формируют текст не грамматическими средствами, а не интонационно, что мало характерно для научных текстов.

Художественный текст имеет более свободную грамматическую организацию. Разновидности употребления синтаксических конструкций в прозаическом произведении получают свое дальнейшее развитие. Сжатая эллиптичность прозы говорит о телеграфном стиле и стиле делового общения в режиме on-line, номинальный стиль напоминает о языке плаката и часто используется в афишах, тексты которых еще не подхватили столь многожанровую специфику как реклама на радио и телевидении. В рекламу за последнее время попадают элементы разных стилей и она уже давно не ограничивается лишь назывными предложениями. Экспрессивность ей могут придавать самые различные элементы эмоционально окрашенной лексики и синтаксиса, способствующие воздействию на читателя.

Проводя аналогию между научным и художественным текстом относительно средств выражения экспрессии можно сделать выводы: во-первых, любой текст остается текстом только благодаря наличия в нем экспрессии; во-вторых, экспрессия научного текста достигается в основном за счет инверсии и вводных слов, подтверждающих достоверность исследования; в-третьих, художественному тексту присуща эмоционально-экспрессивная организация, часто достигаемая за счет нарушения синтаксиса путем актуализации высказывания и этот прием в сочетании с лексическим материалом еще ждет своих исследований.

Источники и литература

1. Кожина М.Н. Стилистика русского языка / М.Н. Кожина. – М.: Просвещение, 1983. – 346с.; Разинкина Н.М. Развитие языка английской научной литературы: Лингвостилистическое исследование / Н.М. Разинкина. – М.: Наука, 1978. – 267 с.
2. Наер В.Л. Прагматика научных текстов: (вербальный и невербальный аспекты) // Функциональные стили: Лингвометодические аспекты / В.Л. Наер. – М.: Наука, 1985. – С.8-28.
3. Метс Н.А. Структура научного текста и обучение монологической речи / Н.А. Метс, О.Д. Митрофанова, Т.Б. Одинцова. – М.: Наука, 1981. – 236 с.
4. Арутюнова Н.Д. О синтаксических типах художественной прозы // Общее и романское языкознание / Н.Д. Арутюнова. – М.: Изд-во МГУ, 1972. – С. 189-199.
5. Архангельский А. А. Избранное / А. А. Архангельский. – М.: Советский писатель, 1946. – 432 с.
6. Шкловский В. В. Жили-были / В. В. Шкловский. – М.: Советский писатель, 1966. – 489 с.

УДК 371.134:81'243]:004

Радзівська О. В.

ІНФОРМАЦІЙНО-ТЕХНОЛОГІЧНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ВИКЛАДАЧА ІНОЗЕМНОЇ МОВИ ЯК НЕОБХІДНА СКЛАДОВА СУЧАСНОГО ФАХІВЦЯ

В статье определена и проанализирована структура компонентов информационно-технологических компетентностей преподавателя иностранного языка. Раскрыто понятие «профессиональная компетентность», а также рассмотрены ситуации, касающиеся формирования информационно-технологической компетентности у преподавателя иностранных языков.

Ключевые слова: информационно-технологический, компетентность, компьютерные устройства.

У статті визначена та проаналізована структура компонентів інформаційно-технологічних компетентностей викладача іноземної мови. Розкрито поняття «професійна компетентність» та розглянуті ситуації щодо формування інформаційно-технологічної компетентності викладача іноземних мов.

Ключові слова: інформаційно-технологічний, компетентність, комп'ютерні засоби.

The structure of components of informational and technological competence of a foreign languages teacher is described and analysed in the article. The term «professional competence» is specified. Situations of formation of informational and technological competence of a foreign language teacher are examined.

Key words: informational and technological, competence, computer equipment.

Постановка проблеми. Оновлення змісту сучасної освіти в контексті Болонського процесу пов'язане з цілеспрямованим здобуттям знань, що трансформуються в компетентності молодого фахівця. Тому важливо усвідомити, які саме компетентності необхідні для забезпечення його гармонійної взаємодії з сучасним інформаційним суспільством.

Процеси глобалізації у всіх галузях науки і освіти зумовлюють формування творчої, активної особистості викладача, його самостійності, самобутності та оригінальності. Комп'ютерні засоби та інформаційні технології увійшли до усіх сфер діяльності людини. Не залишилася осторонь і професія викладача. Ці засоби, з одного боку, надають викладачеві допомогу, посилюючи інтелектуальні можливості, пришвидшуючи роботу та іноді спрощуючи

її, а з іншого – висувають нові вимоги до рівня підготовки викладача щодо застосування цих технологій у своїй професійній діяльності.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Останнім часом дана проблема привертає особливу увагу. Різні аспекти інформаційно-технологічних компетентностей (ІТК) викладачів знайшли відображення у працях багатьох вчених. Проблемам інформатизації освіти та застосуванню комп'ютерної техніки в навчальному процесі присвятили свої роботи І. Є. Булах, Б. С. Гершунський, Ю. О. Дорошенко, Т. В. Карамішева, Л. А. Карташова, Л. Л. Коношевський, Н. М. Лавриченко. Проблему формування інформаційної культури та інформаційної компетентності висвітлили у своїх працях Н. В. Апатова, Н. В. Баловсяк, А. Ф. Верлань, Л. С. Винарик, В. М. Монахов, Н. В. Морзе, В. Д. Руденко, І. Л. Скіпор та ін.

Постановка завдання. Метою статті є визначити структуру компонентів інформаційно-технологічних компетентностей викладача.

Згідно з трактовками українських науковців, професійна компетентність є інтегральною характеристикою особистості фахівця, що включає знання, уміння й особистісні якості, котрі забезпечують успішне виконання його професійної діяльності.

Водночас вважаємо за необхідне в структурі професійної компетентності викладача іноземної мови виділити компонент, що є відзеркаленням вимог до сучасного фахівця – інформаційну компетенцію. Зі вступом людства до епохи інформаційного суспільства зросла роль електронних комунікаційних систем, у зв'язку з чим з'явилися багато нових явищ, таких як віртуальні переговори, віртуальна операція, телеобмін, віртуальна конференція. Оскільки все це – новий, особливий вигляд комунікації, викладач має бути готовим до здійснення професійної діяльності в умовах «віртуального простору».

У науковій літературі вже є спроби структурування інформаційної компетентності фахівця і виділення її найсуттєвіших компонентів. Так, Гуріна Т. М. дослідила інформаційну компетентність викладача іноземної мови і вважає, що це складова професійної компетентності, яка є інтегративною властивістю особистості, що виявляється у сукупності компетенцій технологічної, педагогічної та предметної (іноземна мова) сфери. Вона виділяє структуроутворюючі компоненти інформаційної компетентності, якими є: технологічна (інструментальна) компетенція, яка включає уміння використовувати засоби сучасних інформаційних технологій, у тому числі апаратні та програмні засоби, мультимедіа тощо; експертна (оціночна) компетенція – уміння критично оцінювати інтелектуальний і соціальний потенціал інформаційних технологій; організаційно-методична компетенція – уміння, пов'язані з упровадженням сучасних інформаційних технологій у навчальний процес; проектувальна компетенція – знання й уміння з розробки педагогічних програмних засобів; пошуково-дослідницька компетенція – уміння знаходити, відбирати, організовувати, подавати, просувати інформацію; інноваційна компетенція – уміння постійно пристосовуватись до інновацій у сфері інформаційних технологій, оцінювати їх та використовувати [3, с. 29-30].

На наше переконання, інформаційно-технологічні компетентності повинні забезпечити здатність викладача здійснювати ефективний пошук, добір, опрацювання інформації та створення власного продукту. Ефективність при цьому передбачає отримання максимального результату при застосуванні мінімуму зусиль і часу. Вона забезпечується володінням технологіями роботи з потоками інформації та вмілим використанням комп'ютерних засобів. Володіння інформаційно-технологічними компетентностями передбачає формування особливого світогляду, що дозволяє бачити глобальність інформаційних процесів, які відбуваються у світі; а також наявність поглядів, ставлень та відношень, які формують мотиваційний компонент інформаційної діяльності – потреба у знаннях, у навчанні та самовдосконаленні.

Аналіз джерельної бази свідчить що до базової інформаційно-технологічної компетентності викладача належать такі компоненти:

Інформаційно-інтелектуальна компонента:

Викладач повинен вміти аналізувати, систематизувати, синтезувати інформацію, робити логічні висновки на основі індукції, дедукції, логічних законів, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, критично мислити. Також аналізувати, порівнювати об'єкти, виділяти їхні головні ознаки; вміти пояснювати, описувати, відтворювати інформацію; уміти шукати інформацію в: а) бібліотеці, інформаційно-пошуковій системі, Інтернеті; б) комп'ютері; в) словнику, довіднику, книзі, тексті; г) у експертів; створювати власну інформацію, презентувати її.

Техніко-технологічна компонента:

Викладач повинен уміти організовувати файли та папки у фізичній пам'яті комп'ютера; уміти працювати з основними офісними програмами; спілкуватися у форумах, через системи Інтернет-пейджингу та IP-телефонії, за допомогою електронної пошти, web-конференцій. Необхідною складовою є вміння працювати з програмами так, щоб не втратити важливої інформації. Знання іноземної мови на достатньому рівні необхідні для роботи з програмами з іншомовним інтерфейсом.

Також викладач повинен вміти вирішувати проблеми творчо та оптимально, бути відповідальним і старанним, мати технічний та алгоритмічний склад мислення.

Отже, до структури інформаційно-технологічних компетентностей майбутніх перекладачів, на нашу думку, входять:

Світогляд (інформаційний) – уявлення про інформаційне суспільство, його проблеми та переваги, місце й призначення людини в ньому, комп'ютеризацію та інформатизацію.

Мотивація (зовнішні та внутрішні мотиви) до оперативного отримання та правильної оцінки й інтерпретації інформації; швидкої та ефективної переробки інформації; ефективної презентації інформації; застосування комп'ютерних технологій в усіх сферах життя на регулярній основі тощо.

Ціннісні орієнтації – це вибіркова, відносно стійка система спрямованості інтересів і потреб особистості, зорієнтована на певний аспект соціальних цінностей.

Знання фактів (понять, властивостей, законів та закономірностей тощо) та методів і алгоритмів виконання дій. До знань ми також віднесемо чуттєвий досвід про об'єкти.

Уміння, навички, досвід діяльності (у тому числі творчої). Ще однією важливою складовою є вміння самостійно опановувати нове програмне та апаратне забезпечення (вміння вчитися). Творчість, креативність працівника при виконанні професійного завдання – це те, що особливо цінується.

Здатність до саморегуляції: самоконтролю та самооцінки. Саморегуляція лежить в основі будь-якої діяльності.

Особистісні характеристики – властивості особистості, значущі у професійній діяльності – власний стиль виконання завдань, відповідальність, впевненість у власних силах, старанність, організаторські здібності тощо [2; 4; 5; 6; 7].

Інформаційно-технологічні компетентності викладача як здатність працювати з інформацією та використовувати ІКТ у професійній діяльності формуються не тільки у процесі вивчення дисциплін комп'ютерного циклу.

Як показало вивчення ситуації щодо формування інформаційно-технологічної компетентності викладача іноземних мов, то у різних ВНЗ України, до навчальних планів підготовки фахівців спеціальності «Вчитель іноземної мови» входять (із деякими розбіжностями) дисципліни, орієнтовані на використання ІКТ в роботі викладача, наприклад «Основи інформаційних технологій» та інші.

Отже уже на I курсі навчання відбувається розвиток універсальних ІТК у майбутніх вчителів. Основи універсальних ІТК були сформовані ще у школі. На I курс абітурієнти поступають з різним рівнем знань у сфері ІКТ, оскільки інформатика не є профільюючим предметом і знання з інформатики не оцінюються при вступі. Тому на II курсі навчання студенти поглиблюють свої знання, заповнюють прогалини у знаннях. Універсальна ІТК стане підґрунтям для набуття на старших курсах спеціальної ІТК. Універсальна складова ІТК використовується та розвивається студентами у процесі навчання – при підготовці рефератів, курсових, наукових та дипломних робіт, комп'ютерному навчанні. На останніх курсах студенти не вивчають дисциплін комп'ютерної спрямованості, проте отримують знання з такої дисципліни як «Основи теорії та практики перекладу» (користування двомовними, тлумачними, фразеологічними словниками й тезаурусами).

Також на цьому етапі студенти готують курсові роботи, тобто шукають, аналізують, вибирають необхідну інформацію, синтезують новий документ, використовують інформаційні технології на практиці. Слід відмітити, що технічна компонента ІТК формується під час занять у лінгвфонному кабінеті, а також поза вищим навчальним закладом. Як правило, фахівець набуває її самостійно.

Висновки та перспективи подальших досліджень.

Підводячи підсумок вищесказаному, інформаційно-технологічна компетентність викладача іноземної мови це знання, уміння, навички, способи дії в галузі роботи з професійно-значущою інформацією (пошук необхідної інформації, її подальший аналіз, обробка, зберігання, обмін) на основі ІКТ.

Подальшого опрацювання і конкретизації потребує проблема пошуку шляхів та засобів формування професійної компетентності майбутніх викладачів іноземної мови засобами інформаційних технологій.

Джерела та література

1. Баловсяк Н. В. Модель фахівця в контексті інформаційного суспільства / Н. В. Баловсяк // Педагогічний процес: Теорія і практика. – 2003. – Вип. 2. – С. 11-18.
2. Белкин А. С. Компетентность. Профессионализм. Мастерство / А. С. Белкин. – Челябинск: Юж.-Урал. кн. изд-во, 2004. – 176 с.
3. Гуріна Т. М. Формування інформаційної компетентності в процесі фахової підготовки вчителя іноземної мови / Т. М. Гуріна // Інформатизація освіти України: стан, проблеми, перспективи: III міжнар. наук.-метод. конф., 8-9 вересня 2005 р.: тези доповідей. – Херсон: Айлант, 2005. – С. 29-30.
4. Методы педагогических исследований / [под ред. А. И. Пискунова, Г. В. Воробьева]. – М.: Педагогика, 1979. – 256 с.
5. Настольная книга преподавателя иностранного языка : [справ. пособие / Е. А. Маслыко, Т. К. Бабинская, С. И. Петрова, А. Ф. Будько]. – Минск: Высш. шк., 1998. – 519 с.
6. Основи нових інформаційних технологій навчання : посіб. для вчителів / [за ред. Ю. І. Машбиця]. – К. : ІЗМН, 1997. – 264 с.
7. Яциніна Н. О. Сутність інформаційної компетентності майбутнього вчителя / Н. О. Яциніна : [зб. наук. праць]. – Х.: ОВС, 2004. – С. 151-156.

УДК 811.11 '221.2

Рибалко М.-М. О.

КОМУНІКАТИВНА СИСТЕМА АРГЕНТИНСЬКОГО ТАНГО ЯК КОНТЕКСТ ОПРИЯВНЕННЯ ГЕНДЕРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

Стаття посвящена изучению гендерно релевантных аспектов дискурсивного поведения партнеров в коммуникативной системе аргентинского танго. В частности анализируются характерные особенности этого танца как модуса социального взаимодействия с учетом вариативности соотношения используемых вербальных и невербальных коммуникативных единиц.

Ключевые слова: коммуникативная система аргентинского танго, гендерная идентичность, дискурс, вербальные и невербальные коммуникативные средства.

Стаття присвячена дослідженню гендерно релевантних аспектів дискурсивної поведінки партнерів у комунікативній системі аргентинського танго. Зокрема проаналізовано характерні риси цього танцю як модусу соціальної взаємодії з огляду на варіативність співвідношення використовуваних вербальних і невербальних комунікативних засобів.

Ключові слова: комунікативна система аргентинського танго, гендерна ідентичність, дискурс, вербальні і невербальні комунікативні засоби.

This article focuses on gender relevant aspects of the partners' discourse behaviour in the communicative system of Argentine tango, elucidating basic features of the dance as a modus of social interaction and considering the variability of verbal and nonverbal communicative means used.

Key words: the communicative system of Argentine tango, gender identity, discourse, verbal and nonverbal means of communication.

Аргентинське танго (АТ) – комунікативна система, що в тканині сучасних гендерно забарвлених дискурсів функціонує як своєрідна *гра в чоловіка і жінку*, за визначенням самих танцівників, – набуло значного географічного й екзистенційного поширення протягом останніх трьох десятиліть. Так, АТ як соціальний танець заповнило дозволя

своїх прихильників на чотирьох континентах, набуло художнього осмислення у численних зразках красного письменства, живопису, фотографії, кіно, анімації, театральній сценографії, дедалі частіше використовується у сфері реклами, активна діяльність численних шкіл АТ, розмаїття семінарів, коротких курсів, майстер-класів, фестивалів виникли виникнення розгалуженої інфраструктури, а також виокремлення цілої ніші туристичного бізнесу. Своім успішним, функціонально різноплановим укоріненням поза Аргентиною, в іншокультурному ґрунті, АТ завдячує завше актуальній потребі людини в міжособистісній комунікації. В основі цього танцю лежить гнучка, адаптивна система міжгендерної взаємодії, яка становить зліпок важливих для сучасної людини наборів особистісних якостей, поведінкових моделей, що заповнюють відстань між полюсами суто чоловічого і суто жіночого в межах конкретних культур. Саме крізь призму гендерної ідентичності ми маємо на меті розглянути еволюцію і специфіку функціонування комунікативної системи АТ на матеріалі описів дискурсивних репрезентацій цього танцю, взятому із блогосфери.

АТ як особливий модус соціальної комунікації заглиблене в культурний європейський пласт, і ґрунтується на взаємодії відмінних сутностей, які доповнюють одна одну. Історія спілкування чоловіка і жінки в контексті аргентинського танго (АТ) сягає понад століття. За цей період танець сформувався, викристалізувався і набув значної популярності. Внутрішня структура танцю зафіксувала актуальну на час її становлення модель взаємодії між статями: активний, ініціативний, ведучий чоловік і пасивна, сприйнятлива, ведена жінка. Суспільні перетворення, що сталися відтоді, зумовили зміни у питанні значущості, впливу й відповідальності чоловіка і жінки стосовно одне одного, модифікувавши й стандартну танцювальну модель у сфері АТ.

До характерних рис АТ як модусу соціальної взаємодії належать: чіткий гендерно-рольовий розподіл між танцівниками; можливість якісної комунікації виключно невербальними засобами спілкування; імпровізація як основа дискурсивної репрезентації цього танцю; значущість Іншого (свідка, глядача, потенційного партнера, тощо); надзвичайно високий потенціал емотивного досвіду; незмінна трикомпонентність структури АТ (культура, музика, танець), яка переноситься в іншокультурні середовища. Розглянемо ці особливості детальніше.

На відміну від вербальної взаємодії, АТ як особлива комунікативна система зі значним переважанням невербальних засобів спілкування, не забезпечує резервного, проміжного варіанту: ролі ведучого і веденого традиційно закріплені за чоловічою і жіночою статтю відповідно. У позатанцювальному комунікативному контексті АТ їхнє чітке протиставлення теж зберігається. «*When I first came to the States, I danced tango socially. I soon got a partner and started dancing professionally and performing. When I met my partner, I spoke little English, and I found myself dancing without using speech. I made many friends in the milongas and I believe they understood me, not because I was talking to them but because I was dancing with them. Through the dance, they got to know what kind of person I was. I was trying to say things in the dance. I was comfortable because I was communicating. Sadly I was only communicating with women. I was not able to talk to any of the men in the milonga; some of them tried to talk to me, but I thought I was supposed to know how to talk about golf, sports, or politics. I was a bad conversationalist. Women got to know me, because the way you dance reveals your personality*» [3]. Наведена цитата взята з інтерв'ю з Муратом Ердемзелем, художником і *маестро танго*, який на сьогодні справляє значний вплив на розвиток цього танцю в Америці. Як бачимо, АТ в чистому вигляді, тобто танець без вербальних вкраплень, обмежує коло спілкування людини, яка обрала одну з двох комунікативних ролей, лише представниками іншої статі, водночас надаючи широку палітру засобів до емоційно забарвленого спілкування, аж до розкриття характеру й особистості партнерів (про можливість транслювати фактичну інформацію, проте, не йдеться).

Вираження власної гендерної ідентичності в АТ здійснюється, свідомо й несвідомо, через широкий спектр засобів: насамперед, це вибір ролі *ведучого / веденого*, а також підпорядкування етикетним традиціям *кодівос*, використання артефактів (спеціального взуття, певного одягу, парфумів) тощо, звернення до особливого стратегічно-тактичного репертуару в спілкуванні з іншими представниками танго-спільноти, використання специфічних вербальних і невербальних комунікативних засобів. В українській культурі АТ зазвичай асоціюється з пристрасною, любовною грою. В описі спілкування закоханих, наведеному Р. Бартом, легко вгадується характер взаємодії чоловіка і жінки в АТ: «Суть (доля) електризує мою руку; я ось-ось порву непроникне тіло Іншого, зобов'язую його (відповідь він чи ні, відсмикується чи упокориться) вступити у гру сугі; я *примушу його заговорити*. У любовному полі немає жодного *acting-out*'а: жодного потягу, навіть, можливо, жодного задоволення, нічого, окрім знаків, самозабутньої мовної дії: при кожній потайній нагоді твориться система (парадигма) запиту і відповіді» [1, с. 54]. АТ як модус соціальної взаємодії саме у сфері міжгендерної комунікації перегукується із особливостями дискурсу закоханого. При чому закоханий оперує і вербальними, і невербальними жестами, щоразу вибудовуючи систему знаків, а *тангерос* – люди, які практикують АТ, розширюють домінування невербальних одиниць, аж до повного витіснення мовлення при повному збереженні якості контакту.

Разом із традиційно чоловічою в АТ роллю ведучого, партнер перебирає на себе основну ініціативу, а отже й відповідальність за пару на паркеті. Імпровізація як базова особливість АТ в основному реалізується партнером: саме він задає і пропонує партнерці напрям, темп і характер руху, здійснює навігацію, а також стежить за так званим *трафіком* – пересуванням інших пар на паркеті, обирає малюнок танцю, запрошуючи жінку на певну послідовність фігур, які сповна передають його розуміння музики і загальний характер ситуації тут і тепер.

Партнерка, приймаючи запрошення, цілком віддає себе у владу партнера фізично, про що свідчать поширені на уроках АТ метафори: *жінка – це пензлик в руках чоловіка-художника, яким він малює музику; жінці в танці належить лише одна нога – та, на якій вона стоїть, вільна нога належить партнераві; пара – це істота з одним серцем і трьома ногами* та ін. Отримавши імпульс, партнерка вільна обирати характер відруху, визначаючи динаміку виконання запропонованої фігури, стиль обіймів, збереження простору всередині пари, обігрування музичних і настроєвих акцентів через адорноз – опціональні елементи-прикраси, вписані в загальну задану партнером канву танцю тощо. Серед її непорушних упродовж усієї історії танго обов'язків: бути гарною і прикрашати собою танець. Відчуття здійснення цього завдання дає змогу повною мірою реалізувати обрану нею поведінкову модель партнерки і виявити власну гендерну ідентичність, що в свою чергу окрилює партнера. Описи такого взаємного підживлення, мотивування між партнерами часто зустрічаються в танго-сегменті блогосфери – інтернет-щоденників, наприклад: «*Feeling a gentle tap on my shoulder, I turned and discovered my elderly lady friend smiling at me. She said, «Thank you. You were my best dance of the evening and I can go home now.» I smiled and nodded in*

gratitude. She turned and started walking away. After a few steps, she turned to me and said... «You made me feel beautiful this evening.» She smiled. Then, turned away, went down the stairs to her car and drove off. Rounding the corner, I watched her disappear.

To my dear elderly lady friend, whom I had never seen before, nor since...

You made me feel a heartfelt warmth that evening. My soul soared at the thought that I made someone happy. Because of you, my sweet lady, I have promised myself that from then on, I will make every effort for any and all my tango partners (regardless of skill level) to feel beautiful. Thank you» (www.ampstertango.blogspot.com).

Фізична, стратегічна тощо залежність партнерки, її пасивність – це зворотна сторона активності, а відтак відповідальності партнера. Ідея залежності, пасивності партнерки по-різному трактувалась протягом еволюції АТ. Сучасне розуміння чоловічої і жіночої ідентичності не відповідає тому, яке лягло в основу АТ в часи його зародження й кристалізації, а відтак невіддільно вплетене в АТ як комунікативну систему і становить його культурний компонент. За час новітнього танго-ренесансу, що почався 1982 року, система самого танцю і її увесь позатанцювальний контекст зазнали значних змін. Відчутна варіативність культурного компонента АТ має не лише темпоральний, а й локальний характер – залежно від країни культивування АТ. З одного боку, танець як самодостатня система чинить опір кардинальним світоглядним змінам танцівників, зберігаючи, і послуговуючись як основою, традиційну давню модель взаємовідносин, у якій саме за чоловіком закріплена ініціативна лідерська позиція, а отже суб'єкт-об'єктна взаємодія партнерів. З іншого боку – АТ як своєрідний зразок стосунків між чоловіком і жінкою не може уникнути впливу позатанцювальної сфери, в якій давно відбувся перерозподіл прав і обов'язків між статями. Суб'єкт-суб'єктна модель взаємодії поширюється і на поведінку на паркеті, вимагаючи рівновеликого внеску від кожного з партнерів (хоч і суперечить традиції опису танго-взаємодії у термінах *ведення – веденості*).

Поступово пасивність, як брак повноважень і безініціативність, поступилася ідеї взаємного узалежнення партнерів, які перебирають на себе відповідальність та ініціативу на різних етапах і рівнях комунікативної взаємодії, кожен роблячи свій внесок у розвиток танцю в межах мелодії. Скажімо, запрошення перестало бути виключною прерогативою чоловіка; ставши до танцю, обоє партнерів готові зробити рівноцінний внесок, на відміну від традиційного розподілу зусиль 70 на 30 з домінуванням чоловіка.

Нині, коли загальний розподіл відповідальності за танець становить 50 на 50, за партнеркою закріпилося право імпліцитної активності. Однак жінці бажано й надалі уникати прямого запрошування бажаного партнера, натомість слід *зробити так*, щоб він сам запросив.

Традиційне домінування чоловіка-партнера добре співвідноситься з пасивною поступливістю партнерки, проте в сучасному АТ ця поступливість набуває дедалі активнішого характеру, рухаючись шляхом не просто реалізації власної жіночності, але її активного оприявлення вербальними і невербальними засобами. Поведінкові моделі обох статей у танці, їхні стратегії й тактики на танго-вечірці *мілонзі*, вербальні й невербальні засоби, до яких вони вдаються, заслуговують окремого докладного розгляду, проте вже навіть з першого наближення можна дозволяє висувати, що розподіл 50 на 50 стосується різних аспектів взаємодії. Ролі ведучого і веденого, чоловіка і жінки, несиметричні, вони взаємодоповнювальні на різних рівнях функціонування комунікативної системи АТ. Монолітна система трьох обов'язкових і специфічних для АТ компонентів – музичного, танцювального і культурного – продемонструвала серйозну опірність віянням сучасного життя. Певна старомодність із погляду сьогодення на чоловічу й жіночу ідентичність становить одну з найбільших переваг і приваблює цієї форми міжгендерної взаємодії. АТ як *гра в чоловіка і жінку* триває за усталеними протягом минулого століття правилами і законами. Будучи внутрішньо притаманними системі АТ, вони окреслюють шляхи подолання серйозних психологічних проблем сучасності – почуття ізольованості, відчуженості, недовіри до Іншого, наплив віртуального й небувало високі темпи інформаційних потоків. Ці та численні інші виклики сьогодення спричиняються до втрати ґрунту під ногами в міжособистісному спілкуванні, втрати навичок обміну емоційною інформацією на протизагальній, відтак людині складно задовольнити свою потребу в Іншому, через якого здійснюється і самопізнання. АТ як, водночас, засіб і нагода до спілкування задовольняє таку потребу: «усяка комунікація є необхідно публічною – внутрішнє буття досягається тільки через визнання іншими» [2, с. 144].

Так звані піжамні вечірки, популярні в американських мегаполісах, при повному уникненні можливого еротичного забарвлення цих дійств, дають можливість відчути тепло обіймів Іншого – бодай навіть незнайомої людини. АТ, що включає в себе власне танго, креольський вальс і мілонгу, а також сальса і свінг, що об'єднують відповідні групи соціальних танців, скорочують соціальну, фізичну й емоційну дистанцію, задовольняючи базові людські потреби в русі, взаємодії з Іншим на різних рівнях, допомагають віднайти власну гендерну ідентичність, утвердитися в ній, а також перенести набуті комунікативні навички на позатанцювальні сфери життя. Мурат Ердемзель: «*Dancing tango with a partner I can connect with and to good music that inspires me makes me feel good. It makes me feel like I am a good person. I like finding myself, my personality in the dance. In life, I also like finding myself in situations where I can be comfortable, direct, and expressive*». Мовець проводить паралелі між самопізнанням, відчуттям і переживанням певних граней своєї особистості у вузькій сфері соціального танцювання і в житті загалом, при цьому об'єднавчою характеристикою для обох середовищ є потенціал до позитивного самосприйняття людини, який вони надають. В цьому розумінні АТ можна розглядати як засіб особистісної соціальної корекції й адаптації.

Розгляньмо також свідчення іншої *тангери*, яка порівнює свій досвід початківки із пізнішими етапами впевненого танцювання, фокусуючи увагу саме на можливостях особистісного самовираження у контексті АТ. Брак технічних навичок на початках спричиняв психологічний дискомфорт: «*Actually, I haven't always agreed with the idea that I dance who I am. In fact, for a very long time, I felt that my dancing didn't really reflect who I am – my personality, my character, my spirit – as I've known them from who I've been in other areas of my life. Just to explain, I'm the kind of person who is extremely perfectionist, hard-working and quite successful academically and professionally. In my way through school, college, grad school and now at work, I've normally been extroverted, outspoken and pretty self-confident. ... I just didn't feel I was dancing who I am – instead, I was always nervous and insecure, afraid of not following right, of making «a mistake». And this just didn't seem to be *me* (or at least, not the part of myself I knew, and not one I wanted to get to know, either)*». Проте згодом набуті вміння дозволили їй скоординувати танцювальний і поза танцювальний

способи само презентації, по-своєму розкриваючи притаманну їй жіночність у танці: «*After twisting a bit his lead, I smiled and said 'I'm so sorry, I'm getting a bit too creative here, for my own good'.* He smiled, and said something that sounded like music to my ears: «You dance like you are, an energetic and independent woman, and that's great»» (www.tangoloveandotherdevils.blogspot.com).

Однак слід зауважити, що соціальність АТ умовна, і його комунікативний контекст не можна беззастережно трактувати як простір розв'язання особистих проблем та глобальних завдань на зразок зав'язування тривалих стосунків, пошук пари для подружнього життя тощо. АТ створює особливий контекст: це простір симулювання – відпрацювання і заданого переживання певних емоційних станів, простір, сповнений умовностей, які допомагають партнерам спілкуватися у певних межах і безболісно вийти з цього спілкування. Проте характер взаємодії не залишається гарантовано незмінним поза паркетом після закінчення *танди* – кількох мелодій, що танцюються підряд з одним партнером. Можливість граничного емоційного злиття двох навіть не знайомих раніше людей різко контрастує із цілковитою відсутністю підстав для взаємного пізнання особистостей в інших екзистенційних сферах.

Міждисциплінарне вивчення закономірностей розвитку і функціонування комунікативної системи АТ у термінах невербальної лінгвістики, семіотики, теорії комунікації тощо зніме частину проблем адаптації, пов'язаних з культурними, віковими, соціальними, гендерними відмінностями членів танго-спільноти тощо, розширить наукові уявлення про характеристики соціального танцювання як специфічного виду комунікації, а також поглибить розуміння сучасного наповнення терміна *гендерна ідентичність*.

Джерела та література

1. Барт Р. Фрагменти мови закоханого / Р. Барт; [пер. з фр.]. – Л.: Бібліотека журналу «І», 2006. – 283 с.
2. Пітерс Дж. Д. Слова на вітрі: історія ідей комунікації / Дж. Д. Пітерс; [пер. з англ. А. Іщенко]. – К.: Вид. дім «КМ Академія», 2004. – 302 с.
3. El Farolito / interview by Nicolette Vajk. – Paris Tango Magazine, July 2005. – <http://www.muraterdemsel.com/tango/Flash/farolito.htm>.

УДК 811.161.2'373.22:165.194

Рогальська-Якубова І. І.

НЕТИПОВІ РОСЛИНИ В УКРАЇНСЬКІЙ ПОЕТИЧНІЙ МКС

Стаття посвячена аналізу образів нетипичних для української флори рослин, которые на протяжении последнего века появлялись в повседневной картине мира, а в последствии и в поэтической. Рассматриваются пути их попадания в украинскую поэтическую языковую картину мира и особенности функционирования в ней.

Ключевые слова: поэтическая картина мира, языковая картина мира, флоронимы.

Стаття присвячена аналізу образів нетипових для української флори рослин, що протягом останнього століття з'являлися в побутовій картині світу, а потім і в поетичній. Досліджуються шляхи їх потрапляння в українську поетичну мовну картину світу й особливості функціонування в ній.

Ключові слова: поетична картина світу, мовна картина світу, флороніми.

The article is intended to present the analysis of the untypical plants in Ukrainian language world picture. Their function, role and significance in Ukrainian lingual-poetical world picture are being traced.

Key words: language world picture, poetic world picture, floral names.

Протягом кількох останніх десятиліть актуальним залишається вивчення структури й особливостей української поетичної МКС, що виступає складовою художньої картини світу [7]. В єдиному смислового простору поетичної КС взаємодіють дійсний (актуальний, предметний) та можливі (припустимі й альтернативні) світи. Семантична структура поетичної КС може бути інтерпретована як ієрархічно організована модель міжсвітових відношень [7, с. 103-105]. У поетичній КС особлива роль належить естетичному ідеалові, системі цінностей як ядру, серцевині світоглядної свідомості та картини світу митця [9, с. 52]. Поетичне мовлення як матеріальний вияв поетичної КС відзначається наявністю всіх смислових та експресивних потенцій національної мови [7, с. 103]. Моделювання поетичної КС передбачає не стільки постулювання концептів світогляду, скільки виділення найбільш важливих для автора й ліричного героя фрагментів КС, в основі яких лежать особисті переживання та суб'єктивні відношення [6, с. 56]. Отже, поетична КС відрізняється від інших наявністю притаманних їй пріоритетів, образністю, емоційним конотативним забарвленням; важлива в повсякденно-побутовій КС інформація відповідного фрагмента МКС може бути знехтувана через відсутність естетичної цінності.

Відбиття світу здійснюється шляхом «шпильів», тобто відображенню підлягає не весь світ, а лише ті елементи, що виявилися для носіїв МКС найважливішими в певний історичний період в окремих ситуаціях [8, с. 111]. Найраніше в українській МКС з'явилися флороніми, що позначають рослини, наявні на території України, важливі в сільському господарстві. Протягом ХХст. МКС збагачувалася назвами рослин, які традиційно в Україні не ростуть. Метою статті є дослідження шляхів поповнення сучасної української МКС новими флороназвами, з'ясування особливостей творення образів нетипових для нашої кліматичної зони рослин, визначення умов функціонування номенів у поетичній картині світу ХХ століття.

Нетиповими вважаємо рослини, які не росли в природних умовах на більшій частині території України до ХІХ ст. Ця інформація є складовою наївної КС, відбитою у свідомості загальної маси людей. Рослини, що зустрічаються на півдні Криму й ростуть лише в умовах субтропічного клімату, в народній уяві не належать до типових українських, оскільки решта території України розташована в помірному поясі. Назви нетипових рослин у меншій мірі притаманні поетичному мовленню І половини ХХ ст., дещо різноманітнішим виявився перелік у поезії ІІ половини ХХ ст. (у 2,5 разу більше назв, без урахування повторів), що може бути зумовленим збільшенням контактів українців з флорою інших кліматичних зон. Підтвердженням такого пояснення виступає й факт наявності великої кількості різноманітних флороназв у творах поетів «Нью-Йоркської групи». Емігранти мали тісні контакти з нетиповою для України флорою, внаслідок чого в їх МКС з'явилися нові номени.

Існують різні шляхи збагачення сучасної МКС нетиповими флороназвами. Значний масив представляють назви рослин, що не ростуть в Україні, але їх плоди чи інші частини протягом тривалого часу завозяться й продаються в магазинах [4, с. 14], у більшості випадків вони використовуються як їжа. У побутовій КС вже наявні образи бананів, цитрини (лимонів), помаранчів (апельсинів), чаю, ананасів, оливок, гранатів, смовки, кокосів, манго, авокадо. Останні з'явилися значно пізніше й посідають не таке важливе місце в побутовій КС. Після знайомства з денотатами має минути певний час, перш ніж образ відповідної рослини затвердиться у свідомості народу, а згодом відіб'ється в поетичній МКС, набуваючи метафоричних переосмислень. Поетичне мовлення порівняно рідко фіксує основне призначення екзотичних плодів – бути їжею, оскільки в цьому немає для поета естетичної цінності. *Під пивце, оливки і томати, під салями в шкiрці золотій – Карабас жалівся дипломату, що у барбі-бізнесі – застій* (І. Жиленко). Зазвичай виникають додаткові конотації, пов'язані з екзотичністю: *Настав благословенний час Пожирачів новин і помаранчів* (Р. Кісь); *Що тобі після нічної забави? Гранатку? Горнятку кави?* (В. Пасічник) – йдеться не про утамування голоду, а про забаганки, розваги, що супроводжують можливе життя. Поєднання в одному контексті назв екзотичної й типової української страв може сприяти виникненню комічного забарвлення: *Офіціант! Подати авокадо, подати пива, трохи голубців* (А. Бондар).

Рідко в українській поетичній КС актуалізуються знання, що екзотичні для нашого народу плоди є звичайною їжею для інших народів, наприклад, африканців, на Батьківщині яких ці плоди ростуть. *Діти з худими обличчями Ждуть на сонце без серця, Що ссе їх папаї й банани* (В. Вовк). У свідомості українського народу закріпилося уявлення, що екзотичні плоди – символ багатства, щастя, достатку, заможного життя. Це зумовлено тим, що, з точки зору українського народу, відвідати екзотичні країни, відпочивати там, милуватися красивими, насолоджуватися стравами може лише заможна людина. Уявлення побутової КС про багатство країн і народів, на землі яких ростуть екзотичні рослини, відбилися в поетичній КС, актуалізуються семи 'далекій', 'не наш', 'багатство'. *Біда, коли є цитруси і кави, коли в землі є золото, – біда!* (Л. Костенко) – біда, оскільки ця земля приваблює загарбників.

Більшість асоціацій і переосмислень зумовлені емпіричними знаннями українців про кислий смак цитрини та її жовтий колір, круглу форму та жовтогарячий колір помаранчів. *Немає гірш, як бути собі нудним: Не гіркість яду – кислоти цитрини* (М. Рильський). На основі подібності кольору й форми в побутовій КС виникає порівняння сонця з цитриною, помаранчем, ананасом: *Кружальцем ядовитої цитрини З блакиті сонце скочується вниз* (Д. Павличко); *Сонце радісно пражить, сонце – як ананас* (Л. Костенко). Утворені від давно запозичених назв рослин прикметники подекуди означають колір, наприклад, *лимонні вікна*, але можуть мати й додаткові конотації: *Іде моє золото, пританцьовує... Несе помаранчеве тіло дівоче* (І. Драч) – тіло не може мати такий колір, вочевидь, тут актуалізувався асоціативний зв'язок «помаранч – смачний – приємний – дівоче тіло». Зрідка в поетичній КС назви екзотичних плодів трапляються в контексті релігійних вірувань інших народів, це зумовлено набутими знаннями про культуру й історію різних країн: *Образ Кіпріди її благословляє з кутка. Ми принесемо богині смовки медово-солодкої* (М. Рильський) – у жертву язичники приносили найкраще. У КС закріпилися й типові дії з плодами, наприклад, видушування соку з цитрини, що теж у поетичному мовленні набуває образного осмислення: *видушує вона себе по краплині як з цитрини останні соки* (І. Калинець).

З певною групою екзотичних рослин український народ не зустрічається в повсякденному житті взагалі. Образи таких рослин сформувалися в КС виключно на ґрунті набутих книжним шляхом знань, а також уявлень, що з часом стали типовими, усталеними у свідомості українців. Дуже незначний відсоток представників українського етносу має змогу подорожувати й знайомитися з екзотичною флорою. Вплив їх емпіричних знань на формування загальнонаціональної КС зовсім малий. Типові уявлення, що екзотичні рослини є маркерами чужої землі, відбилися в поетичній КС. *І пальми золоті на тлі чужих земель Кивають вітами і в гості закликають* (М. Рильський). Місцевість можуть конкретизувати топоніми, гідроніми, теоніми, антропоніми: *В Лос-Анжелесі пальми синтетичні уже вросли коренем в асфальт* (Л. Костенко) – тут наявне ще додаткове емоційне забарвлення: негативне ставлення до США, де все штучне. *Ісус заходить в оливковий гай і починає молитись* (С. Жадан) – теонім апелює до певних історичних подій у загальновідомій місцевості.

На протипагу відомій рисі української ментальності, коли все чуже сприймається як негативне, вороже [2, с. 368], поетична КС зафіксувала позитивне ставлення до чужої землі, де є гарні екзотичні рослини. Образ такої землі асоціюється з образом раю, що сприймається як приємний, бажаний. При думці про таке місце з'являється легкий смуток через його відсутність у нас. *Може, де є лотоси і гіґо, тихі ріки і рожева даль – у краю неляканих фламінго, де росте неламаний мигдаль* (Л. Костенко); *І не той уже світ біля мене: Кораблі, і матроси на трапах, І п'яної мацолії запах, І бамбуку царство зелене* (І. Качуровський). В українській поетичній КС рідко трапляються вказівки на вироби з екзотичних рослин, оскільки для України вони нетипові. *Лижі й бамбукові палки в нього Її печія на серці старовинна* (І. Драч); *Увесь в різьбленні з дикої оливи самшитовий стояв би саркофаг* (Л. Костенко) – мова про Грецію. Українській ментальності властиве прагнення до порівнянь [1, с. 19], типові українські рослини зіставляються з екзотичними: *Рядок тополь шумить, в очах птахів рябить. Цю позолоту південний лотос їм нагада* (М. Суховецький); *На синім неба тлі стоять струнки тополі. Вкраїни пальмами я їх назвав колись* (В. Сосюра) – основою для зіставлення стала форма стовбура: і пальми, і тополі струнки, високі, поет інтуїтивно відчуває спорідненість між цими деревами, а науковці підтверджують, що символом стрункості для українського народу є тополя, російського – береза, деяких південних народів, у тому числі кубинців, – пальма [10, с. 87]. У свідомості українських поетів-емігрантів відбулася інтерференція рідномовної та набутої картин світу, в їх ідіолекті звичним буде порівняння стрункої дівчини з пальмою: *пальми, разом з дівчатами, намагалися перевищити дугу берега своїми станами* (Ю. Тарнавський). У побуті емігрантів пальми зустрічаються часто, тож свідомістю починають фіксуватися інші ознаки, а не лише прототипова – стрункість. З'являються різноманітні порівняння, наприклад, за формою листя: *Пальми – вранішні віяла, Роздмухують жар квітів* (В. Вовк). На підставі особливостей форми пальми з'явився стійкий арготичний образ, що знайшов відображення в поетичній КС внаслідок тісних контактів поетів з тюремним побутом. Специфічні образи потребують пояснення реципієнту: *Там на нарі горішній (по тюремній «на пальмі») Тьмаві очі торішні очі запалі* (Р. Кісь).

Паралелі можуть вибудовуватися й на ґрунті подібності впливу рослин на організм людини. У свідомості українців склалося уявлення про женьшень як лікувальну рослину Китаю й півдня Сибіру, в Україні значні лікувальні властивості має калина. В ідіолекті поета створено незвичайний метафоричний образ: *Та біла земля під*

зимовим наркомом женьшенем калини врятує мене (І. Драч). Для лікування традиційно використовується корінь женьшеня, інші частини рослини основна маса українців ніколи не бачила, тож у порівнянні *Десь чоловічок, схожий на женьшень* (Л. Костенко) подібність віднайдено саме з зовнішнім виглядом кореня, тобто чоловік зморщений, сухий, зігнутий. У народній уяві відбився факт необхідності шукати чудодійний корінь для зцілення: *У тайзі дідусь у капелюсі, Мабуть, шукає свій женьшень* (М. Ціба). За зовнішньою подібністю зіставляють екзотичний баобаб із завезеними, але вже звичними для українського народу рослинами: *У ліліпутів свої масштаби. Їм навіть фікус – баобаб* (І. Жиленко) – прототиповою ознакою баобаба в українській свідомості є великий розмір, у КС за відсутності ґрунтовних знань переважають прототипові уявлення. Також за подібністю форми бамбук зіставляють зі списом: *з очей у мене молодий бамбук мов крізь бійниці списи цілив гострі я чи вона?* (О. Степаненко).

У поетичній КС може актуалізуватися асоціація, що ґрунтується на подібності функціонального використання: *Я воду пив з долоні, як із лотоса* (Л. Костенко). Прототиповий колір лотоса – білий, завдяки цьому він став символом чистоти в поезії Сходу [10, с. 88], а образ чорного лотоса підсилює негативне враження від страхіть війни в тому регіоні, де є ця рослина. У свідомості українців закріпилося уявлення про лотос як надзвичайно гарну квітку. Ознака «гарний» асоціюється з «приємний», образ квітів у душі теж вказує на приємне відчуття, радісний настрій. Ці два образи підсилюють позитивне враження в поетичному дискурсі: *І нехай розцвітають в душі анемони і лотоси* (А. Бондар). «Лавр» має постійний епітет «гордий», що з'явився внаслідок вторинного переосмислення. Сама рослина подібних ознак не мала, епітет стосується психологічного сприйняття. Спочатку закріпилася загальнонародна традиція, що прийшла з Греції, – вінчати переможців лавровим вінком. Лавр став традиційним символом слави [5, с. 36]. Потім асоціативний зв'язок «слава – гордість» міцно закріпився в побутовій КС, а в результаті людською свідомістю рослині було приписано нетипову ознаку. *І навіть гордий лавр священними листками В повітрі срібному не важиться тремтіть* (М. Рильський); *Є горді лаври. Пишні є секвої. Це ж деревце крихке таке, ламке* (І. Драч) – з чужоземними деревами порівняно вербу, в поетичному контексті знайшла реалізацію риса української ментальності, при якій значно вище цінується «своє» з вадами, – воно викликає почуття ніжності, – ніж «чуже» ідеальне [3, с. 207-265]. У поетичній КС подекуди фіксуються елементи наукової КС. Відома зі школи теорія, що стародавні відмерлі дерева утворили шар кам'яного вугілля, сприяла появі поетичного зорового образу на ґрунті зіставлення: *Як пальми слід на антрациті, На спині слід від колоска* (Д. Павличко). Знання грецької міфології експлікуються в ідіолекті Л. Костенко: *Але найгірше, звісно, лотофаги – ті, що дали їм лотос забуття* (Л. Костенко). Ремінісценції потребують додаткових пояснень, оскільки в загальнонародній українській МКС відсутні подібні знання.

На територію України протягом останнього століття завозилися декоративні рослини, представлені в оранжереях, ботанічних садах, а найменш вибагливі – в оселях громадян. Побутова КС збагатилася новими флороназвами, але в поетичній КС типові образи ще не усталилися, репрезентуються або індивідуально-авторські особливості сприйняття, пов'язані з власними спогадами, асоціаціями, або наявна лише вказівка на місце розташування рослини – підвіконня. *Але чого ж поникли п'яно мої вербени на вікні* (В. Сосюра); *Цвіте азалія, мій друже Ушаков, У мене на вікні, в кінці старого року, І я люблю її, як дівчину жорстоку, Що після довгих мук дарує нам любов* (М. Рильський). У 40% випадків йдеться про таку кімнатну рослину як кактус. В Україні в природних умовах кактуси не ростуть, це рослина пустелі, актуальною в такій формі вона представилася в ідіолекті поетів-емігрантів: *А кактуси – кістками на перехресті пустинь* (В. Вовк). Завдяки частішим контактам з цією рослиною та наявності знань про особливості її будови в колективній народній свідомості поетична КС зафіксувала образ кактуса, що має такі ознаки: колючки, гарні квіти, які з'являються надзвичайно рідко, невелика потреба у воді. *Води нема. Немає і не буде. Зачах і кактус у кутку* (О. Соловей); *Абрикоса – то вчорашнє дійство, Бо сьогодні кактус зацвітає... На очах рожево-біле диво Пелюстками різало бутон. Вибралось між голками сміливо – Не рожевий і не білий сон* (В. Стельмах).

У поетичній КС наявна значна кількість назв рослин, що були завезені в Україну й прижилися, вони викликають більше асоціацій, ніж маловідомі. Образному осмисленню в поезії підлягають також фразеологічні сполуки, поширені вірування, легендарні й міфологічні події, пов'язані з рослинами. Актуальним може бути дослідження особливостей психологічного сприйняття екзотичних та типових українських рослин свідомістю носіїв української МКС з метою подальшого зіставлення ролі, функцій, використання флорономів у поетичній та побутовій картинах світу.

Джерела та література

1. Бардіна Н.В. Когнітивний підхід до визначення поняття «рідна мова» / Н.В. Бардіна // Громадянський патріотизм і проблеми викладання україністики у вузах Одещини. Матер. наук.-практ. конф. – О.: Астропринт, 2001. – С. 15-20.
2. Бенвенист Э. Словарь индоевропейских социальных терминов / Э.Бенвенист // Бенвенист Э. Общая лингвистика. – М.: Прогресс, 1974. – С. 350-369.
3. Донченко О.А. Архетипи соціального життя і політика (Глибинні регулятиви психологічного повсякдення) / О.А. Донченко, Ю.В. Романченко. – К.: Либідь, 2001. – 336 с.
4. Єрмоленко С.С. Мова в культурі народу (план-конспект) / С.С. Єрмоленко, Т.А. Харитонova, О.Б. Ткаченко, Г.М. Яворська, В.А. Ткаченко, А.М. Шамота // Мовознавство. – 1998. – № 4-5. – С. 3-17.
5. Иванова Л.П. Пособие к спецкурсу «Отражение языковой картины мира автора в художественном тексте» (на материале романа А.С.Пушкина «Евгений Онегин») / Л.П. Иванова. – К.: Business time, 2000. – 54 с.
6. Кондратенко Н. Роль питання у формуванні поетичної картини світу / Н.Кондратенко // Актуальні проблеми менталінгвістики. Наук. зб. – К.-Черкаси: Брама, 1999. – С. 54-56.
7. Лазебник Ю.С. Поэзия XX века: Слово, текст, мир / Ю.С. Лазебник, В.И. Ярмач. – К.: Наукова думка, 1992. – 144 с.
8. Почепцов О.Г. Языковая ментальность: способ представления мира / О.Г. Почепцов // Вопросы языкознания. – 1990. – № 6. – С. 110-122.
9. Семенець О.О. Синергетика поетичного слова / О.О. Семенець. – Кіровоград: Імекс ЛТД, 2004. – 338 с.
10. Сукаленко Н.И. Отражение обыденного сознания в образной языковой картине мира / Н.И. Сукаленко. – К.: Наукова думка, 1992. – 164 с.

МИМЕТИЧЕСКАЯ ПРИРОДА ПЕРФОРМАТИВНЫХ ПРАКТИК СОЦИАЛЬНОЙ ИНТЕРАКЦИИ

Актуальность анализируемой в статье проблемы объясняется отсутствием статуса самого перформатива. Как феномен социальной коммуникации вербальный перформативный конструкт любого порядка является социальным продуктом, т. е. продуктом взаимодействия миметических, перформативных и ритуальных знаний и процессов, а многозначность, многоаспектность и многоплановость категории перформативности заложена в самой интерпретации и трактовке этого термина.

Ключевые слова: перформатив, социальная интеракция, модальность, миметическое знание, перформативные практики.

Актуальність аналізованої в статті проблеми пояснюється відсутністю статусу самого перформатива. Як феномен соціальної комунікації вербальний перформативний конструкт будь-якого порядку є соціальним продуктом, тобто продуктом взаємодії миметичної, перформативних та ритуальних знань і процесів, багатоглибкість і багатоплановість категорії перформативності закладена в самій інтерпретації та трактуванні цього терміна.

Ключові слова: перформатив, соціальна інтеракція, модальність, миметичське знання, перформативні практики.

The urgency of the problem analyzed in the article due to lack of status of the performative. As a phenomenon of social communication verbal performative construct of any order is a social product, ie product of the interaction mimetic, performative and ritual knowledge and processes, and polysemy, multidimensional and multifaceted category of performativity inherent in the very interpretation and the interpretation of the term.

Key words: performative, social interaction, modality, knowledge of the mimetic, performative practices.

Возвращение интереса к феномену перформативности на рубеже последней трети XX и начала XXI вв. примечательно не только для отечественного, но и зарубежного языкознания [1; 2; 3; 4; 5; 7; 8; 9; 10; 11; 12; 13; 14], затронув исследования в таких различных областях научного знания как лингвистика, антропологическая лингвистика, психолингвистика, лингвистическая психология, философия, театроведение, «медиевистика или история искусств», гендеристика, культурология и культурные пространства и др.

Возврат на новом витке лингвистической мысли к использованию (т. е. представления говорящего индивида как пользователя) языковых выражений или естественно-языковых практик в виде совокупности действий, а не значений, обозначенному ещё в канонической теории остиновского разграничения на перформативы и констативы, побуждает исследователей вновь обратить своё внимание не столько на содержательные характеристики самих (перформативных) действий или поступков, сколько пристальнее приглядеться к формам социального поведения говорящих индивидов в типологической системе «сценариев жизни», по Л. Витгенштейну, т. е. к определенному ряду действий, ожидаемых действующими лицами названных сценариев от участников реализации (т. е. своих непосредственных собеседников, партнеров) типовых сценариев жизни индивидов, ибо их именование уже включает в себя элементы значения направленности на другого (других), одновременно отсылая к условиям и правилам, которые структурируют названные сценарии как некоторое социальное целое. Тем самым в произнесении таких высказываний задается способ организации говорящим субъектом своего понимания порождаемой ситуации и способ фиксирования (обозначения) границ или «пределов» их функционирования в социальном целом, т. е. очерчиваются пределы объема социальных значений таких перформативных действий как социальных практик. Это означает, что в данных условиях каждое индивидуальное речевое действие в виде Я-конструкта уже наделено (или наделяется) социально общезначимым интенциональным содержанием и, включаясь в момент акта говорения в определенную «языковую игру», оно задает некий функционально-содержательный предел их взаимодействия, который является и границей понимания такого действия как говорящим так и адресатом, и точкой отсчета устанавливаемых (порождающих) новых отношений между ними в момент акта говорения, и фиксации новой (второй) коммуникативной реальности. Иначе говоря, употребление перформативных социальных практик в виде Я-конструкта представляют уже новое положение дел во вновь сложившейся реальности как результата выбора всевозможных проявлений действительности. В этом случае уже не языковые значения (слов, высказываний, речевых действий) коррелируют с устройством мира, а мир приводится (или не приводится) в соответствие к произнесенным словам.

При этом важно иметь в виду очевидную сложность такого подхода к перформативам различного порядка – каноническим перформативам, композитным перформативам, перформансным перформативам или перформативным симулякрам [6; 9; 11], которая (сложность) обуславливается как конъюнктурным всплеском интереса к такого рода объектам, что, впрочем, характерно для многих объектов научного исследования, так и неопределенностью значения и границ феномена перформативности как объекта и даже бессистемностью его описания.

Если исходить из тематического пространства употребления термина перформатив или перформативность, то бросается в глаза, что, как и многие другие популярные в свое время объекты описания, феномен перформативов представляется таким же конъюнктурным, как и многие ему подобные. В ряде случаев его то причисляют к разряду «дескриптивной категории», если речь идет о каких-либо определенных категориях культуры, то, напротив, ему придается особый смысл и он всякий раз появляется на исследовательской авансцене, когда речь идет о театральных действиях, исполнении различных шоу-действий, инсценировании или репрезентации в виде цепочек описания (повествования) всевозможных событий, относящихся к политике, искусству, массмедиа. Перформативность усматривается также в гендерной идентификации полоролевого поведения индивида и самоидентификации говорящего субъекта (в его Я-модальности), и даже в «направлении взгляда» субъекта, когда в процессе такой направленности взгляда осуществляется «исполнительская практика как некое действие, связанное с самой направленностью и её значением» [10].

Такая многозначность, многоаспектность и многоплановость категории перформативности [3] заложена в самой интерпретации и трактовке этого термина, указывающих не столько на описание вещей и положения дел в мире, сколько репрезентирующих и тем самым подчеркивающих действенный характер таких дискурсивных социальных практик в сценариях жизни индивидов. В зависимости от контекста функционирования данная категория увязывается с определенными эффектами, границами её использования и конфигурационными знаниями

(перформативными знаниями) использования её границ. В этом процессе *перформативное знание* является необходимым условием для инсценирования и представления социального поведения в виде соответствующих дискурсивных практик как социальных действий. Следовательно, перформативное знание не является чисто теоретическим или чисто рефлексивным знанием, управляющим интенциональной направленностью коммуникативного взаимодействия, а есть знание социально приобретенное, *знание миметическое*, знание, *формирующее осмысленную модель действительности*, которая (модель) коррелирует как с бытием индивида, так и с его реальностью и (второй) коммуникативной реальностью в том числе.

Как миметическое знание перформативное знание имеет телесную при-роду и тесно связано с чувственными процессами реализации социального интерактивного пространства: *искренностью, истинностью намерений, правдивостью, доверием, эмоциональным настроем*, т. е. всем тем, что социально идентифицирует человека в конкретном окружении и не делает его чужим. Оно приобретает в процессе сценического исполнения (либо реальных сценариев жизни, либо представлениях, театрализованных постановках, реалити-шоу, любых перформансах), когда индивид участвует в сценическом исполнении социального действия и чувствует, как другие люди действуют в социальных ситуациях реализации сцен жизненных сценариев. Другими словами, *перформативное знание* есть *социально обусловленное знание*, которое приобретает через социальную реализацию типовых дискурсивных практик как социальных действий. Этому знанию обучаются посредством реализации (и повторения) социальных действий миметическим путём, что позволяет отрабатывать и закреплять модели вербального и перформативного (и не только) поведения и устанавливать (либо менять) отношения с другими участниками социальных сценариев жизни. Следует иметь в виду, что при инсценировании (реализации) социального действия дело идет не о механическом воспроизведении предпосланного социального поведения (как его повтора или копии), а речь идет о создании новых инсценирований и представлений с учетом прежних социальных ситуаций и композиций, но уже проявленных в иной (второй) коммуникативной реальности, в коммуникативной (перформативной) реальности употребления перформативного конструкта, базирующегося на перформативном знании. Следовательно, перформативное знание необходимо для инсценирования и перформативного представления социального поведения индивида (*Я-говорящего*) в виде перформативных практик и, опираясь на миметическое знание или миметическую основу, оно в момент произнесения канонического или композитного (но не перформансного перформатива-симулякра) перформативного конструкта вписывается в интерактивный сценарий жизнедеятельности индивида.

Как феномен социальной коммуникации вербальный перформативный конструкт любого порядка является социальным продуктом, т. е. продуктом взаимодействия миметических, перформативных и ритуальных знаний и процессов. Перформативные выражения любого порядка реализуются в жизненных сценариях индивида в виде теоретических конструктов (теории) социальных перформативных практик, принципиально связанных с телесными представлениями, корпоральной реальностью, что позволяет индивиду видеть поступки других и соотносить с ними свои действия в рамках социального контекста, перенимая и усваивая манеру поведения, типы, цели и смысл, устанавливая связь с другим миром, миром перформативных отношений.

Источники и литература

1. Романов А.А. Перформативный дискурс в парадигме социального конструкционизма / А. А. Романов, Л. А. Романова // Культура как текст. Сб. научных статей. Вып. VII. – М.: ИЯ РАН, 2007. – С. 81-96.
2. Романов А.А. Притяжение перформатива. Очерки по теории перформативности от Дж.Л. Остина до наших дней / А. А. Романов, Л. А. Романова. – М.: ИЯ РАН, 2009. – 156 с.
3. Романов А.А. Перформативность: грамматическая или прагматическая категория? / А. А. Романов, Л. А. Романова // Ars Grammatica: Грамматические исследования. Тез. докладов 4-й Международной научной конференции. – Минск: Минский государственный лингвист. ун-т, 2010. – С. 157-159.
4. Романов А.А. Композитная перформативность в интерактивном пространстве диалога / А. А. Романов, Л. А. Романова // Studia Linguistica. Збірник наукових праць. Вып. 5, Частина 2. – Київ: Київський національний університет ім. Т. Шевченка, 2011. – С. 327-338.
5. Романова Л.А. Категориальный статус перформативности в современном гуманитарном дискурсе / Л. А. Романова // Наукові записки Луганського національного університету. Вып. 7. Т. 3. Серія «Філологічні науки»: Збірник наукових праць [Пред'явлення світу в гуманітарних дискурсах ХХІ століття]. Луганськ. нац. ун-т ім Тараса Шевченка. – Луганськ: Альма-матер, 2008. – С. 138- 143.
6. Романова Л.А. К разграничению понятий перформативности и перформанса в научном дискурсе / Л. А. Романова // Культура как текст. Сб. мат. межд. научн. конф. Вып. VIII. – М.: ИЯ РАН, Смоленск: СГУ, 2008а. – С. 152-160.
7. Романова Л.А. Структурно-семантические аспекты композитных перформативов в функциональной парадигме языка: монография / Л. А. Романова. – М.: ИЯ РАН, 2009. – 180 с.
8. Четыркина И.В. Перформативность как конститутивный признак культуры: Этническая и историческая перспектива / И. В. Четыркина. – Краснодар: КубГУ, 2005. – 223 с.
9. Butler J. Lana's Imitation. Melodramatische Wiederholung und das Performativ des Geschlechts // Bettinger E., Brecht A. (Hrsg.) Querelles. Jahrbuch für Frauenforschung. – Stuttgart, Weimar. – 2000, Bd. 5. – S. 29 – 46.
10. Fischer-Lichte E. Ästhetik der Performativen. – Frankfurt a. M.: Athenaeon, 2004. – 218 S.
11. Romanov A., Romanova L. Pragmatic perspective of composite performative // International symposium «Research, Education and Development», October 29-30, Tirgu Mures, Romania, 2010.
12. Romanov A., Romanova L. Promises of politicians: performative, performance or simulacrum? // Communication and Cognition: Multidisciplinary Perspectives, July 20-24, Canada, 2010a.
13. Seier A. Zur Performativität von Gender und Medien. Inaugural-Dissertation. – Bochum: Ruhr-Universität, 2005. – 210 S.
14. Wulf Ch. Zur Genese des Soziale. – Bielefeld: Transcript Verlag, 2005. – 164 S.

КОМПЛЕКСНЫЕ ВЕРБАЛЬНО-АВЕРБАЛЬНЫЕ КОНСТРУКТЫ КАК ДИСКУРСИВНЫЕ ПРАКТИКИ СОЦИАЛЬНОЙ ИНТЕРАКЦИИ

В статье рассматривается проблема взаимодействия вербальных и кинестетических единиц, реализуемых одновременно, в структуре диалогического общения. Новизна исследования состоит в том, впервые описываются регулятивная специфика и функционально-семантические свойства комплексных вербально-авербальных (вербально-кинестетических) диалогических практик в англоязычном интерактивном пространстве.

Ключевые слова: кинестетическое действие, кинестема, диалог, комплексные вербально-авербальные конструкции, дискурсивная практика.

У статті розглядається проблема взаємодії вербальних і кинестетических одиниць, реалізованих одночасно, в структурі діалогічного спілкування. Новизна дослідження полягає в тому, вперше описуються регулятивна специфіка і функціонально-семантичні властивості комплексних вербально-авербальних (вербально-кинестетических) діалогічних практик в англійськомуну інтерактивному просторі.

Ключові слова: кинестетическое дію, кінестема, діалог, комплексні вербально-авербальні конструкції, дискурсивна практика.

The paper addresses the problem of interaction between verbal and kinesthetic units which are sold simultaneously in the structure of dialogue communication. The novelty of the studying describes the regulatory specificity and functional-semantic properties of complex verbal and nonverbal (verbal and kinesthetic) dialogue practices in the English-language interactive space in the first time.

Key words: kinesthetic action kinestema, dialogue, complex verbal and nonverbal constructs, discursive practice.

Механизмы взаимодействия вербальных и авербальных (вербально-кинестетических) действий в структуре диалогического общения, которые в процессе реализации определенных коммуникативных целей, намерений, установок и замыслов говорящего субъекта способны отражать комплексный интерактивный характер процесса коммуникативного обмена и нацелены на выполнение регулятивной (диалоогоорганизующей, диалогонаправляющей и диалоогокоординирующей) деятельности его участников, указывают на сложность изучения различных аспектов коммуникации.

Под пристальное внимание исследователей попадают как вербальные / речевые единицы диалогического общения, так и невербальные, в частности, кинестетические как единичные проявления, которые вплетаются в речевые практики-высказывания (также: диалогические шаги, ходы, реплики) типовых диалогических фрагментов, а именно – в типовые речевые акты различной иллюкутивной направленности и реализуются одновременно с вербальным / речевым действием (проявлением) в типовом комплексном вербально-авербальном акте (далее КВАА) [3; 5; 6].

В условиях такого взаимодействия в структурно-организационном плане типовой КВАА (конструкт) выступает как конфигурационное (фреймовое) построение, в котором каждая разновидность типовых коммуникативных вербальных и кинестетических действий формирует определенный блок диалогических взаимодействий, несущих в себе информацию о двух кодах функционирования диалогических единиц вербального и невербального порядка, способных регулировать процесс интерактивного общения. Названные диалогические средства актуализируются в рамках глобальной или же типовой для конкретного коммуникативного акта цели, которую планирует достичь партнер по диалогу при помощи своей комплексной вербально-кинестетической деятельности. Поэтому можно считать, что каждое такое диалогическое действие реализуется на фоне другого и имеет манифестационные особенности в типовом пространстве КВАА.

Взаимодействие двух кодов индивидуальных (субъективных) дискурсивных практик может быть представлено в интерактивных типах взаимодействий партнеров по диалогу, ср.: *«Good bye, Hurry,» murmured the girl, with a gentle pressure of his hand (1). «I wish you would try and be more like Deerslayer (2)»* [8, с. 467].

В этой связи можно говорить о том, что применение кинестетического действия *«a pressure of his hand»* по отношению к собеседнику было предпринято не просто для сопровождения вербальной части (как формального показателя) диалогической реплики (1), но и для усиления убедительности и подготовки партнера к дальнейшему ведению диалога (2). Очевидно, что мягкость, чувственность, доверительность отношений между участниками диалогического взаимодействия передается также посредством кинестетического действия *«a pressure of his hand»*, которое один из участников интеракции совершает как *«a gentle pressure of his hand»*.

Искренность, открытость, доверие партнеров по диалогу, как правило, могут подчеркиваться не только комплексными вербальными-тактильными диалогическими репликами. Они могут также подчеркиваться другими невербальными проявлениями, которые в значительной мере усиливают эмоционально-личностное восприятие диалогической действительности, например: *«Hello, Lester,» he said, looking up from his paper over the top of his glasses and extending his hand (1). «Where do you come from?» (2) «Cleveland,» replied his son, shaking hands heartily, and smiling (3)* [10, с. 130].

В приведенном диалогическом фрагменте с иллюкутивной направленностью приветствия адресат использует в процессе пошагового обмена (1-3) следующее кинестетическое действие – *shaking hands*. Его отношение к адресанту во многом подчеркивается манерой проявления данного действия *«heartily»*, что свидетельствует о дружелюбной, непринужденной и искренней обстановке общения или отношений между коммуникантами, а также передает их тепло и душевность, при этом данное кинестетическое действие усиливается мимическим проявлением адресата *«smiling»*.

Однако не всегда посредством использования кинестетических действий в КВАА подчеркиваются отношения доверия, искренности и открытости партнеров по диалогу. В ряде случаев их использование обусловлено просто формальным выражением отношения инициатора к адресату и продиктовано социальными обстоятельствами диалогического общения, например, подчеркивания формальности обстановки, в которой происходит взаимодействие партнеров в диалоге. Ср., в рус.: – *Граф Вронский, – сказала Анна. – А! Мы знакомы, кажется, –*

равнодушно сказал **Алексей Александрович, подавая руку.** – Туда ехала с матерью, а назад с сыном, – сказал он, отчетливо выговаривая, как рублем даря каждым словом [7, с. 109].

Примечателен еще один диалогический фрагмент в рамках речевого акта «благодарность»: «*Thank you,» returned the child, kissing her cheek (1), «you are always kind to me, and it is a pleasure to talk to you (2). I can speak to no one else about him, but poor Kit (3). I am very happy still, I ought to feel happier perhaps than I do, but you cannot think how it grieves me sometimes to see him alter so (4)*» [9, с. 62], где диалогического общения благодарит адресата за теплоту и близость по отношению к нему, о чем свидетельствует иллюкутивный показатель «*Thank you*». Желание отблагодарить адресата подчеркивается в кинестеме «*to kiss one's cheek*». Более того выражение интенсивности желания подтверждается и монологом-оправданием адресата своего отношения к адресату (2-4). Прикосновение как составляющая часть комплексного коммуникативного акта выступает в этом случае как интенсификатор экспонентности степени доверия к адресату, а также проявления чувства близости и открытости относительно партнеров по диалогу.

Как видно из представленных примеров, обмен репликами между участниками диалогической интеракции основывается на сложном процессе, включающим в себя комплексное использование различных средств как вербального порядка, так и невербального (в частности, кинестетического) и также включающим определенный круг обязанностей и прав, соблюдение которых является залогом успешной координированной деятельности участников диалогического общения. Объединение всех компонентов данного процесса способствует фреймовой организации пространства социальной интеракции в КВАА, а, следовательно, восприятие невербальных компонентов коммуникации включает в себя использование различных видов информации, понимание которых «неизбежно базируется на более общих концептах, категориях, правилах и стратегиях. Это общее «знание» не является аморфным» [2, с. 36], а напротив оно организовано в композитные концептуальные системы, которые можно описать как вербально-авербальные конструкторы, используемые при построении фреймов.

Из этого следует, что акты невербальной коммуникации (в частности, кинестетического порядка) также можно представить в виде фреймовой конфигурации, представляющей собой когнитивные структуры как «структуры данных для представления стереотипной ситуации», знание о которых необходимо для понимания идеи, закодированной в слове [11]. Такие фреймы являются единицами, содержащее основную, типовую и потенциально возможную информацию, и «не являются произвольно выделяемыми «кусками» знания» [1, с. 3]. При этом, не исключается, что в них заключена конвенциональная природа и они «могут определять и описывать то, что в данном обществе является «характерным» или «типичным» (например, некоторые формы социальной деятельности). Конвенциональные фреймы (их можно назвать сценариями) определенным образом организуют наше поведение и позволяют правильно интерпретировать поведение и речь других людей» [1, с. 3].

Так, например, запись фреймовой организации функционально-семантического представления иллюкутивного потенциала регламентивов (о классификации иллюкутивных функций см. подробнее: [4, с. 51-52]) с учетом кинестетического проявления диалогических шагов собеседника (т. е. запись фреймовой организации кинестетического фрейма) принимает следующий вид:

Регламентив: ФОРМАЛИЗОВАТЬ: выразить / показать отношение инициатора к адресату: кинестетическое отношение (И, А, р): намереваться (И, каузировать (И, признать (быть единым (И, р))),

где И – инициатор, А – адресат, р – фрагмент реальной действительности, знак «;» читается как «включает».

Фреймовый сценарий, согласно которому происходит кинестетическое общение в рамках диалогического взаимодействия регламентивного типа (т. е. фреймовый сценарий кинестетического фрейма), можно представить следующим образом:

Формализовать (И, А, р) – УПС → э ^ ♦, р (формальное отношение посредством кинестетических действий);

Формализовать (И, А, р) – А1 → предполагать (И, ожидать (А, быть единым (И, р)));

Формализовать (И, А, р) – А2 → убежден (И, с быть единым (И, А, р) → демонстрировать отношение и признавать (А, быть единым (Г, р)));

Формализовать (И, А, р) – УСГ → демонстрировать (А, быть единым (И, р));

Формализовать (И, А, р) – УИС → ручаться (И, удовлетворять ожидание (А, быть единым (И, р)));

Формализовать (И, А, р) – УОД → намереваться (И, каузировать (И, признать (быть единым (И, р)));

где А1 – установление фактуальности повода инициатором диалогического взаимодействия для реализации глобальной цели, А2 – доказывание сопричастности адресата к сложившемуся положению дел, стрелка читается как «следует», знак ^ обозначает или включает, символ ♦ читается как «возможно, что».

Показатели интерактивных ходов по достижению намеченных целей в иллюкутивном фрейме с учетом параметров социальных форм коммуникации названного подтипа следующие: а) заинтересованность в пользу инициатора; б) форма сотрудничества положительная. Положительное отношение партнеров ведет к согласованному взаимодействию, что не требует отклонений от интерактивных ходов; в) отношения доброжелательные; г) социально-ролевой статус – любой. Кодекс доверия обусловлен верой адресата в искренность намерений инициатора интерактивного взаимодействия.

Следовательно, наложение двух фреймов (вербального и кинестетического) в процессе диалогического общения происходит в следующих позициях: а) в условиях реализации пропозиционального содержания (УПС); б) в условиях реализации сопричастности адресата к сложившемуся положению дел (А2).

Таким образом, использование кинестетических действий в КВАА с репрезентативной иллюкутивной функцией регламентивного типа предполагает не только выражение солидарности с партнером по диалогу, но и в значительной мере демонстрацию положительных отношений, которые призваны усилить все показатели диалогического взаимодействия подчеркнуть, выделить, уточнить, снять противоречивость и любые сомнения во взаимоотношениях инициатора и адресата. В свою очередь вершину кинестетического фрейма образует та кинестема (без конкретизации / уточнения направленности кинестетического действия: рука, нога, щека др., т. е., любая часть тела), которую использовал инициатор / адресат для выражения кинестетического отношения в рамках типового иллюкутивного акта.

Источники и литература

1. Дейк Т.А. Язык. Познание. Коммуникация / Т. А. Дейк. – М.: Прогресс, 1989. – 310 с.
2. Имамудинова Ф.Р. Функционально-когнитивный потенциал глаголов речи в русском и английском языках: (На материале ядерных компонентов сферы): Дис. ... канд. филол. наук / Ф. Р. Имамудинова. – Уфа, 1999. – 148 с.
3. Малышева Е.В. Кинестетические дискурсивные единицы в диахроническом аспекте языка / Е. В. Малышева // Языковой дискурс в социальной практике: Сборник научных трудов по материалам 10-й международной научно-практической конференции 2-3 апреля 2010 года. – Тверь: Тверской государственный университет, 2010. – С. 176-180.
4. Романов А.А. Системный анализ регулятивных средств диалогического общения / А. А. Романов. – М.: ИЯ АН СССР, 1988. – 183 с.
5. Романов А.А. Механизмы взаимодействия вербальных и кинестетических единиц в условиях межкультурной коммуникации / А. А. Романов, Е. В. Малышева // МОВА І КУЛЬТУРА. Збірник матеріалів ХІХ Міжнародної наукової конференції імені професора Сергія Бурого 21-25 червня 2010. – Вып. 13. Т. VI (142). – Киев: Видавничий дім Дмитра Бурого, 2010. – С. 135-139.
6. Романов А.А. Телесноориентированные дискурсивные практики в пространстве диалога / А. А. Романов, Е. В. Малышева // Studia Linguistica. Збірник наукових прц. Вып.5. Частина 2. – Київ: Київський національний університет ім. Т. Шевченка, 2011. – С. 339-342.
7. Толстой Л.Н. Анна Каренина. Роман в восьми частях / Л. Н. Толстой. – Л.: Ленинградское отделение. – Ч. I-VIII, 1982.
8. Cooper J.F. The deerslayer or the first war-path. – NY.: Collier Books, 1962. – 479 p.
9. Dickens Ch. The Old Curiosity Shop. – М.: FOREIGN LANGUAGES PUBLISHING HOUSE, 1952. – 671 p.
10. Dreiser Th. Jennie Gerhardt = Джени Герхардт. На англ. яз. – М.: Менеджер, 2004. – 384 с.
11. Fillmore C.J. Pragmatics and the description of discourse // Radical Pragmatics. – NY., 1981. – P. 143 – 166.

УДК 81'42

Романова Т. В.

СООТНОШЕНИЕ СОДЕРЖАНИЯ ПОНЯТИЙ ТЕКСТ-ДИСКУРС-ГИПЕРТЕКСТ-СВЕРХТЕКСТ В СОВРЕМЕННЫХ ГУМАНИТАРНЫХ ИССЛЕДОВАНИЯХ

Статья посвящена выявлению содержательных корреляций между популярными и не всегда четко определяемыми терминами текст-дискурс-гипертекст-сверхтекст с точки зрения когнитивного направления науки о языке.

Ключевые слова: текст, дискурс, гипертекст, сверхтекст.

Стаття присвячена виявленню змістовних кореляцій між популярними та незавжди чітко визначеними термінами текст-дискурс-гіпертекст-надтекст з точки зору когнітивного напрямку науки про мову.

Ключові слова: текст, дискурс, гіпертекст, надтекст.

The article concerns establishing correlations between widely used, but not always clearly defined terms text-discourse-hypertext-supertext from the point of view of cognitive approach to language.

Key words: text, discourse, hypertext, supertext.

Функции текста многоплановы. Он выступает в качестве и основной единицы коммуникации (Комина 1983; Бабайлова 1987; Кумлева 1988; Лосева 1992), и способа хранения и передачи информации (Федосюк 1988), и формы существования культуры (Данилова 1998), и продукта определенной исторической эпохи, и отражения жизни индивида и т. п. Именно это создает основы для множественности описаний текста и для его многочисленных определений (Николаева 1977, 1978, 1980; Леонтьев 1979; Сорокин 1979, 1985; Гальперин 1981; Реферовская 1983; Торсуева 1986; Каменская 1988, 1990; Лосев 1994; Красных 1998 и др.) и делает невозможным анализ текста с какой-либо единственной позиции, т. к. при этом не могут быть получены результаты, адекватные рассматриваемому объекту.

В 1962 году Д.С. Лихачёв в своем капитальном исследовании «Текстология на материале русской литературы X-XVII вв.» писал: «Мне неизвестна ни одна советская текстологическая работа, в которой было бы обстоятельно рассмотрено и обосновано основное понятие текстологии – текст» [6, с. 11]. На сегодняшний день существует более 300 определений текста, учитывающих разные аспекты, цели изучения этого явления. Отсутствие жесткого определения текста не мешает его анализу. Учитывая сложность изучаемого объекта, его многоуровневость, вряд ли в ближайшее время нужно ставить задачу появления «обстоятельного» определения понятия текст. За этим понятием очень часто скрываются разные объекты. Это, видимо, как раз тот случай, когда точка зрения, по Соссюру, создает самый объект.

Во-первых, необходимо различать в качестве объектов исследования **текст и дискурс**.

С одной стороны, под дискурсом понимают **текст в неразрывной связи с его ситуативным контекстом**, определяющим все то, что существенно для данного высказывания, текста, в связи с ситуацией коммуникативно-прагматических и когнитивных целеустановок автора, взаимодействующего с адресатом (т.н. Дискурс 1). В этом смысле дискурс характеризует коммуникативный процесс, коммуникативное событие, приводящее к образованию определенной структуры – текста. **С другой стороны**, дискурс обозначает коммуникативное событие как интегративную совокупность коммуникативных актов, результатом которого является **содержательно-тематическая общность многих текстов** (т.н. Дискурс 2). Сущность дискурса в его втором, обобщающем понимании раскрывается следующим определением. Под дискурсом понимается корпус текстов, связь между которыми устанавливается на основании содержательных критериев: тексты одного дискурса так или иначе обращены к одному предмету, теме, концепту, связаны друг с другом семантическими отношениями и /или выступают в общей системе высказываний, объединенных в коммуникативном и функциональном отношении. Это последнее определение раскрывает суть таких понятий, как научный дискурс, политический, журналистский, религиозный, философский и т. д.

Дискурс выступает как языковой коррелят соответствующей сферы коммуникативно-речевой деятельности, человеческого сознания и практики (функциональный стиль плюс экстралингвистический фон). За каждым дискурсом стоит особая системность и упорядоченность языковых единиц, **стратегий и правил их употребления** в отдельных высказываниях/текстах как фрагментах дискурса. Эта системность в формировании тех или иных языковых закономерностей обуславливается сложным взаимодействием и взаимосплетением факторов экстралингвистического

фона, как непосредственного ситуативного контекста в интерактивном **взаимодействии адресанта и адресата, так и культурных, социально-исторических, идеологических и прочих факторов** [14, с. 33-34].

Выделяют следующие **элементы дискурса**: излагаемые события, их участники, перформативная информация и «несобытия», т. е. (а) обстоятельства, сопровождающие события; (б) фон, поясняющий события; (в) оценка участников события; (г) оценка, соотносящая дискурс с событиями.

Дискурс – это **понятие когнитивного (лингвopsихологического) направления науки о языке**. Опираясь на возможности естественной категоризации мира, исследователь в тексте и дискурсе способен «стянуть в единый узел при их анализе и семантические, и семиотические, и ономастиологические, и формальные характеристики соответствующих единиц и категорий и системно связать их» [5, с. 24].

Категориальные средства текста указывают на определенное **Событие. Участников коммуникативного акта**: 1-е и 2-е лицо (говорящего и слушающего). **Участников данной ситуации** (3-е лицо объекта), на **Обстановку**: речевое (художественное) **Пространство, Место** субъекта и объекта, **Время**, Условия разного рода. К числу категориальных средств относится и **Оценка**, которая всегда (или чаще всего) присутствует в тексте. Перечисленные выше категории были выделены Т. ван Дейком в **схеме – модели дискурса**.

Использование языка есть **процессуальная деятельность**, у которой есть все динамические характеристики деятельности как таковой, есть **средства** ее осуществления, есть ее **результат** (текст), но главное, **исполнители и их цели**.

Динамические характеристики дискурса позволяют называть его коммуникативным событием. Такое событие происходит в реальном времени, и потому фактор времени и «привязанность» ко времени, в рамках которого протекает дискурс, – это его важнейшее свойство.

Все более активно входит в научный оборот в зарубежных исследованиях термин **‘интердискурсивность’**. Он характеризует взаимодействие между различными типами дискурса, то есть интеграцию, перекрещивание различных областей человеческого знания и практики. В качестве отдельных примеров можно указать на использование, скажем в рекламном дискурсе элементов научного дискурса – терминов, ссылок на научный авторитет с целью создания псевдонаучного сообщения с воздействующим эффектом или когда один специальный дискурс, например экологический, обнаруживает в себе элементы других специальных дискурсов – медицины, физики, биохимии и т. д.

Художественная литература в целом строится как интердискурс. Примечательно, что в зарубежных оценках концепции М.М. Бахтина все диалогичности текста понятия интертекстуальность и интердискурсивность используются параллельно.

Теория «коллективного дискурса» – дискурса как совокупности многих текстов, – восходящая к идеям М. Фуко, развивалась именно как интердискурсивная теория. Дискурс, по Фуко, – это вообще не столько корпус обозначенных текстов, сколько отношения между отдельными высказываниями, элементами высказываний, пронизывающие совокупное множество текстов и объединяющие их в единую дискурсивную формацию. Идея дискурсивной сети – центральное понятие теории дискурса у Фуко [14, с. 37-38].

Наряду с понятием **текст** в поле зрения лингвистов в настоящее время находится понятие **гипертекст**. Создатель первой гипертекстовой системы и теоретик гипертекста Т. Нельсон определяет его так: «Гипертекст – это способ представления информации в виде нелинейной структуры» [13]. В.П. Руднев под гипертекстом понимает иерархию текстов (словарь, где каждая статья имеет отсылки к другим статьям этого словаря; биография писателя – комментарий – глоссарий – пометы – рассказ) [10]; система текстов одного писателя [1]. В предельном случае постмодернистский текст выступает как гипертекст, то есть такое художественное построение, которое зиждется на нелинейном и многократном прочтении [11, с. 7]. По мнению М.Я. Дымарского, гипертекст дает взятая «в пределе интертекстуальность» [2, с. 69].

В современной филологии востребован термин **сверхтекст**, под которым понимается «ряд самостоятельных произведений словесного искусства, актуально и/или потенциально воспринимаемых в культурной практике (текстовой деятельности) в качестве целостной единицы» [7].

При введении термина **сверхтекст** его отграничивают от термина **гипертекст**. Процитируем диссертационное исследование А.Г. Лошакова: «<...> вполне резонно введение критерия «носитель информации» с целью отграничить **гипертекст** от сходных или смежных с ним явлений. По мнению многих специалистов в области компьютерных технологий, гипертекстом следует называть только тот текст, который обладает, с одной стороны, электронным носителем, с другой – разветвленной и упорядоченной системой ссылок, позволяющих переходить от отдельного текста или его фрагмента к другим, связанным с ним по содержанию.

<...> правомерно противопоставлять электронный **гипертекст** и **сверхтекст** по признакам «суммативность» (экстенсивность) и «интегративность», и тот и другой феномен являются текстами открытого типа, однако, в отличие от сверхтекста, гипертекст изначально планируется как текст, в котором связи устанавливаются не между композиционными единицами, а между отдельными законченными текстами, число которых может возрастать, эти связи преимущественно внешние, а не внутренние. Логичным является представление гипертекста в качестве обозримого конкорданса или ассоциативно-вербальной сети, собирающего воедино рассредоточенные в текстовом пространстве разные контексты употребления слова [3].

Нелинейность и открытость – это внутренние свойства сверхтекста, их эксплицированность отнюдь не обязательна, они проявляются по мере постижения максимальной смысловой установки сверхтекста, выявления центрирующего принципа редуцируемых в рамках интегративного образования цельностей и осмысления их смысловой роли по мере все большего и большего погружения в его глубинные структуры. Целостность гипертекста обуславливается его тематическим единством, наличием единой коммуникативной функции, но не собственно гипертекстуальными связями, которые, лишь эксплицируют схему информационной структуры гипертекста, что позволяет пользователю осуществлять переходы взаимосвязанными элементами.

Для теории сверхтекста <...> актуально различие гипертекстуальных и интертекстуальных связей. Если интертекстуальные связи зримые, обозначенные, приведенные в определенную систему, то для гипертекстуальных связей эксплицированность является факультативным признаком. Более того, техника, приемы гипертекстуальности

могут быть выявлены в любом тексте, не обязательно только постмодернистском. По сути гипертекст – это в большей мере модель текста, его содержательный абрис, нежели текст как таковой <...>.

Гипертекст является ключевым понятием в постмодернистской научно-философской парадигме, при этом его понимание здесь сродни тому, которое укоренилось в информатике. Постмодернистская эпистема представляет собой разрозненные фрагменты текста культуры, которые соединяются посредством монтажа или коллажа, поэтому в гипертексте видят средство, форму, которая позволяет придать культуре целостность, зафиксировать при помощи гибких связей – переходов ее ускользающие значения, «присутствие отсутствия» [7, с. 18-19].

В качестве примеров сверхтекстовой связи А.Г. Лошаков приводит соотношение текста пародии – текста произведения, на которое написана пародия; совокупность текстов журнала «Свисток» и др.

Поскольку принцип интертекстуальности позволяет видеть в тексте сплетение следов других текстов, его единицы подлежат дальнейшему развитию, границы текста становятся относительными, и в нем сочетаются центробежные и центростремительные силы. Последние создают внутритекстовый стилистический контекст, обогащающий значение каждой единицы, а центробежные силы – контекст экстратекстовой, связывающий каждое слово со всей культурой человечества [12; 8].

В этом смысле текст приближается к дискурсу, как его понимают Н.Д. Бурвикова и В.Г. Костомаров: «Дискурсом мы называем текст, образовавшийся в процессе его саморазвития и сапорождения, когда смысл «на выходе» становится адекватным замыслу отправителя текста. Приближение к пониманию этих дополнительных смыслов комплектует будущий дискурс» [4, с. 7]. Сходную мысль высказала и О.Г. Ревзина: «<...> лингвистика дискурса должна быть совершенно отличной от лингвистики текста: лингвистику дискурса не занимает вопрос о связном, завершенном тексте, о принципах его устройства; ее изменение – это проникновение сквозь разные тексты. Нужно выйти к той форме бытования языка, которая дана не на уровне конструкторов (порождение, понимание – то, что происходит в сознании субъекта, и то, что непосредственно недоступно наблюдению), а на уровне материальной телесности. Этим уровнем является реально высказанное, произнесенное, закрепленное «на белизне бумаги», так что единицей дискурса является высказывание. <...> Дискурс – это то, что произведено реально и имеет, таким образом, статус существования, отличный от идеального статуса языковой системы (бессубъектный дискурс)» [9, с. 315].

Из всего вышеизложенного можно сделать вывод об относительности понятия текст.

Источники и литература

1. Глинина О.Г. «Темные аллеи» И.А. Бунина как художественное единство: Автореф. дис. ...канд. филол. наук (10.01.01) / О.Г. Глинина. – Волгоград, 1999. – 21 с.
2. Дымарский М.Я. Проблемы текстообразования и художественный текст (на материале русской прозы XIX-XX вв.) / М.Я. Дымарский. – СПб., 1999. – 240 с.
3. Караулов Ю.Н. Активная грамматика и ассоциативно-вербальная сеть / Ю.Н. Караулов. – М., 1999 – 180 с.
4. Костомаров В.Г., Бурвикова Н.Д. Прецедентный текст как редуцированный дискурс // Язык как творчество. К 70-летию В.П. Григорьева: Сб. научн. тр. ИРЯ РАН / В.Г. Костомаров, Н.Д. Бурвикова. – М., 1996. – С. 7-12.
5. Кубрякова Е.С. Язык пространства и пространство языка (к постановке проблемы) / Е.С. Кубрякова. – Известия РАН. Серия литература и язык, 1997. – Т. 56. – №2. – С. 22-31.
6. Лихачев Д.С. Текстология на материале русской литературы X-XVII вв. / Д.С. Лихачев. – Л., 1983. – 120 с.
7. Лошаков А.Г. Сверхтекст: семантика, прагматика, типология: Дис. ...докт. филол. наук (10.02.01) / А.Г. Лошаков. – М., 2008. – 557 с.
8. Лукин В.А. Художественный текст: Основы лингвистической теории и элементы анализа: Учеб. для филол. спец. вузов / В.А. Лукин. – М., 1999. – 120 с.
9. Ревзина О.Г. Методы анализа художественного текста // Структура и семантика художественного текста: Доклады VII Междунар. конф. МГОПУ им. М.А. Шолохова / О.Г. Ревзина. – М., 1999. – С. 301-316.
10. Руднев В.П. Словарь культуры XX века / В.П. Руднев. – М., 1997. – 187 с.
11. Руднев В.П. Теоретико-лингвистический анализ художественного дискурса: Автореф. дис. ... докт. филол. наук / В.П. Руднев. – М., 1996. – 47 с.
12. Устин А.К. Текст. Интертекст. Культура / А.К. Устин. – СПб., 1995. – 95 с.
13. Хартунг Ю., Брейдо Е. Гипертекст как объект лингвистического анализа / Хартунг Ю., Брейдо Е. – Вестник МГУ. Сер. филология, 1996. №3. – С. 61-76.
14. Чернявская В.Е. Интертекстуальность и интердискурсивность // Текст-Дискурс-Стиль. Коммуникация в экономике. Сб. научн. ст. / В.Е. Чернявская. – СПб., 2003. – С. 23-42.

УДК 811.111+003.083:796

Романчук О. В., Матвіяс О. В.,
Проценко У. М., Стифанишин І. М.,
Юрко Н. А.

КОМПОНЕНТНО-СТРУКТУРНИЙ АНАЛІЗ АНГЛОМОВНИХ АБРЕВІАТУР У СПОРТИВНІЙ ЛЕКСИЦІ

Несмотря на повышение популярности спорта в жизни современного общества, спортивные аббревиатуры в английском языке остаются малоизученными. Методом сравнительного и системного анализа в статье исследованы структурные компоненты англоязычных аббревиатур в спортивной лексике. Определены перспективы исследований аббревиации спортивной лексики в английском языке.

Ключевые слова: аббревиация, константа, структурный компонент, международные организации.

Незважаючи на зростання популярності спорту в житті сучасного суспільства, спортивні аббревіатури в англійській мові залишаються малодослідженими. Методом зіставного та структурного аналізу в статті досліджено структурні компоненти англомовних аббревіатур у спортивній лексиці. Окреслено перспективи досліджень аббревіації спортивної лексики в англійській мові.

Ключові слова: аббревіація, константа, структурний компонент, міжнародні організації.

In spite of the increasing popularity of sports in modern society, English sports abbreviations remains rather unexplored yet. The article deals with the structural components of English sports abbreviations with the help of comparative and structural analysis methods. Further research perspectives of sports abbreviations in the English language have been determined.

Key words: abbreviation, constant component, structural component, international organizations.

Сучасна інформаційна перенасиченість суспільного життя вимагає від комунікантів пошуку шляхів стислого викладу подій та опису явищ, у тому числі й через створення інформоемних за змістом та спрощених за формою мовних знаків. Тому, намагаючись передати компактно і стисло поняття, виражені складними словосполученнями, та необхідність економії часу й енергії є одними з найважливіших чинників, що зумовили виникнення та розвиток аббревіатур у багатьох мовах світу. Дослідженням цього поширеного, зокрема в англійській мові, явища займалися такі відомі науковці, як А.Соколенко, В.Борисов, В.Заботкіна, І.Гусак, Є.Волошин та інші.

Практика багатостороннього співробітництва між країнами призвела до створення на міждержавному й міжурядовому рівні великої кількості різноманітних регіональних і міжнародних організацій, назви яких досить часто підлягають аббревіації [1]. Зважаючи на чисельність таких міжнародних галузевих організацій, перед світовим суспільством постає необхідність розроблення й узгодження єдиних загальноприйнятих стандартів і норм, практична і наукова цінність яких є беззаперечною. Як показує аналіз літературних джерел, цю проблему вивчали чимало дослідників, серед яких Р.Коломієць, В.Карабан, Г.Півторак та інші.

Найчастіше стандартизації підлягають назви міжнародних і світових організацій та установ, вагома частка яких належить до спортивної галузі. Однак, незважаючи на зростання популярності спорту в житті сучасного суспільства, спортивні аббревіатури в англійській мові залишаються малодослідженими.

Беручи до уваги **актуальність** стандартизації назв міжнародних спортивних організацій та певні прогалини у вивченні їх англомовних аббревіатур, **метою** цієї розвідки ми обрали дослідження структурних компонентів англомовних аббревіатур у спортивній лексиці.

Завданням нашого дослідження є визначення та аналіз структурних компонентів англомовних спортивних аббревіатур.

Об'єктом дослідження є спортивні аббревіатури в англійській мові.

Предметом дослідження є компонентно-структурний аналіз англомовних аббревіатур у спортивній лексиці.

Методи дослідження: аналіз літературних джерел, зіставний метод, метод системного аналізу.

Фактичним матеріалом дослідження слугувала вибірка англомовних аббревіатур спортивних установ та організацій у кількості 86 лексичних одиниць [2; 3].

Аналіз фактичного матеріалу дає підстави визначити такі основні тематичні групи англомовної лексики спортивних аббревіатур:

- 40,9% – міжнародні організації, створені за фаховим або за фахово-галузевим принципом (IOC – International Olympic Committee, ISU – International Skating Union, IBF – International Boxing Federation, IRB – International Rugby Board, ISAF – International Sailing Federation, ISSF – International Shooting Sport Federation, IWF – International Weightlifting Federation, ITTF – International Table Tennis Federation);

- 18,2% – всесвітні або світові організації, створені за фаховим або галузевим принципом з акцентом на універсальність і всеохоплюваність органу (WAKO – World Association of Kickboxing Associations, WBA – World Boxing Association, WPBSA – World Professional Billiards and Snooker Association, WDF – World Darts Federation, BWF – Badminton World Federation);

- 40,9% – міждержавні та міжурядові організації, найменування яких обумовлені і зафіксовані згідно з відповідною специфікою кожного об'єднання, але з міжнародно-галузевим характером їх діяльності (RYA – Royal Yachting Association, AFL – American Football League, JSA – Japan Sumo Association, GHA – Gaelic Athletic Association, USGA – United States Golf Association, ECB – England and Wales Cricket Board, NBA – National Basketball Association).

Таке співвідношення свідчить про значно меншу чисельність світових спортивних організацій у порівнянні із міжнародними та міжурядовими установами.

Результати структурно-компонентного аналізу, проведеного нами у кожній із вищезазначених тематичних груп є наступними.

Відсоткове співвідношення структурних компонентів аббревіатур, що позначають **міжнародні спортивні організації**:

- 14,8% – аббревіатури з ініціальною константою International (ICC – International Cricket Council, IOC – International Olympic Committee, IRB – International Rugby Board, ISU – International Skating Union);

- 51,8% – аббревіатури з ініціальною константою International та фінальною константою Federation (IAF – International Aikido Federation, IBAF – International Baseball Federation, IBF – International Boxing Federation, IBSF – International Billiards and Snooker Federation, ICF – International Canoe Federation, IJF – International Judo Federation, ILF – International Lacrosse Federation, IOF – International Orienteering Federation, IRF – International Racquetball Federation, ISAF – International Sailing Federation, ISSF – International Shooting Sport Federation, ITTF – International Table Tennis Federation, IWF – International Weightlifting Federation);

- 14,8% – аббревіатури з ініціальною константою International та фінальною константою Association (ISA – International Surfing Association, ISDR – International Sled Dog Racing Association, ISJA – International Sport Ju-jitsu Association, IAAF – International Association of Athletics Associations);

- 7,4% – аббревіатури з двома ініціальними константами International Federation та фінальною константою Associations (IFNA – International Federation of Netball Associations, IFWLA – International Federation of Women's Lacrosse Associations);

- 7,4% – аббревіатури з ініціальною константою International та двома фінальними константами Hockey Federation (IHF – International Hockey Federation, IIHF – International Ice Hockey Federation).

Було визначено відсоткове співвідношення структурних компонентів аббревіатур, що позначають **світові спортивні організації**:

- 16,6% – аббревіатури з ініціальною константою World (WCBS – World Confederation of Billiard Sports, WIBC – World Indoor Bowls Council);

- 16,6% – аббревіатури з двома ініціальними константами World Boxing (WBC – World Boxing Council, WBO – World Boxing Organization);
- 33,2% – аббревіатури з ініціальною константою World та фінальною константою Association (WAKO – World Association of Kickboxing Associations, WBA – World Boxing Association, WPA – World Pool-Billiards Association, WPBSA – World Professional Billiards and Snooker Association);
- 33,2% – аббревіатури з ініціальною константою World та фінальною константою Federation (WDF – World Darts Federation, WSF – World Snooker Federation, WGRF – World Greyhound Racing Federation, WTF – World Taekwondo Federation).

Окрім того, визначено відсоткове співвідношення структурних компонентів аббревіатур, що позначають міждержавні та міжурядові спортивні організації:

- 11,2% – аббревіатури з ініціальною константою Royal (R&A – Royal and Ancient Golf Club of St. Andrews, RORC – Royal Ocean Racing Club, RYA – Royal Yachting Association);
- 7,4% – аббревіатури з двома ініціальними константами National Football (NFC – National Football Conference, NFL – National Football League);
- 7,4% – аббревіатури з двома ініціальними константами Rugby Football (RFL – Rugby Football League, RFU – Rugby Football Union);
- 7,4% – аббревіатури з двома ініціальними константами American Football (AFC – American Football Conference, AFL – American Football League);
- 14,8% – аббревіатури з фінальною константою Association (JSA – Japan Sumo Association, PBA – Professional Bowls Association, RYA – Royal Yachting Association, T&RA – Tennis and Rackets Association);
- 7,4% – аббревіатури з фінальною константою Club (MCC – Marylebone Cricket Club, RORC – Royal Ocean Racing Club);
- 7,4% – аббревіатури з двома фінальними константами Athletic Association (AAA – Amateur Athletic Association, GHA – Gaelic Athletic Association);
- 7,4% – аббревіатури з двома фінальними константами Football Association (FA – Football Association, UEFA – Union of European Football Associations);
- 7,4% – аббревіатури з двома фінальними константами Football League (NFL – National Football League, RFL – Rugby Football League);
- 11,2% – аббревіатури з ініціальною константою National та фінальною константою Association (NBA – National Basketball Association, NCAA – National Collegiate Athletic Association, NPA – National Paddleball Association);
- 7,4% – аббревіатури з двома ініціальними константами United States та фінальною константою Association (USGA – United States Golf Association, USPTA – United States Paddle Tennis Association).

Таким чином, найпоширенішими компонентами є ініціальна константа International і фінальні константи Association та Federation, що повністю відповідає сучасним світовим тенденціям до загальної глобалізації назв міжнародних установ та організацій.

Отже, з огляду на викладені вище результати розвідки, ми дійшли таких висновків:

- Незважаючи на зростання кількості досліджень галузевої лексики спорту, спортивні аббревіатури в англійській мові залишаються маловивченими.
- Серед проаналізованих спортивних аббревіатур чітко окресленими є три основні тематичні групи: міжнародні, світові та міжурядові спортивні організації.
- Зпоміж фактичного матеріалу дослідження найуживанішими компонентами англійських аббревіатур спортивних організацій є ініціальна константа International і фінальні константи Association та Federation, що зумовлено загальною глобалізацією міжнародних організацій.

Перспективу досліджень вбачаємо у подальшому ґрунтовному вивченні явища аббревіації в англійській мові та порівняльному аналізі вживання назв спортивних організацій в англійській та українській мовах.

Джерела та література

1. Вікіпедія. Перекладацька еквівалентність з текстів газетно-інформаційних матеріалів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.roman.by/r_39396.html
2. Dictionary of Sports and Games Terminology / Adrian Room. – McFarland & Company, Inc., Publishers, 2010. – 180 p.
3. Oxford Advanced Learner's Dictionary. – 7th edition, Oxford University Press, 2006. – 1716 p.

УДК 37.018.554

Савченко А. Л.

ВИКОРИСТАННЯ ДІНАМІЧНОЇ НАОЧНОСТІ У НАВЧАННІ НАУКОВОГО МОВЛЕННЯ ІНОЗЕМНИХ СТУДЕНТІВ

В статье рассматривается актуальная проблема обучения научной речи иностранных студентов. Акцентируется внимание на целесообразности применения аудиовизуальных средств в учебном процессе.

Ключевые слова: динамическая наглядность, коммуникативная компетенция, модель и концепция обучения.

У статті розглядається актуальна проблема навчання наукового мовлення іноземних студентів. Акцентується увага на доцільності застосування аудіовізуальних засобів у навчальному процесі.

Ключові слова: динамічна наочність, комунікативна компетенція, модель і концепція навчання.

The article presents the actual problem of training of scientific speech of foreign students. The attention is focused on expediency of application of audiovisual means in educational process.

Key words: dynamic presentation, the communicative competence, model and the training concept.

Пошук шляхів оптимізації навчального процесу та вдосконалення його методики – актуальна проблема сьогодення. На цьому акцентується увага в багатьох сучасних публікаціях учених і викладачів-практиків [5; 7; 9 тощо].

Розвиток системи освіти в Україні, зміцнення її інтернаціональних зв'язків з іншими державами неможливі без підвищення уваги до викладання іноземних мов. Це підкреслюється на різноманітних лінгвістичних форумах та в наукових працях [1; 4; 10 та ін.].

Потреба у більш ефективному навчанні іноземних мов, формування комунікативної компетенції вимагають використання такої моделі навчання студентів, яка передбачає розв'язання задач у межах педагогічної стратегії. Застосування цієї моделі, де навчальні та технічні засоби використовуються адекватно сучасному змісту навчання, надає можливість забезпечення найбільшої ефективності процесу навчання.

Метою нашої статті є висвітлення проблеми застосування динамічної наочності у навчанні наукового мовлення іноземних студентів.

Ще в минулому сторіччі точилися дискусії про доцільність і корисність упровадження таких програмованих моделей навчання, де б застосовувалися технічні засоби навчання. Передбачалося, що такі моделі допоможуть зробити навчання всіх видів діяльності студента керованим, і отже комплексним та інтегрованим, а навчальні машини, лінгафонні кабінети нададуть можливості учням для індивідуальних занять. Але з'ясувалося, що і машини, і лінгафонні кабінети допомагали відпрацьовувати лише окремі операції і навички, які є необхідними для мовного спілкування. І для забезпечення більш-менш повноцінної роботи з однієї теми було потрібно використовувати цілий комплекс навчальних машин, тому що одна виконувала тільки навчальні функції, друга – тренувальні, третя – контролюючі. Із розвитком техніки досвід останніх років продемонстрував, що впровадження нових інформаційних технологій, особливо мультимедіа, надає можливості для вирішення цілого комплексу проблем, тому що дозволяє досягти великого ефекту при створенні та використанні нових навчальних матеріалів і реалізовувати більшість завдань сучасної методики викладання іноземних мов. Зараз уже ні в кого не викликає сумнівів питання про їх застосування у навчальному процесі. Слід зауважити, що найважливішим принципом використання технічних засобів у навчальній діяльності є принцип адекватності їхніх технічних можливостей сучасним дидактичним цілям. Адже теперішнє і майбутнє викладання іноземних мов уже неможливо уявити без застосування новітніх технологій, які дозволяють при використанні технічних засобів забезпечувати інтерактивність навчання, моделювання спеціального навчального середовища та індивідуального навчання. Нині практично всі навчальні заклади мають ті чи інші технічні засоби навчання, але, на нашу думку, упровадження їх до навчального процесу, включення програм до відповідних моделей і концепцій навчання (не тільки до аудиторних, але й до позааудиторних занять з іноземних мов, зокрема – з української або російської мов як іноземних) як і раніше відстає, часто має тимчасовий, епізодичний характер і відбувається час від часу. Однак, слід підкреслити, що друковані джерела – підручники, навчальні посібники, методичні вказівки тощо, на нашу думку, ніколи не втратять свого важливого значення у педагогічній діяльності, але у зв'язку з подальшим розвитком науки і техніки, коли з'являються все нові й нові інформаційні технології, було б дуже хибним не використовувати їх можливості в навчанні.

Відомо, що нині головним напрямком процесу навчання іноземних мов є комунікативність, і тому дуже важливим є момент організації таких занять, де забезпечується найбільш якісне засвоєння іноземної мови і використання її в комунікації. Як підкреслює В. Вегварі [2], умови, які є необхідними і достатніми для реалізації мовленнєвої комунікації в більшості ситуацій, включають: 1) канал глобального зорово-слухового зв'язку; 2) комунікативну необхідність; 3) володіння комунікантами загальним країнознавчо-мовним кодом; 4) відправника повідомлення, тобто того, хто діє і говорить; 5) одержувача повідомлення, тобто того, хто є глядачем і слухачем.

Зараз у навчанні іноземних мов уже існує чудова, ефективна друкована наочність, а також навчальні фільми, де демонструються граматичні правила, загальнонавчана лексика, подаються нові слова і вислови в динаміці, але, на жаль, поки що недостатньо стандартних комплексних відеоматеріалів для навчання наукового мовлення, а якщо вони є, то не адаптовані для студентів-іноземців, які вивчають українську або російську мову. Відомо, що одним з основних завдань при навчанні студентів-іноземців російської та української мов як засобам комунікації є формування в них умінь спілкуватися у сфері навчально-наукової діяльності.

Аналіз успішності з російської (української) мови випускників підготовчого факультету продемонстрував, що найбільші труднощі у студентів викликають сприйняття і запис лекцій, а також монологічне висловлювання загальнонаукового характеру. При тестуванні з'ясувалося, що у них недостатній лексичний запас, повільний темп мовлення, порушується логічна послідовність викладення, що свідчить про несформованість мовленнєвого умінь, яке пов'язане з програмуванням цілісного мовленнєвого висловлювання загальнонаукового характеру.

Оптимальний шлях усунення труднощів при навчанні умінь монологічного мовлення – створення умов, що формують програму висловлювання: зовнішній матеріалізований і словниковий взірць. І тут, з нашого погляду, велику допомогу надасть відео, яке дозволить уявити мову в дії, на фоні комунікативного аспекту, бо сприйняття учня при перегляді відеофільму або спеціальних динамічних навчальних програм легко доступні й учасники ситуації, і їхня мова. Саме демонстрування об'єктивної дійсності за допомогою мультимедіа може слугувати тією основою, яка викликає потребу в комунікації.

Мотивація ж до висловлення виникає тільки тоді, якщо людина має бажання висловити свою думку. Чим цікавіше зміст наочності, тим інтенсивніше потреба у висловленні своїх думок про побачене. Засобами відео-наочності студентам задається смисловий зміст і логічна послідовність висловлювання і, завдяки цьому, складається смислова опора комунікації [2]. У цьому разі увага учня спрямована тільки на оформлення самого змісту відомими йому мовними засобами.

Ще у XX сторіччі велике значення надавалося створенню зовнішнього матеріалізованого взірця – динамічної наочності. Г. Г. Городилова та Л. П. Мухін стверджували, що на середньому і завершальному етапах навчання в учнів уже сформована елементарна база володіння мовою, але поки ще немає адекватних умінь, тому потрібні засоби, які б розвили ці умінь [3]. Використання інформаційних технологій надає найбільші можливості. Свого часу динамічна наочність розглядалася як система тих опор, які дозволяють глядачу адекватно відновити систему значень і особистісних сенсів, що вклали її творці [8]. Уважається, якщо виходити з традиційних занять, то динамічна наочність у навчанні усного мовлення повинна зайняти місце навчального тексту, тому що вона має у

порівнянні з текстом низку переваг: 1) за одиницю часу повідомляє учням значно більше інформації; 2) надає багатий матеріал для аудування; 3) відкриває великі можливості для говоріння; 4) дозволяє використовувати паралінгвістичні засоби. А між тим, навчальні відеоматеріали мають широкі можливості: виразні засоби дозволяють відтворити на екрані узагальнено-індивідуалізовані образи наукових явищ, процесів, подій, конкретного виявлення об'єктивних законів природи. Ці особливості динамічної наочності допомагають формуванню у студентів уявлень про різноманітні явища і полегшують засвоєння матеріалу з фізики, хімії, математики та ін., що в результаті сприяє розвитку монологічного мовлення загальнонаукового характеру. Динамічна наочність (ДН) повинна відповідати таким умовам:

1. Відповідність аудіодоріжки рівню підготовки іноземних студентів з української або російської мов. Тематика ДН відображає лексичний мінімум і комунікативні ситуації, що містить програма мовної підготовки підготовчого відділення. Навчальний матеріал організується за ситуативно-тематичним принципом, що дозволяє суворо відбирати структурно-семантичні типи і мовленнєві взірці, які характерні для монологу навчального характеру.

Рівень володіння мовою, несформованість мовленнєвих умінь на підготовчому відділенні перешкоджають розумінню, а потім і коментуванню неадаптованої аудіодоріжки. При адаптації аудіодоріжки потрібно звертати увагу на структурно-семантичні типи, мовленнєві взірці, комунікативні ситуації, що вивчаються на певному етапі. Важливе місце при адаптації аудіодоріжки належить співвідношенню активного і пасивного словника, відомих і невідомих лексичних одиниць, вивченого і невивченого на цьому етапі.

2. Відповідність аудіодоріжки і відео. До речі, питання про відповідність аудіодоріжки і відео в ДН уже достатньо вивчене [6]. Використання ДН, що спеціально не створена для занять з УМІ або РМІ, вимагає особливого розгляду слухо-зорового синтезу. Кожному етапу мусить відповідати певний тип ДН, який відповідає сполученню відео та аудіодоріжки. Слід зазначити, що в неадаптованій ДН наявним є тільки позакадрове мовлення: ідентичне відео, контрастне з ним і контрапунктне. В адаптованій ДН позакадрове мовлення ідентичне відео. Саме така побудова ДН сприяє розвитку вмінь аудування і монологічного мовлення студентів підготовчого відділення. На подальших етапах навчання студенти здатні сприймати ДН, де окремі частини побудовані за принципом контрапункту закадрового мовлення із зображенням. Таке розуміння можливе у тому разі, коли явище, що демонструється, добре вивчене на заняттях зі спеціальності.

3. Відповідність тематики ДН навчальній програмі з певної дисципліни. Кількість і характер інформації, що міститься в ДН, мусить співвідноситися з якістю інформації, яку здатен засвоїти студент на цьому етапі. Крім того, зміст ДН повинен віддзеркалювати рівень розвитку певної науки. Найбільш раціональним вважається відбір ДН викладачем-лінгвістом спільно з викладачами спеціальних дисциплін (математики, фізики, хімії та ін.). Використання ДН на заняттях з української або російської мов відбувається паралельно з навчанням теми, яка висвітлена у ДН, на заняттях з певної спеціальної дисципліни, але обов'язково після введення теми викладачем-лінгвістом.

Наведені нами умови створення ДН, з нашого погляду, мусять бути враховані. Ми сподіваємося, що наші думки стануть основою подальшого впровадження у навчання більш нових, сучасних технологій.

Джерела та література

1. Белла М. В. Использование компьютерных технологий в обучении иностранных студентов русскому языку / М. В. Белла // Лінгвістичні та лінгвокультурологічні аспекти навчання іноземних студентів у вищих навчальних закладах України: II Всеукр. наук.-практ. конф., 20 – 21 травн. 2010 р.: м-ли / Упорядн. О. І. Панченко. – Дніпропетровськ: Федорченко ОО, 2010. – С. 11-16.
2. Вегвари В. Новые технологии в обучении русскому языку филологов Венгрии (На основе видео): дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 / Валентина Вегвари. – М., 1998. – 202 с.
3. Городилова Г. Г. О перспективах работы по созданию аудиовизуальных средств обучения русскому языку как иностранному (вместо введения) / Г. Г. Городилова, Л. П. Мухин // Аудиовизуальные и технические средства в обучении. – М.: Высшая школа, 1975. – С. 3-5.
4. Диденко Л. А. Фото и видео материалы в учебных деловых играх при обучении иностранным языкам / Л. А. Диденко, Н. В. Нестеренко // Франція та Україна, науково-практичний досвід у контексті діалогу національних культур: XII Міжнар. конф., 27 – 28 листоп. 2008 р.: м-ли. – Дніпропетровськ, 2009. – С. 264-268.
5. Жосан А. А. Навчальні робочі програми з модульно-рейтингової системи (обмін досвідом) / А. А. Жосан // Особливості впровадження нових форм навчання у вищих навчальних закладах: Всеукр. наук.-метод. конф., 29 травн. 2007 р.: м-ли. – Кривий Ріг, 2007. – Ч. II. – С. 148-152.
6. Иванова-Цыганова В. И. Речь и изображение в учебных кинофильмах по иностранному языку / В. И. Иванова-Цыганова // Аудиовизуальные и технические средства в обучении. – М.: Высшая школа, 1975. – С. 74-91.
7. Конченко Л. Л. Перероблення робочої навчальної програми в умовах впровадження кредитно-модульної системи / Л. Л. Конченко // Особливості впровадження нових форм навчання у вищих навчальних закладах: Всеукр. наук.-метод. конф., 29 травн. 2007 р.: м-ли. – Кривий Ріг, 2007. – Ч. II. – С. 159-161.
8. Леонтьев А. А. Психология киновосприятия / А. А. Леонтьев // Аудиовизуальные и технические средства в обучении. – М.: Высшая школа, 1975. – С. 28-36.
9. Назаренко В. М. Аспекти становлення дистанційного навчання у вищому технічному навчальному закладі / В. М. Назаренко, Л. І. Сфіменко, М. П. Тиханський // Особливості впровадження нових форм навчання у вищих навчальних закладах: Всеукр. наук.-метод. конф., 29 травн. 2007 р.: м-ли. – Кривий Ріг, 2007. – Ч. II. – С. 163-169.
10. Тараненко В. В. Мультимедийный курс для дистанционного обучения РКИ / В. В. Тараненко, А. И. Попова, Ю. А. Юхно // Лінгвістичні та лінгвокультурологічні аспекти навчання іноземних студентів у вищих навчальних закладах України: II Всеукр. наук.-практ. конф., 20 – 21 травн. 2010 р.: м-ли / Упорядн. О. І. Панченко. – Дніпропетровськ: Федорченко ОО, 2010. – С. 159-161.

ГУМОР У СТРАТЕГІЯХ ТА ТАКТИКАХ (НА МАТЕРІАЛІ ПРОМОВ АМЕРИКАНСЬКИХ ПОЛІТИЧНИХ ЛІДЕРІВ)

В статье рассматриваются стратегии и тактики, которые создаются в политическом дискурсе благодаря употреблению в нем юмористического вида дискурса, что является результатом мыслительно-коммуникативной взаимосвязи юмористического характера в комплексе лингвальных и позалингвальных аспектов. Включение юмористической разновидности дискурса в политический дискурс является одним из действенных методов привлечения внимания адресата, изменение эмоционального состояния партнера по коммуникации, подчеркивание некорректного поведения оппонента.

Ключевые слова: политический дискурс, стратегии, тактики, юмористическая разновидность дискурса.

У статті розглядаються стратегії та тактики, які створюються у політичному дискурсі завдяки вживанню в ньому гумористичного різновиду дискурсу, що є результатом мисленнєво-комунікативної взаємодії гумористичного характеру в сукупності лінгвальних і позалінгвальних аспектів. Включення гумористичного різновиду дискурсу у політичний дискурс є одним із дієвих методів привернення уваги адресата, змінення емоційного стану партнера по комунікації, підкреслення некоректної поведінки опонента.

Ключові слова: гумористичний різновид дискурсу, політичний дискурс, стратегії, тактики.

This article substantiates strategies and tactics which are created in the political discourse due to the usage of the humorous variety of discourse which is the result of cognitive-communicative interaction of humorous nature in the whole complex of lingual and extralingual aspects. Inclusion of the humorous variety of discourse into the political discourse is one of the effective methods of attracting the addressee's attention, changing the partner's emotional state in communication, stressing opponent's inconsistent behaviour.

Key words: humorous variety of discourse, political discourse, strategies, tactics.

Характеризуючи сучасний стан лінгвістики, можна відзначити підвищений інтерес учених до досліджень різних типів дискурсу. Протягом останніх десятиліть у зв'язку з активізацією політичної діяльності у світі, політичний дискурс став об'єктом пильного вивчення текстолінгвістики, дискурсивного аналізу.

Метою статті є визначення мовленнєво-комунікативних особливостей гумористичного різновиду дискурсу, стратегій та тактик американських політичних лідерів, які використовують гумор у своїх промовах. Досягнення поставленої мети припускає вирішення таких завдань:

- визначити особливості гумористичного різновиду дискурсу (далі – ГРД) як вияв тактик і стратегій;
- проаналізувати основні тактики та стратегії американських політиків.

Актуальність роботи полягає у вивченні гумористичного різновиду дискурсу у промовах американських політичних лідерів з точки зору співвідношення мови та культури, емоцій та когніцій, відображення у мові ціннісної картини світу носія англійської мови.

З огляду на надзвичайну неоднорідність своєї природи, вербальної та невербальної водночас, дискурс як комунікативне явище потребує комплексного підходу і залежно від поставленої дослідником мети може вивчатись як суто лінгвістичними методами, так і методами інших гуманітарних наук. Під дискурсом ми розуміємо складний соціолінгвальний феномен комунікативного середовища, який, по-перше, детермінується його соціокультурними, прагматико-ситуативними, психологічними та іншими чинниками, по-друге, має лінгвальну (зв'язний текст чи його семантично значущий та синтаксично завершений фрагмент) та екстралінгвальну (знання про світ, думки, мету адресанта, необхідні для розуміння тексту) структуру.

Розмаїття видів дискурсу обґрунтовує міждисциплінарність цього поняття. Серед розглянутих нами видів дискурсу важливе місце відводиться політичному дискурсу, особливе становище якого пояснюється потребою у суспільстві, високим рівнем політизації соціуму і роллю ЗМІ на його розвиток. Дослідження політичного дискурсу лежить на перетині різних дисциплін. Це пов'язано з аналізом форми, задач, і змісту дискурсу, який використовують у певних політичних ситуаціях. Філологи розглядають усі фактори різних мовленнєвих особливостей поведінки того, хто говорить, та інтерпретацію їхнього мовлення. Досліджують макроструктуру (зміну і мотивацію сюжетів, мотивів, жанрів та ін.), а також мікрорівень (семантику, прагматику, інсценування і моделі інтерпретації) політичного дискурсу [6, с. 219].

Політичний дискурс може бути визначений як сукупність усіх мовленнєвих актів у політичних дискусіях, а також правил публічної політики, які оформилися згідно існуючих традицій та отримали перевірку досвідом. До політичного дискурсу можна віднести публічні виступи політиків, заяви політиків, політичних оглядачів та коментаторів, публікації у ЗМІ, матеріали спеціалізованих видань, що мають справу з різними аспектами політики. Політичний дискурс формується у контексті функціонування політичних інститутів (засідання уряду, сесія парламенту, з'їзд партії тощо) і є політичним, якщо супроводжує політичний акт у відповідній інституційній атмосфері [4, с. 66]. Політичний дискурс є різновидом інституціонального дискурсу, що детермінується як спілкування в заданих межах статусно-рольових відносин і виділяється на основі двох ознак: цілі й учасники спілкування [8, с. 115]. Інституціональність політичного дискурсу знаходить своє визначення в концепції А.М. Баранова та О.Р. Казакевича, які вважають, що політичний дискурс утворює «сукупність усіх мовних актів, які використовуються у політичних дискусіях та правил публічної політики, освітлених традицією і перевірених досвідом» [1, с. 6].

Прозорість меж політичного дискурсу обумовлює накладення характеристик різноманітних жанрів різних типів дискурсу. Політичний дискурс превалює у таких жанрах, як: інтерв'ю з політиком, проблемна аналітична стаття (написана політиком), полеміка (теледебати, дискусія у пресі), мова політика, політичний документ (указ президента, проект закону, комюніке) [3; 12].

А.Д. Белова розрізняє дискурс за характером комунікації та за сферами комунікації [2, с. 11-14]. Аналізуючи праці М.М. Бахтіна, де вчений подає характеристики стилям і жанрам, автор доходить висновку, що вони не тотожні, але певною мірою співвіднесені з типами та різновидами дискурсу і підкреслює, що ... «класифікації не претендують на абсолютну повноту» [там само, с. 12]. Тому, цю класифікацію можна доповнити, включивши такий різновид дискурсу, як гумористичний, в основу аналізу якого покладено функціональний параметр.

На нашу думку, «гумористичний дискурс» не можна прирівнювати до типів дискурсів (за сферами комунікації) в силу того, що він може виникнути в будь-якому з них, у рамках кожного з них може з'явитися гумористична тональність, щоб реалізувати в певному місці свою мету [7, с. 208-209]. Гумористичний різновид дискурсу має ряд особливостей, основною з яких є переключення на сферу експресивно-забарвлену, спрямовану, переважно, на створення комічного ефекту. Такий різновид дискурсу має властивість інтегруватися в якості складової в інші дискурсні утворення. Таким чином, мовленнєві дії типів дискурсу експліцитно протиставляються мовленнєвим діям ГРД, і між ними виникають відношення дисбалансу, невідповідності, протиріччя, які визначаються як відношення інконгруентності [там само, с. 210]. ГРД – це різновид дискурсивної діяльності, процес і «результат мисленнєво-комунікативної взаємодії гумористичного характеру в сукупності її лінгвальних і позалінгвальних аспектів, базовою характеристикою якого є жартівливість» [8, с. 116]. Терміни «гумористична комунікація», «жартівливе спілкування», «гумористична ситуація» утворюють синонімічний ряд [7, с. 211]. За національно-мовним критерієм ГРД відносимо до різновиду дискурсу, який являє собою вербалізовану мисленнєво-комунікативну гумористичну діяльність представників різних культур [8, с. 116]. Установка на комічний ефект є домінуючою серед складової комунікативної мети в ГРД і повинна бути підкріплена реакцією адресата. Отже, ГРД – це мовлення, занурене в ситуацію гумористичного спілкування, що використовується з метою втілення гумору в різних комунікативних ситуаціях [7, с. 211].

Комічне не є специфічною характеристикою політичного дискурсу. Однак, у його структурі є низка маргінальних жанрів, серед яких – політичний анекдот, політичні частівки, політична карикатура, політичний памфлет та ін. [11; 12], які часто викликають сміхову реакцію на дії та висловлювання політиків. У прототипних жанрах політичного дискурсу комічне є вкрапленням, елементом стратегії або тактики у процесі розвитку комунікації. Маргінальні жанри політичного дискурсу не є метою роботи, оскільки вони вже підлягали лінгвістичному дослідженню [3; 9 та ін.]. Нас цікавить реалізація ГРД у прототипних жанрах політичного дискурсу, тобто безпосередньо у промовах політичних діячів, парламентських слуханнях, політичному інтерв'ю.

Ще К. Хадсон зазначав, що сутність мови політики полягає не стільки у тому, про що йдеться, скільки, як це говориться [13, с. 37]. У зв'язку з цим, ми вважаємо, що, хоча поняття комічного і політичного здаються, на перший погляд, різнопорядковими, комічне відіграє значну роль у політичному дискурсі. Комічне як різновид емоційно-ціннісної орієнтації нарівні з цинізмом, грубістю, серйозністю присутнє у політичному дискурсі і відрізняється від комічного у інших типах дискурсу головним чином тим, що спрямоване, передусім, проти осіб, які претендують на авторитет, а саме, проти політиків.

Для виявлення специфіки функціонування, тактик та стратегій ГРД у політичному дискурсі, ми проаналізували промови та виступи американських політичних лідерів.

Гармонізуюча функція комічного пов'язана зі здійсненням стратегії зняття конфлікту й сприяє встановленню спокійних, гармонічних відношень у політичній комунікації. Гармонізація політичного спілкування за допомогою комічного відбувається з метою психологічної розрядки і психологічного зближення, наприклад:

«Thank you to Al and to Ann, to Your Eminence, to Governor Paterson and Mayor Bloomberg, to Senator and Mrs. McCain, to my wonderful colleagues, Senators Clinton and Schumer, to all the distinguished guests. There is no other crowd in America that I'd rather be palling around with right now» [15].

Досить характерною в сучасному англійському комунікативному просторі є тенденція до зниження формальності у спілкуванні, що пояснюється сучасними соціальними процесами і, як результат, змінами, що відбуваються в ієрархії культурних цінностей, які, в свою чергу, викликають зміни в комунікативній поведінці. Ця тенденція експлікується у зверненнях, у формулах привітання та прощання. Американський політик, розпочинаючи свій виступ, використовує лексему *crowd* (нейтр.) та фразеологічне дієслово *to pall around* (сленг), протиставлення яких у одному контексті створює комізм ситуації, що, в свою чергу, сприяє психологічній розрядці та гармонізації політичного спілкування у цьому прикладі.

Функція психологічного зближення виконує роль зниження офіційності спілкування, скорочуючи цим комунікативну дистанцію. Реалізацією стратегії зняття конфлікту може виступати тактика псевдоповаги. Ця тактика полягає у зовнішній повазі до адресату, якого політик насправді не поважає. Етикетність мовної поведінки політика розкривається адресатом і сприймається як загроза, що сприяє психологічному зближенню політиків, хоча й незначному. Пор.:

«Of course, I am especially honored to be here tonight with my distinguished opponent, Senator John McCain. I think it is a tribute to American democracy that with two weeks left in a hard-fought election, the two of us could come together and sit down at the same dinner table without preconditions» [15].

Барак Обама дотримується тактики псевдоповаги, враховуючи те, що якщо хочеш переконати когось, то не принижуй. Як свідчить політична практика, у гострій політичній боротьбі викриття і взаємні люб'язності несумісні. Підкреслюючи факт *sit down at the same dinner table without preconditions*, чинний президент США створює комічний ефект, оскільки за зовні позитивним, поважно-панібратським тоном приховується гумористичне ставлення Обама до його взаємовідносин з опонентом, що надає комічне забарвлення промові цього політика.

Маніпулятивна функція комічного полягає у керуванні політичною свідомістю адресата за допомогою створення невизначеності, неоднозначності, абстрактності. Комічне використовується з єдиною метою – відволікання адресата від суті висловлювання адресанта. Маніпулятивна функція сприяє реалізації конфліктної стратегії в такій тактиці, як тактика «викреслення» [5, с. 72-91], що полягає у тому, що політик включає когось у свій дискурс як комічний об'єкт, виключаючи його з товариства тих, хто говорить на «сильній» мові. Політик перетворює іншого політика чи соціальну групу в пасивний об'єкт маніпулювання:

«Yesterday, John McCain actually said that if he's president that he'll take on, and I quote, «the old boys network in Washington». Now I'm not making this up. This is somebody who's been in Congress for twenty-six years, who put seven of the most powerful Washington lobbyists in charge of his campaign. And now he tells us that he's the one who's gonna' to take on the old boys network. The old boys network? In the McCain campaign that's called a staff meeting. Come, on!» [14].

Метафора *a staff meeting* завдяки своїй фігуральності та не буквальної, виконує прагматичну функцію, згладжує найнебезпечніші політичні висловлювання, які зачіпляють спірні політичні проблеми, мінімізуючи відповідальність, що говорить про можливу буквальну інтерпретацію слів політика адресатом. Тож, у цьому

випадку, комічне реалізується за допомогою повідомлення напівправди, замовчування реальної обстановки. Мовець не стільки висловлює свої емоції, скільки намагається справити бажаний вплив на адресата. Вигук *Come on!* виконує експресивну функцію, під якою ми розуміємо цілеспрямоване посилення словопозначення чи висловлювання, розраховане на певну очікувану реакцію адресата, тобто на бажаний вплив від сказаного [10: 210]. Ця функція не є самостійною, вона – аспект комунікативної функції мови, тому може поєднуватися з іншими. Інакше кажучи, у «чистому вигляді» експресивна функція призначена для свідомого посилення впливу висловлювань на адресата. Основним для реалізації експресивної функції є навмисний вибір відповідного слова (на відміну від спонтанного вибору слова при реалізації емотивної функції висловлювання), найефективнішого у цій ситуації для задуму автора промови. Усе це сприяє реалізації маніпулятивної функції комічного у американському політичному дискурсі.

Проаналізувавши вищенаведені приклади, припускаємо, що як у підготовлених, так і в спонтанних промовах, використання гумору допомагає американським політичним діячам привернути увагу адресата, змінити емоційний стан партнера по комунікації, підкреслити некоректну поведінку опонента тощо.

Перспективою подальших досліджень може бути поглиблений аналіз функцій політичного дискурсу, аналіз гумористичного різновиду дискурсу інших політиків.

Джерела та література

1. Баранов А. Н. Парламентские дебаты : традиции и новации. Советский политический язык (от ритуала к метафоре) / А. Н. Баранов, Е. Г. Казакевич. – М. : Знание, 1991. – 42 с.
2. Белова А. Д. Понятия «стиль», «жанр», «дискурс», «текст» у сучасній лінгвістиці / А. Д. Белова // Вісник Київського національного університету. – 2002. – № 32. – С. 11-14.
3. Дмитриев А. В. Социология политического юмора : Очерки / Дмитриев А. В. – М. : РОССПЭН, 1998. – 332 с.
4. Медвідь О. М. Прагматичні інтерпретації текстів політичного дискурсу / О. М. Медвідь, І. Г. Ізмайлова // Вісник Сумського державного університету. – 2008. – № 1. – С. 66-71.
5. Михальская А. К. Русский Сократ : Лекции по сравнительной риторике / Михальская А. К. – М. : Academia, 1996. – 188 с.
6. Павлуцька В. О. Політичний дискурс : особливості та функції / В. О. Павлуцька // Вісник Житомирського державного університету. – 2008. – № 39. – С. 218-221.
7. Самохіна В. О. Жарт у сучасному комунікативному просторі Великої Британії і США : текстуальний та дискурсивний аспекти : дис. ... доктора філол. наук : 10.02.04 / Самохіна Вікторія Опанасівна. – Харків, 2010. – 518 с.
8. Самохіна В. О. Гумор у політиці (на матеріалі промов Б. Обами) / В. О. Самохіна, К. І. Ластовка // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. – 2010. – № 897. – С. 114-120.
9. Чиркова О. А. Поэтика современного народного анекдота : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. филол. Наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / О.А. Чиркова. – М., 1997. – 20 с.
10. Шаховский В. И. Лингвистическая теория эмоций : Монография / Шаховский В. И. – М. : Гнозис, 2008. – 416 с.
11. Шейгал Е. И. Вторичные жанры политического дискурса / Е. И. Шейгал // Русский язык в контексте современной культуры : тез. докл. междунар. науч. конф. – Екатеринбург : УрГУ, 1998. – 162 с.
12. Шейгал Е. И. Структура и границы политического дискурса / Е. И. Шейгал // Филология. – Краснодар, 1998. – № 14. – С. 22-29.
13. Hudson K. The Language of Modern Politics / K. Hudson. – London ; Basingstoke : Macmillan, 1978. – 167 p.
14. Funny Quotes from President Barack Obama [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://politicalhumor.about.com/od/barackobama/a/obama-quotes.htm>.
15. Transcript of Barack Obama's Comedy Roast at Al Smith Dinner [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://politicalhumor.about.com/od/barackobama/a/obama-al-smith_2.htm.

УДК (ББК) 811.161.1'42:070

Сереброва С. Б.

ОСОБЕННОСТИ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ ПРЕЦЕДЕНТНЫХ ФЕНОМЕНОВ В ПОЛИТИЧЕСКОМ ДИСКУРСЕ РЕГИОНАЛЬНЫХ СМИ

В статье рассматривается вопрос о том, какую стилистическую и эмоциональную нагрузку несут прецедентные феномены в политическом дискурсе региональных СМИ Донбасса.

Ключевые слова: прецедентные феномены, политический дискурс, трансформированные прецедентные высказывания, ирония.

У статті розглядається питання про те, яке стилістичне і емоційне навантаження несуть прецедентні феномени в політичному дискурсі регіональних ЗМІ Донбасу.

Ключові слова: прецедентні феномени, політичний дискурс, трансформовані прецедентні висловлювання, іронія.

The article discusses what kind of stylistic and emotional stress have precedential phenomena in the political discourse of regional media Donbass.

Key words: precedent phenomenon, political discourse transformed precedent remarks, the irony.

В дискурсе современной газеты преобладают статьи на политические темы. Украинское общество слишком политизировано, что отражается и в языке современной региональной прессы. Именно статьи с политической тематикой отличаются яркой образностью, часто негативной, в них активно используются различные виды прецедентных феноменов.

Известный русский исследователь политического дискурса В.З.Демьянков приводит такое сравнение: «...дискурс СМИ, в частности и политический, – нечто вроде закуской МакДоналдса: такой дискурс должен легко перевариваться и быстро производить свой эффект («усваиваться», как и любая fast food), позволяя по возможности незаметно манипулировать сознанием аудитории» [57, с. 374].

Цель политического дискурса – как любого внушения – вызвать в адресатах определенные намерения и установки, мотивировать вполне определенные реакции. А так как основной проблемой политики является борьба за власть, то политический дискурс отражает борьбу различных сил за удержание у власти. В Украине, начиная с 2004 года, ведется активная борьба в средствах массовой информации за своего избирателя. И региональная пресса Донбасса – не исключение. Борьба за номинации оказывается борьбой за фундаментальные групповые ценности,

сформировать которые в рамках одного региона легче, чем в масштабах всей страны. В региональном политическом дискурсе Донбасса превалирует коннотативность над денотативностью и аксиологичность, что выражается в бинарности оценок политических партий. А так как яркая языковая образность, внешняя привлекательность (оформление изданий) свойственны коммерческой прессе, которая в свою очередь принадлежит конкретной политической силе и не скрывает этого, то вполне естественна их поддержка определенных политических сил. Это легко проследить по публикациям в региональной прессе, хотя бы по тому, как они оценивают того или иного известного политика. Изучению политического дискурса СМИ Украины посвящены работы А.Г.Волкова, Х.П.Дацишина, Г.В.Завражиной [3], А.П.Загнитко [4], С.Т.Онуфрив [6], И.О.Филатенко [5].

Политический дискурс региональной прессы Донбасса отражает такие направления:

- *внушение отрицательного отношения к своим противникам*

С целью создания определенного иронично-негативного контекста политических деятелей сравнивают с героями латиноамериканских сериалов и голливудских фильмов. Например: *«Все стабильно, предсказуемо, чинно, одним словом, – тоска зеленая. Вот на Украине – другое дело! У нас прямо мыльная латиноамериканская опера разыгрывается. Донна Юлия вместе с доном Педро Турчиновым и доном Гомесом Пинзеником борются со страшным злом. И помогает им в этом команда дрессированных мальчиков и девочек – «воинов света» и «терминаторов»* [«Донецкий криж», № 45, 30.11-06.12.07]. С помощью использования соответствующих фоновых знаний, ПФ разного уровня автор в образной форме формирует негативное отношение к представленным политикам.

- *Навязывание иных ценностей и оценок*

Для языкового манипулирования характерна замена убеждения внушением, которое достигается благодаря созданию эмоционального подтекста высказывания. Так, например, искусный подбор слов позволяет актуализировать в сообщении те или иные оттенки их значений, в результате чего слова несут в тексте двойную смысловую нагрузку и незаметно искажают реальную действительность в представлениях адресата. Иллюзия самостоятельности сделанных реципиентом выводов создается в результате особой организации текста: наиболее важная информация в нем зачастую имплицитруется, аргументы преподносятся в завуалированном виде, а высказывания перегружены оценочной лексикой. Языковое манипулирование является одной из форм проявления языкового насилия, характерными признаками которого являются *неаргументированность* оценок и суждений или т.н. *псевдоаргументация* (подмена подкрепленных фактами, логически обоснованных аргументов предвзятыми категоричными формулировками, ссылками на недостоверную информацию), односторонняя и тенденциозная интерпретация фактов, низкая степень информативности текста, доминирование оценочных и императивных реплик. Например: *«Нестор, Инна, прости господи Четов. Шариков этот с рукоблудием (я про Лукьянова, хотя, может, ему просто Яценюк нравится – вот и не сдержался, потрогать решил), короче «выступает народный артист Печерского района»* [«Остров», № 47-48, 26.12.07].

На первом месте по частоте использования в политическом дискурсе стоят прецедентные высказывания сниженного характера. *«Прежний состав Верховрады приказал долго жить, а новый ничего не приказывает по причине своего отсутствия. Граждане державы, ласково именуемые в народе электоратом, уже месяц назад исполнили свой гражданский долг, однако, вопреки сентенции «долг платежом красен», никто никому должным себя не ощущает»* [«Город», № 37, 26.10.07]; *«Все смешалось: кони, люди, Балого и Тимошенко, Возрожденная объединенная оппозиция и воспоминания Виктора Януковича»* [«Остров», № 9, 28.02. 07]. В последнем примере удачно использована структурно трансформированная литературная цитата, аллюзия к лермонтовскому «Бородино». *«Сначала много обещаний, красивых жестов, «всем сестрам – по серьгам!», криворозжальные подарки заморским гостям и так далее»* [«Вечерний Донецк», № 115, 04.08. 07]. Использованное ПВ очень точно характеризует сложившуюся политическую ситуацию.

Нередко в манипулятивных целях авторы прибегают к *языковой агрессии*: недоброжелательным, злобным вербальным нападкам на человека, группу людей, партию, организацию или целый политический (экономический) строй, стараясь более или менее откровенно очернить оппонента в глазах своей аудитории, нарушая тем самым нормы общечеловеческой и риторической этики. Например: *«И, возможно, президентский кум и хотел сгоряча просто по-свойски нагадить на голову куму, но получилось, что по уши в благоволиях оказалась вся «оранжевая» рать: и «Наша Украина», и «Народная самооборона». И Блок Юлии Тимошенко за компанию. Как сказал один популярный телегерой: «Бригада!»* [«Донецкие новости», М.Попов, № 22, 05-11.06.08]. Заметим, в данном отрывке речь идет ни много, ни мало, как о президенте Украины. При помощи использования фразеологизмов (ПВ) в исходной и трансформированной (усеченной) форме, а также ПТ – названия фильма, автор добивается поставленной задачи – дискредитации личности с помощью ПФ.

Способы языкового воздействия, используемые при языковом манипулировании, очень разнообразны: от преднамеренного искажения в тексте реальной действительности посредством закрепления за ключевыми словами не свойственных им ранее коннотаций, до тонкой, виртуозной игры слов, создания желаемого впечатления при помощи средств языковой выразительности – тропов, стилистических (риторических) фигур. Важную роль в этом изобразительном ряду играют и интертекстуальные элементы. Все известные приемы манипулятивного воздействия при помощи языка представлены в работах следующих авторов: А.Н.Баранова [18], Д.Б.Гудкова [53], В.З.Демьянкова [57], Г.В.Завражиной [72], А.П.Загнитко [73], С.Г.Кара-Мурзы [87], М.В.Китайгородской [93], С.Т.Онуфрива [143], А.П.Чудинова [200], Е.И.Шейгал [203] и др.

Сложность описания языковых манипуляций состоит в том, что далеко не всегда удастся разгадать истинные цели и мотивы манипулятора, поэтому бывает трудно разграничить обычные приемы языковой выразительности и языкового манипулирования. Кроме того, проследить за речевым поведением манипулятора и оценить действенность манипулятивных ходов способен лишь тот наблюдатель, который не хуже манипулятора ориентируется в психологии объекта. Языковое манипулирование и ситуации, в которых происходит языковое (речевое) воздействие, могут быть самыми разнообразными.

Набор общих фраз, оформленных в виде морально-этических или политических лозунгов, использование популярных клише позволяют манипулятору ввести аудиторию в заблуждение, скрыть истинные мотивы своего поведения и достигнуть желаемой цели. Например: *«Тем же, кто собирается отдыхать, советуем не выезжать за пределы Украины, ибо, вернувшись, можете встретить такое попури из стихов*

Шевченко: «*Озирнувся я на хату – нема в мене хати, озирнувся на ягнати – не мої ягнята. ...А на Січі мудрий німець картопельку садить*» [«Донецкий кряж», № 20, 06-12.06.08].

Многие приемы языкового манипулирования демонстрируют современные региональные СМИ Донецкой области. Воздействие на сознание аудитории обеспечивается, например, благодаря созданию в тексте пресуппозиции – использования фоновых знаний реципиента. С этой целью употребляется прецедентный текст, в знании которого автор не сомневается. Это может быть законченный текст (в газете, как правило, небольшой по объему) или упоминание о тексте, употребляется он чаще всего в качестве подтверждения своей мысли. Например: «*Господа! Сценарий, по которому вы играете в своей и в нашей жизни, может иметь такой же плачевный конец, как по всеобще известной сказке про двух жадных медвежат, не поделивших между собой найденный большой кусок сыра*» [«Панорама», № 12, 20.03.-26.03.08].

Категоричные, безапелляционные заявления предвыборной кампании, не сопровождающиеся какими-либо доказательствами и содержащие в себе логически не обоснованные противопоставления, создают видимость жесткой альтернативы, дилеммы. Манипулятор стремится вызвать у адресата иррациональное беспокойство, страх перед неверным принятием решения, вынуждая его принять навязываемую точку зрения. Например: «*А политики пока так и не поняли, что нельзя бесконечно выворачивать карманы украинца, взамен щедро нагружая ему лапшу об украинской демократии. Нет, не в карман, а на уши...*» [«Донецкие новости», № 21, 29.05.-04.06.08]; «*В чем, собственно говоря, нет ничего удивительного: популистская тактика Юлии Тимошенко предполагает размашистые обещания и развесистую клюкву реальных действий*» [«Итоги недели», № 15, 16-22.04.08].

К числу особенностей современного публицистического регионального дискурса относится борьба за фундаментальные групповые ценности. Оценки при этом отличаются ярко выраженной полярностью, строятся на бинарных оппозициях «свой – чужой». Интересными представляются противопоставления приверженцев партии «Наша Украина» – «нанайцев» (прослеживается аналогия с группой «На-на» и «донов» (прозрачен намек на коррупционные, мафиозные структуры). «*Но политическая конъюнктура изменилась, «нанайцы» проводят тихие переговоры с «донами», а Пенчука, похоже бросили на растерзание «донам». И планируемый в «нанайско-доновских» переговорах новый генпрокурор Пионка наверняка позаботится, чтобы Пенчук горько пожалел о своей смелости*» [Б.Пенчук, «Остров», 2006, № 12]. Эти наименования можно было бы считать неологизмами, но так как они известны всем носителям данного когнитивного пространства, мы относим их к лексике, которая из пассива перешла в актив и получила новую коннотативную и экспрессивную окраску.

Для описания выгодных и невыгодных манипулятору действий и их последствий используется резкая эмоциональная поляризация лексических средств, различные приемы привязывания к объекту тех или иных ассоциаций, иносказательность, намеки, апелляции к чувствам, ценностям адресата и мн. др. «*Вот Гарант тоже теперь на распутье, аки витязь стоит. Направо пойдешь – без последних пунктов рейтинга останешься, Налево пойдешь – и без того злейшие друзья совсем одолеют... И неча здесь ни на кого пенять...*» [«Донецкие новости», Р.Филь, № 24, 19-25.06.08].

Итак, политический дискурс, чтобы быть эффективным должен строиться в соответствии с определенными правилами, напоминающими военные действия. Автор точно должен знать, к какому лагерю относится его читатель. В отношении к Донбассу – этот посыл решается довольно просто, т. к. ее население в большинстве своем поддерживают политику Партии регионов. Поэтому во всех региональных изданиях, кроме «Острова», позиция автора и читателя, как правило, совпадает. Явно выраженная агрессивность политического дискурса, оскорбительная оценочность, тактики дискредитации личности, ирония, сарказм – характерные признаки современного регионального политического дискурса. В качестве положительных тенденций отметим, что все больше появляется статей с достаточно толерантным, уважительным отношением к носителям оппозиционных взглядов; с использованием скрытой иронии, более изощренных способов стилистической образности, завуалированных форм манипулирования. Исследователями замечено, что политический кризис в государстве «влечет активизацию политических метафор в дискурсе» [17, с. 400]. По мысли Д.Б.Гудкова «...ПФ играют важнейшую роль в формировании национального мифа, отражая и задавая шкалу ценностных ориентаций и моделей социального поведения внутри определенного лингвокультурного сообщества» [53, с. 411]. Одной из целей региональных газет является формирование общности взглядов людей, живущих на данной территории.

Источники и литература

1. Демьянков В. З. Интерпретация политического дискурса в СМИ / В. З. Демьянков // Язык средств массовой информации : учебное пособие для вузов, под ред. М. Н. Володиной]. – М.: Академический Проект. Альма Матер, 2008. – С. 374-393.
2. Демьянков В. З. Интерпретация политического дискурса в СМИ / В. З. Демьянков // Язык средств массовой информации : учебное пособие для вузов, под ред. М. Н. Володиной]. – М.: Академический Проект. Альма Матер, 2008. – С. 374-393.
3. Завражина Г. В. Мовленнєва агресія та засоби її вираження в масмедійному політичному дискурсі України (на матеріалі російськомовної газетної комунікації) : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.02 «Російська мова» / Г. В. Завражина. – К., 2008. – 20 с.
4. Загнітко А. П. Комунікативно-прагматичні аспекти сучасного політичного газетного дискурсу / А. П. Загнітко // Межвузовский центр «Крым». Научный журнал: Культура народов Причерноморья, – №110, т.1, 2007. – С. 190-193.
5. Філатенко І. О. Сучасна політична метафора в російськомовній газетній комунікації України: когнітивно-прагматичний опис : автореф. дис. за здобуття ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.02 «Російська мова» / І. О. Філатенко. – К., 2003. – 20 с.
6. Онуфрієв С. Т. Політичний дискурс ЗМІ у світовому інформативному просторі: автореф. дис. на здобуття ступеня канд. філол. наук: спец. 10.01.08 «Журналістика» / С. Т. Онуфрієв. – К., 2005. – 20 с.

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ СЕМАНТИКИ ПОХІДНИХ ІМЕННИКІВ ЗІ ЗНАЧЕННЯМ ЯКОСТІ В СУЧАСНІЙ НІМЕЦЬКІЙ МОВІ

Исследование семантики производных существительных со значением качества предполагает рассмотрение системно-семасиологического аспекта производных единиц, который связан с характеристикой внутренней семантической структуры словарного состава современного немецкого языка.

Ключевые слова: семантика языковых единиц, общее языковое значение слова, лексическое значение, словообразовательная категория, категория качества.

Дослідження семантики похідних іменників зі значенням якості передбачає розгляд системно-семасіологічного аспекту похідних одиниць, який пов'язаний з характеристикою внутрішньої семантичної структури словникового складу сучасної німецької мови.

Ключові слова: семантика мовних одиниць, загальне мовне значення слова, лексичне значення, словотвірна категорія, категорія якості.

Research of semantics of derivative nouns denoting quality implies consideration of system-semasiological aspect of derivatives, which is connected with characteristic of the intrinsic semantic structure of vocabulary of the modern German language.

Key words: semantics of language units, general linguistic word meaning, lexical meaning, word-formative category, quality category.

Постановка загальної проблеми та її зв'язок з науковими і практичними завданнями. В останні десятиріччя в лінгвістиці спостерігається підвищений інтерес до семантики мовних одиниць. Загальна тенденція сучасних досліджень зумовила потребу детального висвітлення семантики похідного іменника на позначення якості.

Мета і завдання. Метою нашого дослідження є дослідити семантику похідних іменників зі значенням якості в сучасній німецькій мові.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Питанням семантики похідних одиниць займалися і продовжують займатися такі вчені як Л. Блумфілд, О. С. Кубрякова, В. В. Левицький, С. В. Семчинський, О. П. Єрмакова, Р. В. Єфімов, Н. Г. Іщенко, J. Erben, W. Motsch, E. Donalies та інші [1–8].

Вихідним пунктом у процесі номінації є предмет, процес або явище об'єктивної дійсності, якому дається ім'я. Найменування кожного конкретного об'єкта в процесі номінації спричинено формуванням поняття про клас предметів. Поняття складає основу змістової сторони слова, це позамовне явище, одна із форм мислення, за допомогою якого реальна дійсність відображається в нашій свідомості як клас певних явищ, узагальнених у ньому і як сукупність суттєвих ознак цих явищ.

Семантика мовних одиниць включає не тільки розгляд структури значення одиниць різних рівнів системи мови, основних закономірностей мовної комбінаторики, встановлення різних парадигматичних відношень. Співвіднесеність семантики одиниць різних рівнів вказує на доцільність виділення основної мовної одиниці, семантика якої може слугувати базою для розгляду значення. Як таку основну одиницю ми виділяємо слово, семантична і словотвірна сторони якого і складає **предмет** нашого опису. Хоча слово є найменшою самостійною значущою одиницею мови, воно є також складовим елементом структури і семантики мовних одиниць більш високого порядку. Слово має не просто структуру складових семантики, навпаки, значення слова являє собою складну, багатогранну і дуже динамічну мінливу сутність [9, с. 244, 437; 10; 7, с. 172–173; 11].

Враховуючи різницю у способі формального вираження, тобто граматичну форму (сукупність формальних засобів, що обов'язково й стабільно виражають граматичне значення даної граматичної категорії) та її місце в системі інших граматичних форм даної категорії, можна чітко розрізняти окремі різновиди значень, наприклад, лексичне, граматичне (морфологічне, синтаксичне), а також категоріальне, словотвірне, актуальне, потенційне, реляційне, комбінаторне, іманентне, денотативне, конотативне, контекстуальне, номінативне та стилістичне. Разом вони утворюють **загальне мовне значення слова**.

Лексичне значення похідної одиниці відрізняється від лексичного значення мовної одиниці тим, що наявність словотвірної морфеми зумовлює поняттєво-семантичний, емотивно-конотативний та прагматичний компоненти структури лексичного значення тому, що словотвірна морфема вносить певні зміни в семантику слова, повністю, іноді частково змінює значення або модифікує значення. Словотворчі форманти розширюють функції похідного слова.

Зміст слова, який відображає у свідомості і закріплює уявлення про предмет, властивість, процес, явище тощо, тобто **лексичне значення слова**, містить соціально значущу інформацію, яка може оцінюватися у свідомості носіїв мови позитивно або негативно, соціальну оцінку явищ, що мають емоційний характер. Додаткова інформація несе іноді соціальну оцінку самого слова як застарілого, стилістично обмеженого, діалектного або спеціального.

Словотвірна похідність (або мотивованість) розглядається нами як відношення між двома однокореновими словами, значення одного з яких або зумовлене через значення іншого, або тотожне значенню іншого у всіх своїх компонентах, крім граматичного значення частини мови. Словотвірна мотивованість зумовлена зв'язком значення слова з його морфологічною структурою, а це, в свою чергу, означає, що нове слово пояснюється іншим словом, на базі якого воно було утворене.

В основі всіх семантичних полів лежать ті чи інші семантичні категорії, зокрема абстрактні змістові (в своїй основі – поняттєві) категорії мови, що виражаються засобами неприхованої та прихованої граматики.

Структура слова є формою організації одиниць мовного вираження, що має системний, закономірний характер і завжди пов'язана із системною організацією мови. Структурна схема похідних слів зі значенням афіксів і категоріальної характеристики твірної основи є моделлю похідних. Словотвірний тип є схемою побудови низки конкретних похідних слів, абстрагованою від цих слів.

Нові слова утворюються на базі вже наявного в мові словникового складу за певними моделями. **Словотвірна модель** є морфологічно і лексико-семантично зумовленою структурною схемою, за якою можуть бути утворені серії словотвірних конструкцій з однаковою структурою [12, с. 79]. Для похідних іменників зі значенням якості в сучасній

німецькій мові можна виділити п'ять словотвірних моделей: 1) із безафіксально-похідною основою, 2) із префіксальною основою, 3) із суфіксальною основою, 4) із суфіксальною основою з умлаутом, 5) із суфіксально-префіксальною основою.

Моделювання нових слів відбувається за допомогою відштовхування не лише від структури, але й від семантики, від лексико-семантичної категорії, що виражається різними словотвірними структурами. Об'єднання груп похідних слів на основі семантичних особливостей твірних основ є **семантичним моделюванням**.

Словотвірним типом, основною одиницею класифікації словотвірної системи, ми вважаємо схему (формулу) побудови похідних слів, що характеризується спільністю таких елементів, як: 1) частини мови твірної основи; 2) семантичного співвіднесення між похідними і твірними; 3) формального співвіднесення між похідними і твірними, зокрема спільності способу словотвору, а для афіксальних способів – тотожності афікса. Можна виділити такі типи утворення іменників з категорією якості: тип з різницею в одному або в двох суфіксах, тип з різницею в префіксі, тип з різницею і в суфіксах, і в префіксах та тип без різниці в суфіксах і префіксах.

Словотвірну категорію іменників на позначення якості можна, відповідно, розуміти як комплексну одиницю системи німецького словотвору, що формується сукупністю словотвірних типів на основі загального словотвірного значення іменників на позначення якості. Словотвірна категорія формується групою словотвірних типів [13; 14], які об'єднані спільністю дериваційного значення твірних основ.

Похідне слово ми розглядаємо як вторинну одиницю найменування, оскільки вона базується на готових знаках мови, є мотивованою, містить у своїй морфологічній структурі певні початкові знаки, розчленовано відображає зміст і є одиницею номінації зі статусом слова [5, с. 23].

В основі якісної визначеності предметів лежать специфічні закономірності їх існування та розвитку. Значення якості відносять до атрибутивних поняттєвих категорій, у складі яких виділяють також поняттєві категорії зменшувальності та збільшувальності. Категорія якості належить до категорії мислення або логічних категорій. Якість складає внутрішню основу всіх змін предмета. Це властивість, завдяки якій предмет протягом певного часу є ідентичним самому собі предметом і відрізняється тією чи іншою мірою від інших предметів.

Одним із суперечливих і теоретично складних питань є питання про семантику словотворчих афіксів. Семантична сутність афікса полягає в тому, що він надає слову певну широку семантичну категорію, тобто категоріальну ознаку (у нашому дослідженні – це ознака якості). До суфіксів, що беруть участь в утворенні похідних іменників на позначення якості, належать такі: **-e, -esse, -heit, -keit, -igkeit, -(i)tät, -ung, -schaft, -tum, -ismus, -ment, -anz/-enz, -erei**, наприклад: *die Mild+e* (м'якість; доброта; помірність), *die Akkurat+esse* (акуратність, ретельність, точність), *die Echt+heit* (справжність, непідробність; хім. стійкість), *die Köstlich+keit* (вишуканість, тонкість), *die Anspruchslos+igkeit* (скромність; невибагливість; невимогливість), *die Aggressiv+ität* (агресивність), *die Erschöpf+ung* (виснаження), *die Bereit+schaft* (готовність, згода), *das Analphabeten+tum* (неграмотність, неписемність), *die Puritan+ismus* (пуританство), *das Raffine+ment* (вишуканість; витонченість; хитрість, підступність), *die Arrog+anz* (нухамість), *die Ambival+enz* (суперечливість, двоїстість, подвійність), *die Kriech+erei* (розм. покірність, підлабузництво).

Висновки та перспективи подальших розвідок. Таким чином, проведене дослідження дозволяє зробити висновок, що одержані результати стосуються характеристики семантики похідних іменників із категоріальним значенням якості і не вичерпують згадану проблематику. Зазначимо, що тема семантики похідних іменників у лінгвістиці значно ширша, її дослідження має широкі перспективи для її подальшого розвитку. Семантика похідних іменників зі значенням якості в сучасній німецькій мові може бути розглянута в ракурсі концептуалізації, опису функціонально-семантичного поля якості і суміжних з нею категорій, зіставного аналізу з похідними іменниками української, російської, англійської чи інших мов.

Джерела та література

1. Блумфілд Л. Язык / Леонард Блумфілд. – [3-е изд.]. – М.: Едиториал УРСС, 2009. – 608 с.
2. Іщенко Н. Г. Категоріальна семантика похідних синонімів (на матеріалі сучасної німецької мови) / Ніна Григорівна Іщенко // Мовні і концептуальні картини світу: Зб. наук. праць. – № 6, книга 1. – К.: Прайм–М, КНУ імені Тараса Шевченка, 2002. – С. 168–175.
3. Іщенко Н. Г. Синонимия однокоренных производных имен существительных современного немецкого языка: Дисс. ... д-ра филол. наук: 10.02.04 / Ніна Григорівна Іщенко. – К., 2001. – 466 с.
4. Котовські Г. Ф. Прикметникові деривати із латентного модально-пасивного предикацією у сучасній німецькій мові: Дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04 / Галина Федорівна Котовські. – Львів, 2005. – 233 с.
5. Кубрякова Е. С. Типы языковых значений. Семантика производного слова / Елена Самойловна Кубрякова. – [3-е изд.]. – М.: Едиториал УРСС, 2009. – 208 с.
6. Левицкий В. В. Значение слова: содержание или отношение? / Виктор Васильевич Левицкий // Лексика и лексикография. – М.: Моск. гос. ун-т, 1991. – С. 108–115.
7. Семчинський С. В. Загальне мовознавство / Станіслав Володимирович Семчинський. – [2-е вид.]. – К.: ОКО, 1996. – 416 с.
8. Motsch W. Deutsche Wortbildung in Grundzügen / Wolfgang Motsch. – [2. Aufl.]. – Berlin, N. Y.: W. de Gruyter, 2004. – 458 S.
9. Кочерган М. П. Загальне мовознавство / Михайло Петрович Кочерган. – К.: Вид. центр «Академія», 2003. – 464 с.
10. Никитин М. В. Лексическое значение слова (структура и комбинаторика) / Михаил Васильевич Никитин. – М.: Высшая школа, 1983. – 127 с.
11. Уфимцева А. А. Лексическое значение. Принципы семантического описания лексики / Анна Анфилофьевна Уфимцева. – [4-е изд.]. – М.: КД Либроком, 2010. – 240 с.
12. Степанова М. Д., Фляйшер В. Теоретические основы словообразования в немецком языке / Мария Дмитриевна Степанова, Вольфганг Фляйшер. – М.: Высшая школа, 1984. – 264 с.
13. Земская Е. А. Современный русский язык. Словообразование / Елена Андреевна Земская – [3-е изд.]. – М.: Флинта, Наука, 2006. – 328 с.
14. Улуханов И. С. Словообразовательная семантика в русском языке и принципы ее описания / Игорь Степанович Улуханов. – [3-е изд.]. – М.: Едиториал УРСС, 2004. – 255 с.

КОНЦЕПТ *ТЕРОРИЗМ*: ВІЙНА МОВНИХ ЗНАКІВ ЯК ПРОЯВ ОПОЗИЦІЇ *СВІЙ* : : *ЧУЖИЙ*

Анализ способов и средств вербальной репрезентации концепта *ТЕРОРИЗМ* раскрывает особенности восприятия реальности сквозь призму определенной идеологии и менталитета. В основе этого лежит дихотомия *свой* : : *чужой*. Ее проекцией в концепте *ТЕРОРИЗМ* выступает оппозиция *Запад* : : *Восток*. Статья также посвящена исследованию влияния вербализации концепта *ТЕРОРИЗМ* на семантическую систему английского языка, которое выражается в феномене *войны языковых знаков*.

Ключевые слова: война языковых знаков, дихотомия, заимствование, инновация, коннотация, концепт *ТЕРОРИЗМ*.

Аналіз способів та засобів вербальної репрезентації концепту *ТЕРОРИЗМ* віддзеркалює сприйняття об'єктивної дійсності крізь призму певної ідеології та менталітету. Підґрунтям цього слугує дихотомія *свій* : : *чужий*. Її проекцією у концепті *ТЕРОРИЗМ* виступає опозиція *Захід* : : *Схід*. Статтю також присвячено дослідженню впливу вербалізації концепту *ТЕРОРИЗМ* на семантичну систему англійської мови, що виражений у лінгвістичному феномені *війни мовних знаків*.

Ключові слова: війна мовних знаків, дихотомія, запозичення, інновація, конотація, концепт *ТЕРОРИЗМ*.

The means of verbalization of the concept *TERRORISM* reflect the perception of reality in the light of a certain ideology and mentality. The conceptualization of conflicting parties is here based on the dichotomy *Occident* : : *Orient*, reflecting the opposition between western and eastern civilizations. The article also exposes the semantic properties of innovations and highlights the phenomenon of *the war of linguistic signs*.

Key words: concept *TERRORISM*, innovation, the war of linguistic signs, the war of meaning of linguistic signs, borrowing, dichotomy, connotation.

Останнім часом концепт *ТЕРОРИЗМ* посідає важливе місце у концептуальній картині світу багатьох народів взагалі та англomовної спільноти зокрема. У сучасній лінгвістиці існують різні підходи до аналізу досліджуваного концепту. Так, науковці акцентують увагу на особливостях його актуалізації в текстах засобів масової інформації (О.О. Жулавська, С.Ю.Сусик), в англomовному політичному дискурсі (І.В. Фат'янова), на специфіці реалізації концепту *ТЕРОРИЗМ* метафоричними засобами англійської мови (О.Е. Рожкова), на порівняльному аналізі одиниць різних мов, що вербалізують цей концепт (Е.І. Глінчевський). У рамках нашого дослідження зазначеного концепту ми вивчаємо особливості його об'єктивації за допомогою саме інноваційних засобів мови.

Трагічні події 11 вересня 2001 року в США фактично стали початком «глобальної боротьби з ісламським тероризмом» [4, с. 6]. Зауважимо, що ця боротьба реалізується не лише у вигляді здійснення військових операцій чи застосування превентивних заходів, водночас відбувається пропаганда ідеологій конфліктуючими сторонами. Це ідеологічне протистояння відбивається, зокрема, у «лінгвістичній боротьбі» (*linguistic warfare*), найбільш яскраво репрезентованій у так званій *війні мовних знаків*.

Саме виявлення особливостей реалізації зазначеного явища виступає **метою** цієї статті. Серед основних завдань слід виділити: а) дослідити лінгвальний феномен *війни мовних знаків*; б) з'ясувати вплив чинника політичної коректності на функціонування семантичних інновацій-актуалізаторів концепту *ТЕРОРИЗМ*. **Актуальність** цього дослідження характеризується недостатнім рівнем семантичного аналізу інновацій, що вербалізують концепт *ТЕРОРИЗМ*.

Лінгвістичний феномен *війни мовних знаків* імплікує вербальне протистояння конфліктуючих сторін, яке включає два явища – *війну форми мовних знаків* та *війну змісту мовних знаків*. Так, *війна форми мовних знаків* передбачає використання різними сторонами різних мовних засобів для позначення одних і тих самих суб'єктів, подій, явищ. Ілюстрацією зазначеного явища в англійській мові є новітня приказка: *One man's terrorist is another man's freedom fighter*. Тобто одну й ту саму особу можна одночасно розглядати і як терориста, і як борця за свободу залежно від того, на боці якої із сторін конфлікту вона знаходиться.

Прикладами феномена *війни форми мовних знаків* виступають й такі мовні одиниці, як *suicide bomber*, *homicide terrorist* ↔ *shahid*, *mujahideen*, *jihadist*. Слід зауважити, що наведені номінації у переважній більшості використовуються і «західною», і «східною» сторонами, щоправда, при цьому вони несуть різне денотативно-конотативне навантаження в залежності від того, яка із сторін їх вживає. Почасти при цьому відбувається «маніпуляція» семантикою, що полягає у феномені, який ми іменуємо *війною змісту мовних знаків*. Це явище передбачає субституцію семантики номінацій, коли внаслідок різного тлумачення супротивниками одних і тих самих понять слово набуває іншого значення.

Так, представники атлантичної цивілізації іменують ультра-радикальних осіб мовними одиницями, що відбивають їх релігійно-ідеологічні переконання (*Islamist terrorist*, *jihadist terrorist*), їх тактику (*suicide-homicide terrorist*, *suicide/homicide bomber*, *car bomber*, *suicide murderer*, *sleeper agent*), ієрархічний статус в осередку (*mega-terrorist*, *superterrorist*, *arch-terrorist*). Для номінації екстремістів у англійській мові поряд з власне англійськими засобами (*terrorist*, *bomber*) паралельно функціонують запозичення з мов «орієнтальних» країн (*shahid*, *mujahideen*, *jihadist*) і їх англomовні відповідники (*martyr*, *holy warrior*), причому як ці запозичення, так і їхні відповідники у мові-реципієнті набувають негативної конотації.

У країнах Близького Сходу терористів та їх осередки іменують одиницями *freedom fighters*, *numerous people's groups* відповідно, що відбивають тенденцію до евфемізації мови, яка реалізується у функціонуванні слів і словосполучень, покликаних завуалювати поняття, що стосуються реальї війни. До речі, на Сході ставлення до викрадачів літаків 11 вересня 2001 року зовсім інше. Навіть в арабських країнах, що є формальними союзниками США, їх вважають героями і називають *Magnificent 19*, що перекладається як «Чудові 19», за аналогією до американського фільму *Magnificent 7*, тобто «Чудова сімка» [6, с. 10]. Портрети цих осіб знаходяться в будинках місцевих жителів на почесному місці поряд з Кораном.

В англійській мові терористичні атаки 11 вересня позначаються цілою низкою інновацій, до складу яких входять як нейтральні одиниці (*9/11 attack*, *9/11 strike*), так і експресивно-оцінні (*9/11 atrocity*), при цьому загальне сприйняття подій як загальнонаціональної трагедії лишається незмінним. Слід наголосити, що радикальні елементи, причетні до організації терактів 2001 року в Америці, іменують їх військовою операцією (*9/11 operation*), підкреслюючи своє ставлення до США як до держави-ворога, що вимагає застосування певних заходів, наприклад,

нанесення удару на зразок того, як це відбувалося тоді в Америці: *‘I was responsible for the 9/11 operation, from A to Z’ – a confession from Guantanamo Bay.* (The Guardian, March 15, 2007).

Під час подібного «вербального антагонізму» спостерігається лінгвістичне явище «семантичної маніпуляції», що являє собою *війну змісту мовних знаків*, зокрема їх конотацій. Конотація виступає «експресивно-емоційно-оцінним аспектом значення» [1, с. 106], доповнюючи предметно-понятійний та граматичний зміст мовної одиниці і надаючи їй експресивної функції [7, с. 93]. Дослідники відзначають, що саме в конотації закладені причини мовленнєвих конфліктів, оскільки «вона є лабільною і визначається індивідуальною свідомістю особи, а тому не може бути спільною для всіх» [5, с. 60]. При цьому конотація відбиває ознаки, які «втілюють прийнятну в даному мовному колективі оцінку відповідного предмета чи факту дійсності» [2, с. 159]. Іншими словами, вона віддзеркалює не самі предмети і явища, а їх сприйняття, репрезентуючи погляди не окремого індивіда, а представника мовної спільноти, що демонструє національну специфіку способу мислення, концептуалізації світу.

Зупинимося на прикладах, що репрезентують лінгвістичне явище *війни змісту мовних знаків*. Так, в країнах Близького Сходу зовсім по-іншому сприймають осіб, яких на Заході іменують «терористами». Тут їх вважають справжніми героями, а поняття *terrorist* використовують для найменування Сполучених Штатів та їх союзників у війні на Близькому Сході. Особливу увагу привертає запозичена одиниця *shahid*, «мученик», що функціонує в англійській мові поряд із своїм англійським відповідником – *martyr*. Вважаємо необхідним звернути увагу на той факт, що поняття «мученик» (*martyr*) в англійській мові є одним із ключових символів християнства, де образ мученика пов’язаний, перш за все, з постаттю Христа, а також його послідовників, які постраждали за віру (при цьому вони жертвували тільки власним життям, яке втрачали в результаті насильницьких дій над собою з боку інших, а не внаслідок суїциду).

В епоху антитерористичних війн лексема *martyr* почала вживатися в дещо незвичних для християнської ідеології контекстах, оскільки сучасні «мученики» прагнуть помсти, вони добровільно позбавляють себе життя (неприпустимо у християнстві), при цьому вбиваючи сотні невинних людей. Саме тому представники європейсько-американської цивілізації ніколи не іменують екстремістів «мучениками», віддаючи перевагу запозиченому з арабської мови відповіднику, а періодичне використання одиниці *martyr* пояснюється необхідністю тлумачення для мешканців Заходу значення іншомовної лексеми *shahid*.

На нашу думку, це певною мірою вплинуло на те, що в англійській мові одиниці *shahid* і *suicide bomber*, які є гетерогенними (перша з них є запозиченням, інша є суто англійською), почали ототожнюватися. Різні тлумачення супротивниками одних і тих самих одиниць зумовлює явище *білатерального зміщення концептів* (підміни понять різними сторонами), що, у свою чергу, викликає зміну аксіологічної полярності мовних одиниць, які при цьому набувають реверсивної конотації.

Так, мовна одиниця *suicide bomber* набуває позитивного забарвлення, наближаючись за своїм значенням до вихідного змісту лексеми *shahid*: *‘I would feel great privilege if I was called upon to be a shahid ...I pray I might be a suicide bomber. I would go to paradise for that’.* (Daily Mail, Sept. 15, 2001). Особливу увагу привертає той факт, що подібну інтерпретацію цього запозичення надають молоді люди, які є громадянами Великої Британії, але їхні батьки свого часу іммігрували сюди з країн Близького Сходу [11, с. 8]. Подібне «паралельне» вживання запозиченої одиниці та її англійського відповідника ілюструє намагання цих молодих людей долучитися до ідеалів та догм, характерних для країни предків, і, водночас, свідчить, що англійський варіант є близьким у зв’язку з тим, що ця мова є рідною для них. Зазначений приклад ілюструє зміну цими одиницями аксіологічної полярності. Так, позитивно марковані одиниці змінюються на негативні (Eng.: *shahid* = *suicide bomber*, *jihadist* = *terrorist*), а одиниці з негативним забарвленням набувають позитивної конотації (Arab.: *suicide bomber* = *shahid* = *martyr*).

Одним з генералізуючих позначень супротивника, що функціонує у західній півкулі, є відомий вираз *axis of evil*, «вісь зла». Слід зазначити вкрай негативне ставлення мешканців країн, віднесених до цієї «вісі», до вживання словосполучення *axis of evil* для їх найменування. Вони вважають, що даний вираз більше підходить для характеристики самої Америки та її союзників, у даному випадку ми спостерігаємо *зміну референта*, при цьому словосполучення зберігає негативну аксіологію: *Mr. Chavez, who never lets slip an opportunity to attack the Bush administration, embraced Mr. Morales and said: ‘The axis of evil is Washington and its allies, who threaten, who kill’.* (The Telegraph, Jan. 5, 2006). Вважаємо необхідним підкреслити, що розглянуті вище приклади номінацій радикальних осіб різними сторонами конфлікту акцентують увагу на винятковій важливості і актуальності *ідеологічної* функції мови, що передбачає не лише відбиття певних ідейних переконань, а й здійснення впливу на свідомість людей.

Однією із національно специфічних ознак культури і мовної практики США на сучасному етапі є наявність категорії політичної коректності [8; 9; 10; 12]. Вона вимагає співвідносити поведінку і висловлювання (причому як публічного, так і приватного характеру) з відповідними нормами, щоб «уникнути дискримінації певної групи населення» [13, с. 52], тобто не образити гідність особи через расову і гендерну приналежність, вік, стан здоров’я, соціальний статус, зовнішній вигляд і т. д.

Загострення ідейного протистояння у сучасному світі, посилення ідеологічної боротьби вимагає знання прийомів, за допомогою яких відбувається свідоме викривлення фактів об’єктивної реальності з метою проектування уявної дійсності в якості реальної і, як наслідок, соціальна та ідеологічна маніпуляція сприйняттям аудиторії різних аспектів суспільно-політичного життя. Іншими словами, мова функціонує «не тільки як інструмент формування та вираження думки, але і як спосіб її приховування» [3, с. 179]. Сьогодні все частіше спеціалісти оперують поняттям «ідеологічна коректність», яке, на нашу думку, корелює з терміном «політична коректність» і, певною мірою, конкретизує його, визначаючи ідеологію (а у мусульманських країнах вона тісно пов’язана з релігією) тим аспектом, що потребує виняткової уваги під час вибору мовних засобів з метою уникнення конфліктів.

Отже, результатом реалізації в мові ідеологічно маркованої опозиції *Захід* : : *Схід* виступає феномен *війни мовних знаків*, який включає як *війну форми*, так і *війну змісту* цих знаків. Лексичні маркери, що віддзеркалюють зазначені лінгвальні явища, часто функціонують зі зміненою аксіологічною полярністю, у такий спосіб набуваючи додаткових конотативних значень, однією з причин цього виступає *білатеральне зміщення концептів*.

Джерела і література

1. Арнольд И.В. Стилистика современного английского языка / Ирина Владимировна Арнольд. – М. : Просвещение, 1990. – 299 с.
2. Апресян Ю. Д. Коннотация как часть прагматики слова / Юрий Дереникович Апресян // Избранные труды. – Том II Интегральное описание и системная лексикография. – М. : Языки русской культуры, 1995. – С. 156-177.
3. Белова А.Д. Лингвистические аспекты аргументации (на материале современного английского языка): дисс. ... доктора филол. наук : 10.02.04 / Алла Дмитриевна Белова. – Киевский университет имени Тараса Шевченко. – К., 1998. – 443 с.
4. Брасс А. «Двоюродные братья» или смертельные враги? Террор без границ / А. Брасс, А. Шумилин. – М. : ООО «Издательство АСТ», 2004. – 330 с.
5. Говердовский В.И. Коннотация, «правильность» и норма речи / Владислав Иванович Говердовский // Матеріали VII Всеукраїнської наукової конференції «Каразінські читання : Людина. Мова. Комунікація». – Харків : ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2008. – С. 59-61.
6. Зотов Г. Планета имени бен Ладена / Г. Зотов // Аргументы и факты в Украине. – 2007. – № 2. – С. 10.
7. Левицкий В. В. Прилагательные оценки в современном немецком языке (дистрибутивно-статистические исследования) / В.В. Левицкий // Язык и эмоции: Сб. науч. тр. – Волгоград : Перемена, 1995. – С. 91-101.
8. Allport G. Linguistic Factors in Prejudice / G. Allport // Multitude. Cross-Cultural Readings for Writers. – New York : McGraw Hill, Inc, 1993. – P. 294-302.
9. Beckwith F.J. Are You Politically Correct? : Debating America's Cultural Standards / F.J. Beckwith, M.E. Bauman. – Buffalo: Prometheus Book, 1995. – 371 p.
10. Berlitz C.F. The Etymology of the International Insult / C.F. Berlitz // Encountering Cultures. Reading and Writing in a Changing World / Ed. by R.Holeston. – N.J.: A Blair Press Book, 1992. – P. 37-40.
11. Clarke M. I'd Love to Be a Suicide Bomber / M. Clarke // Daily Mail. – 2001. – September 15. – P. 8.
12. Drucker P.F. Managing in the Next Society / Peter F. Drucker. – New York : Truman Talley Books, 2002. – 321 p.
13. Hacker A. Mismatch. The Growing Gulf between Women and Men / Andrew Hacker. – New York : Scribner, 2003. – 228 p.

УДК 811.112.2'42

Сидорова М. О.

ТИПЫ СКРЫТЫХ СМЫСЛОВ В РЕАКТИВНЫХ ХОДАХ ВОПРОСНО-ОТВЕТНЫХ ПАР НЕМЕЦКОЯЗЫЧНОГО ДИАЛОГИЧЕСКОГО ДИСКУРСА

В статье рассматриваются типы скрытых смыслов в реактивных ходах вопросно-ответных пар на основании критерия конвенциональности на методологической базе теории имплицатур Г.П. Грайса. Реактивные ходы в вопросно-ответных парах немецкоязычного диалогического дискурса демонстрируют два типа имплицатур – конвенциональные (лексические и грамматические) и дискурсивные (пресуппозиционные и коммуникативные).

Ключевые слова: вопросно-ответная пара, диалогический дискурс, имплицатура, реактивный ход.

У статті розглядаються типи прихованих смислів у реактивних ходах питально-відповідних пар за критерієм конвенціональності на методологічній базі теорії імплікатур Г.П. Грайса. Реактивні ходи в питально-відповідних парах німецькомовного діалогічного дискурсу демонструють два типи імплікатур – конвенціональні (лексичні і граматичні) і дискурсивні (пресупозиційні та комунікативні).

Ключові слова: діалогічний дискурс, імплікатура, питально-відповідна пара, реактивний хід.

This article explores types of implicit meanings in reactive moves of question-answer pairs on the criterion of conventionality methodologically based on the implicature theory of H.P. Grice. Reactive moves in question-answer pairs of German dialogic discourse exhibit two types of implicatures – conventional (lexical and grammatical) and discursive (presuppositional and communicational).

Key words: dialogic discourse, implicature, question-answer pair, reactive move.

В современной прагмалингвистике проблема скрытых смыслов в вопросно-ответных парах диалогического дискурса характеризуется возрастанием интереса к тому, каким образом адресант может выражать не только то, что означает высказывание, но и нечто большее, т. е. к каким языковым средствам он прибегает, чтобы наполнить сообщение неким завуалированным смыслом, а адресат, в свою очередь, используя подтекст, может провоцировать тот или иной речевой поступок, косвенно выражать свое отношение к услышанному и давать ему оценку.

В работах, посвященных этой проблеме, основное внимание уделяется анализу инициальной, вопросительной, реплики [2; 8]. «Инициативная» роль вопросов состоит в том, что они обычно требуют вербальной реакции адресата [4]. Поэтому тот факт, что «классификации вопросов обычно основываются на характеристике допустимых их формой ответов, представляется вполне естественным» [3, с. 318].

Признавая конструктивную роль исходного хода в диалогической вопросно-ответной паре, а также «несимметричность связи вопроса и ответа в одной и той же вопросно-ответной последовательности» [5, с. 134], считаем необходимым обратиться к тому непреложному утверждению, что прагматика диалогической речи – это процесс познания как способа передачи значения говорящим в инициальном дискурсивном ходе, так и восприятия его слушающим, отражающегося в ответном ходе.

Как отмечает Т. П. Пенина, «атмосфера диалога вырисовывается <...> по ходу его тематического развития, из самой ситуации, из взаимодействия реплик <...>, в двухчастных интеракциях чаще всего носителем имплицитной информации является реактивная реплика» [12, с. 8]. Это обусловлено тем, что диалогическая речь, как никакая иная форма вербальной коммуникации, склонна к вариативности: «Адресат имеет свободу выбора прореагировать на намерение говорящего, как он его понимает, игнорируя неподходящие для него презумпции, или же «прицепиться» к нему» [11, с. 305].

Типы имплицатур ответных ходов вопросно-ответной пары, как правило, выделяются на основе тех же критериев, что и типы имплицатур инициальных ходов: по принципу логичности, в которой детерминантой являются когнитивные установки [13], по принадлежности к языковой структуре, социальной и стратегической обусловленности [9; 10], по коммуникативной установке говорящего [5].

Цель настоящей статьи – установление типов скрытых смыслов в реактивных ходах вопросно-ответных пар немецкоязычного диалогического дискурса на основании критерия конвенциональности на методологической базе теории имплицатур Г.П. Грайса [14].

Объект исследования составляют реактивные высказывания, с помощью которых реализуется скрытый смысл в вопросно-ответных дискурсивных парах. Предметом являются характеристики данных высказываний, исследуемые на материале современной немецкоязычной художественной литературы, отражающей разговорный диалогический дискурс.

В процессе исследования имплицатур реактивных ходов сознательно выбирались лишь те вопросно-ответные пары, в которых скрытый смысл реализован намеренно, то есть является интендируемым. В качестве основного критерия классификации выбран принцип разграничения конвенциональной и неконвенциональной имплицатуры, разработанный Г.П. Грайсом. Под имплицатурами Г.П. Грайс подразумевает дополнительные смыслы, предположения и выводы, вкладываемые в высказывание говорящим и выводимые адресатом, которые помогают сохранить принцип следования принципу и максимам кооперации [14].

Имплицатуры в реактивных ходах вопросно-ответных единств подразделяются на два типа – конвенциональные и дискурсивные, которые различаются соотносительностью с конвенциональным значением выражающих ее языковых единиц. Наш материал подтверждает точку зрения Л.Р. Безуглой, что конвенциональная имплицатура может актуализироваться в дискурсе и функционировать в роли дискурсивной, когда ее передача входит в цели адресанта [1, с. 57]. В дискурсе оба типа имплицатур являются интендируемыми, но конвенциональные имплицатуры, в отличие от дискурсивных, выводятся из значений слов и предложений вне дискурсивного контекста.

Под конвенциональными следует понимать имплицатуры, которые возможны на основании социальных языковых норм и предполагают обнаружение и характеристику основных языковых средств их выражения.

Конвенциональные имплицатуры включают в себя лексические и грамматические, последние можно разделить на синтаксические и морфологические.

В лексических имплицатурах имплицативность достигается использованием всей совокупности семантико-стилистических признаков лексической единицы, например:

(1) *Malonco wandte sich dem Narbengesichtigen zu.*

«Glaubst du immer noch, du kämst auch jetzt über den Bach?»

Das Rauschen des hoch gehenden Wassers war die ganze Zeit, während sie hier saßen, immer mehr angeschwollen, und sie übertönte jetzt beinahe den Regen.

«Ich komme über jedes Wasser, über das du kommst», entgegnete der Narbengesichtige gleichgültig. +> Ich komme über den Bach. [17; S. 22]

Часто реактивные высказывания с лексической имплицатурой не связаны семантически на поверхностном уровне с инициальным ходом, например:

(2) *Wir fuhren zur Bank und zur Post, und Köster zahlte das Geld an den Konkursverwalter ein. «Ich gehe jetzt schlafen», sagte er, als er wieder herauskam. «Bist du nachher da?»*

«Ich habe mich heute für den ganzen Abend frei gemacht». +> Ich bin da. [22; S. 268]

В синтаксических имплицатурах имплицативность достигается использованием не прямых вопросов и конструкций несобственно вопросительного предложения, к которым относятся так называемые риторические вопросы. Как отмечает Н.И. Жинкин, конструкция предложений, бессодержательная сама по себе, может перестроить взаимосвязь и систему тех суждений, которые высказываются, и тем самым изменить (скрыть, завуалировать) смысл предложения [6], которым может являться, кроме прочих структур, и реактивная реплика, например:

(3) *Thomsen wendet sich zur Tür. «Fürchten Sie sich nicht ein wenig?»*

Otto Paalzow sieht ihn verständnislos an. «Warum sollte ich mich fürchten? Das ist doch die Wohnung meines Bruders, und er bleibt mein Bruder, auch wenn er tot ist». +> Nein, ich fürchte mich nicht. [20; S. 98]

Для диалогической речи характерна общая тенденция к эллипсису, согласно которой структура ответного предложения может сокращаться до некоторой его части [8], например:

(4) *«So», sagt die Schwiegermutter. «Kein Wort». Sie sieht vor sich hin. «Übrigens ist euer Junge ein hübsches Kind. Kann er schon sprechen?»*

«Mit einem halben Jahr, Mama?» +> Er kann nicht sprechen. [15; S. 308]

В морфологических имплицатурах имплицативность достигается использованием функционального перекрещивания грамматических форм, к примеру, это употребление глагольного сказуемого в форме сослагательного наклонения:

(5) – *Freust du dich nicht?*

– *Ich würd' mich feste freuen, Tante, aber ich kann sicher nicht nach Polen. +> Ich freue mich nicht. [23; 336]*

Дискурсивными называем коммуникативно-прагматические имплицатуры, не связанные с определенными языковыми единицами, а обусловленные экзистенциальными, прагматическими, коммуникативными факторами.

Дискурсивные имплицатуры разделяются на два подтипа в зависимости от того, какой тип скрытой информации передают реактивные реплики: пресуппозиционные и коммуникативные.

Пресуппозиционные имплицатуры основаны на обращении к прошлому опыту коммуникантов, к их «фонду общих знаний», например:

(6) *Und, Herr Doktor, Selbstmord?» fragte Rährmann mit fast flehendem Blick den Mediziner.*

«Ich bin zwar nicht Quincy, aber dass jemand sich nach einem Kopfschuss auch noch selbst erhängt, kann ich so gut wie ausschließen». +> Das war kein Selbstmord. [24; S.77]

Коммуникативные имплицатуры основаны на знании и учете особенностей личности собеседника и ситуации общения. В зависимости от содержания высказывания и целей, которые преследует коммуникант, имплицатуры могут подразделяться на:

а) выражающие значение причины (реципиент отсылает говорящего к событию, происшедшему раньше, но являющемуся причиной содержания ответа, смысл которого собеседник должен извлечь, декодировать, из имплицитур):

(7) *Wolzow war überrascht. «Du willst dich mit mir schlagen?»*

«Du hast meine Sippe beleidigt», behauptete Vetter. +> Ich will mich mit dir schlagen, weil du meine Sippe beleidigt hast. [1; S.47]

б) выражающие значение конкретизации:

(8) – *Heißt das, dass Sie noch bis zu Ihrer Verhaftung Beziehungen zu diesem Manne unterhielten?*

– *Ich habe noch vor drei Wochen, unmittelbar vor meiner Verhaftung ein Lebenszeichen von dem Grafen erhalten, aus Brüssel. +> Wir waren im Kontakt miteinander. [16; S. 77]*

в) содержащие оценочный комментарий инициального хода:

(9) *«Lassen Sie Kohlen übernehmen und Güter verstauen. Sie sind doch wieder mit von der Partie?»*

«Das zu fragen kommt fast einer Beleidigung gleich, Madam!» +> Ja, sicher bin ich mit dabei. [19; S. 122]

г) содержащие характеристику инициального хода:

(10) – *Haben Sie nie gehört, dass er verhaftet ist?*

– *Das war ein Gerücht. +> Ja, ich habe das gehört. [18; S. 22]*

Все вышеизложенное позволяет сделать вывод о том, что реактивные ходы в вопросно-ответных парах немецкоязычного диалогического дискурса демонстрируют два типа имплицатур – конвенциональные (лексические и грамматические) и дискурсивные (пресуппозиционные и коммуникативные).

Перспективы исследования усматриваем в необходимости более детального анализа языковых и внеязыковых, основанных на логических законах, характеристик имплицатур, реализующихся в реактивных ходах немецкоязычного диалогического дискурса.

Источники и литература

1. Безугла Л.Р. До розмежування конвенційних та дискурсивних імплікатур / Л.Р. Безугла // Вісник Харків. нац. універ. ім. В.Н. Каразіна. – 2010. – № 930. – С. 55-61.
2. Борисова Е.Г. О способах извлечения имплицитной информации / Е.Г. Борисова // Скрытые смыслы в языке и коммуникации : сб. научных ст. / Ред.-сост. И.А. Шаронов. – М. : Российск. гос. гуманит. ун-т., 2007. – С. 113-122.
3. Булыгина Т.В. Диалогические функции некоторых типов вопросительных предложений / Т.В. Булыгина, А.Д. Шмелев // Известия АН СССР. – Серия литературы и языка. – 1982. – Т. 41, № 4. – С. 314-326.
4. Бырдина Г.В. Конструктивная роль исходной реплики в диалогическом вопросно-ответном единстве : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.04 / Г.В. Бырдина; Воронежский гос. университет. – Воронеж, 1985. – 19 с.
5. Голубева-Монаткина Н.И. Классификационное исследование вопросов и ответов диалогической речи / Н.И. Голубева-Монаткина // Вопросы языкознания. – 1991. – № 1. – С. 125-134.
6. Жинкин Н.И. Вопрос и вопросительное предложение / Н.И. Жинкин // Вопросы языкознания. – 1955. – № 3. – С. 22-34.
7. Заикин Г.С. Семантика и прагматика диалогического единства «общий вопрос – ответ» в современном английском языке : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.04 / Г.С. Заикин; КГИИЯ. – Киев, 1988. – 18 с.
8. Конрад Р. Теоретические проблемы изучения вопросно-ответных структур в диалогической речи / Р. Конрад // Диалогическая речь – основы и процесс. – Тбилиси : Изд-во Тбилисского ун-та, 1980. – С. 161-170.
9. Лисоченко Л.В. Высказывания с имплицитной имплицативной семантикой в дискурсе (языковой, логический и прагматический аспекты) : автореф. дисс. ... доктора филол. наук : 10.02.19 / Л.В. Лисоченко. – Краснодар, 1993. – 44 с.
10. Масленникова А.А. Скрытые смыслы и их лингвистическая интерпретация : автореф. дисс. доктора филол. наук : 10.02.09 / А.А. Масленникова; С.-Петербургский гос. ун-т. – СПб., 1999. – 35 с.
11. Падучева Е.В. Прагматические аспекты связности диалога / Е.В. Падучева // Известия АН СССР. – Серия литературы и языка. – 1982. – Т. 41, № 4. – С. 305-313.
12. Пенина Т. П. Ответные реплики с имплицитным смыслом несогласия в структуре диалогического текста : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.01 / Т. П. Пенина. – Ставрополь, 2003. – 18 с.
13. Розлогова Е.Э. Когнитивные установки в прямых и не прямых ответах на вопрос. / Е.Э. Розлогова // Логический анализ языка: Проблемы интенциональных и прагматических контекстов. – М. : Наука, 1989. – С. 133-155.
14. Grice H.P. Logic and Conversation // H.P. Grice. Studies in the Way of Words. – Cambridge (Mass.), L. : Harvard Univ. Press, 1991. – P. 22-40.
15. Fallada H. Kleiner Mann – was nun? / H. Fallada. – B., Weimar : Aufbau-Verl., 1974. – 403 s.
16. Feuchtwanger L. Die Witwe Capet / L. Feuchtwanger. – B. : Volk und Welt, 1983. – 159 s.
17. Klein, E. Heimkehr der Indios / E. Klein. – B. : Volk und Welt, – 1986. – 155 s.
18. Liebmann I. Sie müssen jetzt gehen, Frau Mühsam! / I. Liebmann. – B. : Volk und Welt, 1989. – 127 s.
19. Legère W. Der Ruf von Castiglione / W. Legère. – Berlin : Volk und Welt, 1989. – 127 s.
20. Moll, H. Inspektor Thomsen geht zur Schule (1. Band) / D. Noll. – B., Weimar : Aufbau-Verl., 1973. – 544 s.
21. Noll D. Die Abenteuer des Werner Holt (1. Band) / D. Noll. – B., Weimar : Aufbau-Verl., 1973. – 544 s.
22. Remarque E. M. Drei Kameraden / E.M. Remarque. – СПб. : Капо, 2007. – 350 s.
23. Strittmatter E. Tinko / E. Strittmatter. – B., Weimar : Aufbau-Verl., 1974. – 403 s.
24. Tatort Hannover / Hrg. von Schmorl & von Seefeld. – Norderstedt : Books on Demand, 2004. – 135 s.

УДК 81'373.422:811.111'42

Симонова К. Н.

ТЕКСТОВАЯ РЕАЛИЗАЦИЯ АНТОНИМОВ С КОЛИЧЕСТВЕННЫМ ЗНАЧЕНИЕМ В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

Количественность предстаёт в речи в виде массивного функционально-семантического пласта языка и включает значения единичности и множественности. Категория множественности представлена определенной множественностью и неопределенной множественностью, состоящей из приблизительной, неопределенно большой, неопределенно малой и собирательной множественности. Данные антонимические оппозиции, выражающие количественное значение, пронизывают текст, способствуя смысловой взаимосвязи его элементов.

Ключевые слова: единичность, множественность, приблизительная, неопределенно большая, неопределенно малая, собирательная множественность, антонимические отношения.

Количественность з'являється в мові у вигляді масивного функціонально-семантичного пласта мови і включає значення одиничності і множинності. Категорія множинності представлена певною множинністю і невизначеною множинністю, що складається з приблизної, невизначено великої, невизначено малої і збиральної множинності. Ці антонімічні опозиції, що виражають кількісні значення, пронизують текст, сприяючи смислового взаємозв'язку його елементів.

Ключові слова: одиничність, множинність, приблизна, невизначено велика, невизначено мала, збиральна множинність, антонімічні стосунки.

Quantitativeness presents a massive functional-semantic layer of language, including the meanings of oneness and plurality. The category of plurality combines definite plurality and indefinite plurality, comprising approximate, large, small and collective plurality. These antonymic oppositions, expressing quantitative meaning, penetrate a text contributing to the interconnection of its elements.

Key words: oneness, plurality, collectiveness, small/ large quantity, antonymic relations.

Категория количественности относится к объективно-субъективным категориям, которые структурируют текст как коммуникативно-смысловую единицу. Отражая мир вещей, и объективное количество, с одной стороны, категория количественности вербализуется в высказываниях, осознаётся говорящим и выражает его позицию в количественном восприятии предметов и явлений действительности. Как текстовая категория функционально-семантическая категория количественности отражает количественные отношения в конкретном тексте. Художественный текст концептуализирует фрагмент объективной действительности в языковой форме [2, с. 10-11; 4, с. 4] и, следовательно, коммуникативно репрезентирует представления о категории количества, преломлённые через сознание автора-отправителя текста как субъекта культуры, общества, как личности с её опытом и её индивидуальными психологическими характеристиками. Субъективность авторского мировидения закрепляется отбором и комбинацией элементов окружающего мира, которые фиксируются структурой текста как материального объекта, являющегося определённой моделью мира, некоторым сообщением на языке искусства [1, с. 50; 6, с. 281].

Анализ художественного произведения является плодотворным в плане более глубокого понимания количественных отношений, участвующих в воссоздании различных фрагментов картины мира, так как развитие сюжета сопровождается индивидуальным отбором языковых единиц, реализующих рассматриваемое значение. Таким образом, воспринимаемая автором индивидуальная картина мира преломляется через призму сознания вымышленных персонажей, что, в свою очередь, представляет собой вторичное моделирование действительности [7, с. 189].

Лорен Вайсбергер, автор романа «Дьявол носит Прада» (Lauren Weisberger «The Devil Wears Prada»), показывая конфликт, возникший в душе главной героини Андрии Сакс между неистовым желанием получить работу в модном журнале («a million girls would die for») и теми нечеловеческими условиями, в которых ей приходится работать, мастерски демонстрирует, как эта мечта повлияла на взаимоотношения героев. Характерной особенностью романа является авторский выбор языковых средств описания мира Андрии. Так, все чувства, переживания, внутренние и внешние конфликты героини представлены через количественное мироощущение. Данное художественное произведение организовано по принципу контраста количественных характеристик.

Количественность предстаёт в речи в виде массивного функционально-семантического пласта языка и включает единичность как один из равноправных конститuentов, противопоставленный множественности. Изучив семантику категории множественности, мы выделяем следующие ее значения: 1) определенную множественность, репрезентирующую категории двойственности и плюральности; 2) неопределенную множественность, состоящую из приблизительной, неопределенно большой, неопределенно малой и собирательной множественности [8]. Выделенные антонимические оппозиции представляют собой предмет изучения в рамках данной статьи. Речевая реализация антонимических парадигматических связей способствует проявлению семантической общности лексических и грамматических антонимов, взаимодополняющих друг друга при описании противоположных ситуаций [4, с. 106].

Как известно, основным средством реализации значения единичности в языке является исчисляемое существительное в форме единственного числа, обычно употребляемое с определенным или неопределенным артиклем. Антонимом данной единицы служит соответственно исчисляемое существительное в форме множественного числа. Это – грамматические антонимы, которые расположены в разных предложениях в пределах монологической диктемы (элементарной тематической единицы связной речи, формируемой предложениями и представленной в равномерно разворачивающемся письменном монологическом тексте, как правило, абзацем, а в диалогической речи – целой репликой [3, с. 178]). Например: «*Sounds great,» I said and meant it. My friends who'd begun working immediately after graduation had already clocked in six full months in their entry-level jobs, and they all sounded wretched. <> I might not particularly love fashion, but I'd sure rather do something «fun» all day long than get sucked into a more boring job*» (20).

Оппозиция «единичность» – «множественность» реализуется также лексическими единицами: *Miranda likes her coffee (tall latte with two raw sugars), a breathless blond girl I remembered as one of the many fashion assistants walked in carrying a wicker basket the size of a baby carriage* (61).

В представленном примере определенное количество противопоставлено неопределенному. В свою очередь, в значении неопределенной множественности можно выделить антонимичные семы «неопределённо малое количество» – «неопределённо большое количество» и «точное количество» – «неточное (приблизительное) количество».

В предлагаемом текстовом фрагменте, описывающем очередное задание Миранды сотрудникам редакции – распределить и организовать доставку многочисленных рождественских подарков, – мы наблюдаем тесное взаимодействие категорий точного и неточного (приблизительного) количества. Причём сам список подарков и их количество точно определено (двести пятьдесят шесть). Это число вызывает изумление Андрии, поэтому неслучайно оно сравнивается с королевскими свадебными подарками (*It looked like a wedding registry for the Queen of England, and I couldn't take it in fast enough.*). А уже кому и в каком количестве эти подарки будут доставлены выражено неопределённо, потому что интуиция подсказывает Андрии, что Эмили, отсылающая эти дары, вовсе не знает получателей посылок: *I picked up a few sheets of paper from the printer and saw that it was titled «X-Mas Presents Received.» <> Two hundred and fifty-six presents in all. It looked like a wedding registry for the Queen of England, and I*

couldn't take it in fast enough. <> There were dozens of donations made in Miranda's name to various charities, what must have been a hundred bottles of wine and champagne, eight or ten Dior bags, a couple dozen scented candles, a few pieces of Oriental pottery, silk pajamas, leather-bound books, bath products, chocolates, bracelets ... (53).

Понятие неопределённого количества в данном фрагменте реализуется разнообразными средствами. С одной стороны, мы отмечаем использование количественно-именного сочетания с аппроксиматором (*eight or ten*), эксплицитно обозначающего **приблизительное количество**, а также сочетание числительного (*a hundred*) с модальным глаголом *must*, указывающим на предположительное количество бутылок.

С другой стороны, в рассматриваемом текстовом фрагменте употреблены квантификаторы *a couple, a few* со значением **неопределённо малого количества**, которое противопоставлено значению **неопределённо большого количества**, реализованного счётным словом *dozens of* в форме множественного числа. Представленный фрагмент иллюстрирует синтаксическую антонимию, реализованную количественно-именными и предложными количественно-именными словосочетаниями с противоположным синтаксическим значением.

Демонстрируя необъятное количество работы по упаковыванию подарков, автор прибегает к разнообразным средствам реализации значения «**большое количество**»: *When I walked into my office area, Emily was sitting Indian-style on the floor, wrapping presents in plain white paper with white ribbons. She was surrounded by mountains of red-and-white boxes, all identical in shape, hundreds, perhaps thousands, scattered between our desks and overflowing into Miranda's office. <> She moved efficiently, not wasting a single second, piling the wrapped white boxes in new mountains behind her. The wrapped pile grew and grew, but the unwrapped pile didn't shrink. I estimated that she could be at it for the next four days and still not finish* (56).

Как мы видим из примера, само количество подарков исчисляется сотнями, а то, как уточняет Андрия, и тысячами, о чём свидетельствует уже упомянутое использование счётных слов в форме множественного числа. Помимо счётных слов автор прибегает к метонимическому переносу, гиперболизируя идею большого числа (*mountains of*), усиливающуюся благодаря глаголам *scatter, overflow, pile, grow*, в семантике которых заложена сема «много». Причём антитеза, построенная на противопоставлении «увеличиваться (*grew*) – уменьшаться (*shrink*)», акцентирует идею огромного количества подарков.

На протяжении всего повествования наблюдается тесное переплетение контрастирующих значений **большого и малого количества**: *We were sitting at the kitchen table in our usual spots, my mother drinking her usual decaf tea with Sweet 'N Low, me with my usual mug of English Breakfast and sugar. Even though I hadn't lived at home in four years, all it took was an oversize mug of microwaved tea and a couple Reese's peanut butter cups to make me feel like I'd never left* (34).

В данном случае мы наблюдаем явление аффиксальной антонимии – контраст создают антонимичные префиксы *over-* и *micro-* в составе слов *oversize* и *microwaved*.

Описывая коллег-мужчин нестандартной ориентации, что вполне типично для мира моды, Андрия группирует их, подчёркивая их всеобщую схожесть (кванторное местоимение *all* реализует сему **всеобщности**): *The men were all flamboyantly gay, adorning themselves in second-skin leather pants and ribbed T's that stretched over bulging biceps and perfect pecs* (47).

Сравнивая внешний вид мужчин такого типа, встречавшихся на пути героини, со своими коллегами, Андрия демонстрирует их разницу, которая реализуется в тексте антонимами *all – none* с количественным значением: *We'd had gay groups on campus, and I had a few friends who'd come out the past few years, but none of them looked like this. It was like being surrounded by the entire cast and crew of Rent — with better costumes, of course* (48).

Характеристика женщин-коллег, в отличие от мужчин, которые представлены как собирательный образ, выстраивается на контрасте «**один (индивидуальность) – коллектив**»: *The women, or rather the girls, were individually beautiful. Collectively, they were mindblowing* (48).

Как уже было отмечено, офисная жизнь противопоставляется жизни домашней, спешка и стресс – спокойствию и расслаблению. И что примечательно, этот контраст демонстрируется посредством количественного противопоставления **большого и малого количества**. Так, мода требует малого размера, веса, калорий, в отличие от домашнего быта, где Андрии не приходится стесняться своих желаний и потребностей. Об этом свидетельствует следующий текстовый фрагмент. Друг Андрии Алекс, зная о чрезмерной усталости Андрии, о её постоянном недоедании нежно заботится о ней, угощая любимой едой: «... *I figured you hadn't bothered to eat yet, so I brought the food to you.*» *He pulled a huge brown paper bag from behind his back, one of the old-school grocery style ones, and it already had some delicious smelling grease stains on it. All of a sudden, I was starving. <> He came back with two oversize garbage bags and spread them out over my blue comforter. He dug into the greasy bag and brought out two giant burgers with everything and one extra-large order of fries. He'd remembered ketchup packets and tons of salt for me, and even the napkins. <> «I'm not done yet. Here, check it out.» And out of his backpack came a fistful of tiny vanilla tea lights, a bottle of screw-top red wine, and two waxy paper cups* (82-83).

Идея **неопределённо большого количества** реализуется в рассматриваемом фрагменте разноразмерными средствами английского языка: лексемами *giant, large*, префиксами *over-, extra-*, предложным сочетанием со счётным словом в форме множественного числа *tons of*. Трепетная забота Алекса подчёркивается маленькой деталью – *a fistful of tiny vanilla tea lights* (лексемы *fistful* и *tiny* реализуют значение **чрезвычайно малого количества**), характеризующей его как любящего, заботливого, внимательного друга.

Оппозиция **большое – малое количество** пронизывает всё повествование. При этом объективно малый размер получает негативную оценку Андрии. Так, например, поменяв местожительство, Андрия, для которой новое жильё ещё непривычно, описывает свои впечатления посредством слов и словосочетаний, выражающих количественные параметры, которые, в свою очередь, базируются на антонимических отношениях (*minute, shrunk to half its size, tiny – slightly larger, bigger, a queen-size bed*): *I'd slept in my new room for three nights already and still felt like a stranger living in a very strange place. The room was minute. Perhaps slightly larger than the storage shed in the backyard of my house in Avon, but not really. And unlike most empty spaces that actually looked bigger with furniture, my room had shrunk to half its size. I had naively eyed the tiny square and decided that it had to be close to a normal-size room and that I'd just buy the usual bedroom set: a queen-size bed, a dresser, maybe a nightstand or two* (39).

Недовольство героини размером жилья продолжает расти; оно выявляется благодаря использованию лексем со значением «**малое количество**», а также имплицитно – комната-шкаф, размер которой измеряется длиной матраса от стенки до стенки: *But I sure didn't own a single stitch of it, and I wouldn't have known what to do with it if the entire contents of all three stores resided in my miniature closet. I walked back to my room—or, rather, the wall-to-wall mattress that I called a room—and collapsed on that big, beautiful bed, banging my ankle on the bulky frame* (41).

В рассматриваемом примере наблюдается контрастное противопоставление малого и большого размеров в результате употребления автором контекстуальных антонимов *miniature closet, the wall-to-wall mattress that I called a room – big, beautiful bed*. Следует отметить, что в данном противопоставлении реализуется и авторская оценка высказывания «хороший – плохой». В отличие от миниатюрных размеров комнаты большая кровать, купленная Андреей, нравится героине и вызывает положительные эмоции *beautiful bed*.

Таким образом, антонимические оппозиции, выражающие количественное значение, пронизывают весь текст романа Л. Вайсбергер «Дьявол носит Прада», что способствует раскрытию контраста и одновременно обеспечивает смысловую взаимосвязь элементов текста.

Источники и литература

1. Белоусова Е.Г. Опыт моделирования компонента «LOCATION» авторской картины мира (на материале произведений Т. Прачета) // Язык. Дискурс. Текст: V Международная конференция, посвященная юбилею проф. Г.Ф. Гавриловой: Труды и материалы. – Ч. I. / Е.Г. Белоусова. – Ростов н/Д: АкадемЛит, 2010. – С. 49-53.
2. Беренвальд-Райш Е.Е. Темпоральная сетка немецкоязычной новеллы (на материале произведений XIX–XX вв.): автореф. дис. ... канд. филол. наук / Е.Е. Беренвальд-Райш. – Ростов-на-Дону, 2010. – 21 с.
3. Блох М.Я. Теоретические основы грамматики / М.Я. Блох. – М.: Высш.шк., 2004 – 4-изд., испр. – 274 с.
4. Боева Н.Б. Антонимичность языковых единиц морфологического и синтаксического уровней в современном английском языке / Н.Б. Боева. – Ростов н/Д: Изд-во РГПУ, 2004. – 238 с.
5. Дегтярёва А.А. Когнитивные основания авторского выбора временной пропозиции в художественном дискурсе // Язык. Дискурс. Текст: V Международная конференция, посвященная юбилею проф. Г.Ф. Гавриловой: Труды и материалы. – Ч. I. / А.А. Дегтярёва. – Ростов н/Д: АкадемЛит, 2010. – С. 99-101.
6. Лотман Ю.М. Структура художественного текста // Лотман Ю.М. Об искусстве / Ю.М. Лотман. – СПб.: Искусство – СПб, 1998. С. 14-285.
7. Скларова Н.Г. Отношения альтернативности в индивидуально-авторской картине мира (на материале англоязычных художественных произведений) // Отражение этнокультурной специфики народа и индивидуальных особенностей личности в языке и речи: коллективная монография / Н.Г. Скларова. – Ростов н/Д: ИПО ПИ ЮФУ, 2010. – С.187-213.
8. Симонова К.Н. Структура функционально-семантического поля количественности в современном английском языке // Scientific articles: International Research Conference Language, Individual and Society in the Modern World 2007 / К.Н. Симонова. – Science Invest Bourgas, Bulgaria. – www.ScienceBg.Net.

УДК 811.111'373.613

Ситенко О. А.

АНГЛІЙСЬКІ ЗАПОЗИЧЕННЯ У МОВІ ЗМІ

Статья посвящена английским заимствованиям в украинской прессе начала XXI века, исследованы причины и тенденции экспансии англицизмов во всех сферах украинских СМИ, проанализированы лингвистические и экстралингвистические факторы проникновения английских заимствований в лексический фонд украинского языка, в частности в язык СМИ, рассмотрены источники заимствований и определены основные тематические группы англицизмов, существующие в языке украинских СМИ.

Ключевые слова: заимствования, англицизмы, СМИ, публицистика, лингвистические и экстралингвистические факторы, тематические группы.

Стаття присвячена англійським запозиченням в українській пресі початку XXI століття, досліджено причини та тенденції експансії англійзмів в усіх сферах українських ЗМІ, аналізуються лінгвістичні та екстралінгвістичні чинники проникнення англійських запозичень у лексичний фонд української мови, зокрема мову ЗМІ, розглянуто джерела запозичень та виокремлено основні тематичні угруповання англійзмів, наявні у мові українських ЗМІ.

Ключові слова: запозичення, англійзми, ЗМІ, публіцистика, лінгвістичні та екстралінгвістичні чинники, тематичні групи.

English borrowings in the Ukrainian press at the beginning of the XXIst century are analyzed in the article, the causes and tendencies towards the expansion of English borrowings in all the spheres of the Ukrainian mass-media are examined, linguistic and extralinguistic factors of the penetration of such borrowings into the lexical fund of the Ukrainian language, in particular Ukrainian press, are investigated, sources of English borrowings and thematic groups are under consideration.

Key words: borrowing, English word, mass-media, publicism, linguistic and extralinguistic factors, thematic group.

Публіцистичний стиль мови сьогодні постає чи не головним накопичувачем та показником основних змін та тенденцій розвитку суспільства й мови цього суспільства. Словниковий склад будь-якої мови безпосередньо пов'язаний із позамовною дійсністю, дуже чутливий до усіх змін, що відбуваються в житті суспільства, носія мови. Особливо яскраво віддзеркалюють певні зрушення або зміни в житті людей засоби масової інформації, що формують основну площину публіцистичного вияву мови. Мова ЗМІ якнайповніше відбиває основні зміни і стан мови на певному синхронному зрізі, миттєво реагує на появу реалій, явищ, процесів в усіх сферах життєдіяльності людей. Останнім часом все частіше фіксується експансія запозичень англійського походження у сфері суспільного життя, політики, науки, культури, спорту, шоу-бізнесу тощо, а сферою їхнього активного функціонування є щоденна публіцистика, що, зокрема, і актуалізує проблему дослідження функційного навантаження англійзмів.

Метою дослідження є аналіз англійських запозичень у мові українських ЗМІ, виявлення причин та тенденцій експансії англійзмів в усіх сферах українських ЗМІ, виокремлення основних тематичних угруповань англійзмів, наявних в українських ЗМІ. Завдання дослідження підпорядковані реалізації мети: 1) з'ясувати причини та тенденції експансії англійзмів в усіх сферах українських ЗМІ; 2) дослідити лінгвістичні та екстралінгвістичні чинники проникнення англійських запозичень у лексичний фонд української мови, зокрема мову ЗМІ; 3) розглянути джерела

запозичень лексем англійського походження; 4) виокремити основні тематичні угруповання англізмів, що наявні у мові українських ЗМІ.

Мова ЗМІ як основний репрезентант публіцистичного стилю мови представлена мовою газет, журналів, радіо та телебачення, які мають різну комунікативну спрямованість та інформативність. Усі ЗМІ мають безпосередній контакт з людиною та спричинюють певний вплив на неї (як екстралінгвістичний, так і лінгвістичний), і дуже часто людина, сама того не усвідомлюючи, починає спочатку пасивно сприймати, а згодом й активно вживати у своєму вокабулярі ту лексику, яку постійно чує або бачить, більше того, яка їй постійно нав'язується в усіх ЗМІ.

За останнє десятиліття лінгвісти констатують надзвичайно активне проникнення у мову українських ЗМІ саме неологізмів англійського походження, пояснюючи це, перш за все, екстралінгвістичними чинниками, основними з яких насамперед вважаються «відлига» 60-х років, кінець «холодної війни», і, як наслідок, пожвавлення політичних, економічних та культурних контактів із США й іншими англійськими країнами. Основне завдання журналіста, в якій би галузі ЗМІ він не працював, – швидко донести інформацію до читача/слухача, тому він змушений оперативно заповнювати мовну лакуну рідної мови, апелюючи, як правило, до іншомовних джерел і часто керуючись мовленнєвою економією. До того ж інформацію вони також черпають із міжнародних інформаційних служб, що здебільшого є англійськими. Серед інших причин активного вживання англізмів можна вказати і прагнення ЗМІ до новизни, емоційності, експресивності; не можна не брати до уваги і певну «моду» на вживання англійських слів, фраз чи номен на називання якихось нових понять або реалій.

Протягом останнього десятиліття процес проникнення в українську мову англійських запозичень активізувався. Розширення міжнародних контактів, інтенсифікація інформаційно-обмінних процесів, динамічний розвиток у сфері науки та техніки зумовили вживання в мові численних лексем англійського походження [4, с. 166–171]. Фіксуються насамперед проникнення англізмів у сферу економіки, що пов'язується із пожвавленням економічних зв'язків з іншими державами, з новими напрямками у розвитку промислово-технічного та аграрного секторів, найпоширенішими з яких можна назвати: *аудит, дистриб'ютер, дилер, трейдер, спонсор, маркетинг, лізинг, брокер, демпінг, пролонгація, дисконт* тощо. Наприклад, Судова тяганина між національною акціонерною компанією «Нафтогаз України» та **приватним трейдером «Росукренерго»** завершилася прогнозовано (УМ, № 225, 1.12.2010); Міністр праці й соціальної політики України Василь Надрага провів селекторну нараду з питань оформлення **субсидій** за спрощеним порядком (Д, № 68, 5.11.2010).

Досить активно поповнюється лексичний склад англізмами у сфері політики й державоуправління, пор.: *лобіст, єврорегіон, істеблішмент, тендер, саміт, координатор* тощо, що широко вживані на шпальтах газет та іншої періодици. Наприклад, Виходячи з **екзит-полів**, довіру до нинішньої влади висловили понад 60% наших земляків (Д, № 68, 5.11.2010); Декілька років тому на передачі «Свобода на Інтерні» зустрілися всі керівники України – **президент** на постаменті, **опозиція**, **прем'єр-міністр**, **спікер** (УП, 5.01.2011).

Чисельність назв реалій та явищ зі сфери ЗМІ, музики та кіно постійно зростає за рахунок лексем англійського походження, що вже твердо увійшли в ужиток пересічного українця, пор.: *брифінг, вестерн, трилер, поп-культура, сингл, суперстар, промоутер, ньюзмейкер* та ін. Наприклад, По-друге, літературі й театрові в нашій країні накинuli правила гри **шоу-бізнесу**... **Мас-медія** дуже вправно «сколотили» свою «обойму» літераторів і ганяють їх із одних газет і телеканалів до інших (ЛУ, № 42, 18.11.2010); Такий собі **«супермен»** – забезпечений, ситий, задоволений життям ... (Д, № 63, 15.10.2010).

Привертає увагу зростання кількості нових спортивних термінів та слів-запозичень, що збагачують лексику культури, відпочинку, побуту, пор.: *плей-оф, овертайм, дельтапланеризм, пейнтбол, стрітбол, уїк-енд* і под. Наприклад, Минулого **уїк-енду** справжній фестиваль зимового спорту приймало фінське місто Куусамо (УМ, № 225, 1.12.2010); ... а Віталія Шумбарця взагалі **дискваліфікували** (УМ, № 225, 1.12.2010); За підрахунками фахівців, **трансферна** вартість гравців, які позавчора вийшли на поле «Камп Ноу», перевищила мільярд євро (УМ, № 225, 1.12.2010).

У зв'язку з передовим розвитком наукових технологій, зокрема комп'ютерних ресурсів, передусім у США, закупується у них не лише обладнання, а й запозичується і назва, за причиною відсутності такої або певного поняття у когнітивній базі мови-реципієнта [1, с. 113–127], що призводить до засилля англійської лексики у сфері комп'ютерної техніки й технологій, пор.: *і-мейл, онлайн, курсор, процесор, пентіум, хай-тек, сканер, байт, біт, сервер, дисплей, сайт* тощо. Наприклад, Головним ньюсмейкером міжнародної політики вже третій день поспіль залишається скандальний **сайт** Wikileaks (УМ, № 225, 1.12.2010); На минуле Різдво британці зібралися у **«Фейсбуку»** і змістили з першого місця національного хіт-параду нового переможця **«Х-фактора»**... (ДТ, № 49, 30.12. 2010).

Отже, найновітнішими запозиченнями англійського походження вважаємо ті, що часто вживаються на сторінках газет та в інших ЗМІ, проте не зафіксовані у нормативних лексикографічних працях, зокрема у Сучасному словнику іншомовних слів [5]. Нові англізми належать переважно до тематичних груп лексики на позначення явищ та реалій, що постають домінуючими у сучасному житті України: це слова зі сфери економічної та господарської діяльності людини, одиниці, що збагатили лексику сфери культури, побуту, відпочинку тощо. Необхідно зазначити, що більшість запозичених англійських лексем мають відповідники в українській мові, але, як свідчить статистичний аналіз, частота вживання останніх є досить низькою на противагу їхнім запозиченим еквівалентам. Деякі лексеми ще співіснують на шпальтах газет та інших ЗМІ, однак при цьому явно простежується тенденція до заміщення питомої лексики її запозиченим еквівалентом. Так, у статті «Перспектива для економіки» лише один раз вживане слово «вкладати», яке в усіх інших випадках замінено його англійським еквівалентом «інвестувати», пор.: У розвідку і видобуток газу російсько-британська компанія «ТНК-ВР» має намір **інвестувати** майже 1,5 млрд. доларів. ... На першому етапі ми плануємо **вкласти** до 240 млн. гривень. ...З метою забезпечення продовольчої безпеки регіону в області реалізується п'ять **інвестиційних** проектів (Д, № 76, 7.12.2010).

Можна навести багато прикладів цілісних словосполучень, речень або навіть цілих сегментів тексту, які не просто містять у своєму складі англізми, вони майже сформовані за рахунок англізмів, пор.: *Хочеться спросити: «Коли ви востаннє були на демо-паті? Або на техно-оупен зйєре?»* (ДТ, № 49, 30.12. 2010); *Хіні, панки, кіберпанки, готи, рокабілі, репери, скінхеда, дівтери* — принаймні про когось з них ви чули (ДТ, № 49, 30.12. 2010). Такі надміру вільно вживані лексеми/вирази, запозичені з англійської мови, не завжди можуть бути прийнятними та

зрозумілими пересічному українському читачеві; для тих, хто не володіє англійською мовою, вони та зміст всього висловлювання лишаються незрозумілим. В наслідок чого висловлювання стають надмірно обтяжливими, важко зрозумілими та часто, навіть у фахівців викликають труднощі у перекладі [3, с. 28].

Очевидною ознакою присутності лексем англійського походження в українських ЗМІ стали останнім часом іншомовні вкраплення, тобто одиниці, що зберігають незмінною англійську графіку та не передаються українськими літерами. Найчастіше це аббревіатури, наприклад: *VIP-клас*, *FM-станція*, *PC* у значенні «комп'ютер», а також логотипи міжнародних корпорацій, організацій, інституцій, вулиць, публікацій, газет, фільмів, пор.: *McDonalds*, *Coca-Cola*, *Philip Morris*, *World Trade Centre*, *агенція Reutersta* інші. Наявність таких одиниць можна кваліфікувати як вияв маргінального білінгвізму; тут йдеться вже не про запозичення в його класичному вигляді, а радше про перемикання кодів, тобто спорадичні переходи з української на англійську мову [2, с. 15–21]. Наприклад, *Здавалося б, відомі рейтинг найбагатших людей світу, які публікуються американським журналом FORBES і польським WPROST, а також ТОП-100, за версією українського журналу «Кореспондент», дають вичерпну картину про кількісні результати їхніх трудів* (ДТ, № 49, 30.12. 2010); *Вже вкотре Український Тиждень Моді організував дні показів колекцій українських торговельних марок... в рамках цьогорічного Trade Mark Defile* (УП, 5.01.2011).

Лексика англо-американського походження на шпальтах українських періодичних видань дуже об'ємна та різномірна за своїм тематичним діапазоном. Передусім це економічна, суспільно-політична, технологічна та спортивна лексика, також лексеми на позначення посад, звертань, явищ суспільного і культурного життя тощо. Нова суспільно-політична та економічна ситуація вимагає найменувань для нових реалій, які запозичуються саме з англійської мови. Такі найменування переважно формують вузьку фахову сферу, однак часто ними послуговуються не лише вузькопрофільні спеціалісти, але вони стають широкоживаними саме через ЗМІ.

У перспективах подальших розвідок планується більш ґрунтовне дослідження англомовних запозичених одиниць, їхніх структурно-семантичних та функційних особливостей на тлі української мови.

Література

1. Брейтер М.А. Англицизмы в русском языке / М. А. Брейтер. – М. : Диалог-МГУ, 1997. – 156 с.
2. Мацько Л. Українська мова в кінці ХХст. (зміни в лексиці) / Л. Мацько // Дивослово. – 2000. – №4. – С. 15–21.
3. Палажченко П.Р. Все познается в сравнении, или Несистематический словарь трудностей, тонкостей и премудростей английского языка в сопоставлении с русским / П. Р. Палажченко – М. : Р. Валент, 2002. – 455с.
4. Ситенко О.О. Лексико-семантичні особливості англійських запозичень в сучасній українській літературній мові / О. О. Ситенко // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Лінгвістика» : Збірник наукових праць. Випуск XII. – Херсон : Видавництво ХДУ, 2010. – С. 166–171.
5. Сучасний словник іншомовних слів / [уклад. О. І. Скопненко, Т. В. Цимбалюк]. – К. : Довіра, 2006. – 789с.

Джерела

1. Д – Донеччина, № 63, 15.10.2010; № 68, 5.11.2010; № 76, 7.12.2010
2. ДТ – Дзеркало тижня, № 49, 30.12. 2010
3. ЛУ – Літературна Україна, 42, 18.11.2010
4. УМ – Україна молода, № 225, 1.12.2010
5. УП – Українська правда (інтернет-видання), 5.01.2011

УДК 802.073

Скидан О. Г., Агрызков М. Ю.

СРЕДСТВА СОЗДАНИЯ ОБРАЗА УМСТВЕННО ОТСТАЛОГО В ТЕКСТЕ РОМАНА Д. КИЗА «FLOWERS FOR ALGERNON» И ЕГО ПЕРЕВОДЕ НА РУССКИЙ ЯЗЫК

Данная статья посвящена изучению образа умственно отсталого персонажа в образной системе литературного произведения. Выявляются основные языковые средства и приёмы создания персонажного образа умственно отсталого и описывается специфика их перевода.

Ключевые слова: образ персонажа, дисграфия, графон, переводческая трансформация.

Статья посвящена вивченню образу розумово відсталого персонажа в образній системі літературного твору. Виявляються основні мовні засоби й прийоми створення персонажного образу розумово відсталого й описується специфіка їх перекладу.

Ключові слова: образ персонажа, дисграфія, графон, перекладацька трансформація.

This article focuses on the investigation of the mentally retarded personage in the system of images of the literary text. The main expressive means and stylistic devices for such personage creation are presented and the specificity of their translation in Russian is revealed.

Key words: image of personage, dysgraphia, graphon, translation transformation.

В настоящее время психопатологи придают огромное значение лингвистическим проблемам, встающим при изучении языковых нарушений. Изучение способов создания речевого портрета персонажей с психическими расстройствами также способствует дальнейшей разработке проблем, связанных с механизмами формирования художественных образов в тексте, и позволяет выявить процессы, лежащие в основе организации текста художественного произведения, что определяет актуальность исследования.

Объектом анализа в нашем исследовании является текст дневника записей умственно отсталого персонажа романа Дэниела Киза «Flowers for Algernon».

Предметом изучения являются языковые средства и приёмы создания персонажного образа умственно отсталого в образной системе романа, а также способы их перевода на русский язык.

Основная **цель** работы – выявить основные языковые средства и приёмы создания персонажного образа умственно отсталого и описать специфику их перевода.

В основе сюжета научно-фантастического рассказа «Цветы для Элджернона» лежит трогательная история про слабоумного Чарли Гордона, интеллект которого в результате научного эксперимента был доведен до степени гениальности, а затем столь же стремительно упал до прежнего уровня. Сюжет, показавшийся в шестидесятые

фантастическим, сейчас воспринимается вполне реальным, а морально-этические вопросы, ввиду последних научных открытий в ДНК и клонировании, становятся сверхактуальными. Молодому человеку за несколько месяцев приходится пройти путь, на который обыкновенному человеку отведена целая жизнь: интеллектуальной оболочке – побороть профессоров и ученых и сделать научное открытие, физической – научиться различать занятия сексом и любовью, эмоциональной – поднять из глубин памяти и подсознания свое глупо улыбающееся и затопленное слезами детство и простить своих близких, отказавшихся от него.

В произведении «Цветы для Эдджернона» Дэниэла Киза образ пациента раскрывается через его дневники наблюдений – отчеты. Для анализа его записей нам необходимо разобраться в сути такого явления как умственная отсталость.

Умственная отсталость – это не просто «малое количество ума», это качественные изменения всей психики, всей личности в целом, явившиеся результатом перенесенных органических повреждений центральной нервной системы. Это такая атипия развития, при которой страдает не только интеллект, но и эмоции, воля, поведение, физическое развитие [2, с. 2].

С точки зрения развития речи умственно отсталые люди представляют весьма неоднородную категорию. Среди них имеются совсем не владеющие речью и те, у кого она формально достаточно хорошо развита. Но всех их объединяет ограниченное понимание обращенной речи, привязанность к ситуации, с одной стороны, и оторванность речи от деятельности – с другой.

Недоразвитие речи и конкретность мышления умственно отсталых людей взаимосвязаны и взаимозависимы. Оба эти явления возникают как следствие нарушений нервных процессов. В то же время, будучи оба следствиями, эти два явления взаимообуславливают друг друга: недоразвитие речи ограничивает дальнейшее умственное развитие человека, а затрудненность обобщений мешает правильному усвоению значений слов и формированию речи в целом. Иными словами, дефекты мышления и речи взаимно усугубляют друг друга.

С процессом устной речи тесно связано письмо, которое осуществляется только на основе достаточно высокого уровня ее развития [1, с. 46]. Процесс письма в норме осуществляется на основе достаточного уровня сформированности определенных речевых и неречевых функций: слуховой дифференциации звуков, правильного их произношения, языкового анализа и синтеза, сформированности лексико-грамматической стороны речи, зрительного анализа и синтеза, пространственных представлений.

Несформированность какой-либо из указанных функций может вызвать нарушение процесса овладения письмом, дисграфию [1, с. 463]. Важно отметить, что ошибки нередко встречаются и у здоровых детей на начальных этапах обучения, но затем быстро исчезают. При дисграфии же они приобретают стойкий характер [3, с. 85].

Известно, что в русской орфографии выделяются следующие основные принципы правописания: фонетический (фонематический), морфологический, традиционный [2, с. 23].

Фонетический принцип (основа графики) – логически главенствующий, но его употребление резко ограничено морфологическим и традиционным принципами. Это как бы основное правило, имеющее массу исключений. В соответствии с фонематическим принципом буквенное обозначение полностью соответствует тем фонемам, которые слышны в слове, вне зависимости от того, в сильной или слабой позиции они находятся («пиши как слышишь»).

Морфологический принцип заключается в том, что при написании сохраняется постоянство буквенного обозначения морфем (корней, приставок, суффиксов, окончаний) независимо от их произнесения. При этом фонемы слабых позиций, связанные отношением позиционного чередования фонемами сильных позиций, обозначаются буквами, адекватными фонемам сильных позиций. Именно на этом принципе основано большинство правил орфографии.

Традиционный принцип создает еще один род исключений как из фонематического, так и (в меньшей степени) морфологического принципов. Он сохраняет исторически старое написание слов, неадекватное современному произношению и морфологическому принципу, и поэтому называется еще историческим [3, с. 9].

Можно сделать вывод, что дисграфия, преимущественно, связана с нарушением реализации фонетического принципа.

Одним из основных графико-фонетических стилистических средств речевой характеристики умственно отсталого персонажа в исследуемом нами художественном тексте является *графон* – графическая фиксация индивидуальных произносительных особенностей говорящего. Он активно используется в отчетах персонажа. С помощью графона имитируется дисграфия персонажа, но нельзя не отметить, что в некоторых местах тяжело сказать, графон ли используется или это орфографическая ошибка.

К графическим средствам дисграфии, встречающимся в тексте романа, в основном относятся ошибки на уровне слога и слова:

- пропуски букв в слове: *rite (write), no (know), becaus (because), bred (bread), shud (should), evrything (everything), yrs truly (yours trully)*;
- перестановка букв и слогов: *mabye (maybe), frist (first), onley (only), littel (little)*;
- вставка букв либо слогов: *compushishens (compositions)*;
- замены и смешения букв, обозначающих звуки близкие по звучанию: *remembir (remember), happins (happends), importint (important), werk (work), dollers (dollars), yeres (years), perfesser (professor)*;
- слияние слов: *dint (didn't), alot (a lot)*,
- аграмматизмы: *it dont (it doesn't), I dont drawer so good (I don't draw so good)*.

Проведенный нами количественный анализ показывает, что частотность использования графона и орфографических ошибок в тексте оригинала и перевода различна. В оригинале эта частотность выше, чем в переводе, что можно объяснить тем, что меньшая частотность в переводе компенсируется использованием других стилистических средств.

Рассмотрим, к примеру, один из текстовых фрагментов оригинала и его перевод. Мы увидим, что характер графона и орфографических ошибок отличается.

I had a test today. I think I faled it and I think mabye now they wont use me. What happind is I went to Prof Nemurs office on my lunch time like they said and his secertery took me to a place that said psych dept on the door with a long hall and alot of littel rooms with onley a desk and chares [5, p. 2].

Сегодня меня правиряли. Мне кажсеца я не падайду им. У меня был перерыв и как они сказали я пошол к профу Немуру и ево секретарша сказала здравствуй и привела меня где на двери было на писано отдел психологии и был большой зал и много маленьких комнаток с только столом и стульями [4, с. 1].

Первое предложение перевода содержит замену и смешения букв в слове: «г» на «в», «о» на «а» и «е» на «и». Подобный способ перевода нацелен на имитацию произносительного навыка на письме, по принципу «пишу так, как слышу». Во втором английском предложении присутствуют следующие графоны и орфографические ошибки:

- пропуск букв в слове *faled* (правильно *failed*);
- перестановка букв в слове *mabye* (правильно *maybe*);
- слитное написание слова *wont* (правильно *won't*).

В переводе мы наблюдаем опущение. Дисграфия персонажа передается с помощью графона и искажений орфографии (замены и смешения букв – *кажсеца, падайду*).

Мы видим, что переводчик «проговаривает» слова, намеренно допуская типичные для умственно-отсталого ошибки, и фиксирует их в тексте перевода с помощью соответствующих методов. Проверим этот же принцип на третьем предложении.

В третьем английском предложении мы находим следующие графоны и ошибки, преимущественно орфографического характера:

- замены и смешения букв *happind* (правильно *happened*);
- слитное написание слова *alot* (правильно *a lot*);
- отсутствует пунктуация в словах *Prof Nemurs* (правильно *Prof. Nemur's*);
- вставка букв в слове *onley* (правильно *only*);
- пропуск и вставка букв в слове *chares* (правильно *chairs*);

В переводе данные графоны и ошибки компенсированы с помощью:

- раздельное написание слова *на писано* (правильно *написано*);
- отсутствует оформление прямой речи;
- отсутствует обособление запятыми сложноподчиненного предложения;
- замена и смешение букв *пошол* (правильно *пошел*), *ево* (правильно *его*);
- неправильный порядок слов (*с только столом и стульями*);

Как мы видим, при выборе графона переводчик опирается не на английский текст, а на принцип фонетического прочтения текста на русском языке. Калькирование в данной ситуации не работает, поэтому приходится прибегать к таким способам перевода, как компенсация, целостное преобразование, опущение и добавление.

Другим графическим средством создания образа умственно отсталого стала **капитализация**. Часто капитализация используется, когда в речи Чарли Гордона появляются слова, значения которых для него неизвестны, в основном это термины. В русском языке данное графическое стилистическое средство не сохранено.

THEMATIC APPERCEPTION TEST. I dont know the frist 2 werds but I know what test means [5, p. 4].
Тематический апперцепционный тест. Я не знаю двух первых слов но я знаю што такое тест [4, с. 3].

Одним из основных средств создания образа умственно-отсталого на синтаксическом уровне является повтор и параллельные конструкции.

I dont no why but he says its importint so they will see if they can use me. I hope they use me becaus Miss Kinnian says mabye they can make me smart. I want to be smart [5, p. 1].
Я не знаю пачему но он гаварит што это важно штобы они могли увидить што я падохажу им. Я надеюсь што падохажу им потому што мис Кинниан сказала они могут сделать меня умным. Я хочу быть умным [4, с. 1].

С увеличением КИ в речи Чарли встречаются и другие выразительные средства и стилистические приемы на всех языковых уровнях.

Проанализировав средства создания образа умственно-отсталого на графико-фонетическом уровне мы выяснили, что одним из основных графико-фонетических стилистических средств является графон. Подсчитав примерное количество графонов и орфографических ошибок в английском тексте и его переводе мы выяснили, что в текстах наблюдается динамика их уменьшения по мере того, как меняется уровень интеллекта изучаемого персонажа. Причем в английском тексте этот контраст представлен более ярко, чем в русском, где дисграфия и другие особенности умственно отсталого персонажа передаются за счет других средств. Также активно используются капитализация, курсив, аллитерация и ассонанс. В ряде текстовых фрагментов используется звукоподражание.

На лексическом уровне средств создания персонажного образа умственно-отсталого преобладают слова нейтрального стилистического тона, входящие в состав обиходной бытовой лексики. Стилистически окрашенная лексика, слова высокого и низкого стилистического тона почти отсутствуют, а если и используются, не всегда соответствуют контексту по значению. Так, к примеру, он не понимает значения терминов, хотя они иногда присутствуют в его записях. На синтаксическом уровне создания персонажного образа умственно отсталого часто используются повторы и параллельные конструкции.

Помимо этого, в ходе исследования мы обнаружили, что в тексте оригинала стилистических приемов и выразительных средств больше на каждом из стилистических уровней в период перехода персонажного образа Чарли Гордона из разряда умственно отсталых людей в группу людей с нормальным КИ. На графическом уровне из речи Чарли исчезают графоны и орфографические ошибки. На лексическом уровне появляется стилистически окрашенная лексика, слова высокого и низкого стилистического тона: сленг, вульгаризмы. Термины уже используются в нужном контексте. Большого всего изменений происходит на синтаксическом уровне. Повторов и параллельных конструкций становится меньше. Это можно объяснить увеличением словарного запаса персонажа, обогащением грамматических моделей, что позволило избежать вышеуказанных средств стилистики. В речи поумневшего Чарли

появляются стилистические средства, которые ранее отсутствовали: номинативные предложения, обособление, полисиндетон, апозиопезис, усилительная конструкция, анафора.

Отметим, что в русской версии романа переводчик пользуется более разнообразным арсеналом средств создания образа умственно отсталого, компенсируя превалирующей в тексте оригинала графону и орфографические ошибки. Для этого переводчик активно прибегает к различного рода трансформациям. Основной лексической трансформацией является компенсация, из основных грамматических трансформаций можно выделить перестановку, членение, опущение. Это объясняет, почему объем переводного произведения меньше, что, однако, не повлияло ни на его смысловую точность, ни на степень экспрессивности, ни на диапазон выразительных средств и приемов передачи образа персонажа.

Литература:

1. Волкова Л.С. Логопедия / Л.С. Волкова, С.Н. Шаховская. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 1998. – 680 с.
2. Забражная С.Д. Отбор умственно отсталых детей в специальные учреждения / С.Д. Забражная. – М.: Просвещение, 1988. – 94 с.
3. Корнев А.Н. Нарушения чтения и письма у детей / А.Н. Корнев. – СПб.: МиМ, 1997. – 286 с.
4. Киз Д. Цветы для Эдджернона [Электронный ресурс] / Д. Киз. – Режим доступа : <http://psyroom.org/fantastika/cvety-dlya-eldzhernona.html>.
5. Keyes D. Flowers for Algernon [Электронный ресурс] / D. Keyes – Режим доступа: http://www.abcteach.com/free/l/lit_flowersforalgernon.pdf.

УДК 821.112.2(436).09

Скляренко О. Б.

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ КОНФЛІКТОГЕННИХ ТА МАНІПУЛЯТИВНИХ КОМУНІКАТИВНИХ СТРАТЕГІЙ ТА ТАКТИК В ОПОВІДАННЯХ ІНГЕБОРГ БАХМАНН

Статья посвящена анализу роли конфликтогенных и манипулятивных стратегий в языке героев рассказов писательницы Ингеборг Бахманн. Употребление агрессивных коммуникативных стратегий и тактик помогает автору показать проблемы внутреннего «Я» героя. Такого рода коммуникативные стратегии акцентируют внимание потенциального читателя на особенностях характера героя и помогают при интерпретации авторского намерения.

Ключові слова: комунікативні стратегії, комунікативні тактики, дискурс, художній текст, персонаж.

Статья посвящена анализу роли конфликтогенных и манипулятивных стратегий в персонажном повествовании в повиданнях Ингеборг Бахманн. Использование агрессивных коммуникативных стратегий и тактик помогает автору показать проблемы внутреннего «Я» персонажа. Использование такого рода коммуникативных стратегий акцентирует внимание потенциального читателя на особенностях характера персонажа и помогает в интерпретации авторского замысла.

Ключевые слова: коммуникативные стратегии, коммуникативные тактики, дискурс, художественный текст, герой.

The article reveals the analyses of the role of contentious and manipulative communicative strategies in the characters speech in Ingeborg Bachmann's stories. The use of aggressive communicative strategies and tactics helps the author to show the character's problems of the inner I. Such kind of communicative strategies pays the reader's attention to the character's personal peculiarities and helps to interpret the author's intention.

Key words: communicative strategies, communicative tactics, discourse, artistic text, character.

На сьогоднішній аналіз будь-якого художнього тексту був би не повним без розгляду особливостей використання різних комунікативних стратегій та тактик. Це пояснюється тим, що дискурс персонажів репрезентує змодельований автором художній світ, що відображає авторську точку зору та його власний індивідуальний світогляд.

Особливості використання персонажного мовлення були досліджені в роботах М. Бахтіна, Я. Бондаренко, Н. Безреброї, В. Виноградова, Н. Чорної, та інших. На сьогодні не існує єдиної типології комунікативних стратегій, адже вони, як і саме трактування терміна, є ще неповністю розробленою проблемою, що свідчить про **актуальність статті**. **Мета статті** полягає в дослідженні особливостей використання різних комунікативних стратегій та тактик, що були обрані нами методом суцільної вибірки з 24-ох оповідань відомої австрійської письменниці Ингеборг Бахманн.

У своїй статті робочим трактуванням терміна «комунікативні стратегії» ми обрали твердження О.О. Селіванової, де комунікативною стратегією вчена називає «... складник евристичної інтенційної програми планування дискурсу, його проведення й керування ним із метою досягнення кооперативного результату, ефективності інформаційного обміну та комунікативного впливу. Це певна комбінаторика проміжних цілей, а безпосередньою реалізацією такої комбінаторики називають тактикою» [6, с. 268]. Залежно від мети комунікації О. Селіванова пропонує такі типи комунікативних стратегій: *кооперативні* – спрямовані на комунікативне співробітництво партнерів спілкування і передбачають пом'якшення мовленнєвої поведінки мовця з метою зменшення ризику виникнення конфліктних ситуацій; *конфліктогенні* – призводять до конфлікту та *маніпулятивні* – спрямовані на зміну свідомості чи поведінки партнера спілкування в цілях мовця» [6, с. 267-268].

За твердженням Ю. Караулова, персонажна мова відтворює мовленнєві характеристики прототипів. Прототипами дослідник вважає певні соціокультурні, національні та гендерні типи [5, с. 8]. Таким чином, аналіз стратегій і тактик в оповіданнях Ингеборг Бахманн дозволить реципієнту збагнути персонажів як мовних особистостей. Під мовною особистістю ми маємо на увазі іманентну ознаку особистості як носія мови й комуніканта, що характеризує його мовну й комунікативну компетенцію та реалізацію їх у процесах продукування, сприйняття, розуміння й інтерпретації вербальних повідомлень, текстів, а також при комунікативній взаємодії [6, с. 445].

Конфліктогенні стратегії в оповіданнях Ингеборг Бахманн вимагають використання наступних тактик: *тактики нападу, тактики втішання та тактики захисту*. Прикладом *тактики нападу* може бути діалог Йозіпа та Марії з оповідання «Die Fähre»

«Es ist spät». Seine Stimme ist voll Vorwurf.

«Du fährst nicht mehr?»

«Ich weiß nicht», erwidert er. «Wo willst du noch hin?» Er ist von fremder Unerbittlichkeit beherrscht [8, с. 12].

Поромщик Йозіп, використовуючи прості непоширені речення, чітко скеровує ситуацію у свій власний бік, вступаючи першим у розмову без привітань чи ввідних питань, робить зауваження Марії, що вже пізня година і це не пристойно, молодій дівчині у такий час самій їхати до панського будинку. Відповідаючи на запитання Марії, він також використовує просте непоширене речення. Такий тип синтаксису характеризується м'якістю і не є потенційним провокатором.

Тактики втішання мовних особистостей в оповіданнях характеризуються стриманістю та м'якістю, що на вербальному рівні виражається у виправданнях або вимушених компліментах:

«Mara schien etwas eingefahren zu sein, sie setzte schüchtern hinzu: Ich habe dich im Radio gehört, letzte Woche. In diesem Konzert. Du warst sehr gut, glaube ich. Charlotte hob abwehrend die Achseln.

Sehr gut, sagte Mara und nickte. Vielleicht kannst du wirklich etwas und vielleicht bist du ehrgeizig

Charlotte erwiderte hilflos: Ich weiß es nicht. Auch so kann man es nennen

Nicht böse sein! – Mara richtete sich auf, schlag die Arme plötzlich um Charlottes Hals. – Du bist wunderbar. Nur lieb mich! Lieb mich! Aber ich werde alles hassen von Eifersucht, die Musik, das Klavier, die Leute, alles. Und ich werde stolz sein zugleich auf dich. Aber lass mich bei dir bleiben. – Sie besann sich und ließ die Arme sinken. – Ja, tu wie du willst. Nur schick mich nicht fort. Ich werde alles für dich tun, dich aufwecken morgens, dir den Tee bringen, die Post, ans Telefon gehen, ich kann kochen für dich, dir alle Wege abnehmen, dir alles vom Leib halten. Damit du besser tun kannst, was du willst. Nur lieb mich. Und lieb nur mich» [8, с. 210-211].

Шарлота нічого не може вдіяти з нав'язливою поведінкою закоханої в неї невідомої дівчини. Спочатку дівчина намагається за допомогою компліментів привернути увагу Шарлоти, дати їй зрозуміти, що вона цікавиться нею вже давно: *«Du warst sehr gut; vielleicht kannst du wirklich etwas und vielleicht bist du ehrgeizig»*. Слід тут також зауважити, що в наведеному діалозі комплімент є засобом вічливості, що реалізує максимум вічливості. На думку О. Селівної саме комплімент задовольняє найважливішу психологічну потребу людини – прагнення до позитивних емоцій [7, с. 216].

Молода піаністка Шарлота після певного часу, проведеного з Марою, стомлена і не хоче знаходити слів для продовження розмови. Невербальне зниження плечима у відповідь та апозіопеза вказують на втому, незрозуміння ситуації, що склалася, та небажання продовжувати розмову. Це все провокує Мару, яка вдається до маніпулятивної стратегії, і після задобрення, перелічення всього, що вона може зробити для Шарлоти, дівчина намагається наказати кохати її, що на рівні синтаксису передається за допомогою кіклосо, тобто рамкового повторення.

Захистна тактика дискурсу персонажів оповідань знаходить своє місце в мовленні особистостей, яким також характерна м'якість, яка і провокує співрозмовника на агресію. Наприклад ситуація Міранди з оповідання *«Ihr glücklichen Augen»*: *«Ja, du, ins Lavoir. Ich komm mir invalid vor, ich kann nicht ausgehen, ich kann niemand sehen. Du verstehst.*

Josef sagt aus dem IV. Bezirk herüber:

Eine schöne Bescherung. Aber du bist schon oft ohne Brille ausgegangen.

Ja aber. Miranda weiß nichts Überzeugendes vorzubringen. Ja aber, jetzt ist das anders, denn sonst hab ich sie wenigstens in der Tasche.

Nein, das hast du nicht. Ich bitte schon sehr!

Wir wollen doch nicht deswegen, flüstert Miranda, bitte, wie klingelst du denn?

Wie soll ich denn klingeln?

Anders. Eben anders.

Aber da keine Antwort kommt, sagt sie schnell:

Doch, Lieber, ich komme mit, ich fühle mich nur so unsicher, gestern bin ich beinahe, ja, fast, nicht ganz, ohnmächtig, wirklich, es ist scheußlich, ich habe die Reserve ja probiert. Alles «daneben», verzerrt. Du verstehst schon» [8, с. 364]. Міранда телефонує своєму коханому і знаючи, що він сердитиметься, що знову щось трапилося з її окулярами, вона розпочинає свою розмову з простого еліптичного речення, в якому відсутні і підмет, і присудок. Використання прислівника *«invalid»* підсилює її стан беззахисності.

Всюду діалогу Міранди і Йозіфа характерне використання еліпса: *«Wir wollen doch nicht deswegen, flüstert Miranda, bitte, wie klingelst du denn?»*, *«Alles «daneben», verzerrt»*. Такий тип синтаксису вказує читачу, що Міранда не може знайти потрібних слів переконання, щоб коханий прийшов до неї на допомогу. Стан беззахисності підсилюється використанням прислівників *«unsicher, ohnmächtig, scheußlich»*. Але всі намагання не приносять очікуваного результату. Дискурсу Йозіфа характерні прості непоширені, інколи еліптичні речення *«Eine schöne Bescherung, Wie soll ich denn klingeln?»* Це свідчить про небажання адресата підтримувати розмову та нехтувати максимумом вічливості, що в даному випадку характеризується тактовністю – тобто мінімізацією примусу.

Маніпулятивні комунікативні стратегії реалізують в собі спрямованість на зміну поведінки партнера спілкування в цілях мовця [7, с. 209]. Персонажі Бахманн використовують таку стратегію, щоб вплинути на мовця та отримати бажаний результат. Комунікативна мета маніпулятивної стратегії вимагає використання тактики умовляння та залякування. В оповіданні *«Der Schweiß»* ми знаходимо такий випадок: *«Der Mann ließ es liegen, ohne daraufzuschauen, und sagte dann rasch: «Ich war zwei Tage nicht arbeiten. Sie müssen mir einen Schein schreiben». «Ausnahmsweise», sagte der Doktor, «weil die Frau Sie braucht. Ausnahmsweise kann ich das machen. Ich kann das sonst nicht. Es ist strafbar» ... Der Doktor schrieb nicht gleich, sondern fragte «Was ist denn los? Mit Ihnen ist doch etwas los». «Nichts», sagte der Mann «das heißt, ich möchte Sie etwas fragen» «Ja?» fragte der Doktor» [8, с. 62].*

Наведений випадок свідчить про продумане використання модального дієслова *«müssen»*, що ставить лікаря у безвихідне становище. Його відповідь з використанням анафори *«ausnahmsweise»* вказує на те, що не досить часто лікар виписував лікарняне здоров'я людині. Синтаксис дискурсу лікаря характеризується також використанням іншого типу повтору, а саме епіфори *«etwas los»*, яка також стилістично підсилює комунікативну мету мовця дізнатися, що стало причиною зміни ставлення чоловіка, професійного зварювальника, до життя та до своєї родини та роботи.

Таким чином можна прийти до висновку, що використання тактики вмовляння, яка характеризується впливом на емоційний стан адресата, має свій успіх за використання наказового способу.

На відміну від тактики вмовляння, тактика залякування порушує максиму ввічливості: *«Als Kind habe ich versucht, mich zu rächen», sagte ich, und mein Atem feuchtete ihre Wangen.*

«Zu rächen ... ?» fragte sie.

«Ich habe einer Katze mit einem großen, scharfen Messer die Beine abgeschnitten, einer ganz kleinen, blutjungen Katze. Dann trug ich sie ins Wasser. Ich hörte sie schreien, noch als sie im Wasser trieb. Es war, als schrie das Wasser. Ja, das Wasser schrie noch lang, es schrie, bis es Abend wurde, und ich lag am Ufer und zählte die Schreie»

Anna wurde so blaß, daß ihr Gesicht kleiner zu werden schien; nur ihre Lippen traten, zusehends, röter und voller hervor. Sie ließ sich ohne Widerstand küssen» [8, с. 81].

Тож з наведеного вище видно, що герой оповідання «Der Hinkende» використовував тактику залякування, маючи на меті змусити дівчину поцілувати його. Кульгавий чоловік почуває себе занадто ображеним на життя, у якому він народився з фізичними вадами здоров'я. Щоб примусити дівчину звернути на нього увагу кульгавий використовує у своєму мовленні прості епітети та порівняння: *«mit einem großen, scharfen Messer»* та *«einer ganz kleinen, blutjungen Katze»*. Якщо вже чоловіку не було шкода малого кошеняти, то Ана розуміє, що з нею він також може зробити все, що забажає. Про жорстокість кульгавого вказує також порівняння, яке він використовує для опису крику кошеняти *«als schrie das Wasser»* та те, що кошення тонуло, а він лежав на березі і лічив його крики. Але така тактика мала успіх, використання Аною апозіопеи *«Zu rächen ... ?»* вказує реципієнту та те, що дівчина не знає, що їй відповісти. Вона не може знайти потрібних слів, щоб висловити свою думку та втекти від чоловіка.

Таким чином можна стверджувати, що аналіз стратегій та тактик мовлення персонажів дозволяє зробити висновок про їх індивідуальність та засоби самоствердження у суспільстві. Використання в дискурсі маніпулятивної та конфліктогенної стратегії свідчить про агресивний характер персонажів та прагнення нав'язати власну точку зору. Внутрішній конфлікт персонажів оповідань вказує на незбалансованість внутрішнього «Я» та конфліктність з власною особистістю, що імплікується в їхньому дискурсі.

Джерела та література

1. Бахтин М. М. К эстетике слова / Михаил Михайлович Бахтин. – М.: Наука, 1974. – 539 с.
2. Безребра Н.Ю. Лінгвостилістичний та семантико-когнітивний аспекти поезики Е.Дікінсон: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04 / Безребра Наталя Юріївна. – К., 2008. – 199 с.
3. Бондаренко Я. О. Дискурс акцентуованих мовних особистостей: комунікативно-когнітивний аспект (на матеріалі персонажного мовлення в сучасній американській прозі): дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04 / Бондаренко Яна Олександрівна. – К., 2002. – 237 с.
4. Виноградов В. В. Стилистика. Теория поэтической речи. Поэтика / В. В. Виноградов. – М., 1963. – 256 с.
5. Караулов Ю. Н. Русская языковая личность и задачи ее изучения: [предисловие] / Ю. Н. Караулов, Е. В. Красильникова // Язык и личность. – М.: Наука. – 1989. – С. 3-10.
6. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія / Олена Олександрівна Селіванова. – Полтава: Довкілля, 2010. – 844 с.
7. Селіванова О. О. Основи теорії мовної комунікації: [підручник] / Олена Олександрівна Селіванова. – Полтава: Видавництво Чабаненко Ю. А., 2011. – 350 с.
8. Bachmann. I. Sämtliche Erzählungen / Ingeborg Bachmann. – München, Zürich: Piper Verlag, 2005. – 487 s.

УДК 811.111'367.634

Склярова Н. Г.

ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ ПОНЯТИЙНЫХ КАТЕГОРИЙ АЛЬТЕРНАТИВНОСТИ И КВАНТИТАТИВНОСТИ И ЕГО РЕАЛИЗАЦИЯ В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

В статье на материале английского языка с использованием дистрибутивного и контекстологического методов исследования союзов альтернативной семантики рассматривается актуализация взаимодействия понятийных категорий альтернативности и квантитативности. Выделенные сопряженные категориальные ситуации отражают многообразие и многоаспектность находящихся в альтернативных отношениях ситуаций реальной действительности.

Ключевые слова: взаимодействие, понятийная категория, категориальная ситуация, альтернативность, квантитативность.

У статті на матеріалі англійської мови з використанням дистрибутивного і контекстологічного методів дослідження сполучень альтернативної семантики розглядається актуалізація взаємодії понятийних категорій альтернативності і квантитативності. Виділені сурядні категоріальні ситуації відображають різноманіття і багатоаспектність ситуацій реальної дійсності, що перебувають у альтернативних відносинах

Ключові слова: взаємодія, понятийна категорія, категориальна ситуація, альтернативність, квантитативність.

In the article fundamental conceptual categories of alternativeness and quantity are described in their interaction the realization of which in the English language is shown through the distributional and contextual analysis of the conjunction, expressing the meaning of alternativeness. Such conceptual categories interaction reveals the variety of alternative situations existing in reality.

Key words: interaction, conceptual category, situation of conceptual categories interaction, alternativeness, quantity.

Изучение взаимодействия понятийных категорий путем установления случаев совместного функционирования в высказывании средств плана их выражения представляется весьма интересным и перспективным направлением лингвистических исследований, помогающим глубже постичь специфику каждой понятийной категории, а также объективные связи между фундаментальными свойствами реального мира, составляющими их содержательную основу. Взаимодействие понятийных категорий осуществляется в сопряженных категориальных ситуациях, под которыми понимаются типовые содержательные структуры, представляющие собой один из аспектов передаваемой высказыванием общей денотативной ситуации и соотносённые с различными формальными средствами [1, с. 21].

В предыдущих публикациях нами был обоснован понятийно-категориальный статус альтернативности, определено ее место в системе понятийных категорий [2], охарактеризованы план ее содержания и план выражения в английском, немецком и русском языках [3], установлен круг понятийных категорий и их субкатегориальных вариантов, взаимодействующих с альтернативностью в сопряженных категориальных ситуациях, актуализируемых через варьирование сочиненных компонентов конструкций с союзами альтернативной семантики [4; 5].

В данной статье, выполненной на материале английского языка, мы подробно остановимся на

синтагматическом взаимодействии понятийных категорий альтернативности и квантитативности. В соответствии с поставленной целью в круг задач настоящей работы входят, во-первых, систематизация категориальных ситуаций, образуемых в результате совместного функционирования в речи средств альтернативной и квантитативной семантики, во-вторых, выявление конкретных субкатегориальных вариантов квантитативности, участвующих в подобном взаимодействии, в-третьих, описание тех разновидностей альтернативных отношений, которые реализуются в результате квантитативной модификации альтернативности.

Ситуации противопоставления фактов и явлений на основе их абсолютной несовместимости или взаимоисключения при определённых условиях регулярно возникают во всех сферах повседневной жизни. Это обусловлено целым рядом объективных и/или субъективных причин, а именно: пространственно-временными ограничениями, общественными законами и порядками, логической несовместимостью, скудностью созидательных и потребительских возможностей, представлениями о системе ценностей и др. Подобные ситуации воспринимаются и отражаются человеческим сознанием как находящиеся в альтернативных отношениях. Они реализуются в равноуровневых средствах языка, к которым относятся союзы соответствующей семантики, лексемы, имеющие сему выбора в структуре своего значения, члены синтаксической парадигмы вопросительных предложений, слова различных частей речи, обладающие средней степенью предположительности, предложения с условными союзами. Перечисленные языковые единицы в зависимости от своих функциональных возможностей способны передавать альтернативные отношения эксплицитно, имплицитно, самостоятельно или в составе того или иного высказывания. Таким образом, поскольку альтернативные отношения, с одной стороны, являются действующей нормой сознания, весьма характерной для человеческого бытия, а с другой, получают определённое преломление в языковой системе, можно говорить о существовании понятийной категории альтернативности – «смыслового компонента общего характера, выражаемого в естественном языке разнообразными способами» [6, с. 385]. Она входит в состав реляционных понятийных категорий, денотатом которых является «называние типа соотносённости нескольких фактов» [7, с. 139], т. е. передача значения, характеризующего отношение одного факта к другому.

Понятийно-категориальный статус квантитативности обусловлен тем, что она отражает способность человеческого сознания фиксировать количественные характеристики предметов, явлений, действий, признаков и в то же время опирается на совокупность равноуровневых языковых средств. В их состав входят грамматическая категория числа имени существительного, местоимения и глагола, количественные и порядковые числительные, словообразовательные аффиксы, лексические единицы разных частей речи, обладающие семой единичности или множественности, различные словосочетания с количественным значением, названия единиц измерения и др.

Анализ случаев совместного функционирования в высказывании союзов альтернативной семантики и количественных показателей позволяет выделить сопряженные категориальные ситуации квантитативной альтернативности, альтернативного уточнения, альтернативного аппроксимации и альтернативной дистрибуции, которые являются вариантами типовой альтернативной категориальной ситуации и служат актуализацией синтагматического взаимодействия понятийных категорий альтернативности и квантитативности.

В категориальных ситуациях квантитативной альтернативности союзные средства альтернативной семантики участвуют в соединении количественных числительных (1), а также лексических единиц, обозначающих понятия величины, числа (2), которые, составляя план выражения субкатегориального варианта **множественности**, передают точную количественную характеристику: (1) *Then eight or nine young men joined us* (L. Irvine. *Castaway*). (2) *For the past year and a half I've been either a double or a triple agent of the downhome variety* (T. Ross. *Briarpatch*).

Помимо средств передачи одного субкатегориального варианта понятийной категории квантитативности, конструкции альтернативной семантики могут состоять из компонентов, репрезентирующих субкатегориальные варианты как определённой, так и неопределённой **множественности** и **единичности**. Союзы альтернативной семантики взаимодействуют прежде всего с грамматическими формами единственного и множественного числа существительных (3), числительными *one* и *two* (4), а также словами других частей речи, имеющими количественное значение (5) (6): (3) *The person – or persons – were much too clever for that* (P. Cornwell. *All That Remains*). (4) *Beryl was getting only one or two calls a month* (P. Cornwell. *Body of Evidence*). (5) *He took a step or two, lurching heavily* (A. Christie. *Selected Stories*). (6) *How many of them, she wants to ask, one or both?* (M. Atwood. *Bodily Harm*).

Перейдем к характеристике особого типа синтагматического взаимодействия понятийных категорий альтернативности и квантитативности, при котором совместная реализация средств плана их выражения способствует актуализации различных видов альтернативных отношений. При этом мы не будем указывать конкретный субкатегориальный вариант квантитативности, в тех случаях, где данная информация представляется нерелевантной.

В категориальной ситуации альтернативного уточнения актуализируется одноименный субкатегориальный вариант альтернативности. Отношения альтернативного уточнения имеют место тогда, когда второй сочиненный компонент, вводимый союзом альтернативной семантики, вносит поправку в отображаемую денотативную ситуацию, поскольку информация, передаваемая первым компонентом конструкции, либо не вполне точна и адекватна, либо имеет отвлекающий, обобщенный характер и потому также требует иллюстрирующего, конкретизирующего комментирования [8, с. 82]. Взаимоисключение противопоставляемых компонентов проявляется в том, что сообщаемое во втором компоненте исключает из плана *более* адекватного отражения то, что обозначается первым. Одновременно сообщаемое в первом компоненте исключает из плана *менее* адекватного отражения то, что обозначается вторым [9, с. 67].

Характер и область уточнения определяются лексико-грамматическим наполнением сочиненных компонентов, то есть специфическими особенностями уточняемого и уточняющего членов конструкции, взаимодействие которых с союзом альтернативной семантики способствует образованию категориальной ситуации альтернативного уточнения.

Так, при функционировании средств плана выражения понятийной категории квантитативности в качестве сочиненных компонентов альтернативной конструкции наблюдается количественное уточнение, заключающееся во внесении количественных изменений в характеристику денотата. Оно осуществляется путём увеличения (7) или уменьшения (8) количества участников ситуации: (7) *We're doing everything within our power, have mobilized everything we can think of to find this individual – or individuals* (P. Cornwell. *All That Remains*). (8) *And thinking there two*

things, me: or rather one thing, and under it another (Modern English Short Stories).

В КС альтернативной дистрибуции актуализируется одноимённый субкатегориальный вариант альтернативности, возникающий при участии средств выражения понятийной категории квантитативности. Причём последние являются не сочинёнными компонентами конструкции с союзами альтернативной семантики, а другими членами предложения, выступающими в роли так называемого множественного нерасчленённого актанта [10, с. 67], под которым понимается некоторая совокупность предметов или лиц. Множественный нерасчленённый актант является участником ряда событий (процессов), носителем ряда признаков (состояний), каждое из которых приписывается не всему актанту, а только его части. Т. е. подразумевается альтернативное распределение событий (процессов, состояний, признаков) между составляющими данное множество предметами или лицами: (9) *The waiters are black or brown: the architecture is roadside modern, the balconies have plastic panels, green and blue (M. Atwood. Bodily Harm) → Some of the waiters are black, others are brown...*

В английском языке контекстуальными показателями, необходимыми для реализации отношений альтернативной дистрибуции, выступают следующие средства плана выражения понятийной категории квантитативности: а) существительные во множественном числе, иногда модифицированные количественными числительными; б) существительные в единственном числе – представители родового понятия или заместители целого класса, значение которых приравнивается к значению собирательной множественности; в) личное местоимение третьего лица множественного числа *they*, которое может являться заместителем как одушевлённых, так и неодушевлённых существительных; г) определительное местоимение *everybody*; д) собирательные существительные; е) субстантивированные прилагательные и причастия; ж) существительное или местоимение во множественном числе, модифицированное неопределённо количественными квантификаторами различных частей речи; з) неопределённо количественные квантификаторы различных частей речи, используемые самостоятельно. Перечисленные средства отображают определённое (10), неопределённо малое (11) неопределённо большое (12) и собирательное (13) множество: (10) *It's not exactly normal for eight people to end up dead in the woods without shoes and socks turning up either at the scene or inside the abandoned cars (P. Cornwell. All That Remains).* (11) *The majority of the Islander's houses were built on stilts either of wood, or, in case of the more modern ones, concrete (L. Irvine. Castaway).* (12) *And some took time off to wave to Pendell, press his hand or make some ribald joke about his suit (I. Le Carre. The Tailor of Panama).* (13) *The rest were in advertising, the low, politics, or public relations (T. Ross. Briarpatch).*

В КС альтернативной аппроксимации актуализируется одноимённый субкатегориальный вариант альтернативности, основанный на приблизительной оценке элементов окружающего мира – предметов, их качественных и количественных признаков, действий, состояний, и даже целых событий и ситуаций. В связи с этим выделяются такие основные разновидности аппроксимации, как квантитативная, квалитативная, субстантивная, процессуальная и ситуативная. В основе приблизительной оценки лежат различные факторы, тогда как причиной количественной аппроксимации служат неоднородное, расплывчатое, нечеткое восприятие фрагментов окружающего мира, недостаточная информированность о них, торопливость или небрежность говорящего [11, с. 100].

Актуализация категориальной ситуации альтернативной аппроксимации в английском языке осуществляется различными способами. При количественной аппроксимации оба компонента сочинённой конструкции, соединяемые союзом альтернативной семантики, ограничивают неопределённую множественность определёнными количественными рамками, то есть являются единицами плана выражения понятийной категории квантитативности: (14) *St. Denise was twenty or thirty granite cottages amongst pine trees fringing a horseshoe cove that was a natural harbour (I. Higgins. A Fine Night for Dying).*

Приблизительная оценка количества может также реализовываться с помощью средств выражения понятийной категории квантитативности в первом компоненте сочинённой конструкции, которые ограничивают некоторое множество начальной, или конечной точкой отсчёта. При этом в качестве второго сочинённого компонента выступает неопределённое местоимение *something (anything в отрицательных предложениях)* – средство выражения понятийной категории определенности-неопределённости: (15) *One of those mail-order knives you could get for five-ninety-five or something (P. Cornwell. Postmortem).*

Второй компонент сочинённой конструкции может быть также представлен сравнительной степенью прилагательных *many (more)* и *little (less)* – средствами выражения субкатегориального варианта неравенства понятийной категории компаративности: (16) *Good gracious you look twenty-three or more (Modern English Short Stories).* (17) *Tell me how you want to be treated. In twenty-five words or less (M. Atwood. Bodily Harm).*

Подобные случаи можно охарактеризовать как усложнённые категориальные ситуации неопределённо квантитативной и квантитативно компаративной альтернативности, возникновение которых возможно благодаря онтологической взаимосвязи неопределённости и квантитативности, с одной стороны, и квантитативности и компаративности – с другой.

Таким образом, взаимодействие альтернативности и квантитативности в сопряжённых категориальных ситуациях, актуализируемых при совместном функционировании в высказывании средств плана их выражения, отражает многообразие и многоаспектность находящихся в альтернативных отношениях ситуаций реальной действительности.

Источники и литература

1. Бондарко А.В. Категориальные ситуации / А.В. Бондарко // Вопросы языкознания. – 1983. – № 2. – С. 20-32.
2. Слярова Н.Г. Альтернативность в свете учения о понятийных и семантических категориях / Н.Г. Слярова // Научная мысль Кавказа. Приложение. – Ростов н/Д, 2004. – № 4. (58) – С. 154-157.
3. Слярова Н.Г. Универсальный статус языковой альтернативности / Н.Г. Слярова // International Scientific Publications. Language, Individual and Society. 2007. – Bourgas: Info Invest, 2007. – С. 71-98.
4. Слярова Н.Г. Взаимодействие альтернативности с другими понятийными категориями и его реализация в языке / Н.Г. Слярова // Культура народов причерноморья. – 2009. – № 168. – Т. 2. – С. 249-251.
5. Слярова Н.Г. Взаємодія функціонально-семантичного поля альтернативності з іншими польовими утвореннями (на матеріалі англійської мови) / Н.Г. Слярова // Вісник національної академії наук України. – 2009. – № 9. – С. 55-63.
6. Булыгина Т.В. Понятийные категории / Т.В. Булыгина, С.А. Крылов // Языкознание. Большой энциклопедический словарь: [Гл. ред. В.Н. Ярцева]. – М.: Большая Российская энциклопедия, 1998. – С. 385-386.

7. Долинина И.Б. Функциональная грамматика и содержательная классификация грамматических категорий / И.Б. Долинина // Проблемы функциональной грамматики. – М.: Наука, 1985. – С. 132–142.
8. Ляпон М.В. Смысловая структура сложного предложения: К типологии внутритекстовых отношений / М.В. Ляпон. – М.: Наука, 1986. – 200 с.
9. Холодов Н.Н. Сложносочиненные предложения с разделительными союзами / Н.Н. Холодов // Русский язык в школе. – 1975. – № 4. – С. 65–70.
10. Госсман К.Г. Функционально-семантическое поле дизъюнкции (на материале полипредикативных конструкций современного немецкого языка): Дис. ... канд. филол. наук / К.Г. Госсман. – Л., 1985. – 159 с.
11. Бузаров В.В. Что такое аппроксимация в лингвистике (на материале английского и немецкого языков) / В.В. Бузаров, Э.Г. Лынова // Иностранные языки в школе. – 1991. – № 2. – С. 100–102.

УДК 81'253

Соболь Ю.А.

ПРОБЛЕМЫ ЯЗЫКОВОЙ ИНТЕРФЕРЕНЦИИ ПРИ ОБУЧЕНИИ БУДУЩИХ ПЕРЕВОДЧИКОВ

Рассматривается проблема предупреждения и преодоления языковой интерференции при подготовке будущих переводчиков. В зависимости от способа усвоения языков – непосредственного или опосредованного – языки могут, соответственно, образовывать автономные системы языковых ассоциаций, каждая из которых непосредственно связана с реальностью, и опосредованные, общие системы ассоциаций с двумя и более способами вербального выражения одних и тех же понятий. Анализируются и объясняются причины возникновения интерференции на разных языковых уровнях, исследуются явления «скрытой» и «явной» интерференции, предлагаются пути её предупреждения на основании анализа асимметрии контактирующих языковых систем.

Ключевые слова: интерференция, взаимодействие языковых систем.

Розглядається проблема попередження і подолання мовної інтерференції при підготовці майбутніх перекладачів. Залежно від способу засвоєння мов – безпосереднього і опосередкованого – мови можуть, відповідно, утворювати автономні системи мовних асоціацій, кожна з яких безпосередньо зв'язана з реальністю, і опосередковані, загальні системи асоціацій з двома і більше засобами вербального вираження одних і тих самих понять. Аналізуються і пояснюються причини виникнення інтерференції на різних мовних рівнях, досліджуються явища «прихованої» і «явної» інтерференції, пропонуються шляхи її подолання на підставі аналізу асиметрії контактуючих мовних систем.

Ключові слова: інтерференція, взаємодія мовних систем.

The problems of prevention and overcoming language interference in training future translators are being considered. According to the way of language acquisition – direct or indirect – languages can correspondingly form autonomous systems of verbal associations, each directly linked with reality, and indirect mutual systems of associations with two and more ways of expressing verbally the same notions. Causes of interference at different language levels are being analyzed and explained, implicit and explicit interference are investigated, ways of its overcoming on the basis of analysis of language systems asymmetry is proposed.

Key words: interference, interaction of language systems.

Одной из основных проблем, которые возникают при подготовке переводчиков, является проблема предупреждения и преодоления языковой интерференции. Термином интерференция принято называть «отклонения от норм данного языка, вызванные влиянием другого языка» [1, с. 8]. Об интерференции, которая возникает в процессе перевода, пишет Карабан В.И.: «Когда контактирует два языка, особенно родной и иностранный языки переводчика, в переводе может наблюдаться интерференция языка оригинала – часто неосознаваемое влияние исходного языка на использование переводчиком элементов и конструкций языка перевода по аналогии с языком оригинала, что приводит к нарушению норм языка перевода и разного рода ошибкам в тексте перевода» [2, с. 9]. Интересные мысли относительно различий в языковом взаимодействии в зависимости от способа изучения языка высказывал Л.В. Щерба. Он указывает на возможность отсутствия взаимодействия двух языков в осознании индивида, когда «оба языка образуют две отдельные системы ассоциаций, не имеющие между собой контакта» [3, с. 47]. Такая ситуация создавалась в том случае, когда иностранный язык изучался при помощи гувернантки, носительницы языка, с которой можно было общаться исключительно на изучаемом языке. Таким обучающимся никогда не доводилось переводить с родного языка на иностранный и наоборот. Иная ситуация возникает при таком способе изучения языка, когда языки изучаются параллельно в сопоставлении и выявлении соответствующих межъязыковых эквивалентов. Интерференция, то есть перестройка элементов одной языковой структуры под влиянием другой, возникает вследствие регулярного использования одним и тем же индивидом или группой индивидов разных языков. Причем большую или меньшую интерференцию можно наблюдать в том языке, который не является родным, или недостаточно хорошо усвоен. Недавние исследования показали, что усвоение языков детьми принципиально отличается от усвоения иностранных языков взрослыми, причем усвоенные в разном возрасте языки хранятся в разных полушариях головного мозга. Языки, усвоенные в детстве, образуют автономные системы языковых ассоциаций, каждая из которых непосредственно связана с реальностью, которая отражается и передается этими языками. С возрастом языки усваиваются опосредованно, через призму родного языка, а также других языков, которые были усвоены ранее, и, таким образом, в сознании двуязычного или многоязычного индивидуума образуется общая система ассоциаций с двумя и более способами выражения одних и тех же понятий.

Поскольку интерференция является закономерным и поэтому прогнозируемым явлением, ее предупреждение составляет одну из главных задач при обучении иностранным языкам и переводу. Интерференция возникает на всех языковых уровнях – фонетическом, лексическом, грамматическом, стилистическом, культурологическом, прагматическом и т. д. Так, носители русского и украинского языков переносят в свое английское произношение характерное для этих славянских языков противопоставление мягких и твердых согласных, напр., выговаривают согласный «т» в английском слове meat [m'i:t]с чрезмерной для английского языка палатализацией при относительно корректном произношении этого же согласного в словах mood, most, т. е. английским согласным приписывается нехарактерный для английского консонантизм дифференциальный признак палатализации. На слух такие отклонения от нормативного английского произношения воспринимаются как иностранный аспект. Потеря характерных для английского языка качественно-количественных характеристик исторически долгих и кратких

гласных, напр., в словах *beaten* [i:] – *bitten* [ɪ], приводят к ошибкам коммуникативного характера, когда утрачивается различие в произношении этих разных слов. Произнесение английских глухих взрывных согласных в начале слов перед гласными без придыхания приводит к тому, что эти согласные [p, t, k] воспринимаются носителями языка как их звонкие корреляты [b, d, g]. Несовпадения в интонационном оформлении словосочетания «форма собственности» предложений в русском и английском языках объясняет возникновение нарушений интонационных норм в английском произношении студентов-переводчиков, затрудняет идентификацию прагматической направленности их высказываний и приводит к помехам в общении с носителями языка.

Многочисленные примеры лексической интерференции связаны с расхождениями в соотношении значений и оттенков значений соотносимых лексических единиц в языке оригинала и языке перевода. Например, значение русского слова «собственность» шире значения английского слова «property», использование английской фразы «form of property» (вместо «form of ownership») при переводе русского словосочетания «форма собственности» является интерференцией, которая возникает в результате различного строения семантического микрополя в английском и русском языках. При переводе предложения «Между ними состоялась небольшая беседа» студенты часто ошибочно используют английское слово *small*, переводя, таким образом, «They had a small talk» вместо «They had a short talk». Такой тип интерференции обуславливается разной сочетаемостью лексических единиц. Достаточно типичными являются ошибки, связанные с нарушениями отношений внутри синонимических рядов, когда вместо одного синонима используется другой, неуместный в данном контексте. Например, вместо «He stays at hotel» переводят «He lives in hotel», или вместо «He is looking for a job» – «He is finding a job». Причинами интерференции являются, с одной стороны, языковые расхождения, с другой, недостаточное знание правил словоупотребления и сочетаемости слов, то есть игнорирование этих расхождений. Камнем преткновения, обычно, становятся «ложные друзья переводчика», полные и частичные. Так, *motor* часто переводят как «мотор» вместо «электродвигатель», *diagram* – как «диаграмма» вместо «схема» и т. д. [4, с. 13].

Типичными проявлениями грамматической интерференции в английском языке будущих переводчиков являются нарушение порядка и сочетаемости слов, норм построения и использования морфологических, словообразовательных и синтаксических конструкций, использование различных частей речи. Например, при переводе «She talks too much» вместо «Она слишком много говорит» встречаем «Она говорит слишком много»; при переводе «He fell asleep» вместо «Он заснул» дается перевод «Он почувствовал, что засыпает»; «He is said to come soon» переводят как «Он говорит, что скоро придет» вместо «Говорят, что он скоро придет»; предложение «Not long time ago Ukraine was a reading nature» вместо «Недавно Украина была нацией, которая (много) читает» было переведено как «Недавно Украина была читающей нацией», и т. д. Все эти явления языковой интерференции могут и должны заранее предусматриваться преподавателем при сопоставлении двух языковых систем и предупреждаться путем выполнения целенаправленных, специальных упражнений.

Использование в переводах на украинский язык активных причастий является типичным нарушением норм украинской грамматики. Причины подобных ошибок объясняются, возможно, тем, что студенты южно-восточного региона Украины часто являются русскоговорящими, и поэтому при переводе они испытывают давление не только со стороны двух языков, языка перевода и языка оригинала, но и со стороны третьего, русского языка, который всегда присутствует в сознании. Передача английского согласного /h/ украинским согласным /x/ вместо украинского /ɦ/ свидетельствует о том, что отождествление этих согласных происходит под влиянием русского языка, где вообще отсутствуют фарингальные согласные. Влияние русского языка отмечается также на других языковых уровнях. Например, «head of surgery department» достаточно часто переводят как «завідувач хірургічним відділенням» (неправильно) вместо «завідувач хірургічного відділення» (правильно), то есть вместо родительного падежа, который, кстати, является нормой и для английского языка, ошибочно используют творительный падеж, по аналогии с русским языком.

Приведенные наблюдения свидетельствуют о том, что интерференция явление закономерное, которое можно и необходимо предупредить посредством сопоставления контактирующих языков, выявления их сходств и различий, выполнения специальных упражнений по устранению интерферентных ошибок. Интерференция приводит к коммуникативным и «акцентным» ошибкам. Опыт показывает, что интерференцию легче преодолеть в случае полного несовпадения языковых форм, чем в случае их частичного сходства. В первом случае интерференция может проявляться в уклонении от использования специфических единиц и структур языка перевода («скрытая» интерференция), в последнем – в языковых ошибках («явная» интерференция). С целью преодоления русскоязычной интерференции в украинских переводах с английского студентов юго-востока Украины, необходимо особое внимание уделять предупреждению ошибок, обусловленных несовпадением русской и украинской языковых систем.

Источники и литература

1. Баранникова Л.И. Вопросы преподавания иностранных языков в связи с проблемой языковой интерференции / Л. И. Баранникова. – Саратов, 1966. – 108 с.
2. Карабан В.І. Попередження інтерференції мови оригіналу в перекладі / В.І. Карабан, О.В. Борисова, Б.М. Колодій, К. Кузьміна. – Вінниця, Нова книга, 2003. – 208 с.
3. Щерба Л.В. О понятии смешения языков. Избранные работы по языкознанию и фонетике / Л. В. Щерба. – Л: Изд-во ЛГУ, 1958. – 128 с.
4. Климко Б.Н. Ремесло технического переводчика / Б. Н. Климко. – Москва, 2003. – 288 с.

ВІДБИТТЯ ЛЕКСИКО-ФРАЗЕОЛОГІЧНИМИ НОВОТВОРАМИ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ РОЗВИТКУ СУЧАСНОЇ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я У США І ВЕЛИКОБРИТАНІЇ

В статье рассматриваются изменения в лексико-фразеологическом депозитарии современного английского языка, связанные с развитием сферы здравоохранения в США и Великобритании. Выделены основные факторы, влияющие на такие изменения: новые направления в медицинской науке, технологизация и информатизация отрасли, новые схемы предоставления медицинской помощи, государственное регулирование здравоохранения и пр.

Ключевые слова: здравоохранение, медицина, английский язык, неологизм.

В статті розглядаються зміни у лексико-фразеологічному депозитарії сучасної англійської мови, які пов'язані з розвитком сфери охорони здоров'я у США і Великій Британії. Виділені головні фактори, що впливають на такі зміни: нові напрямки у медичній науці, технологізація і інформатизація галузі, нові схеми надання медичної допомоги, державне регулювання охорони здоров'я тощо.

Ключові слова: охорона здоров'я, медицина, англійська мова, неологізм.

The article presents the analysis of changes in the lexical and phraseological depositary of the English language, related to the development of the health care systems in US and Great Britain. The author identifies key factors that exerted these changes: new trends in the medical science, technologization and computerization of the sphere, new schemes of presenting medical assistance, governmental regulation of health care etc.

Key words: health care, medicine, English language, neologism.

Дослідження тенденцій у зміні лексико-фразеологічного складу англійської мови є актуальним з огляду на декілька причин: використання англійської мови в якості лінгва франка у міжнародному співробітництві, бурхливі зміни у англійській мові пов'язані з розвитком різноманітних суспільних сфер, в яких існує сучасний носій англійської мови, практичне завдання ознайомлення дослідників і користувачів англійської мови як іноземної з такими змінами. Окремі аспекти соціофункціонального дослідження медичних новотворів англійської мови було розкрито у монографії Ю.А. Зацного [2], публікації А.В. Янкова [4], окремих статтях автора [1; 3].

Ця публікація є продовженням нашого дослідження медичних новотворів сучасної англійської мови у аспекті розвитку системи охорони здоров'я у США і Великій Британії. Метою дослідження є встановлення взаємовідношення розвитку системи охорони здоров'я у США і Великій Британії із новими мовними одиницями, що відбивають такі зміни. Виходячи з поставленої мети, вважаємо за потрібне окреслити наступні завдання в рамках цієї статті: ідентифікувати головні екстралінгвальні фактори впливу на зміни у тій частині лексико-фразеологічного депозитарію англійської мови, що стосується сфери охорони здоров'я, виявити причинно-наслідкові зв'язки таких змін і встановити функціональні особливості мовної адаптації нових явищ сфери охорони здоров'я США і Великобританії.

Поява новотворів англійської мови сфери медицини і охорони здоров'я у кінці ХХ – на початку ХХІ століття пов'язана з бурхливим розвитком відповідної сфери суспільного буття англосовієтських країн. Такий розвиток мав багатовекторний характер. З одного боку з'являлися нові мовні засоби для номінації вже існуючих хвороб і засобів їх лікування (СНІД, ракові хвороби, вживання наркотиків, пияцтво тощо), з другого – перед англосовієтським (і не лише) світом постали проблеми, яких не було раніше, або які загострилися (нові віруси і епідемії; проблеми зі здоров'ям, пов'язані з засиллям інформаційних технологій; опасистість; стрес і безсоння) та таким перспективним напрямком, як альтернативна і комплементарна медицина, біотехнології і генетика, кріогеніка, пластична хірургія та деякі інші напрями медичних досліджень.

Ці та інші вектори розвитку збагачують англійську мову по-перше власними назвами, по-друге назвами спеціалістів, що займаються такими розвідками, і по-третє номінаціями інструментарію, що використовується у відповідних медичних галузях. Перш ніж розкрити специфічні зміни в сфері медицини, що їх було відбито новотворами англійської мови, ми окреслимо загальні зміни, що відбувалися в системі охорони здоров'я англосовієтських країн і були зафіксовані англійською мовою.

Наслідком технологізації суспільства і стрімкого розвитку телекомунікаційних технологій стала так звана «телемедицина» (*telemedicine, telecare, telehealth*), тобто консультація пацієнтів за допомогою телефону, факсу і, навіть, дистанційна діагностика (*teledignosis*) [15]. У 1990 році з'являється словосполучення *telephone triage* на позначення сервісів, що пропонують медичну допомогу по телефону.

За телемедициною прийшов час «кібермедицини» (*cybermedicine*) – пацієнтів почали консультувати через мережу Інтернет у «кіберклініках» (*cyberclinics*), а результати радіологічних досліджень передавати дистанційно (*teleradiology*). Для номінації розвитку медичних процесів крізь мережу Інтернет використовуються форманти *cyber-, e-, tele-,* лексема *virtual*. Виникають спеціальні центри медичної допомоги, що дозволяють докторам дистанційно проводити моніторинг, діагностику та пропонувати лікування пацієнтам відділення інтенсивної терапії (*ICU*). Комп'ютерні технології дозволяють проводити хірургічні (особливо, мікрохірургічні) операції за допомогою роботів (*virtual surgery*) у автоматичних медичних лабораторіях (*trauma pods*), створювати роботів-медсестер (*nursebots*), моделювати в комп'ютерному середовищі такі медичні процедури, як, наприклад, автопсію (*virtopsy*). Лікарів, які практикують кібермедицину у США кличуть *cyberdoctors, virtual doctors*, а у Великій Британії – *cyberphysicians*.

Вплив наукоємних технологій на медичне обслуговування в країнах англосовієтського світу і на втручання техніки в організм людини спричинив реалізацію інших підходів до медичного лікування, серед яких система догляду за хворими, яка ґрунтується на створенні максимального комфорту та на проведенні запобіжних заходів, а не на радикальному втручанні в організм з використанням можливостей сучасної медичної техніки (*slow medicine*), альтернативна медицина (*complementary and alternative medicine*), профілактичні заходи.

До традиційної схеми надання медичної допомоги у лікарні додаються нові види медичного лікування. Так, у 80-ті роки уряд Маргарет Тетчер запроваджує у Великій Британії програму *care in the community (domiciled care)* [12], метою якої проголошується надання медичної допомоги інвалідам і психічно хворим людям вдома замість медичного закладу. Ідею схвально сприйняли і у США, де відповідна програма стала називатися *community care*.

Окрім класичних лікарень, з'являються спеціалізовані медичні заклади. Відповідні номінації концентруються навколо ключових лексем:

– *center: birthing center* (спеціальна клініка для народження дитини, яка пропонує більш домашні умови), *detox center* (наркологічний центр, клініка для алкоголік, наркоманів) із синонімами *drug rehab*, *halfway house*; *surgicenter* (центри амбулаторної хірургії у США), *emergicenter* (центр інтенсивної терапії), *urgicenter* (пункт невідкладної медичної допомоги),

– *clinic: detox clinic* (=detox center), *sexual health clinics*, *sex clinics* (клініки, де пропонується лікування хвороб сексуального характеру), *weight-loss clinic* (клініка для людей, які страждають від ожиріння, бажають схуднути), *well-person clinic*, *well-woman clinic* (клініка, яка проводить профілактичні огляди);

– *farm: fat farm* (курорт для людей, які бажають схуднути), *granny farm* (будинок для людей похилого віку) із синонімами *eldercare*, *half-care*, *skilled nursing facility*, *SNF*;

– *spa: brain spa* (санаторій для людей з захворюваннями нервової системи) із синонімом *brain gym*, *dental spa* (клініка лікування зубів, в якій створюються умови (музика, масаж, манікюр) для того, щоб пацієнт відчував себе комфортно і не мав страху перед процедурами).

До інших номінацій, що не підпадають під цю класифікацію належать такі новотвори: *de-boot camp* (центр медичного обстеження вояків після їх демобілізації із лав збройних сил, виявлення таких патологічних змін, як порушення діяльності головного мозку, пост-травматичного синдрому тощо), *drive-through pharmacy* (аптека, в якій можна купити ліки не виходячи з автомобілю), *health campus*, *health club* (лікувально-фізкультурний центр), *hospitel* (приватна лікарня, шпиталь з готельним обслуговуванням), вищезазначені *trauma pod*, *eICU*.

Спеціалізовані кімнати, або відділення з'являються і на території лікарень: *detox ward* (кімната детоксифікації у лікарні), *palliative care unit*, *PCU* (відділення паліативної медицини), *walk-in clinic* (клініка, що приймає пацієнтів без попереднього запису) [8]. У окремих випадках медична допомога може надаватися навіть без відриву від виробництва. Так, у Америці з'явилися *lactation rooms* (кімнати, де молодій мамі можуть зцідити молоко), що їх облаштовують на території компаній, фірм, або інших установ, де може працювати мати-годувальниця.

Для цілей дослідження і зберігання генетичної і біологічної інформації були створені спеціальні заклади – банки: *cell bank* («банк клітин», місце збереження клітин, узятих з ембріонів людини), *cord blood bank* (сховище пуповинної крові, багатой на стовбурові клітини), *sryobank* (банк сперми, яка зберігається в замороженому стані), *gene bank*, *biobank* (сховище біоматеріалів для проведення досліджень).

Наступний блок новотворів стосується організаційних змін у системі надання медичних послуг в англomовних країнах. Після скандалу у Великій Британії 1995 року, коли у лікарні Bristol Royal Infirmary було викрито велику смертність у дітей за результатами кардіологічних операцій, було запропоновано імплементувати новий підхід до контролю за якістю надання медичних послуг, що отримав назву *clinical governance* (за аналогією до *corporate governance*) [13]. За цим підходом, медична допомога мала бути стандартизованою, якісною, прозорою та відповідальною. Ідея поєднання такого підходу із корпоративним управлінням лікарнями відбилась у назві *integrated governance*.

У середині 90-х років минулого століття у місті Сіетл (США) серед лікарів виникла ідея запропонувати пацієнтам преміальні послуги (на кшталт цілодобових консультацій, зручних годин прийому (в тому числі у вихідні), профілактичних рекомендацій, фізичних оглядів, візити з пацієнтами до інших лікарів тощо). Про актуальність і поширеність такої практики у США свідчить великий синонімічний ряд словосполучень, що її відбивають у англійській мові (*concierge care*, *concierge medicine*, *retainer medicine*, *retainer-based medicine*, *boutique medicine*, *executive health programs*, *platinum practices*, *innovative medical practice design*, *direct primary care*, *DPC*) [14]. Наведені мовні одиниці експлікують елітарність та ексклюзивність цієї послуги, що її наразі пропонують близько 5000 лікарів у США.

У Великій Британії надання медичної допомоги стало організовуватися через систему корпорацій, що керують лікарнями від імені Державної служби охорони здоров'я (NHS). Такі організації звуться трастами (*NHS trust*) і існує декілька різновидів таких трастів (*NHS primary care trust* – *PCT*, *hospital trust* або *acute trust* та деякі інші). Після реорганізації системи охорони здоров'я Великої Британії у 2006 році, з'являються ще «стратегічні управління з охорони здоров'я» («*NHS strategic health authorities* – *SHAs*) [6], до функцій яких увійшов контроль над роботою пересічних трастів NHS.

У 80-х роках у США набуває популярності форма медичного обслуговування, що отримала мовну номінацію *managed care*. Використовуючи «кероване медичне забезпечення» пацієнт обслуговується спеціальною «організацією медичного забезпечення» (НМО, *health maintenance organization*), яка має договірні відносини з медичними провайдерами (лікарями і лікарнями). Останнім часом все більшою популярністю набувають організації керованого медичного забезпечення під назвою *preferred provider organization* (*PPO*, *participating provider organization*, *preferred provider network*, *preferred provider option*) [9]. Такі організації надають клієнтам знижки за використання одного медичного провайдера, гарантують якісне медичне обслуговування, що відповідає певним стандартам. Словосполучення, що відображають деякі техніки «керованого медичного забезпечення» часто використовують лексему *management*, що нами вважається сучасним синонімом традиційного *treatment: disease management*, *case management*, *utilization management*.

До інших форм організації охорони здоров'я належить так званий *rostering* (від. *roster* – список, перелік) який полягає в тому, що група докторів наглядає за групою пацієнтів і отримує заробітну плату в залежності від розміру цієї групи.

Декілька новотворів англійської мови сфери медицини і охорони здоров'я відображають процеси, пов'язані з медичним страхуванням життя (*major medical insurance*), що є важливою частиною медичної економіки у англomовних країнах (*mediconomics*). Так, лексема *precertification* позначає підтвердження оплати медичного страхування (вимагається страховою компанією перед наданням медичної допомоги), словосполучення *wallet biopsy* – перевірку фінансового стану людини чи наявності в неї медичної страховки до прийняття людини до лікарні чи до виконання коштовної медичної процедури.

Спеціально для дітей з бідних семей, що не можуть дозволити собі медичну страховку, у 1997 році була розроблена програма *SCHIP* (*State Children's Health Insurance Program*). А у кінці 80-х років з'являється

словосполучення *viatical settlement* (від лат. *viaticus* – такий, що влаштовується перед дорогою або після дороги), яким позначають продаж смертельно хворою людиною (якій залишилось небагато) ще дійсної страховки за ціною нижче ринкової для швидкого отримання грошей на поточні потреби. Синонімом виступає словосполучка *death futures*. Таких людей іноді метафорично називають «мандрівниками» (*viators*), що є вербалізацією концептуальної метафори *LIFE IS A JOURNEY* [10; 11].

За медичні послуги, окрім страхувальника або фізичної особи власноруч, також може платити держава. До прикладів такої фінансової політики належать австралійська, канадська і американська Medicare і британська NHS. Така система отримала назву *single-payer health care* [5]. Окрім того, відповідно до закону *Emergency Medical Treatment and Active Labor Act (EMTALA)* 1986 року медичний заклад повинен надавати медичну допомогу людині, що знаходиться у критичному стані, навіть якщо пацієнт не має грошей оплатити необхідні медичні процедури. І, нарешті, медицина традиційно фінансується за рахунок податків, які виплачує працедавець (*health tax*).

Одночасно з покращенням медикаментозного обслуговування пацієнта, загострилися проблеми якості надання медичного сервісу. Медсестри іноді не уділяють пацієнтам належного часу (*accelerated-care nursing, drive-by nursing, hit-and-run nursing*). Новотвори *drive-by nursing* і *hit-and-run nursing* вербалізують метафору *NURSING IS A CAR RIDE*. Окрім того, вони є свідченням дії механізму аналогії: *hit-and-run driving* позначає втечу водія з місця ДТП, *drive-by* – вбивство, скоєне з автомобілю, що проїжджає мимо. Через нестачу ліжок-місць лікарі розміщують пацієнтів в коридорах (*hallway medicine*), виписують передчасно з лікарень (*to discharge «quicker and sicker»*) або за браком часу навіть не надають належну кваліфіковану допомогу (*hamster health care, hamster care*), діагностують хворобу більш часто, ніж вона трапляється (*overdiagnose, overdiagnosis*), виписують купу непотрібних ліків (*overprescribe, overprescription*), намагаються доставити жертву нещасливого випадку до лікарні, не зробивши спроби стабілізувати її на місці (*scoop and run treatment*) [7].

Однією з найбільш актуальних проблем сучасної охорони здоров'я в англomовному світі є проблема евтаназії смертельно хворих людей і людей, що знаходяться у хронічному вегетативному стані (*persistent vegetative state*). Лексема *euthanasia* має грецьке походження (*eu+thanatos* «гарна смерть»). У слова *euthanasia* з'явилося декілька новотворів-синонімів: *assisted suicide, doctor-assisted suicide, mercy killing, physician-assisted suicide*. Розрізняють два види евтаназії: *negative euthanasia, passive euthanasia, terminal wean* (зупинення лікування пацієнта) і *positive euthanasia, active euthanasia* (реалізація активних дій, що приводять до смерті пацієнта):

Велика кількість судових позик до американських лікарів з боку пацієнтів привела до того, що лікарі часто застосовують обмежені, традиційно безпечні засоби лікування і діагностики з метою запобігання відповідальності в разі негативних результатів (*defensive medicine*). Поведінка лікарів в такому разі характеризується як *assurance behavior* (лікар назначає додаткові, непотрібні послуги), та *avoidance behavior* (лікар відмовляється проводити ризиковані тести і операції).

Таким чином, є очевидним, що англійська мова сфери медицини і охорони здоров'я розширюється не лише за рахунок номінацій інструментів, процедур, діагнозів, терапій, а й за рахунок кореневих змін і у самій класичній схемі надання медичних послуг в англomовних країнах. З'являються нові мовні номінації на позначення впливу телекомунікаційних технологій на сферу охорони здоров'я, на позначення організаційної перебудови сфери охорони здоров'я і закладів, що її пропонують, на позначення фінансових інструментів (страхування, додаткові медичні послуги тощо), що використовуються в сфері медицини і охорони здоров'я, на позначення етичних питань сучасної медицини.

Подальші перспективи дослідження бачимо в деталізації змін у англійській мові, пов'язаних з розвитком головних медичних галузей і напрямків.

Джерела та література

1. Зацний Ю. Соціолінгвальні і лінгвокогнітивні аспекти неологізації англійської мови сфери медицини і охорони здоров'я / Юрій Зацний, Віталій Соколов // Нова Філологія. – 2010. – № 37. – С. 170-178.
2. Зацний Ю.А. Сучасний англomовний світ і збагачення словникового складу / Зацний Ю.А. – Львів : ПАІС, 2007. – 228 с.
3. Соколов В.В. «Sleep-sick society» як чинник поповнення словникового складу англійської мови / В.В. Соколов // Нова Філологія. – 2010. – № 42. – С. 193-197.
4. Янков А.В. Нова лексика і фразеологія англійської мови сфери медицини і охорони здоров'я (лінгвальні та соціолінгвальні параметри) / А.В. Янков // Нова філологія. – 2009. – № 33. – С. 228-239.
5. Chen Ch. A Plan for a Single-Payer Health Care System: The Best Health Care in the World / Chen Ch. – Bloomington : iUniverse, 2008. – 110 p.
6. Clarke L. Health and social care GSCE / Clarke L. – Oxford : Oxford University Press, 2003. – 282 p.
7. Coppola D.P. Introduction to International Disaster Management / Coppola D.P. – Burlington : Butterworth-Heinemann, 2006. – 576 p.
8. Ellis J.R., Hartley C.L. Nursing in today's world: trends, issues & management / J.R. Ellis, C.L. Hartley. – Philadelphia: Lippincott Williams & Wilkins, 2007. – 656 p.
9. Henderson J.W. Health economics and policy / Henderson J.W. – Florence : South-Western College Pub, 2001. – 624 p.
10. Kövecses Z. Metaphor in culture: universality and variation / Kövecses Z. – Cambridge : Cambridge University Press, 2005. – 336 p.
11. Lakoff G. Women, Fire and Dangerous Things. What categories reveal about the mind / Lakoff G. – Chicago: The University of Chicago Press, 1990. – 632 p.
12. Leff J. P. Care in the community: illusion or reality? / Leff J.P. – Hoboken : John Wiley & Sons, 1997. – 230 p.
13. McSherry R. Clinical governance / R. McSherry, P. Pearce. – Hoboken : Wiley-Blackwell, 2010. – 216 p.
14. Nichols B.L. The official guide for foreign-educated allied health professionals: what you need to know about health care and the allied health professions in the United States / B.L. Nichols, C.R. Davis. – New York : Springer, 2009. – 288 p.
15. Wootton. R. Introduction to telemedicine / Wootton R., Craig J., Patterson V. – New York : Oxford University Press, 2006. – 206 p.

СОЦИОКУЛЬТУРНЫЙ ФЕНОМЕН – ЯЗЫКОВАЯ ЛИЧНОСТЬ ПЕРВОГО ДЕСЯТИЛЕТИЯ XXI ВЕКА

Языковая личность начала третьего тысячелетия представляет собой социокультурный феномен, формирующийся под воздействием множества негативных факторов окружающей его действительности. В статье даётся характеристика современного состояния языковой личности, а также тех явлений, которые в той или иной степени воздействуют на неё. Намечены пути выхода из кризиса.

Ключевые слова: языковая личность, сленг, жаргон, заимствованная лексика, культура речи.

Мовна особистість початку третього тисячоліття уявляє собою соціокультурний феномен, що формується під впливом великої кількості негативних факторів оточуючої його дійсності. У статті дається характеристика сучасного стану мовної особистості, а також тих явищ, що у тій чи іншій мірі впливають на неї. Намічені шляхи виходу з кризи.

Ключові слова: мовна особистість, сленг, жаргон, запозичена лексика, культура мови.

A linguistic personality of the beginning of the third millennium is a sociocultural phenomenon being formed under the influence of a great number of negative factors of social surroundings.

The present article describes the modern status of a linguistic personality as well as conditions which at a certain extent effect on it. Some ways to overcome the crisis are suggested here.

Key words: a linguistic personality, slang, jargon, borrowed vocabulary, culture of speech.

Одна из важных задач когнитивной лингвистики – изучить отношение языка и мышления. Началом такого изучения стали теоретические труды В. фон Гумбольдта и А.А. Потебни. Последний считал, что происхождение языка связано с психологической стороной человеческой жизни. А.А. Потебня [8] также отмечал, что язык напрямую связан с процессами познания нового, с процессами становления и развития знаний человека о мире, которые основываются на психологических процессах апперцепции и ассоциации, на различных по своей силе представлениях человека о явлениях, названия которых заложены в языке.

С течением времени процесс изучения взаимоотношений языка и мышления менялся. В конце XX столетия в гуманитарном знании на первый план выходит антропоцентрическая парадигма. Антропоцентризм, как особый принцип исследования современной лингвистики, утверждает, что «человек становится точкой отсчета в анализе тех или иных явлений, что он вовлечен в этот анализ, определяя его перспективы и конечные цели» [6]. В этом случае одним из центральных объектов исследования становится языковая личность. Представления о личности, отраженные в толковых словарях, сводятся к толкованию «человека как носителя каких-нибудь свойств» [7] или «совокупности свойств, присущих данному человеку, составляющих его индивидуальность» [9]. Однако в приведенных словарях не указано, что личность – это прежде всего человек, взятый по отношению к обществу, член общества.

Феномен языковой личности волновал многих лингвистов на протяжении не одного десятилетия. Об этом явлении писали В.В. Виноградов, Г.И. Богин, В.И. Карасик, С.А. Сухих, Ю.Н. Караулов, В.В. Зеленская, Л.П. Крысин и другие. Но, несмотря на большое количество толкований, единого определения понятия «языковой личности» до сих пор нет. Большинство исследователей считают, что языковая личность – это «совокупность способностей и характеристик человека, обуславливающих создание и восприятие им речевых произведений (текстов), которые различаются степенью структурно-языковой сложности, глубиной и точностью отражения действительности, определенной целевой направленностью» [5]. По мнению Ю.Н. Караулова, языковая личность должна трактоваться не как часть многократного понимания личности, а как вид полноценного представления личности, который вмещает в себя и психический, и социальный, и этнический, а также другие компоненты, однако преломленные через ее язык, ее дискурс [5]. Кроме того, говоря о языковой личности, Ю.Н. Караулов, выделяет значение национальности и отмечает, что «национальное пронизывает все уровни организации языковой личности» [5].

В основе современных толкований языковой личности в теории языкознания так или иначе лежат идеи индивидуального языка. Их первым предложил и разработал основатель Казанской лингвистической школы И.А. Бодуэн де Куртэнэ. По словам самого ученого, его «интересовала личность как вместилище социально-языковых форм и норм коллектива, как фокус скрещения и смешения разных социально-языковых категорий» [2]. Есть, однако, и другие толкования термина *языковая личность* в области языкознания. В частности под *языковой личностью* понимается: 1) человек как носитель языка, взятый со стороны его способности к речевой деятельности, т. е. личность речевая [1]; 2) закрепленный преимущественно в лексической системе базовый национально-культурный прототип носителя определенного языка, своего рода «семантический фоторобот», составленный на основе мировоззренческих установок, ценностных приоритетов и поведенческих реакций, отраженных в словаре, то есть личность словарная, этно-семантическая [4]; 3) совокупность особенностей вербального поведения человека, использующего язык как средство общения, то есть личность коммуникативная [10].

Таким образом, в современной лингвистике понятие языковой личности тесно связано с понятием языкового сознания, которое в свою очередь тождественно языковой картине мира. У каждой языковой личности есть свой языковой и социокультурный мир, своя система коммуникативных ценностей. Каждая личность осознанно живет в определенной культуре, поэтому она не только представляет данную культуру, понимает ее внутреннюю жизнь и структуру, но и способна изменять ее, а значит должна рассматриваться в широком культурном контексте. Рассмотрение языковой личности, её становления и развития, а главное, тех факторов, которые негативно влияют на неё, и путей выхода из создавшейся ситуации – такова цель нашей статьи.

Формирование личности вообще – очень сложный и многогранный процесс. Одной из граней личности социальной является языковая личность. В структурном плане «языковая личность» является системой, состоящей из трех уровней: вербально-семантического (лексикон), лингво-когнитивного (тезаурус) и мотивационного (прагматикон). Лексикон – это набор лексико-семантических единиц, характерных для речи субъекта. Тезаурус в наибольшей степени характеризует свойственную личности картину мира, так как представляет собой соотнесенные между собой концепты и концептосферы. Прагматикон охватывает «коммуникативно-деятельностные потребности личности, движущие ей мотивы, установки и цели...» [5].

В современном обществе Личность (именно с большой буквы), как нам кажется, не может состояться, если не состоялась как языковая фигура. Но, к сожалению, в языке слишком много сейчас факторов, которые затрудняют его развитие и становление языковой личности.

Человек – существо социальное. Вне общества жить и развиваться он не может, чему в истории цивилизации немало примеров. Языковая личность складывается из многих аспектов. Мы постараемся осветить эти аспекты с точки зрения их влияния на формирование языковой личности.

Речь – уровень тезауруса – развивается постепенно. В социальных учреждениях (ясли, детские сады, начальная школа, круг общения малыша в семье, на улице и т. д. – картина мира ребёнка), которые посещает ребёнок, развивают его речь, прививают навыки связного изложения собственных мыслей. Однако нередко этому уделяется недостаточное внимание, часто педагоги и родители слишком мало разговаривают с малышом, не отвечают на его вопросы или обходятся односложными высказываниями типа «да», «нет», повторяют уже произнесённое ребёнком или обрывают малыша на полуслове. В результате такого пренебрежения ребёнок «перестает говорить», предпочитая разговаривать с игрушками (в лучшем случае) или вообще молчать. С этим неумением или нежеланием говорить, боязнью, что его не станут слушать, опасением, что он глуп, ребёнок приходит в школу. Здесь, как нигде, велика роль учителя в формировании картины мира языковой личности. На уроках родной литературы дети мало читают, почти не учат стихотворения, «вопросы по прочитанному» наивны, не требуют развёрнутого ответа. Всё это не способствует формированию развитой языковой личности. Детям не нужно много говорить, правильность ответа в любом случае важнее его грамотного оформления, часто на литературность речи школьника вообще не обращается внимание. В результате мы имеем так называемых «неговорящих» детей, «коммуникативно-деятельностные потребности личности, движущие её мотивы, установки и цели» которых минимальны и примитивны. Причём эти дети вовсе не глупы, они лишь не хотят озвучивать свои мысли, ведь проще выбрать в тесте правильный ответ на вопрос. Обычно эти дети много часов проводят за компьютером, который заменяет им родителей, друзей и книги. В среднем и старшем школьном возрасте они находят «друзей» в виртуальном мире, проецируют «компьютерную реальность» на мир человеческих отношений. Иногда бывает, что это порождает неоправданную жестокость, вседозволенность – «одичание» юных хакеров.

Другая опасность для становления языковой личности заключается в лексиконе, его чрезмерной и неоправданной европеизации и американизации. Об этом «недуге» говорили ещё писатели и критики пушкинской эпохи (Вспомним: ... *панталоны, фрак, жилет* – *всех этих слов на русском нет* ...). Очень волновал этот вопрос – вопрос оправданных и неоправданных заимствований – В.И. Ленина как философа и публициста. Сейчас процесс заимствования активизировался, за последнее десятилетие в наш язык вошли тысячи слов, причём большинство этих заимствований никак не мотивировано и ничем не оправдано (например, слова *спонсор, маркет, бутик, бренд, пиар* и т. д.). Наш язык, по меткому определению профессора В.П. Даниленко, «сначала подвергается нашествию заимствований» [3] в политической сфере, потом варваризмы отвоёвывают себе и другие сферы деятельности, прежде всего тесно связанный с политикой бизнес. Судите сами: *брокер, бренд, денонсация, дилер, дисконт, дистрибьютор, ипотека, инвестор, клиринг, котировка, консорциум, ликвидность, лизинг, ноу-хау, риелтор, секвестр, фьючерс, холдинг* и т. д. и т. п.

Происходит обыностраивание и других сфер жизни в области языка. В спорте появились такие слова, как *виндсерфинг, скейтборд, армрестлинг, пилатес, плей-офф* или *овертайм*, которые в большинстве своём понятны только профессионалам.

То же можно сказать о киноиндустрии: *продюсер, триллер, формат 3D, аниматор, прайм-тайм* и множество других слов, подчас непереводаемых на русский язык и не понятных носителям этого языка

А в социальной сфере одни *бутики, шопы, шопинги, провайдеры, промоутеры, секонд-хенды* и *супермаркеты*. Здесь, правда, не всегда, но всё же некоторые слова возможно перевести на русский. В этом случае получается нелепо и смешно: *супермаркет* – это всего лишь *большой базар* или *рынок*, а *шопинг* – *поход по магазинам* и «*суперрынкам*».

Представляется, что так в языковой сфере происходит атака на русского человека, который по глупости или наивности забывает свои слова, начиная говорить на «смеси французского с нижегородским». Причём это тенденция времени.

Ещё одну опасность для становления языковой личности представляет жаргон и сленг, элементы которых весьма активно проникают в речь молодых людей. К сожалению, сейчас вопрос стоит даже о том, что старшее и молодое поколение могут в прямом смысле разучиться понимать друг друга. В этом также вина всего общества в целом. Если раньше жаргонные слова типа *хаза, ксива, перо, крысятничать, пришить* употреблялись лишь узким и весьма специфическим кругом лиц, то сейчас они понятны большинству населения и употребляемы им. Не только в бульварной беллетристике, но даже в интеллигентной среде их произносить не стесняются.

Многие слова приобрели иное значение: *взять* – в значении *купить, голубой* — в значении *представитель нетрадиционной сексуальной ориентации* и т. д. Причём прямое значение подобных слов юными носителями языка уже не воспринимается, даже вызывает смех.

На «набор лексико-семантических единиц, характерных для речи субъекта» оказывает сильное влияние общая тенденция употребления нецензурных и бранных выражений, на которые традиционно было наложено табу ещё совсем недавно. Теперь некоторые из этих слов внесены в словари русского языка. Представители разных поколений, не стесняясь, громко употребляют их в общественных местах, на службе или в учебном заведении, а писатели (например, А. Константинов или А. Бушков) вкладывают их в уста своих героев.

Если старшее поколение как носитель языка сохранило в целом добротный литературный язык, то подрастающее всё больше отдаёт предпочтение *неформальному* языку. Под этим определением мы имеем в виду язык, используемый в «чатах», в «аске», в SMS, в телефонных переговорах и просто в повседневном общении молодёжи. Этот язык нельзя назвать литературным, потому что в нём много чуждых элементов, коверкающих речь говорящих, пишущих и разрушающих восприятие такой речи. Например, восклицание «*Готично!*». Сразу возникает в памяти из «Свадьбы» М. Зощенко: «Феерично!» или Эллочка-Людоедка с её «блеск», «жуть», «мрак», «красота». Разница в том, что классики русской сатиры пародировали и высмеивали убогость речи своих героинь, а для большинства молодых людей – это привычная и понятная речь собеседников, которые «*стебаются*» таким образом. Интересен тот факт, что с

приходом в школу компьютеров и Интернета грамотность учащихся не только не возросла, а наоборот снизилась: сначала дети пишут неправильно, потому что это «прикольно», а потом уже автоматически начинают писать так, как слышат. И совсем плохо, когда такой язык звучит на телевидении и радио. Конечно, для человека, пишущего и говорящего подобным образом, грамотно и красиво выражать свои мысли становится непростой задачей. Представляется, что этот «язык» – изобретение тех, кто хочет скрыть свое незнание родного языка в его классическом виде. Такой лексикон не должен стать тем языком, на котором говорит молодое поколение.

Всё сказанное выше, на наш взгляд, можно назвать «агрессивными факторами среды», влияющими на становления языковой личности. Но ведь медики давно говорят, что человек есть то, что он ест, а языковая личность есть продукт той социокультурной среды, в которой она обитает. Конечно, всё сказанное выше обозначает проблему, настоятельно требующую решения. В числе путей выхода из сложившейся ситуации перечислим следующие: – активно пропагандировать для чтения образцы художественной литературы, – восстановить институт цензуры, – повсеместно, в том числе через Интернет, прививать любовь к родному языку, – запретить употребление бранной и нецензурной лексики в общественных местах административными средствами, – создать программы, препятствующие употреблению неформального языка в социальных сетях, в том числе в средствах мобильной связи, – изменить форму итоговой государственной аттестации и единого государственного экзамена.

Естественно, эти меры не решат проблему мгновенно, но, может быть, помогут не усугубить её. И сама проблема формирования языковой личности на современном этапе, и пути выхода из критической ситуации вокруг неё требуют серьёзных исследований.

Источники и литература

1. Богин Г.И. Уровни и компоненты речевой способности человека: Учебное пособие / Г. И. Богин. – Калинин, 1975. – 106 с.
2. Бодуэн де Куртенэ И.А. О психических основах языковых изменений / И.А. Бодуэн де Куртенэ // Избранные труды по общему языкознанию. – М., 1963. – 315 с.
3. Даниленко В.П. Языковое чужбесие / В. П. Даниленко // Советская Россия. – 2009. – № 133. – 52 с.
4. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепт, дискурс / В.И. Карасик. – Волгоград: Перемена, 2002. – 477 с.
5. Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность / Ю.Н. Караулов. – М.: Наука, 1987. – 262 с.
6. Кубрякова Е.С. Язык и знание: На пути получения знаний о языке: Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира / Е.С. Кубрякова. РАН. Ин-т языкознания. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – 560 с.
7. Ожегов С.И. Толковый словарь русского языка / С. И. Ожегов, Н. Ю. Шведова. – М., 1996. – 438 с.
8. Потебня А.А. Из записок по русской грамматике / А.А. Потебня. – М.: Просвещение, 1968. – 551 с.
9. Современный толковый словарь русского языка / Гл. ред. С.А. Кузнецов. – М.: Ридерз Дайджест, 2004. – 960 с.
10. Энциклопедия 1997 – Русский язык. Энциклопедия. – М.: Дрофа, 1997. – 896 с.
11. Яковлева Е.С. Фрагменты русской языковой картины мира / Е. С. Яковлева. – М.: Гнозис, 1994. – 344 с.

УДК 81'342

Старовойтова Н. Н.

К ВОПРОСУ О ФУНКЦИОНИРОВАНИИ ЦЕЛОСТНОЙ СИСТЕМЫ ВЗАИМОДЕЙСТВУЮЩИХ ЭЛЕМЕНТОВ В ПРЕДЕЛАХ ПРОСОДЕМНОГО ПРОСТРАНСТВА

Статья посвящена изучению полевой субстанциональной структуры организации просодемного пространства в немецком языке, описанию просодических свойств ядерных и периферических единиц, а также их взаимодействию по результатам проведенного экспериментально-фонетического исследования.

Ключевые слова: просодемное пространство, ядро, периферия, частота основного тона, длительность.

Стаття присвячена вивченню польової субстанціональної структури організації просодемного простору в німецькій мові, опису просодических властивостей ядерних і периферійних одиниць, а також їх взаємодії за результатами проведенного експериментально-фонетичного дослідження.

Ключові слова: просодемний простір, ядро, периферія, частота основного тону, тривалість.

The article is devoted to the study of field-structured arrangement of the prosodic space in the German language, description of the prosodic features of kernel and peripheral units as well as their interaction according to the results of phonetic-experimental research data.

Key words: prosodic space, kernel, periphery, pitch frequency, duration.

В исследованиях в области просодии за последнее время наметился переход от непосредственного описания наблюдаемых объектов к рассмотрению общих принципов их организации. Просодемное пространство как носитель специфичности немецкого языка все сильнее привлекает к себе внимание лингвистов.

За последние годы в данном направлении осуществлен ряд открытий. Автором теории просодемного пространства, Н.А. Коваленко, была выявлена наименьшая единица просодического уровня языка – просодема, определены сети связей между просодемами, проанализирована роль просодической детерминанты в функционировании языка и речи, описаны узлы противоречий минимальной просодемы. С.П. Дудиной просодическая детерминанта рассмотрена с точки зрения её признаков и функций, определения сильных и слабых позиций. А.И. Гавриленко выявлены просодические особенности немецкой детской речи, ее внутренние закономерности на протяжении определенного периода жизни немецкоговорящих детей.

Однако в данной области знаний все еще остается немало спорных и слабо разработанных проблем, одной из которых является проблема систематизации субстанциональной сферы языка и изучение структуры организации просодемного пространства. Детальному рассмотрению до сих пор не подвергались просодические особенности немецкой эмоциональной и аффективной речи.

Предметом настоящего исследования является изучение функционирования целостной системы взаимодействующих элементов в пределах просодемного пространства.

Целью работы является комплексный анализ просодической информации междометных, звукоподражательных вариантов просодем и вариантов просодем детской речи, которые являются принадлежностью немецкой эмоциональной и аффективной речи, в сравнении с вариантами просодем нейтральной речи.

Актуальность данной работы состоит в необходимости исследования периферических единиц с целью построения структурного поля просодемого пространства и изучении связей между его элементами.

Для достижения указанной цели в работе решались следующие задачи:

1) определение специфики просодии ядерных единиц просодемого пространства (первичный вопрос, назывное предложение);

2) исследование просодических параметров периферийных единиц (междометные, звукоподражательные варианты просодем, варианты просодем детской речи);

3) выявление просодической взаимосвязи исследуемых ядерных и периферийных единиц и установление отличий в реализации их основных акустических параметров;

4) построение полевой структуры просодемого пространства в современном немецком языке и определение типов связей между его элементами.

Материалом исследования послужили двух- и трехсложные слова, выступающие в качестве назывного предложения, первичного вопроса и восклицания, произнесенные шестью дикторами-носителями немецкого языка.

Электронно-акустический анализ языкового материала проводился с помощью компьютерных программ Speech Analyzer и Praat. Обработанные компьютерограммы позволили получить данные, отвечающие целям настоящего исследования, а именно: об абсолютной величине частоты основного тона (или ЧОТ) в Гц, интенсивности в дБ и длительности в мс.

При дальнейшей обработке цифровых данных, полученных в результате эксперимента, использовались абсолютные и относительные значения ЧОТ, средние и средне-относительные величины длительности, относительные значения интенсивности, поскольку в просодии важны относительные показатели.

Достоверность результатов исследования и обоснованность полученных выводов обеспечивается репрезентативным объемом использованного в ходе эксперимента звучащего материала, достаточным числом информантов, применением комплексной методики при анализе звучащей речи.

Проведенное экспериментально-фонетическое исследование позволило выявить, что просодемое пространство в сущности своей неоднородно – в нем можно выделить ядро или центр (зону инвариантов) и периферию (зону вариантов). Ядро составляет пространство инвариантов, реализуемых в нейтральной речи в качестве повествовательного и вопросительного предложения и образующих базисную оппозицию. Основной структурной, инвариантной единицей просодического уровня немецкого языка является просодема, внутренними единицами которой являются тонаема и акцентема.

Ядро представляет собой средоточие структурных связей всей системы, сгусток ее характерных черт, определяющий ее структурно-типологическое лицо. Из центра ядра исходят «нити», способные связать самые отдаленные элементы периферии центростремительными силами. Центр имеет мощную интегративную функцию, чтобы управлять периферией, всей системой, а значит и сам предельно интегрирован.

Периферия просодемого пространства представляет собой сложное единство, в структуре которого исследуемые междометные, звукоподражательные варианты просодем и варианты просодем детской речи занимают свои собственные ниши в зависимости от их значимости в периферийном пространстве.

Определение структуры просодемого пространства, а также детальное изучение особенностей его единиц, базируется на закономерностях, выявленных для вариантов просодем по основным акустическим параметрам (частота основного тона, длительность, интенсивность).

Анализ материальной структуры вариантов просодем нейтральной речи позволил выявить просодические особенности ядерных единиц: диапазон ЧОТ сужается в назывном предложении и расширяется в вопросе с увеличением количества предударных слогов. Параметр средней относительной длительности показал схожесть его реализации, т. е. как в вопросе, так и в повествовании сжатие происходит за счет предударных слогов, а расширение характеризует заударные слоги. Параметр интенсивности имеет восходяще-нисходящее движение в обоих типах вариантов просодем.

Междометные, звукоподражательные варианты просодем и варианты просодем детской речи объединяет в периферии аналогичная реализация параметра длительности, т. е. сжатие за счет заударных, а расширение за счет предударных слогов, что не соответствует закономерностям ядра.

В зависимости от степени приближенности к ядру по акустическим параметрам или отдаленности от него, выделяются следующие уровни периферии просодемого пространства, наглядно представленные на рис. 1.

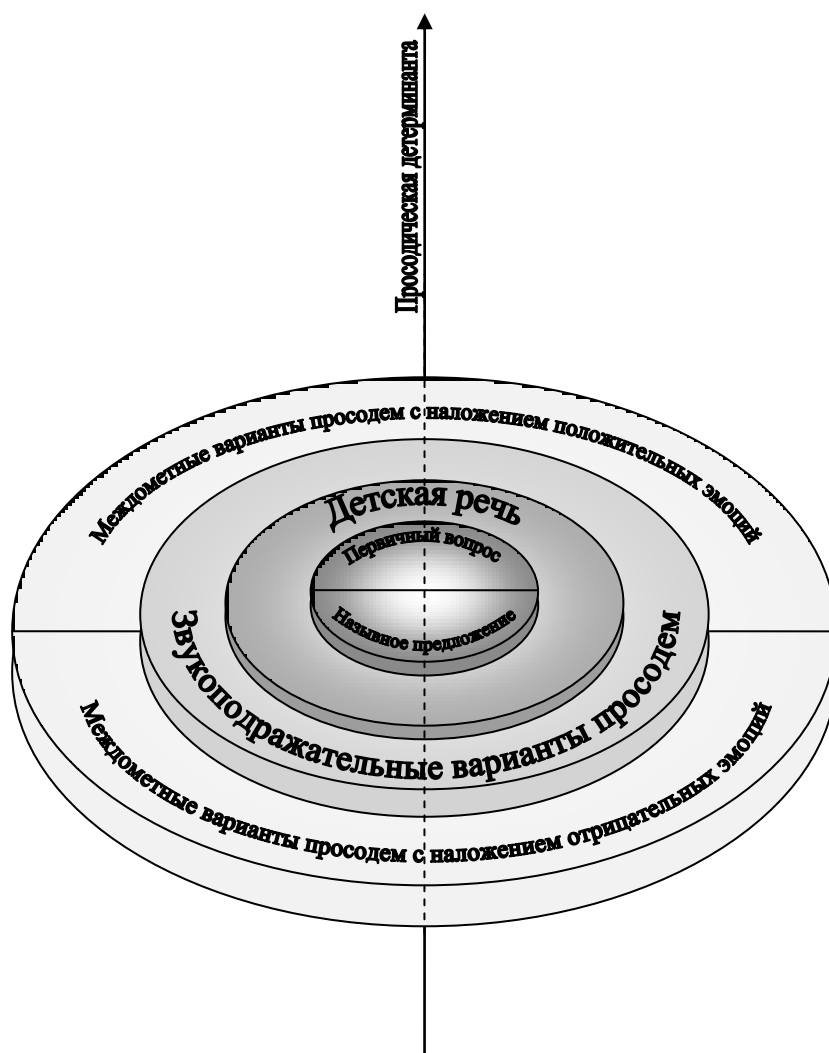

Рис. 1. Структура просодемного пространства

Первый уровень периферии занимают варианты просодем детской речи. Они имеют следующие характеристики функционирования основных просодических характеристик. Частотный диапазон расширяется аналогичным с нейтральными вариантами первичного вопроса образом, общая интенсивность понижается к концу варианта просодемы детской речи. Эти закономерности делают правомерным выделение данных вариантов просодем в околоядерный уровень периферии. Изучение временных характеристик вариантов детской речи в сопоставлении с нейтральными вариантами показало, что в вариантах просодем детской речи происходит перераспределение длительности, время звучания сегментов увеличивается. Увеличение длительности происходит за счет предударных слогов, что противоречит данным по нейтральной речи.

Следующий уровень периферии занимают звукоподражательные и далее междометные варианты просодем. Частотный диапазон звукоподражательных и междометных вариантов просодем с отрицательной оценкой сужается за счет предударных слогов, а междометных вариантов просодем с положительной оценкой расширяется, что позволяет разместить первые в одном секторе с повествованиями ядра, а вторые в секторе вопроса.

Единицы второго и третьего уровней периферии демонстрируют противоположную ядерным единицам закономерность – увеличение длительности звучания и интенсивности за счет заударных слогов.

Следует отметить, что внутренне нерасчлененные междометные слово-фразы, функционально определенные, но диффузные по своей семантике, не рассматриваются в данной работе ввиду своей односложности и несоответствия требованиям закономерностей минимальной просодемы. Здесь можно выделить импульсивные и регулятивные междометия и звукоподражания, изображающие природные шумы и крики животных и состоящие из одного слога.

Все единицы просодемного пространства соединяются между собой разными типами связей и отношений.

Каждая просодема, вступая в систему отношений типа экстенсивной и интенсивной структуры с другими просодемами, участвует в этой системе определенным набором свойств. Какое количество свойств она при этом обнаруживает, зависит от ряда факторов: от числа элементов данного целого и его свойств, от соотношения целого и внешних условий и т. д.

Инвариантные связи, выявленные Н.А. Коваленко ранее, – ядерные, универсальные, базисные – стремятся к стабильности, что обеспечивает сохранность и надежность всего пространства и гарантирует постоянное функционирование языка в речи. Оптимальная активность языковой системы проявляется при нарушении равновесия в зависимости от ситуации.

Просодическая детерминанта, чье влияние обнаружено и на периферии просодемного пространства, обеспечивает восстановление единообразия по принципу восходящей звучности в немецком языке. От того,

насколько быстро и часто происходит в языке переход просодических свойств в позицию нейтрализации, зависит степень эластичности языка.

Полученные в результате проведенного эксперимента данные и их анализ позволили также выявить новые типы связей.

Между элементами ядра и периферии просодического пространства действуют оппозиционные связи – по параметру длительности ядерные и периферийные варианты просодем прямо противопоставлены и образуют оппозицию; происходит делокализация слогов по сжатию и растяжению.

По параметру частоты основного тона обнаружены фрактальные (подобные) связи, которые подразделены в данном исследовании на позитивно-интеррогативные и негативно-терминальные, поскольку в периферии и ядре просодического пространства выявлены аналогичные закономерности – сужение частотного диапазона в повествовании ядра и восклицаниях отрицательной полярности периферии, расширение в первичном вопросе и при наложении положительных эмоций соответственно.

Полученные результаты исследования позволяют предположить, что формирование ядра просодического пространства зависело от выражения положительных или отрицательных эмоций. Положительные эмоции (удовлетворение, радость, интерес, надежда и др.), характеризующиеся дифференциальным признаком – расширением диапазона ЧОТ, привели к образованию маркированного члена базисной оппозиции – первичного вопроса. Отрицательные эмоции (страх, пренебрежение, гнев, горе и др.), главным дифференциальным признаком которых является сужение диапазона ЧОТ, явились основой формирования немаркированного члена базисной оппозиции – назывного предложения. Таким образом, синтез двух противоположных ядерных единиц составил основу специфичности просодии немецкого языка.

Параметр интенсивности не так однозначен, он может реализовывать расширение и сужение диапазона как в ядре, так и периферии, что не позволяет делать выводы о наличии четко обозначенных закономерностей и связей.

Таким образом, просодическое пространство характеризуется сложной структурой и многообразием связей и закономерностей, управляющих его элементами. Данное исследование явилось определенным вкладом в понимание формирования ядра просодического пространства, другими словами, обнаружены особенности становления просодической специфичности немецкого языка.

Проведенное исследование открывает дальнейшие перспективы изучения немецкой эмоциональной речи с точки зрения просодии. Целесообразно продолжить исследование просодии с целью выявления дополнительных просодических характеристик и закономерностей на материале многосложных акцентных структур и иных единиц эмоциональной речи, так как проблематика выражения эмоциональности в языке с точки зрения просодии слишком комплексна, чтобы быть охваченной в рамках одной работы экспериментального характера.

Источники и литература

1. Гроцкая. Н.Н. Просодия периферических единиц просодического пространства в сравнении с ядерными единицами (экспериментально-фонетическое исследование на материале немецкого языка): автореферат дис. ... к. филол. наук / Н. Н. Гроцкая. – М., 2010. – 26 с.
2. Коваленко. Н. А. Системный подход к фразовой просодии слова (на материале современного немецкого языка): автореферат дис. ... док. филол. наук / Н. А. Коваленко. – М., 2002. – 42 с.
3. Щур. Г. С. Теории поля в лингвистике / Г. С. Щур. – М.: Наука, 1974. – 255 с.

УДК 811.111'256.6:001.4

Стеванович Р. И.

ФРАЗЕОЛОГИЯ В МЫСЛИТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ И ЕЁ ОТРАЖЕНИЕ В ЯЗЫКОВОЙ КАРТИНЕ МИРА (НА МАТЕРИАЛЕ РУССКОГО И АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКОВ)

В данной статье рассматривается словесное творчество в мыслительной деятельности как отражение национального мышления народа. Словесное творчество выражается в форме сочетаний, фразеологических оборотов, идиом, пословиц. В статье проводится анализ и сравнение фразеологических оборотов, идиом, пословиц в русском и английском языках, выявляются их особенности.

Ключевые слова: мыслительная деятельность, мышление, фразеологические обороты, пословицы, восприятие, действительность.

В поданій статті розглядається словесна творчість в розумовій діяльності як відображення національного мислення народу. Словесна творчість виражається у формі сполучень, фразеологічних зворотів, прислів'ях. В статті здійснюється аналіз та порівняння фразеологічних зворотів, прислів'їв в російській та англійській мовах, виділяються їх особливості.

Ключові слова: розумова діяльність, мислення, фразеологічні звороти, прислів'я, сприймання, дійсність.

The given article deals with the description of phraseological units which appeared as the reflection of national thinking of the people. The linguistic picture of creative thinking is described by phraseological units, idioms, proverbs. They are compared in Russian and English.

Key words: creative thinking, phraseological units, proverbs, idioms.

На современном этапе бурное развитие получила когнитивная лингвистика, демонстрирующая новый этап в изучении сложных отношений между языком и мышлением. Когнитивная лингвистика представляет собой одно из направлений когнитивной науки, которая ставит своей целью «изучение процессов, связанных с получением, обработкой, хранением и использованием, организацией и накоплением структур знания, а также с формированием этих структур в мозгу человека» [1, с. 32]. Когнитивная наука, по определению Е.С. Кубряковой, – междисциплинарна и представляет собой «зонтиковый» термин [2, с. 7] для целого ряда наук – философии, психологии, логики, биологии, лингвистики. В связи с этим в разных науках появился целый ряд понятий, которые представляют собой психические, лингвистические, логические и философские модели объективного мира.

Благодаря возникновению когнитивной науки, стало ясно, что «языковая деятельность протекает в мозгу человека, что разные виды языковой деятельности связаны с разными отделами головного мозга» [5, с. 8].

Методом лингвистического исследования выступает концептуальный анализ, который предполагает «реконструкцию интеллектуальной сферы человека на основе данных языка, как углубленного семантического и функционального исследования представлений и понятий, сформировавшихся в языке и языком, который к началу XXI века стал магистральным. Он позволяет связать сущность языка с жизнью, личностью, народом, его ментальной культурой, национальными особенностями» [6, с. 56–58]. Смысл концептуального анализа – реконструкция знаний о мире, складывающаяся в языковую картину мира. Для языковой картины мира характерна выразительность, эмоциональность, импрессивность, образность, меткость и в целом – антропоцентричность, так как связана с отражением мира субъектом. «Языковая картина мира понимается как «мир в зеркале языка», а картина мира (образ мира) понимается как «отображение в психике человека предметной окружающей действительности»» [4, с. 54]. Языковая картина мира составляет часть практической картины мира. «Практическая картина мира складывается в процессе жизненной деятельности и накопления практического опыта и на основе зрительного восприятия «бокового зрения» – *lateral thinking* и на основе «краевого сознания» – *fringe consciousness*. Она запечатлена в быденном языке» [6, с. 58]. Язык воплощает в себе здравый смысл своих носителей, практический опыт. Достижением здравого смысла в освоении непредметных сущностей Н.К. Рябцева называет «принципом наглядности в языке». В целом «принцип наглядности» заключается в «опредмечивании» непредметных сущностей, ментальных и социальных, способе описания их по образу и подобию (восприятию) окружающего мира. Соответствующие языковые средства превращаются в устойчивые обороты и сочетания, фразеологизмы и идиомы. Фразеологическое кодирование опыта и практических знаний проходит через метафоризацию, метонимизацию и символизацию здравого смысла, позволяющие его «опредмечивать» и представлять в наглядном виде» [6, с. 135]. В этом проявляется сама «естественность» естественного языка, его простота, доступность, общепонятность и даже «ощущаемость» его выразительных средств и в то же время отражается связь с культурой, национальным менталитетом. Способ «опредмечивания» непредметных сущностей, превращения в фразеологические единицы характерен для здравого смысла на любом языке.

Целью нашего исследования является изучение того, как и в какой мере языковые единицы (в данном случае фразеологизмы) отражают наши знания о такой сфере человеческой действительности, как мыслительная деятельность, как идеальной сущности. Язык воплощает в себе практический опыт своих носителей, отражая национальную специфику их представлений и мире. Фразеология как особый пласт языка обладает целым рядом принципиальных средств, делающих устойчивые обороты разных языков схожими и одинаково цельными. Это – меткость, краткость, выразительность, образность, остроумие. Они отражают творческое отношение говорящего к языку. «Фразеологический состав языка наиболее отчетливо показывает специфику языкового мышления народа» [2, с. 9]. Отношение к языку национально специфично и фиксируется в речевых стереотипах. Фразеологизмы иностранного языка требуют объяснения, привлечения глобального контекста, поражают своей необычностью, заставляют недоумевать и часто их трудно переводить. «Фразеологические единицы изучаются в условиях их реально речевого употребления в речи» [3, с. 38]. Например, фразеологизм английского языка *out of the blue* можно понять только с привлечением контекста: *Creative ideas and images seem to spring «out of the blue» which may more accurately characterized as out of the right hemisphere* [9, с. 16], что в данном контексте означает «творческой идеи в результате активного действия правого полушария головного мозга». Другой пример, по ассоциации с *blue* – «голубой» – *till all is blue* переводится как «до скончания века» (до посинения). Фразеологизм *double-ditch* переводится как «китайская грамота». «С рациональной точки зрения фразеологизмы – избыточны, «громоздки», передаваемый ими смысл можно выразить одним словом: «работать спустя рукава» – «плохо», но с психологических, коммуникативных и когнитивных аспектов они необыкновенно прагматичны, семантически насыщены, удобны, эффективны. Это объясняется их образностью, особой внутренней формой» [6, с. 517].

Во фразеологии национальный стиль мышления и национальный язык находятся в гармонии. Язык содержит средства, которые нужны носителю языка для выражения своих мыслей, намерений.

Сравнение русской и английской фразеологии, связанной с мыслительной деятельностью, показывает, что в русском языке фразеологические обороты более разговорны, эмоциональны. Русскому человеку свойственно активно переживать происходящее: «побойся Бога» – *Be reasonable*, лиха беда – начало». В русском языке используются особые экспрессивные речевые модели: «спорить до бесконечности» (до умопомрачения).

Английская фразеология динамична, адаптируется к окружающей жизни, дает оценку происходящему. Она нацелена не на эмоциональность, а на поиск выхода из сложившейся проблемы, ситуации: *Take it easy* – «не принимай близко к сердцу», *It does not matter* – «не обращай внимания», *Look for the way out* – «ищи выход». Многие английские разговорные обороты не только равноценны устойчивым оборотом, но еще и более экспрессивны – *as crazy as a bedbug* – «мозги набекрень». В русском языке используются различные грамматические средства: словообразование, словосложение «бухты-баракты», «ни бум-бум», «тютелька в тютельку», «всего-навсего». Английская фразеология связана с мировой и национальной литературой и культурой. Например, термин *serendipity* – «открытие по воле случая» связан с легендой о трех принцессах из Серендипа, которые любили путешествовать и во время путешествий приходили к разнообразным открытиям [9, с. 75]. Известный исследователь психологии научного творчества Ротенберг, анализируя процесс прихода к открытию, вводит понятие так называемого «янусианского мышления», сочетающее в себе две противоположные точки зрения. Данное сочетание основывается на ассоциации между вышеназванной формой творческого процесса и известной легендой о римском боге Янусе.

В любой фразеологии распространены бытовые, исторические и практические ситуации, с помощью которых выделяется и символизируется определенная реалья. Например, «голова» – семиотический знак ума: *heads are better than one* – «одна голова хорошо, а две – лучше». «Дыра» символизирует пустоту: «дырявая голова» – («человек с плохой памятью»), *to fall in a groove* – «попасть в дыру» («попасть впросак», «ошибиться»). В русском языке часто встречаются архаизмы: аршин, золотник, «мал золотник да дорог», «беречь пуще глаза». В русском языке используется лексика, связанная с крестьянским бытом, трудом: «Без труда не вытянешь рыбку из пруда», «Терпение и труд все перетрут», «Конец – делу венец», «Трудись как муравей, если хочешь быть уподоблен пчеле», «Мудрость подобна черепаховому супу, не всякому доступна». В английском языке распространена лексика,

относящаяся к ремеслу, морскому делу: *It is safe riding at two anchors* – «безопасно когда два якоря» («два доказательства лучше чем одно»). Английское слово *face* – «достоинство, смелость, активность» и производный глагол *to face* – «смотреть в лицо опасности» символизирует идею самостоятельности, активного отношения к происходящему, что находит широкое применение в творческой мыслительной деятельности: *to face decision* – «видеть решение», *to face a task* – «рассмотреть задачу, проблему», *in the face of the right brain* – «на основе реакции правого полушария головного мозга». Слово *light* – «свет», символизирует в творческом процессе «озарение», «проблеск в решении проблемы»: *a sudden clarification that brings light* – «неожиданное прояснение, ведущее к открытию», *to light a problem* – «объяснить», «осветить проблему», *to see the light* – «подсознательно видеть решение проблемы». В ментальной деятельности также фигурируют фразеологические обороты со словом – «ум»: *creative mind* – «творческий ум», *the decisive idea preserves itself to the mind* – «решение проблемы приходит на ум», *wild range of the mind* – «невероятная способность ума», *quick mind* – «быстрый ум». Ментальные операции, как видно из вышеприведенных примеров, описываются обычным языком «физического» мира. Структурирование мира идей, знания, познания и мышления привычным языком описания физического мира с одной стороны показывает, как практические знания о практическом мире, окружающей действительности используются для освоения, описания и осмысления объектов, как правило, сопровождается их рациональным восприятием: *original solution* – «оригинальное решение», *a profound idea* – «глубокая идея», *a clear-cut idea* – «ярко очерченная идея», *a plausible hypothesis* – «правдоподобная гипотеза», где носителями рационального содержания выступают идея, гипотеза, мысль, решение. Неожиданный приход к решению задачи, над которой ученый долго и упорно работал, несет в себе много таинственного, мистического, необъяснимого и зачастую такой творческой подъем ассоциируется с высшей силой, с Богом, что находит отражение в следующих фразеологических единицах: *the laws that God created* – «законы, созданные Богом», *thank God for a brilliant idea* – «благодарю Бога за блестящую идею», *a gift of the God* – «дар Бога», *use the means and God will give the blessing* – «используй все средства, и Бог тебя благословит». Для английской фразеологии также характерна игра слов, как одного из приемов экспрессивного выражения интенций говорящего: *Ideas come when they want to come, not when we want them to come* – «Идеи приходят тогда, когда они сами этого желают, а не тогда, когда мы хотим, чтобы они пришли».

Высшим достижением человеческого разума в осмыслении взаимодействия внешнего и внутреннего мира, выступает человеческое словотворчество. Словесное творчество – неотъемлемая часть культуры народа. Формами его воплощения выступают пословицы, поговорки, предания. Все виды словесного творчества в высшей степени субъективны. «Пословицы – это особое явление национальной словесно-художественной культуры. Они отличаются совершенством и отточенностью формы и неотразимым в своем изяществе фигурами ораторского искусства» [7, с. 37]. В пословицах наблюдается единство образа, жанра и словесных средств выражения. Пословицы строятся на образе конкретной жизненной ситуации, несут в себе обобщающую функцию. Обобщающий смысл пословиц подчеркивает известный исследователь фольклора З.К. Тарланов: «Пословица – это результат сгущения мысли. Обобщающая функция для пословиц является главной. Обобщая, она бессмысленное наделяет смыслом, обыденное возводит в ранг поэтического шедевра» [7, с. 167-176].

Пословицы концентрируют народную мудрость, практический и исторический опыт, они, фактически, выражают истину и являются составной частью национального культурного фонда носителя языка.

Следующие пословицы иллюстрируют процесс решения проблемы, отдельные стадии творческого процесса: *a fool looks to the beginning, a wise man regards the end* – «Началом считается глупец, о конце думает мудрец». Данная пословица отражает подготовительную стадию творческого процесса, способность анализировать проблему и прогнозировать конечный результат. Аналогичный смысл выражается и в приводимой ниже пословице: *A wise man begins in the end, a fool ends in the beginning* – «Умный начинает с конца, а глупый заканчивает решение уже вначале». Данная пословица основана на игре слов, что наделяет ее особой экспрессивностью. *A wise man changes his mind, a fool never does* – «Если не получится с начала, надо искать другие пути решения проблемы». *What a fool does at last a wise man does at first* – «То, что глупый делает в конце, умный делает вначале». Эта пословица также основана на игре слов.

Таким образом, можно сделать вывод, что фразеология в каждом национальном языке отражает условия жизни носителей языка, их обыденные и исторические ценности, практические знания и опыт, национальный характер и стиль мышления. Способы отражения действительности в каждом национальном языке специфичны, отражают менталитет своего народа, его культуру. Ментальная деятельность передается словами и выражениями обыденного языка на основе восприятия окружающего мира. Восприятие ментальных объектов сопровождается их рациональным восприятием, проникновением в недоступное для зрительного восприятия содержание идеальных сущностей. Сравнение фразеологизмов в русском и английском языках показывает, что отражение ментальных, предметных сущностей производится обычным языком «физического» восприятия мира.

Фразеология демонстрирует ассоциативно-образное мышление носителей языка и в целом выполняет культурологическую функцию, так как благодаря словесному творчеству и его выражению во фразеологии мы узнаем об особенностях национальной культуры народа на определенном витке ее развития.

Источники и литература

1. Кубрякова Е.С. Начальные этапы становления когнитивизма: лингвистика-психология-когнитивная наука / Е. С. Кубрякова. – В.Я., 1984. – 286 с.
2. Кубрякова Е.С. Язык и знание / Е. С. Кубрякова. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – 308 с.
3. Кунин А.В. Английская фразеология / А. В. Кунин. – М.: Наука, 1970. – 482 с.
4. Леонтьев А.Н. Языковое сознание и образ мира / А. Н. Леонтьев // Язык и сознание: парадоксальная рациональность. – М., 1993. – С. 53-58.
5. Попова З.Д. Когнитивная лингвистика / З. Д. Попова, И. А. Стернин. – М.: Восток-Запад, 2007. – 312 с.
6. Рябцева Н.К. Язык и естественный интеллект / Н. К. Рябцева. – М.: Academia, 2005. – 326 с.
7. Тарланов З.К. Русские пословицы: Синтаксис и поэтика / З. К. Тарланов. – Петрозаводск: Гос. университет, 1999.
8. Albrecht K. Brain power. Learn to improve your thinking skills / K. Albrecht. – N.Y., 1980. – 407 p.
9. Cannon W.B. The role of change in creativity / W.B. Cannon // Creativity and the Individual. – Chicago, 1960. – P. 12-20
10. Polya G. How to solve it / G. Polya. – N.Y., 1957. – 381 p.

ЯЗЫК ПОЛИТИКИ: ИДЕОЛОГИЧЕСКАЯ ДИФФЕРЕНЦИАЦИЯ (НА МАТЕРИАЛЕ ПОЛЬСКОГО ПОЛИТИЧЕСКОГО ДИСКУРСА ПОСЛЕДНИХ ЛЕТ)

В польском публичном дискурсе, как научном, так и медийном, политический язык рассматривается прежде всего сквозь призму его соответствия принятым нормам, логичности/доступности высказывания, его содержательности, наличия в нем юмора, языковых «ляпов», степени «парламентарности», а также его персуазивной действенности. Автор представленного текста предпринимает попытку описания форм языка польской политики последних лет в зависимости от представляемых отдельными политиками политико-идеологических групп, а также в зависимости от отношения политика к аппарату власти (является ли он его представителем или же пребывает в оппозиции к нему). Для проведения этого анализа оказывается весьма полезной созданная О. Лешаком *сферическая типология идеологических позиций в политике*, основывающаяся на трех оппозициях: фундаментализм – прагматизм (утилитаризм), традиционализм – универсализм (реформизм, прогрессивизм) и индивидуализм – социоцентризм. Каждой из этих шести позиций можно приписать специфические дискурсивные формы языковой реализации. Фундаментализм представляется идеологизированным языком высокой степени абстракции; прагматизм – конкретным экономическим или витально-физиологическим языком; в дискурсе традиционалиста риторика в семантическом отношении сильно погружена в прошлое и насыщена «генетической» метафорикой; универсализм тяготеет к неологизации, заимствованиям, а с семантической точки зрения субстанционален и пространствен, нередко футуристичен; индивидуалистическая позиция риторически насыщена психологизмами и исполнена персональной оценочностью; в то время как социоцентрист чаще остальных склонен к использованию языковых штампов и речевых шаблонов, стереотипов родом из фольклора или разговорного языка.

Ключевые слова: язык политики, политико-идеологические группы, сферическая типология.

Автор представленного текста намагається описати форми мови польської політики останніх років у залежності від презентованих політиками політико-ідеологічних груп, а також у залежності від стосунку політика до апарату влади (чи він є його представником, чи перебуває у опозиції до нього). Для проведення цього аналізу виявляється досить корисною створена О. Лешаком *сферична типологія ідеологічних позицій у політиці*, що ґрунтується на трьох опозиціях: фундаменталізм – прагматизм (утилітаризм), традиціоналізм – універсалізм (реформізм, прогресивізм) та індивідуалізм – соціоцентризм. Кожна з цих шести позицій має специфічні дискурсивні форми мовної реалізації.

Ключові слова: мова політики, політично-ідеологічні групи, сферична типологія.

The author of the paper has made an attempt to characterise the linguistic forms that may be encountered in the Polish political world in relation to such criteria as whether a given politician belongs to a governing or opposition party or what political and ideological attitudes are represented by politicians in question, according to the three following oppositions: fundamentalism vs. pragmatism, traditionalism vs. universalism, individualistic vs. pro-social approach. Each of these six attitudes may be attributed specific linguistic forms.

Key words: language of politics, political and ideological groups, spherical typology.

W polskim dyskursie publicznym, w tym naukowym i medialnym, język polityki (w właściwie język, jakim posługują się politycy w mowie i piśmie) rozpatrywany jest m.in. przez pryzmat jego poprawności, polegającej na jego zgodności z przyjętymi normami (wymowy, fleksji, składni, leksyki, semantyki, ortografii, interpunkcji etc.), logiczności/czytelności wypowiedzi, jej merytoryczności (a właściwie jej braku), zawartego w wypowiedzi dowcipu, lapsusów językowych, jego «parlamentarności» (kulturalności, wynikającej z norm «dobrego wychowania») oraz jego skuteczności perswazyjnej (wpływu na społeczeństwo/wyborców).

W przypadku patrzenia na język polityki/a w odniesieniu do poprawności językowej bada się/rejestruje konkretne wypowiedzi konkretnych polityków, w jakim stopniu znają oni reguły języka polskiego. Oczywiście cytuję się przede wszystkim tych, z których wypowiedzi wnioskować można, że tych reguł nie znają... Oto wypowiedź poseł Nelly Rokity: *Jednak rodzina składa się, jak ma się trójkę dzieci. Ja uważam, że i pani i ja nie mamy normalnej rodziny, jak mamy tylko jedno dziecko i na pewno w dodatku trochę rozpieszczone*[5].

Za przykład nielogiczności, niech posłuży wypowiedź Lecha Wałęsy: *.. z każdym inny, i z rogami, jeśli będzie trzeba dla Polski, nie ma, nie ma nic, nie ma nie, nic nie ma...* [3].

Brak merytoryczności – wiedzy na wypowiedzany temat przedstawić można choćby w tych słowach Jarosława Kaczyńskiego – *Trzeba walczyć z marihuaną, ... ale czy marihuana jest z konopii? Chyba nie... znaczy ja o nic na ten temat nie wiem... w każdym razie, nie wiem jak pan łączy marihuanę z konopią... z konopiami – na pewno z narkomanią trzeba walczyć...*[3].

Poczucie humoru u polityka ilustruje się choćby wypowiedzią posła Bogdana Lewandowskiego, który zwrócił się do posła Renaty Beger tymi słowy: *pani poseł, proszę mi wybaczyc, ale obawiam się, że pani owies uderzył do głowy...*[11], a była to aluzja do jej wcześniejszej wypowiedzi, że lubi seks *...jak koń owies...* Pseudo poczucie humoru (chamstwo) ilustruje się np. wypowiedzą Andrzeja Leppera: *...jak można zgwałcić prostytutkę... he ...he...* [12] – wypowiedź miała miejsce po tym, jak Bogdan Golik, polski eurodeputowany, jeden z polityków Samoobrony (formacji, której A. Lepper jest liderem) został oskarżony przez belgijską prokuraturę o gwałt na prostytutce.

Za lapsus językowy, niech posłużą wielokrotnie cytowane słowa Józefa Zycha: *Wysoki Sejmie, nie po raz pierwszy staje mi...* (śmiejach na sali sejmowej) *Przychodzi mi stawać przed Izba...* *Wysoki Sejmie staje mi w pamięci pan poseł Iwiński...* [14].

Brak «parlamentarnego języka» (kultury osobistej) ilustruje wypowiedź Lecha Kaczyńskiego – *Panie spieprzaj pan, ... spieprzaj dziadu...*[10] skierowana do jednego z mieszkańców Warszawy po tym, jak ten zarzucił mu zmianę formacji politycznej... i jeszcze raz Lech Kaczyński – półgłosem wypowiedziane słowa do swego sekretarza podczas jednej z konferencji prasowych – *Jeszcze jedno pytanie, ale nie od tej mały w czerwonym...*[1] (po tragicznej śmierci Prezydenta Lecha Kaczyńskiego w katastrofie smoleńskiej, tych przykładów raczej się nie przytacza...).

Jeśli chodzi o skuteczność perswazyjną trudno o krótki przykład, tym bardziej cytować. Na poważnie zajmuje się tą problematyką marketing polityczny. Specjaliści od marketingu politycznego, naukowcy, czy też praktycy zajmujący się PR-em polityków badają receptę poszczególnych słów czy zwrotów (oczywiście w całym kompleksie awerbalnego zachowania), ich pozytywnym i negatywnym odbiorem i ich wpływem na potencjalnego odbiorcę/wyborcę.

Trzymając się powyższego, w polskim dyskursie publicznym przytacza się/bada konkretne wypowiedzi, konkretnych polityków i innych uczestników życia politycznego (dziennikarze, komentatorzy polityczne, wyborcy) i wszystkie one stanowią zbiór wypowiedzi z zakresu języka polityki (choć nie zawsze odnoszą się one do polityki...).

Rzadko bada się retorykę polityczną z punktu widzenia formacji ideologicznej jakiegoś ugrupowania politycznego (lewica, centrum, prawica). Jeśli już to bardziej w odniesieniu do historii – języka władzy PRL-u, jako nowomowy, za którego formą trudno było odnaleźć treść. Przykład: *Praktyka dnia codziennego dowodzi, że stale zabezpieczenie informacyjno-propagandowe naszej działalności zabezpiecza udział szerokiej grupy w kształtowaniu odpowiednich warunków aktywizacji* [6].

Przy takiej okazji często przedstawia się tzw. uniwersalną ściągawkę do tworzenia przemówień – dowolne zdanie z pierwszej kolumny należało połączyć z dowolnymi zdaniami z kolejnych kolumn, aby utworzyć (pseudo)mające sens przemówienie (tabela poniżej).

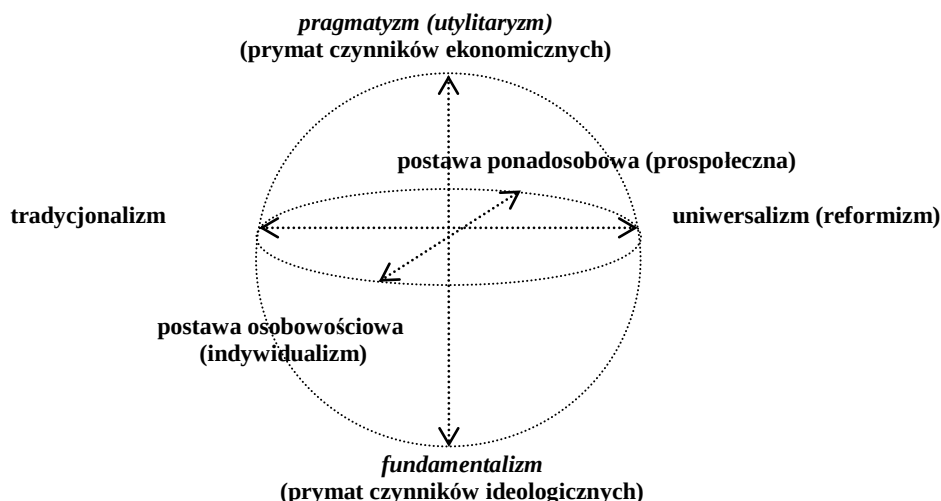
Tabela 1. Uniwersalna ściągawka do przemówień [13]

Zbiór A	Zbiór B	Zbiór C	Zbiór D
Koleżanki i koledzy	realizacja nakreślonych zadań programowych	zmusza nas do przeanalizowania	istniejących warunków administracyjno-finansowych
z drugiej strony	zakres i miejsce szkolenia kadr	spełnia istotną rolę w kształtowaniu	dalszych kierunków rozwoju
podobnie	stały wzrost ilości i zakres naszej aktywności	wymaga sprecyzowania i określenia	systemu powszechnego uczestnictwa
Nie zapominajmy jednak, że	aktualna struktura organizacji	pomaga w przygotowaniu i realizacji	postaw uczestników wobec zadań stawianych przez organizację
w ten sposób	nowy model działalności organizacyjnej	zabezpiecza udział szerokiej grupy w kształtowaniu	nowych propozycji
Praktyka dnia codziennego dowodzi, że	dalszy rozwój różnych form działalności	spełnia ważne zadanie w wypracowywaniu	kierunków postępowego wychowania
Wagi i znaczenia tych problemów nie trzeba szerzej uzasadniać, ponieważ	stałe zabezpieczenie informacyjno-propagandowe naszej działalności	umożliwia w większym stopniu tworzenie	systemu szkolenia kadry odpowiadającego potrzebom
Różnorakie i bogate doświadczenia	wzmocnienie i rozwijanie struktur	powoduje docenianie wagi	odpowiednich warunków aktywizacji
Troski organizacji, a szczególnie	konsultacja z szerokim aktywem	przedstawia interesującą próbę sprawdzenia	modelu rozwoju
wyższe założenia ideowe, a także	rozpoczęcie powszechnej akcji kształtowania postaw	pociąga za sobą proces wdrażania i unowocześniania	form oddziaływania

Wracając do współczesnej rzeczywistości politycznej Polski, na usprawiedliwienie badaczy, którzy nie analizują tekstów politycznych przez pryzmat danej formacji ideologicznej, można powiedzieć, że jest to zadanie chyba niewykonalne, skoro typologia: lewica – centrum – prawica skonstruowana w XIX w., była jako tako adekwatna krajach Europy Zachodniej do pierwszej połowy XX w., obecnie zaś, na początku XXI (szczególnie w Polsce), zupełnie nie do zastosowania. Stoją za tym różnego rodzaju kombinacje postaw (nawet nie samych reprezentantów konkretnych partii), ale i mieszanki podstaw doktrynalnych danych ugrupowań. I tak np. Prawo i Sprawiedliwość jest partią socjalną (lewica) w aspekcie społecznym i gospodarczym oraz prawicową (konserwatywną) w aspekcie obyczajowym i w odniesieniu do historii (aspekt temporalny). Platforma Obywatelska jest centroprawicowa (liberalno-socjalna) w aspekcie społecznym i gospodarczym, centroprawicową w aspekcie obyczajowym, ale w aspekcie temporalnym – progresywiście-liberalną (liberalizm zaliczany jest do nurtów prawicowych). Sojusz Lewicy Demokratycznej w aspekcie społeczno-gospodarczym reprezentuje nurt centrolewicowy, w aspekcie obyczajowym liberalny (mając na uwadze polskie – katolickie uwarunkowania!), z pozytywnym nastawieniem do przeszłości (PRL-u), przy tym, partia silnie progresywiście (lewicowo-liberalna). I jak tu się nie pogubić?

W tym względzie bardzo nowatorska i (najważniejsze!) przydatna, do naszych dalszych rozważań, jest zaproponowana przez Olega Leszczaka *sferyczna typologia podstaw ideologicznych w polityce*. Gdy zastosujemy poniższy schemat, znacznie łatwiej będzie nam wyjaśnić różnice (również w swej retoryce) pomiędzy zwolennikami przedstawionych postaw.

Schemat 1. Typologia sferyczna postaw ideologicznych w polityce [4, s. 105]

Za pomocą swej typologii O. Leszczak wymienia, po pierwsze, cztery odmiany indywidualistycznych postaw politycznych, a po drugie, cztery odmiany ponadindywidualnych (prospołecznych) postaw politycznych. W pierwszym przypadku możemy mieć do czynienia z następującymi orientacjami:

- tradycyjno-fundamentalistyczna (konserwatyzm monarchiczny i arystokratyczny, autorytaryzm),
- tradycyjno-pragmatyczna (konserwatyzm liberalny),
- uniwersalistyczno-fundamentalistyczna (anarchizm radykalny),
- uniwersalno-pragmatyczna (liberalizm radykalny).

W przypadku drugim, tymi orientacjami mogą być:

- tradycyjno-fundamentalistyczna (socjalizm narodowy, nacjonalizm ludowy, demokracja konstytucyjna),
- tradycyjno-pragmatyczna (populizm, nacjonalizm państwowy, demokracja chrześcijańska),
- uniwersalno-fundamentalistyczna (socjalizm radykalny, dyktatura komunistyczna,
- uniwersalno-pragmatyczna (demokracja socjalna, socjalizm demokratyczny, anarchosyndykalizm)[4, 106].

Typologia sferyczna pozwala dodatkowo umiejscowić i opisać postawy znajdujące się pomiędzy wymienionymi wyżej nurtami polityczno-ideologicznymi.

Niniejsza typologia pozwala więc z jednej strony przewidywać jaką retoryką powinni się posługiwać reprezentanci określonych ugrupowań społeczno-politycznych, a z drugiej – umiejscawiać konkretne wypowiedzi z zakresu języka polityki «na skali» (w obszarze) w/w sfery).

Jeśli przyjrzymy się trzem opozycyjnym postawom: fundamentalizm – utilitaryzm, tradycjonalizm – uniwersalizm (reformizm, progresywnizm) i indywidualizm – postawa prospołeczna, dla każdej można by przypisać inne formuły językowe.

I tak w przypadku postawy fundamentalistycznej, jako że dominują w tej postawie czynniki ideologiczne, pole semantyczne mówcy jest/powinno być bardzo abstrakcyjne, ogólne – przykład wypowiedzi: *Rodzina, to najcenniejsze dobro ludzkości; Polska jest najważniejsza*. Postawę pragmatyczną (utilitarystyczną), jako że dominuje w niej czynniki ekonomiczne, będzie reprezentował język zaopatrzonej w dużą ilość konkretnej leksyki – przykład: *Wydłużono o dwa tygodnie urlop wychowawczy; PKB Polski wzrosło w skali roku o 0,8 %*.

Postawy konserwatywne (tradycjonalizm) reprezentowana jest przez dyskurs czasowy – przeszły. Dominuje w nim nastawienie na przeszłość, nawet jeśli wypowiedź odnosi się do teraźniejszości, czy przyszłości. Poza tym kładzie się nacisk na «genetyczne» powiązania i przyczynowo-skutkowa metaforę. Niniejsza retoryka zawiera w sobie elementy emocjonalne wywołane przez czynniki ekspresji i wartościujące (ocenne) – przykład: *Tak jak bywało to w czasach sowieckich, i tym razem działania strony rosyjskiej okazały się brutalną manipulacją prawdy o mordzie na polskich ofiarach. Nie od dzisiaj wiemy, że kwalifikacja zbrodni katyńskiej jako właśnie zbrodni ludobójstwa jest nie tylko najważniejszym problemem w jej całościowej ocenie przez stronę rosyjską, ale stanowi w ogóle jeden z najważniejszych problemów w bieżących polsko-rosyjskich stosunkach. Należy pamiętać, że kwalifikacji zbrodni katyńskiej jako zbrodni ludobójstwa dokonał w 2004 r. polski IPN w ramach prowadzonego przez Instytut własnego śledztwa. Taka kwalifikacja od wielu lat spotyka się ze stanowczym sprzeciwem Kremla [7].* Postawa progresywnistyczna w swej retoryce odnosi się do nowatorstwa, używane są neologizmy i zapożyczenia (często z języka informatyki, wcześniej techniki). Ma charakter systemowy i przestrzenny, w kwestii temporalnej odnosi się do przyszłości. Reprezentant takiej postawy trzyma się wolicjonizmu – stara się wyperswadować, że rzeczywistość uzależniona jest od konkretnych działań, a nie ślepego losu. Przykład: *Celem Programu jest «Przyspieszenie tempa rozwoju społeczno- gospodarczego Polski Wschodniej w zgodzie z zasadą zrównoważonego rozwoju».* Cel ten zostanie osiągnięty poprzez realizację celów szczegółowych:

Cel I: Stymulowanie rozwoju konkurencyjnej gospodarki opartej na wiedzy

Cel II: Zwiększenie dostępu do Internetu szerokopasmowego w Polsce Wschodniej

Cel III: Rozwój wybranych funkcji metropolitalnych miast wojewódzkich

Cel IV: Poprawa dostępności i jakości powiązań komunikacyjnych województw Polski Wschodniej

Cel V: Zwiększenie roli zrównoważonej turystyki w gospodarczym rozwoju makroregionu

Cel VI: Optymalizacja procesu wdrażania PO RPW [9].

Postawa indywidualistyczna będzie w retoryce nasycona psychologizacją i pełną personalnych odniesień – przykład: *Albert Einstein pracował był w biurze patentowym – i stworzył Teorię Względności. Istnieje silne podejrzenie, że gdyby pracował na sponsorowanej przez państwo uczelni, to by jej nie wynalazł. Musiałby bowiem pisać miesięczne i roczne plany swoich badań. Oraz sprawozdania. I co miał w nich pisać: «Chwilowo nie wynalazłem Teorii Względności, ale tak sobie*

myśle...»? [2] Postawa prospołeczna ubierana jest szablonami mownymi i stereotypami – przykład: *Solidarna Polska to kraj, w którym z owoców rozwoju gospodarczego korzystają także mniej zamożni obywatele i słabsze ekonomicznie regiony; kraj, w którym założenie rodziny i wychowanie dzieci spotyka się z należnym uznaniem i wsparciem ze strony państwa, w którym obywatele mają zagwarantowane godne emerytury i pomoc w trudnych sytuacjach* [8].

Mimo tego, co wcześniej zostało powiedziane, w Polsce dominują dwa główne nurty retoryki politycznej. Pierwszym jest nurt liberalno-lewicowy, zaś drugi to prawicowo-konserwatywny. Każdy z nich ma swoje figury retoryczne na propagowanie swoich poglądów oraz na zwalczanie przeciwników.

Najbardziej popularnymi sztampami pozytywnymi w nurcie liberalno-lewicowym będą następujące hasła (wyrazy i frazesy manipulacyjne): *wolność; tolerancja; społeczeństwo obywatelskie; neutralność światopoglądowa państwa; świeckie państwo; prawa kobiet; prawa dzieci; prawa mniejszości (seksualnych, religijnych, narodowych); równość obywateli; wrażliwość społeczna* etc. Najbardziej popularnymi negatywnymi sztampami w tym nurcie następujące zwroty: *państwo policyjne; państwo wyznaniowe; zamordyzm; obskurantyzm; klerykalizacja; polityka historyczna; szowinizm; faszyści; moherowe berety; dewocja; ciemnogród; zaścianek; histeria lustracyjna* etc.

Najbardziej popularnymi sztampami pozytywnymi w nurcie konserwatywno-prawicowym będą takie oto hasła: *państwo solidarne; wolna Polska; prawda; racja stanu; Bóg, Honor, Ojczyzna; Polska dla Polaków; Polak katolik; pokolenie Jana Pawła II; prawo naturalne; sprawiedliwość Boska; godność Narodu; odrodzenie duchowe; kultura życia; pamięć Narodu; dziedzictwo narodowe; polityka historyczna; prawda historyczna; substancja narodowa; duma narodowa; rewolucja moralna; dekomunizacja; lustracja* etc. Najbardziej popularnymi negatywnymi sztampami w tym nurcie następujące zwroty: *zdrada narodowa; «zdradzeni o świcie», rosyjsko-niemieckie kondominium; Związek Sowiecki; imperializm sowiecki; KGB; utrata niepodległości; zaprzaństwo; okupacja Narodu Polskiego; masoneria; żydostwo; układ; czerwoni; komuchy; pederasty; pedały; zbrodnie; zwyrodnialcy; hołota; kultura śmierci; wulgarny antyklerykalizm* etc.

Ciekawym dla Czytelnika może być zestawienie tych dwóch typów retoryk w odniesieniu do tego samego obiektu komentarza.

Tabela 2. Sposób komentowania tych samych wydarzeń w zależności od reprezentowanej opcji polityczno-ideologicznej mówcy [por. 4, 110]

nurt liberalno-lewicowy	nurt konserwatywno-prawicowy
<i>swoboda wypowiedzi</i>	<i>obraza uczuć religijnych</i>
<i>watykańska ruletka</i>	<i>naturalne planowanie rodziny</i>
<i>zygota</i>	<i>nienarodzone dziecko</i>
<i>antykoncepcja</i>	<i>zabijanie poczętych dzieci</i>
<i>aborcja</i>	<i>zbrodnia, zabicie niewinnej istoty</i>
<i>eutanazja</i>	<i>morderstwo</i>
<i>wolny rynek</i>	<i>cywilizacja śmierci</i>
<i>uprawianie spiskowej teorii dziejów</i>	<i>ukazanie całej Prawdy</i>
<i>parada równości</i>	<i>zdziczenie moralne</i>
<i>bezpodstawne zatrzymania</i>	<i>skuteczne metody śledztwa</i>
<i>brak dowodów</i>	<i>dowody zostały zniszczone</i>
<i>interwencja zbrojna</i>	<i>misja pokojowa</i>
<i>agresja</i>	<i>atak wyprzedzający</i>
<i>cenzura obyczajowa</i>	<i>ochrona społeczna przed szkodliwymi treściami</i>
<i>cenzura mediów</i>	<i>monitorowanie mediów</i>
<i>indoktrynacja</i>	<i>wychowywanie, wpajanie wartości</i>
<i>falszowanie historii</i>	<i>polityka historyczna</i>
<i>zemsta</i>	<i>sprawiedliwość</i>
<i>społeczeństwo</i>	<i>organizm Narodu</i>
<i>indywidualizm</i>	<i>atomizacja społeczeństwa</i>
<i>prawo wyboru jednostki</i>	<i>anarchia</i>

Na koniec wypada się jeszcze odnieść do relacji «czyste» polityki (opartej na emocjonalności etycznej) do dziedziny rządzenia państwem (połączenia funkcji politycznej z zarządzającą, a więc opartej z jednej strony na emocjonalności etycznej, ale z drugiej na racjonalności praktycznej, gdyż w tym przypadku mamy do czynienia również ze sferą ekonomiczną). Władza państwowa musi więc łączyć, również w swej retoryce, dziedzinę polityki z gospodarką, ich łącznikiem opierając się na koncepcji O. Leszcza będzie prawo. Zestawiając wypowiedzi polityków np. posłów opozycyjnych partii z przedstawicielami rządu od razu da się zauważyć pewną prawidłowość – otóż wypowiedzi opozycyjnych parlamentarzystów (bez względu na to jaki nurt polityczno-ideologiczny reprezentują) są przeważnie emocjonalne, ekspresyjne i wartościujące (w tym oceniające), a przy tym mogą być pozbawione wewnętrznej spójności i sensu. Wypowiedzi przedstawicieli władzy wykonawczej są przeważnie merytoryczne, zawierają w sobie dużo detali, ale przy tym (albo przez to) bez połotu, mało pociągające i męczące. Wy tłumaczyć to zjawisko nie jest trudno, otóż łatwo (jeśli ma się ten dar – a polityk w państwie demokratycznym powinien... inaczej nie ma szans na wybór...) zadawać ogólnikowe pytanie i stawiać jak najogólniejsze zarzuty w patetycznym tonie, poza tym nie wymaga to od słuchacza (obserwatora) racjonalnego myślenia i znajomości tematu, jednak, żeby na nie odpowiedzieć trzeba odnosić się do wiedzy merytorycznej, w sposób racjonalny. Żeby móc odebrać tego rodzaju komunikaty w sposób zgodny z intencją nadawcy, po pierwsze trzeba tego chcieć, a po drugie – trzeba to umieć zrobić, a przeciętnemu odbiorcy/wyborcy ani się nie chce chcieć, ani tym bardziej nie jest w stanie poznać meritum sprawy. Przykładem niech będzie debata telewizyjna n/t Otwartych Funduszy Emerytalnych dwóch wybitnych ekonomistów, ale i polityków – aktualnego ministra finansów Jacka Rostowskiego i byłego ministra finansów, wicepremiera Leszka Balcerowicza. Komentarze medialne, w tym dziennikarzy zajmujących się ekonomią, koncentrowały się nie na sile ich argumentów (czyje były/są bardziej przekonujące) a na tym kto wygrał w sensie wizerunkowy. Czy Prof. Balcerowicz,

który sztywno, oficjalnie zwracał się do swego oponenta – *Panie Ministrze*, czy też Prof. Rostowski, zwracający się do swego rozmówcy protekcyjnym tonie – *drogi Leszku*...

Literatura i źródła

1. Czerwona malpa, http://www.youtube.com/watch?v=_gwcNNtyjOg, [12.06.2011].
2. Janusz Korwin-Mikke, http://pl.wikiquote.org/wiki/Janusz_Korwin-Mikke, [13.06.2011].
3. Język Polityki 1, <http://www.youtube.com/watch?v=CBVkmMvwpq8>, [12.06.2011].
4. Leszczak L., *Lingwosemiotyka kultury. Funkcjonalno-pragmatyczna teoria dyskursu* / O. Leszczak, Toruń, 2010.
5. Nelli Rokita, http://pl.wikiquote.org/wiki/Nelli_Rokita, [12.06.2011].
6. Nowomowa, http://pl.wikipedia.org/wiki/Nowomowa#Nowomowa_w_PRL, [13.06.2011].
7. Pietrzak L., Kwalifikacja zbrodni katyńskiej jako ludobójstwa jest jednym z najważniejszych problemów w polsko-rosyjskich relacjach, http://wpolityce.pl/view/10321/Kwalifikacja_zbrodni_katyńskiej_jako_ludobójstwa_jest_jednym_z_najważniejszych_probleatów_w_polsko_rosyjskich_relacjach.html [12.06.2011].
8. Program Prawa i Sprawiedliwości, Kraków 2009, <http://www.pis.org.pl/unit.php?iddoc=148&o=partia&p=docs>, [13.06.2011].
9. *Rozwój Polski Wschodniej – wprowadzenie*, <http://porpw.parp.gov.pl/>, [13.06.2011].
10. *Spieprzaj pan i dziadu*, <http://www.youtube.com/watch?v=3FMp9Ec3pcY>, [13.06.2011].
11. Srebrne Usta 2003, <http://www.polskieradio.pl/9/947/Artykul/314139,Srebrne-Usta-2003>, [13.06.2011].
12. The Lepper show, <http://www.youtube.com/watch?v=WQ3cpeSXj0&feature=related>, [13.06.2011].
13. Uniwersalna ściaga do przemówień, http://www.polskaludowa.com/dziwolagi/sciaga_przemowienia.htm, [13.06.2011].
14. Zych w Sejmie, http://angelboy78.wrzuta.pl/film/0KCPINyi3wg/zych_w_sejmie, [13.06.2011].

УДК 811.161.1'42

Сырова О. В.

ЛОГОЭПИСТЕМЫ В ПЕДАГОГИЧЕСКОМ ДИСКУРСЕ

В статье рассматривается проблема функционирования логоэпистем на уроках русского языка в средних школах.
Ключевые слова: педагогический дискурс, логоэпистема, прецедентный феномен.

У статті розглядається проблема функціонування логоепістем на уроках російської мови у середніх освітніх закладах.
Ключові слова: педагогічний дискурс, логоепістема, прецедентний феномен.

The article deals with the problem logoepectema's functioning at the lessons of Russian language in schools.
Key words: logoepectema, pedagogical discourse, precedent phenomena.

Цель статьи: показать функционирование логоэпистем на уроках по русскому языку в текстах учебников, речи учителя, речи учеников.

Достижение поставленной цели предполагает решение следующих задач: 1) проанализировать существующие в современной лингвистике подходы к изучению логоэпистем, рассмотреть их основные характеристики и параметры, 2) проанализировать теоретико-методологические основания использования логоэпистем на уроках русского языка;

Любое сообщество стремится к передаче своего культурного наследия от поколения к поколению. Среди значимых социально-культурных факторов его трансляции значительная роль принадлежит языку, который выполняет свою ретрансляционную функцию, не подвергаясь существенным изменениям, следовательно, и культурное наследие, выраженное в текстовых кодах, традиционных формах речевого поведения, интериоризируется молодым поколением в соответствии с укорененными в том или ином лингвокультурном сообществе представлениями. Проходя многовековую историю, язык чутко реагирует на общественные отношения и почти незамедлительно отражает их в практике речевой деятельности.

Последнее время ученые постоянно ищут рациональный подход к слову как единице описания и усвоения языка для обеспечения лучшего усвоения материала учащимися в процессе обучения русскому языку. Особое значение в этом плане приобретает изучение той языковой единицы, которая выступает в то же время символом, сигналом, знаком некоторых артефактов. Она, с одной стороны, принадлежит языку, а с другой – культуре. Предложено несколько терминов для обозначения этого явления: *концепт* у Ю.С. Степанова, В.Н. Телии; *лингвокультурема* у В.В. Воробьева, *национальный социокультурный стереотип* у Ю.Е. Прохорова.

Одной разновидностью таких ментальных образований является *логоэпистема*. Впервые этот термин предложили В.Г. Костомаров и Н.Д. Бурвикова в работе «Старые мехи и молодое вино». Это «*знание, хранимое в единицах языка*», «*языковое выражение закрепленного общественно-культурной памятью следа отражения действительности в сознании носителей языка в результате постижения (или создания) ими духовных ценностей отечественной и мировой культур*» [4, с. 33]. Логоэпистемы функционируют в тексте как «голос прошлого». Иными словами, говорящие в данном контексте апеллируют к чужому мнению, в роли которого могут выступать как авторитеты, так и общепризнанные ценности в качестве неоспоримой аргументации. Логоэпистемы можно поэтому назвать символами чего-то стоящего за ними, сигналами, заставляющими вспомнить некоторое фоновое знание, некоторый текст; сама же логоэпистема представляется тогда эмблемой, сверткой, символом текста, единицей описания текста в лингвокультурном аспекте, причем текст понимается в широком семиотическом плане: и как историческое событие (*Мамай прошел*), и как собственно письменный текст («*Сказание о Мамаевом нашествии*»), и как авторитетный или влиятельный автор. Значение логоэпистемы, по мнению В.Г. Костомарова и Н.Д. Бурвикова, выводится из текста, с которым она исторически, культурно, ассоциативно или еще как-то связана. Материально логоэпистема может быть представлена цитатой, пословицей, поговоркой, фразеологизмом, афоризмом, «говорящим именем», заглавием текста, его ключевой фразой, крылатыми словами. Она служит сигналом, заставляющим вспомнить некоторое фоновое знание, текст, информацию, когнитивный смысл стоящий за ней, символ чего/кого-либо.

Мы считаем, что употребление логоэпистем на уроках русского языка является необходимым условием формирования полноценной языковой личности. Отсылка к логоэпистемам в процессе занятия ориентирована не на

обычную коммуникацию, она имеет прагматическую направленность, выявляя глубинные свойства языковой личности, обусловленные целями, мотивами, ситуационными интенциями

Готовность языковой личности оперировать логозпистемами формируется к старшему школьному возрасту, который соответствует периоду наиболее активного развития готовности тезаурусного и мотивационно-прагматического уровня. Старшекласснику известно значительное число культурно-значимых текстов, содержательное наполнение их концептов, в разной степени усвоена стратегия апелляции к таким текстам. В этом возрасте укрепляется осознание своей этнической принадлежности, определяется мотивация выбора своей национальности, конструируется этническое мировоззрение [7].

На уроках русского языка логозпистемы чаще всего выступают в виде вторичных текстов (интерпретация логозпистемы в ходе занятия). Производство вторичных текстов имеет деривационный характер по той причине, что в его основе лежат процедуры свертывания и развертывания, коррелирующие с двумя взаимосвязанными речемыслительными процессами – восприятием и воспроизводством речевого сообщения. При восприятии текста происходит его свертывание в некий «смысловой сгусток» (инвариант), который при репродукции развертывается в новую текстовую форму (варианты). В результате вторичные тексты квалифицируются как своеобразные «кодовые трансформации», в основе которых заложен субъективный момент [2].

Логозпистемы, выступающие в качестве вторичных текстов в процессе занятия по русскому языку, могут проявляться следующим образом:

1. В тексте учебника
2. В речи учителя
3. В речи школьника

В качестве основных критериев отбора логозпистем с последующим включением в учебные материалы и средства обучения русскому языку выступают следующие параметры, которые являются показателями их лингвометодической ценности:

1. Информативность и соответствие учебным и внеучебным интересам учащихся (возрастным, профессиональным, социальным, общекультурным).
2. Учебно-демонстрационная ценность
3. Лингвострановедческая ценность
4. Позитивная ценностная установка
5. Доступность предметного и метафорического содержания в зависимости от категории учащихся и этапа обучения языку

В зависимости от категории учащихся, конкретных целей, стоящих на каждом конкретном этапе обучения, эти критерии могут быть дополнены другими характеристиками

Отметим, что художественные произведения в учебнике представлены как в «натуральном», так и трансформированном виде:

1. Упоминание – апелляция к логозпистеме путем прямого, т. е. нетрансформированного воспроизведения языковой единицы;
2. ИмPLICITная прямая цитация (без ссылки на источник);
3. Трансформированная цитата;
4. Аллюзии – соотнесение предмета общения с ситуацией или событием, описанным в определенном тексте, без упоминания этого текста и без воспроизведения значительной его части.

Так, например, в качестве примеров при объяснении стилистического приема *парадокса* авторы учебников часто используют загадки (прямая цитация): *Зубы есть, а ничего не ест; Что бежит без ног?; Без огня горит, без крыла летит, без ног бежит, без ран болит* [6, с. 62].

Учебные тексты (обычно орфографические правила) в процессе подготовки учителя к занятию подвергаются адаптации, происходит процесс логозпистемизации. Под адаптацией (логозпистемизацией) имеется в виду приспособление некоторого исходного текста, делающее его доступным аудитории (вторичному адресату), на которого данный текст не был первоначально рассчитан. В основе адаптации лежит процесс популяризации знания, включающий ряд процедур обработки текстов, нацеленных на облегчение их восприятия и понимания реципиентом. Этот процесс сопровождается смысловым переходом из одной реальности (как правило, теоретической) в другую (реальность обывденного сознания). Для этого учитель должен найти способ снизить уровень абстрактности в учебном тексте до минимума и дать возможность школьнику представить материал в образной ассоциативной форме, т. е. в той форме мышления, которая является для него обывденной.

Так, например, в учебнике А.И. Кайдаловой, И.К. Калининой «Современная русская орфография» объяснение правила «Буквы *е(ё)*, *о* после шипящих под ударением в корнях слов» располагается на двух страницах со всевозможными примечаниями [3, с. 35-37]. Задача учителя адаптировать этот сложный текст для учеников, т. е. осуществить логозпистемизацию (вербальный импринтинг) в процессе многократного повторения. Так, например, то же правило в речи учителя может звучать в несколько другой форме: *После шипящих в корне слова под ударением пиши ё, если в однокоренных словах или формах этого слова есть чередования с ё (чёрт – черти), при отсутствии чередования пиши о (шов – шва)*. Именно этот «учительский» вариант правила становится для учеников логозпистемой, квантом знания, актуализирующимся в сознании учащегося при необходимости. Мы считаем, что учебные тексты (например, формулировки правил) становятся логозпистемами, если являются актуальными для многих поколений того или иного социума, в отличие от исторических логозпистем, а тем более логозпистем массовой коммуникации (реклама, кинофильмы, телесериалы и т. д.). Так, например, правило «*Жи ши – пиши с буквой «и»*» имеет большое количество лингвокультурных коннотаций и известно как школьнику первого класса, так и пенсионеру, чего нельзя сказать, к примеру, о логозпистемах из предмета «История КПСС».

В роли логозпистем на занятиях по русскому языку обычно выступают такие речевые жанры школьника, как пересказ, формулировка орфографического правила, дефиниция, замечание («краткое суждение по поводу чего-нибудь»), например: *Не с глаголами пишется раздельно. Имя существительное – это самостоятельная часть речи, которая обозначает предметность и имеет грамматические категории рода, числа, падежа*.

А.Г. Габидулина считает, что в результате многократного проговаривания учебный текст постепенно становится фактом сознания школьника, является значимым для дальнейшей учебной и профессиональной деятельности. Он начинает воспроизводиться в речи школьника (аудирование, говорение или письмо) как парафраз или цитата.

Часто логоэпистемы в речи учащегося проявляются в результате проведения зрительного диктанта («Письма по памяти»), который проводится следующим образом. Исходный текст (из учебника или записанный на доске) подвергается анализу (комментируются орфограммы и пунктограммы, распознаются слова на изучаемые правила и т. д.) Первичный текст (как правило афоризмы, стихотворения, пословицы и поговорки) закрываются, и учащиеся воспроизводят его по памяти (устно и письменно). Затем первичный и вторичный тексты сличаются [1]. Тут мы с уверенностью можем говорить, что в процессе проведения занятия по русскому языку одной из целей урока должна быть логоэпистемизация как учебного материала (правил, орфограмм, пунктограмм и т. д.), так и сопутствующего материала, помогающего лучшему усвоению материала (общеизвестные цитаты из художественных произведений, пословицы, поговорки, афоризмы и т. д.)

В речи школьников многие логоэпистемы, почерпнутые из учебников и дидактического материала по русскому языку, подвергаются процедуре десемантизации. Десемантизация — это распад, уменьшение или редукция смысла; процесс, в соответствии с которым определенный текст начинает частично или полностью терять свое значение. Значение существует, его можно найти в толковом словаре, можно восстановить в сознании, но в речи (в конкретном акте речевой коммуникации) оно не проявляется. Если текст многократно повторяется, в сознании адресата он начинает терять свой смысл (не увеличивать его): мозг перестает декодировать входную информацию как уже обработанную и начинает «отдыхать».

Одни тексты, воспроизводимые школьниками на занятиях, десемантизированы изначально, другие подвергаются процедуре десемантизации. Изначально десемантизированы искусственные стихотворные тексты, используемые на занятиях по русскому языку. Обычно они выполняют две функции: учебно-тренировочную (способствуют отработке навыков произношения и правописания) и мнемотехническую (с их помощью школьник запоминает некоторое правило). Например: *Шла Саша по шоссе и сосала сушку. Карл у Клары украл кораллы, а Клара у Карла украла кларнет; Иван Родионич, дай Ваньке трубку покурить (Именительный, Родительный, Дательный, Винительный, Творительный, Предложный).*

«Все эти искусственные примеры, знакомые носителю языка «с младых ногтей», смыкаются в его памяти с пословицами и поговорками, афоризмами и прибаутками, они составляют часть массовой речевой культуры общества, а потому характеризуются устойчивостью не только в пространстве, но и во времени» [5, с. 34].

Исследование логоэпистем на уроке русского языка представляется нам весьма перспективным. На наш взгляд, необходимо составление словарей логоэпистем. Это позволит преподавателям школ и вузов эффективно формировать коммуникативную компетенцию школьников.

Источники и литература

1. Габидулина А. Р. Учебно-педагогический дискурс: монография / А. Р. Габидулина. — Горловка: Изд-во ГГПИИЯ, 2009. — 292 с.
2. Голев Н.Д. К основаниям деривационной интерпретации вторичных текстов / Н.Д. Голев. — Режим доступа: <http://lingvo.asu.ru/golev/articles/z89.html>.
3. Кайдалова А.И. Современная русская орфография: учеб. пособие / А. И. Кайдалова, И.К. Калинина. — М.: Высш. шк. 1973. — 286 с.
4. Костомаров В.Г. Старые мехи и молодое вино. Из наблюдений над русским словоупотреблением конца XX века / Костомаров В. Г., Бурвикова Н.Д. — СПб: Златоуст, 2001. — 72 с.
5. Норман Б.Ю. Псевдовысказывания как лингвистический феномен (на материале славянских языков) / Б. Ю. Норман // Вестник Московского университета. Сер. 9. Филология. — 2010. №1. — С. 32-53.
6. Подгаецкая И.М. Воспитание у учащихся интереса к изучению русского языка: пособие для учителя / И. М. Подгаецкая. — М.: Просвещение, 1985. — 208 с.
7. Сергеева Г.Г. Аспекты функционирования прецедентных имен в молодежной среде / Г.Г. Сергеева // Филологические науки. — 2003. №2. — С. 102-110.

УДК 372.881.1

Тарев Б. В.

МЕТОД КЕЙСОВ ПРИ ИНОЯЗЫЧНОЙ ПОДГОТОВКЕ БУДУЩИХ ЭКОНОМИСТОВ

В статье предлагается методика использования метода разбора проблемных профессиональных ситуаций (кейсов) применительно к подготовке экономистов-международников (профили подготовки бакалавров — Мировая экономика, Мировая политика). Описывается поэтапно представленная технология, которая обеспечивает эффективность развития иноязычной профессиональной коммуникативной компетенции у студентов — будущих экономистов.

Ключевые слова: метод разбора ситуаций, образовательная технология.

У статті пропонується методика використання методу розбору проблемних професійних ситуацій (кейсів) стосовно до підготовки економістів-міжнародників (профілі підготовки бакалаврів — Світова економіка, Світова політика). Описується поетапно представлена технологія, яка забезпечує ефективність розвитку іншомовної професійної комунікативної компетенції у студентів — майбутніх економістів.

Ключові слова: метод розбору ситуацій, освітня технологія.

This article represents the application of Case-studies for the English language teaching at Business Schools (students of World Economy and International Affairs Departments). The author shows the sequence of stages that provide for the learners the effective development of professional communication skills.

Key words: case-study, methodology of education.

Преподавание английского языка студентам старших курсов факультета мировой экономики и мировой политики Национального исследовательского университета «Высшая школа экономики» характеризуется определенными особенностями аудитории. Студенты обладают достаточно высокой степенью языковой подготовки

студентов (примерно на уровне C1 – профессиональное владение по общеевропейской системе оценки пороговых уровней), сформированной **лингвистической компетенцией** (способностью использовать иностранный язык в ситуациях профессионально значимого общения), **социокультурной компетенцией** (способностью строить речевое и неречевое поведение с учетом социальных норм поведения, обусловленных культурой страны изучаемого языка) и **прагматической компетенцией** (способностью стилистически корректно реализовать лингвистическую компетенцию в различных условиях речевого общения с учетом коммуникативной целесообразности высказывания) [1]. Данные особенности студенческой аудитории, с одной стороны, значительно облегчают работу преподавателя в группе, с другой, стороны создают ряд трудностей, которые приходится преодолевать, принимая во внимание специфику отношения обучающихся к предмету.

На данном этапе обучения необходимо находить новые приемы повышения мотивации студентов к более углубленному изучению языка, овладению новыми социокультурными и профессиональными умениями. И в этих условиях особую роль играет обучение студентов посредством изучения, анализа и принятия решений через предложенные деловые ситуации (кейсы). По своей сути кейс можно определить как описание ситуации, включающей в себя проблему и задание по нахождению решения данной проблемы [2]. При этом нельзя забывать, что сама проблема не эксплицируется, ее определение требует усилий со стороны обучающихся. Данная ситуация, как правило, описана с точки зрения человека, который будет принимать решение, основываясь на полученных выводах. Соответственно, неправильно определенная проблема приводит к некорректному алгоритму действий и принятию неверных решений.

Популярность данного метода основана на приближенности к реальной, профессионально ориентированной модели поведения будущих специалистов в условиях деловой среды. Это и создает достаточно высокую степень заинтересованности среди студентов, а также способствует повышению их мотивационного уровня.

Данный метод довольно давно применяется в практике преподавания различных дисциплин, включая иностранные языки, но, необходимо отметить, что порой преподаватели не утруждают себя объяснением студентам основ, правил, способов работы с кейсами. На практике роль преподавателя ограничивается только представлением деловой ситуации и предложением принять возможное решение в результате проведенной аналитической работы. В таких условиях студенты вынуждены действовать, используя чисто интуитивные методы, и опираться только на тот опыт, который им доступен на данном этапе обучения. В результате эффективность работы с кейсом может серьезно снизиться, так как студентам приходится не только решать поставленную в кейсе задачу (причем в условиях работы с иностранным языком), но изобретать собственную методику аналитической деятельности.

Четкое понимание роли преподавателя и роли обучаемого в условиях работы над кейсом играют важную роль для достижения успеха в процессе определения проблем(ы) и решения поставленных задач. С нашей точки зрения, преподаватель должен: 1. инициировать дискуссию, 2. задавать направление работы, 3. требовать выполнение работы над принятием решения, 4. помогать студентам преодолевать роль пассивного участника, 5. обеспечивать обратную связь. В свою очередь студенты должны уметь: 1. вставать на позиции оппонента, 2. отстаивать свою позицию в дискуссиях, 3. уметь слушать и слышать, 4. быть открытым к чужому мнению, 5. обеспечивать обратную связь.

В ходе работы с кейсом необходимо использовать методику и инструментарий решения задач и принятия решений. С одной стороны, данная методика способствует осознанию студентами путей выполнения задания, с другой стороны, дает возможность и студентам, и преподавателю в случае необходимости определить этапы работы, на которых могла быть допущена ошибка или погрешность.

Мы предлагаем следующие этапы решения задач, поставленных в кейсе [3].

1. Определение проблемы.

Очень часто данный этап недооценивается в связи с якобы однозначностью и понятностью проблемы кейса, которую зачастую путают с поставленной задачей. Для того чтобы определить основную проблему, необходимо предложить гипотезу, обосновать ее и найти подтверждение верности данной гипотезы.

2. Структуризация проблемы.

Выдвинутая гипотеза существующей проблемы подлежит структуризации. Для этого элементы структуры должны отвечать следующим требованиям: 1) элементы одного уровня должны быть одинаковыми по характеру и значимости; 2) элементы должны быть необходимыми и достаточными для решения предыдущего уровня задачи; 3) элементы должны быть взаимозаменяемыми и в совокупности определять всю проблему.

3. Установка приоритетов.

Для того чтобы осознать, какие элементы должны подлежать детальному анализу, необходимо классифицировать и сравнить их в соответствии с поставленными целями. Оценить соотношение между сложностью реализации и степенью результативности того или иного действия позволяет матрица приоритетов. Определение приоритетов раскрывает элементы проблемы.

4. Упор на «открытые» элементы и планирование.

Определение приоритетов раскрывает элементы, подлежащие исследованию, и дает возможность пренебречь незначительными с точки зрения реализации и результативности элементами (действиями). При этом выстраивается план необходимых действий, которые могут реализовываться как последовательно, так и параллельно.

5. Анализ и разработка «открытых» элементов.

«Открытые» элементы приоритетных действий подлежат анализу через установление источников необходимой информации, непосредственно сбор информации, корректное применение собранных данных. Все это приводит к определенным выводам, которые, в свою очередь, служат основой дальнейших действий, и выявляет круг лиц, ответственных за их реализацию.

6. Резюме (описание ситуации)

Описание ситуации предполагает определение стратегического намерения и структуры документа. Стратегическое намерение подразумевает: 1) установление целей документа; 2) анализ целевой аудитории; 3) формулирование ключевой мысли сообщения; 4) выбор формата документа. Структура должна организовать документ таким образом, чтобы он передавал содержание доступным и логическим образом.

7. Представление результатов (презентация)

В процессе представления результатов проведенной работы необходимо учитывать множество факторов, которые оказывают воздействие на степень восприятия аудитории. Помимо корректно переданной содержательной части презентация должна отличаться выверенной и правильно представленной формой подачи информации. Нельзя не учитывать такие факторы как: 1) организация введения, основной части сообщения, заключения; 2) использование языка жестов и манера держаться перед аудиторией; 3) применение наглядных материалов и т. д.

Знание данных этапов работы над кейсом обеспечивает корректное решение задач и достижение поставленных целей даже в сложной ситуации иноязычной среды.

В качестве примера работы с кейсом можно привести простейшую деловую ситуацию создания дееспособной команды (team-building).

Team sculpture exercise: competition instructions

• *Inch by inch*, a ruler manufacturer, has called for tenders for a prestigious, eye-catching sculpture to stand outside the main entrance of its corporate headquarters in Los Angeles. The requirements are:

- The sculpture must be free-standing
- The sculpture must be able to withstand the strong earthquakes of Los Angeles
- The sculpture must be topped by the company symbol, a glass ruler
- The sculpture should be as tall as possible
- The deadline must be met

• Your team, along with all the others, has entered the bidding. You have 30 minutes to design and build a model in your team room, as well as to find a name for your team. When you are finished, bring your model to the classroom where your time will be taken. You will have the opportunity to present and explain your model to the company jury. The jury will decide who will receive the commission based on three criteria:

- The sculpture's stability
- The sculpture's height (in centimetres/inches)
- Time taken to construct the model (rounded off to the next full minute).

При внешней простоте данной деловой ситуации работа над ней не всегда оказывается результативной в связи с ошибками, которые могут сопровождать работу команды на разных этапах реализации данного проекта. Процесс решения проблемы может выглядеть следующим образом:

1. **Определение проблемы.** На данном этапе команда может не осознавать важность основной проблемы, а именно, построение коллектива единомышленников, нацеленного на достижение финального результата. Вместо этого каждый участник замкнут на выполнении озвученных в кейсе задач: устойчивость, высота башни, время выполнения задания.

2. **Структуризация проблемы.** Необходимо определить материалы, из которых будет изготавливаться скульптура, последовательность и синхронность действий со стороны участников.

3. **Установка приоритетов.** Порядок действий, последовательность изготовления элементов определяются либо коллективно, либо в соответствии с решением лидера. Огромную роль играет быстрое определение взаимоотношений в группе.

4. **Упор на «открытые» элементы и планирование.** Определение последовательности действий дает возможность не отвлекаться на изготовление лишних элементов. Отсутствует потеря времени на работу с избыточными деталями и материалами.

5. **Анализ и разработка «открытых» элементов.** Данное положение предполагает определение роли каждого участника в рабочем процессе и его ответственности за разработку и реализацию соответствующего элемента.

6-7. **Резюме (описание ситуации), представление результатов (презентация)** не являются показательными для данного конкретного примера, и их можно рассматривать в контексте анализа иных учебных кейсов.

Данная методика и прилагаемый инструментарий способствуют не только эффективной работе студентов на занятиях по иностранному языку, но и обеспечивают правильность их действий в процессе самостоятельной работы и подготовки к занятию по деловому английскому языку. В целом технология работы с кейсами является эффективной с позиций формирования у студентов способности к эффективной деловой межкультурной коммуникации.

Источники и литература

1. Программа дисциплины «Английский язык». II этап (III и IV курсы). – электронный ресурс <http://www.hse.ru/edu/courses/24670773.html>
2. Гуревич А. Ролевые игры и кейсы в бизнес-тренингах / А. Гуревич. – СПб: Речь, 2004. – 144 с.
3. Тарев Б.В. Case-study collection: Учебное пособие / Б.В. Тарев. – М.: «Тезаурус», 2009. – 136 с.

УДК 372.881.1

Тарева Е. Г.

ОСНОВЫ УЧЕБНИКА ДЛЯ ПОДГОТОВКИ ЛИНГВИСТОВ К МЕЖКУЛЬТУРНОЙ КОММУНИКАЦИИ

В статье изложены основные идеи (методологические основания, цели и задачи), которые могут быть положены в основу построения учебника по профессиональной коммуникации, предназначенного для подготовки современных лингвистов (бакалавров, специалистов, магистров).

Ключевые слова: учебник по профессиональной коммуникации лингвиста, методология учебника, цели подготовки бакалавра / специалиста / магистра лингвистики.

У статті викладені основні ідеї (методологічні основи, цілі і завдання), які можуть бути покладені в основу побудови підручника з професійної комунікації, призначеного для підготовки сучасних лінгвістів (бакалаврів, спеціалістів, магістрів).

Ключові слова: підручник з професійної комунікації лінгвіста, методологія підручника, цілі підготовки бакалавра / спеціаліста / магістра лінгвістики.

This article represents the basic ideas (methodology, goals, and tasks) which can serve as grounds for writing of the course book on professional communication aimed at education of linguists (bachelors, specialists, masters).

Key words: course book on professional communication, methodology of a course book development.

Современные инновационные процессы, лежащие в основе модернизации системы высшего профессионального образования, обуславливают необходимость пересмотра всех компонентов процесса подготовки выпускников вузов. Весьма значительные трансформации происходят в сфере лингвистического образования, нацеленного на формирование нового поколения лингвистов. Интегрирующим звеном для всех уровней (бакалавриат и магистратура) подготовки лингвиста является межкультурная и **межкультурная коммуникация**. Именно она представляет собой основную сферу профессиональной деятельности лингвиста, определяя его профиль. Из этого следует, что основной стратегической целью подготовки лингвиста на современном этапе реализации языковой образовательной политики становится формирование у студентов **межкультурной коммуникативной компетенции** – способности к участию в межкультурной коммуникации с представителем иного лингвокультурного сообщества [1].

Для достижения этих целей необходима переориентация всей системы подготовки современных лингвистов и в том числе модернизация **средств обучения**, основным среди которых является **учебник** как средство управления учебным процессом и как один из эффективных способов оптимизации подготовки выпускников языкового вуза. В данной статье ставится вопрос о теоретических основах современного учебника для подготовки лингвистов, обеспечивающего их полноценное и продуктивное участие в межкультурной коммуникации. Обновлённая методология учебника позволит сформировать представление о параметрах учебника нового типа, учебника, отвечающего актуальным тенденциям глобального образования.

Несмотря на имеющиеся многочисленные теории построения учебника по иностранному языку, на сегодняшний момент отсутствующего концептуальные основы содержательного, функционального и структурного построения учебника, нацеленного на подготовку лингвистов к межкультурной коммуникации как основной сфере их профессиональной деятельности. Это должен быть учебник, построенный на фундаментальных положениях теории межкультурной коммуникации.

Теория учебника основывается, прежде всего, на необходимости определения его **целевого компонента**, сопрягаемого с требованиями к подготовке профессионала в той или иной области знаний. Именно цели традиционно задают основные ориентиры для принятия решений в области концептуальных оснований, а также содержательно-структурных особенностей учебника.

Целью моделируемого в статье учебника по направлению подготовки лингвистов должно стать формирование у студентов – будущих лингвистов – определенного уровня сформированности межкультурной коммуникативной компетенции, необходимой для реализации основного вида их профессиональной деятельности – межкультурной коммуникации.

Для достижения этой цели необходимо определить систему задач, на решение которых должен быть направлен учебник по межкультурной коммуникации (далее – Учебник). Исходя из особенностей двухуровневой системы образования, в систему таких задач должны быть включены а) задачи, общие для любого уровня профессионального образования лингвистов (для бакалавров, магистров), и б) задачи особого свойства, определяемые спецификой подготовки профессионала на той или иной ступени профессионального образования. Первая из групп задач должна быть обязательной для решения в Учебнике, ориентированном на подготовку лингвистов на любой ступени профессионального образования. В то же время вторая группа позволит варьировать содержание и структуру Учебника с точки зрения особенностей подготовки профессионалов конкретного уровня подготовки лингвистов.

К задачам, общим для любой ступени подготовки лингвистов относятся следующие доминанты:

- совершенствование коммуникативной компетенции, сформированной в период базового курса подготовки лингвистов;
- знакомство студентов с основными особенностями, закономерностями, сферами функционирования межкультурной компетенции;
- расширение опыта студентов в реализации межкультурного общения с представителями иного лингвосоциума;
- развитие языкового и когнитивного сознания студентов путем присвоения иной картины мира;
- развитие особой – межкультурной – рефлексии в ходе реализации диалога культур.

Специфическими для подготовки бакалавра лингвистики необходимо считать следующие задачи:

- а) в области научно-исследовательской деятельности:
 - анализировать и интерпретировать (меж)языковые и (меж)культурные явления и процессы на основе научных концепций о сути межкультурной коммуникации;
 - применять теоретические и практические знания в области межкультурной коммуникации для собственных научных исследований;
 - собирать научную информацию по проблематике межкультурной коммуникации;
 - выступать с сообщениями и докладами по результатам проводимых исследований;
- б) в области производственно-прикладной деятельности:
 - собирать, обрабатывать, хранить, обобщать информацию о межкультурной коммуникации, в том числе с помощью современных информационных технологий;
 - осуществлять межкультурную коммуникацию в устной и письменной форме (общение языковых личностей, принадлежащих различным лингвокультурным сообществам);
 - создавать на основе стандартных методик различные типы текстов (устное выступление, обзор, аннотация, реферат и иные документы, официально-деловой, публицистический, рекламный текст и т. п.), предназначенные для ведения межкультурной коммуникации (в устной и письменной форме реализации, повседневного, официально-делового характера);

- дорабатывать и обрабатывать (корректурa, редактирование, комментирование, систематизация, обобщение, реферирование) различные типы текста;
- аннотировать и реферировать документы, научные труды и художественные произведения на иностранных языках [2].

В задачи подготовки магистра лингвистики должны быть включены следующие установки:

- а) в области научно-исследовательской деятельности:
 - самостоятельно изучать и критически анализировать теорию и практику межкультурной коммуникации;
 - участвовать в работе научных коллективов, производящих исследования по широкой проблематике межкультурного общения;
 - самостоятельно исследовать процессы межкультурной коммуникации с изложением аргументированных выводов;
 - производить высококвалифицированный анализ, комментирование, реферирование и обобщение результатов научных исследований в области межкультурной коммуникации с использованием современных методик и методологий, передового отечественного и зарубежного опыта;
- б) в области производственно-прикладной деятельности (зависит от профиля магистерской программы):
 - создавать, редактировать реферировать и систематизировать все типы деловой документации, используемой в межкультурной коммуникации;
 - качественно трансформировать различные типы текстов (изменение стиля, жанра, адресной и целевой принадлежности текста и пр.), создание новых текстов (публицистических, аналитических обзоров, эссе);
 - продуцировать собственные тексты (деловой документации, рекламных, публицистических текстов), планировать и осуществлять публичные выступления для реализации межкультурного общения во всех его сферах и видах;
- в) в области проектной деятельности:
 - разрабатывать различного рода проекты в сфере межкультурной коммуникации, межнационального общения, речевого этикета в поликультурной среде [3].

Выделенные задачи позволяют обозначить конкретные параметры цели подготовки лингвистов и, соответственно, уточнить направленность Учебника с точки зрения концептуальных основ его построения. В качестве такой основы должны выступить основные современные подходы к лингвистическому образованию.

К первому из них необходимо отнести **межкультурный подход** как научное направление, исследующее закономерности реализации взаимодействия между представителями разных лингвокультур, осознающими тот факт, что каждый из них является «другим» и каждый воспринимает чужеродность «партнера».

Отбор, организация содержания учебника (учебный материал), последовательность обучающих действий должны соответствовать принципам межкультурного обучения. При создании Учебника эти принципы диктуют необходимость учитывать особенности взаимодействия субъектов (представителей различных культур), опосредованного языком. Такая направленность Учебника ориентирует на накопление знаний о культуре страны изучаемого языка и выработку стратегии действий, которая способствует пониманию собственной и чужой культуры на основе их сопоставления. Это позволит сформировать у лингвистов систему познавательных, эмоционально-оценочных и поведенческих отношений к иным культурам, т. е. к миру, образ которого предстает не только в национальном, но и в глобальном, поликультурном контексте.

Следующим теоретическим основанием построения Учебника является **лично ориентированный подход**, предусматривающий максимальную ориентацию на личность студента – будущего лингвиста, его реальные жизненные и профессиональные потребности, мотивы, программы развития. С этих позиций построение Учебника должно осуществляться не с точки зрения логики и системности предмета усвоения, а с точки зрения логики развития личности студента, его субъективного внутреннего состояния, его индивидуальной программы усвоения профессиональной деятельности. Учебник должен задавать возможности для формирования индивидуальных программ саморазвития лингвиста как профессионала, должен включать возможные индивидуально обусловленные варианты усвоения знаний, формирования навыков и умений, необходимых для межкультурной коммуникации.

Третьим основанием является **компетентностный подход**. Именно он позволяет осуществить переориентацию оценки цели и результата образования с понятий «подготовленность», «образованность», «общая культура», «воспитанность» на понятия «компетенция», «компетентность» обучающихся (И.А. Зимняя). Соответственно изменяется модель современного выпускника языкового вуза, она приобретает компетентностные параметры. Учебник, созданный на основе компетентностного подхода, в качестве цели и результата моделируемой в нем системы подготовки лингвиста должен предусматривать формирование межкультурной коммуникативной компетенции, которая включает в себя совокупность субкомпетенций: а) коммуникативную компетенцию (лингвистическую, социолингвистическую, стратегическую, дискурсивную, социальную компетенции) и б) межкультурную компетенцию (общекультурную, социокультурную, страноведческую, лингвострановедческую).

Следующим основанием для построения Учебника выступает **деятельностный подход**, согласно которому психологические особенности человека, качества личности есть результат преобразования внешней предметной деятельности во внутреннюю – психическую. Применительно к теории Учебника деятельностный подход предполагает а) придание цели и результату обучения социально и личностно значимого характера; б) включение в содержание Учебника материала, обеспечивающего возможность самосовершенствования студентов в изучаемой области – межкультурной коммуникации, в) обеспечение через материал, структуру Учебника возможности дифференцированного обучения с сохранением единой структуры теоретических знаний, г) стремление через Учебник повысить мотивацию и интерес студентов, д) обеспечение условий для общекультурного и личностного развития профессионала, формирования у него целостной картины мира и компетенций в любой предметной области познания, связанной с профессиональной коммуникацией лингвиста.

Важным основанием для создания новой концепции Учебника выступает **межнаучный подход**, предусматривающий использование комплекса взаимосвязанных и взаимодействующих научных областей для достижения наиболее продуктивных результатов исследования того ли иного объекта действительности. Это означает, что теория Учебника должна базироваться на последних достижениях лингводидактики, методики

обучения ИЯ и смежных с ними наук: когнитивной лингвистики, культурной антропологии, когнитивной и социальной психологии, психолингвистики, этнопсихолингвистики, психологии, философии языка.

Наконец, значимым основанием для создания Учебника является **контекстный подход**. Традиционно он предполагает обучение в вузе, ориентированное на профессиональную подготовку студентов и реализуемое посредством системного использования профессионального контекста, постепенного насыщения учебного процесса элементами профессиональной деятельности (А.А. Вербицкий). Благодаря этому происходит формирование профессионально значимых качеств в ходе совмещения учебной деятельности с контекстом профессионального труда в его предметном, социальном и психологическом аспектах. Данный подход предполагает максимальное насыщение содержания Учебника профессионально значимым контекстом. Должно быть реализовано правило постепенного наращивания и усложнения профессионально ориентированного содержания при планировании собственно учебной деятельности студентов, далее ее трансформации в квазипрофессиональную деятельность и вплоть до достижения параметров учебно-профессиональной деятельности, максимально воссоздающей параметры и свойства профессиональной действительности лингвистов – различных ситуаций межкультурной коммуникации. В последнем случае Учебник реализует переход от учебной деятельности к профессиональной и тем самым способствует формированию межкультурной профессиональной компетенции.

Итак, в данной статье представлены теоретические основания, которые призваны концептуально обозначить параметры нового учебника для языковых вузов – учебника по межкультурной коммуникации. Создана методологическая основа для моделирования структуры и содержания такого учебника, призванного служить эффективным средством формирования межкультурной коммуникативной компетенции у будущих лингвистов.

Источники и литература

1. Гальскова Н.Д. Теория обучения иностранным языкам: Лингводидактика и методика: учеб. пособие / Н. Д. Гальскова, Н. И. Гез. – М.: Издательский центр «Академия», 2007. – 336 с.
2. Федеральный государственный образовательный стандарт высшего профессионального образования по направлению 035700 Лингвистика (квалификация (степень) бакалавр) – электронный ресурс http://www.edu.ru/db/cgi-bin/portal/spe/spe_new_list.plx?substr=&st=2010&qual=1.
3. Федеральный государственный образовательный стандарт высшего профессионального образования по направлению 035700 Лингвистика (квалификация (степень) магистр) – электронный ресурс http://www.edu.ru/db/cgi-bin/portal/spe/spe_new_list.plx?substr=&st=2010&qual=1.

УДК 378.147:802.0

Тарнопольський О. Б., Кожушко С. П.

ПРОЕКТНА МЕТОДИКА НАВЧАННЯ ІНОЗЕМНИХ МОВ ДЛЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЦІЛЕЙ У НЕМОВНИХ ВИШАХ

Проблема внедрения проектной методики обучения иностранным языкам для профессиональной коммуникации в неязыковых вузах рассматривается с точки зрения принадлежности этой методики к экспериенциальному обучению. Анализируются преимущества методики, ее теоретические основы и практическое применение на примере учебника английского языка для будущих психологов *«Психологические дела»*, в котором проектная работа студентов сочетается с регулярным использованием ими Интернет-технологий.

Ключевые слова: проектная методика, экспериенциальное обучение, Интернет-поиск.

Проблеми впровадження проектної методики навчання іноземних мов для професійної комунікації в немовних вишах розглядаються з точки зору належності цієї методики до експерієнційного навчання. Аналізуються переваги методики, її теоретичні основи та практичне застосування на прикладі підручника англійської мови для майбутніх психологів *«Психологічні справи»*, в якому проектна робота студентів сполучається з регулярним використанням ними Інтернет-технологій.

Ключові слова: проектна методика, експерієнційне навчання, Інтернет-пошук.

The issue of introducing project methods into teaching foreign languages for professional communication at non-linguistic tertiary educational institutions is discussed from the point of view of those methods making a part of experiential learning. The benefits and theoretical foundations of project methods are analyzed, as well as the ways of their practical implementation using as an example the textbook of English for future psychologists *«Psychological Matters»* in which students' project work is combined with their regular use of Internet technologies.

Key words: project methods, experiential learning, Internet search.

Перед українськими вишами немовного профілю все гостріше постає завдання такої оптимізації та інтенсифікації навчання іноземних мов студентів немовних спеціальностей, яке було б якомога тісніше пов'язане з навчанням майбутньої професії, допомагало б опанувати цією професією та сприяло б оволодінню мовою для спеціальних цілей у плані не стільки засвоєння системи мови як такої, скільки в плані розвитку системи навичок та вмінь іншомовної професійної комунікації. Вирішенню цього завдання може в значній мірі сприяти широке впровадження проектної методики в курсах іноземних мов, тобто регулярна розробка студентами навчальних професійно орієнтованих проєктів, які виконуються мовою, що вивчається. Нажаль, проектна методика ще не знайшла адекватного розповсюдження у навчальному процесі з іноземних мов в українських немовних вишах. Тому метою цієї статті є розгляд переваг і теоретичних особливостей використання проектної методики в курсах навчання іноземних мов у немовних вишах України, а також практичних основ впровадження методики на прикладі підручника з англійської мови для майбутніх психологів *«Психологічні справи»* (*«Psychological Matters»*) [2].

Проектна методика вперше була втілена у практику через підручники серії *«Project English»*, написані Т. Hutchinson [6]. Спочатку проектна методика призначалася для навчання підлітків у рамках вивчення загальнонавчальної англійської мови – *General English*. Але в останній час ця методика все більше поширюється у всьому світі на навчання дорослих іноземної мови для спеціальних (професійних) цілей.

Суттю проектної методики є так зване експерієнційне навчання іноземних мов (*experiential learning* [4; 7; 8]). Мабуть, саме проектна методика є найяскравішим втіленням експерієнційного навчання у мовній підготовці. В

основі експерієнційного навчання лежить навчання через досвід практичної професійно орієнтованої діяльності, яка виконується засобами іноземної мови. Прикладом може бути моделювання на заняттях з англійської мови квазі-реальної ділової активності, яка здійснюється студентами засобами цієї мови в процесі ігрового функціонування вигаданої самими студентами комерційної фірми [1].

Виконуючи навчальний проект, студенти одержують проектне завдання, що потребує багатопланової діяльності всієї групи, – наприклад, розпочати випуск професійно орієнтованої Інтернет-газети англійською мовою. Для цього вони розподіляють між собою функції та обов'язки: хтось планує та редагує газету, інші (кореспонденти) збирають матеріал та пишуть статті згідно з завданнями редактора, деякі здійснюють комп'ютерний набір та ілюстрування тощо. Підготовлена до розміщення в Інтернеті професійно орієнтована газета є матеріальним продуктом проектної діяльності.

Така навчальна діяльність як виконання навчальних проектів зазвичай є дуже ефективною. У комунікативно-орієнтованому навчанні іноземних мов, як вказує L. Fried-Booth [5], вона породжує відчуття особистісного включення до діяльності, що й є стимулом для роботи. Для студентів мотивація стає внутрішньою, а не зовнішньою, оскільки проект належить саме їм. Вони автономно вирішують (хоча і на основі консультацій з викладачем), що та як робити, тобто навчальна діяльність має за свій центр студента, а не викладача. Саме у проектній роботі можливо досягти найвищого рівня навчальної автономії, оскільки частини проектного завдання студенти мають виконувати суто індивідуально, на свій власний розсуд.

Проект повинен бути добре спланованим, обговореним та оціненим і тут допомога викладача є суттєвою.

У проектній роботі виділяються три стадії:

1. Планування (за допомогою викладача).
2. Виконання проекту (викладач стає просто консультантом індивідуальної роботи або роботи в малих групах).

3. Обговорення та оцінка виконаної роботи (викладач бере на себе провідні функції).

Проектна методика, як її було описано вище, ідеально підходить для навчання мови для спеціальних/професійних цілей [3], тому що:

1. Виконання проектів дозволяє створити умови максимально наближені до умов майбутньої професійної діяльності.

2. Виконання проектів підвищує позитивну процесуальну мотивацію тих, хто навчається, оскільки навчання через практичну діяльність націлене на отримання конкретних наочних практичних результатів (матеріальних продуктів). Воно завжди більш високо мотивоване, ніж навчання абстрактне, ніяк не пов'язане з конкретною предметною діяльністю.

3. Виконуючи проекти, студенти повинні самостійно добирати значну кількість професійно-значущих матеріалів. Це стає основою для вироблення навичок та вмінь самонавчання, необхідних як для ефективної праці за фахом, так і для ефективного використання іноземної мови, що вивчається. Крім того, опрацювання додаткових матеріалів з фаху виконує подвійну функцію: розвиває і поліпшує навички та вміння іншомовної мовленнєвої діяльності і водночас підвищує професійні знання.

4. У процесі виконання проекту різні види іншомовної мовленнєвої діяльності знаходяться у тіснішому взаємозв'язку, ніж при багатьох інших формах навчання. Для підготовки проекту ті, хто навчається, повинні читати численні тексти іноземною мовою, прослуховувати багато матеріалів для виконання проекту, а також слухати один одного під час обговорення проміжних та кінцевих результатів (читання та слухання). Крім того, студенти не тільки постійно обговорюють проект, а й представляють результати своїх дій у письмовому вигляді (говоріння та письмо). Таке інтегроване формування видів мовленнєвої діяльності не тільки покращує та інтенсифікує їх розвиток. Воно ще й характерно для професійної діяльності, де різні види мовленнєвої діяльності зазвичай використовуються у взаємозв'язку, інтегровано.

Всі ці риси роблять проектну методику дуже важливим засобом навчання мови для спеціальних цілей. Вона була широко використана нами для створення підручника з англійської мови «Психологічні справи» («Psychological Matters») [2] для майбутніх психологів. Навчальні проекти добре відбивають сутність професійної діяльності таких фахівців. Їм постійно приходится розшукувати професійно-значущу інформацію для розв'язання завдань практики, підсумовувати та представляти її після власного опрацювання для розгляду колег, робити на основі цього власні висновки та приймати рішення. Це і є виконанням різноманітних професійних проектів, і таку діяльність доцільно моделювати у навчальному процесі з іноземних мов.

У підручнику «Психологічні справи» проектна робота є наскрізною і розрахованою на весь навчальний рік (увесь період опрацювання підручника). Проект полягає у поступовому написанні протягом курсу всією студентською групою *Короткої психологічної енциклопедії* (*A Short Psychological Encyclopaedia*), окремі розділи якої готуються студентами на основі опрацювання кожного з розділів підручника. Наприклад, після опрацювання розділу *Job burnout*, відповідний розділ про професійне вигорання пишеться і для *Енциклопедії*.

Але розділи *Енциклопедії* готуються не як просте резюмування інформації, отриманої тими, хто навчається, під час опрацювання розділів підручника. Такі резюме складають лише частину (і зовсім невелику) кожного з розділів *Енциклопедії*. Більшу ж частину для кожного з них має скласти інформація, яку кожен студент, працюючи індивідуально, в парах або малих групах, повинен відшукати в Інтернеті на англійськомовних психологічних сайтах та самостійно опрацювати. На основі знайденої та опрацьованої інформації кожна пара або мала група готує свій варіант відповідного розділу/статті *Енциклопедії*. Кожний з підготовлених варіантів розділу обговорюється всіма студентами разом з викладачем на одному з занять. Виявляються сильні та слабкі сторони представлених варіантів і в загальній дискусії вирішується, яким повинен бути кінцевий вигляд розділу. Цей остаточний варіант пишеться на основі всіх представлених варіантів спеціально призначеною *робочою групою*. Далі він знов обговорюється на занятті і, після можливого внесення деяких змін, включається до *Енциклопедії* в якості її нового розділу/статті.

Наприкінці навчального року окреме заняття відводиться на презентацію студентами результатів виконання усього проекту, тобто повністю підготовленої *Короткої психологічної енциклопедії* (кінцевого матеріального продукту проекту), яка після обговорення та внесення останніх змін розміщується на веб-сторінці кафедри.

З викладеного вище видно, що в розробленій проектній методиці проектна робота обов'язково сполучається з роботою студентів онлайн для отримання інформації, потрібної для виконання проектних завдань, на англomовних психологічних Інтернет-сайтах. Це дає змогу одночасно використовувати як переваги проектної методики, так і переваги систематичного та регулярного використання Інтернету в навчанні іноземних мов [9]. Інтернет-пошук проводиться студентами не тільки позааудиторно, але й на спеціальних, передбачених підручником, заняттях у комп'ютерних класах, які проводяться не рідше ніж один раз на два-три тижні. Прикладом завдання для Інтернет-пошуку, яке отримують студенти на таких заняттях може служити наступне [2, с. 135-136]:

*Project work. Here is the fifth task for preparing one more chapter for your **SHORT PSYCHOLOGICAL ENCYCLOPAEDIA**. This fifth chapter planned for the Encyclopaedia is to be devoted to **Employment and Working Place Conflicts**.*

Now you are going to do your ...Internet search in ... pairs. Use the web sites that your teacher recommends and some other sites that you will be able to find.

Every pair should search for whatever information on employment and working place conflicts and ways of dealing with them that may be considered as additional to the information that you already have You are required to inform your teacher what information you are going to work on so that every pair has different information sources and collects different additional information.

After your source (sources) is chosen, start collecting information from the Internet. Your goal is to prepare a 3-minute oral presentation on the additional information that you have found and a short article on employment and working place conflicts and ways of dealing with them for the Encyclopaedia. The article, unlike your oral presentation, should include not only the additional information found but also summarize all the information on employment and working place conflicts and ways of dealing with them discussed in the preceding classes. All this will have to be delivered in the class after the next. Your short article is supposed to be of about 150 words. When you finish finding the information, writing the article in class is recommended.

Discussing in your pair the material found during the search, decide what each partner from the pair will present when delivering the in-class presentation. Also keep in mind that you will be requested to hand in your article for the Encyclopaedia in the electronic format.

Практика використання підручника «Психологічні справи» для навчання майбутніх психологів у Дніпропетровському університеті економіки та права ім. Альфреда Нобеля продемонструвала, що впроваджена в ньому проектна методика навчання суттєво покращує оволодіння студентами англomовною мовленнєвою комунікацією для професійного спілкування, значно підвищує навчальну мотивацію студентів та реально наближає процес навчання іноземної мови до процесу оволодіння майбутнім фахом. Це дозволяє зробити висновок про повну адекватність та ефективність запропонованої методики. Перспективою подальшої роботи є розробка аналогічних методик та навчальних матеріалів для викладання іноземних мов студентам інших немовних спеціальностей. Маються на увазі перш за все технічні спеціальності, оскільки подібна проектна методика була вже розробленою та успішно апробованою у навчанні майбутніх економістів [1]. Доречним також здається проведення широкого експериментального дослідження для порівняння ефективності проектної методики з більш традиційними методиками навчання іноземних мов у немовних вишах.

Джерела та література

1. Ділові проекти (Business Projects). Підручник з ділової англійської мови для студентів вищих закладів освіти та факультетів економічного профілю. Книга для студента та робочий зошит. / [О.Б. Тарнопольський, С.П. Кожушко, Р.О. Безугла та ін.]. – Київ: ІНККОС, 2002. – 280 с.
2. Психологічні справи (Psychological Matters). Підручник з англійської мови для студентів напряму підготовки «Психологія». Книга для студента та Робочий зошит / [Тарнопольський О.Б., Кожушко С.П., Дегтярьова Ю.В., Беспалова Н.В.]. – К.: Фірма «ІНККОС». – 302 с.
3. Тарнопольський О.Б. Project English для підвищення ефективності навчання англійському мові у дорослої аудиторії / О.Б. Тарнопольський. // Інноваційні підходи до викладання іноземних мов. Збірник статей. – Дніпропетровськ, 1998. – С.193-196.
4. Freeman Y.S. ESL/EFL teaching: Principles for success / Y.S. Freeman, D.E. Freeman. – Portsmouth, NH: Heinemann, 1998. – 292 p.
5. Fried-Booth D.L. Project work / D.L. Fried-Booth. – Oxford: Oxford University Press, 1996. – 89 p.
6. Hutchinson T. Project English. Student's Book / T. Hutchinson. – Oxford: Oxford University Press, 1994. – 112 p.
7. Jerald M. Experiential language teaching techniques. Out-of-class language acquisition and cultural awareness activities. Resource handbook number 3. Second revised edition / M. Jerald, R.C. Clark. – Brattleboro, Vermont: Prolingua Associates, 1994. – 148 p.
8. Kolb D. Experiential learning: Experience as the source of learning and development / D. Kolb. – Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall, 1984. – 248 p.
9. Sharma P. Integrating the World Wide Web into language courses / P. Sharma. //Business Issues. – 2003. – Issue 3. – P. 5-6.

УДК 811.111'06'27:004.9

Таценко Н. В.

АНТРОПОЦЕНТРИЧНИЙ ПІДХІД ДО ВИВЧЕННЯ МОВНИХ ОДИНИЦЬ У КОГНІТИВНО-ДИСКУРСИВНІЙ ПАРАДИГМІ ЛІНГВІСТИКИ

Направлення антропоцентричного підходу к изучению языковых единиц в когнитивно-дискурсивной парадигме лингвистики рассматриваются с использованием методов дефинитивного и дескриптивного анализа. Определяется специфика когнитивно-дискурсивной парадигмы лингвистики, антропофактора, а также выделяются феномены первичной и вторичной антропологизации языка.

Ключевые слова: когнитивно-дискурсивная парадигма, антропофактор, антропоцентрический подход, антропологизация, мегапонцепт ЧЕЛОВЕК.

Напрями антропоцентричного підходу до вивчення мовних одиниць у когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики розглядаються з використанням методів дефінітивного і дескриптивного аналізу. Визначається специфіка когнітивно-дискурсивної парадигми лінгвістики, антропофактора, а також виокремлюються феномени первинної та вторинної антропологізації мови.

Ключові слова: когнітивно-дискурсивна парадигма, антропофактор, антропоцентричний підхід, антропологізація, мегаконцепт ЛЮДИНА.

The author examined the directions of anthropocentric approach to language units learning in the cognitive discursive paradigm of linguistics with the use of methods of descriptive and definitive analyses. A specific character of the cognitive discursive paradigm of linguistics and the anthropofactor is determined, the phenomena of primary and secondary language anthropologization are highlighted.

Key words: cognitive discursive paradigm, anthropofactor, anthropocentric approach, anthropologization, megaconcept MAN.

Підвищений інтерес мовознавства до комунікативної прагматики на рубежі XX-XXI ст. призвів до зосередження уваги дослідників на динамічному вивченні використання мовних та парамовних засобів, які реалізують індивідуально-особистісний, інтенціональний (потреби, мотиви і цілі) та ситуативний аспекти повідомлення. Студіювання специфіки комунікативної поведінки в різних соціальних сферах стає одним із домінуючих напрямків досліджень у таких гуманітарних дисциплінах, як соціолінгвістика, когнітивна лінгвістика, лінгвокультурологія, прагмалінгвістика, психолінгвістика.

У рамках революційного повороту уваги гуманітарних дисциплін до людини і розвитку антропоцентричного підходу до вивчення мови та мовлення бурхливий розвиток отримали дослідження, в яких людський фактор посідає домінуючу позицію: на передній план виступають проблеми виявлення закономірностей лінгвосеміотичного засвоєння людиною навколишнього матеріального світу та інформаційного простору, стратегічної побудови комунікації для реалізації людських потреб, структурування вигідного для комунікантів середовища.

Необхідність когнітивно-дискурсивної парадигми обумовлена природним загостренням зацікавленості вчених когнітивними основами процесу засвоєння реальності, процесами переробки та транспортування інформації з метою впливу на людську свідомість, становленням мовної особистості, а також тим, як створені нею в комунікативних системах інформаційні потоки перетворюються в складний системний продукт – дискурс.

Дослідженню дискурсу в когнітивно-дискурсивній парадигмі, а також аналізу проблем породження, функціонування, сприйняття дискурсу з урахуванням антропоцентричного спрямування лінгвістичної науки присвячена значна кількість наукових розвідок таких відомих лінгвістів, як Н. Арутюнова, М. Бахтін, І. Бехта, Е. Бенвеніст, А. Вежіцька, Т. ван Дейк, В. Дем'янов, С. Жаботинська, В. Карасик, Ю. Караулов, М. Полужин, Г. Почепцов, Дж. Серль, І. Шевченко, С. Шейгал, Д. Шифрін та інші.

Метою пропонованої статті є окреслення напрямів антропоцентричного підходу до вивчення мовних одиниць у когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики. Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких **завдань**, як дослідження поняття «когнітивно-дискурсивна парадигма», аналіз поняття «антропофактор», виокремлення феноменів первинної та вторинної антропологізації мови.

Як відомо, парадигма – це сукупність фундаментальних наукових настанов, уявлень та термінів; домінуючий у науці дослідницький підхід; заданий науковою спільнотою в певний історичний відрізок часу методологічний напрямок наукових досліджень, що спирається на певну філософську основу. По суті, парадигма є матрицею, моделлю дослідження, стилем мислення в науці стосовно об'єкта пізнання. Для лінгвістики об'єктом пізнання є мова, цілу галерею філософських образів якої виробила інтелектуальна домінанта XIX – XX ст.

Ці образи групуються навколо двох основних моделей – логічних (семіологічна, етноцентрична, антропологічна) і сублогічних (структуралістська, трансформаційно-генеративна, семантико-синтаксична, комунікативно-прагматична, комунікативно-функціональна та ін.), що виникають і підтримуються в рамках певної методологічної платформи. Але спільним для них усіх є визнання природної мови поліфункціональною знаковою системою, яка виконує дві базові функції – когнітивну (гносеологічну) і комунікативну (функціональну, прагматичну), що й визначає два головних підходи до феномену «мова» [5, с. 10].

У кожному із цих підходів склалася своя власна сфера досліджень, окреслилася своя проблематика, визначилися свої пріоритети. У когнітивній моделі вивчається людський інтелект, а мова визнається головною ментальною складовою всієї інфраструктури мозку, інструментом мисленнєво-мовленнєвих процесів, засобом пізнання довкілля і позагенетичної передачі людського досвіду. У комунікативній моделі мова досліджується в зв'язку з її роллю в умовах реальної мовленнєвої діяльності, де на перше місце виходить мовна / мовленнєва особистість та її соціокультурна активність [5, с. 11].

Об'єднуючою основою у конвергентному використанні двох провідних принципів лінгвістики є антропофактор (від грецького *antropos* – людина). Проблема людського фактору в мові та мовленні вже багато років привертає увагу вчених. Кінець XX століття був відзначений появою нової галузі знання – лінгвістичної антропології або антропологічної лінгвістики, об'єктом дослідження якої є людина та її світ у мові.

Антропоцентричний підхід як результат парадигмальних змін у сучасних гуманітарних науках і як загальний стиль мислення є новим обертом спіралі у розвитку науки. Панування його принципів споріднює лінгвістику із багатьма іншими сферами знань, оскільки інтерес до людини та до людських потреб, що детермінують різні види діяльності знаменує переорієнтацію, яка спостерігається в багатьох фундаментальних науках. Концентрація уваги на людині з її системою уявлень, знань і цінностей дозволяє розуміти природну мову як явище когнітивного порядку, що використовується в комунікативних процесах і має для цього всі необхідні ресурси.

У цій думці втілена ідея нерозривної єдності когнітивного й комунікативного. Синтез цих двох базових функцій з позицій лінгвофілософських поглядів на роль і місце мови в соціумі якраз і визначає в головних своїх рисах інтегральну когнітивно-комунікативну (когнітивно-дискурсивну) парадигму сучасного мовознавства. Іноді в цьому випадку говорять про «синкретично-синергетичну модель», оскільки йдеться про тісний зв'язок прагматичного аспекту з когнітивним, психологічним, риторичним, соціальним, аксіологічним [5, с. 12].

Визначаючи свою парадигму як когнітивно-комунікативну / когнітивно-дискурсивну, мовознавство тим самим визнає домінуючими два напрямки у своїх дослідницьких інтересах – когнітивно-семантичний опис мовних одиниць та їх дискурсивний аналіз. При такій постановці питання увага дослідника має фокусуватися на двох давніх проблемах мовознавства: мова і мислення / свідомість / знання (предмет когнітології), мова як засіб / інструмент комунікації в соціокультурному континуумі (предмет дискурсології).

Згідно з антропоцентричним підходом у центрі аналізу лінгвістичних аспектів мовної комунікації є мовленнєва система як один із проявів людської діяльності. Людина є центральним фігурантом процесу пізнання

світу, мірою всіх речей, вона є центром конструювання універсуму. Людина і суспільство в цілому впливають на мову, яка демонструє культурний розвиток нації, відображаючи у своїй системі все духовне життя людини, її особистісні якості, соціальну, професійну і культурну диференціацію суспільства. У мові відбивається суспільна свідомість, що забезпечує можливість комунікації [6, с. 4].

Саме людським чинником, тобто відношенням людини до якого-небудь предмета або явища світу на певному ступені його оволодіння, а також різноманіттю світу і можливостями його сприйняття пояснюється не тільки вибір найменувань для нього, але й спосіб його опису [7, с. 131]. Такий вплив людини на мову є феноменом первинної антропологізації мови. Феноменом вторинної антропологізації вважаємо вплив на мову різних картин світу людини – релігійно-міфологічної, філософської, наукової, художньої.

Глобальне повернення до індивіда як носія мови і культури дозволяє розглянути у нових ракурсах і осмислити у новій системі координат те, що є специфічним для функціонування мови в природних умовах, коли вона виступає в якості активного інструмента пізнання та комунікації реального індивіда – активного і упередженого, не тільки мислячого, але й завжди сповненого відчуттів та переживань [2, с. 121]. На думку О. І. Морозової, повернення до людини значно розширює кордони лінгвістичних розвідок, залучаючи об'єкти, для розгляду яких традиційна лінгвістика не має відповідного інструментарію й котрі не вкладаються в запропоновані нею концептуальні схеми [4, с. 27].

Антропоцентричний підхід іноді протиставляється комплексним системним дослідженням, однак, на нашу думку, це протиставлення у аспекті гуманітарного знання не можна вважати актуальним, оскільки людський вимір не протиставляється, а включається у дослідження. Сучасні технології створюють самостійну реальність, до якої людина повинна віднестись не як до чогось безумовно злого та ворожого, а як до невід'ємної частини людського буття, як до результату її діяльності.

Аналізуючи вищезазначені твердження, можна зробити висновок, що антропоцентризм мовних одиниць можна визначити як суб'єктність подання семантичного змісту. Це – рушійна сила розвитку номінативних мовних засобів, не зумовлених мовою ні як формальною семіотичною системою, ні як відображенням природи навколишнього світу. Його можна назвати інтерсуб'єктивізацією, тобто суб'єктністю виражальних мовних категорій. Наявність «людського» в картині світу є її основною характеристикою, що розкриває сутність самого процесу пізнання людиною навколишньої дійсності.

Антропоцентрична когнітивно-дискурсивна парадигма в епоху глобалізації є особливо важливою, оскільки інтерпретаційна складова пов'язана з мовою як модельною системою інтерпретатора. У процесі інтерпретації «реконструюється» або, іншими словами, «моделюється» уявний світ людини. Предметом опису стає і реальний, і в деяких випадках нереальний, але «бажаний світ». У цій парадигмі зникає межа між універсальністю вивчення мови та численними аспектами дискурсивних практик, і тим самим, знімається проблема редукції дискурсу до вивчення виключно мовних явищ та відбувається розширення у бік можливих моделей інтерпретації.

Важливим для нас є усвідомлення того, що загальна антропоцентрична спрямованість сучасного гуманітарного знання сформувала наукові передумови для методологічно нового функціонально-комунікативного підходу до аналізу мови як чинника регуляції соціальної поведінки й відкрила нові перспективи вивчення функцій мови на тлі взаємовідносин між мовою та суспільством.

Відомо, що кожна окрема людина створює свій індивідуальний образ світу, який вбирає в себе риси колективного світорозуміння, характерні для певної історичної, а також попередніх епох з нашаруванням соціальної та біологічної характеристик особистості, що відображають її національність, професію, рівень освіти, приналежність до певної субкультури, стать, вік тощо. З одного боку, людина пізнає світ, навколишню дійсність, з іншого боку, наука про пізнання цього світу – когнітивізм – орієнтує дослідника вивчати людину як систему переробки інформації, а поведінку витлумачувати й пояснювати у вигляді внутрішніх станів людини.

Антропоцентризм пов'язаний з усвідомленням людиною себе у центрі світу. З самого початку свого існування людина являє собою видовище для самої себе. Фактично вона тисячоліттями дивиться лише на себе. На думку О. С. Кубрякової, у сучасній лінгвістиці, антропоцентричній за своєю суттю, предметом дослідження є також питання про міру впливу людини на мову, яку вона використовує, і про вплив природної мови на поведінку та мислення людини, особливо в плані формування її картини світу [3, с. 214].

Людський фактор у мові проявляється в тому, що людина зафіксувала в ній свій фізичний вигляд, свій внутрішній стан, свої емоції та свій інтелект. Як зазначають науковці, людина зафіксувала в мові своє ставлення до предметного та позапредметного світу, природи – земної та космічної, свої дії, своє ставлення до колективу людей та іншої людини. Вона передала мові свою здібність до творчості. Майже у кожному слові можна знайти відбитки людини. Мова наскрізь антропоцентрична [1, с. 3].

Специфіка прояву антропоцентричності в мовних одиницях полягає у невід'ємності етапів пізнання від особистості суб'єкта пізнання. До того ж, людина не тільки безпосередньо залучена до акту словотвору як суб'єкт номінації, але й опосередковано як її об'єкт, так як отождолення оточення з людиною було та залишається незмінним прийомом пізнання та практичного освоєння світу. Тим самим, будь-яка мовна одиниця є, у першу чергу, виразом особистості свого творця як у сукупності ідей, так і на рівні її мовної подачі.

У процесі створення слова на першому місці стоїть соціальний чинник і саме він є одним із вирішальних чинників, які впливають на народження мовної одиниці. Будь-яке слово створюється для обслуговування діяльнісних ситуацій, так як лексика взагалі потрібна для відбиття когнітивної та фізичної діяльності людини. З огляду на це нами пропонується два етапи прояву антропоцентричності у процесі створення мовної одиниці.

Перший етап – поява неологізму як результату когнітивної діяльності людини, другий етап – входження слова до лексико-семантичної системи мови, детерміноване впливом соціуму на мову. Стосовно другого етапу антропоцентризм мовних одиниць проявляється у їх концентрації навколо мегаконцепту ЛЮДИНА, оскільки головними постачальниками нової лексики і фразеології є людина і сфера сучасної інформаційної техніки, людина і сфера економічного життя, людина і суспільно-політична сфера, людина і сфера повсякденного життя. Таким чином, соціоцентрична парадигматика процесу входження нового слова до лексико-семантичної системи мови дає нам змогу припустити, що мегаконцепт ЛЮДИНА є саме тією категоріальною величиною, на якій безпосередньо базується формування мовних новоутворень.

На закінчення цієї наукової розвідки узагальнимо, що будь-які процеси у мові так чи інакше пов'язані з антропогенною активністю, оскільки вони є результатом образно-асоціативного способу мислення людини, одним із проявів якого є встановлення аналогій між концептуалізованою сутністю та мегаконцептом ЛЮДИНА. Мовні одиниці виступають інструментом пізнання нової дійсності людиною та втіленням світосприйняття людини, що є незмінним доказом їх антропоцентризму.

Перспективою подальших досліджень є аналіз понятійної бази когнітивно-дискурсивної парадигми лінгвістики.

Джерела та література

1. Арутюнова Н. Д. Введение / Н. Д. Арутюнова // Логический анализ языка. Образ человека в культуре и языке. – М.: Индрик, 1999. – С. 3–10.
2. Залевская А. А. Время перемен в теориях лексической семантики / А. А. Залевская // Прямая и непрямая коммуникация : сб. научн. ст. / Отв. ред. В. В. Дементьев. – Саратов: Изд-во ГосУНЦ Колледж, 2003. – С. 120–135.
3. Кубрякова Е. С. Эволюция лингвистических идей во второй половине XX века (опыт парадигматического анализа) / Е. С. Кубрякова // Язык и наука конца 20 века. М., 1995. – С. 144–238.
4. Морозова Е. И. Ложь как дискурсивное образование : лингвокогнитивный аспект : Монография / Е. И. Морозова. – Харьков : Экограф, 2005. – 300 с.
5. Приходько А. М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики / А. М. Приходько. – Запоріжжя : Прем'єр, 2008. – 332 с.
6. Серебренников Б. А. Языковая номинация (общие вопросы) / Б. А. Серебренников, А. А. Уфимцева. – М.: Наука, 1977. – 359 с.
7. Фесенко И. М. Современная картина мира и её отражение в английском языке / И. М. Фесенко // Вісник Запорізького державного університету (Серія «Філологічні науки»). – 2001. – № 4. – С. 130–132.

УДК: 811.133.1'42'272

Тєлкова О. В.

ІНТЕРАКЦІЙНИЙ ПІДХІД ДО ДОСЛІДЖЕННЯ ДИСКУРСУ

В статье рассматриваются теоретические и методические основы интеракционного подхода к изучению дискурса. Определяется специфика трактования терминов «интеракция», «интеракционная компетенция», «интеракционное пространство» в рамках интеракционного подхода.

Ключевые слова: дискурс, интеракция, интеракционная компетенция, интеракционное пространство.

У статті розглядаються теоретичні та методологічні засади інтеракційного підходу до дослідження дискурсу. Визначається специфіка трактування термінів «інтеракція», «інтеракційна компетенція», «інтеракційний простір» у межах інтеракційного напрямку.

Ключові слова: дискурс, інтеракція, інтеракційна компетенція, інтеракційний простір.

This article examined the theoretical and methodological bases of interactive way approach to the study of discourse. The author researches the peculiarities of interpretation of terms «interaction», «interactive way competence «interactive way space» in the interactive way.

Key words: discourse, interaction, interactive way competence, interactive way space.

Огляд лінгвістичних досліджень останніх років свідчить про те, що формальний та односторонній підхід до вивчення дискурсу змінився на гнучкий та багатоплановий, який дозволив відображати всі аспекти мовленнєвого спілкування. Необхідність застосування комплексних методів дослідження мовлення відзначається в роботах численних науковців, зокрема провідного французького лінгвіста А. Кюльолі, який зауважив, що «на зміну епістемології замкнутого, статичного й лінійного повинна прийти епістемологія інтерактивного, динамічного й нелінійного, відкрита комплексній діалектиці усталеного і рухомого – нескінченному поєднанню і розділенню постійних і мінливих конфігурацій з огляду на гнучкість мови» [3, с. 116].

Одним з таких підходів до аналізу дискурсу, що критично переглянув методологічний і поняттєвий апарат традиційної лінгвістики, використавши її найкращі надбання, став інтеракційний. Сучасна інтеракційна лінгвістика народжується під впливом теорії мовної гри Л. Вітгенштейна, теорії мовленнєвих актів Дж. Остіна та Дж. Серля та концепції М. Бахтіна, який проголошує вербальну інтеракцію фундаментальною ознакою мовлення. Дослідження провідних соціологів Ж.Г. Тарда, Г. Циммеля і М. Вебера доводять, що індивіди формують спільноту завдяки своїм взаємним діям. У США соціологи Чиказької школи створюють базу для виникнення нового напрямку, в основі якого лежить поняття інтеракції. Мікросоціологія Е. Гоффмана і конверсаційний аналіз Г. Гарфінкеля, Г. Сакса, Е. Щеглова та Г. Джеферсона закладають методологічну базу і поняттєвий апарат інтеракційного напрямку досліджень. Слід згадати також про внесок представників психологічного напрямку, які розробили поняття, що їх почав використовувати інтеракціонізм [4, с. 318–322].

Головна **мета** цієї статті полягає у встановленні особливостей інтеракційного підходу до аналізу дискурсу. Досягнення поставленої мети здійснюватиметься завдяки вирішенню наступних **завдань**:

- розглянути теоретичні засади виникнення інтеракційного напрямку дослідження дискурсу;
- визначити основні складові методологічної бази інтеракціонізму;
- виявити специфіку трактування термінів «інтеракція», «інтеракційна компетенція», «інтеракційний простір» у межах інтеракційного напрямку.

Об'єктом статті є інтеракційний підхід до аналізу дискурсу, а **предметом** – особливості цього підходу як одного з перспективних напрямів сучасної лінгвістики.

На розвиток сучасної інтеракційної лінгвістики значною мірою вплинули роботи Е. Гоффмана [5; 6; 7]. Розвиваючи лінгвістичну концепцію Чиказької школи ролей (Дж. Міда, Р. Парка), науковець запропонував психосоціологічну теорію лица [5], яка дозволила досліджувати комунікативну поведінку з урахуванням найдрібніших нюансів, фіксувати зміни напрямку комунікативних дій та їх вплив на співрозмовників, а, отже, на весь регістр спілкування.

Важливим кроком у формуванні інтеракційної теорії було переосмислення природи процесу висловлювання і ролі комунікативного суб'єкта у формуванні цього висловлювання. Заміна А. Кюльолі поняття мовця (*énonciateur*) на співрозмовника (*co-énonciateur*) дозволило розглядати комунікантів під іншим кутом зору: мовець не є простим «рупором» для перетворення внутрішньої інтенції у вербальну форму. Він повинен враховувати не тільки всі зовнішні обставини, а й орієнтуватися на свого партнера(ів) по комунікації, брати до уваги можливі зворотні ефекти і відповідні реакції: «комунікацію розуміють як багатоканальну систему, в якій соціальний актор бере участь щомиті, бажає він того чи ні: своїми жестами, поглядом, мовчанням, навіть своєю відсутністю... Як представник певної культурної спільноти, він складає частину комунікації, як музикант є складовою оркестру. Але у цьому великому культурному оркестрі немає ні диригента, ні партитури. Кожен грає, узгоджуючи свої дії з іншими» [14, с. 7-8]. Таким чином, комунікативний процес визначається як результат спільної діяльності, виникнення і розвиток якої відбувається завдяки взаємодії і взаємному впливу партнерів.

Термін «інтеракція» спочатку використовувався природничими науками і позначав будь-яку спільну взаємодію, що відбувається між двома, чи кількома суб'єктами. У другій половині ХХ століття його запозичили гуманітарні науки й у звуженому сенсі під інтеракцією розуміли комунікативну дію (кооперативного чи конфліктного спрямування), що виникає внаслідок спільної мовленнєвої діяльності комунікантів, тобто йдеться вже про вербальну інтеракцію [4, с. 319]. Відоме визначення інтеракції Е. Гоффманом виключає з його поняттєвого обсягу взаємодію на відстані, тому що науковець пропонує синонімічне використання термінів «інтеракція» та «зустріч» (*rencontre*): взаємодія певних фізично присутніх комунікантів, які впливають один на одного безпосередньо. Таке достатньо вузьке розуміння інтеракції тим не менш містить один із найважливіших постулатів сучасного інтеракціонізму – під час інтеракції комуніканти занурюються у процес взаємного впливу і постійно координують свої дії у залежності від комунікативної діяльності співрозмовників.

Переосмислення центральної категорії комунікативного процесу, а саме його «соціалізація», дозволила подолати психологічно-індивідуалістичний підхід до трактування поняття суб'єкта мовлення. Постулат про внутрішню обумовленість процесу комунікації індивідуальною сферою референційних і ментальних уявлень суб'єкта змінюється переорієнтуванням на переважне значення зовнішніх факторів, а саме соціальної діяльності – центральним фактором було визнано соціальне оточення, що формує комунікативну діяльність суб'єкта мовлення [1]. Таким чином, лінгвістична еволюція картезіанського суб'єкта як абсолютного володаря над своїм мовленням приводить до розуміння суб'єкта, що формується шляхом нашарування підсвідомих та соціально зумовлених явищ. «Соціалізація» суб'єкта дозволила розширити можливості лінгвістичного аналізу й розглядати мовленнєву діяльність під іншими кутами зору, досліджувати вплив і відбиття явищ реального життя в мовленнєвій картині мовця.

Слід згадати також про дослідницьку діяльність представників школи Пало Альто, які працювали над розробкою теорії комунікації, в основу якої було покладено аксіому «неможливо не спілкуватися». Науковці звернули також увагу на такі важливі компоненти комунікативного процесу, як паравербальні й невербальні параметри, вивчення яких виявляється не менш важливим, ніж дослідження вербального компоненту комунікативної діяльності. Розуміння комунікативного процесу як «багатоканальної системи» [13, с. 33] набуло у формуванні теорії інтеракції методологічного значення.

Неабиякий внесок у становлення і розвиток методологічної бази французького інтеракціонізму зробила К. Кербрат-Орекьоні, яка присвятила дослідженню різних аспектів вербальних інтеракцій значну частину своїх робіт [10; 11; 12]. Очевидні, на перший погляд, речі в її дослідженнях набувають методологічного значення: «говорити – це, поза усякими сумнівами, передавати іншому певну інформацію про референціальний універсум, це означає також впливати на іншого і змінювати контекст співбесіди» [10, с. 10]. У цих твердженнях можна простежити вплив концепції М. Бахтіна, який зазначав, що висловлювання є продуктом інтеракції між двома соціально-організованими індивідами і, якщо не існує реального співрозмовника, його можна замінити пересічним представником соціальної спільноти, до якої належить мовець [1, с. 7].

В основі інтеракційної концепції знаходиться поняття «комунікативної компетенції», уведене в науковий обіг Д. Хаймсом, який розширив поняття лінгвістичної компетенції, запропонованої Н. Хомським. Д. Хаймс визначив комунікативну компетенцію як систему вмінь, що дозволяють мовцю ефективно спілкуватися у певних культурних ситуаціях [8]. Чи не найповнішою виявляється схема комунікативної компетенції, запропонована К. Кербрат-Орекьоні: «комунікативна компетенція є складною системою вмінь, в якій лінгвістичні знання тісно переплетені з соціокультурними» [10, с. 48]. Таке розуміння комунікативної компетенції визначає специфіку інтеракційного аналізу дискурсу: «інтеракції будуються й інтерпретуються за допомогою низки правил, які застосовуються, у певному контекстуальному діапазоні, до матеріалу, який є семіотично неоднорідним за своєю природою (вербальні, паравербальні і невербальні одиниці)» [10, с. 75].

У межах інтеракційного підходу науковцями [6; 8; 9; 10-12] виділяється інтерактивна компетенція, яка забезпечує комунікативну діяльність: вона дозволяє адекватно використовувати компетенцію комунікативного характеру, дотримуватися специфічних конверсаційних правил, застосовувати належним чином низку етикетних і ритуальних правил міжособистого спілкування. У світлі таких поглядів, усякий тип спілкування має двосторонній характер. На відміну від традиційної лінгвістики, яка визнає первинність діалогічного мовлення перед монологічним, інтеракційний підхід стирає чітку межу між ними: «кожне висловлювання, навіть монологічне, є також віртуально діалогічним. Воно стає таким, шойно «ти» перетворюється, у свою чергу, в «я», тобто «зчеплюється» за допомогою «відповіді» або «реакції» з висловлюванням свого партнера» [10, с. 14]. Але поняття вербальних інтеракцій не можна звести до механічного чергування висловлювань, для «повної» взаємодії адресант і адресат повинні «говорити один з одним (*se parler*), тобто вони повинні бути повністю «залученими» до обміну, і виробляти знаки взаємного обміну, вживаючи різноманітні засоби комунікативного переконання» [10, с. 17].

Розробку моделі комунікативної ситуації інтеракційна лінгвістика проводить на базі моделі, уведеної в науковий обіг Д. Хаймсом [8]. Його концепція знайшла своє продовження в роботах багатьох лінгвістів, наприклад, у моделі комунікативної ситуації, запропонованої П. Брауном і К. Фрезером [2, с. 33-62]. Вони виділяють серед основних параметрів ситуації такі: 1) місце: просторово-часові рамки; 2) мета: локалізується між місцем (яке має

власне призначення) і учасниками (які мають власні наміри); 3) учасники (їх кількість і якості) – найважливіший компонент. Ці компоненти можуть розглядатися з огляду на індивідуальні характеристики, характер взаємовідносин.

Інтеракційна концепція комунікативної ситуації ґрунтується також на «театральній» моделі, уведений в обіг Е. Гоффманом [6]. Його «драматургічний» підхід, заснований на поняттях ролей і акторів, дозволяє розглядати комунікативну ситуацію як постійну взаємодію і взаємний вплив мовців та їх уявлень про умови спілкування і партнерів. Інакше кажучи, інтеракція – це «місце взаємного визначення позицій і формування соціальних відносин» [13, с. 103], мовці не припиняють «роботу» з визначення комунікативних умов спілкування, а інтеракційна модель комунікативної ситуації набуває відкритого характеру, який визначається її здібністю до модифікації під час комунікації. У зв'язку із цим важливим виявляється те, що мовець формує свою комунікативну діяльність, виходячи зі своїх власних уявлень про ситуацію, які можуть змінюватися протягом всього процесу спілкування. Таким чином, на перший план знову виходить концепція суб'єкта мовлення, який повинен розглядатися в динамічному аспекті: не як статичний уніфікований мовець із визначеним комунікативним статусом, діяльність якого чітко визначається параметрами комунікативної ситуації, а як реальний суб'єкт спілкування, статус, мовленнєві позиції і мовленнєва поведінка якого постійно змінюються протягом розгортання комунікативного процесу в залежності від комунікативної поведінки партнерів по спілкуванню.

Не відкидаючи такий важливий компонент комунікативної ситуації, як детермінованість комунікативної поведінки лінгвальними та екстралінгвальними чинниками, представники інтеракційного підходу розмежовують комунікативну ситуацію як результат попередніх соціальних відносин і комунікативну ситуацію як конструювання, продукт взаємної діяльності партнерів. Таке трактування комунікативної ситуації дозволяє розглядати спілкування як формування інтеракційного простору: «говорити – це обмінюватися, а, отже, змінюватися в процесі обміну» [10, с. 17]. Таким чином, поняття комунікативної ситуації перетворюється на концепт, який представники інтеракційного підходу визначають як «інтеракційний простір» – складне гетерогенне явище, що утворюється завдяки взаємодії кількох параметрів комунікативної ситуації: множинності каналів зв'язку, уявлень партнерів про мовленнєвий код, комунікативну ситуацію, співрозмовників, мінливого статусу, ролей і позицій учасників спілкування, використання метакомунікативних засобів та ін.

Підсумовуючи сказане, слід зазначити, що інтеракційний підхід дозволяє розуміти і досліджувати комунікативний процес як багатоканальну і багатомірну систему. Такий підхід дозволяє враховувати різноманітні показники природного мовлення, що надає аналізу комплексності та більшої ефективності. **Перспективи** нашого дослідження ми вбачаємо у розгляді методики комплексного комунікативного аналізу та його складових у рамках інтеракційного підходу до аналізу дискурсу.

Джерела та література

1. Бахтин М. М. Фрейдиизм. Формальный метод в литературоведении. Марксизм и философия языка : статьи / М. М. Бахтин. – М. : Лабиринт, 2000. – 640 с.
2. Brown P. Speech as a marker of situation / P. Brown, C. Fraser. – Cambridge, 1979. – 288 p.
3. Culioli A. Pour une linguistique de l'énonciation. Opérations et représentations / A. Culioli. – Paris : Editions OPHRYS, 1999. – 192 p.
4. Dictionnaire d'analyse du discours / [sous la direction de P. Charaudeau, D. Maingueneau]. – Paris : Editions du Seuil, 2002. – 662 p.
5. Goffman E. La mise en scène de la vie quotidienne / E. Goffman. – Paris : Editions de Minuit, 1973. – 250 p.
6. Goffman E. Les rites d'interaction / E. Goffman. – Paris : Editions de Minuit, 1988. – 229 p.
7. Goffman E. Façons de parler / E. Goffman. – Paris : Editions de Minuit, 1995. – 276 p.
8. Hymes D. Models of the interaction of language and social life / D. Hymes // Journal of social Issues XXIII, 2. Problems of bilingualism, 1967. – P. 23–37.
9. Maingueneau D. Analyser les textes de communication / D. Maingueneau. – Paris : Dunod, 1998. – 208 p.
10. Kerbrat-Orechioni K. Les interactions verbales / K. Kerbrat-Orechioni. – T. I. – Paris : Armand Colin, 1990. – 318p.
11. Kerbrat-Orechioni K. Les interactions verbales / K. Kerbrat-Orechioni. – T. II. – Paris : Armand Colin, 1992. – 368 p.
12. Kerbrat-Orechioni K. Les interactions verbales / K. Kerbrat-Orechioni. – T. III. – Paris : Armand Colin, 1994. – 347 p.
13. Vion R. La communication verbale. Analyse des interactions / R. Vion. – Paris : Hachette, 1992. – 302 p.
14. Winkin E. La nouvelle communication / E. Winkin. – Paris : Le Seuil, 1981. – 290 p.

УДК 81-119

Терских М. В.

СЕМЬЯ В ЗЕРКАЛЕ РЕКЛАМНОГО ДИСКУРСА

Статья посвящена изучению концепта «семья» как одного из наиболее значимых элементов культурной концептосферы. Автор рассматривает специфику функционирования данного концепта в современном рекламном дискурсе.

Ключевые слова: концептосфера, концепт, семья, реклама.

Стаття присвячена вивченню концепту «сім'я» як одного з найбільш значимих елементів культурної концептосфери. Автор розглядає специфіку функціонування даного концепту в сучасному рекламному дискурсі.

Ключові слова: концептосфера, концепт, сім'я, реклама.

Article examines the concept «family» as one of the most significant elements of cultural conceptosphere. The author looks at the specifics of this concept in modern advertising discourse.

Key words: conceptosphere, concept, family, advertising.

Необходимо признать, что в настоящее время рекламный дискурс формирует собственную концептосферу, корректируя русскую национальную концептосферу в целом. В данной статье мы предлагаем анализ фреймовой модели концепта «семья» как фрагмента рекламной концептосферы.

Изучению концепта «семья» посвящены труды многих ученых: Е.В. Добровольской [1], Ю.В. Железновой [2], М.В. Матвеевой [3], М.А. Терпак [4] и др. Исследование указанного концепта осуществлялось на материале произведений художественной литературы [5], текстов семейных родословных [6], однако функционирование данного концепта в текстах рекламы до сих пор оставалось за пределами внимания исследователей.

Между тем изучение данного концепта именно в рекламных текстах представляется нам особенно важным в связи с той возросшей ролью, которую играет реклама в современном обществе. Эта роль заключается не только в стимулировании сбыта товаров и услуг или поддержании благоприятного имиджа организации, но и в трансляции и формировании социальных норм, ценностей, стереотипов.

Концепт «семья», без сомнения, предстает как один из базовых концептов для любого лингвокультурного сообщества. «Семья, играя роль ячейки общества, является зеркалом, в котором отражаются социальные, правовые, демографические, культурные стороны жизни народов» [7, с. 9]. Экстраполируя метафору зеркала на рекламный дискурс, подчеркнем, что, с одной стороны, реклама отражает уже сложившиеся традиции, нравственные устои и ценности нашего общества. С другой стороны, своей убедительностью и силой эмоционального воздействия реклама вносит существенные изменения в систему ценностей, стиль жизни современного человека, влияет на формирование его убеждений и идеалов, корректируя представление о тех или иных реалиях. В этом случае представители лингвокультурного сообщества переносят сгенерированные рекламой ценности в реальную действительность. Таким образом, жизнь начинает «отражать» рекламу.

Нельзя не заметить те изменения, которые происходят в настоящее время во всех сферах жизнедеятельности общества и приводят к тому, что стирается привычное понимание общечеловеческих ценностей. В этом смысле представляет особый интерес влияние рекламы на отдельные институты общества, в частности на институт семьи. Положение семьи, уровень ее стабильности, как известно, во многом определяют жизнестойкость и благополучие нации и общества в целом.

Очевидно, что реклама может оказывать как негативное, так и благотворное влияние на жизнедеятельность семьи. Пропагандируя определенные модели поведения и взаимоотношений в семье, реклама вносит существенные изменения в вековые семейные устои, корни которых лежат в крестьянской семье: привязанность к своей группе, к своей общине, почитание старших. В то же время реклама предстает как инструмент, способный возродить эти устои и сохранить семью как социальный институт. При этом необходимо подчеркнуть, что изначально реклама не преследует благой цели – сохранить нравственные устои семьи как «ячейки общества».

Для рекламного дискурса характерна ярко выраженная прагматическая интенция – побудить адресата совершить покупку (воспользоваться услугой). Поэтому концепты, функционирующие в сфере рекламной коммуникации, обладают некоторой спецификой. «Кардинальным отличием рекламных концептов от культурных констант (концептов с этнокультурной доминантой) является то обстоятельство, что они вместе с товарами и услугами являются предметом продажи. Товары и услуги сопровождают продажу власти, престижа, избранности...» [8, с. 65]. Другими словами, смоделированная рекламным дискурсом семья выступает в качестве виртуальной ценности, способной облегчить продвижение товаров и услуг, – в нагрузку к картофельному пюре и квасу потребитель получает представление об отношениях в семье.

Концепт «семья» имеет сложную семантико-фреймовую структуру. Рассмотрим основные компоненты этой фреймовой модели применительно к рекламному дискурсу. Для анализа мы воспользовались моделью, предложенной в работе М.А. Терпак [4].

Терминал 1. Нуклеарная семья

Слот 1. Родители – дети

Представление о том, что в русской семье дети и родители заботятся друг о друге на протяжении всей жизни, находит свое отражение и в рекламных текстах: **»Все чаще клиенты компании «Руф-окно» заказывают пластиковые окна в подарок своим родителям... Пластиковые окна — это гарантия того, что в доме будет тепло, вашу маму не продует сквозняком, а отца не будет мучить бессонница из-за уличного шума. Комната сразу станет светлее и наряднее благодаря белым рамкам, и каждый день, выглядывая в окно, родители будут чувствовать вашу заботу...»*

Реклама демонстрирует исключительно мирные, дружеские отношения между детьми и родителями. В рекламном слоте «родители – дети» полностью отсутствуют такие компоненты, как ссора, наказание и т. д. Хлопоты, связанные с воспитанием детей, могут быть только приятными.

Подслот 1. Мать / отец

В рекламе актуализируются следующие компоненты концепта «мать»: *любовь, самоотдача: *»Быть матерью – значит дарить много любви...»* («Киндер-шоколад»); *внимание, забота: *»Здравствуй, дорогая мама... Спасибо тебе огромное от меня и от всей роты за посылку с «Нью Милки Экстра...»;* *нежность, доброта* (чаще всего это выражается на невербальном уровне: мама ласково целует, обнимает ребенка, бережно укладывает его спать, старается утешить его в трудную минуту). Реклама создает образ **мамы-волшебницы**, способной решить любую проблему и справиться с любой задачей: ** «Моя мама – настоящая волшебница. Смотрите: она берет волшебный порошок – и происходит чудо! Новый Тайд для супермам...»*

Рекламные сообщения позволяют сделать вывод о том, что в концепте «мать» содержится также элемент *похожести, идентичности, общности интересов с ребенком*: ** – Мы с мамой ужасно похожи. Она любит мои книжки. Она даже читает их вслух. А еще она любит футбол. И мой сок Ясли-сад. В общем, вкусы у нас одинаковые. Повезло мне с мамой. Ясли-сад: мама знает, чему я рад.*

Ядро рекламного концепта «отец» составляют такие центральные признаки, как *любовь, забота, привязанность*. В отличие от языкового концепта, рекламный концепт «отец» совершенно не включает в себя признаков отчужденности, дистанции или власти. Напротив, отношения с отцом можно охарактеризовать как *дружеские, свободные и абсолютно непринужденные*.

Подслот 2. Сын / дочь

Примеры рекламных текстов подтверждают наблюдение о том, что воспитание детей требует много энергии и сил. Однако сам процесс воспитания выглядит в рекламе достаточно упрощенно: чаще всего реклама демонстрирует *«идеальных» детей*, которые сами задают нужные вопросы, внимательно слушают родителей и полностью соглашаются с ними.

** Сын спрашивает отца: – А почему ты больше не кашляешь, пап?*

Отец: – Я принимал «Лазлан»

Сын: – И как он помог?...

Подслот 3. Брат / сестра

Идея единения и поддержки, лежащая в основе данного подслота, широко используется в рекламе на телевидении, демонстрирующей, как брат с сестрой вместе изучают состав творога (реклама творога «Домик в деревне»), вместе пытаются пошутить над родителями, «превратив» дом в необитаемый остров (реклама мороженого «48 копеек»), совещаются, как убедить маму покупать им жевательную резинку каждый день (реклама Orbit) и т. п. Негативные чувства по отношению к брату/сестре могут быть связаны лишь с чувством обиды на родителей за то, что кому-то из детей уделяется меньше внимания.

Терминал 2. Патриархальная семья

Слот 1. Дом

Реклама часто обращается к «дому» как символу семейного уюта и спокойствия, где можно скрыться от ненастья и забыть о проблемах: **«Лето закончилось, и впереди нас ждут дожди и морозы. Очень хочется, чтобы даже в ненастье у родных людей в доме были уют и тепло»* («Тепло в подарок от РУФ-окно», газета «Курс»).

Атмосфера домашнего уюта имеет свой особый запах: запах вкусного обеда (*«...По квартире разносился приятный мясной аромат, и сразу же ожили воспоминания о зимних вечерах, когда мы собирались вместе...»*), запах свежести (*«Глейт-микроспрей: аромат домашнего уюта»*). Но этот домашний уют немислим без хозяйки дома: *«Хорошо, когда хозяйка дома»* (реклама пельменей «Хозяйка дома»).

Концепт «дом» практически не актуализируется в рекламе в значении «крепость», «замкнутое пространство»: в рекламе хозяева дома всегда рады принимать гостей.

Слот 2. Отдаленное родство

Подслот 1. Племянник / племянница

Реклама, демонстрируя теплые отношения между тетей/дядей и племянниками, подтверждает мысль о том, что эта степень родства воспринимается как очень близкая.

Подслот 2. Дядя / тетя

Проанализированные примеры позволяют отметить, что холодные, сдержанные отношения с дядей/тетей, которые могут быть возможны в реальной жизни, совершенно не отражены в рекламе. Наоборот, реклама демонстрирует очень близкие и теплые отношения между тетей и племянником. **Так, в рекламе отбеливателя, тетя приезжает в гости, а племянник бежит ее встречать и радостно кричит: «Ура, тетя Ася приехала!»*

Подслот 3. Свекровь / свекор / теща / тесть

Как правило, реклама открыто не демонстрирует враждебные чувства по отношению к свекрови. Хотя косвенно мысль о том, что между свекровью и невесткой редко может быть достигнуто полное взаимопонимание, находит свое выражение в рекламе: **В одном из рекламных роликов чистящего средства «Silit Bang» молодая хозяйка боится, что не успеет отчистить кухню от ржавчины до приезда свекрови: «Свекровь уже едет!», но «Silit» помогает ей быстро справиться с уборкой, и хозяйка вздыхает с облегчением. Гораздо чаще реклама демонстрирует мирные и даже теплые отношения со свекровью: невестка называет свекровь «мамой», просит у нее помощи и совета.*

Подслот 5. Зять / сноха / невестка

Представление о том, что теща должна заботиться о зяте, ничего не жалеет для него, находит свое воплощение и в рекламных текстах: **«Щас теща приедет, пельменей налепит. А я их того, с майонезом. Пельмени – то русские, а Провансаль – Московский»* (реклама майонеза «Провансаль Московский»). Гораздо реже мы сталкиваемся с образом «злой тещи»: **зять намеревается попить чаю, но встречает «отповедь» недовольной тещи: «Ковер сто лет не выбивали, а он ходит чай пьет...»* (реклама чая «Принцесса Канди»).

Подслот 6. Бабушка / дедушка

Образ доброй, заботливой бабушки широко используется в рекламе, в частности, при продвижении молочных продуктов «Домик в деревне». Бабушка предстает как хранительница лучших семейных традиций и ценностей: только она знает, как правильно накормить внуков.

Терминал 3. Родство по супружеству

Слот 1. Муж / жена

Реклама в основном демонстрирует очень добрые и трепетные отношения между супругами, основанные на взаимной любви и заботе. Муж помогает жене приготовить обед и сам варит пельмени «Хозяйка дома», делает покупки для будущей мамы с помощью «Мастер Карт», помогает ей ухаживать за малышом с помощью смесей «Фруто-няня». В свою очередь жена старается сделать все возможное, чтобы создать для своей семьи атмосферу домашнего тепла и счастья. Между мужем и женой могут возникать разногласия, но, как правило, несущественные.

Слот 2. Брак

Отношение к браку в рекламе довольно традиционное. Концепт «брак» актуализируется в рекламе в таких смыслах, как свадьба, любовь, «союз двух сердец». Именно поэтому невеста перед свадьбой выглядит счастливой и влюбленной: **В рекламе зубной пасты Колгейт – свадебный танец. Муж восхищается красотой своей невесты, а невеста счастлива оттого, что «в самый счастливый день» ее улыбка выглядит ослепительно».*

Слот 3. Измена

Этот компонент концепта «семья» практически не представлен в рекламе.

Слот 4. Развод

В последнее время разводы стали обычным явлением, и это не могло не отразиться в рекламных сообщениях: **Интервью с клиентом агентства недвижимости «Гарант». Потребитель рассказывает о том, как четыре года назад он развелся с женой, оставив ей и дочке квартиру, а сам остался без жилья. Профессионалы агентства помогли герою рекламной статьи решить жилищный вопрос.*

Сопоставив общезыковую фреймовую модель концепта «семья» с фреймом, моделируемым на основе рекламных сообщений, мы обнаружили, что в целом структуры этих образований совпадают: в рекламном фрейме «семья» присутствуют те же терминалы, слоты и подслоты. При этом одни терминалы и слоты («родители/дети», «дом») представлены в рекламной коммуникации очень широко, в то время как другие («дядя/тетя», «свекровь/свекор/ теща/тесть», «измена», «развод») встречаются лишь в единичных случаях. Анализ содержания самих слотов и подслотов показал, что некоторые образы, используемые в рекламе, не всегда соответствуют тем

представлениям, которые существуют в сознании носителей языка. Эксплуатируя образы «счастливых супругов», «идеальных родителей», «послушных детей», реклама делает для человека символически доступным то, о чем, возможно, он мечтает: отсутствие проблем с воспитанием детей, ссор, конфликтов, разногласий в семье и т. п.

Таким образом, можно отметить, что концепт «семья» представлен в рекламной коммуникации в достаточно искаженном виде, контрастируя с текстами масс-медиа в целом. В современных СМИ, как известно, очень часто акцент делается на бедственном положении семьи как важного социального института. Об этом позволяют говорить следующие факторы: разрушение традиций, насилие в семье, демографические проблемы, потеря родственной связи между поколениями и пр. В этом смысле можно говорить о благотворном влиянии рекламного дискурса на формирование общеязыкового концепта «семья» – рекламные тексты в основном транслируют представление об «идеальной», благополучной семье, представляя собой в некоторой степени «кривое зеркало».

Источники и литература

1. Добровольская Е.В. Концептуализация семьи в русской языковой картине мира: [дис. ... канд. филол. наук] / Е.В. Добровольская. – Новосибирск, 2005. – 203 с.
2. Железнова Ю.В. Лингвокогнитивное и лингвокультурное исследование концепта «семья»: [автореф. дис. ... канд. филол. наук] / Ю.В. Железнова. – Ижевск, 2009 – 26 с.
3. Матвеева М.В. Концепт «семья» и его репрезентация в русском языке: [дис... канд. филол. наук] / М.В. Матвеева. – Тамбов, 2007. – 249 с.
4. Терпак М.А. Английский лингвокультурный концепт «семья» и способы отражения его коннотативного содержания в языке: на материале семантического поля «Родственные отношения»: [автореф. дис. ... канд. филол. наук] / М.А. Терпак. – Самара, 2006. – 21 с.
5. Киреева Е.З. Концепт «Семья» в романе Л.Н. Толстого «Анна Каренина»: [дис. ... канд. филол. наук] / Е.З. Киреева. – Тула, 2008. – 198 с.
6. Рухленко Н.Н. Концепт «семья» в жанре семейных родословных: [дис. ... канд. филол. наук] / Н.Н. Рухленко. – Белгород, 2005. – 22 с.
7. Любарт М.К. Семья во французском обществе: XVIII – начало XX века. / М.К. Любарт. – СПб., 2005. – 296с.
8. Константинова А.Ю. Концепты и символы рекламной коммуникации / А.Ю. Константинова // Реклама: язык, речь, общение : [учеб. пособие]. – М.: ИНФРА-М, 2008. – С. 64 – 76.

УДК: 81-119

Терских М. В., Ермоленко М. А.

КОНЦЕПТ «SIBERIA» В СОЗНАНИИ АНГЛОЯЗЫЧНОГО СОЦИУМА И ЕГО РОЛЬ В ПРОЦЕССЕ ИМИДЖЕЙКИНГА

Статья посвящена изучению концепта «Siberia» в сознании носителей английского языка. Авторы посредством реконструкции концепта выявляют специфику восприятия сибирского региона представителями англоязычного лингвокультурного сообщества, определяют имиджеобразующий потенциал данного концепта.

Ключевые слова: имидж, концепт, концептосфера, брендинг.

Стаття присвячена вивченню концепту «Сибір» у свідомості носіїв англійської мови. Автори за допомогою реконструкції концепту виявляють специфіку сприйняття сибірського регіону представниками англійськомовного лінгвокультурного спільноти, визначають іміджеобразуючий потенціал даного концепту.

Ключові слова: імідж, концепт, концептосфера, брендинг.

Abstract: Article examines the concept «Siberia» in consciousness of native speakers of English. Authors by means of reconstruction of the concept consider specificity of perception of Siberian region by representatives English-speaking linguacultural communities, define the image potential of this concept.

Key words: image, concept, conceptosphere, branding.

Важность регионального имиджмейкинга как способа формирования целостного образа России является, с нашей точки зрения, очевидной. Основная цель территориального брендинга заключается в создании, развитии и распространении положительного образа региона/территории, обеспечение притягательности/привлекательности данной территории для человека. При этом важно осознавать тесную взаимосвязь имиджа отдельных регионов с имиджем России в целом. Последние годы много говорят и пишут о том, насколько важным является обновление бренда России, поскольку без качественно «сконструированного» имиджа страна не может быть в необходимой степени влиятельной, уважаемой, авторитетной.

Очевидно, что сибирский регион как один из крупнейших регионов России в настоящее время остро нуждается в ребрендинге: реальный имидж Сибири далек от желаемого. За последние несколько лет появился ряд статей В. И. Супруна, направленных на изучение имиджа Сибири, выявление проблем, связанных с позиционированием данного региона [1; 2; 3].

Современный имидж Сибири представляется автору размытым, неопределенным и скорее негативным, нежели позитивным. Между тем отсутствие положительного имиджа региона тормозит и его экономическое развитие: трудно убедить инвесторов вкладывать деньги в экономику региона, который имеет репутацию пустынного и неприветливого.

Несмотря на то что Сибирь обладает широкими возможностями для привлечения инвестиционного капитала, а также для развития туристической сферы, воспринимается данная территория и отечественными, и западными инвесторами как регион неперспективный и нерентабельный. Очевидно, что проблемы позиционирования сибирского региона как в России, так и на Западе связаны с целым комплексом причин, в частности, с отсутствием необходимой информации, слабой выраженностью конкурентных преимуществ при трансляции какой-либо информации о регионе, неумением грамотно позиционировать и продвигать возможности региона и т. п. Поэтому столь значимой представляется трансформация некорректных представлений о Сибири, в частности, в сознании иностранцев.

Имидж в силу своей природы тесно связан с ментальными процессами. Поэтому концепт как когнитивная категория, на наш взгляд, наиболее полно отражает имеющиеся в массовом сознании представления о Сибири. Реконструкция концепта и построение его фреймовой модели представляется удобным инструментом для анализа имиджа.

Исследование концепта «Сибирь», столь актуального для брендинга сибирского региона, долгое время не входило в задачи лингвистов, однако в 2008 году была защищена кандидатская диссертация А. М. Литовкиной «Концепт "Сибирь" и его эволюция в русской языковой картине мира: от "Сибирских летописей" до публицистики В. Г. Распутина» [4]. Объектом исследования в работе А. М. Литовкиной стал концепт «Сибирь» как фрагмент русской языковой картины мира.

В рамках данной статьи мы рассмотрим структуру концепта «Siberia» как ментальное образование, представленное в сознании носителей английского языка.

Анализ словарных дефиниций онима «Siberia» («Longman dictionary of English language and culture», «Webster's International Dictionary», «Britannica» и др.) позволяет отметить, что географическое положение региона является одним из основных концептуальных признаков: Сибирь в первую очередь определяют как территорию России. Во всех словарных статьях даются «примерные» географические координаты Сибири. Это вполне закономерно, поскольку Сибирь в первую очередь является географическим объектом, который традиционно определяется через географическое положение.

На основе словарных толкований ключевого слова «Siberia» можно сделать предварительные наброски структуры концепта «Siberia» в англоязычном сознании и представить его в виде полевого образования. Так, базовые слои концепта образуют характеристики месторасположения Сибири – «регион России», пространственные характеристики – «большая территория», описание «богатой природы» и «полезных ископаемых» края. В интерпретационное поле войдут следующие признаки: «территория от Урала до Тихого океана», «северная треть Азии», «23 % территории Евразии», «Западная Сибирь», «больше, чем Канада», «холодная», «советские тюрьмы», «река Иртыш», «озеро Байкал», «сибирская лайка» и т. д.

Далее был проведен ассоциативный эксперимент (в форме Интернет-анкетирования; было проанализировано 100 анкет), в котором приняли участие жители следующих стран:

1. **Страны Азии:** Индия, Иран, Пакистан, Афганистан, Филиппины, Сингапур, Сирия, Саудовская Аравия – 11%;
2. **Страны Северной Америки:** Соединенные Штаты Америки, Канада, Мексика – 52%;
3. **Страны Южной Америки:** Бразилия, Перу – 2%;
4. **Страны Африки:** Гана, Нигерия, Марокко – 6%;
5. **Страны Европы:** Великобритания, Англия, Германия, Испания, Ирландия, Босния и Герцеговина, Латвия, Македония, Мальта, Нидерланды, Румыния, Швейцария, Словакия, Эстония, Австрия – 26%;
6. **Страны Океании:** Австралия, Новая Зеландия – 3%.

Возраст респондентов от 18 до 62 лет. При этом мужчин оказалось практически в 2 раза больше женщин – 66%. Респонденты должны были назвать 5 ассоциаций к слову «Siberia». Наиболее частотные ассоциации следующие: «холод», «холодный» (14,8%), «снег», «снежный» (9,2%), «большой» (3,8%), «бесплодный», «безлюдный» (3,8%), «дальний», «отдаленный» (3,6%), «дикий» (3%). При сравнении ассоциативного поля «Siberia» у жителей США и представителей других «англоговорящих» стран обнаружилось, что у американцев существует достаточно устойчивая ассоциация Сибири с Россией (4,4%). Кроме того, у них более частотны такие ассоциации, как «изоляция» (3,6%) и «безлюдность» (3,2%). В целом, очевидно, Сибирь до сих пор ассоциируется с ГУЛАГом (2,2%) и ссылкой (1,8%). Образ зимы (1,2%) и севера (1,2%) дополняет ассоциация «лёд» (1,8%). Среди положительных ассоциаций: «красота» (2,2%), «богатая природа» (1,4%). Природа Сибири – это, главным образом, тундра (1,8%) с большими запасами нефти (1,4%); фауна Сибири представлена в первую очередь тиграми (2,2%).

Данные ассоциативного эксперимента показали, что Сибирь в сознании англоговорящих нечто большее, чем просто регион России с богатой природой и полезными ископаемыми (такое представление закреплено в словарях).

Таким образом, структура концепта «Siberia» несколько корректируется. При этом характеристика «холод» приобретает наибольшее значение. Результаты анализа позволяют представить следующую полевую структуру концепта «Siberia».

Ядро концепта		Siberia (Сибирь)
Базовые слои		Cold – холод, холодный (14,8%); Snow – снег, снежный (9,2); Big – большой, огромный (3,8%); Desolate – бесплодный, безлюдный (3,8%); Remote – отдаленный (3,6%); Russia – Россия (3,2%); Wild – дикий (3%);
И Н Т Е Р П Р Е Т А Ц И О Н Н О Е	Ближняя периферия	Isolated – изолированный, изоляция (2,6%); Gulag – ГУЛАГ (2,2%); Tiger – тигр (2,2%); Beautiful – красивый, красота (2,2%); Exile – ссылка (1,8%); Tundra – тундра (1,8%); Ice – лед (1,8%); Nature – природа (1,4%); Mountains – горы (1,4%); Oil – нефть (1,4%); North – север (1,2%); Winter – зима (1,2%); Frozen tundra, frozen desert – замёрзшая тундра, пустыня; Trees – деревья; Forests – леса; Bears – медведи; Siberian husky – Сибирская лайка; Beautiful nature – красивая природа – (1%);
	Дальняя периферия	Rivers – реки; Prison camps – тюремные лагеря; Wild life – дикая природа; Dismal – мрачный, гнетущий – (0,8%); Lake – озеро; Green – зеленый; Animals – животные; Beautiful women – красивые женщины; Friendly people – приветливые, дружелюбные люди; Adventure, adventurous – приключение, приключенческий – (0,6%); White – белый; Permafrost – многолетняя мерзлота; Long winters – долгие зимы; Jungle – джунгли; Prisoners – заключенные; Labour camp, work camps – трудовые лагеря; Russian – русский; Russians – русские;

П О Л Е		Reindeer, caribou – северный олень; Boring – скучный; Calm, silent – тихий, безмолвный; Novosibirsk – Новосибирск; Fun – забава, веселье; Trans-Siberian railroad – Сибирская железная дорога; Meteorite – метеорит; Communism – коммунизм; Stalin – Сталин; Vodka – водка – (0,4%); Extremes of temperature – экстремальные температуры; Windy – ветреный; Hot – горячий, жаркий; Polar deserts – полярные пустыни; Seas – моря; Taiga – тайга; Pine trees – пальмовые деревья; Plains – равнины; Lake Baikal – озеро Байкал; Bearing Sea – Берингово море; Ancient volcanoes – древние вулканы; Lava flows – потоки лавы; Katorga – каторга; Punishment – наказание; Torture – пытка, истязание; Death – смерть; Eastern – восточный; Can be dangerous – может быть опасной; Lions – львы; Wolves – волки; Land of sleep – земля сна, спящая земля; Lost region – потерянный регион; Gold – золото; Salt mines – соляные шахты; Vladivostok – Владивосток; Multicultural – многонациональная; Mongols – монголы; Eskimos – эскимосы; Nasty – неприятный; Poor – бедный; War – война; Ekaterina – Екатерина; Tunguska – Тунгусское; Poets – поэты; Organ music – органная музыка; Nuclear – ядерный; Fur – мех; Heavy coats – тяжелые шубы; Vampire-Academy – Академия вампиров; Hunting – охота; Sibirskaya Korona – Сибирская Корона – (0,2%)

На основе анализа словарных толкований ключевого слова и анализа данных ассоциативного эксперимента удалось выявить базовые признаки концепта «Siberia», закрепленные в сознании целевой аудитории. Для дальнейшего исследования концепта необходимо выявить, каким образом он актуализируется в текстах зарубежных СМИ, и определить, какой имидж Сибири формируется. Для этого используем метод контент-анализа.

Всего был проанализирован 31 текст. Материалы были опубликованы в период с января 2010 года по апрель 2011 года включительно, поэтому отражают новейшие данные. Отобранные тексты представляют собой публикации, размещенные на страницах онлайн СМИ и аналитических электронных порталах, среди них тексты из The New York Times, BBC, CNN, Los Angeles Times, San Francisco Chronicle, Daily Telegraph и других источников.

В результате проведенного качественного и количественного анализа текстов онлайн-источников удалось установить специфику актуализации концепта «Siberia», определить лексическую сочетаемость ключевого слова, выявить основные темы и контекст, в котором функционирует концепт. В результате была составлена фреймовая модель концепта «Siberia».

Субфрейм	Слот		Лингвистические средства выражения в текстах (отдельные примеры)
Месторасположение	Регион России		Part of Russia; European part of Russia.
	Географическое положение		West Siberia; eastern Siberia; southern Siberia; northeastern Siberia и др.
	Сибирские города и регионы		Oymyakon, which is the coldest inhabited place on Earth; Tyumen – Тюмень; located in the Tyumen region; Vladivostok and Zabaikalsk, near Lake Baikal и др.
	Достопримечательности		Lake Baikal – the world's deepest lake, one of Russia's Seven Natural Wonders of the World; Himalayas и др.
Характеристики территории	Отдаленная территория		...remoteness of the border region; area only accessible by helicopter
	Огромная территория		...vast swaths of agricultural land; vast, largely empty lands
	Пустая территория		Empty; desolate tundra
	Дикая местность		Wilderness; independent ecologists such as Rikhvanova are voices in the wilderness
Природа	Объекты природы		...birch and cedar forests; region's dense forest; taiga; tundra; mountains и т. п.
	Живая природа		Siberian population of Russian brown bears; Amur tiger and the Far Eastern leopard и т. п.
	Природные ресурсы		Natural recourses; oil, oil field, oil and gas industry; oil discovery; enough iron ore to build hundreds of millions of cars...
	Климат		snow-covered land; temperatures of minus 30C; frozen river; permafrost; frozen areas; cold air next to the mountains и т. п.
Ссылка/Гулаг			Gulag ordeal; political prisoners, gulag workers....
Развитие региона	Н А У К А	Объекты исследования	Mammoths are considered a national treasure of Russia; Woolly mammoths; fossilized remains...
		Ученые	Researchers; geologists discovered gold and other minerals; archaeologists discovered a fossilized fragment of a pinkie finger

	Исследовательские институты	The Permafrost Institute; Oil Scientific Centre; Institute of Oceanology; Baikal Limnological Institute...
	Производство	Gas producer; Russian oil venture; the gas will have to be exported; steel making giant; electricity producer
	Инвестиции и сотрудничество	for investors from Asia as well; overseas investment; Contracts with China
	Известные компании	TNK-BP, Lukoil, Gazprom – big international oil services companies, are all here; Rosneftgaz; Raspadskaya company; Eurosibenergo; Exillon Energy

Итак, на основе анализа данных анкеты и контент-анализа медиаматериалов можно выявить следующий образ Сибири в сознании англоговорящих:

1. Сибирь представляется как отдаленная, пустынная местность в России, дикая и изолированная от внешнего мира.

2. Эта огромная холодная территория, покрытая снегом.

3. Население здесь немногочисленно (преимущественно сибиряки и русские).

4. Здесь все еще действует главное управление исправительно-трудовых лагерей (ГУЛАГ), поэтому Сибирь остается местом для ссыльных.

5. Несмотря на это, место славится красивой природой, богатой фауной и запасами нефти.

Очевидно, что данный имидж базируется на стереотипных представлениях, большая часть из которых не соответствует действительности. Следовательно, весьма актуальной представляется задача корректировки негативных стереотипов и усиления позитивных с целью формирования желаемого имиджа Сибири, способного укрепить не только собственные позиции, но и позиции России.

Безусловно, имидж Сибири как региона неразрывно связан с имиджем страны в целом, особенно на международной арене. Создание позитивного имиджа Сибири необходимо, в первую очередь, для развития региона, поднятия его инфраструктуры на качественно новый уровень, а это невозможно без привлечения инвестиций. Кроме того, позитивное восприятие Сибири, как представляется, улучшит имидж страны в целом.

Исторически сложилось так, что Сибирь охватывает большие пространства и состоит из регионов ресурсного типа. Восприятие Сибири только на уровне сырьевого придатка России осталось со времен Советского Союза. Однако в настоящее время российская культура в силу своей экзотичности для западного человека пользуется большим спросом, нежели ранее. Сибирь уже давно является своеобразным брендом, за которым кроется набор устойчивых ассоциаций, большинство из которых вряд ли способствует развитию региона, поэтому их необходимо корректировать.

Источники и литература

1. Супрун В. Имиджи Сибири [Электронный ресурс] / В. Супрун // Эксперт Сибирь. – 2006. – № 27-28 (124). – Режим доступа: http://expert.ru/siberia/2006/27/imidzhi_sibiri
2. Супрун В. Сибирь: период трансформации [Электронный ресурс] / В. Супрун // Эксперт Сибирь. – 2007. – № 6 (148). Режим доступа: http://expert.ru/siberia/2007/06/model_razvitiya
3. Супрун В. Надежда Европы или чаяния Азии? / В. Супрун [Электронный ресурс] // Эксперт Сибирь. – 2007 – № 32 (174). – Режим доступа: <http://expert.ru/siberia/2007/32/rar>
4. Литовкина А. М. Концепт «Сибирь» и его эволюция в русской языковой картине мира: от «Сибирских летописей до публикаций В. Г. Распутина»: [дис. ... канд. филол. наук] / А. М. Литовкина. – Иркутск, 2008. – 204 с.

УДК 811.111'342.9:654.197:796.072.3

Тіщенко О В.

ПРОСОДИЧНІ ЗАСОБИ ОФОРМЛЕННЯ ТЕКСТУ АНГЛІЙСЬКОГО СПОРТИВНОГО ТЕЛЕРЕПОРТАЖУ

Описание просодических средств оформления текста английского спортивного репортажа предлагается с учетом особенностей информационно-публицистического жанра, которому принадлежит спортивный репортаж. Определяются характерные черты спортивных телерепортажей и их влияние на интонационную организацию речи спортивных журналистов.

Ключевые слова: спортивный репортаж, интонационная организация, просодические средства.

Опис просодичних засобів оформлення тексту англійського спортивного телерепортажу здійснюється з урахуванням особливостей інформаційно-публіцистичного жанру, до якого належить спортивний репортаж. Визначаються характерні риси спортивних телерепортажів та їх вплив на інтонаційну організацію мовлення спортивних журналістів.

Ключові слова: спортивний репортаж, інтонаційна організація, просодичні засоби.

The description of the prosodic means of an English sport TV reportage text is based on the peculiarities of the speech genre to which sport reportage belongs. Characteristic features of the sport TV reportages and their influence on the intonation of sport journalists' speech are defined.

Key words: sport reportage, intonation, prosodic means.

Интерес общества до спортивных событий, які відбуваються у різних частинах світу і транслюються за допомогою телебачення, дедалі зростає, тому представники засобів масової інформації відчувають гостру необхідність оволодіння основами знань мовного (лексичного, граматичного, інтонаційного) та позамовного (візуального, звукового) оформлення телерепортажів. Важлива роль інтонаційного оформлення спортивних телерепортажів, які стали невід'ємною складовою життя і здатні здійснювати безпосередній вплив на глядацьку

аудиторію, зумовлює актуальність цієї праці. Об'єктом дослідження є усна реалізація тексту спортивного телерепортажу як жанру спортивного дискурсу ЗМІ, а предметом – особливості функціонування просодичних засобів його оформлення. Мета статті – обґрунтування основних закономірностей актуалізації тексту англійського спортивного телерепортажу шляхом встановлення комплексу просодичних засобів його оформлення.

Розвиток новітньої лінгвістики позначено вивченням спонтанного мовлення як об'єкта досліджень [1, с. 4] і особливо його діалогічної форми [2, с. 164]. Потреба у вирішенні завдань, які сьогодні ставить перед собою мовознавство, визначає і напрямки сучасних фонетичних студій [3, с. 81]. Зростання інтересу до просодії пов'язане з необхідністю поглибленого опису просодичної системи, взаємодії надсегментного та сегментного рівнів, а також з новими завданнями, які постають перед іншими галузями лінгвістичного знання: лексикологією, граматику, стилістикою, семантикою тощо [4, с. 13].

Для опису просодичних засобів оформлення тексту англійського спортивного телерепортажу, на нашу думку, необхідно дати визначення спортивного телерепортажу як інформаційно-публіцистичного жанру, оскільки своєрідність інтонаційної організації тексту визначається двома чинниками: індивідуальними особливостями мовлення журналіста і особливостями жанру, до якого належить озвучений текст [5, с. 3].

Телерепортаж розглядається як жанр телевізійної публіцистики, який методами і засобами телемовлення наочно відтворює картини дійсності у їхньому розвитку, і забезпечує всебічну подачу матеріалу та глибоке розкриття подій для їх осмислення [6, с. 67, 180]. Спортивний телерепортаж більшість дослідників вважають спонтанним монологом телевізійного ведучого, який ведеться для масової аудиторії за допомогою технічних засобів [7] і у якому сприйняття дійсності супроводжується її аналізом [8]. Інші вказують на його відносну монологічність [9, с. 182]. Для англійського спортивного телерепортажу властивим є поєднання монологічного та діалогічного мовлення.

Особливість інтонаційної організації спонтанного діалогічного мовлення пояснюється факторами, властивими цьому типу мовленнєвої діяльності: висловлення носять еліптичний характер, містять граматично некоректні конструкції, стилістичні неточності, переповнені паузами хезитації, повторами, уточненнями [10, с. 28; 2, с. 165]. Здебільшого співрозмовники дотримуються принципу почергового обміну думками, але інколи ми спостерігаємо період одночасного говоріння обох коментаторів, у певних ситуаціях вони перебувають один одного, що призводить до утворення коротких простих речень з великою кількістю повторів. На думку дослідників, згадані ознаки є нормою для спонтанного діалогічного мовлення [2, с. 166-167; 10, с. 25].

Обов'язковим компонентом будь-якої мовленнєвої одиниці від слова і до тексту є просодія, яка бере безпосередню й активну участь в організації усних текстів та їх окремих компонентів [11, с. 52]. На основі існуючих результатів лінгвістичних досліджень інтонаційного оформлення висловлень різного інформаційного та емоційного навантаження розглянемо безпосередню участь фонетичних засобів у процесі оформлення англійського спортивного телерепортажу.

Відомо, що найсуттєвішими для просодичної організації спортивного телерепортажу як виду спонтанного діалогічного мовлення є паузи. Зокрема, паузи хезитації (заповнені, незаповнені, змішані), які є надійним маркером для членування спонтанного мовлення [10, с. 25]. Мовлення спортивних коментаторів містить паузи з перервою у звучанні (незаповнені) різної тривалості. Заповнені паузи виникають усередині синтагми (внутрішньосинтагменні паузи) та на стику синтагм. Особливістю паузації при актуалізації англійського спортивного телерепортажу є заповнення пауз відеорядом та звукоорядом. Паузи з переривом звучання у мовленні коментаторів супроводжуються вигуками вболівальників, оголошеннями, що лунають з гучномовців, свистками арбітрів і доповнені відеозображенням перебігу змагань. Такі паузи з'являються, коли зображення передає хід події повною мірою, забезпечуючи глядачам причетність до неї, і потреба у словесному супроводі відсутня.

Розглядаючи текст спортивного телерепортажу як приклад журналістського мовлення, дослідники виділяють інтонаційно-логічні паузи, які допомагають відокремити одну думку від іншої та з'ясувати змістове наповнення, та інтонаційно-синтаксичні паузи, які відповідають розділовим знакам [12, с. 159]. Психологічні паузи, властиві публічному мовленню, також використовуються спортивними коментаторами для підсилення очікування, напруження тощо.

Темп є невід'ємним елементом комунікації, з одного боку, та процесу коментування спортивної події, з іншого. Розглядаючи темпоральні аспекти мовлення низка авторів відзначають, що темп мовлення (швидкість мовленнєвого потоку у часі [13, с. 235]) залежить від жанру мовленнєвого твору [14, с. 181], індивідуальних мовленнєвих навичок мовця, його темпераменту, емоційного забарвлення висловлень, швидкості розгортання події [14, с. 218], взаємовідношень між слухачем та мовцем, обізнаності учасників бесіди щодо обговорюваного питання, кількості вживаних мовних кліше, а також відведеного на повідомлення часу [13, с. 241]. У контексті дослідження варто відзначити, що наявність відеоряду збільшує швидкість телевізійного мовлення [6, с. 31].

Студіювання темпоральних характеристик на рівні сприйняття базуються на різних градаціях темпу: виокремлюють від двох до семи різних його видів. Вважаємо за доцільне використовувати градацію темпу, запропоновану А.А. Калітою, яка виділяє п'ять видів темпу: швидкий, прискорений, помірний, сповільнений, повільний [16, с. 97]. Цікаво відзначити, що темп мовлення спортивних коментаторів оцінюється аудиторією як варіативне явище, оскільки впродовж звучання репортажу реалізуються усі п'ять його видів. Емоційно нейтральні висловлення коментаторів вимовляються у помірному темпі, а інтенсивно емоційно забарвлені – у швидкому. При цьому в обох випадках спостерігається варіювання темпу (прискорення або уповільнення). Синтагма, що містить другорядну інформацію, вимовляється у прискореному темпі, а сповільнення темпу відбувається у тій частині репортажу, яка описує атмосферу стадіону або відображає перебіг спортивної події, тобто несе важливу інформацію. Варіативність темпу також пояснюється його здатністю передавати емоційно-модальну інформацію: зміна емоційних станів мовця викликає прискорення або уповільнення темпу його висловлень.

Відомо, що у просодичній системі зміна одного із елементів викликає зміну інших. Темп мовлення має здатність змінювати ядерні тони, їхній характер і діапазон, тривалість синтагм і пауз, ритмічний малюнок. Експериментальні дані фонетичних досліджень [13, с. 238-241] свідчать про те, що зміни темпу мовлення підсилюють логічний та емоційний наголос, а зміна темпу від швидкого до повільного чи навпаки відбувається найчастіше на словах з логічним та емоційним наголосом. Слухаючи мовлення спортивних коментаторів, глядачі

отримують не лише фактичну інформацію, але і сприймають емоційний стан мовця, та атмосферу, у якій відбувається передача інформації. За умови правильного використання фразового наголосу у процесі актуалізації висловлення коментаторові вдається не тільки передати власні думки, відчуття та враження від гри, яку він коментує, але і «спонукати слухача відреагувати певним чином на почуту інформацію» [16, с. 119]. Кількість наголошених слів у висловленні може варіюватись, це залежить від темпу його реалізації, контексту та індивідуальних особливостей мовця. Наголос має здатність організовувати висловлення, слугувати основою його ритмічної структури і виділяти його смисловий центр [16, с. 119-120].

Ще одним важливим просодичним елементом, який впливає на специфіку інтонаційної організації спонтанного мовлення [10, с. 25], є ритм – чергування наголошених складів через рівні проміжки часу. Ритм спонтанного діалогу носить системний характер, визначається умовами комунікації [2, с. 172-173] і дозволяє слухачеві «ідентифікувати модель наголошених чи ненаголошених складів» для глибшого розуміння смислу висловлення [16, с. 121].

Складовим елементом наголосу є гучність, яка сприймається слухачем перцептивно і має здатність відрізнити головну інформацію від другорядної [16, с. 124-125]. Для мовлення спортивних коментаторів властивим є підсилення гучності у процесі актуалізації висловлень, що відтворюють найбільш напружені моменти перебігу спортивної події.

У передачі інформації та вираженні суб'єктивного ставлення коментатора до висловлюваного вагому роль відіграють зміни основного тону. Мелодика входить у систему інтонації як її окрема підсистема, вважається найбільш інформативним, провідним її компонентом. Тони є найважливішими характеристиками мелодики [1, с. 27-35], а моделі напрямків тону в інтонаційних групах або в цілих висловленнях допомагають повніше зрозуміти їхній зміст. Мелодійний контур може бути рівним, низхідним або висхідним, а також може мати складну форму, поєднуючи різні елементи: висхідні та низхідні [16, с. 103]. Низхідний тон свідчить про завершеність думки. Низький низхідний ядерний тон властивий тим висловленням коментаторів, у яких вони подають інформацію емоційно нейтрального забарвлення. Маючи на меті зацікавити глядача, створити ефект його причетності до перебігу події, висловлення коментаторів оформлюються за допомогою високого низхідного тону. Сполучення висхідної шкали і високого низхідного тону зустрічаються у висловленнях, що передають здивування коментатора від неочікуваного моменту гри або дій гравців команд. Висхідний тон зазвичай зустрічається у висловленнях коментатора, які носять питальний характер, позначають незавершеність думки, або невпевненість мовця щодо правдивості сказаного. Низький висхідний тон надає висловленню незавершеного характеру і спонукає глядачів до очікування на продовження думки. Високий висхідний тон передає здивування, викликане рішенням арбітра, неочікуваною поведінкою гравців, реакцією глядачів на трибунах стадіону, а також сумнів щодо правильності дій на спортивному майданчику. Цей тип ядерного тону використовується і у репліках-перепитуваннях, які часто трапляються впродовж трансляції коментаря перебігу спортивної події. Низький рівний тон оформлює висловлення коментаторів стосовно рутинних моментів матчу. Низхідно-висхідний тон висловлень – ознака невпевненості у правильності дій гравців чи інших учасників змагань, а також сумнів коментатора щодо можливого розгортання події.

Відзначимо також, що інтонація може стати бар'єром у комунікації. Формула успіху телеведучого (радіоведучого) – це сума двох складників: інформації та енергетики, яка в свою чергу є харизмою ведучого, вмінням опанувати себе, здатністю говорити з телекамерою [12, с. 159]. Тому подальше вивчення особливостей інтонаційної організації спортивного телерепортажу дозволить поліпшити якість підготовки спортивних матеріалів для транслявання в ефір.

Отже, оптимальний набір просодичних засобів оформлення тексту англійського спортивного телерепортажу охоплює паузацію, темп, мелодіку, гучність (на перцептивному рівні), тривалість, інтенсивність, ЧОТ (на акустичному), взаємодія яких залежатиме у кожному конкретному випадку від низки позамовних чинників.

Джерела та література

1. Захарова Ю.М. Інтонаційна організація сучасного англійського мовлення: Навч. посібник / за ред. А.Д.Белової. – К.: Вид-во НА СБ України, 2004. – 84 с.
2. Бурая Е.А. Ритмическая организация спонтанной диалогической речи / Е. А. Бурая // Просодия текста: Сб. статей. Моск. пед. ин-т иностр. язык. им. Мориса Тореза. Вып. 169. – М., 1980. – С. 164-178
3. Руденко К.А. Структурно-семантические характеристики некоторых диалогических единств // Вопросы изучения фонетики текста: Сб. статей. Моск. пед. ин-т иностр. язык. им. Мориса Тореза. Вып. 126. – М., 1978. С. 81-96.
4. Кодзасов С.В. Исследования в области русской просодии / С. В. Кодзасов. – М.: Языки славянских культур, 2009. – 496 с.
5. Иванова-Лукиянова Г.Н. Интонационная модель звучащего текста / Г. Н. Иванова-Лукиянова // Проблемы супraseгментной фонетики: Сб. статей. Моск. пед. ин-т иностр. язык. им. Мориса Тореза. Вып. 248. – М., 1985. – С. 3-10.
6. Дмитровський З.С. Телевізійна журналістика: навч. посібник: вид. 2-ге / Зенон Євгенович Дмитровський. – Львів: ПАІС, 2006. – 208 с.
7. Истрате П. Лингвистические и риторические особенности спортивного репортажа как жанра СМИ: На материале футбольного репортажа : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 / Петру Истрате. – М., 2006 [Електронний ресурс] Режим доступу www.lib.ua-ru.net
8. Александрова Е.Н. Спортивный репортаж как жанр дискурса [Електронний ресурс] Режим доступу www.lomonosov-msu.ru/archive/Lomonosov_2007/19/aleksandrova_en.doc
9. Бацевич Ф. Лінгвістична генологія: проблеми і перспективи / Флорій Сергійович Бацевич. – Львів: ПАІС, 2005. – 264 с.
10. Кирей Л.Л. Роль интонации в спонтанных диалогических текстах // Проблемы супraseгментной фонетики: Сб. статей. Моск. пед. ин-т иностр. язык. им. Мориса Тореза. Вып. 248. – М., 1985. – С. 19-31.
11. Блохина Л. П. Просодия как одно из средств организации спонтанного текста / Л. П. Блохина // Функционирование языковых единиц в коммуникативных актах: Сб. науч. трудов / Моск. гос. пед. ин-т иностр. языков им. Мориса Тореза. Вып. 272. – М.: МГПИИЯ, 1986. – С. 52–61.
12. Штурнак О. Інтонаційна виразність – важливий елемент телевізійного тексту / Телевізійна й радіожурналістика. Вип. 7. – Львів: Львівський нац. ун-т ім. Івана Франка., 2007. С. 154-160.
13. Здоровова Б.Б. Влияние темпа на мелодическую, акцентную и ритмическую структуру английской речи // Просодия текста: Сб. статей. Моск. пед. ин-т иностр. язык. им. Мориса Тореза. Вып. 169. – М., 1980. С.235-254.

14. Родионова О.С. Синтагма в текстах радиопублицистики (на материале немецкого языка) // Проблемы супraseгментной фонетики: Сб. статей. Моск. пед. ин-т иностр. язык. им. Мориса Тореза. Вып. 248. – М., 1985. С.175-184.
15. Корчагина Е. Ю. Фоностилистическая организация жанров радиопередачи // Просодия текста: Сб. статей. Моск. пед. ин-т иностр. язык. им. Мориса Тореза. Вып. 169. – М., 1980. С. 216-235.
16. Калита А.А. Фонетичні засоби актуалізації смислу англійського емоційного висловлювання: [монографія] / Алла Андріївна Калита. – К.: Видавничий центр КДПУ, 2001. – 351 с.

УДК 821.161.2 Куліш 1/7.08

Ткач Л. О., Ващук Н. М.

НОВАТОРСЬКА РОЛЬ ПАНТЕЛЕЙМОНА КУЛІША В СЛОВНИКОВО-СТИЛІСТИЧНОМУ ЗБАГАЧЕННІ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ СТ.

Словарно-стилистическое богатство писательского языка П. Кулиша (1819-1897) давно уже заслуживает того, чтобы стать предметом специального исследования, поскольку мало кто из писателей его поколения ставил перед собой столь осознанные и масштабные задачи по реформированию украинского литературного языка. П. Кулишу принадлежит одно из выдающихся мест в истории украинского общественно-культурного движения середины и второй половины XIX ст. Он проявил себя и как литературный критик, фольклорист, этнограф, публицист, историк, педагог, издатель, редактор, журналист. Языковеды, изучавшие творческое наследие П. Кулиша, подчеркивали, что в своих многочисленных произведениях П. Кулиш актуализировал лексические пласты староукраинского языка, приспособлявая их к тем новейшим тенденциям и стилистическим задачам, которыми ознаменовался новый период в развитии украинского литературного языка.

Ключевые слова: Пантелеймон Кулиш, история украинского литературного языка, стилистические инновации, словообразовательные типы украинского языка, авторские неологизмы.

Словниково-стилістичне багатство письменницької мови П. Куліша (1819-1897) давно вже заслуговує на спеціальне дослідження, адже мало хто з письменників його покоління брав на себе таке глибоко усвідомлене завдання реформувати українську літературну мову. Постать П. Куліша посідає одне з найвидатніших місць в українському суспільно-культурному русі середини ХІХ ст. Він виступав як літературний критик, фольклорист, етнограф, публіцист, історик, педагог, видавець, редактор, журналіст. Дослідники творчої спадщини П. Куліша підкреслювали, що у своїх численних творах П. Куліш актуалізував лексичні шари староукраїнської мови, прищепивши їх до тих новітніх тенденцій і стилістичних завдань, що їх засвідчив новий період у розвитку української літературної мови.

Ключові слова: Пантелеймон Куліш, історія української літературної мови, стилістичні інновації, словотвірні типи української мови, авторські неологізми.

Lexico-stylistic richness of P. Kulish's discourse is worthy of special studying as there were not many writers of his generation who had a comprehensive goal to reform the standard Ukrainian language. P. Kulish (1819-1897) plays an important role in the Ukrainian social and cultural movement in the middle XIX c. He was a literary critic, folklorist, ethnographer, publicist, historian, teacher, publisher, editor, and journalist. Researchers of P. Kulish's literary works emphasized that in his numerous works P. Kulish tried to restore lexical layers of Old Ukrainian applying them according to those new conditions and stylistic aims that were present in the new period of the standard Ukrainian language development.

Key words: Penteleymon Kulish, the history of the standard Ukrainian language, stylistic innovations, word building types in Ukrainian, author's neologisms.

Постать П. Куліша (1819-1897) посідає одне з найвидатніших місць в українському суспільно-культурному русі середини і другої половини ХІХ ст., адже він, автор першого в українській літературі історичного роману «Чорна рада», виступив і як один з авторів першого повного перекладу «Біблії» українською мовою, як автор поетичних переспівів та перекладів з російської мови (поезії А. Фета, О. Кольцова, О. Толстого, І. Нікітіна та ін.), німецької (поезії Й.-В. Гете, Ф. Шіллера, Г. Гейне), англійської (поезії Дж.-Г. Байрона, п'єси В. Шекспіра (див.: [1])). П. Куліш був надзвичайно багатогранною й обдарованою особистістю, а тому зумів виявити себе також і в царині літературної критики, фольклористики, етнографії, публіцистики, історії, педагогічній та видавничій справах.

Предметом бурхливого громадського зацікавлення й обговорення творчість П. Куліша стала ще за його життя, проте її об'єктивне наукове опрацювання розпочалося в порівняно недавній час працями літературознавця Є. Нахліка [7], мовознавців О. Муромцевої та І. Муромцева [6], Л. Мацько [4], Т. Должикової [2; 3]. Історію взаємин П. Куліша та І. Пулюя в їхній співпраці над перекладами книг Біблії українською мовою висвітлено у статтях та архівних матеріалах, що їх видав В. Шендеровський [8]. Практичний досвід перекладачів Біблії – у тому числі й П. Куліша – досліджено в працях Т. Мороз, Л. Ткач [5; 12]. Активізувалося й дослідження конкретних мовних явищ, засвідчених письменницькою практикою П. Куліша [13; 15].

Потреба дослідження особистого внеску П. Куліша в розвиток української літературної мови впливає з тієї фактично унікальної культурної позиції, що її обрав собі сам письменник в умовах гноблення українського слова і про яку він сам сказав поетичним словом уже на схилі свого віку, в поезії, присвяченій його дружині, письменниці Ганні Барвінок: *Так, ми на те у наш убогий мир прийшли, Щоб мову з мів людських, скалічену, забвенну, З народних уст узять і в перло возвести...* (К 1, с. 504; вірш написаний у серпні 1890 р., вперше надрукований у 1908 р. у Києві, в «Сочинениях и Письмах П. А. Кулиша»).

Реформаторську роль П. Куліша в розвитку української літературної мови чи не першим усебічно окреслив видатний український мовознавець В. Сімович ще в 1934 р.: «Звичайно в нас називають Куліша – реформатором української літературної мови. Це треба розуміти так, що Куліш сильно поширив рямці народної мови, нагинав її для всіх родів письменства, підшукував для них відповідні слова та вислови. Коли в тодішній народній мові їх не знаходилося, то він чи вишукував їх у старому українському письменстві, чи в пам'ятках середньоукраїнської літератури, та давав їм таку форму, якої вимагав уже сучасний стан нашої мови. А коли ніде вже не можна було знайти відповідного слова, то Куліш просто його творив. Та тут він і відрізнявся від інших подібних письменників. Відрізнявся тим, що творив нові слова згідно з законами сучасної української мови, згідно з її духом та її вимогами. Знавець тих законів, як рідко хто з письменників, Куліш находив відповідні засоби, щоб видумане ним слово мало прикмети української мови, щоб воно не робило враження чогось штучного, українській мові непридатного».

Цим і пояснюється, що ми тепер уживаємо в нашій письменницькій мові силу силенну придуманих Кулішем слів та висловів, і ніхто з нас уже й не знає, що це він їх створив, що це він увів їх у письменство (напр., такі слова, як: *обставини, взаємини* й т. д.). Всі ці слова створював Куліш на те, щоб українську мову приспособити до всіх тих потреб, які має культурна, інтелектуальна людина. Створював їх на те, щоб на основі законів нашої народної мови повстала своя самостійна письменницька мова – як одна з ознак самостійного українського народу» [11, с. 336].

Одним з виявів мовного новаторства П. Куліша було семантичне переосмислення народнорозмовної лексики, вміння за допомогою загальноновживаних слів метафорично висловитися про складні суспільні процеси, напр.: *Як праотець Адам, я знаю зв'язу хатню Із Каїном без честі й без ума, Та, молячись, дивлюсь на Єву благодатню, І не подужає мене ворожа тьма* (К 1, с. 483; «Рай»), порівн.: *зв'язу* – 1) гавкіт, 2) лайка, сварка (Сл. Гр., 2, с. 136) і *зв'язу хатня* – внутрішні конфлікти, суперечки, чвари між рідними людьми; «*Край рідний*», «*Мати Україна*» (*Козацька Русь голова*), *І «Батьківщина», й «Материзна» – Сі перебрехані слова Байстрятами скрізь розповзлися І по світах водить взялися Г'яних і темних кобзарів...* (К 2, с. 206; «Куліш у пеклі»); *Благословенний край розумовання! Погляну з захисту – воли, воли й воли, Безмовні, як і їх батьки й діди були* (К 1, с. 483; «Рай»), порівн. Шевченкове *На всіх языках все мовчить, Бо благоденствує...*

Свого часу твори П. Куліша, у тому числі – й переклади, Б. Грінченко використав при укладанні українсько-російського «Словаря української мови», що вийшов за його редакцією в 1907–1909 рр. Надзвичайно високо шануючи внесок П. Куліша у розвиток української літературної мови, Б. Грінченко включив до реєстру й чимало новотворів письменника, напр.: іменники **бистрень** – рос. поток, быстрый ручей. *Брати мої невірні, як той бистрень, що дзюркотить наповесні в долині* (переклад Книги Іова) (Сл. Гр., 1, с. 57); **честень** – рос. памятник, монумент. Встречено только у Кулиша. *Земляче Гоголю! Що ж над тобою склалося? Хто чесно привітав твій честень мармуровий* (Сл. Гр., 4, с. 460); складні прикметники: **блискавконогий** – рос. о лошадах: с ногами, быстрыми как молния, быstroногий. Куліш. «Магомет і Хадиза» (Сл. Гр., 1, с. 74) [*Ніхто в Аравії на дикий кобиліці, Що в табуні залигано арканом, На вихрі степовім, блискавконогий пtiці, Не мчавсь таким орланом-гурриканом* (К 2, с. 11)]; **тихосвітний** – рос. светящийся спокойным, тихим светом. *О, тихосвітна зоре!* Куліш. Збірка «Дзвін» (Сл. Гр., 4, с. 264); **тихострунний** – рос. с тихо звучащими струнами. *Кобза тихострунна; Мовчала мовчки тихострунна ліра*. Куліш. Збірка «Дзвін». (Сл. Гр., 4, с. 264); **фарбовесельчатий** – рос. радужный, цветов радуги. Встречено у Кулиша (Сл. Гр., 4, с. 375) [*Такі-то помисли, одраді і сумні, Літали над самотньою душею, Фарбовесельчаті, мов хмари дощові, Що й сяють і гримлять понад землею, О вродо пишиная, людських очей утіхо!* (К 2, с. 23)]; **широкомовний** – рос. многоречивый. *Іде султан, покинувши в дивані башиів та визірів широкомовних*. Куліш. «Маруся Богуславка» (Сл. Гр., 4, с. 496) та багато ін.

У подальшій українській лексикографічній практиці ця традиція, на жаль, не була підтримана. Щоправда, І. Вирган і М. Пилинська, що уклали й опублікували в 1959 р. «Російсько-український словник сталих виразів», у багатьох моментах скористалися Грінченковим словником, завдяки чому були актуалізовані й окремі слова та звороти з творів П. Куліша та покликання на його твори (Словник І. Виргана та М. Пилинської перевидано в Харкові 2000 р.). Проте в академічному «Словнику української мови» в 11-ти томах лексика та ілюстративні контексти з творів П. Куліша трапляються вкрай рідко, переважно – з роману «Чорна рада». Для прикладу наводимо лише один такий факт: у реєстрі «Словаря української мови» за редакцією Б. Грінченка знайдемо слово **ясир** і гніздо похідних, утворених П. Кулішем від його основи: **ясир** – рос. 1) пленные, добыча, состоящая из населения, взятого в неволю; **ясирити** – рос. брать в плен, в неволю население [*Налетіла з Криму буря На село щасливе: Гумна палать, хати граблять, Ясирять, що живе* (К 2, с. 47)]; **ясирний** – рос. относящийся к ясиру [*І Аллах, помститель кривди, Простер з неба руку, І пійшли гуртом ехидни У ясиру муку* (К 2, с. 48)]; **ясирник** – рос. пленный, взятый в ясир [*Народе мій, ясирику татарський, Невольнику турецький найдорожчий!* (К 1, с. 382); **ясирування** – рос. пленение, взятие в ясир. *Столітнє працурів ясирування*. Куліш. Збірка «Дзвін» (Сл. Гр., 4, с. 544). З наведеного ряду слів у «Словнику української мови» зафіксовано лише одне: **ясир**, іст. – «бранці, полонені, яких захоплювали турки і татари під час розбійницьких нападів на українські, російські та польські землі з XV до 60-х років XVIII ст.» (СУМ, XI, с. 653) – і немає жодних лексичних новотворів П. Куліша ані покликань на письменника.

Та попри це Кулішеві мовні здобутки не залишилися без уваги українських письменників і знайшли якнайширше своє застосування в перекладацькій творчості геніального М. Лукаша (1919–1988). О. Федунів-Швед установила, що М. Лукаш актуалізував у своїх перекладах значний ряд слів, які не ввійшли до реєстру «Словника української мови», проте в Словнику Грінченка були зафіксовані з покликанням на твори П. Куліша, напр.: *беззаконство, бенгез, блаватас, блакит, вгонобити, винотока, високославний, виталище, ворохібня, голдувати, гримій, жаждивий, животвір, завітувати, задовіл, кармазин, лиліяс, луп, любосний, манерний, мимохідень, надіб'я, назнаменати, невладуций, непритика, нетям, ницун, огнедыхатий, призначка, присочити, пуздерко, суміти, трямок, ужанція, утечище, шивгати, шермицерія* [14, с. 188].

Та все ж доводиться констатувати, що уявлення про внесок П. Куліша у розвиток української літературної мови ще й донині залишається загалом на поверховому рівні, а конкретні мовні факти не мають належного відображення в українській лексикографії.

А проте ще той-таки В. Сімович зазначив, що «майбутнього дослідника Кулішевої мови в різних його творах усе всім дивом дивуватиме глибина не лише чуття мови в Куліша, але й того, що ми звемо «мовним тактом», себто – хистом уміти вжити такого, а не іншого слова, такої й не іншої форми в одному випадку й не вжити їх у другому, яких слів і форм оминати, яких коли добирати й т. д. [11, с. 337].

Попри доволі обережні, а часом і контрверсійні й тенденційні оцінки діяльності П. Куліша як історика чи громадського діяча, його інновації в мовній галузі визнавалися загалом як позитивні і значні. Величезною заслугою П. Куліша-письменника вважають свідоме ставлення до мовної справи, наявність у нього певної програми щодо створення нових стилів української літературної мови: «ніхто з українських письменників середини XIX ст. не працював стільки над жанровими урізноманітненням української мови»; Кулішеві належать перші зразки української наукової мови, він же переклав окремі твори світової класики [9, с. 233]. В. Русанівський підкреслював, що саме романом «Чорна рада» П. Куліш найбільше прислужився розбудові української літературної мови, ввівши в текст роману лексику (частково запозичену з «Літопису Самовидця»), що дозволяє відтворити історичний колорит тієї доби у новій українській літературній мові [9, с. 234].

Дослідники письменницької спадщини П. Куліша підкреслювали, що своїми численними творами – оригінальними та перекладами – П. Куліш намагався відновити перерваний царськими заборонами поступовий розвиток старої руської (давньоукраїнської) мови і забезпечити закономірний перехід її елементів у нову українську літературну мову, поєднавши таким способом західноукраїнську (галицьку) та східноукраїнську (наддніпрянську) традиції літературної мови. Навіть своєю індивідуальною мовною практикою П. Куліш засвідчував неперервність цього процесу, тому широко використовував у своїх творах хронологічно й стилістично різні шари лексики, сприяючи збагаченню виразових можливостей тогочасної української літературної мови. В. Чапленко підкреслював, що «ніхто-бо з-поміж його [Куліша] товаришів кирило-методіївців не заходжувався коло мовної справи так свідомо, ніхто не мав таких, як на той час досить високих, науково-філологічних даних і так наполегливо та багато не працював над українською мовою, як він» [16, с. 101].

Використання церковнослов'янзмів було складовою частиною Кулішевої мовної програми, спрямованої на вироблення високого стилю української мови, збагачення її абстрактною лексикою: «Абстрактна лексика – це те, що найбільше цікавило П. Куліша в тих мовних джерелах старовини, які він розшукував і до яких жадібно припадав. Але в цій галузі йому найбільше ставали в пригоді церковнослов'янзми, які становили спільне добро всіх частин України» [17, с. 30–31]. Письменник використовував такі засоби не лише в поезії, критичній, науковій і художній прозі, а також у листах: «Можна було б скласти цілий словник церковнослов'янзмів, ужитих у листах. Ось кілька прикладів, щоб дати загальне уявлення, але далеко не вичерпний список: *благий, благодатний, блаженний, вия, вовіки, восхвалити, во спасение, глаголати, глас, Господь сил, гражданин, жизнь, збагцати, істочники водній, нужда, оглашати, празник, рождати, сиріч, сляти, скудельний сосуд, совіт, сонм, стезя, сторицею, трепетати, труждатися, чаяти, юноша* і багато інших» [18, с. 56]. Цитати з Біблії та богослужбових текстів становили важливий текстовий компонент листів П. Куліша (за підрахунками Ю. Шереха – 90 цитат, з яких 22 пасажі біблійного походження цитовано по кілька разів [18, с. 56]). Джерелом церковнослов'янзмів виступали не лише староукраїнські переклади церковних творів, а також російська літературна мова із засвоєними нею та витвореними на власному ґрунті церковнослов'янськими елементами.

Взагалі кажучи, П. Куліш вважав, що староболгарські мовні елементи більш органічні для української мови, аніж, скажімо, польські, і що в перекладі церковних текстів українською мовою краще вдаватися саме до таких засобів. Про це він писав, зокрема, в листі до І. Пулюя (у співпраці з яким перекладав Біблію) щодо мови українського «Молитовника»: «Нашій мові подобається більше болгарщина, ніж польщизна. Де не можна чого видумати, там zostавляти треба церковне слово (чи форму): сим не зашкодите. Свого часу воно переміниться людським словом; а польщизни треба цуратися, скільки можна» [8, с. 208; лист написаний у 1871 р. з Венеції].

За нашими спостереженнями, до найбільш виразних, стилістично вмотивованих *архаїзмів* церковнослов'янського походження, що їх використовував П. Куліш або ж утворював за відповідним зразком, належать:

1) словотвірно марковані одиниці, напр.: а) іменники на позначення діяча, оформлені за допомогою словотвірного форманта *-тель*, напр.: *убогі і гонимі благовістувателі; гасителі духа; замикателі і пустошителі святих церков; казители природи; утішитель; хранитель чистоти сердець; читатель* (варто зауважити, що П. Куліш значно підвищив продуктивність цього суфікса в українській літературній мові, хоч на той час він уже вважався «неживим» [10, с. 295]; б) дієслова з префіксами *воз-*(аломорф *вос-*), *со-*, напр.: *возгрімити* (громом возгрімити (К 1, с. 429); *воздвигнути* (Воздвигне враг безоцядну війну (К 1, с. 503); *Як у Великій церкві воздвигали Йому* [князю Острозькому] *преславний пам'ятник лицарський* (К 2, с. 151); *возжадати* (Серед омани правди возжадати (К 2, с. 81); *возлітати* (Душа в чертоги горні возлітає (К 2, с. 157); *возлюбити* (Вернімось до спасенних, хто істину у серці возлюбив (К 2, с. 246); *возлягти* (Возляжу в правоті на лоні Авраама (К 1, с. 488); *возносити* (І дивними, незаними судьбами, Як воду, я отруту з чаші п'ю, Над усіма моїми ворогами Возношу жизнь, мов корою мою (К 2, с. 245); *Я образ твій духовний восприсмлю* (с. 562); *Народи Западу вострепетали* (К 2, с. 82); *совершатися* (Не скажем до ладу, як чудо совершилось (К 2, с. 156); *сокрушати* (До кореня нас бурі сокрушали (К 2, с. 151) та багато ін.;

2) лексичні церковнослов'янзми, напр.: *благо, клевета, лжа, ліпота, нищета, суєта, труд, тук, хула, чертог, юдоль; благословенний, многоцінный, скверный, суєсловий; благоухати, бременити, подвизатися, суєсловить* та багато ін., ужиті з метою створення стилістичного забарвлення урочистості, піднесеності, зображення молитовного стану, стану глибоких духовних переживань, напр.: *Хто кого не злюбив, Хто кому зло зробив, Зрозуміє багатий і вбогий, І огонь правоти Осієє хати, І церкви, і царські чертоги* (К 1, с. 398); *Вовік науці не обняти Всього, що ти создав еси... Даремно розум наш крилатий Шукає краю небеси! <...> Нехай мій дух, в земній юдолі, Не знижується до звірат; З Твоєї пресвятої волі Нехай вовіки буде свят!* (К 1, с. 398–399); *І сльози добрі, перла многоцінні, Живують, зілюючи водою Лились, природи дар святий, безцінний, І обіймалася сестра з сестрою...* (К 2, с. 119); *І все утеряне в земній плачу юдолі, Таке, що серденьку довіку не забудь, Цвіло-блищало там квітками в Божім полі, Немов плачущому вони встилали путь* (К 1, с. 466); *Благословенні сі квітки неув'ядаючі Мені Господь любви незримо показав. «Нехай вони (рече) про всі віки грядущі Благоухають, щоб ваш мир одраду мав, – В печалях, і в трудах, і в клопотах щоденних, Що ними 'дно'дного знай люде бременять»* (К 1, с. 478–479).

Архаїзми церковнослов'янського походження П. Куліш використовує для стилізації піднесеного мовлення представників українського козацтва і духовних осіб, напр.: *«Козацтво просте й значне сего ради Його [Сагайдачного], як батька, серцем возлюбилі, І зельно руйнували весі й гради, І деже на вразі під ними ходили»* (К 2, с. 161). Цікаво, що й у поемі «Магомет і Хадиза», поетичному осмисленні історії зародження ісламу, також застосовано подібні засоби стилізації в тексті, що його промовляє вдова Хадизою: *І, мов у віщій посвяченій жриці, Із уст її пророцтво ізлітає: «Ти жити вічної водою нас напоїш, Що жажди вже не знатимеш ніколи; Ти храм невидимий, храм духа нам построй, Созиждуть нам його твої глаголи, Любові й істини незбилим престолі»* (К 2, с. 29).

Дуже стримано, ніби кількома позначками пензля, П. Куліш створює за допомогою архаїчних слів піднесено-урочисте обрамлення тексту чи то в описі сільського пейзажу: *Один поет в саду, поміж квіток росистих, Співає, як восток горить у водах чистих, Як вітерки туман у кучері звивають І медом під селом гречки благоухають* (К 1, с. 490), чи то в публіцистичному творі – «Зазивному листі до української інтелігенції», вміщеному в збірці «Хуторна

поезія»: *Оце ж не сумуймо про мізерну долю нашого українського народу; не журімося про те сирітство, у якому залишався і залишається він без первоцвіту свого громадянства і своєї древньої церкви. Знаючи з історичного досвіду, як устали нації, повержені незгодою або дикою силою в прах, уповіймо духом бодрим, що в нашій давнині затаїлася сила немирюща і що ми тією силою дійдемо колись до того зросту, який сама природа нам на роду написала. Не загине те слово, що дало животворящу допомогу аж двом літературам. Велике воно по своїй природі* (К 1, с. 408).

Варто підкреслити ще й те, що у своїх творах П. Куліш актуалізує такі лексичні значення церковнослов'янзмів, які були характерні для текстів староукраїнської доби, напр., таким є значення «пожива, страва, їжа» для слова **браино**. Так, зокрема, «Словник української мови XVI – першої половини XVII ст.» подає такі його значення: «1) вироби з борошна (за представленими контекстами – це вироби, що їх освячують у церкві в день Воскресіння Христового – Л. Т.); 2) харчові продукти, їжа, страва; / корм, пожива (для птахів); 3) прийняття їжі (значення зафіксоване у Четьї 1489 р.) (СлУМ, с. 68), порівн. у П. Куліша: *Знов земля загоготіла, Мов Дніпро прогнав пороги, Наче буря налетіла на гетьманський кіш убогий – На будинок, що був красен Не углами, пирогами, Де козацтво ситих брашен Наїдалось за столами* (К 2, с. 173–174; «Маруся Богуславка»); *«Господь мене кріпить не хлібом, іншим брашином, А напоїв водою благодаті: Трапезуватиму під небесами смашино На тій горі, мов у царській палаті». І пішки він пішов степом од каравану; «Нехай в Едемі той, мов пальма, процвітає, Хто викопав колодязь сей спасенний!» – Рече старий ага і брашино розділяє: Фініки, смокви, в маслі сир пряжений, Повидло медове і кофій лікарственний* (К 2, с. 17; «Магомет і Хаджа»).

Характерною рисою стилістики П. Куліша є й наслідування традицій українського літературного бароко, що виявляється у використанні синонімів –архаїчного слова та загальноновживаного, напр.: **істочник** – **криниця**: *О Музо, божество сердець правдивих! Нехай лукавство світ порабоцає І фарисейв свято-нечестивих На високості слави підіймає: Наш дух на тебе в тузі уповає, Сумних сиріт живуця кринице! Мов олень на істочники жадає, До тебе лине, розуму царице!* (К 1, с. 482). Не менш важливим є й те, що при вживанні таких синонімів П. Куліш актуалізує їх первинні семантичні компоненти й, відповідно, відтворює давню лексичну сполучуваність, напр.: **мрежа** (мережа, сітка мисливська, початково – для того, щоб ловити птахів у лісі) – **сітка** (рибальська): *Закинув німець мрежі й там ловецькі, Де помились одважний розум шведський, Бо divide в старих римлян учився, У силу й славу хитроцями вбився* (К 1, с. 419–420); *Ой закинув пан отаман Що рибалка сітку: Ускочила Рарожинська, Як пташка у клітку* (К 1, с. 323).

Можна без перебільшення стверджувати, що саме твори П. Куліша та Т. Шевченка, як його попередника в утвердженні стилістичних функцій церковнослов'янзмів в українській літературній мові нової доби, є тією текстовою базою, з якої мав би постати їх повний реєстр та на якій потрібно досліджувати структуру, семантику та функції цих органічних книжних елементів української літературної мови в зіставленні з літературно-нормативними одиницями інших східнослов'янських мов.

Досконале знання української мови, її давніх писемних і розмовно-фольклорних джерел були поєднані в П. Куліша з даром до експериментування, мовного новаторства. Проникнення в цю творчу лабораторію дасть нам не лише пізнання мовної особистості самого П. Куліша, а й ключ до розуміння багатьох сучасних проблем зіставного вивчення слов'янських мов, розв'язання практичних завдань у номінації нових реалій, у перекладі, в побудові експресивного тексту тощо.

Література

- Гординський Я. Кулішеві переклади драм Шекспіра / Ярослав Гординський // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Т. CXLVIII: Праці історично-філологічної секції / Під ред. Кирила Студинського. – Львів, 1928. – С. 55-164.
- Должикова Т. Роль П. Куліша в розширенні функціонально-стильових обріїв української мови / Тетяна Должикова // Науковий вісник Чернівецького університету: зб. наук. праць. – Чернівці, 2001. – Вип. 119: Слов'янська філологія / Наук. ред. Б. Бунчук. – С. 123-129.
- Должикова Т. Мовна особистість Пантелеймона Куліша / Должикова Тетяна // автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «українська мова». – Київ, 2003. – 22 с.
- Мацько Л. Пантелеймон Куліш в історії української літературної мови / Любов Мацько // Дивослово. – 2000. – № 8. – С. 21-25.
- Мороз Т. Актуальність мовного досвіду П. Куліша та І. Пулюя у творенні лексики високого стилю української мови / Тетяна Мороз, Людмила Ткач // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. Михайла Коцюбинського: зб. наук. праць. – Вінниця: Вид-во Вінницького держ. пед. ун-ту, 2003. – Серія: Філологія. – Вип. 6 / Наук. ред. Н. Іваницька. – С. 122-133.
- Муромцева О. П. Куліш як оновлювач і творець української літературної мови / Ольга Муромцева, Ігор Муромцев // Пантелеймон Куліш і українське національне відродження: доп. та повідом. наук. конф., присвяченої 175-м роковинам від дня народження письменника. – Харків, 1995. – С. 11-17.
- Нахлік С. Замаскована публікація біблійних переспівів у книзі П. Куліша «Хуторская философия и удаленная от света поэзия» / Євген Нахлік // Київська старовина. – 1997. – № 6. – С. 60-65.
- Пулюй – Куліш. Подвижники нації / За заг. ред. В. Шендеровського. – К.: «Рада», 1997. – 288 с.
- Русанівський В. М. Історія української літературної мови: підручник для студентів вузів / Віталій Макарович Русанівський. – К.: Артк, 2001. – 392 с.
- Сімович В. Рідна мова й інтелектуальний розвій дитини / Василь Сімович // В. Сімович. Праці у двох томах. Том 1: Мовознавство / Упорядкування і передмова Л. Ткач. – Чернівці: Книги – XXI, 2005. – С. 290-299.
- Сімович В. Кулішева мова й «кулішівка» / Василь Сімович // В. Сімович. Праці у двох томах. Том 1: Мовознавство / Упорядкування і передмова Л. Ткач. – Чернівці: Книги – XXI, 2005. – С. 336-340.
- Ткач Л. Українська народнорозмовна лексика у перекладах книг Святого Письма, здійснених П. Кулішем, І. Пулюєм, І. Огієнком (зіставлення, спостереження, міркування) / Людмила Ткач, Тетяна Мороз // Біблія і культура: зб. наук. статей / За ред. А. Нямцу. – Чернівці: Рута, 2003. – Вип. 5. – С. 280-293.
- Ткач Л. Словотвірне багатство мови творів П. Куліша / Людмила Ткач, Наталія Ващук // Діалектна мова: сучасний стан і перспективи дослідження: Програма, матеріали та тези доповідей учасників всеукраїнських наукових читань, присвячених пам'яті діалектолога Валентини Прокопенко / Відп. за випуск Н. В. Гуїванюк. – Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2011. – С. 114-117.
- Федунович-Швед О. Лексика перекладів Миколи Лукаша у зв'язках із культурно-писемною традицією української мови / Федунович-Швед Оксана : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «українська мова». – Чернівці, 2008. – 262 с.

15. Федунівич-Швед О. Внесок П. Куліша у розвиток української літературної мови та продовження започаткованих ним традицій у перекладацькій практиці М. Лукаша / Оксана Федунівич-Швед // Науковий вісник Чернівецького національного університету: зб. наук. праць / Наук. ред. Б. Бунчук. – Чернівці: Рута, 2008. – Вип. 312–313: Слов'янська філологія. – С. 297–308.
16. Чапленко В. Панькова Кулішева мова / Василь Чапленко // Чапленко В. Історія нової української літературної мови (XVII ст. – 1933 р.). – Нью-Йорк, 1970. – С. 101–105.
17. Шевельов Ю. Внесок Галичини у формування української літературної мови / Юрій Шевельов. – Львів, 1996. – 172 с. [Українознавча бібліотека НТШ. Ч. 7].
18. Шерех Ю. Кулішеві листи і Куліш у листах / Юрій Шерех // Шерех Ю. Третя сторожа: Література. Мистецтво. Ідеології. – К.: Дніпро, 1993. – С. 48–96.

Джерела

- Вирг., Пилин.** – Вирган І. О., Пилинська М. М. Російсько-український словник сталих виразів / Іван Онікійович Вирган, Марія Михайлівна Пилинська. – Х.: Прапор, 2000. – 864 с.
- К 1** – Куліш П. О. Твори: В 2 т. – 2-ге видання / Пантелеймон Олександрович Куліш. – К.: Наук. думка, 1998. – Т. 1. Прозові твори. Поетичні твори. Переспіви та переклади / Вступна стаття, упоряд. і приміт. Є. К. Нахліка; Ред. тому М. Д. Бернштейн. – 752 с. (Б-ка укр. літ. Укр. нова літ.).
- К 2** – Куліш П. О. Твори: В 2 т. – 2-ге видання / Пантелеймон Олександрович Куліш. – К.: Наук. думка, 1998. – Т. 2. Поеми. Драматичні твори / Упоряд. і приміт. В. М. Івашкова – 768 с. (Б-ка укр. літ. Укр. нова літ.).
- Сл. Гр.** – Грінченко Б. Д. Словарь української мови. Т. 1–4 / Борис Дмитрович Грінченко. – К., 1907–1909 (Перевидано фотоспособом. – К., 1958).
- СлУМ** – Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. – Вип. 3: Б–В. – Львів, 1996. – 252 с.
- СУМ** – Словник української мови. В 11-ти томах. – К.: Наук. думка, 1970–1980.

УДК 811.161.2'372

Ткач П. Б., Полозова О. О.

ЗАСОБИ ЕКСПЛІКАЦІЇ КОМПОНЕНТІВ ЗМІСТУ В ПРЕФЕРЕНЦІЙНОМУ КОНТЕКСТІ

В статті розглядаються засоби експлікації компонентів содержания в контексті предпосылки. Описана специфика формирования асимметрии преференциального контекста. Показано, что значение предпосылки может выражаться в структуре высказывания различными способами: эксплицитный и имплицитный, что обусловлено его сложной семантической организацией. Выявлено, что средствами экспликации компонентов содержания в контексте предпосылки служит введение в структуру текста индикаторов, обеспечивающих его семантическую достаточность.

Ключевые слова: асимметрия, эксплицитность, имплицитность, пропозиция, предпосылка.

У статті розглядаються засоби експлікації компонентів змісту в преференційному контексті. Визначається специфіка формування асиметрії преференційного контексту. З'ясовано, що преференційне значення може виражатися в структурі висловлення в різний спосіб: експліцитний й імпліцитний, що зумовлене його складною семантичною організацією. Виявлено, що засобами експлікації компонентів змісту в преференційному контексті слугує введення у структуру тексту індикаторів, що забезпечують його семантичну достатність.

Ключові слова: асиметрія, експліцитність, імпліцитність, пропозиція, преференція.

The article highlights means of content explication in the preferential context. The research deals with the specific features of asymmetry preferential context. There was defines that preferential value can be expressed within an utterance in different ways: explicit and implicit, that caused him complicated semantic organization. Revealed that the means of explication of the content components in the preferential context serves as introduction to the text structure of indicators that provide its semantic adequacy.

Key words: asymmetry, explicitness, implicitness, proposition, preference.

У межах сучасної синтаксичної науки було відзначено, що паралельно з експліцитними висловленнями, у структурі яких усі компоненти змісту репрезентовано, у мові наявні асиметричні конструкції, що є результатом природної компресії мови, прагненням мовця до економії мовних зусиль, намаганням того, хто говорить або пише, скоротити висловлення за рахунок опущення повторюваних або малоінформативних ланцюгів, зокрема тих, що мають суб'єктивно-модальну семантику.

Поняття асиметрії мовного знака було запроваджене С.О. Карцевським і потрапляло до кола зацікавлень Н.Н. Арват, Н.Д. Арутюнової, В.А. Белошапкової, О.В. Гулги, Т.А. Колосової, С.В. Ломакович, Т.В. Шмельової. Проте досі залишаються невирішені питання щодо співвіднесеності понять симетрія/асиметрія в будові конструкцій, не встановлено повною мірою чинники, що спричиняють асиметрію складних синтаксичних конструкцій, зокрема не виявлено мовні засоби формування імпліцитного змісту, що призводить до порушення відповідності між семантичним та формальним рівнями складного речення, не з'ясовано механізми експлікації компонентів змісту в контексті висловлення. Усе це і визначає **актуальність** дослідження.

Метою статті є виявити засоби експлікації компонентів змісту в преференційному контексті.

Завдання роботи: 1) визначити чинники формування асиметрії преференційного контексту; 2) з'ясувати засоби експлікації компонентів змісту в преференційному контексті.

У сучасних наукових розвідках було відзначено, що деякі складні з погляду формально-синтаксичної організації речення на рівні семантичної організації мають елементарну структуру і навпаки, прості конструкції виражають складний зміст. Такі випадки неспіввіднесеності плану вираження і плану змісту можна пояснити тим, що у будь-якій мові діє антиномія надлишковості/економії мовних зусиль [1]. Ця антиномія виявляє себе у двох тенденціях – до збагачення смислу мовних одиниць, з одного боку, і до усунення повторень і компресії цих одиниць, з іншого.

На противагу експліцитним висловленням, у яких вербалізовані всі компоненти пропозитивного змісту, під імпліцитними в мовознавстві розуміються висловлення, у структурі яких окремі компоненти не знаходять формального вираження, що, однак, не заважає цим висловленням бути зрозумілими й інформативно достатніми. Формування додаткового змісту в семантичній структурі висловлення є ознакою асиметрії, яка виникає завдяки специфіці семантики, як результат зміни відношень між пропозиціями у складі семантичної структури речення [2, с. 304]. Зокрема у змісті преференційного висловлення такою специфікою є наявність компонентів, які можуть не

вкладатися в синтаксичну будову преференційного висловлення, але виявляти себе на рівні відношень між пропозиціями в складі їх семантичної структури.

Преференційне значення може виражатися в структурі висловлення в різний спосіб: експліцитний й імпліцитний, що зумовлене його складною семантичною організацією. Компоненти змісту, необхідні для формування преференційного значення (альтернативність змісту, зіставлення, мотиваційний компонент, порівняльна оцінка, відображення ситуації вибору), можуть репрезентуватися в межах тексту в різний спосіб – експліцитний та імпліцитний, забезпечуючи тим самим статус преференційного контексту. Так, преференційний контекст становить уривок з твору Лесі Українки: *[О мрії-мари! Страшніші ви, ніж сая справжня буря.] Вже **краще** буду так, без сну лежати, Дивитимусь, як тут по білій стелі Від бурних хвиль перебігають тіні, Чигатиму, чи не заблісне промінь, І буду слухати без марних жахів Потужний моря спів, [та й – будь що буде!]* (Лесья Українка). Речення з компаративом **краще** містить, крім експліцитного, також імпліцитний зміст – альтернативну пропозицію, протиставлену експлікованій за параметром «реалістичне й нереалістичне сприйняття дійсності»: *не спати, дивитися, чекати, слухати – мріяти, марити*. Відтворити альтернативу, яка представлена в преференційній конструкції імпліцитно, допомагає передтекст. У ньому ж міститься й порівняльна оцінка, що мотивує вибір ліричного героя, представлений у передтексті до преференційного висловлення: *О мрії-мари! Страшніші ви, ніж сая справжня буря* – вибір на користь реального порівняно з ірреальним. Післятекст (*будь що буде!*) також пов'язаний із мотивацією вибору: реальність страшна, але все ж маріння страшніше.

Передтекст допомагає відтворити альтернативний імпліцитний зміст у преференційному висловленні, що включене до такого преференційного контексту:

[Перший комендант: *Зараз дзвонили сюди з РНК, просили, щоб ви прийшли до заступника голови.*

Малахій: *Подзвоніть і перекажіть йому – іду.] Ні, **краще** пустіть мене до телефону, я сам подзвоню. [Однині між мною й урядом жодного посередника]* (М. Куліш).

Потреба у підтримці змісту наведеного преференційного висловлення з боку контексту виникає у зв'язку з тим, що імпліцитний зміст співвіднесений з подібною до репрезентованої ситуацією, але з іншим суб'єктом дії: ***краще** пустіть мене до телефону, ніж ви подзвоните*. Брак цієї інформації й компенсує речення: *Подзвоніть і перекажіть йому – іду*. Включення до преференційного контексту також наступного висловлення пояснюється тим, що воно містить мотиваційний компонент: *однині між мною й урядом жодного посередника*.

Отже, інформація, що міститься в репліках мовця або співрозмовників, які становлять передтекст преференційного висловлення, дозволяє встановити альтернативи, з яких мовець або семантичний суб'єкт має вибирати, й мотивацію віддання переваги певній із них, пор.: *Вже **краще** буду так, без сну лежати..., ніж марити, бо ті мрії-мари страшніші за бурю; Ні, **краще** пустіть мене до телефону, я сам подзвоню, ніж ви подзвоните і перекажете йому – іду, **бо** однині між мною й урядом жодного посередника;*

Адекватне сприйняття закладеного у висловленні преференційного змісту може забезпечувати попередній контекст, із якого – завдяки фоновим знанням – виводиться альтернативна пропозиція, як у такому преференційному контексті:

[Дівчата кричать.

Дід. *Годі...]* *от заспівайте **краще!*** (М. Старицький).

Наявність у суспільній свідомості знання про те, що дівочий крик є небажаним для літньої людини – діда, дозволяє вивести із попереднього контексту альтернативу, яку мовець вибирає, і таким чином відтворює імпліцитний зміст.

У передтексті до преференційного висловлення може міститися й інформація про альтернативний імпліцитний зміст, і мотивація вибору, як у наступному преференційному контексті:

[Агамемнон. *Я образив Тебе, царівно?*

Кассандра. *Ти спізнився, царю, – Було про се питати в Іліоні. Тепер для сих розмов немає місця На цілім світі.] **Краще** нам мовчати* (Лесья Українка).

Для того, щоб сприйняти преференційний зміст висловлення **Краще** нам мовчати, ніж вести розмову, треба розуміти мотиви вибору героїні: чому *тепер для сих розмов немає місця*. Співрозмовнику Кассандри, Агамемнону, вони зрозумілі, адже він її ворог, який щойно переміг і зруйнував рідне місто Кассандри, а саму її полонив. Що ж до читача, то знання, що мотивують вибір Кассандри – **краще** нам мовчати, – він отримує з попереднього тексту твору.

За умов, коли мотивація віддання переваги закладена в свідомості слухача (читача), мовцеві достатньо повідомити співрозмовника про певний стан речей, ситуацію, яким він віддає перевагу, щоб слухач міг зрозуміти і мотивацію вибору мовця, і небажану альтернативу:

[Деїфоб. *І що ти справді вигадала, сестро? Рабинь всіх розпустила, а сама Кужілки з рук не випускаєш.*

Кассандра.] *Брате, Воно завчасу **краще** привикати До неминучого* (Лесья Українка).

Знання про те, що Кассандра – пророчиця й передбачає перемогу над Тросю, й те, вона потрапить у полон, де їй не зможуть допомагати служниці, а прийдеться самій працювати, дозволяє читачеві зрозуміти відповідь героїні без експлікації альтернативної пропозиції або мотивації вибору.

Преференційному висловленню в розглядуваних контекстах може передувати відображення самої проблеми вибору з двох альтернатив. Тому такий передтекст містить предикатні лексеми **вибирати, обирати** у складі питальних речень, які відповідають формулюванню проблеми вибору. Преференційне ж речення репрезентує заявлені в передтексті альтернативи з протилежним оцінним модусом, що й інформує слухача (читача) про вибір мовця, наприклад: [Еней – Лавині:] *«...До кого хіть ти більшу маєш, Скажи, кого з нас **вибираєш?** Нехай я згину, неборак!»* «Живи, Енеєчку мій милий, – Царівна сей дала одвіт, – Для мене завжди **Турн остилый, Очам моїм один ти світ!**...» (І. Котляревський). Слухач (читач) виводить зміст ситуації, якій мовець віддає перевагу, шляхом порівняльної оцінки на підставі наявних у преференційному висловленні оцінок. Отже, порівняльне оцінювання та його результат – здійснення вибору з двох альтернатив представлені в такому преференційному контексті імпліцитно.

Попередній контекст може експлікувати не тільки проблему вибору, а й необхідність порівняльної оцінки наявних альтернатив, що знаходить утілення в питальних (або питально-з'ясувальних) реченнях з лексемами **краще, ліпше** та їх аналогами. Наприклад:

[Хома. Ну, не дай я тобі приданого – що тоді, га?... Подумай, що тоді ти робитимеш?

Галя. Те, що і всі роблять, – заробляла б.

Хома.] **А що краще:** чи самій робити, чи дивитись, [як другі на тебе роблять?] (Т. Шевченко).

Попередні висловлення з питанням «що краще?» можуть містити також додаткову інформацію, яка готує читача до сприйняття змісту преференційного висловлення, як у контексті: *Та ще й не знати, де воно ліпше: при боці в султана, який щедрий на милості, але ще, мабуть, щедріший на карі, а чи в самого чорта в зубах* (П. Загребельний). У передтексті висловлення виражено сумнів щодо віддання переваги першій із відображених у преференційному висловленні ситуацій порівняно з другою, яка сприймається відповідно до її тлумачення в суспільній свідомості як вкрай негативна. Експлікація сумніву у виборі між двома ситуаціями, одна з яких оцінюється негативно, а друга є негативною за визначенням, становить певний мовний прийом. Фактично вибір здійснюється між альтернативами *бути* – *не бути на боці султана*. Репрезентація ж вибору *бути на боці султана//бути у чорта в зубах* – мовний прийом, перебільшення, що межує з мовною грою. Ту саму роль виконує передтекст і у прикладі: *[Хтось легко, не замислюючись, переставляє тебе з клітинки на клітинку, примітивні ходи, – бо що візьмеш із пішака! Примітивні ходи з одного краю дошки до другого, аж поки на якомусь ході тебе поб'ють і висмикнуть із гри.] Хто може сказати – **що краще:** бути в такій грі чи бути у відбої. [Я принаймні стверджувати не наважусь. І я спокійно чекаю неминучого відбою]* (Г. Паламарчук). Преференційні висловлення у контекстах, де їм передує висловлення сумніву щодо вибору з наявних альтернатив, побудовані як конструкції зі сполучником **чи**, тобто як розділові конструкції, яким притаманне значення взаємовиключення. Такі реченнєві структури сприяють вираженню преференційного значення, а саме наявності альтернатив і необхідності вибору між ними.

У передтексті можуть також експлікуватися підстави для порівняльної оцінки, інші, ніж **добре-погано**, які стають мотивацією для вибору однієї з альтернатив, як у контексті: ***Що ліпше** для володаря – вселяти страх чи любов? **Що корисніше** для нього – щоб його любили чи боялися? Досягнути водночас того і другого неможливо, тому доводиться **вибирати** друге – вигідніше тримати підданих у страху. [Коли йдеться про вірність і єдність підданих, володар не повинен боятися прославитися жорстоким]* (П. Загребельний). Лексеми **корисніше**, **вигідніше** експлікують у наведеному прикладі оцінний зміст, що мотивує вибір мовця.

Особливу групу преференційних контекстів становлять такі, де в передтексті до преференційного висловлення відсутня експлікація таких важливих складників преференційного значення, як порівняльна оцінка й проблема вибору, як у вже розглянутих прикладах, наприклад: *[Сей Орion – то людськість уся, Повна віри і сили. **Що** в страшиному зусиллі спішить До незримой ціли.] Неосяжнеє любить вона, Вірить в недовідоме; Фантастичнеє щоб осягнуть, Топче рідне й знайоме* (І. Франко), пор.: *Людськість **віддає перевагу** неосяжному, недовідомому, фантастичному порівняно з рідним і знайомим*. Роль передтексту в таких контекстах полягає в тому, що він експлікує позитивну оцінку першої альтернативи (за допомогою лексем **любить, вірить**). Важливу роль у вираженні преференційного значення відіграє обрана для преференційного висловлення структура складнопідрядного речення з підрядним мети, яке звичайно виражає значення бажаного наслідку (зміст предикативної частини, якому віддається перевага), необхідну ж умову для його здійснення відображає зміст іншої предикативної частини: у ній міститься лексема **топче**, яка й позначає її зміст як відкинуту альтернативу (*топче*, тобто **відкидає рідне й знайоме**). Вираженню альтернативності змісту, відображенню в головній і підрядній частинах цього преференційного речення сприяє також контрастування лексем як у самих цих частинах, так і в передтексті, пор.: *незримо, неосяжне, недовідоме, фантастичне і рідне, знайоме*.

Преференційний контекст може містити тільки преференційні висловлення, пов'язані спільною семантикою: у них йдеться про той самий вибір з тих самих альтернатив, наприклад: *Най Єгова собі там гримить На сталистім Сінаї, – Нам Ваал дасть багатства і владу У великому краї. Най Єгові колючі терни Будуть любі та гожі, – Нас Астрати рука поведе Поміж мірти і рожі. Наш уділ – Сенаар та Гарран, А наш шлях до востоку, А на захід, у твій Канаан, Не поступимо й кроку* (І. Франко). Основну ідею цього контексту можна висловити преференційним висловленням: *Ми **віддаємо перевагу** варварським богам, бо вони поблажливі і сприяють нашому добробуту, порівняно з Єговою, бо він суворий і вимагає від нас жертвувати власним добробутом*.

Наведений аналіз свідчить, що кожне з трьох преференційних висловлень експлікує окремі підстави для здійснення вибору. Засоби формування преференційного значення в цих преференційних висловленнях різні. Перші два використовують для цього структуру допустового речення: підрядна частина експлікує ситуацію, що відкидається, попри позитивну її оцінку, а головна – ситуацію, протилежну очікуваній: їй віддається перевага, незважаючи на позитивність того, що відкинуто, адже її позитивна оцінка виявляється для мовця більш значущою. Засоби вираження преференційного значення у третьому висловленні інші, лексичні: результат вибору експлікується за допомогою лексем **уділ, шлях**, які вказують на здійснення обраного: *наш уділ, наш шлях* у першій частині складноурядного зіставного речення протиставлені висловленню *не поступимо й кроку* в другій його частині.

Таким чином, засобами експлікації компонентів змісту в преференційному контексті слугує введення у структуру тексту індикаторів, що забезпечують його семантичну достатність, а саме: альтернативності, зіставлення, мотиваційного компонента, порівняльної оцінки, вибору.

Джерела та література

1. Колосова Т. А. Русские сложные предложения асимметрической структуры / Колосова Т. А. – Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1980. – 164 с.
2. Ломакович С. В. Займенниково-співвідносні речення в сучасній українській мові : дис. ... доктора філол. наук : 10.02.01 / Ломакович С. В. – Тернопіль, 1993. – 382 с.

**РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКИЙ СЛОВНИК М. УМАНЦЯ ТА А. СПІЛКИ (1893 – 1898 РР.)
В КОНТЕКСТІ СВОГО ЧАСУ**

В статті актуалізована роль і значення «Словаря російсько-українського» М. Уманця і А. Спілки в історії української лексикографії, проаналізовані перші рецензії на цей словник, що по своєму содержанию представляють собою первонаочальні розробки українських мовознавців по теоретическій лексикографії українського мови. Російсько-український словник М. Уманця і А. Спілки, ни разу не переиздававшийся в XX в., не утратил своей научной ценности.

Ключевые слова: история украинской лексикографии, русско-украинская лексикография, Словарь Уманца и Спилки, рецензии на Словарь Уманца и Спилки, С. Смоль-Стоцкий, А. Крымский.

У статті актуалізується роль та місце «Словаря російсько-українського» М. Уманця і А. Спілки в історії української лексикографії, проаналізовано рецензії на цей словник, що за своїм змістом можуть вважатися початковими працями з теоретичної лексикографії української мови. Російсько-український словник М. Уманця і А. Спілки, що в XX ст. жодного разу не перевидавався, не втратив своєї наукової вартості.

Ключові слова: історія української лексикографії, російсько-українська лексикографія, Словник Уманця і Спілки, рецензії на Словник Уманця і Спілки, С. Смоль-Стоцький, А. Кримський.

The present article reveals the role and place of «Russian-Ukrainian Dictionary» by M. Umanets and A. Spilka in the history of Ukrainian lexicography. The author analyzes reviews of Umanets and Spilka's dictionary that can be considered initial works in theoretical lexicography of the Ukrainian language. Russian-Ukrainian Dictionary by M. Umanets and A. Spilka, which wasn't reprinted in the 20-th century, hasn't lost its scientific value.

Key words: the history of Ukrainian lexicography, Russian-Ukrainian lexicography, Umanets and Spilka's dictionary, dictionary reviews, S. Smal-Stots'ky, A. Kryms'ky.

Українсько-російська та російсько-українська двомовна лексикографія хоч і має давні традиції, проте на сьогодні залишається недостатньо дослідженою. А проблеми укладання і редагування двомовних словників, встановлення засобів передачі значень слів однієї мови відповідниками іншої залишаються одними з найбільш актуальних у сучасному багатомовному інформаційному просторі. Переклад текстів з російської мови на українську й навпаки є одним із важливих практичних завдань, які постають нині перед працівниками мас-медіа, перекладачами творів художньої літератури та телевізійної продукції тощо. Майже не дослідженим залишається також досвід української інтелігенції в укладанні перекладних російсько-українських словників, що з'явилися друком наприкінці XIX – в першій третині XX ст. Однією з таких праць, у яких втілено цей досвід, був «Словарь російсько-український» М. Уманця і А. Спілки.

Появою цієї лексикографічної праці наприкінці XIX ст. завершився тривалий етап видання двомовних українсько-російських та російсько-українських словників, що розпочався в середині XIX ст., фактично – з ідеї студентів Київського університету укласти російсько-український словник термінів з метою допомогти авторам, які пишуть книжки українською мовою [1, с. 70–71]. Від того часу й до кінця XIX ст. вийшли друком українсько-російські словники – «Словарь малорусского наречия» О. Афанасьєва-Чужбинського (1855 р.; містив близько 6 000 реєстрових слів на літери А – З), «Опыт южнорусского словаря» К. Шейковського (із запланованих 4 томів на 35 000 реєстрових слів 1861 р. вийшов тільки перший випуск 1 тому, а в 1884–1886 рр. видано ще два випуски 5 тому, проте повне видання словника так і не з'явилося), «Словарь малороссийских идиомов...» М. Закревського (1861 р.; містив понад 11 000 реєстрових слів на всі літери), «Словниці української (або юговоруської) мови» Ф. Піскунова (перше видання 1873 р. включало близько 8 000 реєстрових слів, а друге – 1882 р. – близько 15 000 слів) [1, с. 71–83]. Кожен із названих словників мав свої переваги і свої хиби, на що були свої причини – як об'єктивні (недостаток для того часу наукове опрацювання української мови, жанрова обмеженість української літератури), так і суб'єктивні, що випливали з настанов самих укладачів словників, на якість яких позначився то значний ухил до етнографії, то правописне експериментування, то принципово різні підходи до джерел формування словникового реєстру тощо (докладний аналіз згаданих та інших словників подав свого часу П. Горещкий [1, с. 71–108]).

Першим російсько-українським словником став «Опыт русско-украинского словаря» М. Левченка (1874 р.; близько 7600 слів російської мови – у реєстрі словника [1, с. 96–97]). Приклад словника М. Левченка заохочував багатьох тогочасних аматорів словникарської справи, а серед них – і М. Комарова (Уманця). Українські громади по різних містах збирали матеріал для великого українського словника, проте з огляду на тодішні обставини, пов'язані з царськими заборонами на українське друковане слово, вирішили видати спершу російсько-український словник. І такий словник вийшов друком у Львові в 1893 – 1898 рр. під назвою «Словарь російсько-український. Зібрали і впорядкували М. Уманець і А. Спілка» (т. I: А – К (1893 р.); т. II: К – П (1894 р.); т. III: П – С (1896 р.); т. IV: С – Я (1898 р.)). Без змін цей самий словник видали у Відні в 1896 – 1898 рр. під іншою назвою: «Словарь російсько-галицький, составлен А. Гуртом» [1, с. 115]. Вихід у світ такого словника був для свого часу подією великої культурної ваги, адже «в українському реєстрі словника порівняно широко представлена синоніміка, куди включено й певну кількість застарілих слів та діалектизмів» [10, с. 242]. У передмові Б. Грінченка до впорядкованого і зредагованого ним «Словаря української мови» про значення Словника Уманця і Спілки сказано так: «Несмотря на отмеченные недостатки, словарь дал богатый лексикографический материал со множеством примеров употребления слов и, при некотором критическом отношении к нему, может приносить и приносить большую пользу изучающим украинский язык» [2, с. XX].

Мета статті полягає в тому, щоб актуалізувати в сучасному мовознавчому й культурному контексті цю майже забуту фундаментальну лексикографічну працю і вказати на можливі конкретні практичні завдання російсько-українського перекладу, які можна розв'язувати, спираючись на базу Словника Уманця і Спілки, адже у XX ст. Словник жодного разу не перевидавали, а представлений у ньому лексичний і фразеологічний матеріал двох мов залишається практично не дослідженим.

Над цим словником працювали в Одесі члени української громади під керівництвом нотаріуса Михайла Комарова, більш знаного під псевдонімами М. Уманець, М. Комар, М. Неїжмак та ін., який увійшов до історії

української культури як лексикограф, бібліограф, фольклорист, перекладач на українську мову різних науково-популярних праць з російської мови [10, с. 242]. З листів М. Комарова до А. Кримського відомо, що в Києві разом з М. Старицьким і Оленою Пчілкою він почав робити додатки до словника М. Левченка. За кілька років таких додатків набралось більше, аніж був сам Левченків словник. Уже тоді земляки радили М. Комарову надрукувати ті додатки, але він хотів ще більше їх удосконалити. Одеська громада систематично збиралася вдома у М. Комарова, щоб вислухати оброблений матеріал, зробити зауваження і – спільними зусиллями – додатки [4, с. 307]. І з 1893 р. словник почали друкувати у Львові в додатку до «Зорі» під назвою «Словарь російсько-український», за авторством М. Уманця і А. Спілки (таким було збірне ім'я одеської групи словників – співробітників М. Уманця).

Передмова до словника з'ясовує історію його створення, завдання і принципи побудови. Укладачі словника зазначали, що як у Галичині, так і на Наддніпрянській Україні потреба в такому словнику відчувалася вже давно. Його необхідність вони обґрунтовували й тим значним розвитком, що його досягли російська література і російська літературна мова: «коли російська література придбала собі таку славу й сталася чималим чинником у просвіті слов'янських народів..., коли користування нею для всіх слов'янських народів, хоч би навіть і таких близьких, як ми русини, викликає ще більшу потребу в словарі» (цитую за: [1, с. 116]). Для складання реєстру російських слів укладачі Словника Уманця і Спілки використали «Словарь церковнославянского и русского языка» Академії наук (друге видання 1867 р.), частково – і «Словарь русского языка» Академії наук (що почав виходити 1891 р. за ред. Я. Грота). Російська частина Словника містить близько 37 000 слів і укладена за алфавітним порядком.

Матеріали до словника М. Комаров збирав понад 20 років з різних куточків Української, Галицької, Буковинської і навіть Угорської Русі. Постачали його сільські учителі, священники, пани, які жили по селах і записували слова просто з уст народу, а крім того, виписували слова з пам'ятників усної народної словесності і творів українських і галицьких письменників [11, с. 3]. Джерела, якими користувався М. Комаров, були різноманітні: це, зокрема, твори українських письменників – Є. Гребінки, Г. Квітки-Основ'яненка, Т. Шевченка, П. Куліша, Ганни Барвінок, І. Франка, І. Карпенка-Карого («Бондарівна»), І. Нечуя-Левицького («Кайдашева сім'я»), М. Старицького («Богдан Хмельницький»), М. Коцюбинського («Оповідання»); деякі перекладні твори, напр., переклади М. Старицького з І. Крилова, В. Шекспіра; попередні лексикографічні роботи (словники О. Афанасьєва-Чужбинського, М. Левченка, К. Шейковського, збірка лексичних матеріалів І. Манжури); історичні твори й пам'ятки («Історія Русі від найдавніших часів», «Литовський статут»); періодичні видання («Записки Наукового Товариства ім. Шевченка»; «Літературно-науковий вісник»); записи живої народної мови – з Київщини, Чернігівщини, Харківщини [1, с. 117]. На важливість історичної джерельної бази Словника вказував і Б. Грінченко.

Велика особиста заслуга М. Комарова полягала в тому, що порівняно з попередніми лексикографічними працями (такими, як «Малорусько-німецький словар» Є. Желехівського і С. Недільського, українсько-російський словник К. Шейковського та ін.) М. Комаров, як упорядник російсько-українського Словника, надав йому «науковішого характеру, а новітніми матеріалами поширив у такій великій мірі, що трохи чи не кожне з російських слів, уміщених в словнику академічному і більше-менше в «Толковом словаре» Далеві, здобуло для себе український переклад» [5, с. 606].

Невдовзі після того, як вийшов у світ перший том Словника, з'явилися й рецензії на цю працю. Чи не першою серед них була рецензія професора, завідувача кафедри української мови і літератури Чернівецького університету С. Смаль-Стоцького. Свою критичну замітку С. Смаль-Стоцький опублікував у кількох числах газети «Буковина» [6; 7; 8; 9], зазначивши, що підготував цю замітку на прохання одного з упорядників Словника. У працях з історії української лексикографії, що виходили в радянський період, про цю рецензію не згадували, проте цінність її змісту полягає не лише в тому, що в ній проаналізовано позитивні риси та вади, виявлені С. Смаль-Стоцьким у першому томі Словника Уманця і Спілки, а сформульовано й загальні теоретичні настанови для словникарської справи.

Отже, на думку С. Смаль-Стоцького *, *«словар не пише ся на те, щоб лише був словар, щоб можна сказати: ось то ми маєм вже такий та сякий словар, але для заспокоєня дійсної потреби. А потрібно словаря по перше для людей з висшою освітою, що уміючи здебільшого по російськи, читають твори російські, і незаручившись ся при с'їм або в'їм слові, мусять шукати поради і толку в російсько-українському словарі; потрібно єго по друге, і то до к о н е ч н о так само для тих людей з висшою освітою, що хочуть перекладати децю з російської мови на українську; потрібно єго одже взагалі для українських письменників. Потрібно єго по третє і то до к о н е ч н о так же д л я у ч е н и х, що радї розсліджувати закони української мови; в словарі повинен такий учений найти весь потрібний для себе материял добре упорядкований. Оттакі великі і розмаїті потреби має заспокоїти словар: для своїх земляків має він містити далеко більше і то п е в н о г о материялу понад те, що кожна освічена людина сама і без того знає; для чужих має він подати весь скарб нашої мови в добрім порядку. Справді богато вимагає ся від словаря. Для того то і так мало добрих словарів»* [6, с. 1-2].

Вихід Словника Уманця і Спілки С. Смаль-Стоцький оцінює в контексті тогочасних лексикографічних досягнень, називаючи, зокрема, кілька, на його погляд, добрих тогочасних словників (російсько-німецький Павловського, німецько-французький і французько-німецький Сакса (Sachs), «дуже добрий, хоть малий італійсько-німецький словар пані Michaelis» [6, с. 2].

Загалом С. Смаль-Стоцький вважав, що в словнику перекладного типу потрібно якнайбільше дбати про чистоту мову й у ньому мають знайти своє місце тільки слова письменною, літературної мови, слова загальноповсюжні слова і такі, що мають свій *«широ український»* вигляд, а діалектні слова і форми (*наріччєві*) потрібно подавати в повному словнику української мови із зазначенням, що це діалектні слова й форми і *«і їх не годиться вживати на письмі»*: *«Словар сей буде довгі часи в руках всіх письменників українських і єго впливу не можна легковажити»* [6, с. 2].

На думку С. Смаль-Стоцького, потрібно *«вистерігатися заводити в словар всякі сьмілі новотвори»* [6, с. 3]. Як приклад таких небажаних новотворів він наводить відіменникові дієслова із суфіксом *-а-ти*, що в комплексі із суфіксом твірної основи становить *-ича-ти* (напр. *безбожничати, розпутничати, шибеничати*), вказуючи при цьому, що в українській мові лише до суфікса *-ува-* є *«живе чує»*, і тільки за допомогою цього суфікса можна

* При цитування зберігаємо правопис джерела. – Л. Т., М. Я.

утворювати нові дієслова [6, с. 3]. Такі самі міркування стосуються й кількох словотвірних типів віддієслівних іменників: 1) таких, як *взяття, здобуття, потурання, везіння, натхнення* і багато інших із суфіксом *-ання-я*: «*таких слів у добрих писателів нема і наші наріди не люблять і не вживає таких іменників і на се має свої способи, як в потребі виразитися. Слова такі займають лишню пусту місце в словарі*» [6, с. 3]; 2) таких, як *чистка, опаска, топка, очистка, возка*, що їх С. Смаль-Стоцький вважає «*творами неукраїнськими*» [6, с. 3].

Поради укладачам словника, що їх вони мали б узяти до уваги, готуючи до видання наступні томи, стосувалися і багатьох конкретних слів, які потрапили в українську частину словника, проте не властиві для української мови (напр., *казенний, бросатися*), або ж не потрапили до словника, а загалом відомі й уживані (напр., *багачка, багрець, багрінь, зола, зільниця, німецький, пун'ях, чванитися, шипун* та ін.).

С. Смаль-Стоцький висловив і одну з важливих принципових засад укладання реєстру словника: «*треба подавати переклад всіх слів, які містять академічний або який инший ліпший словар російський*» [6, с. 4], при цьому він не згоджувався з тим, щоб випускати зі словника такі слова, які властиві двом мовам (російській та українській), в тому числі – й слова іншомовного походження. Такої самої думки дотримувався і Б. Грінченко, погоджуючись із тим, що вилучення з російської частини слів іншомовного походження, та слів, властивих для обох мов, створює хибне уявлення про те, що всі випущені слова мають в українській мові таку саму фонетичну форму або ж уживаються також і в українській мові, проте багатьох із випущених слів російського реєстру в українській мові взагалі немає (напр., *баниця, вменяемый, восторженный* та ін.) [2, с. XIX]. Не оминув увагою цієї риси Словника Уманця і Спілки й П. Горещкий, зазначивши у своїй монографії з історії української лексикографії, що хибна настанова укладачів словника не включати до реєстру слів російської мови, які властиві обома мовами і мають однакове значення і написання, призводить до того, що при здійсненні такої настанови «*може створитися враження, що взагалі всі пропущені в реєстрі слова російської мови в такій самій формі і з таким самим значенням є в українській мові. Отже, коли з реєстру академічного словника 1867 р. в Словник Уманця не внесені бликування, бликовать, блинник, блинница, блинничать, блинный*, то можна подумати, ніби такі ж слова є і в складі лексики української мови» [1, с. 118]. Насправді ж, це – не так.

С. Смаль-Стоцький схвально відгукнувся про те, що укладачі словника дотримуються принципів фонетичного правопису, оскільки він найбільше надається для докладного й адекватного відтворення на письмі звукової будови української мови. Застереження рецензента стосуються таких моментів: 1) написання слів із апострофом (С. Смаль-Стоцький вважав, що після губних перед *я, є, ю, ї* апостроф ставити не потрібно, бо, на його думку, носії української мови фізіологічно не можуть вимовляти губні м'яко, а тому й не потрібно спеціально позначати на письмі твердість цих приголосних звуків); 2) написання м'якого знака після *р*, проти чого С. Смаль-Стоцький категорично заперечував, вважаючи, що літературно нормативним має бути твердий звук *р* у кінці слова й у кінці складу [8, с. 1]; 3) необхідність зазначати на письмі проривний звук *г* у тих словах, де він справді вимовляється, й не писати такі слова, як *гвинт, гешифт, гранат, грифель, грунт, безгрунтовний, гуральня, гуля, хурдита, шпата* і под. через *з* [8, с. 3]; 4) необхідність послідовно й чітко розрізняти написання *і* та *ї* в українській частині словника, напр.: *балія, колір, лігво* (а не – *балія, колір, лігво*); *венерині коси, глід, млинівочка, правдоподібно, розійтися* (а не – *венерині коси, глід, млинівочка, правдоподібно, розійтися*) [8, с. 3]; 5) вимоги дотримуватися однакості в написанні слів із префіксом *від-* (у словнику натомість подано варіантні форми *неодмінний* та *невідмінний, неодповідальний* та *невідповідальність*, проте, на думку С. Смаль-Стоцького, українській звуковій системі притаманне *від-*); дієслів із суфіксом *-ува-ти* (а не з варіантними формами суфікса *-ува-ти, -ова-ти*); складні слова типу *зайди-голова, біж-дерево* правильно було б писати разом – *зайдиголова, біждерево* [9, с. 1].

У рецензії С. Смаль-Стоцького висловлено й надвичайно важливу настанову щодо тлумачення слів російської мови: їх, на думку рецензента, потрібно тлумачити дослівно, а не «*ставити коло російських слів таких українських, що ледве-ледве дадуться нав'язати до поняття*»; «*докладність – головна річ*» [7, с. 1]. С. Смаль-Стоцький наводить такі приклади неточного перекладу: «*Так, під «атласъ» стоїть слово «едвабъ», котре прецінь не означає те саме, що «атласъ». «Беззвѣздный» не є те саме, що «хмарний», «безпрепятственный» не те, що «вільний», а «безпримесный» не конечно «чистий»*» [7, с. 1]. На думку С. Смаль-Стоцького, коли подається більше, ніж одне слово, на переклад одного російського слова, то в Словнику їх потрібно розташувати в такому порядку, щоб починати від того, яке наближе за своїм значенням до російського слова, а закінчувати ряд тим українським словом, що за своїм значенням найдалше від російського слова. Не зайвим вважає С. Смаль-Стоцький і пояснення при таких українських словах, що менш знані, менш уживані й використовуються в мовленні якоїсь частини людей, напр., серед ремісників: «*баєвий що се за материя? вовна? полотно?... и т. д., бо иначе треба би бути знавцем всіх штук і ремесел і взагалі всіх річий, щоб і без одного слова пояснення все знати*» [7, с. 2].

С. Смаль-Стоцький підкреслив також, що в словнику перекладного типу потрібно подавати й відомості з морфології (відміни слів), а також найуживаніші конструкції (особливо – з дієсловами та прикметниками) [7, с. 2]. Дуже важливо подавати й правильне наголошування слів, хоч, як зазначає С. Смаль-Стоцький, нерідко в українських говірках ті самі слова вимовляють з різним наголосом. На думку С. Смаль-Стоцького, слова *бесіда, ядуха, ялова, ясний* повинні мати наголос на першому складі; *лицарський, панцирник* – на другому складі [7, с. 3].

Та все ж, попри часткові недоліки в тлумаченні й наголошуванні тих чи інших слів, технічні похибки, С. Смаль-Стоцький не применшував значення Словника Уманця і Спілки, і запевняв, що писав свої критичні замітки «*по щирості*», «*лише задля того, що з цілої душі*» бажав, щоб цей словник вийшов якнайкращий: «*На кожний спосіб се многобажна праця, за котру весь український нарід обов'язаний до щирої вдяки; знаменує вона великий поступ на ниві української лексикографії і вводить українську мову в ряди мов письменних, оброблюваних наукою. Щиро бажам, щоб словар сей доведено як найскорше до кінця; стане він підручною книгою всіх, що як небудь займають ся українською мовою і віддасть їм певно великі услуги*» [9, с. 2].

Другу рецензію на Словник Уманця і Спілки підготував також М. Драгоманов, проте він не робив докладного аналізу лексичного матеріалу, а лише ознайомився з першим аркушем Словника і при цьому подав свої думки про те, як мав би виглядати ідеальний російсько-український словник. Рецензія М. Драгоманова була опублікована 1895 р., вже після смерті автора. Щодо змісту цієї рецензії А. Кримський зазначав, що не всі докори М. Драгоманова вийшли справедливими, бо ж свою думку про цей Словник М. Драгоманов склав переважно на основі передмови до нього [4, с. 600]. Сам же А. Кримський називає Словник Уманця і Спілки «*монументальною працею*» [4, с. 599].

Рецензія А. Кримського вийшла 1894 р. в «Этнографическом обозрении» – тоді, коли вже побачив світ і другий том Словника Уманця і Спілки, проте зміст рецензії стосується лише першого тому. А. Кримський дає йому високу оцінку: «Про цю працю теж не можна сказати, щоб вона задовольняла всі потреби, та будь-що-будь вона вже аж надто багато важить для української філології» [5, с. 605]; Передусім вражає рецензента багатство української мови, унаочнене Словником: «Насамперед словник д. Уманця може статися вже за міцну підвалину для дальших студій над українською лексикографією, підвалину, якої досі не було. У словнику цьому є сила матеріалу геть нового і разом з тим дуже цікавого. Для етнографа можуть мати вагу широко народні українські назви рослин та тварин, згуртовані в словнику д. Уманця з різнобірних джерел. Дуже цікаві технічні назви ремесел, промислів, струментів та різних частин їх тощо» [5, с. 606]; «Лексичне багатство і самостійність української мови виступили у словнику д. Уманця в повному блискі, не вважаючи навіть на численні прогалини. Багатство української мови, що без словника буває не так наочне, попросту аж дивом дивує читача. Цікаво при народі відзначити, що українська мова безперечно поступає наперед, розвивається і набуває чудових термінів, щоб висловлювати дуже абстрактні розуміння» [5, с. 607].

Особливо А. Кримський відзначає те, що упорядник Словника не підпав «одній, дуже несимпатичній течії, модній тепер серед певної частини української інтелігенції», що її А. Кримський помітив у тогочасних українських часописах – викидання з української мови слів, однакових з російськими словами: «несхожі з російськими синоніми проголошуються за «широко народні» слова, а слова спільноруські трактуються як «москалізми» [5, с. 607]. Беручи з цього боку, А. Кримський пікреслив, що «стоячи осторонь од таких вузьких і, до того, несовісних тенденцій, д. Уманець об'єктивно позаносив до словника геть усі ті слова, що їх, звичайно, знає в своїй мові наш народ» [5, с. 607].

В загальному плані та в аналізі окремих словникових статей рецензія А. Кримського в багатьох моментах перегукується з рецензією С. Смал-Стоцького й написана, вочевидь, не без її впливу. Так, зокрема, А. Кримський детальніше пише про переклад слова «атлас»: «а т л а с, за Уманцем, це «едваб», «отлас», «саета». Перший з цих трьох синонімів у живій теперішній мові зовсім не вживається, а трапляється тільки в старих піснях та думах; як же польське *jedwab* – шовк, то й українське «едваб» повинно визначати те саме – не атлас, а шовк» [5, с. 606]. Звертає увагу й на наголоси, зокрема, й у тих самих словах, що на них указував і С. Смал-Стоцький: «Таких наголосів, які позафіксував д. Уманець, додержується щонайменше $\frac{9}{10}$ усього українського народу. Непевні тільки деякі слова, напр. «ядуха» (астма) зам. правильного «*я*духа», «вівтар» зам. найчастішого «*в*івтар», «чималий» зам. «чималий», мабуть, і «запашний» зам. «запашний» (порівн. пісню: «Ой, наші квіти запашні, Ой, наші гості вчорапашні») тощо [5, с. 612-613].

Надзвичайно важливими в рецензії А. Кримського є ті доповнення українськими синонімами, що їх він радив до таких російських слів, з яких чимало й теперішній пересічний носій української мови не відразу зможе адекватно перекласти російською мовою, напр.: *аляповатый* – розляпуватий; *атлет* – дужінь; *безделица* – нікчемниця (Чернігівщина); *бездетная* – бездітня, *блудница* – паплюга (див. Квітчину «Сердешну Оксану»); *благословить* – пошастити («Пошастить тебе біг сім'єю»); *богохульство* – богохульба; *болтовня* – балаканина, *говорінка*; *бегом* – втеком (напр., *втеком* піти, *втеком* бігти); *бедняжка* – безталанночка (Марко Вовчок); *вдруг* – як стій; *вертлявый* – в'юнкий; *вести себя хорошо* – шануватися, справуватися добре; *визгун* – скавло (Київщина); *витязь* – перекладено багатьма підходящими словами, як-от «*лицар*», «*козарлюга*» і т.ін.; тимчасом як саме оце слово «*витязь*» частенько трапляється в українській народній поезії; у Головацького («Народные песни Галицкой и Угорской Руси») є навіть здрібніла форма «*витязенько*»; *вниз головой* – сторчма; *вознаградить, возместить* – навернути; *всхищать* – поривати; *вплоть* – геть («Геть до ранку» – в плоть до утра); *всегда* – раз у раз; *вспять* – назуспід («Коли б річка назуспід потекла» – Чернігівщина); *стать в тупик* – зумітися (Київщина; Куліш «Чорна рада»); *вырез* (у вислові: «купить арбуз на вырез») – з надрізом, з нарізом; *выклянчить* – видайкати (характерне слово, що походить од наказового способу «дай! дай!»); *вырастить* – видбати («Видбали собі садок» – Київщина) *вычурный* – мудрий (кажучи про неживітні речі) та ін. [5, с. 607–609].

Отже, зміст рецензій, що вийшли невдовзі після виходу в світ лише першого тому Словника Уманця і Спілки, засвідчив високу оцінку цієї лексикографічної праці, що, попри часткові недоліки, посіла важливе місце в історії українського мовознавства. Словник Уманця і Спілки справді став за міцну підвалину для подальшої практики української лексикографії, як того бажали його автори [11, с. 4]. Зокрема, двомовний російсько-український словник С. Іваницького і Ф. Шумлянського, виданий у Вінниці 1918 р. і перевиданий 2006 р. в Києві, містить у своїй основі, хоча й у зміненій формі й кількості, матеріал, який узято зі Словника Уманця і Спілки [3, с. 6].

Російсько-український словник М. Уманця і А. Спілки не втратив своєї наукової вартості, оскільки як у реєстровій, так і в перекладній частині містить багатий лексичний матеріал російської та української мов, що заслуговує аналізу й осмислення з погляду сучасного розвитку цих мов, а також залишається важливим джерелом для вивчення історії становлення лексико-стилістичних норм української літературної мови.

Література

1. Горещкий П. Й. Історія української лексикографії / Петро Йосипович Горещкий. – К.: Вид-во Акад. наук УРСР, 1963. – 243 с.
2. Гринченко Б. Предисловие // Словарь української мови / Зібрала редакція журналу «Кієвская Старина». Упорядкував, з додатком власного матеріалу, Борис Гринченко. Т. 1: А–Ж. – Київ, 1907. – С. IX – XXXIII.
3. Іваницький С. Російсько-український словник / С. Іваницький і Ф. Шумлянський. – К.: Обереги, 2006. – 528 с.
4. Кримський А. Михайло Комар / Агатангел Кримський // А. Ю. Кримський. Твори в п'яти томах. – Т.: Художня проза, літературознавство і критика. – К., Наук. думка, 1972. – С. 591–604.
5. Кримський А. [Рецензія] Словарь російсько-український. Том перший. А–К. Зібрали і впорядкували М. Уманець і Спілка. Додаток до «Зоті» 1893 року. Львів. 1893. Стор. XII+327 / Агатангел Кримський // А. Ю. Кримський. Твори в п'яти томах. – Т.: Художня проза, літературознавство і критика. – К., Наук. думка, 1972. – С. 605–613.
6. Смал-Стоцький С. Критична замітка «Словарь російсько-український. Зібрали і впорядкували М. Уманець і А. Спілка. Додаток до «Зорі» / Степан Смал-Стоцький. – Львів, 1893» // Буковина. – 1893. – Ч. 15. – С. 1–4.
7. Смал-Стоцький С. Критична замітка «Словарь російсько-український. Зібрали і впорядкували М. Уманець і А. Спілка. Додаток до «Зорі» / Степан Смал-Стоцький. – Львів, 1893» // Буковина. – 1893. – Ч. 16. – С. 1–3.
8. Смал-Стоцький С. Критична замітка «Словарь російсько-український. Зібрали і впорядкували М. Уманець і А. Спілка. Додаток до

- «Зорі» / Степан Смаль-Стоцький. – Львів, 1893» // Буковина. – 1893. – Ч. 17. – С. 1–3.
9. Смаль-Стоцький С. Критична замітка «Словарь російсько-український. Зібрані і впорядкували М. Уманець і А. Спілка. Додаток до «Зорі» / Степан Смаль-Стоцький. – Львів, 1893» // Буковина. – 1893. – Ч. 19. – С. 1–2.
10. Українська мова. Енциклопедія / Редкол.: Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголови), М. П. Зяблюк та ін. – К.: Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2000. – 752 с.
11. Уманець М., Спілка А. Словарь російсько-український. Т. 1–4: А–Я / Зібрані і впорядкували М. Уманець і А. Спілка. – Львів, 1893 – 1898.

УДК 81'366=161.1

Тукова Т. В., Анисимова С. О.

СОВРЕМЕННЫЕ ИМЕНА ЧИСЛИТЕЛЬНЫЕ: ПУТЬ К АМОРФНОСТИ?

В статье анализируются причины активизации в современном узусе синтагматически обусловленных неизменяемых имён числительных. Описываются сферы их использования, условия функционирования, изменения типа синтаксической связи с опорным словом, особенности оформления, а также следствия активного распространения позиционно обусловленных неизменяемых зависимых частей речи для типологической характеристики русского языка.

Ключевые слова: имя числительное, парадигматическая и синтагматически обусловленная неизменяемость, сферы и условия употребления неизменяемых числительных, типология языка.

В статті аналізуються причини активізації в сучасному узусі синтагматично обумовлених незмінюваних числівників. Описуються сфери їхнього використання, умови функціонування, зміни типу синтаксичного зв'язку з опорним словом, особливості оформлення, а також наслідки активного розповсюдження позиційно обумовлених незмінюваних залежних частин мови для типологічної характеристики російської мови.

Ключові слова: числівник, парадигматична та синтагматично обумовлена незмінюваність, сфери та умови вживання незмінюваних числівників, типологія мови.

The article represents the analysis of causes of the activization of syntagmatically determined invariable numerals in modern usage. It is dedicated to spheres of its use, conditions of functioning, changes of the type of syntax relations with the reference word, peculiarities of registration, as well as effects of the active distribution of positionally determined invariable parts of speech for the typological characterization of Russian language.

Key words: numeral, paradigmatically and syntagmatically determined invariability, spheres and conditions of use of invariable numerals, language typology.

Неизменяемые слова неоднократно становились предметом научных изысканий в русистике уже в силу того, что их круг постоянно пополняется единицами с различными лексико-грамматическими и функциональными характеристиками. В ряде работ научному анализу подвергались несклоняемые имена существительные и прилагательные, объектом нефлективной морфологии становился постоянно пополняющийся класс наречий, модальных слов, служебных частей речи [11; 12; 13; 2; 8 и др.]. Однако группа имён числительных, приобретающих неизменяемость в современном дискурсе, ещё не становилась предметом специального анализа. Динамика расширения этого явления в современном узусе позволяет говорить об актуальности такого исследования. Цель настоящей статьи – выявить причины появления неизменяемых имён числительных в современном русском языке, определить особенности их валентности и условия функционирования в синтагматическом ряду.

Обсуждая слова с нетипичной для русского языка морфологией, учёные отмечают: «Нулевое склонение ещё в начале нынешнего века [XX века. – Т.Т.] не занимало такого прочного положения в русском языке» [11, с. 78]. Пополнение класса несклоняемых слов происходит двумя путями: посредством заимствования (*ателье, Осло, хаки, мини*) и возникновения на русской почве (*завкафедрой, ВВП, иван-да-марья*). Вне подсистемы неизменяемых слов системоприобретённое свойство несклоняемости у последней группы лексем исчезает [14, с. 10]. Скрытая грамматика как заимствованных, так и порождённых системой русского языка неизменяемых слов проявляется на синтагматическом уровне. Компенсация формально невыраженной грамматической семантики осуществляется с помощью синтетических средств согласующихся с ними слов (*с этими спелыми киви*) или аналитически с использованием вспомогательных компонентов (*У кутюрье-женщины есть свои секреты*), а иногда – функционально (*У меня есть пальто бордо. – Она не любит бордо*). В научной литературе обращается внимание и на позиционно обусловленную неизменяемость. Так, Н.И. Кручинина пишет о неизменяемых признаковых словах и формах слов: компаративе (*девочки лица ярче роз*), инфинитиве (*страсть путешествовать*), творительном квалифицирующем (*косички кольцами*), наречиях (*чай вприкуску*), предложно-падежных формах существительных (*люди из захолустья*), конструкциях с родительным падежом существительных и лично-притяжательных местоимений (*дом отца, её письма*) [9, с. 349]. На зависимость несклоняемости топонимов от сочетания с родовым наименованием (*в Перове – в посёлке Перово*) обращает внимание Л.К. Граудина [5, с. 198-200].

Наблюдения над функционированием имён числительных в текстах последних десятилетий показывают, что при сходной валентности они всё чаще дают примеры сохранения формы именительного падежа. Ср.: *Всё-таки необходимо подготовить спортсменов для участия в Олимпиаде 2012 года. – В их числе и те лошади, которые будут готовиться к Олимпиаде-2012* [Desporter. – 2009. – № 4. – С. 76]. Средства массовой информации, разговорная речь демонстрируют многочисленные случаи «замирания» числительных в начальной форме в определённых синтагмах. Причины такого явления кроются как в действии внешних, так и внутренних факторов эволюции системы современного русского языка.

Среди экстралингвистических причин можно назвать прежде всего бурное развитие техники. Активное внедрение научных разработок в производство приводит к выпуску усовершенствованных и новых моделей продукции. Технический прогресс стимулировал номинации типа: *Восток-1, Союз-2, ТУ-154, ИЛ-18* и проч. Ср. в текстах: *Canon HF11 можно советовать тем, у кого уже есть фотоаппарат Canon, – меню камеры устроено похожим образом* [Man's Health. – 2009. – апрель. – С. 44]; *Согласно одной из версий, в марте 1968 года был запущен аппарат «Зонд-4» с Гагариным и Серёгиным на борту, который облетел вокруг Луны, но взорвался на обратном пути к Земле* [Machine. – 2011. – февраль. – С. 54].

Всем известна традиция школьных учителей точных наук использовать числительные в исходной форме. На начальном этапе формирования языковой личности этот фактор существенно влияет на последующую ежедневную языковую практику взрослого человека.

Всеобщая компьютеризация, не требующая устного воспроизведения цифровой информации, не способствует выработке навыка литературной нормы согласования и управления числительных в линейном синтагматическом ряду.

Требование точности передачи информации в военной среде становятся причиной того, что цифры озвучиваются в форме именительного падежа. Во избежание искажения данных, имеющих стратегическое значение, такое требование к употреблению нумеративов в этой сфере деятельности человека достаточно жёстко соблюдается. С учётом того, что большая часть мужского населения проходит службу в армии, навык такого употребления числительных закрепляется достаточно прочно у значительной части носителей русского языка.

Развитие международных отношений, процессы глобализации приводят к всеобщей американизации, отражающейся не только на лексике, но и на грамматике. В ассоциативно-вербальной сети носителя русского языка термин *англомания* утрачивает отрицательную коннотацию и чтение составных числительных с расчленённым произнесением переносится в современный русский узус, ср.: *А вы уже посмотрели фильм «2012»? [Business Компаньон. – 2009. – декабрь. – С. 43]- (двадцать двенадцать* вм. традиционного для русских *две тысячи двенадцать)*. Мода на дискретное прочтение закрепляется в актуальных для определённого периода именовании, например, при появлении в прокате фильма «1612», подготовке Украины к Евро-2012 и др.

К интралингвистическим факторам, активизирующим функционирование аморфных числительных, можно отнести действие принципа экономии. Телеграфный стиль современных текстов формируется и с помощью замены определения, выраженного порядковым прилагательным, собственно-количественным числительным. См. в текстах: *Галерея Samsung: г. Москва, ул. Тверская, д.9/17 [Esquire. – 2008. – октябрь. – С. 59]; На последних Играх-2008 в Пекине достижение Латыниной превысил американский пловец Майкл Фелпс [Desporter. – № 4. – С. 22]. «В плане собственно синтаксическом, – отмечает Н.Ю. Шведова, – здесь существенно развитие таких сочетаемостей, при которых зависимый компонент, обладающий – как определённая грамматическая категория – формами словоизменения, в структуре словосочетания не реализует этих своих возможностей и примыкает к стержневому слову в своей исходной форме» [17, с. 95]. На исчезновении изменяемости слов в определённом синтагматическом ряду обращают внимание и другие исследователи [1, с. 33-34; 7, с. 651-654]. Аморфность числительного в подобных случаях, думается, обусловлена тем, что зависимые слова, обладающие грамматическими категориями релятивного типа, обычно дублируют грамматические признаки субстантива, поэтому в частотных единицах языка в силу действия принципа экономии освобождаются от выполнения избыточной функции [16]. Это удел всех признаков слов в языке [10], а также словоформ, попадающих в позицию определения [16].*

Активизация синтагматически неизменяемых числительных связана с тенденцией к точности высказывания прозрачность числовой семантики обеспечивается цифровым оформлением, которое в устном высказывании передаётся количественным числительным в именительном падеже: *В киевском бутике появилась новая коллекция одежды Cacharel осень-зима 2009 [Зефир. – 2009. – № 10. – С. 6]; А ещё Уиллоу сказала пару фраз за бегемотику Глорию в мультфильме «Мадагаскар-2» [Elle. – 2011. – апрель. – С. 30]; Мне понравился этот гол (о своём голе в ворота англичан на ЧМ-86, который был назван ФИФА «голом столетия» [Desporter. – 2010. – апрель-сентябрь. – С. 13].*

Карнавализация современного узуса проявляется в смешении стилей. Взаимопроникновение публицистической, разговорной, научной речи активизирует маргинальные именовании, помогающие сохранить лапидарность изложения и не допустить двусмысленности толкования смысла высказывания. Требование особой точности в технической, информационной, военной, научной сферах приводит к предпочтению изолированных числительных, проникающих в другие сферы и стили. Страницы средств массовой коммуникации пестрят единицами именовании с примыкающими числительными.

Сферы жизни современного человека, в которых сегодня широко используются неизменяемые количественные числительные, многообразны. Наиболее широко представлены они в области техники. Именования модельных рядов автомобилей, механизмов, телевизоров, мобильных телефонов, ноутбуков, фотоаппаратов и под. находим на страницах газет и журналов: *Теперь не нужно ехать за океан, ведь официально Mazda CX-9 продаётся в Украине [Maxim. – 2011. – февраль. – С. 135]; Корпус и браслет часов F12 Chromatic играют чёрными и белыми бликами, любимыми цветами Габриэль Шанель [Elle. – 2011. – апрель. – С. 332]; Новый телевизор Samsung P2370 изменит Ваше представление о технике [Elle. – 2011. – март. – С. 217]; Также в этом классе рекомендуется обратить внимание на Sony Cyber-shot T500 [Men's Health. – 2009. – апрель. – С. 46]; Изысканный стиль и надёжная конструкция корпуса ноутбука ASUS M70Vt устанавливают новые стандарты современных ноутбуков [Men's Health. – 2009. – апрель. – С. 46]; Новый ультратонкий фотоаппарат Samsung ST90 с лёгкостью поместится в женскую сумочку [Cosmo. – 2011. – март. – С. 235].*

В сфере медицины обращают на себя внимание наименования лекарственных средств, разновидностей витаминов, штаммов вирусов: *Оригинальный французский препарат «Магне В6 форте» сочетает в себе эффективность магния и витамина В6, необходимых для здоровья нервной системы женщины [Cosmo. – 2011. – апрель. – С. 191]; Массовая паника из-за гриппа А/Н1N1 является следствием негативного проявления плюрализма мнений в СМИ [Business Компаньон. – 2009. – декабрь. – С. 41].*

Обнаруживаем синтагматически неизменяемые числительные и в официальной сфере – в наименованиях постановлений, указов, лицензий и проч.: *Как бывший диссидент, он одним из первых подписал Хартию-77 и вошёл в число ближайших соратников Вацлава Гавела [День и ночь. – 2009. – № 43. – С. 23]; 20 ноября вступило в силу постановление №338, которым коммерческим банкам запрещается изменять значение курса покупки и продажи иностранных валют в течение дня [Business Компаньон. – 2009. – декабрь. – С. 44]; Журнал зарегистрирован в Государственном комитете телевидения и радиовещания Украины (свидетельство КВ №9342 от 15.11.2004 г.) [Men's Health. – 2010. – август. – С. 6].*

Значительно расширилось употребление числительных в именительном падеже в области современной культуры. Включены они в наименования таких культурных мероприятий как конкурсы, разнообразные шоу,

модные показы, церемонии награждения, именовании титулов и номинаций: *Был голливудский бал «Оскар-1997», и была Элен ДеЖенерес, лучший эстрадный комик США, грубоватая некрасивая тётка* [Story. – 2009. – 16-29 ноября. – С.70]; *Уже в декабре Женя выступит в финале конкурса «Мисс Мира-2009» в Йоханнесбурге* [Зефир. – 2009. – № 10. – С. 34]; *Праздник неформального искусства в формате Луганска. Молодёжный фестиваль Groove-Cxid-Fest-2009* [Machine. – 2009. – сентябрь. – С. 10]; *Новую коллекцию осень-зима 2009-2010 для ТМ WAWA Виктор Анисимов посвятил «пионЭрии»* [Desporter. – 2009. – № 4. – С. 80]; *Профессиональные фотографы во главе с Кристианом Хользнемтом заканчивают работу над изданием календаря Miss Tuning 2010* [Machine. – 2009. – сентябрь. – С. 34]. Особой активностью числительных в именительном падеже отмечаются наименования фильмов и сериалов: *Премьера «Форсаж-4». В главной роли – Вин Дизель* [Men`s Helth. – 2009. – июль-август. – С. 57]; *Во время съёмки «Фабрики зірок-3» Маша и Андрей Даманский почти всё время проводят порознь, но работают при этом очень слаженно* [Story. – 2009. – 16-29 ноября. – С. 9].

Область спорта постоянно пополняется именованиями, элементами которых выступают неизменяемые числительные. Встречаются они в названиях чемпионатов, турниров, кубков, спортивных сезонов: *Почти мистически так совпало, что место последнего массового выступления короля поп-музыки – теперь самый величественный стадион из всех новых арен чемпионата мира -2010 в ЮАР* [Desporter. – 2010. – июль-сентябрь. – С. 31]; *Бельгиец, защищавший честь страны на Всемирных конных играх и Олимпиаде-2008* [Desporter. – 2009. – № 4. – С. 76]; *Евгений – абсолютный чемпион престижного турнира Arnold Classic-2007* [Desporter. – 2010. – июль-сентябрь. – С. 22].

В социальной сфере находим анализируемые числительные в наименованиях фордов, организаций, социальных программ и под.: *Директор благотворительного фонда «Единственная» Елена Гарышова и участники социальной программы «Дорога к успеху» (2007-2008)* [Биография. – 2009. – июль-август. – С. 82]; *В «Нашем Президенте 2010» ведётся работа по составлению кадрового резерва на должности в органах законодательной и исполнительной власти области* [Busihess Компаньон. – 2009. – декабрь. – С. 25].

Рассмотрение структуры синтагмы с числительным в именительном падеже показало, что главным компонентом в них могут выступать слова, словосочетания и предложения. Тип «слово+числительное» наиболее частотен, а тип «предложение+ числительное» встречается реже всего. Как правило, предложения в таком случае неполные или нераспространённые по своему составу. См. в текстах: *Шампанские Дома помельче позволяют не покрывать из своего кармана Bollinger затраты на спаивание агента 007 и его многочисленных подружек* [GQ. – 2008. – декабрь. – С. 110]; *Серийный электромобиль Nissan LEAF получил главный приз на церемонии награждения «Европейский автомобиль-2011»* [Зефир. – 2011. – март. – С. 16]; *Её роль – агент Найя Нордофф-Холл в ленте «Миссия невыполнима -2»* [Story. – 2009. – 16-19 ноября. – С. 29].

Проанализированный материал показал, что чаще всего в функции примыкающего члена выступают составные числительные и числительные первого десятка: *Кайли Миноуг выбрала платье из нашей коллекции весна-лето 2011* [Platinum. – 2010. – № 27. – С. 88]; *Кроме седана шведы также планируют собрать универсал на базе 9-5 и кроссовер 9-4х, который составит конкуренцию BMW X3 и Audi Q5* [Machine. – 2009. – сентябрь. – С. 34]. Реже встречаются однословные двукорневые имена числительные: *Хлебопечь Bork X500 –это возможность приготовления выпечки на любой вкус, от сдобного хлеба до кекса с изюмом и цукатами* [Forbes. – 2010. – декабрь. – С. 153].

Особое внимание обращает на себя графическое оформление неизменяемых компонентов-числительных. В силу действия принципа экономии и тенденции к точности имена числительные передаются с помощью цифр. Возникает гибридная единица именования особого типа, промежуточная между словом и словосочетанием, на которую мало обращали внимание ономазиологи [6, 15]. Часто числительные взаимодействуют с аббревиатурами, передаваемыми кириллицей или латиницей: *Многие посчитали это расплатой за спорный мяч англичан в ворота немцев в финале ЧМ-1966* [Desporter. – 2010. – июль-сентябрь. – С. 40]; *LED 900 – лучшее сочетание высокого стиля и передовых технологий* [Maxim. – 2011. – январь. – С. 27]. Числительное может иметь постпозитивное, препозитивное или интерпозитивное расположение по отношению к опорному компоненту (топливо стандарта *ЕВРО5*, *3D Graphics*, *IPhone 3G*), присоединяясь с помощью тире, апострофа, пробела или слитного написания: *«Формула-1», весна-лето` 20011, Мисс Донецк 2010, тp3 и т. п.*

Наблюдаемая нами активизация форм именительного падежа числительных в общем потоке речи подтверждает вывод об общей тенденции ослабления синтаксической связи и одновременном сжатии конструкций в русском языке нового времени [1;3]. Сфера связей примыкания значительно расширяется за счёт ухода в пассив согласуемых и управляемых словоформ. В силу того, что имя числительное как зависимая часть речи не нуждается в восполнении формально невыраженной информации, нефлексивная морфология усиливает свои позиции. Позиционно обусловленная неизменяемость числительных сигнализирует об активизации в русском языке черт языка изолирующего типа.

Источники и литература

- 1.Акимов Г.Н. Новое в синтаксисе современного русского языка / Г.Н.Акимов. – М., 1990. – 168 с.
- 2.Брусенская Л.А.Словарь неизменяемых иноязычных слов русского языка / Л.А.Брусенская. – Ростов н/Д.: Изд-во Рост. гос. пед. унив. 1997. – 237 с.
- 3.Валгина Н.С. Активные процессы в современном русском языке / Н.С.Валгина. – М.: Логос, 2001. – 304 с.
- 4.Гловинская М.Я. Язык Интернета как средство обнаружения неустойчивых участков языка / М.Я. Гловинская // Русский язык: исторические судьбы и современность: III Международный конгресс исследователей русского языка (Москва, МГУ, фил. ф-т, 20-23 марта 2007г.): труды и материалы. – М., 2007. – С.180.
- 5.Граудина Л.К. Грамматическая правильность русской речи. Стилистический словарь вариантов / Л.К.Граудина, В.А.Ицкович, Л.П. Катлинская. – М.,2004. – 456 с.
- 6.Даниленко В.П. Ономазиологическое направление в грамматике / В.П.Даниленко. –М., 2009. – 344 с.
- 7.Князев Ю.П. Морфологический строй русского языка и направления его эволюции / Ю.П. Князев // Современный русский язык: Морфология: учебник для студ. филол. фак-тов /С.И. Богданов, М.В. Воейкова, В.Б. Евтюхин и др. – СПб, 2007. – С.660-662.
- 8.Колесников Н.П. Словарь несклоняемых слов / Н.П.Колесников. – Ростов н/Д.: Изд-во Рост. ун-та, 1994. – 216 с.
- 9.Кручинина И.Н. Определение / Н.И. Кручинина //Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред. В.Н.Ярцева. – М., 1990 – С. 348-349.

10. Мигирин В.Н. Язык как система категорий отображения / В.Н. Мигирин. – Кишинёв: Штиинца, 1973. – 237 с.
11. Милославский И.Г. Морфологические категории современного русского языка / И.Г. Милославский. – М., 1981. – 256 с.
12. Мучник И.П. Неизменяемые существительные, их место в системе склонения и тенденции развития в современном русском языке / И.П. Мучник // Развитие грамматики и лексики современного русского языка. – М., 1964. – С. 148-180.
13. Панов М.В. Об аналитических прилагательных / М.В. Панов // Фонетика. Фонология. Грамматика. – М., 1971. – С. 240-245.
14. Приорова И.В. Несклоняемые имена в языке и речи / И.В. Приорова. – М., 2008. – 88 с.
15. Сидоренко Е.Н. Языковые смыслы и ономастологические средства их выражения / Е.Н. Сидоренко. – Симферополь: Крымшхпедгиз, 2008. – 216 с.
16. Тукова Т.В. Роль синтагматики в выявлении типологической эволюции грамматической системы современного русского языка / Т.В. Тукова // Лінгвістичні студії: зб. наук. праць / наук. ред. А.П. Загнітко. – Донецьк, 2011. – С. 53-56.
17. Шведова Н.Ю. Активные процессы в современном русском синтаксисе / Н.Ю. Шведова. – М.: Просвещение, 1966. – 155 с.

УДК 811.112.2'06'373.43'373.611

Тупахіна О. В.

СПЕЦИФИКА МОДЕЛЮВАННЯ КОМПОЗИТНИХ СТРУКТУР НЕОЛОГІЗМІВ (на матеріалі німецької мови кінця XX – початку XXI століття)

В статье рассмотрены основные принципы и модели образования композитов. Проведен комплексный анализ инновационных процессов и явлений, которые происходят в лексико-семантической подсистеме немецкого языка конца XX – начала XXI века, определены словообразовательные, семантический и структурные особенности композитов.

Ключевые слова: словообразование, композит, модель, неологизм, номинализация.

У статті розглядаються основні принципи утворення композитів та моделі їх побудови. Проведено комплексний аналіз інноваційних процесів та явищ, які мають місце в лексико-семантичній підсистемі німецької мови кінця XX – початку XXI століття, визначені словотвірні, семантичні та структурні особливості композитів.

Ключові слова: словотвір, композит, модель, неологізм, номіналізація.

The article deals with the basic principles and models of composites-formation. The innovative processes and phenomena that occur in the lexical-semantic subsystem of German since the end of XX – to the beginning of XXI century, derivational, semantic and structural features of composites are analyzed.

Key words: word formation, composite, model, neologism, nominalization.

На зламі тисячоліть в словниковому складі німецької мови сфери ЗМІ відбулися значні кількісні та якісні зміни, спричинені економічною глобалізацією, впровадженням у життя сучасних інформаційних технологій, політичними негараздами тощо. Ці зміни обумовлюють **актуальність** проведення комплексного аналізу інноваційних процесів та явищ, які мають місце в лексико-семантичній підсистемі німецької мови, що і стало **метою** даного дослідження.

Провідну роль при утворенні неологізмів відіграє словотвір, найбільш поширеним способом якого на сучасному етапі розвитку німецької мови є композиція, або словоскладання [2, с. 232]. Шляхом кількісного підрахунку було визначено, що неологізми-композити складають 54 % від загальної кількості словотвірних інновацій. Такий великий відсоток складних слів у мові передбачає потребу у визначенні способів їх утворення, а також їх морфемної структури. Отже, основним **завданням** даного дослідження є встановлення основних принципів утворення композитів різних видів та опис основних моделей їх побудови.

Об'єктом аналізу композитні утворення, що виникли у німецькій мові за останні два десятиліття її розвитку. **Предметом** виступають словотвірні, семантичні та структурні особливості композитів.

К. Рьомер і Б. Матцке визначають композицію як «спосіб словотворення, в процесі якого завдяки поєднанню двох чи більше базових морфем або коренів виникає нове слово (композит)» [3, с. 71]. Отже, словоскладання – важливе джерело поповнення словникового складу мови за рахунок власнемовних ресурсів, тобто шляхом творчої комбінації наявного арсеналу функціонально-структурних одиниць, а також дієвий засіб вдосконалення її граматичного складу.

Характеризуючи властивості композиту в цілому, Х. Ортнер відмічає можливість консолідації поняття у цих одиницях шляхом «універбації» [4, с. 84]. Від простих слів складні слова відрізняються як розподілом структури на більш дрібні компоненти, так і наявністю семантичної мотивації, яка визначається лексичним значенням складових компонентів, порядком їх слідування та значенням словотвірної конструкції в цілому. Механізм універбації полягає в редукції тих сегментів найменувань, які експліцитно виражають граматичний синтаксичний зв'язок, або в переході актуальної предикації в латентну.

В результаті утворюється специфічний когнітивно-номінативний комплекс, в який не можливо проникнути ані формально, ані семантично. В межах складного слова поєднуються в одну суцільнооформлену одиницю дві або більше основи самостійних частин мови. Композити, утворені внаслідок стягнення лексем в єдині складні, але суцільні номінами, відбивають тенденцію сучасної німецької мови до номіналізації.

За структурою компонентів складні одиниці лексики ЗМІ поділяються на чотири типи:

1) складні слова, утворені з простих основ (напр.: *der Atomkoffer, das Festnetz, die Homoehe, das Schnellabitur, das Dreiliterhaus, die Mietmutter, der Drogenkonsumraum, der Wesenstest, das Ausländerbleiberecht, das Schaumwort, das Koppelangebot* тощо) – 55,5%;

*Der Politiker hätte die Junkies womöglich bald selbst unterm Dach gehabt: Ausgerechnet in seinem Wohnhaus will der Bezirk einen neuen **Drogenkonsumraum**, im Volksmund Fixerstube, einrichten* (Spiegel, 27.02.2009).

2) складно-похідні слова (напр.: *der Weltranglistenerster, die Vollsprachigkeit, die Rufnummernübertragbarkeit, die Abspieltauglichkeit* тощо) – 28,5%;

*Das zweite Halbfinale bestreiten der Russe Jewgeni Korolew und Australiens ehemaliger **Weltranglistenerster** Lleyton Hewitt, der seit über zwei Jahren auf einen Turniersieg wartet* (Spiegel 11.04.2009).

3) складно-скорочені слова (напр.: *Bezahl-TV, die MAZ-Technik, der TFT-Bildschirm, der MP3-Spieler, das PSA-Angebot* тощо) – 9%;

Friedrich Joussen, Chef von Vodafone Deutschland, sagte der «Financial Times» schon vor einiger Zeit in einem Interview, er halte das mobile Bezahlfernsehen nicht für einen zukunftsfähigen Ansatz: «Ich werde auch kein **Bezahl-TV** auf dem Handy unterstützen, solange die Gefahr besteht, dass Kunden dann weniger Geld für andere Dienste ausgeben», erklärte Joussen (Spiegel, 02.06.2008).

3) лексикалізовані синтаксичні утворення (напр.: der Ein-Euro-Job, die Sieben-Grad-These, das Geh-Frei-Gerät тощо) – 7%:

Bundeswirtschaftsminister Wolfgang Clement rechnet nach eigenen Worten mit insgesamt 600.000 **Ein-Euro-Jobbern** (Süddeutsche Zeitung, 18.08.2008).

Продуктивною у словотворі нової лексики німецької мови є модель N. + N., тобто номінативний біном. Вважається, що будь-які словосполучення типу N. + N. повинні розглядатися як складні слова, оскільки «всяка послідовність двох іменників у загальному відмінку не може являти собою синтаксичної послідовності, словосполучення, і тому, за принципом tertium non datur, повинна розглядатися як складне слово» [1, с. 71].

Деякі компоненти складних іменників особливо активно беруть участь у словотворенні, наприклад: **Sozial-** (die Sozialagitation, der Sozialdumper, das Sozialgeld, der Sozialpuffer), **Medien-** (der Medienethiker, das Medienfasten, die Medienfragmentierung, die Medienkirche, der Medienkreislauf, der Medienmarziss, die Medienpanik), **Billig-** (der Billigakademiker, der Billigausländer, der Billigberater, der Billigflugsektor, die Billigfusion, das Billiggas) тощо.

Широкого розповсюдження набула також модель детермінативного словоскладання «твірна основа + sein», напр.: das Verbriefungsein, das Überkreuzverliebtsein:

Thomas' superseriöser Bruder Friedrich (André Hennicke), als Architekt auch zur Axt im Häuschen tauglich, sowie Hannas knusprig herangewachsenes Patenkind Augustine (Anna Brüggemann) kommen hinzu, und es bedarf nicht einmal der überdeutlich komplementär gewählten Akteure, um zu erkennen: das **Überkreuzverliebtsein** kann, ja: muss beginnen (Der Tagesspiegel 09.02.2009).

Творення складних слів за цією моделлю є семантичною операцією номіналізації предикативних словосполучень з дієсловом-зв'язкою *sein* в лексичну одиницю. Воно зумовлене потребою в мовному механізмі номіналізації стандартних предикативних сполучень, який був би максимально зручним, простим і компактным.

Складні слова з другим компонентом *-sein* уособлюють подвійну номіналізацію, при якій особова форма дієслова *-sein*, а також безособова форма дієслова (Partizip II) остаточно втрачають свої дієслівні якості. При цьому первинна нейтралізація дієслівних ознак безособової форми доповнюється повторною нейтралізацією, тому що другий компонент у складних словах означає іманентний стан, перебування у цьому стані безвідносно до категорії часу, завершеності/незавершеності, стану, способу дії.

До основних причин, які зумовлюють становлення і помітну активізацію цієї моделі словоскладання, слід віднести:

1) пізнавально-класифікаційну діяльність людини, що лежить в основі формування абстрактно узагальненого відображення матеріального світу і виникнення універсальних логічних категорій, які реалізуються у вигляді частин мови (екстралінгвістичний, соціолінгвістичний фактори);

2) розвиток абстрактного мислення, що передбачає наявність взаємопереходу і взаємозв'язку між універсальними логічними формами категоризації дійсності (психолінгвістичний, соціолінгвістичний фактори);

3) розширення діапазону синтаксичного функціонування наявних мовних засобів (внутрішньомовний фактор);

4) економію засобів мовного вираження, необхідність передачі складного комплексного змісту стислими засобами формального вираження (комунікативний фактор);

5) спрощення синтаксичної структури вислову поряд з ускладненням, збагаченням його змісту (комунікативний фактор).

У свою чергу складні прикметники німецької мови кінця XX – початку XXI століття утворюються за такими продуктивними моделями:

1) N. + Adj. (beleidigungstechnisch, atomaufsichtlich, endberatungsfähig gagaistisch, textgenetisch, biopolitisch, altersrassistisch тощо):

Es geht um die graue Masse dazwischen – Jugendliche, die **altersrassistisch** unterwegs sind, ohne zu hinterfragen (Süddeutsche Zeitung, 13.11.2006).

2) Adj. + Adj. (freizimmrig, grauemausartig, populistischrechtsbürgerlich тощо):

Sie dagegen hockt fast **grauemausartig** da, gibt ihren Humor allein musikalisch zu erkennen, mit jener strengen Haltung, die sie sich in ihrem früheren Beruf als Sekretärin angeeignet hat: «Ich habe einen Anschlag wie eine elektrische Schreibmaschine» (Die Zeit, 19.03.2001).

3) Abk. + Adj. (SMS-fähig, WMM-fähig тощо):

Vor mir liegt mein steinzeitliches Nokia-Handy, schwarz und schwer, Stummelantenne, knapp **SMS-fähig** und garantiert schwach auf der Brust (Der Spiegel, 08.07.2003).

В цілому ж неологізми-прикметники становлять незначну частину вокабуляру сучасної німецької мови (13% від загальної кількості нових лексико-семантичних одиниць).

Зазначимо також, що знання структури композитів не завжди виявляється достатнім, тому що вони є складними і в семантичному плані, тобто мають щонайменше певний семантичний додаток порівняно зі змістом компонентів. Саме тому досліднику словотворчих процесів потрібно більше уваги приділяти семантиці похідних одиниць. Значення нових слів, які безпосередньо не виводяться зі значень їх компонентів, характеризуються повною ідіоматичністю, що досягається внаслідок метафоричного або метонімічного переосмислення прямого значення деривата.

Проведений аналіз матеріалу показав, що у сучасній німецькій мові простежується тенденція до подальшого зростання питомої ваги складних слів, оскільки лексичні одиниці, утворені з двох або більше основ, виступають зручним засобом передачі складних понять у стислій формі (семантична ємність композитів). Окрім того, тенденція до аналітизму німецької мови робить словоскладання головним способом словотвору.

Джерела та література

1. Мешков О.Д. Семантические аспекты словосложения английского языка / О.Д. Мешков. – М.: Наука, 1986. – 208 с.
2. Міщенко А.Л. Словотворчі можливості запозичених англіцизмів у сучасній німецькій мові (на матеріалі англіцизмів тематичних груп «Комп'ютерна техніка та цифрова обробка даних», «Інтернет як засіб масової комунікації», «Інформаційні технології» та «Назви осіб») / А.Л. Міщенко // Нова філологія: Науковий журнал. – Запоріжжя: ЗНУ, 2007. – № 27. – С. 227-234.
3. Matzke B., Römer Chr. Lexikologie des Deutschen / B. Matzke, Chr. Römer. – Tübingen: Niemeyer, 2005. – 236 S.
4. Ortner H. Zur Theorie und Praxis der Kompositaforchung / H. Ortner. – Tübingen: Narr, 1984. – 200 S.

УДК 482 + 410

Федосеева Л. Н.

КАТЕГОРИЯ ЛОКАТИВНОСТИ В РУССКОЙ ЛИНГВОКУЛЬТУРЕ

Категория локативности рассматривается в качестве важнейшей в русской лингвокультуре. Выявляются некоторые особенности национально-ментального характера в лексике с данной семантикой, при функционировании локативов в речи. Локативность определяется как компонент концептосферы языка.

Ключевые слова: категория локативности, русская лингвокультура, лексика, речь, концептосфера языка.

Категорія локативності розглядається в якості найважливішої в російській лінгвокультурі. Виявляються деякі особливості національно-ментального характеру в лексичі з даною семантикою, при функціонуванні локативів в мові. Локативність визначається як компонент концептосфери мови.

Ключові слова: категорія локативні, російська лінгвокультура, лексика, мова, концептосфера мови.

Category locative is seen as crucial in the Russian Linguistic Culture. Revealed some features of the national character of the mental lexicon in a given semantics in the operation lokativov in speech. Locative is defined as a component of conceptual language.

Key words: locative category, the Russian Linguistic Culture, Language, speech, language conceptosphere.

Способность языка отображать в языковом сознании носителей внеязыковую реальность определяет содержательный аспект языка, его семантическое пространство, которое в каждом языке структурировано: состоит из функционально-семантических категорий.

Функционально-семантическая категория локативности в русском языке по своей сути отражательна. Она включает в себя средства, передающие ориентацию относительно говорящего или какого-то предмета. Наряду с отражательными категориями выделяют еще интерпретационные, выражающие национально-субъективную интерпретацию объективной действительности. К таковым, например, относится категория глагольного вида в славянских языках [1].

Однако и отражательные категории нередко обладают особенностями национально-ментальной интерпретации. «Речь уже идёт ...о необходимости более глубокого и тщательного изучения мира (не языка, а мира) носителей языка, их культуры в широком этнографическом смысле слова, их образа жизни, национального характера, менталитета и т. п., потому что реальное употребление слов в речи, реальное речепроизводство в значительной степени определяется знанием социальной и культурной жизни говорящего на данном языке речевого коллектива», – читаем у С.Г. Тер-Минасовой [8, с. 29]. «Язык не существует вне культуры, т. е. вне социально унаследованной совокупности практических навыков и идей, характеризующих наш образ жизни», – отмечает Э. Сепир [7, с. 211].

Лингвокультура отражает восприятие носителями языка внешнего мира и их иерархию ценностей. В области функционирования в русском языке единиц с локативным значением это проявляется в нескольких аспектах.

1) Слова-локативы указывают на своеобразное членение мира.

В русском языке, кроме наречий *далеко, недалеко, близко*, есть наречия *вдали, вдалеке, недалеко, вблизи*. Как отмечает Е.С. Яковлева [9], вторая группа наречий обозначает расположение чего-либо относительно говорящего в видимом ему горизонтальном пространстве, в связи с чем данные наречия указывают на абсолютную степень удалённости, часто с указанием расстояния: *Вдали* *высилась гора*; *Недалеке* *расположились туристы*; ср. неотмеченность: *Где-то здесь недалеко есть остановка общественного транспорта*; и возможное – *Остановка общественного транспорта здесь недалеко, метров 500*.

2) Речевое использование наречий-локативов нередко имеет особенности национально-ментального характера. Например, слово *здесь* инофонами, в отличие от представителей русской лингвокультуры, употребляется обычно так, что семантика наречия включает говорящего в локализацию: *Здравствуйте, Варун здесь* (в телефонном разговоре), ср.: *Здравствуйте, это Ольга*. Русские, говоря о себе, избегают слова *здесь* при именительном представлении, тем самым дистанцируясь от локуса. Т.М. Николаева отмечает: «...правомерно сказать об отличии именно русского этикетного поведения в инициальной телефонной фразе, отделяющей русский этикет не только от славянского, но и шире — европейского употребления, когда говорят *здесь*: *Здесь Милка*; *Здесь Эльжбета*; *Здесь Кристиан Саппок* и т. д. По этому поводу предлагается тезис о том, что русское *здесь* не предполагает включенность говорящего в локализацию, т. е. это поле «чужого», а не «своего»: *Здесь построили школу*; *Здесь растут грибы*; *Здесь хорошо* — все это имеет место помимо говорящего (*Я здесь живу*; *Я купил здесь книгу*, по нашему мнению, свидетельствует о локализованности, а не об активной ангажированности). Поэтому интродуктивное *Здесь Ирена* воспринимается как сообщение о третьем лице» [6, с. 324].

3) Слова отражают свойственные данному народу ценности, образуя концептосферу данного языка [4, с. 28 – 37]. Локативность участвует в формировании концептосферы пространства.

Так, одна из важнейших оппозиций в пространстве – «верх – низ». В основе данной оппозиции лежит архаичное представление о верхнем и нижнем мирах в мифологической модели (мифы о верхней и нижней сторонах вещи, поступка, явления). У славян существовал миф, повествующий о борьбе Перуна, живущего вверху – на небе, на вершине Мирового дерева, с Велесом, божеством нижнего мира, «скотным богом», стада которого – души умерших. Верх одерживал победу над низом, что увенчивалось дождем, несущим плодородие. Оппозиция «верх – низ» запечатлелась в целом ряде фразеологизмов: *на верху блаженства* (испытывать крайнее удовольствие, удовлетворение), *с верхом* (больше нормы или больше обещанного), *по верхам* (легко и поверхностно, невнимательно), *ниже своего достоинства* (унизительно, оскорбительно),

ниже всякой критики (неудовлетворительно, без выполнения элементарных требований), *низвергнуть в прах* (развенчать, растоптать), *низринуть в прах* (убить, уничтожить).

С положением низа связана в русском языке семантика таких фразеологизмов, как *гнуть спину*, *гнуть в три погибели*, *снимать шапку*, *ползть на коленях*, *бить поклоны*, в основе значения которых лежит мифологема «становиться ниже ростом, сознательно занимать положение внизу». Ср.: *унижаться*.

Оппозиция «левый – правый» также опирается на миф. Он повествует о том, что каждый человек имеет рядом с собой и злого, и доброго духов: добрый ангел-хранитель располагается справа, а бес-искуситель – слева: *Бес слева ходит да на грех наводит*. Ср. также: чтобы не сглазить, нужно *плевать через левое плечо*; а *свечу* в храме нужно *передавать только через правое плечо*.

Противопоставление правого – левого приобрело в сознании носителей русского языка глобальный смысл: оно вошло в систему правовых отношений. Например: *гражданские права*, *правовая основа*, *правовые институты*, *правовое поле* и т. д. Слово *правый* получило значение правильного, справедливого, способного к власти, оно связано со словами «право», «правда», «справедливость»: *правая рука* (первый помощник, надежный человек), *правое дело* (справедливое, достойное дело). Слова *правительство*, *управлять* также этимологически восходят к слову *правый*, включая в себя развившуюся в нем сему «правильный, справедливый». С мифом связан обычай подавать правую руку при приветствии.

Под левым в мифе понимается все ненормальное, несправедливое, отчасти – чужое, незнакомое. Это объясняет семантику целого ряда фразеологизмов, например *встать с левой ноги* (изначально: начать день под властью злого духа, а в современном осмыслении: проснуться в плохом, мрачном настроении, раздраженным, рассерженным), *споткнуться на левую ногу*, *левые деньги*, *левые доходы*, *левая работа* и т. д.

Активность в сознании носителей русского языка оппозиции «левый – правый» объясняется и физиологическими причинами: В.П. Алексеев, исследовав право-левостороннюю симметрию живых организмов, доказал, что эта симметрия начинается на уровне белковых молекул и свойственна всем живым организмам.

Пространственная картина мира, реализованная с помощью русских идиом, выглядит следующим образом: *на волосок* (близко), *под носом* (рядом), *рукой подать* (близко), *нос к носу* (близко), *в двух шагах* (близко), *во всю ширь* (безгранично), *насколько глаз хватает* (громадное пространство), *на каждом шагу* (везде), *Бог ведет куда* (куда угодно уйти, убежать), *не Бог знает где* (не на особенно хорошем месте), *и там и сям* (в разных местах), *как тут и был* (как будто никуда и не исчезал), *туда ворон костей не таскал* (очень далеко, в самые отдаленные места), *куда глаза глядят* (не разбирая куда, все равно куда, без дороги), *куда ни глянь* (везде, повсюду), *куда (ни) попало* (в любые, самые разные места, в любую сторону, не разбирая), *куда придётся* (в любое из возможных мест, в любую возможную сторону), *куда хватает глаз* (всюду, куда ни посмотришь), *находиться в бегах* (отсутствовать, находиться в другом месте, уклоняясь от выполнения каких-либо обязанностей), *оказаться за бортом* (за пределами восприятия, внимания), *отправиться не за семь верст* (недалеко, близко), *жить за версту* (на значительном расстоянии) и др.

Приведенные фразеологизмы свидетельствуют о том, что чаще всего русский человек оценивает пространство по субъективному признаку – близости к себе, к своему телу, лицу, глазам. При этом он как бы формирует вокруг себя капсулу, внутри которой ощущает себя спокойно и вне опасности (ср.: *это меня не касается*), либо дистанцируется от нежелательного для себя (ср.: *моя хата с краю*, *мое дело сторона*).

Архаическое представление о пространстве сводилось к тому, что оно не предшествовало вещам, а, наоборот, создавалось ими. В основе архаической модели мира лежит мысль о том, что пространство осваивается человеком, обживается им. Язык описывает это освоенное пространство через позицию наблюдателя: *вдалеке*, *невдалеке*, *близки*, *вдали*. В словах же *далеко*, *недалеко*, *близко*, *рядом*, *неподалеку*, *поблизости*, *сзади*, *позади*, *спереди*, *слева*, *справа*, *вверху*, *внизу* наблюдателя нет, они информативны, а не изобразительны, как с наблюдателем, но они также определяются через говорящего, который и есть «вещь», конструирующая это пространство.

Отсюда абсолютная и относительная модели пространства. Е.С. Яковлева говорит о четырех моделях пространства, которые задают наречия с семантикой «далеко/близко»: 1) относительная динамическая модель: *Европа рядом* (говорящий и описываемый объект – физические сущности. Оба они находятся в физическом пространстве, оценивается расстояние до объекта); 2) абсолютная статическая модель: *Мать спокойна, пока ребенок рядом*; 3) квазипространство: *Когда ты рядом, хочется жить*; 4) пространство инобытия: *Я чувствую, что ты здесь, рядом*. Дистанционной точкой отсчета этих пространств является говорящий [9].

В восприятии пространства носителями русского языка существуют эталоны расположения в пространстве, которые зачастую устанавливаются при активном участии лексем-соматизмов. В системе «соматических» идиом, а именно в выборе эталонов пространственных координат, отображена определенная закономерность. Фразеологизмы этой группы обозначают место или местоположение относительно субъекта речи. Большинство их репрезентируют локацию по вертикали «верх/низ» или по горизонтали «слева/справа», «вперед/назад» [5, с. 84-89].

Эталоны координат по вертикали заложены во фразеологизмах *под ногами* – совсем близко, *под носом*, *из-под <самого> носа* – совсем близко, *под рукой* – близко, на доступном расстоянии.

Пространственные координаты по горизонтали заложены в следующих группах «соматических» фразеологизмов:

1) *куда глаза глядят* – неизвестное направление вперед; *куда ноги несут* – неопределенное направление движения; *<туда>*, *где не ступала нога человека* – неизвестное местонахождение; *насколько глаз хватает* – далеко вперед;

2) *рукой подать* – довольно близко; *рукой не достанешь* – далеко, но на доступном расстоянии; *под боком (жить)* – совсем недалеко, *нос к носу* (столкнуться) – очень близко, *спереди*, *нос в нос* – слишком близко, *уху к уху (стоять)* – рядом, *сбоку*, *уху в ухо*, *ноздря в ноздю* – совсем рядом, *сбоку на одной высоте*, *плечом к плечу (стоять)* – рядом, *сбоку*, *бок о бок* – совсем рядом, *сбоку*.

Эталоны нормы расположения в пространстве по вертикали отражены во фразеологизмах *гнуть спину*, *повесить нос (голову)*, *опустить плечи*, т. е. принять положение ниже нормального уровня. Идиома *задирать нос* также характеризует отклонение от обычного состояния. Как видим, в наивной языковой картине мира эталонизируются такие части тела, как спина, нос, голова и плечи. Они составляют одну группу по общности выполняемой ими функции – способности перемещаться в пространстве относительно вертикальной и горизонтальной осей. В норме для этих частей тела необходимо занимать строго определенное положение: спина – основная вертикаль в теле человека, плечи – это верхняя горизонталь тела, голова – вершина, нос – верхняя малая вертикаль. Изменение положения этих частей тела приводит к нарушению нормы. Логическое основание этих идиом может быть определено так: «вести себя, нарушая принятую норму» (*гнуть спину*,

задирать нос) и «чувствовать себя хуже нормы» (*повесить нос (голову), опустить плечи*). Образное основание идиомы *гнуть спину* выглядит как «изменение положения человека в системе координат существующего миропорядка: спинная вертикаль переходит в несвойственную ей горизонталь». Эмпирический образ этой идиомы вызывает эмотивную оценку осуждения такого поведения и рациональную пейоративную оценку – «это плохо». Во фразеологизмах *задирать нос, повесить нос (голову)* и *опустить плечи* образ идиомы включает смысл «стремление линий горизонтали к вертикали», «падение вершины». Вследствие подобного нарушения миропорядка возникает эмотивная оценка – неодобрение, осуждение. В структуру данных идиом не входят локативы, однако общая идея фразеологизмов – давать оценку, исходя из особенностей положения человека в пространстве, – отвечает данной семантике.

Итак, лексемы-соматизмы, входя в состав идиом, выполняют роль эталонов в пространстве: в одном случае идентифицируют или квалифицируют локацию, в другом – устанавливают эталон нормы расположения в системе координат относительно вертикальной или горизонтальной осей.

Восприятие пространства в лингвокультуре никогда не ограничено утилитарно-прагматическими аспектами. По утверждению В.Б. Касевича, оно «...всегда трактуется в системе мировоззренческих оппозиций, релевантных для данного культурно-исторического сообщества: специфические черты того или иного конкретного пространства определяются отношениями не между объектами, а оценочным отношением к пространству субъекта, обычно коллективного» [2]. Так, членение пространства в мифологическом мировосприятии происходит по признаку «сакральное/профаническое» (в психологии это проксимальное/дистальное пространство).

Проксимальное пространство характеризуется применительно к самому человеку как субъекту восприятия окружающего мира, в отличие от дистального, в котором человек рассматривается как социальный тип. В проксимальном пространстве оппозиции-примитивы «верх/низ», «левый/правый», «передний/задний» отражают представления о том, что непосредственно окружает человека, его тело. В культуре гротеска это пространство, используемое для выхода тела за собственные пределы.

Православное мышление добавляет в картину мира еще одну пространственную оппозицию: *здесь* – во временном земном существовании, *там* – после смерти, в потустороннем мире. У протоиерея Е. Кречетова читаем: «Пожалуй, самые большие страдания – это видеть, как кто-то гибнет и сам этого не понимает, а ты ничем не можешь ему помочь. А самому страдать – ну что же ... Все равно все кончится *здесь*. А вот чтобы *там* не было страшно – нужно очищать душу, покаянием бороться за свою душу». Там же: «...разрешение всех этих вопросов возможно только в свете будущей жизни, а в этой жизни на большинство вопросов мы не можем получить ответ. Ведь даже то, что происходит в видимой жизни, – это только надводная часть айсберга. А подводная часть айсберга, как сейчас говорят – подсознание, наша духовная область, которая в каждом человеке существует, – она невидима и большинству людей непонятна. Преподобный Амвросий Оптинский говорил: «Можно понять только взглядом *оттуда*». И без познания той жизни, без познания смысла будущей жизни, на многие вопросы *здесь*, на земле, нет ответа» [3].

Т.о., категория локативности выступает в качестве важнейшей в русской лингвокультуре, проявляя особенности национально-ментального характера в лексике с данной семантикой, при функционировании локативов в речи, являясь компонентом концептосферы языка.

Источники и литература

1. Бондарко А.В. Теория морфологических категорий / А.В. Бондарко. – Л.: Наука, 1976. – 304 с.
2. Касевич В.Б. О когнитивной лингвистике // Общее языкознание и теория грамматики. – СПб, 1998. – С. 58-63.
3. Кречетов В. О самом важном / В. Кречетов. – М.: Даниловский благовестник, 2010. – С. 36-42.
4. Лихачев Д.С. Концептосфера русского языка / Д.С. Лихачев // Русская словесность: Антология. – М.: Academia, 1997. – С. 84-96.
5. Маслова В.А. Когнитивная лингвистика / В.А. Маслова. – 2-е изд. – Мн.: ТетраСистемс, 2005. – 272 с.
6. Николаева Т.М. От звука к тексту / Т.М. Николаева. – М.: Языки русской культуры, 2000. – 679 с.
7. Сепир Э. Коммуникация / Э. Сепир // Избранные труды по языкознанию и культурологии. – М., 1993. – С. 280-291.
8. Тер-Минасова С.Г. Язык и межкультурная коммуникация: (Учеб. пособие) / С.Г. Тер-Минасова. – М.: Слово/Slovo, 2000. – 624 с.
9. Яковлева Е.С. Фрагменты русской языковой картины мира (модели пространства, времени, восприятия) / Е.С. Яковлева. – М., 1994. – 344 с.

УДК 81

Филатова Л. А.

О ТЕКСТОСВЯЗУЮЩЕЙ ФУНКЦИИ АНГЛИЙСКИХ НАРЕЧИЙ НА «-LY» В НАУЧНОЙ ПРОЗЕ

Типологические особенности функционального стиля научной прозы (структурные, стилистические, семантические и др.) рассматриваются как составляющие единого понятия лингвистики текста. В русле структурно-семантического анализа автор выделяет наречные коннективы с суффиксом «-ly», отличающиеся от одноименных наречий с узкой семантикой тем, что семантически и логически они относятся ко всему предложению в целом, осуществляя его связь с предыдущим и последующим контекстом (т. е. реализуют свою коннективную функцию). Поскольку для большинства рассматриваемых наименований не имеется однословных русских аналогов, автор предлагает возможные русские эквиваленты – как правило, безличные выражения – *штампы*, имеющие хождение в русской научной прозе. Для иллюстрации приводится ряд примеров из оригинальной научной литературы различных специальностей.

Ключевые слова: функциональный стиль научной речи, коннективы, коннективная (текстосвязующая) функция, слова-гиды, лингвистика текста.

Типологічні особливості функціонального стилю наукової прози (структурні, стилістичні, семантичні та ін.) розглядаються як складові єдиного поняття лінгвістики тексту. У руслі структурно-семантичного аналізу автор виділяє прислівникові конективи з суфіксом «-ly», що відрізняються від однойменних прислівників з вузькою семантикою тим, що семантично і логічно вони відносяться до всього речення в цілому, здійснюючи його зв'язок з попереднім і наступним контекстом. Оскільки для більшості розглянутих найменувань ще немає однослівних російських аналогів, автор пропонує можливі російські еквіваленти – як правило, безособові вирази – штампи, які вживаються в російській науковій прозі. Для ілюстрації наводиться ряд прикладів з оригінальної наукової літератури різних спеціальностей.

Ключові слова: функціональний стиль наукової мови, конективи, конективна функція, слова-гиди, лінгвістика тексту.

The paper presented considers typological features of Scientific English (structural, functional, lexical, semantic etc.) to be part of general concept of *text linguistics*. Special attention is focused on so-called *text connectives*, namely on those of them that define the meaning of the whole sentence (but not of a single word). Possible Russian equivalents and usage examples from original periodic literature have been given.

Key words: science text language, connectives, text connective function, guide-words, text linguistics.

Язык научной литературы неизменно привлекает внимание и интерес исследователей, не теряя своей актуальности, поскольку, подобно предмету своего описания – науки, постоянно находится в движении и развитии.

На Кафедре иностранных языков Российской Академии наук (где я имею честь работать в течении многих лет), организованной в 1934 году при Президиуме АН и возглавившей в дальнейшем свои дочерние филиалы в столицах республик и других крупных городах и научных центрах страны (Ленинградское отделение, Новосибирское отделение, Красноярский филиал, и многие другие), лингвистика научного текста является основным направлением теоретических исследований. Данное направление было задано её первым руководителем – членом-корреспондентом В.Н. Ярцевой.

В 50-ые годы в Издательстве Академии наук СССР (с 1964 г. – Издательство Наука) выходят первые сборники научных статей под грифом Кафедры. С 1957 по 1962 гг. вышло четыре выпуска под названием «Романо-германская филология»; в дальнейшем каждый сборник приобретал своё собственное название (здесь не представляется возможным дать полную библиографию сборников, ограничимся ссылками на некоторые из них [1-16]).

За годы существования Кафедры (в 2009 г. ей исполнилось 75 лет) вышли в свет более 40 сборников, посвященных – наряду с методическими проблемами обучения иностранным языкам – самым различным лингвистическим (и даже психологическим) аспектам языка научной литературы. В настоящее время эту традицию продолжают электронные версии сборника («Лингвистика и методика преподавания иностранных языков» [17]: под этим же названием вышел сборник Кафедры в 1976 г. [2]).

Авторы анализируют проблемы лингвистики научного текста, а именно грамматические особенности и стиль изложения; лексику и семантику; структурные особенности (в том числе, синтаксис и пунктуацию); психолингвистические параметры и т. д. Язык научной прозы отличает целый ряд только ему присущих особенностей: лингвистических, структурно-семантических, структурно-функциональных, психолингвистических и др. С ними связаны и вопросы перевода и лингводидактики.

Означенная проблематика исследуется авторами на материале *английского, немецкого, французского и испанского* языков, преподаваемых русскоязычным аспирантам и научным сотрудникам, а также *русского* языка, преподаваемого в качестве иностранного зарубежным ученым, проходящим стажировку в Российской Академии наук. Значительная доля исследований носит *контрастивный* характер: как правило, сопоставление проводится между явлениями родного и изучаемого иностранного языка.

Настоящая статья – в продолжение других наших работ в русле структурно-семантического и структурно-функционального направления [18-23] – посвящена английским наречиям на «-ly», осуществляющим в научном тексте связующую (*коннективную*) функцию.

В русском языке им соответствуют *вводные слова*, а чаще – целые выражения *вводного* характера (см. ниже). В стилистике английского научного текста их следует отнести к так называемым словам-*гидам* (*guide-words*), **семантика** которых отражает *направление мысли* автора. Осуществляя логическую связь между различными частями текста, они реализуют свою *коннективную* функцию.

По способу словообразования эти текстосвязующие элементы представляют собой как **одиночные слова** (напр.: *hence; moreover; therefore; however; yet; nevertheless; otherwise; to conclude; instead; to sum; to review etc.*), так и целые выражения–*штампы*. К ним, например, относятся **словосочетания**, типа: *in a similar way; in like manner; at the same time; in the long run; in the last analysis; in the first place; in the next place; first of all; at first; at last; for all that; rather than; to sum up; to begin with; on the contrary; or else; after all; for example; for instance; in fact; in particular; in summary; in brief; in short; on the whole etc.*; а также **парные словосочетания**: *on the one hand... on the other (hand); the former...the latter; from one point of view...from another; in the long view...in the short view etc.* В этом же ряду функционируют и целые **выражения-гиды**: *to make a long story short; to be on the safe side; to say nothing of...; to take an example; to tell the truth; to put it another way; to put it in other words; that is to say; as a matter of fact; it is generally accepted that...; it is widely believed that...; it is widely assumed that...; it is generally recognized that...; it should be emphasized that...; it might be expected that etc.*

В последнее время особую нишу среди слов-*гидов* по своей **продуктивности** заняли английские наречия на «-ly». Их количество составляет порядка 200 наименований. Половина из них – это традиционные наречия с узкой семантикой (типа: *usually, regularly, closely, radically, effectively, directly, fairly merely, positively, reasonably, solely, widely, mostly etc.*), уточняющие характер действия, выраженного одним конкретным глаголом в рамках отдельно взятого предложения. Другую половину (ок. 100 единиц) составляют наречия на «-ly», семантически относящиеся ко всему предложению в целом (и поэтому, как правило, выделяемые запятыми). Эти наречия – *коннективы* реализуют связь данного предложения с предыдущим и, особенно, с последующим контекстом и встречаются, в основном, в начале (но иногда и в середине предложения).

По сравнению с русскими соответствиями эти наречия представляют собой «*экономные*», лаконичные текстосвязующие элементы, как правило, не имеющие однословных русских аналогов. Иными словами, английский язык в данном случае «*поступает*» в полном и строгом соответствии с законом языковой экономии. Ср., например:

interestingly – интересным является тот факт, что...

importantly – важным обстоятельством является...; важно отметить, что...

significantly – важным обстоятельством является...; важно отметить, что...

more significantly – что более важно, так это...

surprisingly – как это ни удивительно...

paradoxically – как это ни парадоксально...

commercially – в промышленном масштабе...

hypothesizingly – гипотетически можно предположить, что...

financially – с финансовой точки зрения...
frankly – откровенно говоря; если говорить откровенно, то...
honestly – откровенно говоря; если говорить откровенно, то...
formally – с официальной точки зрения; официально принято считать, что...
frustratingly – к сожалению; увы...
fundamentally – в основном; по существу; в целом...
basically – в основном...
internally – в основном...
fantastically – каким бы фантастичным это ни казалось, на первый взгляд...
commonly – в основном; обычно; принято считать, что...
generally – в основном; обычно; принято считать, что...
politically – с политической точки зрения; обдуманно...
geographically – с точки зрения географии...
historically – с точки зрения истории...
biologically – с точки зрения биологии...
hopefully – надежду вселяет тот факт, что...
collectively – если обобщить, то...; в совокупности...
conceivably – как можно предположить...
psychologically – с точки зрения психологии; с психологической точки зрения...
scientifically – с научной точки зрения; в научном смысле...
seemingly – внешне может показаться, что...; по внешнему виду...
socially – в социальном отношении (плане)...
spatially – в пространственном отношении...
statistically – с точки зрения статистики...
surely – несомненным является тот факт, что...
assuredly – несомненным является тот факт, что...
truly – в истинном смысле...
typically – как правило...
ultimately – в конечном счете...
unambiguously – недвусмысленным является тот факт, что...
undoubtedly – несомненно, что...
unequivocally – недвусмысленным образом...
unexpectedly – неожиданным образом...
unsurprisingly – неудивительным является тот факт, что...
virtually – в действительности (же); если по существу, то...
actually – в действительности (же); если по существу, то...
evidently – очевидным является тот факт, что...
financially – в финансовом отношении; с финансовой точки зрения...
economically – с экономической точки зрения...
equally – аналогичным образом; в равной степени это касается...
eventually – рано или поздно; в конечном счёте...
accordingly – таким образом...
additionally – к тому же...
admittedly – если предположить, что...
allegedly – если предположить, что...; предположительно; как утверждают...
alternatively – с другой стороны...
analytically – с точки зрения теории, в теоретическом плане...
arguably – бесспорным является тот факт, что...
assumingly – если предположить, что...
experimentally – в экспериментальном отношении; путём эксперимента...
theoretically – в теоретическом плане; с точки зрения теории...
ideally – если рассуждать умозрительно...
practically – в практическом отношении; с точки зрения практики...
classically – с позиции классики; в классическом смысле...
erroneously – ошибочным является тот факт, что...
essentially – если говорить по существу, то...
exclusively – эксклюзивной является точка зрения, что...
expectedly – как и ожидалось...; ожидаемым результатом является...
hopefully – можно надеяться, что...
hopelessly – едва ли можно надеяться, что...
inappreciably – весьма незначительным является...
incidentally – в этой связи следует упомянуть, что...
integrally – как неотъемлемая часть...
increasingly – все более и более...
independently – независимо от этого...
normally – как правило...
invariably – как правило...
typically – как правило...
negligently – по неосторожности...
notably – как известно...

obliquely – косвенным является то обстоятельство, что ...
occasionally – время от времени...
originally – в начале; по происхождению...
positively – несомненным является тот факт, что...
possibly – в любом случае...
primarily – в первую очередь; в основном...
principally – главным образом...
recently – за последнее время...
relatively – в общем и целом...
seemingly – по внешнему виду; представляется возможным, что ...
specifically – в частности; а именно...
strictly – строго говоря...
subsequently – а затем...
totally – в целом...
traditionally – по традиции...

В стилистике английского научного текста последних лет наречия на «-ly» занимают ведущее место по частотности употребления среди языковых средств с аналогичной вводной функцией. Для иллюстрации приведём несколько примеров функционирования «-ly»-наречий в качестве коннективов в оригинальной научной литературе различных специальностей:

Arguably

1. **Arguably**, *E. coli* is one of the most extensively studied organisms in molecular biology [24, c. 6442].
2. **Arguably**, sensory gating deficit may lead to sensory overload, and perhaps positive psychotic symptoms [27, c. 764].

Notable

3. However, reverse transcription followed by cloning has since revolutionized isolation and sequence determination of numerous small RNAs in parallel, **notably** narrowly sized (~22 nt) subclasses of eukaryotic sRNAs [24, c. 6442].

Probably

4. Some well-characterized sRNAs were not found here, most **probably** due to specific expression patterns, e.g. OxyS (oxidative stress) and DsrA (cold shock) [24, c. 6442].

Intriguingly

5. **Intriguingly**, a recent study showed that the RelE toxin, in poor growth conditions, arrests translation by cleaving ribosome bound mRNAs within stop codons [24, c. 6442].

Accordingly

6. **Accordingly**, fig.8 shows the time required for complete dissolution as a function of particle thickness or diameter for planar and spherical geometry [25, c. 906].

Unfortunately

7. **Unfortunately**, this also creates situation in which it is very difficult to ascertain whether the differences in the various studies are due to different reactor configurations or to differences in operational parameters [26, c. 291].

Conceptually

8. **Conceptually**, «sensory-motor gating» is similar to sensory gating in that it helps filter out excessive stimuli so that organism can focus on the silent features of the environment [27, c. 765].

Presumably

9. The trophic pathway of leaf litter feeding species appears to be a dead end, **presumably** because leaf litter feeders ... are unavailable to predators due to large size and/or strong sclerotization [28, c. 1221].

Traditionally

10. **Traditionally**, the transcriptional output of a genome comprises three major classes of RNAs, which function either is genetic information transfer (mRNA) or in protein synthesis (rRNA and tRNA) [24, c. 6440].

Additionally

11. **Additionally**, there is a similar trophic compartment consisting of predators likely feeding on enchytraeids and potentially nematodes [28, c. 1221].

Effectively

12. The main property of the DEM device is, therefore, an increase in luminosity by the use of the equivalent annuli, i.e. **effectively** an increase in the solid angle that the instrumental is capable of utilizing [29, c. 3493].

Theoretically

13. **Theoretically**, a DEM spectrometer can have rather large gains, but no laboratory measurement has been made to confirm this [29, c. 3493].

Experimentally

14. The theoretical report used a simple two-(positive) lens coupling arrangement to attain the afocal coupling, but **experimentally** we have used an inverted beam expander optical scheme to reduce the physical length of the apparatus [29, c. 3493].

Normally

15. **Normally**, the resting (Ca²⁺)_i within a cardiac myocyte is about 100nM [30, c. 3493].

Interestingly

16. **Interestingly**, the presence of galantamine for 4 days prior to acute stimulation with nicotine produced a comparable decrease in the nicotine-evoked response [31, c. 1090].

Similarly

17. **Similarly**, each common memory module (CM) also contains state-save memory units and a monitor switch [32, c. 115].
18. **Similarly**, (6) and (7) can be expressed in matrix forms [32, c. 171].

Finally

19. *Finally*, the research used the I/O processor to illustrate a preferred design process for special-purpose processors [32, с. 149].

Fortunately

20. *Fortunately*, however, good results can still be obtained by using far more modest choices for the substituting graph G [32, с. 193].

Текстосвязующие английские наречия на «-ly», подобно другим вводным словам и выражениям-коннективам, дают возможность отследить логику повествования, указывая на направление мысли автора и, тем самым, способствуя появлению у читающего интуитивной догадки о возможном значении – пусть даже лексически незнакомого – контекста. Именно поэтому такие языковые элементы и называют словами-*зидами*.

Знание коннективных (связующих) средств любого языка, функционирующих на всех языковых уровнях – от отдельных слов до целых выражений – позволяет свободнее и быстрее ориентироваться в текстах любых жанров.

Источники и литература

1. Язык научной литературы. – М.: Наука, 1975. – С. 15-26.
2. Лингвистика и методика преподавания иностранных языков. – М.: Наука, 1976. – С. 56-67.
3. Особенности стиля научного изложения / [под. ред. Е. С. Троянской]. – М.: Наука, 1976. – 265 с.
4. Язык и стиль научной литературы. – М.: Наука, 1977. – С. 18-27.
5. Стиль научной речи [отв. ред. Е. С. Троянская]. – М.: Наука, 1978. – С. 48-56.
6. Лингвометодические основы преподавания иностранных языков: [Сборник статей]. – М.: Наука, 1979. – 223 с.
7. Лингвостилистические основы научной речи. – М.: Наука, 1979. – С. 56-58.
8. Функциональный стиль научной прозы. – М.: Наука, 1980. – 159 с.
9. Язык и стиль научного изложения: лингвометодические исследования / АН СССР, Каф. ин. яз. – М.: Наука, 1983. – 271, [1] с.
10. Научная литература. Язык, стиль, жанры [Сб. ст.] / АН СССР, Каф. иностр. яз.; Отв. ред. М. Я. Цвиллинг. – М.: Наука, 1985. – 336 с.
11. Общие и частные проблемы функциональных стилей / [Отв. ред. М. Я. Цвиллинг]. – М.: Наука, 1986. – 203 с.
12. Сопоставительная лингвистика и обучение неродному языку: [Сб. статей] / Отв. ред. В. Т. Ярцева. – М.: Наука, 1988. – 276 с.
13. Разновидности и жанры научной прозы. Лингвостилистические особенности / [Сб. статей]. – М.: Наука, 1989. – 268 с.
14. Иностранный язык для специалистов. Психологические, методические, лингвистические аспекты: [сб. науч. статей] / АН СССР, Каф. иностр. яз.; отв. ред.: М. Я. Цвиллинг. – М.: Наука, 1990. – С. 169-175.
15. Научный и общественно-политический текст. Лингвистические и лингводидактические аспекты изучения / Сергеева Е. Н., Каневская Г. Ф., Цвиллинг М. Я., Скорикова Т. П.; АН СССР. Кафедра иностранных языков; [Отв. ред. А. М. Соколова]. – М.: Наука, 1991. – 208-219 с.
16. Лингвистика и методика преподавания иностранных языков (электронно-научное издание): выпуск 1 – 2009 г.; выпуск 2 – 2010 г. (см. сайт КИЯ ИЯЗ РАН: www.dfl-ian.ru).
17. Филатова Л. А. О характере семантических соотношений в интернациональной лексике научной литературы / Л. А. Филатова [сб.: Язык научной литературы]. – М.: Наука, 1975. – С. 47-58.
18. Матеріали ІХ з'їзду Асоціації українських банків, 30 червня 2000 р. інформ. бюл. – К.: Асоц. укр. банків, 2000. – 117 с. – (Спецвип.: 10 років АУБ).
19. Филатова Л. А. О некоторых особенностях стиля научно-технической литературы / Л. А. Филатова [сб.: Проблемы грамматики на материале языков разных систем]. – М.: Наука, 1987. – С. 67-72.
20. Филатова Л. А. Языковая интернационализация как особенность стиля научно-технической речи / Л. А. Филатова [сб.: Лингвометодические проблемы обучения иностранным языкам аспирантов и научных работников]. – Пушкино, 1988. – С. 47-55.
21. Filatova L. A. On typological aspects of the USSR linguistic situation. Abstracts of the International Congress on Sociology / L. A. Filatova. : Barcelona, 1990. – С. 82-87.
22. Филатова Л. А. О явлениях универсализации в научном стиле / Л. А. Филатова // Филологические науки. – № 2. – 1991. – С. 15-18.
23. Филатова Л. А. Средства выражения глагольной модальности в научной речи (англо-русские параллели) / Л. А. Филатова // Сб. материалов 2 Крымского лингвистического конгресса. – Симферополь, 2010. – С. 291-294.

Цитируемые источники

24. Nucleic Acids Research, 2003, vol. 31, № 22. – P. 6440-6445.
25. Acta Metallurgica, 1975, vol. 23. – P. 960.
26. Trends in Biotechnology, vol 27, № 5. – P. 290-292.
27. Schizophrenia Bulletin, 2008, vol. 34, № 4. – P. 265.
28. Soil Biology & Biochemistry, 2009, vol. 41. – P. 1220-1221.
29. Applied Optics, 1988, vol. 27, № 16. – P. 3493.
30. Cell Calcium, 2000, vol. 28, №1, p. 13.
31. British Journal of Pharmacology, 2005, vol. 145, № 8. – P. 1090.
32. IEEE Transactions on Computers, 1984, vol. 33, № 2. – P. 115-171.

УДК 42/43 – 73

Хахалова С. А.

МЕТАФОРА: МЕЖДУ ТРАДИЦИЕЙ И ИННОВАЦИЕЙ

Проблемы языковой номинации и концептуализации рассматриваются в тесном взаимодействии теории языковой номинации и теории метафоры. Ставится проблема изучения соотношения между техникой номинации, значением и ментальным пространством на метафоры по материалам немецкоязычной прессы. Определяется роль концептуальных метафор в формировании идеологем.

Ключевые слова: метафора, языковая метафора, концептуальная метафора, фоновая модель, фигурная модель.

Проблеми мовної номінації та концептуалізації розглядаються в тісній взаємодії теорії мовної номінації та теорії метафори. Ставиться проблема вивчення співвідношення між технікою номінації, значенням і ментальним простором на метафори за матеріалами німецькомовної преси. Визначається роль концептуальних метафор у формуванні ідеологем.

Ключові слова: метафора, мовна метафора, концептуальна метафора, фонові модель, фігурна модель.

This paper deals with the problem of metaphor in relation between noun and concept. A metaphor is a technical mean of communication, the bodily mechanisms of perception and action. The main object of research is metaphor in German language. It is connected with spatial relations, and gives information about ideology of two countries: Georgian und Russia.

Key words: metaphor, conceptual metaphor, metaphorical models, ideology.

Постановка проблемы связана с исследованием взаимосвязи и взаимозависимости языка, мышления и культуры человека. В теории метафоры ключевыми моментами являются вопросы, касающиеся онтологии, гносеологии и семиозиса метафоры. Вопросы онтологического плана выводят на изучение бытия метафоры, вопросы гносеологического плана на исследование сущности знания о метафоре, вопросы семиозиса выводят на рассмотрение процессов деятельности знаков вторичной косвенной номинации по производству своей интерпретанты. Один из основоположников современной семиотики Ч.Пирс применял понятие семиозис для характеристики триадической природы элементарного знакового отношения объект – знак – интерпретанта.

Обозначим в структуре знака с метафорическим значением пять обязательных компонентов: имя, включающее внешний сознанию носитель знака; денотат – его ментальную репрезентацию, референт – объект внеязыковой действительности; концепт – ментальную единицу сознания, хранящую информацию о смыслах языковых знаков, подвергающихся интерпретации; интерпретанту – совокупность ассоциативных, коннотативных, прагматических и иных свойств знака, влияющая на его интерпретацию.

Таким образом, всякая метафора, подвергающаяся анализу должна соответствовать этим пяти параметрам. Отсюда логично утверждать наличие оппозиции по типу реальное / виртуальное, которая находит свое воплощение в языковых метафорах, принадлежащих системе языка, и в концептуальных метафорах, принадлежащих ментальной сфере.

Современное состояние исследований по метафорологии ориентировано именно на дальнейшее познание метафоры в этих двух направлениях, при условии, что два указанных направления возникают нелинейно, непоследовательно и обнаруживаются в самых разных ипостасях.

Бытие метафоры обнаруживается в языке художественного слова, что является достаточно традиционным взглядом на область функционирования метафоры. Самым распространённым объектом исследования является лексическая метафора. Грамматическая метафора, как проявление метафорического бытия, была заявлена впервые Е.И. Шендельс [8], затем рассмотрена Н.В. Данцеевой [2], С. Бекманн развивает идею грамматики метафоры [10] в пространстве метафорического разговора. Наряду с грамматической метафорой предложена идея о синтаксической метафоре [9], о нетрадиционной метафоре [3], метафоре-тексте [4, с. 165].

Достаточно нетривиальным является взгляд на выявление особенностей метафоры в языке живописи, музыки, кинематографа, в языке танца. Так, С. Вагнер, изучая полотна Рафаэля, устанавливает в них ряд ассоциаций по сходству цвета и формы, и заявляет о визуальной метафоре [17]. Наряду с метафорой в языке живописи объектом изучения становится метафора на музыкальном материале. Предметом исследования является музыка эпохи гуманизма, установлено, что метафоры музыкального произведения выполняют функцию выражения параметров его идейного содержания. [16]. В языке танца обнаруживается метафора телодвижения, названная метафорой системы. Она позволяет распознавать разные танцевальные движения и придавать соответствующее им содержание [12]. Метафорическим следствием является обнаружение различий между танцором и танцем, который он танцует.

Семиозис метафоры является причиной возникновения разных интерпретационных возможностей метафоры. Так возникает идея герменевтики метафоры [19].

Гносеология метафоры выводит на рассмотрение сущности знания о процессах взаимодействия и взаимообусловленности разных ментальных сущностей по способу наложения и проецирования, о существовании зоны блендинга, как пространства функционирования метафоры в ментальной сфере человека. Гносеология метафоры очерчивает области потенциального блендинга метафоры и создания новых смешанных концептуальных областей: метафора и аллегория, метафора и символ, метафора и метонимия, метафора и метафтонимия, метафора и сравнение, метафора и симулякр [14; 11].

Особым объектом гносеологического развития является концептуальная метафора, обнаруживающаяся в зоне взаимодействия разных концептуальных областей, например метафора дорожной карты, технологическая метафора [18], метафора родства, метафора болезни, милитарная (военная) метафора. Концептуальная метафора представляет собой «часть когнитивно-языкового процесса, выступает в качестве посредника между одним отдельно взятым индивидом и культурным сообществом» [13, с. 1]. Вслед за К. Коль, принимаем утверждение о том, что, с одной стороны, термин метафора применим к технической характеристике языкового выражения, с другой стороны, представляет прозрачный семантический феномен, в третьих, это один из достаточно сложных ментальных процессов, находящийся во взаимодействии с другими ментальными процессами [13, с. 1]. Это значит, что метафора проявляется в коммуникации в трёх ипостасях. Техника номинации – языковой знак вторичной косвенной номинации [4, с. 68] семантическая область – значение соответствующего языкового знака [5], ментальное пространство – концептуальная метафора [6; 7].

Остановимся на ментальных процессах, лежащих в основе метафоризации. Так, анализ немецкоязычной прессы на тему «Военный конфликт между Грузией и Россией 2007 года» позволил обнаружить огромное количество метафорических языковых средств – имен вторичной косвенной номинации, значения которых дали проекцию на фоновые знания читателя. Обнаруживается «фоновая модель» [1] концептуальной метафоры ГОСУДАРСТВО есть ЧЕЛОВЕК. В этой фоновой модели обнаруживаются специфические дескрипторы. Первый дескриптор обозначим как государственное устройство. Он может быть представлен монархическим правлением, демократическим устройством, федерацией, конфедерацией и др. Вторым дескриптор обозначим как дескриптор качества. Он позволяет описать качественные характеристики денотата: большой, маленький, здоровый, больной, выздоравливающий, игрок, спортсмен, борец, боксер, легкоатлет и др. При этом спектр референциальных признаков может отличаться от спектра денотативных.

При анализе фоновой модели ГОСУДАРСТВО есть ЧЕЛОВЕК вполне уместно предположить и наличие двух дополнительных дескрипторов: 1) тема, 2) рема. При этом нельзя не отметить тот факт, что и тема и рема

имеют свойство расщепляться на некоторое количество производных тем и рем. Тема ГОСУДАРСТВО расщепляется на три производные РЕМЫ: РОССИЯ, ГРУЗИЯ, АМЕРИКА. Тема ЧЕЛОВЕК расщепляется на производные: БОЛЬНОЙ, ИГРОК.

Фоновая модель ГОСУДАРСТВО есть ЧЕЛОВЕК создаёт предпосылки для появления фигурных моделей концептуальной метафоры: ГРУЗИЯ есть ЧЕЛОВЕК; РОССИЯ есть ЧЕЛОВЕК; ГРУЗИЯ есть БОЛЬНОЙ ЧЕЛОВЕК; РОССИЯ есть ВЫЗДРАВЛИВАЮЩИЙ ЧЕЛОВЕК. Интерпретанта метафоры показывает, что РОССИЯ есть БОЛЬНОЙ ЧЕЛОВЕК, у которого идет процесс улучшения состояния, в то время как у больного человека – Грузии улучшения нет, он остаётся стабильно больным. В концепте ЧЕЛОВЕК с дескриптором БОЛЬНОЙ хранится информация о смыслах языковых знаков, подвергающихся интерпретации: улучшение состояния связано с активным действующим субъектом, отсутствие улучшения является показателем зависимости больного субъекта от эффективности медицинского вмешательства, т. е. от третьих лиц.

В первой фигурной модели указывается на то, что Россия сама может справиться с сложной ситуацией, во второй фигурной модели нет места самостоятельному действию. Оказывается, что ГРУЗИЯ ведома кем-то, в то время как РОССИЯ может принимать самостоятельные решения. Самостоятельность РОССИИ противопоставляется отсутствию самостоятельности в принятии решений у ГРУЗИИ. Коль есть два государства, задействованные в военном конфликте, вполне определенно существуют и взаимоотношения между ними. Для характеристики этих отношений возникает новая фигурная модель концептуальной метафоры. МЕЖГОСУДАРСТВЕННЫЕ ОТНОШЕНИЯ есть ИГРА, в которой обнаруживаются дескрипторы: игрок, активный, пассивный, самостоятельный, несамостоятельный и др. Фрактальность сознания позволяет предположить, что фигурная модель в какой-то момент интерпретации становится фоновой. На её фоне возникают новые образы и обнаруживаются новые фигурные модели концептуальной метафоры: ГРУЗИЯ есть НЕСАМОСТОЯТЕЛЬНЫЙ ИГРОК, РОССИЯ есть САМОСТОЯТЕЛЬНЫЙ ИГРОК.

Сфера-источник метафоризации, коими являются грузино-российские отношения, представляет собой определенную совокупность концептов, которые складываются в концептуальную сферу – концептосферу, равно как и сфера-мишень метафоризации – человек – представляет собой также концептосферу. В первом случае речь идёт о концептосфере грузино-российских отношений, а во втором – об антропологической концептосфере. Каждая из них представлена совокупностью концептов, которые являются гипонимами по отношению к гиперонимам межгосударственные отношения и человек.

В концептуальной метафоре ГОСУДАРСТВО есть ЧЕЛОВЕК межгосударственные отношения ассоциативно сравниваются с процессами, происходящими в организме человека. Иерархия отношений внутри одной концептосферы проецируется на отношения внутри другой концептосферы. Концептосфера грузино-российских отношений разложима на концепты ГОСУДАРСТВО, ГРУЗИЯ, РОССИЙСКАЯ ФЕДЕРАЦИЯ, ОТНОШЕНИЯ МЕЖДУ ГОСУДАРСТВАМИ. Антропологическая концептосфера разложима на концепты БОЛЬНОЙ ЧЕЛОВЕК, ЗДОРОВЫЙ ЧЕЛОВЕК, ВЫЗДРАВЛИВАЮЩИЙ ЧЕЛОВЕК, ИГРОК, РЕШИТЕЛЬНОСТЬ, НЕРЕШИТЕЛЬНОСТЬ, САМОСТОЯТЕЛЬНОСТЬ, НЕСАМОСТОЯТЕЛЬНОСТЬ. РОССИЯ выздоравливает сама, а ГРУЗИЯ – по рецепту АМЕРИКИ.

Концептуальные метафоры, в которых происходит взаимодействие разных концептосфер, становятся инструментом логического обоснования, идеологемой в логике обоснования. Так возникает идеологема болезни и идеология выздоровления каждого из них по собственному рецепту или по рецепту врача.

Источники и литература

1. Баранов А.Н. Метафорические модели как дискурсивные практики / А. Н. Баранов // Изв. РАН.; Сер. лит. и яз. – т. 63. – 2004. – № 1. – С. 33-43.
2. Данчеева Н.В. Семантический аспект грамматической формы в художественном произведении / Н. В. Данчеева // Учен. Зап. / МГПИИЯ 1-ый. – М. – 1981. – Вып. 174. – С. 37 -49.
3. Хахалова С. А. Нетрадиционная метафора в тексте: (на материале совр. нем. яз.): автореф. дис. ... канд. ... филол. наук / С. А. Хахалова. – Пенза. – 1986. – 16 с.
4. Хахалова С. А. Метафора в аспектах языка, мышления и культуры / С. А. Хахалова. – Иркутск: ИГЛУ, 1998. – С. 15-24.
5. Хахалова С. А. Метафора как стимул к восприятию мира: модель фрактального дерева / С. А. Хахалова // Язык и межкультурная компетенция. Сб. статей по материалам международной научно-практической конференции «Язык и межкультурная компетенция» 28-29 марта 2007. – Петрозаводск: Изд-во КГПУ, 2007. – С. 81-84.
6. Хахалова С.А. Фрейм как способ хранения метафорического оружия в области бессознательного / С. А. Хахалова // Пространства и метасферы языка: структура, дискурс, метатекст. Матер. III Межвузовской научной конференции по актуальным вопросам теории языка и коммуникации. – М.: Мин-во обороны Российской Федерации. Военный университет, 2009. – С. 270-277.
7. Хахалова С. А. Фрактальность метафоры / С. А. Хахалова // Сублогический анализ языка. Юбилейный сборник научных трудов; под ред. проф. В.Н.Базылева. – М.: Изд-во СГУ, 2011. – С. 379-283.
8. Шендельс Е. И. Грамматическая метафора / Е. И. Шендельс // Н.Д.В.Ш. Филол. науки. – 1972. – № 3. – С. 48-57.
9. Шендельс Е.И. Синтаксическая метафора / Шендельс Е.И. // Тр. МГПИИЯ им. М.Тореза. – 1978. – Вып. 125. – С. 128-136.
10. Beckmann S. Die Grammatik der Metapher. eine gebrauchstheoretische Untersuchung des metaphorischen Sprechens / S. Beckmann. – Tübingen: Niemeyer, 2001. – 241 S.
11. Eggen Renate Banschbach Gleichnis, Allegorie, Metapher: zur Theorie und Praxis der Gleichnisauslegung Eggen Renate Banschbach. – Tübingen : Francke, 2007. – 312 S.
12. Fuchs Peter Die Metapher des Systems: Studien zu der allgemein leitenden Frage, wie sich der Tänzer vom Tanz unterscheiden lasse. 1. Aufl. / Peter Fuchs – Weilerswist: Velbrück Wiss. 2001. – 268 S.
13. Kohl Katrin Metapher - Stuttgart [u.a.] / Katrin Kohl. – Metzler. 2001. – 186 S.
14. Newiger, Hans-Joachim. Metapher und Allegorie: Studien zu Aristophanes. 2., unveränd. Aufl., [Nachdr.] – Stuttgart [u.a.]: Metzler, 2000. – 186 S. M&P-Schriftenreihe für Wissenschaft und Forschung.
15. Rolf Eckart Metapherntheorien. Typologie, Darstellung, Bibliographie / Rolf Eckart. – Berlin, New York: de Gruyter. – 2005. – 357 S.
16. Uhlemann Silvia Symbol oder Metapher: eine ideengeschichtliche Standortbestimmung des Humanismus in der Musik am Beispiel der Motette / Silvia Uhlemann. – Frankfurt am Main [u.a.]: Lang. – 1999. – 357 S.
17. Wagner Christoph Farbe und Metapher: die Entstehung einer neuzeitlichen Bildmetaphorik in der vorrömischen Malerei Raphaels / Christoph Wagner. – Berlin: Mann, 1998. – 521 S.
18. Ziemer Stephan Anwendung der Metro-Map-Metapher auf die Gestaltung von Unternehmensportalen / Ziemer, Stephan. – München, Techn. Univ., Diss., 2004. – 183 S.

УДК 811.161.1

Хорошавина А. Г.

КОММУНИКАТИВНО-ПРАГМАТИЧЕСКИЙ ПОТЕНЦИАЛ НЕКОТОРЫХ ВИДОВ РУССКИХ ФРАЗЕОЛОГИЗИРОВАННЫХ КОНСТРУКЦИЙ

Статья посвящена рассмотрению коммуникативно-прагматического потенциала некоторых видов русских фразеологизированных конструкций. Анализ осуществляется с позиций прагмалингвистики. Являясь языковыми прагмами, эти единицы в конкретных речевых актах могут получить усиление (сенсibilизацию) прагматической силы. Усилению воздействующих возможностей модели могут способствовать как факультативные структурные элементы, так и специфические связи между компонентами конструкции.

Ключевые слова: фразеомодель, прагма.

Стаття присвячена розгляду комунікативно-прагматичного потенціалу деяких видів російських фразеологізованих конструкцій. Аналіз здійснюється з позицій прагмалінгвістики. Мовні прагми в конкретних мовних актах можуть отримати посилення (сенсibilізацію) прагматичної сили. Посиленню можливостей моделі можуть сприяти як факультативні структурні елементи, так і специфічні зв'язки між компонентами конструкції.

Ключові слова: фразеомодель, прагма.

The article is devoted to the examining pragmatic potential of some types of Russian phraseological constructions. The analysis can be realized from the positions of pragmalinguistics. Being the language pragm these language units in concrete speech actions may get the strengthening (sensibilization) of a pragmatic force. Strengthening the impacting possibilities of the models may further the extra structural elements and the specific ties between the components of the constructions.

Key words: phraseomodel, pragm.

Языковые явления зоны переходности привлекают пристальное внимание исследователей на протяжении нескольких последних десятилетий. Их активное функционирование в языке и недостаточная изученность стимулируют научный и методический поиск.

Инвентарь сложных языковых единиц, имеющих переходный статус как на грамматическом, так и на семантическом уровнях – русских фразеологизированных конструкций с различной семантикой, достаточно велик. Необходимость учета языковых фактов, не вмещающихся в общепринятые классификационные рубрики, неоднократно отмечалась многими исследователями (В.В. Виноградов, Л.В. Щерба и др.). Становление фразеологии как самостоятельной лингвистической дисциплины и развитие теории фразеологизации способствовало рассмотрению вопроса о статусе фразеологизированных конструкций.

Разговорный характер этих единиц, их частотность в речи делают важным и необходимым их комплексное многоаспектное изучение. Такие исследования имеют ряд сложностей, вызванных многослойностью семантики фразеологизированных конструкций, их переходным статусом. Слабо изученными представляются некоторые стороны этих единиц – недостаточно исследованы парадигматические связи этих фразеомоделей и их прагматический потенциал.

В настоящей статье нами предпринята попытка рассмотрения коммуникативно-прагматического потенциала фразеомоделей нескольких типов: с семантикой аргументированного несогласия (*не + Nп, чтобы – Он не певец, чтобы петь*); избыточного основания (*слишком..., чтобы – Он слишком хитер, чтобы выбрать такой простой путь*); достаточного основания (*достаточно..., чтобы – Она достаточно умна, чтоб не натворить глупостей*).

Ранее мы обращались к исследованию прагматического потенциала русских фразеологизированных конструкций с семантикой аргументированного несогласия [4]. Изучению была подвергнута конструкция *не + Nom., чтобы* (*Мы не шишки еловые, чтобы нами бросаться*).

Модальная семантика несогласия, присущая анализируемой конструкции, а также ее разговорный характер предопределяют существование этой единицы в диалогическом (или диалогизированном) контексте (волевой тип диалога).

Фразеомодель *не + Nп, чтобы* предполагает наличие определенного контекста, по отношению к которому выражается несогласие, что свидетельствует о контекстуальной зависимости модели и ее ориентации на левый контекст (предтекст). Это предопределено логически, т. к. несогласие не может быть выражено раньше, чем факт, по поводу которого оно возникло. Это объясняет невозможность использования изучаемой конструкции в инициальной позиции. Синсемантическая фразеомодели закономерно вытекает из особенностей ее семантики.

Степень контекстуальной зависимости конструкции *не + Nп, чтобы* зависит от лексического наполнения. Подобная зависимость имеет место по причине существования явления координации инфинитива постпозитивной части – субстантива препозитивной и ориентации инфинитива на предшествующий контекст.

Рассмотрение фразеомодели в парадигматическом контексте позволило выявить ее текстовые модификации, которые носят экспрессивный характер. В качестве модификаторов выступают местоименные слова и частицы [5].

Изучаемая модель соотносится со смежными моделями: по линии интенсивности – с предложениями местоименно-соотносительными фразеологического типа (*не + такой + Nп, чтобы*), по линии модальности – с конструкциями с семантикой необходимого основания и семантикой назначения (*Надо быть..., чтобы; На то и ..., чтобы*) и по линии утвердительности/отрицательности – с конструкциями типа *Глуп, что осердился*. Последние достаточно редки и по этой причине являются слабым членом оппозиции утверждение/отрицание.

Рассмотрение прагматических возможностей фразеомодели *не + Nп, чтобы* позволило установить, что данная модель оформляет ситуацию контраста, конфликта, когда с одной стороны исходит установка заставить выполнить определенное действие (просить) требовать и подобное, а с другой – отказаться (отклонить просьбу), отмежеваться от какого-либо статуса. Отказ осуществить определенное действие сопровождается аргументацией, продиктованной «истиной выживания» (Ю.Н. Караулов).

Отношения между партнерами в условиях такого речевого акта могут быть антагонистическими и неантагонистическими. В последнем случае побуждение, выражаемое партнером по коммуникации носит характер совета, просьбы, предложения. В подобной коммуникативной ситуации при неантагонистических отношениях партнеров в результате выражения одним из них несогласия в ответ на просьбу, совет и др., как правило, сохраняется status quo – отношения между партнерами не меняются. При антагонистических отношениях коммуникантов ситуация может пойти по линии углубления противоречия.

В процессе реализации конструкций рассматриваемого типа их семантика обогащается различными прагматическими смыслами: пренебрежением, возмущением, обидой и прочими [4].

Конструкции рассматриваемого типа относятся к предложениям с конструктивным отрицанием, т. к. формант *не* является элементом, формирующим структурную схему предложения. Находясь непосредственно перед сказуемым, *не* придает первой части конструкции общеотрицательный характер.

Отрицательная связь между субъектом и предикатом первой части модели устанавливается говорящим, т. е. носит явный субъективный характер. Аргументативный план формируется автором высказывания не только на основании его картины мира, но и в зависимости от его коммуникативных интенций. Известно, что отрицание в языке может быть выражено не только с помощью частицы *не*. Ту же задачу – установление отрицательной связи между субъектом и предикатом – способны выполнить в некоторых типах контекстов риторические вопросы. В этом случае отрицание приобретает более экспрессивный характер. Материал показывает, что семантика аргументированного несогласия может быть выражена конструкциями, препозитивная часть которых оформлена в виде риторических вопросов, например, *Разве я ненормальный, чтобы думать про участие в Олимпийских играх* (Г.Панин) или *Что я девчонка, чтоб по этажам бегать* (Устная речь). Оформление первой части модели происходит с помощью *разве, что, да разве, да что*. При этом эксплицитированное в модели *не* + *Nп, чтобы* отрицание переходит в имплицитное состояние в моделях с риторическим вопросом. Сравним: *Разве я ненормальный, чтобы думать про участие в Олимпийских играх* = **Я не ненормальный, чтобы думать про участие в Олимпийских играх*; *Что я девчонка, чтоб по этажам бегать* = **Я не девчонка, чтоб по этажам бегать*.

Сравнение семантического плана фразеомодели *не* + *Nп, чтобы* и конструкций с риторическим вопросом, вводимым *разве*, позволяет заметить наличие у последних смыслового оттенка недоумения. Говорящий не только в качестве аргумента своего отказа отрицает некий статус, но и выражает недоумение по поводу того, что адресат предположил его наличие.

Смысловое содержание моделей с риторическим вопросом, вводимым *что*, оказывается обогащенным семантическим оттенком возмущения. Автор высказывания не только аргументирует свой отказ, отрицая наличие некоего статуса, он выражает возмущение самой попыткой адресата предположить возможность выполнения действия, обозначенного инфинитивом второй части модели.

Фразеомодели справедливо относятся исследователями к категории языковых прагмем, т. е. единиц, обладающих прагматической силой. Сравнивая конструкции *не* + *Nп, чтобы* с моделями, имеющими препозитивную часть в форме риторического вопроса, мы уже отметили, что последние более экспрессивны, степень их воздействия на адресата несколько выше. Чем это обусловлено?

Известно, что единицы языка, употребленные в необычной для них функции, обладают большей прагматической силой. Этим, например, объясняется высокая воздействующая сила метафор – лексема употреблена не в прямом значении, а в переносном, которое возникло на основе индивидуальных (часто неожиданных) ассоциативных связей. С этой точки зрения вопросительная структура препозитивной части как реализатор аргументативного плана (к тому же отрицательного) является достаточно необычной. Это, на наш взгляд, и обеспечивает этим моделям большую прагматическую силу в сравнении с конструкцией *не* + *Nп, чтобы*. Дополнительные смысловые оттенки (недоумение и возмущение), ориентированные исключительно на эмоциональную сферу адресата, еще более усиливают (сенсбилизируют) воздействующий эффект.

Сравнивая прагматическую силу моделей с компонентами *разве (да разве)* и *что (да что)*, отметим, что больший прагматический эффект можно ожидать от модели с компонентом *что*. Это объясняется неожиданностью использования *что* как носителя семантического оттенка возмущения. Например, сравним *Разве я ребенок, чтоб меня конфетами заманивать* (Устная речь) – **Что я ребенок, чтоб меня конфетами заманивать*.

Конструкции избыточного основания (*слишком..., чтобы* – *Он слишком хитер, чтобы выбрать такой простой путь*) также обслуживают коммуникативную ситуацию несогласия. Как и фразеомодель *не* + *Nп, чтобы*, они предполагают наличие определенного контекста, по отношению к которому выражается несогласие, следовательно, они тоже контекстуально зависимы и ориентированы на левый контекст (предтекст). Однако функционирование этих фразеомоделей не предполагает антагонистических отношений между партнерами по коммуникации. Посредством данных конструкций говорящий возражает против точки зрения своего партнера по коммуникации, приводя определенное (избыточный признак, не отрицаемый обоими коммуникантами) основание: *слишком умен; хитер; ловок; глуп; сердит; образован* и т. д. Именно признак, представленный в избытке, не позволяет субъекту, по мнению говорящего, совершить действие, обозначенное в постпозитивной части конструкции. Коммуникант указывает партнеру по коммуникации на несоответствие степени выраженности некоторого признака (первая часть модели) реальным или предполагаемым действиям субъекта (вторая часть модели). В прагматическом плане разновидность модели с компонентом *чересчур* имеет тот же потенциал, что и модель с компонентом *слишком* (*Чересчур он мягок, чтоб такие решения принимать*). Несколько повысить прагматическую силу фразеомоделей с семантикой избыточного основания способен компонент *уж* (**Слишком уж глуп, чтоб такие комбинации проворачивать; *Чересчур уж он мягок, чтоб такие решения принимать*).

Для конструкций достаточного основания (*достаточно..., чтобы...*) характерно, напротив, указание на соответствие степени выраженности у субъекта признака предполагаемым действиям (*Она достаточно опытный врач, чтоб успешно провести такую операцию*). Эти фразеомодели также синсемантически и функционируют, как и уже рассмотренные, в диалогическом аргументативном контексте. Они используются для обоснования субъективной точки зрения одного из коммуникантов. Часто в предтексте не содержится иного мнения партнера по коммуникации, но существует ситуация сомнения, неуверенности или некоторого колебания с его стороны. Иногда коммуникант

использует эту фразеомодель, заранее стремясь исключить возникновение сомнений у собеседника. Мы полагаем, что следует исследовать вопрос о том, влияет ли на прагматическую силу этих конструкций лексическое наполнение препозитивной части модели (*опытна – опытный врач; умен – умный человек* и т. д.)

Подводя итог, отметим сильную зависимость рассмотренных моделей от контекста, их функционирование в диалогическом аргументативном контексте, разнообразие прагматических возможностей, влияние (у некоторых моделей) лексического наполнения и некоторых факультативных компонентов на прагматическую силу конструкций.

Источники и литература

1. Смирнов Г. Н. Сложные предложения типа «не + номинатив, чтобы» / Г. Н. Смирнов // Переходность в системе сложного предложения современного русского языка. – Казань : Изд-во КГУ, 1982. – С. 33-41.
2. Хорошавина А.Г. Сложные фразеологизированные конструкции с семантикой аргументированного несогласия в современном русском языке: Диссертация на соискание ученой степени канд. филол. наук \ А. Г. Хорошавина. – Казань, 1995. – 170 с.
3. Хорошавина А. Г. Некоторые замечания о сенсibiliзирующих компонентах в структуре русских фразеологизированных конструкций с семантикой аргументированного несогласия / А. Г. Хорошавина // Изучение славянских языков, литератур и культур как инославянских и иностранных. Материалы Симпозиума МАПРЯЛ. – Белград, 2008. – С. 139- 140.
4. Хорошавина А.Г. Замечания о прагматических функциях местоименных компонентов в структуре русских фразеологизированных конструкций с семантикой аргументированного несогласия / А. Г. Хорошавина // Славянские языки и культуры в современном мире. Материалы Международного научного Симпозиума. – М., 2009. – С. 90-91.
5. Хорошавина А.Г. Эвфемизация как прагматическая функция русских сложных фразеологизированных конструкций с семантикой аргументированного несогласия / А. Г. Хорошавина // Основные проблемы современного языкознания. Сборник статей V Международной очной научно-практической конференции (Астрахань, 11-13 сентября 2009). – Астрахань, 2009. – С. 101-106.
6. Хорошавина А.Г. Замечания о парадигматических связях и прагматической силе русских сложных фразеологизированных конструкций аргументированного несогласия / А. Г. Хорошавина // Русский язык в современном мире: традиции и инновации в преподавании русского языка как иностранного и в переводе: Материалы международной научно-практической конференции. – Москва-Салоники, 2009. – С. 594-600.

УДК 811.161.1 ' 271 + 811.161 ' 374

Хруцкая Н. В.

ЛИНГВИСТИЧЕСКОЕ ПРОГНОЗИРОВАНИЕ КОНКУРЕНЦИИ ВАРИАНТОВ ЯЗЫКОВЫХ ЕДИНИЦ В ПРОЦЕССЕ ЭВОЛЮЦИИ ЛИТЕРАТУРНОЙ НОРМЫ СОВРЕМЕННОГО РУССКОГО ЯЗЫКА

Исходя из результатов анализа представленных экзemplификаторов, в статье доказывается, что использование предложенных автором критериев дает возможность определить перспективы динамики каждого из членов вариантной пары (ряда) в эволюции языковой системы с точки зрения его перспектив пролонгирования и функционирования в литературном языке.

Ключевые слова: лингвистическое прогнозирование, вариативность, потенциал, конкурентоспособность, коэкзистенциальный вариант слова.

Виходячи з результатів аналізу репрезентованих екзemplіфікаторів, у статті доводиться, що використання запропонованих автором критеріїв надасть можливість визначити перспективи динаміки кожного з членів варіантної пари (ряду) в еволюції мовної системи з точки зору перспектив пролонгування та функціонування в літературній мові.

Ключові слова: лінгвістичне прогнозування, коекзистенційний варіант слова, потенціал, конкурентоздатність, варіативність.

The article states that usage of criteria proposed by the author based on represented exemplifiers analysis results makes possible to determine dynamics prospects for every variant pare member in the language system evolution as well as from point of view of prolongation and functioning prospects in the literature language.

Key words: linguistic prognosis, coexistential word variant, potential, competitiveness, variability.

Постановка проблемы. В настоящее время существует необходимость синхронического исследования конкуренции формальных вариантов языковых единиц и определения основных тенденций динамики литературной нормы русского языка для высокoдинамического типа эволюции языковой системы, который характеризует язык в период острых социальных катаклизмов, резких политических изменений, разрушения предшествующей идеологии и смены экономических и психологических установок. Это позволит объективировать оценки нормативности языковых единиц и усовершенствовать лексикографическую параметризацию формальных вариантов слов, так как узальная, функционально-стилистическая, темпоральная, квантитативная и нормативная характеристики коэкзистенциальных вариантов слов (далее КВС) и указание на стадию их конкуренции могли бы в значительной степени повысить информативную ценность современных словарей и грамматических справочников. При этом следует отметить, что кодифицированная литературная норма никогда не бывает полностью адекватна языковой норме, что объясняется наличием значительного числа переходных случаев, находящихся в интермедиативной зоне между императивной нормой, диспозитивной нормой и ненормой. Проследивая направления развития языковой системы во времени, можно с некоторой долей вероятности прогнозировать пролонгирование определенных тенденций в будущем.

Анализ основных исследований. Выдвижение постулата о возможной адвентной реконструкции, впервые высказанного в лингвистике в 90-х гг. XX века В. М. Мигачевым, является важным и актуальным для нового перспективного направления – лингвистического прогнозирования. «Стартовав в начале века в виде отдельных предсказаний о будущем языка, набирая силу в 80-е годы XX века, лингвистическая прогностика полноценным разделом языкознания вошла в XXI век» [1, с. 17]. В общем виде прогностика определяется как раздел науки, занимающийся научным предсказанием поведения объекта. Выдвижение идей о предполагаемом пролонгируемом варианте языкового знака в процессе эволюции должно опираться на знание основных тенденций и закономерностей, зафиксированных в обобщенной форме. «Прогностикой возникающего занимается *футурпрогностика* – «экстраполяция выявленных тенденций на эволюцию языковой системы в будущем» [4, с. 11], формулировка и оценка прогнозов развития языковой системы и ее подсистем. Футурпрогнозирование

сталкивается с рядом трудностей, так как оно лишено языковых данных, которые могли бы подтвердить или опровергнуть теоретические выводы исследователей, поэтому основным признаком является априорность.

В процессе работы над языковым материалом, в частности, при анализе конкуренции формальных вариантов языковых единиц и выявлении причин пролонгирования одного из них, возникают определенные гипотезы, основанные на результатах анализа тенденций в динамике вариантов, процессов их латентного прошлого и актуализированного настоящего с учетом интралингвистических законов эволюции языковой системы. «Время подтвердит или не подтвердит действие известных нам лингвистических законов и закономерностей, либо выявит наличие новых, еще не известных нам, – в этом смысл лингвистической прогностики», – указывал Ю. А. Рылов [7, с. 3]. В процессе саморазвития языковая система (далее ЯС) оказывается перед выбором из нескольких структур-аттракторов. Прогнозируя будущее, не всегда можно с полной уверенностью определить, по какому пути пойдет развитие: какой из коэкзистенциальных вариантов окажется предпочтительным, какая тенденция или интралингвистический закон будут преобладать. Но ЯС не развивается произвольно: все внутренние процессы подчинены определенным законам функционирования и эволюции всей системы как целостного образования, развивающегося по определенным типологическим законам. Количество структур-аттракторов в системе детерминировано, поэтому потенциальные тенденции развития языка в будущем гипотетически заданы, запрограммированы уже в прошлом и настоящем состоянии ЯС. Может оказаться, что доминировать будут системные, внутренние законы (что характерно для низкодинамического и релаксирующе-стабилизирующего периода эволюции ЯС). Но возможна ситуация, когда воздействие социальных причин настолько велико, что их нельзя признать несущественным. Экстралингвистические факторы могут влиять на протекание процесса динамики системы языка (в нашем случае это высокодинамический период эволюции ЯС во время социальных катаклизмов) и затрагивать все ее уровни. Но в языке константно происходят процессы, которые не поддаются контролю со стороны носителей языка. Они актуализируются в результате многократно повторяющихся речевых актов в социуме, так как «язык существует и развивается не в бумажных схемах, парадигмах, предписаниях литературных норм, но в речевой деятельности и в сознании членов общества» [2, с. 330].

Исходя из сказанного можно предположить, что, располагая конкретными данными по диахроническому развитию ЯС в прошлом и ее синхронному состоянию в настоящем, возможно наметить основные тенденции динамики литературной нормы языка, прогнозировать победу одного из КВС в вариантной паре учитывая, что это будут лишь потенциальные тенденции.

Нами была поставлена *задача* на конкретном языковом материале рассмотреть методы и приемы лингвистического прогнозирования эволюции нормы литературного языка с учетом теории вариантности языковых единиц, а также определить динамику соотношений в вариантных парах (и рядах) языковых единиц, на основе чего определить победу одного из КВС в качестве нормативного. Словарный материал нормативных словарей различных типов являлся источником прогностических исследований.

Для определения потенциала конкурентоспособности каждого из сосуществующих компонентов вариативной пары в процессе динамики литературной нормы предлагаем использовать следующие критерии:

«1. Частотная зона использования КВС: широко употребительно – достаточно употребительно – редко в употреблении. 2. Отношение КВС к литературной норме (кодификация): императивный вариант – диспозитивный вариант – ненормативный вариант. 3. Территориальные ограничения в использовании КВС: общеупотребительно – диалектное. 4. Функционально-стилистическая характеристика вариантной языковой единицы: общеупотребительное – профессиональное – разговорное – просторечное – народно-поэтическое – высокое – книжное. 5. Темпоральная характеристика: общеупотребительно в настоящее время – новое – устаревающее – устаревшее – архаизм. 6. Силевая зона, в которой находится КВС: сильная – транслятивная – слабая. 7. Соответствие анализируемого варианта слова образцу (прототипу): соответствует – не соответствует. 8. Стадия конкуренции вариантов: стартовая – аугментарная – комплетивная. 9. Продуктивность варианта: продуктивный – непродуктивный. 10. Узуализация вариантной лексики (лексемы) в социуме (естественная – искусственная) – отсутствие узуализации. 11. Соответствие тенденциям динамики языковой системы. 12. Лексикографическая параметризация» [8, с. 116-117].

Использование данных критериев потенциала параллельно существующих КВС даст возможность определить перспективы развития каждого из слов вариантной пары (ряда) в литературном языке и на основании этого выявить основные тенденции динамики современной русской литературной нормы в процессе эволюции языковой системы на определенном временном этапе. Вариантность, являясь, с одной стороны, следствием, а, с другой – стимулом и движущей силой эволюции языковой системы, позволяет выбрать наиболее перспективную форму, так как соответствует возможностям, закономерностям и основным тенденциям динамики языковой нормы.

«Выделенным критериям оценки перспектив динамики членов вариантной пары нами были присвоены следующие трансмеры (оценочные характеристики). Положительный параметр оценивается трансмером **+1**, нейтральный параметр оценивается трансмером **0**, негативный параметр оценивается трансмером **-1**.

Под *положительным параметром* подразумевается показатель, способствующий существованию и пролонгированию КВС в современном литературном языке. В качестве положительных параметров для конкурирующих вариантов определены следующие: 1) широкое употребление, 2) императивность, 3) общеупотребительность, 4) нейтральность, 5) активное функционирование в современном языке, 6) сильная зона, 7) соответствие образцу, 8) аугментарная стадия конкуренции, 9) продуктивность варианта в ЯС, 10) целенаправленная узуализация, 11) соответствие тенденциям эволюции ЯС, 12) нормативность и допустимость варианта в литературной речи (лексикографическая параметризация).

Под *нейтральным параметром* подразумевается показатель, не оказывающий существенного влияния либо на вхождение и пролонгирование, либо на элиминацию КВС в литературном языке. К нейтральным параметрам отнесены: 1) достаточная употребительность варианта, 2) диспозитивность, 3) функционально-стилистическая маркированность (профессиональная, народно-поэтическая, высокая, книжная), 4) новизна, устареваемость варианта, 5) транслятивность силевой зоны, 6) естественная узуализация.

Под *отрицательным параметром* подразумевается показатель, негативно влияющий на вхождение и существование КВС в литературный язык и обуславливающий отсутствие конкурентоспособности и элиминацию из

современной языковой системы. К отрицательным параметрам отнесены следующие: 1) вариант редок в употреблении, 2) является ненормативным, 3) принадлежит к диалектным вариантам, 4) относится к разговорно-просторечным, 5) является устаревшим в современном языке, 6) находится в слабой силовой зоне, 7) не соответствует образцу, 8) находится либо в стартовой, либо в комплетивной стадии конкуренции, 9) является непродуктивным, 10) отсутствует стихийная и искусственная узуализация, 11) не соответствует тенденциям эволюции современной языковой системы, 12) квалифицируется в словарях либо как не рекомендуемый, либо как неправильный.

Таким образом, каждый из параллельно существующих КВС может характеризоваться максимально 12 положительными параметрами, которые соответствуют +12 трансмерам; максимально 12 отрицательными параметрами, соответствующими –12 трансмерам; а также характеризоваться 6 нейтральными параметрами, соответствующими в сумме нулю. Для определения потенциала конкурентоспособности каждого из коэкзистенциальных единиц в вариантной паре с точки зрения нормативности и конкурентоспособности в современном русском языке, предлагаем оценивать каждый анализируемый КВС следующим образом: КВС имеет от +12 до +7 трансмеров – данный вариант является единственно возможным и нормативным в современном русском языке. КВС имеет от +6 до +3 трансмеров – такой вариант имеет все шансы пролонгирования в современном литературном языке, функционирования в качестве допустимого (и даже равноправного) с соответствующим парным вариантом как отвечающий тенденциям динамики литературной нормы. КВС имеет от +2 до –2 трансмеров – прогнозируемость судьбы данного варианта в настоящий момент не определяется. КВС имеет от –3 до –7 трансмеров – вариант, обладающий такими квантитативными показателями, находится за пределами нормы, но стихийно узуализирован в социуме и имеет шансы пролонгирования в систему литературного языка. КВС имеет от –8 до –12 трансмеров – данный вариант в ближайшем будущем не имеет перспектив вхождения в норму литературного языка» [8, с. 149-153].

Рассмотрим процесс параметризации КВС на конкретном примере орфоэпической вариантной пары *скворе[ш]ник* – *скворе[ч]ник*.

Трансмеры варианта *скворе[ш]ник* следующие: 1) достаточно употребителен в узусе 0, 2) является императивным +1, 3) общепотребителен +1, 4) относится к стилистически немаркированным +1, 5) устаревающий 0, 6) находится в транслятивной силовой зоне 0, 7) не соответствует прототипу – 1, 8) является непродуктивным (кодифицированный вариант «старшей» нормы – исключение из правила наряду с такими словами, как *конечно*, *булочная* и т. п. –1, 9) находится в аугментарной стадии конкуренции с некодифицированным вариантом +1, 10) целенаправленная узуализация +1, 11) не соответствует тенденциям динамики орфоэпической системы –1, 12) произносительный вариант *скворе[ш]ник* относится к «старшей» орфоэпической норме и зафиксирован как нормативный во всех орфоэпических словарях XX века +1. Общая сумма трансмеров +3

Каковы перспективы победы варианта *скворе[ч]ник* в современной норме? Анализируемый произносительный вариант *скворе[ч]ник* 1) достаточно употребителен в узусе 0, 2) является диспозитивным 0, 3) характерен для диалектов (чоканье) –1, 4) относится к стилистически маркированным *разговорным* (просторечным) –1, 5) новый 0, 6) находится в транслятивной силовой зоне 0, 7) под влиянием тенденции к графическому произношению слов его орфоэпия соответствует графическому образцу +1, 8) является продуктивным +1, 9) находится в аугментарной стадии конкуренции с кодифицированным вариантом +1, 10) несмотря на то что естественная узуализация варианта *скворе[ч]ник* произошла, искусственная узуализация еще не закончена 0, 11) соответствует тенденциям динамики орфоэпической системы +1, 12) вариант *скворе[ч]ник* относится к «младшей» произносительной норме и фиксируется в словарях либо как *равноправный* [6, с. 84], либо как *дополнительный* [ч'н] [5, с. 46] и *допустимый* [3, с. 86] 0.

Общее количество трансмеров +2.

Исходя из количества набранных положительных трансмеров, в перспективе предполагается равноправное функционирование данных вариантов.

Приведем примеры ещё некоторых вариантных пар с конкурирующими единицами. В акцентологической вариантной паре *докуме'нт* (+12) – *доку'мент* (–3), морфолого-фонематических парах *страда'ющий* (+10) – *стражду'ющий* (–1), *у неё* (+8) – *у ней* (–3) соотношение квантитативных показателей таково, что нормативность и конкурентоспособность первого варианта не вызывает сомнений по сравнению со вторым вариантом, имеющим негативную трансмерность и, соответственно, ненормативность в литературном языке. Исходя из количества набранных положительных трансмеров в акцентологической паре *нормиро'ванный* (+4) – *норми'рованный* (+7), можно прийти к выводу, что оба варианта являются нормативными, но конкурентоспособность «младшего» акцентологического варианта несколько выше «старшего» варианта. Аналогичная картина наблюдается в орфоэпической паре *дро[жс':и]* (+2) – *дро[жс:ы]* (+8), где оба варианта произношения нормативны, но более перспективным является второй вариант «младшей» орфоэпической нормы. Равноправными, нормативными и одинаково конкурентоспособными представляются морфолого-фонематические варианты в таких парах, как *сох* (+5) – *сохнул* (+5), *действени* (+5) – *действен* (+5), *веселее* (+8) – *веселей* (+7), *апельсинов* (р.п., мн.ч.) (+2) – *апельсин* (+1) и орфографической паре *офф-лайн* (+7) – *оффлайн* (+6).

Выводы и перспективы. Установление соотношения количества трансмеров у КВС актуально для понимания кодифицированной литературной нормы. Выявляя варианты языковой единицы и определяя их характер, мы тем самым определяем перспективы вхождения данной языковой единицы в систему литературного языка и перспективы ее экзистенции в ней. С помощью данной методики можно не только распознавать нормативные и ненормативные варианты, но и оценивать их узуальную конкурентоспособность в пределах литературной нормы и перспективы ее рестандартизации. Достоинство данного приема определения конкурентоспособности КВС заключается не только в гипотетической прогнозируемости перспектив победы каждого из сосуществующих вариантов, но и в общей исторической ценности перспективного обзора языковых тенденций. Данная методика может рассматриваться как одно из средств установления примет динамики и рестандартизации литературной нормы русского языка на современном этапе. Предложенная методика оценки перспектив динамики лексикализованных формальных КВС может быть использована в лингвистической прогностике (на основе

синергетичності ЯС) в аспекте виявлення тенденцій динаміки цілих груп однотипних варіантів на всіх ярусах мовної системи.

Источники и литература

1. Гамова О. Л. О научном становлении лингвистической прогностики // Мат. Всероссийской конференции «Проблемы лингвистической прогностики» / О. Г. Гамова. Вестник ВГУ. Серия: Лингвистика и межкультурные коммуникации. – 2002, №3. – С.17-21.
2. Граудина Л. К., Ицкович В. А., Катлинская Л. П. Грамматическая правильность русской речи. Стилистический словарь вариантов. / Л. К. Граудина, В. А. Ицкович, Л. П. Катлинская. – М.: АСТ. Астрель, 2004. – 556 с.
3. Касаткина М. Л., Каленчук Р. Ф. Словарь трудностей русского произношения. / М. Л. Касаткина, Р. Ф. Каленчук. – М.: Русский язык, 1997. – 346 с.
4. Кретов А. А. Основы лексико-семантической прогностики / А. А. Кретов. / Библиотека лингвистической прогностики. Т 1. – Воронеж, 2006. – 390 с.
5. Орфоэпический словарь русского языка. Произношение, ударение, грамматические формы. / Под. ред. Р.И. Аванесова. – М.: Русский язык, 1989. – 687 с.
6. Резниченко И. Л. Орфоэпический словарь русского языка. Произношение. Ударение / И. Л. Резниченко. – М.: АСТ. Астрель, 2004. – 1084 с.
7. Рылов Ю. А. Из истории лингвистической прогностики // Мат. Всероссийской конф. «Проблемы лингвистической прогностики» / Ю. А. Рылов. Вестник ВГУ. Серия: Лингвистика и межкультурные коммуникации. – 2002, № 3. – С.3-5.
8. Хруцкая Н. В. Конкуренция сосуществующих вариантов языковых единиц в процессе эволюции языковой нормы (лингвопрогностический аспект). Монография / Н. В. Хруцкая. – К.: Освіта України. – 372 с.

УДК 811.111'276.11:371.3

Zeng Yue

PRESENTATION AS A TECHNIQUE OF TEACHING ADVANCED SPEAKING SKILLS: A CROSS-CULTURAL PERSPECTIVE

В статье представлены результаты исследования презентации как методики обучения разговорному английскому языку украинских и китайских студентов старших курсов. Определено место презентации среди других коммуникативных методик обучения иностранному языку, с помощью анкетирования выявлена специфика использования презентации на уроке английского языка для украинцев и китайцев.

Ключевые слова: английский язык, говорение, коммуникативные методики обучения, межкультурный аспект, презентация.

У статті представлені результати дослідження презентації як методики навчання розмовної англійської мови українських та китайських студентів старших курсів. Визначено місце презентації серед інших комунікативних методик навчання іноземної мови, виявлено за допомогою анкетування специфіку використання презентації на уроці англійської мови для українців і китайців.

Ключові слова: англійська мова, говоріння, комунікативні методики навчання, міжкультурний аспект, презентація.

This article sums up the results of the research which focuses on presentation as a technique of teaching spoken English to Ukrainian and Chinese graduate students. The place of presentation among other communicative methods of teaching foreign language is identified by questioning the use of specific presentation to English class with Ukrainian and Chinese.

Key words: english language, speaking, communicative methods of teaching English, a cross-cultural aspect, presentation.

Presentation can be defined as the preparation and delivery of essential information in a logical, succinct manner leading to productive results [4, p.43]. Traditional spheres in which presentations are employed are business and academia.

In the early 1980's, when the term «task-based language teaching» came into widespread use in the field of Second Language Acquisition, presentation began to be considered as a communicative technique highly suitable for promoting learners' actual language usage. Indeed, introducing students to the speech genre of presentation is an effective means of motivating them to communicate in the target language (English) and it teaches lifelong skills that can also extend beyond the educational setting and into a professional context after graduation.

The article **aims** to explore the effectiveness of teaching the course of spoken English communicatively by means of the presentation technique in different linguocultural environments (Ukrainian and Chinese).

This aim is achieved through attaining the following **objectives**:

⇒ to establish the advantages of the presentation technique among other techniques of communicative language teaching;

⇒ to reveal the specificity in perceiving the role of the presentation technique by Ukrainian and Chinese learners and teachers of English as a foreign language;

⇒ to give recommendations for a presentation class for Ukrainian and Chinese graduate students.

In order to achieve these objectives, communicative and comparative **methods** have been used. A questionnaire technique and quantitative data analysis have also been employed.

The growing popularity of presentation as a TEFL technique is reflected in the wide array of textbooks dealing with the topic. Most of these, however, deal with the practical aspects of giving presentations and few make any reference to contextual issues. This seems to be particularly true of ESP course books (intermediate and upper-intermediate levels) on presentations such as [4; 10]. These books cover various language and rhetorical techniques for presentations, as well as structure, linking, visual aids, body language, voice control and handling questions. Textbooks for native speakers [5; 9; 12, etc.], on the other hand, do give some pointers on the context of presentations covering topics such as considering the audience and defining a purpose. It seems more than a little ironic that the ESP language learner is offered no information on the situational appropriateness of the presentation techniques listed above, whereas native speakers are considered to need at least some guidance on the matter.

The problem is compounded by insufficient applied linguistic research into the analysis and teaching of presentations in the fields of Business English and ESP. The

topic is included in some Business English resources, like [6; 7]. Unfortunately, these efforts, though much needed, are sporadic and brief.

The oversight seems to have been noted in a few cases and some publications have included contextual and pragmatic issues. Among these rare examples are [11], which has a short overview of the situation; [8] – the essential guide for students, which discusses getting to know the listeners; and [1], which also discusses the listeners, but is the only one to deal with the importance of identifying the purpose of the presentation. Despite these occasional efforts, however, the rationale and context of presentations are unfortunately still largely neglected in the Presentation Skills classroom. Hence, the gap is partially filled with the present study, which belongs in the vast area of communicative approach to TEFL.

The communicative approach has come to occupy a dominant position in the present-day EFL classroom, firmly establishing itself on a worldwide basis. It is obvious today (although once it seemed quite radical) that EFL teaching is ultimately aimed at forming the communicative competence of EFL learners. Communicative functions and notions set in situations are an integral aspect of this aim.

Communicative language teaching makes use of real-life situations that necessitate communication. The teacher sets up a situation that students are likely to encounter in real life. Unlike the audio-lingual method of language teaching, which relies on repetition and drills, the communicative approach can leave students in suspense as to the outcome of a class exercise, which will vary according to their reactions and responses. The real-life simulations change from day to day. Students' motivation to learn comes from their desire to communicate in meaningful ways about meaningful topics.

S. Berns, an expert in the field of communicative language teaching, writes that «language is interaction; it is interpersonal activity and has a clear relationship with society. In this light, language study has to look at the use (function) of language in context, both its linguistic context (what is uttered before and after a given piece of discourse) and its social, or situational, context (who is speaking, what their social roles are, why they have come together to speak)» [3, p. 5].

Preparation is a primary and important step in presentation. During this step, the presenter should consider all the details of the presentation. Subjective details and objective details should all be taken into consideration. Subjective details include the topic and the content as well as the structure of the presentation. Objective details cover the resources to be used in the presentation and the reaction of the potential audiences.

Delivering a presentation is rendering the information in the verbal and non-verbal form. There are various modes of presentation practice in the classroom, including individual, pair, and group or class types. A brief way of presentation is suggested below:

- a) State the main point clearly and limit oneself to one main point and state it clearly and succinctly. The teacher takes for granted the time of the presentation.
- b) Explain the topic in an explanatory way. Use the visual aids available or a handout prepared. Any interesting and novel visual aids and handout can catch the attention of the audience.
- c) Support the main point with evidence from other sources.
- d) Conclude and restate the main point. Restatement of the main point helps the audience to reinforce what they have heard and remember it better. In conclusion, give some creative viewpoints and invite audiences' feedback.

Follow-up is a crucial assessment step that can help the learners of presentation. Encouraging students as audiences to ask questions and give comments are necessary for teachers. Teacher feedback and peer feedback provide the presenter a good chance of evaluating his / her own presentation.

By understanding the importance of fostering good presentation skills in students, teachers can better utilize the teaching resources available to them. Teaching presentation skills for communicative purposes is also informed by theories of situated learning.

Class presentations are an opportunity for students to demonstrate their understanding of a topic and to explain it to an audience. A carefully thought out presentation assignment with cogent feedback is a valuable experience for students and expands their repertoire of communication skills. If a teacher decides to include such an assignment in his course, it is best to integrate it into the course syllabus.

According to our personal study and teaching experience in Ukraine and China, using the communicative approach to teach advanced English speaking skills in Ukrainian or Chinese university classrooms will better enable students to develop the communication skills that are needed in the global area. With the international expansion of economic globalization and cultural diversity era, teaching advanced English speaking skills will play a very important role in university English teaching. Therefore, presentation technique should be used in order to achieve the integration of English teaching with the international community demands.

In order to find out the problems of the implementation of presentation technique in Ukraine and China, we designed questionnaires for teachers and students. By distributing questionnaires to teachers and students from Ukraine and China, we analyzed the results separately and made a brief comparison between them (Fig.1).

	Ukrainian	Chinese
1. students' understanding of presentation	clear and strong	unclear and weak
2. frequency of presentation practice	often	seldom
3. students' embarrassment when making a presentation	not very embarrassed	very embarrassed
4. the experience of preparing a handout	87%	59%
5. inclusion of the presentation into the course syllabus	not included	not included
6. students' ability and willingness to use resources	weak	weak
7. students' willingness to ask questions	not very strong	not very strong
8. students' ability to answer questions	weak	weak
9. students' desire to acquire presentation skills	moderately strong	very strong
10. frequency of peer evaluation or feedback	rare	extremely rare
11.the problem of the number of students	does not exist	exists

Fig.1. Presentation in Ukrainian and Chinese classes of spoken English

This table reveals the specificity in perceiving the role of the presentation technique by Ukrainian and Chinese learners and teachers in spoken English class.

To illustrate how the presentation techniques can be used in Ukrainian and Chinese classrooms, we have worked out sample scenarios. The common components of the scenarios are: the preparation class and the presentation class. Since Chinese students lack basic knowledge of what the presentation is or presentation skills, we propose to have an additional class of presentation skills training for them.

In the preparation class, students brainstorm the designated topic and choose the one best suited to their individual research. Teachers give suggestions and make sure that each student has his / her own topic. In the primary training class, students are motivated to think about the thesis of their presentations. The teachers introduce the «speech building skill» and models examples of «successful» and «unsuccessful» presentation skills to students. Students compare the demonstrated presentations in small groups. In the presentation class, students should practice according to the basic steps of the presentation.

Ukrainian students are active and dependent in class. In a Ukrainian classroom, at the preparation stage, students could state their point in front of the class and the whole class gives comment and suggestions for the delivery of this topic. Pair or group work can help students collect points of support to the thesis. In this way, most of the students can join in the whole procedure of presentation. Moreover, students' interest in giving feedback and joining the discussion will be aroused at the same time.

Chinese students are more introverted than extroverted. They are timid and shy and do not actively communicate with others. As a result, this may serve as a detriment to their communicative competence. A good way of eliminating the embarrassment of the students is to have «the dress rehearsal» with them. At the individual level, a student who is an expert on something of great interest may be keener to talk than the one who apparently has nothing to talk about. With regard to the problem of the number of Chinese students in a group (quite large), the dress rehearsal could be arranged in groups or pairs.

Thus the recommendations for the presentation teaching with Ukrainian students focus on the question-asking step of the follow-up phase, and the recommendations for the presentation teaching with Chinese students focus on the preparation and the delivery aspects of the presentation.

The prospects for further research into the issues raised in this article include elaborating the ways of using the presentation technique for fostering other skills, reading and listening, as well as working out recommendations for using presentation for teaching undergraduate students.

References

1. Becker D. *Powerful Presentation Skills* / Dennis Becker. – Chicago: Irwin Professional, 1993. – 100 p.
2. Berns M. S. *Functional approaches and communicative competence: English language teaching in non-native contexts* / M. S. Berns. – Cambridge : Cambridge University Press, 1987. – 218 p.
3. Brumfit C. *The Communicative Approach to Language Teaching* / C. Brumfit, K. Johnson. – Oxford : Oxford University Press, 1980. – 243 p.
4. Comfort J. *Effective Presentations* / J. Comfort. – Oxford: Oxford University Press, 1995. – 128 p.
5. Diresta D. *Knockout Presentations: How to Deliver Your Message with Power, Punch and Pizzazz* / D. Diresta. – Worcester : Chandler House Press, 1998. – 300 p.
6. Donna S. *Teach Business English* / S. Donna. – Cambridge: Cambridge University Press, 2000. – 378 p.
7. Emmerson P. *Business Builder* / P. Emmerson. – Basingstoke: Macmillan Education, 1999. – 96 p.
8. McCarthy P. *Presentation Skills: The Essential Guide for Students* / P. McCarthy, H. Caroline. – London : Sage Publications Ltd., 2002. – 228 p.
9. Owen M. *I Hate Giving Presentations: Your Essential Confidence Booster* / Michael Owen. – Sterling, VA: Stylus, 1998. – 113 p.
10. Powell M. *Presenting in English: How to Give Successful Presentations* / M. Powell. – Hove: Language Teaching Publications, 1996. – 128 p.
11. Rotondo J. *Presentation Skills for Managers* / Jennifer Rtondo. – New York, N.Y.: McGraw-Hill, 2002. – 180 p.
12. Zelazny G. *Say it with Presentations: How to Design and Deliver Successful Business Presentations* / G. Zelazny. – N. Y.: McGraw-Hill, 1999. – 153 p.

УДК 378.14

Цыбина Е. А.

КОМПОНЕНТЫ КОММУНИКАТИВНОГО РАЗВИТИЯ СТУДЕНТОВ СТАРШИХ КУРСОВ

В данной статье исследуются компоненты коммуникативного развития студентов старших курсов в контексте педагогического сопровождения. При рассмотрении когнитивного компонента мы основной акцент сделали на речевом развитии студентов; мотивационного – на мотивах аффилиации и достижения; интерактивного – на способах межличностного взаимодействия.

Ключевые слова: коммуникативное развитие, когнитивный, мотивационный, интерактивный компоненты.

У даній статті досліджуються компоненти комунікативного розвитку студентів старших курсів в контексті педагогічного супроводу. При розгляді когнітивного компонента основний акцент ми зробили на мовному розвитку студентів; мотиваційного – на мотивах афліації та досягнення; інтерактивного – на засобах міжособової взаємодії.

Ключові слова: комунікативний розвиток, когнітивний, мотиваційний, інтерактивний компоненти.

The author considers the components of senior students' communicative development in the context of pedagogical accompaniment: cognition, motivation, interaction. The key role of a lecturer is to advance his students communicatively for them to be able to be in great demand in today's society. In our opinion, students' successful communicative development is closely connected with the lecturer's involvement in this process. The older and the more communicatively developed the students are, the weaker the lecturer's role is.

Key words: the components of students' communicative development, cognition, motivation, interaction.

Коммуникативное развитие личности, являясь сложным многоплановым процессом общественно обусловленных изменений в ходе взросления человека, теснейшим образом связано со становлением всех его

психических процессов, прежде всего речи, памяти, мышления. Вместе с тем, оно достаточно специфично, свойственно только конкретной личности, поскольку связано с теми ключевыми процессами в формировании речевой и коммуникативной деятельности субъекта, которые определяют его характер и темпы изменения. Основными среди этих процессов является постепенное изменение от одного курса к другому умения ставить и решать в процессе общения в социуме различные коммуникативные задачи.

Под коммуникативным развитием студентов мы понимаем процесс формирования умения ставить и решать различные по характеру и природе коммуникативные задачи в процессе общения.

Известно, что коммуникативное развитие – это важная составляющая для любой социальной категории (в рамках нашего исследования – студента). Его успешность зависит от того, как выстраивается коммуникативное развитие. Коммуникативное развитие, как любой процесс, имеет конкретное наполнение.

Мы выделяем следующие компоненты коммуникативного развития личности студента: 1) когнитивный компонент; 2) мотивационный компонент и 3) интерактивный компонент.

Рассмотрим данные компоненты подробно.

Согласно имеющимся в литературе данным, когнитивный компонент связан с познанием другого человека, включает способность предвидеть поведение другого человека, эффективно решать различные проблемы, возникающие между людьми; характеризуется развитием знаний и представлений о себе, о способах самопознания, самоанализа, саморазвития, о способах целеполагания; осознанием себя как нравственной личности, владением способами получения новой информации о себе и значимой для себя информации о мире; развитием представления о значимости своего «Я».

Задача педагога состоит в том, чтобы способствовать повышению уровня коммуникативного развития студента, чтобы студент с изначально высоким уровнем коммуникативного развития к концу обучения не регрессировал, в то время как студент с низким уровнем улучшил бы свои показатели и приблизился, по возможности, к среднему уровню или даже достиг высокого уровня коммуникативного развития.

Итак, конечные результаты обучения зависят от совершаемой студентами деятельности при умелом сопровождении педагогом их коммуникативного развития.

Важно подчеркнуть, что только единство усилий педагога и студента, направленных на содействие, взаимообогащение друг друга, сотворчество, на определение ценностной основы взаимопонимания, а также значимость субъектов друг для друга – все это будет способствовать продуктивному коммуникативному развитию студентов и их развитию в целом.

В науке известно, что мотивационная сфера выступает как сложный многоуровневый регулятор жизнедеятельности человека – его поведения, деятельности, включающий в себя потребности, мотивы, интересы, идеалы, стремления, установки, эмоции, нормы, ценности.

Л.И. Божович отмечает, что иерархическая структура мотивационной сферы определяет направленность личности человека, имеющая неоднородный характер в зависимости от того, какие именно мотивы по своей сути и строению стали доминирующими [2, с. 52].

Проанализированные источники по полимотивации студентов позволили нам акцентировать внимание на следующих мотивах: мотив affiliation и мотив достижения.

Доказано, что для человека особое значение имеет факт принятия его другими людьми и связанные с этим положительные переживания – affiliation (от англ. to affiliate – присоединять, объединять, включать в систему) [3, с. 66].

Вследствие того, что человек – существо социальное, он изначально нуждается в том, чтобы войти в круг значимых для него людей, заслужить их расположение. Состоялось, что наличие тесных, доверительных личностных взаимоотношений не только вызывает душевное удовлетворение, но и в целом повышает жизнеспособность и жизнестойкость не только отдельного индивида, но и группы в целом.

Интересна точка зрения на проблему affiliationных ожиданий С.С. Степанова, указывающая на то, что в ряде исследований была продемонстрирована тенденция роста affiliationных ожиданий, если человек вовлекается в сложную деятельность. При этом окружающие позволяют ему проверить избранный способ поведения и характер реакций на сложную обстановку [5, с. 80].

Вслед за С.С. Степановым отметим, что коммуникативное развитие студентов будет протекать успешнее, если, сталкиваясь с решением сложной коммуникативной задачи, они чувствуют поддержку и сопровождение со стороны группы или преподавателя. Иными словами, личность студента нуждается в эмоциональной связи с другими людьми, которая характеризуется взаимным принятием, расположением, стремлением к взаимосвязи.

Далее рассмотрим следующий мотив, выделенный нами в мотивационном компоненте – мотив достижения.

Давно замечено, что при достижении цели люди руководствуются различными мотивами: получение хорошей отметки, престижная работа, жажда знаний и т. д. От того, какие мотивы побуждают человека к деятельности, во многом зависят его успехи.

В общем, мотив достижения представляет собой стремление к успеху как в профессиональной деятельности, так и в коммуникативной, стремление к улучшению результатов своей деятельности, неудовлетворенность достигнутым, упорство в достижении целей. Данный мотив связан с конкуренцией, с ориентацией на некий стандарт высокого качества исполнения.

Так, адаптировав положение Дж. Аткинсона относительно того, какие силы движут людскими поступками, к нашему исследованию, отметим, что достижение высокого уровня коммуникативного развития зависит от (1) оценки студентами вероятности успеха и (2) заинтересованности в успешном коммуникативном развитии.

Дж. Аткинсон представляет формулу:

$M = B \times Z$, где M = мотивация, B = вероятность успеха, и Z = заинтересованность [6, с. 467].

Дж. Аткинсон подчеркивает, что главное в этой формуле – знак умножения, напоминающий о том, что все аспекты взаимосвязаны т. е. если один из них очень низкий, итоговая мотивация будет также незначительной. Если вера в успех равна нулю, то такой же будет и мотивация, вне зависимости от заинтересованности.

На наш взгляд, мотивы affiliation и достижения являются ключевыми в процессе коммуникативного развития студентов, так как в процессе взаимодействия студент стремится не только быть значимым для

определенного круга лиц, занять место в отношениях с окружающими, получить удовлетворение от процесса общения, для него существенную роль играют внутренние стимулы, побуждающие его к самостоятельному осуществлению коммуникативной деятельности; для него важно не просто взаимодействие с другими людьми, он стремится анализировать способы и формы взаимоотношений с ними, постоянно их совершенствует и реализует на практике.

Исследования по проблеме мотивации показали, что, укрепляя мотивы достижения и аффилиации, а также статусные притязания личности, можно опосредованно воздействовать на коммуникативное развитие личности студента в целом.

В контексте сказанного уместно упомянуть, что сформированность мотивов достижения и аффилиации ведет к тому, что студент видит и ведет себя как благополучная личность, адекватно оценивает свои потенциальные коммуникативные возможности, а в случае неудачи предпринимает следующие попытки на пути к достижению поставленной цели.

При мотивированности коммуникативного развития студентом осознается необходимость и появляется возможность соотносить свое поведение с побуждениями и поведением других людей, а во взаимоотношениях с другими людьми открываются и осваиваются смысл человеческого взаимодействия, нравственные нормы, способы оценивания.

Положительная динамика в коммуникативном развитии личности студента зависит, на наш взгляд, от совпадения интересов педагога и студента, т. е. для студента – позиция «личная значимость коммуникативного развития», а для педагога – мотив личного и профессионального роста.

Последующим шагом будет рассмотрение интерактивного компонента в логике исследуемой проблемы.

Понятие «интеракция» от англ. «interaction» – взаимодействие; воздействие друг на друга; согласование действий; «inter-» имеет значение «между; среди; взаимный» [3, с. 249].

По мнению М.Р. Битяновой, интеракция заключается в обмене действиями между общающимися сторонами, т. е. в организации межличностного взаимодействия [1, с. 16]. В ходе такого взаимодействия субъектам важно не только обмениваться информацией, но и организовать обмен действиями, спланировать общую деятельность, выработать формы и нормы совместных действий.

Все вышесказанное позволяет нам определить педагогическое содержание интерактивного компонента, суть которого заключается, с одной стороны, в интерактивном, то есть непосредственном взаимодействии субъектов образовательного процесса, согласовании их действий, сотрудничестве, взаимопонимании, а, с другой, – в процессе такого взаимодействия и происходит реализация студентами приобретенных знаний на практике и выработка у них соответствующих умений и навыков.

Таким образом, формирование интерактивного компонента способствует решению задач контроля и коррекции, стимулированию процесса коммуникативного развития, а также углублению знаний и умений. У студентов формируется привычка тщательной организации учебного процесса (осознание целей предстоящей работы, анализа задачи и условий ее решения, составление плана выполнения работы, тщательный контроль качества работы, анализ выводов).

Естественно, что при таком подходе педагог не дает готовых знаний, а побуждает студентов к самостоятельному поиску. Активность преподавателя уступает место активности студентов, а задачей педагога становится создание условий для их инициативы.

Нельзя не согласиться с мыслью о том, что при такого рода взаимодействии «педагог отказывается от роли своеобразного фильтра, пропускающего через себя учебную информацию, и выполняет функцию помощника в работе, одного из источников информации» [4, с. 107].

Таким образом, включенность компонентов коммуникативного развития один в другой отражает их иерархическую соподчиненность – то обстоятельство, что качественное формирование и развитие компонентов более высокого уровня невозможно без освоения предыдущих.

Источники и литература

1. Битянова М.Р. Социальная психология / М.Р. Битянова. – М.: Международная педагогическая академия, 1994. – 106 с.
2. Божович Л.И. Избранные психологические труды: Проблемы формирования личности / Л.И. Божович. – М.: Междунар. пед. академия, 1995. – 209 с.
3. Новый Большой англо-русский словарь: в 3 т. / Ю.Д. Апресян, Э.М. Медникова [и др.]; под ред. Ю.Д. Апресяна. – 4-е изд., стереотип. – М.: Русский язык, 1999. – Т. 2. – 832 с.
4. Педагогический энциклопедический словарь / под ред. Б.М. Бим-Бад. – М.: Большая российская энциклопедия, 2002. – 527 с.
5. Степанов С.С. Популярная психологическая энциклопедия / С.С. Степанов. – М.: ЭКСМО, 2005. – 672 с.
6. Хон Р.Л. Педагогическая психология: Принципы обучения: учебное пособие для высшей школы / Р.Л. Хон. – 2-е изд. – М.: Академический проект: Культура, 2005. – 736 с.

УДК 81'25

Цьох Л. Й.

ДОПЕРЕКЛАДАЦЬКИЙ АНАЛІЗ В СИСТЕМІ ФОРМУВАННЯ ФАХОВОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ ПЕРЕКЛАДАЧА

В статті розглядаються особливості доперекладацького аналізу, способи формування основних умінь, необхідних для його успішного проведення, його місце в системі професійної підготовки перекладачів.

Ключевые слова: доперекладацький аналіз, композиційно-речеві форми, семантичні блоки, параметри речової ситуації.

В статті розглядаються особливості доперекладацького аналізу, засоби формування основних вмінь, необхідних для його успішного проведення, його місце в системі фахової підготовки перекладачів.

Ключові слова: доперекладацький аналіз, мовно-композиційні форми, семантичні блоки, параметри мовленнєвої ситуації.

The article deals with the features of pre-translating analysis, methods of teaching basic skills necessary for its success fulfilment, its place in the professional training of translators.

Key words: pre-translating analysis, speech compositional forms, semantic units, the parameters of the speech situation.

Переклад, тобто діяльність, яка полягає у перекодуванні тексту, що породжується однією мовою, в текст іншою мовою і здійснюється перекладачем, що творчо обирає варіант, залежно від варіативних ресурсів мови, виду та мети перекладу, типу тексту [1], визначається в різний час по-різному. З позицій сучасного розуміння мови як коду або системи знаків переклад розглядається як процес міжмовного перекодування. Іншими словами, повідомлення, закодоване у відповідності з системою знаків однієї мови, передається за допомогою знаків іншої мови на основі знання правил їх поєднання. Однак переклад в широких рамках міжкультурної комунікації не може бути зведений до чисто технічного прийому заміни знака одного мовного коду відповідним знаком іншого коду, оскільки змінюються не тільки графічний образ, характер елементів і їх відносин в системі. Таким чином, міжмовне перекодування – це не просте застосування «правил контрапункту» (тобто елемент системи А ↔ елементу системи В, без проміжних ланок) [12, 209], а складний процес міжмовного взаємодії або приведення у відповідність співіснуючих незалежних знакових систем.

Ми поділяємо думку дослідників [12, с. 208-215.], які розглядають переклад не як комунікацію (хай навіть вторинну), а як особливий вид інтерпретативно-породжучого дискурсу, як ланку міжлінгвокультурної комунікації. Виходячи з цього визначення, перекладач є посередником, який забезпечує вищезгадану комунікацію.

Проблемами навчання перекладу займався багато дослідників (І.С. Алексєєва, Т.В. Ганічева, В.Н. Комісаров, Л.К. Латишев, В.В. Соколова, Л.М. Черноватий), і слід зазначити, що їх концепції мають багато спільного. Зокрема, в усіх із них передбачаються три етапи. Перший етап – підготовчий або доперекладацький [3; 7; 10; 13; 15], другий – етап формування перекладацьких навичок, де переважно засвоюються перекладацькі прийоми через аналіз готових перекладів або через їх застосування на рівні слів, словосполучень і речень. У методичній літературі такі вправи називають операційними [5; 7; 14; 15]. Третій етап – етап формування перекладацьких умінь, змістом якого є власне переклад та його редагування. Їх називають цілісними [5; 14; 15] або комунікативними [7].

З огляду на тему нашого дослідження, нас, передусім, цікавить організація першого етапу – доперекладацького аналізу, бо, якщо виходити з того, що розуміння «є основоположною частиною процесу перекладу» [2, с. 7], то саме адекватне розуміння є запорукою еквівалентності перекладного тексту. Це і визначило мету і завдання статті – з'ясувати особливості доперекладацького аналізу і його відмінності від загальнолінгвістичного, виділити уміння, які необхідно набути студентам для успішного проведення цієї діяльності і намітити шляхи формування цих умінь.

Вважається, що основна специфіка доперекладацького аналізу в тому, що перекладач приступає до аналізу тексту на основі комунікативного змісту всього твору (тексту) і тільки потім вже до аналізу перекладацьких категорій тексту «[4]. Як правомірно стверджує В.М. Комісарів, «... на відміну від рецептора оригіналу, який може часом задовольнятися лише загальним розумінням змісту, перекладач змушений приймати рішення про всі елементи, які буде перекладати. Крім того, перекладач повинен витягти з тексту оригіналу і додаткову інформацію, навіть якщо вона не є безпосередньо суттєвою для акту комунікації і не усвідомлюється рецептором оригіналу [6]. Перекладач повинен виходити з того, що текст за своїм складом, структурою, адресністю елементів ефективно функціонує як єдине ціле завдяки сукупності внутрішньої і зовнішньої системної зумовленості. Такий цілісний підхід забезпечує доперекладацький аналіз тексту на одному рівні, а саме на рівні його системної організації. Коли перекладач приступає до перекладу, він через мову тексту повинен з'ясувати для себе, в якому мовному жанрі і в якому функціональному стилі існує текст. Специфіку мови і тексту, всі оціночно-сміслові відтінки тексту визначає не власне зміст, а мовний жанр і функціональний стиль, які зсередини пронизують його зміст.

Таким чином, в якості об'єктів доперекладацького аналізу тексту можна виділити комунікативну, композиційно-сміслову і прагматичну структури тексту. У рамках комунікативної структури тексту аналізу будуть піддаватися параметри комунікації і актуальний синтаксис. Прагматичну структуру тексту складають комунікативний намір автора, комунікативний ефект і характеристики відправника і реципієнта. У рамках композиційно-сміслові структури аналізу будуть піддаватися характер мовно-композиційних форм, семантичні блоки, характер їх побудови та зв'язків. Дослідники, що займаються проблемами теорії і практики викладання перекладу, виділяють різні вміння перекладацької діяльності. В.Н. Комісарів відзначає, що не всі вміння, що забезпечують процес перекладу, можна виділити і описати, що вони мають комплексний характер і важко піддаються аналізу, і виділяє як найважливіші перекладацькі вміння такі:

1. Уміння виконувати паралельні лінгвістичні дії двома мовами, переключатися з однієї мови на іншу.
2. Уміння розуміти текст «по-перекладацьки», тобто глибоко і до кінця.
3. Уміння вибирати і правильно використовувати технічні прийоми перекладу та долати труднощі, пов'язані з лексичними, фразеологічними, граматичними та стилістичними особливостями вихідної мови.
4. Уміння аналізувати текст оригіналу, виявляти стандартні і нестандартні перекладацькі проблеми і вибирати способи їх вирішення [8].

Л.К. Латишев відносить до специфічних умінь письмового перекладу вміння користуватися словниками і довідниками, вміння аналізувати іншомовний текст на доперекладацькому етапі і вміння редагувати переклад [9].

С.А. Петрова виділяє специфічні вміння перекладацької діяльності у сфері професійної комунікації, співвідносячи їх з певними видами іншомовної мовленнєвої діяльності – аудіюванням, говорінням, читанням і письмом [11].

Отже, підсумовуючи сказане, можна твердити, що на етапі доперекладацького аналізу суттєвими є наступні фахові вміння:

- оцінювати лексико-граматичну форму і значення стрижневих структур у тексті з метою подальшого переказу;
- розуміти прагматичну установку та адресність тексту з метою точної передачі на мові перекладу;
- виявляти специфіку лексико-граматичного і стилістичного оформлення тексту з метою її передачі на мові перекладу;

– виявляти і відзначати в тексті лексеми і структури, які будуть потребувати заміни на мові перекладу;
– співвідносити мету тексту з мовним виразом і позамовною ситуацією для більш точної передачі на мові перекладу.

Доперекладацький аналіз тексту є складним, комплексним умінням, яке необхідно формувати за допомогою спеціально організованого навчання даного виду діяльності. На нашу думку, цей процес можна поділити на три умовних етапи: перший етап передбачає розуміння предметно-логічної інформації про факти, що викладаються в тексті, визначення місцезнаходження основної теми і її формальних ознак; другий етап являє собою проникнення в комунікативну структуру тексту за допомогою аналізу його тема-рематичної структури, а також виявлення характеру зв'язку між реченнями всередині окремих його частин і між цілими частинами; третій етап складає проникнення в прагматичну структуру тексту, визначення смислової стратегії тексту, параметрів мовної ситуації, основної ідеї та жанрово-стилістичних особливостей тексту.

На першому етапі формуються вміння: членувати текст на смислові складові, виділяти семантичні блоки, визначати головну думку, словесно виражену в тексті, об'єднувати факти в смислові шматки, кожен з яких представляє собою відносно самостійну єдність, визначати способи викладу думок (мовно-композиційні форми) і їх формальні характеристики. На цьому етапі студенти повинні навчитися: а) узагальнювати окремі факти в єдине смислове ціле, складати план тексту, виділяти семантичні блоки;

б) вичленовувати предмет розповіді, знаходити формальні ознаки основної теми; в) виділяти формальні ознаки мовно-композиційних форм, визначити характер їх подачі і взаємодії в тексті.

На другому етапі йде формування наступних умінь: робити тема-рематичне членування, встановлювати зв'язок між різними частинами тексту, організовувати події в певній послідовності, визначати взаємозв'язок між різними частинами тексту.

Цілями даного етапу є: а) побудова тема-рематичного ланцюжку оповіді; б) визначення способів зв'язку між окремими семантичними блоками і всередині них, тобто визначення способів зв'язку між реченнями всередині абзацу, визначення способу об'єднання семантичних блоків і абзаців у тексті, визначення предметних і логічних відносин між різними смисловими частинами тексту.

На третьому етапі відбувається формування наступних умінь: виділяти мовні особливості тексту того чи іншого жанру, інтерпретувати факти, викладені у тексті, визначати його композиційно-смислову структуру. На цьому етапі студенти повинні навчитися: а) визначати основну ідею тексту; б) виявляти комунікативний намір автора і комунікативний ефект; в) виділяти параметри мовленнєвої ситуації (тип мовленнєвої ситуації, соціальний статус відправника і потенційного реципієнта, канал передачі повідомлення).

Окреслена схема доперекладацького аналізу тексту передає в загальних рисах характер перетворення тексту з метою виявлення його прагматичної, композиційно-смислової та комунікативної структури, тобто визначення стратегії і тактики тексту, що є визначальним для успішної передачі змісту вихідного тексту мовою перекладу. Типологія вправ для форсування умінь доперекладацького аналізу планується як подальший напрям наших досліджень.

Джерела та література

1. Алексеева И.С. Введение в переводоведение / И.С. Алексеева. – М.: Академия, 2004. – 352 с.
2. Алексеева Е.А. Допереводческий анализ текста как способ формирования навыков понимания / Е.А. Алексеева // Перевод: Язык и культура. – Воронеж, 2001. – Вып. 4. – С. 7-8.
3. Алексеева И.С. Профессиональный тренинг переводчика: Учебное пособие по устному и письменному переводу для переводчиков и преподавателей / И.С. Алексеева – М: Союз, 2005. – 288 с.
4. Андреева О.В., Качалов Н.А. Основные компоненты содержания обучения предпереводческому анализу профессионально-ориентированных текстов / О.В. Андреева, Н.А. Качалов // Вестник Томского государственного педагогического университета. Выпуск 4 (67) 2007. Серия: Гуманитарные науки (Филология). – Томск: Изд-во Томского государственного педагогического университета, 2007. – С. 108-113.
5. Ганічева Т.В. Обґрунтування системи вправ для формування у майбутніх філологів компетенцій в усному двосторонньому перекладі/ Т.В. Ганічева // Т. В. Ганічева // Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія: Педагогіка та психологія. – 2007. – Вип. 13. – С. 90-96.
6. Комиссаров В.Н. Слово о переводе / В.Н. Комиссаров. – М: Международные отношения, 1977. – 215 с.
7. Комиссаров В.Н. Современное переводоведение / В.Н. Комиссаров – М.: ЭТС, 2002. – 424 с.
8. Комиссаров В.Н. Теоретические основы методики обучения переводу / В.Н. Комиссаров – М.: МГЛУ, 1997. – 56 с.
9. Латышев Л.К., Проворотов В.И. Структура и содержание подготовки переводчиков в языковом вузе/ Л.К. Латышев, В.И. Проворотов – М.: НВИ-ТЕЗАУРУС, 2001. – 136 с.
10. Латышев Л.К., Семенов А.Л. Перевод: Теория, практика и методика преподавания: Учебник для студ. перевод. фак. высш. учеб. заведений / Л.К. Латышев, А.Л. Семенов – М.: Академия, 2007. – 192 с.
11. Петрова С.А. Новые технологии в подготовке переводчиков в сфере профессиональной коммуникации / С. А. Петрова. // Сб. науч. тр. МГЛУ. – Вып. 449. – М.: МГЛУ. – 2000. – С 54-62.
12. Реформатский А.А. О перекодировании и трансформации коммуникативных систем / А.А. Реформатский // Исследование по структурной типологии. – М., 1963. – С. 208-215.
13. Соколова В.В. Система вправ для формування усної англословної перекладацької компетенції майбутніх філологів / В.В. Соколова // Актуальні проблеми перекладознавства та методики навчання перекладу. – Харків: НТМТ, 2007. – С. 125-126.
14. Черноватий Л.М. Принципи складання вправ для навчання галузевого перекладу / Л.М. Черноватий // Вісник Сумського держ. ун-ту. – 2002. – № 3 (36). – С. 101-105.
15. Черноватий Л.М., Ганічева Т.В. Типологія вправ для формування навичок усного перекладу / Л.М. Черноватий, Т.В. Ганічева // Актуальні проблеми художнього і галузевого перекладу. – Горлівка: ГДПШМ, 2007. – Вип. 6. – С. 150-158.

НЕСУМІСНІСТЬ ЗНАКОВИХ СИСТЕМ ЯК ЧИННИК ВЕРБАЛЬНОГО КОНФЛІКТУ

В статье рассматриваются вопросы лингвоконфликтологической интерпретации знаковых деформаций в вербальных конфликтах. Определяется специфика конфликтов, порождаемых несовместимостью коммуникативно-семиотических систем адресанта и адресата речи, их место в общей теории языка и роль языковых единиц в отборе стратегий и тактик речевого общения.

Ключевые слова: вербальный конфликт, стратегии и тактики речевого общения, знаковые деформации.

У статті розглядаються питання лінгвоконфліктологічної інтерпретації знакових деформацій у вербальних конфліктах. Визначається специфіка конфліктів, породжуваних несумісністю комунікативно-семіотичних систем адресанта і адресата мовлення, їхнє місце в загальній теорії мови та роль мовних одиниць у селекції стратегій і тактик мовленнєвого спілкування.

Ключові слова: вербальний конфлікт, стратегії й тактики мовленнєвого спілкування, знакові деформації.

The author examines the problems of conflictologic-linguistic interpretation of sign deformations in verbal conflicts. The specific character of conflicts generated by incompatibility of semiotics-communicative systems of speech addressant and addressee, their place in the general theory of language and their role as linguistic units in the selection of strategies and tactics of speech communication are determined.

Key words: verbal conflict, strategies and tactics of speech communication, sign deformations.

Постановка проблеми та попередні дослідження. Locus communi у сучасній лінгвістиці стала теза про те, що мова відбиває дійсність знаковим способом. «Знак та інші символічні засоби, – відзначав С. Л. Гінзбург, – можна розглядати як певні стандартні вказівки на шляху зміни та оволодіння комунікативною ситуацією» [3, с. 82]. Тобто, мовні знаки виступають у сукупності своїй як код, як «інструмент тонкої настройки», за допомогою якого можливо досягнути взаєморозуміння в комунікативному акті. Саме загальна прийнятність та неодноразова соціальна апробованість знаків мови/мовлення обумовлюють та уможливлюють процес комунікації. У цьому сенсі важливе місце у лінгвістичних дослідженнях посідає аналіз «асиметричних актів комунікації», одним з яких є явище вербального конфлікту. Під цим терміном (який уведено нами через значні термінологічні суперечки серед представників гуманітарних та суспільних наук) у дослідженні розуміємо таке порушення процесу людського спілкування за допомогою природної мови, при якому один з комунікантів повністю або почасти не розуміє іншого, негативно оцінює його манеру мовленнєвої поведінки, вербально-когнітивну базу або знаки, використовувані в акті комунікації. Поняття вербального конфлікту надає можливість узагальнити та теоретично осмислити весь комплекс подібних явищ мовленнєвої інтеракції, які раніше досліджувалися спорадично, уривчасто або взагалі не включалися до ряду лінгвістичних об'єктів, а сама його дефініція свідчить, що дослідження вербальних конфліктів мають базуватися на матеріалі природних мов та входити до компетенції теорії мовленнєвої діяльності або соціопсихології мови/мовлення. Слід зауважити, що досліджуваний феномен опинявся у полі зору мовознавців (від простих зазначень фактів нерозуміння або негативних естимайцій мовлення співрозмовників до визнання мови тотальною причиною не тільки порушень мовленнєвої взаємодії у кросскультурному аспекті, а й соматичних та психічних розладів). Вербальні конфлікти розглядалися й у рамках інших дисциплінарних підходів – у філософії (Л. Вітгенштейн, А. Н. Уайтхед, Г.–Г. Гадамер, Ю. Хабермас), у соціології та економічній теорії (М. Мескон, М. Альберт, Ф. Хедоурі, Ф. М. Бородкін, М. М. Коряк, О. А. Єршов та ін.), у літературознавстві та естетиці (від Г.–Ф.–В. Гегеля до М.М.Бахтіна), у структурній антропології (К. Леві-Строс) і особливо в соціальній психології, де конфлікт є однією з базових категорій інтеракції міжособистісного або когнітивного типу. Таким чином, вербальні конфлікти – це явища комплексні, обернені до предметно-об'єктних областей усіх гуманітарних та суспільних наук, а тому під час мовознавчого осмислення вербальних конфліктів слід урахувувати не лише мовні аспекти їхньої динаміки та функцій, а й передусім соціальні, етнокультурні, психологічні фактори, проте із закономірною спрямованістю у бік лінгвістики.

Мета, завдання та загальнотеоретичні питання дослідження. Слід поставити питання: у якій знаковій кондичії уможливорюється каталіз та генерація вербального конфлікту? Чи залишає потенційний мовний знак можливості для «несвідомого зловживання»? Ми вважаємо, що так, і пов'язуємо це з його асиметричним характером, що припускає неоднозначності вже у межах мовної структури (напр., синонімія, омонімія, полісемія словесних знаків, неоднозначність порядку слів у висловлюванні). Актуалізація мовного знака в мікроконтексті дозволяє почасти зняти неоднозначність, проте створює нові умови для її виникнення. Ситуативність слововживання є епіцентром вербального конфлікту, оскільки завжди співвідноситься з мовними особистостями комунікантів. Ймовірно, всі знакові кондичії можуть виступати каталізаторами конфліктності комунікативної взаємодії, із посиленням ступеня ймовірності виникнення вербального конфлікту в бік від потенційності до абсолютної актуальності (ситуативності).

За допомогою мовних знаків та знакових систем реалізуються соціолінгвістичні та психолінгвістичні конфліктогенні фактори – невід'ємні характеристики мовної особистості. Показником соціалізації є передусім можливість/неможливість вибору тих чи інших конструктивних засобів для найточнішого вираження комунікативних інтенцій. Зазвичай, невідповідність конструктивного засобу, використаного суб'єктом мовлення, очікуванням адресата сприймається останнім як «знакова деформація», що і є причиною вербального конфлікту.

Для зручності опису та зручності сприйняття опису у даному розділі інтралінгвістичні конфліктогенні фактори представлені як деформації, 1) що розвиваються по лінії знакових систем у цілому; 2) експоненційні та семантичні; 3) синтагматичні та парадигматичні; 4) синхронічні та діахронічні; 5) усні та письмові. Як можна переконатися, вони мають здатність до трансформації одного конфліктогенного фактора в інші, до змішання та перетину.

Основний матеріал дослідження. Деформації, що розвиваються по лінії знакових систем у цілому, відбуваються у тому разі, якщо суб'єкт мовлення вживає в комунікативному акті знаки, що належать до іншої знакової системи, яка не збігається повністю або почасти з тією знаковою системою, що використовується як код комунікативного акту. Можливість таких деформацій обумовлюється тим, що соціальна комунікація не має

Міжсистемні знакові деформації нерідко зустрічаються в індивідів, які різною мірою володіють різними мовами, – це так звана міжмовна інтерференція: *«Пригадується мені випадок, коли Леся Українка дуже сміялася з мого недоречного виразу: розповідаючи про шлях на хутір М. Ковалевського, я назвала українською мовою цей шлях «гладким». Леся засміялась і пояснила мені, що «гладкий» означає «товстий», «жирний», а не «гладенький», що я мала на увазі, говорячи про шлях. Хоча в зауваженні письменниці не було нічого образливого, але мені доводилося потім думати над кожним словом своїм у розмові з нею, а це сковувало мене»* (А. Макарова). Механізм цього процесу в узагальненому вигляді розкритий Л. В. Щербою: «Те, що називається словом, у двомовних складається з трьох елементів: уявлення значення та двох звукових уявлень. Якщо один із цих двох елементів слабшає випадково, тимчасово або систематично, то інший, природно, його заступає» [4, с. 38].

Висновки та перспективи. Таким чином, проблема знакових деформацій у вербальних конфліктах, безумовно, є проблемою комплексною, тому неможливо виділити в ній один з аспектів та протиставити іншим як найсуттєвіший – побічним. Як уявляється, запропонована у нашому дослідженні модель знакових деформацій може успішно використовуватися як первинна база для подальших теоретичних та прикладних досліджень або експериментів. Необхідно наголосити на її відносній комплексності й цілісності, на спробу врахувати в ній максимальну кількість моментів, релевантних для побудови несуперечливої теорії вербальних конфліктів, включаючи й гіпотетичні елементи.

Джерела та література

1. Виноградов В. В. О языке художественной литературы [Текст] / В. В. Виноградов. – М. : Гослитиздат, 1959. – 656 с.
2. Винокур Т. Г. Речевой портрет современного человека [Текст] / Т. Г. Винокур // Человек в системе наук / Отв. ред. акад. И. Т. Фролов. – М. : Наука, 1989. – С. 152–212.
3. Гинзбург Е. Л. Знаковые проблемы психолингвистики [Текст] / Е. Л. Гинзбург // Основы теории речевой деятельности / Отв. ред. доктор филологических наук А. А. Леонтьев. – М. : Наука, 1974. – С. 81–105.
4. Щерба Л. В. Избранные работы по языкознанию и фонетике [Текст] / Л. В. Щерба. – Т. I. – Л. : Издательство Ленинградского университета, 1958. – 182 с.
5. Якобсон Р. Речевая коммуникация [Текст] / Роман Якобсон // Якобсон Р. Избранные работы. – М. : Наука, 1985. – 445 с.

УДК 81'1=16+81' 373.2+81' 373.21

Черкасова Т. В.

ФУНКЦИОНАЛЬНО-СЕМАНТИЧЕСКОЕ ПОЛЕ АТРИБУТИВНОСТИ В СОВРЕМЕННОМ РУССКОМ ЯЗЫКЕ

Статья посвящена исследованию функционально-семантического поля (ФСП) атрибутивности в современном русском языке. Рассматриваются два типа ФСП с точки зрения теории семантических форм мышления, дается описание структуры (микрополей) ФСП атрибутивности.

Ключевые слова: функционально-семантическое поле атрибутивности, микрополя разных уровней, теория поля, семантические формы мышления.

Стаття присвячена дослідженню функціонально-семантичного поля (ФСП) атрибутивності в сучасній російській мові. Розглядаються два типи ФСП з точки зору теорії семантичних форм мислення, дається опис структури (мікрополей) ФСП атрибутивності.

Ключові слова: функціонально-семантичне поле атрибутивності, мікрополі різних рівнів, теорія поля, семантичні форми мислення.

The article is devoted to the study of functional-semantic fields (FSF) of attributiveness in the modern Russian language. There are two types of FSF from the point of view of the theory of semantic forms of thinking, is given the description of the structure (mikro fields) FSF of attributiveness.

Key words: functional-semantic field of attributiveness, the notion of different levels, field theory, semantic forms of thinking.

Настоящая статья посвящена исследованию функционально – семантического поля атрибутивности. Как известно, все предметы в мире обладают определенными признаками. Признак – неотъемлемое свойство предмета, без которого предмет не может ни существовать, ни мыслиться. Естественно, связь предмета и признака находит отражение в языке, в том числе и в русском. Способы выражения связи предмета и признака в русском языке весьма разнообразны. Существует множество работ, в которых рассматриваются способы выражения этой связи, однако нет специального исследования, в котором все эти способы были бы рассмотрены в совокупности, как целостная единая система. Такая система, объединяющая языковые средства различных уровней, в современной науке о языке называется, как правило, функционально – семантическим полем (ФСП). В связи с этим представляется целесообразным рассмотреть все многообразие средств выражения связи предмета и признака в виде поля.

Актуальность исследования определяется соответствием его темы основным направлениям современной лингвистической науки.

В последнее время в науке о языке большую роль начинает играть функциональный подход к изучению фактов языка, то есть такой подход, при котором исходным пунктом исследования признается некоторое общее значение, а затем устанавливаются различные языковые средства выражения этого значения, относящиеся к различным уровням языка. В связи с этим большую актуальность приобретает проблема функционально-семантического поля, в частности учение о синтаксических полях.

Предлагаемая работа способствует углубленному пониманию и дальнейшему развитию такого подхода и расширению представлений о функционально-семантическом поле.

Научная новизна исследования заключается в том, что в нем впервые рассмотрено функционально-семантическое поле атрибутивности, включающее многочисленные конструкции. Объединение конструкций в поле осуществляется не на основе общности их синтаксических признаков, а на основе выражения ими единого обобщенного значения, отражающего одну типовую ситуацию, в то время как разграничение микрополей в рамках

поля производится не на основе различия в содержании его конститuentов, а на основе различия в мыслительной форме этого содержания, что позволяет классифицировать это объединение синтаксических моделей как поле второго типа – поле с гносеологическим расслоением.

Целью работы является рассмотрение категории атрибутивности с точки зрения теории поля как междуровневого явления.

Достижение поставленной цели предполагает решение следующих **задач**:

- 1) доказать, что совокупность синтаксических конструкций с общим типовым значением атрибутивности представляет собой функционально – семантическое поле с гносеологическим расслоением;
- 2) рассмотреть данное поле с точки зрения теории семантических форм мышления;
- 3) определить структуру функционально – семантического поля атрибутивности;
- 4) выявить, как типовое значение атрибутивности раскрывается в языке посредством грамматических и лексических средств;

Теоретическая значимость работы заключается в том, что ее выводы способствуют развитию теории поля в лингвистике (в данном случае синтаксического поля как разновидности ФСП), содействуют углублению представлений о связи языка и мышления.

Практическая ценность работы заключается в том, что ряд ее теоретических положений и выводов может использоваться в общих и специальных вузовских курсах по современному русскому языку и общему языкознанию в университетах и педагогических институтах. По образцу анализа языкового материала, осуществленного в работе, может проводиться анализ других функционально-семантических полей.

Термин «Функциоально-семантическое поле» впервые был употреблен в книге А.В. Бондарко «Теория морфологических категорий». Под функционально-семантическим полем понимается двухсторонне (содержательно-формальное) единство, формируемое грамматическими (морфологическими и синтаксическими) средствами данного языка вместе с взаимодействующими с ними лексическим, лексико-грамматическими и словообразовательными элементами, относящимися к той же синтаксической зоне. В рамках данного поля выделяются семантические участки, называемые микрополями.

Семантические различия между микрополями являются содержательными (различиями в содержании выражаемых мыслей) и отражают содержательные объективные (онтологические) различия между реальными фактами, объединенными определенным общим признаком.

Провести детальный анализ компонентов различных микрополей позволяет теория глубинных и поверхностных структур. Исследование данной теории связывается в современном языкознании с именем Н. Холмского, понимающего под глубинной структурой некоторое мыслительное построение, которое выступает как система суждений, выражающих значение предложения, и предшествует, формируясь в сознании, физически оформленному предложению, получившему наименование «поверхностная структура». Появление семантических различий между поверхностными структурами, соответствующими одной глубинной, может быть объяснено с помощью теории семантических форм мышления.

П.В. Чесноков намечает и рассматривает десять основных параметров, в рамках которых может быть описана каждая семантическая форма: степень расчлененности содержания при отражении действительности, степень самостоятельности отражаемого содержания, распределение совокупного содержания мысли между ее компонентами, характер охвата отражаемого содержания, порядок следования компонентов мысли, система отношений между компонентами мысли, направленность отношений между компонентами мысли, собственно отношения между компонентами мысли, степень повторяемости содержания.

В современной науке о языке выделяют два типа функционально-семантического поля, различающихся характером разграничения микрополей:

1 тип. Объединение различных единиц в поле осуществляется на основе общности их значения как отражения объективного содержания. Деление поля на микрополя обусловлено различием в объективном содержании конститuentов, иначе говоря, различие между полями носит онтологический характер. Такой тип поля называется функционально-семантическим полем с онтологическим расслоением.

2 тип. Объединение единиц в поле осуществляется на основе общности объективного содержания, деление на микрополя обусловлено различием семантических форм мышления. Таким образом, различие между микрополями носит гносеологический характер. Такие поля называются функционально-семантическими полями с гносеологическим расслоением.

Данное исследование ведется в рамках второго типа функционально-семантических полей и опирается на учение Г.А. Золотовой о типовом значении предложения. Вышеназванное учение в настоящей работе расширяется, распространяясь и на словосочетания и ему придается следующий вид. Типовое значение – это общее значение множества различных синтаксических конструкций (предложений и словосочетаний), отражающее одну и ту же типовую объективную ситуацию.

Ряд синтаксических конструкций, различающихся по структуре, но воспроизводящих одну типовую ситуацию, в свою очередь, признаются синтаксическими синонимами, поскольку такие построения обладают общим (типовым) значением с различными оттенками, зависящими от способа одного и того же объективного содержания. Отношения синтаксической синонимии создают синтаксические ряды, в центре которых находится исходная смысловая модель, которая остается инвариантной по отношению к синонимичным вариантным преобразованиям.

Предметом исследования в настоящей работе является функционально-семантическое поле атрибутивности, поле второго типа.

Поле атрибутивности – система средств разных уровней, служащая для выражения связи между предметом и признаком.

Анализируемое поле атрибутивности состоит из двух микрополей I степени, которые различаются между собой не только семантическими, но и логическими формами мышления:

- 1) микрополе фрагментарной атрибутивности и
- 2) микрополе ситуативной атрибутивности

Добрый человек – понятие

Человек добр. – суждение

Каждое из микрополей I степени, распространяясь, обнаруживает в дальнейшем практически тождественную структуру.

Оба микрополя I степени имеют по два микрополя II степени:

- 1) микрополе отношения предмета к признаку,
- 2) микрополе отношения признака к предмету.

храбрый человек

храбрость человека

Различие между данными микрополями состоит в способе раскрытия отношений между предметом и признаком.

В свою очередь каждое из микрополей II степени подразделяется на два микрополя III степени.

Микрополе отношения предмета к признаку на:

- 1) микрополе внутреннего признака предмета:
эрудированный человек – эрудит
- 2) микрополе отношения к другому предмету.
кожаные туфли – туфли из кожи

Микрополе отношения признака к предмету на:

- 1) микрополе принадлежности признака к предмету
красота лица
- 2) микрополе проявления признака в предмете
красив лицом

Различие между микрополями II степени состоит в различии семантических форм мышления.

На третьем и четвертом уровне членения различие микрополей III и IV степени основывается на различии объективного содержания. Поле приобретает смешанный характер, черты поля первого типа (поля с онтологическим расслоением). К микрополям IV степени относятся:

- 1) микрополе чувственно воспринимаемого признака,
- 2) микрополе чувственно не воспринимаемого признака.
красный сундучок
смелость человека

В настоящей работе рассматривается только микрополе чувственно воспринимаемого признака. Вышеназванное микрополе по характеру признака можно разделить на пять микрополей V степени:

- 1) микрополе цвета,
- 2) микрополе звука,
- 3) микрополе запаха,
- 4) микрополе осязания,
- 5) микрополе вкуса.

Различие микрополей V степени создается только лексическими средствами.

В микрополе ситуативной атрибутивности каждое микрополе V степени распадается на три микрополя VI степени в связи с установлением различной цели высказывания:

- 1) микрополе повествовательности,
- 2) микрополе вопросительности,
- 3) микрополе побудительности.

Выделению данных микрополей способствует метод трансформационного анализа.

Для анализа конститuentов выше названных микрополей и установления их формально-семантических различий релевантны пять параметров, характеризующих семантические формы мышления: направленность отношений между компонентами мысли, собственно отношения между компонентами мысли, распределение совокупного содержания между компонентами мысли, характер охвата отражаемого содержания, порядок следования компонентов мысли.

Конституентами микрополя фрагментарной атрибутивности являются словосочетания. Как показал метод трансформационного анализа, отдельные словосочетания, отражающие одну и ту же ситуацию, но оторванные от нее, в одних случаях являются синтаксическими синонимами, а в других не являются.

Все дело в отражении направленности отношений. Если в словосочетании сохраняется отражение той же направленности отношений и, следовательно, тех же отношений, то словосочетания являются синонимами (полковое знамя-знамя полка); если изменяется направленность отношений, синонимичности нет (смелый человек – смелость человека). Это обусловлено тем, что словосочетание характеризует не ситуацию в целом, а каждый ее компонент по отношению к другому.

В исследовании дано описание функционально-семантического поля атрибутивности. Проведя наблюдение над отобранными языковыми фактами, систематизировав и обобщив данные, полученные в ходе исследования, приходим к следующим **выводам**:

1. Система лексических, морфологических и синтаксических средств выражения атрибутивных отношений представляет собой функционально-семантическое поле атрибутивности.

2. Функционально-семантическое поле атрибутивности принадлежит к функционально-семантическим полям с гносеологическим расслоением. При таком типе ФСП в семантике единиц микрополей не наблюдается содержательных объективных (онтологических) различий. Их семантическое различие состоит в различии форм отражения объективного содержания (форм мысли), не только форм логических, являющихся универсальными (общечеловеческими), которые обусловлены потребностями процесса познания, но и национальных мыслительных форм, связанных с особенностями грамматического строя конкретных языков.

3. Теоретической основой научного анализа поля атрибутивности является теория семантических форм мышления, детально представленная в трудах П.В. Чеснокова.

Источники и литература

1. Бондарко А. В. Принципы функциональной грамматики и вопросы аспектологии / А. В. Бондарко. – Л., 1983. – С. 15.
2. Бондарко А. В. К проблематике функционально – семантических категорий / А. В. Бондарко // Вопросы языкознания, 1967. – № 2. – С. 26-21.
3. Гулыга Е. В. Грамматико – лексические поля в современном немецком языке / Е. В. Гулыга, Е. И. Шендельс. – М. – 1969. – 184 с.
4. Ельмслев Л. Язык и речь / Л. Ельмслев // Звегинцев В. А. История языкознания XIX и XX веков в очерках и извлечениях. Ч. 2. М., 1960. – С. 56-66.
5. Золотова Г. А. Синтаксический словарь. Репертуар элементарных единиц русского синтаксиса / Г. А. Золотова. – М. – 1988. – 440 с.
6. Золотова Г. А. Очерк функционального синтаксиса русского языка / Г. А. Золотова. – М. – 1973. – 351 с.
7. Чесноков П. В. О двух типах функционально-семантических полей / П. В. Чесноков // Грамматические категории и единицы: синтагматический аспект. Материалы международной конференции. – Владимир, 1997. – С. 283-286.
8. Чесноков П. В. Грамматика русского языка в свете теории семантических форм мышления / П. В. Чесноков. – Таганрог, 1992. – 166 с.
9. Чесноков П. В. Семантические формы мышления и грамматика // Значение и смысл речевых образований / П. В. Чесноков. – Калинин, 1979. – С. 126 – 146.
10. Чесноков П. В. Логические и семантические формы мышления как значения грамматических форм / П. В. Чесноков // Вопросы языкознания, -1984. – N 5. – С. 3-13.
11. Чесноков П. В. Два типа функционально-семантического поля / П. В. Чесноков // Языковые единицы. Семантика. Грамматика. Функции. – Ростов-на-Дону, 1998. – С. 85-93.

УДК 811.111. К 78

Черкашина Е. И.

ПРЕПОДАВАТЕЛЬ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА В УСЛОВИЯХ НОВОЙ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ПАРАДИГМЫ

В статье анализируется структура иноязычного образования, сложившаяся в вузах России, рассматривается вопрос о специальной лингводидактической подготовке преподавателей иностранного языка для неязыковых вузов, предлагается интеграция лингводидактики и лингвоперсонологии для построения новой модели обучения иностранному языку в техническом вузе.

Ключевые слова: лингводидактическая компетенция, интеграция, модель обучения, системный подход.

У статті аналізується структура іншомовної освіти, яка склалася у вищих навчальних закладах Росії, розглядається питання спеціальної лінгводидактичної підготовки викладачів іноземної мови для немовних вузів, пропонується інтеграція лінгводидактики і лінгвоперсонології для побудови нової моделі навчання іноземній мові в технічному вузі.

Ключові слова: лінгводидактична компетенція, інтеграція, модель навчання, системний підхід.

The article analyzes the structure of foreign language education, which has developed in Russian universities. The issue of concern is special linguodidactic training of foreign language teachers for non-linguistic higher educational institutions. It is suggested to integrate linguodidactics and lingvopersonology for building a new model of foreign language teaching in technical universities.

Key words: lingvodidactic competence, integration, an educational model, a systematic approach.

Потребность в обновлении методологических оснований российской системы высшего образования связана с распространением тенденций интернационализации и интеграции мирового образовательного пространства, которые характерны для постиндустриального информационного этапа развития цивилизации. В этой связи актуализируется значимость обращения к проблематике формирования у выпускников вузов интеллектуальных, креативных, мобильных профессионально значимых характеристик. Кроме того, такие явления как неопределенность и неустойчивость рынка труда являются весомыми аргументами в пользу развития не только профессиональных, но определенных социально и личностно значимых качеств выпускников вузов, формируемых посредством широкой профессиональной подготовки, свободной от рамок узкой специализации. Вышесказанное обуславливает значимость обращения к анализу сущности и содержания деятельности преподавателя высшей школы, который вводит в образовательный процесс вуза новые образовательные технологии, способствующие адаптировать, как студентов, так и самих педагогов, к условиям вариативной профессиональной среды и поликультурного социума. Исходя из стоящей перед высшей школой задачи, трактовка сущности педагогической деятельности получает новое осмысление. Она перестает идентифицироваться с традиционным диапазоном функций передачи, трансляции опыта вне логики обращения к личности обучаемого, напротив, педагогическая деятельность базируется на идее личностного развития в процессе образования.

Современные тенденции и представления о роли и месте иностранного языка (далее ИЯ) в жизни общества вносят поправки в структуру, содержание и цели образовательной концепции: «...цель языкового образования изменяется. Теперь совершенное (на уровне носителя языка) овладение одним или двумя, или даже тремя языками, взятыми отдельно друг от друга не является целью» [4, с. 4]. Целью становится развитие такого лингвистического репертуара, когда знакомство с каждым новым ИЯ вносит свой вклад в формирование способности языковой личности развиваться как по горизонтали (чем больше языков, тем лучше), так и по вертикали (умения, навыки, компетенции, знания) в системе координат, заданной профилем ключевых компетенций языковой личности. Ценность изучения ИЯ воплощается в гуманистическое новообразование личности лишь тогда, когда студент выходит не на изучение языковых единиц, а на формирование нового уровня мышления, приобретение ценностного отношения к «другому» миру, проявление национальной терпимости и уважения человека любой национальности. Продуманные методические решения, пробуждение интереса к изучению языка позволят задачам воспитания личности достичь своей цели, воспитать настоящих людей, которые видят в человеке личность и ценят ее, уважают человеческое и национальное достоинство.

Изменение роли учебной дисциплины «Иностранный язык» и требований к ней ведут за собой необходимость поиска оптимальных подходов, педагогических, методических, лингводидактических, организационных и других стратегий и моделей обучения ИЯ в неязыковом вузе. За годы развития иноязычного образования в вузах России сложилась следующая структура его организации:

– лингвистические или педагогические вузы или факультеты, работающие в большинстве своем по государственным стандартам «Лингвистика и межкультурная коммуникация» и «Теоретическая и прикладная лингвистика» и готовящие специалистов, для которых иностранный язык является профессией;

– вузы с углубленным изучением иностранного языка, работающие по «Государственным требованиям к минимуму содержания и уровню профессиональной подготовки выпускника для получения дополнительной квалификации «Переводчик в сфере профессиональной коммуникации» и осуществляющие языковую подготовку в объеме около 750 часов аудиторного времени (1500 часов нормативной трудоемкости);

– вузы с углубленным изучением иностранного языка, готовящие специалистов, для которых иностранный язык является средством осуществления их профессиональной деятельности, реализующие обучение иностранному языку в объеме 1300–1500 часов аудиторного времени (2200–2700 часов нормативной трудоемкости), руководствуясь при этом ведомственными нормативными документами. Это вузы или факультеты, возникшие в связи с возросшими потребностями рынка труда, но не имеющие юридически закрепленного лингвистического статуса, существующие *de facto*, но не *de jure*, так как они не имеют государственного стандарта, регламентирующего подготовку специалистов со знанием иностранного языка;

– вузы или факультеты, где иностранный язык преподается в объеме и в рамках общевузовской дисциплины, т. е. неязыковые вузы [3, с. 3].

Выпускники лингвистических и педагогических вузов или факультетов ИЯ становятся преподавателями в различных типах высших учебных заведений, а структура и содержание профессиональной подготовки учителей ИЯ ориентированы на среднюю общеобразовательную школу. Педагогическая же деятельность преподавателя ИЯ в вузе требует, чтобы он в учебном процессе, с одной стороны, учитывал коммуникативные функции языка как средства общения, а с другой – его функцию как средства формирования профессиональной подготовки специалиста определенной квалификации.

Анкетирование, проведенное среди преподавателей ИЯ высших учебных заведений Южного федерального округа, показало, что наиболее уязвимым местом в своей педагогической подготовке они считают отсутствие специальных знаний, умений и навыков, позволяющих связать обучение ИЯ с профессиональной ориентацией студентов. Это объясняется, по-видимому, тем, что приобретение преподавателями специфических педагогических знаний, умений и навыков, обеспечивающих успешность обучения ИЯ в высших учебных заведениях, не носит системного управляемого характера. Вузовский курс по педагогике не включает разделов, ориентирующих будущих преподавателей ИЯ на различные типы неязыковых (технических) вузов [1, с. 14].

Профессионально-педагогическая направленность подготовки преподавателя являлась предметом серьезного рассмотрения целого ряда специалистов в области вузовской педагогики (В.В. Краевский, Н.В. Кузьмина, А.Г. Молибог, В.М. Полонский, Е.Н. Козленкова), по мнению которых педагогическое мастерство преподавателя имеет сложную динамическую структуру, где компонентами являются определенные функции педагога:

- конструктивно-планирующая функция как умение прогнозировать и планировать учебный процесс;
- коммуникативно-обучающая функция как умение устанавливать правильные взаимоотношения преподавателя с отдельными учащимися, между учащимися и со всей группой в процессе обучения;
- организаторская функция, тесно связанная с двумя первыми;
- воспитывающая функция как умение осуществлять умственное и нравственное воспитание обучаемых на материале учебного предмета;
- исследовательская (гностическая функция) как умение строить и проверять гипотезы, быть чувствительным к противоречиям, критически оценивать полученные результаты.

Можно предположить, что конкретное содержание указанных функций не равнозначно для преподавателей ИЯ, работающих в разных типах вузов, а их формирование должно происходить в установке на ту модель специалиста, которая может быть применена в качестве научно-обоснованного эталона представителя данной специальности. Процесс обучения ИЯ в неязыковом вузе имеет свои особенности, заключающиеся в том, что успешность профессиональной деятельности преподавателя ИЯ зависит не только и не столько от знания предмета обучения, но, в значительной степени, от его специальной психолого-педагогической подготовки. В настоящее время необходимость такой специальной подготовки преподавателей ИЯ для неязыковых вузов не вызывает сомнения. Как отмечает в своем исследовании А.К. Крупченко [2, с. 4], возникла необходимость разработки теоретико-методологических основ обучения языку для профессиональных целей, призванных преодолеть противоречия:

- между социальным заказом общества на высококвалифицированных специалистов и недостаточным уровнем и качеством их иноязычной профессиональной коммуникативной компетенции;
- между объективными потребностями личности специалиста и декларативностью непрерывного личностно-ориентированного обучения языку специальности;
- между традиционной методикой обучения иностранным языкам специалистов и современными требованиями к уровню их знаний и лингвопрофессиональных умений;
- между потребностью в большом количестве преподавателей иностранного языка для работы в неязыковых учебных заведениях и практически отсутствием их системной подготовки;
- между накопленной богатой практикой обучения иностранным языкам специалистов и недостаточной разработанностью научно-теоретических основ обучения иностранным языкам в сфере профессиональной коммуникации.

Очевидна насущная потребность в преподавателях ИЯ, имеющих специальные, лингводидактические компетенции для работы в неязыковых учебных заведениях разного типа. На наш взгляд, существующая унифицированная модель подготовки преподавателя ИЯ требует пересмотра в связи с требованиями времени и объективными условиями в системе высшего профессионального образования. Мы полагаем создать новую модель подготовки преподавателя ИЯ для неязыковых вузов. Данная модель предполагает целостную систему формирования компетентного преподавателя ИЯ, а также процесс сближения и связи наук, смежных и несмежных процессов. Прежде всего, это проявляется в интеграции лингводидактики и лингвоперсонологии в рамках личностно-ориентированного обучения (психология личности, основанная на выявлении психофизиологических,

этнокультурологических и лингвистических особенностях субъектов изучения ИЯ; психология деятельности и психолингвистический подход к феномену общения и понимания), специфика будущей деятельности обучающихся, особенности мышления и речевой деятельности, типы языковых личностей, профессиональный аспект типологии языковой личности, который органично входит в систему профессионально-ориентированного обучения ИЯ.

Содержание и структура лингводидактических компетенций преподавателя ИЯ неязыкового вуза должны быть обусловлены: 1) психологическими, когнитивно-коммуникативными особенностями «профиля» студента той или иной специальности, 2) своеобразием предмета обучения (язык для специальных целей), 3) спецификой образовательного контекста и теми приоритетами, с которыми связано сегодня обучение ИЯ в вузах нелингвистического профиля. Задача преподавателя ИЯ дать обучаемым четкую систему изучаемого языка в той системе координат, в которой они свободно ориентируются, тогда дальнейшее изучение ИЯ будет самостоятельным и результативным в плане коммуникации. Важным аспектом обучения иностранному языку в этом случае выступает, на наш взгляд, системность языка как объекта, так как лингвистические знания, подлежащие усвоению, выражают теоретические основы языка как системного образования. С помощью системного анализа возможно построение матрицы, где «матрица» системы языка является своеобразным в ней «путеводителем»: выделяет уровни его строения и общую схему анализа каждого уровня. Заполненные клетки этой «матрицы» в наглядном виде представляют собой структуру содержания знаний о языке в целом. Системный способ изучения языка, который открывает обучающемуся его системно-структурную организацию и ее значение в «смыслообразовательной» функции речевого общения, дает возможность проникнуть в механизм «живого» языка, осмыслить единство теории и практики и подняться на новый уровень освоения языка. В зависимости от типа формируемых компетенций, состава и исходного уровня образования аудитории, могут быть актуализированы различные модели построения учебных курсов. Построение такой модели системы изучаемого языка должно основываться, прежде всего, на учете типа мышления обучаемых, и варьироваться в зависимости от типа учебного заведения.

Источники и литература

1. Ермоленко Т.А. Преподаватель – ключевая фигура в вузе, творец оптимизации учебного процесса [Текст] / Е.А. Ермоленко, Н.Ю. Павлова // Труды 8-й международной научно-практической Интернет-конференции «Преподаватель высшей школы в XXI веке». – Ростов-н/Д: Рост. гос. ун-т путей сообщения, 2010. – С.12-18.
2. Крупченко А.К. Становление профессиональной лингводидактики как теоретико-методологическая проблема в профессиональном образовании: автореф. дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.08: защищена 17.11.2007 / А.К. Крупченко. – М., 2007. – 46 с.
3. Мыльцева Н.А. Система языкового образования в неязыковых специализированных вузах (на материале английского языка): автореф. дис. ... док. пед. наук: 13.00.02: защищена 28.02.2008 / Н.А. Мыльцева М.; 2007. – 41 с.
4. Общеευропейские компетенции владения иностранным языком: изучение, обучение, оценка [Текст] / Страсбург, 2001. – М.: МГЛУ, 2003. – 256 с.

References

1. Yermolenko T.A. Prepodavatel' – kljuchevaja figura v vuze, tvorets optimizatsii uchebnogo protsesssa [Tekst] / E.A. Yermolenko, N.Yu. Pavlova // Trudy 8-j mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoy Internet-konferentsii «Prepodavatel' vy'sshej shkoly' v XXI veke». – Rostov n/D: Rost. gos. un-t putej soobshchenija, 2010. – S. 12-18.
2. Krupchenko A.K. Stanovlenie professional'noj lingvodidaktiki kak teoretiko-metodicheskaja problema v professional'nom obrazovanii: avtoref. dis. ... d-ra. ped. nauk: 13.00.08: zaschischena 17.11.2007 / A.K. Krupchenko. – M., 2007. – 46 s.
3. Myl'tseva N.A. Sistema yazy'kovogo obrazovaniya v nejazy'kovy'x spetsializirovanny'x vuzax (na materiale anglijskogo yazy'ka): avtoref. dis. ... dok. ped. nauk: 13.00.02: zaschischena 28.02.2008 / N.A. Myl'tseva. – M.: 2007. – 41 s.
4. Obsheevropejskie kompetentsii vladenija inostranny'm yazy'kom: izuchenie, obuchenie, otsenka [Tekst] / Strasburg, 2001. – M.: MGLU, 2003. – 256 s.

УДК 37.091.33-059.2:81'243

Чирікова Г. І.

КООПЕРАТИВНИЙ МЕТОД НАВЧАННЯ НА УРОКАХ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ

В статье затронута проблема кооперативного обучения в групповой работе на занятиях по иностранному языку; рассмотрены особенности применения кооперативного метода на уроках; освещены пять базовых элементов кооперативного метода обучения.

Ключевые слова: кооперативный метод обучения, иностранный язык, методика преподавания иностранных языков.

У статті порушено проблему кооперативного навчання в груповій роботі на заняттях з іноземної мови; розглянуто особливості застосування кооперативного методу навчання на уроках; висвітлено п'ять базових елементів кооперативного методу навчання.

Ключові слова: кооперативний метод навчання, іноземна мова, методика викладання іноземних мов.

The article deals with the problem of the cooperative learning in the group work at the foreign language lessons. The peculiarities of the usage of the cooperative method at the lessons are studied. Five basic elements of the cooperative method of learning are outlined.

Key words: cooperative method of learning, foreign language, language teaching methods.

Протягом останніх десятиріч спостерігається стрімка зміна методів і підходів у навчанні іноземних мов. На поч. ХХІ ст. дедалі частіше на практиці застосовуються нові, неординарні методи. Предметом особливого зацікавлення вітчизняних методистів стають методи, що активно використовуються зарубіжними педагогами. Пов'язано це, в першу чергу, зі змінами пріоритетів у навчанні та вихованні української молоді з акцентом на соціальний аспект. Як зазначає колектив авторів підручника «Методика викладання іноземних мов», у всі часи методи перебували в найбезпосереднішій залежності від соціального замовлення суспільства, яке впливало на мету й зміст навчання іноземних мов [3, с. 286]. Кооперативний метод навчання якнайкраще сприяє розвитку соціальних навичок в учнів та студентів, саме тому його застосування поступово стає невід'ємною частиною занять з іноземної мови.

Кооперативний метод навчання – один із шляхів формування навичок соціалізації, що активно впроваджується в життя американськими й європейськими педагогами. Кооперативне навчання сприяє формуванню норм соціальної поведінки, адже у групі, де застосовується цей метод, як правило, мають спілкуватись і разом досягати поставлену мету люди різного соціального, культурного й етнічного походження. Майже завжди такі групи – гетерогенні. З огляду на той факт, що загальна мета навчання іноземних мов, яка передбачає оволодіння іноземною мовою як засобом спілкування, включає ще й реалізацію виховної мети, тобто, виховання культури спілкування, ціннісних орієнтацій, таких рис характеру як доброзичливість, толерантність, колективізм, використанню технологій кооперативного навчання саме на уроках з іноземної мови, на наше переконання, має приділятися посилена увага, адже іноземну мову вивчають передусім задля того, щоб спілкуватись з носіями цієї мови, а значить, з представником іншого етносу й менталітету.

До розробки основних принципів кооперативного навчання у різні часи долучались зарубіжні науковці Е. Аронсон, К. Вілліамс, Д. Деврі, Д. Джонсон, Р. Джонсон, С. Каган, І. Кохен, Р. Стівенс, М. Фарніш, С. Шаран. В Україні окремі напрацювання з цього питання знаходимо у роботах Е. Батальшикової, О. Пометун, Л. Пирожено, Л. Тишакової та ін.

Зважаючи на той факт, що кооперативний метод навчання є недостатньо дослідженим вченими, які займаються теоретичними й практичними проблемами методики викладання іноземних мов, ставимо за мету розглянути особливості застосування кооперативного методу навчання на уроках з іноземної мови та висвітлити п'ять базових елементів кооперативного методу навчання.

Відомо, що «метод» – це спосіб діяльності, що в найбільшій мірі відповідає поставленій меті. М. Дем'яненко пропонує розуміти під терміном «метод» в методиці навчання іноземній мові по-перше, один із способів навчання, а по-друге, напрям навчання, методичну систему [2, с. 17]. Ми будемо використовувати зазначений термін у другому сенсі, маючи на увазі єдність принципів навчання та мети, змісту, технології та засобів навчання іноземних мов.

У вітчизняній методиці викладання іноземних мов виділяють, в залежності від аспекту, який переважає в навчанні: від ролі, яку відіграє рідна мова та переклад у процесі навчання іноземних мов; від виду мовленнєвої діяльності; від способів організації матеріалу та використання допоміжних засобів різні методи. До поширених у вітчизняній методиці викладання іноземних мов методів зараховують аудіо-лінгвальний, аудіо-візуальний, груповий, комунікативний, прямий, сугестивний методи. Кооперативний метод навчання – порівняно новий в українській освіті.

Згідно з «Большим немецко-русским словарём» *kooperativ* – кооперативний, оснований на кооперації (на співробітництві) [1, с. 736]. Метод кооперативного навчання вперше був застосований у Канаді та США. З цим методом пов'язані імена Девіда та Роджера Джонсона, Баррі Беннета, Норма Гріна. В основі кооперативного методу навчання – структурована форма навчання, яка у рівні мірі сприяє розробці змісту навчальної програми і тренування кооперативної соціальної поведінки. Особливість цього методу полягає в тому, що в результаті його постійного застосування слабкі учні не відстають, сильні учні не домінують у групових видах роботи, а в однаковій мірі наближають досягнення поставленої викладачем мети [5, с. 5].

Додамо, що О. Пометун визначає кооперативну форму навчання, як організацію навчання у малих групах учнів, об'єднаних спільною навчальною метою [4, с. 24]. Однак, автор науково-методичного посібника «Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання» розглядає кооперативне навчання як синонім до колективного. Ми ж обстоюємо ту думку, що кооперативне навчання – це якісно інший від колективного вид групової роботи, можливо, дещо нетиповий для слов'янського культурного простору, але поширений і активно застосовуваний у західній системі виховання й освіти.

Кооперативне навчання сприяє формуванню навичок соціальної поведінки, що є необхідною передумовою успішної співпраці різних людей в одній групі. Наочний приклад такої співпраці автори статті «Що таке «кооперативний метод навчання» [5] А. Гаммоуд та А. Рацкі наводять, порівнюючи роботу в групі з співпрацею членів футбольної команди на футбольному полі. Тут потрібно не тільки прийняти й віддати м'яч, забити гол, пробігти по полю з м'ячем, захистити м'яч від нападника іншої команди, зупинити противника. Для успішного завершення гри на полі важливою крім суто футбольних вмінь є також вірна оцінка ситуації взаємодії з колегою по команді і противником, а також відповідні стратегічні дії, протягом реалізації яких футбольний гравець мусить спілкуватись і кооперуватись з представниками своєї команди (контакт за допомогою очей чи жесту); мусить бути в змозі відстояти м'яч; мусить мати можливість пуститись у двобій зі гравцем команди-противника. Щоб досягти успіху, гравець має спостерігати за своїм противником і намагатись передбачити його можливі дії, має бути рухливим і застосовувати різні варіанти поведінки на полі.

Футбольна гра може бути вдалою за таких умов:

- футбольні гравці повинні бачити один одного й мати можливість розмовляти один з одним;
- кожен гравець несе відповідальність за здійснення дорученого йому завдання (наприклад, воротар не залишає ворота й чекає там на м'яч);
- всі гравці мають бути таким чином налаштовані на гру, щоб отримати тільки позитивний результат;
- гравці разом зі своїм тренером під час перерви між таймами повинні проаналізувати першу частину гри і розробити стратегію другої половини футбольного матчу;
- кожен гравець демонструє відповідне ставлення до гравців своєї команди, до тренера, до команди противника, до судді.

Описані на прикладі спорту навички – важливі базові елементи кооперативного методу навчання іноземним мовам:

1) пряма взаємодія (учасники групи сидять на занятті з іноземної мови так близько один до одного, щоб мати можливість без зусиль чути й бачити один одного);

2) індивідуальна відповідальність (кожен учасник групи почуває себе відповідальним як за власні результати навчального процесу, так і за результати навчання інших членів групи, а також докладає всіх зусиль для досягнення поставленої викладачем мети);

3) позитивна взаємозалежність (всі члени групи почувають себе пов'язаними один з одним спільним бажанням досягнути поставлену перед ним мету);

4) соціальні компетенції (форми співпраці, націлені на позитивний перебіг процесу роботи в групі для кожного її члена (наприклад, представники групи говорять по черзі, підтримують один одного, вислуховують, дискутують, допомагають один одному і демонструють розуміння). Такі навички сприяють удалому процесу комунікації, формуванню довіри учасників групи один до одного, формують лідерські якості, спроможність швидко приймати рішення й зацікавленість у створенні нових контактів);

5) самоаналіз та самовдосконалення (члени груп аналізують й оцінюють спільні зусилля з метою постійного вдосконалення своїх компетенцій та стратегії подальшої роботи) [5, с. 7].

Саме на уроках з іноземної мови існують передумови для використання кооперативного методу навчання, адже формування мовленнєвих навичок якнайкраще відбувається в процесі комунікації учнів один з одним.

Якщо кооперативний метод навчання вміло застосовується викладачем, результатом процесу навчання учнів чи студентів може стати підвищення їх самооцінки, збільшення досягнень, збільшення соціальної підтримки, внутрішньої мотивації, зростання активності, доречної поведінки, навичок кооперації, більш позитивного психологічного самоконтролю.

У той же час необхідно пам'ятати, що вдалий результат використання цього методу буде досягнутий викладачем у тому випадку, якщо він буде поважати індивідуальність особистості кожного учасника групи; якщо викладачеві вдасться створити довірливу атмосферу на уроці, якщо він зможе поставити завдання заняття таким чином, щоб учні відчували відповідальність за процес навчання [5, с. 7-8].

Отже, в результаті аналізу особливостей застосування кооперативного методу навчання на уроках з іноземної мови було встановлено, що його використання є надзвичайно актуальним в Україні й таким, яке відповідає вимогам часу. За умови вдалого застосування п'яти базових елементів кооперативного методу навчання (пряма взаємодія, індивідуальна відповідальність, позитивна взаємозалежність, соціальні компетенції, самоаналіз та самовдосконалення) результатом роботи викладача на занятті з іноземної мови може стати формування не тільки мовленнєвих навичок в учнів, а й навичок соціальної взаємодії.

Наприкінці варто додати, що поданий у статті матеріал не вичерпує всіх аспектів зазначеної проблеми і, безумовно, потребує подальшої, більш ґрунтовної розробки.

Джерела та література

1. Большой немецко-русский словарь: В 3 т. Т. 1 / Авт.-сост. Е. И. Лепинг, Н. П. Страхова, Н. И. Филичева и др.; Под общ. рук. О. И. Москальской. – 8-е изд., стереотип. – М.: Рус. яз., 2002. – 760 с.
2. Демьяненко М. Основы общей методики обучения иностранным языкам: теоретический курс / М. Я. Демьяненко, К. А. Лазаренко, С. В. Кислая. – К.: Вища школа, 1976. – 282 с.
3. Методика викладання іноземних мов у середніх навчальних закладах: підручник. Вид. 2-е, випр. і перероб. / Кол. авторів під керівн. С. Ю. Ніколаєвої. – К.: Ленвіт, 2002. – 328 с.
4. Пометун О. І. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання : Наук.-Метод. посібн. / О. І. Пометун, Л. В. Пироженко. – К.: Видавництво А.С.К., 2004. – 192 с.: ілюстр., табл.
5. Hammoud A. Was ist Kooperatives Lernen? / Antje Hammoud, Anne Ratzki // Fremdsprache Deutsch. – 2009. – № 41. – S. 5-10.

УДК 821.111.367:81'22+82-1

Чугу С. Д.

ІНТЕРПРЕТАЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ

Проблема, связанная с изучением факторов, влияющих на реализацию интерпретационного потенциала текста, предопределена многомерной структурой художественного мира и комплексным использованием разноуровневых лингвистических средств, которые служат для объективации концептосферы художественного текста. В исследовании используются методы семантического и концептуального анализа. Полученные результаты свидетельствуют об изменчивости концептуальной картины мира.

Ключевые слова: текст, интерпретационный потенциал, концепт, концептосфера.

Проблема, пов'язана з вивченням факторів, які впливають на реалізацію інтерпретаційного потенціалу тексту, зумовлена багатовимірною структурою художнього світу і комплексним використанням різномірних лінгвістичних засобів, які слугують для об'єктивації концептосфери художнього тексту. В дослідженні використовуються методи семантичного та концептуального аналізу. Отримані результати свідчать про мінливість концептуальної картини світу.

Ключові слова: текст, інтерпретаційний потенціал, концепт, концептосфера.

The problem, connected with the study of the factors, that influence the realization of the text interpretation potential, is predetermined by the multiple parameter structure of the fiction world model and a complex use of diverse linguistic devices, involved in the objectivation of the conceptual content. The methods of semantic and conceptual analysis are applied in the research. The results achieved prove the changeability of the conceptual world model.

Key words: text, interpretation potential, concept, concept sphere.

Перехід до нової парадигми філологічних студій і розробка дискурсно-когнітивного підходу, який базується на використанні результатів міждисциплінарних досліджень, зокрема в галузі когнітивної лінгвістики, прагматики, семантики, теорії комунікації, лінгвокультурології, обумовлений інтересом лінгвістів до дослідження шляхів і способів відображення в мові позамовної дійсності, людського досвіду і знань про світ, що формуються в результаті процесу пізнання. Характерною для лінгвістичних досліджень на сучасному етапі розвитку наукової думки є інтеграція традиційних і новітніх підходів до аналізу дискурсу, що пов'язана з необхідністю подальшого вивчення співвідношення тексту та дискурсу як базових для опису категоріальних та аспектних характеристик художнього тексту і встановлення особливостей комунікативно-прагматичної організації дискурсу та мовленнєвої реалізації концептуального простору та художнього світу в тексті [1; 2; 4; 6].

В останні десятиліття особливої актуальності набув антропоцентричний підхід до вивчення лінгвістичних явищ, в центрі уваги якого перебуває людина, її пізнавальна діяльність та механізми сприйняття, обробки та способів зберігання інформації про навколишній світ, становлять основну проблематику, яка розробляється

когнітивною лінгвістикою. Між тим, мова є не лише основним засобом передачі будь-якої інформації, а й невід'ємною частиною національної культури, тому вивчення особливостей мислення нації передбачає тісний взаємозв'язок з культурою. З іншого боку, у мові фіксуються розбіжності у світогляді та національних менталітетах, оскільки кожен народ вербально репрезентує власну культуру та інформацію про основні суспільні та національні цінності. Цілісність і структурованість уявлень людини про світ знаходять відображення у мовній та концептуальній картинах світу, які є невід'ємними від концептосфери етносу [2; 5].

Необхідність диференціації різновидів дискурсів є очевидною з огляду на важливість подальшого вивчення проблем мовленнєвої комунікації, а саме дискурсних стратегій і інтерпретативного потенціалу, зокрема, англomовного художнього тексту. Дослідження мовленнєвої діяльності у комунікативно-прагматичному та лінгвокогнітивному ракурсах дозволяє дослідникам інтерпретувати вербальну та невербальну поведінку мовців у різних комунікативних ситуаціях більш адекватно та повно. З метою уникнення термінологічної неузгодженості і множинної інтерпретації понять «текст» і «дискурс», які призводять до різних трактувань, що варіюють від суцільного отождолення до віднесення їх до різних площин, ми приєднуємося до точки зору, згідно з якою дискурс розглядається як продукт мовленнєво-розумових процесів у загальній структурі тексту, в закономірностях організації його змісту, спрямованих на передачу авторського задуму через зв'язок мовних одиниць [5, с. 399-401]. З цих позицій дискурс визначається як спосіб передачі знань в процесі мовного спілкування, а текст – як форма мовного втілення дискурсів.

Теоретичні засади когнітивної лінгвістики базуються на понятті «концепт», що як згусток культури в свідомості людини поєднує в собі, за визначенням Степанова Ю.С., етнокультурні та соціокультурні цінності [6]. Карасик В.І. підкреслює наявність в структурі концепту образно-перцептивних, понятійних і ціннісних компонентів, зауважуючи, що концепти – це ментальні утворення, в яких зберігається колективний досвід певної спільноти [2]. Таким чином, концепт можна розглядати як певну інформаційну структуру, яка відображає знання і досвід людини у вигляді культурно значимого вербалізованого змісту, що репрезентований низкою мовних реалізацій, та у вигляді одиниці колективного знання, що має мовне вираження та етнокультурну специфіку.

Інтерпретаційну діяльність людини традиційно тлумачать в термінах двостороннього за своєю природою когнітивного явища, який розглядається як процес, з одного боку, а з іншого – як результат встановлення змісту мовленнєвих та немовленнєвих чинників і дій. Складовими формами діяльності у процесі інтерпретації є сприйняття і ідентифікація як суиисвих внутрішніх змістових, так і зовнішніх параметральних ознак ситуації спілкування і одночасно сприйняття і розуміння інформації вербального та невербального характеру.

Розглянемо концептосферу роману «Deaf Sentence» класика британської літератури Д.Лоджа. Основними у романі вважаємо концепти ОСОБИСТІСТЬ, РОДИНА, СУСПІЛЬСТВО, РОБОТА, що належать до числа базових, універсальних та багаторівневих. Проте, кожен з цих концептів є також і національно маркованим, що зумовлено, що головний герой твору є представником британського середнього класу і таким чином виступає носієм національно-мовної картини світу, притаманної саме сучасному британському суспільству. Професор університету, який багато років викладав лінгвістичні дисципліни в університеті, був змушений піти на пенсію, тому що у нього дуже погіршився слух. Саме ця обставина повністю змінила його життя, що і підкреслюється можливістю різного прочитання назви роману або як «Вирок чи випробовування глухотою», або як «Приречений на самотність у світі глухоти» тощо.

Достовірності подій, що описуються в романі, додають кілька факторів, зокрема, використання реалій, темпоральні та просторові характеристики, ведення щоденникового запису і розповідь від першої особи, посилання на реальні події, які мали місце та закарбувались в свідомості британського суспільства і людей з інших країн з огляду на їхню жорстокість та осуд в демократичному суспільстві.

28th November. *I went to London yesterday to see Dad. Those last three words were redundant. Why else do I go to London now? Gone are the days when I would travel down on business, expenses paid, to attend a committee meeting or examine a PhD, or to meet a publisher; paying my own fare but getting a bibulous free lunch, with time to spare afterwards to catch a film, see an exhibition, or browse in the **Charing Cross Road bookshops** before taking the train back home. Nowadays, burrowing underground at **King's Cross**, hurtling through the dark wormholes of the Tube, and surfacing again beneath the girdered vault of **London Bridge station**, I don't even see the **West End**. The last time I saw it in fact was on **July 7th** last year when I arrived in London in mid-morning to find the terminus seething with bewildered travellers and the whole city paralysed by what was at first reported as a massive power failure of **the Underground**, and later as **four coordinated bomb attacks**. All public transport was suspended [7, p.140].*

У наведеному фрагменті описуються характерні особливості життя професора, коли він займався активною викладацькою діяльністю, брав участь у обговоренні дисертації, виступав з лекціями на запрошення різних університетів, зустрічався з видавцями з питань публікації наукових праць та вів активний спосіб життя, відвідуючи виставки, переглядаючи фільми, знайомлячись з новими надходженнями у книжкових магазинах. Зміна соціального статусу призвела до зовсім іншого сприйняття професором тих місць, які він відвідував регулярно, і лише така страшна подія як сумнозвісна терористична атака 7 липня знову привернула його увагу до Лондону, зокрема до West End.

Основні концепти роману належать до числа універсальних та базових, оскільки вони є важливими у різних культурах світу, саме це обумовлює велику кількість мовних засобів репрезентації даних концептів у мові. Концепт СУСПІЛЬСТВО є одним із ключових у романі, його ядро становлять суспільні цінності. Зміни в оцінному компоненті даного концепту відбуваються під впливом національних, соціальних та культурно-історичних факторів, що зумовлюють зміни в його національній маркованості. Цю думку підтверджує приклад, в якому руйнується традиційно зворушливе ставлення в християнському світі до такого важливого свята як Різдво, за допомогою низки лінгвістичних засобів різних рівнів, важливість прагматичного навантаження яких відмічена в аналізованих фрагментах жирним курсивом.

4th December. *Christmas, how I hate it. Not only it, but the thought of it, which is forced into one's consciousness earlier and earlier every year. For weeks a whole aisle of Sainsbury's has been dedicated to Christmas decorations, Christmas wrapping paper, Christmas crackers, Christmas napkins, plaster Santas, plastic reindeer, and gifts of hideous design and doubtful utility, mostly manufactured in non-Christian China. Now the newspapers and their glossy magazine*

supplements are so full of ideas for presents, parties, punch, and leering advice to men about buying lingerie for their womenfolk, that you can hardly find anything worth reading. Illumination addicts compete to festoon the facades and front gardens of their suburban houses with the most elaborate displays of blinking coloured lights and animated Christmas icons, causing collisions of rubber-necking motorists, restaurants offer special Christmas menus throughout December, as if one plate of turkey with all its trimmings per year wasn't quite enough [7, p.154].

В наведеному уривку звучить критика головним героєм комерціалізації свята, яке під впливом рекламних кампаній, що проводяться в магазинах, закладах харчування, в газетах та журналах, втрачає свою релігійну сутність і перетворюється з сімейного свята, коли всі члени родини мають можливість зібратись за одним столом відповідно до сімейних та релігійних традицій, на суцільне нав'язування споживацьких настроїв, вечірок та рекламу товарів, які, за іронією, вироблені в своїй переважній більшості в Китаї, який не має до цього свята ніякого духовного відношення. Уривок починається зі слів «*Christmas, how I hate it*», що налаштовує читачів на негативне сприйняття процесу підготовки до Різдва, який кожного року розпочинається все раніше і раніше.

В британській культурі прототипова структура концепту CHRISTMAS включає кілька основних компонентів, що зафіксовані у словникових дефініціях: 1) a special day in the Christian religion on December 25th, when people celebrate the birth of Christ; 2) a public holiday; 3) the period just before and after Christmas. Бці словосполучення зі словом Christmas традиційно мають позитивне значення, а саме Christmas bonus, box, cake, card, carol, cookie, cracker, dinner, present, pudding, stocking, time, tree [8]. В наведеному ж уривку задані, через використання лексичних засобів певної семантики, а саме «plastic, hideous design, doubtful utility», що більшість ознак свята втрачають свій первинний зміст і набувають негативного значення, що підтверджується наступним фрагментом.

What can explain this blight of creeping Christmas? When I was a child Christmas Day and Boxing Day were holidays and then life went back to normal, but now Christmas extends seamlessly into the New Year, an even more pointless festivity, so the whole country is effectively paralysed for at least ten days, stupefied by too much drink, dyspeptic from too much food, broke from expenditure on useless gifts, bored and irritable from being cooped up at home with tiresome relatives and fractious children, and square-eyed from watching old films on television. It is the very worst time of the year to have an extended enforced holiday, when the weather is at its most dismal and the hours of daylight are most restricted [7, p.154-155].

Проаналізовані приклади є також ілюстрацією тенденції розширення когнітивного простору національно-мовної концептосфери, яка стає все більш характерною ознакою сучасного глобального світу [3]. Концепт РІЗДВО репрезентується в художньому тексті системою мовних засобів та розвитком сюжетної лінії. Мовною одиницею, в якій актуалізується ядро концепту, і яка слугує його ім'ям, є метафора «Різдво – це свято». В ядрі концепту лежить стереотипне суспільне уявлення про сутність і традиційне ставлення до події, що закріпилось в культурі та історії народу. Між тим, в сучасній Британії святкування Різдва не відповідає такому стереотипу. Причиною цього є розвиток ринкової економіки, широке використання маркетингових стратегій нав'язування суспільству споживацьких настанов.

Дискурсивний простір художнього тексту, очевидно, має багатоаспектну природу, що об'єктивується на поверхневому рівні різнорівневими мовними засобами: лексичними, граматичними, лексико-граматичними, композиційними, стилістичними та пунктуаційно-графічними, комплексне застосування яких і створює унікальність кожного окремо взятого художнього тексту.

Комплексний і системний аналіз функціонально-семантичних характеристик лінгвістичних засобів і вивчення їх ролі в процесі реалізації інтерпретаційного потенціалу художнього тексту, який знаходить конкретне втілення при декодуванні кожним окремим реципієнтом, дозволяє зробити висновок щодо необхідності і важливості врахування прагматичного навантаження вербальних засобів різного рівня. Перспективним видається міждисциплінарне дослідження особливостей об'єктивної концептуальності ознак художнього світу та реалізації авторського задуму у текстовому просторі. Подальше теоретичне поглиблення культурологічних, прагматичних та когнітивних засад лінгвістичних досліджень сприятиме визначенню авторських інтенцій і стратегій та адекватній інтерпретації художнього тексту.

Джерела та література

1. Арутюнова Н. Д. Язык и мир человека / Н. Д. Арутюнова, 1999. – 2-е изд., испр. – М.: Языки русской культуры, 1999. – 896 с.
2. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В.И. Карасик, 2002. – Волгоград: Перемена, 2002. – 477 с.
3. Милославский И.Г. Расширение когнитивного пространства как главная проблема русского литературного языка XXI в. / И.Г. Милославский // Вестник Московского университета: Лингвистика и межкультурная коммуникация. – 2008. – № 3. – С. 75-89.
4. Молчанова Г.Г. Методы исследования в межкультурной коммуникации: символ как когнитивная память культуры / Г.Г. Молчанова // Вестник Московского университета: Лингвистика и межкультурная коммуникация. – 2011. – № 1. – С. 7-24.
5. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: напрямки та проблеми: підруч. [для студ. вищих навч. закл.] / О. О. Селіванова. – Полтава: Довкілля – К., 2008. – 712 с.
6. Степанов Ю. С. Константы. Словарь русской культуры / Ю.С. Степанов, 1997. – М.: Языки русской культуры, 1997. – 824 с.
7. Lodge D. Deaf Sentence / D. Lodge, 2008. – Penguin Books, 2008. – 309 p.
8. Longman Dictionary of Language and Culture. – Longman Group UK Limited, 1992. – 827 p.

УДК 811.111:81'37:159.955

Шамаева Ю. Ю.

ЛІНГВОКОГНІТИВНІ МЕХАНІЗМИ ПОЗИТИВНОЕМОЦІЙНОГО МАНІПУЛЮВАННЯ У ДИСКУРСІ ЗМІ (на матеріалі англійської мови)

Статья посвящена когито-эмотиологическому описанию функционирования лингвокогнитивного инструментария позитивноэмоционального манипулятивного воздействия в англоязычном политическом дискурсе американских печатных СМИ на фонографическом, лексическом, грамматическом уровнях естественного языка, что обуславливает новизну нашего исследования и его методы: элементы дискурс-анализа, концептуально-метафорический анализ вербализации концепта ПОЗИТИВНАЯ ЭМОЦИЯ, концептуально-таксономический анализ языковых инструментов позитивноэмоционального манипулирования.

Ключевые слова: концепт ПОЗИТИВНАЯ ЭМОЦИЯ, манипулирование, политический дискурс, медиадискурс, лингвокогнитивный механизм.

Стаття присвячена когніто-емоціологічному опису функціонування лінгвокогнітивного інструментарію позитивноемоційного маніпулятивного впливу в англомовному політичному дискурсі американських друкованих ЗМІ на фонографічному, лексичному, граматичному рівнях природної мови, що зумовлює новизну нашого дослідження та його методи: елементи дискурс-аналізу, концептуально-метафоричний аналіз вербалізації концепту ПОЗИТИВНА ЕМОЦІЯ, концептуально-таксономічний аналіз мовних інструментів позитивноемоційного маніпулювання.

Ключові слова: концепт ПОЗИТИВНА ЕМОЦІЯ, маніпулювання, політичний дискурс, медиадискурс, лінгвокогнітивний механізм.

The article focuses on the cognitive-emotional description of the way the linguocognitive tools of the positive emotional manipulative influence within the framework of the American newspaper mass media discourse function on the phonographic, lexical and grammatical language levels, which determines the novelty of our research and its methods: discourse-analysis elements, the conceptual-metaphorical analysis of the concept POSITIVE EMOTION verbalization, the conceptual-taxonomic analysis of positive emotional manipulation language tools.

Key words: concept POSITIVE EMOTION, manipulation, political discourse, media discourse, linguocognitive mechanism.

У сучасній когнітивно-дискурсивній парадигмі у фокусі уваги вчених знаходиться проблема маніпуляції, яка переважним чином тлумачиться як вплив на людину з метою спонукання її зробити що-небудь несвідомо чи всупереч її власного бажання або наміру [2; 8], тобто як «різновид психологічного впливу, спрямованого на спонукання адресату до реалізації визначених адресантом дій через скрите структурування світу у свідомості адресату в результаті майстерного укорінення у царину його психіки цілей, бажань, намірів, настанов, що не співпадають з тими, які об'єкт впливу міг би сформувати самостійно» [4, с. 77]. Вплив у межах інституційної комунікації здійснюється через агітацію, пропаганду, демагогію, персуазію, сугестію, піар та нейролінгвістичне програмування, при цьому мовний/мовленнєвий вплив як царина досліджень охоплює процеси саме мовленнєво-мисленнєвого регулювання діяльності людини або групи людей (Л.Ю. Веретенкіна, В.З. Дем'янков, О.С. Ісерс, Ю.А. Зацний, Р.Е. Goodin, L. Proto та ін.). Водночас, незважаючи на те, що, як об'єкт лінгвістичних студій маніпуляція у політичній комунікації розглядалася з різних точок зору – як вимір політичної мови (В.В. Тарасенко), як властивість різновиду статусно-орієнтованого спілкування (В.І. Карасик), як царина використання мовних форм та мовленнєвих прийомів (П. Серіо), емоційний/емоціогенний аспект маніпулювання як такий, що є безпосередньо пов'язаним з когніцією етносемантичної особистості та формуванням концептуальних та категоріальних структур у свідомості експерієнцера, і на сьогодні залишається вивченим недостатньо [3; 7].

У цьому зв'язку, **актуальність** нашої розвідки вбачаємо у її спрямованості на розв'язання проблеми потенційного маніпулятивного програмування когнітивно-емоційної реакції адресата повідомлення (окремих громадян і суспільства в цілому) за допомогою вербальних засобів, на висвітлення специфіки досить енігматичного на сьогодні політичного дискурсу англомовних ЗМІ як різновиду політичної комунікації у термінах емоційної маніпуляції у річці емотіології та когнітивної лінгвістики.

Об'єктом нашої роботи є вербалізований концепт ПОЗИТИВНА ЕМОЦІЯ (ПЕ) у політичному англомовному медиадискурсі, а її **предметом** виступає маніпулятивний потенціал мовних засобів репрезентації концепту ПЕ, актуалізованого у зазначеному типі дискурсу.

Метою дослідження є аналіз та систематизація способів мовної об'єктивації категоріального (у термінах концепції М.М. Болдирева [1]) в англомовному політичному медиадискурсі концепту ПЕ як інструментів мовленнєво-мисленнєвої маніпуляції. Досягнення цієї мети передбачає розв'язання наступних **завдань**: 1) визначити теоретико-методологічні засади дослідження засобів вербалізації категоріального концепту ПЕ в англомовному політичному медиадискурсі як інструментів мовленнєво-мисленнєвої маніпуляції; 2) виявити системну специфіку засобів вербалізації категоріального концепту ПЕ в англомовному політичному медиадискурсі та проаналізувати аспекти реалізації їхнього маніпулятивного потенціалу.

Мета і завдання нашої розвідки зумовили вибір основних **методів** дослідження: гіпотетико-дедуктивний метод (для добору фактичного матеріалу), концептуально-метафоричний аналіз медіа-об'єктивації концепту ПЕ; елементи дискурс-аналізу, концептуально-таксономічний аналіз вербальних інструментів позитивноемоційного маніпулювання.

Матеріалом роботи слугують 300 прямих та непрямих номінацій ПЕ, отриманих методом суцільної вибірки з сучасних американських газетних джерел.

Наукова новизна роботи полягає у комплексності запропонованого підходу до системного вивчення вербального інструментарію мовленнєво-мисленнєвого позитивноемоційного маніпулювання в американському політичному газетному дискурсі ЗМІ на фонографічному, лексичному та граматичному рівнях у річці емотіології та лінгвокогнітології, що потенційно допомагає розпізнати психотехнічний ефект мовленнєво-мисленнєвої маніпуляції, сприяючи розв'язанню такої гострої у XXI столітті проблеми, як мовленнєво-мисленнєві агресія та насильство.

Зазначимо, що мовленнєво-мисленнєве маніпулювання ми тлумачимо як вид лінгвального впливу, що використовується для прихованого впровадження в психіку адресата цілей, бажань, намірів, настанов, які не (зовсім) збігаються з тими, які є у адресата на момент комунікації. Щодо позитивноемоційного мовленнєво-мисленнєвого маніпулювання, ми маємо на увазі ті непоодинокі випадки, коли прихований потенціал мови емоцій використовується адресантом для того, щоб нав'язати адресату певне уявлення про дійсність, сформувати необхідне ставлення до неї, викликати необхідну адресанту позитивноемоційну реакцію, при чому «позитивно-» у сенсі такої, що йде на користь адресанту через створення ефекту користі та позитиву для адресату. Інакше кажучи, результатом такого маніпулювання є необхідний адресанту у певному контексті політичної комунікації «семантичний стан» як латентна характеристика експерієнцера-адресата, що «з одного боку є пов'язаною зі станом його психіки, а з іншої – з настановами культури та свідомості» [5, с. 158].

Розуміючи цільовий семантичний стан як структуру операційно замкнутого процесу лінгвокогнітивної самореференції експерієнцера, змінення якої виявляється в афектах/емоціях, зміненнях сприйняття/відчуття, а також

його інтенцій – настанов щодо зовнішнього оточення та самого себе, основним інструментом позитивноемоційної маніпуляції вбачаємо будь-який вербальний знак, що у певному когнітивному та лінгвістичному контексті може впливати на адресата необхідним чином. Людині притаманно звертатися до слова для здійснення впливу на адресата – свідомо чи ні. А при свідомому використанні мовних засобів можна говорити про мовленнєво-мисленнєве маніпулювання у його первісному значенні, бо це, перш за все, є дією цілеспрямованою. Згідно з М.Ю. Урновим, кожний дійсно маніпулятивний крок з необхідністю базується на активації певної емоційної реакції адресата, що підвищує вірогідність ефективності очікуваного маніпулятивного впливу, а якщо лінгвокогнітивне звернення йде до емоцій саме позитивного спектру, маніпулятивний потенціал висловлення підвищується майже удвічі [6].

Отже, результати нашого дослідження свідчать про наявність трьох рівнів реалізації позитивноемоційної маніпуляції в американському газетному політичному медіадискурсі: фонографічного, лексичного та граматичного.

На фонографічному рівні мовна маніпуляція здійснюється за допомогою особливого звукового і графічного оформлення повідомлення. У політичному дискурсі ЗМІ фонетичні інструменти мовної маніпуляції (IMM) широко застосовуються в усіх видах дискурсу, але алітерація, рифмізація і ритмізація (*They didn't just pack their bags, they backed their hopes*) та пунктуаційно- метаграфічні засоби (підкреслювання, виділення шрифтом, великі літери, тощо), які репрезентують інтонацію, тембр голосу, темп мовлення та паузацію (*And fellow Americans – Democrats, Republicans, Independents – I say to you tonight: we have more work to do*), виявилися наявними як в усному, так і в письмовому видах політичної медіакомунікації для створення позитивного емоційного ефекту довіри, патріотизму, теплоти та піднесеності.

Щодо лексичних засобів, вони складають найоб'ємнішу та найфункціональнішу царину інструментів позитивної емоційної мовної маніпуляції. Вбачається доцільним розділити їх на три групи:

а) лексико-семантичні (квантіфікатори: *I knew this hero. He was just one of so many*; метонімія: *...I'll be doing everything I can to make sure that John Kerry and John Edwards take our country back for the people who built it*; конверсиви: *We're not going to let those who disagree with us shout us down under a banner of false patriotism. We're not going to be proud to call ourselves Democrats, not just here in Boston. And we're going to be proud to call ourselves Democrats in Texas*; метафора: *Through hard work and perseverance my father got a scholarship to study in a magical place; America which stood as a beacon of freedom and opportunity to so many who had come before*; уособлення: *I want a president and vice president as good and as strong as the American people*; <...> *jobs that pay less than they did*; гіпербола (*I stand here knowing that my story is part of the larger American history, that I owe a debt to all of those who came before me and that, in no other country on earth, is my story even possible. Tonight, we gather to affirm the greatness of our nation, not because of the height of our skyscrapers, or the power of our military, or the size of our economy*; перифраз: *But they sense, deep in their bones, that with just a change in priorities, we can make sure that every child in America has a decent shot of life, and that the doors of opportunity remain open to all*; слова-амеби: *The American public opinion approves President Obama's handling the conflict*); софістизми: *Their agreement did not turn out to be the sine qua non of the ... future (sine qua non – (Latin formal) something that you must have, or which must exist, for something else to be possible)*);

б) лексико-синтаксичні (синоніми: *Not long after, he and a co-worker discovered something unprecedented – a switch that channeled Internet traffic culled from millions of living rooms, bedrooms, kitchens and offices across the nation to secret room operated by the NSA. There, that information was collected and processed ostensibly for the purposes of defending the nation*; антоніми: *But if you believe that the Googles of the world can serve as a democratizing force and expand freedoms – after what we have seen in the wake of 9/11, with the sheer amount of information you have, we would be fools to not also believe the other side of that equation: That such power can also take those freedoms away*);

в) лексико-прагматичні (дейктики: *Thank you. My friends, not far from here stands a building located at 611 Folsom Street in San Francisco*; евфемізми: *McCain said he's learned much about the intelligence agencies and how they interact now and in the run-up to the Iraq operation for WMD proliferation prevention*; дисфемізми: *Yet even as we speak, there are those who are preparing to divide us, the spin masters and negative ad peddlers who embrace the politics of anything goes*).

На граматичному рівні до найчастіше вживаних інструментів позитивноемоційної маніпуляції у політичному дискурсі американських друкованих ЗМІ належать контекстний вибір граматичної форми, використання пасивного стану замість активного, еліптичні і конструкції (*I saw it in the 19-year-old from Alabama who had never been involved in politics before he got in his car and drove up to Vermont, because he didn't feel like he was being heard in Washington*), інверсія (*Never again will we be ashamed to call ourselves Democrats*), відокремлення (*You are digitally scanning every book in the world – 32 million – to create the first universal digital library*).

Таким чином, вербальний інструментарій позитивноемоційної маніпуляції в англomовному політичному дискурсі американських друкованих ЗМІ виявляється присутнім на всіх рівнях мови – фонографічному, лексичному і граматичному. Найширший пласт мовних засобів маніпуляції репрезентовано лексично. IMM різних рівнів вступають у взаємодію один з одним, що дозволяє досягти більш ефективного позитивноемоційного впливу на адресата. Концептуально-мовний інструментарій позитивноемоційного маніпулювання в політичному газетному медіадискурсі американської лінгвокультури активує концепти первісних почуттів та емоцій, звукопису, соціальних настанов та ключових культурних концептів етносемантичної особистості США – FREEDOM, DEMOCRACY, SUCCESS, JUSTICE, PATRIOTISM, OPTIMISM, TERRORISM/TERROR, POLITICAL CORRECTNESS.

Перспективу нашого дослідження вбачаємо в подальшому вивченні IMM в інших типах дискурсу, а також в можливості проведення відповідного крос-культурного дослідження зі зверненням до теоретико-методологічного апарату не тільки емотіології та лінгвокогнітології, але й культурологічних та психолінгвістичних студій.

Джерела та література

1. Болдырев Н.Н. Концептуализация функции отрицания как основа формирования категории / Н.Н. Болдырев // Вопросы когнитивной лингвистики. – 2011. – 1. – С. 5-14.
2. Желтухина М.Р. Специфика влияния вербалики и невербалики масс-медиакоммуникации на избирательный процесс // Массовая культура на рубеже XX-XXI веков: Человек и его дискурс: сб. науч. тр. / М.Р. Желтухина. – М.: «Азбуковник», 2003. – С. 109- 132.
3. Копнина Г. А. Речевое манипулирование : / Г. А. Копнина. – М. : Флинта : Наука, 2010. – 170 с.
4. Михалёва О.Л. Политический дискурс: Специфика манипулятивного воздействия / О.Л. Михалёва. – М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2009. – 256 с.

5. Тарасенко В.В. Фрактальная семиотика: «слепые пятна», перипетии и узнавания / В.В. Тарасенко. – М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2009. – 232 с.
6. Урнов М. Ю. Эмоции в политическом поведении / М. Ю. Урнов. – М.: Аспект Пресс, 2008. – 240 с.
7. Шаховский В.И. Лингвистическая теория эмоций / В.И. Шаховский. – М.: Гнозис, 2008. – 416 с.
8. Yokoyama O.T. Disbelief, lies and manipulations in a Transactional Discourse Model // Rhetoric of Lying. Argumentation 2.1 / O.T. Yokoyama. – NY: New Haven, 1998. – P. 131-149.

УДК 811.111'342.42(048)

Шарандаченко А. С.

ОСОБЕННОСТИ ВОСПРИЯТИЯ КОНСОНАНТИЗМА В ДИКТОРСКОЙ РЕЧИ

В американских средствах массовой информации в речи дикторов новостей и бесед телекомментаторов национального и местного телевидения выявлена высокая степень вариативности консонантизма, которая обусловлена жанром телепередач, а также региональной вариативностью.

Ключевые слова: вариативность, новости, телекомментатор, консонантизм.

В американських засобах масової інформації, в мовленні дикторів новин та бесід телекомментаторів національного і місцевого телебачення виявлено високий ступінь варіативності консонантизму, що обумовлений жанром телепередач та регіональною варіативністю.

Ключові слова: варіативність, новини, телекомментатор, консонантизм.

High level of consonant variation in the speech of American mass media reporters of National and local television which can be explained by the genre and regional variation was defined in the paper.

Key words: variation, news, TV comments, consonantism.

Настоящее исследование посвящено анализу фонологической вариативности современного английского языка, проявляющейся в реализации комбинаторных и позиционных вариантов гласных и согласных в речи дикторов американского телевидения.

Произносительный стандарт американского варианта английского языка достаточно подробно описан с точки зрения ритмико-интонационной организации речи [6; 2; 10; 3; 4; 8; 11; 12] и ее социально-территориальной дифференциации [14; 9; 1; 7].

На территории Соединенных Штатов в качестве единого стандарта функционирует речь дикторов средств массовой коммуникации – радио и телевидения [5; 15] – описаны темпоральные и мелодические особенности дикторской речи [13].

Актуальность настоящего исследования определяется необходимостью детального изучения консонантных особенностей речи дикторов средств массовой информации.

Целью данной работы является определение позиционных произносительных вариантов гласных и согласных в речи дикторов национального и местного телевидения США. Для достижения цели поставлены следующие **задачи**:

- изучить разновидности произносительного стандарта в средствах массовой информации;
- выявить масштаб и границы вариативности согласных и гласных путем изучения произносительных различий в речи дикторов национального и местного телевидения.

Научная новизна настоящего исследования обусловлена тем, что впервые:

- детально изучены разновидности произносительного стандарта в средствах массовой информации;
- выявлены границы вариативности согласных и гласных в результате произносительных различий в речи дикторов американского телевидения.

Материалом исследования послужили записи телепередач национальных и местных телевизионных компаний США, расположенных в Нью-Йорке, Вашингтоне, Бостоне и Филадельфии.

Основным **методом** исследования послужил аудиторский анализ.

Аудиторский анализ проходил в два этапа. На первом этапе решалась задача выявления аудиторами случаев употребления дикторами телевидения тех или иных произносительных вариантов, а именно: вариативное произнесение окончания –ing; смычных согласных [p, t, k] в конце слов; ретрофлексии межзубных звуков.

Всего было проанализировано 18 передач – 9 выпусков новостей местного и национального телевидения и 9 выпусков бесед комментаторов обоих телецентров. Общее время звучания 25 минут.

На первом этапе для участия в аудировании были приглашены лица с высшим лингвистическим образованием, преподаватели фонетики английского языка. Вторым этапом анализа стал контрольный эксперимент, позволяющий сопоставить особенности восприятия американскими и английскими аудиторами исследуемых явлений консонантизма и вокализма в американском варианте английского языка с результатами аудировщиков-фонетистов.

Основная цель аудиторского анализа заключалась в выборе аудиторами одного из возможных произносительных вариантов звуков и в фиксировании услышанного варианта в письменном тексте.

В результате количественной обработки данных выявились следующие процентные соотношения употребления различных произносительных вариантов, которые представлены в таблице 1:

Таблица 1

Произносительные варианты согласных в дикторской речи (в %)

Лингвистическая переменная	Национальное Чтение	телевидение Беседа	Местное Чтение	телевидение Беседа
p	5,6	19,4	28,8	29
ŋ	94,4	80,6	71,2	71
P	13,6	26,6	25,2	61,1

Pp, Pt, Pk	44,6	33,3	43,2	6,3
P, t, k	41,8	40,1	31,6	26,6
h-drop	33,3	20	19,4	25
h	66,7	80	80,6	75
o	23	33,3	40,4	51,3
ə	34,8	32,4	24,9	17,1
r	42,2	34,3	34,7	31,6
t, d	3	3	3	3
ð, θ	97	97	97	97

Выполненные подсчеты обнаружили высокую частотность употребления заднеязычного сонанта [ŋ] в речи дикторов как местного, так и национального телевидения. Однако в речи дикторов национального телевидения, читающих новости, процент отклонения от нормы, а именно, употребления переднеязычного [n], достаточно низок и составляет 5,6 %. На местном телевидении этот показатель увеличивается до 28,8 %. Аналогичная тенденция прослеживается и в речи телекомментаторов, где также отмечен высокий процент употребления заднеязычного сонанта [ŋ] на национальном телевидении по сравнению с местным.

Примечательно, что в речи дикторов национального телевидения изменяется частотность употребления переднеязычного [n] в зависимости от жанра передачи: на 13% больше переднеязычный [n] представлен в беседе комментаторов. В местных выпусках новостей мы не наблюдали подобного предпочтения к употреблению того или иного носового согласного: показатели по чтению и говорению практически совпадают.

Таким образом, то, что мы считали нормой, а именно, произнесение заднеязычного [ŋ] характерно для дикторов национального телевидения. Отметим, что в жанре беседы в большей степени представлены случаи отклонения от нормы, то есть употребления переднеязычного [n].

Произнесение инговых окончаний. Всего было проанализировано 114 слов с окончанием –ing в текстах новостей и комментариев. Все аудиторы отметили, что в речи дикторов и национального, и местного телевидения наблюдается довольно большой процент употребления заднеязычного [ŋ]. На национальном телевидении [ŋ] присутствует в большей степени, чем на местном. В текстах бесед на национальном телевидении форме [ŋ] отдавалось больше предпочтение по сравнению с местным телевидением. В текстах же комментариев наблюдается увеличение употребления переднеязычного [n], что свойственно как для местного, так и для национального телевидения. Различия в восприятии произнесения инговых окончаний незначительны.

Произнесение глухих смычных согласных. Аудиторы прослушали 54 слова в текстах новостей и 41 слово в беседах комментаторов. Явление глоттализации зарегистрировано аудиторами в 40% случаев прослушивания текстов местных телеканалов. Та же тенденция наблюдается и в текстах беседы. Преглоттализация ярко выражена в речи дикторов национального телевидения по сравнению с местным, причем в чтении новостей преглоттализация употребляется на 14% больше, чем в беседе. На местном телевидении частота употребления преглоттализации не изменяется в зависимости от жанра. Отклонения при восприятии колеблется от 1 до 3 %.

Реализация ретрофлексии. Аудиторам для прослушивания были предложены 174 слова с [ɹ] в предконсонантной позиции в текстах бесед комментаторов и 197 слов в текстах новостей. Отсутствие ретрофлексии представлено в большей степени на местном телевидении. Подобную тенденцию мы наблюдаем в жанре беседы.

Анализ реализации частичной ретрофлексии показал различие в восприятии данного фонетического явления в различных национальных вариантах. Носители исследуемого национального варианта, в данном случае американского, более типичны в употреблении и дифференцировании двух вариантов ретрофлексии, в то время как носителями другого национального варианта, британского, большинство случаев ретрофлексии представляются одинаково полными, и их число, значительно, преувеличено. Независимо от жанра передачи частичная ретрофлексия больше представлена в речи дикторов национального телевидения, чем в речи дикторов местного вещания.

Таким образом, опыт сопоставления данных по восприятию показал их значительное совпадение у носителей различных вариантов английского языка. Так, произнесение заднеязычного сонанта [ŋ] было зафиксировано в 98% случаев в речи дикторов национального телевидения и в 85% случаев в речи дикторов местного телевидения. Различия по восприятию составили 2 – 4 %. Произнесение глухих согласных [p, t, k] зарегистрировано в среднем в 15% случаев в речи дикторов национального телевидения и в 28% случаев в речи дикторов местного. Отклонения по восприятию составили 2 – 4 %. Преглоттализация перед произнесением глухих согласных [p, t, k] зафиксирована в 84 случаях в речи дикторов национального телевидения, в 28,5 % случаев в речи дикторов местного телевидения. Расхождения составили 0,5 – 4,5 %. В ходе контрольного эксперимента мы обнаружили различную степень восприятия явления ретрофлексии американскими и британскими носителями английского языка: американцы точнее определяют различную степень ретрофлексии, чем носители британского варианта английского языка, которые склонны преувеличивать наличие полной ретрофлексии в американской речи. Различия в восприятии: преподаватели-филологи и американские аудиторы с гуманитарным образованием оценивали звучащие варианты сходным образом, что подтверждает достоверность ранее описанных данных о тенденциях в американском консонантизме.

Источники и литература

1. Бабушкина Е. А. Территориальная вариативность просодии: английской речи в США (экспериментально-фонетическое исследование: речевого континуума по оси север-юг): Дис... канд. филол. наук / Е. А. Бабушкина; МГУ. – М., 2000. — 140 с.
2. Блохина Л. П., Потапова Р. К. Просодические характеристики речи: Методич. Пособие / Л. П. Блохина, Р. К. Потапова. – М.: МГПИИЯ, 1970. – 72 с.
3. Валигура О. Р. Лінгвокогнітивні і комунікативні основи фонетичної інтерференції (експериментально-фонетичне дослідження англійського мовлення українців): автореф. дис. на здоб. наук. ступеня д-ра філол. наук: спец. 10.02.04.; 10.02.15 / О. Р. Валигура; Київ. нац. лінгв. ун-т. – К., 2010. – 32 с.
4. Григорян Н. Р. Социальное овладение интонационной нормой / Н. Р. Григорян // Сучасні дослідження з іноземної філології: [зб. наук. праць]. – Ужгород: Ужгород. нац. ун-т, 2007. – С. 481 – 494.

- 5.Добросклонская Т.Г. Теория и методы медиалингвистики (на материале английского языка): автореф.дис.док.филол.наук: 10.02.04/ Т.Г. Добросклонская; МГУ. – М., 2000. – 25 с.
- 6.Калита А. А. Актуалізація емоційно-прагматичного потенціалу висловлення: [монографія] / А. А. Калита. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2007. – 320 с.
- 7.Маковский М. М. Английская диалектология. Современные английские территориальные диалекты Великобритании: [учеб. пособ.] / М. М. Маковский. – М.: УРСС, КомКнига, 2005. – 184 с.
- 8.Петлюченко Н. В. Харизматика: мовна особистість і дискурс / Н. В. Петлюченко. – Одеса: Астропринт, 2009. – 464 с.
- 9.Полетаев Д. И. Социальная дифференциация интонации в ограниченном речевом сообществе (экспериментально-фонетическое исследование на материале речи жителей г. Анкориджа, штата Аляска; GUIA): дис... канд. филол. наук: 10.02.04 / Д. И. Полетаев; МГЛУ. – М., 1997. – 146 с.
- 10.Потапова Р. К. Речь: коммуникация, информация; кибернетика. / Р. К. Потапова. – [2-е изд., испр; и доп.] – М.: Едиториал, УРСС, 2003. — 346 с.
- 11.Стеріополо О. І. Теоретичні засади фонетики німецької мови: [підр. для вузів] / О. І. Стеріополо. – Вінниця: Нова книга, 2004. – 320 с.
- 12.Торсуева И. Г. Интонация и смысл высказывания: [монография] / И. Г. Торсуева. – [2-е изд., испр.] – М.: ЛИБРОКОМ, 2009. – 112 с.
- 13.Углова Н.Г. Специфика мелодики и темпа дикторской речи (экспериментально-фонетическое исследование на материале информационных программ американского телевидения): дис.канд.филол.наук: 10.02.04/ Н.Г. Углова; МГУ. – М.: МГУ, 2005. – 168 с.
- 14.Шевченко Т. И. Социальная дифференциация английского произношения: [монография] / Т. И. Шевченко. – М.: Высшая Школа, – 1990. – 144 с.
- 15.Hartman J. Guide to Pronunciation / J. Hartman // Dictionary of American Regional English. Cambridge: The Belknap Press of Harvard University Press, 2003. –P. XLI-LXI.

УДК 811.111

Швачко С. О., Кобякова І. К.

СЕМАНТИЧНЕ БУТТЯ ТЕРМІНІВ РІЗНИХ СИСТЕМ

В статье исследуются дистинктивные черты терминов на материале слов меры и веса, с одной стороны, и метазнаков переводоведения, с другой. Формализация семантического наполнения сравниваемых групп объективирует параметры их терминологичности.

Ключевые слова: термины, метазнаки, перевод, формализация, семантическая наполняемость.

У статті осмислюються ознаки термінів на матеріалі слів міри та ваги, з одного боку, та метазнаків перекладознавства, з іншого. Формалізація семантичного наповнювання порівнюваних груп об'єктивує їх параметри на теренах термінологічного буття.

Ключові слова: терміни, метазнаки, переклад, формалізація, семантичне наповнення.

The article in question deals with terms of two contrasted systems – the words of weight and measure, on the one hand, and metasigns of translation, on the other. The formal approach of the semantic charge of the both groups verifies the parameters of the terminological units.

Key words: terms, metasigns, translation, formalization, semantic charge.

Як й іншим семіотичним знакам, термінам (**об'єкт дослідження**) притаманне семантичне наповнення, за характером представленості якого (**предмет дослідження**) вони відрізняються від нетермінів. **Актуальність** обраної теми об'єктивується сьогоденними тенденціями до інтенсивного термінотворення [2], а також фокусуванням уваги лінгвістів на кореляції проблем концептуалізації та категоризації [1]. Матеріалом дослідження слугують дефініції термінів різних парадигм, а саме: квантитативних одиниць, номінацій поняття ГУМОР та позначень різновидів перекладу. Спільні риси термінів об'єктивується їх причетністю до терміносистем та наявністю параметризації корелюючих одиниць. До «абсолютних» термінів тяжіють (на думку А.С. Супруна) числівники. Семантика кожного числівника (назви цілого числа) на одиницю більше попереднього. Пор.: $C_n = C_{n-1} + 1$ ($9=8+1$; $8=7+1$; $7=6+1$) [5]. Проблема терміна та його системи набуває все більшого висвітлення у мовознавстві [2]. Якщо у п'ятдесяті роки теорії термінології «лінгвісти майже не торкались у своїх дослідженнях» (Піотровський), то п'ятнадцять років поспіль термінологія починає інтенсивно розроблятися дослідниками.

Проблема терміна та термінології входить у теорію загального мовознавства, з'ясування поняття терміна зближує лінгвістику із загальним мовознавством, надає можливості простежити мовну еволюцію, дію екстралінгвальних факторів і типологічних закономірностей у різних мовних системах. Дослідження природи терміна як особливого типу слова збагачує та розширює знання про слово та мову [1; 2].

Співвіднесеність терміна з мовою та термінологією – верифікує положення «слуги двох панів». Але терміни не тотожні звичайним словам (пор. *terminus* лат. «кордон»). Термін відрізняється, відмежовується від слів-нетермінів. Указати на межу між словами та термінами, на їх демаркаційну лінію – означає виділити термінологічне поле, що має в собі n -кількість інших часткових мікрополів, дати набір диференціальних ознак термінів [5]. До термінів та термінології висувається чимало вимог. Кожен термін, передбачається, мав бути точним, однозначним (моносемантичним), корелювати з певним поняттям, позначатися стабільністю узусу, бути по можливості коротким у мові терміносистеми. Маркер системності терміна приймається як аксіома. Термін «живе» у терміносистемі. Термін та його термінологічна система є взаємообумовленими чинниками: наявність терміносистеми обумовлює існування терміна, у той же час сама система можлива тільки при існуванні релевантного корпусу термінів. Термін – це слово або словосполучення, яке позначає **певне поняття** і характеризується такими диференціальними ознаками (або вимогами), як **системність, точність, однозначність, відсутність конотації та синонімії**.

До термінів належать слова міри та ваги (СМВ). Значення слів міри та ваги, їх зміст канонізується у дефініціях, що їм приписуються. Зміст та межі зазначених слів уточнюються дефініціями. Перший ступінь дефініції вказує на те, що вимірюється (*a definite measure of land, a measure of quantity, a measure of capacity, a liquid measure, etc.*), а другий ступінь співвідносить пояснюваний вимірювач з іншими одиницями вимірювального поля (пор.: *acre – a piece of 40 poles long by 4 broad, bushel – four pecks or eight gallons, ton – 20 cwt., etc.*). Ключовим пояснювальним словом на рівні 1-ї сходинки дефініції виступає **measure** (іноді – **unit, weight**), за якими йдуть слова *length, capacity,*

quantity, weight, land.

Чіткість меж можна продемонструвати на конкретних прикладах вимірювачів, використовуючи при цьому умовну символіку: measure – x, length – a, capacity – b, quantity – c, weight – d, land – e. Пояснювальна формула значень моделюється так: x of (a, b, c, d, e). Усі досліджувані слова співвідносяться з п'ятьма групами (a, b, c, d, e), загальною функцією яких є вимірювання (x). Пор.: *acre – xe, bale – xc, barrel – xb, chain – xa, dram – xd*. Друга сходинка дефініції вказує на чіткість семантичних меж слів, є виразником числових констант, показником співвідношень одиниць системи. (Пор.: *a yard – 16 ½ feet, stone – 14 pounds, span – 9 inches*, etc.).

Ще 2300 років тому Платон зазначив, якщо з будь-якої науки виключити математику, вимірювання та вагу, то в ній залишиться зовсім небагато після цього. Точність та однозначність слів міри та ваги приписуються їм прийнятими у суспільстві договорами, постановами, статусами, законами, про що свідчать стандартизація еталонів вимірювання. Числові маркери точності цих слів не є стабільними на вертикальному зрізі мови. Відсутність синонімів у вимірювальній лексиці пояснюється чіткістю її семантичних меж. Явище синонімії не може бути притаманним точним вимірювачам, оскільки їх зміст є ідентичним лише самому собі. У цьому відношенні слова-вимірювачі уподібнюються цифрам. Так, два може бути виражено будь-яким набором цифр, що у сумі дають два ($2=1+1$; $2=0,5+1,5$ і т. д.), але це не означає, що 2 дорівнює 1; 0,5; 1,5. Так, вимірювач *foot* може бути виражений в дюймах, ярдах ($1\text{ foot} = 12\text{ inches}$; $1\text{ foot} = 1/3\text{ yard}$) і т. д., але пояснюваність змісту одних слів-вимірювачів іншими словами не означає їх синонімічності. Слово *yard* не є синонімічним слову *foot*, а *foot* – слову *inch*. Десинонімічність цих слів є прозорою з їх дефініцій.

Пор.: *foot – a measure of length, 12 inches*;

yard – a measure of length, 36 inches;

inch – a measure of length, 1/12 foot.

Як свідчать дані дефініції, числові константи вимірювачів *foot, yard, inch* не каузують їх синонімізації, хоча кожен з них можна пояснити за допомогою іншого.

Семантичними компонентами слова виступають предметно-логічне (денотативно-сигніфікативне) та емоційне значення. Якщо перше співвідносить слово з поняттями, предметами, відношеннями між ними, то друге вказує на ставлення мовця до референтів та суб'єктивну оцінку. Емоційне значення тісно пов'язане з предметно-логічним значенням, домінує над ним, витісняє його та може бути витісненим. Останній випадок корелює зі словами міри та ваги, предметно-логічне значення яких, витісняючи емоційне значення, вказує на поняття, що позначається терміном (пор.: *a yard – a measure of length, a ton – a unit of weight, quart – a measure of capacity*) і на співвідношення з іншими термінами вимірювальної системи (пор.: *yard – equal to three feet or thirty-six inches, a ton – generally 20 cwt, quart – one fourth of gallon or two pints*).

Деемоційність слів міри і ваги, їх десинонімічність, детермінуються системністю, точністю та однозначністю досліджуваних слів. За межами вимірювальної лексики слова міри та ваги, детермінологізуючись, мають потенційну здатність вступати до синонімічних рядів, набувати емоційності.

До слів-термінів висуваються вимоги не лише зі сторони змісту (системності, однозначності, точності значення), але також і з боку їх форми.

Більша частина досліджуваних слів (34%) є компресованою за своєю структурою. Винятком є слова: *hogshead, hundredweight, furlong*.

При «виході» з термінологічного мікрополя слова міри та ваги підлягають процесу генералізації, набувають узагальненого значення, втрачають чіткість семантичних кордонів, системність, точність, однозначність, які вони мали при позначенні точного вимірювального плану. Обсяг їх значення стає ширшим, зміст – біднішим. Якщо на параметрах точної вимірювальної лексики досліджувані слова характеризуються ригористичною дефініцією *a + measure + of + (length, capacity, weight, land, quantity)*, утворюють при цьому п'ять тематичних рядів слів, то на «виході» з поля кількості вони утворюють два ряди слів для позначення невизначеної кількості «багато-мало». Сфера вживання слів-вимірювачів на «виході» з терміносистеми значно розширюється. Пор.: *tons of witnesses, tons of literature, acres of people, acres of European history, acres of lace, ounce of love, a scruple of prudence, inch of will, inch of liberty, ell of sleep, a dram of learning, loads of friends, a pound of pardon, loads of logic, tons of people, a barrel of fun, a peck of troubles*.

Не всім термінам, на відміну від СМВ, «везе» з точним числовим наповненням. Семантизація метазнаків діагностується їх причетністю до відповідних терміносистем. Семантика, наприклад, лексеми *humour* (на позначення одноіменного поняття) експлікується не дефініцією, а низкою синонімів, дистанція між якими вираховується за формулою:

$$D = 1 - \frac{2q}{A+B}$$

(q – спільні значення корелюючих слів, A+B – сума їх значень [3:32-34].

Дистанція між алонімами змінюється в залежності від суми спільних значень. Так, при збільшенні спільних значень семантична дистанція між алонімами зменшується. Пор. слова *humour and amusement* q=3, A=7, B=5.

$$D = 1 - \frac{2 \times 3}{7 + 5} = 1 - \frac{6}{12} = 0,5 \text{ (див. табл.)}$$

СЕМАНТИЧНІ СХОДЖЕННЯ ТА РОЗХОДЖЕННЯ АЛОНІМІВ HUMOUR

Алоніми множини	humour	amusement	funny	cheerful	queer	strange	ridiculous	difficult	happy	absurd	unreasonable	mind	opinion	liquid	puzzling	remarkable	unaccustomed	doubtful	unwell	troublesome	bright	well-suited	judgment	odd	laughable
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26
Humour	+	+	+				+					+		+											+
Amusement		+		+					+			+													+
Funny		+	+		+	+		+																	
Cheerful				+					+												+				

Queer					+	+											+	+					+	
Strange					+												+	+	+					
Ridiculous						+	+		+	+														
Laughable		+					+																	+
Difficult								+												+				
Happy									+													+		
Absurd										+	+													
Unreasonable										+	+													+
Mind												+	+											
Opinion												+	+											
Liquid														+										
Puzzling															+									
Remarkable																+								
Unaccustomed																	+							
Doubtful																		+						
Unwell																			+					
Troublesome																				+				
Bright																					+			
Wellsuited																						+		
Odd																								+

При зменшенні кількості спільних значень семантична дистанція між алонімами зростає. Пор. слова *humour*, *liquid*, їх $q = 1$ (liquid)

$$D = 1 - \frac{2 \times 1}{7 + 1} = 1 - \frac{2}{8} = 0,75.$$

Відсутність спільних значень (q) вказує на семантичне розходження, наприклад *humour and puzzling* ($q=0$).
Пор. $D = 1 - \frac{1 \times 0}{7 + 1} = 1 - 0 = 1$.

Виявлення семантичних дистанцій між словами зазначеного поля об'єктивує наявність парадигми ядерних та периферійних алонімів зазначеної категорії.

До слова *humour* тяжіють алоніми *amusing* = 0,5, *funny* = 0,66, *laughable* = 0,8, *liquid* = 0,75, *mind* = 0,75. Алонім *liquid* «рідина в крові» етимологічно нагадує про витoki *humour*.

Конгруентному перекладу сприяє осмислення фактора дискурсивного середовища, режиму та стилю – їх етносоціолінгвокультурного буття. Переклади бувають різними за формами, видами, позначенням метазнаків. У науковій літературі вживаються різні номінації трансляторських пошуків (секондарних, похідних). Пор.: *адекватний*, *еквівалентний*, *відповідний*, *точний*. На часі перевага надається термінам *адекватний* (англ. *adequate*) та *еквівалентний* (англ. *equivalent*). Інколи вживається метазнак *точний* (англ. *exact*). Інноваційним є термін *конгруентний* (англ. *congruent*) суп. *corresponding*. Дефініції зазначених термінів не включають числових компонентів (на відміну від СМВ та числівників). Стабільними тут виступають синоніми (алоніми), множинники, лексико-семантичні варіанти. Пор.: *adequate* ↔ *equal*, *enough* (2); *equivalent* ↔ *equal* (1); *corresponding* ↔ *agreeing*, *similar*, *equal* (3); *exact* ↔ *strict*, *correct*, *no mistakes* (3). Скалярне відношення цих метазнаків (від 0 до 1) за формулою семантичної дистанції $D = 1 - \frac{2q}{A+B}$, виражається наступним чином:

$$D. \text{adequate} :: \text{equivalent} = 1 - \frac{2 \times 1}{2 + 1} = 0,4; D. \text{adequate} :: \text{corresponding} = 1 - \frac{2 \times 1}{2 + 3} = 0,6; D. \text{adequate} :: \text{exact} = 1 - \frac{2 \times 0}{2 + 3} = 1.$$

Скалярна дистанція *adequate* та *equivalent* (0,4) свідчить про адгерентність цих термінів у перекладознавстві. Скалярна дистанція між *adequate* та *corresponding* зростає до 0,6. Терміни *adequate* та *exact* нерелевантні між собою з огляду на їх полярну дистанцію (1).

Кожна одиниця мови (слова, фразеологічне словосполучення, репродукований текст) як семіотичний знак має притаманну йому семантику, прагматику та синтактику. Знак оригіналу перекладається знаком транслятора при умові збереження семантики, прагматики та синтактики корелюючих одиниць – повна еквівалентність. Часткова еквівалентність спрацьовує при семантико-прагматичній відповідності корелюючих одиниць. Таким чином, адекватний переклад свідчить про відповідність глибинного смислу, що досягається конгруентністю, дією семантики та прагматики.

Формалізація семантики термінів сприяє розпізнанню їх тенденцій продукування, причетності до певних терміносистем та відмінності з нетермінологічною лексикою. Розмитість або лакунованість числової параметризації термінів препаує труднощі їх трактування у різних доменах. Часові параметри термінів визначаються статусами, законами соціуму, з одного боку, та лінгво-культурними досягненнями носіїв мови, з іншого. Як секондарні одиниці терміни акліматизуються у термінологічній «оселі», яку з часом вони покидають, «виходять із неї на прогулянку», на простори минулого буття, міняючи при цьому функцію спеціалізації на генералізацію.

Джерела та література

1. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики / Ф.С. Бацевич. – К. : Академія, 2004. – 344 с.
2. Кияк Т. Р. Мови для спеціальних цілей як об'єкт лінгвістики / Науковий вісник Чернівецького університету / Вип. 441-443. Германська філологія / 36.наук.праць – Чернівці: ЧНУ, 2009. – С. 33-36.

3. Кобякова І. К. Креативне конструювання вторинних утворень в англомовному художньому дискурсі / Монографія . – Вінниця: Нова книга, 2007. – 128 с.
4. Левицкий В. В. Семасиология / В. В. Левицкий. – Винница: Нова книга, 2006. – 512 с.
5. Швачко С. О. Слова міри і ваги: лінгвокогнітивні аспекти / С. О. Швачко. – Суми : Вид-во СумДУ, 2008. – 132 с.

УДК 811.111'42

Шевченко И. С.

МЕТАДИСКУРСИВНЫЕ КАТЕГОРИИ ДИАЛОГИЧЕСКОГО ДИСКУРСА И. С. ШЕВЧЕНКО

Среди категорий дискурса выделяются дискурсивные (когнитивные, коммуникативные) и метадискурсивные категории, гиперкатегория интердискурсивности. Метадискурсивные категории охватывают коммуникативные категории вежливости и кооперации, жанра и стиля, фатическую категорию и операциональную категорию мены коммуникативных ролей – средства структурирования и контроля дискурсивного обмена.

Ключевые слова: дискурс, метадискурсивная категория, структурирование, контроль

Серед категорій дискурсу вирізняються дискурсивні (когнітивні, комунікативні) та метадискурсивні категорії, гіперкатегорія інтердискурсивності. Метадискурсивні категорії охоплюють комунікативні категорії кооперації та ввічливості, жанра та стилю, фатичну категорію та операціональну категорію зміни комунікативних ролей – засіб структурування й контролю дискурсивного обміну.

Ключові слова: дискурс, метадискурсивна категорія, структурування, контроль.

Among the categories of discourse there exist discursive (cognitive, communicative) and metadiscursive categories, the interdiscursive hypercategory. Metadiscursive categories embrace communicative politeness and cooperation categories, genre and style, phatic category and operational turn-taking category – means of conversational discourse structuring and control.

Key words: discourse, metadiscursive category, structuring, control.

Современная лингвистика уделяет много внимания проблемам дискурса и его категорий, однако еще не выработано единого понимания системы категорий, что делает настоящее исследование актуальным и своевременным. В соответствии с когнитивно-коммуникативной (когнитивно-прагматической) парадигмой лингвистики мы понимаем дискурс как интегральный феномен, как мыслекоммуникативную деятельность, предстающую как совокупность процесса и результата и включающую как экстралингвистический, так и собственно лингвистический аспект, ср.: В.Е.Чернявская определяет дискурс как «языковой коррелят соответствующей сферы коммуникативно-речевой деятельности, человеческого сознания и практики» [18, с. 34].

Объектом настоящего исследования является система категорий дискурса как единство дискурсивных и метадискурсивных феноменов, что определяет новизну предлагаемого подхода. Предметом анализа избраны метадискурсивные категории, обеспечивающие развитие дискурса как процесса и служащие средством его структурирования.

Все знания об окружающем его мире и о человеке даются в форме понятий, категорий. Категория – (от [греч. kategoria](#) – [высказывание](#), признак) — [предельно общее](#) фундаментальное [понятие](#), отражающее [наиболее](#) существенные, закономерные [связи](#) и [отношения](#) реальной действительности и [познания](#). С точки зрения философии категории — это формы отражения в мысли универсальных законов объективного мира [15, с. 16]. К основным категориям принадлежат категории материи, движения, пространства, времени и др. Являясь результатом отражения объективного мира в процессе его практического преобразования, категории становятся средством познания действительности с целью ее дальнейшего более широкого и более глубокого преобразования. Следовательно, категории играют большую методологическую роль в науке. Без них вообще невозможно научное мышление ни в одной области знания [там же, с. 17].

Категории взаимосвязаны между собой и существуют только в системе категорий. Однако в лингвистике пока отсутствует общепризнанная классификация категорий дискурса. Так, В.И. Карасик предлагает четырехчленную классификацию категорий дискурса: «1) конститутивные, позволяющие отличить текст от нетекста (относительная оформленность, тематическое, стилистическое и структурное единство и относительная смысловая завершенность); 2) жанрово-стилистические, характеризующие тексты в плане их соответствия функциональным разновидностям речи (стилевая принадлежность, жанровый канон, клишированность, степень амплификации / компрессии); 3) содержательные (семантико-прагматические), раскрывающие смысл текста (адресативность, образ автора, информативность, модальность, интерпретируемость, интертекстуальная ориентация); 4) формально-структурные, характеризующие способ организации текста (композиция, членимость, когезия)» [11, с. 241].

Уточнение параметров системы категорий позволяет нам различать когнитивные, коммуникативные, метадискурсивные категории, а также выделить гиперкатегорию интердискурсивности [Шевченко 2010], где две первые группы категорий дают представление о содержательном плане дискурса. В частности, к числу *когнитивных* категорий дискурса относим информативность – смыслы, передаваемые в ходе коммуникации; когезию как семантико-когнитивную связность дискурса (каузальную, референциальную, темпоральную).

Коммуникативные категории дискурса охватывают интенциональность и адресованность, то есть социально-прагматические свойства отдельных ситуаций общения, а также ситуативность – соотносительность вербальных и невербальных аспектов общения (перечень отдельных категорий внутри группы может быть продолжен).

В отличие от когнитивных и коммуникативных категорий метадискурсивные категории позволяют судить о плане выражения дискурса – его структуре, организации, развертывании. К *метадискурсивным* категориям мы относим средства оформления дискурса как процесса – его коммуникативные стратегии и тактики; жанрово-стилистические особенности дискурса; фатическую метакоммуникацию (регулирование речевого взаимодействия в ситуациях установления, продолжения, размыкания речевого контакта) и операциональную категорию мены коммуникативных ролей [19]. Тем самым дискурсивные и метадискурсивные категории находятся в дополнительных отношениях и связаны по принципу содержание :: выражение, диктум :: модус и под.

Понятие «метадискурсивный» введено в научный оборот Дианой Винсент [23], которая рассматривает оценочные метадискурсивные (metadiscursive) комментарии как стратегию взаимодействия (interactional strategy), с помощью которой говорящий сохраняет очередность говорения, несмотря на «шокирующий или необычный» характер беседы, постоянно создавая впечатление, что он виртуально передает ход слушающему [21]. На уровне речевого взаимодействия метадискурсивные комментарии имеют целью привлечения внимания собеседника (*Do you understand what I want to say?*), на уровне текста – привлечение внимания к выделенным элементам беседы (*I'm telling you this because*), на эмоциональном уровне – подчеркивание отношения говорящего к дискурсу (*It makes me sad to say*) [там же, с. 1615-1616].

Использование префикса «мета-» на сегодняшний день имеет две основные тенденции: с одной стороны, он понимается как синоним «псевдо», или «сопутствие». Так, согласно модели Г. Бейтсона, коммуникация осуществляется на двух уровнях: коммуникативном и метакоммуникативном, где первый имеет стандартную трактовку, а второй «задает модус передаваемости сообщения» [14, с. 32-33]. Сопутствующая природа метакоммуникации, определяется В.И. Карабаном как прагматическое отношение способствования речи [10, с. 80].

С другой стороны, в лингвистике, при описании естественных языков метаязык выступает как специальный язык, на котором осуществляется представление другого языка, формализованного для соответствующего описания, это язык второго порядка (таков метаязык семантических примитивов Ю.Д. Апресяна, А. Вежицкой и др. [1; 5]). В информатике метаданные трактуются как дополнительные данные, служащие для описания имеющихся. В философии постмодернизма трактовка метаязыка восходит к работе Р. Барта «Литература и метаязык». Используя второй, метатеоретический подход, изучающий место метатеорий в системе наук о языке [7], Т.Л. Верхотурова определяет метакатегории как лексически выраженные категории столь универсального характера, что они способны осуществлять «стыковку» самых различных научных дисциплин и теорий. Они используются в научных концепциях как инструменты понятийно-методологического аппарата. В силу широты и универсальности своей концептуально-семантической основы такие категории не имеют единообразного, универсального определения и проявляют естественную зависимость от научной дисциплины, конкретной концепции и анализируемого с их помощью материала. Понятийная вариативность метакатегорий указывает на существование различных путей концептуализации, на динамику концептуальных структур. В частности, к метакатегориям подобного рода относится перцептивно-когнитивная категория «наблюдатель» [6].

Метакоммуникация может иметь и иное употребление – для номинации процесса перевода и подчеркивания вторичности коммуникации по линии «переводчик – читатель метатекста» и ее зависимости от первичной коммуникации «автор – читатель прототекста».

Исходя из первой трактовки «мета» как сопровождающего явления и метадискурсивности как фактора «управления интеракцией» [21, с. 1614], *категория мены ролей* понимается как внутренняя организация дискурса [20, с. 36] и признается «основополагающим фактором» его динамической организации [12, с. 192]. Эта метакатегория восходит к категории отношения, предложенной Аристотелем для описания связи как зависимости одного явления от другого [3]. Именно связь отдельных ходов коммуникантов в дискурсивном обмене и взаимозависимость этих ходов (в тематическом, интенциональном, синтаксико-семантическом и др. аспектах) обеспечивает процесс речевой интеракции в диалогическом дискурсе.

Одна из метакатегорий дискурса – мена коммуникативных ролей (англ. *turn-taking*) определяется И.П. Сусовым как передача роли говорящего от одного участника общения другому, обуславливающая завершение отдельного коммуникативного вклада предыдущего субъекта и взятие права на коммуникативный вклад другим [16]. Категория мены ролей обеспечивает развитие дискурса и продвижение информации, «контролирует развитие темы и отражает стратегии и тактики участников интеракции» [2, с. 8], что раскрывает ее операциональную природу (ранее мы предложили термин «операциональная метакатегория» [19]) (иные термины, акцентирующие различные стороны этой категории, используют О.С. Иссерс («диалоговая категория») и И.Е. Фролова «речеорганизующая категория» [9; 17]).

Среди категорий, отнесенных нами к числу метадискурсивных, операциональными характеристиками обладают категории мены коммуникативных ролей и фатической метакоммуникации. По мнению Г.Г. Почепцова, фатическая метакоммуникация направлена на включение/переключение внимания адресата на сообщение, поддержание на нужном уровне внимания адресата в период передачи сообщения и размыкание речевого контакта [14, с. 52]. Ю.В. Матюхина определяет фатическую метакоммуникацию как «низкоэнтропийный компонент коммуникации, служащий вербальным средством организации речевого взаимодействия и обеспечения эффективной передачи когнитивной информации в дискурсе. Она реализуется специализированными средствами – речевыми стереотипами, неспециализированными вербальными и невербальными средствами; характеризуется доминированием социально-регулятивной информации, конвенциональностью и ритуализованностью» [13, с. 12].

Подобно категории мены коммуникативных ролей фатическая метакоммуникация обладает свойствами социального воздействия: в ней, как правило, не происходит передачи существенной информации, а осуществляются определенные социальные акты – приветствия, прощания, представления и др. При этом собеседники руководствуются целями организации и регулирования социального контакта, но не целями сообщения существенной информации. Это свойство фатической метакоммуникации позволяет трактовать ее как интеракционное общение (interactional communication), направленное на установление и поддержание межличностного контакта (establishing and maintaining social relationships) в отличие от трансакционного общения, целью которого является сообщение когнитивной информации (meaningful talk) [4, с. 20; 22, с. 44].

Вместе с тем, фатическую категорию нельзя в полной мере считать операциональной, лишенной когнитивной информации. С одной стороны, информативность обладает градуальным характером и о ее наличии / отсутствии можно говорить лишь в терминах «более / менее»; с другой стороны, категории имеют области пересечения в силу прозрачности, нечеткости своих границ. Так, информационное наполнение фатической метакоммуникации, в определенной степени присущее приветствиям, прощаниям и т. п., особенно заметно в таких жанрах не прямой коммуникации как small talk и флирт [8; 11, с. 56]. Это свойство ограниченной информативности представляется важнейшим отличием фатической категории от категории мены ролей, которая в отсутствие собственного

информативного наполнения служит лишь средством структурирования, продвижения дискурса и, следовательно, является операциональной метадискурсивной категорией.

Таким образом, метадискурсивные категории являются неотъемлемой и важной частью системы категорий дискурса наряду с дискурсивными категориями. Если первые соответствуют структурным, то вторые – содержательным характеристикам дискурса, причем среди метадискурсивных категорий мена коммуникативных ролей в наибольшей степени по сравнению с категорией фатической метакоммуникации демонстрирует операциональные свойства обеспечения развертывания и структурирования дискурса как процесса. Дальнейшее изучение категорий дискурса перспективно продолжить в плане выявления общего и отличного в системах дискурсивных и метадискурсивных категорий.

Источники и литература

1. Апресян, Ю.Д. Отечественная теоретическая семантика в конце XX века Текст / Ю.Д. Апресян // Изв. РАН. Сер. лит. и яз. 1999. – Т. 58. – № 4. – С. 39-53.
2. Аристов С.А. Прагматическое моделирование мены коммуникативных ролей: автореф. дис. на соискание учен. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.19 «теория языка» / С.А. Аристов. – Тверь, 2001. – 19 с.
3. Аристотель. Категории // Аристотель. Этика. Политика. Риторика. Поэтика. Категории. Мн.: Литература, 1998. – С.1113-1166.
4. Берн Э. Игры, в которые играют люди. Психология человеческих взаимоотношений. Люди, которые играют в игры. Психология человеческой судьбы: Пер. с англ. – Минск: Прамб, 1992. – 383 с.
5. Вежицкая А. Семантические универсалии и описание языков / А. Вежицкая. – М.: Языки русской культуры, 1999. – 780 с.
6. Верхотурова Т.Л. Лингвофилософская природа метакатегории «наблюдатель»: дис. ... д-ра филол. наук 10.02.19 – Теория языка / Т.Л. Верхотурова. – Иркутск, 2009. – 366 с.
7. Вышкин Е.Г. Метатеория как способ систематизации лингвистического знания Текст.: дис. ... д-ра филол. наук / Е.Г. Вышкин. – Самара, 1999. – 372 с.
8. Дементьев В.В. Непрямая коммуникация и ее жанры / В. В. Дементьев. – Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 2000. – 248 с.
9. Иссерс О.С. Коммуникативные стратегии и тактики русской речи / О.С. Иссерс. – М.: Едиториал УРСС, 2003. – 284 с.
10. Карабан В.И. Сложные речевые единицы: прагматика английских асиндетических полипредикативных образований. – К.: Вища шк., 1989. – 132 с.
11. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В. И. Карасик. – Волгоград: Перемена, 2004. – 477 с.
12. Макаров М. Л. Основы теории дискурса / М. Л. Макаров. – М.: ИТДГК «Гнозис», 2003. – 280 с.
13. Матюхина Ю.В. Развитие системы фатической метакоммуникации в английском дискурсе XVI – XX вв.: дисс. ... канд. филол. наук. 10.02.04 – германские языки / Ю.В. Матюхина. – Харьков: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2004. – 240 с.
14. Почепцов Г.Г. Теория коммуникации / Г. Г. Почепцов. – М.: Рефл-бук; К.: Ваклер, 2001. – 656 с.
15. Спиркин А.Г. Философия: Учебник для технических вузов / А. Г. Спиркин. – М.: Гардарики, 2000. – 368 с.
16. Сусов И.П. Лингвистическая прагматика / И.П. Сусов. – Винница: Нова Книга, 2009. – 272 с.
17. Фролова І. Є. Стратегія конфронтації в англomовному дискурсі: монографія / І.Є. Фролова. – Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2009. – 344 с.
18. Чернявская В.Е. Интертекстуальность и интердискурсивность / В. Е. Чернявская // Текст – Дискурс – Стил. Проблемы экономического дискурса. – СПб.: Изд-во СПб. гос. ун-та экономики и финансов, 2003. – С.11-22.
19. Шевченко І.С. Категорії дискурсу як евристична проблема / І.С. Шевченко // Каразінські читання. 2010. – С. 336-338
20. Ballmer Th. Speech act classification / Th. Ballmer, W. Brennenstuhl. – Berlin etc.: Mouton de Gruyter. – 1981. – 274 p.
21. Heisler T. Evaluative metadiscursive comments and face-work in conversational discourse / T. Heisler, D. Vincent, A. Bergeron // Journal of Pragmatics. – 2003. – V. 35 – P. 1613 – 1631.
22. Levinson S.C. Pragmatics / S.C. Levinson. – London etc.: Oxford University Press, 1983. – 420 p.
23. Vincent D. A Few Remarks On Metadiscursive Utterances Constructed with the Verb DIRE / D. Vincent, D. Deshaies, M. Laforest, C. Paradis, L. Perrin // NWAVE 27. – Athens, 1998. – P. 217 – 250.

УДК 811.161.2'367.625

Шеремет О. В.

НОМЕНКЛАТУРА ЗАЛЕЖНИХ КОМПОНЕНТІВ ДІЄСЛІВНИХ ЛЕКСЕМ У ФІЛОЛОГІЧНОМУ ТЕКСТІ К. XIX – ПОЧ. XX СТОЛІТТЯ

В статье рассматриваются зависимые компоненты глаголов, которые функционируют в филологическом тексте к. XIX – н. XX века. Исследование основывается на теории валентности, которая предусматривает способность предиката определять количество и качество семантически зависимых позиций, и теории сочетаемости, согласно которой синтагматика базируется на семантической совместимости сочетаемых контекстуальных партнеров. Анализ контекстного окружения глагольных слов свидетельствует, что типичными зависимыми компонентами выступают имена, местоимение, наречие.

Ключевые слова: глагольное слово, сочетаемость, зависимый компонент, детерминант, детерминация.

У статті розглядаються залежні компоненти дієслівних лексем, що функціонують у філологічному тексті к. XIX – поч. XX століття. Дослідження ґрунтується на теорії валентності, що передбачає здатність предиката визначати кількість і якість семантично залежних позицій, і теорії сполучуваності, згідно з якою синтагматика базується на семантичній сумісності поєднуваних контекстних партнерів. Аналіз контекстного оточення дієслівних лексем засвідчує, що типовими залежними компонентами виступають іменники, займенники, прислівники.

Ключові слова: дієслівна лексема, сполучуваність, залежний компонент, детермінант, детермінація.

The article presents the results of research on resultative verb dependents in a literary text at the end of the 19-th and at the beginning of the 20-th century. The research is based on two theories, the valence theory and the compatibility theory. The valence theory deals with the predicates' ability to determine their complements. The compatibility theory suggests that syntactics are caused by the semantic compatibility of complements. The contextual analysis of resultative verb constructions suggests that the most common dependents are nouns, pronouns, and adverbs.

Key words: verb, compatibility, verb dependent, determiner, determination.

Лінгвістичні праці, присвячені вивченню дієслова, охоплюють широкий обсяг проблем: від семантичних і структурних властивостей дієслівних лексем до особливостей їхнього функціонування у мовленні. На сучасному етапі найповніше висвітлені лексико-семантичні характеристики і синтаксичні параметри дієслова. Але недостатньо

уважно вивчена номенклатура залежних від нього компонентів. Тому існує потреба дослідити семантичний склад і структуру цих компонентів, що дозволить сформулювати адекватне уявлення про реальні прояви сполучувальних можливостей дієслівних лексем.

Дієслово – одна із основних одиниць лексичної системи мови. У мовленні дієслово не може функціонувати самостійно, бо має узагальнене значення, тоді як мовлення вимагає конкретного. Для того, щоб дієслово перетворилося із одиниці мови в одиницю мовлення, воно має сполучитися з іншими словами в синтагми і набути конкретного значення. Таке перетворення образно описує В.А. Філатов: «Ця ситуація нагадує коло, що з'явилося у результаті проекції кулі на площину. Таке коло нагадує слово у мові. Якщо це коло починає рухатися навколо своєї осі, то воно уже зовсім не коло, а являє собою кулю. Щоб слово мови перетворилося у мовленнєвий компонент, воно мусить почати «крутитися» з іншими словами чи синтагмами» [8, с. 29].

Опис явища детермінації дієслівних лексем, їхньої сполучуваності з іншими лексемами у мовленнєвій практиці містять праці В.В. Виноградова, І.Р. Вихованця, А.П. Загнітка, Г.А. Золотової, В.А. Іцкович, Л.А. Білоконенко, Л.В. Борте. Але попри це, сам термін «детермінація», введений у лінгвістику Н.Ю. Шведовою в 60-их роках ХХ століття, у сучасній мовознавчій літературі трактується як «синтаксичний зв'язок вільного поєднання детермінанта речення з усім складом висловлення» [7, с. 117], а не лише дієслова (чи предиката). Детермінант, відповідно, розглядається як «член речення, який поєднується з усім складом висловлення в цілому за допомогою синтаксичного зв'язку детермінації, який зовнішньо схожий на прилягання, однак не має прислівного характеру» [7, с. 116], або «слово чи словосполучення, відносно якого решта висловлювання є його актантом» [1, с. 499]. У германістиці в такому випадку частіше вживають термін «ад'юнкт», а «детермінант» використовують на позначення: «1) граматичних і лексичних засобів, які виокремлюють предмет із класу (артиклі, вказівні займенники тощо); 2) у словотворі – атрибутивні складники композитів» [7, с. 116].

Враховуючи те, що первинне значення латинського слова «детермінант» (*determinans*) – той, що визначає, обмежує, розглядатимемо детермінанти як компоненти, які із множини сем, що входять до складу ЛЗ слова, виділяють ті, які проявляються у конкретній мовленнєвій ситуації. Тобто, детермінант – одиниця мови (компонент синтаксичної конструкції, член речення, слово певної частини мови), що конкретизує узагальнене значення певного дієслова відповідно до ситуації мовлення, визначає домінуючі компоненти (семи) у структурі лексично значення і обмежує семантичний вплив інших компонентів (сем) лексичного значення.

Лексична семантика дієслова зумовлює його сполучуваність з тими чи іншими залежними компонентами в таких синтаксичних одиницях, як речення і словосполучення. Відповідно, при вивченні синтаксичних особливостей сполучуваності дієслівних лексем необхідно звернутися до словосполучень і речень. «Звернення до словосполучення як теоретичної, штучної, метамовної одиниці – це ефективний прийом вивчення сполучувальних можливостей слів, видів синтаксичних зв'язків, що виникають між ними, засобів зв'язку, а також різноманітних синтаксичних відношень, що з'являються на основі цього зв'язку» [8, с. 26]. М.Я. Плющ зазначає, що «конкретна мовна реалізація валентності опорного слова і функцій словоформ, які заповнюють його оточення, здійснюється за виробленими моделями словосполучень. Абстрактна модель словосполучення, або «каркас» синтаксичних відношень, що виражається словом – носієм валентності і тим, яке заповнює вакантну позицію його оточення, є відображенням усталених в мові морфологічних ознак певної частини мови, тісно пов'язаних із семантикою слів цього класу» [4, с. 59].

Аналіз мовознавчої літератури засвідчує, що детермінантами дієслівних лексем, як правило, виступають іменники, субстантивовані займенники і прислівники. Рідше залежними компонентами при дієслові можуть також бути: дієприслівники, інфінітиви, субстантивовані прикметники і прислівники. Л.А. Білоконенко зазначає, що крім окремих слів, що представляють повнозначні частини мови, детермінантами дієслова можуть виступати синтаксичні конструкції з підрядним зв'язком, побудовані за моделлю простого речення.

У «Сучасній українській літературній мові. Т. 3. – Синтаксис» за загальною редакцією І.К. Білодіда, у розділі, де розглядаються різні види словосполучень за стрижневим словом, вказується, що словосполучення, головним компонентом яких виступає дієслово, можуть бути:

- вербально-субстантивні (поширені іменником з прийменником чи без нього: *гуляти по дорозі, ходити полем*);
- вербально-ад'єктивні (поширені прикметником та дієприкметником в орудному відмінку: *здаватися байдужим, ставати дорослим*);
- вербально-прономінальні (поширені субстантивним або ад'єктивним займенником: *ходити з ним, стати таким*);
- вербально-нумеральні (поширені числівником: *зменшуватися до трьох, зростати до десяти*);
- вербально-адвербіальні (поширені прислівником: *плавати швидко, приходити щодня*);
- вербально-вербальні (поширені інфінітивом і дієприслівником: *просити залишитися, говорити посміхаючись*) [5, с. 63-64].

Сполучуваність дієслова із семантично залежними від нього компонентами ґрунтується на основі їхньої семантичної сумісності. Втім, ступінь залежності детермінанта від лексичного значення дієслова визначається також типом синтаксичного зв'язку в словосполученні. Наприклад, знахідному відмінку об'єкта і знахідному відмінку суб'єкта «притаманні семантико-синтаксичні ознаки субстанціальності, валентного зв'язку з предикатом, фінальної спрямованості, пасивності й формально-синтаксична ознака центральності (форма сильного керування)» [2, с. 69]. А орудний відмінок є «периферійним з погляду формально-синтаксичної позиції в реченні, семантико-синтаксичного функціонування та лексичного наповнення відмінкової форми. Найпоказовішими стосовно периферійності є його первинні семантико-синтаксична і формально-синтаксична функції. Периферійність орудного в первинній інструментальній семантико-синтаксичній функції зумовлена його невходженням у центральні суб'єктно-об'єктні позиції речення і обмеженням лексичного наповнення. Він супроводжує основні семантичні іменникові компоненти речення, вказуючи, за допомогою чого реалізується дія. З формально-синтаксичного боку орудний інструментальний поєднаний з опорним дієсловом слабким підрядним зв'язком (форма слабого керування), займаючи в реченні периферійну формально-синтаксичну позицію і виконуючи функцію придієслівного слабкокеруваного другорядного члена речення» [2, с. 75].

У академічній Граматиці російської мови (1980) значна увага виділяється підрядним зв'язкам слів у словосполученнях. Характеризуючи зв'язок керування, автори граматики стверджують, що стержневим словом у такому випадку виступає дієслово, а при ньому залежний іменник у формі непрямого відмінка. А при характеристиці прилягання зазначають, що дієслово може сполучатись з такими залежними компонентами як прислівник, дієприслівник, компаратив, незмінні (типу «получше», «побыстрее») та інфінітив [6, с. 40-51].

О.М. Пешковський вважає можливим поширення дієслова іменником, субстантивованим прикметником, інфінітивом, прислівником, дієприслівником.

Аналіз контекстного оточення дієслівних лексем у філологічному тексті к. XIX – поч. XX століття показує, що вони найчастіше поширюються такими компонентами:

- іменником (*взяли під увагу, налягати на інвентар, камінем залягти, формулюю гадки, зазначаю нитку, писати з пам'яті, кинути світло, одідичили репертуар, занепадав під ударами, накликає на дім, згинуло в огні, задоволити жагу, стратили зв'язок, вивершати стіг, пособляти росту, творилась гімнодія, не зв'язуючись будучині, повстає питання*);

- займенником (*заховалось до нас, що спадали, я підчеркую се, реститувати її, що зносили, що не здобулась, котрий пильнує, наводити те, собі укладає, вирисовує ся перед нами*);

- інфінітивом (*шукати прийдець ся, мусимо тямити, могли запопасти, приходилось налягати, пильнуючи розбудити, доводилось камінем залягти, годить ся піднести, не можна не запримити*);

- прислівником (*потім згинуло, зістаєть ся тут, раніше підчеркнув, значно побільшило, зарисувалась виразно, нині наводять ся, докладно вимежувати, сильно закаламутити, спеціально похваляєть ся, почало грунтовно ломити ся, свідомо ігнорувалось і ретувувалось*).

Детермінанти, виражені іменником, займенником, інфінітивом і прислівником широко представлені в «Історії української літератури» М. Грушевського, тому розглядатимемо їх як типові, або нормативні. Детермінанти вважають типовими, якщо вони повністю відповідають вимогам української мови, часто використовуються для утворення таких дієслівних конструкцій, які, у свою чергу, реально функціонують у мовленнєвій практиці.

Іменник, безумовно, є універсальним, типовим поширювачем дієслівних лексем. Потенційна сполучуваність закладена в самій природі цих частин мови, це обумовлено тим, що «вони виражають протилежні й найбільш визначні факти дійсності: іменник – предмет, статичний факт, дієслово – процес, динамічний факт. Матерія і рух, а отже, предмет і процес – дві нерозривні сторони буття об'єктивного світу, якраз ті сторони, які в мовній дійсності представляються іменником та дієсловом» [3, с. 159].

Семантична природа дієслівного предиката визначає кількісний та якісний склад речення. Виконуючи предикативну функцію, дієслово «здатне реалізувати свою морфологічну валентність шляхом заповнення позицій: прямого об'єкта (перехідне дієслово + словоформа З.в.); прямого об'єкта і адресата (перехідне дієслово + словоформа З.в. + словоформа Д.в.); прямого об'єкта дії, адресата і знаряддя дії (перехідне дієслово + словоформа З.в. + словоформа Д.в. + словоформа О.в.); або не приєднувати форм з об'єктним значенням (неперехідне дієслово)» [4, с. 41-42]. Наприклад, у синтаксичній конструкції *зложивши з піску подоби їдобої ящірки, розметують сей пісок в повітрі, щоб тим способом розмножити зародки сих ящірок* (Грушевський, Т.1, 102), іменник *пісок* у формі З.в. виступає у ролі прямого об'єкта при дієслові *розметують*. У реченні *З цього погляду в кожній казці мусить бути своє і чуже — теорія запозичення простягає руку теорії самостійності (самозародження)* (Грушевський, Т.1, 333), іменник *рука* в З.в. однини заповнює семантичну позицію прямого об'єкта при дієслові *простягати*, а сполучення двох іменників *теорія самостійності* у формі Д.в. однини виконує роль адресата. У реченні *Від Введення до дев'ятого четверга не годить ся бити біле на воді праниками, бо то шкочить ниві, приводить тучу* (Грушевський, Т.1, 144), дієслово *бити* детерміноване іменником *біле* у формі З.в., що заповнює позицію прямого об'єкта, прийменниково-іменниковою конструкцією *на воді* у формі М.в., що вказує на місце дії, іменником *праники* у формі О.в., що вживається на позначення знаряддя дії. Таким чином, відкриті дієсловом семантичні позиції можуть бути заповнені відмінковими і прийменниково-відмінковими формами у функції підмета (Н.в.), або керованих другорядних членів. «Зумовленість чи незумовленість відмінкової форми визначається кількома факторами, серед яких найважливішим є потреба чи відсутність такої потреби в детермінації дієслова. Виконуючи різні функції, один і той же непрямий відмінок може детермінувати дієслово чи предикативний компонент, або виступати самостійним детермінуючим членом речення. Вибір того чи іншого відмінка зумовлюється конструктивними особливостями речення» [4, с. 27].

Отже, типовими поширювачами дієслівних лексем у філологічному тексті к. XIX – поч. XX століття виступають лексеми, що належать до таких частиномовних категорій: іменників (з прийменниками і без них), займенників, прислівників та інфінітиву. Рідше детермінантами дієслівних лексем можуть бути такі компоненти: синтаксична конструкція з підрядним зв'язком, прикметник, дієприкметник, дієприслівник, числівник.

Література

1. Апресян Ю.Д. Исследования по семантике и лексикографии. Т. I: Парадигматика / Юрий Дереникович Апресян. – М.: Языки славянских культур, 2009. – 568 с. – (Studia philologica).
2. Вихованець І.Р., Городенська К.Г. Теоретична морфологія української мови / Іван Романович Вихованець (ред.) – К.: Університетське видавництво «Пульсар», 2004. – 398 с. – (Академічна граматики української мови).
3. Леонова М.В. Сучасна українська літературна мова: Морфологія / Марія Василівна Леонова. – К.: «Вища школа», 1983. – 264 с.
4. Плющ М.Я. Категорії суб'єкта і об'єкта в структурі простого речення / Марія Яківна Плющ – К.: «Вища школа», 1986. – 175 с.
5. Сучасна українська літературна мова. Т. 3. Синтаксис / За загальною редакцією академіка АН УРСР І.К. Білодіда. – К.: Наукова думка, 1972. – 516 с.
6. Русская грамматика: В 2-х т. / Ред. кол. Н.Ю. Шведова / гл. ред./ и др. – М.: Наука, 1980. – Т. 2. Синтаксис. – 1980. – 709 с.
7. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / Олена Олександрівна Селіванова. – Полтава: Довкілля-К, 2006. – 716 с.
8. Филатов В.А. Слово сочетание как метаструктура языка и синтагма как реальная единица речи / В.А. Филатов, Е.В. Филатова. – Донецк: ООО «Юго-Восток, ЛТД», 2008. – 71 с.

НОМЕНИ OSSI I WESSI ЯК ОБ'ЄКТИ КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЇ І КАТЕГОРИЗАЦІЇ У СУЧАСНІЙ НІМЕЦЬКІЙ МОВІ

Номены Ossi и Wessi исследуются в статье как инструменты и объекты категоризации и концептуализации в современном немецком языке. Методом когнитивной интерпретации языковых фактов установлены категориальные признаки названных явлений; возникновение концептуальных смыслов происходит вследствие переосмысления социально-политических процессов Объединения Германии 1989/90гг.

Ключевые слова: категоризация, концептуализация, бинарная оппозиция, категориальный признак.

Номени Ossi і Wessi досліджуються у статті як інструменти і об'єкти категоризації і концептуалізації у сучасній німецькій мові. Методом когнітивної інтерпретації мовних фактів встановлено категоріальні ознаки зазначених явищ; виникнення концептуальних смислів відбувається внаслідок переосмислення соціально-політичних процесів Возз'єднання Німеччини 1989/90рр.

Ключові слова: категоризація, концептуалізація, бінарна опозиція, категоріальна ознака.

The German group names Ossi and Wessi as tools and objects of categorization and conceptualization in modern German are investigated in this paper. The categorical characteristics of these phenomena are analyzed on the language facts using the cognitive methods of interpretation. The origin of the conceptual sense arises from the rethinking of the social and political processes of German Reunification in 1989/90.

Key words: categorization, conceptualization, binary opposition, categorical characteristic.

Об'єктом дослідження в статті є номени Ossi і Wessi, предметом – особливості їхньої категоризації та концептуалізації у сучасній німецькій мові.

Дана публікація має за мету дослідити категоріальні і концептуальні ознаки у значенні цих номенів. Завдання статті полягає у встановленні їхніх категоріальних і концептуальних ознак. Новизна дослідження полягає у підході до номенів Ossi і Wessi як до *інструментів* і *об'єктів* процесів сприйняття і пізнання дійсності у німецькій мові. Сміслові наповнення та функції цих номенів змінюються з плином часу від періоду їхнього виникнення як початкова реакція на Возз'єднання Німеччини 1989/90рр. до сьогодні. Минуле розуміння ситуації піддається переосмисленню, формується сучасне ставлення до неї, відбите у оновленій категоріально-концептуальній структурі номенів Ossi і Wessi.

Дослідження механізмів номінації методами когнітивної лінгвістики ознаменувало у 1950-их рр. новий підхід до вивчення зв'язку номінації і когніції [2]. Людська свідомість організовує інформацію про навколишній світ предметів і явищ за допомогою категорій, які містяться у її мовній системі [9, с. 213]. Мислити категоріями, виробленими суспільством і культурою, – природно для людини. Арістотель вперше визначив поняття «категорія» як «рід висловлення про буття» [1, с. 23-24].

Категоризація дійсності розглядається як одна з двох когнітивних операцій при її сприйнятті, в результаті якої (на відміну від абстрагування) відбувається виділення *загальних* характерних ознак для певного класу предметів, явищ, процесів тощо [3, с. 10]. Метою категоризації є систематизація сприйнятого за схожістю.

Концептуалізація (або поняттєва класифікація) – один з важливих процесів пізнавальної діяльності людини, що полягає у осмисленні інформації, яка надходить до неї, і призводить до утворення у людській психіці концептів і їх системи з певною структурою [5, с. 93]. Цей процес спрямований на виокремлення «мінімальних одиниць людського досвіду в їхньому ідеальному змістовому представленні» [там само].

За допомогою ментальних операцій категоризації і концептуалізації людина структурує і дійсність, і мову: відповідно до класифікаційних категорій, що входять до складу концептосфери, ототожнюються і розрізняються як предмети і явища світу, так і мовні одиниці [6, с. 38].

Виникнення у німецькій мові номенів Ossi і Wessi стало *результатом* різних когнітивних операцій у свідомості німців, спрямованих на категоризацію і концептуалізацію змін соціальної структури їхнього суспільства внаслідок Возз'єднання Німеччини 1989/90рр. Після їхнього виникнення вони перетворилися на *інструменти* категоризації і концептуалізації зумовлених ним суспільно важливих явищ, оскільки як німецьке Возз'єднання, так і його осмислення виявилися складними і тривалими процесами.

Через двадцять років після фактичного Возз'єднання можна спостерігати, з одного боку, завершення процесів його осмислення німцями, з іншого – початок процесів його *переосмислення*. «Концептуалізація як процес породження нових смислів – це буття людської свідомості» [4, с. 35]. Накопичений суспільний досвід з моменту появи у німецькій мові номенів Ossi і Wessi породжує на сучасному етапі процеси категоризації і концептуалізації, у яких ці номени стають *об'єктами*. Будучи мовними об'єктиваціями певного (первинного на момент їхнього виникнення) концептуалізованого знання, номени Ossi і Wessi наново піддаються дії когнітивних операцій. Для них створюються нові асоціативні зв'язки, нові смисли, нові контексти. Сучасні номени Ossi і Wessi можна уявити як носії подвійно концептуалізованого знання.

На матеріалі анекдотів як мікроконтекстів, у яких зафіксовані найтонші нюанси змін життя людей у суспільстві, можна простежити концептуалізацію номенів Ossi і Wessi і спостерігати, що у сучасній німецькій мові суспільно важливі явища Ossi і Wessi категоризовано за різними параметрами їхнього осмислення.

Одією з основних характеристик процесу концептуалізації і категоризації є бінарні опозиції [2]. Окрім того, що номени Ossi і Wessi утворюють окрему опозицію, вони можуть утворювати бінарні опозиції з такими категоріями, як: 1) **Бор**: Was ist der Unterschied zwischen Gott und einem Wessi? – Gott weiß alles, Wessi weiß alles besser. 2) **Тварини**: Was ist der Unterschied zwischen einem Fuchs und einem Wessi? – Der Fuchs ist schlau und stellt sich

dumm – der Wessi macht es anders rum... 3) Інші **національності**: – *Was ist der Unterschied zwischen Wessis und Russen? – Die Russen sind wir wieder losgeworden ... – «Was ist der Unterschied zwischen einem Ossi und einem Türken? – Der Türke kann Deutsch und hat Arbeit. – Was bekommt man, wenn man einen Ossi mit einem Polen kreuzt? – Dann bekommt man einen, der sogar zum Klauen zu faul ist!* 4) **Соціальні групи**: – *Was ist eine Blondine zwischen zwei Ossis? – Nicht die dümmste!!! – Der Unterschied zwischen einem Terroristen und einem Ossi? – Der Terrorist hat Sympathisanten.* 5) Предмети **одягу**: *Was ist der Unterschied zwischen einem Ossi und einem weißen Hemd? – Mit einem weißen Hemd kann man sich überall sehen lassen!*

Більшість наведених прикладів побудовані за принципом питання-відповідь, в основу порівняння покладена певна ознака, за якою категорії протиставляються. Аналіз сукупності таких ознак на основі зібраного матеріалу дозволяє відфільтрувати окремо ознаки категорії Ossi і категорії Wessi, яким приділяється особлива увага. Шляхом розподілу ознак і закріплення їх за цими категоріями відбувається обробка суб'єктивного досвіду німців та концептуалізація їхніх знань про відповідні суспільні реалії.

Протиставлення категорій Ossi і Wessi ґрунтується на ознаці походження зі Сходу або Заходу Німеччини відповідно. Їхнє протиставлення з іншими категоріями майже ніколи не відбувається без імпліцитного порівняння їх між собою. (Зазвичай навіть можна легко встановити, яка з категорій є автором анекдоту, якщо зрозуміло, на чию користь випадає це порівняння.) Третя категорія потрібна фактично лише для залучення додаткової ознаки, за якою можливо відмежувати категорію Ossi від категорії Wessi. Протиставлення категорій Ossi і Wessi з іншими категоріями відбиває загальнолюдські, соціальні і національно-культурні стереотипи мислення. Наприклад, протиставлення категорій Ossi і Wessi з категоріями *Бог, тварини і блондинки* створене за ознакою *розумові здібності, інтелект*: *Was ist der Unterschied zwischen Gott und einem Wessi? – Gott weiß alles, Wessi weiß alles besser.* Порівняння із Господом в даному прикладі висміює зарозумілість і зверхність – ознаки, що підводяться під категорію Wessi. Сміслові піднесення «власної» категорії конструються за рахунок приниження протилежної: *Gott schuf den Wessi, Den Rest erledigte sein Azubi.* З цієї комунікативною метою може використовуватися навіть один і той самий анекдот, спрямований за рахунок заміни назви категорії з протилежної сторони: *Was ist der Unterschied zwischen einem Fuchs und einem Wessi? – Der Fuchs ist schlau und stellt sich dumm – der Wessi macht es anders rum...* або *Was ist der Unterschied zwischen einem Fuchs und einem Ossi? – Der Fuchs ist schlau und stellt sich dumm – der Ossi macht es anders rum...*

Серед інших ознак, характерних для категорії Wessi [див. також 8], можна зазначити:

– Ненадійність: *Enttäuscht sagt der Ossi: «Wessi, Sie haben Ihr Versprechen gebrochen.» Dieser tröstend: «Macht nichts, Sie bekommen ein Neues!»* або *Ossi: «Verzeihen Sie, Sie schulden mir noch 100 Mark!» Wessi: «Schon verziehen!»* Щедрість та великодушність переінакшуються тут на негативні якості, у контексті суб'єктивного досвіду східних німців це щедрість західних німців на невиконані обіцянки та самовільне пробачення власних боргів.

– Жага швидкого економічного збагачення: *Ein Ostdeutscher (Ex)Unternehmer schreibt: «Es gibt 3 Möglichkeiten, meine Firma zu ruinieren: 1. Mit Frauen, das ist die schönste... 2. Mit Alkohol, das ist die sicherste... 3. Mit einem Wessi, das ist die schnellste...»* Це уявлення базується на економічній стратегії Німеччини на початку 1990-х рр., коли західнонімецькі фірми одразу після Воз'єднання масово скуповували збанкрутілі підприємства колишньої НДР, щоб запобігти напливу іноземних інвесторів. Але даний анекдот демонструє також, що у свідомості східних німців із західними не пов'язано нічого ані прекрасного (*schön*), ані надійного (*sicher*). Для їхньої характеристики подано прикметник *schnell* (швидко), що в контексті німецької культури є синонімом нераціональності (глупоті).

– Несимпатичність: *Kommt ein Ossi in einen Imbiss und setzt sich mit seinem Teller zu einem Wessi an den Tisch. Da sagt der Wessi zu dem Ossi: «Seit wann fressen Schweine und Adler zusammen an einem Tisch?» Da nimmt der Ossi seinen Teller und sagt zu dem Wessi: «Na gut, dann flieg ich eben weiter.»* Порівняння із представниками тваринного світу віддзеркалює також культурні уявлення про символи шляхетності, мужності, природної фізичної і духовної сили (орел) та низькості людської натури (свиня), зафіксовані ще, наприклад, в байках. Хитрість, спритність уникнення образи та збереження власної гідності і додаткова насмішка над риторично (а отже, і розумово) нижчим опонентом, розвінчання його зверхності проявляються лише у вживанні дієслова руху, можливого виключно для класу птахів.

До категорії Ossi натомість належать такі ознаки [див. також 7]:

– Несучасність: *Woran erkennt man ein Fax von einem Ossi? – Die Briefmarke klebt drauf.* або *Warum haben Ossis 53 Knochen mehr als Wessis? – Weil ihr Gehirn noch mechanisch arbeitet!!!* Неавтоматизованість деяких процесів виробництва переноситься також в царину мозкової діяльності.

– Небажання працювати: *Ein Ossi beim Arzt: «Hat das Medikament, das sie mir geben, irgendwelche schlimme Nebenwirkungen?» – «Ja, Sie müssen damit rechnen, daß sie wieder arbeitsfähig werden.»* або *Herr Lehmann liest aus der Zeitung: «Arbeitslose im Osten nehmen wieder ab!» Darauf seine Frau: «Wird ja auch Zeit – das ist doch kein Zustand mit diesen ganzen überfressenen Ossis!»* Високий рівень безробіття внаслідок переходу на ринкову економіку в нових федеральних землях часто трактується західними німцями як свідоме уникання зайнятості.

– Непопулярність: *Was ist der Unterschied zwischen einem Ossi und einem weißen Hemd? – Mit einem weißen Hemd kann man sich überall sehen lassen!* У деяких анекдотах навіть відкрита агресія: *Wie lange kann man einen Ossi mit einem geschlossenen Auge beobachten? – Solange, bis das Magazin leer geschossen ist!*

Проте існує єдина ознака, яка об'єднує ці категорії: *Sind die Wessi die Freunde oder die Brüder der Ossis? – Die Brüder! Denn Freunde kann man sich aussuchen. Ta: Sind die Ossis eigentlich unsere Freunde oder unsere Brüder? – Sie müssen unserer Brüder sein. Freunde kann man sich aussuchen.* Спільна національність створює недобровільний, але міцний зв'язок: **братів** (на відміну від друзів) **не обирають**.

Висновок. Номені Ossi і Wessi функціонують як інструменти і об'єкти категоризації та концептуалізації у сучасній німецькій мові. Окрім ознаки походження із західних або східних регіонів Німеччини ознаками зазначених явищ є «рівень інтелекту», «бажання / небажання працювати», «надійність / ненадійність», «сучасність / несучасність», «симпатичність / несимпатичність». Мислення цими категоріями створює підґрунтя для когнітивного «муру у свідомості» (*die Mauer in den Köpfen*) – сучасного символу поділу Німеччини. Виникнення концептуальних смислів відбувається внаслідок переосмислення соціально-політичних процесів Воз'єднання 1989/90рр.

Перспективи подальшого дослідження визначаються виявленням місця номенів *Ossi* і *Wessi* у концептуальній системі німців та вивченням їхніх зв'язків з іншими категоріями у межах національно-культурної концептосфери. На основі цих результатів можливе встановлення статусу цих номенів у контексті німецької лінгвокультури.

Джерела та література

1. Аристотель. Категории / Аристотель; Пер. А.В. Кубицкого. – М.: Государственное социально-экономическое издательство, 1939. – 84 с.
2. Белова А. Д. Категоризация и концептуализация знаний в теоретической и прикладной лингвистике / А. Д. Белова. – [Электронный ресурс]: <http://dspace.nbuv.gov.ua:8080/dspace/bitstream/handle/123456789/10964/03-Belova.pdf?sequence=1>.
3. Берестнев Г. И. Семантика русского языка в когнитивном аспекте / Г. И. Берестнев. – Калининград: Изд-во КГУ, 2002. – 156 с.
4. Бойко Т. В. Лінгвокультурний концепт MINNE / КОХАННЯ в німецькій поезії мінезангу XII–XIV століть: дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / Бойко Тетяна Василівна. – К., 2010. – 213 с.
5. Кубрякова Е. С. Номинативный аспект речевой деятельности / Е. С. Кубрякова. – М., 1986. – 156 с.
6. Попова З. Д. Очерки по когнитивной лингвистике / З. Д. Попова, И. А. Стернин. – Воронеж: Истоки, 2001. – 192 с.
7. Шкіда І. Г. Семантика та функціонування номена *Ossi* у сучасній німецькій публіцистиці // Нова Філологія: 36. наук. праць. – Запоріжжя, 2010. – № 38. – С. 240-247.
8. Шкіда І. Г. Семантика та функціонування номена *Wessi* у сучасній німецькій публіцистиці // Мовні і концептуальні картини світу: 36. наук. праць. – К.: КНУ ім. Т. Шевченка, 2010. – Вип. 31. – С. 407-413.
9. Whorf, B. L. Language, thought, and reality: selected writings of Benjamin Lee Whorf / B. L. Whorf; ed. and with an introd. by John B. Carroll. – New York, NY: Wiley, 1956. – 278 p.

УДК 811.161.1'373.4

Щасливая Н. С.

ИДИОСТИЛЬ АВТОБИОГРАФИЧЕСКОЙ ПРОЗЫ Ю. НАГИБИНА В АСПЕКТЕ ИНТЕРТЕКСТУАЛЬНОСТИ

В статье рассматриваются особенности идиостиля Ю.Нагибина, в частности, употребление прецедентных имен в автобиографическом дискурсе. Имея интертекстуальную природу, имена собственные отображают внутренний мир художника слова, вносят дополнительную коннотативную и эмоционально-экспрессивную окраску.

Ключевые слова: идиостиль, имя собственное, интертекст, прецедентное имя/текст.

У статті розглядаються особливості ідиостилі Ю.Нагібіна, зокрема, використання прецедентних імен у автобіографічному дискурсі. Маючи інтертекстуальну природу, власні імена відображають внутрішній світ митця, вносять додаткове конотативне та емоційно-експресивне навантаження.

Ключові слова: ідиостиль, власна назва, інтертекст, прецедентне ім'я/текст.

The article examined the question about peculiarities of idiostyle usage of precedent names in autobiographical discourse by U. Nagibin. Having got the intertextual nature, proper names reflect the inner world of the artist. They also add extra connotative, emotional and expressive colouring.

Key words: idiostyle (individual style), proper name, intertext, precedent name/text.

Языковая личность – вот та сквозная идея, которая, как показывает опыт её анализа и описания, пронизывает и все аспекты изучения языка и одновременно разрушает границы между дисциплинами, изучающими человека вне его языка [7, с. 3].

Индивидуальный стиль или идиостиль – это стиль писателя, в который включаются не только речевая сторона его произведений, но и тематика, проблематика, особенности мира произведений и под.

На практике данный термин используется применительно к художественным произведениям (как прозаическим, так и поэтическим); применительно к текстам, не относящимся к изящной словесности, в последнее десятилетие стал использоваться отчасти близкий, но далеко не тождественный термин «дискурс» в одном из его пониманий.

При всем многообразии подходов к изучению идиостиля писателя – семантико-стилистического, связанного с именами Б.А. Ларина, В.В. Виноградова, лингво-поэтического, представленного работами В.П. Григорьева, М.Л. Гаспарова, Ю.Н. Караулова, Н.А. Николиной, Н.А. Фатеевой и др., системно-структурного (см. исследования Ю.М. Лотмана, О.Г. Ревзиной, А.К. Жолковского), коммуникативного, реализованного в работах Н.С. Болотновой, И.Я. Чернухиной, и др. – отечественную лингвистику всегда отличало пристальное внимание к смысловой стороне художественной речи.

Цель настоящей статьи – рассмотреть идиостиль автобиографических повестей Ю. Нагибина в аспекте интертекстуальности.

Языковая личность как объект исследования сливается с личностью в самом общем, глобальном, социально-психологическом смысле, что закономерно, поскольку по определению языковая личность есть личность, выраженная в языке (текстах), и через язык, есть личность, реконструированная в основных своих чертах на базе языковых средств [7, с. 3].

Идиостиль конкретного автора определяется, во-первых, знанием того или иного языка культуры, во-вторых, стилем эпохи, степенью развития символического поля, выработанного жанрами эпохи. Язык, получающий свое материальное воплощение в конкретном идиостиле (в текстах), позволяет охарактеризовать индивидуальные особенности языковой личности автора. «Каждый текст, созданный на том или ином языке культуры – это не просто система знаков, но это и форма души создателя» [3, с. 11].

Особым статусом в лексическом наполнении художественного текста обладают имена собственные (именуемые иначе как онимы, ономастические единицы, проприальная лексика), которые чрезвычайно тонко фиксируют языковые симпатии автора при его создании. Диапазон их встречаемости в тексте автобиографического и публицистического характера оказывается таким значительным, что может составить предмет отдельного рассмотрения. Между тем, в имеющихся исследованиях текстового функционирования онимов индивидуально-

авторский фактор учитывается весьма слабо, без должного внимания к его функции непосредственного репрезентанта, вскрывающего допустимые пределы варьирования онимов при выражении текстового содержания или текстовой информации.

Онимы оказываются самой удобной стратой лексики в силу своей особой выделяемости на фоне других слоев вокабуляра для отслеживания данного процесса, а именно того, как индивидуально-авторское применение онимов (в ряде случаев оказываясь исключительно новаторским) развивает приёмы вербального воплощения тех или иных текстовых феноменов. В этом смысле становится возможным заявить о соотношении традиционных приёмов лексического наполнения художественного текста с новыми решениями, появляющимися с течением времени в связи с эволюцией языковых явлений, в числе которых, в первую очередь, следует назвать текстовую номинацию, ответственную за выделение внеязыковых объектов, подлежащих вербализации на уровне текста [2, с. 105].

Взаимовлияние художественного текста и имени собственного имеет двунаправленный характер: «С одной стороны, обозначая, единый денотат, имя собственное выполняет роль текстовой скрепы и наделено», таким образом, текстообразующей функцией. С другой стороны, имя собственное, по мере продвижения в тексте формирует собственно-семантическую структуру» [1]. Для литературных онимов, в отличие от ономастики общеязыковой, «коннотативное значение становится обязательным и часто выходит на первый план, обуславливая особый аспект функционирования имен собственных в художественной литературе» [4].

Сегодня имена собственные (ИС) представляют собой своеобразную лексико-грамматическую категорию, которую можно исследовать в разных аспектах: в языке и речи, в диалектной и литературной сферах. За последнее время особенно усилился интерес к специфике ономастики разных родов литературы – эпического, драматического, лирического. Это связано с тем, что собственные имена в художественном тексте имеют определенную специфику. Подобно другим средствам языка, собственные имена, будучи использованными в контексте художественного произведения, начинают жить и восприниматься в «сложной и глубокой образной перспективе-перспективе художественного целого» [5, с. 18-20]. Писатель употребляет собственные имена в соответствии со своим творческим методом и конкретными идейно-художественными задачами, стоящими в том или ином произведении.

Характеризируя ономастическое пространство документально-публицистических текстов Юрия Нагибина с точки зрения их интертекстуальной природы, следует отметить, что наиболее выразительно данный слой лексики представлен именами собственными-антропонимами.

Эксплицитное выражение прецедентных текстов (ПТ), которые находятся в дискурсе языковой личности, в данном случае Ю. Нагибина, «семиотически» (Караулов), через систему ИС, осуществляется также с помощью актуализации в тексте прецедентного имени (ПИ), прецедентного высказывания (ПВ) и ситуации (ПС). **Задача** данной статьи – проиллюстрировать актуализацию ПТ с помощью собственных имен.

Согласно высказыванию Ю. Караулова, посредством введения ИС в коммуникативном пространстве актуализируется представление о денотате или сигнификате, а в сознании личности «актуализируется представление о соответствующем явлении» [7, с. 218].

Типичным способом репрезентации ПТ посредством введения ИС в ткань нового текста является ссылка на автора произведения, ср.: «В одном Пушкине таятся такие глубины, что не хватит жизни добраться до дна» [8] – в этом случае актуализируется представление о творчестве А.С. Пушкина, о его значении для русской литературы и культуры в целом. В высказывании «Как непрогляден был ранний Пастернак и как прозрачен, родниково прозрачен стал он в последних песнях» акцентируется внимание на разграничении творчества поэта раннего и позднего периода. В повести «Счастливчик Хейли» Ю. Нагибин утверждает, что некоторые читатели «...ценят Хейли лишь за обилие информации. Это культурные читатели, проведшие, что склонность к Хейли — признак не очень взыскательного вкуса, а любить надо Андайка или Чивера. Нет сомнения, что Андайк и Чивер куда более глубокие писатели, нежели Артур Хейли, но, мне думается, человеческое сердце так просторно, что в нем может найтись свободный уголок и для Хейли, если не отказывать ему предвзято в праве на постой. Автор сравнивает работы Артура Хейли с творчеством Андайка и Чивера.

Особую группу составляют литературные антропонимы и топонимы как имена художественных объектов, созданных воображением писателя (Фонякова), поскольку вероятность их прецедентности практически стопроцентна. Так, например, отрывок из повести Ю. Нагибина «Островитянин (Сон о Юхане Боргене)» свидетельствует о подсознательном желании автора ассоциировать норвежцев с прецедентными образами персонажей норвежской литературы: «И я[Ю.Н.] понял, что все-таки нашел Глана на этой земле. И Эдварду. Но как ни крути, а при множестве встреч один Глан и одна Эдварда — маловато. А где же строитель Сольнес, кинувшийся с вершины возведенной им башины, которая мне почему-то представляется силосной, где демоническая Гедда Габлер, все время помнившая о пистолетах своего отца-генерала, где бунтарка Нора, где мятущийся Пер Гюнт, где Нагель, так мощно заряженный страданием, где вообще все прекрасные и странные герои великой норвежской литературы? Должны же быть у них прообразы». Представленные фиктонимы проецируются в сознании реципиента одновременно и на ПТ («Господин» Гамсуна Кнута, «Строитель Сольнес» Генрика Ибсена, драматическую поэму Генрика Ибсена «Пер Гюнт»), и на норвежскую литературу в целом. Универсально-прецедентный уровень интертекстуальных вкраплений позволил автору оставить данные средства без дополнительной атрибуции. В ряде случаев Юрий Нагибин перестраховывается, вставляя ссылку-референцию на произведение и/или его автора, ср.: «В памяти оживает дикий Юджин, герой романа Томаса Вульфа «Взгляни на дом свой, ангел», тоже окрашенного автобиографичностью». В тексте антопонимы Вилфред и Юджин аксиологически синонимизируются. Возникает своеобразное «наслоение» образов, которое вызывает эмоционально-экспрессивный всплеск. Как видим, представленные фиктонимы выполняют не столь номинативную, сколько коннотативную функцию.

Такой же функциональной нагрузкой обладают и ИС-фиктонимы из сферы кинематографа, которые широко представлены в повести Ю. Нагибина «Возвращение Акиры Куросавы»: «... молодежь — это самый главный потребитель кино. И молодежь голосовала иеной за вестерн или американский детектив против фильма из японской жизни, за бритоголового Юла Бриннера против Мифуне, за Форда против Куросавы, за ослепительного Джеймса Бонда против рыбаков Хоккайдо или жителей песчаных дюн, за полуголую Лиз Тейлор против скромной, наивно-чистой Юрико Асаока, за секс, за право кулака, за стрельбу, за кровь, <...> — словом, против всего, чем

значительно японское кино и лидер его — Куросава. Всего лишь шестьсот тысяч зрителей одали вниманием горестные символы Куросавы. <...> На фильмы с вампиром Дракулой, на обновленного и малоудачного Джеймса Бонда, на вестерны «второй свежести» с тучным Уэйном ходит в десять, в двадцать раз больше зрителей. Они в тексте вступают в оппозиционные отношения. Важно отметить, что в качестве дополнительной атрибуции к интертекстуальным ИС выступают определения бритоголовый (о Юле Бриннере), ослепительный, обновленный, малоудачный (о Джеймсе Бонде), наивно-чистая (о Юрико Асаоке) и под., которые способствуют развертыванию смысла и передают авторское отношение к персонажам.

Для прозы Ю. Нагибина характерны ссылки на интертекст: в текст вводятся онимы — имена главных персонажей прецедентных текстов. При этом уровень прецедентности может быть самым разнообразным. В качестве обобщенного термина Ж.И. Дергилева предлагает термин «культурные имена», объединяющий ПИ (Евгений Онегин) и исторические имена (Сталин) [6]. Исследовательница вводит понятие художественного антропоконцепта, справедливо полагая, что имя героя классического произведения становится своеобразным концептом, сопряженным с самым классическим произведением и его автором. Представленные выше ИС репрезентируют национально-прецедентный уровень интертекстуальности.

Универсально-национальный уровень прецедентности представлен антропонимом д'Артаньян, который аллюзийно указывает на предтекст А. Дюма: «... бессмертный д'Артаньян в исходе двадцатого века одерживает победы едва ли не более блистательные, чем при жизни своего создателя, он покори́л театр, кино, оперетту, балет, и по-прежнему хорошие мальчишки, обещающие стать настоящими мужчинами, берут в руки шпагу д'Артаньяна». ИС-фигурами Эркюль Пуаро и мисс Марпл, на наш взгляд, также можно отнести к универсально-прецедентным феноменам: «... истории про Эркюля Пуаро и мисс Марпл окрашены неповторимой авторской интонацией, за ними отчетливо ощущается оригинальная личность их творца, стыдливо прячущаяся от читателя и оттого еще более интригующая». В этом случае далее следует атрибуция: «Агата Кристи интересовала всех, мало кого из знаменитостей так осаждали журналисты, интервьюеры и просто любопытные, как эту ненавидимую шумиху скромную пожилую даму, затворницу и преданную жену».

Некоторые ПИ можно интерпретировать как интенсты национально-социального уровня, так как специфика претекстов обуславливает круг читателей. Возьмем к примеру фигуризм Эмануэль. Ю. Нагбин вводит это ИС, описывая случай, когда долгое время ему не удается найти голландского писателя Боба ден Ойла в «не так уж необъятной современной Голландии» и сетует на «разобщенность западных людей. Правда, все без исключения, — замечает Нагбин, — знают Гуго Клауса, автора скабрёзных романов, недавно увенчавшего свою блистательную деятельность на ниве порнографии бракосочетанием с Сильвией Кристал, исполнительницей роли Эмануэль — героини серии одноименных секс-фильмов» (Боб, с. 6). Автор выражает свое отношение к героям повествования посредством иронии и антитезы.

В автобиографической прозе Юрия Нагибина широко представлены ИС-фигуризмы, которые являются именами персонажей нагибинских героев. Нагбин сознается, что всегда прежде всего «интересуется элементами личного в произведениях писателя». Предполагаем, что именно поэтому при написании очередной автобиографической повести автор, параллельно с характеристикой героев, анализирует их произведения, зачастую отождествляя их с их же персонажами, как, например, в повести «Голландия Боба ден Ойла»: «Время после войны наступило очень деловое, энергичное и коммерческое, и Боб чувствовал себя в нем одиноко. <...> Он стал мелким служащим, вроде Яхека, одним из тех, о ком так интересно писать, но кем так неинтересно быть» (Боб, с. 10). Наряду с биографическими данными Боба ден Ойла, Ю. Нагбин имплицитно представляет образ своего героя, откровенно подсказывая читателю, что для понимания образа Боба нужно обратиться к его персонажу из «Крабо́в в консервной банке». В.К. Харченко и Е.М. Черникова, рассматривая подобные примеры «виртуальных» имен героев литературных произведений, пишут о проекции ИМЯ — МЕТАФОРА. Речь идет «о презумпции похожести, идеале, поведенческом образце» [10, с. 76]. Проекция ИМЯ — МЕТАФОРА соотносима с теорией прецедентного имени. Как отмечает С.Н. Смольников, только семантика актуальных антропонимов содержит предпосылки для использования имени в качестве прецедентного [9, с. 31]. Соотнесение «автора с его персонажем» является характерной чертой идиостиля Юрия Нагибина. Данный прием наблюдается практически во всех исследуемых текстах (как было проиллюстрировано выше, Боб ден Ойл — это Яхек, Юхан Борген — это Вилфред, Маленький лорд, причем Нагбин подчёркивает, что «Борген не перевоплощался в Маленького лорда, он и есть Маленький лорд», Акира Куросава соотносим с персонажем Арсеньева — Дерсу Узала).

Таким образом, ИС создают проекции на отдельные прецедентные тексты и прецедентные тексты, которые отождествляются с творчеством писателя в целом. ИС могут быть представлены на универсально-, национально-, и социумно-прецедентном уровне и являются именем автора ПТ, ИС-фигуризмом («культурным» именем) или именем персонажа одного из нагибинских героев.

Интертекстуальный антропонимикон Юрия Нагибина отображает весь объем фоновых знаний, индивидуальный жизненный опыт художника слова и является «визитной карточкой» писателя.

Источники и литература

1. Бакастова Т. В. Имя собственное в художественном тексте / Т. В. Бакастова // Русская ономастика. Сб. научных трудов. — Одесса, 1984. — С. 157-160.
2. Бирюкова О. А. Текстоблагодетельные функции имен собственных в аспекте идиостиля: на материале коротких англоязычных рассказов XX века: дис. ... канд. филол. наук / О. А. Бирюкова. — Саранск, 2009. — 209 с.
3. Бразговская Е. Е. Текст в пространстве культуры («Sny. Ogrody. Sérénité» Ярослава Ивашкевича) / Е. Е. Бразговская — Пермь: Перм. гос. пед. ун-т, 2001. — 114 с.
4. Буштян Л. М. К проблеме фонетической коннотации собственных имен в поэзии / Л. М. Буштян // Русская ономастика. — Одесса, 1984. — С.118-124.
5. Виноградов В. В. Язык художественного произведения / В. В. Виноградов // Вопр. языкознания. — 1954. — № 5. — С. 18-20.
6. Дергилева Ж. И. Художественный антропоним в лингвокультурологическом представлении: автореф. дис. ... канд. филол. наук / Ж. И. Дергилева. — Белгород, 2008. — 22 с.
7. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность / Караулов Ю. Н. [отв. ред. Д. Н. Шмелев]. — М.: Наука, 1987. — 264 с.
8. Нагбин Ю. М. Берендеев лес / Ю. М. Нагбин. — М.: Советский писатель, 1987. — 512 с.

9. Смольников С. Н. Антропонимия в деловой письменности Русского севера XVI-XVII вв.: Функциональные категории и модальные отношения / С. Н. Смольников. – СПб.: Изд-во С.-Петербург. ун.-та, 2005. – 256 с.
10. Харченко В. К. Лингвогенеалогия: Имя собственное в жарге семейных родословных / Харченко В. К., Черникова Е.М. – М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2010. – 192 с.

УДК 811.161.1'373.46

Щеглова Т. Е.

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ СУФФИКСАЛЬНО-СЛОЖНЫХ АДЪЕКТИВОВ В СОСТАВЕ ТЕРМИНОЛОГИЧЕСКИХ СЛОВСОЧЕТАНИЙ (НА МАТЕРИАЛЕ ПОДЪЯЗЫКА СТРОИТЕЛЬСТВА)

Осуществляется структурно-семантический анализ суффиксально-сложных адъективов в составе терминологических словосочетаний: анализируются первые и опорные компоненты адъективов с точки зрения их морфологической природы, рассмотрено их семантику, определяются самые частотные первые и опорные компоненты адъективов.

Ключевые слова: суффиксально-сложный адъектив, первый и опорный компонент, терминологическое словосочетание.

Здійснюється структурно-семантичний аналіз суфіксально-складних ад'єктивів в складі термінологічних словосполучень: проаналізовано перші й опорні компоненти ад'єктивів з погляду їх морфологічної природи, розглянуто їх семантику, визначаються найбільш уживанні перші та опорні компоненти ад'єктивів.

Ключові слова: суфіксально-складний ад'єктив, перший та опорний компонент, термінологічне словосполучення.

Structural and semantic analysis of suffixal compound adjectives in the terminological word-combinations is made: first and supportive components of adjectives from the point of view of their morphological character are analyzed, the semantics of components is examined, the most commonly used components of adjectives are defined.

Key words: suffixal compound adjectives, first and supportive components, terminological word-combination.

Основная часть номинативных фондов различных языков для специальных целей представлена, как известно, терминологическими словосочетаниями. Они становятся объектом описания практически в любом исследовании, посвященном терминологической проблематике [3, 5 и мн. другие]. Однако на фоне такого всестороннего описания терминов-словосочетаний по-прежнему мало работ, посвященных изучению имени прилагательного, являющегося непременным компонентом большинства составных терминов различной структуры, практически не изученным в терминологическом аспекте остается, в частности, сложный адъектив. Цель статьи – дать структурно-семантическую характеристику одного из типов сложных адъективов – суффиксально-сложного адъектива в составе строительного термина.

В ходе исследования было установлено, что суффиксально-сложные адъективы входят в состав 55 % всех анализируемых терминологических словосочетаний подъязыка строительства. Основанием для отнесения их к суффиксально-сложному способу является отсутствие в языке суффиксального прилагательного, равного опорному компоненту. К ним также были отнесены адъективы с суффиксами *-н-*, *-енн-*, *-ов-* (с опорной основой существительного и глагола) и *-тельн-* (с опорной основой глагола), имеющие опорный компонент, равный самостоятельному суффиксальному прилагательному (*берегоукрепительная стена*, *многодисксовая пила*, *пылезаборная трубка*). Такие прилагательные рассматриваются в авторитетных источниках одновременно как принадлежащие и к чистому сложению, и к суффиксально-сложному способу [6, с. 322 – 323]. Они не противоречат ни одному из этих способов словообразования ни по своей формальной структуре, ни по семантике. Однако к ним не относятся адъективы с ударением на флексии, акцентологически выходящие за рамки суффиксально-сложных адъективов.

К суффиксально-сложным адъективам были отнесены сложные слова «второй степени» или «производно-сложные слова»: *водопроводный*, *газобетонный*, *железобетонный* и др., образованные от сложных существительных *водопровод*, *газобетон*, *железобетон*. Данная классификация сложных адъективов была предложена К. Л. Ряшенцевым, который отмечает, что сложные слова второй степени по своему образованию совпадают с простыми, например: *листопадный* (от *листопад*). То, что слова *листопадный* и др. под. «сложные, является характерным признаком не их самих, но тех основ, от которых они образованы» [7, с. 222-223]. Значительную часть «производно-сложных» адъективов составляют прилагательные с первыми компонентами связанного характера, восходящими к греческому и латинскому языкам (*био-*, *гео-*, *гидро-*, *квази-*, *микро-*, *макро-*, *моно-*, *поли-*, *псевдо-* и др.).

Изучение суффиксально-сложных адъективов с опорным компонентом, содержащим основу существительного, показало, что в качестве первых компонентов в единицах этого типа выступают основы числительных, прилагательных и существительных (*восьмиугольная форма*, *армопанельная конструкция*, *большепролетный мост*).

Суффиксально-сложные адъективы с опорным компонентом, образованным от основы существительного, преобладают и составляют около 60 % от общего количества всех выявленных сложных адъективов этого типа. Данные адъективы обозначают отношение к тому, что названо опорной основой и конкретизировано в первой основе сложения. Что же касается первых компонентов данного подтипа сложных адъективов, то самыми распространенными являются основы числительных и прилагательных, а основы существительных менее частотны.

Немного меньшим по численности подтипом представлены суффиксально-сложные адъективы с опорным компонентом, мотивированным глаголом. Они составляют более 40 % от общего количества суффиксально-сложных адъективов и имеют значение «производящий действие или предназначений для выполнения действия, названного в опорной основе и конкретизированного в первой основе (основах) сложения». В качестве первого компонента в суффиксально-сложных адъективах с опорным компонентом – основой глагола выступают: основы существительных (*бетоносмесительный узел*, *бетоновозная эстакада*, *водозаборный узел*) и основы прилагательных (*длинномерные пиломатериалы*, *короткомерный лес*, *маломерный лес*).

Подчеркнем, что в подязыке строительства превалирующее положение среди первых компонентов суффиксально-сложных адъективов с опорным глаголом занимают основы существительных; первые компоненты с основами прилагательных менее часты.

Дальнейшее изучение суффиксально-сложных адъективов в терминопле строительства предполагает рассмотрение вопроса о частотности первых и опорных терминоэлементов данных единиц.

Полученные в ходе исследования данные свидетельствуют о том, что самыми многочисленными по распространенности среди первых терминоэлементов суффиксально-сложных адъективов являются компоненты **много-**, **мало-** с опорным компонентом, мотивированным существительным. В этой группе адъективов первый компонент чаще всего обозначает меру, реже – количество (*малозатяжные дома, маложильный кабель, маловодная река*).

Опорные компоненты сложных адъективов с первым компонентом **много-** условно могут быть разбиты на следующие семантические группы: компоненты, выражающие различную счетно-количественную семантику (*-кратный, -парный*), обозначающие место, пространство (*-зональный, -местный*), действия машины, какого-либо механизма (*-ходовой*), компоненты с темпоральной семантикой (*-стадийный, -этапный*), обозначающие предметы, механизмы и их части (*-гнездовой, -дисковый*), называющие сооружения и их части (*-арочный, -блочный, -квартирный*), обозначающие состав, ингредиенты (*-водный, -зольный*), единичные компоненты с различной иной семантикой (*-цветный, -целевой*), компоненты, базирующиеся на метафорическом переносе из сферы-источника «Растительный мир» (*-ветвевой, -ствольный*).

Нами были зафиксированы суффиксально-сложные адъективы с первым компонентом **много-** или основой количественного числительного (*одно-, двух-, трех-*) и опорными компонентами *-мерный, -опорный*, мотивированными глаголами (*-мерный* от *мерить*, *-опорный* от *опереть* [9, с. 591, 698]): *многомерный критерий, одномерная фракция, трехмерная система, двухопорный клапан*. Этот тип суффиксально-сложных адъективов встречается в единичных случаях.

Сложные адъективы с первым компонентом **мало-** в зависимости от семантики опорных компонентов были распределены по четырем семантическим группам: компоненты, называющие предметы, механизмы и их части: (*-жильный*), выражающие значение размера (*-габаритный, -мерный*), называющие сооружения и их части (*-этажный*), указывающие на состав (*-углеродистый, -водный*).

Большой группой представлены адъективы с первым компонентом числительным, главным образом, количественным. В качестве вторых компонентов в сложных адъективах с первым компонентом количественным числительным используются основы имен существительных, называющих: действие машины, какого-либо механизма, непосредственно выполняющего работу (*двухходовая резьба*); характеристику предмета (*однородная система*); промежуток времени (*двухэтапное строительство*); различные счетные единицы (*однопарный кабель*); части тела человека (*двуручная пила*); части каких-либо предметов, механизмов, сооружений (*однокосный сварной шов*).

Мы считаем, что эта группа сложных адъективов формально не может быть закрыта, потому что предполагает множество потенциальных образований по соответствующим словообразовательным моделям, так как существительные могут сочетаться почти с любым количественным числительным. На базе этих сочетаний с использованием, преимущественно, суффиксов *-н-* и *-ов-* может быть образовано неограниченное количество сложных адъективов. И такие адъективы функционируют как в профессиональной речи, так и в разговорной, например: *пятнадцатизатяжный дом, шестизатяжный кинотеатр* и т. д. Но такие факты, как правило, словарями не фиксируются в силу их тривиальности.

К частотным первым компонентам суффиксально-сложных адъективов отнесем также терминоэлемент **высоко-** в значении «высокий»: *высокогорный рельеф, промывка высоконапорной струей, высокосортный портландцемент*.

Широкоупотребительны суффиксально-сложные адъективы с опорным компонентом *-видный* и первой основой существительного со значением «подобный тому, что названо первым компонентом» (*гребневидная сталь, клиновидный камень, каплевидная оболочка*). Подчеркнем, что сложные адъективы с компонентом *-видный* могут быть распределены почти по тем же семантическим группам, что и с компонентом *-образный*, а именно: сопоставление по общему внешнему виду, форме (*игловидные кристаллы*), по сходству с растениями, плодами (*грибовидный фундамент*), по консистенции, цветовому или какому-либо другому признаку (*пылевидный материал*), сопоставление с твердыми телами, минералами по одному из признаков, свойственных этим предметам (*каменевидная масса*), по сходству с птицами, животными в целом или частью их тела (*сердцевидный шабер, рыбевидная ферма*).

Некоторая часть этих адъективов имеет синонимические параллели (*игловидные кристаллы – иглообразный излом, седловидная опора – седлообразная форма*). Большая часть сложных адъективов с компонентом *-видный* и *-образный* не имеют синонимических пар, отсутствие соответствий объясняется прежде всего употреблением этих адъективов в специально-терминологическом значении и спецификой терминологии строительства.

Частотны ряды сложений с опорным компонентом *-мерный, -строительный, -упорный, -ходный* (*водоупорная краска, домостроительный комбинат, водомерный узел*).

Статус атрибутивных компонентов типа *био-, гео-, гидро-, микро-, теле-* и др., примыкающих к опорному лексическому самостоятельному слову, до сих пор не получил в научной литературе однозначного определения. Их называют «прилагательными морфемами» (В. В. Виноградов), «лексико-морфемами» (С. И. Ожегов), «полупрефиксами» (М. Д. Степанова), «префиксоидами» (Н. М. Шанский, Л. А. Капанадзе), «препозитивными блоками» (В. В. Акуленко), «афиксоидами» (Т. Л. Канделаки), «аффиксами» (Д. С. Лотте). Г. А. Стахеев в своей диссертационной работе, посвященной исследованию подобных образований, использует термин «аналиты». Специфика аналитов, по мнению автора, заключается в их свободной сочетаемости, то есть способности входить в практически бесконечное количество сочетаний с различными словами способными употребляться самостоятельно [8 с. 6 – 7]. Эту точку зрения разделяют исследователи, которые относят такие терминыэлементы, как *авто-, электро-* и др., к классу аналитических прилагательных [4]. А. Бранднер, в свою очередь, о заимствованиях типа *теле-, радио-, фото-, аэро-, гео-, гидро-, электро-, гелио-* пишет: «Это корневые заимствованные элементы,

получившие в языке самостоятельное функционирование. Их семантическая и фонетическая самостоятельность слишком велика. Однако полной самостоятельности эти единицы не имеют: они не могут относительно свободно перемещаться в предложении» [1, с. 252].

В терминологии строительства было выявлено огромное количество сложных адъективов, в качестве первых компонентов которых выступают связанные компоненты: *аксоно-, аэро-, баро-, гидро-, гео-, дилато-, калори-, квази-, мано-, мета-, орто-, пара-, пневмо-, поли-, пьезо-, стерео-, тахо-, термо-, ферро-, экви-, экзо-* и др. Термины, созданные с участием этих терминологических элементов, целесообразны по многим своим качествам: их легко оградить от полисемии, так как большинство терминологических элементов в настоящее время, когда эти языки стали мертвыми, однозначно выражают определенные значения. По мнению В. П. Даниленко, «они не вызывают ложных ассоциаций, так как не мотивируют терминологическое наименование, а «расшифровывают» именуемые понятия посредством значения составляющих терминологических элементов» [2, с. 81 – 82]. Даже не будучи специалистом в конкретной области знания, но зная семантику греко-латинских терминологических элементов, можно ориентировочно «прочитать» значение термина.

Широкое использование компонентов, созданных на основе греко-латинских элементов, обусловлено их словообразовательными возможностями, структурно не ограниченными – путем простого присоединения греко-латинского терминологического элемента легко создаются новые наименования не только в подязыке строительства, но и во многих других отраслевых терминологиях.

В заключение отметим, что анализ суффиксально-сложных адъективов требует специального исследования. Определить способ образования сложного слова на основании лишь простого сопоставления единиц, содержащих словообразовательные морфемы, проблематично: нередки случаи, когда прилагательное фиксируется словарями гораздо раньше субстантива, который, на первый взгляд, можно принять за производящее слово.

Источники и литература

1. Бранднер А. К некоторым сдвигам на морфологическом уровне современного русского языка / А. Бранднер // Русское слово в мировой культуре: Материалы X Конгресса МАПРЯЛ. – СПб.: Политехника, 2003. – С. 247 – 255.
2. Даниленко В. П. О терминологическом словообразовании / В. П. Даниленко // Вопросы языкознания. – 1973. – № 4. – С. 76 – 85.
3. Казарина С. Г. Типологические характеристики отраслевых терминологий: Монография / С. Г. Казарина. – Краснодар, 1998. – 276 с.
4. Канделаки Т. Л. Об одном типе словаря международных терминологических элементов / Т. Л. Канделаки // Филол. науки. – 1967. – №2. – С. 37–49.
5. Пристайко Т. С. Лексико-номинативная организация специального текста: Монография / Т. С. Пристайко. – Днепропетровск: УкО ІМА-прес, 1996. – 200 с.
6. Русская грамматика: в 2 т. / Гл. ред. Н. Ю. Шведова. – М.: Наука, 1980. – Т. I. – 783 с.
7. Ряшенцев К. Л. Сложные имена прилагательные / К. Л. Ряшенцев // Сложные слова и их компоненты в современном русском языке: учеб. пособ. – Орджоникидзе: Изд-во СОГУ, 1976. – С. 175 – 243.
8. Стахеев Г. А. Аналиты и образования с ними в современном русском литературном языке (вопросы чистого сложения): автореф. дис... канд. филол. наук / Г. А. Стахеев. – Л., 1973. – 16 с.
9. Тихонов А. Н. Словообразовательный словарь русского языка: в 2 т. / А. Н. Тихонов. – М.: «Русский язык», 1990.

УДК 811.161.1'373.45

Щербак Е. Н.

АНГЛИЦИЗМЫ КАК ОДИН ИЗ ИСТОЧНИКОВ ФОРМИРОВАНИЯ МОЛОДЕЖНОГО ЖАРГОНА

Статья посвящена исследованию проблемы освоения заимствований из английского языка в молодежном жаргоне. Объектом являются заимствованные слова, объединенные на основе тематического принципа. Процесс заимствования сопровождается обязательной адаптацией иноязычного лексического материала в системе языка-реципиента.

Ключевые слова: англоязычное заимствование, молодежный жаргон, процесс освоения.

Статтю присвячено дослідженню англословних запозичень з молодіжного жаргону. У роботі на основі структурно-типологічного підходу та принципу системності мови з'ясовані особливості освоєння та функціонування англословних запозичень. Встановлено, що процес запозичення супроводжується адаптацією іноземного лексичного матеріалу у системі мови-реципієнта.

Ключові слова: англословні запозичення, молодіжний жаргон, процес освоєння.

The article deals with the problems of adaptability of English loan words in the youth jargon. Investigation was based on typological approach and on the view, that language is a system. The reasons of adoptions were analyzed.

Key words: English loan words, youth jargon, mastering process.

Тот факт, что лексика представляет собой уровень языка, наиболее подверженный изменениям в процессе исторического развития, является вполне общепризнанным. «Словарный состав представляет собой ту сторону языка, которая более всех других подвержена историческим изменениям. Если изменения в фонологической системе и звуковой «материи» языка, в его грамматическом строе трудно заметить на протяжении жизни одного поколения, то изменения в словарном составе наблюдаются повседневно: любое нововведение в технике, в быту, в общественной жизни, в области идеологии и культуры сопровождается появлением новых слов и выражений, либо новых значений у старых слов, и наоборот, устаревание и уход в прошлое тех или иных орудий, форм быта, общественных институтов неуклонно влекут за собой и уход из языка соответствующих слов» [5, с. 195].

В настоящее время бурно развивающиеся процессы в обществе целиком и полностью отражаются и в языке. В этом нельзя не увидеть закономерность: социальный и языковой организмы связаны между собой причинно-следственными отношениями, и изменения в поведении одного из них всегда соответственно влияют на поведение другого.

Общеизвестно, что на первый план в современном языкознании вышла антропоцентрическая парадигма, поэтому границы анализа иноязычных новаций в последние годы расширились за счет включения человеческого фактора.

Расширение ареалов языкового взаимопроникновения и взаимовлияния в наши дни придало особую значимость исследованиям процессов заимствования и адаптации иноязычной лексики. Процессам заимствования и адаптации были посвящены работы многих отечественных и зарубежных лингвистов: О. С. Ахмановой, Л. Блумфильда, Н. С. Валгиной, В. В. Виноградова, Э. Ф. Володарской, В. В. Иванова, Л. П. Крысина, А. А. Потебни, А. А. Реформатского, Э. Хаугена.

В последние годы изучение русского субстандарта заметно активизировалось. Появилось значительное количество статей, монографий, словарей, описывающих просторечие, различные жаргоны. Особый интерес ученых-лексикографов вызывает молодежный жаргон. Именно молодежному жаргону посвящены работы В. С. Елистратова, И. и Ф. Югановых, М. А. Грачёва и др.[2; 3; 8].

Проблемам изучения заимствований в социолингвистическом аспекте посвящены работы О. В. Высочинной, О. В. Ильиной, Е. В. Какориной, Г. В. Павленко. Несмотря на проделанную исследователями работу, не до конца раскрыты аспекты восприятия, освоения, хранения и извлечения заимствованных слов в сознании индивида.

Существует несколько электронных словарей молодежного сленга, активно пополняемых самими читателями. Таковы «Словарь молодежного сленга» и «Жаргон наркоманов и молодежный сленг» и «Русский сленг и жаргон»[9; 10].

Активное развитие науки и техники, реорганизация экономической и политической сфер, смена социальных и культурных ориентиров стали своего рода катализаторами интенсификации процесса заимствования и массового использования иноязычной лексики.

Актуальность исследования проблем заимствования иноязычной лексики, ее дальнейшей адаптации обусловлена рядом собственно языковых и лингвистических причин. Внутряязыковые причины связаны с массовым характером использования иноязычных новаций и их активным участием во многих языковых процессах, наблюдаемых в русском языке на современном этапе. Актуальность выбранной темы также обоснована недостаточной изученностью новейших современных заимствований с точки зрения их количества и тематической принадлежности.

Почему интересно рассмотреть именно молодежный жаргон? Потому что молодежи свойственно критическое отношение к правилам и нормам, молодежь стремится противоречить традициям и разрушать их. Молодежный жаргон не только эволюционирует сам по себе, но и своеобразно отражает изменения в обществе, системе ценностей, предметном мире.

Существенное влияние на молодежный жаргон оказывают сегодня английские заимствования, в частности, компьютерный сленг. Разработка новейших информационных и компьютерных технологий, появление глобальной сети Интернет также повлияли на популярность английского языка.

Возрос интерес студентов именно к английскому языку в связи с тем, что появилась возможность посещения Америки, Великобритании и других стран, где английский является официальным языком. В результате таких поездок студенты имеют возможность не только посмотреть другие страны, приобщиться к их культуре, но и получить отличную языковую практику, пополнить свой словарный запас.

Другой источник популяризации английского языка – это поп-культура. Увлечение популярной музыкой различных жанров и направлений, американскими кинофильмами привело к тому, что большинство американизмов вошло в русский язык без каких-либо препятствий и употребляется большей частью населения не зависимо от пола, возраста, социального статуса. Средства массовой информации, особенно телевидение, также способствует «англолизации» русского языка.

Таким образом, молодое поколение, в том числе, и студенческая молодежь, не могут не использовать английские слова в своей речи.

И. А. Стернин говорит даже о возникновении общенационального сленга: «В стилистической системе русского языка образуется новая функционально-стилистика – общенациональный сленг, занимающий место между разговорной и сниженной лексикой» [7, с. 4], а Н. С. Валгина констатирует формирование интержаргона: «На базе совмещения лексических единиц разных языков создаются различные варианты интержаргона – молодежного, компьютерного, профессионального и др.» [1, с. 118].

В результате анализа фактического языкового материала выявлены семантические поля, где наиболее представлены лексические единицы, объединенные понятиями учебной деятельности, связанные со спецификой воспитания и обучения в том или ином учебном заведении, отношениями внутри ученических группировок. Заимствования из английского языка охватывают все сферы студенческой жизни:

- названия членов семьи, друзей, профессий: *паренты*, *парентсы* от «parents», *олды* от «old», *фазер-мазер* от «father, mother», *грандпаранты* от «grandparents», *анкл*, *юнкл*, *анти* от «auntie», *бразер*, *брадер* от «brother», *систер*, *систа* от «sister» *френд*, *френды* от «friend», *феллы*, *феллушники* от «fellow», *тичер*, *тичка* от «teacher», *ридер* от «reader». Например: *Ну что, мой френд, пошли домой? Знаешь, как я своих грандпарантов люблю. Они мне все позволяют.*

- обозначение учебных заведений, факультетов, предметов и дисциплин: *инститьют* от «institute», *скул* от «school», *колледж* от «college», *деп* от «department», *фак* от «faculty», *транслетеры* от «translate», *инглиш*, *пинглиш* от «English», *субъект*, *субъекты* от «subject», *трейнинг* от «physical training». Например: *Ты сегодня в инститьют идешь? Ну какие субъекты будем мучить в этом году?*

- обозначение различных зданий, учебных заведений, корпусов, аудиторий: *хостел* от «hostel», *ридинг рум* от «reading room», *джип* от «gym», *флэт* от «flat». Например: *Ну пошел я в свой хостел. После пар – в ридинг рум учиться. В джиме сегодня холодно.*

- предметы, относящиеся к студенческой жизни различные временные отрезки, элементы расписания: *кредитка* от «credit book», *айди*, *айдишник* от «ID-identification», *терм* от «term», *виндик*, *виндоу*, от «window», *халидей* или *холидей* от «holiday». Например: *Судя по кредитке, ты круглый отличник. У меня такая прикольная фотка в айдишнике. Этот терм какой-то длинный. После инглиша у нас виндик.*

- наименования контрольных мероприятий и понятий, связанных с ними, различные студенческие мероприятия: *тейл* от «tail», *экс* от «excellent», *экземы*, *земы* от «exams», *тестинг* от «test», *сейшн* от «session», *пати* от «party», *микс* «тусовка, тусоваться», от «mix» *поинт* «стрелка, встреча» от «appointment», *файтинг* «разборка»,

драка' от «fight, fighting». Например: *Я еще от тейлов за зимнюю сессию не отделаюсь, а уже лето на носу. Сколько земов тебе осталось сдать? На второй паре тестинг пишем. Сдадим экзамены – устроим сейшен/пати. Классный вчера у микс был. Я ей поинт назначил, а она не пришла. Как всегда все закончилось файтингом.*

- заимствования, обозначающие части тела с ног до головы: *фейс* от «face», *липы* от «lips», *хэд* от «head», *тифы* от «teeth», *ханды* или *хэнды* от «hands», *леги*, *футы* от «legs, foot», *фингеры* от «fingers», *нейлы* от «nails». Например: *В этом деле главное – фейсом в грязь не упасть. У него хэд такой большой, а ума нет. Я боюсь тифы лечить. Мойте хэнды перед едой. У нее леги от самой шеи. Сегодня всю ночь себе нейлы рисовала.*

- название одежды, аксессуаров: *тренд* от «trend», *дрес* от «dress», *тразера*, *трузера* от «trousers», *тишортка* от «T-short», *боты*, *ботиться*, *бутиться* от «boot», *хатик*, *хэтик* от «hat», *бра-бра* от «bra», *пины* от «pin», *ринги* от «ear-rings», *бэга* или *кейрик* от «bag, case». Например: *Твой новый дрес – полный отпад. Столько ботов, а бутиться не во что. Где бра-бра кружевные купила? А вся кофточка в больших и маленьких пинах. Ее уши до земли оттянулись. – Еще бы. Такие ринги пудовые носить.*

- сфера студенческого быта: *тейбл* от «table», *софик* от «sofa», *лукалка* 'зеркало' от «look», *ринг*, *рингушник* от «ring». Например: *Почему тейбл не накрыт? Люблю на софике лежать и читать что-нибудь. Я в лукалке узрела отвратительную рожу.*

- межличностные отношения: *френд*, *френдиться* от «friend», *фар хар* от «for her», *лав стори* от «love story», *лавить* от «love», *лайкать* от «like», *адораться*, *адоровать* 'тайно любить' от «adore», *мититься*, *митинговать* от «meet», *кисоваться*, *кисаться* от «kiss». Например: *Он мой лучший френд. Ты хоть кого-нибудь лайкаешь? Ну дай я тебя кисту хоть один разок.*

- заимствования из жаргона музыкантов и различных неформальных групп: *дарк* от «dark», *гроулинг* 'искаженный вокал' от «growl», *байкер*, *байкерша* от «bike», *драмер*, *драмсик* 'ударник' от «drummer», *ньювейвовец*, *нью-вейвщик* 'музыкант, работающий в стиле «Нью вейв» от «New-Wave». Например: *Тут подкатил байкер со своей байкершей. У меня есть знакомый драмер. Я этого нью-вейвщика просто не понимаю.*

- употребление наркотиков и спиртных напитков: *дринк*, *дринкарь* от «drink», *экать* 'принимать наркотики' от «ecstasy». Например: *Опять вчера надринкались. Экнули – и в люлю.*

- выяснение отношений, разборки: *траблс* от «trouble», *килять* от «kill», *бэтл* от «battle». Например: *У меня будут биг траблс, если не сдам зем. Пойдем на бэтл посмотрим.*

- существительные, обозначающие деньги: *грины* от «green», *мани*, *манечки*, *манники* от «money», *кэш*, *кэшка* от «cash». Например: *А манечек до стипендии немного осталось, кто б дал взаймы? Оплата кэшкой или по карточке.*

- отношения с лицами противоположного пола: *герленок*, *герлениш* 'красивая, симпатичная девушка', *герла*, *герлица* 'некрасивая девушка, страшилка, уродина' от «girl», *свитик*, *свитусик*, *свитусечка* от «sweet», *аглица*, *аглушка*, *аглишная аглушник*, *аглифейсовый* от «ugly», *супербой*, *бьютибой*, *отбой* от «boy».

- взаимоотношения с различными социальными группами: *безхомные/бесхоумные* русский префикс без- + «home», *миддлика* от «middle» *культуралы*, *культуральные*, *кальчуральные* от «culture», *ричи* от «rich». Например: *Я себя к миддлика не отношу. Этим ричам, видно, бабки некуда девать.*

- выражение негативной, отрицательной оценки: *аут* 'провал, недостаток' от «out», *факап* 'проигрыш, провал' от «fuck up», *эпикфейл* 'полный провал' от «epic fail». Например: *Вчерашний аут с теми ребятами был исключительно по моей вине! Это твоё воображение пытается привести хоть какое-то обоснование под этот эпикфейл. Она красивая, стройная, обаятельная девушка и отработала свою роль без особых факапов.*

Сегодня для специалистов по социолингвистике этот феномен живой речи является предметом столь же серьезного научного интереса и комплексного изучения, каким были для В. И. Даля лексические диалектизмы русского простонародья. И это оживление исследовательского интереса вполне закономерно, поскольку речь молодежи является фронтом активных словообразовательных экспериментов, поисков новых экспрессивных способов номинации, ресурсом вероятных лексических и фразеологических инноваций.

Источники и литература

1. Валгина Н. С. Активные процессы в современном русском языке. Учебное пособие для студентов вузов / Н. С. Валгина – М.: Логос, 2001. – 304 с.
2. Грачев М. А. Словарь современного молодежного жаргона / М. А. Грачев. – М.: Эксмо, 2006. – 672 с.
3. Елистратов В. С. Словарь русского арго: Материалы 1980-1990 гг.: Ок. 9000 слов, 3000 идиомат. Выраз. / В. С. Елистратов – М., 2000.
4. Лингвистический энциклопедический словарь. Под ред. В. Н. Ярцева. – М., 1990. – 685 с.
5. Маслов Ю. С. Введение в языкознание / Ю. С. Маслов – М.: Высшая школа, 1987. – 272 с.
6. Никитина Т. Г. Молодежный сленг / Т. Г. Никитина М., 2003. – 912 с.
7. Стернин И. А. «Русский язык рубежа веков – упадок, развитие или эволюция?» Актуальные проблемы изучения и преподавания русского языка на рубеже XX-XXI вв. / И. А. Стернин – Воронеж, 2001, с.3-5
8. Юганов И. Словарь русского сленга: Сленговые слова и выражения 60-90х годов / И. Юганов, Ф. Юганова; [под ред. А.Н. Баранова]. – М., 1997. – 304 с.
9. Русский сленг и жаргон. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.jargon.ru>
10. Словарь молодежного сленга. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://annababina.narod.ru>

**ОСОБЛИВОСТІ СТРУКТУРНОГО ТА ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНОГО ВАРІОВАННЯ
ТЕРМІНІВ-ЕПОНІМІВ У ТЕРМІНОЛОГІЇ ХОЛОДИЛЬНОЇ ТЕХНІКИ**

Проблемы вариантности в украинской технической терминологии рассматриваются в историко-культурологическом и лингвистическом аспектах. Термины-эпонимы и их варианты проанализированы на основании статей словарей последних лет издания.

Ключевые слова: термин-эпоним, оним, апеллятив, вариант.

Проблеми варіантності в українській технічній термінології розглядаються в історико-культурологічному та лінгвістичному аспектах. Терміни-епоніми та їхні варіанти проаналізовано на підставі статей словників останніх років видання.

Ключові слова: термін-епонім, онім, апеллатив, варіант.

Variational problems in the Ukrainian technical terminology are considered in historical and cultural as well as linguistic aspects. Eponymous terms and their variations are analysed on the basis of the latest dictionary data.

Key words: eponymous term, onym, appellative, variant.

Варіювання термінних номінацій, що містять у своєму складі власне ім'я, останнім часом привернуло увагу багатьох дослідників ([10, с. 234-236; 4; 3] та ін.), оскільки терміни з оніміними компонентами разом зі своїми варіантами є своєрідними віхами в історії розвитку науки, що відображають зсуви у світосприйманні людини, віддзеркалюючи різною мірою частину її мовної картини світу. Крім того, створені за різних умов терміни-епоніми та їх варіанти якнайкраще ілюструють комбінаторні властивості людського мислення, зокрема, уміння об'єднувати теорії, теореми, винаходи тощо, нерідко роз'єднані в часі. Все це дасть змогу глибше сягнути у змістовий бік термінології, збагнути різноманітні зв'язки між епонімізованим терміном та його варіантами, а також, уточнюючи кількість номінацій, «інвентаризувати» їх та, врешті, впорядкувати термінологію. Як відомо, найпоширенішим вербальним вираженням термінної варіантності є синоніми, вивченням яких обмежимо сферу нашого дослідження.

Отже, метою статті є визначення структурних та лексико-семантичних особливостей термінів-епонімів та їх синонімічних варіантів. Завдання полягають у встановленні їх кількості порівняно з усім термінним корпусом галузі низькотемпературної техніки та групуванні за спільними ознаками; у відстеженні зв'язків (логічних, лексико-семантичних) між терміном-варіантом і головним терміном з обов'язковим антропонімічним елементом та у з'ясуванні найімовірніших причин виникнення варіантів щодо епонімізованих номінацій з урахуванням історико-культурологічного тла.

Для розв'язання окреслених завдань доцільно виокремити *формально-структурні варіанти* (що «не пов'язані з будь-якими значеннєвими диференціаціями щодо змістового боку терміна» [10, с. 173]), *ономасіологічні варіанти* (якщо йдеться про «варіювальні мовні засоби, які вказують на ступінь виявлення тієї чи іншої властивості денотата» [10, с. 173]) та *власне синоніми*, що складають «групу лексичних одиниць, які вживають стосовно одного поняття, проте з метою виділення у ньому не висвітлених раніше аспектів дослідження завдяки новообраному мовному засобу» [10, с. 174].

Загалом, в українській термінології холодительної техніки (опрацьовано понад 3000 термінів) зафіксовано 108 термінів-епонімів (3,6 %), з-поміж яких 82 епонімізовані номінації мають варіанти (2,7 %): 28 термінологічних синонімічних об'єднань (ТСО) характеризуємо як формально-структурні варіанти (0,9 %); 42 ТСО – як ономасіологічні (1,4 %); 12 – як власне синоніми (0,4 %).

Формально-структурний тип репрезентують ТСО, в яких варіюється пропріатив, що входить до складу терміна-епоніма. Зареєстровано фонетичні, графічні та морфологічні варіанти оніма, наприклад: *Ранкін* [7, с. 447] – *Ранкі'н* [11, 472] – *Ре'нкен* – *Rankine* [1, с. 1555], *градус/шкала Р(а',е')нкі'на*; *Гібсова енергія* [1, с. 345] – *Гіббсова енергія* [11, с. 111]; *Ван-дер-Ваальсова сила* [1, с. 1225] – *вандерваальсовська сила* [2, с. 21] тощо. Причиною їх виникнення та розповсюдження за часів існування СРСР була, з одного боку, відсутність достатнього доступу до оригінальних англомовних джерел авторів словників, які створювали власні штучні моделі, що згодом переходили до наступних лексикографічних праць [1, с. VII]. Правильна вимова власних імен має бути максимально наближеною до аутентичної (*Зеєбек* – *Seebeck* [11, с. 116], [1, с. 1547]; *Стокс* – *Stokes* [1, с. 1557]), проте наразі вона часто суперечить традиційній (*Зеєбек* [7, с. 444], *Стокс* [11, с. 344]). З другого боку, «невнормованість українського правопису, суперечливість деяких пунктів чинної його редакції та наявність двох відмінних концепцій, які протягом майже десяти років конкурують між собою, чекаючи висновків Національної правописної комісії» [1, с. XII], стають ґрунтом для появи численної кількості формально-структурних варіантів.

Друга група термінів, утворена внаслідок ономасіологічного варіювання, не відрізняється різноманітністю: знайдено 41 ТСО, що ілюструє синтаксичне варіювання: *Максвеллова теорема* – *теорема Максвелла*; *Дюарова посудина* – *посудина Дюара*; *Гельмгольцова енергія* – *енергія Гельмгольца* тощо. Як підтверджують приклади, в українській термінології конструкція *присвійний відонімний прикметник + іменник-апеллатив* переважає порівняно з моделлю *іменник-апеллатив + іменник-онім*. Так, у словниках ([11; 8; 1] та ін.) здебільшого фіксують перший варіант (*Архімедова спіраль* [1, с. 1275], *Зеєбеків ефект* [11, с. 116]).

Зареєстровано два варіанти, що є перифразами терміна-епоніма: *Бурдонів манометр* – *манометр з трубою Бурдона* – *манометр з трубчастою пружиною Бурдона*. Факти свідчать, що принцип визначення тиску за пружною деформацією першим запропонував німецький учений Р. Шниц (1846 р.), а французький годинникяр Ежен Бурдон сконструював та запатентував свій винахід 1849 року, який з часом став однією з багатьох модифікацій манометра-глибиноміра. На рівні логічних зв'язків *манометр Бурдона* співвідноситься з *глибиноміром* як гіпонім і гіперонім. Вдаючись до лінгвістичного аналізу перифраз та їх кореляції з терміном, виявляємо метонімічне перенесення: ім'я винахідника деталі пристрою стало підставою для назви цілого пристрою з такою деталлю і підставою для скорочення довжини терміна.

Третю групу власне-синонімів складають чотири підгрупи. До першої належать ТСО, у яких термін-епонім і його варіант містять однакове власне ім'я, та заміщено апеллатив, виражений іменником, що відіграє роль

синтаксично стрижневого слова: *Максвеллів розподіл* – *Максвеллів закон*; *трубка Вентурі* – *витратомір Вентурі*. Для апелятивів у межах одного ТСО не характерні будь-які лексико-семантичні зв'язки (*розподіл* – *закон*), на відміну від логічних: *трубка* – *витратомір* (партонім – холонім).

Припускаємо, що термін *Максвеллів розподіл* ([11, с. 352]) витіснив більш «закрите» поняття *Максвеллів закон*, оскільки компонент *розподіл* підкреслює суттєвий бік цього закону («розподілення молекул за швидкостями їх теплового руху...» [6, с. 285]), що запобігає плутанині, адже відомі закон, теорема, рівняння, доведені англійським фізиком і названі на його честь. Те саме стосується ТСО *трубка Вентурі* – *витратомір Вентурі*: номінація *трубка Вентурі* одразу вказує на одну з істотних ознак цього виду витратоміра; термін *витратомір Вентурі* менш інформативний, зареєстрований не в усіх словниках. На семантичному рівні фіксуємо метонімічне перенесення (синекдоху), отже, суттєва частина (трубка) стала засобом позначення цілого пристрою.

Другу підгрупу третьої групи репрезентують епонімізовані терміни та їх варіанти, у яких однаковий апелятив є стрижневим словом номінацій, що входять до складу одного ТСО, проте онім у варіантах замінено іншим апелятивом (-ами), наприклад: *Стирлінгів двигун* – *двигун зовнішнього згоряння* – *двигун із зовнішнім підведенням теплоти*; *ефект Джоуля–Томсона* – *дросель-ефект* – *дросельний ефект*; *ефект Ранка–Хільша* – *вихровий ефект* [2, с. 15] тощо.

Терміни, що утворюють перше ТСО (*Стирлінгів двигун...*) не є власне синонімами, через те що *двигун із зовнішнім підведенням теплоти* – перифраза терміна *двигун зовнішнього згоряння*, яка менш вживана з причин багатоконтактності і недотримання принципу мовної економії, а номінації *двигун Стирлінга* (гіпонім) та *двигун зовнішнього згоряння* (гіперонім) – квазісиноніми, позаяк перші елементарні двигуни зовнішнього згоряння були відомі ще наприкінці XVII століття, задовго до винаходу Р. Стирлінга, який у вересні 1816 року запатентував теплову машину, проте традиційно останні дві номінації у словниках фіксують як синонімічні варіанти [6, с. 505].

У наступних двох ТСО (*ефект Джоуля–Томсона...* та *ефект Ранка–Хільша...*) епонімізовані терміни утворені за однаковою моделлю: *апелятив* + *онім* (останній складається з прізвищ двох учених), однак історії відкриття цих фізичних явищ істотно відмінні. Так, славетні англійські учені Дж. П. Джоуль і У. Томсон сумісно виявили й обґрунтували ефект охолодження газу за умов його повільного адіабатичного протікання через пористу перетинку (*ефект Джоуля–Томсона*, 1847 р.). Дж. Ранк (Франція) та Р. Хільш (Німеччина) не працювали разом: Ранк 1934 року, перебуваючи у США, запатентував свій винахід «Вихрова труба», не визнаний на батьківщині; 12-ма роками пізніше (1946 р.) Хільш удосконалив ефективність вихрової труби Ранка, що стало підставою для номінації *ефект Ранка–Хільша*.

До того ж офіційним варіантом першого терміна-епоніма є юкстапозит *дросель-ефект*, утворений за рахунок усічення прикметникової основи. Варіанти *вихровий ефект* та *дросельний ефект* побудовано за однією конструкцією – $A_1 N_1$, проте ці словосполучки з атрибутивними компонентами розрізняються стилістично: варіант *дросельний ефект* ще не має «офіційного статусу» попри те, що його активно вживають спеціалісти в усному та письмовому мовленні.

Третю підгрупу ТСО третьої групи вважаємо мішаною, позаяк у ній спостерігаємо повну або часткову відсутність ознак, властивих обом попереднім підгрупам. Для неї характерніші синонімічні ряди: *Гіббсова енергія* – *ізобарно-ізотермічний потенціал* – *вільна ентальпія* [6, с. 188]; *Гельмгольцова енергія* – *ізохорно-ізотермічний потенціал* – *вільна енергія* [6, с. 190]; *Нернстова теорема* – *Нернстів принцип* – *Третя основа термодинаміки* [6, с. 544].

Два ТСО (*Гіббсова енергія...* та *Гельмгольцова енергія...*) побудовано майже аналогічно: елементи перших термінів є власними назвами (використано прізвища американського фізика Дж. У. Гіббса та німецького фізика Г. Гельмгольца), що відсутні у решті варіантів; другі терміносполучки – *ізобарно-ізотермічний* та *ізохорно-ізотермічний потенціали* – інтернаціональні назви, складені з елементів грецького і латинського походження; наступні варіанти рядів – *вільна ентальпія* і *вільна енергія* – містять питому загальноновживану лексику, вжиту в терміновому значенні (*вільна*), та інтернаціоналізми-грецизми (*ентальпія*, *енергія*). В усному фаховому мовленні простежено тенденцію до використання останніх терміносполучок. Відмінність полягає в тому, що у ТСО *Гельмгольцова енергія...* повторено апелятив *енергія*, а у терміноряді *Гіббсова енергія...* його замінено елементом *ентальпія* ([< грец. enthalpō – нагрівати] [9, с. 267]), отже, однакові компоненти у синонімічних варіантах цього терміноряду відсутні.

Третє ТСО пов'язане з ім'ям видатного німецького фізика В. Нернста, який 1906 року довів, що ентропія системи за умов абсолютного нуля дорівнює нулю. Це положення стало одним з головних у термодинаміці і дістало назву *Третьої основи термодинаміки*. Лінгвістично перші два терміни-епоніми побудовано аналогічно ($A_1 N_1$, де A_1 – ономастичний компонент, виражений присвійним прикметником, N_1 – іменник-апелятив) і є прикладами термінів першої підгрупи третьої групи (*Нернстова теорема* – *Нернстів принцип*). Остання терміносполучка – *Третя основа термодинаміки* – не містить жодного спільного компонента порівняно з попередніми двома варіантами, що дає змогу уналежнити ТСО до мішаної групи. Крім того, ця номінація є головною у терміноряді, а дві епонімізовані одиниці – її варіанти, адже це не просто теорема з-поміж безлічі інших, а основа термодинаміки.

Четверту підгрупу третьої групи (власне синонімів) складають ТСО, у яких термін-епонім не закріплений у словникарських працях, монографіях, підручниках, проте трапляється у лекційних курсах та в усному фаховому мовленні, наприклад: *Russian cycle* – *вакуумний цикл* – *цикл Мартиновського*. Як наголошує науковець Т. В. Морозюк, *Russian cycle* – це «міжнародна назва циклу повітряної холодильної машини, що була запропонована 1954 року В. С. Мартиновським» [5, с. 481], тобто термін-інтернаціоналізм. На відміну від нього номінацію *вакуумний цикл* використовують фахівці з низькотемпературної техніки колишнього СРСР. В Одеській державній академії холоду, де працював відомий учений Володимир Сергійович Мартиновський, спеціалісти, вшановуючи його пам'ять, називають цей цикл – *циклом Мартиновського*.

Узагальнюючи вищесказане, можна зробити такі висновки: *по-перше*, дві третини термінів-епонімів з-поміж усіх епонімізованих номінацій сфери холодильної техніки мають варіанти, кількість яких хитається від одного до двох; *по-друге*, утворення формально-структурних, ономасіологічних варіантів та власне синонімів щодо термінів з пропріативом зумовлено різноманітними причинами, як-от: невнормованістю українського правопису (*Стоукс* – *Стокс*); переважанням конструкцій з онімом у формі присвійного прикметника (*Бурдонів манометр*); прагненням

уникнути непорозуміння, зробити термін мотивованішим (*Маквеллів розподіл – Маквеллів закон*), прагненням мовної економії тощо; *по-третє*, виявлено кілька модифікацій власне синонімів щодо термінів-епонімів, історичні розвідки яких приводять до нового осмислення цих номінацій, наприклад, *Стірінгів двигун – двигун зовнішнього згоряння* фактично квазісиноніми, що пов'язані родо-видовими відношеннями. І врешті, за кожним ТСО, що містить термін з антропонімним елементом, прихована картина дійсності певного культурно-історичного простору і часу, розглядаючи яку, людина змінює себе і світ, адже «власне ім'я у структурі терміна-епоніма робить його охоронцем культури та історії» [3].

Джерела та література

1. Англійсько-українсько-англійський словник наукової мови (фізика та споріднені науки): В 2-х частинах / [укладачі: О. Кочерга, С. Мейнарович]. – Вінниця: Нова книга, 2010. – Ч. II – українсько-англійська. – XXXIV + 1566 с.
2. Загоруйко В. О. Суднова холодильна техніка: підруч. [для студ. вищ. навч. закл.] / В. О. Загоруйко, О. А. Голиков. – К.: Наукова думка, 2002. – 576 с.
3. Каканова Е. М. Лингвокогнитивные и культурологические особенности научного дискурса (на материале математических и медицинских терминов-эпонимов): автореф. дис. на соиск. науч. степени докт. филол. наук: спец. 10.02.21 – «Прикладная и математическая лингвистика» [Электронный ресурс] / Е. М. Каканова. – М., 2011. – Режим доступа: <http://www.google.com.ua>
4. Мозговий В. І. Фононіми, морфоніми, графоніми, або методика передачі власних назв засобами спорідненої мови / В. І. Мозговий // Функціональна лінгвістика. – 2010. – № 1. – Т. 2. – С. 102-104.
5. Морозюк Т. В. Теория холодильных машин и тепловых насосов: [монограф.] / Т. В. Морозюк. – Одесса: Студия «Негоциант», 2006. – 712 с.
6. Политехнический словарь / [редкол.: А. Ю. Ишлинский (гл. ред.) и др.]. – [3-е изд.]. – М.: Большая Российская энциклопедия, 2000. – 656 с.
7. Російсько-український науково-технічний словник / [укладачі: В. Перхач, Б. Кінаш]. – Львів: Львівська політехніка, 1997. – 456 с.
8. Російсько-український словник з інженерних технологій / [уклад. М. Ганіткевич, Б. Кінаш]. Термінографічна серія *СловоСвіт* № 9. – Львів: ЛІГА-ПРЕС, 2004. – CD.
9. Сучасний словник іншомовних слів: близько 20 тис. слів і словосполучень / [укладачі: О. І. Скопненко, Т. В. Цимбалюк]. – К.: Довіра, 2006. – 789 с.
10. Татаринов В. А. Общее терминоведение: Энциклопедический словарь / В. А. Татаринов / Российское терминологическое общество РоссТерм. – М.: Московский Лицей, 2006. – 528 с. – (Библиотека журнала «Русский Филологический Вестник», Т. 44).
11. Українсько-англійсько-німецько-російський словник фізичної лексики / [укладачі: В. Козирський, В. Шендеровський]. – К.: Рада, 1996. – 934 с.

УДК 811.161.2'367.622.19

Юносова В. О.

ЗМІНИ В ГРАМАТИЧНІЙ КАТЕГОРІЇ ЧИСЛА АБСТРАКТНИХ ІМЕННИКІВ

В статті проаналізовані особливості вираження форм числа в іменах существительных с абстрактным значением, виявлені основні тенденції їх функціонування в українському мові кінця XX – початку XXI ст.

Ключевые слова: имена существительные с абстрактным значением, множественные формы, семантическое видоизменение.

У статті проаналізовано особливості вияву форм числа в іменниках з абстрактним значенням, встановлено основні тенденції їхнього функціонування в українській мові кінця XX – початку XXI ст.

Ключові слова: іменники з абстрактним значенням, множинні форми, семантична видозміна.

The peculiarities of the presentation of the plural forms of abstract nouns have been analyzed in the article. The main tendencies of their functioning in the Ukrainian language (the end of the XX th – the beginning of the XXI st) have been determined.

Key words: abstract nouns, plural forms, semantic modification.

У сучасній українській мові є лексеми, в яких форма множини разом із граматично співвідносним значенням однини і множини має інше, нове значення (пор. *слово/слова* – мовна одиниця; *тільки мн. слова* – літературний текст до вокального твору; *куплет/куплети* – строфа вірша, пісні; *тільки мн. куплети* – пісенька з кількох строф на побутову або політичну тему, приспів якої звичайно повторюється). Здатність набувати у множині нового відтінку або й іншого значення мають не лише конкретні назви, але також іменники на позначення абстрактних понять, що переважно вживаються лише в однині і яким здебільшого не властиві кореляційні пари числа.

Незважаючи на те, що словозміна абстрактних іменників уже була об'єктом дослідження (О. Шахматов, В. Виноградов, І. Матвіяс, В. Чабаненко, О. Безпояско, В. Горпинич та ін.), проблема їхнього вживання в однині та множині в останні десятиріччя функціонування української мови залишається актуальною.

Мета нашої роботи – простежити основні тенденції у вживанні числових форм абстрактних іменників, які намітилися й діють в українській мові кінця XX – початку XXI століття.

Оформлення іменників граматичною категорією числа перебуває в певній залежності від семантичного об'єму слова. Форми однини і множини здебільшого набувають багатозначні лексеми, які можуть мати як абстрактні, так і конкретні значення, пор.: *авторитет* (1. *тільки одн.* Значення, вплив. 2. Про особу): Ми випустили проспект, розповсюдили його по всьому світі, зв'язалися телефоном зі світовими *авторитетами* як з майбутніми членами журі... («Дзеркало тижня», 27.01.07); *апетит* (1. *тільки одн.* Бажання їсти. 2. *перев. мн., перен.* Прагнення до чого-небудь): Та згодом *апетити* зросли, крадії набрались певності, тож почали брати аудіо та відеотехніку, комп'ютери... («Експрес», 30.10.–06.11.08); *жаль* (1. Сум, печаль. 2. Жалість, співчуття. 3. *перев. мн.* Скарги, нарікання): Душа, як птиця, – на крилі. Із квітнем розійшовсь у часі, Збирає вересень *жалі*. Від розпачу немає спасу (В. Черепков); *ініціати́ва* (1. Перший крок у якій-небудь справі; почин // *перев. мн.* Пропозиція або почин, спрямовані на досягнення чого-небудь): Це мають бути приватні *ініціативи* («Україна молода», 14.02.09); *можли́вість* (1. Здійсненість чогось. 2. Наявність сприятливих умов. 3. *тільки мн.* Внутрішні сили, ресурси, здатності): Головний постулат у філософії Никитенка – людські *можливості* необмежені, просто багато обмежених людей («Київські відомості», 29.08.–04.09.2008); *урочи́стість* (1. *абстр. ім.* до урочистий. 2. *перев. у мн.* Урочисті

заходи, дії на відзначення якоїсь знаменної дати, події): Опісля святкового мітингу учасники *урочистостей* поклали букети живих квітів до підніжжя пам'ятника Т. Шевченку («Урядовий кур'єр», 28.08.08); *філософствування* (1. Дія за знач. до *філософствувати*. 2. *перев. мн. розм.* Абстрактні, хитромудрі міркування): В кінорепортажах не дуже розжешся: хроніці днів не до твоїх суб'єктивних емоцій та *філософствувань* (О. Гончар). Ці та інші випадки зміни значень абстрактних іменників відбивають словники. Однак процеси метафоризації лексичних значень відбуваються в мові постійно, тому певні зрушення в семантичній структурі слова не завжди встигають зафіксувати лексикографічні видання. Так, за словниками [2], лексема *порожнеча* вживається переважно у множині лише тоді, коли позначає порожнини в мінералі, породі або всередині суцільного матеріалу. У художньому, публіцистичному стилях трапляється вживання форми множини цього іменника в переносному значенні: І щаслива на сцені, на знімальному майданчику, у телестудії, заповнюючи ними всі ті *порожнечі*, що утворилися в душі («Вечірні вісті», 2008. – №34). Аналогічні процеси спостерігаємо і в інших лексемах: Раніше писав олією і акварелями *абстракцій*, тепер займаюся тільки піском («Київські відомості», 29.08–04.09.08); А всі енергоємні *бізнеси* сидять у тій групі, яка називається «біло-блакитна» («Дзеркало тижня», 18.02.06); Твої *дружби* всім уже обридли (О. Чорногуз); Його перші *любові* були цілком поетичного характеру («Газета по-українськи», 26.01.07); Кожен ранок був нічною. Кожна ніч була передоднем. Кожен день був жагучим чуттям *передцасть* (Л. Костенко).

Форми множини абстрактні іменники утворюють при певних ступенях конкретизації або спеціалізації лексичних значень (*фізичні величини, кінетичні ефекти, високі температури, північні широти*). Якщо раніше такі форми були характерні для наукового стилю, то нині помітною тенденцією стало вживання цих лексем і в інших стилях, зокрема в публіцистичному та художньому. Напр.: Улітку чимало людей носить синтетичне взуття, а при високих *температурах* повітря ноги особливо швидко пітніють («Експрес», 29–30.08.08); Для водіїв це країна випробування міцності нервів, країна великих *швидкостей* («Експрес», 30.10.–06.11.08); Її перші рядки доносять гіркоту розуміння того, що музика має дивовижну здатність впливати на думки й почуття на рівні підсвідомості, куди не сягає слово, і поетеса поривається туди, в її всесильні *глибини* («Слово і Час», 2009. – №4); Але в іракській історії є два *вакууми* («Дзеркало тижня», 20.01.07); ...емоційно насліджені патріоти і пошуковувачі таємних *енергій* рідного слова (В. Неборак); Бо цивілізації не лише ворогують, а часом творять дуже витривалі *синтези* – яким є, скажімо, греко-католицька церква. Україна сама є продуктом такого синтезу («Дзеркало тижня», 27.01.07); У прірву між чорно-кривавими *шизофреніями* Сталіна і кольоровими *шизофреніями* Хрущова провалилася молодість наших батьків («Урок української», 2008. – №1–2); Адже, каже експерт, цінові *шоки* тільки починаються – наступного року слід очікувати принаймні щоквартального зростання цін на газ («Експрес», 30.10.–06.11.08); Сподівання, страхи, надії, *фобії*, чарівність сучасного міста досліджує Наталя Стеркіна, цьому присвячені її твори («День», 04.04.08). Як свідчить зібраний фактичний матеріал, здебільшого у множині вживаються технічні, філософські, медичні та деякі інші спеціальні терміни. Варто відзначити, що медичні терміни, вживаючись у множині, переважно не виявляють яскраво виражених змін у їхньому значенні, зазвичай такі множинні форми вказують на різновиди тієї чи іншої хвороби, пор.: Лікують ним і відкладення солей, *алергії* («Молодь України», 11.04.06); *Артрози* та остеохондроз дуже легко виявити самостійно – болі в колінах та ліктях, простріли в попереку, заніміла шия («Експрес», 25.09.–02.10.08); Згідно з останніми рекомендаціями провідних фахівців, використання олійних розчинів та мазей при *гайморитах*, особливо гнійних, протипоказане... («Експрес», 25.09.–02.10.08); ... з успіхом застосовується при проблемах печінки (вірусних *гепатитах* В і С), синдромах хронічної втоми, цукровому діабеті («Експрес», 25.09.–02.10.08); На Прикарпатті спостерігається незначне підвищення захворювань на гострі *ентероколіти*, які переносяться через воду і продукти харчування («Експрес», 29–30.08.08).

Характерно, що здатність вживатися у множині почали активно набувати суфіксальні іменники: Ті *категоризми* незрідка шокували, але й притягували («Літературна Україна», 12.02.09); Європа вийшла з двох світових воєн і *тоталітаризмів* суцільною руїною – фізичною й моральною... («Урок української», 2008. – № 1-2); Наприклад, вважалося, що хлопчикам узагалі протипоказані надмірні *ніжності*, аби не зростали надто м'якими («Експрес», 15–22.01.2009); І тепер вже на зміну коров'ячим *радіостям* від невдалого підприємництва прийшли *радіості* сусідських дітлахів (О. Жовна); Типовий приклад, відомий киянам – псевдогромадські організації з боротьби з незаконними *будівництвами* («Україна молода», 14.02.09).

Як відомо, абстрактні назви складають такі лексичні групи, до яких ідея рахунку не застосовна. Це передусім синтаксичні віддієслівні й відприкметникові деривати: *біганина, мовлення, сміливість, синь*... Відсутність семантико-граматичного змісту числа в таких іменниках підтверджується їхньою нездатністю сполучатися з означеними числівниками [4, с. 93–94]. У мові все частіше спостерігаємо відхилення від типових морфологічних характеристик. Форми множини від абстрактних іменників характеризують різні прояви ознак: *температури* (високі, мінусові); *товщини* (розрахункові, мінімальні); *потенціали* (приховані: воєнний, економічний); *демократії* (молоді, світові, розвинуті, сталі) тощо.

У сучасному слововжитку досить поширеними є форми множини іменників – назв абстрактних понять із суфіксом *-ість*, утворених від прикметникових основ. Напр.: Застосування досить простого механічного оброблення поверхні завареного (заплавленого) дефекту шляхом шліфування зони переходу до основного металу дозволяє підвищити в 1,5 раза вказані *довговічності* («Урядовий кур'єр», 28.08.08); Але до цієї суми слід додати приблизно 400 доларів щомісячної винагороди за, так би мовити, тимчасові *незручності*, плюс компенсація за харчування, одяг... («Україна молода», 27.05.2010); А щодо негідних вчинків та *непристойностей*, то їх треба соромитися не тоді, коли про них пишуть, а коли їх роблять («Експрес», 30.10.–06.11.08); Через його *чарівності* вони готові повертатися сюди знов і знов («Україна і світ сьогодні», 2006). Назви абстрактної ознаки із суфіксом *-ість* здатні набувати в множині відтінку конкретного вияву якостей, що дає можливість виділити окремі їх різновиди, напр.: ...благодушні ліберали розводили про демократичні *вартості* і всебічну толерантність («Шлях перемоги», 27.08.08); ...зниженням обсягу експорту продукції *металургійної, хімічної та машинобудівної промисловостей* і, як наслідок, падінням валютного виторгу експортерів («Експрес», 30.10.–06.11.08); А чому Міністерству промисловості у рамках державної програми розвитку сільських територій не перенести частину *виробничих потужностей* у глибинку («Дзеркало тижня», 20.01.07).

Можливість набувати форми множини мають і віддієслівні деривати. Напр.: Найдіть щось друге до бесіди, бо від ваших *криків* голова розскакується («Дзеркало тижня», 20.01.07); Як довго йшла до тебе, як нехутко, і скільки ще і

сумнівів, і **втом!** (Л. Костенко); А друге диво було те, що оті **гарки** й **гавкоти** собачі звучали в лад до жаб'ячої й козиної пісні... (В. Шевчук). При порівнянні форм однини і множини віддіслівних іменників простежується тенденція до їх семантичного розмежування, однака переважно наділена семою дії, а множина – результату [1, с. 85].

Деякі форми множини абстрактних іменників набувають нових відтінків у значенні, зокрема тривалості, інтенсивності вияву дії, стану, ознаки: ...виникли масові **безлади** (5 канал, 21.03.10); ... професорська донька раптом засоромилася себе, своїх душевних **гризот**, своїх поганих думок... (Л. Дашвар); ...навіщо було грабіжникам тримати переляканих жінок, погрожуючи всілякими **бїдами** їм і хазяїну закладу? («Дзеркало тижня», 20.01.07); – Ви тут про наші **бїди** не слухайте! Нашо воно вам? (Л. Дашвар); Віра допомагає йому вижити, вийти переможцем із занедбаної церкви, подолати усі свої **страхи** («Дзеркало тижня», 27.01.07); У душі – хура **страхів** і сподівань... (Л. Дашвар); ...треба зробити дружині неймовірний подарунок і тим поставити крапку в новорічних **жахах** (Л. Дашвар); Для локального зняття болю знадобляться гелі, пластирі чи мазі, а при сильних **болях** потрібні ін'єкції, таблетки, свічки, порошкові розчини («Експрес», 25.09–02.10.08); Останніми роками і в нас, і за кордоном вийшло чимало книг і збірників документів про Голодомори. Їх достатньо бодай проглянути, щоб зробити висновок: організовані **голоди** були спрямовані на знищення української нації («Газета по-українськи», 04.04.08); Хіба не тут ловив обличчям холодні тіні від хмар у страшні липневі **спеки**, коли весь степ пах зерном і солом'яною трухою? (Г. Тютюнник).

Вживаючись у множині, форми абстрактних іменників часто виконують не пряму, кількісну, а експресивно-поетичну функцію [3, с. 158–159], пор.: І де ж мені взяти для дум зрівноважені чола, для **смутоків** сутулих – непрододими плащі? (Л. Костенко); Десь поміж **тишами** й громами Нас візьме у обійми час (В. Коротич). В. Чабаненко вважає, що форми множини абстрактних іменників властиві не лише поетичному мовленню, а вживаються переважно у стилістично забарвлених художніх, публіцистичних текстах тощо і виконують чисто експресивну, виразально-зображальну функцію [6, с. 122]. Це підтверджує і сучасна мовна практика, пор.: На мить лише випустила найманку з поля зору, а та вже від **страхів** аж прилипла до спинки крісла; Спина зігнулася серпом – й Іветта Андріївна Вербицька в розкішній шубі враз перетворилася на звичайну виснажену роками й **бїдами** бабусю; – Дайте! Дайте чужі **болі** гоїти, щоб своїх не чути (Л. Дашвар).

Часто відтінок тривалості, інтенсивності вияву ознаки, дії, стану супроводжується емоційно-стилістичним забарвленням, як-от: Необхідно також створити народний телевізійний канал, який буде розкривати очі громадянам на злочини влади, очевидні **маразми** і **дебїлізми** нашої дійсності... («Українська газета», 25–31.01.07); Тепер усе було позаду: всі прикросі та незгоди, всі фізичні й душевні **болі**, був безмежний і безмірний спокій (О. Жовна); Більш прискіпливі театralи за цими зовнішніми **красотами** обов'язково розгледять усілякі **«задовгості»**, брак доказовості в окремо взятих епізодах, недостатню переконливість героїв («Україна молода», 14.02.09); Ми займаємось поезією, прозою, літературознавством і критикою, театром, кіно, музикою, телебаченням, масовими фестивальними **збожжеволіннями** (Ю. Андрухович).

Чимало форм абстрактних іменників мають відтінок гіперболізації ознаки, вони вживаються в художньому, публіцистичному стилях: **Мільярди вір** зариті у чорнозем, **мільярди щасть** розвіяні у прах (В. Симоненко); Там будуть галичанські селяни з намозоленими руками в мазепинках УПА й такі ж селяни-східняки в червонозоряних пілотках, будуть дев'ять мільйонів блїдих тіней, що вмерли в голодомор імені Ленїна-Сталїна, будуть бунтівні Стус та Красівський, печальний Симоненко з кетягом калини, і **тьми**, і **тьми**, і **тьми**... («Сучасність», 2000. – №4). Погоджуючись із думкою В. Чабаненка про поширення таких лексем у різних стилях, зауважимо, що не завжди вказані форми множини виражають експресію (пор.: **їніціатива**, **можливість**, **потужність**, **робота**, **сніг**, **суперечність** тощо).

Іменники, що становлять категорію збірності, в українській мові вживаються тільки в однині [5, с. 70]. Мова сучасної періодики засвідчує поодинокі приклади вживання їх у множині: ... подібні суперечки були не бажанням дотримувати букву закону, а були віддзеркаленням внутрішньої боротьби між політичними **елїтами** («Товариш», 23.01.07); Що за цей час не було істотних агресивних конфліктів, говорить про певну компетентність – не когось окремо, а політичних **елїт** загалом («Київські відомості», 29.08–04.09.2008). Водночас зростає кількість множинних форм абстрактних іменників, які своєю формою однини позначають сукупність, загальну кількість тощо: **вroachї**, **досвіди**, **економіки**, **каналізації**, **капітали**, **менталїтети**, **потенціали**, **промисловості** та ін.

Отже, вживання абстрактних іменників у множині пов'язане з формуванням нових відтінків лексичного значення або й нових значень. Оскільки іменники мають різний ступінь абстрактності значень, то лексикалізація граматичної форми охоплює їх неоднаковою мірою. Кількість абстрактних іменників, уживаних у множині, в різних стилях сучасної української мови постійно зростає, тому ця проблема потребуватиме подальших наукових досліджень.

Джерела та література

1. Безпояско О. К. Граматика української мови. Морфологія: підруч. [для студ. вищ. навч. закл.] / О. К. Безпояско, К. Г. Городенська, В. М. Русанівський. – К.: Либїдь, 1993. – 336 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К.: Ірпїнь: ВТФ «Перун», 2004. – 1440 с.
3. Виноградов В. В. Русский язык (грамматическое учение о слове) / В. В. Виноградов. – М.-Л., 1947. – 784 с.
4. Вихованець І. Теоретична морфологія української мови: Академічна граматика української мови / І. Вихованець, К. Городенська; За ред. І. Вихованця. – К.: Унів. вид-во «Пульсар», 2004. – 400 с.
5. Сучасна українська літературна мова: Морфологія / [за заг. ред. І. К. Білодіда]. – К.: Наук. думка, 1969. – 583 с.
6. Чабаненко В. А. Основи мовної експресії / В. А. Чабаненко. – К.: Вища шк., 1984. – 168 с.

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНІ ТА ПРАГМАТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ІМЕННИХ МОДЕЛЕЙ ДЕМІНУТИВІВ ЧОЛОВІЧОГО ТА ЖІНОЧОГО РОДУ

Проблема семантики демиинутивов рассматривается в их прагматическом аспекте функционирования в языке. Определяется каким образом суффиксы демиинутивности влияют на значение демиинутива и на высказывание в целом, а также способы образования и специфика этих единиц в системе речевых актов и речи в целом.

Ключевые слова: демиинутив, словообразовательная модель, суффикс демиинутивности.

Проблема семантики демиинутивів розглядається в прагматичному аспекті їх функціонування в мові. Визначено як суфікси демиинутивності впливають на значення демиинутиву і на висловлювання в цілому, а також способи творення та специфіку цих одиниць у системі мовленнєвих актів та мовленні в цілому.

Ключові слова: демиинутив, словотвірна модель, суфікс демиинутивності.

The problem of semantics of deiminutives is examined in their pragmatic aspect of functioning in a language. Determined how the suffixes of deiminutivity influence on the value of deiminutive and on expression on the whole, and also methods of education and specific of these units in the system of speech acts and speech on the whole.

Key words: diminutive, derivation model, diminutive suffixes.

Демиинутиви можуть бути утворені від будь-якої частини мови, а їх словотвірне значення варіюватиметься залежно від афіксу. Значення усього слова, таким чином, зумовлене значенням афіксу. Словотвірне значення існує у формі словотвірної моделі похідних одного ряду. Словотвірне значення є значенням серійним, яке характерне для класу слів. Для класу демиинутивів традиційним є значення зменшеності, проте не дослідженим залишається коло значень, що виходить за рамки зменшення, що й зумовило вибір мети нашого дослідження, якою є з'ясувати коло словотвірних значень демиинутивів, які розкриваються в контексті, що передбачає розв'язання таких завдань: 1) визначення поняття СЗ та 2) опис СЗ демиинутивів з функціональної точки зору.

При вивченні динамічного аспекту словотвору використовується функціонально-семантичний підхід, тобто у ході дослідження матеріалу ми виходимо від характеристик загальних функцій словотвору в мові та від тих словотвірних значень, які передаються дериватами у межах словотвірних категорій. Функції словотвору по-різному реалізуються в різних сферах мови.

Вивчення словотвірних явищ саме у динамічному аспекті дозволяє зрозуміти, як будується і реалізується людиною її мовна картина світу, оскільки основу цієї картини становлять саме похідні слова, що породжуються у процесі мовлення. Вони передають також сприйняття дійсності людиною, її соціальні та аксіологічні установки. Діяльнісний характер словотвору відображається в новоутвореннях, узуальному та okazіональному словотворі. Часто в процесі незузального словотвору одночасно діють два важливих фактори – когнітивний і емоційний, що є неодмінною умовою творення та використання у мовленні демиинутивів. До мовної компетенції комунікантів входить володіння механізмом побудови нових слів не тільки за моделями унормованого словотвору, а й за моделями okazіонального словотвору, оскільки оволодіння базовими словами відбувається природним способом так би мовити «поштучно», тоді як похідною лексикою можна оволодіти як моделлю, тоді кожне наступне похідне слово з такого ряду твориться за аналогією.

Похідні слова мають властивість подвійної референції [2, с. 152] – у класифікуючому значенні, яке надає їм словотвірний формант, та предметне значення, яке вони беруть від твірного. Наприклад, слово *столік* означає менший за розміром стіл (класифікуюче значення), при цьому лексема зберігає предметне значення столу (меблі). Словотвірне значення демиинутивів за традицією називається за лексичним результатом акту словотворення – зменшувальними, пестливими, зменшувально-пестливими. Особливе словотвірне значення демиинутивів полягає у передачі ними експресивно-оцінних категорій мислення та, як результат, мовлення.

Власне словотворчі форманти не мають лексичного значення, їх функція семантична і вони кваліфікуються як певні суфікси – нас цікавлять зменшувальні. Зменшувальність – це семантична ознака, а отже дериваційна морфема є носієм значення. Для демиинутивів первинним є значення зменшення, проте це не єдине значення, яке вони несуть.

Афікси є показниками не лише частин мови, але й вужчих поняттєвих класів усередині частини мови. Зв'язок між складовими частинами деривата взаємозалежний – афікс конкретизує твірну основу, в той час як основа теж конкретизує афікс. Демиинутивні суфікси знаходяться із словотворчим формантом у модифікуючих відношеннях, та утворюють словотворчі варіанти основи. Семантика похідного слова не повторює повністю семантику твірної основи.

Отже, якщо лексичне значення розуміють як відношення до денотата, до реальних уявлень, граматичне – як відношення між денотатами, то словотвірне значення можна визначити як класифікаційно-модифікуюче та кваліфікаційне взаємовідношення між твірною основою та афіксом як результативне значення взаємодії афікса з твірною основою [4, с. 176]. Основним носієм словотвірного значення є похідне слово. Словотвірний тип та словотвірна модель виступають носіями семантичного значення опосередковано через похідні, які входять до їхнього складу.

При творенні демиинутивів та використанні їх у процесі комунікації мовець використовує експресивну функцію словотвору з метою отримати більш виразну форму висловлювання. Такі деривати використовуються мовцем для передачі суб'єктивного ставлення мовця, його оцінки по відношенню до того, що номінується, чи до адресата. «Використовуючи слова типу *старушенція*, *здоров'ячко*, *понеділочок*, *епопейка* тощо, людина перш за все висловлює своє ставлення й оцінку. Саме це завдання у неї на першому плані при створенні похідного слова, а не факт номінації» [2, с. 10]. Демиинутиви у системі іменника, на думку О.А. Земської, передають значення малих істот за допомогою суфіксів -онок/-ата та неістот з відтінком пестливості – *тополенок* (рос.), *тополята* (рос.), в системі номінації осіб іменники з суфіксом -ик можуть передавати відтінок жартівливості чи зневажливості, напр. *чудик*

(рос.), *женатик* (рос.), оскільки це значення нерідко метафорично переосмислюється та утворюються слова з іншою семантикою від твірних основ як істот, так і неістот – *озеренята*, *москвиченок*.

Що стосується демінутивів, до їх структури входять мотивуюча основа та словотворчий формант. Найпродуктивнішим словотвірним типом демінутивів є деривація, переважають суфіксальні похідні. Іншими способами творення демінутивних похідних є лексико-семантичний спосіб, або дедемінутивація, коли демінутив лексикалізується і переходить у розряд окремих понять без значення меншості чи пестливості, та аналітичний спосіб творення за допомогою прикметників-конкретизаторів на позначення розміру об'єкта.

Проте саме через аналіз конкретного суфіксу можна розкрити значення не тільки кожного окремого демінутиву, а й ряду похідних певної словотвірної моделі. Серед іменних моделей демінутивів чоловічого роду виділяємо такі словотвірні моделі як *S+ок*, *S+ик/чик*, *S+ець* та *S+очок*.

Суфікс *-ок* (демінутивності) у моделі *S+ок* в першу чергу означає об'єктивне зменшення, напр. *ланцюжок*, *лісок*, хоча деякі вчені [5] говорять про його першочергову аксіологічність. У інших контекстах суфікс може виражати такі значення: погрози – *На того добрі наміри Зайця аніякогісінького враження не справили. – Діло твоє. Боржок повернеш – і роби як знаєш* (Юрій Дмитренко. Розшук); ввічливість та співчуття – *Сьогодні вам документів не дадуть. Пізно. Прийдеться ще разок переночувати в цьому притулку* (Баглюк Г. Розповідь про підсудного); ввічливе прохання: *Добрий мій друже! голубе сизий! Пришліть яцичок ваш, де є вся справа, альбом чистий і хоч один пензель Шаріона* (Т.Шевченко).

Подібно до суфікса *-ок*, демінутивний суфікс *-ик* у словотвірній моделі *S+ик/чик* має ряд омонімів. Серед іншомовних слів з номінуванням осіб за допомогою суфікса *-чик* утворюються лише пейоративні похідні типу зневажливого характеру на зразок *студентик*, *купчик*, *женчик*, *інтелігентик*: *Дивак, – подивився йому вслід Олексій. – Інтелігентик. Вони всі такі. Лопухи. Ну та біс з ним. Головне – щодня по двадцятці вільно зможу зашибати!* (Володимир Шаров. Викрадення).

Іменники на *-ик/-чик* утворюють демінутиви першого ступеню експресивності, проте є досить продуктивним типом. Від основ з матеріальним значенням утворюються похідні *вожик*, *бензинчик*, *блондинчик*, *волик*, *диванчик*, *дипломатик*, *діаманчик*, *камінчик*, *окопчик*, *пальчик*, *перстеник* (*перстінчик*), *песик*, *телефончик*, *хлопчик* тощо.

Словотвірна модель *S+ець* є досить продуктивною і похідні завжди емоційно забарвлені, напр. *народець*, *директорець*, *папірець*, *хлібець*. «Народ у нас нажив який не який капіталець, – підморгує екс-крадій. – Тепер є чим пожитися. Але й проблем стало більше» (Україна кримінальна). За словами С.С. Плямоватої, «суфікс *-ець* (в рос. *-ец*) містить у собі константну, проте досить складну та своєрідну оцінку. Якби в цьому випадку можна було використовувати у цьому випадку визначення «щира» і «нешира» ласка, то другу можна повністю віднести до суфікса *-ець*» [3, с. 77], тобто, цей суфікс можна охарактеризувати як пестливо-зневажливий.

Найменш продуктивною іменною моделлю у чоловічому роді є *S+очок* із складним суфіксом *-очок*, який є формантом для утворення демінутивів другого ступеню експресивності та зберігає своє значення поза контекстом, напр. *деньочок*, *місточок*: – *Ех, деньочок нині – краса! Правда, зайчику?* (Василь Горват. Остання ніч).

Для жіночого роду виділяємо такі словотворчі моделі демінутивів *S+к(а)*, *S+очк(а)*, *S+иця*, *S+ичк(а)*, *S+овця*, *S+уся*, *S+ин(а)*, *S+инк(а)* *S+ечк(а)*.

У моделі *S+к(а)* основна частина цих похідних виконує функцію зменшення. Інша частина, утворена в основному від основ із речовинним значенням, виконує функцію передачі іронії, схвалення, позитивної / негативної оцінки, напр., *свининка*, *матерійка*, *ковбаска*, *горілочка*, *сметанка* тощо: Оцінка, поєднана з хизуванням: – *Яке м'ясо? – поцікавився другий партизан, статечний вусань з люлькою в зубах. – У нас завжди один сорт, сеньйоре. Свининка. Найрозкішніша у світі свининка. Такої ви зроду не куштували. – Пеон явно починає хизуватися.* (Бедзик Ю. Великий день інків). Від основ іменників на позначення дії та побутових явищ, такі деривати виконують функції оцінності, позитивності чи негативності якої допомагає розкрити контекст, наприклад *горілочка*, *роботка*, *нічка*: – *Оце то роботка – ласити, наче мавпа, по канату. Я спустився з горища усього за сім хвилин, – додав він* (Микола Рябчик. Житло); – *Оце так нічка! – проказав Том Вулф. – Важкувато мені довелося* (Р. Бредбері. Призначена година).

Роль суфікса *-к(а)* іменників жіночого роду відповідає за функціями та семантикою суфіксам *-ок*, *-ик*, *чик* чоловічого роду, тобто виконує функцію зменшеності, оцінності, іронії тощо. Цей суфікс при повторному його додаванні до похідного утворює складний суфікс *-очк(а)* й деривати другого ступеню експресивності, напр., *донечка*, *хвилиночка*, *сорочечка*, *квіточка*, *лусочка*, *голівочка*, *дірочка*, *колодочка* тощо. О.О. Тараненко виділяє демінутиви як виразники інтенсивності, яке досить швидко нейтралізується і весь час вимагає свого оновлення, що також досягається за допомогою додавання суфіксів демінутивності більшої виразності, напр., *ні копійки – ні копійчки – ні копійчини* тощо, яку автор називає категорією демінутивності з підсилювальним значенням [7, с. 53].

Через диференціацію значень того чи іншого афікса при вживанні його для утворення якої-небудь частини мови від основ різних частин мови, одні й ті самі афікси набувають можливість виражати не тільки різноманітні відтінки одного й того самого значення, але й інколи набувають абсолютно різних значень. Значення демінутиву міститься у його суфіксі, і кожен наступний суфікс, приєднаний уже до похідного, додає йому додаткової експресивності без зміни основного значення, напр. *дівчина – дівчинка – дівчинонька*. При творенні демінутивів між твірною основою і суфіксом виникають такі типи метонімічних відношень як «рід – вид» та «предмет – належність до нього».

У ході дослідження ми намагалися розкрити, що таке словотвірне значення, та яке саме словотвірне значення несуть певні моделі демінутивних дериватів. Словотвірне значення поєднує в собі значення твірного слова та форманту, функцію якого для демінутивів виконують суфікси. Серед іменників чоловічого та жіночого роду суфікси у поєднанні з основою дали такі значення демінутивів як зменшення, пестливість, позитивна / негативна оцінка, зневага, іронія, ввічливість та комбінації цих значень, і ці деривати виконують відповідні функції у мовленні. Перспективою дослідження є розгляд словотвірних моделей та значень для іменників середнього роду та *pluralia tantum*, прикметникових, дієслівних та прислівникових моделей.

Джерела та література

1. Горпинич В.О. Українська словотвірна термінологія / В.О. Горпинич. – Дніпропетровськ, 1998. – 189 с.
2. Земская Е. А. Словообразование как деятельность / Е.А. Земская. – М.: Издательство ЛКИ, 2007. – 221 с. – Библиогр.: С. 207-211.

3. Плямоватая С.С. Размерно-оценочные имена существительные в современном русском языке. Учебное пособие / С.С. Плямоватая. – М., 1961. – 121 с.
4. Серебренников Б. А., Кубрякова Е. С., Постовалова В. И., Телия В. Н., Уфимцева А. А. Роль человеческого фактора в языке: Язык и картина мира / АН СССР; Институт языкознания / Б. А. Серебренников (ред.). – М., 1988. – 215 с.
5. Сікорська З.С., Шарпило Б.А. Іменники з суфіксами суб'єктивної оцінки в сучасній українській мові / З.С. Сікорська, Б.А. Шарпило // Мовознавство. – 1977. – № 6. – С. 13-23.
6. Степанова М.Д., Фляйшер В. Словообразование в современном немецком языке / М.Д. Степанова, Вольфганг Фляйшер. – М.: Высш.шк., 1984. – 264 с.
7. Тараненко О.О. Смыслові процеси в основі розвитку демінутивних суфіксів / О.О. Тараненко // Мовознавство. – 1983. – № 12. – С. 48-56.

УДК 81. 11

Языкова Н. В.

МЕЖКУЛЬТУРНЫЙ ПОДХОД В ЯЗЫКОВОМ ОБРАЗОВАНИИ: СОДЕРЖАТЕЛЬНО-ЦЕЛЕВОЙ АСПЕКТ

В статье рассматриваются наиболее важные положения межкультурного подхода, с позиции которого осуществлено моделирование содержательно-целевого компонента методической системы обучения иностранным языкам.

Ключевые слова: иностранные языки, межкультурный подход, цели и содержание обучения.

У статті розглядаються найбільш важливі положення міжкультурного підходу, з позиції якого здійснено моделювання змістовно-цільового компонента методичної системи навчання іноземним мовам.

Ключові слова: іноземні мови, міжкультурний підхід, мета та зміст навчання.

The paper summarizes the most important aspects of intercultural approach to TFL and discusses the goals and content of teaching languages from intercultural perspective.

Key words: foreign languages, intercultural approach, goals and content of teaching.

Межкультурный подход в обучении иностранным языком находится на новом этапе своего развития, характерной особенностью которого является завершение формирования его как концептуальной системы обучения (назначение, цель, содержание, принципы, категориальный аппарат), и широкое внедрение в практику языкового образования в стране.

Теоретико-методологическую основу межкультурного подхода в обучении иностранным языкам составляют диалоговая концепция культуры (М.М. Бахтин), концепции языковой и вторичной языковой личности (Г.И. Богин, Ю.Н. Караулов, И.И. Халеева), теоретические положения когнитивной лингвистики (Н.Н. Болдырев, А. Вежбицкая, В.З. Демьяненко, О.К. Ирисханова, В.В. Красных, Е.С. Кубрякова, Ю.М. Лотман, Ю.С. Степанов, И.А. Стернин, В.Н. Телия), лингвокультурологии (В.В. Воробьев, А. Маслова), этнолингвокультурологии (И.В. Привалова), теории межкультурной коммуникации (Л.Г. Викулова, Л.И. Гришаева, В.В. Красных, О.А. Леонтович, С.Г. Тер-Минасова); личностно-деятельностный подход (Л.С. Выготский, П.Я. Гальперин, И.А. Зимняя, А.Н. Леонтьев, А.А. Леонтьев, И.И. Ильясков), компетентностный подход (А.А. Вербицкий, Н.Д. Гальскова, Н.И. Гез, И.А. Зимняя, И.И. Халеева, В.А. Хуторской, Т. Baumer, M. Byram, Common European Framework..., J.A. Ek).

Основные положения разработанных концепций нашли свое воплощение в многочисленных диссертационных исследованиях как фундаментальных, посвященных исследованию системы межкультурного обучения иностранным языкам (Н.И. Алмазова, Т.Н. Астафурова, Г.В. Елизарова, И.Л. Плужник, В.В. Сафонова, П.В. Сысоев, В.П. Фурманова, К.Н. Хитрик), так и прикладных.

Обобщим наиболее важные положения межкультурного подхода, релевантные для моделирования содержательно-целевого компонента методической системы межкультурного обучения иностранным языкам.

В изменившихся социально-политических и социально-экономических условиях произошла переоценка роли и места языкового образования в нашей стране. Практическое владение иностранными языками рассматривается как одна из ключевых компетенций современного человека, способного функционировать в условиях глобализации. В связи с этим стратегической целью обучения иностранным языкам, как в общеобразовательной, так и высшей школе, является овладение иностранным языком как средством межкультурного общения.

Общение представителей различных культур, осуществляемое одним или несколькими участниками на иностранном языке, по сути дела, является межкультурным. Отличие межкультурной коммуникации от общения в рамках одной культуры заключается в следующем. При общении на родном языке его носители, принадлежащие к одной культуре, неосознанно придерживаются единой системы значений. У них возникают культурно обусловленные единообразные представления о картине мира, вербализованные средствами родного языка. В условиях межкультурного общения в силу отсутствия единой системы значений происходит перенос ценностей родной культуры на «чужую» культуру, что приводит к непониманию, а иногда и к срыву межкультурного общения, упрочению стереотипов и предрассудков относительно носителей иной культуры.

Исходя из структуры вторичной языковой личности (И.И. Халеева), логично предположить, что учитель должен формировать у обучающихся не только вербально-семантический, но и когнитивный и прагматический уровни языковой личности, т. е. языковую и концептуальную картины мира носителя языка. Как отмечают Н.Д. Гальскова и Н.И. Гез, в современном процессе обучения ИЯ особый акцент делается на сопоставлении не столько разных языковых явлений, сколько разных концептуальных систем в контексте мировой и национальной культур [1]. Межкультурный подход, в отличие от коммуникативного, затрагивает тезаурусный уровень вторичной языковой личности и предполагает равноправное взаимодействие и обогащение двух концептуальных систем: родной и иной.

Важным для практики межкультурного обучения иностранным языкам является осознание преподавателями сущности и различий двух ключевых понятий межкультурного подхода: «коммуникативная» и «межкультурная» компетенции.

Исходя из уровневой организации вторичной языковой личности, можно сделать вывод, что становление коммуникативной компетенции связано, в основном, с присвоением обучающимся вербально-семантического кода изучаемого языка – языковой картины мира (Тезаурус I или вербальный компонент картины мира по И.И. Халеевой). В отличие от коммуникативной компетенции межкультурная компетенция связана с присвоением студентом Тезауруса II (концептуальная картина мира). Понятие «межкультурная коммуникативная компетенция» как готовность и способность осуществлять межкультурное общение посредством создания общего для коммуникантов значения происходящего и достигать в итоге позитивного для обеих сторон результата общения интегрирует коммуникативную и межкультурную составляющие, тем самым как бы покрывая все три уровня вторичной языковой личности – вербально-семантический, когнитивный и потребностно-мотивационный. Целью межкультурного обучения иностранным языкам является формирование такого качества языковой личности, которое позволяет ей выйти за пределы собственной культуры и приобрести качества медиатора культур, не утрачивая собственной культурной идентичности [2]. С этой точки зрения целесообразно говорить о межкультурном обучении, нацеленном на формирование поликультурной личности, ее межкультурной компетенции, сформированной на базе более чем двух языков и культур: родной и иностранной.

Межкультурный подход к обучению иностранным языкам в российской образовательной практике исходит из методологического положения о равноправии, равноценности культур. Исторически у каждой лингвокультурной общности сформировалась своя, присущая только ей концептуальная картина мира, воплощенная в языке народа. В связи с этим необходимо уйти от традиционного сравнения, характерного для исследования языковых явлений. Мы не можем сравнивать культуры, так как каждая из них самодостаточна и самоценна. Мы можем только констатировать общее и различное в культурах с позиции системы культурных универсалий и попытаться объяснить эти различия для партнера по межкультурному общению.

Сформулированные выше положения составляют теоретическую базу методической системы межкультурного обучения иностранным языкам.

Практической целью обучения ИЯ в рамках межкультурного подхода является формирование межкультурной коммуникативной компетенции вторичной языковой личности как *готовности и способности понимать и порождать речевое высказывание в устной и письменной формах, базирующееся на знаниях, умениях анализа, понимания и интерпретации инокультурных концептов в процессе сопоставления с аналогичными концептами в родной культуре, навыках оперирования языковыми средствами их выражения, умениях применять их для решения коммуникативных задач и отношениях к партнеру по межкультурному общению.*

Образовательная, воспитательная и развивающая цели обучения иностранным языкам реализуются в процессе формирования, совершенствования и развития межкультурной коммуникативной компетенции.

Трудно переоценить общеобразовательное значение учебной дисциплины «Иностранный язык» с позиции межкультурного подхода. Успех процесса межкультурного общения зависит не только от знаний культуры иного социума, но и знаний своей собственной культуры. Более того, в процессе сопоставления фактов двух культур происходит осознание своей культурной идентичности, истинное овладение культурой своего народа, что, безусловно, многократно усиливает общеобразовательное значение иностранного языка как учебной дисциплины, о чем убедительно говорил в свое время Л.В. Щерба, и во многом способствует совершенствованию гуманитарной составляющей образования.

Говоря об общеобразовательной цели обучения ИЯ, необходимо иметь в виду три аспекта цели: общее, филологическое и социокультурное образование.

Общее образование в рамках межкультурного языкового образования нацелено на расширение общего кругозора обучающихся, знаний о мире во всем многообразии его проявлений в различных сферах жизни: политике, экономике, бытовой, этнической, мировоззренческой, художественной культуре.

Филологическое образование нацелено на формирование инокультурной картины мира, реактивацию и углубление родной картины мира в процессе сопоставления языков и культур, расширение и углубление знаний обучающихся о языке как средстве общения, его неразрывной связи и непрерывном взаимодействии с культурой, орудием и инструментом которой он является; о неоднородности и самодостаточности различных языков и культур, языковых и культурных универсалиях, о человеке как о языковой личности и особенностях вторичной языковой личности, изучающей иностранные языки и культуры; дальнейшее совершенствование умений оперирования основными категориями и терминами применительно к лингвокультурологическому анализу языков, развитие языковой и контекстуальной догадки, чувства языка.

Социокультурное образование нацелено на развитие мировосприятия обучающихся, национального самосознания, общепланетарного образа мышления; обучение этически приемлемым и юридически оправданным политкорректным формам самовыражения в обществе; обучение этике дискуссионного общения и этике взаимодействия с людьми, придерживающимися различных взглядов и принадлежащих к различным вероисповеданиям [3].

Развивающий аспект цели межкультурного языкового образования акцентирует развитие обучаемых как личностей и как членов общества и предполагает развитие:

- умений самостоятельно добывать и интерпретировать информацию;
- ценностных ориентаций и чувств;
- готовности вступать в иноязычное межкультурное общение;
- универсальных метакогнитивных умений;
- потребности в дальнейшем самообразовании в ИЯ;
- умений самореализации и социальной адаптации;
- чувства достоинства и самоуважения;
- национального самосознания.

Сопоставление явлений изучаемой и родной культуры во многом способствует формированию и развитию национального самосознания, гордости и уважения к своему историческому наследию, более глубокому осмыслению роли России в современном глобальном мире, что, безусловно, способствует формированию поликультурной личности обучаемого.

Овладение межкультурной коммуникативной компетенцией способствует **воспитанию** личности. Участвуя в диалоге культур, обучающиеся развивают свою способность к общению, пониманию важности изучения иностранного языка в современном мире и потребности пользоваться им как средством межкультурного общения, познания, самореализации и социальной адаптации. Они вырабатывают толерантность к иным воззрениям, отличным от их собственных, становятся более терпимыми и коммуникабельными. У них появляется способность к анализу, пониманию иных ценностей и норм поведения, к выработке адекватной реакции на то, что не согласуется с их убеждениями.

Овладение иностранным языком ведет к развитию более глубокого взаимопонимания между народами, к познанию их культур, к постижению культурных ценностей и специфики своей культуры и народа ее носителя, его самобытности и месте собственной личности в жизни социума, в результате чего воспитывается чувство сопереживания, эмпатии, толерантного отношения к проявлениям иной, «чужой» культуры.

Сформулированные цели языкового образования с позиции межкультурного подхода обуславливают **содержание** обучения, структура которого дополняется специальными знаниями, межкультурными умениями и отношениями.

1. Знания:

- о сущности феномена культуры, природе культурных универсалий, их наполнении в различных культурах, механизмах отражения в языке и речи;
- о психологических особенностях межкультурного общения;
- о природе и функциях стереотипов, предрассудков, сущности эмпатии;
- знания определенного фрагмента действительности;
- национально-маркированные слова (лингвокультураны) как единицы, содержащие в себе эти знания;
- об особенностях культурно-обусловленного грамматического оформления речи.

2. Межкультурные умения:

- выявлять и анализировать языковые явления как средства вербализации концептов родной и изучаемой культур;
- сопоставлять концепты двух культур, выявлять сходства и различия в двух концептуальных системах, интерпретировать их с целью достижения единой системы значений происходящего;
- отбирать, изучать, упорядочивать национально-маркированную лексику для формирования в сознании обучаемых относительно полной картины существующего в обществе явления с помощью лингвокультурологического поля;
- заполнять культурологические лакуны путем нахождения необходимой информации и составления соответствующего комментария;
- адекватно толковать языковые явления с культурным компонентом значения при переводе на родной язык;
- использовать культурно-маркированную лексику и связанные с ней фоновые знания в процессе межкультурного общения;
- осуществлять речевую деятельность в соответствии с культурными нормами носителей;
- разъяснять собеседнику сведения об особенностях и ценностях родной культуры;
- этнографические умения определения культурного компонента значения речевого и неречевого поведения;
- умение двойного видения одной и той же ситуации;
- посреднические умения медиатора между собственной культурой и культурой собеседника.

3. Отношение к межкультурному общению предполагает открытость новой информации, желание и готовность восприятия «другого», «чужого» как равноправного; толерантность, адаптация к явлениям культуры страны изучаемого языка, эмпатическое отношение к ее носителям.

Сформулированные выше цели и содержание обучения иностранным языкам в рамках межкультурного подхода имеют общее значение и могут стать ориентиром при разработке учебных программ авторских курсов, создании УМК для общеобразовательной школы и УМКД для вузов.

Источники и литература

1. Гальскова Н.Д. Теория обучения иностранным языкам: Лингводидактика и методика: Учебное пособие / Н.Д.Гальскова, Н.И.Гез. – М.: Издательский центр «Академия», 2004. – 336 с.
2. Елизарова Г.В. Культура и обучение иностранным языкам/ Г.В.Елизарова. – СПб.: КАРО, 2005. – 352 с.
3. Сафонова В.В. Изучение языков международного общения в контексте диалога культур/ В.В.Сафонова. – Воронеж: Истоки, 1996. – 239 с.

УДК 802.0-73

Ярмоленко Г. Г.

ТИПЫ ИЗЛОЖЕНИЯ В ПОВЕСТВОВАНИИ ОТ ТРЕТЬЕГО И ПЕРВОГО ЛИЦА

Статья посвящена анализу функционирования типов изложения в составе традиционного нарратива и перепорученного повествования.

Ключевые слова: типы изложения, повествовательная структура, система.

Статья присвячена аналізу системної взаємодії типів викладу, які формують вертикальну структуру художнього тексту у оповіді від третьої та першої особи.

Ключові слова: типи викладу, оповідна структура, система.

The article focuses on interaction of types of narration in the system of a literary text.

Key words: types of narration, narrative structure, system.

В настоящее время в изучении построения художественного текста наметился целый ряд различных подходов. Об основных направлениях в исследовании текста в рамках лингвистики см.: [11, с. 166-170]; [14, с. 28-29].

Разнообразие исследовательских концепций абсолютно закономерно и обусловлено в первую очередь сложностью и многоплановостью самого объекта изучения.

Общезвестно, что художественный прозаический текст не является однородным образованием, его композиция создается чередованием различных форм и типов речи, которые вступают в сложные взаимоотношения [4, с. 154]. О формально-содержательной гетерогенности художественного текста писали М.М. Бахтин, Л. Долежел, Р. Ингарден, В.А. Кухаренко, О.П. Воробьева и др. Не ставя под сомнение тезис о чрезвычайной сложности текстовой структуры и многообразии формирующих ее конституэнтов, мы полагаем возможным в исследовательских целях представить текст единицами одного плана. В данном случае таковыми выступают типы изложения. Последние понимаются как «композиционные единства, организованные определенной точкой зрения (автора, повествователя, персонажа), имеющие свое содержание и функции и характеризующиеся относительно закрепленным набором конструктивных признаков и речевых средств» [9, с. 104]. Свою задачу мы видим в установлении зависимости между представленностью типов изложения и выбором повествовательной формы. С этой целью были исследованы произведения, написанные как от 3-го, так и от 1-го лица.

Традиционно выделяются следующие типы изложения: авторское повествование, несобственно-прямая речь (НПР) и диалог. Данный подход представлен в работах: [16; 17; 19].

В авторском повествовании, НПР и диалоге реализуется соответственно точка зрения автора, совмещенная точка зрения автора и персонажа и точка зрения самого персонажа. Необходимо уточнить, что точка зрения персонажа организует не только его внешнюю речь (диалог), но и речь внутреннюю, непроизнесенную. Внутренняя речь, воспроизведенная в субъектно-речевом плане персонажа, была определена нами как изображенная внутренняя речь (ИВР) и вычленена в качестве четвертого типа изложения, функционирующего наряду с авторским повествованием, диалогом и НПР [18].

В системе художественного текста типы изложения участвуют в формировании плана автора и плана персонажа, которые выделяются исследователями вслед за представителями Пражского лингвистического кружка. (О плане автора и плане персонажа см.: [1, с. 261]). Если соотнести типы изложения с речевыми сферами, то можно легко установить, что авторский план создается авторским повествованием, а план персонажа – диалогом и изображенной внутренней речью. Некоторые исследователи к плану персонажа относят и несобственно-прямую речь, однако, по нашему мнению, делать это можно только с определенными оговорками. Представляется, что точнее и правильнее связывать НПР с совмещенным планом автора и персонажей.

Характеризуя несобственно-прямую речь, следует отметить, что она может выступать средством передачи реально звучавшей речи, с одной стороны, а также мыслей и чувств персонажа, с другой. Разграничивая подтипы НПР, И.Р. Гальперин обозначил их, соответственно, произнесенная и непроизнесенная НПР [19, с. 236]. Именно с непроизнесенной (или внутренней) НПР некоторые исследователи ошибочно связывают изображенную внутреннюю речь, считая последнюю разновидностью несобственно-прямой речи, см., например: [8; 10; 19]. Однако эти два типа изложения, как уже отмечалось, организованы разными точками зрения: ИВР – точкой зрения персонажа, тогда как НПР – контаминированной точкой зрения автора и героя. Уже на основании этого их отождествление представляется неправомерным. Имея в качестве предмета изображения один и тот же объект – внутреннюю речь персонажа, НПР и ИВР, являющиеся ее художественным аналогом, характеризуются наличием определенных общих черт. Однако, существенно различаясь в способах отражения этого объекта, эти два типа изложения обладают рядом дифференцирующих признаков. Отличия между ними отмечаются в морфологическом оформлении, лексическом составе, синтаксической организации предложений, характере межфразовой связи и способах введения в повествование. Игнорируя различия между данными типами изложения, исследователи, рассматривающие изображенную внутреннюю речь как разновидность НПР, неизбежно заходят в тупик, ибо ИВР не удовлетворяет основному конституирующему признаку НПР, а именно слиянию голоса автора и голоса персонажа. Диапазон контаминации речевых планов может варьироваться, в результате чего в НПР преобладает либо авторская либо персонажная струя. Однако независимо от степени представленности того или иного плана все подтипы НПР характеризуются двуголосием. Даже в тех подтипах, где максимально выражена линия персонажа, не осуществляется полный перевод изложения в сферу героя, ибо в них сохраняются элементы авторского речевого плана. Принадлежность изображенной внутренней речи исключительно к плану персонажа определяет невозможность рассмотрения последней в составе НПР.

С другой стороны, ИВР не может быть поставлена в один ряд со звучащей речью, хотя они и организованы одной точкой зрения. Коммуникативная направленность внешней речи и автокоммуникативный характер внутренней обуславливают значительные расхождения между ними не только по содержанию, но и по форме. В этой связи уместно привести следующее высказывание Л.С. Выготского: «Внутренняя речь есть речь для себя. Внешняя речь есть речь для других. Нельзя допустить даже наперед, что коренное и фундаментальное различие в функциях той и другой речи может остаться без последствий для структурной природы обеих речевых функций» [5, с. 279]. Как отмечают психологи и психолингвисты, подробно исследовавшие внутреннюю речь как психофизический феномен, именно самонаправленный характер обуславливает такие свойства внутренней речи, как свернутость, сокращенность, грамматическую аморфность и предикативность. В связи с вышесказанным представляется, что неперенным условием адекватного художественного воспроизведения внутренней речи является отображение ее автокоммуникативного характера. Эффект самоадресованности в ИВР создается за счет использования местоимения 1-го лица, очищения сообщений от повторной номинации объектов, ситуаций и т. п., ясных для персонажа, а также за счет изменения синтаксического рисунка фраз, воспроизводящих внутреннюю речь, что проявляется в отступлении от традиционной формулы предложения в связи с опущением некоторых членов предложения и его строевых элементов.

Автокоммуникативный характер внутренней речи устраняет требование эксплицитности, четкой структурной и логической организации. Непроизнесенная НПР и ИВР, с одной стороны, отражают эти особенности, а с другой, сохраняют достаточную ясность, так как в художественном произведении отсутствие коммуникативной направленности внутри данных типов изложения перекрывается общей адресованностью всего текста читателю.

Следует подчеркнуть, что существенные различия в оформлении речи внешней и внутренней, т. е. в зависимости от их коммуникативной направленности, наблюдаются лишь в литературе XX века, когда произошло

становление ИВР как отдельного типа изложения, призванного вербальными средствами отобразить уникальность феномена внутренней речи. Диахроническое исследование процесса развития ИВР показало, что в произведениях XIX – начала XX века последняя близка к диалогу. Это объясняется генетической связью двух типов изложения: они представляют собой две формы реализации одной речевой системы. Данное обстоятельство является еще одним доводом в пользу того, что ИВР представляет собой отдельный тип изложения, а не разновидность НПР, т. к. в отличие от ИВР несобственно-прямая речь сформировалась путем переплетения авторского повествования и диалога, т. е. путем проникновения в авторское повествование отдельных элементов речи героев. Итак, ИВР представляет собой самостоятельный тип изложения, характеризующийся собственными конструктивными признаками, своим содержанием и функциями в системе художественного произведения.

В повествовании от третьего лица могут быть представлены все указанные выше четыре типа изложения, которые вступают в различные сочетания и комбинации, образуя вертикальную структуру текста. Немаловажным аспектом в исследовании функционирования типов изложения является анализ отношений, устанавливающихся между текстом как единым целым и его компонентами. При определении соотношений такого типа, т. е. между целым и составляющими его частями, воспользуемся понятием аддитивности/неаддитивности (см.: [13, с. 98]). Отношение аддитивности наблюдается в том случае, если целое равно сумме частей, неаддитивности – если целое больше суммы частей. Исследование текста как системы свидетельствует о том, что между ним и такими его компонентами, как типы изложения, устанавливаются отношения неаддитивности. Иными словами, текст не сводим к простой сумме типов изложения, находящихся в нем. Объем информации, заложенной в текст, превышает объем информации, содержащейся в отдельно взятых типах изложения. Текст выступает не как соположение этих текстовых единиц, а как их единство, единство высшего ранга, характеризующееся добавочными свойствами.

Современная лингвистика текста при описании текстовых единиц идет сверху вниз, т. е. стремится объяснить свойства составных частей исходя из особенностей целого. Данный подход к рассмотрению конститuentов текста связан с применением так называемого системного анализа в лингвистике. При этом система трактуется как совокупность объектов, взаимодействие которых вызывает появление новых, интегративных качеств, не свойственных отдельно взятым, образующим систему компонентам [3, с. 41].

Обладая определенной автономностью, каждый тип изложения может быть рассмотрен как своеобразная закрытая система, имеющая свои закономерности построения. Однако в качестве одной из составных целого текста тип изложения превращается в открытую систему, смысл которой не может определяться без учета других единиц. Системное взаимодействие типов изложения способствует возникновению дополнительных приращений смысла. Так, например, интегративные отношения, возникающие между авторским повествованием и диалогом в художественном произведении, отражаются на семантике используемых в них видовременных форм. «Оскільки авторська оповідна система репрезентує безпосередньо головну складову структуру загальної темпоральної системи тексту – сюжетний час, вона є більш сильною по відношенню до теперішнього мови персонажа, а отже, впливає на неї: семантика минулого переводить семантику теперішнього у темпоральний план мови автора, опосередковано змінюючи його часову орієнтацію» [7, с. 77]. В итоге видовременные формы обретают новые, не свойственные им функции, и, сочетаясь, создают единое художественное время.

Многие лингвисты, исследуя функционирование типов изложения в составе художественного произведения, отмечают тот факт, что системное взаимодействие последних неизбежно сказывается на их лингвистической организации. В частности, В.В. Виноградов тесно связывал строй диалога со строем речи повествователя [4, с. 214]. Подчеркивая отличие диалога драматического от диалога в прозаических жанрах, Виноградов пишет: «Диалог в прозе не «самостоятелен», как в драме, а соотносен с принятой формой повествования и образом самого повествователя» [там же, с. 305]. В свою очередь, в системе текста диалог воздействует на авторское повествование. «Речь героев ... почти всегда оказывает влияние (иногда могущественное) на авторскую речь, рассеивая по ней чужие слова (скрытую чужую речь героя) и этим внося в нее расслоение, разноречивость» [2, с. 129].

Системное взаимодействие типов изложения может отражаться не только на лингвистической организации последних, но и проявляться в перераспределении их долей в художественном произведении. Так, например, в романе Фаулза «Женщина французского лейтенанта» психологический анализ поведения героев, раскрытие мотивов их поступков осуществляется средствами авторского повествования, что сокращает представленность типов изложения, традиционно связываемых с воспроизведением речемыслительной деятельности персонажей.

Как отмечают исследователи, в современной литературе в произведениях, написанных от 3-го лица, позиция персонажей получает большее количественное выражение, чем авторская [12, с. 184]. Сокращение авторского плана в пользу персонажного не означает снижения роли авторского повествования в организации текста в целом. Наоборот, при уменьшении текстовой протяженности данного типа изложения в системе художественного произведения его конструктивная значимость возрастает. Авторское повествование скрепляет воедино разные позиции и речевые зоны, выступая своеобразным стержнем, вокруг которого группируются все другие типы изложения. По мнению Т.М. Голосовой, авторское повествование является и основным способом существования художественного времени, речь персонажей выступает лишь как «своеобразная инкрустация» [6, с. 31].

Иная представленность типов изложения наблюдается в повествовании от 1-го лица. Полный перевод изложения в сферу персонажа кардинальным образом меняет соотношение последних. Авторский план в данном случае скрыт, в фокусе повествования находится речь рассказчика, которая принимает на себя функции, аналогичные авторской речи в составе традиционного нарратива. При этом отмечается устойчивое преобладание речи рассказчика над речью персонажей. Примечательно, что подобная тенденция была отмечена В.В. Виноградовым и в русских сказовых произведениях: «Сказ обычно поглощает диалог, во всяком случае борется с ним» [4, с. 52].

Что же касается таких типов изложения, как непроизнесенная НПР и изображенная внутренняя речь, основной задачей которых является воспроизведение речемыслительной деятельности персонажей, то их использование в составе перепорученного повествования исключено. От конкретного рассказчика, заявленного как параметризованная личность, мы не вправе ожидать точной фиксации мыслительного потока других действующих лиц. Для такого нарратора это выход за пределы возможного. В противном случае может разрушиться впечатление достоверности и правдоподобия. Итак, в повествовании от 1-го лица могут быть представлены только два типа изложения: речь рассказчика и диалог.

В заключение считаем необходимым отметить следующее. Текстовый объем типов изложения, их языковая специфика и соотношение отличаются от произведения к произведению, но при этом общим является системный характер взаимодействия данных композиционных единиц в составе целого текста. Именно потому исследование типов изложения, формирующих вертикальную структуру художественного текста, следует проводить с учетом выбора повествовательной формы.

Источники и литература

1. Арнольд И.В. Семантика. Стилистика. Интертекстуальность: Сборник статей / И.В. Арнольд. – СПб.: Изд-во С.Петербург. ун-та, 1999. – 444с.
2. Бахтин М.М. Вопросы литературы и эстетики / М.М.Бахтин. – М.: Худож. лит., 1975. – 504с.
3. Брандес М.П. Стилистика немецкого языка / М.П.Брандес. 2-ое изд., испр. и доп. – М.: Высш. шк., 1990. – 320 с.
4. Виноградов В.В. О языке художественной прозы / В.В.Виноградов. – М., 1980. – 262 с.
5. Выготский Л.С. Избранные психологические исследования / Л.С.Выготский. – М.: Издательство АПН РСФСР, 1956. – 520с.
6. Голосова Т.М. Категориальная доминанта времени (на материале украинского и русского языков) / Т.М.Голосова. – К.: Просвіта, 1997. – 196 с.
7. Голосова Т.М. Темпоральна система макроструктури художнього тексту (посібник з функціональної граматики) / Т.М.Голосова. – Черкаси : РВВ ЧДУ, 1998. -120 с.
8. Гончарова Е.А. Лингвостилистические особенности «авторской» и «персонажной» несобственно-прямой речи / Е.А.Гончарова // Стилистика художественной речи: Сб. науч. работ. – Вып. 3. – Л.: Изд-во Ленинградского гос.пед. ин-та, 1977. –С. 67-74.
9. Кожевникова Н.А. О соотношении типов повествования в художественных текстах/ Н.А.Кожевникова // Вопросы языкознания. – 1985.- №4. – С.104-115.
10. Кусько Е.Я. Проблемы языка современной художественной литературы: Несобственно-прямая речь в литературе ГДР / Е.Я.Кусько. – Львов: Вища школа, 1980. – 204 с.
11. Кусько Е.Я. Текст як об'єкт дослідження у світлі наукової спадщини Ю.О.Жлуктенка /Е.Я. Кусько //Наукова спадщина професора Ю.О.Жлуктенка та сучасне мовознавство: Збірник наукових праць. – К., 2000. – С. 166-170.
12. Кухаренко В.А. Інтерпретація тексту / В.А.Кухаренко – Вінниця: Нова книга, 2004. – 272 с.
13. Разинкина Н.М. Функциональная стилистика английского языка/ Н.М.Разинкина. – М.: Высшая школа, 1989. – 182 с.
14. Селиванова Е.А. Основы лингвистической теории текста и коммуникации: Монографическое учебное пособие /Е.А.Селиванова. – К.: Фитосоциоцентр, 2002. -336 с.
15. Сидоров Е.В. Коммуникативный принцип исследования текста / Е.В. Сидоров // Изв. АН СССР. Сер. лит. и яз. – 1986. – Т. 45. – № 5. – С. 425-432.
16. Тураева З.Я. Категория времени. Время грамматическое и время художественное / З.Я.Тураева. – М.: Высшая школа, 1979. – 219 с.
17. Чистогонова Л.К. Некоторые особенности строения плана рассказчика в романе Р.П.Уоррена «Вся королевская рать» /Л.К.Чистогонова // Текст и его компоненты как объект комплексного анализа. – Л., 1986. – С.138-147.
18. Ярмоленко Г.Г. Типы и функции изображенной внутренней речи (на материале современной англоязычной прозы) : автореф. дис. на соискание научн. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки» / Г.Г. Ярмоленко. – Одесса, 1982. – 17 с.
19. Galperin I.R. Stylistics / I.R.Galperin.- М.: Vyssaja Skola, 1981. – 334 p.

РЕЦЕНЗИИ

РЕЦЕНЗИЯ НА МОНОГРАФИЮ С. ДЕЛЬ ГАУДИО «ON THE NATURE OF SURŽYK: A DOUBLE PERSPEKTIVE». München-Berlin-Wien, 2010. – 328 p.

Исследование такого лингвистического феномена как суржик является актуальным не только в Украине, но и за рубежом, особенно в Соединенных Штатах Америки, Австрии, Германии. Относительно недавно появились работы в этом направлении также в Польше, Чехии и т. д.

Несмотря на многочисленные статьи, посвященные этой теме, в лингвистике до сих пор нет общей концепции исследования суржика, и соответственно, не было и монографии, в основе которой лежит систематизация литературы о суржике до 2008 и стремление концептуального осмысления этого яркого явления. Поэтому можно считать книгу С. Дель Гаудио первой попыткой охарактеризовать такую сложную, многослойную социолингвистическую особенность украинского общества. Материал монографии представлена на соответствующем научном уровне как по объему, так и по содержанию. И несмотря на то, что язык, на котором написана книга – английский, расширенная аннотация на немецком и русском языках дает достаточно полный обзор для всех, кто не в полной мере владеет данным языком.

Подход к объяснению, вернее, интерпретации суржика опирается на единство синхронического и диахронического подходов, при этом следует отметить, что при трактовке перспективы развития суржика синхрония преобладает над диахронией. Тем не менее, оба исследовательских направления являются взаимодополняющими в попытке разъяснить определенные фонетические, грамматические и лексические особенности преимущественно устной речи, в том числе и не объяснимые в рамках синхронии. Такая концепция и обуславливает название книги: «О природе суржика: двойная перспектива». Четвертую главу, в которой вводится диалектное описание определенных суржиковых характеристик, можно рассматривать как место «соединения» синхронической и диахронической перспектив. Именно обращение к диалектологии, которая традиционно учитывает соотношение синхронических и диахронических особенностей языковых явлений, позволило автору приблизиться к раскрытию некоторых вопросов о вариативности при употреблении этого «третьего языка» Украины. Такой подход к исследованию суржика следует отнести к главному достоинству рецензируемой монографии.

Тот факт, что С. Дель Гаудио рассматривает суржик как систему, имеющую соответствующее основание (см. гл. 6), является основополагающим для описания и интеграции определенных форм и морфосинтаксических конструкций, которые последовательно повторяются в речевой деятельности у всех говорящих на суржике, несмотря на региональное происхождение последнего. Разумеется, что вид суржика, о котором идет речь и который автор определяет как «базовый или прототип» (см. гл. 1), характерен для центрально-восточных областей, особенно для тех регионов, где было проведено полевое исследование. Известно, что в западных областях говорят, в основном, на украинском языке, а в юго-восточных отдают предпочтение русскому языку, хотя и в этих районах есть свои формы интерференции, варианты и т. д. Поэтому автор достаточно подробно рассматривает социолингвистическую картину современной Украины и социолингвистические аспекты изучения суржика (см.: гл. 7).

Важно отметить, что «прототип» суржика, о котором шла речь выше и который в качестве первого, родного языка используется большинством украинцев, принадлежащих к старшему поколению без высшего образования, базируется на украинском диалектном субстрате, из чего следует, что дефиниция «полудиалекта», впервые введенная белорусским лингвистом И. Климау применительно к белорусской трасянке, по мнению С. Дель Гаудио, отражает и специфику функционирования суржика.

Методы полевого исследования, использованные в монографии, описаны во второй главе. Они опираются на диалектный опыт ученого и сочетаются с классическими методами социолингвистики. Нужно обратить внимание на то, что для иностранного исследователя не всегда было да простой задачей извлекать языковую информацию от незнакомых респондентов, особенно в начале полевого исследования. Еще более сложным было анализировать записанный на диктофон языковой материал. По этой причине определенная часть записанного материала находится на CD в приложении книги.

Большой интерес представляет третья глава, в которой автор анализирует «элементарную грамматику» суржика с намерением подчеркнуть его фундаментальные лингвистические характеристики, имеющие системный, а не произвольный характер.

Безусловно, как заключает и сам автор, можно было бы углубить определенные аспекты исследования, например, перепроверить «грамматику», уточнить фонетические особенности, очертить процесс стандартизации украинского языка и его отношение к территориальным диалектам, провести масштабные и параллельные полевые исследования в других областях Украины и т. д. Поэтому, некоторые вопросы остались открытыми и ждут дальнейшего исследования. И, конечно же, для развития и совершенствования работы в данном направлении необходимо усилие коллектива ученых без ограничения во времени и финансировании, как, например, проект исследования белорусской трасянки профессора Г. Генчеля (G. Hentschel) из Ольденбургского университета.

РЕЦЕНЗИЯ НА СЛОВАРЬ КАНЮШКЕВИЧ, М. І. БЕЛАРУСКІЯ ПРЫНАЗОЎНІКІ І ІХ АНАЛАГІ. ГРАМАТЫКА РЭАЛЬНАГА ЎЖЫВАННЯ. МАТЭРЫЯЛЫ ДА СЛОЎНІКА : У 3 ЧАСТКАХ / М. І. КАНЮШКЕВИЧ ; ГРОДЗЕНСКІ ДЗЯРЖАЎНЫ УНІВЕРСІТЭТ ІМЯ Я. КУПАЛЫ. – Гродна : ГрДУ, 2008 – 2010. – Ч. 1 : Канюшкевич, М. І. Дыяпазон А – Л. – 2008. – 492 с.; Ч. 2 : Канюшкевич, М. І. Дыяпазон М – П. – 2010. – 619 с.

Мысль о необходимости создания полного словаря восточнославянских предлогов и их аналогов, как нам известно, впервые выразила профессор М.И. Конюшкевич. Эта мысль положительно воспринята лингвистами. Профессор М.В. Всеволодова предложила распространить её на все славянские языки. В созданную по её инициативе творческую группу исследователей, кроме русских, белорусских и украинских, были включены лингвисты Польши, Болгарии, Сербии и других стран.

Активно ведётся их работа. Регулярно проходят конференции-семинары, встречи-диспуты. Определён международный научный проект изучения грамматики славянских предлогов. Он обуславливает определённое сходство в подходах к созданию национальных словарей. К ним относится, в частности, словарь «Беларускія прыназоўнікі і іх аналогі» М.И. Конюшкевич, отзыв о котором имеем целью здесь выразить.

Основываясь на том, что уже известно в науке о языке, прежде всего в трудах П.П. Шубы, М.В. Всеволодовой, Г.А. Золотовой, М.И. Конюшкевич определяет свою научную концепцию. Исходит из того, что в языке (в речи) наблюдается глубокое взаимопроникновение единиц разных уровней; по семантике, по функции они объединяются в поля, когда в перечне единиц различаются центр и периферия. В применении к предлогам в поле реляционных отношений выделяются собственно предлоги (центр) и их аналоги (периферия). Предлоги у автора – морфолого-синтаксическая категория с многочисленными признаками.

На первом этапе изучения предлогов стояла задача – выявить, зафиксировать и объяснить всё, что даёт в этой области языковая практика. Накопленные при этом единицы названы в книгах М.И. Конюшкевич Реестром. В Реестр включены традиционные собственно предлоги и слова других частей речи, употребляемые в роли предлога по функции, по аналогии или окказионально.

Естественно, понадобилось определить признаки слов, которые (признаки) обуславливают за их счёт пополнение Реестра. У собственно предлогов их четыре: 1) связывают существительные с другими словами, 2) выражают отношения между подчиненным и главным словом, 3) употребляются с косвенными падежами существительных, 4) стоят перед ними (ч. 2, с. 6). Уже и эти привычные признаки нуждаются в уточнении. А тем более признаки аналогов, у которых их насчитывается более 20 (ч. 2, с. 27). Главным из них является функциональный: вместе с флексией предлог оформляет словоформу (морфология) и синтаксему (синтаксис) – «минимальную синтаксическую единицу» (по Г.А. Золотовой), восприятие которой может не ограничиваться словосочетанием, а охватывать структуру предложения в целом.

В белорусском языке слов Реестра оказалось много. Поэтому теоретические основы исследования и описание конкретных единиц Реестра автор воплотил в три книги, справедливо называя их монографиями. Две из них опубликованы. Уже в них содержится 7076 единиц (Ср.: в «Словаре украинских предлогов» – 1705 единиц). Уместны в книгах М.И. Конюшкевич «Гэрміналагічны слоўнікі» (ч. 1, с. 482-490) и «Неатрыбутаваны спіс прыназоўнікаў і іх аналагаў» (ч. 1, с. 398-480).

На примерах профессора П.П. Шубы, как известно, в сочетании предлога с флексией профессор М.В. Всеволодова усмотрела аналог конфикса на уровне синтаксемы. В развитие этой мысли М.В. Всеволодовой о конфиксе М.И. Конюшкевич выделяет в нём лексическую и формальную части. Показывает, что лексическая его часть может быть выражена не только существительным (напр.: вайсці на балкон), но и другими знаменательными частями речи, которые употребляются в роли составной части предложно-падежной словоформы (конфикса). У знаменательных слов белорусского языка такие способности значительны (напр.: адкласці на потым, дадаць да дваццаці, зайсці з мэтай купіць). Лексическая часть конфикса может включать определение (напр.: па метадзе, адкрытым Каратковым; на баку – на правым / левым, гэтым, працілеглым баку), и даже придаточное предложение (напр.: Трэба дбаць пра тое, каб не прапаў уроджай).

Лексическая часть при предлоге может редуцироваться (напр.: Васіль пашаргаў у хату, брат патупаў услед (за Васілём)).

По нашим наблюдениям, среди примеров с редуцированной лексической частью, кроме тех, в которых сохраняется предложное управление (напр.: услед за кім? – за Васілём), есть и примеры, в которых предложное управление утрачивается, заменяется наречным вопросом зависимости (напр.: прагаласаваць за або супраць не каго? чаго?, а як? Прагаласаваць за, т. е. «положительно», супраць, т. е. «отрицательно»).

Формальная часть конфикса тоже может быть выражена не только предлогом (напр.: марыць аб шчасці), но и знаменательным словом (напр.: каштам тысячу рублёў, дыяметрам 10м, далёка на захадзе), хотя, по замечанию автора, это ещё нуждается в изучении.

Распространение управления со стороны предлога не только на косвенные падежи, но (по М.В. Всеволодовой) и на именительный (напр.: шчання па клічцы Шарык) потребовало уточнения самого понятия «управление». Вместо традиционного значения: управление – связь, при которой главное слово требует от подчинённого определённой падежной формы, здесь принято новое (по А.С. Скобликовой): управление – «формальный способ включения существительного в синтаксические конструкции» (ч. 1, с. 16). Соответственно предлогом считается «средство введения синтаксемы в синтаксическую структуру высказывания» (ч. 2, с. 21).

Обратило на себя внимание освещение у М.И. Конюшкевич позиции предлога в речи. С одной стороны, справедливо отмечается, что признаком пополнения Реестра является предикативная его позиция (напр.: Каб прадухіліць памылку – дзеля прадухілення памылкі (ч. 2, с. 14)). С другой стороны (ч. 1, с. 6), перечисляются позиции, которые наблюдаются в словах, уже входящих в состав Реестра: препозиция (напр.: над лясамі), постпозиция (напр.: обеглі яму наперарэз), интерпозиция (напр.: дзень пры дні), дистантная позиция (напр.: на край

бульбянага поля). В таких примерах, как и в парных предлогах (напр.: ад краю да краю, ад парога да стала, з ранку да ночы), позиция – скорее дистрибуция, чем признак пополнения Реестра предлогов.

Если говорить о позиции во втором значении, то логично включать в её примеры переход предложно-падежных словоформ в другие части речи (напр.: закахацца без памяті «сильно»; пад раніцу «утром» заснуць, між іншым – модальное сочетание слов «между прочим» и т. п.). Такие примеры свидетельствуют о гибкости единиц в поле предлогов, хотя прямого отношения к пополнению Реестра предлогов, конечно, не имеют.

Статьи о единицах Реестра у М.И. Конюшкевич отличаются глубиной и многосторонностью их характеристики. В подтверждение этого, полагаем, достаточно сказать, что, например, у предлога на' (ч. 2, с. 63-77) фиксируется 77 оттенков значения; у аналога з дыаметрам 10 мм (ч. 1, с. 290) отмечается 35 структурных типов; у предлога без (ч. 1, с. 91) – четыре графических варианта: без, безь, бяз, бязь. Различаются парадигмы предлогов (ч. 2, с. 24, 25) – лексико-функциональные (напр.: супраць, проц каго? чаго? у кантраст, у разрэз з чим?) и деривационные (напр.: проці чаго? У працівагу чаму? У працівнасьць чаму?). Приводятся синонимы, антонимы предлогов и русские эквиваленты предлогов.

В целом словарь «Беларускія прыназоўнікі і іх аналогі» М.И. Конюшкевич представляет собой большой, новаторский, теоретически и практически важный научный труд.